



This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>



DEBRECZEN
SZ. KIRALYI VÁROSI
EGYETEMES LEIKASA





STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES



1/2

Gróf Teleky Sándor ezredes
urnak.
tisztelete jeléül

Debrecen, 1882. NOV. 1.

~~Simonffy György~~
kir. tan. pölgármester.

DEBRECZEN SZABAD KIRÁLYI VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.

TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL MEGIRVA

SZERKESZTÉ

D^{R.} ZELIZY DÁNIEL.



DEBRECZEN

NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1882.

FD

DEBRECZEN SZ. KIRÁLYI VÁROS

EGYETEMES LEIRÁSA.



TÖBBEK KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL MEGIRVA

SZERKESZTÉ
DR. ZELIZY DÁNIEL.



DEBRECZEN,
NYOMATOTT A VÁROS KÖNYVNYOMDÁJÁBAN
1882.

1000

A MAGYAR ORVOSOK
ÉS
TERMÉSZETVIZSGÁLÓK XXII. NAGY-GYŰLÉSE
TAGJAINAK
A NAGYGYŰLÉS DEBRECZENBEN TARTÁSA
EMLÉKEÜL
1882.

DEBRECZEN SZABAD KIRÁLYI VÁROS.



DB879
D424

DB879
D424



ELŐSZÓ.

Azon sokat mondó lap után, melyet épen elfordítottunk s melyen Debreczen szabad királyi város beszél — kevés szükség van a szerkesztő előszavára.

S mik hosszú sorban ezután következnek — munkatársaim dolgozatai — sem várhatnak tőlem első sorban mást, mint hogy helyettük ne beszéljek.

Nem is háborítom meg a sok szorgalmas dolgozat hatását legtávolabbról történő rámutatással sem, mert tudom, hogy ezt sem az író sem a tisztelt olvasó érdeke nem kívánja tőlem. Mindkét érdek jobban megtalálja az egymáshoz vezető utat kalauz — közvetítő — nélkül.

A mit tehát e helyütt el mondani jónak látok, az mindössze egy kis történet: magának e könyvnek eddigi története.

1880. Május 13-kán mondta ki Debreczen város törvényhatósági bizottsága, hogy e város egyetemes leírását 1882-nek azon idő pontjára, melyben a magyar orvosok és természetvizsgálók mint e város vendégei nagy gyűlésüket itt tartják — elkészítteti.

A könyv felkért írói 1880. November 17-kén fogadták el a könyv minden részére és részecskéjére vonatkozó tervet. Nincs köztük senki kinek munkaereje eléggé igénybe ne volna véve, ha könyvet nem írnak is. Mit — úgy hiszem — igazolok az írói kör itt következő bemutatása által:

Balogh Ferencz — ref. főiskolai tanár.

Balogh Mihály — városi főmérnök.

Békessy László — m. kir. gazdasági tanintézeti tanár.

*

den állami hivatal főnökét; felemlítjük a város minden hivatalnokát, s mindazokat kikhez csak fordultunk. — Mindnyájan eléggé meg nem köszönhető készséggel nyújtottak segédkezet.

Néhai Dr. Révész Imrében e vállalatnak s irói körének is egyik oszlopa dőlt ki. Nehéz volt — de ezt a veszteséget is meg kellett szokni.

És most — indulj sorsod elé „egyetemes leírás!”

Éltessen, tartson meg az, a mi létre hozott — — a szeretetet!

Tartsd fen te Debreczen város keserves multjának s áldozatkész jelenének emlékezetét!

Debreczen, 1882. Augusztus 1.

Dr. Zelizy Dániel.



TARTALOM.



I. RÉSZ.

TERMÉSZETI VISZONYOK.

II. RÉSZ.

TÁRSADALMI S EGYÉB VISZONYOK.

III. RÉSZ.

TÖRTÉNET.





ELSŐ RÉSZ.

Természeti viszonyok.

	<i>Lap.</i>
I. SZAKASZ. Földrajzi ismertetés Tikos Imrétől	3
<p>Debreczen szabad királyi város földrajzi fekvése. Debreczen szabad királyi város határai, alakja és kiterjedése.</p>	
II. SZAKASZ. Domborzati viszonyok ismertetése Tikos Imrétől.	10
<p>Domb, magaslat, sík, lapály Debreczen szab. kir. város határán. Magasság mérések. Adatok Debreczen város külterületének tengerszín feletti magassági fekvésére nézve. Magassági adatok a város külterületéről : a határ nyugoti felén; a határ keleti felén : a debreczen-böszörményi vasut vonalon. A debreczen-diószegi vasut vonalon. A debreczen-guthi vasut vonalon. Tikos Imre mérnök által saját lejt mérése nyomán meghatározott pontok.</p>	
III. SZAKASZ. Vizrajzi ösmertetés. Tikos Imrétől	28
<p>Folyók, mellékvizek, esatornák Debreczen határán : A) Folyók. B) Mellékvizek, folyások, erek. A Hortobágyon fekvő főbb laposok, erek, és folyások. A Hortobágy. Az Árkus folyás. A sáros ér. A Papér. A Kadarec. Kösély vagy Kösü. Fegyvernek-Peczevölgyi folyás. Tóczó folyás. A városi fővizvezető árok. Véső-laposi árok. Kádár árok. A Kádár árok mellékvizei. Debreczen város határán fekvő laposok és vízfolyások egyes pontjainak magassági fekvése a tengerszín felett.</p>	
IV. SZAKASZ. Éghajlati viszonyok ösmertetése. Szücs Mihálytól	42
<p>Debreczen város éghajlati viszonyai. A) A meteorologiai feljegyzések eredménye főbb vonalakban 1853-tól 1870-ig. A közvetlenül eszközölt észlelések összevonása az 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. években. A közvetlenül eszközölt észlelések összevonásának 10 évi (1871—1880.) átlaga. B) A meteorologiai viszonyok havi és</p>	

évi eredményei az 1871. 1872. 1873. 1874. 1875. 1876. 1877. 1878. 1879. 1880. évben. A meteorológiai viszonyok 10 évi (1871—1880.) átlag eredménye. A légnyomás, párányomás, nedvesség és csapadék évszakonként való eloszlása 1871—1880. évig. A légnyomás, hőmérséklet, párányomás, nedvesség és csapadék havonként való eredményei egymással összehasonlítva 10 éven keresztül. C) Az időjárási viszonyok általános jellemzése. Légnyomás. Hőmérséklet. Légnedvesség. Csapadék. Széleszlás. A légsúlymérő havi, évi, 10 évi átlaga és 10 év alatt a hónaponként való ingadozásainak graphikai táblázata 1871. évtől 1880. évig. A hőmérsék 10 évi évenkénti átlaga és az ingadozások menetének graphikai táblázata (1871—1880) 10 éven át. A csapadék (eső, hó, jégeső) mennyiség havonként és évenként való menete és a legnagyobb csapadékos napok graphikai táblázata (1871—1880.) 10 év alatt milliméterekben.

V. SZAKASZ. Földtani ősmertetés. Dr. Török Józseftől.	97
A Debreczen vidéki sziklás tavak és területek térképe. A Debreczenben átfurt földrétegek sorozata.	
VI. SZAKASZ. Növénytani ősmertetés Kovács Jánostól.	113
Virágos növények. Sok szirmuak I—XXXVIII. rend. Egy szirmuak XXXIX—LXXVII. rend. Egy szikűek LXXVIII.—XCI. rend. Virágtalan növények XCII—XCIV. rend.	
VII SZAKASZ. Állattani ősmertetés.	166
Gerinczesek. A) Emlősök. B) Madarak. C) Hüllők. D) Kétléltek. E) Halak. Kovács Jánostól.	
Debreczen rovar faunája I—VII. rend. Dr. Török Józseftől.	
	181

MÁSODIK RÉSZ.

Társadalmi s egyéb viszonyok.

I. SZAKASZ. Debreczen mint alföldi magyar város Dr. Zelizy Dánieltől.	217
II. SZAKASZ. Debreczen szabad királyi város mint köztörvényhatóság Dr. Zelizy Dánieltől	222
III. SZAKASZ. Népleírás. Dr. Zelizy Dánieltől	246
A) Népszámlálási adatok. B) A népesség jellemrajza.	
IV. SZAKASZ. Egyházak:	300

A debreczeni reformált egyház:

Lap.

I. Pillanatnyi visszatekintés a múltba. II. A presbyteri kormányrendszer. A debreczeni ref. egyház presbyteriumának alakulásai A. B. C. D. E. III. A koronkénti presbyteriumok intézkedései az egyházi dolgok körül: a) Templomok, b) Templomi istenitisztelet. Egyházi szertartások, c) Jótékony intézetek. IV. A debreczeni reformált egyház és a debreczeni ref. iskolák közti viszony: a) A főiskola. b) Népiskolák. c) Leánynevelde. V. A debreczeni ref. egyház viszonya a debreczeni egyházmegyével és a tiszántuli egyházkerülettel. VI. Lelkészek és helybeli főgondnokok 1791-től 1881-ig. a) Lelkészek, b) Főgondnokok. VII. Anyakönyvek. VIII. Lelkek száma. Tíz évi kimutatás a debreczeni reformált egyház népesedési mozgalmáról. **Könyves Tóth Mihálytól.** IX. A debreczeni reformált egyház gazdasági s pénzügyei és gazdasági bizottsága **Dr. Zelizy Dánieltől.** .. 352

A debreczeni római katholica egyház:

Az egyház múltja I. II. III. IV. **Chilkó Lászlótól** 359
 Az egyház jelene: **Szakszó Rezsőtől** 378
 A lelkési hivatal. Egyházi tanács. Iskola szék. Az iskola. Alapítványok. A templom. Az isteni tisztelet és szertartás. A temető.
 Tíz évi kimutatás a debreczeni latin szertartású római katholica egyház népesedési mozgalmáról.

Izraelita hitközségek: Dr. Popper Alajostól 399

A debreczeni izraelita hitközségek eredete. A debreczeni izraelita congressusi hitközség jelen szervezete. A statusquo hitközség. Kivonat a halottak anyakönyvéből.

V. SZAKASZ. **Iskolák:** 408

Elemi iskolák. Dr. Zelizy Dánieltől 412

Debreczen szabad királyi város népoktatási állapota az 18^{80/81} tanévben. I. Elemi és ismétlő népiskolák, növendékek száma. II. Tankötelesek száma. III. Felekezeti elemi iskolákba, növendékbe, izr. magán- és közép iskolákba járt 6—15 éves növendékek száma. IV. Iskolába nem járt tankötelesek száma. V. Az iskolába járó 6—15 éves növendékek iskolánkénti kimutatása. VI. Felekezeti elemi iskolákban, növendékben, s izr. magán iskolákban működött tanítók s tanítónők száma. VII. Faiskolák, iskolakertek, testgyakorló terek. Taneszközök. VIII. Elemi iskolákra stb. tett kiadás.

A hely. hitv. egyház nyolcz osztályu nőneveldeje. Dedók. Gyermekkert

XII

Középiskolák.

	<i>Lap.</i>
A reformátusok főgymnasiuma. Dr. Zelizy Dánieltől	423
A kegyesrendiek gymnasiuma. Harmath Gergelytől	434
Reál iskola. Dr. Zelizy Dánieltől	446

Szakiskolák.

A tiszántuli ref. egyház kerület tanító-képezdője és gyakorló iskolája. Joó Istvántól	449
I. Történeti visszatekintés. II. A tanító-képezde önállóvá alakították.	
III. Az önálló tanító képezde jelen szervezete.	
A kir. gazdasági tanintézet és a földmives iskola Domokos Kálmántól	459
A tanintézet. A földmives iskola. A gazdaság telepe.	
Kereskedelmi és iparos iskola. Dr Király Ferencztől ..	465
Zene. Dr. Zelizy Dánieltől	468

Főiskola.

A debreczeni református kollegium Balogh Ferencztől	470
A kollegium eredete és fejlődése. A kollegium jelene.	

VI. SZAKASZ. Irodalom, színészet, könyvtárak :

Debreczen irodalomtörténetének rövid átnézete. Géresi Kálmántól	492
--	-----

A tizenhatodik és tizenhetedik század. A tizennyolczadik század. A debreczeni kör, Földi János, a debreczeni grammatika, s Fűvészkönyv. Fazekas Mihály. Csokonai Vitéz Mihály. Költői fejlődésének vázlata és életének főbb mozzanatai. Korának és az utókornak ítélete Csokonairól. A debreczeni kör és Kazinczy közti ellentét, ennek okai. Az arkadiai pör. A történet írás, a két Budai, Sárvári, Ercsei. A debreczeni irodalmi gyűjtők. Péczely József, Kerekes Ferencz, Vecsey. A theologiai irodalom átnézete. A legújabb irodalmi munkásság 1849-től kezdve. Tudományos és egyházi irodalom, hírlapok.

A színészet története Debreczenben. Géresi Kálmántól . . .	523
Könyvtárak. Géresi Kálmántól	547
a) Főiskolai anyakönyvtár. b) Kegyesrendiek könyvtára c) Egyleti és kölcson könyvtárak. d) Magán könyvtárak.	

VII. SZAKASZ. Gazdaság.

A. Mezőgazdaság. Szűcs Mihálytól	555
--	-----

Történelmi adatok. A birtok nagysága és földjének minősége. A város és az egyes polgárok és testületek telekkönyvezett birtoka ez idő szerint. Debreczen város mint község birtokainak átnézete használatok szerint. A hortobágyi használható legelő terület. Debreczen város bel- és külterületi birtokainak művelési ágak szerint való kimutatása. A pallagi jobb televényes homok talaj iszapolási kísérletének eredménye. A hortobágyi szik iszapolása. A mező gazdasági üzletrendszer. Termelés és a nyers jövedelem aránya a helybeli gazdálkodás után. A szántóföld használata művelési áganként és a termékek becslése középértékben, a nyers jövedelem nagysága, a terület és lélekszámhoz mért viszonya a város özszerületéhez képest. Összesített nyersjövedelmi kimutatás a művelési ágak és ezek eloszlása a terület és lélekszámhoz az összes birtokokon. A debreczeni piacon a mezőgazdasági főbb termények átlagos árai az 1880-dik évben. A debreczeni terményesarnoknál 1880-ban jegyzett terményárak havonként való értékei. Az egyes növények jellemzése. Buza, rozs és kétszeres. Tavaszi kalászosok. Tengeri. Repeze, Dohány. Az osztályozás szerint beváltott dohány mennyiségek. A dohány termelés eredményei. Takarmány növények. Vegyes termények. A trágya kihasználása: Mezőgazdasági munka. Kimutatás a Debreczenben fizetett éves cselédek évi béréről. Napszám kimutatás az 1881. esztendőről. Gépek használata. A gazdasági czélokra használt gőzgépek. A mezőgazdasági ipar. A mezőgazdaság emelésére czélzó működések és intézkedések.

B. Kertészet. Kovács Jánostól 638

Konyhakertészet. Diszkertészet. Szöllő és gyümölcskertészet. Mezei kertészet.

C. Állattenyésztés Békessy Lászlótól 644

Általános áttekintés. Lótenyésztés. Szarvasmarha-tenyésztés. Juh-tenyésztés. Sertés-tenyésztés. A hortobágyi legelőgazdaság szervezete. Az állatvásárok. A debreczeni vásárok forgalma 1880. évben. Baromfi-tenyésztés.

D. Vadtenyésztés s vadászat. Békessy Lászlótól 666

E. Erdőgazdaság Török Gábortól 668

Általános áttekintés. Az erdők fekvése, felosztása, területe. Fanemek, azok elterjedése és növekvése. Erdőszeti személyzet és védelem. Kezelés (vágatás, művelés). Termelés, szállítás. A fának felhasználása, erdei munkások bére. Eladási viszonyok. Faárak. Az erdők nyers jövedelmi érték-számítása 1871-től 1880-ig terjedő 10 évre. Károk és károsítások.

VIII. SZAKASZ. Ipar, kereskedelem, forgalom, közlekedés Dr. Király Ferencztől	Lap. 690
---	-------------

Ipar.

Az iparosoknak, iparvállalatoknak, ipartársulatoknak és a kiadott igazolványoknak kimutatása. Az ipari foglalkozásoknak csoportonként összegezett kimutatása. Az 1880. év végéig Debreczenben megalakult ipartársulatoknak statistikája. Ipari termelés. 1. Mű és kereskedelmi kertészet. 2. Halászat és vadászat. 3. Kő, föld, agyag és üvegipar. 4. Fémek és fémáruk gyártása. 5. Gépek, szerszámok, eszközök, készülékek és szállítási eszközök gyártása. 6. Vegyészeti ipar. 7. Fűtő és világítószerkezetek gyártása. 8. Fonó és szövőipar. 9. Papír ipar. 10. Fa-, csont-, guttapercha-, kaucsok és hasonló ipar. 11. Bőr-, szőrme-, serte és tollipar. 12. Öltözés- tisztítási és pipereipar. 13. Építőipar. 14. Polygraphiai és művészeti ipar. 15. Élelmezési és élvezeti ipar. Az örlemények átlagos árai Debreczenben 1879. és 1880-ban. Gőzmalmok. Czukorgyár. Szalámi gyárak. Sörgyár. Eczetgyárak. 16. Elszállásolás és üdítés. 17. Látványosságai és mulattató ipar.

Kereskedelem	742
----------------------	-----

a) A kereskedőknek, a kereskedelmi vállalatoknak, cégjegyzéseknek és társulatoknak kimutatása. I. Kereskedelmi ipar. II. Kereskedelmi segédipar. III. Közlekedési ipar. IV. Ismeretlen. Cégjegyzések mozgalma 1876-tól 1882-ig. b) A kereskedelmi foglalkozás főnemői. 1. Mezőgazdasági terményekkel való kereskedelem. 2. Borkereskedelem. 3. Gyümölcskereskedelem. 4. Állatkereskedelem. 5. Állati terményekkel való kereskedelem. 6. Erdei termények és fakereskedelem. 7. Fűszer és gyarmatáru kereskedelem. A debreczeni m. kir. fővámmihivatalnál 1879. és 1880-ban vámkezelés alá került áruk kimutatása. I. Behozatal. II. Kivitel. 8. Vas-, szerszám és gépkereskedelem. 9. Kézmű, ruha, divat és norinbergi áru kereskedelem.

Forgalom és közlekedés	761
--------------------------------	-----

a) Bank és hitelügy. Az osztrák-magyar bank debreczeni fiókintézetének műveletei és azoknak eredménye 1879 és 1880-ik években. Leczámítoló üzlet. Kölcsönök kézi zálogra. Bankutalványok. A bankok és takarékpénztárak állapota 1880-ban. A részvényekre alapított iparvállalatok állásának és üzleti eredményének kimutatása az 1880-ik évről. b) Postaügy. 1. Levélposta forgalom. 2. Kocsiposta forgalom. 3. Utánvételek és utalványok. 4. Pénzügyi eredmény. c) Távirat. d) Vasutak. A tiszavidéki vasút debreczeni állomásának téteményei és nyers bevételei az 1873—1879. években. Személyek és katonaszállítmány forgalma. Podgyászforgalom. Gyorsárak forgalma. Teher és sajátkezelési szállítmányok forgalma. Az állomás elegy bevételei. e) Vásárok.

IX. SZAKASZ. Utak. Balogh Mihálytól	Lap. 781
I. Külső utak. II. Belső utak.	

X. SZAKASZ. Közegészségügy. Dr. Tegze Imrétől	792
--	-----

Közegészségi állapot általában. Népesedési mozgalom. Kórházak. Ápoldák. Árvaházak, árvaügy. Fürdők. Gyógyszertárak. Kereskedések. Kuruzsolás. Iskolák. Élelmiszerek. Védhimlő-oltás. Halottkémlés. Temető helyek. Egészségügyi személyzet.

XI. SZAKASZ. Államhivatalok. Dr. Zelizy Dánieltől.	797
--	-----

Főispáni hivatal. Királyi tanfelügyelő. Királyi törvényszék. Ügyforgalom. Királyi járásbiróság. Beadványok száma a debreczeni kir. járásbiróságnál. Királyi ügyészség kimutatása a debreczeni születésű és illetőségű foglyokról, illetve rabokról, kik 1872-től 1880. végéig elítéltek. Királyi pénzügyi igazgatóság. Királyi adófelügyelőség. Királyi adóhivatal. Királyi fővámhivatal. Királyi illeték kiszabási hivatal. Királyi pénzügyőri biztosság. Királyi pénzügyőri szakasz. Királyi dohánybeváltó felügyelőség. Királyi dohánybeváltó hivatal. Állam-építészeti hivatal. Királyi postahivatal. Királyi távirda kerületi igazgatóság. Távirda főállomás. Államvasuti hivatalok. Királyi kataszteri igazgatóság. Királyi erdőfelügyelő.

HARMADIK RÉSZ.

Történet.

Debreczen vidéke a történetírás előtti korszakban. (1. 2. 3. ábra). Kovács Jánostól	809
Debreczen város története. Szücs Istvántól	814
Bevezetés. Debreczen város helynevének magyarázata. A város régiségének begyűzésére szolgáló adatok. Debreczen város történetének korszakokra felosztása.	

Első korszak.	816
-----------------------	-----

Debreczen város küllete. A régibb időktől Zsigmond király koráig I. II. III. Zsigmond király korától Mátyás király koráig. I. II. III. Mátyás király korától a Mohácsi vészig I. II. Debreczen város bellete.

Második korszak.	830
--------------------------	-----

Debreczen város küllete. Török Bálint s családja mint Debreczen város védura. Debreczen város története a Szapolyai ház uralkodása alatt I. II. III. A Szapolyai ház kihalásától Bethlen Gábor fejedelemségre emel-

XVI

tetésig. I. II. Bethlen Gábor fejedelem korától I. Rákóczi György haláláig. I. II. — I. Rákóczi György halálától Debreczennek királyi városi rangra lett emeltetéséig, 1693-dik évig I. II. III. IV. V. VI. Debreczen város belélete. I II. *Lap.*

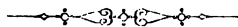
Harmadik korszak. 861

A város külélete. Az 1693-dik évtől a szathmári békeegyezményig. I. II. III. IV. V. VI. A szathmári békeegyezménytől II dik Leopold király uralkodása kezdetéig I. II. III. IV. V. VI. II. Leopold király uralkodásától 1848-ig I. II. III. Debreczen város belélete, közigazgatási, egyházi és közműveltségi tekintetben.

Negyedik korszak. 898

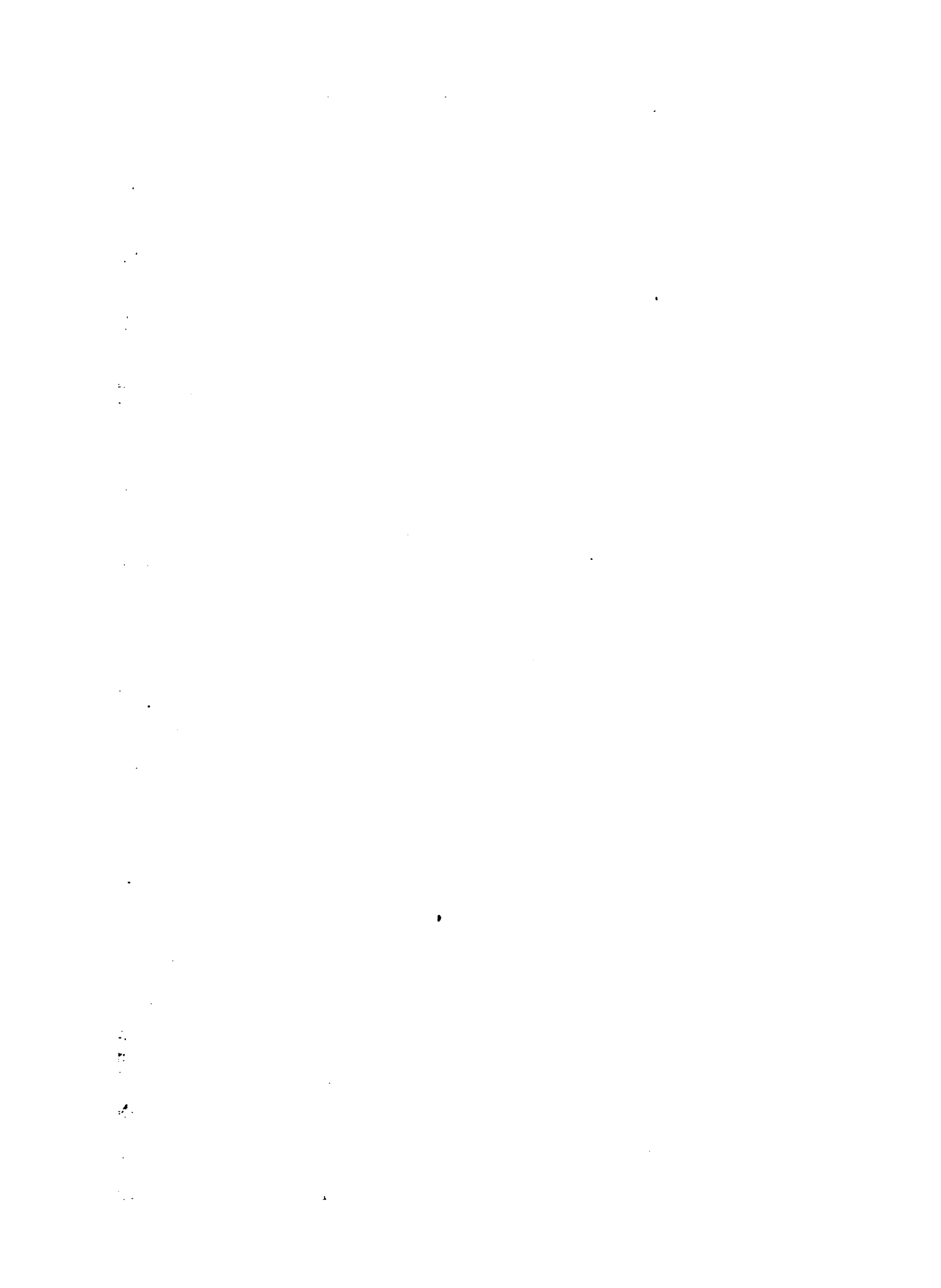
Az 1848-dik évtől jelen időkhig I. II. III. IV.

Debreczen szabad királyi város belsősegeinek térképe. **Tikos Imrétől.**



ELSŐ RÉSZ.

TERMÉSZETI VISZONYOK.



I. SZAKASZ.

Földrajzi ösmertetés.

Debreczen szab. kir. város földrajzi fekvése.

Debreczen szab. kir. város Magyarország tiszántuli kerületében fekszik, s az 1876-ik évi XXXIII. törvénycikk szerinti közigazgatási beosztás folytán ujonnan alakított Hajdu megye székhelyét képezi.

Határainak földrajzi fekvése a katonai földrajzi intézet térképe szerint a Ferró délkörétől számított keleti hosszúságnak $38^{\circ} 33' 14''$ -e és $39^{\circ} 33' 10''$ -e közé, — és az északi szélességnek $47^{\circ} 25' 51''$ -e és $47^{\circ} 41' 12''$ -e közé esik; vagyis kiterjedése hosszúságban (nyugotról keletre) $59' 56''$, szélességben (délről északnak) $15' 21''$.

A hosszúsági vagy szélességi fokoknak és azok tört részeinek mértföldekre való átszámítását azon kulcs szerint eszközölhetjük, melyet a magyar kir. háromszög-méreti számító hivatal saját méréseinek fokokra és perczekre változtatásánál, átszámításánál megállapított és használ.

E kulcs szerint

a 47-ik fok szélesség vonalán

egy fok hosszúságra esik . . . 40,098.8 bécsi öl = 76,046.8 méter

egy percz " " . . . 668.31 " " = 1267.45 "

egy másodpercz hosszúságra esik 11.139 " " = 21.124 "

a 48-ik fok szélesség vonalán

egy fok hosszúságra esik . . . 39,344.5 bécsi öl = 74,616.3 méter

egy percz " " . . . 655.74 " " = 1243.61 "

egy másodpercz hosszúságra esik 10.929 " " = 20.727 "

a 47 és 48 közti szélességi foknak

első másodpercze 16.281 bécsi öl = 30.877 méter

" percze 976.88 " " = 1852.64 "

az egész 2 (47—48) fok. . 58.618.00 " " = 111,168.2 "

E tételeknél alapul a földgömb kis és nagy átmérőjének Bessel által eszközölt azon kiszámítása szolgált, melyszerint

a nagy tengely fél átmérője: 3.362,747.2 bécsi öl = 6.377,396.6 méter

a kis tengely " " 3.351,507.2 " " = 6.356,079.2 "

Igy 47 és $\frac{1}{2}$ fok alatt — hol városunk határának fekvése esik — középszámítással

egy fok hosszúság annyi mint 39,721.65 bécsi öl = 75,321.53 méter

egy perc " " " 662.025 " " = 1255.53 "

egy másodp. " " " 11.034 " " = 20.925 "

E kulcs szerint tehát a város határának hosszúsága napnyugotról keletre: 9.92 mértföld = 75,252.495 meter = 75.252 kilometer.

A határ legészakibb s egyszersmind legnyugotibb pontját a város határának nyugoti szélén levő Tisza folyó közepe képezi.

A határ legdélibb pontja a hajdu-bagosi és mike-pércsi határ összeszőgellése közelében van; legkeletibb pontja pedig a nagy Csere keleti szélén, a martonfalvi és vámos-pércsi határok összeszőgellésével esik össze. (Debreczen határának észak-déli irányban terjedő legnagyobb hosszúsága a határ alakjának szabálytalansága miatt ugyanazon egy délkör vonalán meg nem állapítható. Szerk.)

A város határának közép délköre és párhuzamos köre az eddig közölt adatok szerint következő földrajzi fekvéssel bir:

ha a keleti hosszúság szélső pontjainak távolát összeadva, a nyert eredményt felezzük: közép hosszúsági kör gyanánt azon vonal jő ki, mely $39^{\circ} 3' 12''$ irányában halad; az északi szélesség adataiból pedig a határ közép párhuzamos körének helyéül $47^{\circ} 33' 31\frac{1}{2}''$ jő ki.

A város határának ilyen módon kiszámított közép déllője magán a város belső területén nem megy keresztül, hanem az attól nyugotra eső Hegyes pusztán vonul át.

A közép párhuzamos (szélességi) kör pedig a várostól északra a közelében levő nagy erdő déli felén halad keresztül.

Míg a város határának földrajzi fekvése nem közvetlen meghatározások, hanem csakis térkép hálózat nyomán adható, addig a város egyes pontjain részint a katonai mérnökkar (illetve katonai földrajzi intézet), részint egyesek által történtek közvetlen földrajzi meghatározások.*)

*) Lipszky ezredes „Conspectus Generalis“-ában több mint 500 magyarországi helységnek földirati fekvését közli. — Ugyanezek közölve vannak

A m. kir. háromszögmérési számító hivatal szintén tett földrajzi meghatározásokat.*)

A m. kir. háromszög-mérési számító hivatal Debreczen városra vonatkozó adatainak egy része az eredeti meghatározás szerint lentebb közölve lesz. — Ez adatok átszámításánál a régi budai szentgellérthegyi csillagda azon földrajzi meghatározása vétetett alapul, melyet a katonai mérnökök eszközöltek; e szerint a budai szentgellérthegyi csillagda délköre a ferrói délkörhöz viszonyítva $36^{\circ} 42' 53.185''$ hosszúsági, — $47^{\circ} 29' 15.97''$ szélességi fekvéssel bir.

Helynév	Ferrótól számított keleti hosszúság	Északi szélesség	Meghatározó neve
Debreczen	$39^{\circ}—16'—55''$	$47^{\circ}—31'—40''$	Lipszky
" "	$39^{\circ}—17'—0''$	$47^{\circ}—32'—0''$	Klöden
" fűvészkert	$39^{\circ}—20'—39''$	$47^{\circ}—31'—42.1''$	Kreil
" — — —	— — —	$47^{\circ}—31'—31.8''$	
" a h. h. főtemplom nyug. tornya	$39^{\circ}—17'—33.225''$	$47^{\circ}—31'—46.365''$	Cs. és kir. földrajzi intézet

A m. kir. háromszögmérési hivatal adatainak a fentebb jelzett módon fokokra és perczekre történt átszámítása által a ref. nagytemplom nyugoti tornyára nézve hosszúsági adatként kijő: $39^{\circ}—17'—2.756''$ a szélességi adat: $47^{\circ}—33'—42.059''$.

külföldre szakadt hazánkfia báró Zach Ferencz „Monatliche Correspondenz“ czimű folyóirata VIII-dik kötetében.

Kreil prágai csillagda igazgatója által 1846—1851. közti körútjában Debreczenben eszközölt földirati meghatározásai közölve vannak a „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt“ czimű folyóirat 1852. évi III. évfolyama jan. márt. füzetének 39. lapján.

*) „A lejtmerési és trigonometriai munkálatokat a magy. orsz. épít. igazgatóság a m. kir. helytartótanács rendeletére 1823-ban kezdte meg, kiterjesztvén működési körét a Duna, Tisza, Dráva, Száva, Körös, Berettyó stb. magyar folyók ártereire, s az árterek közelében eső községek kiválóbb pontjait, a budai délkörre alapított trigonometriai hálózatba illesztve, munkálatait 1846-ban végezte be; adataiban az egyes pontok távolai a budai szent-gellért hegyi csillagda délkörétől számított bécsi ölekben fejezvék ki. — Ezen adatok azonban csakis akkor lettek minden tekintetben használhatók s áttekinthetők, midőn azokat Walland építészeti felügyelő fokokra és perczekre átszámította; s ezáltal az illető pontok fekvései a földgömbön könnyebben feltalálhatók lettek.

A m. kir. háromszögmereti számító hivatal legújabb adatai Debreczen város némely kiválóbb pontjának tüzetes meghatározására nézve a következők:

a) a város belterületére nézve:

	Távolság a budai délkörtől keletre	Távolság a budai szél. körtől északra
Ref. főtemplom ny. tornya:	102,294.38 bécsi öl,	4334.71 bécsi öl
	= 193,999.65 méter;	8220.71 méter;
Ref. kistemplom tornya:	102,337.863 bécsi öl,	4139.752 bécsi öl
	= 194,082.12 méter;	7850.97 méter;
Róm. cath. templ. tornya:	102,519.515 bécsi öl,	4034.046 bécsi öl
	= 194,426.62 méter;	7650.50 méter;
Ispotályi ref. templom:	102,300.529 bécsi öl,	3602.324 bécsi öl
	= 194,011.48 méter;	6831.75 méter;

b) a város külterületére:

Ohati telekház:	74,696.9 bécsi öl,	10,415.00 bécsi öl
	= 141,661.48 méter;	19,751.88 méter;
Földvárhalom:	75,036.58 bécsi öl,	7456.06 bécsi öl
	= 142,305.67 méter;	14,140.30 méter;
Parajos halom:	77,630.39 bécsi öl,	5823.31 bécsi öl
	= 147,224.79 méter;	11,043.81 méter;
A zámi pusztán mai napig feltalálható zámi temp- lomdombtól északnyu- gotra levő Faluvéghalom:	79,242.44 bécsi öl,	3807.20 bécsi öl
	= 150,282.02 méter;	7220.29 méter;
Zám pusztán Kövesház- halom:	79,886.06 bécsi öl,	2473.54 bécsi öl
	= 151,502.63 méter;	4691.03 méter;
Zámi laponyag:	82,226.40 bécsi öl,	3330.24 bécsi öl
	= 155,941.05 méter;	6315.75 méter;
Franczia kút (Abbé):	82,450.73 bécsi öl,	10,247.00 bécsi öl
	= 156,366.49 méter;	19,433.27 méter;
Mátai biztosi lak kéménye:	83,170.96 bécsi öl,	7449.03 bécsi öl
	= 157,732.39 méter;	14,126.97 méter;

	Távolság a budai délkörtől keletre	Távolság a budai szél. körtől északra
Nagy-hortobágyi vendéglő kéménye:	83,365.3 bécsi öl, = 158,100.95 méter;	6705.3 bécsi öl 12,716.49 méter;
Szalkahalom:	87,137.6 bécsi öl, = 165,255.07 méter;	6479.2 bécsi öl 12,287.70 méter;
Vajdahalom:	87,916.03 bécsi öl, = 166,731.34 méter;	2421.83 bécsi öl 4592.96 méter;
Kadarcas vendéglő legma- gasabb kéménye:	90,308.11 bécsi öl, = 171,267.88 méter;	5221.03 bécsi öl 9901.60 méter;
Kun Pál halom:	94,945.00 bécsi öl, = 180,061.68 méter;	2517.6 bécsi öl 4774.59 méter;
Köves laponyag:	100,350.17 bécsi öl, = 190,312.49 méter;	3177.98 bécsi öl 6026.99 méter;
Kamarás halom:	100,507.72 bécsi öl, = 190,611.28 méter;	2208.31 bécsi öl 4188.02 méter;
Nagy Sándor halom (városi körkemence közelében)	100,695.21 bécsi öl,	5205.51 bécsi öl
A bellegelő földön a Szepes szélhez közel (keletre) eső u. n. Szepesi telekhalom:	101,898.41 bécsi öl, = 193,248.70 méter;	1205.55 bécsi öl 2286.31 méter;
Gőzmalom kéménye:	102,095.316 bécsi öl, = 193,622.13 méter;	4931.731 bécsi öl 9352.95 méter;
Csukás halom:	105,022.51 bécsi öl, = 199,173.51 méter;	5922.24 bécsi öl 11,231.43 méter;
A Bánk erdőben a csőszház előtt (az épülettől nyug- gotra) egy nagy fán levő katasteri fixpont:	107,457.08 bécsi öl, = 203 790.64 méter;	1752.02 bécsi öl 3322.68 méter*);

*) Bár Debreczen sz. kir. város „Guth“ pusztán levő erdősége nem közvetlen a város határában, hanem tőle északkeleti irányban Szabolcsmegyében fekszik: mindazonáltal nem lesz érdektelen a belső guti erdőszlak melletti Tűzörző hegyen levő katasteri fixpont távolát ide igtatni.

Debreczen sz. kir. város határai, alakja és kiterjedése.

Debreczen város határa, Hajdu megyét kivéve, — melynek székhelyét képezi, — négy megyével határos, u. m.

Szabolcs, Bihar, Heves és Borsod megyékkel.

Északról a város határát körülveszi a Hajdu megyében fekvő Csege, Balmaz-Ujváros, Hajdu-Böszörmény, Hajdu-Hadház, Sámson határa és a Tamási puszta.

Északkeletről a Szabolcsmegyében fekvő Bagosi puszta és a Mártonfalvai határ.

Keletről a hajdumegyei Vámos-Pécs határa.

Délkeletről a Biharmegyében fekvő Nagy-Léta, Vértes és Monostor-Pályi határa.

Délről: az ugyancsak Biharmegyében fekvő Mike-Pécs, Hajdu-Szoboszló, Nádudvar határa, közben a szoboszlói határhoz tartozó „Angyalház-puszta“; ezután ismét Nádudvar határa.

Délnyugotról a Hevesmegyében fekvő Nagy-Ivány határa.

Nyugotról ugyanezen megyében Tisza-Füred, Hajdu megyében Egyek, s végül Borsod megyében Dorogma határa.

A határ alakja. A határ hosszúsága nyugotról keletre mérve több mint háromszorosát teszi ki a délről északra terjedő hosszának. Maga a város közelítőleg saját határa hosszának nyugotról keletre számított $\frac{3}{4}$ részében fekszik.

A határ kiterjedése. Debreczen város határa a legujabb katasteri felmérés szerint, — leszámítva a néhány év előtt Debreczen határától elkülönített Alsó- és Felső-Józsa határát — 166,286 hóld, 1449 □ ölet teszen.

A város belső területe, a telkeket és utczákat is beszámítva	675 hóld	892 □ öl
Séta kert	59 „	1594 „
Sesta kert	113 „	456 „
Uj kert	90 „	1014 „
Oldalösszeg	939 hóld	756 □ öl

A Tűzörző hegy távolsága a budai délkörtől keletre:

113,062.₀₉₈ bécsi öl = 214,420.₃₄ méter.

A budai szélességi körtől északra:

10,330.₇₈₈ bécsi öl = 19,592.₁₇ méter.

	Áthozat	939 hóld	756 □ öl
Gőzmalom és körülte levő majorsági földek	27	"	533 "
Libakert	34	"	362 "
Vén kert	47	"	643 "
Csige kert	27	"	963 "
Majorsági föld I. dülő	75	"	407 "
" " II. "	18	"	774 "
Köntöskert	89	"	762 "
Hatvan-utczai kert	70	"	219 "
Majorsági föld III. dülő	44	"	1158 "
Tóczós kert	146	"	451 "
Turáskert	11	"	738 "
Vásártér	3	"	292 "
Széchenyi kert	51	"	786 "
Posta kert	48	"	1304 "
Vargakert	52	"	1436 "
Téglás kert	200	"	437 "
Boldogfalvai kert	93	"	721 "
Majorsági föld IV. dülő	259	"	1294 "
Homokkert	143	"	1490 "
Majorsági föld V. dülő	339	"	594 "
Város luczernása	61	"	1204 "
Majorsági föld VI. dülő	88	"	305 "
Majorsági föld VII. dülő	267	"	112 "
Csapókert	120	"	109 "
Majorsági föld VIII. dülő	202	"	819 "
Nagyerdő	2359	"	1142 "
Pallag	3397	"	211 "
Apafa erdő	321	"	1216 "
Belső legelő I. dülő	4590	"	1231 "
" " II. "	7042	"	65 "
" " III. "	5287	"	1591 "
" " IV. "	3296	"	316 "
Debreczeni Macs	2994	"	1079 "
Zelemér	88	"	126 "

Oldalösszeg 32,843 hóld 46 □ öl

	Áthozat	32,843 hóld	46 □ öl
Gyulai-Macs	2816	"	953 "
Ondód	11,972	"	812 "
Szepes	4666	"	258 "
Ebes	5839	"	866 "
Gyulai-Hegyes	3171	"	1579 "
Nagy-Hegyes	1246	"	1551 "
Kis-Hegyes	1896	"	410 "
Czucza	2003	"	714 "
Elep	11,672	"	1455 "
Kösélyszeg	3642	"	530 "
Álomzug (Kis és Nagy)	2218	"	1462 "
Máta	26,283	"	1341 "
Ohat	9745	"	498 "
Zám	12,381	"	662 "
A város külsőségein levő utak és vizek	2079	"	78 "
Pacz	2214	"	1040 "
Bánk	6975	"	250 "
Haláp	11,198	"	1580 "
Fancsika	3506	"	850 "
Nagy-Csere	7060	"	1181 "
Monostor	850	"	933 "
Az egész határ területe	166,286	hóld	1449 □ öl

Tikos Imre.

II. SZAKASZ.

Domborzati viszonyok ismertetése.

Domb, magaslát, sík, lapály Debreczen sz. kir. város határán.

Városunk határa a mintegy 1700 □ mértföld*) területű nagy magyar medence keleti határszéle közelében fekszik a medence legsimább felületű síkságán; s így területén valódi hegyek nincsenek,

*) Hunfalvi: a magyar birodalom természeti viszonyainak leírása. II. kötet 607—614. lap.

csak egyes dombláncolatok vonulnak rajta keresztül: mind e mellett a határ egymással átellenes pontjait egymással összehasonlítva lényeges magassági különbségekre találhatunk; például: míg a várostól északkeletre a debreczen-hadházi határ szélben Pallagon a vasutvonalról nyugotra mintegy 80 méterre eső egyik domb teteje 142.00 méternyire esik az Adriai tenger felett: addig a N.-Hortobágyi pusztán, a debreczen, nádudvar és nagy-iványi hármashatár közelében a Sárosér partja 87.00 méter magas fekvésű; s így e vonalon 55 méter magassági különbség van a két pont fekvése közt.

Egy másik összehasonlítás tehető észak-déli irányban a város közelében. Ugyanis a mikeszélesi határszélen a Kádár árka mellett a földszin 100.00 méter; e pontot összehasonlítva a fenti pallagi domb tetejével, 42 méter tűnik ki magassági különbség gyanánt.

Szintén feltűnő emelkedés észlelhető a városunk határán átvonuló vasutvonalak mentén, u. m.

a magyar államvasutak tiszavidéki vonalának felszíne a debreczen-szoboszlói határnál 95.54 méter, ugyanezen vasut a Debreczen-Hadház közös határszélén 135.10 méter. Az Északkeleti vasut helybeli stációjának magassága 112.82 méter; a Haláp állomásnál az átjáró 120.27 méter.

Legváltozatosabb a föld felszíne a határ keleti végén, hol Hunfalvi szerint a Szabolcsmegyében elterülő, sőt Ilknél és Mátészalka körül Szatmármegyébe egész Nagy-Károlyig s a Kraszna vizéig átcsapó mintegy 70 □ mértföld területű nyírség déli szélé városunk határát is érinti.

A határ e részén egymást sűrűn felváltó, leginkább északról délnek huzódó homok buczkák, domborok tűnnek fel, magok közt több kisebb-nagyobb vizenyős lapos, tócsákat, locogókat rekesztve be; mely laposak ugyan gyakran egymástól elszigetelve találhatók: de azért folyásuk főiránya kisebb-nagyobb mértékben a domborok irányával egyezik meg, vagyis legnagyobb részét északról délnek tartanak.

E dombok tengersiz feletti (abszolút) magassága a várostól északra és északkelet felé tetemesen nagyobb mint délre; ugyanis míg a Pallag bellegelő felőli szélén a legnagyobb dombok egyikének magassága 135.90 méter, addig a várostól délre eső belső legelőn a gubások kallója és a fehértemplomi államut közelében magasságuk egész 107.80 méterre száll alá.

A határ keleti részén e dombsorokon az ugynevezett Nagy-Csere, Fancsika, Pacz, Bánk és Haláp pusztákon szép tölgyerdők találhatók. Ugyanily talajon fekszik a város közvetlen közelében északra a Nagy-erdő, valamint az Apafa és Monostor erdő is.

Maga a város is e dombsorok széle mellett, egy keletről nyugotnak, de méginkább délnyugotnak huzódó lejtőn fekszik.

A várostól északra a talaj folyvást emelkedik, ellenben attól délnyugotra, — de különösen délre a földfelszín rohamosan esik az Ér, Berettyó, Kösély, Hortobágy és mellékfolyásai, valamint a Sebes-és Kettős-Körös s azok mellék erei által alkotott vízmeder, — a Sárrétje felé.

A város legmagasabb pontjai a csapó-utczai kerületben találhatók, valamivel alantabb fekszenek a péterfia- és czegléd-utczai kerületek; legmélyebben fekszik a piacz-utczai kerület, különösen ennek a Miklós-utcza és Salétrom sor környékén elterülő része; a piacz-utczainál valamivel magasabb helyzetük van a varga és hatvan-utczai kerületeknek.

A határ keleti részénél kevésbé változatos felszine van a határ közepének; hol a város szélétől alig $1\frac{1}{2}$ kilométer távolságban észak-déli irányban elhuzódó Tóczó folyás nyugoti oldalán eleintén nagyobb emelkedésű fekete agyagos domblánczolat vonul el, mely legmagasabb pontját a Látóképnél éri el. E pont magassága 126.3 méter. Innen aztán délre, de különösen nyugotra a Tisza felé a talaj fokozatosan simább-simább felületűvé válik.

A határ nyugoti részén a Tisza és Hortobágy vizek mentén az ugynevezett Elep, Máta, Ohat és Zám pusztákon már egészen sík jellegű lesz a földszin, ugyannyira, hogy míg a várostól nyugotra mintegy 23 kilométerre eső Kadarecs csárdánál a földfelület tengerszín feletti magassága 90.70 méter, addig a Kadarestól nyugotra mintegy $26\frac{1}{2}$ kilométerre eső Medgyes halomnál 91.70 méter magasságu, s így a földszinének $26\frac{1}{2}$ kilométerre, vagyis $3\frac{1}{2}$ mértföldnyire alig számba vehető méter esési különbsége van.

A határ Tisza melletti része végtelen egyformaságban terül el; a vándor szeme a sikon semmi változatosságot, s nyugalmi pontot nem talál; imitt-amott feltűnik a pusztá délibábjában egy-egy gulya, ménes delelő helyét jelölő kútgém, vagy egy a távolból hangyaboly nagysá-

gúnak látszó halom, helyenként egy-egy mértföldekre eső torony, tovább menve ismét minden a délibáb tengerében enyészik el.

Az idáig elsorolt általános emelkedéseken és mélyedéseken kívül találunk a határnak a várostól nyugotra és délnyugotra terjedő részén kisebb-nagyobb dombokat, laponyagokat, — melyek majd egyenként, majd kettesével vagy hármásával, sőt a város közvetlen közelében a nyugoti oldalon egymástól bizonyos távolságra csaknem egyenes sorban észlelhetők. E halmokat az ország különböző vidékein különbözőképen Órhalom, Török, Tatár vagy Attilahalom s egyéb néven nevezik.*)

*) Lásd Hunfalvi: „A magyar birodalom természeti viszonyainak“ című munkája II. kötetének 617—620. lapjait.

E halmok Skolka Andrásnak a mező-berényi prot. iskola néhai igazgatójának véleménye szerint nem természetes eredetűek, hanem szabályos elrendezésűknél fogva azt lehet róluk hinni, hogy emberi kéz művei, s talán hadi célból készültek.

Ennek ellenében Barra Pest-Pilis és Solt megye leírásában e halmokat viz által képezetteknek állítja; keletkezésüket azon időre viszi vissza, midőn a magyarországi nagy medence még viz alatt állott.

Ugyanezt vitatta hirneves geologosunk Szabó József is a hatvanas évek elején; ő a kérdéses halmok szerkezetéből, helyzetéből és elosztásából vett világos okokkal azt a feltevést támogatja, melyszerint ama halmok nem emberi készítmények, hanem természeti tényezők szüleményeiképpen keletkeztek, s így geológiai emlékek, melyek aztán később részben történelmi emlékek lettek.

Megjegyzi e halmokra nézve, hogy vannak halmok homokos vidékeken, s vannak agyagos területeken is.

Amazok szerinte úgy képződhetnek, hogy a lefolyó vagy különböző irányú ömlésekkel kanyargó viz a medenczét kitöltő homok tömeget részben elmosta, részben pedig — az enyhébb helyeken — hátramaradtak vagy zátonyként hosszúra nyuló, vagy itt-ott gömbölyűre alakuló homokhalmok.

Emezek, vagyis a kötött agyagú területeken levő valódi halmok a viz alatt véghezment lerakódás útján képződtek, anyagra nézve egészen azon módon, melyen az alföld síkja képződött. — Kalocsa környékén fekete talajú földön vannak homokhalmok, melyeknek eredetére nézve Szabó J. megjegyzi, hogy azok úgy támadtak, hogy a viz a környező terület homok rétegét elhordta. — Felhossa még, hogy e halmok legmeredekebb oldala rendszeren könyökös mélyedés s elhagyott folyómeder felé néz.

A nagy magyar alföld szélein e halmok általán véve alacsonyabbak, a Tisza vonala felé mind magasabbak, a mellék folyók árterei pedig legmagasabbak. — Azonban emelkedésük a környező síkság felett rendszeren csak 15—20, legfeljebb 30 láb.

(S bár a legújabbán N.-Kőrös vidékén s másutt eszközölt ásatások alkalmával a jelek oda mutattak, mintha e halmok emberi kéz művei volnának, s a népvándorlás idején hadi célból, vagy egyes nevezetesebb vezérek sírhelyeiül emeltettek volna: mindazáltal az eféle adatok nem is elegendők a geológiai felfogás felsőbbségének megdöntésére nem is képeznek határozott ellentétet azzal szembe állítva. Szerk.)

Magasság mérések.

A határ egyes pontjainak tengerszin feletti magasságát már több ízben meghatározták.

Ezen magasság mérési adatok azon része, melyet az illetők légsulymérői meghatározás útján nyertek Sennoner által összegyűjtve a „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt“ czimű folyóirat III-ik évfolyamában jelent meg, de ezen adatok tökéletes biztosságot alig nyújthatnak.

Tökéletesebbek ennél a trigonometriai mérések által nyert és a pontról-pontra való közvetlen lejt mérés útján szerzett adatok.

Ily méréseket illetve meghatározásokat tettek egyesek is ugyan, de leginkább a táborkar és országos háromszögméreti számító hivatal; s adataik a katonai földrajzi intézet térképein vannak feldolgozva.

Légsulymérői magassági meghatározást eszközölt Debreczenben Kreil prágai csillagda igazgatója az 1846—1851. évek közti körútjában a Fűvészkertben; az ő adata szerint a Fűvészkert magassága a tenger felett $422.54'$ vagyis 133.557 méter.

Az országos háromszögméreti számító hivatal Hunfalvi által közölt adata szerint Debreczen magassága $336' = 106.203$ méter.

A bécsi katonai földirati intézet adatai szerint a ref. piaczi templom $403.32' = 127.580$ méter.

A magyar államvasut tiszavidéki vonalának lejt mérési adatai szerint a debreczeni vasuti állomás felszine 59.49 b. öl $= 112.82$ méter.

Ez utóbbi adat segélyével a vasuti állomás közepétől átszámítva, a városház küszöbe 117.70 méter magasán fekszik az adriai tenger felett.

Debreczen város belterületének lejt mérési, illetve csatornázási rendszerénél használt **0** pont, — mely a város különböző pontjainak egymással magassági tekintetből összehasonlíthatása végett a városház küszöbe felett 4 méter magasságban vétetett fel — 121.70 méter magasságban fekszik.*)

*) Miután Zicherman Mihály mérnök lejt mérési munkálataiban a város belterületén felvett pontok magassági fekvésének meghatározásai, ezen a városház küszöbe felett 4 méterre fekvő siktól indulva ki, voltaképen nem tengerszin feletti magassági adatok, felemlitendőnek tartjuk, hogy a város belső területéről alább közlendő adatok a tengerszin feletti magasságot jelzik, miután közlőnk a Zicherman Mihály lejt mérési adatait átszámította. Szerk.

Adatok Debreczen város belterületének tengerszin feletti magassági fekvésére nézve.

Nagy Csapó-utca keleti vége a sorompó előtt . . .	120.48 méter
" " a szarvas-piacznál	120.17 "
" " Nagy Szappanos-utca torkolatával szemben	119.80 "
" " Burgundia-utczával szemben	118.25 "
" " Vár-utczával szemben	117.54 "
" " Piacz-utca felőli torkolata	116.54 "
Nagy Hatvan-utca keleti végén kőút	115.70 "
" " Kis Mester-utca torkolatánál	114.83 "
" " 1519. számú ház előtt	113.70 "
" " 1528. számú ház előtt	112.86 "
" " nyugoti vége vagyis 3408. ház előtt	112.48 "
Nagy uj-utca piac felőli vége	116.33 "
" Pásti köznél	113.84 "
" nyugoti vége	112.50 "
Kis Czegléd-utca keleti vége	119.56 "
" nyugoti vége	119.23 "
Nagy Czegléd-utca keleti vége	119.23 "
" Nap-utca torkolatával szemben	118.69 "
" 47. számú házzal szemben	118.44 "
" Burgundia-utczával szemben	118.23 "
" Szinházzal szemben kőút	117.74 "
" 3. számú házzal szemben	117.32 "
" nyugoti vége Piacz-utczánál	117.15 "
Széchenyi-utca keleti vége a ref. kistemplomnál . . .	116.65 "
" Hal-utczával szemben	114.95 "
" Karcsu közzel szemben	113.11 "
" nyugoti vége	112.21 "
Kádas-utca Piacz felőli keleti vége	116.36 "
" Karcsu köznél	112.89 "
" a polgári kórházzal szemben (nyugoti vége)	111.14 "
Szent Anna-utca Bárány-utca torkolatával szemben .	118.64 "
" Cser-utca " " " "	118.03 "
" Kandia " " " "	117.98 "

Szent Anna-utca, Battyányi, Varga és Teleki-utcákkal közös pontja	116.88	méter
Teleki-utca nyugoti vége.	116.13	"
Miklós-utca keleti (Nagyvárad-utca felőli) vége	115.88	"
" Iskolaközzel szemben	113.50	"
" Szalkai közzel szemben	112.80	"
" Sziv-utczával szemben	112.28	"
" nyugoti vége	112.07	"
Timár-utca Varga-utca felőli vége	115.55	"
" közepén a Kereszt-utczánál	118.13	"
" Szent Anna-utca felől	118.01	"
Cser-utca Szent Anna-utca felőli vége	118.24	"
" a kereszt utczánál	118.13	"
" a 2346. számú ház-saroknál	116.84	"
" Bárány-utca felőli vége	114.91	"
Bárány-utca Szent Anna-utca felőli vége	118.70	"
" a kereszt utczánál	117.00	"
" közepe táján a kanyarulatnál	115.41	"
" Cser-utca torkolatánál	114.76	"
" Nagyvárad-utca felőli vége	114.34	"
Késes-utca Nagyvárad-utca felől	114.14	"
" Kisvárad-utczánál	113.07	"
" nyugoti vége a katonai lovagló iskolával szemben	110.23	"
Battyányi-utca Nagyczepléd-utca felől	117.65	"
" közepén	117.17	"
" Szent Anna-utca felőli vége	116.84	"
Varga-utca Szent Anna-utca felőli vége	116.75	"
" közepén	116.88	"
" Timár-utca felőli vége	115.65	"
Nagy Péterfia-utca a gőzmalomhoz vezető utnál (kőút)	117.66	"
" Kétmalom-utczával szemben	117.13	"
" Serház-utczával szemben	117.00	"
" Egymalom-utczával szemben	117.06	"
" a két emlékkert közt Darabos-utczával szemben	116.15	"
" nagy templom keleti oldala mellett	116.17	"

Piacz- és Nagyvárad-utcza a nagytemplom előtt Hatvan-utcza torkolatával szemben	115.92 méter	
„ Nagycsapó-utczával szemben	116.29	„
„ Bádogos-utczával szemben	116.54	„
„ a városházával szemben kőut	116.89	„
„ Széchenyi-utczával szemben	116.91	„
„ Teleki-utczával szemben	115.95	„
„ megyeházépülettel szemben	115.74	„
„ Nagy- és Kisvárad-utczák közös pontján	114.52	„
Kisvárad-utcza kezdetén	114.59	„
„ Barnaközzel szemben	114.03	„
„ Ispotály-utczával szemben	113.03	„
„ Késes-utczával szemben	113.07	„
„ vasuti állomással szemben levő faraktár északkeleti sarkánál	112.36	„
„ vasuti indóház küszöbe	113.27	„
Serház-utcza és Libakertsor a péterfiai honvéd lakta- nya melletti keleti végén	117.31	„
„ Darabos-utczával szemben	116.43	„
„ Kis Mester-utczával szemben	115.41	„
„ Hajó-utczával szemben	115.20	„
„ Libakert melletti nyílt árok kezdete és az 1152. számú ház közt	114.83	„
„ Kertész-utczával szemben	114.28	„
„ Csemete- és Retek-utczákkal közös pontja	114.75	„
Retek-utcza az 1255. számú ház előtt	113.91	„
„ Nagy Mester-utcza felőli vége	113.24	„
Kar-utcza a nyílt árok kanyarulatnál	114.57	„
„ Nagy Mester-utcza felőli vége	113.75	„
Vendég-utcza Nagy Mester-utczával szemben	114.08	„
„ közepén a kanyarulónál	113.30	„
„ Nagy Hatvan-utcza felőli vége	112.77	„
Kis Mester-utcza Nagy Hatvan-utcza felől eső déli végén kőut	114.83	„
„ Kis Hatvan-utczával szemben kőut	115.32	„
„ Nagy Mester-utczával szemben	114.94	„
„ Hüvelyes-utczával szemben	114.79	„

Kis Mester-utca a Kaszaközszel szemben	115.52 méter	
„ Serház-utca felöli vége	115.36	„
Nagy Mester-utca Kis Mester-utca felöli (keleti) vége	115.08	„
„ Bundi-utczával szemben	113.93	„
„ Csemete-utczával szemben (kőut)	113.99	„
„ Tanító-utczával szemben	113.44	„
„ Csap-utczával szemben	113.37	„
„ Kar- és Vendég-utczákkal szemben	113.53	„
„ nyugoti vége a 3360. sz. házzal szemben	114.09	„
„ szélmalom melletti zuggal szemben	114.02	„
Csap-utca Nagy Mester-utca felöli vége	113.68	„
„ Kis Hatvan-utczával szemben	112.50	„
„ Nagy Hatvan-utczával szemben	112.66	„
Kis Hatvan-utca Kis-Mester-utczánál	115.37	„
„ Cserepes-utczánál	113.71	„
„ Tanító-utczánál	113.99	„
„ Borz-utczával szemben	112.52	„
Darabos-utca Nagy Péterfia-utca felöli (déli) vége	116.16	„
„ Kis köznél	115.30	„
„ Kaszaköznél	115.97	„
„ Serház-utczánál	116.68	„
Domb-utca nyugoti vége	119.60	„
„ a saroknál levő 114. sz. ház előtt	121.40	„
„ az ötmalom-utca torkolatánál	120.56	„
Magas-utca nyugoti vége (Burgundia-utca felől)	119.09	„
„ Szegletcs-utczával szemben	119.82	„
„ keleti vége az Ötmalom-utczánál	120.56	„
Burgundia-utca északi vége (N. Csapó-utca felől)	118.17	„
„ Domb-utca torkolatával szemben	119.34	„
„ Magas-utca torkolatával szemben	119.09	„
„ déli vége N. Czegléd-utczánál	118.61	„
Kiseddóvó-utca déli vége N. Czegléd-utca felől	118.69	„
„ a 65. és 144. számú házak közt	119.26	„
„ Ötmalom-utczánál	119.76	„
Kigyó-utca déli vége Ötmalom-utczával szemben	119.76	„
„ Mányi-Berekkel szemben	120.07	„

Kigyó-utca Pacsirta-utcánál	120.11 méter
Oláh-utca déli vége	119.33 "
" közepe	120.19 "
" északi vége	120.30 "
Csillag-utca északi vége	120.25 "
" középen a 2665. számú ház előtt . . .	119.20 "
" déli vége	118.70 "
Pacsirta-utca déli vége	119.36 "
" az Oláh-utcánál	120.11 "
" északi vége N. Csapó-utca felől . . .	120.29 "
Kakas-utca N. Csapó-utca felől	120.36 "
" az 507. és 519. számú házak közt . . .	121.10 "
" Sarok-utcánál	119.79 "
" Morgó-utcánál	119.20 "
" északi végén az Árok-utczával és Pere- czes utczával közös pontján . . .	119.28 "
Árok-utca Agárdi zug északi végénél	119.16 "
" Busi-utcánál	119.04 "
" Kis Péterfia-utczával szemben	119.51 "
" N. Péterfia-utca felőli nyugoti torkolata	117.60 "
Ajtó-utca nyugoti vége N. Péterfia-utca felől . . .	118.08 "
" Kut-utcánáli keleti vége	118.27 "
Kut-utca és Nyil-utca közös pontja	118.31 "
" a Kétmalom-utcánál	118.61 "
" Ajtó-utczával szemben	118.43 "
" Morgó-utczával szemben	118.79 "
" Csonka köznél	119.55 "
" Szarvaspiacznál	119.92 "
Homok-utca hadházi ut felőli vége	118.78 "
" a 3626 számú ház előtt	120.02 "
" a 3630 számú ház előtt	120.36 "
" a 2982. sz. ház melletti zugnál	118.90 "
" a 3006. sz. háznál	119.09 "
" a szarvaspiacznál	120.42 "
Hadházi ut N. Péterfia-utca felőli torkolata	118.19 "
" a 906. és 903. számú házak között . . .	118.23 "
Kis Péterfia-utca északi vége	119.04 "

Kis Péterfia-utca a 779. sz. ház előtt	118.07 méter
„ a Morgó-utczával szemben	117.28 „
Kis Csapó-utca Egymalom-utczánál	117.19 „
„ 789. és 762. sz. házak közt	117.07 „
„ a Leány-utczával szemben	118.28 „
„ a Nyomtató-utczával szemben	118.42 „
„ a 381. számú ház előtt	118.77 „
„ a 371. számú ház előtt	118.26 „
„ N. Csapó-utca felőli déli vége	118.17 „
Morgó-utca nyugoti vége (Kis Péterfia-utczánál)	117.39 „
Morgó- és Peczkes-utca közös pontja	117.71 „
Morgó-utca Meszena-utca torkolatánál	118.67 „
Morgó-utca keleti vége Kakas-utczánál	119.20 „
Leány-utca Kis Csapó-utca felőli (nyugoti) vége	118.27 „
„ Nagy Szappanos-utczánál	118.20 „
N. Szappanos-utca közepén a kanyarulatnál	118.53 „
„ N. Csapó-utca felőli vége	119.43 „
Kis és Nagy Szappanos-utczák közös pontja	118.12 „
Kis Szappanos-utca közepe	120.00 „
„ az 557. számú ház előtt	120.24 „
„ N. Csapó-utca felőli keleti vége	119.76 „
Külső Salétromsor a 3411. számú ház előtt	110.61 „
„ a 3417. számú ház előtt	110.52 „
„ a 3427. számú ház előtt	110.28 „
„ a Késes-utczával szemben	110.21 „

Ez adatok áttekintése után kitűnik, hogy Debreczen város lejtőn és pedig keletről nyugotra, de méginkább délnyugotra vonuló lejtőn fekszik, mely lejtőnek kelet és észak felől eső pontjai a legmagasabbak; névszerint: Domb-utca, Kakas-utca az 507. és 519. számú házak közt, Magas-utca stb., — legalantabb fekvő pontjai pedig a Kádas- és Miklós-utczák nyugoti végeinél s a Salétromsoron vannak.

Magassági adatok a város külterületéről.

a) A határ nyugoti felén.*)

A Tisza 0 pontja a debreczeni határnál	83.80 méter
A hortobágyi 9 nyílású közúti kőhid parapet teteje . . .	93.445 "
A hid tetején az utfelszín	92.26 "
A hid keleti végén levő boltív zárkövének alsó lapja a boltív déli végén	91.074 "
A hid délkeleti szárnyfalának legvége	91.53 "
A földszin ugyanott	90.20 "
A Hortobágy partja a hidnál	88.50 "
A hortobágyi csárdánál levő sarkó teteje	89.67 "
A hortobágyi állás keleti küszöbe	89.83 "
A Medgyeshalom mellett a Füred felé vezető uttól észak- felé 100 méterre a földszin	91.70 "
Debreczen-nádudvari és n.-iványi hármás határnál a Sárosér partja	87.00 "
A Köveshalomtól nyugotra 190 méterre a földszin . . .	87.32 "
A Kun György-laponyagnál a földszin	89.30 "
" " " teteje	91.14 "
Csécshalomtól délre az Árkus jobb oldalán a földszin . .	90.38 "
A n.-iványi ut a Kun György-laponyag közelében keletre	89.81 "
" " " " délre	89.42 "
" Hármas halomnál	89.87 "
" Kettős halomnál	89.60 "
" az Árkushid mellett (nyugotra)	89.08 "
" a Csécshalom közelében	89.19 "
A földszin a Szász János-laponyag és Faluvég halom közt egyenes irányban közepen	88.84 "
" a Kun György-laponyag és hortobágyi hid közti egyenesben közepen	89.12 "

*) Az itt közölt adatok részben Derzsi József mérnök által részünkre átadott Tisza ártér lejt mérési adatok; legnagyobb részben pedig Kádár Ferencz és Pfansmid Kálmán volt városi mérnökök által az 50-es, illetve 60-as években közvetlen lejt mérés útján szerzett igen használható lejt mérési adatok, melynek tételeit közlő a Derzsi József-féle adatok segélyével az Adriai tenger felszínére reducalta.

A földszin a csegei határban levő Mélyföldes halomtól délre és délkeletre a debreczen-csegei határszélén	89.49 méter
„ Mélyföldes halom és Kun György-laponyag közti egyenes vonal közepén	88.52 „
„ az Ohati telekháztól északra vezető utnak a határszélén eső pontján	89.39 „
„ a Szálka-halom és az Arczu Péter-halom közti egyenes vonal közepén	88.26 „
Elepen a Kadarcsnál levő állás nyugoti kapu küszöbe	91.38 „
„ a Molnár György-féle tanyánál a földszin . .	90.79 „

b) A határ keleti felén.

Könyves Tóth Mihály mérnök által tracirozott debreczen-böszörményi, debreczen-diószegi és debreczenguthi vasutvonalak mentén a debreczeni határban megadott pontok.

α) A debreczen-böszörményi vasutvonalon:

Vasutfelszin a magyar államvasutak helybeli állomásá- nak nyugoti végénél	112.26 méter
Vasutfelszin a Postakert melletti bikaakolnál . . .	109.41 „
A vasut kezdő pontjától 2.50 kilométerre eső ponton a gabonavásártéri állomás felszine	111.91 „
Vasut felszin a Hatvan-utcza vége és a n.-mester-utczai sorompó közt eső pontjain	112.16 „
Vasut felszin a lóversenytér északnyugoti sarkánál . .	115.31 „
„ „ a kezdőponttól 10.76 kilométerre Debreczen- Alsó-Józsa határszélén	124.16 „

β) A debreczen-diószegi vasutvonalon:

Vasut felszin a magyar államvasutak debreczeni állo- mása nyugoti végén levő hidnál	112.26 „
Vasut felszin e kezdőponttól 0.25 kilométerre a Boldog- falva kert délnyugoti sarka mellett	107.41 „
Vasut felszin 0.48 kilométerre a m.-pécsi utnál . .	104.41 „
„ „ az 0.52 kilométerre eső ponton . . .	104.11 „
„ „ az 0.54 „ „ „ . . .	104.83 „
„ „ az 0.58 kilométerre eső ponton	106.83 „
„ „ a 0.60 „ „ „	107.41 „
„ „ a 0.80—0.86 kilométerre eső ponton . .	109.41 „

Vasut felszin a 0.99—1.25	" " "	. . .	105.56 méter
A mike-pércsi uttól eltérő h.-pályii ut kezdetén levő hid teteje	103.99 "
A h.-pályii uton a Kádár-árkon levő hid teteje	. . .		106.95 "
" " a Vekeri folyáson levő Katihid teteje			105.55 "
" " " " " " alja			103.01 "
" utfélen a honvéd-siremlék alapkövének teteje			111.62 "
γ) A debreczen-guthi vasutvonalon. *)			
A vasutvonal kezdőpontja a magyar államvasutnál		119.40 "
A kezdőponttól 0.37 kilométerre eső pont		116.10 "
" 0.69 " " "		118.00 "
" 0.71 " a Csereszélben eső pontja			118.50 "
" 0.75 " a Cserében " "			120.50 "
" 0.77—0.90 kilométerre eső pont		121.00 "
" 1.20 " " "		124.00 "
" 1.80 " Csereszélben		130.00 "

Tikos Imre mérnök által saját lejt mérése nyomán meghatározott pontok.

A külső vásártéri „Széchenyi“ honvédlaktanya közepén az ajtóküszöb		112.18 méter
A külső vásártéren kívül a Széchenyi és Postakert közti uton a kőellenfalu hid teteje (északi végén)		111.23 "
A külső vásártéri Elyzeum vendéglő épülete keleti végén a folyosó		114.02 "
A belső gazdasági tanintézet legfelsőbb lépcsője (lépcsőzeti kőellenfaltető)		119.75 "
A belső gazdasági tanintézettel szemben a makadam ut teteje		118.42 "
A Tóth Antal-villa legfelső lépcsője		119.97 "
A Simonffy Imre-villa kerítés-ajtóküszöbe		119.72 "
A nagyerdői sétányon a kőút felszine az erdőkapunál		120.58 "
A Nagyerdő elején levő csőszház küszöbe		121.11 "

*) Debreczen város tulajdonát képező, de a város határán kívül eső Guthi erdőn a vasut végpontja 150.00 méter.

A belső Guthon levő erdőszlak alsó lépcsője (csengő mellett) 145.11 meter.

A nagyerdői erdőmesteri lak küszöbe	121.85	méter
„ „ lakkal szemben a kőut	120.58	„
„ „ kerekház ajtaja előtt a kövezet	121.21	„
„ fürdőházhoz vezető ut kétfelé ágazásánál az utfelszín	120.46	„
„ fürdőház teraszán a legfelső lépcső	122.70	„
„ „ „ lépcső előtti kőut	122.06	„
„ lövölde legfelső lépcsője	122.44	„
„ „ legalsó „	121.66	„
„ fürdőház keleti kapu küszöbe	122.35	„
„ jó ivóvizű nagy kut gárdja (északnyugoti sarkán)	120.86	„
„ ugyanott a gárdja mellett a földszín	119.31	„
„ fürdőháztól keletre vonuló szekérut	119.44	„
„ 2-ik kapunál az ut felszín	122.23	„
„ keresztutnál az ut felszíne	122.58	„
A Nagyerdő hátulján (északi oldal) levő csőszház küszöbe	125.76	„
A külső gazdasági tanintézeti olvasó terem hátulsó fo- lyosóján a laptéglázat	128.18	„
A külső gazdasági olvasóterem két (külső és belső) ablaka közt az ablak talapzata	129.01	„
A Máta i országut vonalán.		
A méntelep melletti sorompó küszöbe	114.50	„
A máta i ut felszíne a méntelep déli oldala melletti leg- magasabb pontján	115.20	„
A máta i ut felszíne a Csigekert északnyugoti sarkánál	111.96	„
„ „ Tóczó folyási hid teteje a Köntösgáton	108.84	„
„ „ a Köntösgát nyugoti végénél	108.65	„
A máta i utfélen kokaslói cserépvetőben körkemencze déli végén levő ajtónál a kövezet	113.01	„
A máta i utfélen a Nagy Sándor-halom teteje (1849-iki aug. 2-iki debreczeni csata színhelye)	119.20	„
Máta i ut a Köntösgát végén	108.50	„
„ „ végétől nyugotra 200 méterre	111.49	„
„ a régi kisnyilas szélben a belső legelőn	114.62	„
„ az Ondód és bellegelő szélben	118.45	„

Mátai ut az Ondódon a Margitai-féle tanya bejárójával szemben az ut közepén*)	121.40 méter
„ országut Látóképi csárda déli oldala mellett az ut legmagasabb pontja	126.27 „
„ utfélen eső Látóképi korcsma déli oldalán a folyosó kövezete	127.03 „
„ utfélen a Látóképi korcsma keleti oldalán a küszöb melletti laptéglázat	126.80**)„
„ utfélen a Látóképi állás nyugoti küszöbénél levő ütközőfa teteje	126.88 „
„ ut felszine a Látóképi állástól nyugotra 350 mét.	122.92 „
A bősörményi országut vonalán.***)	
Utfelszín a méntelep melletti sorompónál	114.30 méter
„ a lóversenytér délnyugoti sarkán	114.10 „
„ a Tóczó folyási kőhidnál	115.10 „
„ „ „ hidtól északra 680 méterre eső törésnél	114.10 „
„ a józsai határszélnél	124.00 „
A szoboszlói ut vonalán.	
Utfelszín a Posta szőlőskert délkeleti sarkánál	110.90 „
A Tóczóskert, Széchenyikert és város tilalmasa közt elvezető ut hidja a fő vízvezető árkon	108.22 „
A miklós-utczai sorompón kívül a szoboszlói uti hid teteje (fővízvezető árkon)	106.94 „
A fehértemplomi államut vonalán.	
A légszeszgyár gyalogkapujának küszöbe	113.47 „
A czukorgyári kapu küszöbe	113.78 „
Ezen államut kezdeténél a sorompó küszöbe	111.99 „
„ „ „ küszöb előtt az ut	111.92 „
Ezen államut felszine a majorsági földek végénél vagyis a belső legelői földek kezdeténél	107.47 „

*) A mátai ut e pontja egyenlő magasságban van a város belsőségein fekvő Domb-utca legmagasabb pontjával.

**) A Látóképi küszöbe tehát a városház küszöbe felett csakis 9.10 méterrel esik fentebb.

***) A bősörményi utvonalon levő pontok magasságai Pfansmid Kálmán mérnök lejt mérésének közlő mérnök által a tengerszinre lett reducálása folytán nyertek.

Az államuton a Kádárárok téglaellelfalu hidjának teteje	102.77	méter
A monostor-pályii országut vonalán.		
A cukorgyár délnyugoti sarkánál levő hid teteje	114.04	"
Utfelszin az izraelita temetőnél	115.09	"
Monostor-pályii uton a Kádár-árkon levő hid teteje	110.83	"
A diószegi országut vonalán.		
Ut mellett a város luczernásán levő csőszház küszöbe	118.38	"
Sorompó küszöbe	118.74	"
Utfelszin a sorompó előtt	117.44	"
Országútfélen majorsági földek közt levő homokhordó téren a legmagasabb domb teteje	122.76	"
Országútfélen majorsági földek sarkánál levő kishid teteje	116.54	"
Utfelszin a Kádár-árkon levő hidtól nyugotra 150 mét.	114.20	"
" a hidnál	112.60	"
" a hidtól keletre 100 méterre	113.90	"
A létai országut vonalán.		
Pallagról jövő Kondoros folyási hid mellett az utfelszin	114.42	"
Ezen hidtól északra mintegy 200 méterre eső dombon az utfelszin	117.27	"
A létai ut jobb oldalán ugyanazon hidtól délnyugotra mintegy 100 méterre eső domb teteje	123.01	"
Ezen domb alatt a földfelszin	114.69	"
A létai uton Csereszélben a Kádár-árkon levő hid	114.52	"
Az acsádi ut vonalán.		
A pallagi árkon levő hid teteje	118.07	"
A Cserében a Kádár-árkon levő hid	117.75	"
A sámsoni ut vonalán.		
Pallagi árkon levő hid teteje	121.16	"
A balkányi utvonalon.		
A pallagi árkon levő hid teteje	123.45	"
Pallagon Debreczen-Hadház határszélén a vasut és had- házi országut közt levő domb teteje	142.00	"
Pallag délkeleti részén a belső legelő szélében levő leg- magasabb domb	135.80	"
Belsőlegelőn a pallagi árok északi oldalán eső Balogh Péter tanyától mintegy 200 méterre északkeleti irányban levő domb teteje	132.50	"

Balogh Péter tanyaküszöbe	127.26 méter
Belső legelőn a Szücs Mihály-féle tanya küszöbe . .	121.89 "
" Debreczen város Csukás melletti földjén levő csőszház küszöbe	124.31 "
" Varga Ferencz-féle tanyánál a földszin .	122.70 "
" Erdődi Dániel	119.20 "
" vámos-pércsi ut melletti dombon Kondoros folyás közelében Erdélyi Pál tanyaküszöbe	119.88 "
" Csereszélhez közel Csáki Gergely tanya küszöbe	118.25 "
" Magyar Gábor tanya előtt a földszin . .	119.80 "
" " " tanyánál a kisebbik akol küszöbe	116.09 "
" Matkó András tanyaküszöbe	115.84 "
" Varjas tanya küszöbe	116.92 "
" Kalló-épület küszöbe	103.49 "
" mike-pércsi (fehértemplomi) ut közelében Nánásy Ferencz tanya küszöbe . . .	103.10 "
" Szabó Miklós tanyája előtt a földszin . .	102.66 "
A Boldogfalvai kert mellett elvezető dűlő ut felszin.	
Várad-utczai sorompónál	111.94 "
A kert délkeleti sarkánál	108.39 "
Az utmentén a Csődörös epreskertbe vezető hid teteje	108.12 "
Utfelszin a bellegelő szélében	104.74 "
Boldogfalvai kerten kívül levő város tilalmasa és belle- gelő közt keletnyugoti irányban vonuló dűlőuton a hid teteje (a Tégláskert mellett elvonuló árkon)	104.87 "

* * *

Végül ide csatolunk a magyar államvasutak helybeli vonaláról még néhány adatot:

Vasutfelszin az ebesi állomásnál	98.08 méter
" a városi fővizvezető árkon levő hidon . .	109.01 "
" a Pavillon laktanya délkeleti sarkánál levő hidon	119.46 "
" a vámos-pércsi uton a sorompótól délre levő kishidon	119.70 "

Vasutfelszín 131-dik őrháztól északra a gazdasági tanintézet felől jövő árok hidjának tetején . . .	128.35 méter
„ a debreczen-hadházi határszélen levő bőltözött hidon	135.10 „

Tikos Imre.

III. SZAKASZ.

Vizrajzi ösmertetés.

*Folyók, mellékvizek, csatornák Debreczen határán.***A) Folyók.**

Debreczen város határán, a város közvetlen közelében, a határnak a Tisza folyó egész vonala feletti magas fekvésénél fogva folyóvíz nem létezik, csakis a határ nyugoti részén vonul át a Tisza, melynek közepe Dorogma községtől keletre eső pontjától kezdődve délfele mintegy 0.650 kilométer hosszúságban a város határát képezi.

Van a Tiszának a határon belől egy a Tisza szabályozása czéljából a hatvanas években készült átvágása is.

B) Mellékvizek, folyások, erek.

Bár a Tisza folyót kivéve, a városnak nincs folyóvize, de azért a határnak csaknem minden részén kisebb-nagyobb erek, vízfolyások és tavak terülnek el.

Ezen vizek közül azok, melyek a határ nyugoti oldalán az Ohat, Zám, Mátá, Elep, Kösélyszeg és Álomzug területén találhatóak, a Tiszának különösen a szabályozás előtt gyakori kiöntései folytán keletkeztek; sőt az Árkus kanális a csegei határszélen mintegy 5.35 kilométer hosszúságban egyenesen a Tisza kiöntéseiből a csegei határon keletkezett vizeknek a debreczeni határon keresztül a Sárrétjébe levezethetése végett ásott 1716-ban.*)

*) Hunfalvi „A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása“ című munkája III. kötete 389. lapján.

Ellenben a város határán a Látóképnél északdéli irányban elhuzódó magas vízvázasztótól keletre található kisebb erek — a vízvázasztóhoz legközelebb elvonuló Tóczó folyást kivéve — mindnyájan a Kraszna kiöntései által képeztetnek, s városunk határán átvonulva, részben a Kék-Kállóba, részben egyenesen a Kösély folyáson át a Berettyóba folynak.

A Tisza kiöntéseiből származott vizeknek városunk határán át levezető főerét, a Tiszaszabályozás előtt, a Hortobágy folyó képezte, mely azonban gyakran nagy árvizek idején maga is kiöntött s kiöntéseivel csaknem az egész körültre levő pusztát vízzel borította el; legnagyobb mértékben így történt ez 1830. évi ápril hó végén és 1855. évi ápril hó elején.

1855-dik évben az akkori mátai biztos Medgyessy Károly hivatalos jelentése szerint a Tisza vize a csegei határban levő Sarkad nevű csapszék és Cserepes felől jött át a debreczeni földre a Ludas rétbe, onnan a Hortobágyba, innen ismét a Hortobágy viz keleti oldalán elterülő Nagy- és Kis-Borsós rétbe stb.

A Hortobágy ily nemű gyakori kiöntései folytán keletkeztek ama számtalan rétes mocsárok és erek, melyek a debreczeni Hortobágy pusztán, — névleg Ohat, Zám és Mátá pusztákon, — valamint az Elepen, Kösélyszegen és Álomzugon egymást sűrűen felváltva egymással kisebb-nagyobb összeköttetésben terülnek el.

A Hortobágyon fekvő főbb laposak, erek és folyások.

a) A Hortobágy puszta nyugoti részét elfoglaló Ohat pusztán a Tisza és ohati telekház közt van a Herepi tó, Szilágy, Sebes ér, Tövises ér, Bodaits, Mátyás ér; közvetlen a telekház nyugoti oldala mellett: a Kigyós fenék.

Az Ohat északi részén elterülő ohati erdőben a Háromág, Tövises ér, Nagylapos.

Az erdő déli széle mellett az Árkus csatorna északi végétől nyugoti irányban a Völgyes terül el a telekháztól északra vezető utig.

A telekháztól délkeletre található: a Nagyfenék, Méneslapos, Kismértföldes lapos, Hosszurét, Nyárjaslapos.

A belső ohati telek délkeleti sarkától kezdődve keleti irányban vonul el a Pinczerét.

Az Egyek-debreczeni határszél közelében a Csőrelapos.

Az Egyek-tiszafüredi határnál a Kis-Medgyes.

A Derzsi telektől délre a Fényestó. A tiszafüredi határszélen levő Medgyes halomtól északra elterülő Nagy-Medgyes rét keleti szélén kezdődik a Görbe ér, mely előbb keletre, később délre tart, később délkeletre fordulva megkerüli a Medgyes halmot s kimegy a tiszafüredi határba.

Az Ohat keleti határszélén Ohat és Mátá puszták közt határként említhető az Árkus kanális, melynek e részen folyási főiránya délkeleti irányu.

Az elsorolt laposakon kívül van még nagy számú, de névtelen lapos is az Ohaton.

Az Ohaton levő laposak, — a Szilágy, Mátyás ér, Kigyós és Görbe ér kivételével — majdnem mindnyájan keleti vagy délkeleti irányban terülnek el.

b) A Hortobágy pusztá déli és délnyugoti részét képező u. nt. Zám pusztán levő főbb laposak, erek és folyások.

Az Ohat déli határszéle mentén vonul el a Parajos lapos, vele párhuzamosan terjedő két más lappal együtt.

A Debreczen-nagyiványi ut jobb oldalán terülnek el: a Csécs laposa, Szíker és Kenderátó tó.

Az Árkus folyás és nagy-iványi ut közt Méhesmocsár, Csirizes tó, Halas farka, Halas tó, mely utóbbi az ugynevezett Halas fokon át az Árkussal van összeköttetésben.

Mint határfolyás a nagy-iványi és nádudvari határok mentén az Ohat nyugoti és déli határát képező Sáros ér vonul el.

Az Árkus folyástól keletre eső laposak: a zámi telektől egyenesen keletre találhatók: a Zsombokos, Kutas fenék és Zámi rét, ezektől délre a Polturás fenék és Kincses fenék.

A zámi pusztán levő laposak közül azoknak, melyek a tiszafüredi és nagy-iványi határszélen vannak, kiterjedési főirányuk nyugotról keletre észlelhető, míg a Zám pusztá közepén és keleti részén levő Halastó, Zsombékos, Kutas fenék, Zám-rét, Polturás és Kincses fenék északdéli irányban terjednek szét.

Majorsági földeken	1 hóld	322 □ öl
Pallagon	18 „	119 „

A nagyobb árvizek idején az Ohat, Mátá és Zám puszták viz által borított területei a fent közölt 3060 hóld 819 □ öl területet nyolcz-tizszeresen mulják felül; így például 1855-dik évben mintegy 25,800 hóldra menő terület volt viz alatt a nevezett pusztákon.

Ez különben könnyen kimagyarázható e puszták fekvéséből is; a mennyiben ezeknek egymással átellenes szélső pontjai alig egy-két méter magasságra fekszenek egymás felett.

A Hortobágy.

Ezen hajdanában meglehetősen bővizű s halban gazdag mellékvize a Tiszának Nánástól délnyugotra, T.-Polgártól délkeletre a polgári határban a Tisza kiöntéseiből keletkezett Hollós és Szandalik ér, továbbá a bőszőrményi határban fekvő Hattyas, Sebesér és Nagyrét ere s több más erek egyesülése által támadt, s a róla nevezett nagy pusztán át városunk határába jut; határunkon folyási főiránya a déli iránytól igen kevésé tér el nyugotra, de mindamellét mégis meglehetősen változatos kanyarulatokkal ér el a Debreczen és Angyalházi puszta közös határszélére, míg végre a Pente zugnál egészen kimegy a határból a nádudvari határba.

A debreczeni Hortobágy viz hossza 23.95 kilométer. Esése a debreczeni határban kilométerenként mintegy 0.02 méter, vagyis alig mondható valaminek.

A Hortobágy a debreczeni határt elhagyva, Nádudvarnál a Kadarccsal egyesül, melybe ismét Debreczen város Ondód, Szepes, Elep pusztáiról délre szivárgó erekkel egyesülő Kösély vagy Kösüly szakad. Végre mindezen vizek Nádudvar és Karczag közt a Sárrétjében vesznek el.*)

Az Arkus folyás.

Ez mint fentebb mondatott, a csegei határban a Tisza kiöntéseiből keletkezett vizeknek a debreczeni határon át a Sárrétjébe leveztése céljából ásatott 1716-ban, mintegy 5.35 kilométer hosszúságban, a határ északi részén; innen délfele már természetes folyásba megy át, melynek hossza a Sárosérbe torkolásáig 15.99 kilométer.

*) Ezeket részben lásd Hunfalvi munkája 388. és 389. lapján.

A Sáros ér.

A Zám pusztának déli határvonalát képezi a Sáros ér, melynek hossza a debreczeni határon a Hortobágyba szakadásáig 14.39 kilométer.

A Papér.

Mintegy 2.53 kilométer hosszúságban a debreczen-b.-ujvárosi határ közt húzódik el északdéli irányban egész a Hortobágy folyóig.

A Kadarcs.

Ered Balmaz-Ujváros délnyugoti oldalánál, s innen a debreczeni határba jutva az Elep, Álomzug és Kösélyszeg pusztákon a négy világtáj mindenike felé feltűnő csekély eséssel kanyarogva a Kösélyszegben a Kösély folyással egyesül. — Eltekintve jelzett kanyargásaitól a Kadarcs folyási főiránya városunk határán délnyugotinak mondható. Hossza határunkon 32.24 kilométer.

Esése kilométerenként 8—10 centiméter, mely mennyiség helyenként 2—3 centiméterre is leszáll. Ezen csekély esésből magyarázható meg a Kadarcs medrének rendkívül kanyargása.

Kösély vagy Kösü.)*

A Kösély két ággal, ugymint egy mellék és egy főággal bíró folyás.

a) A Kösély mellékága ered az angyalházi utnál s 11.97 kilométer hosszú vonalon a Kösélyszegben számtalan kanyarulatot téve a Kösély főágába szakad.

b) A Kösély főága a debreczen-szoboszlói határszélen az Elep pusztához tartozó ugynevezett Istenföldjének délkeleti részén határt képezve, az Istenföldje déli csúcsánál bemegy a szoboszlói határba; migyem ismét a Kösélyszeg keleti, illetve déli szélében újra

*) Ezen elnevezések közül közbeszédben a „Kösély“-t soha nem halljuk. A debreczeni ember Kösüt, még inkább pedig „Kösi“-t szeret mondani. Alább e szakasz írója is használja a „Kösi“-t. A kösély hangzásának vagy hangsúlybeli sajátosságának a kösü vagy kösi szavak mellett is igazságot tud szolgáltatni a nép nyelve. A Kösüszeg vagy Kösüszeg nevet feltűnően így ejtik ki: Kösüszeg, Kösüszeg, mely kiejtés mellett a szóbeli hangsúly nyelvünkben kivételes módon a 2-ik szótagra esik.

határszélét képezve, a Nádas halomnál kimegy a határból. Ezen főág hossza a debreczeni határon 18.⁸⁹ kilométer; esése alig észlelhető, mondhatni semmi folyása nincsen.

Fegyvernek-Pecze völgyi-folyás.

Eredetét veszi a határunk északi részén levő Gyulai-Macson, s az Ondódon, — a péterfia-utcza IV. és V., s a csapó-utcza II., III. és VIII. számú házutáni földdülőkön, — továbbá a piacz-utcza részén és hatvan-utcza II. és III. számú dülőkön*) át délnyugat-déli irányban eljut a Hegyes pusztá keleti széléig; a Hegyesen délnyugoti, majd keleti és északnyugoti irányban átjutva megy az Elep pusztára. Idáig hossza 18.⁹⁰ kilométer.

A Hegyes nyugoti részétől kezdve folyási főiránya délnyugotinak vehető, s mintegy 9.³⁵ kilométer hosszú vonalon 2.¹² méter eséssel megy az Elep legnagyobb laposába, a Vajda laposba, mely ismét egy kis éren — a Büdös éren — át a Kösély folyással van összeköttetésben.

Pecze folyás.

E folyás 3 fő- és 2 mellékággal ered városunk határában. A 3 főág közül 2 kelet felől eső ág az Ebes pusztán egyesül egymással s innen délnyugoti irányban halad a szoboszlói határ felé, s oda érve és a nyugotra eső 3-dik ággal összejövve, déli irányt vesz fel s beleszakad a Kösély folyásba.

A 3 főág mindegyikének a Pecze neven kívül az illető völgyek szerint, melyeken átvonul, külön elnevezése is van, u. m. a legkeletibb ág neve „Ágodvölgy“, a tőle nyugotra eső „Zsongvölgy“, a legnyugatibb „Vérvölgy.“

Ez utóbbinak egy kis mellékága is van a Zsongvölgy felőli oldalán.

Van egy 2-ik oldalága is a Peczének, mely a belső legelőn ered, s a magyar államvasutak helybeli vonalán áthaladva az ágodvölgyi ágba szakad, neve Kutjavölgyi folyás.

a) Vérvölgyi ág. Az Ondódon a piacz-utcza III. és IV. számú dülőkön átjutva ér az Ebes pusztára északdéli irányban, s a

*) Péterfia-utcza, Csapó-, Piacz-, Hatvan-utcza elnevezés Debreczenben megannyi városrészt is jelent. E szakasz írója is ilyen értelemben használja itt az „utczát“-és „utcza részét“. E tárgyról bővebben szól a II-ik rész II-ik szakasza.
Szerk.

magyar államvasut hidján átjutva, a határszél közelében magába veszi keletről a kisebbik Vérvölgyi folyást s innen Pecze név alatt érnek a szoboszlói határba, hol ismét a kelet felől eső másik három ág egyesüléséből támadt Peczével egyesülve a Kösibe szakad.

A vérvölgyi főfolyás hossza határunkban 7.21 kilométer.

b) Ugyanezen folyás kisebb ága 2.73 kilométer.

c) A zsongvölgyi ág. Az Ondódon piac-utczai III, IV. és VI. dülőkön keresztül az Ebes pusztára érve, kezdetétől számított mintegy 4.83 kilométerre menő ut után egyesül az ágodvölgyi ággal, s e ponton alól ismét a határig hossza 3.78 kilométer.

d) Ágodvölgyi ág. Az Ondódon levő varga-utczai II, III. számú, ezezléd-utczai I, II, III, IV. és piac-utczai II. és VI. számú dülőkről a Szepes pusztára érve, hossza a kutyavölgyi folyásig 6.56 kilométer; e folyáson alól pedig a Zsongvölgyig 4.48 kilométer.

e) Kutyavölgyi folyás. A belsőlegelőről a Szepesen át jön az Ágodvölgyéig, hossza 3.46 kilométer.

Tóczó folyás.

A Zelemér pusztán ered, a város nyugoti oldala mellett kanyarogva, főirányát tekintve északdéli irányban vonul át a határon.

Utközben a debreczen-szoboszlói vasutvonaltól északra mintegy 190 méter távolban a városról jövő fővizvezető csatornával egyesül, s így jut el a mike-péresi határszélre.

Hossza a városi fővizvezetőig 12.03 kilométer, esése a mátai uton levő köntösgáti hidon felül kilométerenként 2.15 méter; a köntösgáti hidon alól a fővizvezetőig 0.434 méter. A városi fővizvezetőn alól számítva 6.235 kilométerre eső erős kanyarulatáig esése kilométerenként 0.834 méter.

E kanyarulaton alól 1.293 kilométer hosszú vonalon esése kilométerenként 0.930 méter.

A Tóczó folyás összes hossza a város határán 19.558 kilométer.

A városi fővizvezető árok.

Miklós-utca nyugoti végén kívül — a Postakert délkeleti sarka mellett — kezdődve, innen 2.20 kilométer távolban a Tóczó folyási árokkal egyesül. — Kezdeti magassága 107.90, a Tóczó árokkal közös pontján 104.70 méter s így esése kilométerenként 1.454 méter.

Véső laposi árok.

Ered a Tégláskert hátulsó vagyis déli végétől mintegy 100 méter távolban, s innen 1.25 kilométer hosszú árkon a Tóczóároknek a magyar államvasuton alól 2.62 kilométerre eső pontjáig érve, azzal egyesül.

A Vésőárokba előbb északi, később nyugoti irányban folyó két más vízvezető árok szakad, u. m.

1-ör. Az egyik a város mellékvízvezetékét képezve, jön a Nagyvárad-utczán kijövő földalatti csatornának a magyar államvasut helybeli állomása északi oldala mellett levő végétől, s a vasuti állomással parallel haladva s az állomás nyugoti végénél levő vasuti hid alatt keresztülmenve, a Tégláskert keleti oldala mellett elhuzódik a Tégláskert melletti városi luczernás föld déli széle közelébe. — Itt egy másik a Czukorgyártól a Boldogfalvai kert mellett eljövő árok vizével egyesülve, irányuk alig 140 méter hosszú közös folyások után keletnyugotivá változik, s így jutnak el a Vésőlaposba. — A tégláskerti árok hossza kezdettől a Czukorgyártól jövő árokig 3.53 kilométer, azon alól a Véső-árokig 0.30 kilométer. Esése kilométerenként 1.064 méter.

A Czukorgyártól jövő árok esése, a Czukorgyár és tégláskerti árok közt eső mintegy 3 kilométer hosszú vonalon kilométerenként 2.40 méter.

2-or. A czukorgyári árokba nagy vizek idején bejön egy nagy lapos vize, mely a vámos-pércsi országút északi oldalán eső Olajütő környékén, az ottani majorsági földek dombjaiból eredve, keresztülmegy az Északkeleti vasut hidja alatt a Pavillonlaktanya melletti város-luczernás földjére; innen a diószegi országuton keresztül a róm. katolikus temetőtől és Homokkerttől keletre, illetőleg délre eső majorsági földekre ér. — Itt előbb délre, később délnyugotra tart; mignem az izr. temető délkeleti sarkától mintegy 50 méter távolban a monostorpályii országutra ér, s ott az izr. és ref. temető közt az ut hajlásain és árkan a Czukorgyár árkáig jut. Hossza kezdettől a Czukorgyárig mintegy 3.40 kilométer.

Kádárárok.

Eredetét veszi a Kraszna kiöntéseiből, tehát jóval kívül városunk határán, s határunkon keresztül Mike-Péres határába jutva, ott Tó-

folyás nevet kap, s onnan a bodóházi pusztán át a sárándi határba, majd Szováth község alá kanyarogva jut a Kösély folyásba.

A Kádarárok Debreczen város határába a pallagi pusztán jó be s délkeleti irányban 4.62 kilométer hosszú ut után eljut a Pallag és bellegelő határszélére, innen a Szikigyakoron át a Csukás közelében elhaladva, bemegy a Nagycsere erdőbe s itt délre fordulva jut az acsádi országuton levő hid alá.

(E ponton tengerszin feletti magassága 116.34 méter.)

Innen kilométerenként 1.05 méter eséssel eléri a vámos-pércsi országuton levő téglalellenfalu hidat.

Folyásának hossza a Pallag szélétől a vámos-pércsi uti hidig 4.80 kilométer.

A vámos-pércsi uttól 0.53 kilométer távolban levő Északkeleti vasuti hidon átmenve, esésének több helyen változása mellett, de végeredményben kilométerenként 0.983 méter átlagos eséssel jut el a Kádarárok és a Pallagról jövő Kondoros folyási árok egybeszakadási pontjára, mely pont a fent nevezett északkeleti vasuti hidon alól 3.60 kilométerre esik.

A két árok közös pontjának tengerszin feletti magassága 110.84 méter. A két árok közös pontján alól a diószegi országuti hidon át 2.18 kilométer hosszú vonalon kilométerenként 1.155 méter átlagos eséssel éri el a monostor-pályii országuti téglal ellenfalu közuti hidat; innen ismét kilométerenként 1.494 méter átlagos eséssel 2.55 kilométer ut után a h.-pályii országuton levő — az előbbihez hasonló hid alá ér.

A h.-pályii országuti hidon alól a Kádarárok esési viszonyai feltűnő változók, ugyanis a hidtól a Kék-Kálló-árok szétágazásáig 1.04 kilométer uton kilométerenként 1.721 méter esése van.

A Kék-Kálló-árok mentén 0.78 kilométer utjára esik kilométerenként 2.538 méter esés. Végül:

A Kék-Kálló-árkon alól a 2.29 kilométer távolban eső Mike-Pércs és Debreczen határszéleig esése kilométerenként 0.742 méter.

A Kádarárok mellékvizei.

a) Ördögös lapos. Ez a Kádarárokba az északkeleti vasutnak a Csereszélnben levő hidján alól 2.22 kilométernyire szakad bele. Kezdődik az északkeleti vasut 5-dik őrházától keletre mintegy 70 méterre eső vasuti hid északi oldalán, s mintegy 200 méter hosszú ut

után a hidon átjőve, folyási főiránya északdéli irányu, hossza 2.10 kilométer, esése kilométerenként 1.08 méter.

b) Pallag-kondoros-laposi árok. E folyás a sámsoni határból jön a debreczeni határ északi oldalán levő Pallag pusztára s a debreczen-hadházi vasut keleti oldala mellett északdéli irányban 3.55 kilométer hosszú utat, kilométerenként 2.08 méter eséssel megtéve, iránya a 131-ik számú őrházon felül mintegy 200 méterre eső ponton nyugotkeletivé válik, s egy kilométernyi uton 2.46 méter eséssel elér a Feketerét nyugoti szélére; innen kezdve iránya délkeletire, majd északdélire változik, s a Perzselapason, valamint a Farkas és Kondoros laposokon keresztül esését több ízben változtatva 7,52 kilométer ut után kilométerenként 1.143 méter átlagos eséssel jut el a bellegelő földön levő vámos-pércsi országút börtözött téglahidja alá, s innen ismét 0.615 kilométer ut után kilométerenként 0.54 méter eséssel elér az északkeleti vasuti vízáteresz alá.

A vasutihidon alól esése a Kádárárokba szakadási pontjáig 1.934 kilométer hosszú folyás alatt kilométerenként átlag 1.50 méter.

c) Szélesréti árok. A Kádárárokba az északkeleti vasut csereszélben levő hidján alól 5.0 kilométernyire eső ponton folyik be; mintegy 2 kilométernyi utja alatt kilométerenként 1.05 méter eséssel.

A Szélesrét fekszik a város keleti oldala mellett levő majorsági földek közvetlen közelében a diószegi és m.-pályii országutak közt, hossza északdéli irányban mintegy 0.85 kilométer. Tengersiz feletti magassága 111.70 méter.

d) Csonkáslaposi oldalárok. A Kádárároknak az északkeleti vasut csereszéli hidján alól 6.81 kilométerre eső pontján szakad be.

Ez oldalárok a Kádárároktól mintegy 240 méter távolban két ágra oszlik; a délfele menő ág hossza mintegy 500 méter, az északfele menő ágé mintegy 700 méter. Esése kilométerenként átlag 0.63 méter.

e) A két pírcsi lapos. Az egyik a Kádárároknak a fehértemplomi államuttól keletre az árok jobb oldalán szakad be; e lapos hossza mintegy 0.70 kilométer; esése kilométerenként 1.24 méter.

Ugyanezen országút nyugoti oldala melletti lapos hossza mintegy 1.10 kilométer, esése kilométerenként 0.63 méter.

Az erdőségi vizek.

A Kraszna kiöntéseiből városunk ugynevezett Csere erdőségein (névszerint Nagy Csere, Fancsika, Pacz, Bánk és Haláp erdőségeken) keresztül a Kék-Kállóba futó vizek következők:

A Szata folyás. A Szata folyás a sámsoni határban fekvő Martinka kert keleti része melletti Medvés folyásból a Nagy Cserén a Szata csőzház mellett kiágazva a nagy-acsádi országuton keresztül-megy a Fancsikára, itt Szerencsi folyás nevet kapva tovább folyik a Vekeren a h.-pályii országuti ugynevezett Katihidján keresztül Mike-Péres határán át a Kállóba, illetve a Berettyóba.

A Szata folyás egyik mellékágát képezi a Medvés másik kiágazásából eredő Galambos folyás.

A Csere főfolyása a Hosszuviz folyás. Jön K.-Bagosról, s a Csizmaszárnál a halápi csapszék háta mögött megy a hármashegy csőzházától keletre a Halápon levő Bikarétbe s onnan a Bánkon a Szárcsásba s innen a vekeri folyásba.

A Hosszuviz folyás tengerszin feletti magassága a Csizmaszárnál 128.20 méter.

A vekeri folyás pedig a h.-pályii országuton levő Katihidja alatt 103.01 méter.*)

*Debreczen város határán fekvő laposak és vízfolyások egyes pontjainak magassági fekvése a tengerszin felett.**)*

A Tisza 0 pontja a debreczeni határnál	83.80 méter
A Herepi tó feneke a debreczen-dorogmai határszélen	85.20 „
1876-diki legmagasabb Tisza viz állás	90.20 „
A Hortobágyviz feneke Mátafoknál	85.40 „
„ a hortobágyi csárdánál	85.10 „
„ a vizimalomnál	85.40 „
1879. évi belvizmagasság a nagy hortobágyi csárdánál	88.00 „

*) Könyves Tóth Mihály mérnök lejtmerési adatai.

***) E magassági adatok a Hortobágy környékén levő laposakra nézve részben Kádár Ferencz és Pfansmidt Kálmán mérnökök lejtmerési adatainak közlő mérnök által a tengerszinre lett át-reducálása folytán nyertettek, részben Derzsi József mérnök által adattak meg, a városhoz közelebb fekvő laposak és vízfolyásoknál pedig közlő mérnök saját lejtmerési adatai.

A Völgyes tó fenéke az Árkus toroknál	87.20 méter
" " középen	87.44 "
A Ludasrét fenéke	87.65 "
Az Árkus kanális északi vége a debreczen-csogei határszélen	88.62 "
" az Árkusérbe szakadásnál	87.61 "
Az Árkusér a nagy-iványi uti hidnál	87.15 "
A Görbeér fenéke a tiszafüredi utnál	88.94 "
A nagy Borsós lapos fenéke	87.68 "
A kis " " "	87.68 "
A Nyirőrét " "	88.39 "
A Kadarcs fenéke a nyirőréti hidnál	88.39 "
" " a korcsmánál	88.40 "
Borosfok hidnál a vízfénék	88.27 "
A Tóczó folyás fenéke a köntösgáti hidnál	106.80 "
" " a téglavető melletti hidnál	106.24 "
" " a Tóczó laposnál	105.70 "
" " a városi fővizvezető ároknál	104.70 "
" " és Véső laposi árok közös pontja	101.73 "
" " a mike-pércsi határszélen	98.20 "
Városi fővizvezető árok a miklós-utcza csatorna végénél	107.90 "
Tégláskert melletti árok a vasuti hid alatt	107.10 "
" " " a keresztároknál	103.80 "
Véső laposi árok fenéke a lapos közepén	102.60 "
A Pavillon laktanya melletti városi luczernáson a víz fenéke	116.00 "
A Czukorgyárból kifolyó árok	113.40 "
A Szélesrét fenéke	111.70 "
Az Ördögös lapos az északkeleti vasuti 5-dik számú őrház mellett	114.06 "
" " a Kádárároknál	112.76 "
Az ördögöslaposi árok a Kádárároknál	111.95 "
A Csonkás lapos	106.83 "
A pallagi árok a debreczen-hadházi határszélen	132.49 "
" " a 131-dik számú vasuti őrház közelében	125.11 "
" " a Feketerét szélén	122.65 "
" " " közepén	122.20 "
" " sámsoni országuti hid alatt	121.16 "

A Kondoros laposi árok az acsádi országuti hid alatt	116.07	méter
„ „ „ a Farkas laposnál	114.79	„
„ „ „ a vámos-pércsi uti hidnál	114.05	„
„ „ „ az északkeleti vasuti átteresz alatt (kövezet)	113.74	„
„ „ „ a létai uti fahidnál	112.61	„
A Kádár- és Kondoros árok közös pontja	110.84	„
A Kádarárok a Csere erdőben levő acsádi uti hid alatt	116.11	„
„ az acsádi uti hidon alól 0.85 kilométerre eső laposnál	115.47	„
„ a vámos-pércsi uti hidnál	114.38	„
„ a létai országuti hid alatt	112.03	„
„ az Ördögös laposnál	111.84	„
„ a kondoroslaposi oldalároknál	110.84	„
„ a diószegi országuti téglellenfalú hid alján (kövezet)	110.51	„
„ a m.-pályii uti hid alatt (árok)	108.43	„
„ a h.-pályii „ „ „ a kövezet	104.62	„
„ a Kalló-árok szétágazásánál az árok feneke	102.83	„
„ a Kalló-épület mellett	101.20	„
„ a Kalló-árok újból egyesülési pontja	100.83	„
„ mike-pércsi országuti hid alatt	100.69	„
„ debreczen-mikepércsi határnál	99.10	„

Tikos Imre.

IV. SZAKASZ

Éghajlati viszonyok ösmertetése.*Debreczen város éghajlati viszonyai.*

A debreczeni időjelző állomá-hoz hasonló intézetek a légsulymérői változások, hőmérséklet, párányomás, nedvesség, csapadék és a szél megfigyelésére terjesztik ki munkakörüket.

Az észleléseket Debreczenben első Tamássy Károly gyógyszerész indította meg a bécsi központi meteorológiai intézet felhívására 1853. évben. Följegyzéseit távirati úton közlé kezletben a bécsi központtal, majd a pétervári, később a budapesti központi meteorológiai és földdelejességi intézettel. Munkásságát e téren 1874. év december végén szüntette meg.

Az 1875. év kezdetével az észlelések vezetését a helybeli gazdasági tanintézet vette át, hol ugyan már azelőtt is történtek észlelések, de kevesebb rendszerességgel mint 1875. óta

Az észlelések eszközzésére szolgálnak a következő műszerek:

1. Kapeller-féle légsulymérő.
2. Közönséges psychrometer.
3. Esőmérő.
4. Szélvitorla.

A Kapeller-féle légsulymérő a gazdasági intézet épületének egyik földszinti szobájában ablak mellett van faállványra szilárdan megerősítve.

A psychrometer az épület északi oldalán köpenyegbe burkolva, az emelet egyik ablaka előtt kívülről van megerősítve; úgy hogy foksora az ablak belső szárnyának kinyitásával könnyen kiválaszható.

Az esőmérő a kertben szabad téren áll, faállványával együtt a földszint edény pereméig 3 méter magas.

A szélvitorla az épület tetején van, úgy hogy a szél egyenként éri minden oldalról; bár kezdetleges szerkezetű, de azon czélnak, hogy a szélirányt jelölje, teljesen megfelel.

A gazdasági tanintézet, hol az észlelések történnek, a város északi oldalán az azt övező Nagyerdő tövében van. Az észlelési órák: reggel 7, délben 2, este 9 óra.

Azon 27—28 év óta rendszeresen vezetett meteorologiai feljegyzések alapján — melyekkel Debreczen mint vidéki időjelző állomás bir — e dolgozat A) alatti részében táblás kimutatásban vannak foglalva

a) az 1853-tól 1870-ig gyűjtött légnyomási, hőmérséki, csapadékra s szél eloszlásra vonatkozó adatok, évi eredményeket mutató főbb vonalakban ;

b) az 1871-től 1880-ig terjedő tiz év időjárás viszonyainak nemcsak évi, hanem havi eredmények szerinti kimutatása.

A B) alatti részben az utóbbi 10 év időjárás szélsőségei, az adatok közép számértékeivel egybevetve foglaltatnak. Külön táblázatokban vannak feltüntetve a havonként és évszakonként mutatkozott eredmények, s a feldolgozott adatok köre kiterjed a légnyomás, hőmérsék, párányomás, nedvesség, esőzés és szél eloszlás változásaira.

A C) alatti rész az időjárás általános jellemzését foglalja magában.

A)

A meteorológiai feljegyzések eredménye

Évek	Légnyomás m. m.					Hőmérsék C. fok				
	Átlag	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap
1853.	749.1	736.3	Márt. 21	752.3	Dec. 1	12.3	-14.3	Dec. 26	31.3	Jul. 2
1854.	750.3	732.3	Nov. 19	755.3	Márt. 3	12.3	-15.3	Jan. 1	31.0	Jun. 29
1855.	746.3	728.3	Febr. 15	753.3	Dec. 19	9.1	-21.3	Jan. 30	33.1	Jun. 16
1856.	749.1	733.1	Dec. 26	753.1	Jan. 14	10.3	-12.3	Dec. 4	31.1	Jun. 6
1857.	749.2	732.2	April. 24	751.2	Feb. 25	11.1	-6.3	Feb. 9	33.3	Jul. 17
1858.	749.0	729.0	Márt. 7	753.3	Jan. 7	9.3	-13.3	Feb. 24	34.2	Jul. 28
1859.	748.9	732.7	Dec. 1	751.3	Jan. 19	10.3	-13.3	Jan. 10	30.3	Jul. 24
1860.	747.3	730.1	Jan. 6	753.3	Jan. 15	10.3	-13.3	Dec. 24	31.1	Sept. 2
1861.	747.6	727.6	Márt. 12	752.3	Dec. 28	10.3	-17.3	Jan. 5	34.3	Aug. 3
1862.	749.6	732.9	Dec. 21	753.1	Dec. 17	11.1	-18.3	Jan. 8	35.3	Sept. 6
1863.	749.1	732.3	Márt. 30	753.3	Feb. 21	10.1	-13.3	Dec. 31	32.3	Aug. 11
1864.	748.9	728.3	Márt. 29	753.3	Jan. 17	9.3	-13.3	Jan. 19	34.3	Aug. 24
1865.	748.0	731.3	Márt. 23	751.3	Dec. 8	10.1	-13.3	Feb. 6	33.3	Jul. 10
1866.	746.9	730.7	Dec. 14	751.3	Dec. 18	10.3	-13.3	Nov. 23	30.3	Jun. 14
1867.	746.3	728.3	Dec. 12	751.3	Feb. 19	10.3	-13.3	Nov. 28	31.3	Jul. 27
1868.	749.0	726.6	Jan. 21	753.3	Dec. 11	10.3	-13.3	Jan. 31	31.3	Jun. 25
1869.	746.0	729.6	Márt. 12	753.3	Dec. 6	10.3	-13.3	Jan. 25	31.3	Máj. 30
1870.	747.0	725.9	Feb. 22	751.3	Feb. 7	9.3	-21.3	Feb. 7	30.3	Jul. 13
Átlag	748.1	723.2	1857 Márt. 7	752.3	1858 Dec. 9	10.1	-13.3	1870 Feb. 7	31.3	1869 Máj. 30

főbb vonalakban 1853-tól 1870. évig.

(A)

Csapadék m. m.				Széleloszlás %								Fagyos	Fagymentes
Évi összes	Maximum	Mely nap	Napok száma	Északi	Észak-keleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti	napok száma	
881	55	Jul. 3	93	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
594	43	Jul. 14	79	40	3	11	2	30	1	11	2	78	287
797	37	Márt. 29	86	49	1	10	3	30	2	5	0	89	276
797	45	Jul. 6	95	36	5	13	3	27	2	9	5	92	274
497	30	Jun. 3	79	46	6	19	3	16	1	6	3	95	270
602	48	Jul. 5	74	44	13	13	3	14	1	6	6	121	244
827	64	Jun. 3	114	42	7	13	3	20	3	8	4	86	279
897	28	Jul. 12	120	39	5	13	3	22	2	11	5	70	296
677	50	Jun. 5	87	40	4	12	2	27	2	10	3	82	283
460	23	Ápril. 14	86	43	6	14	2	23	2	8	2	101	264
462	44	Aug. 21	72	36	3	22	2	21	2	9	5	57	308
582	30	Jul. 2	105	49	3	11	1	24	1	8	3	82	284
622	58	Máj. 16	90	48	2	11	2	26	1	7	3	101	264
505	34	Aug. 12	84	39	3	14	2	30	2	7	3	87	278
790	26	Okt. 9	114	42	4	11	3	24	4	9	3	97	268
508	27	Jul. 24	89	48	2	15	2	25	1	4	3	77	289
610	28	Aug. 17	130	44	2	14	1	27	2	7	3	56	309
675	48	Aug. 15	137	48	2	14	1	23	1	8	3	81	284
654	64	1859 Jun. 3	96	—	—	—	—	—	—	—	—	85	280

A közvetlenl eszközölt észlelések

Hónapok	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép
	Januárius	750.1	749.2	750.1	749.8	-2.7	0.2	-2.3
Februárius	754.1	753.3	753.7	753.7	-4.0	1.0	-3.0	-2.0
Mártius	754.0	753.2	754.2	753.8	1.2	10.0	3.7	5.2
Április	747.7	747.0	747.7	748.1	6.3	13.7	7.7	9.3
Május	747.2	747.2	747.3	747.9	10.2	16.1	9.2	12.0
Junius	745.3	745.2	745.7	745.4	15.3	21.7	15.2	17.7
Julius	749.3	748.2	748.7	748.7	19.1	27.2	19.3	22.0
Augusztus	751.0	750.1	750.2	750.4	16.2	25.1	18.0	20.0
Szeptember	750.2	749.2	749.1	749.5	11.1	21.2	13.0	15.6
Oktober	752.2	752.2	752.2	752.2	5.2	13.2	7.2	8.7
November	748.2	748.2	748.2	748.2	3.2	6.7	4.0	4.2
December	754.2	754.2	755.2	754.5	-9.2	-5.2	-8.2	-7.5
Átlag 1871-ben	750.1	749.2	750.2	749.8	6.2	12.2	7.2	8.7

A közvetlenl eszközölt észlelések

Januárius	750.0	749.2	749.2	749.5	-2.7	0.7	-1.0	-1.0
Februárius	753.2	753.2	753.2	753.2	-1.0	3.0	0.0	0.2
Mártiu	748.2	748.1	747.2	748.0	3.2	8.2	4.2	5.7
Április	745.2	745.2	745.7	745.6	10.1	17.1	11.1	12.2
Május	747.0	746.2	746.2	746.5	16.1	25.2	16.2	19.2
Junius	746.0	746.0	745.2	745.9	15.2	21.2	16.7	18.2
Julius	746.2	746.2	746.2	746.2	17.2	26.2	18.2	20.0
Augusztus	746.2	746.1	746.0	746.2	16.2	25.0	18.2	20.2
Szeptember	748.2	748.2	748.2	748.2	14.2	21.2	15.2	17.1
Oktober	749.2	749.2	748.7	749.1	11.2	17.2	12.2	13.2
November	750.2	749.2	749.2	749.7	7.7	12.0	9.0	9.0
December	749.2	749.1	748.2	749.1	4.2	6.2	4.1	5.1
Átlag 1872-ben	748.2	748.2	748.0	748.2	9.2	15.2	10.2	11.2

összevonása az 1871-dik évben.

Páranymás Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Milliméter	Száma
3.6	4.0	3.7	3.8	94	85	94	91	8	7	6	7	59	11
3.4	4.2	3.8	3.8	94	83	95	91	6	6	6	6	36	9
4.8	5.7	5.3	5.3	89	59	86	78	4	4	3	4	36	7
5.9	6.2	6.3	6.1	79	55	78	71	5	6	4	5	31	11
7.2	6.7	7.3	7.1	77	51	80	69	5	7	4	5	56	16
10.3	10.7	11.2	10.9	82	57	83	74	5	6	5	5	152	17
13.2	12.3	13.3	12.9	80	47	78	68	3	4	3	3	45	8
12.3	13.3	12.4	12.7	84	55	79	73	4	4	4	4	42	9
8.5	8.7	9.2	8.8	83	46	77	69	4	4	2	3	24	5
6.1	6.7	6.5	6.1	90	59	84	78	5	6	5	5	40	13
5.6	6.0	5.8	5.8	93	81	90	88	9	9	8	9	126	21
2.3	2.7	2.5	2.5	95	91	95	94	7	7	7	7	38	12
6.9	7.3	7.3	7.2	87	64	85	79	5	6	4	5	685	139

összevonása az 1872-dik évben.

3.6	4.3	3.9	3.9	92	87	92	90	8	8	8	8	20	10
3.5	4.6	3.7	3.9	87	80	84	83	7	6	7	7	18	8
4.7	5.9	5.8	5.5	77	62	86	75	4	4	2	3	28	9
7.3	7.4	7.3	7.3	81	47	74	67	5	4	4	4	18	11
10.0	8.7	10.0	9.6	73	37	72	61	4	3	5	4	15	8
11.1	10.9	11.5	11.2	82	59	85	75	6	6	5	6	95	16
12.0	11.7	12.0	11.9	78	50	77	68	4	5	4	4	76	9
12.1	13.9	12.5	12.9	87	67	85	79	10	4	6	7	119	15
10.6	14.0	12.2	12.3	91	69	89	83	4	5	3	4	83	10
9.8	10.6	9.9	10.1	90	74	74	79	3	4	4	4	44	9
5.9	8.0	5.8	6.6	80	73	69	74	5	4	4	4	19	10
4.3	4.9	4.7	4.7	77	69	79	75	8	7	8	8	20	11
8.8	8.7	8.2	8.6	83	64	80	76	5	5	5	5	555	126

A közvetlenül eszközölt észlelések

Hónapok	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Reggel	Délben	Este	Közép	Reggel	Délben	Este	Közép
	7 óra	2 óra	9 óra		7 óra	2 óra	9 óra	
Januárius	751.4	751.6	750.9	751.1	0.5	2.1	1.0	1.3
Februárius	751.5	750.7	750.1	750.6	1.2	4.3	1.2	2.1
Mártius	747.1	747.5	747.1	747.3	5.9	12.1	7.1	8.5
Április	745.0	744.6	743.9	744.5	7.5	15.0	7.9	10.1
Május	744.9	744.3	744.0	744.1	11.1	17.5	12.9	14.0
Junius	747.5	747.2	746.9	747.2	16.3	23.1	17.9	19.1
Julius	748.9	748.1	748.2	748.5	19.1	28.0	20.9	22.7
Augusztus	750.1	749.5	749.3	749.6	18.9	28.0	20.0	22.4
Szeptember	750.1	749.3	749.5	749.6	12.2	22.5	14.1	16.3
Oktober	750.1	749.5	749.2	749.6	10.9	20.7	12.9	14.6
November	749.0	748.2	747.7	748.3	4.0	8.7	4.9	5.8
December	755.1	754.9	754.9	755.0	-3.3	0.9	-2.9	-1.7
Átlag 1873-ban	749.2	748.9	748.1	748.8	8.7	15.1	9.9	11.3

A közvetlenül eszközölt észlelések								
Januárius	755.1	754.6	753.7	754.5	-5.1	-0.7	-4.2	-3.3
Februárius	751.5	751.5	751.2	751.4	-4.4	1.1	4.0	-2.1
Mártius	752.0	751.3	750.5	751.3	-0.8	6.7	0.8	2.9
Április	746.3	745.1	745.2	745.5	8.9	18.6	10.5	12.7
Május	743.2	742.6	742.1	742.6	8.6	15.6	10.2	11.5
Junius	749.3	748.6	748.1	748.8	16.9	26.1	18.9	20.6
Julius	748.5	748.1	747.9	748.2	19.6	29.9	21.7	23.7
Augusztus	747.1	746.3	746.1	746.6	17.0	26.9	19.5	21.1
Szeptember	752.3	751.6	751.6	751.6	13.9	24.8	16.0	18.2
Oktober	751.1	749.6	749.2	749.6	10.8	20.1	12.9	14.6
November	748.7	748.2	747.7	748.2	0.5	2.7	1.4	1.8
December	743.3	742.8	741.9	742.6	0.9	3.3	1.9	2.1
Átlag 1874-ben	749.0	748.3	747.9	748.1	7.2	14.6	8.8	10.2

összevonása az 1873-dik évben.

Páranymás Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Milliméter	Napok Szám
4.3	4.5	4.3	4.4	91	82	87	86	7	8	9	8	45	9
4.0	5.5	4.9	4.7	85	81	82	83	7	8	6	7	12	8
5.5	7.5	6.5	6.6	85	66	76	76	5	5	4	5	19	7
6.5	8.3	7.6	7.4	80	68	79	76	4	5	5	5	92	11
9.3	10.1	9.0	9.4	83	69	84	79	5	6	6	6	78	12
12.3	11.9	11.9	12.5	74	56	82	71	5	4	5	5	61	8
13.9	12.3	13.1	13.1	73	48	71	64	4	4	4	4	51	4
13.1	13.0	12.0	12.7	74	48	70	64	5	3	2	3	43	6
9.2	10.9	9.3	9.7	85	57	81	74	3	3	5	4	36	6
8.3	10.0	9.2	9.2	87	63	83	77	4	2	6	4	24	6
5.2	6.7	5.6	5.8	84	84	76	81	6	4	7	6	27	11
3.1	4.1	3.5	3.7	92	84	90	89	6	5	5	5	9	6
7.9	8.7	8.0	8.2	83	67	80	76	5	5	5	5	503	94

összevonása az 1874-dik évben.

3.2	4.1	3.4	3.5	93	88	91	91	8	6	7	7	16	5
3.3	4.1	3.9	3.8	91	84	90	89	7	4	5	5	30	6
3.9	4.8	4.7	4.4	87	70	66	74	4	5	5	5	29	8
7.3	8.6	7.4	7.7	73	58	70	67	4	5	3	4	11	4
8.1	8.5	8.2	8.4	84	67	79	77	6	6	7	6	119	19
12.9	12.7	12.0	12.6	76	56	77	70	4	4	5	5	49	9
13.4	12.9	13.0	13.1	70	42	64	59	2	3	4	3	52	7
12.3	13.3	12.3	12.8	80	55	71	68	4	4	3	4	50	7
9.7	16.0	9.4	11.7	84	73	75	78	2	3	2	3	12	3
7.9	9.4	7.7	8.0	90	75	88	85	4	3	4	4	24	6
4.7	5.6	4.9	5.1	90	79	88	86	9	9	8	9	58	10
3.6	4.2	3.8	3.9	89	94	92	91	8	8	8	8	107	21
7.4	8.3	7.5	7.9	84	70	79	78	5	5	5	5	557	105

A közvetlenül eszközölt észlelések

Hónapok	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép
Januárus	754.3	754.4	754.5	754.4	-3.6	-0.7	-2.0	-2.1
Februárus	751.5	751.6	751.2	751.4	-9.4	-4.1	-6.0	-6.3
Mártius	753.2	753.0	753.0	753.1	-2.9	2.1	-1.0	-0.3
Április	750.6	750.1	750.0	750.3	5.4	12.1	6.3	7.9
Május	751.7	750.3	751.2	751.1	13.9	19.4	13.3	15.7
Junius	751.0	750.6	750.6	750.7	21.3	26.6	22.3	23.0
Julius	749.4	749.4	749.1	749.3	19.0	25.2	20.0	21.4
Augusztus	751.6	751.2	751.3	751.4	17.9	25.1	19.0	20.7
Szeptember	752.7	752.7	753.0	752.8	10.7	18.2	12.2	13.6
Oktober	748.6	748.5	748.6	748.6	5.9	12.3	7.3	8.5
November	748.0	748.1	748.4	748.2	1.6	5.5	2.6	3.2
December	752.9	752.8	753.6	753.1	-4.9	-2.2	-4.3	-3.9
Átlag 1875-ben	751.3	751.1	751.2	751.2	6.2	11.6	7.5	8.4

A közvetlenül eszközölt észlelések

Januárus	760.1	759.9	760.1	760.0	-9.2	-4.9	-7.4	-7.2
Februárus	750.4	749.9	750.4	750.2	-3.3	0.8	-1.7	-1.4
Mártius	744.5	744.6	745.3	744.8	4.5	10.6	6.3	7.1
Április	749.7	749.2	749.2	749.1	11.1	19.1	13.7	14.6
Május	749.8	749.7	749.7	749.8	9.9	15.3	10.9	12.0
Junius	748.0	747.9	748.2	748.0	19.0	22.8	18.3	20.0
Julius	750.4	750.2	750.1	750.2	19.7	25.2	19.8	21.6
Augusztus	750.8	750.3	750.7	750.6	17.9	25.5	18.6	20.7
Szeptember	749.0	749.2	749.1	749.1	11.7	18.6	13.2	14.5
Oktober	753.4	753.3	753.2	753.3	7.2	15.9	9.2	10.7
November	751.9	751.9	752.1	751.9	-3.0	1.2	-1.5	-1.1
December	747.0	746.9	746.7	746.8	1.8	4.9	3.1	3.0
Átlag 1876-ban	750.4	750.2	750.4	750.3	7.3	12.8	8.6	9.6

összevonása az 1875-dik évben.

Páranomás Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Milliméter	Napok Száma
3.1	4.1	3.9	3.8	92	95	95	94	8	6	6	7	30	8
2.2	3.1	2.2	2.9	96	97	96	96	9	4	6	6	17	8
3.7	5.0	4.2	4.3	98	91	98	96	5	3	4	4	7	3
5.7	7.3	6.3	6.4	85	68	86	80	4	5	4	4	25	7
9.3	10.4	9.7	9.8	77	61	80	73	5	4	4	4	62	11
14.6	14.5	14.9	14.7	78	58	74	70	3	2	3	3	136	8
13.7	13.8	13.9	13.8	82	59	80	74	4	2	4	3	86	11
12.7	13.1	13.0	13.0	80	60	80	73	3	2	4	3	50	5
8.4	10.1	8.4	9.0	86	64	78	76	5	5	4	5	19	6
6.3	8.5	7.1	7.1	83	75	87	82	7	7	6	7	75	9
4.8	5.4	4.9	5.0	93	79	89	87	7	6	6	6	82	12
3.2	3.7	3.3	3.1	96	92	96	95	9	8	8	8	16	12
7.3	8.3	7.7	7.8	88	73	87	83	8	4	4	5	605	100

összevonása az 1876-dik évben.

2.2	2.8	2.6	2.5	96	98	97	97	9	7	8	8	10	13
3.5	4.4	4.1	4.0	93	89	99	93	9	7	9	8	31	10
5.5	6.1	6.2	6.0	86	67	85	79	6	5	6	6	72	21
7.7	9.2	8.7	8.5	77	57	75	70	4	3	4	3	22	15
8.0	8.7	8.1	8.3	85	66	81	77	6	6	6	6	116	12
13.9	14.6	13.1	14.0	85	68	85	79	4	4	4	4	81	16
14.0	15.7	13.8	14.5	82	65	79	75	3	3	3	3	32	12
13.1	16.2	13.3	14.3	85	66	82	78	2	3	2	2	50	9
9.9	13.7	10.1	11.3	95	84	88	89	6	5	4	5	138	16
7.1	10.0	8.1	8.4	93	73	92	86	4	3	2	3	12	5
3.6	4.3	3.9	3.9	94	86	93	91	9	6	6	7	31	16
4.9	4.8	5.1	5.1	91	89	89	90	9	8	8	8	61	25
7.3	9.3	8.2	8.1	88	76	87	84	6	5	5	5	656	170

A közvetlenül eszközölt észlelések

Hónapok	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Réggel	Délben	E s t e	Közép	Réggel	Délben	E s t e	Közép
	7 óra	2 óra	9 óra		7 óra	2 óra	9 óra	
Január	754.7	753.9	754.3	752.1	-0.9	3.9	0.9	1.9
Február	748.1	748.3	749.1	748.8	-0.9	3.1	0.6	0.9
Március	745.9	745.3	746.4	745.9	1.3	8.9	4.2	4.3
Április	745.9	744.9	745.3	745.1	6.9	11.7	7.2	8.3
Május	746.3	746.1	746.9	746.4	12.4	17.4	12.7	14.2
Június	752.4	752.3	752.9	752.2	20.3	24.6	18.3	21.1
Július	750.3	749.9	749.9	750.0	20.1	24.9	18.3	21.2
Augusztus	750.3	750.2	750.2	750.4	19.3	26.3	19.9	21.9
Szeptember	750.3	750.4	750.1	750.4	10.4	17.3	11.6	13.1
Október	753.1	752.3	752.9	752.9	4.3	12.2	6.3	7.6
November	752.9	751.7	751.9	751.6	1.1	8.6	3.3	4.4
December	752.3	752.2	752.1	752.2	-2.9	0.9	-2.7	-1.9
Átlag 1877-ben	750.1	749.9	750.9	750.9	7.4	13.2	8.4	9.7

A közvetlenül eszközölt észlelések

Január	751.7	751.7	751.7	751.7	-5.9	-2.9	-5.9	-4.6
Február	756.9	756.9	755.7	755.9	-2.2	0.9	-1.2	-0.8
Március	747.4	746.6	746.5	747.3	0.6	6.9	2.4	3.3
Április	747.9	747.3	747.4	747.6	8.9	15.2	9.9	11.2
Május	749.4	749.9	748.3	748.5	14.3	21.2	14.9	16.6
Június	749.1	748.6	748.3	748.7	18.7	24.9	17.3	20.1
Július	746.4	746.3	746.1	746.4	17.9	23.2	17.9	19.4
Augusztus	747.1	747.2	746.9	747.1	18.1	23.4	17.3	19.9
Szeptember	749.4	749.7	749.9	749.7	14.3	22.4	17.1	17.9
Október	750.7	750.7	750.9	750.7	9.3	16.4	11.3	12.3
November	748.7	748.3	748.6	748.6	4.7	9.7	5.9	6.6
December	745.7	746.1	746.3	746.1	-1.9	0.9	-1.6	-1.1
Átlag 1878-ban	749.2	749.9	749.6	749.1	8.0	13.4	8.3	10.0

összevonása az 1877-dik évben.

Páranymás Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Milliméter	Száma
4.2	5.2	4.7	4.7	95	86	95	92	6	5	5	5	10	6
4.1	4.8	4.6	4.5	95	83	94	91	8	8	6	7	48	12
4.4	6.1	5.7	5.5	89	76	88	84	6	6	6	6	17	9
5.8	6.4	5.9	6.0	82	62	79	74	8	7	6	7	91	12
9.3	9.4	9.4	9.1	82	61	81	75	7	7	6	7	107	12
12.9	12.3	11.8	12.3	71	54	73	66	3	5	3	4	42	5
14.3	14.3	13.2	13.9	82	61	83	75	5	6	4	5	86	13
13.7	14.3	14.0	14.2	82	57	80	73	3	4	3	4	129	8
8.2	9.4	8.9	8.8	85	63	86	78	5	6	5	5	55	9
5.6	7.3	6.1	6.3	87	70	84	80	5	6	5	5	38	6
4.5	5.5	4.8	4.9	89	66	82	79	5	6	4	5	7	5
3.7	4.3	3.7	3.9	93	90	91	91	9	8	7	8	33	11
7.6	8.3	7.7	7.9	86	69	85	80	6	7	5	6	663	108

összevonása az 1878-dik évben.

2.9	3.5	3.0	3.1	91	92	90	91	8	7	7	7	63	10
3.8	4.6	3.9	4.1	95	92	93	93	8	8	7	8	5	5
4.1	4.8	4.7	4.6	86	69	82	80	6	7	6	7	54	12
7.0	6.9	7.2	7.0	82	55	80	72	6	6	5	6	40	10
9.4	8.6	8.7	8.9	75	46	72	64	5	5	3	4	13	6
11.6	10.8	11.0	11.1	72	49	74	65	5	6	4	5	32	6
12.8	12.9	12.1	12.6	83	61	83	76	6	6	5	6	246	13
13.8	15.6	13.6	14.4	89	71	89	83	6	6	4	5	122	13
11.0	14.1	12.7	12.6	90	69	87	82	4	5	3	4	21	8
8.4	11.3	9.2	9.6	94	80	91	88	6	7	5	6	89	11
5.9	7.2	6.4	6.5	90	80	91	87	7	8	7	7	91	12
3.8	4.4	3.9	4.0	91	94	90	92	8	8	7	7	86	14
7.9	8.7	8.0	8.2	86	71	85	81	6	7	5	6	862	120

A közvetlenül eszközölt észlelések

Hónapok	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép
Januárius	752.9	752.9	752.8	752.9	-3.9	-1.3	-3.7	-3.0
Februárius	743.4	743.0	743.4	743.3	1.9	5.3	3.3	3.6
Mártius	749.5	749.6	749.6	749.5	0.9	6.2	2.1	3.0
Április	742.9	742.9	742.7	742.8	9.3	14.4	10.8	11.5
Május	747.7	748.1	748.1	747.9	13.3	18.3	13.7	15.2
Junius	748.8	748.3	748.7	748.6	20.6	24.6	18.2	21.1
Julius	747.5	747.1	748.0	747.6	18.6	23.2	18.1	20.0
Augusztus	749.4	749.1	749.3	749.3	17.7	25.0	18.7	20.5
Szeptember	751.3	751.2	750.0	751.2	14.0	22.3	15.7	17.3
Oktober	750.7	750.6	750.9	750.7	6.8	12.3	7.8	9.0
November	751.2	750.8	750.5	750.8	-1.2	2.4	-0.7	0.1
December	758.5	758.4	758.4	758.4	-12.1	-7.9	-10.9	-10.3
Átlag 1879-ben	749.5	749.4	749.4	749.4	7.2	12.0	7.8	9.0

A közvetlenül eszközölt észlelések

Januárius	758.7	759.0	759.3	759.0	-10.0	-4.3	-8.1	-7.6
Februárius	754.9	754.7	754.2	754.6	-6.5	-2.9	-4.6	-4.6
Mártius	755.6	755.2	755.5	755.4	-1.3	5.3	0.9	1.3
Április	747.6	747.9	747.3	747.4	10.4	18.3	12.4	13.7
Május	748.2	748.2	748.0	748.1	13.2	18.9	13.6	15.1
Junius	748.3	748.5	748.0	748.3	18.2	23.2	17.0	19.5
Julius	749.3	749.4	749.1	749.3	22.2	27.6	21.7	23.9
Augusztus	747.7	747.0	747.0	747.2	16.4	22.3	17.4	18.7
Szeptember	750.3	750.3	750.3	750.3	13.5	20.5	15.0	16.3
Oktober	749.2	749.0	748.6	748.9	8.3	14.5	9.7	10.8
November	753.9	753.6	753.9	753.5	3.1	8.3	4.4	5.4
December	750.6	750.9	750.3	750.6	0.2	3.5	0.9	1.5
Átlag 1890-ban	751.2	751.2	750.9	750.6	7.3	13.0	8.3	9.5

Összevonása az 1879-dik évben.

P á r a n y o m á s Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Milliméter	Száma
3.3	3.9	3.3	3.5	92	93	92	92	9	7	7	8	55	15
4.9	5.7	5.3	5.4	91	83	90	88	8	8	7	8	74	15
4.4	5.2	4.6	4.7	89	73	85	82	7	8	6	7	32	19
7.1	8.0	8.3	8.0	84	67	87	79	7	8	6	7	101	16
10.4	10.3	11.0	10.6	86	65	91	81	6	6	5	6	111	15
14.3	16.1	13.1	14.7	82	70	85	79	4	5	4	4	104	12
13.1	12.2	13.2	12.8	85	58	85	75	4	6	4	5	74	13
12.3	13.4	12.4	12.9	84	56	77	72	3	5	1	3	9	9
10.3	12.1	11.0	11.3	89	61	83	78	5	4	4	4	62	10
7.0	8.3	7.3	7.5	93	78	89	87	8	7	5	6	117	13
4.1	4.7	4.1	4.3	93	84	91	89	8	6	5	6	46	11
1.6	2.3	1.7	1.9	80	88	79	82	7	5	5	6	87	10
7.3	8.3	7.9	8.1	89	73	86	82	6	6	5	6	872	158

Összevonása az 1880-dik évben.

2.0	3.1	2.3	2.4	82	91	84	86	7	6	5	6	17	9
2.3	3.3	3.4	3.2	85	89	86	87	8	7	7	7	43	10
3.6	4.7	4.3	4.2	83	68	80	77	3	7	3	4	6	4
7.9	9.3	5.2	7.5	81	57	76	74	5	6	4	5	33	9
9.6	10.7	10.0	10.1	84	64	84	77	6	7	5	6	77	12
14.0	14.5	13.3	14.1	86	65	90	80	5	6	6	6	77	14
17.1	19.0	15.9	17.3	84	66	81	77	3	5	3	4	34	5
12.6	14.3	13.3	13.8	88	77	89	85	5	6	6	6	88	10
10.1	14.3	11.1	11.8	87	79	87	84	5	5	5	5	122	10
7.3	9.9	8.1	8.4	85	77	88	83	6	7	6	6	61	9
5.3	6.4	5.4	5.7	84	78	84	82	8	7	7	7	84	9
4.2	5.2	4.3	4.6	85	82	85	84	8	8	8	8	37	13
8.0	9.6	8.0	8.3	84	74	84	80	6	7	6	6	679	114

A közvetlenül eszközölt észlelések

Évek	A 0 fokra visszavitt légnyomás Milliméterekben				Hőmérséklet C. fokokban			
	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	E s t e 9 óra	Közép
1871.	750.4	749.9	750.3	750.4	6.2	12.3	7.2	8.7
1872.	748.5	748.2	748.0	748.2	9.5	15.5	10.6	11.9
1873.	749.2	748.9	748.4	748.8	8.7	15.4	9.8	11.3
1874.	749.0	748.3	747.9	748.1	7.2	14.6	8.8	10.2
1875.	751.3	751.1	751.2	751.2	6.2	11.6	7.5	8.1
1876.	750.4	750.2	750.4	750.3	7.3	12.9	8.6	9.6
1877.	750.1	749.9	750.0	750.0	7.6	13.2	8.4	9.7
1878.	749.2	749.0	749.6	749.1	8.0	13.4	8.8	10.0
1879.	749.5	749.4	749.4	749.4	7.4	12.0	7.8	9.0
1880.	751.2	751.2	750.9	750.6	7.3	13.0	8.3	9.3
10 év átlaga	749.8	749.6	749.6	749.6	7.5	13.3	8.3	9.9

összevonásának 10 évi (1871—1880) átlaga.

P á r a n y o m á s Milliméterekben				Nedvesség százalékokban				Felhőzet Borult = 10 Derült = 0				Csapadék	
Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra.	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Reggel 7 óra	Délben 2 óra	Este 9 óra	Közép	Millimé- ter	Száma Napok
6.9	7.3	7.3	7.2	87	64	85	79	5	6	4	5	685	139
8.8	8.7	8.2	8.6	83	64	80	76	5	5	5	5	555	126
7.9	8.7	8.2	8.2	83	67	80	76	5	5	5	5	503	94
7.4	8.8	7.5	7.9	84	70	79	78	5	5	5	5	557	105
7.3	8.3	7.7	7.8	88	73	87	83	8	4	4	5	605	100
7.8	9.3	8.2	8.1	88	76	87	84	6	5	5	5	656	170
7.6	8.2	7.7	7.9	86	69	85	80	6	7	5	6	663	108
7.9	8.7	8.0	8.2	86	71	85	81	6	7	5	6	861	120
7.8	8.5	7.9	8.1	89	73	86	82	6	6	5	6	872	158
8.0	9.6	8.0	8.5	84	74	84	80	6	7	6	6	679	114
7.7	8.6	7.8	8.0	86	70	83	79	6	5	5	5	663	123

A meteorológiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Lég hőmérséklet					Páramomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárius	749.5	733.5	9	760.5	2	-1.5	-13.5	1	4.5	27	3.5	90
Februárius	753.5	732.5	27	759.5	19	0.5	-3.5	15	4.5	27	3.5	83
Mártius	748.5	732.5	20	765.5	4	5.5	-1.5	1	17.5	30	5.5	75
Április	745.5	736.5	21	754.5	12	12.5	4.5	8	23.5	21	7.5	67
Május	746.5	740.5	17	754.5	1	19.5	11.5	2	32.5	22	9.5	61
Junius	745.5	739.5	13	751.5	16	18.5	10.5	17	27.5	30	11.5	75
Julius	746.5	741.5	6	751.5	21	20.5	14.5	23	27.5	24	11.5	68
Augusztus	746.5	738.5	4	751.5	27	20.5	11.5	27	35.5	2	12.5	79
Szeptember	748.5	734.5	21	755.5	27	17.5	8.5	27	26.5	7	12.5	83
Október	749.5	739.5	25	754.5	7	13.5	8.5	27	21.5	6	10.5	79
November	749.5	736.5	12	757.5	7	9.5	7.5	9	17.5	21	6.5	74
December	749.5	737.5	4	759.5	20	5.5	-1.5	27	16.5	2	4.5	75

1879. évi
eredménye

748.5

737.5

21

754.5

11.5

8.5

27

27

21

6.5

76

és évi eredményei az 1872-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos	Fagymentes								
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Déli nyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend	Napok száma						
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral																		
8	20	8	27	10	5	0	0	0	48	2	34	0	9	0	0	0	0	20	11							
7	18	8	17	8	5	0	0	0	36	3	36	0	7	0	2	0	3	21	8							
3	28	7	13	9	3	0	0	0	19	10	17	5	14	9	16	2	1	6	25							
4	18	6	19	11	0	0	0	0	36	0	12	2	30	0	7	2	1	0	30							
4	15	3	14	8	0	0	1	0	17	0	21	0	43	2	5	4	1	0	31							
6	95	18	1	16	0	1	1	2	32	0	20	2	11	1	18	6	0	0	30							
4	76	36	1	9	0	0	2	1	60	1	6	1	10	0	11	4	0	0	31							
7	119	29	26	15	0	0	2	0	37	1	24	0	20	0	11	0	0	0	31							
4	83	28	25	10	0	0	0	0	16	5	19	2	24	2	18	3	1	0	30							
4	44	26	29	9	0	0	0	0	15	0	52	3	19	0	3	0	1	0	31							
4	19	10	4	10	3	0	0	0	8	1	39	4	35	0	1	1	1	1	29							
8	20	4	8	11	3	0	0	0	25	3	20	0	43	0	2	0	0	11	20							
5	555	36	1	126	19	1	6	3	349	26	300	19	265	14	94	22	9	59	307							
									Százalékokban									32	2	27	2	24	1	9	2	1

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Léghőmérséklet					Páramomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	751.4	726.3	21	760.6	8	1.3	-3.0	31	11.2	21	4.4	86
Februárus	750.6	737.0	12	763.3	19	2.1	-5.4	14	14.0	28	4.7	83
Mártius	747.3	737.0	12	757.2	24	8.5	-1.0	8	17.0	19	6.6	76
Április	744.5	732.5	23	754.1	10	10.1	0.6	29	22.2	19	7.4	76
Május	744.1	738.0	5	751.1	12	14.0	0.1	1	22.5	21	9.4	79
Junius	747.2	741.0	7	753.1	4	19.1	10.4	10	30.3	24	12.5	71
Julius	748.5	740.5	15	755.2	18	22.7	15.0	22	34.2	13	13.1	64
Augusztus	749.6	741.3	10	755.5	16	22.4	13.6	31	33.8	7	12.7	64
Szeptember	749.6	741.5	16	757.2	27	16.3	3.3	25	28.2	7	9.7	74
Oktober	749.6	744.1	9	756.5	28	14.6	4.0	23	25.6	4	9.2	77
November	748.3	732.0	23	757.3	12	5.8	-6.4	17	20.6	3	5.8	81
December	755.0	735.6	17	769.2	10	-1.7	-11.2	31	8.2	1	3.7	89
1878. év eredménye	748.3	726.3	Januárus 21	769.2	December 10	11.3	-11.2	December 31	34.2	Julius 13	8.2	76

és évi eredményei az 1873-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos Napok száma	Fagymentes		
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélcsend	
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapatlékkal	Hóval	Jégesővel	Zivattarral	Viharral												
8	45	11	21	9	6	0	0	0	19	5	3	1	24	13	0	2	26	14	17	
7	12	6	11	8	3	0	0	0	12	23	8	2	16	1	0	5	17	14	14	
5	19	10	6	7	0	0	0	0	28	4	15	5	26	5	1	0	9	1	30	
5	92	24	23	11	0	2	1	0	25	5	8	7	12	3	23	7	0	0	30	
6	78	21	30	12	0	0	0	0	20	10	15	3	12	2	15	16	0	0	31	
5	61	21	1	8	0	0	0	0	11	7	19	3	16	0	13	21	0	0	30	
4	51	34	20	4	0	0	0	0	22	9	21	3	26	3	9	0	0	0	31	
3	43	21	2	6	0	0	0	0	19	10	27	5	25	2	5	0	0	0	31	
4	36	15	5	6	0	0	0	0	16	7	14	8	10	6	18	0	11	0	30	
4	24	10	29	6	0	0	0	0	26	0	10	0	46	1	10	0	0	0	31	
6	27	8	23	11	6	0	0	0	17	4	17	0	30	10	12	0	0	7	23	
5	9	3	18	6	3	0	0	0	37	0	12	0	31	1	12	0	0	14	13	
5	503	34	20	94	12	2	1	0	252	84	169	37	274	47	118	51	63	54	311	
			Julius																	
				Százalékokban					23	7	15	3	25	4	10	4	5			

A meteorológiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Léghőmérséklet					Párhonyás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárius	751.5	738.6	28	763.2	2	-3.2	-12.5	2	5.1	22	3.5	91
Februárius	751.1	740.5	9	764.3	13	-2.1	-13.5	11	9.4	27	3.8	89
Mártius	751.3	738.6	11	765.3	3	2.2	-9.1	6	15.6	29	4.4	74
Április	745.6	734.0	14	753.1	22	12.7	-0.1	29	25.6	24	7.7	67
Május	742.6	733.6	12	750.2	15	11.5	-0.2	2	24.6	11	8.4	77
Junius	748.8	739.8	23	755.1	2	20.6	12.6	14	32.1	16	12.6	70
Julius	748.2	740.6	26	753.5	3	23.7	17.2	1	34.2	31	13.1	59
Augusztus	746.6	739.8	9	751.1	8	21.1	9.4	25	34.2	15	12.8	68
Szeptember	751.6	743.9	13	756.8	28	18.2	8.5	15	31.2	4	11.7	78
Október	749.6	744.1	9	756.5	28	14.6	4.6	23	25.6	11	8.8	85
November	748.2	732.1	20	762.6	7	1.6	-6.2	26	8.2	1	5.1	86
December	742.6	729.2	17	754.8	28	2.1	-9.5	28	13.1	2	3.9	91
1874. éti eredménye	748.4	729.2	December 17	765.3	Mártius 3	10.2	-13.2	Februárius 11	34.2	Julius Augusztus 31.15	7.9	78

és évi eredményei az 1874-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Dél nyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélcsend
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral											
6	16	7	31	5	3	0	0	1	37	2	29	0	22	0	1	2	0	28	3
5	30	10	21	6	5	0	0	0	26	0	31	1	16	0	7	3	0	17	11
5	29	11	18	8	5	0	0	0	27	1	17	4	28	2	13	1	0	15	16
5	11	4	13	4	0	0	0	3	21	2	21	0	30	0	15	1	0	2	28
7	119	30	17	19	0	0	0	0	29	0	25	1	17	0	19	2	0	1	30
5	49	26	2	9	0	0	0	1	27	2	27	0	19	0	9	6	0	0	30
3	52	35	26	7	0	0	0	1	42	2	30	0	6	0	11	2	0	0	31
4	50	30	20	7	0	0	0	1	31	0	26	1	13	0	20	2	0	0	31
3	12	7	11	3	0	0	0	0	30	1	35	2	12	0	9	1	0	0	30
4	24	10	29	6	0	0	0	0	14	7	25	20	24	0	3	0	0	0	31
9	58	20	14	10	3	0	0	0	46	0	21	0	16	0	5	2	0	12	18
8	107	20	17	21	8	0	0	1	20	1	29	0	38	0	4	1	0	12	19
5	557	35	26	105	24	0	0	8	350	18	316	29	241	2	116	23	0	87	278
			Julius						31	1	29	2	23	1	11	2	0		

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Léghőmérséklet					Párhányomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	754.4	742.0	18	764.0	11	-2.1	-17.0	11	8.1	21	3.0	94
Februárus	751.4	742.0	4	762.0	1	-6.5	-18.0	17	1.5	4	2.0	96
Mártius	753.1	743.5	3	766.0	8	-0.5	-10.0	8	8.0	31	4.0	96
Április	750.0	738.0	13	757.0	5	7.0	-0.0	2	19.0	22	6.0	80
Május	751.1	744.0	26	755.0	30	15.0	-4.0	2	27.0	30	9.0	73
Junius	750.0	746.0	20	758.0	12	23.0	12.0	1	34.0	24	14.0	70
Julius	749.0	742.0	10	755.0	28	21.0	14.0	13	31.0	9	13.0	74
Augusztus	751.1	743.0	5	758.0	18	20.0	15.0	24	32.0	21	13.0	73
Szeptember	752.0	742.0	23	760.0	26	13.0	1.0	26	26.0	1	9.0	76
Oktober	748.0	734.0	13	760.0	7	8.5	0.0	22	23.0	15	7.0	82
November	748.0	735.0	20	759.0	17	3.0	-3.0	25	16.0	11	5.0	87
December	753.1	736.0	4	761.0	24	3.0	-17.0	10	9.0	4	3.0	95
1875. év eredménye	751.0	734.0	13	764.0	11	8.0	-12.0	17	34.0	24	7.0	83

és évi eredményei az 1875-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Déli nyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral											
7	30	7	23	8	3	0	0	6	19	1	32	0	31	0	6	0	4	20	11
6	17	7	27	8	8	0	0	1	38	0	9	0	30	0	1	0	6	28	0
4	7	4	2	3	3	0	0	2	26	7	17	0	18	1	4	0	20	25	6
4	25	5	9	7	2	0	0	3	22	11	14	0	16	1	9	0	17	1	29
4	62	17	9	11	0	0	5	2	13	6	15	0	19	0	8	0	32	0	31
3	136	73	1	8	0	0	8	2	4	3	16	0	21	0	2	0	44	0	30
3	86	22	2	11	0	0	6	0	20	2	24	0	18	0	10	1	18	0	31
3	50	24	6	5	0	0	1	1	21	3	20	0	18	0	7	2	22	0	31
5	19	4	14	6	0	0	0	3	29	4	13	0	16	0	15	0	13	0	30
7	75	18	27	9	0	0	0	2	26	7	28	0	21	0	7	0	4	1	30
6	82	17	21	12	4	0	0	3	18	2	29	0	28	3	10	0	0	12	18
8	16	3	27	12	10	0	0	3	30	1	15	0	40	0	6	0	1	28	3
5	605	73	1	100	30	0	20	28	266	47	232	0	276	5	85	3	181	115	250
			Junius																
									Százalékokban	34	4	21	0	26	1	7	1	16	

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnomás					Lég hőmérséklet					Páramomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	760.0	748.0	4	769.5	25	-7.2	-19.2	8	1.0	21	2.5	97
Februárus	750.2	740.1	6	765.1	1	-1.4	-14.0	13	10.2	27	4.0	93
Március	744.8	733.2	10	753.5	5	7.1	-1.0	22	22.2	30	6.0	79
Április	749.1	743.1	27	756.1	6	14.6	5.0	8	29.0	28	8.5	70
Május	749.8	739.2	26	757.2	20	12.0	3.0	20	22.0	31	8.5	77
Junius	748.0	744.0	27	753.2	6	20.0	13.0	29	29.2	5	14.0	79
Julius	750.2	748.2	20	755.9	15	21.6	14.0	23	31.0	29	14.5	75
Augusztus	750.6	738.2	25	755.2	19	20.2	13.0	19	31.2	5	14.5	78
Szeptember	749.1	736.5	13	756.1	5	14.5	6.0	22	27.0	8	11.5	89
Oktober	753.3	743.2	1	761.0	24	10.2	-0.2	31	24.2	13	8.0	86
November	751.9	744.2	1	756.0	26	-1.1	-16.2	13	5.2	1	3.0	91
December	746.8	731.2	22	763.5	28	3.0	-14.0	28	14.0	3	5.0	90
1876. év eredménye	750.3	731.2	December 22	769.3	15. Januárus	9.0	-19.2	Januárus 8	31.0	5. Augusztus	8.0	84

és évi eredményei az 1876-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos Napok száma	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégsóvel	Zivattarral	Viharral											
8	10	3	3 4	13	4	0	0	5	28	3	18	0	36	0	7	0	1	30	1
8	31	10	7	10	2	0	0	0	19	1	18	0	45	0	4	0	0	18	11
6	72	22	19	21	1	0	0	5	3	1	23	1	59	1	5	0	0	3	28
3	22	10	30	15	0	0	0	8	11	2	42	0	33	0	2	0	0	0	30
6	116	40	16	12	0	0	0	3	15	6	37	0	30	0	2	0	3	0	31
4	81	48	27	16	0	0	0	1	12	4	41	1	26	0	2	0	4	0	30
3	32	13	21	12	0	0	0	5	32	2	25	0	16	0	8	0	10	0	31
2	50	25	2	9	0	0	0	3	33	1	19	0	38	0	1	0	1	0	31
5	138	53	9	16	0	0	0	4	14	0	6	0	64	0	6	0	0	0	30
3	12	5	2	5	0	0	0	2	22	2	19	0	38	3	5	0	4	2	29
7	31	11	12 8	16	4	0	0	2	33	7	29	2	18	0	1	0	0	24	6
8	61	15	23	25	2	0	0	8	12	18	7	1	11	30	2	2	10	9	22
5	656	53	Szeptember 9	170	13	0	0	46	234	47	284	5	414	34	45	2	33	86	280
					Százalékokban				22	4	25	1	37	3	4	1	3		

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnomás					Léghőmérséklet					Páramomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	760.0	748.0	4	769.0	25	-7.0	-19.0	8	1.0	21	2.0	97
Februárius	750.2	740.0	6	765.0	1	-1.0	-14.0	13	10.0	27	4.0	93
Mártius	744.0	733.0	10	753.0	5	7.0	-1.0	22	22.0	30	6.0	79
Április	749.1	743.0	27	756.0	6	14.0	5.0	8	29.0	23	8.0	70
Május	749.0	739.0	26	757.0	20	12.0	3.0	20	22.0	22	8.0	77
Junius	748.0	744.0	27	753.0	6	20.0	13.0	29	29.0	5	14.0	79
Julius	750.2	743.0	20	755.0	15	21.0	14.0	21	31.0	29	14.0	75
Augusztus	750.0	738.0	25	755.0	19	20.0	13.0	19	31.0	5	14.0	78
Szeptember	749.1	736.0	13	756.0	5	14.0	6.0	22	27.0	8	11.0	89
Oktober	753.0	743.0	1	761.0	24	10.0	-0.0	31	24.0	13	8.0	86
November	751.0	744.0	1	756.0	26	-1.0	-16.0	13	5.0	1	3.0	91
December	746.0	731.0	22	763.0	28	3.0	-14.0	28	14.0	3	5.0	90
1876. év eredménye	750.0	731.0	December 22	769.0	Januárus 25	9.0	-19.0	Januárus 2	31.0	Augustus 5		

és évi eredményei az 1876-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Egys	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivattarral	Viharral											
8	10	3	3 4	13	4	0	0	5	28	3	18	0	36	0	7	0	1	30	1
8	31	10	7	10	2	0	0	0	19	1	18	0	45	0	4	0	0	18	11
6	72	22	19	21	1	0	0	5	3	1	23	1	59	1	5	0	0	3	28
3	22	10	30	15	0	0	6	8	11	2	42	0	33	0	2	0	0	0	30
6	116	40	16	12	0	0	0	3	15	6	37	0	30	0	2	0	3	0	31
4	81	48	27	16	0	0	0	1	12	4	41	1	26	0	2	0	4	0	30
3	32	13	21	12	0	0	0	5	32	2	25	0	16	0	8	0	10	0	31
2	50	25	2	9	0	0	0	3	33	1	19	0	38	0	1	0	1	0	31
5	138	53	9	16	0	0	0	4	14	0	6	0	64	0	6	0	0	0	30
3	12	5	2	5	0	0	0	2	22	2	19	0	38	3	5	0	4	2	29
7	31	11	12 8	16	4	0	0	2	33	7	29	2	18	0	1	0	0	24	6
8	61	10	23	25	2	0	0	8	12	18	7	1	11	30	2	2	10	9	22
5	656	53	Szeptember 11	170	13	0	0	46	234	47	284	5	414	34	45	2	33	86	280
											4	25	1	37	3	4	1	3	

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Lég hőmérséklet					Páramomás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	751.3	744.9	13	763.1	20	1.3	-8.6	25	11.6	7	4.7	92
Februárus	748.6	735.3	27	760.3	15	0.9	-10.0	15	10.2	19	4.5	91
Mártius	745.9	734.9	7	755.7	29	4.5	-9.4	4	20.3	30	5.3	84
Április	745.9	737.0	18	751.6	4	8.3	-0.6	22	21.0	10	6.6	74
Május	746.4	738.2	19	752.8	28	14.2	4.2	2	27.6	13	9.1	75
Junius	752.2	743.9	13	756.1	30	21.1	12.0	18	31.0	12 ⁹ 2 ³ 3	12.3	66
Julius	750.0	743.1	16	756.7	1	21.2	11.6	10	32.4	25	13.9	75
Augusztus	750.4	743.9	3	755.9	6	21.9	12.1	5	32.3	23	14.2	73
Szeptember	750.4	741.0	22	759.3	27	13.1	1.2	28	26.0	15	8.8	78
Október	752.9	741.4	8	760.9	21	7.6	-3.4	24	18.0	15	6.3	80
November	751.6	731.9	25	763.1	16	4.1	-5.2	28	13.4	14	4.9	79
December	752.2	736.3	27	762.8	20	-1.9	-18.4	29	11.0	1	3.9	91
1877. év eredménye	750.0	731.2	November 25	763.1	Januárus November 20.16	9.7	-18.1	December 29	32.4	Julius 25	7.9	80

és évi eredményei az 1877-dik évben.

Felhőzet	Csapadék							Szél eloszlás									Fagyos Napok száma	Fagymentes		
	Mennyiség			Napok száma				Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti	Szélszend				
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral										Viharral			
5	10	3	11	6	2	0	0	2	24	11	5	1	26	17	3	2	4	17	14	
7	48	15	22	12	6	0	0	4	18	1	4	4	11	28	11	7	0	14	14	
6	17	6	15	9	3	0	0	6	21	7	7	0	11	30	14	1	2	13	18	
7	91	22	21	12	4	2	1	2	33	13	6	1	5	8	6	8	10	1	30	
7	107	32	16	12	0	1	3	4	21	9	7	4	8	23	10	9	2	0	31	
4	42	15	24	5	0	0	4	0	13	26	3	5	2	19	5	11	6	0	30	
5	86	27	27	13	0	1	6	2	11	8	2	10	3	31	14	12	2	0	31	
4	129	43	16	8	0	0	6	0	11	10	17	5	13	17	7	8	5	0	31	
5	55	39	22	9	0	0	0	2	22	8	3	4	9	22	11	8	3	0	30	
5	38	15	2	6	0	0	0	3	12	9	5	2	17	22	11	11	4	5	26	
5	7	3	12	5	0	0	0	1	7	3	12	4	15	20	7	10	12	16	14	
8	33	11	26	11	8	0	0	8	18	19	1	4	8	21	9	8	5	22	9	
6.	663	43	10,16	108	23	4	20	34	211	124	72	44	128	258	108	95	55	88	277	
Százalékokban										19	12	7	4	11	24	9	9	5		

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Lég hőmérséklet					Párhonyás középértéke	Viszonyos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	751.7	732.1	26	761.1	12	-4.6	-17.2	4	2.6	8	3.1	91
Februárus	755.9	743.2	11	764.5	21	-0.3	-9.2	14	4.4	24	4.1	93
Mártius	747.3	731.1	7	760.9	5	3.3	-5.4	11	19.2	30	4.6	80
Április	747.6	736.4	1	734.4	15	11.2	4.0	10	22.0	17	7.0	72
Május	748.3	738.9	8	755.9	18	16.6	6.4	11	29.0	19	8.9	64
Junius	748.7	739.3	15	756.0	8	20.1	11.6	7	32.0	21	11.1	65
Julius	746.4	736.3	4	755.0	22	19.4	11.6	4	30.4	29	12.6	76
Augusztus	747.1	740.0	1	753.0	25	19.9	12.4	21	29.8	16	14.1	83
Szeptember	749.7	740.9	27	756.2	5	17.9	9.0	30	27.2	1	12.6	82
Október	750.7	742.1	30	757.0	6	12.3	2.4	31	21.6	1	9.6	88
November	748.6	736.1	6	759.2	20	6.6	-1.2	2	15.0	27	6.6	87
December	746.1	727.0	18	762.0	25	-1.1	-12.0	25	7.4	3	4.0	92
1878. év eredménye	749.1	727.0	December 18	761.5	Februárus 21	10.0	-17.2	Januárus 4	32.0	Junius 21	8.2	81

és évi eredményei az 1878-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás									Fagyos	Fagymentes
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti	Szélszend	N a p o k száma	
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral											
7	63	19	24	10	2	0	0	0	12	15	4	3	5	36	7	11	0	29	2
8	5	3	3	5	3	0	0	1	12	3	1	5	10	33	9	10	1	21	7
7	54	12	2	12	6	0	0	0	16	9	0	4	11	25	6	21	1	14	17
6	40	9	6	10	0	0	0	0	17	8	8	8	4	22	10	12	1	0	30
4	13	5	2	6	0	0	1	0	9	12	5	5	6	32	4	16	4	0	31
5	32	14	1	6	0	0	1	1	25	12	5	5	7	21	4	9	2	0	30
6	246	69	31	13	0	0	2	0	8	7	6	4	8	19	28	11	2	0	31
5	122	39	12	13	0	0	1	1	8	5	3	2	15	32	17	7	4	0	31
4	21	9	16	8	0	0	1	0	20	14	7	5	5	20	6	10	3	0	30
6	89	23	2	11	0	0	0	0	7	10	4	6	18	30	9	8	1	0	31
7	91	35	22	12	1	0	0	0	7	12	7	7	20	28	6	1	2	1	29
7	86	21	20	14	7	0	0	0	9	11	9	6	7	36	7	7	1	20	11
6	862	69	31	120	19	0	6	3	150	118	59	60	116	334	113	123	22	85	280
Százalékokban									14	10	5	6	10	31	11	11	2		

A meteorologiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Léghőmérséklet					Páratartalom középértéke	Viszonylagos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárius	752.9	740.5	10	761.2	27	-3.0	-19.0	21	5.8	24	3.5	92
Februárius	743.3	729.2	9	754.0	2	3.6	-8.4	2	13.2	25	5.4	88
Mártius	749.5	735.0	13	763.0	8	3.0	-4.8	15	14.4	20	4.7	82
Április	742.8	732.8	17	754.2	1	11.5	5.2	7	23.4	22	8.0	79
Május	747.9	734.8	11	753.7	30	15.2	5.4	12	25.2	31	10.6	81
Junius	748.6	743.1	7	754.7	27	21.1	15.2	14	33.6	30	14.7	79
Julius	747.6	741.0	16	753.4	31	20.0	12.0	6	30.0	2	12.8	75
Augusztus	749.3	744.8	13	753.0	3	20.5	12.0	20	32.4	30	12.9	72
Szeptember	751.2	746.5	10	757.8	3	17.3	6.8	27	30.2	9	11.3	78
Október	750.7	737.9	17	756.7	12	9.0	1.0	18	28.2	3	7.5	87
November	750.8	734.8	30	765.2	9	0.1	-11.8	29	11.0	2	4.3	89
December	758.4	733.2	5	770.1	16	-10.1	-23.2	15	0.8	5	1.8	82
1879. év eredménye	749.5	729.3	Februárius 9	770.1	December 16	9.0	-23.2	December 15	33.6	Junius 30	8.1	82

és évi eredményei 1879-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend
	Összesen	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivattarral	Viharral											
8	55	15	13	15	12	0	0	0	13	35	3	0	6	26	5	5	0	28	3
8	74	18	27	15	4	0	0	0	4	14	7	4	14	30	4	7	0	7	21
7	32	7	1	19	7	0	0	0	19	19	6	2	5	13	20	9	0	14	17
7	101	27	30	16	0	2	1	1	8	10	3	8	24	23	9	3	2	0	30
6	111	42	10	15	0	2	6	0	14	11	4	10	13	27	2	11	1	0	31
4	104	37	15	12	0	1	3	2	12	6	1	8	16	26	15	5	1	0	30
5	74	19	28	13	0	0	2	3	11	5	5	3	15	19	27	8	0	0	31
3	9	5	9	9	0	0	1	0	19	16	6	6	8	16	14	7	1	0	31
4	62	21	10	10	0	0	2	1	18	18	6	8	9	14	8	9	0	0	30
6	117	41	16	13	1	0	0	0	25	17	1	0	6	19	9	16	0	0	31
6	46	9	12	11	8	0	0	0	17	7	6	7	10	26	7	9	1	19	11
6	87	22	4	10	9	0	0	0	25	18	2	2	20	20	3	3	0	31	0
6	872	42	10	158	41	5	15	7	185	176	50	58	146	259	123	92	6	99	266
			Május																
									Százalékban	17	16	5	5	13	24	11	8	1	

A meteorológiai viszonyok havi

Hónapok	Légnyomás					Léghőmérséklet					Párányomás középértéke	Viszonylagos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
Januárus	759.6	748.4	18	768.4	28	-7.4	-24.2	20	2.6	2	2.1	86
Februárus	754.6	743.3	27	768.6	4	-4.6	-20.2	7	6.6	12	3.2	87
Mártius	755.4	742.1	4	768.7	9	1.5	-9.6	19	14.4	30	4.2	77
Április	747.4	738.2	8	757.4	14	13.7	5.4	3	28.6	27	7.5	74
Május	748.1	741.3	8	757.2	25	15.1	4.2	20	27.4	28	10.1	77
Junius	748.3	741.4	21	757.1	2	19.5	13.4	1	32.6	12	14.1	80
Julius	749.3	740.3	27	754.3	12	23.9	14.2	23	27.6	11	17.3	77
Augusztus	747.2	738.2	3	754.9	29	18.7	9.6	28	24.4	2	13.6	85
Szeptember	750.3	740.9	22	759.6	5	16.3	7.6	26	29.2	7	11.4	84
Október	748.9	737.1	29	756.4	15	10.6	-3.6	31	19.4	6	8.1	83
Novémber	753.3	740.3	17	765.3	29	5.4	-4.2	29	15.4	18	5.7	82
Decemher	750.6	736.1	14	761.4	6	1.5	-9.6	7	10.4	30	4.6	84
1880. év eredménye	750.6	736.3	December 14	768.7	Mártius 9	9.5	-24.2	Januárus 20	32.6	Junius 12	8.6	80

és évi eredményei az 1880-dik évben.

Felhőzet	Csapadék								Szél eloszlás									Fagyos	Fagymentes
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugati	Nyugati	Északnyugati	Szélesend		
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral											
6	17	4	17	9	7	0	0	0	11	19	7	3	1	26	5	8	2	29	2
7	43	15	19	10	6	0	0	0	3	22	8	4	7	33	5	5	0	23	6
4	6	3	18	4	1	0	0	0	25	19	3	3	16	14	7	6	0	18	13
5	33	9	3	9	0	0	2	1	18	10	8	13	18	13	4	3	3	0	30
6	77	32	10	12	0	0	1	1	25	24	9	4	10	9	8	2	2	0	31
6	77	25	16	14	0	1	5	2	21	7	4	3	21	15	12	6	1	0	30
4	34	22	11	5	0	0	2	1	22	9	5	4	16	16	10	6	5	0	31
6	88	56	13	10	0	1	2	0	26	21	2	3	23	7	3	5	3	0	31
5	122	45	21	10	0	0	0	0	28	11	3	9	14	11	5	2	5	0	30
6	61	34	23	9	0	0	0	0	16	8	1	9	35	13	6	2	3	4	27
7	84	26	21	9	1	0	0	0	23	5	3	11	26	16	2	3	1	5	25
8	37	8	22	13	7	0	0	0	15	5	1	7	36	19	3	5	2	18	13
6	679	56	13	114	22	2	12	5	233	160	54	73	234	194	70	53	27	97	269
			Augusztus																
									Százalékokban	22	15	5	6	21	18	6	5	2	

A meteorológiai viszonyok 10 évi

Évek	Légnyomás					Léghőmérséklet					Párányomás középértéke	Viszonylagos nedvesség középértéke
	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap	Közép	Minimum	Mely nap	Maximum	Mely nap		
1871.	750.2	731.4	Dec. 2	769.2	Már. 2	8.7	-19.5	Dec. 13	31.9	Jul. 30	7.2	79
1872.	748.2	732.2	Már. 20	765.9	Már. 4	11.9	-15.0	Jan. 1	35.2	Aug. 2	8.6	76
1873.	748.5	726.1	Jan. 21	769.9	Dec. 10	11.3	-11.2	Dec. 31	34.2	Jul. 13	8.2	76
1874.	748.4	729.9	Dec. 17	765.9	Már. 3	10.2	-13.0	Feb. 11	34.2	Jul. 31	7.9	78
1875.	751.2	734.8	Okt. 13	764.7	Jan. 11	8.1	-18.9	Feb. 17	34.2	Jul. 24	7.8	83
1876.	750.2	731.2	Dec. 22	769.5	Jan. 25	9.6	-19.2	Jan. 8	31.2	Aug. 5	8.4	84
1877.	750.9	731.2	Nov. 25	763.1	Jan. 20	9.7	-18.1	Dec. 29	32.4	Jul. 25	7.9	80
1878.	749.1	727.9	Dec. 18	764.5	Feb. 21	10.0	-17.2	Jan. 4	32.6	Jun. 21	8.2	81
1879.	749.5	729.3	Feb. 9	770.1	Dec. 16	9.9	-23.2	Dec. 15	33.0	Jun. 30	8.1	82
1880.	750.6	736.2	Dec. 14	768.7	Már. 9	9.5	-24.2	Jan. 20	32.0	Jun. 12	8.5	80
10 év eredménye	749.6	726.4	1873 Jan. 21	770.1	1879 Dec. 16	9.8	-24.2	1880 Jan. 20	35.2	1872 Aug. 2	8.6	80

(1871—1880.) átlag eredménye.

Értekelés	Csapadék								Szél eloszlás								Fagyos Napok száma	Fagymentes	
	Mennyiség			Napok száma					Északi	Északkeleti	Keleti	Délkeleti	Déli	Délnyugoti	Nyugoti	Északnyugoti			Szélszend
	Összes	Maximum	Mely nap	Csapadékkal	Hóval	Jégesővel	Zivatarral	Viharral											
5685	39		Jun 28	139	30	2	10	1	38	12	8	10	14	7	6	4	1	91	274
5555	36		Jul. 1	126	19	1	6	3	32	2	27	2	24	1	9	2	1	59	307
5503	34		Jul. 20	94	12	2	1	0	23	7	15	3	25	4	10	4	5	54	311
5557	35		Jul. 26	105	24	0	0	8	31	1	29	2	23	1	11	2	0	84	281
5605	73		Jul. 1	100	30	0	20	28	24	4	21	0	26	1	7	1	16	115	250
5656	53		Szep. 9	111	13	0	0	46	22	4	25	1	37	3	4	1	3	86	280
6663	43		Aug. 10	108	23	4	20	34	19	12	7	4	11	24	9	9	5	88	277
6862	69		Jul. 31	120	19	0	6	3	14	10	5	6	10	31	11	11	2	85	280
6872	41		Máj. 10	158	41	5	15	7	17	16	5	5	13	24	11	8	1	99	266
6679	56		Aug. 13	114	22	2	12	5	22	15	5	6	21	18	6	5	2	97	269
5663	73		1875 Jul. 1	123	24	2	9	13	24	9	15	4	20	11	8	5	4	86	279

A légnyomás, hőmérséklet, párányomás, nedvesség és

Tavas: mártius, április, május. Nyár: június, július, augusztus.

Évek	A z e g y e s									
	Légnyomás					Hőmérséklet				
	Tavas	Nyár	Ősz	Tél	Átlag	Tavas	Nyár	Ősz	Tél	Átlag
1871.	749.8	748.3	750.1	752.7	750.2	8.8	19.9	9.7	-2.6	9.5
1872.	746.7	746.2	749.1	750.4	748.1	12.6	19.7	13.5	2.8	12.1
1873.	745.1	748.4	749.2	753.6	749.1	10.9	21.4	12.2	-2.5	10.5
1874.	746.5	747.5	749.8	749.5	748.4	8.8	21.8	11.4	-2.2	9.9
1875.	751.5	750.4	749.8	754.4	751.5	7.7	21.4	8.4	-1.6	8.9
1876.	748.0	749.6	751.1	749.9	749.7	11.2	20.8	8.0	1.7	10.4
1877.	745.8	750.9	751.6	753.3	750.4	9.0	21.4	8.4	-2.1	9.1
1878.	747.9	747.1	749.7	747.8	748.4	10.1	19.8	12.3	-0.2	10.6
1879.	746.7	748.5	750.9	757.3	750.8	9.9	20.5	8.8	-7.5	7.9
1880.	750.3	748.3	750.9	750.2	749.9	10.1	20.7	10.8	-2.7	9.7
10 évi átlag	747.8	748.5	750.1	751.9	749.6	9.9	20.7	10.4	-1.7	9.5

csapadék évszakonként való eloszlása 1871—1880-dik évig.

Ősz: szeptember, október, november. Tél: december, januárus, februárus.

é v s z a k o k														
Párányomás					Nedvesség					Csapadék				
Tavas	Nyár	Ősz	Tél	Átlag	Tavas	Nyár	Ősz	Tél	Átlag	Tavas	Nyár	Ősz	Tél	Átlag
6.1	12.1	7.0	3.1	7.2	76	71	78	89	73	123	239	190	76	628
7.5	12.0	9.7	4.6	8.4	68	74	79	81	75	61	290	146	77	574
7.0	12.5	8.3	3.7	8.1	77	66	77	89	77	189	155	87	55	486
6.0	12.0	8.3	3.5	7.9	72	66	83	94	79	159	151	94	154	558
6.5	12.5	7.0	3.3	7.4	83	72	81	95	81	94	272	176	57	599
7.0	14.3	7.9	4.9	8.5	76	77	89	91	83	210	168	181	119	673
6.9	13.3	6.0	3.1	7.3	78	71	79	92	80	215	257	100	101	673
6.5	12.7	9.0	4.3	8.3	72	74	86	91	81	107	400	201	215	923
7.0	13.4	7.7	2.5	7.5	81	75	85	85	81	244	187	225	147	803
7.3	15.1	8.0	3.5	8.0	79	85	83	82	82	116	199	267	78	660
7.1	13.1	8.0	3.5	7.9	76	73	82	89	80	152	231	166	108	657

kint való eredményei egymással összehasonlítva 10 éven keresztül.

	Páramyomás										Nedvesség										Csapadék																		
	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December	Január	Február	Március	Április	Május	Június	Július	Augusztus	Szeptember	Október	November	December			
3.6	2.4	3.5	3.1	4.7	2.5	3.8	3.5	4.1	3.9	3.8		86	92	91	92	97	94	91	86	90	91																		
4.0	3.2	5.1	4.1	4.5	4.0	2.8	3.8	4.7	3.9	3.8		87	88	93	91	93	96	89	83	83	91																		
5.1	4.2	4.7	4.6	5.5	6.0	4.3	4.1	6.6	5.5	5.3		77	82	80	84	79	96	74	76	75	78																		
7.2	7.5	8.0	7.0	6.0	8.5	6.1	7.7	7.4	7.3	6.1		74	79	72	74	70	80	67	76	67	71																		
9.2	10.1	10.6	8.0	9.1	8.3	9.8	8.1	9.1	9.6	7.1		77	81	64	75	77	73	77	79	61	69																		
12.8	14.1	14.7	11.1	12.3	14.0	14.7	12.6	12.5	11.2	10.9		80	79	65	66	79	70	70	71	75	74																		
13.6	17.3	12.8	12.0	13.9	14.5	13.8	13.1	13.1	11.9	12.9		77	75	76	75	75	74	59	64	68	68																		
13.4	13.8	12.9	14.1	14.3	14.3	13.0	12.8	12.7	12.9	12.7		85	72	83	73	78	73	68	64	79	75																		
10.7	11.8	11.3	12.6	8.8	11.3	9.0	11.7	9.7	12.3	8.5		83	87	88	80	86	82	85	77	79	78																		
8.1	8.1	7.5	9.6	6.3	8.4	7.1	8.0	9.2	10.1	6.4		82	89	87	79	91	87	86	81	74	88																		
5.4	5.7	4.3	6.5	4.9	3.9	5.0	5.1	5.8	6.6	5.8		17	56	63	10	10	30	16	45	20	59																		
3.8	4.6	1.8	4.0	3.9	5.1	3.1	3.9	3.7	4.7	2.5		6	32	54	17	72	7	29	19	25	36																		
91																																							
89																																							
80																																							
73																																							
73																																							
71																																							
75																																							
79																																							
82																																							
84																																							
88																																							
33																																							
31																																							
30																																							
46																																							
75																																							
83																																							
78																																							
70																																							
57																																							
52																																							
57																																							
49																																							

Az évszaki széleloszlás az észlelések száma

Évek	A z é v -															
	Tavas (Mártius, Április, Május)									Nyár (Junius, Julius, Augusz-						
	Északi	Déli	Keleti	Délnyugoti	Északkeleti	Nyugoti	Északnyug.	Délkeleti	Szélsend	Északi	Déli	Keleti	Nyugoti	Délnyugoti	Északkeleti	Északnyug.
	N.	S.	E.	SW.	NE.	W.	NW.	SE.		N.	S.	E.	SW.	W.	NE.	NW.
1871.	56	20	21	31	56	13	19	28	2	121	38	18	24	29	15	1
1872.	72	87	50	11	10	28	8	7	3	129	41	50	40	1	2	10
1873.	73	59	38	10	19	39	23	15	9	32	67	67	27	5	26	21
1874.	77	75	63	2	3	47	4	5	0	100	38	83	40	0	4	10
1875.	61	53	46	2	24	21	0	0	69	45	57	60	19	0	8	3
1876.	29	122	102	1	9	9	0	1	3	77	80	85	11	0	7	0
1877.	75	24	20	61	29	30	18	5	14	35	15	22	26	67	44	31
1878.	42	21	13	79	29	20	49	17	6	41	30	14	49	72	24	27
1879.	41	42	13	63	40	31	23	20	3	42	39	12	56	61	27	20
1880.	68	44	20	36	53	19	11	20	5	69	60	11	25	38	37	17
Összesen :	624	538	386	296	272	257	155	118	114	711	468	422	317	273	194	140
Stázalékokban	23	19	14	11	10	9	6	4	4	26	17	15	11	10	7	5

szerint és a végeredmény százalékokban.

s z a k o k																			
tus)		Ősz (Szeptember, Október, November)									Tél (December, Januárus, Februárus)								
Délkeleti SE.	Szélesend	Északi	Déli	Keleti	Délnyugoti	Nyugoti	Északkeleti	Délkeleti	Északnyug.	Szélesend	Északi	Déli	Délnyugoti	Keleti	Északkeleti	Nyugoti	Északnyug.	Délkeleti	Szélesend
		N.	S.	E.	SW	W.	NE.	SE.	NW.	N	S.	SW	E	NE	W.	NW.	SE.	Szélesend	
26	4	110	56	9	16	22	36	15	5	4	118	39	0	78	17	7	2	7	5
3	0	30	78	110	2	22	6	9	4	3	56	83	14	31	31	2	7	3	43
11	0	39	86	41	17	40	11	8	0	11	100	69	1	72	2	20	5	1	0
1	0	90	32	81	0	17	8	22	3	0	77	99	0	70	2	11	1	0	10
0	84	73	65	70	3	32	13	0	0	17	77	121	0	51	5	17	0	0	2
1	15	69	120	54	3	12	9	2	0	4	54	48	75	16	30	16	11	6	14
20	13	41	41	20	64	29	20	10	29	19	42	23	90	6	37	25	29	12	6
11	8	34	43	18	78	21	36	18	19	6	26	27	92	19	60	16	19	10	1
17	2	60	25	13	59	24	42	15	34	1	39	39	79	17	59	13	16	9	2
10	9	67	75	7	42	13	21	29	7	9	57	66	50	16	23	9	22	16	11
100	135	642	641	423	284	232	205	128	101	74	646	614	401	376	266	136	112	64	94
1	5	24	24	15	10	8	7	5	4	3	21	23	15	14	10	5	4	2	3

C) Az időjárási viszonyok általános jellemzése.

Az eddig közölt táblás kimutatások szemmel tartása mellett az időjárási viszonyok, ugymint: a légnyomás, hőmérséklet, párányomás, nedvesség, csapadék és széloszlás általános jellemzésében a következő eredményekre jutunk.

Légnyomás.

A három észlelési óra szerint tíz évről összegeztetvén az eredmények, nagyobb az átlaghoz hasonlított légnyomás reggel, kisebb délben és este. A déli és esti megegyező egymás között.

Az átlagos légnyomás	. . .	749.6.
A 7 órai	" . . .	749.8.
A 2 "	" . . .	749.6.
A 9 "	" . . .	749.6.

Az ingadozásokra vonatkozólag a légsulymérőnek úgy a legmagasabb mint legalacsonyabb állása a téli hónapokra esik. Jelesül 10 év alatt ötször decemberben legkisebb a légsulymérő oszlop magassága s az észlelt minimális szám 726.3, mely 1873. évi január 21-én mutatkozott. A legmagasabb légsulymérői állás 1879. évi december hó 16-ra esik 770.1 milliméterrel. Eme két szám mutatja a végső határokat is, melyek közt légsulymérőnk 10 év alatt mozgott.

Az évszaki eloszlás tekintetében azt találjuk, hogy legmagasabb a légsulymérő átlagos állása télen, kisebb őszszel, erre következik a nyár és végül a tavasz. Emez átlagos eredményektől csak ritkán van eltérés az egyes években. Mikint táblás kimutatásunkban is ki van tüntetve a légnyomás évszaki eloszlását következő számok jelezik:

Tavasz	747.9 milliméter
Nyár	748.5 "
Ősz	750.2 "
Tél	751.9 "

A hónapokra vonatkozó légsulymérői átlagok tekintetében az egyes hónapok ily formán következnek felfelé menő sorrendben:

Április	746.6 milliméter
Május	747.3 „
Junius	748.4 „
Julius	748.5 „
Augusztus	748.9 „
Mártius	749.7 „
November	749.9 „
Szeptember	750.3 „
Október	750.6 „
Februárius	751.4 „
Januárius	753.8 „

Mint látjuk, a légsúlymérő legnagyobb átlagos magassága eme sorozat szerint is a téli hónapokra esik; ellenben a tavaszi hónapokban legalacsonyabb. A nyári hónapok fokozatos emelkedést tüntetnek föl. Az átlag — 749.6 milliméter — alatt maradnak augusztus, július, junius, május, április hónapok, ellenben azon fölül emelkednek mártius, november, szeptember, október, december, februárius és januárius. Legtávolabb állnak az átlagtól egyrészt április — 746.6 m. m. — alatta; másrészt januárius — 753.8 m. m. — fölötte.

Hőmérséklet.

A három észlelési óra eredményét mérlegelvén, úgy találjuk, hogy legnagyobb a déli hőmérsék, kisebb az esti és legkisebb a reggeli. A reggeli és esti hőmérséklet az átlagnál jóval kisebb mind a tiz évben.

A reggeli hőmérsék . . .	7.5 fok C.
A déli „ . . .	13.3 „ „
Az esti „ . . .	8.5 „ „
Az átlagos „ . . .	9.8 „ „

A hőmérséklet ingadozásai mint mindenütt a világtengerektől teljesen elszigetelt vidékeken véghetetlenül nagyok, úgy az átlag fölött mint alatt. Tiz év közép hőmérséklete 9.8 fok C. s ez idő alatt a legnagyobb hideg — 24.2 fok 1880. év január 20-án, a legnagyobb meleg pedig 35.2 fok — 1872. év augusztus hó 2-án. A legnagyobb hidegek december, januárius és februárius hónapokra esnek, legtöbbször december és januáriusban s legkevesebbszer februáriusban, mindazonáltal van rá eset, mint épen felvett tiz évünkben, hogy a

legnagyobb hidegek e hóra esnek; így 1874-ben — 13.6 fokkal és 1855-ben — 18.0 fokkal. A legnagyobb melegek június, július és augusztus hónapokban vannak. Öt évben július hóban éri el a hőmérő legmagasabb állását, három évben júniusban és kettőben augusztusban.

Az ingadozások mértékét hónapok szerint a következő számok mutatják:

Januárus	20.6 fok.
Februárus	20.4 „
Mártius	22.6 „
Április	21.6 „
Május	22.0 „
Június	19.1 „
Július	17.4 „
Augusztus	19.6 „
Szeptember	22.4 „
Október	21.5 „
November	18.0 „
December	23.8 „

Legnagyobb a hőmérséklet ingadozása december, mártius, szeptember és május hónapokban, kisebb április, október, januárus és februárusban, s legalacsonyabb fokát augusztus, június, november és júliusban éri el. — Eme számok azonban korántsem elegendők arra, hogy a hőmérsék havi ingadozására abból biztosan következtetni lehetne.

A hőmérsékletben nemcsak így nagy időközök középszámaiban találjuk föl a jelzett ingadozást, meg van ez a hónapok egyes napjaiban is. Kezdetét veszi mártius hóban s ettől szakadatlan sorban tartalan ez is egyik oka annak, hogy némely betegség a legnagyobb napi ingadozást tanúsító hónapokban lép fel nagyobb számmal és erővel.

A hőmérséklet évszaki eloszlását mutatják az alább közölt közép számadatok, melyek szintén tíz évre vonatkoznak.

Tavas	9.9 fok C.
Nyár	20.7 „
Ősz	10.3 „
Tél	1.7 „

Mikint látjuk, az őszi és tavasz igen közel állanak egymáshoz, de az utóbbi mégis hidegebb, s tapasztalás szerint csakugyan úgy találjuk, hogy őszi a tavaszhoz mérten sokkal enyhébb, kellemesebb; a tavasz sokáig hideg, esős s inkább csak a naptárban van meg mint a valóságban.

A nyár középmelege nagy, de éppen ennek köszönjük búzáinkat, borunkat, repczénket s egyéb jeles terményeinket, melyeknek megérésére nagy meleg szükséges. Tavaszai időjárásunk hűvös és nedves váltából lehetne megfejtetni azt, hogy némely növénybetegségek mint a rozsda sat. e vidéken is nagyon elszaporodtak.

A téli hőmérséklet középértéke mindamellett, hogy a legnagyobb hidegek -11.2 , -24.2 fok C. között váltakoznak, nem nagy, ez azt mutatja, hogy télünk nem egyforma, nem tartós. Csakugyan a hólepel itt gyakran megújul, a nagy hidegeket közbe-közbe enyhébb idő szokta felváltani. E körülmény az őszi vetésekre válik sokszor károsná, mert az eltűnt hólepel után a száraz fagyok sok kárt okoznak benne.

A hőmérséklet havonként való eloszlása következő sorrendű felé haladó számokkal:

Január	-2.8 fok C.
Február	-1.0 „
December	-0.7 „
Mártius	4.0 „
November	4.0 „
Oktober	11.1 „
Április	11.2 „
Május	14.5 „
Szeptember	16.0 „
Junius	20.0 „
Augusztus	20.6 „
Julius	21.7 „

Ez a sorozat szerint július a legmelegebb hónapunk, míg augusztus és június nem érik el amannak középmelegét. Szeptember melegebb májusunál s valóban kedvesebb is mint emez. Ápril és októberrel esik össze, mindössze 0.1 foknyi különbség van köztük. Mártiusnak november felel meg 4.0 fok C. közép hőmérsékkel. Leghidegebb hónapunk januárius s a tél minden hónapjának közép hőmérséke a fagyponthoz alul áll.

A meteorologiai viszonyok megfigyelése alkalmával a minimum és maximum kipuhatólására külön hőmérő nem használtatván, a fagyos napok számát és hónapokra való eloszlását csakis annyiban lehetett föltüntetni, a mennyiben azt a közönséges hőmérő megengedte. E részben úgy találtatott, hogy van középszámmal 87 oly napunk, melyen a hőmérő fagypontot vagy ennél alantabb eső fokot mutatott; s eme 87 nap hat óra oszlik el a következőképen:

1871-ben volt	86	fagyos nap	7	hó alatt		
1872	"	"	46	"	"	5 " "
1873	"	"	71	"	"	5 " "
1874	"	"	90	"	"	7 " "
1875	"	"	115	"	"	7 " "
1876	"	"	69	"	"	6 " "
1877	"	"	107	"	"	7 " "
1878	"	"	70	"	"	5 " "
1879	"	"	116	"	"	5 " "
1880	"	"	98	"	"	6 " "

A növénytenyészet tehát, mint a kimutatásból látszik, aránylag rövid időre szorul össze, s az olyan fajta növények termesztése, melyek a korai és késői fagyoktól szenvednek e vidéken, gyakran képtessé válik.

1871-ben csak 5 hó maradt fagymentes, tehát a tenyészetnek nagyon rövid időre kellett összeszorulnia; kedvezőbb a viszony 1872-ben és 1873-ban, midőn a tenyészetre hét-hét hónap jutott. 1874-ben a május hónapi fagy csaknem minden, már azon időben részint fejlődésnek indult, részint virágzásban volt terményt tönkre tett. 1877-ben szintén tett a májusi fagy károkat, de azokat a 1874-dik évihez hasonlítani sem lehetett. Már a többi évek kedvezőbben folytak le.

Ezt a jelenséget különben a mi égélji viszonyaink mellett minden évben észleljük, hogy május első vagy utolsó harmadában a hőmérséklet igen alászáll. Szerencse, hogy nem végződik mindig fagygyal.

Légnedvesség.

A levegőben mindenkor foglaltatik bizonyos mennyiségű vizgőz, melynek feszereje párányomás névvel, s a levegőnek vizgőzzel való telítettségi foka nedvességnek neveztetik. Előbbi milliméterekben, utóbbi százalékokban szokott kifejeztetni.

A párányomás tíz évi átlagai az észlelési órák szerint következők:

Reggel	7.7 milliméter
Délben	8.6 „
Este	7.8 „
Átlag	8.0 „

Látszik e számokból, hogy legnagyobb a párányomás délben, kisebb este és legkisebb reggel, eme viszonyt összehasonlítva a nedvességgel, úgy találjuk, hogy a levegőnek párával való telítettsége

Reggel	86 %
Délben	70 „
Este	83 „
Átlag	79 „

Tehát legnagyobb reggel, kisebb este és legkisebb délben, vagyis párányomás és légnedvesség között megfordított viszony van.

Az évszakokra való eloszlás tekintetében a következő viszonyt találjuk:

	Párányomás	Nedvesség
Tavaszi	7.1 m. m.	76 %
Nyári	13.1 „	73 „
Őszi	8.0 „	82 „
Téli	3.7 „	89 „
Átlag	7.9 „	80 „

Legkisebb a párányomás télen, nagyobb őszzel és tavasszal, midőn csaknem összeszik, legmagasabb fokát nyáron éri el. Ellenben a nedvesség megfordított irányt követ, mert télen át legnagyobb 89, ősz és tavasszal ettől lefelé halad s minimumát nyáron át éri el.

Eme két tényezőt, a párányomást és nedvességet hónapokra osztva el, az alább következő eredményekre jutunk:

	Párányomás.	Nedvesség.
Januárius	3.6 m. m.	91 %
Februárius	4.0 „	89 „
Mártius	5.1 „	80 „
Április	7.2 „	73 „
Május	9.2 „	73 „
Junius	12.8 „	73 „
Julius	13.6 „	71 „

	Párányomás.	Nedvesség.
Augusztus . . .	13.4 "	75 "
Szeptember . . .	10.7 "	79 "
Oktober	8.1 "	82 "
November	5.4 "	84 "
December	3.8 "	88 "

Valamint az évszaki eloszlásnál, úgy itt is kitűnik, hogy a párányomás legkisebb a téli hónapokban, ellenben a nedvesség ugyanakkor legnagyobb százalékos számokkal jelentkezik; nyáron át az előbbi legnagyobb, az utóbbi ellenben legkisebb, itt érvén el minimumát. Tavasztól, míg a párányomás emelkedik, addig a nedvesség fogy, ellenben nyártól kezdve, míg amaz csökken, emez fokozatosan emelkedik, s a nedvesség télen éri el legmagasabb fokát.

Csapadék. (Esőzés.)

Esőzési viszonyaink tekintettel a magyar alföld egyéb helyeire sokkal kedvezőbbek; minek abban van a megfejtése, hogy Debreczen már közelebb fekszik a Kárpátokhoz, s az alföld szegélyvidékéhez tartozik s emellett igen sok erdőséggel határolt. Mindazonáltal, mikint az alábbiakból láthatjuk, esőzési viszonyai alföldi jellemmel bírnak.

1871-ben a csapadék	685 m. m.	139 nap.
1872 " " "	555 "	126 "
1873 " " "	503 "	94 "
1874 " " "	557 "	105 "
1875 " " "	605 "	100 "
1876 " " "	656 "	170 "
1877 " " "	663 "	108 "
1878 " " "	862 "	120 "
1879 " " "	872 "	158 "
1880 " " "	679 "	114 "
Átlag " " "	663 "	123 "

Eme számok elég bizonyítékot nyújtanak arra nézve, mi főntebb megjegyeztetett; mert hisz középszámmal az Alföldre 500 m. m. esőt vesznek föl. A budapesti központi intézet által Budapest és környékére kimutatott számot is meghaladja a debreczeni, mert az előbbi átlaga 544 m. m. De meg kell jegyeznünk, hogy kimutatásunk csak 1871-től

szólván, nem foglaltatnak benne az 1863-ik és 1864-ik évi rendkívül kevés esőzések.

A csapadékmennyiség évszaki eloszlásánál úgy találjuk, hogy legkisebb ez télen, nagyobb tavasszal és őszszel — s két évszak igen közel áll egymáshoz — legnagyobb pedig nyáron.

A tavasz csapadéka	152 m. m.
A nyár "	231 "
Az ősz "	166 "
A tél "	108 "

Látható eme számokból is, hogy Debreczen és vidéke határozottan a nyári esők régiójába tartozik.

Nem érdektelen összeállítanunk az egyszer esett legnagyobb csapadék mennyiségét a tíz év alatt, megjegyezvén annak idejét is.

1971-ben	Junius	28.	39 m. m.
1872 "	Julius	1.	36 "
1873 "	Julius	20.	34 "
4874 "	Julius	26.	35 "
1875 "	Julius	1.	73 "
1876 "	Szeptember	9.	53 "
1877 "	Augusztus	10.	43 "
1878 "	Julius	31.	69 "
1879 "	Május	10.	41 "
1880 "	Augusztus	13.	53 "

Tehát tíz év alatt csak két eset van, midőn az egyszer esett legnagyobb csapadék nem a nyári hónapokra esett; hanem egy esetben őszre s egyben tavaszra, előbb szeptemberben, utóbb Májusban; de ekkor is közelebb a nyári hónapokhoz.

A csapadék havi középszámai — tíz év eredményéből állítván össze — a következők:

Januáriusban	33 milliméter
Februáriusban	31 "
Mártiusban	30 "
Áprilisben	46 "
Májusban	75 "
Juniusban	83 "
Juliusban	78 "
Augusztusban	70 "

Szeptemberben . . .	57	milliméter
Októberben	52	„
Novemberben . . .	57	„
Decemberben . . .	49	„

Látni e számokból, hogy az esőzés Januáriustól Juliusig emelkedik s attól kezdve fogy; de ha az egyes évek hónapjait vesszük, ugy azt találjuk, hogy a csapadék eloszlásában nagyon csekély egyenlőség van, ez a legváltozatosabb eleme a meteorológiának. Mert például januárius hó, 10-től 63 m. m.-ig menő esővel szerepel, sőt július, 32-től 246 m. m. magasságig menővel s így tovább a tíz évi időköz alatt.

A csapadék eloszlási viszonyaihoz képest azt találjuk, hogy átlag van 123 csapadékos nap; ezekből esik:

Havas napra	24
Jégesős „	2
Zivataros napra	9
Viharos „	13
Csendes esős napra	75

Igy áll a közép eredmény, mely azonban az egyes évekhez képest változik. Feltűnő, hogy Debreczenben és vidékén igen kevés a jégesős s tíz évünk alatt ily módon oszlott el:

volt 1871-ben . . .	2	jégesős nap
1872 „	1	„ „
1873 „	2	„ „
1874 „	0	„ „
1875 „	0	„ „
1876 „	0	„ „
1877 „	4	„ „
1878 „	0	„ „
1879 „	5	„ „
1880 „	2	„ „

Már a zivatarok és viharok sokkal gyakoriabbak évenként s mint láttuk középszámmal 9 és 13 esetben ismétlődik.

Széloszlás.

Debreczen és vidéke határozottan az egyenlitői és északsarki passátok befolyása alatt áll, mit legjobban igazol azon körülmény, hogy tíz év alatt, százalékokban fejezván ki az észlelések eredményét, esik:

24	%	északi szélre.
20	"	déli "
15	"	keleti "
11	"	délnyugoti szélre
9	"	északkeleti "
8	"	nyugoti "
5	"	északnyugoti szélre.
4	"	délkeleti "
4	"	szélcsendre.

Legnagyobb számmal szerepel tehát az északi, utána következik nem sokkal kisebbel a déli. Az előbbinek télen át **tiszta idővel** rendszeren nagy hidegek, míg utóbbinak ugyanoly **körülmények** között nyáron nagy melegek szoktak kísérei lenni. A déli szelet követi számarány szerint a keleti, ezt a délnyugoti, melynek rendszeren eső a kísézője, majd az északkeleti, nyugoti, északnyugoti és végül legkisebb számaránnyal a délkeleti szerepel.

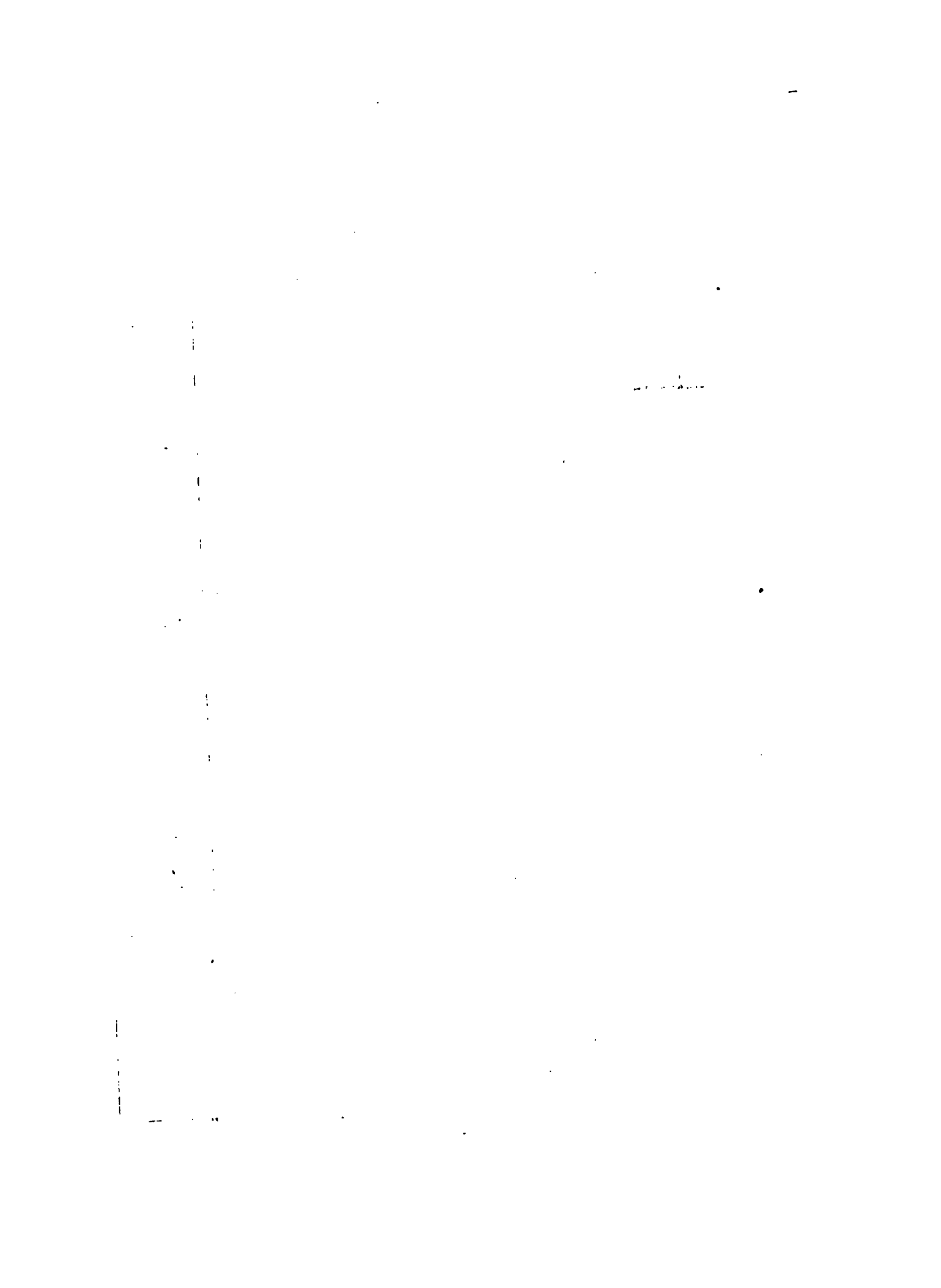
Az évszakokra való széleloszlást az észlelések összes száma és azok **százalékaiban** a következő szám adatok jelzik. Észleltetett 10 év **alatt** naponkint a három észlelési idő szerint:

		Észlelések száma.	Százalék.
Tavaszzsal.	Északi szél	624	23
	Déli "	538	19
	Keleti "	386	14
	Délnyugoti szél	296	11
	Északkeleti "	272	10
	Nyugoti "	257	9
	Északnyugoti szél	155	6
	Délkeleti "	118	4
	Szélcsend	114	4
Nyáron.	Északi szél	711	26
	Déli "	468	17
	Keleti "	422	15
	Nyugoti szél	317	11
	Délnyugoti szél	273	10
	Északkeleti "	194	7
	Északnyugoti szél	140	5
	Délkeleti "	100	4

		Észlelések száma.	Százalék.
Őszszel	Szélcsend	135	5
	Északi szél	642	24
	Déli „	641	24
	Keleti „	423	15
	Délnyugoti szél	284	10
	Nyugoti „	232	8
	Északkeleti „	205	7
	Délkeleti „	128	5
	Északnyugoti szél	101	4
	Szélcsend	74	3
Télen.	Északi szél	646	24
	Déli „	614	23
	Délnyugoti szél	401	15
	Keleti „	376	14
	Északkeleti „	266	10
	Nyugoti „	136	5
	Északnyugoti szél	112	4
	Délkeleti „	64	2
	Szélcsend	94	3

Visszatérve e szakasz A) alatti részében közölt azon kimutatásra, mely főbb vonásaiban az 1852-től 1870-ig terjedő időköz időjárási viszonyait foglalja magában, megjegyezzük, hogy e kimutatás azon időből nyert adatok alapján készült, a mely időben az észleléseket Tamássy Károly gyógyszerész ur vezette lankadatlan szorgalommal. Hogy a Tamássy-féle feljegyzések alapján készült kimutatás és az utolsó decennium kimutatásai közt a hőmérsékletre vonatkozó adatok közt némi különbség 0,5 fok C. észlelhető, ez onnét is származhatik, hogy azelőtt a hőmérő szűk és épületekkel körülvelt helyen volt felállítva, hol a nap sokszor megszorult. Egyéb adataink, miként arról összehasonlítás által meggyőződhetünk, meglehetősen összevágtnak átlag eredményeikben, csak a szél tüntet föl nagyobb eltérést.

Szűcs Mihály.



V. SZAKASZ.

Földtani ösmertetés.

Debreczen szabad kir. város 17 □ mértföldre terjedő egész határával az Alföldnek nevezett magyarországi rónaság vagy geologiai nyelven szólva a nagy magyar medencze északkeleti nyulványa kezdetén fekszik, az érmelléki hegylánczatoktól, melyek a várostól délkeletre esnek 6, a tokaji északra eső trachyt hegységektől 8, a beregi északkeletre fekvő szinte trachytból alkotott hegyektől 10—12 mértföldnyi távolságban, az északi szélesség 47 fokának 25 és 41 első percze között, s a keleti hosszúság (Ferro szigetétől számítva) $38^{\circ} 33' 14''$ és $39^{\circ} 33' 10''$ -e között, a tenger színe felett 336 — 106.203 méternyi magasságban. (Az országos háromszögméreti számító hivatal adata).

A nagy magyar medenczét kitöltő képletek köztudomásulag a felsőbb régiókban édes vizi lerakodmányok, ugynevezett áradmányi — alluviumi — és özönvizi — diluviumi — képletek, melyek hogy mily mélységig terjednek, azt az Alföldön eddigelé tett csekély számú kút-fúrások után, egész biztossággal meghatározni nem lehet. Városunkban az 1881-dik év mártius havában Zsigmondy Vilmos bányamérnök ur, ki számos ártésiai kút-fúrásai által európai hirt vívott ki magának, egy népszerű előadást tartott az Alföld geologiai viszonyairól, s ez alkalommal Debreczen előljáróságának azon indítványt tevő, hogy fúrasson az alluviumi és diluviumi képleteken áthaladó s ennél fogva a Congeria rétegekbe beható kútat, az nagy mennyiségű s a legtisztább vizű, valódi felszökellő ártési kút fog lenni. Ezen alkalommal ő oda nyilatkozott, hogy a Congeria rétegeig körülbelől 230—250 méternyi mélységig kell lehaladni, s így az alluviumi és diluviumi rétegek vastagságát hozzávetőleg 250 méternyi vastagságának becsülte.

Ellenben Telegdi Róth Lajos ur m. kir. osztály-geolog, ki a Püspök-Ladányban Zsigmondy Béla mérnök ur által fúrt kútból való összes anyagot (két láda nagyobb részt iszapolási próbák) átvizsgálta, s vizsgálatainak eredményét a „Földtani Közlöny“ 1880-ik

évi folyamának 4-ik számában közzétette, az alluviumi és diluviumi képletek vastagságát csak mintegy 40 méterre becsüli, s az ezen alól lévő rétegeket már a levantei emeletbe sorozza. De egyszersmind kifejezést ad kételyeinek, így szólván: „A legfiatalabb harmadkori rétegeinkről való nézetek tisztázódása — miként tudjuk — vajdó félben van. A mi engemet illet, megvallom, hogy a jelen esetben a vivipara s unio tartalmu rétegeket, tehát a 94.26 m. mélységben foglalt szárazföldi faunával együtt, legszivesebben, egyenesen felső pliocennak mondanám.“

„Egyelőre legezé irányosabbnak tartom 40.46 m.-en alól levő lerakódásokat — a kellő fentartással — a levantei emeletbe valóknak kimondani, ámbár a jól meghatározható viviparák elsöben csak kétszer oly mélyen mutatkoznak.

„A mély sikon fúrások által nyerendö további feltárások talán lehetővé teendik, hogy az alföldi fiatal beltengeri lerakódások időrendi értelmezésének kérdése szabatosabban fejtsék meg.“

E két tekintélyes geolog eltérő nézetei közül részemről hajlandóbb vagyok a Zsigmondy ur nézetének hódolni. Eltekintve ugyanis attól, mit Róth Lajos ur mond, hogy az előtte fekvő faunából (értve a püspök-ladányi fúrásból nyert zárványokat) egyáltalában nem vonhat messzebb ható következtetéseket, meg kell gondolnunk, hogy Debreczen határának jó részét, sőt az egész tiszántuli kerületnek tekintélyes részét még fájdalom! napjainkban is mily gyakran, mondhatni majdnem évenkint ellepik az árvizek, hagyva magok után tekintélyes vastagságu iszaprétegeket. Semmi kétséget nem szenved, hogy ezen áradások a nagy magyar medence beltengeri vizének a vaskapun át történt lefolyása után, s mostani folyamrendszerünk kiképződése kezdetén még nagyobb mérvűek voltak s annál fogva tekintélyesebb lerakódásokat képeztek, melyek azonban mindamellett a diluvium által létrehozott képletekhez képest bizonyára csak elenyésző csekélységek. — Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a viznek ezen geologiai szereplése alföldünkön az alluviumi és diluviumi korszakban megszámlálhatlan évezredek-től fogva tart, s ennél fogva a nagy magyar medenczét környező magaslatokról s heglánczolatokról fíradhatlan hangyamunkával szállítja alá évezredek-től fogva az elmállott, elporult sziklarészecskéket, bizonyára a Zsigmondy Vilmos ur által hozzávetöleg meghatározott 250 méternyi vastagságát

az alluviumi és diliviumi képleteknek nem fogjuk tulságosnak tekinthetni.

Mi már ezen vízi lerakodmányokat Debreczen határán illeti, a fölszinen tulajdonképen csak kétféle talajnemet különböztethetünk meg, t. i. a várostól nyugotra eső határrészen, mely egészen a Tiszáig terjed, a fekete agyagos talajt, a keletre eső részen pedig a homokot. Debreczen ugyanis épen a szélén fekszik azon homoktengernek, mely Szabolcsmegyét mondhatni egészen elborítja s Nyírségnek nevezetik, de innen egyszersmind a szomszéd Szathmár- és még nagyobb terjedelemben Biharmegyébe is átterjed. Nevezetes, hogy ezen homoktenger szélén Debreczenen kívül még számos más községek települtek meg, így a szomszéd község Mike-Pécs, továbbá Sáránd, H.-Bagos, H.-Pályi, M.-Pályi, Vértes, N.-Léta, Kokad, Álmosd, Ér-Semlyén, Mihályfalva stb., mely községek határainak egy része a fekete földön, más része pedig a homok területen fekszik. Semmi kétséget nem szenved, hogy ezen községek megtelepülése a homoktenger szélén gazdasági számításból történt. A homokos talajról t. i. az az általános nézet, hogy az sokat ugyan soha sem terem, de soha sem csal, míg a fekete agyagos talaj némely években, kedvező időjárás mellett, rendkívül sokat, más években ellenben keveset, vagy épen semmit sem terem, s így a kétféle talaju birtokosok, minden eshetőségre biztosítva tartják magukat.

Az elválasztó határvonalat a homok és fekete agyag között Debreczen szomszédságában a Tóczó nevű kis patak folyása képezi, mely a város nyugoti oldala mellett észak-déli irányban halad, s melynek környéke egy a hajdankorban nagyszerű folyam beiszapolt medre gyanánt tűnik fel; s e szerint Debreczen ezen egykori folyam partján épült fel. — Hogy a Tóczó folyása a hajdankorban csakugyan egy nagyszerű folyam volt, azt tanúsítja azon körülmény is, miszerint ezen mostan már sekély völgy partjain a Józsa nevű községhez tartozó szőlőültetvények vannak s ezekben a csillámpala nevű kőzet éles ormóju darabjai találtattak, melyek ide az ó alluviumi korszakban csak jég hátán juthattak és vándorolhattak s így némileg vándorkövek gyanánt tekinthetők.

Debreczen ezen két rendbeli, t. i. homok és fekete agyag talajának gazdasági szempontból való vázlatos jellemzésére csak annyit mondhatunk, miszerint a homokos talajon tenyésznek Debreczennek,

ezélszerű kezelés mellett évszázadokon át is kimerithetlen tölgy-erdőségei, u. m. a várostól északra eső Nagy-erdő, Apafája és Monostor; az északkeletre eső Savóskút és Gút; a keletre s részben délre eső Nagy-Csere, Haláp, Fancsika, Bánk és Pacz nevű erdőségek. Ellenben a fekete agyag talaj, mely a legjobb minőségű búzát, rozst, tengerit stb. termi, erdőségeket önkényt nem nevel, hanem a tanyák szomszédságában mesterséggel ültetett ákáczfák s egyéb faneműek is elég jól diszlenek.

A homok talaj felszínén hullámzó domblánczolatok vonulnak a város közelében leginkább észak-déli irányban, míg a várostól távolabb eső erdőségekben ezen domblánczolatok sokféleképp változtatják irányukat. — A fekete agyagtalaj felszínét ellenben a sík rónaság jellemzi, melyen csak nagyobb távolságokban mutatkoznak sekély völgyek, milyenek az Ágodvölgye, Vérvölgye, Mélyvölgy stb., melyek, miként a Tóczó folyása, szintén hajdani nagy folyamok beiszapolt medrei gyanánt tűnnek fel. Ezeken kívül, mint mindenütt a magyar alföldön, úgy Debreczen rónáján is nagy számmal jönnek elő a kerek és sokszor jelentéyes magasságu halmok, melyek *Kunhalmok* vagy *Basahalmok*, török- tatár-örhalmoknak is neveztetnek. — Ezekre nézve Szabó József egyetemi tanár már régebben kimutatta, hogy nem emberi kéz és szorgalom hozta azokat létre hadjáratok s táborozások alkalmával, hanem hogy azok a diluviumi korszakban víz által létrehozott geologiai emlékek. Közülök azonban némelyekben, — mint nagyon megbizható egyéniségtől jött tudomásomra, — nagy számmal találtnak emberi csontok s így temetkezési helyül is szolgálhattak, mely körülmény azonban még sem dönti meg a Szabó tanár ur azon nézetét, hogy ezen halmok geologiai emlékek. Szintugy geologiai emlékek gyanánt tekintendők a homokos talajon elvonuló hullámzó domblánczolatok, melyeken azonban, míg nem voltak a növényzet által annyira megkötve, mint már jelenleg is vannak s valóságos futó homókból állottak, a légáramlások is tetemes módosulatokat hoztak létre. Hogy ezen futó homókból képződött domblánczolatok szinte a víz által alkotott geologiai emlékek, arról meggyőznek bennünket a beléjük ágyalt éles ormóju gnájsz-esillámpala szikladarabok, melyek csak jég hátán juthattak mostani lelhelyökre.

A Debreczen határán uralkodó két rendbeli: t. i. homok és fekete agyagtalajon kívül fel kell még említenünk, mint alárendelt kisebb

területre szorító talajnem, a közönséges életben ugynevezett szikes vagy székes talajt, mely a közéletben összefoglaló nevezete, nézetem szerint két egymástól lényegesen különböző talajnemnek. Ezek egyike az ugynevezett vakszik, mely mind természettani, mind vegytani sajátosságait tekintve, a legrosszabb talajnemek egyike, t. i. rendkívül tömött, összeálló s ennél fogva a vizet át nem ereszti, valamint a levegőt sem, s a növények gyökerei sem képesek belé hatolni; kiszáradva oly kemény, hogy csak csákánnyal vágható. Vegyalkatát tekintve pedig, hiányzanak benne a növények tenyésztésére legszükségesebb alkatrészek, u. m. a hamany, szikeny, mész, vilanysav (phosphorsav) stb. Ennél fogva kopár, szürkésfehér színű, növényzet nélküli, kisebb-nagyobb terjedelmű foltokban lép föl a többi talajnemek között. Láthatók ilyenek elég nagy számmal Debreczen és M.-Pércs között, az ugynevezett pircsi lapon.

A másik, a közéletben szinte szikesnek nevezett talajnem, egészen más természetű, mind physikai, mind vegytani sajátosságait tekintve. Ez t. i. homokos talaj levén, kiszáradva sem keményedik meg annyira, mint a vakszék, s vegytani alkatrészei között mind meg vannak azok, melyek a növények tenyésztésére szükségesek s így ezen talajon kedvező időjárás mellett buja növényzet tenyészik. Legjellemzőbb sajátossága, hogy sok benne a szíksó-tartalom, mely kedvező időjárás mellett kivirágzik, s ennél fogva ezen talajnem szíksós talajnak volna nevezendő, miként azt már Szabó József pesti egyetemi tanár kezdeményezte a magyar Gazdasági egyesület által kiadott „Geologiai viszonyok és Talajnemek ismertetése“ című munkájában, (lásd 29-dik lapon.) — A szíksó ezen kivirágása emlékezetet túlhaladó időtől fogva alkalmat szolgáltatott Debreczen vidékén egy nevezetes iparág, t. i. a szappangyártás kifejlődésére, míg más oldalról tudományos szempontból is nevezetessé tette hazánkat, a mennyiben nincs Európának egyetlen egy tartománya sem, melyben a szíksó oly mérvben virágzanék ki a földből, mint hazánkban, hogy az összeseperhető és műipari szempontból értékesíthető volna. Ennél fogva ezen magyarországi szíksó a tudományban, gyógyászatban s gyógyszerészetben is a „Soda hungarica“ névvel jelöltetett meg; valamint az itt készült s gyógyászati célokra is használt szappan a gyógyszerkönyvekben (Pharmacopoeákban) a „Sapo Debreczinensis“ nevezetet nyerte.

A szíksó összesepreése s illetőleg gyártása Debreczen vidékén

legvirágzóbb korszakát érte el a jelen század kezdetén s tartott a negyvenes évekig. Az akkori vegytani tankönyvek (p. o. Graham, Ottó) 10,000 mázsára becsülik a Debreczen vidékén termelt és gyártott szíksó mennyiségét. A negyvenes években azonban mind egymásután buktak el a vidékünkön létező számos szíksó-főző gyárak, miután a szíksó mesterséggeli legjutányosabb előállítására az I-ső vagy Nagy Napoleon által egy millió franknyi pályadíjjal kitűzött pályakérdés Le Blanc által megfejtetett, s ezen előállítási módszer nemcsak köztudomásúvá lett, hanem mind Angol-, mind Franciaországban gyakorlatba is vétetett. Az angol szíksó a negyvenes években útat tört magának hazánkba is s olcsóságánál fogva tönkretette a 4 évtizeden át virágzó szíksó-gyártási iparunkat. — Ezen hazai müiparnak történelme számára legyenek itten feljegyezve a következő adatok, melyeket egy e czélből tett körútam alkalmával voltam szerencsés összegyűjthetni és feljegyezhetni.

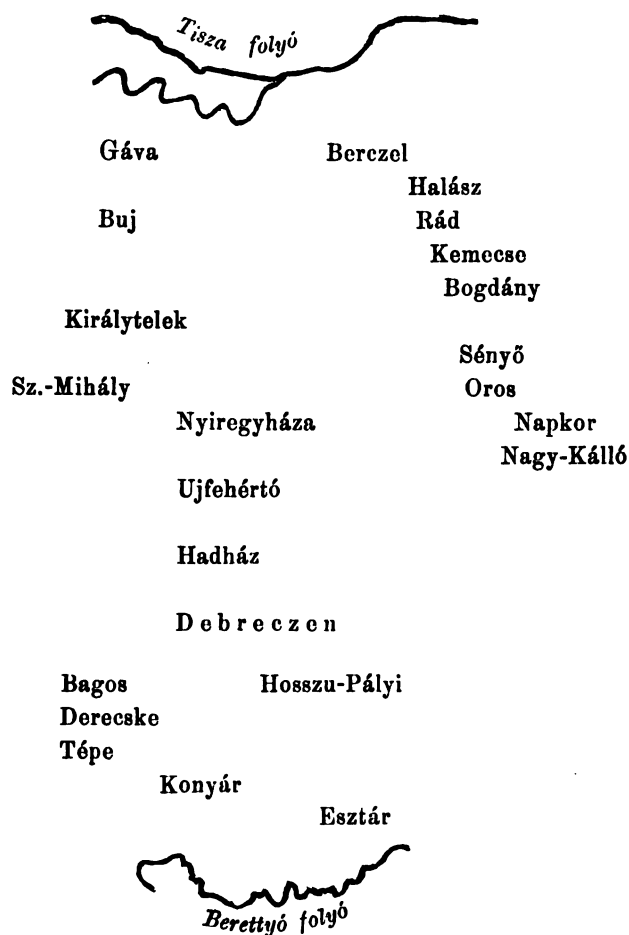
A Debreczen-vidéki szíksó terület egy körülbelől 12 mértföldnyi hosszúságú s 4—5 mértföldnyi szélességű szalagot képez, mely a Tiszánál Berczel, Gáva szabolcsmegyei községek határán kezdődve, egyenesen északdéli irányban halad Nyiregyházán, Ujfehértón, Debreczenen és Derecskén keresztül a Berettyó folyásáig Esztárig. Ezen szalagszerű területen szétszórva jönnek elő azon szíksós tavak, melyek partjain, míg azokat a buja növényzet el nem lepi, a szíksó összesepertetett s illetőleg még most is, habár csak lanyha szorgalommal összesesepertetik. Feltünteteti ezen területet s illetőleg a rajta lévő községeket és tavakat a mellékelt térkép. (Lásd 103. l.)

Ezen szíksós tavak közül a nevezetesebbek a következők:

1. A berczeli határban Gáva és Buj között, a Bujra vezető út mellett van az 50—60 holdnyi területű Nagy Sóstó s ennek közelében a kis Sóstó. A nagy Sóstó mellett 1800-ban keletkezett a szíksófőzés, elébb Bórek nevű bérlő által kezelve, majd Lehrman Jakab, s később Österreicher Dávid vállalkozók által, kik ezen üzletből nagyon meggazdagodtak. Minthogy a szíksót nemcsak a tó partjain összesepertett földes szíksóból, hanem a tó vizéből is főzték, évenként 3000 öl fát tüzeltek fel. Vállalatukat beszüntették 1843-ban.

2. A halászi határban vannak a Felső-Bertény és Alsó-Bertény nevű kitünő szíksós tavak, melyekből a szíksófőzés, szinte a berczeli bérlők által kezeltetett 1800—1843-ig.

A Debreczen vidéki szíksós tavak és területek térképe:



3. A kemecei határban vannak 1) a roppant terjedelmű kemecei Sóstó, melynek egy része a halászi határban esik; 2) a görbe szík; 3) a kemecei Fertő; 4) a kerek Mága laposa. Itten a szíksófőzést Kiss Mihály nevű vállalkozó üzte 30 éven át, t. i. 1800—1830-ig s vállalatából szinte meggazdagodott. Utódai azonban felhagytak az üzlettel.

4. Rád helység határán van a rádi Fertő, a kemecei Fertő közelében, melyet a lakosok fürdő gyanánt használnak.

5. Bogdány helység határán, az ugynevezett Csoma részben, a

gróf Barkóczy János tagjában, — van egy 3—4 holdnyi területű szíksós tó, melynek partjain koronkint szinte sepernek szíksót.

6. Királytelken a csárda mellett van egy 40—50 holdnyi területű sóstó, a gróf Desewffy család tulajdona. Állítólag itt is volt hajdan szíksófőzés.

7) Nyiregyháza szomszédságában van az ugynevezett nyiregyházi Sóstó, melynek szíksós fürdője jó hírnévben áll. Ezen tó partján 1826-ban keletkezett a szíksófőző gyár Neubaue r Erneszt és Martinyi vállalkozók által, kik évenként 6—700 mázsa calcinált szíksót gyártottak. Vállalatukat 1843-ban szüntették be. Nyiregyháza határán vannak még a Mándató 40—50 holdnyi területű, a Jakus tó s számos apróbb tavak, melyek partjain szinte sepernek szíksót

8. Az orosz határban van az Ökörítő nevű szíksós tó.

9. Sényőn szinte volt virágzó szíksófőzés a század elején, de erről részletesebb tudomásunk nincs.

10. Napkor határán van egy 40 hold területű szíksós tó, melyet szinte Sóstónak neveznek s némely évben nagy mennyiségű szíksót adott.

11. A Sima nevű pusztán, Nyiregyházától délnyugotra van a Nagy Szík, hol szintén volt a század elején virágzó szíksófőzés.

12. Sz.-Mihályon a várostól $\frac{1}{4}$ órányira a Nyiregyháza felé vezető ut mellett van a Fehér Szík, melyen 1832—1843-ig volt szíksófőzés, s itt évenként mintegy 100 mázsát termeltek.

13. Uj-Fehértőn közvetlen a város mellett van egy 600—700 holdnyi területű tó, mely Sóstónak nevezetik. Itten is volt szíksófőzés a század elején, felállítva De la Casse francia vállalkozó által. Azonban e gyár leégvén, a vállalat dugába dőlt. A másik szíksós tó a fehértői határban a Nagy Vadas, mely a Leszkay A. birtokában van. Némely évben ez is sok szíksót adott.

Az eddig felsorolt helységek Debreczentől északra Szabolcsmegyében esnek, a következők ellenben Debreczentől délre már Bihar-megyében vannak. Ezek:

14. Hajdu-Bagos. Ennek határán két szíksós tó van, t. i. a Horgas nevű, mely a községtől félóránnyira esik Konyár felé, s terjedelme 38 hold; a másik pedig Szíksó nevezetű, melynek fele a bagosi, másik fele pedig a h.-pályii határban van s terjedelme körülbelül 8 hold. E két helyen évenként 300—400 köböl szíksót sepernek.

15. A fehértói pusztán, mely Bagos, Hosszu-Pályi, Esztár és Konyár községek között fekszik, van az ugynevezett Sóstó vagy Konyári sóstó, mely újabban birtokosáról Fáy-Sóstónak neveztetik s partján meglehetősen berendezett fürdőintézettel bír. Ennek vizét kizárólag fürdő gyanánt használják, s a partján kivirágzó szíksót nem seprik össze, nehogy a tó vize gyengüljön.

16. Hosszu-Pályi. A Fáy-Sóstó közelében északra a hosszu-pályii határban van egy tökéletesen kerek s ettől ismét csekély távolságra egy S alakú szíksós tó, a gróf Zichy Ernő tagjában. A szíksófőzés itten tartotta fenn magát legtovább. A Fáy-Sóstó bérlője t. i. Tornay Ferencz, ki egyszersmind a fürdő megalapítója volt, még az 50-es években is separtette ezen tavak partjain a szíksót s évenként mintegy 300 mázsa calcinált szíksót állított elő. Azóta a szíksófőzés a Debreczen vidéki szíksós területen véglegesen megszűnt.

A Fáy-Sóstótól nyugotra, nem egészen $\frac{1}{4}$ órányira van egy körülbelül 50 holdnyi területű szíksós tó a Bernáth, Hubinszky és Balla urak birtokában. Az 50-es években az itt kivirágzó szíksó egy konyári bérlő által separtetett össze.

17. Konyár községtől északra $\frac{1}{4}$ órányira van egy 30 holdnyi területű tökéletesen kerek szíksós tó, melynek ennél fogva Kerek szík a neve. Ez a község birtokában lévén, res nullius gyanánt szerepel s kiki tetszése s érkezése szerint seprí rajta a szíksót.

18. Derecske. A derecskei határban számos kisebb nagyobb szíksós tó van, melyek közül nevezetesebbek 1) a konyári nagyszík 199 holdnyi terjedelmű. 2) a nagy vagy németszík a várostól nyugotra 121 hold; 3) a Böcskoros szík a várostól délre 59 hold; 4) a Sós lapos a várostól nyugotra Szovát község felé 36 hold; 5) a csorvási lapos a várostól éjszakra Sáránd felé. 6) A pereszík szinte Sáránd felé, 9 hold; 7) a kápolnás lapos, vagy Reviczky lapos, szinte Sáránd felé, 49 holdnyi területtel. Az időjáráshoz képest ezeken is jelentékeny mennyiségű szíksó virágzik ki s a lakosok által separtetik össze, de szíksófőzés itten soha sem volt.

19. Tépe. Ezen község határán van a Gyalmos-Horgas nevű szíkes tó, 50—60 holdnyi területtel s átterjed részben a péterszeghi határba; továbbá a Gáthalma alja a péterszeghi ut mellett, mintegy 10 holdnyi területű. Állítólag ezen sok szíksó separtetik össze.

20 Esztár. Ezen helység mellett $\frac{1}{4}$ órányira, északi irányban van egy 50 holdnyi területű szíksós tó, mely a 30-as években Erdődy László ur tulajdona volt, ki némely évben 2000 forintot vett be az összeseprett szíksóból. A tagosítás alkalmával azonban a község birtokába jutott ezen terület s így most kiki tetszése szerint sepri rajta a szíksót. Esztár község a Berettyó mellett van, s ezen túl délre tudomásom szerint, szíksós területek már nem jönnek elő s így a szíksós területet északról a Tisza, délről pedig a Berettyó határolja.

A Debreczen-vidéki szíksót kivirágzó területtől 20—24 mértföldnyi távolban lép föl a Szeged-Dorozsmai igen jelentékeny szíksót kivirágzó terület s köztudomásulag jönnek elő ilyenek még Pestmegyében a Bácskában s a Fertő tava környékén.

A szíksó képződés folyamatának kikutatása végett a Debreczen vidéki szíksós területéről, körutam alkalmával 5 helyről s különböző mélységből gyűjtöttem talajnemeket, melyeket Molnár János ur volt szíves vegyelemzés alá vetni, ki már a „Magyar Gazdasági Egyesület“ megbízásából a Békés- és Csanádmegyei talajnemeket is elemezte. Az elemzési eljárás a Debreczen-vidéki talajnemeknél is ugyanaz volt, melyet Molnár ur a Békés és Csanádmegyeieknél is követett s mely részletesen van leírva a Gazdasági Egyesület által kiadott ily című munkában: „Geologiai viszonyok és talajnemek ismertetése, írta Szabó József tanár. Pest, 1861.“ minélfogva itten csak az elemzés eredményét kell felmutatnom, annyi- val inkább; minthogy ezen vegyelemzés sajtó útján eddigelé közzétéve nem volt. Molnár urnak ezuttal a tudomány érdekében tett szíves fáradozásaiért hálás köszönetet szavazok.

1. A szent-Mihályi Fehérszík nevű sóstó körutam alkalmával egészen ki volt száradva s feneke el volt borítva kisebb nagyobb kavics darabokkal, épen oly módon, mint sebes folyók medrei. Miután ily kavicsos medrű szíksós tavat sehol másutt nem találtam, ezen kavicsból gyűjtöttem össze egy csomót s ezen kavics Molnár ur elemzése szerint a következő alkatrészeket tartalmazza:

1. Szent-Mihályi kavics.

100 súlyrész kavicsban van	Savban feloldható rész 58. 58. s ebben van	Timföld	3. 00
		Vasoxyd	3. 00
		Szénsavas mész	48. 18
		Magnésia	1. 00
		Kovasav	2. 50
		Nedvesség	0. 90
			<u>58. 58.</u>

Savban fel nem oldható rész 41. 42. A savban fel nem oldható rész tiszta quarzhomok.

2. Királytelki sóstói föld a felszínről.

100 súlyrész földben	Savban feloldható rész van 14% névszerint	Timföld	4. 34
		Vasoxyd	1. 86
		Szénsavas mész	1. 00
		Natron	0. 79
		Kali	0. 51
		Kovasav mt. hydrat	4. 21
		Kovasav mt. silicat	1. 12
		Phosphorsav kevés	
			<u>13. 83.</u>

Savban fel nem oldható rész 76%. Viz és szerves anyag 10%. A savban fel nem oldható rész nagyobb részint quarzhomok, Fluor által azonban nátron és kali választható ki.

3. Az uj-fehértói sóstóból egy ölnyi mélységből vett föld tartalmaz:

100 súly- részben	Savban feloldható részt 17%	Timföld	5. 60
		Vasélecs	1. 40
		Szénsavas mész	5. 21
		„ magnesia	1. 37
		Kovasav mt. hydrat	2. 30
		„ mint silicat	1. 00
			<u>16. 88.</u>
		Kali és Natron kis mennyiségben.	

Savban fel nem oldható rész 79%. Viz és szerves anyag 4%. A savban nem oldott rész gazdag földpátszerű ásványban, de a nagyobb rész quarzhomokból áll.

4. Hosszu-Pályii sóstó föld tartalmaz:

100 súly- részben	Savban feloldható részt 22%, és pedig	Timföld	9. 12
		Vasélecs	4. 24
		Szénsavas mész	3. 20
		„ szíkenyéleg	0. 86
		„ hamanyéleg	0. 33
		Kovasav mt hidrat	3. 00
		„ mint silicat	1. 00
		21. 75.	

Savban fel nem oldható részt 74%. Viz és szerves anyagot 4%.
A savban fel nem oldható rész legnagyobb részt quarzhomokból áll,
de főképp a nátron, fluor által kiválasztható.

5. A konyári kerekszik földje a fölületről tartalmaz:

100 súly- részben	Savban feloldható részt 13. 14. %, és pedig	Timföld	3. 21
		Vaséleg	4. 00
		Szénsavas mész	1. 85
		Phosphorsav	0. 12
		Natron	0. 66
		Kali	0. 14
		Kovasav hidrat	2. 56
„ silicat	0. 60		
		13. 14.	

Savban fel nem oldható részt 79. 50 %. Viz és szerves anyagból 7. 16. %.

A konyári kerekszik talajáról Molnár ur azon nevezetes észleletet
tette, hogy 10 annyi vízzel keverve egy zavaros sötét barna keveréket
képez, mely igen sok ideig zavaros marad s az ily víz az alföldön
„sárvíz“-nek nevezetik. Az ezzel tett kísérletek nyomán a sárvíz igen
használható anyag lehetne a vakolat készítéséhez, a mennyiben az
hydraulicus cementet képezne.

Molnár ur ezen vegyelemzéseiből kiviláglik, hogy a felszínről vett
talajnemek u. m. a királytelki, hosszu-pályii, konyári jelentékeny szí-
keny mennyiséget, a savban oldható részek szinte 1%-át tartalmazzák
s e tekintetben közöttök az első helyet a hosszu-pályii foglalja el,
melyről a szíksó még az 50-es években is gyártatott.

Az uj-fehértói egy ölnyi mélységből vett föld Molnár ur elemzése
szerint natront nem tartalmaz, de gazdag földpátszerű ásványban, mely

kétségkívüli forrása a fölületen kivirágzó szíksónak. A földpátok köztudomásulag kovasavas vegyületek, — Silicátok — melyek cserebomlásából kell képződni a szénsavas szíkenynek vagy szíksónak.

A szíksós területekre vonatkozólag felemlitendőnek tartom még azok flóráját és faunáját A mezei gazdaság könyvében (The Book of the Farm), mely a magyar gazdasági egyesület által adatott ki, az I. kötet 200. lapján az mondatik, hogy „a szíksós talaj a növények életére kártékonyan hat, azoknak életét még mielőtt tökéletes kifejlődésre juthatnának elölvén, mi okból az ily talajon csak apró, korán elsárguló növényeket láthatni.“ Ezen állítás nem egészen alapos s azt kénytelen vagyok a szíksós területeken tett észleleteim után oda módosítani, miszerint a szíksós területeknek igen buja, de sajátos flórája van. Ha egy szíksós tó tartós szárazságban nyáron kiszárad, annak területén csakhamar megjelennek a szíksós területet jellemző növények, melyek közül legharakteristicusabb vidékünkön a *Schoboeria maritima*, mely leceseplült száraival 1—1 1/2 méternyi átmérőjű bokrokat képez, menhelyet szolgáltatva verőfényes napokon az itt tenyésző sajátos rovarvilágnak. Szinte ily buján tenyészik a szíksós területen a gyönyörű *Crypsis aculeata*, mely szinte egy lábnyi átmérőjű elterült bokrokat képez a szíksós tavak partjain. Kiválólag diszlenek még itten az *Aster pannonicus*, a *Camphorosma ovata* stb.

A mi pedig a szíksós tavak és területek rovar faunáját illeti, a tavak vizében bőven jönnek elő a vízi bogarak közül a *Cybister Roeselii*, *Ditiscus marginatus*, *circumflexus* és *dimidiatus*, *Hydrophilus piceus* és *aterrimus*. A tavak partjain pedig ugyszólván rajzanak a *Cicindela littoralis* és *sinuata* s a futoncok közül bőven jönnek elő az *Omophron limbatus*, *Elaphrus uliginosus* és *riparius*, a *Dischirius salinus*, *strumosus*, *globosus*, *aeneus*, *Pogonus riparius*, *luridipennis*, *littoralis*, nem ritka a *Sphenophorus piceus* és *abreviatus*. Kiválólag jellemzik azonban az *Elaphrus*, *Pogonus* és *Dischirius* fajok.

Nem lehet még hallgatással mellőznöm egy, a szíksó kivirágzó területeken olykor-olykor észlelhető megragadó tüneményt, mely is abból áll, hogy ha a szíksó kivirágzási korszakában ezen vidékeken forgószéllel párosult vihar támad, s a kivirágzott szíksót a levegőbe

felkorbácsolja, nyár közepén láthatjuk a hóviharnak tökéletes mintaképét. — Ezen fölülletes talajnemek ismertetése után lássuk már mostan az altalaj rétegeit, melyeket a Debreczenben fúrt 15 rendbeli kútból nyert próbák után ismerünk 312 lábnyi mélységig, mely mélység már a tenger színét közelíti meg. A debreczeni fúrt kutak közül t. i. némelyek, mint a péterfiai, szentannai, mester-utczai ezen mélységig haladnak le, s csak a mostan még műben levő czegléd-utczai hatolt már le mintegy 80 ölnyi mélységig.

Ezen földrétegek általam már a m. tud. Akademia előtt voltak székfoglaló értekezésemben tüzetesebben ismertetve, s miután ezen dolgozatom a „Magyar Akademiai Értesítő“ 1859-diki folyamában már át van adva az irodalomnak, elégségesnek tartom ezen földrétegek táblázatbani rövidletes összeállítását, mely itt következik :

A Debreczenben átfúrt földrétegek sorozata.

A rétegek				Az anyag minősége	Szerves zárványok
mélysége		vastagsága			
öl	láb	öl	láb		
1	—	1—2	—	Szerves anyagokat tartalmazó s ennél fogva a salétrom képződésnek kedvező korhany talaj.	
2	—	1	—	Szürkés-sárga színű, mésztartalmu képlékeny agyag, márgagömbökkel.	
3—5	—	3	—	Csillapikkelyeket tartalmazó, sárga színű, homokos agyag.	
6	—	1	—	Szürkés színű s agyagos részekből egészen mentes homokréteg.	
7	—	1	—	Barnás sárga képlékeny agyag.	
8	—	1	—	Világos sárga, savakra nem pezsgő s így meszet nem tartalmazó képlékeny agyag.	
9—10	—	2	—	Barnás sárga homok.	
11—12	—	2	—	Zöldes szürke homok.	
13	3	1	3	Világos szürke futó-homok, csillapikkelyek nélkül.	

A rétegek				Az anyag minősége	Szerves zárványok
mélysége		vastagsága			
öl	láb	öl	láb		
14	—	—	3	Zöldes szürke homok.	
14	3	—	3	Meszes homok.	
15	—	—	3	Sárgás barna képlékeny agyag, mész tartalommal.	Csigák.
16	17	3	2	Zöldes szürke színű meszes homok.	
18—19	3	2	3	Agyagos márga.	
20	3	1	3	Szürke színű futó-homok.	
21	3	1	3	Hamu szürke agyagos márga.	
23	—	1	—	Szürke színű homokréteg.	
24	—	1	—	Agyagos márga görgecsekkel.	
25—28	3	3	3	Hamu szürke, alább sárgás szürke homokréteg.	
29	3	1	—	Sötét szürke, majd kékes agyag.	
29 $\frac{1}{2}$ —30	—	—	3	Szürke színű agyag.	Pupa muscorum Lam. Succinea oblonga Drap. Planorbis Sjórbis Mul.
30	—	1	—	Fehér csíkokkal vonalozott, fodor-kőre emlékeztető agyagos márga.	
31	—	1	—	Kréta darabokat tartalmazó meszes agyagréteg.	
32—36	—	4	—	Sárga színű, tiszta képlékeny agyag.	
36	—	1	—	Hamu színű mésztartalmu agyag.	Succinea putris Drap. Planorbis marginatus Dra.
37—38	—	2	—	Sárgás barna agyag.	
39—40	—	2	—	Hamuszin szürke agyag.	Planorbis corneus. " marginatus. " septemgyratus. Drap. Succinea oblonga Drap. Pupa muscorum Lam. Limneus fuscus. Valvata depressa.
41—43	—	3	—	Élénk sárga színű agyagképlet.	
44—45	—	2	—	Kékes hamuszinű agyag.	
46—52	—	6	—	Sárgás szürke színű homok.	

Debreczen altalajának ezen vázlatos ismertetéséből az alföld geológiája számára a következő tételeket vonhatjuk le.

1. Tiszta homok réteg, mely a futó homok jellegével bir, a menyinyiben a vízben szétesik s képlékeny anyagot nem képez, 52 ölnyi mélységig csak három van, t. i. 6 ölnyi mélységben egy ölnyi vastagságú; 13 és fél ölnyi mélységben $1\frac{1}{2}$ ölnyi vastagságú és $20\frac{1}{2}$ ölnyi mélységben szinte $1\frac{1}{2}$ ölnyi vastagságú; a többi homokos rétegek több kevesebb agyagot s részben meszet is tartalmaznak, minélfogva vízben többé kevésbé képlékeny téstát képeznek.

2. Tiszta agyagréteg, mely sem homokot, sem meszet nem tartalmaz s így savakra nem pezseg, van kettő t. i. 7—8 ölnyi mélységben 2 öl vastagságú s a 32—36 ölnyi mélységben, 4 öl vastagságú. — A többi agyagrétegek több kevesebb homokot s részben meszet is tartalmaznak, minélfogva savban élénkül pezsegnek.

3. Ezen tiszta tagoktól eltekintve, 52 ölnyi mélységig hét homok és 7 agyagréteg váltakozik egymással, de az agyagrétegek a homokos rétegeket sokszorosan felülmulják, elannyira, hogy a homok csak nagyon alárendelt szerepet játszik.

4. A fölületes korhanytalaj vagy töltött föld alatt $1—1\frac{1}{2}$ mélységben előjövő, egy ölnyi vastagságú márgagömböket tartalmazó világos szürkés-sárga színű mésztartalmu agyag, dús mésztartalmánál fogva márgának tekintendő s ennélfogva a legnagyobb valószínűséggel alkalmas volna hydraulicus mész készítésére, melyet most külföldről importálunk. Ez irányban mindenesetre érdemes volna kísérleteket tenni.

5. Szerves zárványok először 15 ölnyi mélységben találtattak, de annyira szétzúzott állapotban, hogy meghatározhatók nem voltak. Ellenben tisztán meghatározható állapotban kerültek ki a 28—40 ölnyi mélységből. Nevezetes, hogy mindezen zárványok agyagrétegekben jöttek elő, míg a homokrétegek egyikében sem találtattak. Ezen csigafajok általában most is élő fajkhoz tartoznak s kiválólag diluviumi képletekre vallanak.

6. Mind a homokos, mind az agyagos képletek legnagyobb részében nagy mennyiséggel található a kisebb nagyobb csillámlemezkek.

7. Kavics-rétegre, mely Bihar szomszédságában majdnem a felszínre jő, s állítólag 4—5 ölnyi mélységben a Hortobágyon is előfordul, városunk altalajában nem találtunk.

Dr. Török József.

VI. SZAKASZ.

Növénytani ösmertetés.

Midőn magamra vállaltam, hogy Debreczen virányának névsorát összeállítom, jól ösmertem a vállalat nagyságát és nehézségét. Mert ámbár a hazánkban ezelőtt nagyon elhanyagolt természettudományok között eleitől fogva a fűvészetnek találkoztak leginkább művelői, s épen városunknak két jeles tudósa, Diószegi Sámuel és Fazekas Mihály egész életököt ezen tudománynak szentelték, s tanulmányozásuk eredményét a „Debreczeni Magyar Fűvészkönyvet“ 1807-ben ki is adták; de semmi gyűjteményt nem készítettek s nem hagytak hátra, hanem csupán a növények tanulmányozására, meghatározására, magyar neveiknek és a tudomány műszavainak megállapítására fordították minden gondjokat. Ők a gyűjtemény hiányát pótolni hitték azon fűvészkert által, melyet a Fazekas Mihály nagy kiterjedésű házi kertében rendeztek és tartottak fen. — Ezen tudós férfiak után leginkább Kerekes Ferencz főiskolai tanár foglalkozott a fűvészettel, de sok és nagymérvű foglalkozása mellett ő sem állított össze gyűjteményt. Igaz, hogy az általa használt Fűvészkönyv lapjainak széleire tett írónnal némi megjegyzéseket, melyeket fel is használtam; de ezen megjegyzések is csak imitt-amott fordulnak elő, s nem is mindenütt olvashatók már. — Hazslinszky Frigyes is nagy szorgalommal tanulmányozta, s ő már gyűjtötte is Debreczen növényeit; de nem is tartózkodott itt elegendő ideig, s én az ő gyűjteményét nem is használhattam.

Nagyrészt saját tapasztalataim után kellett tehát e névsort összeállítanom. Azonban csak a virágos növényeknek-, s a virágtalanok közül csak az ős csúcsnövéskének névsorát adhatom.

Debreczen virányáról általában meg kell jegyeznem, hogy az sokkal változatosabb, mint egyelőre gondolni lehetne. Talaja ugyanis

nagyon különböző. Mert határának egy része — a város közepén kezdődve — a Nyírségben esik, sovány homok halmaival, termékeny de sok helyen mocsáros, zsombékos és nádas völgyeivel; — másik nagyobb része a fekete talaju nagy magyar alföldbe egészen a Tiszáig kinyulik, imitt-amott termékeny mély völgyektől szelve, majd mocsáros lapálylá terülve, több helyen nagy kiterjedésű szíket képezve; a melyen ugyan nemcsak szíksó, hanem helyenkint salétrom, s főképpen Glaubersó virágzik ki. Erdősége is van nagy kiterjedésű.

Tengerszin feleiti magassága is figyelembe veendő. Mert Debreczen nemcsak a nagy magyaralföld síkjának, hanem a Nyírség dombos vidékének is meglehetősen felibe emelkedik. Nevezetesen a főiskolai fűvészkert talaja 83 lábbal esik magasabban, mint Nagy-Kálló városa; 98 lábbal, mint Nagy-Váradon a püspöki kastélykert; 12 lábbal, mint Tokajban a fogadó kertje; Szólnoknál pedig egészen 169 lábbal esik magasabban.*)

Végezetre fel kell említenem, hogy a mi virányunkban is észlelhető az a változás, a mi más vidékek virányaiban is tapasztalható: hogy a régibb fajok közül némelyek kipusztulnak, s egészen új fajok állanak elő. Így például a *Corydalis bulbosát* már évek óta nem találom; a *Myosurus minimus* is több helyről, hol ezelőtt nagy tömegben találtattott, már egészen eltűnt; sőt az *Isatis tinctoria* is, — melyet 15—20 évvel ezelőtt a Cserén sok helyen kaszálni lehetett, most már csak szétszórta fordul elő. — Az *Iris hungarica* pedig, mely a Diószegi és Fazekas magyar Fűvészkönyvében még meg sem említettik, már most a Cserén nagy kiterjedésű szőnyeget alkot, sőt a Nagyerdőn is kezd elszaporodni. A *Tussilago Farfara* egy pár évtizeddel ezelőtt ösmeretlen volt a mi virányunkban, s már most helylyel-helylyel az ő szokása szerint csoportosan található.

Én az általam összeállított névsorba bevettem azon növények neveit is, a melyek most már talán egészen is kipusztultak a mi virányunkból, de ezelőtt nálunk is találtattak. Bevettem továbbá azon növényeket is, melyek vadon ugyan nem teremnek, de a mivelés által annyira elszaporodtak, hogy meghonosítottaknak, vagy legalább arra képeseknek tekinthetők.

*) Lásd: „Jahrbuch der k. k. Geologischen Reichsanstalt.“ 1852. I-tes Heft.

Virágos növények.

Sokszirmuak.

*I. Rend. Pillangósak. Papilionaceae.*1. Csacsöröm. *Onobrychis* Tournef.1 Takarmány Cs. — *O. Sativa* Lam.2. Kornilla. *Coronilla* L.2 Nyujtódzó K. — *C. Emerus* L. Kertekben.3 Tarka K. — *C. Varia* L.3. Lednek. *Orobus* Tournef.4 Tavasz L. — *O. vernus* L.5 Fekete L. — *O. niger* L.6 Vajszin L. — *O. ochroleucus*.4. Bükkön. *Lathyrus* L.7 Kacstalan B. — *L. Nissolia* L.8 Mogyorós B — *L. tuberosus* L.9 Pallagi B. — *L. pratensis* L.10 Erdei B. — *L. sylvestris* L.11 Tavi B. — *L. palustris* L.12 Csicseri B. — *L. Cicera* L. mívelés alatt.13 Szeges B. — *L. sativus* L.14 Szagos B. — *L. odoratus* L. Kertekben.5. Babó. *Vicia* L.15 Borsóka B. — *V. pisiformis* L.16 Vitéz B. — *V. cassubica* L.17 Ligeti B. — *V. sylvatica* L.18 Csere B. — *V. dumetorum* L.19 Kaszanyüg. B. — *V. cracca* L.20 Szőrös B. — *V. villosa* Roth.21 Bab B. — *V. Faba* L. Kertekben.22 Gyepüi B. — *V. sepium* L.23 Piczi B. — *V. lathyroides* L.24 Dunamelléki B. — *V. pannonica* Jacq.25 Szennyes B. — *V. grandiflora* Scop. var. *Sordida* WK.

- 26 Abrak B. — *V. sativa*. L.
 27 Inaslevelü B. — *V. tenuifolia*. Roth.
 28 Szüklevelü B. — *V. angustifolia*. Roth.
 29 Abajdócz B. — *V. hybrida*. L.
 30 Fogas B. — *V. serratifolia*. Jacq.

6. Lencse. *Ervum*. L.

- 31 Borzas L. — *E. hirsutum*. L.
 32 Főzelék L. — *E. Lens*. L. Mivelés alatt.
 33 Négymagvu L. — *E. tetraspermum*. L.

7. Bagólsa. *Cicer*. L.

- 34 Borsó B. — *C. arietinum*. L. Mivelés alatt.

8. Borsó. *Pisum*. L.

- 35 Mezei B. — *P. arvense*. L. Mivelés alatt.
 36 Vetemény B. — *P. sativum*. L. Mivelés alatt.

9. Bóka. *Astragalus*. L.

- 37 Édeslevelü B. — *A. glycyphyllos*. L.
 38 Bagólsa B. — *A. Cicer*. L.
 39 Durva B. — *A. asper*. Jacq.
 40 Vitorlás B. — *A. Onobrychis*. L.
 41 Hasadt szárnyu B. — *A. austriacus*. Jacq.
 42 Szóke B. — *A. albidus*. W.K.
 43 Zsugori B. — *A. contortuplicatus*. L.
 44 Száratlan B. — *A. exscapus*. L.
 45 Vesszős B. — *A. virgatus*. Pall.
 46 Gyapjas B. — *A. dasyanthus*. Pall.

10. Csajkár. *Oxytropis*. DC.

- 47 Szőrös Cs. — *O. pilosa*. Dec.

11. Gálga. *Galega*. L.

- 48 Kecskere G. — *G. officinalis*. L.

12. Dornik. *Dorycnium*. Tournf.

- 49 Fűnemü D. — *D. herbaceum*. Vill.
 50 Cserjes D. — *D. Suffruticosum*. Vill.

13. *Wisteria*. Nutt.

- 51 *Wisteria chinensis*. (*Glycine* ch.) Kertekben.

14. Kerep. *Lotus*. L.

- 52 Gatyás K. — *L. Siliquosus*. L.
 53 Bársony K. — *L. tetragonolobus*. L.
 54 Szarvas K. — *L. Corniculatus*. L.

15. Lóhere. *Trifolium*. L.

- 55 Zörgő L. — *T. agrarium*. L.
 56 Henyélő L. — *T. procumbens*. L.
 57 Czérna L. — *T. filiforme*. L.
 58 Vajszin L. — *T. ochroleucum*. L.
 59 Dunamelléki L. — *T. pannonicum*. Jacq.
 60 Eper L. — *T. fragiferum*. L.
 61 Háromfejű L. — *T. montanum*. L.
 62 Gyökerező L. — *T. repens*. L.
 63 Korcs L. — *T. hybridum*. L.
 64 Réti L. — *T. pratense*. L.
 65 Közép L. — *T. medium*. L.
 66 Herehura L. — *T. arvense*. L.
 67 Piruló L. — *T. rubens*. L.
 68 Súgár L. — *T. strictum*. L.
 69 Buglyos L. — *T. diffusum*. Ehrh.
 70 Kisvirágu L. — *T. parviflorum*. E.
 71 Karczolt L. — *T. striatum* L.
 72 Pej L. — *T. spadiceum*. L.

16. Mézkerep. *Melilotus*. Tournef.

- 73 Fehér M. — *M. alba*. Desr.
 74 Somkóró M. — *M. officinalis*. Desr.
 75 Kék M. — *M. coerulea*. Lam.
 76 Fogas M. — *M. dentata*. Wild.

17. Csigacső. *Medicago*. L.

- 77 Sárkerep Cs. — *M. falcata*. L.
 78 Komlós Cs. — *M. lupulina*. L.
 79 Kék Cs. — *M. sativa*. L.

- 80 Cseplesz Cs. — *M. prostrata*. Jacq.
 81 Piczi Cs. — *M. minima*. L.
18. Szapúka. *Anthyllis*. L.
- 82 Nyúl Sz. — *A. vulneraria*. L.
19. Zanót. *Cytisus*. L.
- 83 Fái Z. — *C. Laburnum*. Kertekben. L.
 84 Feketéllő Z. — *C. nigricans*. L.
 85 Buglyos Z. — *C. austriacus*. L.
 86 Gombos Z. — *C. capitatus*. Jacq.
 87 Henye Z. — *C. supinus*. L.
20. Rekettye. *Genista*. L.
- 88 Nyúl R. — *G. tinctoria*. L.
21. Iglicz. *Ononis*. L.
- 89 Tövises I. — *O. spinosa*. L.
22. Czerczis. *Cercis*. L.
- 90 Tányéros Cz. — *C. Siliquastrum*. L. Kertekben.
 91 Kanadai Cz. — *C. canadensis*. L. Kertekben.
23. Szófor. *Sophora*. L.
- 92 Japáni Sz. — *S. japonica*. L.
24. Jenezster. *Spartianthus*. Link.
- 93 Szagos J. — *S. juncens*. Kertekben. Link.
25. Csillagfürt. *Lupinus*. L.
- 94 Fehér Cs. — *L. albus*. Kertekben.
 95 Tarka Cs. — *L. varius*. Kertekben.
26. Babuga. *Dolichos*. L.
- 96 Köldökös B. — *D. Lablab*. L. Kertekben.
 97 Singes B. — *D. Sesquipedalis*. L. Kertekben.
27. Paszuly. *Phaseolus*. L.
- 98 Közönséges P. — *Ph. vulgaris*. L. Kertekben sok válfajban.
 99 Nagyvirágu P. — *Ph. multiflorus*. L. Kertekben.

28. Higviricz. *Glycyrrhiza*. L.

- 100 Ikrás H. — *G. glandulifera*. W. K.
 101 Édes H. — *G. glabra*. L.

29. Kinines. *Amorpha*. L.

- 102 Cserjés K. — *A. fruticosa*. L. Kertekben.

30. Ákász. *Robinia*. L.

- 104 Fehér A. — *R. Pseudoacacia*. L. mintegy 20 válfajjal.
 105 Rózsás A. — *R. hispida*. L.
 106 Jegenye A. — *R. pyramidata*. Mill.
 107 Sűgár A. — *R. stricta*. Hffmsg.
 108 Csavargó A. — *R. tortuosa*. Hffmsg.
 109 Szurkos A. — *R. viscosa* vent. (Var. *R. Decaisneana*.)

31. Karagána. *Caragana*. Lamarck.

- 110 Bokros K. — *C. arborescens*. Lam.
 111 Cserjés K. — *C. frutescens*. Dec.
 112 Vesszős K. — *C. fruticosa*. Bess.
 113 Tövíses K. — *C. spinosa*. Dec.

32. Ezüstfa. *Halimodendron*. DC.

- 114 Fehér E. — *H. argenteum*. Kertekben. Dec.

33. Dudafürt. *Colutea*. L.

- 115 Pukkantó D. — *C. arborescens*. L.
 116 Aleppói D. — *C. halepica*. Lam.
 117 Keleti D. — *C. orientalis* v. *cruenta*. Lam.

II. Rend. *Mondolafélék. Amygdalac.*34. Mondola. *Amygdalus*. Tournf.

- 118 Csemege M. — *A. communis*. L.
 119 Hanga M. — *A. nana*. L.
 120 Baraczk M. — *A. Persica*. L.
 121 Keleti M. — *A. orientalis*. Mill.

35. Kajszin. *Armeniaca*. Tournf.

- 122 Tengeri K. — *A. vulgaris*. Lam. több válfajban.

36. Meggy. *Cerasophora*. Necke

- 123 Cseresznye M. — *C. dulcis*. Fl. Vett.
 124 Borizü M. — *C. acida*. Fl. Vett.

37. Szilva. *Prunus*. Tournef.

- 125 Kőkény Sz. — *P. spinosa*. L.
 126 Közép Sz. — *P. insititia*. L.
 127 Kerti Sz. — *P. domestica*. L. Sok válfajban.

38. Zelnice. *Padus*. Endl.

- 128 Gerizdes Z. *P. vulgaris* (Gyöngyvirágfa) Host.
 129 Saj Z. — *P. Mahaleb*. L.

III. Rend. Rózsafélék. *Rosaceae*.39. Rózsa. *Rosa*. Tournef.

- 130 Csipke R. — *R. canina*. L.
 A kertekben más fajai is számos válfajokban vannak elterjedve.

40. Szeder. *Rubus*. L.

- 131 Málna Sz. — *R. idaeus*. L.
 132 Hamvas Sz. — *R. caesius*. L.
 133 Seregély Sz. — *R. fruticosus*. L.

41. Szamócska. *Fragaria*. L.

- 134 Földieper Sz. — *F. vesca*. L.
 135 Kerti Sz. — *F. elatior*. L. Sok válfajjal a kertekben.
 136 Ananász Sz. — *F. grandiflora*. Ehrh. Kertekben
 137 Csattogó Sz. — *F. collina*. L.

42. Pimpó. *Potentilla* L.

- 138 Henye P. — *P. supina*. L.
 139 Liba P. — *P. anserina*. L.
 140 Egyenes P. — *P. recta*. L.
 141 Ezüstös P. — *P. argentea*. L.
 142 Terjedő P. — *P. reptans*. L.
 143 Kikeleti P. — *P. verna*. L.

43. Párló. *Agrimonia*. Tournef.

- 144 Bojtorjános P. — *A. Eupatorium*. L.

44. V é r f ő. Sangvisorba. L.
 145 Orvosi V. — S. officinalis. L.
45. Csábair. Poterium. L.
 146 V é r f e j ü Cs. — P. sangvisorba. L.
46. Cziklász. Geum. L.
 147 Szegfűszagu Cz. — G. urbanum. L.
47. Bajnócza. Spiraea. L.
 148 Kolonczos B. — S. filipendula. L.
 149 Legyező B. — S. Ulmaria. L.
 150 Gamandor B. — S. chamaedryfolia. L. Kertekben.
 151 Szillevelü B. — S. ulmifolia. Scop. Kertekben.
 152 Csipkés B. — S. crenata. L. Kertekben.
- IV. Rend. Almafélék. Pomaceae.*
48. Birs. Cydonia. Tournf.
 153 Közönséges B. — C. vulgaris. P.
 154 Chinai B. — C. sinensis. Thuin. Kertekben.
 155 Japáni B. — C. japonica. P. Kertekben.
49. Körtvély. Pyrus. L.
 156 Közönséges K. — P. communis. L. Vadon és kertekben.
 157 Alma K. — P. Malus. L. Vadon és kertekben.
 158 Cseresznye K. — P. baccata. L. Kertekben.
50. Galagonya. Crataegus. L.
 159 Csere G. — C. oxyacantha. L.
 160 Egymagvu G. — C. monogyna. Jacq.
 161 Kakaslábu G. — C. crus galli. L. Kertekben.
 162 Mexikói G. — C. mexicana. Moç.
 163 Égőcsipke G. — C. pyracantha. P.
51. Nászpolya. Mespilus. L.
 164 Borizü N. — M. germanica. L. Kertekben.
52. Kőnászpolya. Cotoneaster. Medir.
 165 Közönséges K. — C. vulgaris. Lindl. Kertekben.

*V. Rend. Füzényfélék. Lythriaceae.*53. Füzény. *Lythrum*. L.

- 166 Réti F. — *L. salicaria*. L.
 167 Vesszős F. — *L. virgatum*. L.
 168 Alacsony F. — *L. Hyssopifolium*. L.

54. Locsahúr. *Peplis*. L.

- 169 Henye L. — *P. Portula*. L.

*VI. Rend. Tengerfűrtfélék. Haloragaceae.*55. Úszszakáll. *Hippuris*. L.

- 170 Lófark U. — *H. vulgaris*. L.

56. Tóborosta. *Myriophyllum*. Vaill.

- 171 Gyűrűs T. — *M. verticillatum*. L.
 172 Füzéres T. — *M. spicatum*. L.

*VII. Rend. Csészekürtfélék. Oenotheraceae.*57. Csészekürt. *Oenothera*. L.

- 173 Ligetéke Cs. — *Oe. biennis*. L.

58. Csővirics. *Epilobium*. L.

- 174 Keskeny Cs. — *E. angustifolium*. L.
 175 Piros Cs. — *E. hirsutum*. L.
 176 Deréce Cs. — *E. palustre*. L.
 177 Négyzegü Cs. — *E. tetragonum*. L.

59. Szirompár. *Circaea*. L.

- 178 Varázs Sz. — *C. lutetiana*. L.

*VIII. Rend. Fájvirágfélék. Balsamineae.*60. Fájvirág. *Impatiens*. L.

- 179 Kerti F. — *I. Balsamina*. L.

*IX. Rend. Sósdi-félék. Oxalidaceae.*61. Sósdi. *Oxalis*. L.

- 180 Madár S. — *O. Acetosella*. L. Kertekben.

*X. Rend. Gerelyfélék. Geraniaceae.*62. Árorr. *Erodium*. Herit.

- 181 Gólya Á. — *E. ciconium*. Willd.
 182 Bűrök Á. — *E. cicutarium*. L.

63. Gerely. *Geranium*. L.

- 183 Ligeti G. — *G. sylvaticum*. L.
 184 Mezei G. — *G. pratense*. L.
 185 Rózsás G. — *G. sanguineum*. L.
 186 Apró G. — *G. pusillum*. L.
 187 Metélt G. — *G. dissectum*. L.
 188 Galamb G. — *G. columbinum*. L.
 189 Kereklevelű G. — *G. rotundifolium*. L.
 190 Puha G. — *G. molle*. L.
 191 Bakbüzű G. — *G. Robertianum*. L.

*XI. Rend. Lenfélék. Lineae.*64. Len. *Linum*. L.

- 192 Borzas L. — *L. hirsutum*. L.
 193 Árlevelű L. — *L. tenuifolium*. L.
 194 Béka L. — *L. catharticum*. L.
 195 Házi L. — *L. usitatissimum*. L.

*XII. Rend. Terebinthos félék. Terebinthineae.*65. Szurdancs. *Tribulus*. L.

- 196 Sulyom Sz. — *T. terrestris*. L.

66. Ezerjő. *Dictamnus*. L.

- 197 Kőrís E. — *D. albus*. L.

67. Diófa. *Juglans*. L.

- 198 Pompás D. — *J. regia*. L.
 199 Fekete D. — *J. nigra*. L.

68. Szömörce. *Rhus*. L.

- 200 Virginiai Sz. — *R. typhina*. L.
 201 Kopasz Sz. — *R. glabra*. L.
 202 Gyökerező Sz. — *R. Toxicodendrum*. L.

69. Ruta. Ruta. L.

- 203 Szagos R. -- R. graveolens. L. Kertekben.

XIII. Rend. Hármagubójuak. Tricoccae.

70. Szélfű. Mercurialis. L.

- 204 Egynyári Sz. — M. annua. L.

- 205 Tartós Sz. — M. perennis. L.

71. Fűtej. Euphorbia. L.

- 206 Apró F. — E. exigua. L.

- 207 Dudva F. — E. Peplus. L.

- 208 Füzlevelű F. — E. salicifolia. L.

- 209 Farkas F. — E. Cyparissias. L.

- 210 Fényes F. — E. lucida. W.K.

- 211 Vesszős F. — E. virgata. W.K.

- 212 Kissár F. — E. esula. L.

- 213 Éklevelű F. — E. helioscopia. L.

- 214 Szőrös F. — E. pilosa. L.

- 215 Tavi F. — E. palustris. L.

- 216 Nagylevelű F. — E. platyphyllos. L.

72. Puszpáng. Buxus. L.

- 217 Télizöld P. — B. sempervirens. L. Kertekben.

73. Himboj. Ricinus. L.

- 218 Repedő H. — R. communis. L. Kertekben.

XIV. Rend. Bengefélék. Rhamni.

74. Bengé. Rhamnus. L.

- 219 Varjutövis B. — Rh. catharticus. L.

- 220 Kutya B. — R. Frangula. L.

75. Kecskerágó. Evonymus. Tournf.

- 221 Csíkos K. — E. europaeus. L.

- 222 Bibircsós K. — E. verrucosus. L.

76. Hályogfa. Staphylea. L.

- 223 Mogyorós H. — S. pinnata. L. Kertekben.

XV. Rend. Csészeszárnyfélék. *Polygalac.*

77. Csészeszárny. *Polygala*. L.

224 Keserű Cs. — *P. amara*. L.

225 Pacsirta Cs. — *P. vulgaris*. L.

XVI. Rend. Juharfélék. *Acerineae.*

78. Javor. *Acer*. L.

226 Fodor J. — *A. campestre*. L.

227 Jókori J. — *A. platanoides*. L. Kertekben.

228 Juhar J. — *A. Pseudoplatanus*. L. Kertekb.

229 Feketegyűrfű J. — *A. tataricum*. L.

230 Atorna J. — *A. Negundo*. L. Kertekben.

XVII. Rend. Mézgalermők. *Guttiferac.*

79. Átán. *Tamarix*. L.

231 Öthímes Á. — *T. gallica*. L. Kertekben.

232 Négyhímes Á. — *T. tetrandra*. Pfl. Kertekb.

80. Látonya. *Elatine*. L.

233 Pocsolya L. — *E. alsinastrum*. L.

234 Cseplesz L. — *E. Hydropiper*. L.

81. Linka. *Hypericum*. L.

235 Csengő L. — *H. perforatum*. L.

236 Négyyszögű L. — *H. quadrangulum* L.

XVIII. Rend. Szódokfélék. *Tiliaceae.*

82. Szódokfa. *Tilia*. L.

237 Hárs Sz. — *T. europaea*. L.

238 Barna Sz. — *T. americana*. L. Kertekben.

XIX. Rend. Mályvafélék. *Malvaceae.*

83. Sárda. *Sida*. L.

239 Selyem S. — *S. Abutilon*. L.

84. Hibik. *Hibiscus*. L.

240 Dinnye H. — *H. trionum*. L.

241 Rózsás H. — *H. syriacus*. L. Kertekben.

85. Ziliz. *Althaea*. L.
 242 Mahola Z. — *A. officinalis* L.
 243 Rózsa Z. — *A. rosea* L. Kertekben.
86. Paizssajt. *Lavatera*. L.
 244 Nagyvirágu P. — *L. thuringiaca* L.
87. Mályva. *Malva*. L.
 245 Erdei M. — *M. sylvestris* L.
 246 Kerek M. — *M. rotundifolia* L.
 247 Bodros M. — *M. crispa* L. Kertekben.
88. Malope. *Malope*. L.
 248 Nagyvirágu M. — *M. grandiflora* Hort. angl. Kertekben.
- XX. Rend. Szegfűfélék. Caryophylleae.*
89. Kukuba *Cucubalus*. Tournf.
 249 Bogyós K. — *C. bacciferus* L.
90. Konkoly. *Agrostemma*.
 250 Vetési K. — *A. Githago* L.
 251 Rózsás K. — *A. Coronaria* L.
91. Mécsvirág. *Lychnis*. DC.
 252 Szurkos M. — *L. Viscaria* L.
 253 Kétlaki M. — *L. dioica* L.
 254 Csillag M. — *L. chalcedonica* L. Kertekben.
 255 Kakuk M. — *L. floscuculi* L.
92. Szilene. *Silene*. L.
 256 Hólyagos Sz. — *S. inflata* Smith.
 257 Kúpos Sz. — *S. conica* L.
 258 Estveli Sz. — *S. noctiflora* L.
 259 Konya Sz. — *S. nutans* L.
 260 Enyves Sz. — *S. viscosa* Pers.
 261 Fodorszirmú Sz. — *S. Otites* L.
 262 Gor Sz. — *S. longiflora* Ehrh.
93. Szappanfű. *Saponaria*. L.
 263 Tajtékzó Sz. — *S. officinalis* L.
 264 Vetési Sz. — *S. vaccaria* L.

94. Derczefü. *Gypsophila*. L.

- 265 Buglyos D. — *G. paniculata*. L.
 266 Gyepi D. — *G. muralis*. L.
 267 Homoki D. — *G. arenaria*. WK.
 268 Kötörő D. — *G. saxifraga*. L.

95. Szegfü. *Dianthus* L.

- 269 Tollas Sz. — *D. plumarius* L.
 270 Buglyos Sz. — *D. superbus*. L.
 271 Szeplős Sz. — *D. Armeria*. L.
 272 Asszu Sz. — *D. prolifer*. L.
 273 Dombi Sz. — *D. collinus*. WK.
 274 Hárominú Sz. — *D. Carthusianorum*. L.
 275 Csillag Sz. — *D. barbatus* L. Kertekben.
 276 Pompás Sz. — *D. Caryophyllus*. L. Kertekben.
 277 Khinai Sz. — *D. chinensis* L. Kertekben.

96. Madárhúr. *Cerastium*. L.

- 278 Pongyola M. — *C. vulgatum* L.
 279 Herélt M. — *C. semidecandrum*. L.
 280 Csirizes M. — *C. viscosum*. L.
 281 Pallagi M. — *C. arvense*. L.
 282 Vizi M. — *C. aquaticum*. L.

97. Csillaghúr. *Stellaria*. L.

- 283 Gyenge Cs. — *St. media*. L.
 284 Pázsit Cs. — *St. graminea*. L.
 285 Tói Cs. — *St. glauca*. With.
 286 Olocsán Cs. — *St. Holostea*. L.
 287 Enyves Cs. — *St. viscida*. Bbrst.

98. Olocsán. *Holosteum*. L.

- 288 Ernyős O. — *H. umbellatum*. L.

99. Csitre. *Moeringia*. L.

- 289 Hárominú. Cs. — *M. trinervia*. Clairr.

100. Homokhúr. *Arenaria*. L.

- 290 Kakuk H. — *A. serpylli folia*. L.

101. Lúdhúr. *Alsine*. Wahl.

- 291 Veres L. — *A. rubra*. Wahl.
 292 Szárnyas magvú L. — *A. media* Wahl.
 293 Fülelevelű L. — *A. graminifolia*. Bluff.
 294 Tavaszi L. — *A. verna*. Wahl.

102. Csibehúr. *Spergula*. L.

- 295 Pallagi Cs. — *Sp. arvensis*. L.

103. Porczika. *Herniaria*. L.

- 296 Sima P. — *H. glabra*. L.

*XXI. Rend. Porcsinfélék. Portulacaceae.*104. Porcsin. *Portulaca*. L.

- 297 Kövér P. — *P. oleracea*. L.
 298 Kerti P. — *P. insignis*? Kertekben.

*XXII. Rend. Tökfélék. Cucurbitaceae.*105. Gőnye. *Bryonia*. L.

- 299 Büdös G. — *B. alba*. L.

106. Ugorka. *Cucumis*. L.

- 300 Sárgadinnye U. — *C. Melo*. L.
 301 Savanyító U. — *C. sativus* L.

107. Tök. *Cucurbita*. L.

- 302 Lopó T. — *C. lagenaria*. L.
 303 Sár T. — *C. aurantiaca*. Willd.
 304 Uri T. — *C. Pepo*. L.
 305 Disznó T. — *C. verrucosa*. L.
 306 Szümölcsös T. — *C. subverrucosa*. Willd.
 307 Koronás T. — *C. Melopepo*. L.
 308 Görögdinnye T. — *C. citrullus*. L.
 309 Csíkos T. — *C. ovifera* L.

108. Magrugó. *Momordica*. L.

- 310 Ugorkás M. — *M. Elaterium* L. Kertekben.

*XXIII. Rend. Viola-félék. Violariae.*109. Viola. *Viola*. L.

- 311 Háromszinű V. — *V. tricolor*. L.
 312 Szagos V. — *V. odorata*. L.

- 313 Borzas V. — V. hirta. L.
 314 Sovány V. — V. canina L.
 315 Szirmatlan V. — V. mirabilis. L.
 316 Réti V. — V. pratensis. M. K.

XXIV. Rend Szuharfélék. Cistineae.

110. Tetemtoldó. Helianthemum. Tourmf.
 317 Közönséges T. — H. variabile. Spach.

XXV. Rend. Nimfafélék. Nymphaeaceae.

111. Nimfa. Nymphaea. L.
 318 Fehér N. — N. alba L.
 112. Nuphar. Nuphar. Smith.
 319 Sárga N. — N. lutea. Smith.

XXVI. Rend. Rezedafélék. Resedaceae.

113. Rezeda. Reseda L.
 320 Repcze R. — R. lutea. L.
 321 Fogas R. — R. luteola. L.
 322 Szagos R. — R. odorata. L. Kertekben.

XXVII. Rend. Keresztesek. Cruciferae.

114. Rekenyő. Rapistrum. Boerh.
 323 Évelő R. — R. perenne. Berg.
 115. Retek. Raphanus. Tourmf.
 324 Kerti R. — R. sativus. L.
 325 Repesin R. — R. Rafanistrum. L.
 116. Ikrend. Diplotaxis. DC.
 326 Kőfali I. — D. muralis. Dec.
 327 Keskenylevelű I. — D. tenuifolia. Dec.
 117. Repcze. Sinapis. L.
 328 Vetési R. — S. arvensis. L.
 329 Fekete R. — S. nigra. L.

118. Káposzta. *Brassica*. L.
 330 Főzelék K. — *B. oleracea*. L.
 331 Karórépa K. — *B. Napus*. L.
 332 Tövesrépa K. — *B. Rapa*. L.
119. Légyfogó. *Myagrum*. L.
 333 Átalnőtt L. — *M. perfoliatum*. L.
120. Csülleng. *Isatis*. L.
 334 Festő Cs. — *I. tinctoria*. L.
121. Zsázsa. *Lepidium*. L.
 335 Mezei Zs. — *L. campestre*. R. Br.
 336 Daravirág Zs. — *L. Draba*. L.
 337 Felemás Zs. — *L. perfoliatum*. L.
 338 Mecsek Zs. — *L. rudérale*. L.
 339 Kerti Zs. — *L. sativum*. L.
122. Tarsolyfű. *Capsella*. Vent.
 340 Pásztor T. — *C. bursapastoris*. L.
123. Gomborka. *Camelina*. Crantz.
 341 Magvas G. — *C. sativa*. Cr.
 342 Fakó G. — *B. austriaca*. Pers.
124. Szeges. *Erysimum*. L.
 343 Ibolya Sz. — *E. cheiranthoides* L.
 344 Buglyos Sz. — *E. canescens*. Roth.
 345 Fürtös Sz. — *E. repandum*. L.
 346 Hagymaszagú Sz. — *E. Alliaria*. L.
125. Zsombor. *Sisymbrium*. L.
 347 Borzas Zs. — *S. Loeselii*. L.
 348 Hamvas Zs. — *S. Columnae*. L.
 349 Szapora Zs. — *S. officinale* L.
 350 Dunamelléki Zs. — *S. pannonicum*. Jacq.
 351 Szófia Zs. — *S. Sophia*. L.
126. Estike. *Hesperis*. L.
 352 Szomor E. — *H. tristis*. L.
127. Tarsóka. *Thlaspi*. L.
 353 Vetési T. — *Th. arvense* L.
128. Torma. *Cochlearia*. L.
 354 Orrtekerő T. — *C. Armoracia*. L.

129. Daravirág. *Draba*. L.
 355 Kőd D. — *D. verna*. L.
 356 Kövi D. — *D. muralis*. L.
130. Ternye. *Alyssum*. L.
 357 Csészés T. — *A. calycinum*. L.
 258 Mezei T. — *A. campestre*. L.
 359 Sodros T. — *A. tortuosum*. W. K.
131. Ternyefü. *Berteroa*. Decand.
 360 Fehér T. — *B. incana*. Dec.
132. Foszlár. *Cardamine*.
 361 Kakuk F. — *C. pratensis*. L.
 362 Virágrugó F. — *C. impatiens*. L.
133. Ikrapikk. *Arabis*. L.
 363 Tornyos I. — *A. turrita*. L.
 364 Homok I. — *A. arenosa*. Scop.
 365 Borzas I. — *A. hirsuta*. Scop.
134. Toronyszál. *Turritis*. L.
 366 Kopasz T. — *T. glabra*. L.
135. Tormáncs. *Barbarea*. R. Brown.
 367 Közönséges T. — *B. vulgaris*. R. Br.
136. Rezsuka. *Nasturtium*. R. Brown.
 368 Iszap R. — *N. amphibium*. R. Br.
 369 Tavi R. — *N. palustre*. Dec.
137. Ibolya. *Cheiranthus*. L.
 370 Fajtlinka I. — *Cheiranthus Cheiri* L. Kertekben.
 371 Nyári I. — *Ch. annuus*. L.
- XXVIII. Rend. Mákfélék. *Papaveraceae*.
138. Füstike. *Fumaria*. L.
 372 Föld F. — *F. officinalis* L.
 373 Kisvirágú F. — *F. parviflora*. Lam.
139. Keltike. *Corydalis*. DC.
 374 Likasir F. — *C. bulbosa*. Pers.
140. Szarumák. *Glaucium*. Curt.
 375 Szarvas Sz. — *Gl. corniculatum*. Curt.

141. Gódircz. *Chelidonium*. L.
376 Czinadónia G. — *Ch. majus*. L.

142. Mák. *Papaver*. L.
377 Csekély M. — *P. hybridum*. L.
378 Pipacs M. — *P. Rhoeas*. L.
379 Bújdosó M. — *P. dubium*. L.
380 Kerti M. — *P. somniferum*. L.

XXIX. Rend. Borbolyafélék. Berberideae.

143. Borbolya. *Berberis*. L.
381 Sóska B. — *B. vulgaris*. L. Kertekben.

XXX. Rend. Szirontákfélék. Ranunculaceae.

144. Sarkvirág. *Delphinium*. L.
382 Szarkaláb S. — *D. consolida* L.
383 Ajaja S. — *D. Ajacis* L. Kertekben.

145. Czámoly. *Aquilegia*. L.
384 Harang Cz. — *A. vulgaris* L. Kertekben.

146. Kandilla. *Nigella*. L.
385 Mezei K. — *N. arvensis* L.
386 Szőrös K. — *N. sativa*. Kertekben.
387 Kék K. — *N. Damascena*. L. Kertekben.

147. Gólyahir. *Caltha*. L.
388 Mocsári G. — *C. palustris*. L.

148. Szironták. *Ranunculus*. L.
389 Vizi Sz. — *R. aquatilis*. L.
390 Hináros Sz. — *R. peucedanifolius*. All.
391 Nádi Sz. — *R. Lingva* L.
392 Lángos Sz. — *R. Flammula*. L.
393 Saláta Sz. — *R. Ficaria*. L.
394 Selymes Sz. — *R. illyricus* L.
395 Villás Sz. — *R. pedatus*. W. K.
396 Sokvirágú Sz. — *R. polyanthemus*. L.
397 Boglárka Sz. — *R. repens*. L.
398 Gumós Sz. — *R. bulbosus*. L.
399 Változó Sz. — *R. auricomus*. L.
400 Mezei Sz. — *R. arvensis*. L.

- 401 Torzsika Sz. — *R. sceleratus*. L.
 402 Réti Sz. — *R. acris* L.
 149 Mizura. *Myosurus*. L.
 403 Piczi M. — *M. minimus*. L.
 150. Hérics. *Adonis*. L.
 404 Tavaszi H. — *A. vernalis*. L.
 405 Nyári H. — *A. aestivalis*. L.
 151. Kököresin. *Anemone*. L.
 406 Leány K. — *A. Pulsatilla*. L.
 407 Mezei K. — *A. pratensis*. L.
 408 Berki K. — *A. nemorosa* L.
 409 Boglár K. — *A. ranunculoides*. L.
 152. Virnánecz *Thalictrum*. L.
 410 Sárga V. — *Th. flavum*. L.
 411 Függős V. — *Th. aquilegifolium* L.
 412 Szűklevelű V. — *Th. angustifolium* L.
 153. Bércse. *Clematis* L.
 413 Éplevelű B. — *C. integrifolia*. L.
 414 Lótorma B. — *C. erecta*. All.
 415 Iszalag B. — *C. vitalba*. L.
 154. Bazsál. *Paeonia*. L.
 416 Rózsás B. — *P. officinalis*. Retz. Kertekben.
 417 Cserjés B. — *P. Moutan*. Sims. Kertekben.
 XXXI. *Rend. Ribiszkefélék Ribesiaceae.*
 155. Ribiszke *Ribes*. L.
 418 Pöszméte R. — *R. Grossularia*. L.
 419 Veres R. — *R. rubrum*. L.
 420 Sárga R. — *R. aureum*. Pursh.
 XXXII. *Rend. Kőtörfélék Saxifrageae.*
 156. Kőtör. *Saxifraga*. L.
 421 Bibircsós K. — *S. granulata*. L.
 422 Rügyes K. — *S. bulbifera*. L.
 423 Apró K. — *S. tridactylites*. L.
 157. Kertéke. *Hydrangea*. L.
 424 Pompás K. — *H. hortensia*. Dec. Kertekben.

XXXIII. Rend. Pozsgafélék. *Crassulaceae*.

158. Fűlfű. *Sempervivum* L.
 425 Rózsás F. — *S. tectorum* L.
 159. Szaka. *Sedum* L.
 426 Bablevelű Sz. — *S. Telephium* L.
 427 Piros Sz. — *S. Fabaria* Koch Kertekben.
 428 Borsos Sz. — *S. acre* L.
 429 Hatszegű Sz. — *S. sexangulare* L.

XXXIV. Rend. Fakinfélék. *Loranthaceae*.

160. Fakin. *Loranthus* L.
 430 Európai F. — *L. europaeus* L.
 161. Fagyöngy *Viscum* L.
 431 Fehér F. — *V. album* L.

XXXV. Rend. Somfélék. *Cornaceae*.

162. Som. *Cornus* L.
 432 Húsos S. — *C. mascula* L.
 433 Veresgyűrű S. — *Sanguinea* L.
 434 Fehér S. — *C. alba* L. Kertekben.

XXXVI. Rend. Szőlőfélék. *Ampelideae*.

163. Szőlő. *Vitis* L.
 435 Bortermő Sz. — *V. vinifera* L.
 436 Molyhos levelű Sz. — *V. labrusca* L.
 437 Petrezselyemlevelű Sz. — *V. laciosa* L.
 164. Venyige. *Ampelopsis* Michx.
 438 Borostyános V. — *A. Hederacea* Dec.

XXXVII. Rend. Aratfélék. *Araliaceae*.

165. Borostyán. *Hedera* L.
 439 Repkény B. — *H. Helix* L.

XXXVIII. Rend. Ernyősök. *Umbelliferae*.

166. Bűrök. *Conium* L.
 440 Bűdös B. — *C. maculatum* L.
 167. Baraboly. *Chaerophyllum* L.
 441 Bódító B. — *Ch. emulum* L.

- 442 Borzas B — *Ch. hirsutum*. L.
443 Bubujicska B. — *Ch. bulbosum*. L.
168. Turbolya. *Anthriscus*. Hoffm.
444 Erdei T. — *A. sylvestris*. Hoffm.
169. Tüskernyő. *Torilis*. Adans
445 Teleki T. — *T. helvetica*. Gmel.
446 Mezei T. — *T. Anthriscus*. Gmel.
170. Borzon *Caucalis*. L.
447 Vigály B. — *C. daucoides*. L.
171. Murok. *Daucus*. L.
448 Sárga M. — *D. Carota*. L.
172. Orlája *Orlaya*. Hoffm
449 Nagyvirágú O. — *O. grandiflora*. Hoffm.
173. Bordamag. *Laserpitium*. L.
450 Borzas B. — *L. prutenicum* L.
451 Széleslevelű B. — *L. latifolium* L.
174. Magtaraj. *Tordylium*. L.
452 Durva M. — *T. maximum*. L.
175. Tapsir. *Heracleum*. L.
453 Medve T. — *H. Sphondylium* L.
176. Pásztinák. *Pastinaca*. L.
454 Kerti P. — *P. sativa*. L.
177. Kocsord. *Peucedanum* L.
455 Mocsári K. — *P. Sylvestre*. Dec.
456 Kéncöves K. — *P. officinale*. L.
457 Czitrom K. — *P. Oreoselinum*. Cusson.
458 Sárgatejű K. — *P. arenarium*. W. K.
178. Derezle. *Selinum*. Hoffm.
459 Kesely D. — *S. carvifolium*. L.
179. Kapor. *Anethum*. L.
460 Kerti K. — *A. graveolens*. L.
181. Ánizs. *Foeniculum*. Adans.
461 Kerti Á. — *F. vulgare*. Gaertn.
182. Lestyán. *Levisticum*. Koch.
462 Levestikon L. — *L. officinale*. Koch.

182. Gurgulya. *Seseli*. L.
 463 Fakó G. — *S. glaucum*. L.
183. Ádáz. *Aethusa*. L.
 464 Mérges Á. -- *Ae. Cynapium*. L.
184. Haramag. *Oenanthe*. L.
 465 Bösövény H. -- *Oe. Phellandrium*. L.
 466 Ostorindás H. — *Oe. fistulosa* L.
 467 Mogyorós H. — *Oe. pimpinelloides*. L.
185. Szingallér. *Bupleurum*. L.
 468 Buvák Sz. — *B rotundifolium*. L.
 469 Gacsos Sz. — *B. falcatum*. L.
186. Pimpinella. *Pimpinella*. L.
 470 Kötör P. — *P. saxifraga*. L.
 471 Fakó P. — *P. glauca*. L.
187. Bolonyik. *Sium*. L.
 472 Mérges B. — *S. latifolium*. L.
 473 Száróldali B. — *S angustifolium*. L.
 474 Sarlós B. — *S. falcaria*. L.
188. Baktopp. *Aegopodium*. L.
 475 Bigecsi B. — *Ae. Podagraria*. L.
189. Zeller. *Apium*. L.
 476 Petrezselyem. Z. -- *A. Petroselinum*. L.
 477 Nagyszagú Z. — *A. graveolens*. L.
190. Csomorika. *Cicuta*. L.
 478 Mérges Cs. — *C. virosa*. L.
191. Iringó. *Eringium*. L.
 479 Mezei I. — *E. campestre*. L.
 480 Kék I. — *E. planum*. L.

Egyszirmúak.

XXXIX. Rend. Kankalinfélék. *Primulaceae*.

192. Tikszem. *Anagallis*. L.
 481 Mezei T. — *A. arvensis*. L.
 482 Gyenge T. — *A. tenella*. L.

193. Lizinka. *Lysimachia*. L.
 483 Pénzlevelü L. — *L. nummularia*. L.
 484 Füzény L. — *L. vulgaris*. L.
 194. Kankalin. *Primula*. L.
 485 Tavaszi K. — *P. veris*. L.
 486 Czifra K. — *P. Auricula*. L. Kertekben.
 195. Müköcs. *Androsace*. L.
 487 Nagy M. — *A. maxima*. L.
 488 Górné M. — *A. clongata*. L.
 196. Tónya. *Hottonia*. L.
 489 Czicz T. — *H. palustris*. L.

XL. Rend. Szádorfélék. Orobancheae.

197. Szádor. *Orobanche*. L.
 490 Elágazó Sz. — *O. ramosa* L.
 491 Homoki Sz. — *O. arenaria* Borekh.
 492 Kék Sz. — *O. coerulea*. Vill.
 493 Nagy Sz. — *O. major*. L.

XLI. Rend. Tákajjakfélék. Scrophularinac.

198. Fintor. *Melampyrum*. L.
 494 Kéküstökü F. — *M. nemorosum*. L.
 495 Gúnyoló F. — *M. pratense*. L.
 496 Taréjos F. — *M. cristatum*. L.
 497 Csormolya F. — *M. arvense*. L.
 498 Csermely F. — *M. barbatum*. W. K.
 199. Lapór. *Rhinanthus*. L.
 499 Csörgő L. — *Rh. major*. Ehrh.
 500 Taréjos L. — *Rh. villosus*. Pers.
 200. Kajmacsór. *Pedicularis*. L.
 501 Posvány K. — *P. palustris*. L.
 201. Szálkacsék. *Euphrasia*. L.
 502 Szemvidító Sz. — *E. officinalis* L.
 503 Fogancs Sz. — *E. Odontites*. L.
 504 Sárga Sz. — *E. lutea*. L.

202. Szigoráll. *Veronica*. L.

- 505 Macskafark Sz. — *V. Spicata*. L.
 506 Fattyú Sz. — *V. Spuria*. L.
 507 Cser Sz. — *V. Chamaedrys*. L.
 508 Pólé Sz. — *V. Anagallis*. L.
 509 Derécze Sz. — *V. Beccabunga*. L.
 510 Orvosi Sz. — *V. officinalis*. L.
 511 Hajfürtös Sz. — *V. scutellata*. L.
 512 Ugar Sz. — *V. arvensis*. L.
 513 Ujjas Sz. — *V. triphyllos*. L.
 514 Tavaszi Sz. — *V. verna*. L.
 515 Mezei Sz. — *V. agrestis*. L.
 516 Pallagi Sz. — *V. hедераefolia*. L.

203. Csikorka. *Gratiola*. L.

- 517 Réti Cs. — *G. officinalis*. L.

204. Pintyő. *Antirrhinum*. L.

- 518 Gúnyás P. — *A. Orontium*. L.
 519 Aranyevő P. — *A. majus*. L. Kertekben.

205. Gyűjtővány. *Linaria*. Tournf.

- 520 Közönséges Gy. — *L. vulgaris*. Mill.
 521 Kis Gy. — *L. minor*. Desf.
 522 Cseplesz Gy. — *L. Elatine*. Desf.

206. Tákajak. *Scrophularia*. L.

- 523 Bodza T. — *S. nodosa*. L.
 524 Vizi T. — *S. aquatica*. L.

207. Farkkóró. *Verbascum*. L.

- 525 Ökör F. — *V. Thapsus*. L.
 526 Szöszevő F. — *V. phlomoides*. L.
 527 Fedelékes F. — *V. lychnitis*. L.
 528 Fekete F. — *V. nigrum*. L.
 529 Molyúzó F. — *V. Blattaria*. L.
 530 Violaszin F. — *V. phoeniceum*. L.

XLII. Rend. Csúcsorfélék. *Solanaceae*.208. Fanzár. *Lycium*. L.

- 531 Pongyola F. — *L. barbarum*. L.

209. Paradicsomalma. *Lycopersicum* Tournef.
 532 Éti P. — *L. esculentum*. Mill.
 210. Csúcesor. *Solanum*. L.
 533 Kolompír Cs. — *S. tuberosum*. L.
 534 Keserédes Cs. — *S. Dulcamara*. L.
 535 Fekete Cs. — *S. nigrum*. L.
 536 Tojás Cs. — *S. ovigerum* Dun. Kertekben.
 211. Paprika. *Capsicum*. L.
 537 Török P. — *C. annum*. L.
 212. Páponya. *Physalis*. L.
 538 Piros P. — *Ph. Alkekengi*. L.
 213. Csalmatok. *Hyosciamus*. L.
 539 Bolondító Cs. — *H. niger*. L.
 214. Redőszírom. *Datura*. L.
 540 Maszlagos R. — *D. Stramonium*. L.
 215. Dohány. *Nicotiana*. L.
 541 Közönséges D. — *N. Tabacum*. L.
 542 Nagylevelű D. — *N. macrophylla*. Spr.
 543 Kapa D. — *N. rustica*. L.
 216. Petunia. *Petunia*. Juss.
 544 Kerti P. — *P. nyctaginiflora*. Juss.
- XLIII. Rend. Szulákfélék. Convolvulaceae.*
217. Fűnyűg. *Cuscuta*. L.
 545 Aranka F. — *C. europaea*. L.
 218. Szulák. *Convolvulus*. L.
 546 Nagy Sz. — *C. sepium*. L.
 547 Kis Sz. — *C. arvensis*. L.
 548 Háromszinű Sz. — *C. tricolor*. L. Kertekben.
 219. Percata. *Ipomoea*. L.
 549 Skárlát P. — *I. coccinea* L. Kertekben.
 550 Délignyitó P. — *I. violacea*. L. Kertekben.
 551 Jalappa P. — *I. Jalappa*. Pursh.
220. Kalisztégia. *Calystegia*. R. Brown.
 552 Molyhos K. — *C. pubescens*. Kertekben.

XLIV. Rend. Érdeslevelűek. Asperifoliae.

221. Sülmag. *Echinosperrnum*. Schwarz.
 553 Bojtorján S. — *E. lappula*. Sw.
 222. Magiszák. *Asperugo* L.
 554 Henye M. — *A. procumbens*. L.
 223. Árnő. *Cynoglossum*. L.
 555 Orvosi A. — *C. officinale*. L.
 224. Borágó. *Borago*. L.
 556 Kerti B. — *B. officinalis*. L.
 225. Nadálytő. *Symphytum*. L.
 557 Fekete N. — *S. officinale*. L.
 558 Gumós N. — *S. tuberosum*. L.
 226. Mízsót. *Myosotis*. L.
 559 Nefelejts M. — *M. palustris*. With.
 560 Erdei M. — *M. sylvatica*. Hoffm.
 561 Borzas M. — *M. hispida*. Schlecht.
 562 Békaszem M. — *M. arvensis*. Sibth.
 227. Atracél. *Anchusa*. L.
 563 Orvosi A. — *A. officinalis*. L.
 228. Nyakó. *Lycopsis*. L.
 564 Mezei Ny. — *L. arvensis*. L.
 565 Gyászoló N. — *L. pulla*. L.
 229. Kőmag. *Lithospermum*. L.
 566 Gyöngy K. — *L. officinale*. L.
 567 Mezei K. — *L. arvense*. L.
 230. Gálna. *Pulmonaria* L.
 568 Tüdő G. — *P. officinalis*. L.
 569 Keskenylevelű G. — *P. angustifolia*. L.
 231. Kigyószisz. *Echium*. L.
 570 Terjőke K. — *E. vulgare*. L.
 571 Veres K. — *E. rubrum*. Jacq.
 572 Olasz K. — *E. italicum*. L.
 232. Vértő. *Onosma*. L.
 573 Szúrós V. — *O. echioides*. L.
 574 Csillagos V. — *O. Stellulata*. W. K.

233. Szeplén. *Cerithe*. L.
 575 Kis Sz. — *C. minor*. L.
234. Kunkor. *Heliotropium*. L.
 576 Európai K. — *H. europaeum*. L.
 577 Vanília K. — *H. peruvianum*. Kertekben.
- XLV. Rend. Galambócfélék. Verbenaceae.*
235. Galambócz. *Verbena* L.
 578 Szapora G. — *V. officinalis*. L.
- XLVI. Rend. Ajakosok. Labiatae.*
236. Kacsokajak. *Ajuga*. L.
 579 Kalincza K. — *A. chamaepithys*. Schreb.
 580 Tornyos K. — *A. pyramidalis*. L.
 581 Ostorindás K. — *A. reptans*. L.
237. Tarorja. *Teucrium*, L.
 582 Hagymaszagu T. — *T. scordium*. L.
 583 Gamandor T. — *T. chamaedrys* L.
238. Pesztercze. *Ballota*. L.
 584 Fekete P. — *B. nigra*. L.
239. Pemet. *Marrubium*. L.
 585 Orvosi P. — *M. vulgare*. L.
 586 Fejér P. — *M. peregrinum*. L.
240. Bibettyü. *Sideritis*. L.
 587 Tisztos B. — *S. montana*. L.
241. Betónika *Betonica*. L.
 588 Orvosi B. — *B. officinalis*. L.
242. Hunnyász. *Stachys*. L.
 589 Fehér H. — *S. germanica*. L.
 590 Erdei H. — *S. sylvatica* L.
 591 Seppedéki H. — *S. palustris*. L.
 592 Tisztos H. — *S. recta*. L.
 593 Egyényári H. — *S. annua*. L.
243. Foganótt. *Galeopsis*. L.
 594 Veres F. — *G. ladanum*. L.
 595 Gyapjas F. — *G. pubescens*. Bess.
 596 Tarka F. — *G. tetrahit*. L.

244. Kajtár. *Chaiturus* Host.
 597 Pemet K. — *Ch. Marrubiastrum*. Rechb.
 245. Gyöngyhim. *Leonurus*. L.
 598 Szúrós Gy. — *L. cardiaca*. L.
 246. Tátkanaf. *Lamium*. L.
 599 Szárölelő T. — *L. amplexicaule*. L.
 600 Piros T. — *L. purpureum*. L.
 601 Fehér T. — *L. album*. L.
 602 Fóltos T. — *L. maculatum*. L.
 603 247. Mamó. *Galeobdolon* Huds.
 604 Vérestorku M. — *G. luteum*. Smth.
 248. Mozsárvirág. *Melittis*. L.
 605 Édes M. — *M. melissophyllum*. L.
 249. Pofóka. *Dracocephalum*. L.
 606 Sallangos P. — *D. austriacum*. L.
 250. Repkény. *Glechoma*. L.
 607 Kétiks R. — *G. hederacea*. L.
 251. Csipkepitty. *Nepeta*. L.
 608 Macska Cs. — *N. Cataria*. L.
 609 Bugás Cs. — *N. nuda*. L.
 252. Csukóka. *Scutellaria*. L.
 610 Vizmelléki Cs. — *S. galericulata*. L.
 611 Nyíllevelű Cs. — *S. hastifolia*. L.
 253. Villahim. *Prunella*. L.
 612 Nagyvirágu V. — *P. grandiflora*. L.
 613 Torok V. — *P. vulgaris*. L.
 614 Fehér V. — *P. laciniata*. L.
 254. Csombor. *Calamintha*. Mönch.
 615 Fürtös Cs. — *C. Acinos*. Clairv.
 255. Démutka. *Thymus*. L.
 616 Kakuk D. — *Th. Serpyllum*. L.
 256. Murvapikk. *Origanum*. L.
 617 Szurokszagu M. — *O. vulgare*. L.
 618 Majoránna M. — *O. Majorana*. L.

257. Zsálya. *Salvia*. L.

- 619 Bolyhos Zs. — *S. austriaca*. Jacq.
 620 Mezei Zs. — *S. pratensis*. L.
 621 Erdei Zs. — *S. sylvestris*. L.
 622 Ló Zs. — *S. verticillata*. L.
 623 Szerecsen Zs. — *S. Aethiopsis*. L.
 624 Kerti Zs. — *S. officinalis*. L.

258. Peszércz *Lycopus*. L.

- 625 Vízi P. — *L. europaeus*. L.
 626 Magas P. — *L. exaltatus*. L.

259. Menta *Mentha* L.

- 627 Fodor M. — *M. crispa*. L.
 628 Tarlói M. — *M. arvensis* L.
 629 Vízi M. — *M. aquatica*. L.
 630 Bárzing M. — *M. sylvestris*. L.
 631 Csombor M. — *M. Pulegium*. L.

260. Iszapló *Limnanthemum*. Gmel.

- 632 Eleczke I. — *L. nymphoides* Link.

261 Eleczke. *Menyanthes* L.

- 633 Vidra E. — *M. trifoliata*. L.

262. Földepe. *Erythrea*. Rich.

- 634 Százforintos F. — *E. Centaurium*. Pers
 635 Fényes F. — *E. linarifolia*. Pers.

*XLVII. Rend. Krepinfélék. Asclepiadeae.*263. Czinka. *Cynanchum*. Lin.

- 636 Méregölő Cz. — *C. vincetoxicum*. Pers.

*XLVIII. Rend. Apoczinfélék. Apocynae.*264. Meténg. *Vinca*. L.

- 637 Börvén M. — *V. minor*. L. Kertekben.

*XLIX. Rend. Olajfafélék. Oleaceae.*265. Fagyal. *Ligustrum*. L.

- 638 Vesszős F. — *L. vulgare*. L.

266. Lila. *Syringa*. L.

- 639 Orgona L. — *S. vulgaris* L.

- 640 Chinai L. — *S. chinensis*. Willd.
 641 Persiai L. — *S. persica*. L.
 267. Kőrízfa. *Fraxinus*. L.
 642 Büdös K. — *F. excelsior*. L.
 L. Rend. Lonczfélék. Lonicerae.
 268. Bangita. *Viburnum*. L.
 643 Kánya B. — *V. Opulus*. L.
 269. Bodza. *Sambucus*. L.
 644 Gyepű B. — *S. nigra*. L.
 645 Földi B. — *S. Ebulus*. L.
 646 Fürtös B. — *S. racemosa*. L.
 270. Loncz. *Lonicera* L.
 647 Jérikói L. — *L. Caprifolium* L.
 648 Tatár L. — *L. tatarica*. Kertekben. L.
 271. Gyöngybogyó. *Symphoricarpus*. Adans.
 649 Közönséges Gy. — *S. vulgaris*. Michx. Kertekben.
 650 Fürtös Gy. — *S. racemosus*. Michx. Kertekben.
 LI. Rend. Buzérfélék. Rubiaceae.
 272. Magabár. *Scherardia*. L.
 651 Ugari M. — *Sch. arvensis*. L.
 273. Műge. *Asperula*. L.
 652 Festő M. — *A. tinctoria*. L.
 653 Veresfias M. — *A. cynanchica* L.
 654 Ugari M. — *A. arvensis*. L.
 274. Galaj. *Galium*. L.
 655 Ragadó G. — *G. Aparine*. L.
 656 Posvány G. — *G. uliginosum*. L.
 657 Tóparti G. — *G. palustre*. L.
 658 Mézszagú G. — *G. rubioides*. L.
 659 Tejoltó G. — *G. verum*. L.
 660 Puha G. — *G. Mollugo* L.
 661 Keresztes G. — *G. cruciatum*. Smith.
 LII. Rend. Csengettyűfélék. Campanulaceae.
 275. Csengettyűke. *Campanula*. L.
 662 Terepély Cs. — *C. patula*. L.

- 663 Villás Cs. — *C. Trachelium*. L.
 664 Ökörfarku Cs. — *C. bononiensis*. L.
 665 Bunkós Cs. — *C. glomerata*. L.
 666 Vállas Cs. — *C. Cervicaria*. L.
 667 Kerti Cs. — *C. Medium*. L.
 276. Csékesillag. *Jasione*. L.
 668 Erdei Cs. — *J. montana*. L.

LIII. Rënd. Fészkesek. Compositae.

277. Holgyomál. *Hieracium*. L.
 669 Egérfül H. — *H. Pilosella*. L.
 670 Nyulfü H. — *H. Auricula*. L.
 671 Kígyószisz H. — *H. echioides*. W. K.
 672 Ernyős H. — *H. umbellatum*. L.
 278. Aszász. *Crepis*. L.
 673 Búzós A. — *C. foetida*. L.
 674 Kétnyári A. — *C. biennis*. L.
 675 Hamvas A. — *C. tectorum*. L.
 676 Borzas A. — *C. hispida*. W. K.
 279. Pitypang. *Taraxacum*. Hall.
 677 Pongyola P. — *T. officinale*. Wig.
 678 Késői P. — *T. serotinum*. W. K.
 280. Kakics. *Chondrilla*. L.
 679 Káka K. — *Ch. juncea*. L.
 281. Saláta. *Lactuca*. L.
 680 Keszeg S. — *L. Scariola*. L.
 681 Mérge S. — *L. virosa*. L.
 682 Kerti S. — *L. sativa*. L.
 683 Nyilas S. — *L. sagittata*. W. K.
 282. Csorbóka. *Sonchus*. L.
 684 Érdes Cs. — *S. asper*. Vill.
 685 Dudva Cs. — *S. oleracens*. L.
 686 Mezei Cs. — *S. arvensis*. L.
 687 Zsemlyéki Cs. — *S. palustris*. L.
 283. Pozdor. *Scorzonera*. L.
 688 Együgyü P. — *S. austriaca*. Willd.

- 689 Alacsony P. — *S. humilis*. L.
 690 Spanyol P. — *S. hispanica*. L.
 691 Piros P. — *S. purpurea*. L.
 692 Kisvirágu P. — *S. parviflora*. Jacq.
 284. Kecske disz. *Tragopogon*. L.
 693 Réti K. — *T. pratensis*. L.
 694 Nagy K. — *T. major*. Jacq.
 285. Polyvahordó. *Hypochoeris*. L.
 695 Kaczuáros P. — *H. radicata*. L.
 286. Oroszlánfog. *Leontodon*. L.
 696 Őszi O. — *L. autumnalis*. L.
 287. Katáng. *Cichorium*. L.
 697 Mezei K. — *C. Intybus*. L.
 698 Endivia K. — *C. Endivia* L. Kertekben.
 288. Válás pik. *Lapsana*. L.
 699 Közönséges V. — *L. communis*. L.
 700 Bűdös V. — *L. foetida*. Scop
 289. Szeklicze. *Carthamus*. L.
 701 Sáfrány Sz. — *C. tinctorius* L.
 290. Zsoltina. *Serratula*. L.
 702 Festő Zs. — *S. tinctoria*. L.
 291. Bojtorján. *Lappa*. Tournf.
 703 Keserűlapu B. — *L. major*. Gärtn.
 704 Pókhálós B. — *L. tomentosa*. Lam.
 292. Bárcs. *Cirsium*. Adans.
 705 Lándsás B. — *C. lanceolatum*. Scop.
 706 Tavi B. — *C. palustre*. Scop.
 707 Mezei B. — *C. arvense*. Scop.
 708 Pöszke B. — *C. canum*. M. B.
 709 Gyapot B. — *C. eriophorum*. Scop.
 293. Bogács. *Carduus*. L.
 710 Horgas B. — *C. hamulosus*. W.K.
 711 Bókoló B. — *C. nutans*. L.
 712 Akánt B. — *C. acanthoides*. L.
 713 Fodros B. — *C. crispus*. L.

294. Bordon. *Onopordon*. L.
 714 Fehérhátu B. — *O. Acanthium*. L.
 295. Árticsóka. *Cynara*. L.
 715 Kerti Á. — *C. Scolymus*. Kertekben.
 296. Csüköllő. *Centaurea*. L.
 716 Sáfrányos Cs. — *C. solstitialis* L.
 717 Sikkantus Cs. — *C. scabiosa*. L.
 718 Imola Cs. — *C. Jacea*. L.
 719 Hónaly Cs. — *C. axillaris*. Willd.
 720 Búzavirág Cs — *C. Cyanus*. L.
 721 Pézsma Cs — *C. moschata*. L. Kertekben.
 722 Áldott Cs. — *C. benedicta*. L. Kertekben.
 297. Vasvirág. *Xeranthemum*. L.
 723 Egynyári V. — *X. annuum*. L.
 724 Hunyó V. — *X. inapertum*. Willd.
 298. Üszögőr. *Senecio*. L.
 725 Kövér Ü. — *S. Doria*. L.
 726 Posvány Ü. — *S. paludosus*. L.
 727 Berzedt Ü. — *S. Jacobaea*. L.
 728 Aggó Ü. — *S. vulgaris*. L.
 299. Dugasor. *Cineraria*. L.
 729 Mezei D. — *C. campestris*. Retz.
 730 Kerti D. — *C. hybrida*. Willd. Virágházakb.
 300. Gyopár. *Gnaphalium*. L.
 731 Iszap Gy. — *G. uliginosum*. L.
 732 Sárga Gy. — *G. arenarium*. L.
 733 Kétlaki Gy. — *G. dioicum*. L.
 734 Gyepi Gy. — *G. arvense*. Willd.
 301. Varádics. *Tanacetum*. L.
 735 Giliszta V. — *T. vulgare*. L.
 302. Pártamag. *Pyrethrum*. Gaertn.
 736 Szagos P. — *P. Tanacetum*. L. Kertekben.
 303. Üröm. *Artemisia*. L.
 737 Fekete Ü. — *A. vulgaris*. L.
 738 Bárány Ü. — *A. pontica*. L.

- 739 Egynős Ü. — *A. monogyna*. W.K.
 740 Mczei Ü. — *A. campestris*. L.
 741 Seprű Ü. — *A. Scoparia*. W. K.
 742 Tárkony Ü. — *A. Dracunculus*. L. Kertekben.
 743 Abrut Ü. — *A. Abrotanum*. L. Kertekben.
 744 Fehér Ü. — *A. Absynthium*. L.
 304. Aranyvirág. *Chrysanthemum* L.
 745 Ökörszem A. — *Ch. Leucanthemum*. L.
 746 Rózsás A. — *Ch. coronarium*. L. Kertekben.
 305. Szíkfű. *Matricaria*. L.
 747 Orvosi Sz. — *M. Chamomilla*. L.
 748 Szagtalan Sz. — *M. inodora*. L.
 306. Cziczkóró. *Achillea*. L.
 749 Kenyérbél Cz. — *A. Ptarmica*. L. Kertekben.
 750 Egérfark Cz. — *A. Millefolium*. L.
 751 Nemes Cz. — *A. nobilis*. L.
 752 Fésüs Cz. — *A. pectinata*. Willd.
 753 Százrétű Cz. — *A. magna*. L.
 754 Sertés Cz. — *A. setacea*. W. K.
 307. Montika. *Anthemis*. L.
 755 Festő M. — *A. tinctoria*. L.
 756 Pallagi M. — *A. arvensis*. L.
 757 Büzös M. — *A. Cotula*. L.
 758 Szöszös M. — *A. austriaca*. Jacq.
 308. Villamag. *Bidens*. L.
 759 Farkasfog V. — *B. tripartita*. L.
 760 Bókoló V. — *B. cernua*. L.
 309. Napvirág. *Helianthus*. L.
 761 Napraforgó N. — *H. annuus*. L.
 762 Csicsóka N. — *H. tuberosus*. L.
 310. Csimpaj. *Xanthium*. L.
 763 Szúrós Cs. — *X. Strumarium*. L.
 764 Gyengénszúró Cs. — *X. spinosum*. L.
 311. Sertecsék. *Inula*. L.
 765 Örvény S. — *I. Helenium*. L.
 766 Német S. — *I. germanica*. L.

- 767 Kardos S. — *I. ensifolia*. L.
 768 Lapáj S. — *I. britannica*. L.
 769 Bolha S. — *I. Pulicaria*. L.
 770 Réti S. — *I. dysenterica*. L.
312. Aranyfürt. *Linomyris*. Cassin.
 771 Gyapjas A. — *L. villosa*. Dec.
 772 Közönséges A. — *L. vulgaris*. Dec.
313. Küllőrojt. *Erigeron*. L.
 773 Seprencze K. — *E. canadensis*. L.
 774 Bóbitás K. — *E. acris*. L.
314. Rukercz. *Bellis*. L.
 775 Százszorszép R. — *B. perennis*. L.
315. Gerepcsin. *Aster*. L.
 776 Szíki G. — *A. pannonicus*. Jacq.
 777 Ernyős G. — *A. salignus*. Willd.
 778 Rózsás G. — *A. chinensis*. L. Kertekben.
 779 Pettyegetett G. — *A. punctatus*. W. K.
316. Pakócza. *Eupatorium*. L.
 780 Kender P. — *E. cannabinum*. L.
317. Szattyu. *Tussilago*. L.
 781 Lókörmü Sz. — *T. Farfara*. L.
318. Tündök. *Helichrysum*. Pers.
 782 Arany T. — *H. chrysanthum*. Pers. Diszn.
319. Kákolya. *Cacalia*. L.
 783 Vérszin K. — *C. sonchifolia*. L. Diszn.
 784 Narancsszin K. — *C. sagittata*. Heyn. Diszn.
320. *Ageratum*. *Ageratum*. L.
 785 Kónizs A. — *Conyzoides*. L. (mexicanum). Diszn.
321. Kalliopszisz. *Calliopsis*. Rechbch.
 786 Feketesárga K. — *C. bicolor*. Rechbch. Disz.
322. Györgyike. *Dahlia*. Cavan.
 787 Kerti Gy. — *D. variabilis*. Desf. Diszn.
323. Rézvirág. *Zinnia*. L.
 788 Sokvirágú R. — *Z. multiflora*. L. Diszn.
 789 Ékes R. — *Z. elegans*. Jacq. Diszn.

324. Bűdöske. *Tagetes* L.
 790 Kis B. — *T. patula*. L. Diszn.
 791 Nagy B. — *T. erecta*. L. Diszn.
- LIV. Rend. Mácsonyafélék. Dipsaceae.*
325. Sikkantyu. *Scabiosa*. L.
 792 Galamb S. — *S. columbaria*. L.
 793 Csonkagyökerű S. — *S. Succissa*. L.
 794 Mezei S. — *S. arvensis*. L.
 795 Vajszin S. — *S. ochroleuca*. L.
 796 Gyász S. — *S. atropurpurea*. L. Kertekben.
326. Gömbvirág *Cephalaria*. Schrad.
 797 Erdélyi G. — *C. transylvanica*. Schrad.
327. Mácsonya. *Dipsacus*. L.
 798 Erdei M. — *D. sylvestris*. MM.
 799 Héjjakut M. — *D. laciniatus*. L.
- LV. Rend. Gyökönkefélék. Valerianaceae.*
328. Gyökönke. *Valeriana*. L.
 800 Macska Gy. — *V. officinalis*. L.
 801 Kétlaki Gy. — *V. dioica*. L.
329. Galambbegy. *Valerianella*. Moench.
 802 Saláta G. — *V. olitoria*. Moench.
 803 Báránynyelvű G. — *V. auricula*. L.
- LVI. Rend. Plumbagófélek. Plumbagineae.*
330. Lelleg. *Statice*. L.
 804 Sziki L. — *St. Limonium*. L.
- LVII. Rend. Utlapufélék. Plantagineae.*
331. Utlapu. *Plantago*. L.
 805 Homok U. — *P. arenaria*. L.
 806 Sziki U. — *P. maritima*. L.
 807 Keskeny U. — *P. lanceolata*. L.
 808 Közép U. — *P. media*. L.
 809 Széles U. — *P. major*. L.
 810 Apróvirágu U. — *P. tenuiflora*. W. K.
 811 Bolha U. — *P. Psyllium* L.

Szirmatlanok. Apetalae.

*LVIII. Rend. Gégevirágfélék. Aristolochiaceae.*332. Gégevirág. *Aristolochia*. L.812 Farkas G. — *A. Clematitis*. L.*LIX. Rend. Ezüstfafélék. Elaeagneae.*333. Hipófa. *Hippophaë*. L.813 Benge H. — *H. rhamnoides*. L.334. Ezüstfa. *Elaeagnus*. L.814 Olaj E. — *E. augustifolia*. L. Kertekben.*LX. Rend. Boroszlánfélék. Daphnoideae. Cassel.*335. Czicző. *Passerina*. Wickstr.815 Veréb Cz. — *P. annua*. Wickstr.*LXI. Rend. Szándalfélék. Santaleae. R. Br.*336. Bögretok. *Thesium*. L.816 Lenlevelű B. — *Th. linophyllum*. L.*LXII. Rend. Czikkszárfélék. Polygoneae.*337. Lórom. *Rumex*. L.817 Sós L. — *R. maritimus*. L.818 Mocsári L. — *R. palustris*. Smith.819 Tompa L. — *R. obtusifolius*. L.820 Fodros L. — *R. crispus*. L.821 Parti L. — *R. Hydrolapathum*. Huds.822 Vizi L. — *R. aquaticus*. L.823 Kerti sóska L. — *R. scutatus*. L.824 Erdei sóska L. — *R. acetosa*. L.825 Madár L. — *R. acetosella*. L.338. Czikkszár. *Polygonum*. L.826 Vidra Cz. — *P. amphibium*. L.827 Hódos Cz. — *P. Persicaria*. L.828 Borsos Cz. — *P. Hydropiper*. L.829 Keskenylevelű Cz. — *P. minus*. Huds.830 Porcsin Cz. — *P. aviculare*. L.831 Homoki Cz. — *P. arenarium*. WK,

832 Szulák Cz. — *P. Convolvulus*. L.

833 Pujkaorrú Cz — *P. orientale*. L.

LXIII. Rend. Amarántfélék. Amaranthaceae.

339. Amaránt. *Amaranthus*. L.

834 Kövér A. — *A. Blitum*.

835 Gyom A — *A. hybridus*.

836 Háromszinü A. — *A. tricolor*. Kertekben.

837 Csákós A. — *A. cudatus*. Kertekben.

340. Torzon. *Polygonum*. L.

838 Mezei T. — *P. arvense*.

839 Bibircsós T. — *P. verrucosum*.

LXIV. Rend. Libatoppfélék. Chenopodiaceae.

341. Libatopp. *Chenopodium*. L.

840 Telekes L. — *Ch. urbicum*.

841 Fehér L. — *Ch. album*.

842 Rubiánka L. — *Ch. Botrys*.

843 Sokmagvú L. — *Ch. polyspermum*.

844 Büdös L. — *Ch. vulvaria*.

845 Pokolvar L. — *Ch. hybridum*.

846 Gáti L. — *Ch. murale*.

847 Fakó L. — *Ch. glaucum*. L.

848 Veres L. — *Ch. rubrum* L.

849 Paréj L. — *Ch. Bonus. Henricus*. L.

850 Mirha L. — *Ch. citriodorum*. Steud.

342. Maglapél. *Atriplex*. L.

851 Kerti M. — *A. hortensis*. L.

852 Fényes M. — *A. nitens*. Rebent.

853 Dárdás M. — *A. hastata*. L.

854 Uti M. — *A. patula*. L.

855 Parti M. — *A. littoralis*. L.

856 Hasogatott M. — *A. laciniata*. L.

343. Kochia *Kochia*. Roth.

857 Seprü. K. — *K. scoparia*. Schard.

858 Lecsepült K. — *K. prostrata*. Schrad.

859 Homok K. — *K. arenaria*. Roth.

344. Savar. *Salsola*. L.860 Kamborz S. — *S. Kali*. L.861 Ballagó S. — *Tragus*. L.345. Paréj. *Spinacia*. L.862 Fegyvertelen P. — *S. inermis*. Mönch. Kertekben.863 Tüskés P. — *S. spinosa*. Mönch. Kertekben.346. Czókla. *Beta*. L.864 Veres Cz. — *B. vulgaris*. L. több válfajban.347. Szíkőr. *Camphorosma*. L.865 Sós Sz. — *C. ovata*. WK.*LXV. Rend. Fűzfélék. Salicineae.*348. Nyárfa. *Populus*. L.866 Fehér Ny. — *P. alba*. L.867 Szőke Ny. — *P. canescens*. Smith.868 Rezgő Ny. — *P. tremula*. L.869 Fekete Ny. — *P. nigra*. L.870 Jegénye Ny. — *P. pyramidalis*. Rozier.871 Kanadai Ny. — *P. canadensis*. Duroi.349. Fűz. *Salix*. L.872 Csigolya F. — *S. purpurea*. L.873 Puha F. — *S. mollissima*. Ehr.874 Kötő F. — *S. viminalis*. L.875 Kecske F. — *S. caprea*. L.876 Zsályfa F. — *S. aurita*. L.877 Hamvas F. — *S. cinerea*. L.878 Törékeny F. — *S. fragilis*. L.879 Fehér F. — *S. alba*. L.*LXVI. Rend. Kenderfélék. Cannabineae.* Endl.350. Kender. *Cannabis*. L.880 Vetési K. — *C. sativa*. L.351. Komló. *Humulus*. L.881 Felfutó K. — *H. Lupulus*. L.

LXVII. Rend. Csalánfélék. Urticaceae.

352. Falfű. *Parietaria*. L.
 882 Orvosi F. — *P. officinalis*. L.
 353. Csalán. *Urtica*. L.
 883 Kétlaki Cs. — *U. dioica*. L.
 884 Apró Cs. — *U. urens*. L.

LXVIII. Rend. Eperfafélék. Moraceae. Gaudich.

354. Figefa. *Ficus*. L.
 885 Édes F. — *F. carica*. L. Kertekben.
 355. Eperfa. *Morus*. L.
 886 Selyem E. — *M. alba*. (*M. Morettiana*. *M. Lhou* és *M. Fegyvernekiana* válfajokkal.)
 887 Szederj E. — *M. nigra* L.
 356. Papirfa. *Broussonetia*. Vent.
 888 Epres P. — *B. papyrifera*. Vent.
 357. Maklura *Maelura*. Nutt.
 889 Narancsos M. — *M. aurantiaca*. Nutt. Kertekben.

LXIX. Rend. Szilfafélék. Ulmaceae.

358. Szilfa. *Ulmus*. L.
 890 Sima Sz. — *U. campestris* L.
 891 Kérges Sz. — *U. suberosa*. Ehrh.
 892 Nyolczhimű Sz. — *U. Effusa*. Willd.
 893 Amerikai Sz. — *U. americana*. L. Kertekben.

LXX. Rend. Boglárfélék. Plataneae. Lesliboud.

359. Boglárfa. *Platanus*. L.
 894 Virginiai B. — *P. occidentalis*. L.

LXXI. Rend. Kupacsosok. Cupuliferae.

360. Bokrétafa. *Aesculus*. L.
 895 Gesztenye B. — *Ae. Hippocastanum*. L.
 896 Sárga B. — *Ae. Pavia*. L.
 361. Tölgy. *Quercus*. L.
 897 Kocsányos T. — *Q. pedunculata*. Willd.
 362. Mogyoró. *Corylus*. L.
 898 Közönséges M. — *C. Avellana*. L.
 899 Csöves M. — *C. tubulosa*. Willd. Kertekben.

*LXXII. Rend. Nyirfélék. Betulaceae.*363. Éger. *Alnus*. L.900 Enyves É. — *A. glutinosa*. L.901 Hamvas É. — *A. incana*. Kertekben.364. Nyír. *Betula*. L.902 Fehér Ny. — *B. alba*. L.*LXXIII. Rend. Mocsárhúrfélék. Callitricheae.*365. Mocsárhúr. *Callitriche*. L.903 Tavaszi M. — *C. verna*. L.904 Őszi M. — *C. autumnalis*. L.*LXXIV. Rend. Locsagazfélék. Ceratophylleae.*366. Locsagaz. *Ceratophyllum*. L.905 Szarvas L. — *C. demersum*. L.906 Suta L. — *C. submersum*. L.*LXXV. Rend. Tiszafafélék. Taxineae. Reichbech.*367. Tiszafa. *Taxus*. L.907 Ternyő T. — *T. baccata*. L. Kertekben368. Ginkgó. *Ginkgó*. L.908 Kéthasábú G. — *G. biloba*. L.*LXXVI. Rend. Kúptermők. Coniferae.*369. Fenyő. *Pinus*. L.909 Vörös F. — *P. Larix*. L.910 Lúcz F. — *P. picea*. L.911 Jegenye F. — *P. Abies*. L.912 Erdei F. — *P. Sylvestris*. L.913 Sima F. — *P. Strobilus*. L.914 Fekete F. — *P. austriaca*. Tratt. — Ezen fajok csak
disznővényekként miveltetnek.*LXXVII. Rend. Ciprusfélék. Cupressinae.*370. Boróka. *Juniperus*. L.915 Nehézságú B. — *J. Sabina*. L.916 Virginiai B. — *J. virginiana*. L.

371. Cziprusfa. *Cupressus*. L.
917 Szomorú Cz. — *C. pendula*. Thunb. Diszn.

372. Tújafa. *Thuia*. L.
918 Nyúgoti T. — *Th. occidentalis*. L. Diszn.
919 Keleti T. — *Th. orientalis*. L. Diszn.

Egyszikűek. *Monocotyledoneae*.

LXXVIII. Rend. Gyékényfélék. Typhaceae.

373. Baka. *Sparganium*. L.
920 Buzogány B. — *S. ramosum*. Smith.
921 Nyeles B. — *S. simplex*. Smith.
922 Sulymos B. — *S. natans*. L.
374. Gyékény. *Typha*. L.
923 Bodnározó Gy. *T. latifolia*. L.
924 Hati Gy. — *T. angustifolia*. L.

LXXIX. Rend. Kontyvirágfélék. Aroideae.

375. Kálmos. *Akorus*. L.
925 Orvosi K. — *A. Calamus*. L.
376. Kontyvirág. *Arum*. L.
926 Foltos K. — *A. maculatum*. L.

LXXX. Rend. Hinárfélék. Najadeae.

377. Lepcse. *Lemna*. L.
927 Keresztes L. — *L. trisulca*. L.
928 Fanos L. — *L. polyrrhiza* L.
929 Lencsés L. — *L. gibba*. L.
930 Apró L. — *L. minor*. L.
378. Hinár. *Najas*. L.
931 Egymagvú H. — *N. marina*. L.
379. Galáz. *Zannichellia*. L.
932 Fogas G. — *Z. palustris*. L.
380. Úszány. *Potamogeton*. L.
933 Apró Ú. — *P. pusillus*. L.
934 Borostás Ú. — *P. pectinatus*. L.
935 Bodros Ú. — *P. crispus*. L.
936 Üveglevelű Ú. — *P. lucens*. L.

- 937 Pázsitos Ú. — *P. gramineus*. L.
 938 Békaturaj Ú. — *P. natans*. L.
LXXXI. Rend. Kosborfélék. Orchideae.
 381. Tokafék. *Neottia*. Rich.
 939 Madárfészek T. — *N. Nidusavis*. Rich.
 382. Lisztera. *Listera*. R. Br.
 940 Tojásdad L. — *L. ovata*. R. Br.
 383. Bibak. *Epipactis*. Rich.
 941 Széleslevelű B. — *E. latifolia*. Schwartz.
 942 Tavi B — *E. palustris*. Schwartz.
 384. Himteke. *Cephalanthera*. Rich.
 943 Kardlevelű H. — *C. pallens*. Rich.
 944 Sáppadt H. — *C. pallens*. Rich.
 385. Lapár *Platanthera*. Rich.
 945 Kétlevelű L. — *P. bifolia*. Rich.
 386. Pártakör. *Peristylus*. Lindl.
 946 Zöld P. — *P. viridis*. Lindl.
 387. Tarbibircs. *Gymnadenia*. R. Br.
 947 Szúnyoglábú T. — *G. conopsea*. R. Br.
 948 Józsgú T. — *G. odoratissima*. Rich.
 388. Kosbor. *Orchis*. L.
 949 Bördős K. — *O. latifolia*. L.
 950 Vigály K. — *O. laxiflora*. Lam.
 951 Sömörös K. — *O. ustulata*. L.
 952 Palaczka K. — *O. coriophora*. L.
 953 Agár K. — *O. Morio*. L.
 954 Füles K. — *O. mascula*. L.
LXXXII. Rend. Potnyafélék. Hydrocharideae.
 389. Potnya. *Hydrocharis*. L.
 955 Béka P. — *H. morsus ranae*. L.
 390. Kolokán. *Stratiotes*. L.
 956 Imer K. — *St. aloides*. L.
LXXXIII. Rend. Nöszirromfélék. Irideae.
 391. Sáfrány. *Crocus*. L.
 957 Tavaszi S. — *C. vernus*. L. Kertekben.

392. Dákoska. *Gladiolus*. L.
 958 Bókoló D. — *G. communis* L.
 393. Nőszirm. *Iris*. L.
 959 Homok N. — *I. arenaria*. W. K.
 960 Magyar N. — *I. hungarica*. W. K.
 961 Sás N. — *I. Pseudoacorus*. L.
 962 Bűdös N. — *I. foetidissima*. L.
 963 Pompás N. — *I. germanica*. L. Kertekben.

LXXXIV. Rend. Tukmafélék. Smilacaceae. St. Hil.

394. Aranyvirág. *Maianthemum*. Mönch.
 964 Kétlevelű A. — *M. bifolium*. Dec.
 395. Gyöngyvirág. *Convallaria*. L.
 965 Májusi Gy. *C. majalis*. L.
 396. Sülyfű. *Polygonatum*. Tournf.
 966 Pávafark S. — *P. verticillatum* All.
 967 Sokbütükű S. — *P. vulgare*. Red.
 968 Széleslevelű. S. — *P. latifolium*. Pursch.
 969 Fürtös S. — *P. multiflorum*. All.

LXXXV. Rend. Liliomfélék. Liliaceae.

397. Nyúlárnyék. *Asparagus*. L.
 970 Spárga Ny. — *A. officinalis*. L.
 398. Hagyma. *Allium*. L.
 971 Csöves H. — *A. fistulosum*. L. Kertekben.
 972 Veres H. — *A. Cepa*. L. Kertekben.
 973 Mogyoró H. — *A. ascalonicum*. L. Kertekb.
 974 Metélő H. — *A. Schoenoprasum*. L. Kertek.
 975 Póré H. — *A. Porrum*. L. Kertekben.
 976 Kigyós H. — *A. Scorodoprasum*. L.
 977 Bunkós H. — *A. Sphaerocephalon*. L.
 978 Fás H. — *A. senescens*. L.
 979 Fog H. — *A. sativum*. L.
 399. Sárma. *Ornithogalum*. L.
 980 Konyuló S. — *O. nutans*. L.
 981 Úri S. — *O. umbellatum*. L.

400. Csilla. *Scilla*. L.
 982 Kétlevelű Cs. — *S. bifolia*. L.
 401. Gyöngyike *Muscari* Turnf.
 983 Üstökös Gy. — *M. comosum*. Mill.
 984 Fürtös Gy. — *M. racemosum*. Mill.
 985 Eperj Gy. — *M. botryoides*. Mill.
 986 Pézma Gy. — *M. moschatum*. Desf. Kertek.
 402. Liliom. *Lilium*. L.
 987 Tüzes L. — *L. bulbiferum*. L.
 403. Siliom. *Hemerocallis*. L.
 988 Sárga S. — *H. flava*. L. Kertekben.
 404. Funkia. *Funkia*. Spr.
 989 Fehér F. — *F. subcordata*. Spr. Kertekben.
 405. Hatkotu *Fritillaria*. L.
 990 Koronás H. — *F. imperialis*. L. Kertekben.
 406. Tyúktaréj. *Gagea*. Salisb
 991 Apró Ty. — *G. minima*. Rehbeh.
 992 Sárga Ty. — *G. lutea*. Schult.
 993 Kis Ty. — *G. pusilla*. Schult.
 407. Tulipánt. *Tulipa*. L.
 994 Pompás T. — *T. Gesneriana*. L.
 408. Poliánt. *Polyanthes*. L.
 995 Tubarózsa P. — *P. tuberosa*. L. Kertekben.
- LXXXVI. Rend. Kikircsfélék. Colchicaceae.*
 409. Földike. *Bulbocodium*. L.
 996 Egyhaju F. — *B. vernum*. L.
 410. Zászpa. *Veratrum*. L.
 997 Fehér Z. — *V. album*. L.
 411. Kikircs. *Colchicum*. L.
 998 Zászpa K. — *C. autumnale*. L.
- LXXXVII. Rend. Szittyófélék. Juncaceae.*
 412. Szittyó. *Juncus*. L.
 999 Sivatang Sz. — *J. compressus*. Jacq.
 1000 Fényestermésű Sz. — *J. lamprocarpus*. Ehr.

- 1001 Beka Sz. — *J. effusus*. L.
 1002 Bunkós Sz. — *J. conglomeratus*. L.
 1003 Fakó Sz. — *J. glaucus* Ehr.
 1004 Kétkétágú Sz. — *J. bufonius*. L.
 413. Luczula. *Luzula*. DC.
 1005 Perje L. — *L. pilosa*. Willd.
 1006 Mezei L. — *L. campestris*. Dec.
- LXXXVIII. Rend. Hidőrfélék. Alismaceae.*
 414. Hutsza. *Triglochin*. L.
 1007 Savanyu H. — *T. palustre*. L.
 1008 Tengerparti H. — *T. maritimum*. L.
 415. Hidőr. *Alisma*. L.
 1009 Vízi H. — *A. Plantago*. L.
 416. Nyílfű. *Sagittaria*. L.
 1010 Nyíllevelű Ny. — *S. sagittaefolia*. L.
- LXXXIX. Rend. Elecsfélék. Butomaceae.*
 417. Elecs. *Butomus*. L.
 1011 Ernyős E. — *B. umbellatus*. L.
- XC. Rend. Palkafélék. Cyperaceae.*
 418. Palka. *Cyperus*. L.
 1012 Bogár P. — *C. paunonicus*. Jacq.
 1013 Barna P. — *C. fuscus*. L.
 1014 Sárgálló P. — *C. flavescens*. L.
 1015 Gombos P. — *C. Michelianus*. Link.
 419. Gyapu. *Eriophorum*. L.
 1016 Széleslevelű Gy. — *E. latifolium*. Hopp.
 1017 Keskenylevelű Gy. — *E. angustifolium* Roth.
 420. Káka. *Scirpus*. L.
 1018 Tavi K. — *S. lacustris*. L.
 1019 Szürkelábu K. — *S. Tabernaemontani*. Gmel.
 1020 Villás K. — *S. maritimus*. L.
 1021 Gyökerező K. — *S. radicans*. Schkr.
 1022 Gyepi K. — *S. caespitosus*. L.
 421. Tódfű. *Eleocharis*. R. Brown.
 1023 Szőr T. — *E. acicularis*. R. Brown.

- 1024 Tojásdad. T. — *E. ovata*. R. Brown.
422. Sás. *Carex*. L.
- 1025 Davall S. — *C. Davalliana*. Smith.
1026 Közhimes S. — *C. intermedia*. Good.
1027 Róka S. — *C. vulpina*. L.
1028 Sulymos S. — *C. muricata*. L.
1029 Kötő S. — *C. teretiuscula*. Good.
1030 Buglyos S. — *C. paniculata*. L.
1031 Abajdócz S. — *C. paradoxa*. Wild.
1032 Sréber S. — *C. Schreberi*. Schrank.
1033 Gyepi S. — *C. caespitosa*. L.
1034 Éles S. — *C. acuta*. L.
1035 Epres S. — *C. pilulifera*. L.
1036 Molyhos S. — *C. tomentosa*. L.
1037 Jókori S. — *C. praecox*. Jacq.
1038 Szőrös S. — *C. pilosa*. Scop.
1039 Muhar S. — *C. panicea*. L.
1040 Korhadó S. — *C. Michellii*. Host.
1041 Sárga S. — *C. flava*. L.
1042 Pej S. — *C. fulva*. Good.
1043 Ritkás S. — *C. distans*. L.
1044 Borzas S. — *C. hirta*. L.
1045 Bögrés S. — *C. amdullacea*. Good.
1046 Hólyagos S. — *C. vescaria*. L.
1047 Posvány S. — *C. paludosa*. Good.
1048 Parti S. — *C. riparia*. Curt.

XCI. Rend. Pázsitfélék. Gramineae.

423. Fenyér. *Andropogon*. L.
- 1049 Vértállító F. — *A. Ischaemum* L.
1050 Élesmosó F. — *A. Gryllus*. L.
424. Árpa. *Hordeum*. L.
- 1051 Közönséges Á. — *H. vulgare*. L.
1052 Hatsoros Á. — *H. hexastichon*. L.
1053 Kétsoros Á. — *H. distichum*. L.
1054 Egér Á. — *H. murinum*. L.
1055 Tengerparti Á. — *H. maritimum*. L.

425. Czimbor. *Elymus*. L.
- 1056 Üstökös Cz. — *E. erinitus*. Schreb.
- 1057 Európai Cz. — *E. europaeus*. L.
- 1058 Fövény Cz. — *E. arenarius*. L.
426. Rozs. *Secale*. L.
- 1059 Gabona R. — *S. cereale*. L.
427. Búza. *Triticum*. L.
- 1060 Közönséges B. — *T. vulgare* Vill. Ennek válfajai :
2. Kalászos B. — *T. aestivum*. L.
3. Tar B. — *T. hybridum*. L.
- 1061 Duzzadt B. — *T. turgidum*. L. ennek válfaja:
- Égyiptomi B. — *T. compositum*. L.
- 1062 Tönköly B. — *T. Spelta*. L.
- 1063 Taraczk B. — *T. repens*. L.
- 1064 Taréjos B. — *T. cristatum* Schreb.
428. Vadóc. *Lolium*. L.
- 1065 Urféli V. — *L. perenne*. L.
- 1066 Szédítő V. — *L. tumulentum*. L.
429. Rozsnok. *Bromus*. L.
- 1067 Meddő R. — *B. sterilis*. L.
- 1068 Fedél R. — *B. tectorum*. L.
- 1069 Gabona R. — *B. secalinus*. L.
- 1070 Szinehagyó R. — *B. arvensis*. L.
- 1071 Puha R. — *B. mollis*. L.
- 1072 Terepély R. — *B. patulus* Mert Koch.
- 1073 Berzedt R. — *B. squarrosus*. L.
430. Csenkesz. *Festuca*. L.
- 1074 Óriás Cs. — *F. gigantea* Vill.
- 1075 Magas Cs. — *F. elatior*. L.
- 1076 Juh Cs. — *F. ovina*. L.
431. Ebir. *Dactylis*. L.
- 1077 Csomós E. — *D. glomerata*. L.
432. Molinia. *Molinia*. Koeler.
- 1078 Kék M. — *M. coerulea*. Moench.
433. Léhapót. *Melica*. L.
- 1079 Magas L. — *M. altissima*. L.

- 1080 Bókoló L. — *M. nutans*. L.
 1081 Egyvirágu L. — *M. uniflora*. Retz.
 434. Rezge. *Briza*. L.
 1082 Közép R. — *B. media*. L.
 1083 Apró R. — *B. minor*. L.
 435. Mézfű. *Glyceria*. R. Brown.
 1084 Fodorsás M. — *G. spectabilis*. Mert. Koch.
 1085 Harmatkása M. — *G. fluitans*. R. Brown.
 1086 Vigály M. — *G. distans*. Whlbrg.
 1087 Vízi M. — *G. aquatica*. Prest.
 436. Perje. *Poa*. L.
 1088 Mezei P. — *P. pratensis*. L.
 1089 Fejes P. — *P. compressa*. L.
 1090 Kemény P. — *P. dura*. Scop.
 1091 Egynyári P. — *P. annua*. L.
 1092 Gumós P. — *P. bulbosa*. L.
 1093 Ligeti P. — *P. nemoralis*. L.
 1094 Termékeny P. — *P. fertilis*. Host.
 1095 Sovány P. — *P. trivialis*. L.
 437. Tőtippán *Eragrostis*. Beauv.
 1096 Kesely T. — *E. poaeoides*. Beauv.
 1097 Szőrös T. — *E. pilosa*. Beauv.
 438. Ürezab. *Arrhenatherum*. Palis.
 1098 Közönséges Ü. — *A. avenaceum*. Beauv.
 439. Zab. *Avena*. L.
 1099 Abrak Z. — *A. sativa*. L.
 1100 Keleti Z. — *A. orientalis*. Schreb.
 1101 Kopasz Z. — *A. nuda*. L.
 1102 Héla Z. — *A. fatua*. L.
 1103 Csíkos Z. — *A. pubescens*. L.
 440. Pákhordó. *Corynephorus*. Beauv.
 1104 Szürke P. — *C. canescens*. Beauv.
 441. Nápicz. *Aira*. L.
 1105 Gyepi N. — *A. caespitosa*. L.
 1106 Vanyiga N. — *A. flexuosa*. L.

442. Ebfog. *Cynodon*. Rich.
- 1107 Újjas E. — *C. Dactylon*. Pers.
443. Fedő nád. *Phragmites*. Trinius.
- 1108 Közönséges F. — *Ph. communis*. Trin.
444. Nád. *Arundo*. L.
- 1109 Olasz N. — *A. Donax*. L.
445. Nádtippán. *Calamagrostis*. Roth.
- 1110 Fiókos N. — *C. lanceolata*. Roth.
- 1111 Siska N. — *C. Epigeios*. Roth.
446. Széltippán. *Anemagrostis*. Trin.
- 1112 Harmattartó Sz. — *A. Spicaventi*. L.
- 447 Tippán. *Agrostis*. L.
- 1113 Eb T. — *A. canina*. L.
- 1114 Taraczkos T. — *A. verticillata*. Vill.
- 1115 Czérna T. — *A. vulgaris*. With.
448. Hajka. *Stipa*. L.
- 1116 Árvalány H. — *S. pennata*. L.
- 1117 Kunkorgó H. — *S. capillata*. L.
449. Serteffű. *Setaria*. Beauv.
- 1118 Ragadó S. — *S. verticillata*. Beauv.
- 1119 Zöld S. — *S. viridis*. Beauv.
- 1120 Széna S. — *S. glauca*. Beauv.
- 1121 Olasz S. — *S. italica*. Beauv.
450. Muhar. *Panicum*. L.
- 1122 Pirók M. — *P. sanguinale*. L.
- 1123 Sima M. — *P. glabrum*. Gaud.
- 1124 Köles M. — *P. miliaceum*. L.
451. Kéthimpázsit. *Anthoxanthum*. L.
- 1125 Szagos K. — *A. odoratum*. L.
452. Czirok. *Holcus*. L.
- 1126 Puha Cz. — *H. mollis*. L.
453. Czirköles. *Sorghum*. Moench.
- 1127 Seprű Cz. — *S. vulgare*. Pers.
454. Polyvacsuk. *Phalaris*. L.
- 1128 Nádas P. — *Ph. arundinacea*. L.

455. Komócsin. Phleum. L.
 1129 Mezei K. — Ph. pratense. L.
 456. Ecsetpázsit. Alopecurus. L.
 1130 Réti E. — A. pratensis. L.
 1131 Pallagi E. — A. agrestis. L.
 1132 Bütykös E. — A. geniculatus. L.
 457. Málé. Zea. L.
 1133 Tengeri M. — Z. Mays. L.

Virágtalan növények.

Ősucsasnövők. Acrobrya protophyta.

XCII. Rend. Fentűsfélék. Salviniaceae.

458. Fentűsz. Salvinia. Mich.
 1134 Szárnyas F. — S. natans.

XCIII. Rend. Páfránfélék. Polypodiaceae.

459. Páprág. Aspidium. Sw.
 1135 Erdei P. — A. Filixmas. Sw.

XCIV. Rend. Zsurlófélék. Equisetaceae.

460. Zsurló. Equisetum. L.
 1136 Mezei Zs. — E. arvense. L.
 1137 Erdei Zs. — E. sylvaticum. L.
 1138 Tavi Zs. — E. palustre. L.
 1139 Iszap Zs. — E. limosum. L.

Kovács János.

- 3 Törpe Denevér. (*Vesperugo Pipistrellus*. Daub.)
- 4 Kései Denevér. (*Vesperugo serotinus*. Daub.)
- 5 Kétszinű Denevér. (*Vesperugo discolor*. Natterer.)
- 6 Szürke Denevér. (*Vespertilio murinus*. Schrb.)
- 7 Nagyfülü Denevér. (*Plecotus auritus*. L.) A pinczékben gyakori, de nem társaságban.

2. *Rovarevők. — Insectivora.*

- 8 Közönséges Sündisznó. (*Erinaceus europaeus*. L.)
- 9 Erdei cziczkány. (*Sorex vulgaris*. L.) Ezt a nép vagy Viczoknak vagy Gözűnek nevezi.
- 0 Törpe cziczkány. (*Sorex pygmaeus*. Pall)
- 1 Közönséges cziczkány. (*Sorex araneus*. Schreb.) Hogy a növényeledelt sem veti meg, onnan tudom, mert egy télen a kertészeti egylet tenyészházában a szegfű leveleit nagyon pusztította.
- 2 Közönséges Vakond. (*Talpa europaea*. L.)

3. *Ragadozók. — Carnivora.*

- 3 Közönséges Borz. (*Meles Taxus*. Schrb.)
- 4 Görény Menyét. (*Mustela putorius*. L.)
- 5 Közönséges Menyét. (*Mustela vulgaris*. Briss.)
- 6 Hermelin Menyét. (*Mustela erminea*. L.)
- 7 Nyest Menyét. (*Mustela Foina*. Briss.)
- Nyérez Menyét. (*Mustela lutreola*. L.)
- Közönséges Vidra. (*Lutra vulgaris*. L.) A Hortobágy vizének partjáról került egy a főiskolai muzeumba.
- Farkaseb. (*Canis Lupus*. L.) A debreczeni juhászok megkülönböztetik a komondor farkast és az agár farkast. Mind a kettőt vólt alkalmam megvizsgálni, s a muzeum számára kitömnüi. Komondor farkasnak nevezik azt, a melyik még teljes erejében lévén, jól táplálkozhatik, ennél fogva vaskosabb, szőre sűrűmöttebb, barnább és fénylőbb. Agár farkasnak nevezik azt, a melyik elvénülvén, nem képes magát jól táplálni, tehát karcsubb, s a szőre is fehérebb.
- Farkas eb. (*Canis familiaris*. L.) Sokféle válfaja létezik, de az alábbiaknak legbecsesebb válfaja a Juhász kutya; többnyire egészen fehér, bozontos szőrrel, lompos, lecsüngő farkkal, izmos nagy csontokkal és különösen vastag nyakkal. A farkasnak engesztelhetet-

VII. SZAKASZ.

Állattani ösmertetés.

Mindenek előtt ki kell nyilatkoztatnom, hogy ámbár már 25 év óta foglalkozom a debreczeni ref. főiskolában az állattan tanításával, s 34 év óta az állatok gyűjtésével, még sem mernék arról jótállani, hogy Debreczen gerinczes állatvilágának hiánytalan névsorát adhatnám. Ezen a téren sem előttem, sem mellettem senki más nem működött olyan, a kire hivatkozhatnám, s magam, mint gymnasiumi tanár, rendszeren 18—19 heti órával voltam elfoglalva: tehát ha minden egyéb körülmény meglett volna is, mi a tanulmányozásra és gyűjtésre megkívántatik, az idő hiányzott.

Meglehet tehát, hogy hiányos lesz az általam összeállított névsor, mert 1881-ben is két olyan emlőst fedeztem fel Debreczen határán, a Szőlő Pelét (*Myoxus dryas*. Schrb.) és a Földi Pocot (*Hypudaeus terrestris*. L.), melyeket ezelőtt itten soha sem láttam; azonban arról biztosíthatom az olvasót, hogy olyan állat neve nem ment bele, mely Debreczen nagy határán ne találhatnók.

Bevittem a névsorba azon őszállatok is, melyeknek maradványai városunk határában találtattak, s a főiskolai muzeumban megtekinthetők.

Gerinczesek. — Vertebrata.

A) Emlősök. — Mammalia.

1. Röpkedők. — Volitantia.

- 1 Patkóorrú Denevér (*Rhinolophus ferrum equinum*. Daub.)
- 2 Bűzös Denevér. (*Vesperugo Noctula*. Daub.) Leggyakrabban, s minden kissé enyhébb időre megszakitja téli álmát, s ilyenkor a főiskolának azon ablakaiban, melyeken télen által is csak leveles táblák vannak, százával tartózkodik. Volt alkalmam arról is meggyőződni, hogy ilyenkor a padláson felakasztott szalonnát nagyon szereti.

- 3 Törpe Denevér. (*Vesperugo Pipistrellus*. Daub.)
- 4 Kései Denevér. (*Vesperugo serotinus*. Daub.)
- 5 Kétszinű Denevér. (*Vesperugo discolor*. Natterer.)
- 6 Szürke Denevér. (*Vespertilio murinus*. Schrb.)
- 7 Nagyfülű Denevér. (*Plecotus auritus*. L.) A pinczékben gyakori, de nem társaságban.

2. Rovarevők. — Insectivora.

- 8 Közönséges Sündisznó. (*Erinaceus europaeus*. L.)
- 9 Erdei cziczkány. (*Sorex vulgaris*. L.) Ezt a nép vagy Viczoknak vagy Gözünek nevezi.
- 10 Törpe cziczkány. (*Sorex pygmaeus*. Pall.)
- 11 Közönséges cziczkány. (*Sorex araneus*. Schreb.) Hogy a növényeledelt sem veti meg, onnan tudom, mert egy télen a kertészeti egylet tenyészházában a szegfü leveleit nagyon pusztította.
- 12 Közönséges Vakond. (*Talpa europaea*. L.)

3. Ragadozók. — Carnivora.

- 13 Közönséges Borz. (*Meles Taxus*. Schrb.)
- 14 Görény Menyét. (*Mustela putorius*. L.)
- 15 Közönséges Menyét. (*Mustela vulgaris*. Briss.)
- 16 Hermelin Menyét. (*Mustela erminea*. L.)
- 17 Nyest Menyét. (*Mustela Foina*. Briss.)
- 18 Nyérez Menyét. (*Mustela lutreola*. L.)
- 19 Közönséges Vidra. (*Lutra vulgaris*. L.) A Hortobágy vizének partjáról került egy a főiskolai muzeumba.
- 20 Farkaseb. (*Canis Lupus*. L.) A debreczeni juhászok megkülönböztetik a komondor farkast és az agár farkast. Mind a kettőt vólt alkalmam megvizsgálni, s a muzeum számára kitömní. Komondor farkasnak nevezik azt, a melyik még teljes erejében lévén, jól táplálkozhatik, ennél fogva vaskosabb, szőre tömöttebb, barnább és fénylőbb. Agár farkasnak nevezik azt, a melyik elvényülvén, nem képes magát jól táplálni, tehát karcsubb, színe is fehérebb.
- 21 Házi eb. (*Canis familiaris*. L.) Sokféle válfaja létezik, de az alföldnek legbecsesebb válfaja a Juhász kutya; többnyire egészen fejér, bozontos szőrrel, lompos, lecsüngő farkkal, izmos nagy testtel és különösen vastag nyakkal. A farkasnak engesztelhetet-

len és hatalmas ellensége, bár egy magában soha sem meri azt másként, mint csak ugatása által megtámadni. A síkon is könnyen kiáll akármely fergeteget, s fedél alá nem vágyik. Éppen oly adás-vevés tárgya, mint más házi állat. Nyáron nem igen szorul rá, hogy a gazdája táplálja, mert akkor mezei egerekkel (*Arvicola arvalis*) táplálkozik, mint a Farkas; télen döggel tartják.

- 22 R ó k a e b. (*Canis vulpes*. L.)
- 23 V a d m a c s k a. (*Felis catus*. L.)
- 24 H á z i m a c s k a. (*Felis domestica*. L.)

4. Rágcsálók. — *Rosores*.

- 25 K ö z ö n s é g e s m ó k u s. (*Sciurus vulgaris* L.) Nálunk a szőre csaknem egészen fekete, legalább is fekete barna, nagyon ritka.
- 26 K ö z ö n s é g e s ü r g e (*Spermophilus citillus*. L.) Különösen a legelőkön lakik nagy mennyiségben, de a dinnyeföldeket is nagyon szereti, melyekben nem kevés kárt tud tenni.
- 27 K ö z ö n s é g e s P e l e. (*Myoxus Glis*. L.) Mióta a vén erdőket kipusztították, nagyon ritka
- 28 K e r t i P e l e (*Myoxus nitela*. L.) Csak a gyümölcsös és szőlőskertekben, a hol télre pajtákba vonulhat. Ritka.
- 29 M o g y o r ó P e l e (*Myoxus avellanarius*. L.) A városhoz közel eső Nagyerdőn igen közönséges.
- 30 S z ő l l ő P e l e (*Myoxus dryas*. Schrb.)
- 31 K ö z ö n s é g e s H ö r e s ö g (*Cricetus frumentarius*. L.)
- 32 H á z i e g é r (*Mus musculus*. L.)
- 33 E r d e i e g é r (*Mus sylvaticus*. L.)
- 34 K a z a l i e g é r (*Mus minutus*. Pall.) A nép ezt is Gözünek hívja.
- 35 S z á n t ó f ö l d i e g é r (*Mus agrarius*. Pall.)
- 36 G ö z ü e g é r (*Mus spicilegus-hungaricus*). Ezek hordják össze éjjelenként a kalászokat kúpokba; földdel ügyesen beborítják, s ez alatt lakik az egész család, több lakosztálylyal ellátott lakásában.
- 37 P a t k á n y e g é r (*Mus decumanus*. Pall.)
- 38 V í z i P o c z o k (*Arvicola amphibijs*. L.)
- 39 M e z e i P o c z o k (*Arvicola arvalis*. Pall.) Ez nálunk néha, száraz őszi időben oly nagy károkat tesz, hogy egész tábla földeket kétszer is újra kell vetni.
- 40 F ö l d i P o c z o k. (*Arvicola terrestris*. L.)

- 41 Vakegér = Földi kutya (*Spalax Typhlus*. Pall.)
 42 Tengeri disznó (*Cavia cobaya*. Pall.) Mint házi állatot tartják néhol, sokan azon hitben lévén, hogy a köszvényt elüzi.
 43 Mezei nyúl (*Lepus timidus*. L.) Nálunk nem tud nagyon elszaporodni, mert ugy a síkságon, mint az erdőségen egymást érik a tanyák, s a tanyai kuttyák és macskák az ügyetlen apró nyúlfiakat, — melyeket az anyyok is csak két—három nap szokott szoptatni, — szerfelett pusztítják.
 44 Tengeri nyúl (*Lepus cuniculus*. L.) Házi állat, de inkább csak a gyermekek tartják; mert a mi népünk a húsát nem eszi.

5. *Orrmányosok. — Proboscidea.*

- 45 Ős Elefánt = Mammoth (*Elephas primigenius*). Több darab esontja, fogak, agyarak, egy alsó állkapcsa első része, egy hátulsó czombesont, stb. vannak muzeumunk birtokában, de nagyobb részének lelhelye nem tudatik.

6. *Párosujjuak. — Artiodactyla.*

- 46 Őz (*Cervus capreolus*. L.) Szórványosan mindig találtatott, de az utóbbi időkben gondos felügyelet alatt szépen szaporodik a gúti erdőségekben.
 47 Gim Szarvas (*Cervus Elaphus*. L.) Csak agancsai találtattak egy utczai csatorna ásása alkalmával.
 48 Óriás Szarvas (*Cervus hybernicus*). A Tisza medréből van egy nem egészen ép kaponyája egészen ép agancsokkal; de 1876-ban T.-Lökről egy zsidó egy egészen ép kaponyát hozott be eladás végett, hanem a főiskolai muzeum nem volt képes a követelt árt, 50 frtot érte kifizetni. Ezt a szép kaponyát a tiszai halászsok hálója húzta ki.
 49 Házi kecske (*Capra Hircus*. L.) A nép nem tenyésztí ugyan, hanem fejő kecskéket tartanak, ilyeneket is csak kevesen.
 50 Házi juh (*Ovis Aries*. L.) Most már leginkább a birkát tartják, s az a szép debreczeni magyar juh faj, hosszú fürtös gyapjával, egyenes szépen tekeredett, 75—100 centiméternyire elálló szarvaival, talán nem sokára elfog pusztulni. Ennek gyapjából készílik a debreczeni fürtös gubát, bőréből a juhászbundát, az alföldi népnek legmelegebb, s a legszigorubb hideggel is daczoló téli ruháját. A fekete és tarka báránybőröket pedig csak ugy készí-

tetlenül használják a bundákra gallérnak, még a körmöket is rajta hagyva. Egyébiránt a juhászbundákhoz sem készítik ki a bőrt, csak kitörlik, s az ilyen zsiros szőrű bundát tartják télen legmelegebbnek, nyáron leghűvösebbnek, mely zsirosságával együtt melegének nagy részét is elveszti.

- 51 **Házi Tulok** (Bos Taurus. L.) A hazánkban általánosan elterjedt nagy szélesen álló szarvu, nagy testű, rövid első lábakkal bíró magyar faj. A fejős tehének között is csak kevés svájci vagy hollandi faj, s a Várad vidékéről ide kerülő **Riska** is csak kevés találtatik.
- 52 **Bivaly Tulok** (Bos Bubalus. L.) Alig találtatik egynehány, miután a mi pusztai éghajlatunkat nem nagyon bírja.
- 53 **Bölény Tulok** (Bos Urus. L.) Ugy látszik, hogy ezen kivesző félben levő szép tulokfaj, melynek utolsó példányát hazánkban ezen századnak éppen a legelején lötték el a székely havasokon, hajdan nemcsak az erdős hegyeken, hanem a mocsáros síkságon is tanyázott. Erre mutat az, hogy 1880-ban került muzeumunkba egy a Tiszából kihalászott szép kaponyája; s néhány évvel ezelőtt a gözmalmi kút ásása alkalmával 9—10 öl mélységből egy első czombesontja.
- 54 **Ős Tulok** (Bos primigenius.) Ennek egy szép homlokcsontja hatalmas szarvcsapjaival diszkesedik muzeumunkban, melyről csak hagyomány után tudjuk, hogy a Tiszából halásztatott ki, s nem tudni mennyi ideig függött a régi — még a harminczas években lerontott. — régi városházának kapubejáratában a boltozaton. Onnan került a főiskola birtokába.
- 55 **Vaddisznó.** (Sus Scrofa L.) Most már nem tenyészik nálunk, miután erdeink és nádas réteink annyira megritkultak, hogy kivált nyáron által nem nyújthatnak neki biztos menedéket; de a Rézhegyekről rendszeren minden évben vetődik le egynehány. Azt a szép nagy vadkant, mely muzeumunkban van, 1879. decz. 24-én ejtették el a komádi Sárrétnek a szeghalmi határban eső Halas nevű részén. — A házi disznónak több nemes válfaja tenyésztetik, de a régi híres szalontai nagy veres válfaj, mely régebben itt is kitünő előszeretettel tenyésztetett, már egészen kipusztult.

7. *Páratlan ujjak.* — *Perissodactyla.*

- 56 Ló. (*Equus caballus* L.) Tiszta önálló válfaj egyedül csak a város ménese, mely mint elősmert valódi válfaj, nagy figyelemmel és gonddal tartatik fenn.
- 57 Ősvilági ló. (*Equus* . . . ?) Én sem voltam képes a fajt meghatározni, a budapesti és bécsi geológiai társulatok szaktudósai sem tudtak többet róla mondani, mint hogy *Equus* . . . ? Két fog van belőle, mely a tégláskertben egy kút ásása alkalmával harmadfél öl mélységben találtatott.
- 58 Szamár. (*Equus Asinus*. L.)
- 59 Orrszarvú (*Rhinoceros tychorinos*.) Egy ép kaponya van muzeumunkban. Ez is a régi városháza egyik kapubejáratának boltozatáról függött le lánczon, s onnan került a muzeum birtokába, de lehelhelyéről csak annyit tudunk, hogy a debreczeni határban, hihetőleg a Tiszában találtatott. Ez a faj egyébiránt még Szibériában is találtatik.

B) Madarak. — *Aves.*

Kötelességemnek tartom, hogy a madarak közül ne csak az itt fészkelő s itt költő, — hanem azon vándormadarakat is felsoroljam melyek átutaztukban Debreczen határán is megpihennek vagy épen több időre megtelepednek; mint szinte azokat is, melyek nem minden évben rendszeresen, hanem csak egyszer-másszor szoktak itten megfordulni. De ezen körülmény minden ilyen faj után fel lesz említve. Madárvilágunk különben elég változatos és elég gazdag; mit annak kell tulajdonítanunk, hogy Debreczen határa délre az alföldi síkságra csaknem a nagy Kunságig és egészen a Tiszáig lenyulik, északon pedig a Nyírség hullámos, hegyes-völgyes és erdős talaján egészen Nyíradonyig terjed; ennél fogva amott a vízi és pusztai, emitt az éneklő s erdei madaraknak nagy számával találkozunk. — Egyébiránt Debreczen vidékén is azt tapasztaljuk, hogy a mint a vidék ábrázatja a mocsárok lecsapolása s a vén fájú erdők levágása által lassankint változik, azon módon változik a madárvilág ábrázatja is. Így például mióta nagy kiterjedésű erdőségünkben a vén odvas fák kikoptak, az odúban költő madaraknak, a vadgalamboknak és seregélyeknek száma is fogyott. Ugyanez történt a mocsáros rétek lecsapolása folytán

a vízi madarakkal is. Sőt 1863-ban, abban a szerfelett száraz esztendőben eljöttek ugyan gólyáink, s régi fészkeiket el is foglalták, de látván, hogy maguk is alig lesznek képesek megélni, nem hogy fiaikat fel tudnák nevelni, nem tojtak s nem költöttek sem itt, sem a Sárrét vidékén.

1. *Éneklők. — Oscines.*

- 1 Csiz pinty. (*Fringilla Spinus* L.) nem költ itt, csak télen jő hozzánk.
- 2 Tenglicz pinty (*Fringilla carduelis* L.)
- 3 Gyügyü pinty (*Fringilla Linaria* L.) Ez a Földi által ugy nevezett Csicsörke, a melyet sok helyen kis Kenderikének neveznek. Nálunk nem költ.
- 4 Kenderike pinty (*Fringilla cannabina* L.)
- 5 Zöldike pinty (*Fringilla Chloris* L.)
- 6 Erdei pinty (*Fringilla coelebs* L.)
- 7 Hegyi pinty (*Fringilla montifringilla* L.)
- 8 Kanári pinty (*Fringilla canaria*) csak kaliczkás madár.
- 9 Közönséges magtörő (*Coccothraustes vulgaris* Pall.) Ezt népiesen kosorrú verébnek is hívják.
- 10 Házi veréb (*Passer domesticus* L.)
- 11 Mezei veréb (*Passer montanus* L.)
- 12 Közönséges Pirók (*Pyrrhula vulgaris* L.)
- 13 Czitrom sármány (*Emberiza Citrinella* L.)
- 14 Köleses vagy Nagy Sármány (*Emberiza miliaria* L.)
- 15 Nádi Sármány (*Emberiza Schoeniulus* L.)
- 16 Mezei pacsirta (*Alauda arvensis* L.)
- 17 Erdei pacsirta (*Alauda arborea* L.)
- 18 Búbos pacsirta (*Alauda cristata* L.)
- 19 Fejér Billegény (*Motacilla alba* L.)
- 20 Sárga Billegény (*Motacilla flava* L.)
- 21 Mezei Pipiske (*Anthus pratensis* L.)
- 22 Ligeti Pipiske (*Anthus arboreus* Bechst.)
- 23 Vízi Pipiske (*Anthus aquaticus* Bechst.)
- 24 Mezei pipiske (*Anthus campestris* Bechst.)
- 25 Közönséges Fakuszó (*Certhia familiaris* L.)

- 26 Kurtakalapács. Földi (*Sitta europaea*. L.)
- 27 Tüzesfejű Királyka (*Regulus ignicapillus*. Brehm)
- 28 Sárgafejű Királyka (*Regulus flavicapillus*. Naum.)
- 29 Hosszufarkú czinke (*Parus caudatus*. L.)
- 30 Kék czinke (*Parus coeruleus*. L.)
- 31 Szénczinke (*Parus major*. L.)
- 32 Mocsári czinke (*Parus palustris*. L.)
- 33 Búbos czinke (*Parus cristatus*. L.)
- 34 Függő czinke (*Parus pendulinus*. L.) Az erdők mocsáros ligetein, hol igen sok a nyárfa, nagyon közönséges; mesterséges függő fészkeknek fonatát is leginkább a nyárfa barka pelyhével tömi meg.
- 35 Szakállas czinke. (*Parus barbatus*. Briss.)
- 36 Rigó zenér (*Sylvia turdoides*. Meyer.) Ezt a nádasainkban kellemetlen recsegő lármájokkal alkalmatlankodó zenért hívják az alföldön nádi verébnek, nem a nádi sármányt.
- 37 Nádi zenér (*Sylvia arundinacea*. Briss.)
- 38 Mocsári zenér (*Sylvia palustris*. Bechst.)
- 39 Sási zenér (*Sylvia phragmitis*. Bechst.)
- 40 Gunyoló zenér (*Sylvia Hypolais*. L.)
- 41 Füttyös zenér (*Sylvia sibilatrix*. Bechst.)
- 42 Rendike zenér. Földi. (*Sylvia Trochilus*. L.)
- 43 Poszáta zenér (*Sylvia curruca*. Lath.)
- 44 Barátka zenér (*Sylvia atricapilla*. Briss.)
- 45 Szürke zenér (*Sylvia cinerea*. (Briss.)
- 46 Kerti zenér (*Sylvia hortensis*. Pennant)
- 47 Küllős zenér (*Sylvia Nisoria*. Bechst.)
- 48 Füstfarkú zenér (*Sylvia Phoenicurus*. L.)
- 49 Vörösfarkú zenér (*Sylvia Tithys*. Scopoli.)
- 50 Bájdalú fülemüle (*Lusciola Luscinia*. L.)
- 51 Kékbegyű fülemüle (*Lusciola svecica*. L.)
- 52 Veresbegyű fülemüle (*Lusciola rubecula*. L.)
- 53 Hontsziklár = Hontmadár. Földi. (*Saxicola oenanthe*. L.)
- 54 Boros rigó (*Turdus iliacus*. L.)
- 55 Éneklő rigó (*Turdus musicus*. L.)
- 56 Húros rigó (*Turdus viscivorus*. L.)
- 57 Fekete rigó (*Turdus Merula*. L.)

- 58 Csaláncsattogató ökörzem (*Troglodytes parvulus*.)
 59 Közönséges seregély (*Sturnus vulgaris*. L.)
 60 Rózsaszínű seregély (*Merula rosea*. Briss.)
 61 Közönséges aranybegy (*Oriolus Galbula* L.) = Sárga rigó.
 62 Holló varjú (*Corvus Corax*. L.)
 63 Vetési vagy fekete varjú (*Corvus frugilegus*. L.)
 64 Tarka varjú (*Corvus Cornix*. L.)
 65 Csóka varjú (*Corvus Monedula*. L.)
 66 Csörgő szarka (*Pica caudata*. L.)
 67 Cserszajkó (*Garrulus glandarius*. L.)
 68 Mogyorós szajkó (*Nucifraga caryocatactes*. L.)
 69 Őr Gébics (*Lanius Excubitor*. L.)
 70 Kis gébics (*Lanius minor*. L.)
 71 Tövisszúró gébics (*Lanius Collurio*. L.)
 72 Vörösfejű gébics (*Lanius ruficeps*. Bechst.)
 73 Szürke légykapó (*Muscicapa grisola* L.)
 74 Gyászos légykapó (*Muscicapa luctuosa*. Temm.)
 75 Őrves légykapó (*Muscicapa albicollis*. Temm.)
 76 Selyemfarkú Loeska (*Bombycilla garrula*. L.)
 77 Házi fecske (*Hirundo urbica*. L.)
 78 Füstifecske (*Hirundo rustica*. L.)
 79 Pati fecske (*Hirundo riparia*) A merdek homokpartokban.

2. *Rikácsolók. — Clamatores.*

- 80 Keeskefejő lappantyú (*Caprimulgus europaeus*. L.)
 81 Kőfali lábatlanfecske (*Cypselus Apus*. L.) Költés után mindjárt nálunk terem. Nyelve le van növe.
 82 Búbos banka (*Upupa Epos*. L.) Nálunk nagy bőségben.
 83 Közönséges gyurgyalag (*Merops Apiaster*. L.) A debreczeni madarászok földi rigónak hívják, minthogy parti fecske módjára partokba vájt lyukakba fészkel.
 84 Csacsogó karies (*Coracias garrula*. L.) A nép nyelvén szaricsóka.

3. *Kúszók. — Scansores.*

- 85 Hangos kakuk (Cuculus canorus L.) A nép azt hiszi, hogy ebből lesz vénkorára a herjóra (Falco Subbuteo)

- 86 Közönséges nyaktekercs (*Yunx Torquilla* L.)
 87 Zöld harkály (*Picus viridis* L.)
 88 Szürke harkály (*Picus Canus* Gm.)
 89 Fekete harkály (*Picus Martius* L.) Egyetlen egy őszön kaptam a nagyerdőről.
 90 Nagy harkály (*Picus major* L.)
 91 Közép harkály (*Picus medius* L.)
 92 Kis harkály (*Picus minor* L.)

4. *Ragadozók. — Rapaces.*

- 93 Fátyol bagoly (*Strix flammea* L.)
 94 Erdei bagoly (*Strix Aluco* L.)
 95 Nagyfüles bagoly (*Strix bubo* L.)
 95 Kisfüles bagoly (*Strix Otus* L.)
 95 Réti bagoly (*Strix brachyotus* Forst.)
 96 Kuvik bagoly (*Strix Noctua* Retz.)
 97 Törpe bagoly (*Strix passerina* L.)
 98 Fekete keselyű (*Vultur fulvus* Briss.)
 99 Szürke keselyű (*Vultur cinereus* Temm.)
 100 Törpe sas (*Aquila pennata* Gm.)
 101 Lármás sas (*Aquila naevia* Briss.)
 102 Csonttörő sas (*Haliætos albicilla* Briss.)
 103 Folytogató sólyom (*Falco Laniarius* L.)
 104 Herjóka sólyom (*Falco Subbuteo* L.)
 105 Törpe sólyom (*Falco Aesalon* Gm.)
 106 Vérese sólyom (*Falco Tinnunculus* L.)
 107 Közönséges héjja (*Astur palumbarius* L.)
 108 Karvaly héjja (*Astur Nisus* L.)
 109 Mezei örvölyű (*Circus cyaneus* L.)
 110 Nádi örvölyű (*Circus aeruginosus* L.)
 111 Hamvas örvölyű (*Circus cineraceus* L.)
 112 Egerész ölyű (*Buteo vulgaris* Bechst.)
 113 Gatyás ölyű (*Buteo Lagopus* Brünn.)
 114 Méhész ölyű (*Pernis apivorus* L.)
 115 Fecskefarku kánya (*Milvus regalis* Briss.)
 116 Fekete kánya (*Milvus niger* Briss.)

5. Galambok. — *Columbae*.

- 117 Örvös galamb (*Columba Palumbus*. L.) Mint átköltöző.
 118 Vad galamb (*Columba Oenas*. Gm.) Mint költő madár ritka ugyan nálunk, miután odvas vén fáink nem nagy számmal vannak, ő pedig csoportosan szeret fészkelni, hanem aratás után tüstént felkeresi tarlóinkat.
 119 Vad gerlicze galamb (*Columba Turtur*. L.)
 120 Kaczagó galamb — Házi gerlicze (*Columba risoria*. L.)

6. Tyúkok. — *Gallinae*.

- 121 Szürke fogoly (*Starna cinerea*. Briss.)
 122 Pitypalatyos fürj (*Ortygion Coturnix*. L.)
 123 Házi tyúk (*Gallus gallinaceus*. Pall.)
 124 Közönséges páva (*Pavo cristatus*. L.)
 125 Közönséges pulyka (*Meleagris Gallopavo*. L.)
 126 Közönséges gyöngytyúk (*Numida Meleagris*. L.)

7. Gázlók. — *Grallae*.

- 127 Lomha túzok (*Otis tarda*. L.)
 128 Reznek túzok (*Otis Tetrax*. L.) Ritka.
 129 Kék gém (*Ardea cinerea*. L.)
 130 Veres gém (*Ardea purpurea*. L.)
 131 Nagy kócsag gém (*Ardea alba*. L.) Kóborló.
 132 Kiskócsag gém (*Ardea Garzetta*. L.) Kóborló.
 133 Hajaskócsag gém (*Ardea comata*. Pall.) Kóborló.
 134 Apró gém (*Ardea minuta*. L.) Költöző.
 135 Dobos gém (*Ardea stellaris*. L.) Mihelyt ez megszólal, kihajtatja a gazda heverő jószágát a loesogóra; mihelyt hármat bőfent egymásután, kint kell hálni a pásztoroknak a jószággal.
 136 Vakvarjú gém (*Ardea Nycticorax*. L.) Ezt a nép oláh papnak hívja.
 137 Fejér gólya (*Ciconia alba*. Briss.)
 138 Közönséges kanálogém (*Platalea Leucorodia*. L.)
 139 Magyar batla (*Ibis falcinellus*. L.) Fekete sneff. Kóborló.
 140 Arany lile (*Charadrius pluvialis*. L.)
 141 Bohó lile (*Charadrius Morinellus*. L.)

- 142 Búbos bibicz (*Vanellus cristatus*. Meyer és Wolf.)
 143 Erdei szalonka (*Scolopax rusticola*. L.)
 144 Apró szalonka (*Ascalopax Gallinula*. L.)
 145 Mocsári szalonka (*Ascalopax Gallinago*. L.)
 146 Ugari szalonka (*Ascalopax major*. Gm.)
 147 Harczos libucz (*Tringa pugnax*. L.)
 148 Zöldlábú vizi szalonka (*Totanus Glottis*. L.)
 149 Tavi vizi szalonka (*Totanus stagnatilis*. L.)
 150 Vöröslábú vizi szalonka (*Totanus fuscus*. Briss.)
 151 Tarka vizi szalonka (*Totanus Calidris*. L.)
 152 Parti vizi szalonka (*Totanus Glareola*. L.)
 153 Pettyes vizi szalonka (*Totanus ochropus*. L.)
 154 Szélkiáltó póling (*Numenius arquata*. L.)
 155 Gólyalábú tücs (*Hypsibates Hinantopus*. L.)
 156 Kardorrú csutor (*Recurvirostra Avocetta*. L.)
 157 Vizi guvat (*Rallus aquaticus*. L.)
 158 Közönséges harizs (*Crex pratensis*. Bechst.)
 159 Zöldlábú vizi tyúk (*Gallinula chloropus*. L.)
 160 Pettyes vizi tyúk (*Ortygometra Porzana*. L.)
 161 Kicsiny vizityúk (*Ortygometra minuta*. L.)
 162 Szürke daru (*Grus cinerea*. Bechst.)
 163 Lile mankócz (*Oedicnemus crepitans*. Temm.)

8. *Uzók. — Natatores.*

- 164 Néma hattyú (*Cygnus Olor*. Gm.) Nyár végén a Tiszán és Hortobágyban.
 165 Szürke lud (*Anser cinereus*. Meyer és Wolf.) A házi lud őse.
 166 Vetési lud (*Anser segetum*. Gm.) Lengyel ludnak hijják, s nagy csapatokban lepi el télen a vetéseket.
 167 Lillik lud (*Anser albifrons*. Pennant.) Csak párosával költözik, s hangjáról lilliknek hijják.
 168 Telelő rucza (*Anas Querquedula*. L.)
 169 Csergő rucza (*Anas strepera*. L.)
 170 Hegyesfarkú rucza (*Anas acuta*. L.)
 171 Tőke rucza (*Anas Boschas*. L.) Őse a házi ruczának.
 172 Apró rucza (*Anas Crecca*. L.)

- 173 Kanalas rucza (*Anas clypeata*. L.)
- 174 Búbos rucza (*Anas Fuligula*. L.)
- 175 Fejérszemű rucza (*Anas Nyroca*. Gúldenst.)
- 176 Rótt rucza (*Anas ferina*. L.)
- 177 Jégrucza (*Anas Clangula*. L.)
- 178 Göndörnyakú gődény (*Pelecanus crispus*. Bruch.)
- 179 Közönséges gődény (*Pelecanus Onocrotalus*. L.)
- 180 Nagy kárakaton a (*Phalacrocorax Carbo*. Briss.)
- 181 Kaczagó sirály — Lószemű sirály (*Larus ridibundus*. L.)
- 182 Vész-sirály (*Larus canus*. L.)
- 183 Ezüstös sirály (*Larus argentatus*. L.)
- 184 Nagy halászk a (*Sterna Hirundo*. L.)
- 185 Bajuszos halászk a (*Sterna hybrida*. Pall.)
- 186 Fekete halászk a (*Sterna nigra*. Briss.)
- 187 Kis vöcsök (*Podiceps minor*. Lath.)
- 188 Fülel vöcsök (*Podiceps auritus*. Briss.)
- 189 Kisbúbú vöcsök (*Podiceps subcristatus*. Jacq.)
- 190 Búbos vöcsök (*Podiceps cristatus*. L.)

C) Hüllők. — Reptilia.

- 1 Közönséges teknős (*Emys europaea*. Schn.)
- 2 Közönséges vipera (*Pelias berus*. L.) Kurta kigyó.
- 3 Vizi sikló (*Tropidonotus natrix*. L.)
- 4 Sima sikló (*Coronella laevis*. Merr.)
- 5 Zöld gyík (*Lacerta viridis*. Daud.)
- 6 Fúrge gyík (*Lacerta agilis*. L.)
- 7 Fali gyík (*Lacerta muralis*. Merr.)
- 8 Törékeny kuszma (*Angvis fragilis*. L.)

D) Kétéletűek. — Amphibia.

- 1 Közönséges levelibéka (*Hyla arborea*. L.)
- 2 Kecské-béka (*Rana esculenta*. L.)
- 3 Gyepi béka (*Rana temporaria*. L.)
- 4 Vizi varangy (*Pelobates fuscus*. Wagl.)
- 5 Vereshasu béka (*Bombinator igneus*. Merr.)

- 6 Szürke varangy (*Bufo cinereus*. Schn.)
- 7 Keresztes varangy (*Bufo Calamita*. L.)
- 8 Tarajos göte (*Triton cristatus*. Laur.)
- 9 Foltos göte (*Triton punctatus*. Merr.) — A nép mindkét utóbbit vizibornyunak nevezi, s nagyon óvakodik tőle, hogy nyáron a kútgödrök vagy a mocsárok iszapos vizével apró porontyait meg ne igya. Azt hiszi ugyanis, hogy ez az ember gyomrában is tovább él, nagyra nő, akkor a gyomrot átrágja.

E) Halak. — Pisces.

A halak közül mindazon fajokat elő fogom sorolni, melyek a debreczeni piacon, mint friss halak, elő szoktak fordulni; mert ezeknek legnagyobb része a Tiszából kerül, s a debreczeni határhoz is tartozik egy darab Tisza. Rendes halászatunk van még a Hortobágyban is; de úgy ennek mint számos mocsárainknak, melyek kivált a vizes években telve vannak hallal, ugyanazon hal fajait találjuk, melyek a Tiszában és annak kiöntéseiben élnek. — Vizes esztendőknél még a vasúti töltés gödrei is tele vannak halakkal, s a szegényebb néposztály ezeket is kihalászsza; de ezek nincsenek mégis oly nagy bőséggel, hogy piacra kerülnének. A komádi Sárrétről és a Nyírségről, — leginkább Kemeccséről, — csak a csík és a csík közzé keveredve a bobály kerül a debreczeni piacra. — Azt tudom, hogy az általam összeállított névsor hiányos, de arról biztosítom az olvasót, hogy névsoromat nem a mások előadása után jóhiszeműleg, hanem saját vizsgálataim és észleleteim után állítottam össze. — A nemeknek és fajoknak magyar neveire meg kell jegyezni: hogy én azokban még tudományos megállapodást nem ösmerek; a halászok elnevezései pedig a különböző vidékekhez képest különbözők, sőt ugyanazon vidéken is ingadozóak; sőt az is megesik, hogy két különböző fajnak ugyanazon egy neve van. Az elnevezésben tehát csak a latin névben lehet megbizni.

- 1 Folyami sügér (*Perca fluviatilis*. L.)
- 2 Közönséges süllő (*Lucioperca Sandra*. C.)
- 3 Közönséges répahal (*Aspro vulgaris*. C.)
- 4 Furkó sérincz (*Acerina vulgaris*. C.)

- 5 Potyka ponty (*Cyprinus vulgaris*. L.)
- 6 Tiszaponty (*Cyprinus hungaricus*. Heck.)
- 7 Közönséges kárász (*Carassius vulgaris*. Nils.)
- 8 Aranyhal (*Cyprinus auratus*. Heck.) A gőzmalmi tóban szabadon.
- 9 Czigányhal Czompó (*Tinca vulgaris*. Cuv.)
- 10 Folyami márna (*Barbus fluviatilis*. Agas.)
- 11 Önhal (*Aspius rapax*. Agas)
- 12 Dévér ponty (*Idus melanotus*. Heck.)
- 13 Veresszemű keszeg (*Scardinius erythrophthalmus*. Bon.)
- 14 Veresszárnyu keszeg (*Leuciscus rutilus*. L.)
- 15 Jász keszeg (*Leuciscus Virgo*. Heck.)
- 16 Közönséges csuka (*Esox Lucius*. L.)
- 17 Bobály (*Umbra Crameri*. Fitzing.) Ez a csikkal együtt kerül hozzánk, de nem tartják ehetőnek, s Komádiban is csak a disznónak adják.
- 18 Közönséges csik (*Cobitis fossilis*. L.) Ennek válfaja a fejéren csikolt, s néha csaknem egészen fejér királycsik.
- 19 Tüskés csik (*Cobitis taenia*. L.) A tiszai halászoknál P—a-vágó, s ezt a nevét még Heckel is felemlíti.
- 20 Közönséges harcsa (*Silurus glanis*. L.)
- 21 Dévér durda (*Abramis brama*. Cuv.)
- 22 Közönséges kecsége (*Acipenser ruthenus*. L.)
- 23 Sőreg kecsége (*Acipenser Stellatus*. Pall.)
- 24 Tok kecsége (*Acipenser schypa*. Güldenst.)

Kovács János.

Debreczen Rovarfaunája.

Debreczen rovarfaunájának tanulmányozása, kikutatása s összeállításával, mennyire hivatalos foglalkozásaim azt megengedték, immár 20 év óta foglalkozom. E czélból minden irányban tettem kirándulásokat a város határára, nevezetesen a várost környező szőlőskertekbe, s erdőségekbe u. m. a Monostor, Nagyerdő, Apafája, Nagy-Csere, Haláp, Fancsika, Bánk és Pacz nevű erdőségekbe; a várostól északkelet- és délre eső homokos talaju, s a nyugotra fekvő fekete földű közlegelőkre, — melyek már most magánosok birtokába jutottak; — az agyagos talaju tanyaföldekre, s a legelőül használt nagyterjedelmű Hortobágyra; vizsgáltam az ezen különböző területeken található vízeket, tavakat és folyókat, s végre bejártam az egész ugynevezett Debreczen vidéki síksós területet, mely a Szabolcsmegye északkeleti részét határoló Tiszától egész a Berettyó folyóig terjed. — Ezen kirándulásaim s kutatásaim eredménye gyanánt terjesztem itt elő Debreczen rovarfaunáját. Távolról sem vagyok azon téves hitben, miszerint ezen fauna immár tökéletesen ki volna meritve, sőt erős meggyőződésemm, hogy még számos fajokkal fog az szaporodni, s így dolgozatom csak alapul szolgálанд azok számára, kik később e téren működni kívánnak. Az itt előterjesztett faunából is azonban levonhatjuk általában annak délkeleti jellegét, s átláthatjuk, hogy elég számos ritka faj jó itt elő, melyek a névsorban * jegygyel vannak megkülönböztetve. Nevezetes, hogy oly fajokra is találtunk, melyek eddigelő Magyarországbán sehol sem találtattak, milyen a félröpűek közül az *Euryopicoris nitidus* Mey. és a *Notonecta lutea* Müll. Találtunk oly fajra, mely a Kárpátok fenyveseiből importáltatott a karácsonyfákkal s most az itt cultivált fenyőfákon tenyészik, s ez az ormányosok közé tartozó *Gasterocercus depressirostris*. Feltaláltuk a Frivaldszky Imre által felfedezett igen ritka *Platyscelis hungaricust*, a rejtényfélék (*Tenebrionidae*) családjából, a *Jaspidea celsia* ritka éjenczet a pikkelyröpűek rendjéből. stb. A fajok meghatározásait teljesen hiteleseknek tekinthetjük, miután azok a magyar nemzeti muzeumban rectificáltattak s illetőleg végrehajtottak Fri-

valdszky János muzeumi igazgató ör, Mocsáry Sándor muzeumi segédőr s Dr. Horváth Géza az országos phylloxera-bizottság elnöke által, kiknek ez alkalommal is páratlan előzékenységök s szívélyes fáradozásaikért hálás köszönetet szavazok.

I. Rend. Orthoptera. (Egyenes röpüek).

A. Pseudoneuroptera. (Álreczés röpüek.)

1. Család. Libellulidae.	Ischnura pumilio Charp.
Diplax striolata. Charp.	„ elegans. Vanderl.
„ flaveola. Linn.	„ cyathigera. Mindezen fajok nemcsak a mezőkön, hanem a városi kertekben is előfordulnak.
„ sangvinea. Müll.	
Libellula depressa. Linn.	2. Család. Ephemeridae.
Libella cancellata. Linn.	Heptagenia flavipennis Duf.
Anax formosus. Vanderl.	(cerea Pict.)
Aeschna affinis Vanderl.	Heptagenia fluminum. Pict.
„ mixta. Latr.	3. Család. Perlidae.
Calopteryx splendens. Harris.	Chloroperla venosa. Pict.
Lestes barbara Fabr.	
Sympicna fusca Vanderl.	

B. Orthoptera genuina. (Valódi egyenes röpüek.)

1. Család. Blattina. Burm Csótánfélék.	Gryllus campestris. Linn.
Blatta lapponica Linn. a Nagy-Erdőn rendkívüli mennyiségben.	Oecanthus pellucens. Scop.
Periplaneta orientalis. Linn.	4. Család. Locustina. Burm. Szöcskefélék.
2. Család. Mantodea. Burm. Táltorfélék.	Locusta viridissima Linn. a szőlőkertekben
Mantis religiosa. Linn. a szőlőkertekben.	Locusta caudata Charp.
3. Család. Gryllodea. Burm. Tücsökfélék	5. Család. Acridiodes. Burm. Sáskafélék.
Gryllotalpa vulgaris Latr. a házi kertekben.	Tryxalis nasuta. Linn. különösen sok a Nagy-Erdőn.

Stenobothrus dorsatus Zett.	} a közlegelőkön sokszor rendkívüli mennyiségben.	Epacromia thalassina. Fabr.
„ pratorum. Fieb.		Caloptenus italicus Linn.
„ rufipes. Zett.		Pachytylus migratorius. Linn. a szőlőskertekben.
„ nigromaculatus. HS.		Pachytylus cinerascens. Fabr. egyes példányokban mind két faj jó elő évenkint a szőlőkben.
„ geniculatus. Fisch.		Oedipoda insubrica. Scop. a nagy-erdőn.
„ haemorrhoidalis. Charp.		Oedipoda coerulescens. Linn.
„ biguttulus. Linn.		„ variabilis.
„ biguttatus. Charp.		Tettix subulata. Linn.
Stauronotus brevicollis. Eversm.		

C. *Dermatoptera*. (Bórszárnyuak.)

- Forficessila riparia*. Lin. *gigantea* Fabr. a szűksós tavak partjain tenyésző növények alatt
Forficula auricularia. Lin.

II. Rend. *Neuroptera*. (Reczés röpüek.)

- | | |
|--|---|
| 1. Család. <i>Panorpidae</i> .
<i>Panorpa communis</i> . Linn. | 4. Család. <i>Hemerobidae</i> .
<i>Chrysopa septempunctata</i> . Wesm. |
| 2. Család. <i>Pdryganidae</i> .
Tegzérfélék.
<i>Limnephilus flavicornis</i> . Fabr.
„ <i>griseus</i> . Linn.
„ <i>vittatus</i> . Fabr.
<i>Grammotaulius nitidus</i> . Müll.
<i>Gonotaulius griseus</i> .
<i>Chaetotaulius flavicornis</i> . | „ <i>formosa</i> Braver.
„ <i>perla</i> . L.
„ <i>abbreviata</i> . Curs.
„ <i>vulgaris</i> . Schneid.
„ <i>prasina</i> . Burm. Mindezen fajok a házi kertekben.
<i>Creagris plumbeus</i> . Oliv.
<i>Myrmecaelurus trigrammus</i> . Pall.
<i>Myrmeleon europaeum</i> . M. L.
„ <i>formicarium</i> . L. alkonnyatkor raj képében szállingózik a közlegelőkön. |
| 3. Család. <i>Sialidae</i> .
<i>Rhaphidia ophiopsis</i> .
„ <i>Xanthostigma</i> . Schum. | |

III. Rend. *Coleoptera*. (Téhelyröpüek.)

1. Család. *Carabidae*. Futonczfélék.
Cicindela campestris. Linn. Nemcsak a mezőkön, hanem a házi kertekben is.

dszky János muzeumi igazgató ör, Mocsáry Sándor muzeumi segédőr s Dr. Horváth Géza az országos phylloxera-egyesület elnöke által, kiknek ez alkalommal is páratlan előzékenysége s szívélyes fáradozásaikért hálás köszönetet szavazok.

I. Rend. Orthoptera. (Egyenes röpüek.)

A. Pseudoneuroptera. (Álreczés röpüek.)

1. Család. Libellulidae.	Ischnura pumilio Charp.
Diplax striolata. Charp.	„ elegans Vanderl.
„ flaveola. Linn.	„ cyathigera. Mindezen fajok nemcsak a mezőkön, hanem a városi kertekben is előfordulnak.
„ sangvinea. Müll.	
Libellula depressa. Linn.	2. Család. Ephemeridae.
Libella cancellata. Linn.	Heptagenia flavipennis Duf. (cerea Pict.)
Anax formosus. Vanderl.	Heptagenia fluminum. Pict.
Aeschna affinis Vanderl.	3. Család. Perlidae.
„ mixta. Latr.	Chloroperla venosa. Pict.
Calopteryx splendens. Harris.	
Lestes barbara Fabr.	
Sympicna fusca Vanderl.	

B. Orthoptera genuina. (Valódi egyenes röpüek.)

1. Család. Blattina. Burm Csótánfélék.	Gryllus campestris. Linn.
Blatta lapponica Linn. a Nagy-Erdőnrendkívüli mennyiségben.	Oecanthus pellucens. Scop.
Periplaneta orientalis. Linn.	4. Család. Locustina. Burm Szöcskefélék.
2. Család. Mantodea. Burm. Táltorfélék.	Locusta viridissima Linn. a városi kertekben
Mantis religiosa. Linn. a szőlőkertekben.	Locusta caudata Charp.
3. Család. Gryllodea. Burm. Tücsökfélék	5. Család. Acridiodea. Sáskafélék
Gryllotalpa vulgaris Latr. a házi	Tryxalis nasuta Linn. sok a Nagy-Erdőn

- Cicindela hybrida* Linn. A futó homokkal borított területeken s domblánczolatokon.
- „ **soluta*. Dej. Szinte a homokterületeken.
- „ *literata* S. *varietas sinuata*. Fabr. a szíkes tavak partjain.
- „ *littoralis*. Fabr. általában a tavak partjain.
- „ *germanica*. Linn. a mezőkön, luczernásokon.
- Omophron limbatus* Fabr. a tavak partjain.
- Elaphrus uliginosus*. Fabr.
- „ *riparius*. Linn. mindkét faj a tavak partjain.
- Carabus coriaceus*. Linn. a nagyerdőn.
- „ *clathratus*. Linn. redves fűzfák odújában.
- „ *Ulrichii*. Germ.
- „ *cancellatus*. Fabr.
- „ *granulatus*. Linn.
- „ *convexus*. Fabr.
- „ *violaceus*. Linn.
- „ *scabriusculus*. Ol.
- Calosoma inquisitor*. Linn. a nagyerdőn gyakori.
- „ *Sycophanta*. Linn. a debreczeni erdőségekben.
- „ **Sericeum*. Fabr. egyetlen egy példányban a Hortobágyon.
- Leistus ferrugineus*. Linn.
- *Scarites arenarius*. Bon. a homokdombokon.
- Dyschirius salinus*. Schaum.
- „ **strumosus*. Putz. mindkettő a szíksós tavak partjain.
- „ *nitidus* Dej.
- „ *aeneus*. Dej. tavak prt.
- Brachinus psophia*. Dej.
- „ *crepitans*. Linn.
- „ *explodens*. Duftsch. szántóföldeken.
- Aëtrophorus imperialis*. Germ. a városi kertekben.
- Dromius quadrisignatus*. Dej.
- Blechrus glabratus*. Duftschm. a lapályokon.
- „ *maurus* Sturm. u. o.
- „ *plagiatus*. Duftsch. u. o.
- Metabletus obscuroguttatus*. Dufts.
- „ *truncatellus*. Linn.
- „ *pallipes*. Dej.
- Lebia cyanocephala*. Linn.
- „ *crux minor*. Linn.
- „ **turcica*. Fabr.
- Panagaeus crux major* Linn.
- Callistus lunatus*. Fabr.
- Chlaenius *festivus*. Fabr. vizenyős lapályokon.
- „ *spoliatus*. Rossi.
- „ *vestitus*. Payk.
- „ *nigricornis*. Fabr.
- „ „ *var. melanicornis*. D.
- „ *holosericeus*. Fabr.
- Oodes helopioides*. Fabr.
- Licinus depressus*. Payk.
- Badister bipustulatus*. Fabr.

Nagy-Erdőn, Monostoron,
Nagy-Csereén, kidőlt fák, hantok, kivágott gyepűzések alatt.

- Badister peltatus*. Panz.
Broscus cephalotes. Linn.
Pogonus luridipennis. Germ. a
 szíksós tavak partjain.
Pogonus riparius. Dej. szinte a
 szíksós tavaknál.
Sphodrus leucophthalmus. L. a pin-
 czékben.
Sphodrus punctatus. Dej.
 „ *terricola*. Herbst.
Calathus fulvipes. Gyll.
 „ *fuscus* Fabr.
 „ *melanocephalus*. Linn.
 „ *cisteloides*. Ill.
Dolichus flavicornis. Fabr.
Platynus prasinus. Thunb.
 „ *albipes*. Fabr.
 „ *sexpunctatus*. Fabr.
 „ *marginatus*. Linn.
 „ *parumpunctatus*. Fb.
 „ *Austriacus*. Fabr.
 „ var. *modestus*. Sturm
 „ *viduus*. Panz.
 „ var. *moestus*.
 Duftschm
 „ *antennarius*. Dufts.
 „ *puellus*. Dej.
Platyderus rufus. Duftschm.
Feronia (Poecillus) punctata.
 Fabr.
 „ „ *cuprea*. Linn.
 „ „ „ var. *affinis*. St.
 „ „ **Koyi*. Germ.
 „ „ *lepida*. Fabr.
 „ „ *puncticollis*. Dej.
 „ (*Adelosia*) *picimana*.
 Duftschm.
- Feronia (Lagarus) vernalis*. Panz.
 „ (*Lyperus*) *aterrima*.
 Payk.
 „ (*Omaseus*) *nigra*. Schaller.
 „ „ *vulgaris*. Linn.
 „ „ *anthracina*. Ill.
 „ „ *gracilis*. Dej.
 „ „ *minor*. Gyll.
 „ (*Argutor*) *interstincta*. St.
 „ „ *strenua*. Panz.
 „ (*Steropus*) *cylindrica*.
 Herbst.
Amara communis. Panz.
 „ *trivialis*. Gyll.
 „ *acuminata*. Payk.
 „ *familiaris*. Duftschm.
 „ *lucida*. Duftschm.
 „ *ingenua*. Duftschm.
 „ *bifrons*. Gyll.
 „ *fulva*. de Geer.
 „ *apricaria*. Payk.
 **Zabrus blaptoides*. Creutz. a
 szántóföldeken.
 „ *gibbus*. Fabr.
Diachromus germanus. Linn.
Anisodactylus signatus Dej.
 „ *binotatus* var. *spurca-*
ticornis. Dej.
 „ *nemorivagus*. Duftschm.
Harpalus sabulicola. Panz.
 „ *punctulatus*. Duftschm.
 „ „ var. *laticollis*. Manh.
 „ *asureus*. Fabr.
 „ *cribricollis*. Dej.
 „ *brevicollis*. Dej.
 „ *maculicornis*. Duftschm.
 „ „ var. *complanatus*. Df.

- Harpalus ruficornis*. Fabr.
 „ *griseus*. Panz.
 „ *calceatus*. Duftschm.
 „ *ferrugineus*. Fabr.
 „ *pygmaeus*. Dej.
 „ *distingvendus*. Duftsch.
 igen gyakori.
 „ *aeneus*. Fabr.
 „ **semipunctatus*. Dej.
 „ *discoideus*. Fabr.
 „ *rubripes*. Duftschm.
 „ *latus*. Linn.
 „ *melancholicus*. Dej.
 „ *tardus*. Panz.
 „ *Fröchlichii*. Sturm.
 „ *serripes*. Schk.
 „ *hirtipes*. Panz.
 „ *impiger*. Duftschm.
 „ *servus*. „
 „ *anxius*. „
 „ *picipennis*. „
Stenolophus Teutonius. Schr.
 „ *vespertinus*. Panz.
 „ *dorsalis*. Fabr.
 „ *suturalis*. Dej.
 „ *exiguus*. Dej.
 „ *meridianus*. Linn.
 „ *consputus*. Duftschm.
Tachys nanus. Gyll.
 „ *bistriatus*. Duftschm.
Bembidium assimile. Gyll.
 „ *fumigatum*. Duftschm.
 „ *quadrifasciatum*. Linn.
 „ *riparium*. Oliv.
 „ *articulatum*. Panz.
 „ *Sturmii*. Panz.
 „ *tenellum*. Er.
- Bembidium pusillum*. Gyll.
 „ *lampros*. Herbst.
 „ *varium*. Oliv.
 „ *adustum*. Schaum.
 „ *ephippium*. Marth.
Tachypus flavipes. Linn.
2. Család. *Dytiscidae* e.
 Merülyfélék.
- Cnemidotus caesus*. Duftschm.
Hyphidrus ferrugineus. Linn.
Hydroporus picipes. Fabr.
 „ *confluens*. Fabr.
 „ *geminus*. Fabr.
 „ *inaequalis*. Fabr.
Noterus sparsus. Marsh.
Laccophilus interruptus. Panz.
 „ *obscurus*. Panz.
 „ *hyalinus*. Er.
Colymbetes austriacus. Sturm.
 „ *fuscus*. Linn.
 „ *striatus*. Linn.
 „ *adpersus*. Fabr.
Agabus femoralis. Payk.
 „ *affinis*. Payk.
 „ *bipustulatus*. Linn.
Cybister Roeselii. Bergstr.
Dytiscus marginalis. Linn.
 „ *circumcinctus*. Ahr.
 „ *circumflexus*. Fabr.
 „ *dimidiatus*. Bergst.
Acilius sulcatus. Linn.
Hydaticus austriacus. Sturm.
 „ *cinereus*. Linn.
3. Család. *Gyrinidae* e.
 Keringőczfélék.
- Gyrinus natator*. Scop.

4. Család. *Hydrophilidae*.
Csíborfélék.
- Hydrophilus piceus*. Linn. } közönséges
" *aterrimus*. Eschsch. } és
" } sziksós ta-
" } vakban.
- Hydrous caraboides*. Linn.
" *flavipes*. Stev.
Hydrobius fuscipes. Linn.
" *oblongus*. Herbst
Philhydrus testaceus. Fabr.
" *melanocephalus*. Fabr.
" *marginellus*. Fabr.
Helochares lividus. Forts.
Laccobius minutus. Linn.
Berosus spinosus. Stev.
" *aericeps*. Curt.
Helophorus griseus. Herbst.
" *nubilus*. Fabr.
" *aquaticus*. Linn.
Hydrochus angustatus. Germ.
Ochthebius pygmaeus. Fabr.
Cyclonotum orbiculare. Fabr.
Sphaeridium scaraboides. Linn.
" *bipustulatum*. Fabr.
Cereyon unipunctatum. Linn.
" *quisquilius*. Linn.
" *pygmaeum*. Ill.
" *terminatum*. Manh.
Cryptopleurum atomarium. Fab.
5. Család. *Staphilinidae*.
Holyvafélék.
- Falagria sulcata*. Payk.
" *obscura*. Curt.
" *nigra*. Grav.
Aleochara rufipennis. Er.
- Aleochara bipunctata*. Grav.
" *brevipennis*. Grav.
" *nitida*. Grav.
Myrmedonia canaliculata. Fabr.
Homalota nitidula. Kraatz.
" *melanaria*. Sahlb.
Phloeopora corticalis. Grav.
" *reptans*. Grav.
Tachinus rufipes de Geer.
" *flavipes*. Fabr.
" *finetarius*. Fabr.
" *collaris*. Grav.
Tachiporus abdominalis. Er.
" *chrysomelinus*. Linn.
" *Hypnorum*. Fabr.
" *scitulus*. Er.
" *brunneus*. Fabr.
Conosoma pubescens. Grav.
Bolitobius atricapillus. Fabr.
" *striatus*. Oliv.
" *exoletus*. Er.
Mycetoporus splendens. Manh.
Heterothops praeivius. Er.
Quedius fulgidus. Fabr.
" *collaris*. Er.
**Astrapaeus ulmi*. Rossi.
Creophilus maxillosus. Linn.
igen gyakori.
Leistotrophus murinus. Linn.
Staphylinus stercorarius. Ol.
" *chalcocephalus*. Fabr.
" *fossor*. Scop.
Ocypus similis. Fabr.
" *fuscatus*. Grav.
" *picipennis*. Fabr.
" *pedator*. Grav.
" *morio*. Grav.

- Philonthus aeneus*. Rossi.
 " *politus* Fabr.
 " *atratus*. Grav.
 " *marginatus*. Fabr.
 " *umbratilis*. Grav.
 " *varius*. Gyll.
 " *bimaculatus*. Grav.
 " *lepidus*. Grav.
 " *sordidus* Grav.
 " *finetarius*. Grav.
 " *cephalotes*. Grav.
 " *ebeninus*. Grav.
 " *bipustulatus*. Er.
 " *sangvinolentus*. Grav.
 " *varians*. Er.
 " *debilis*. Grav.
 " *vernalis* Grav.
 " *quisquiliarius*. Gyll.
 " *micans* Grav.
 " *nigritulus*. Grav. (Friv.)
 " *pullus*. Nordm.
 " *punctus*. Grav.
 " *rufipennis*. Grav.
 " *elongatulus*. Er.
 " *procerulus*. Grav.
 " *prolixus*. Er. (Friv.)
Xantholinus punctulatus. Payk.
 " *ochraceus* Gyll.
 " *glaber*. Nordm.
 " *longiventris*. Heer.
 " *linearis*. Oliv.
Leptacinus batychnus. Gyll.
 " *linearis*. Grav.
Othius fulvipennis. Fabr.
Lathrobium brunnipes. Fabr.
 " *elongatum*. Linn.
 " *fulvipenne*. Grav.
Lathrobium quadratum. Payk.
Achenium ephippium. Er.
Dolicaon biguttulus. Lac.
Stilicus rufipes. Germ.
 " *affinis*. Er.
Scopaeus laevigatus. Gyll.
 " *minutus*. Er (Friv.)
Lithocharis melanocephala Fabr.
Sunius angustatus. Payk.
Paederus longipennis. Er.
 " **ruficollis*. Fabr.
Stenus biguttatus. Linn.
 " *bipunctatus*. Er.
 " *ater*. Mannh.
 " *bupthalmus*. Grav.
 " *cinerascens*. Er.
 " *providus*. Er.
 " *oculatus*. Grav.
Oxyporus rufus. Linn. a Nagy-
 Cserén gombákban
Bledius unicornis. Germ.
 " *tricornis*. Herbst.
 " *fracticornis* Payk.
Platysthetus cornutus. Grav.
 " *morsitans*. Payk.
Oxytelus rugosus. Fabr.
 " *piceus*. Linn.
 " *nitidulus*. Grav.
 " *depressus*. Grav.
Trogophloeus riparius. Lac.
 6. Család. *Pselaphidae*.
 Topárfélék.
Bryaxis sangvinea. Linn.
 7. Család. *Scydmaenidae*.
 Aprányfélék.
Scydmaenus tarsatus. Müll.
 " *Helwigii*. Fabr.

8. Család. Silphidae. Peszérfélék.
Silpha (*Neerodes*) *littoralis*. Linn.
 „ *thoracica*. Linn.
 „ *quadripunctata*. Linn.
 „ *rugosa*. Linn.
 „ *sinuata*. Fabr.
 „ *carinata*. Ill.
 „ *reticulata*. Fabr.
 „ *obscura*. Linn.
 „ *laevigata*. Fabr.
Necrophorus Germanicus. Linn.
 „ „ var. *Speciosus*.
 Schulze.
 „ *vespillo*. Linn.
 „ *vestigator*. Herschel.
9. Család. Trichopterygidae.
Trichopteryx grandicollis. Mannh.
10. Család. Scaphidiidae.
 Sajakfélék.
Scaphisoma agaricinum. Oliv.
 „ *boleti*. Panz.
11. Család. Histeridae.
 Kurtályfélék.
Platysoma frontale. Payk.
 „ *depressum*. Fabr.
Hister inaequalis. Fabr.
 „ *quadrinaculatus*. Linn.
 „ *unicolor*. Linn.
 „ *cadaverinus*. Ent. Heft.
 „ *terricola*. Germ.
 „ *merdarius*. Ent. Heft.
 „ *purpurascens*. Herbst.
 „ *sinuatus*. Ill.
 „ *quadrinotatus*. Scrib.
 „ *bimaculatus*. Linn.
 „ *corvinus*. Germ.
- Paromalus complanatus*. Ill.
 „ *flavicornis*. Herbst.
Dendrophilus punctatus. Herbst.
Saprinus semipunctatus. Fabr.
 „ *nitidulus*. Payk.
 „ *aeneus*. Fabr.
 „ *conjungens*. Payk.
Gnathoneus rotundatus. Ill.
Onthophilus affinis. Redt.
Aeritus nigricornis. Ent. Heft.
 „ *minutus*. Fabr.
12. Család. Phalacridae.
 Himafélék.
Phalacrus coruscus. Payk.
Olibrus bicolor. Fabr.
 „ *liquidus*. Er.
 „ *affinis*. Sturm.
13. Család. Nitidulariae.
 Simányfélék.
Cercus bipustulatus. Payk. (Friv.)
Brachypterus gravidus. Ill.
 **Carpophilus rubripennis*. Heer.
 Tasnádon találtatott.
Epuraca aestiva. Linn.
 „ *florea* Er.
 „ *decemguttata*. Fabr. (Friv.)
 „ *melanocephala*. Manh. „
Nitidula bipustulata. Fabr.
Soronia grisea. Linn.
Amphotis marginata. Fabr.
Omosita colon. Linn.
Meligethes aeneus. Fabr.
 „ *coracinus*. Sturm.
 „ *symphyti*. Heer.
 „ *difficilis*. Heer.
 „ *maurus*. Sturm.
 „ *planiusculus*. Heer.

Meligethes brachialis. Er.
" flavipes. Sturm.
" erythropus. Gyll.
Cybocephalus exiguus. Sahlb.
Cryptarcha imperialis. Fabr.
Rhizophagus bipustulatus. Fabr.

14. Család. Trogositidae.
Ternyefélék.

Trogosita mauritanica. Linn.
Peltis oblonga. Linn.

15. Család. Colydiidae.
Figerészfélék.

Ditoma crenata. Herbst.
Colydium elongatum. Febr.
" filiforme. Fabr.
Anglenus brunneus. Gyll.
Cerylon histeroideus. Fabr.

16. Család. Cucujidae.
Kérgészfélék.

Brontes planatus. Linn.
Laemophloeus duplicatus. Walth.
Silvanus unidentatus. Febr.

17. Család. Cryptophagidae.
Rejtkefélék

Telmatophilus Sparganii. Heer.
" Typhae. Fall.
" brevicollis. Aub.
Cryptophagus saginatus. Sturm.
" acutangulus. Gyll.
" distingvendus. Sturm.
Atomaria fuscata. Schh.
" pusilla. Payk.
Ephistemus globulus. Payk.
" gyrinoides var. piceo-
rhoeus. Marsh. (Friv.)

18. Család. Lathridiidae.
Rejengfélék.

Lathridius transversus. Oliv.
" minutus. Linn.
Corticaria pubescens. Gyll.
" serrata. Payk.
" gibbosa. Herbst.
" transversalis. Gyll.
" crocata. Mannh.
" distingvenda. Comolli.

12. Család. Mycetophagidae.
Gombászfélék.

Mycetophagus quadripustulatus.
Linn.
Triphyllus punctatus. Fabr.
Tiphaca fumata. Linn.

20. Család. Dermestidae.
Porvafélék.

Dermestes Frischii. Kugel.
" undulatus. Brahm. (Friv.)
" lanarius. Er.
" lardarius. Linn.
Attagemus pello. Linn.
" Schaefferi. Herbst.
" megatoma. Fabr.
Tiresias serra. Fabr.
Anthrenus Scrophulariae. Linn.
" Pimpinellae. Fabr.
" museorum. Linn.

21. Család. Byrrhidae.
Birhafélék.

Syncalypta spinosa. Rossi.
Byrrhus ornatus. Panz.
" pilula. Linn.
Limnichus versicolor. Waltl.

22. Család. Parnidae.
Dányafélék.
Parnus prolifericornis. Fabr.
23. Család. Lucanidae.
Agancsárfélék.
Lucanus cervus. Linn.
" " var. *hircus*. Herbst.
Dorcus parallelipedus. Linn.
24. Család. Scarabaeidae.
Csalyvafélék.
**Ateuchus pius*. Ill
Gymnopleurus cantharus. Er.
Cacobius Schreberi. Linn
Copris lunaris. Linn.
**Onitis Hungaricus*. Herbst.
Onthophagus Hübneri. Fabr.
" *Taurus*. Linn
" *nutans*. Fabr.
" *Austriacus*. Panz.
" *vacca*. Linn.
" " var. *medius*. Panz.
" *coenobita*. Herbst.
" *fracticornis*. Preysl
" *nuchicornis*. Linn.
" *Lemur*. Fabr.
" *camelus*. Fabr.
" *furcatus*. Fabr.
" *ovatus*. Linn.
Oniticellus flavipes Fabr.
" *pallipes*. Fabr.
Aphodius erraticus. Linn.
" *scrutator*. Herbst.
" *subterraneus*. Linn.
" *scybalarius*. Fabr.
" *foetens*. Fabr.
" *fimetarius*. Lin.
- Aphodius granarius*. Linn.
" *lugens*. Creutz.
" *nitidulus*. Fabr.
" *immundus*. Creutz.
" *bimaculatus*. Fabr.
" *inquinatus*. Fabr.
" *tessulatus*. Payk.
" *obscurus*. Fabr.
" *porcus*. Fabr.
" *scrofa*. F.
" *quadriguttatus*. Herbst.
" *merdarius*. Fabr.
" *prodromus*. Brahm.
" *punctata sulcatus*. Sturm.
" *obliteratus*. Panz.
" *luridus*. Payk.
" *depressus*. Kugel.
" *Pecari*. Fabr.
" *sus*. Fabr.
- Rhyssenus germanus*. Linn.
Psammodyus coesus. Panz.
" *vulneratus*. Sturm.
**Ochodaeus chrysomelinus*. Fabr.
Bolboceras unicornis. Schrank.
Csak egy példányban találtatott.
Odontaeus mobilicornis. Fabr.
Geotrypes stercorarius Linn.
" *mutator* Marsh.
" *sylvaticus*. Panz.
" *vernalis* var. *autumnalis*.
Godart.
- Lethrus cephalotes*. Fabr. Igen gyakori szőlőkben, minélfogva a köznép vinczellérbogárnak nevezi.
Trox sabulosus. Linn.
" *scaber*. Linn.

26. Család. *Eucnemidae*.
Revefélék.
Drapetes equestris. Fabr.
27. Család. *Elateridae*.
Szökcsérfélék.
Lacon murinus. Linn.
Drasterius bimaculatus. Fabr.
Elater sanguineus. Linn.
" *lythropterus*. Germ.
" *sangvinolentus*. Schrank.
" *crocatu*s. Geoffr.
" *elongatulus*. Oliv. (Friv.)
Cardiophorus thoracicus. Fabr.
" *rufipes*. Fabr.
" *cinereus*. Herbst.
" " var. *testaceus*. Fabr.
" *Equiseti*. Herbst. (Friv.)
" **rubripes*. Germ.
Melanotus niger. Gyll.
" *brunnipes*. Germ.
" *castanipes*. Payk.
" *rufipes*. Herbst.
Limonius nigripes. Gyll.
" *cylindricus*. Payk.
Athous niger. Linn.
" *haemorrhoidalis*. Fabr.
" *vittatus*. Fabr.
" *subfuscus*. Müll.
" **circumscriptus*. Cand.
Corymbites insitivus. Germ.
" *holosericeus*. Linn.
" *latus*. Fabr.
" *bipustulatus*. Linn.
" **cruciatus*. Fabr.
Agriotes pilosus. Panz.
" *ustulatus*. Schall.
" " var. *gilvellus*. Ziegl.
- Agriotes sputator*. Linn.
" *lineatus*. Linn.
Adrastus limbatus. Fabr.
" *pusillus*. Fabr.
Campylus linearis. Linn.
28. Család. *Dascillidae*.
Csatajfélék.
Cyphon variabilis. Thunb.
" *Padi*. Linn.
29. Család. *Malacodermata*.
Lágyröptűek.
Lampyris noctiluca. Linn.
Cantharis fusca. Linn.
" *rustica*. Fall.
" *pulicaria*. Fabr.
" *nigricans*. Müll.
" *pellucida*. Fabr.
" *livida*. Linn.
" " var. *dispar*. Fabr.
" *haemorrhoidalis*. Fabr.
" *oralis*. Fabr.
Rhagonycha fulva. Scop.
" *testacea*. Linn.
" *femoralis*. Brull.
" *pallida*. Fabr.
" *atra*. Linn.
Malthinus flaveolus. Payk.
Malthodes marginatus. Latr.
" *pulicarius*. Redt.
Malachius aeneus. Linn.
" *coccineus*. Er.
" *bipustulatus*. Linn.
" *marginellus*. Oliv.
" *geniculatus*. Germ.
" *spinipennis*. Germ.
Axinotarsus pulicarius. Fabr.

**Axinotarsus ruficollis*. Oliv.
Anthocomus equestris. Fabr.

„ *fasciatus*. Linn.

**Henicopus pilosus*. Scop.

Dasytes niger. Linn.

„ *plumbeus*. Oliv.

Dolichosoma lineare. Rossi.

Danacea pallipes. Panz.

Byturus fumatus. Fabr.

30. Család. *Cleridae*.

Táltékfélék.

Tillus unifasciatus. Fabr.

Opilus pallidus. Oliv.

Clerus mutillarius Fabr.

Trichodes apiarius. Linn.

**Orthopleura sangvinicollis*. Fabr.

Corynetes ruficornis. Sturm.

„ *violaceus*. Linn.

„ *rufipes*. Fabr.

„ *scutellaris*. Ill.

31. Család. *Ptinidae*.

Furdancsfélék.

**Hedobia imperialis*. Linn.

„ *regalis*. Duftschm.

Ptinus rufipes. Fabr.

„ *fur*. Linn.

„ *latro*. Fabr.

„ *testaceus*. Ol.

32. Család. *Anobiidae*.

Makanesfélék.

Anobium pertinax. Linn.

„ *fulvicorne*. Sturm.

„ *paniceum*. Linn.

Nestobium tessellatum. Fabr.

Gastrallus laevigatus. Oliv.

Milinus pectinicornis. Linn.

**Xyletinus pectinatus*. Fabr.

Aspidiphorus orbiculatus. Gyll.

(Friv.)

Xylopertha sinuata. Fabr.

Apate capucina. Linn.

Psoa Viennensis. Herbst.

Lictus canaliculatus. Fabr.

Cis Jaquemartii. Mellié.

33. Család. *Tenebrionidae*.

Rejtényfélék.

Blaps mortisaga. Linn.

„ *reflexicollis*. Fisch.

„ *longicollis*. Fisch.

**Platyscelis polita*. Sturm. Nagy-
erdőn.

„ **Hungarica*. Friv. Tanya-
földeken.

Crypticus quisquilius. Linn.

Pedinus femoralis. Linn.

Opatrum sabulosum. Linn.

„ *pusillum*. Fabr.

Diaperis boleti. Linn. Nagyerdőn.

Alphitophagus quadripustulatus.
Steph.

Tribolium ferrugineum. Fabr.

Hypophloeus castaneus. Fabr.

„ *fasciatus*. Fabr.

Uloma culinaris. Linn.

**Alphitobius chrysomelinus*. Herbs.

Tenebrio obscurus. Fabr.

„ *molitor*. Linn.

**Enoplopus caraboides*. Petagna.

Helops lanipes. Linn.

„ *striatus*. Fourcroy.

„ *dermestoides*. Ill.

„ *quisquilius*. Fabr.

34. Család. *Cistelidae*.
 Derencsfélék.
Allecula aterrima Küst. Muh.
Cistela Luperus. Herbst.
 „ *ceramboides*. Linn.
 „ **serrata*. Chevrol.
 „ *fusca*. Ill.
 „ *murina*. Linn.
 „ *atra*. Fabr.
Mycetochares scapularis. Gyll.
Cteniopus sulfureus. Linn.
 „ *nigrita*. Fabr.
Omophlus lepturoides. Fabr.
 „ *picipes*. Fabr.
 „ *lividipes*. Muh.
35. Család. *Lagriariae*.
 Pölyhérték.
Lagria hirta. Linn.
36. Család. *Pedilidae*.
 Tapárfélék.
Xylophilus pruinosis Kiesw.
37. Család. *Anthicidae*.
 Ernyészfélék.
Notoxus brachycerus. Fald. A
 nagyerdőn.
 „ *monoceros*. Linn.
Anthicus humilis. Ferm.
 „ *floralis*. Fabr.
 „ *gracilis*. Panz.
 „ *antherinus*. Linn.
 „ *hispidus*. Rosii.
38. Család. *Mordellidae*.
 Marókafték.
Tomoxia biguttata Gyll.
Mordella bisignata. Redt.
 „ *fasciata*. Fabr.
- Mordella villosa*. Schrank.
 „ *aculeata*. Linn.
Mordellistena brunnea. Fabr.
 „ *pumila* Gyll.
Anaspis frontalis. Linn.
 „ *thoracica*. Linn.
 „ *flava*. Linn.
 „ *maculata*. Fourer.
39. Család. *Rhipiphoridae*.
 Pigecefték.
**Metoecus paradoxus*. Linn. A
 monostori erdőn.
40. Család. *Meloidae*.
 Nünükéfték.
Meloe proscarabaeus. Linn.
 „ *violacea*. Marsh.
 „ **Uralensis*. Pall.
 „ *decora*. Brandt. et Er.
 „ *cicatricosa*. Leach.
 „ *variegata*. Donovan.
 „ *scabriuscula*. Br. et Er.
 „ *brevicollis*. Panz.
Cerocoma Mühlfeldii. Schh.
Mylabris floralis. var. *tenera*. Germ.
 „ *variabilis*. Pall.
Alosymus syriacus. Linn.
Lytta vesicatoria. Linn.
**Epicauta verticalis*. Ill.
**Sitaris muralis*. Forst. Monostoron.
41. Család. *Oedemeridae*.
 Czomborfék.
Asclera coerulea. Linn.
Oedemera Podagrariae. Linn.
 „ *flavescens*. Linn.
 „ *virescens*. Linn.
 „ *lurida*. Marsh.

- Anoncodes fulvicollis*. Scop.
Micterus umbellatarum. Fabr.
 42. *Usalád. Curculiones.*
 Ormányosok.
Mylacus rotundatus. Fabr.
 " *seminulum*. Fabr.
Otiorrhynchus multipunctatus var.
 irritans. Germ.
 " *orbicularis*. Fabr.
 " *raucus*. Fabr.
 " *conspersus*. Germ.
 " *aerifer*. Germ.
 " *Ligustici*. Linn.
 " *ovatus*. Linn.
 " *zebra*. Fabr.
Peritelus familiaris. Boh. S.
 " *leucogrammus*. Germ.
Platytarsus villosulus Germ.
Trachyphloeus aristatus. Gyllh.
Phyllobius argentatus. Linn.
 " *oblongus*. Linn.
 " *incanus*. Gyllh.
 " **Betulae*. Fabr.
 " *uniformis*. Marsh.
 " *alneti*. Fabr.
**Myorrhinus albolineatus*. Fabr.
Strophosomus Coryli. Fabr.
 " *faber*. Herbst.
Eusomus ovulum. Ill
Sitones flavescens. Marsh.
 " *sulcifrons*. Thunb.
 " *lineellus*. Gyllh.
 " *puncticollis*. Steph. S.
 " *lineatus*. Linn.
 " *discoideus*. Gyllh.
 " *hispidulus*. Fabr.
Sitones inops. Gyllh.
 " *tibialis* var. *brevicollis*.
 Schh. (Friv.)
Polydrosus undatus. Fabr.
 " *fulvicornis*. Fabr.
 " *flavipes*. de Geer.
 " *cervinus*. Gyll.
 " *chrysomela*. Oliv.
 " *confluens*. Steph.
 " *picus*. Fabr.
Thylacites pilosus. Fabr.
Tanymecus palliatus. Fabr.
Psalidium maxillosum. Fabr.
Brachycerus muricatus. Fabr.
Minyops variolosus. Fabr.
Molytes Illyricus. Gyllh. S.
Plinthus porculus. Fabr.
Alophus triguttatus. Fabr.
Hypera punctata. Fabr.
 " *tessellata*. Herbst.
 " *Plantaginis*. de Geer.
 " *Polygoni*. Fabr.
 " *meles* Fabr.
 " *Rumicis*. Linn.
 " *variabilis*. Herbst.
Cleonus ophthalmicus. Rosii.
 " *marmoratus*. Fabr.
 " *costatus*. Fabr.
 " *sulcistrotris*. Linn.
 " *scutellatus* Schh.
 " *turbatus*. Fabr.
 " *obliquus*. Fabr.
 " *cinereus*. Schrank.
 " *alternans*. Oliv.
 " *punctiventris*. Germ.
 " *albidus*. Fabr.
 " **declivis*. Oliv.

- Cleonus Faldermanni. Fabr. Mind-
ezen fajok igen gyakoriak a
czukorrépa-földeken.
- Larinus Cardui. Rosii.
" Sturnus. Schall.
" Jaceae. Fabr.
" turbinatus. Gyllh.
" Carlinae. Oliv.
- Lixus paraplecticus. Linn.
" Iridis. Oliv.
" Ascanii. Linn.
" *ruficornis. Boh. S.
" *elegantulus. Boh. S.
" angustatus. Fabr.
" cribricollis. Boh. S.
" bicolor. Oliv.
" subtilis. Boh. S.
" flavescens. Boh. S.
" pollinosus. Germ.
" filiformis. Fabr.
- Lepyrus colon. Fabr.
" binotatus. Fabr.
- Hylobius fatuus. Rossi.
- Eirirrhinus Scirpi. Fabr.
" acridulus. Linn.
" Sparganii. Gyllh. S.
" vorax. Fabr.
" tortrix. Linn.
- Mecinus janthinus. Germ.
- Balaninus Elephas. Gyllh. S.
" villosus. Herbst.
" glandium. Marsh
" nucum. Linn.
" turbatus. Gyllh. S.
- Anthonomus pomorum. Linn.
" piri. Koll.
- Orchestes populi. Fabr.
- Elleschus Scanicus. Payk.
- Tychius quinquepunctatus. Linn.
" *sparsutus. Oliv.
" cuprifer. Panz.
" picirostris. Fabr.
- Sibynia cana. Herbst.
- Cionus Scrophulariae. Linn.
" Olivieri. Rosenfeld.
" Thapsus. Fabr.
" hortulanus. Marsh.
" Blattariae. Fabr.
- Nanophyes Lythri. Fabr.
" Ulmi. Germ.
- Gymnetron villosulus. Gyllh.
" labilis. Herbst.
" stimulosus. Germ.
" Asellus. Gravh.
" teter. Fabr.
" Antirrhini. Germ.
" Campanulae. Linn.
" Schwartzii; új faj, mely
1874-ben fedeztetett fel Cseh-
országban.
- *Gasterocercus depressirostris.
Fabr. a Kárpátokból kará-
csonfákkal importált faj.
- Cryptorrhynchus Lapathi. Herbst.
- Coeliodes subrufus. Herbst.
" quadrimaculatus. Linn.
" Lamii. Herbst.
- Ceutorrhynchus assimilis. Payk.
" Erysimi. Fabr.
" Echii. Fabr.
" Andreae. Germ.
" *T. album. Gyll.
" asperifoliarum. Gyll.
" quadridens. Panz.

- Ceutorrhynchus pollinarius*. Forst.
 „ *sulcicollis*. Gyll. S.
 „ *cyanipennis*. Germ.
 „ **pubicollis*. Gyll. S. (Friv.)
Rhinoncus pericarpus. Fabr.
Amalus troglodytes. Fabr.
*Baris *nitens*. Fabr.
 „ *scolopaceus*. Germ.
 „ **chloris*. Fabr.
 „ *coerulescens*. Scop.
 „ *Lepidii*. Germ.
Sphenophorus piceus. Pall.
 „ *abbreviatus*. Fabr.
Calandra granaria. Linn.
Rhyncolus culinaris. Reich.
Magdalinus Cerasi. Linn.
 „ *aterrimus*. Fabr.
 „ *Pruni*. Linn.
Apion Pomonae. Fabr.
 „ *Carduorum*. Kirb.
 „ *Onopordi*. Kirb.
 „ *flavipes*. Voetzel.
 „ *vernale*. Fabr.
 „ *validum*. Germ.
 „ *seniculum*. Kirb.
 „ *rufirostre*. Fabr.
 „ **longirostre*. Oliv.
 „ *Fagi*. Linn.
 „ *sulcifrons*. Herbst.
 „ *miniatum*. Germ.
 „ *humile*. Germ.
 43. Család. *Scolytidae*.
 Bozsonfélék.
Scolytus rugulosus. Ratzeb.
Dryocetes cryptographus. Ratz.
- Xyleborus Sexesenii*. Ratzeb.
 „ *monographus*. Fabr.
 44. Család. *Attelabidae*
 Korcsorrfélék.
Attelabus curculionides. Linn.
 45. Család. *Rhinomacerae*.
 Berejfélek.
Rhynchites auratus. Scop.
 „ *Bachus*. Linn.
 „ *aequatus*. Linn.
 „ *pauxillus*. Germ.
 „ *betuleti*. Fabr.
 „ *Populi*. Linn.
 „ **Sericeus*. Herbst.
 „ *Betulae*. Linn.
 46. Család. *Anthribidae*.
 Ajakóczfélék.
Brachytarsus scabrosus. Fabr.
 47. Család. *Cerambycidae*.
 Czinczérfélék.
Aegosoma scabricorne. Scop.
 Fűzfákon.
Prionus coriarius. Linn. Nagyerdőn, Monostoron.
Cerambyx heros. Fabr. Nagyerdőn.
 „ *cerdo*. Scop.
Purpuricenus Budensis. Götz.
 (Friv.) Nagyerdőn.
 „ *Köhleri*. Linn.
Aromia moschata. Linn. Nagy-Cserén.
Callidium clavipes. Fabr.
 „ *femoratum*. Linn.
 „ *sangvineum*. Linn.
 „ *variabile*. Linn.

- Callidium rufipes*. Fabr.
Hylotrupes bajulus. Linn.
Cryocephalus rusticus. Lin.
Clytus detritus. Linn.
 " *arcuatus*. Linn.
 " *liciatatus*. Linn.
 " *floralis*. Pall.
 " *tropicus*. Panz.
 " *Antilope*. Ill.
 " *semipunctatus*. Fabr.
 " *Verbasci*. Linn.
 " *Massiliensis*. Linn.
 " *plebejus*. Fabr.
 **Obrium ferrugineum*. Fabr.
 " *brunneum*. Fabr.
Dorcadion morio. Fabr.
 " *fulvum*. Scop.
 " *rufipes*. Fabr.
 " *lineatum*. Fabr.
 " *molitor*. Fabr.
Morimus tristis. Linn.
Lamia textor. Linn.
Acanthoderus varius. Fabr.
Liopus nebulosus. Linn.
Pogonocherus ovatus. Fourn.
 " *hispidus*. Fabr.
Mesosa curculioides. Linn.
 " *nubila*. Oliv.
Anaesthetis testacea. Fabr.
Agapantia lineatocollis. Donov.
 " **angusticollis*. Gyllh.
 " *micans*. Panz.
Saperda Carcharias. Linn. nyár-
 fákon.
 " **perforata*. Pall.
 " *populnea*. Linn.
Polyopsia praeusta. Linn.
- Oberea oculata*. Linn a nagy-
 cserén.
 " *erythrocephala*. Fabr.
Phytoecia affinis. Panz.
 " *lineola*. Fabr.
 " *rufimana*. Schrank.
 " *ephippium*. Fabr.
 " **hirsutula*. Fabr. (Friv.)
 " *virescens*. Fabr.
Rhagium mordax. Fabr.
Pachyta collaris. Linn.
Strangalia quadrifasciata. Linn.
 " **revestita*. Linn.
 " *atra*. Fabr.
 " *attenuata*. Linn.
 " *nigra*. Linn.
 " *bifasciata*. Müller.
Leptura livida Fabr.
 " *unipunctata*. Fabr.
Anoplodera rufipes. Schaller.
 " *lurida*. Fabr.
Cortodera quadriguttata. Fabr.
 (Friv.)
Grammoptera tabacicolor. de
 Geer.
 " *nalis*. Panz.
 " *ruficornis*. Fabr.
 48. Család. *Bruchidae*.
 Zsizsikfélék.
Spermophagus Cardui. Gyllh. L.
Bruchus marginellus. Fabr.
 " *Pisi*. Linn.
 " *affinis*. Frvehl.
 " *Seminarius*. Linn.
 " *luteicornis*. Ill.
 " *griseomaculatus*. Gyllh.
 S. (Friv.)

49. Család. Chrysomelidae.	<i>Cryptocephalus nitidulus</i> . Gyll.
Zományfélék	" <i>flavoguttatus</i> . Oliv.
<i>Donacia Sagittariae</i> . Fabr.	" <i>Moraei</i> . Linn.
" <i>nigra</i> . Fabr.	" <i>flavipes</i> . Fabr.
" <i>semicuprea</i> . Panz.	" <i>flavescens</i> . Schneid.
" <i>Menyanthidis</i> . Fabr.	" <i>tessellatus</i> . Germ.
" * <i>Malinovszkyi</i> . Ahv.	" <i>connexus</i> . Ill.
" <i>tomentosa</i> . Ahv.	" <i>minutus</i> . Fabr.
* <i>Zeugophora scutellaris</i> . Suffr.	" <i>gracilis</i> Fabr.
<i>Lema puncticollis</i> . Curt.	" <i>Hübneri</i> . Fabr.
" <i>cyarella</i> . Linn.	" <i>labiatus</i> . Linn.
" <i>melanopa</i> . Linn.	" <i>geminus</i> . Gyll.
<i>Crioceris brunnea</i> . Fabr.	" <i>bipunctatus</i> . Linn.
" <i>14 punctata</i> . Scop.	" " <i>var. lineola</i> . Fabr.
" <i>12 punctata</i> . Linn.	" <i>octoguttatus</i> Redt.
" <i>quinquepunctata</i> . Fabr.	<i>Pachybrachys hieroglyphicus</i> .
<i>Clythra pilicollis</i> Lat.	Fabr.
" <i>cyanicornis</i> . Germ.	" <i>histrion</i> . Oliv.
" <i>tridentata</i> . Linn.	<i>Timarcha coriaria</i> . Fabr.
" <i>humeralis</i> . Schneid.	" <i>metallica</i> . Fabr.
" * <i>lucida</i> . Germ.	<i>Chrysomela staphylaea</i> . Linn.
" <i>axillaris</i> . Lat.	" <i>crassimargo</i> . Germ.
" <i>longimana</i> . Linn.	(Friv.)
" <i>macropus</i> . Ill.	" <i>coerulea</i> . Duftschm.
" <i>laeviuscula</i> Ratzeb.	" <i>varians</i> . Fabr.
" <i>cyanea</i> . Fabr.	" <i>Göttingensis</i> . Linn.
" <i>affinis</i> . Ill.	Tanyaföldeken.
" <i>quadrimaculata</i> . Linn.	" <i>sanguinolenta</i> . Linn.
<i>Eumolpus vitis</i> . Fabr.	" <i>limbata</i> . Fabr.
<i>Chrysochus pretiosus</i> . Fabr.	" <i>marginata</i> . Linn.
<i>Pachnophorus arenarius</i> . Fabr.	" <i>graminis</i> . Linn. a
<i>Colaspidea Sophiae</i> . Schall.	nagy-cserén.
<i>Cryptocephalus</i> * <i>laetus</i> Fabr.	" <i>fastuosa</i> . Linn. a
" <i>Coryli</i> . Linn.	nagy-erdőn.
" <i>violaceus</i> . Fabr.	" <i>polita</i> . Linn. a nagy-
" <i>sericeus</i> . Linn.	erdőn.
" <i>Hypochoeridis</i> . Linn.	" <i>fucata</i> . Fabr.

- Chrysomela didymata*. Scrib.
Lina populi. Linn. Apafáján.
 „ *Tremulae*. Fabr.
Entomoscelis Adonidis. Fabr.
 Tanyaföldeken s Pallagon.
 A köznép honvédbogárnak
 nevezi.
Gonioctena sexpunctata. Panz.
Gastrophysa polygoni. Linn.
Plagiodera Armoraciae. Linn.
Phratora Vitellinae. Linn.
 „ *laticollis*. Suffr.
Adimonia Tanaceti. Linn.
 „ *rustica*. Schall.
 „ *haematidea*. Germ.
 „ *rufa*. Duftschm.
 „ *sangvinea*. Fabr.
 „ *Capreae*. Linn.
Galleruca Crataegi. Forster.
 „ *Calmariensis*. Linn.
Agelastica Alni. Linn.
Phyllobrotica quadrimaculata.
 Linn.
Luperus rufipes. Fabr.
 „ *flavipes*. Linn.
Haltica oleracea. Linn.
 „ *versicolor*. Kutsch.
 „ *Helxines*. Linn.
 „ *impressa*. Fabr.
 „ *ferruginea*. Linn.
 „ *punctipennis*. Luc.
 „ *fuscipes*. Fabr.
 „ *Malvae*. Hig.
 „ *fuscicornis*. Linn.
 „ *Armoraciae*. E. H.
 „ *undulata*. Kutsch.
 „ *nemorum*. Linn.
- Haltica vittula*. Redt.
 „ *atra*. E. H.
 „ *coerulea*. Payk.
 „ *hilaris*. All.
 „ *Euphorbiae*. Fabr.
Longitarsus luridus. Scop.
 „ *Verbasci*. Panz.
 „ *Holsaticus*. Linn.
 „ *pusillus*. Gyll.
 „ *pratensis*. Foudr.
 „ *tabidus*. Fabr.
Plectroscelis concinna. Manh.
Psylliodes Dulcamarae. E. H.
 „ *chrysocephalus*. Lin.
 „ *attenuatus*. E. H.
 **Argopus bicolor*. Fischer.
Cassida austriaca. Fabr.
 „ *murraea*. Linn.
 „ **vittata*. Fabr.
 „ *rubiginosa*. Ill.
 „ *sangvinolenta*. Fabr.
 „ *nobilis*. Linn.
 „ **splendidula*. Suffr.
 „ *lineola*. Creutz.
 „ *nebulosa*. Linn.
 „ *ferruginea*. Fabr.
 „ *equestris*. Fabr.
50. Család. *Erotylidae*.
 Návafélék.
Engis humeralis. Fabr.
Triplax rufipes. Fabr.
51. Család. *Endomychidae*.
 Belencsfélék.
Lycoperdina succincta. Linn.
Mycetaea hirta. Manh.

52. Család <i>Coccinellidae</i> .	<i>Halysia</i> 22-punctata. Linn.
Bödefélék.	" conglobata. Linn.
<i>Hippodamia</i> 13-punctata. Linn.	<i>Chilocorus</i> bipustulatus. Linn.
<i>Coccinella</i> 19-punctata Linn.	<i>Exochomus</i> quadripustulatus.
" mutabilis. Scrib.	Linn.
" bipunctata. Linn.	<i>Hyperaspis</i> campestris. Herbst.
" impustulata. Linn.	" Reppensis. Herbst.
" " var. viridula.	<i>Epilachna</i> globosa. Schneid.
Hamp.	" impunctata. Linn.
" 14-pustulata. Linn.	<i>Scymnus</i> pygmaeus. Fourc.
" variabilis. Ill.	" frontalis. Fabr.
" septempunctata. Lin.	" fasciatus. Fourc.
" magnifica. Redt.	<i>Coccidula</i> scutellata. Herbst.
<i>Halysia</i> 14-guttata. Linn.	53. Család. <i>Corylophidae</i> .
" 16-guttata. Linn.	<i>Sericoderus</i> lateralis. Gyll.

IV. Rend. Hymenoptera. (Hártya röpüek.)

A. Terebrantia. (Tojó csövesek.)

a. *Phytophaga*. — Növényevők.

1. Család. <i>Tentredinidae</i> .	<i>Macrophya</i> crassula. Kl.
Leach. Levéldarázsok.	<i>Tenthredo</i> nassata. Kl.
<i>Clavellaria</i> amerinae. Fabr.	" histrion. Kl.
<i>Hylotoma</i> ustulata. Linn.	" picta. Kl.
" atrata. Fors.	" scalaris. Kl.
" rosarum. Fabr.	<i>Lyda</i> betulae. Linn.
<i>Dolerus</i> eglanteriae. Fabr.	2. Család. <i>Siricidae</i> e. Thoms.
" niger. Kl.	Fadarázsok.
<i>Athalia</i> spinarum. Fabr.	<i>Xyphidria</i> annulata. Jur.
<i>Macrophya</i> blanda. Fabr.	<i>Sirex</i> gigas. Linn.
" albicineta. Schrk.	

b. *Entomophaga*. — Rovarevők.

3. Család. <i>Cynipidae</i> . Westw.	4. Család. <i>Ichneumonidae</i> .
Gubacsdarázsok.	Leach. Fűrészfélék.
<i>Cynips</i> hungarica. Htg.	<i>Foenus</i> jaculator. Fabr.

Amblyteles natatorius. Fabr.
 „ vadatorius. Illig.
 „ uniguttatus. Wesm.
 „ fusorius. Linn.
 Pezomachus pulicarius. Grav.
 Frivaldszky J. lelete.
 Bassus laetatorius. Fabr.
 Ophion luteus. Linn.
 Opheltes glaucopterus. Grav.
 Paniscus testaceus. Grav.
 Lissonota parallela. Grav.
 Pimpla flavicans. Fabr.
 „ varicornis Fabr.
 „ examiner. Grav.
 Disophris inculpator. Nees.
 Gymnoscelus tardator. Nees.
 *Vipio terrefactor. Vill. Ritka.
 5. Család. Chalcididae.
 Westw. Fémfürkészek.
 Ormyrus tubulosus. Westw.

6. Család. Chrysididae.
 Leach Fémdarázsok.
 Ellampus auratus. Linn.
 „ pusillus. Fabr.
 „ truncatus. Dhlb.
 Holopyga amoenula. Dhlb.
 (ovata Dhlb.)
 Hedychrum fervidum. Fabr.
 „ lucidulum. Fabr.
 „ rutilans. Dhlb.
 Chrysis dichroa. Klug.
 „ ignita. Linn.
 „ distingvenda. Spir.
 *Euchroeus purpureus. Latr.
 „ quadratus. Dhlb.
 igen ritka.

B. Aculeata. (Fulánkosok.)

7. Család. Formicidae. H. S.
 Hangyafélék.
 Camponotus ligniperdus. Latr.
 a nagy-erdőn.
 „ pubescens. Fabr.
 Lasius alienus. Först.
 Formica rufa. Linn.
 „ fusca. Linn.
 8. Család. Heterogynidae.
 Mocs. Másnejü darázsok.
 Mutilla rufipes. Latr.
 Scolia haemorrhoidalis. Fabr. a
 városi kertekben s utcákon
 nagy számmal.
 Scolia insubrica. Rossii.

Elis sexmaculata. Fabr.
 Tiphia femorata. Fabr.
 „ morio. Fabr.
 9. Család. Pompilidae. Gerst.
 Diszdarázsok.
 Pompilus fuscus. Linn. (viaticus
 Fabr.)
 „ trivialis. V. d. L.
 Prioçnemis variegatus. Fabr.
 „ exaltatus. Panz.
 10. Család. Sphecidae. Mocs.
 Kaparó darázsok.
 Tachytes obsoletus. Rossi.
 Palarus flavipes. Latr.
 Larrada anathema. Rossi.

<i>Ammophila Heydeni</i> . Dhlb.	<i>Bombus pratorum</i> . Linn.
„ <i>lutaria</i> . Fabr.	„ <i>muscorum</i> . Fabr.
„ <i>viatica</i> . Linn.	„ <i>agrorum</i> . Fabr.
<i>Philanthus triangulum</i> . Fabr.	„ <i>sylvarum</i> . Fabr.
„ <i>coronatus</i> . Fabr.	„ <i>fragrans</i> . Pallas. Igen ritka.
<i>Cerceris arenaria</i> . Linn.	„ <i>terrestris</i> . Linn.
<i>Pelopoeus destillatorius</i> . Ilg. a fűvészkertben.	„ <i>Latreillelus</i> . Kirby.
<i>Mellinus arvensis</i> . Linn.	<i>Tetralonia Malvae</i> . Rossi.
<i>Bembex rostrata</i> . Fabr.	<i>Eucera subrufa</i> . Lep. igen ritka.
„ <i>tarsata</i> . Latr.	<i>Xylocopa valga</i> . Gerst.
<i>Mimesa unicolor</i> . Vanderl.	„ <i>violacea</i> . Poda. Gerst.
<i>Alyson bimaculatum</i> . Jur.	<i>Andrena pilipes</i> . Fabr.
<i>Ceratocolus vexillatus</i> . Pz.	„ <i>*nobilis</i> Mor. Igen ritka.
<i>Hoplisus quinquecinctus</i> . Fabr.	„ <i>nitidiuscula</i> . Schrk.
„ <i>*minutus</i> . Mocs. Igen ritka.	<i>Halictus leucozomus</i> . Kirby.
11. Család. <i>Vespidae</i> . H. S. Redős szárnyu darázsok.	„ <i>cylindricus</i> . Fabr.
<i>Polystes Gallicus</i> . Linn.	<i>Megachile ericetorum</i> . Lep.
<i>Vespa vulgaris</i> . Linn.	<i>Lithurgus *chrysuras</i> . Fons. Igen ritka.
„ <i>germanica</i> . Fabr.	<i>Osmia rufa</i> . Linn.
„ <i>crabro</i> . Linn.	„ <i>fulviventris</i> . Panz.
<i>Odynerus parietum</i> . Linn.	„ <i>adunca</i> . Panz.
„ <i>innumerabilis</i> . Sauss.	<i>Anthidium manicatum</i> . Linn.
12. Család. <i>Apidae</i> . H. S. Méhfélék.	„ <i>Florentinum</i> . Latr.
<i>Apis Mellifica</i> . Linn.	<i>Nomada varia</i> . Pz.
<i>Bombus lapidarius</i> . Linn.	<i>Coelioxys *emarginata</i> . Först. Igen ritka.
„ <i>pomorum</i> . Panz.	<i>Sphecodes fuscipennis</i> . Germ.
	„ <i>gibbus</i> . Linn.

V. Rend. Lepidoptera. (Pikkelyröpüek.)

A. *Macrolepidoptera*. (Nagy lepkék.)

1. Család. <i>Rhopalocera</i> . Bunkós csápuak.	<i>*Thais Polyxema</i> . Schiff.
<i>Papilio Podalirius</i> . Linn.	<i>Parnassius Mnemosyne</i> . Linn.
„ <i>Machaon</i> . Linn.	<i>Aporia Crataegi</i> . Linn.
	<i>Pieris Brassicae</i> . Linn.

- Pieris Rapae. Linn.
 " Napi. Linn.
 " Daplidice. Linn.
 Antiocharis Cardamines. Linn.
 Leucophasia Synapis. Linn.
 Colias Hyale. Linn.
 " *Myrmidone. Esp.
 " Edusa. Fabr.
 Rhodocera Rhamni. Linn.
 Thecla Betulae. Linn.
 " Spini. Schiff.
 " W. album. Knoch.
 " ilicis. Esp.
 Polyommatus Thersamon. Esp.
 " Alciphron. Rott.
 " Dorilis. Hufn.
 " Phlaeas. Linn.
 Lycaena Argyrotoxa. Bergst.
 " Astrarche. Bergst.
 " *Icarus. Rott.
 " Argiolus. Linn.
 " Aegon. S. V.
 " Argus. Linn.
 " Medon. Hufn.
 " Agestis. S. V.
 " Corydon. Scop.
 " Daphnis. S. V.
 Neptis Aceris. Lep.
 Vanessa C. album. Linn.
 " polychloros. Linn.
 " urticae. Linn.
 " Io. Linn.
 " Antiopa. Linn.
 " Atalanta. Linn.
 " cardui. Linn.
 Melitaea Cinxia. Linn.
 " Didyma. O.
- Melitaea *trivia. Schiff.
 " Athalia. Rott.
 " Parthenie. Bkh.
 Argynnis dia. Linn.
 " Lathonia. Linn.
 " Niobe. Linn.
 " Adippe. Linn.
 " Paphia. Linn.
 Melanargya Galathea. Linn.
 Satyrus Hermione. Linn.
 " Dryas. Sc. (Phaedra L.)
 Pararga Maera. Linn.
 " Megera. Linn.
 " Aegeria. Linn.
 Epinephele Ianira. Linn.
 Coenonympha Iphis. Schiff.
 " Pamphilus. Linn.
 " Arcania. Linn.
 " *Tiphon. Rott.
 Spilothyrus Alceae. Esp.
 " Lavatherae. Esp.
 Syrichthus Carthami. Hb.
 " Alveus. Hb.
 Nisoniades Tages. Linn.
 Hesperia lineola. O. I.
 " Sylvanus. Esp.
 " Comma. Linn.
 Cyclopius Steropes. S. V.
 Carterocephalus paniscus. Esp.
 " Mindezen bunkós csápuak
 " legnagyobb részint a nagy-
 " Erdőn s Nagy-Cserén ta-
 " láltattak.
 2. Család. Heterocera.
 " Különféle csápuak.
 " A. Sphinges. Szenderek.
 Acherontia Atropos. Linn.

Sphinx Ligustri. Linn.
 Deilephila Galii Rott.
 „ Euphorbiae. Linn.
 „ Elpenor. Linn.
 „ porcellus. Linn.
 „ *Nerii. Linn.
 Smerinthus ocellata. Linn.
 „ populi. Linn.
 Macroglossa stellatarum. Linn.
 Trochilium apiforme. Cl.
 Sesia Asiliformis. Rott.
 „ Myopiformis. Bkh
 Ino Statice. Linn.
 Zygaena Scabiosae. Schaven.
 „ Achilleae. Esp.
 „ Lonicerae. Esp.
 „ Filipendulae. Linn.
 „ Ephialtes. ab. Coronil-
 lae. Esp.
 Syntomis Phegea. Linn.
 Naclia ancilla. Linn.

B. Bombyces. Szövénczök.

Lithosia griseola. Hb.
 „ complana. Linn.
 „ lutarella. Linn.
 Emydia grammica. Linn.
 „ *cribrum v. candida. Linn.
 Euchelia Jacobeae. Linn.
 Nemeophila russula. Linn.
 Callimorpha Dominula. Linn.
 „ Hera. Linn.
 Arctia Caja. Linn.
 „ villica. Linn.
 „ aulica. Linn.
 Spilosoma fuliginosa. Linn.
 „ Menthastris. Esp.

Hepialus Sylvinus. Linn.
 Cossus ligniperda. Fabr.
 „ *terebra. Fabr.
 Zeuzera pyrina. Linn.
 *Phragmatoecia arundinis. Hb.
 *Pentophora morio Linn.
 Leucoma Salicis. Linn.
 Parthesia chrysorrhoea. Linn.
 Lasiocampa quercifolia. Linn.
 „ pruni. Linn.
 „ betulifolia O.
 Ocnaria dispar. Linn.
 Bombyx mori. Linn.
 „ neustria. Linn.
 „ Trifolii. Esp. ab. Medica-
 ginis. Bkh.
 „ quercus. Linn.
 „ Rubi. Linn.
 Saturnia pyri. Schiff.
 „ spini. Schiff.
 „ pavonia. Linn.
 Aglia Tau. Linn.

C. Nuctuae. Éjenczek.

Acronycta Rumicis. Linn.
 Bryophila raptricula. Hb.
 „ strigula Bkh.
 „ fraudatricula. Hb.
 Agrotis obscura. Brahm.
 „ Pronuba ab. innuba. Tr.
 „ C nigrum. Linn.
 „ exclamationis. Linn.
 „ Tritici. Linn.
 „ nigricans. Linn.
 „ ypsilon. Hufn.
 „ segetum. Schiff.
 „ vestigialis. Roh.

- Neuronia popularis. Fabr.
 Mamestra Brassicae Linn.
 " oleracea. Linn.
 " Genistae. Bkh.
 " Trifolii. Hufn.
 Dianthoecia. compta. Fabr.
 " capsincola. Hb.
 Hadenia monoglypha. Hufn. (polyodon. L.)
 " lithoxylea. Fabr.
 " bicoloria vill. (furuncula. Tr.)
 Cloantha polyodon. Cl.
 Trachea Atriplicis. Linn.
 *Jaspidea Celsia. Linn. A nagy-
 erdőn.
 Leucania pallens. Linn.
 " L album. Linn.
 " albipuncta. Fabr.
 " conigera. Fabr.
 Caradrina morpheus. Hufn.
 " cubicularis. S. V.
 " Taraxaci. Hb.
 Amphipyra Tragopogonis. Linn.
 " pyramidea. Linn.
 " livida. Fabr.
 Dicycla Oo. Linn.
 Calymnia Trapezina. Linn.
 Xanthia gilvago. Esp.
 Scoliopteryx libatrix. Linn.
 Calocampa vetusta. Hb.
 Calophasia lunula. Hufn.
 *Calpe capucina. Esp.
 Plusia *C. aurum. Knoch.
 " Triplasia. Linn.
 " chrysis. Linn.
 " Gamma. Linn.
 " gutta. Gn.
- Heliopsis Dipsaceus Linn.
 " scutosus. Schiff.
 Chariclea Delphinii. Linn.
 Acontia lucida. Hufn.
 " luctuosa. Esp.
 Erastria deceptoria Sc. (atratura.
 Bkh.)
 Agrophila trabealis. Sc. (sulphurea.
 Schiff.)
 Euclidia glyphica. Linn.
 Pseudophia lunaris. Schiff.
 *Catephia Alchimista. Schiff. A
 nagy cserén.
 Catocala promissa. Esp. (sponsa
 God.) Nagy erdőn, Paczon.
 Herminia tentacularis. Linn.
 Hypaena rostralis. Linn.
 " proboscidalis. Linn.
- D. Geometrae. Araszák.*
- Pseudoterpna pruinata. Hufn.
 (cythisaria. Schiff.)
 Nemoria viridata. Linn.
 Thaleria Fimbrialis. Scop.
 Acidalia trilineata. Scop. (aureola-
 ria. Fabr.)
 " ochrearia. Dop.
 " incanaria. Hb.
 " filicata. Hb.
 " aversata. Linn.
 " deversaria. HS.
 " immorata. Linn.
 " rubiginata. Hufn. (rubri-
 cata. Fabr.)
 " strigaria. Hb.
 " imitaria. Hb.
 " ornata. Scop.

- Timandra amata. Linn.
 Pellonia vibicaria. Cl.
 Abraxas grossulariata. Linn.
 - adustata Schiff.
 *Urapterix Sambucaria. Linn.
 *Caustoloma flavicaria. Hb.
 Venilia macularia. Linn.
 Amphidasis Betularius. Linn.
 Boarmia rhomboidaria. Schiff.
 - gemmaria Brahm.
 - selenaria Hb.
 - crepuscularia Hb.
 - Lichenaria Hufn.
 Filonia cartonaria. Cl.
 - Cebriaria Hb.
 Phasiane clathrata. Linn.
 Ematurga atomaria. Linn.
- Eubolia arenacearia. Hb.
 - murinaria. Fabr.
 Aspilates gilvaria. Fabr.
 Lythria purpuraria. Linn.
 Ortholitha plumbaria. Fabr.
 Lithostege farinata. Hufn.
 Anatis plagiata. Linn.
 Scotosia vetulata. Schiff.
 Cidaria fluctuata. Linn.
 - alchemillata. Linn.
 - bilineata. Linn.
 - decolorata. Hb.
 - comitata. Linn.
 - tersata. Hübn.
 Eupithecia subnotata. Hb.
 - oblongata. Thnb.

B. Microlepidoptera. (Kislepkek.)

A. Pyralidina. Tuzikék.

- Aglossa pingvinalis. Linn.
 Asopia farinalis. Linn.
 Trenodes pollinalis. Schiff.
 Eurhynpara Urticata.
 Borys purpuralis. Linn.
 - nubilalis. Hb.
 - sambucalis. Schiff.
 - praetextalis. Hb.
 Eurycyon verticalis. Linn.
 - sticticalis. Linn.
 Cataclysta lemnata. Linn.
 Nomophila noctuella. Hb.
 Hercyna pollinalis.
 Crambus tristellus. Schiff.
 - pinetellus. Linn.
 - perlellus. Sc.

- Crambus pratellus. Linn.
 - luteellus. Sc.
 - chrysonuchellus. Sc.
 Pempelia semirubella. Sc.
 Myeloides cribrum. Schiff.
 Aphomia sociella. L. (colonella. L.)

B. Tortricina. Ilonczafélék.

- Tortrix sorbiana. Hb.
 - semialbana. Gn.
 - viridana. Linn.
 - ribeana. Hb.
 Penthina salicella. Linn.
 - arcuella. Cl.
 Carpocapsa pomonella. Linn.

C. Tineina. Molyfikék.

- Atychia appendiculata. Esp.
 Euplocamus anthracinalis. Sc.

Nemophora Schwarciella. Z.	Recurvaria leucateLLa. Cl.
Adela viridella. Sc.	Coleophora serenella Dup.
„ Degeerella. Linn.	„ argyrella. H S.
Nematois scabiosellus Sc.	Pleurota rostrella. Hb.
„ Pfeifferellus. Hb.	„ pyropella. Schiff.
Theristis mucronella. Scop.	Butalys productella. Z.
(caudella. L.)	
Depressaria assimilella. Tr.	<i>D. Pterophorina. Tollanczok.</i>
„ Alstroemeriana. Cl.	Mimacseoptilus pterodactylus.
Lamprotes unicolorella. HS.	Linn.
Gelechia pinguinella. Tr.	„ graphodactylus. Tr.
Lita psylella H. S.	Aciptilia pentadactyla. Linn.
	„ tetradactyla. Linn.

VI. Rend. Diptera. Kétröpüek.

1. Család. Diptera Ortho-	Tabanus rusticus. Linn.
r h a p h a. Mumia bábuak.	„ fulvus. Mg.
<i>A. Nematocera. Szálcápuak.</i>	„ bovinus. Linn.
Dilopus vulgaris. Mg.	„ autumnalis. Linn.
Bibio Marci. Linn.	„ bromius. Linn.
„ hortulanus. Linn.	Chrysops quadratus. Mg. (pic-
Culex pipiens. Linn.	tus. Mg.)
Pachyrhina pratensis. Linn.	Anthrax paniscus. Rossi. (cin-
Tipula oleracea. Linn.	gulata. Mg.)
„ ochracea. Mg.	„ flava. Mg.
„ scripta. Mg.	„ morio. Linn. (semi-
*Ctenophora festiva. Mg.	atra. Mg.)
<i>B. Brachycera. Rövid csápuak.</i>	Systoechus sulfureus. Mik.
*Nemotelus signatus. Friv.	Ploas virescens. Fabr.
*Ephippium thoracicum. Latr.	Scenopinus fenestralis. Linn.
Chrysomyia formosa. Scop.	Thereva annulata. Fabr.
Actina nitens. Latr.	„ marginula. Mg.
Haematopota pluvialis. Linn.	„ arcuata. Lw.
Tabanus *tropicus. Linn.	„ tuberculata. Lw.
„ bifarius. Lw.	Dasypogon diadema. Fabr.
DEBRECZEN LEIRÁSA.	Asilus trigonus. Meig.

- | | |
|----------------------------------|-------------------------------------|
| Asilus rufibarbis. Meig. (Friv.) | Sarcophaga haematodes. Meig. |
| - gonatistes. Zell. | " carnaria. Linn. |
| " *cyanurus. Lw. | " haemorrhoidalis. M. |
| - cingulatus. Fabr. | Winnertzia *mesomelena Lw. |
| - setulosus. Zell. | Mintho praeceps. Scop. |
| " rufinervis. Wied. | Tachina polycheta. Egg. |
| - albiceps. Meig. | Echinomyia tessellata. Linn. |
| - rusticus. Mg. | Ocyptera brassicariae. Fabr. |
| Leptis strigosa. Meig. | Gymnosoma rotundata. Linn. |
| Hydrophorus balticus. Meig. | Melitreptus scriptus. Linn. |
| 2. Család. Diptera Cyclo- | " dispar. Lw. |
| r h a p h a. Tonnabábuak. | Syrphus pyrastris Linn. |
| <i>C. Proboscidea. Szíposak.</i> | " corollae. Fabr. |
| Piophilus casei. Linn. | " ochrostoma. Zett. |
| Sapromyza longipennis. Fabr. | " balteatus. Deg. |
| " bipunctata. Meig. | " ribesii. Linn. |
| Lauxania *Elisae. Meig. | Melanostoma mellina. Linn. |
| Chloria demandata. Fabr. | Eristalis aeneus. Scop. |
| Anthomyia cardui. Meig. | " tenax. Linn. |
| Lucilia regina. Meig. | " intricarius. Linn. |
| " caesar. Linn. | " arbustorum. Linn. |
| " albiceps. Meig. | Helophilus florens. Linn. |
| " cornicina. Fall. | " trivittatus Fabr. |
| Musca domestica. Linn. | Syrta pipiens. Linn. |
| Pollenia rudis. Fabr. | Physocephala chrysorrhoea. Mg. |
| " vespillo. Meig. | <i>D. Eproboscidea. Szíptalanok</i> |
| Calliphora vomitoria. Linn. | Hyppobosca equina. Linn. |

VII. Rend. Hemiptera. Félröpüek.

I. Heteroptera. (Felemás röpüek.)

- | | |
|-------------------------------|-----------------------------|
| <i>A. Gocorés. Földiek.</i> | Gnathoconus albomarginatus. |
| 1. Család. Pentatomidae. | Fabr. |
| Coptosoma globus. Fabr. a | Adomerus biguttatus. Linn. |
| Nagy-Cserén. | Tritomegas bicolor. Linn. |
| Brachypelta aterrima. Foerst. | " sexmaculatus. Ramb. |

Schirus ovatus. H. Sch.
 „ morio. Linn. Dall.
 Eurygaster maurus. Linn.
 „ hottentottus. Fabr.
 Odontoscelis fuliginosus. Linn.
 Graphosoma lineatum. Linn.
 Aelia acuminata. Linn.
 „ rostrata. Boh.
 Eysarcoris inconspicuus. H. Sch.
 Rubiconia intermedia. Wolff.
 Palomena dissimilis. Fabr.
 (Horváth.)
 Carporcoris baccharum. Linn.
 „ nigricornis. Fabr.
 „ verbasci. de Geer.
 Tropicoris rufipes. Linn.
 Eurydema ornatum. Linn.
 „ pictum. H. Sch. } Horváth.
 „ oleraceum. Linn. }
 Arma custos. Fabr. (Horváth.)
 Zicrona coerulea. Linn.

2. Család. Coreidae.

Syromastes marginatus. Linn.
 Gonocerus venator. Fabr.
 Alydus calcaratus. Linn. (Horv.)
 Corizus crassicornis. Linn.
 (Horváth.)
 „ parumpunctatus. Schil
 (Horváth.)
 Myrmus miriformis Fall.
 (Horváth.)

3. Család. Berytidae.

Neides tipularius. Linn. (Horváth)

4. Család. Lygaeidae.

Ligaeus equestris. Linn.

Nysius Thymi. Wolff. (Horváth.)
 „ helveticus. H—Sch. „
 Geocoris albipennis. Fabr.
 Rhyparochromus chiragra. Fabr.
 (Horváth)
 Lamprodema maurum. Fabr.
 (Horváth)
 Microtoma carbonaria. Rossi.
 Pachymerus Rolandri. Linn.
 „ lynceus. Fabr.
 „ vulgaris. Schill.
 „ pineti. H. Sch.
 „ caffer. Thunb.
 Emblethis arenarius. Linn.
 Pyrrhocoris apterus. Linn.
 Heterogaster Nepetae. Fieb.

5. Család. Tingidae.

Monanthia angustata. H—Sch.
 „ angusticollis. H—Sch.
 „ pilosa. Fieb. (Friv.)

6. Család. Aradidae.

Aradus Betulae. Linn.
 „ annulicornis. Fabr.
 Aneurus laevis. Fabr.

7. Család. Hebridae.

Hebrus pusillus Fell. (Horváth)

8. Család. Gerridae.

Hygrotrechus paludum. Fabr.

9. Család. Capsidae.

Megalocaerea ruficornis. Fall.
 (Horváth)
 Lopus gothicus. Linn.
 Phytocoris Ulmi. Linn. Reut.

Calocoris striatellus. Fabr.	Pirates stridulus. Fabr.
„ Chenopodii. Fall.	„ hybridus. Scop.
Lygus pratensis. Fabr.	Obsicoetus personatus. Linn.
„ campestris. Fabr.	Prostemma aenicolle Stein.
Orthops Kalmii. Linn.	Metastemma guttula. Fabr.
Poecilosecytus Gyllenhali. Fall.	Nabis ferus. Linn.
(Horváth)	„ rugosus Linn.
Campptobrochis punctulata. Fall.	12. Család Saldidae.
Reut.	Salda pallipes. Fabr.
Capsus lanarius. Linn.	<i>B. Hydrocores. Vizieki.</i>
„ capillaris. Fabr.	13. Család. Naucoridae.
*Euriopicoris nitidus. Meg. Eddig- elé hazánkban csak Debreczen- ben találtatott.	Naucoris cimicoides. Linn.
Globiceps flavonotatus. Boh.	14. Család. Nepidae.
Oncotylus trisignatus. Asm.	Nepa cinerea. Linn.
Anoterops setulosus. Mey.	Ranatra linearis. Linn.
10. Család. Cimicidae.	15. Család. Notonectidae.
Cimex lectularius. Linn.	Notonecta glauca. Linn.
„ viridissima. Linn. (Friv.)	„ *lutea. Müll Eddigelé csak Debreczenben találtatott Magyarhonban.
„ „ var. dissimilis. Fabr.	16. Család. Corisidae.
11. Család. Reduviidae.	Corisa Geoffroyi. Leach.
Reduvius iracundus. Poda.	
„ annulatus. Linn.	

II. Homoptera. (Egyenlő röpüek.)

17. Család. Fulgoridae.	Aphrophora alni. Fall.
Myeterodes confusus. Stal.	Philaenus spumarius. Linn.
„ nasutus. H—Sch.	19. Család. Membracidae.
Issus frontalis. Fieb.	Centrotus cornutus. Linn.
Delphax venosa. Germ.	20. Család. Jassidae.
„ propinqua. Fieb.	Tettigonia viridis. Linn.
18. Család. Cercopidae.	Cicadula sexnotata. Fall.
Craecophora mactata. Germ.	

<p><i>Deltocephalus ocellaris</i>. Fall. <i>Notus molliculus</i>. Boh. (Horváth) <i>Chlorita flavescens</i>. Fabr. „ <i>Eupterix Urticae</i>. Fabr. (Horváth) „ <i>collina</i>. Flor. (Horváth) <i>Zygina parvula</i>. Boh. „ 21. Család. <i>Psyllidae</i>. <i>Trioza remota</i>. Först. (Horváth)</p>	<p>22. Család. <i>Aphidae</i>. <i>Stomaphis quercus</i>. Linn. (Horváth) <i>Schizoneura Corni</i>. Fabr. „ <i>Siphonophora Rosae</i>. Linn. „ 23. Család. <i>Coccidae</i>. <i>Aspidiotus Nerii</i>. Bouche. (Horváth).</p>
---	---

Az előadottak szerint Debreczen határán az egyenes röpüek rendjéből 45 faj; az idegröpüekéből 19 faj; a téhelyröpüekéből 1154 faj; a hártyaröpüekéből 117 faj; a pikkelyröpüekéből 289 faj; a két röpüekéből 84 faj s végre a félröpüekéből 113 faj tenyészik s e szerint Debreczen rovarfaunája 1821 fajt foglal magában.

Dr. Török József.

MÁSODIK RÉSZ.

TÁRSADALMI S EGYÉB VISZONYOK.

I. SZAKASZ.

Debreczen mint alföldi magyar város.

Debreczent — a majdnem hatodfél ezer épületből álló alföldi magyar várost, nagy vidék metropolisát — mindenfelől messze terjedő síkság veszi körül.

A felé igyekvő utas páros tornyok csillogó hegyét pillantja meg messziről, melyek a város északi és déli végén hosszú füst íveket bocsátó gyárkémények felett ünnepi méltósággal emelkednek felül, s melyekből ékes hangu öreg harangok szava olykor mértföldekre is kihallatszik.

A nem nagyon zajos, inkább komoly várost 16 nagy szőlőskert nyájas ráma képen veszi körül, mikén kívül északról és keletről még erdők is diszítik a város tájképét.

Utczái tágasak, egyenesnél egyenesebbek, asphalt vagy téglagyalog utakkal, trachyt kőből készült, vagy makadám vagy cyclops kövezésű szekér-utakkal birók s ma már jó részt befásítottak. Több tér kertté van átalakítva, s ezek közül egyikben az igen szép Csokonai szobor, másikon az 1849-dik évi augusztus 2-án vívott debreczeni csatának megsebzett orosz lán alakjában megörökített emléke van felállítva. Még van ez utóbbival egy kertben egy másik emlék is: a ref. főiskola jóltevői nagy számából Szombathi István és neje Vörösmarti Zsuzsánna emléke.

A történeti nevezetességű ref. nagy templomon kívül van még két ref. s egy róm. kath. templom.

A középületek közt legimpozánsabb a reformátusok főiskolája: a debreczeni híres collegium, melyet latin nevén tanul megismerni a gyermek s ugy emleget mindenki. E két tágas udvarral biró collossalis épület négyszögben van kiépítve s benne lakik Pallás sok tanítványával. A vallás, tudomány s nemzeti szellemnek e főiskolában mélyről

luzgó hőforrása egyuttal fényforrása is Debreczennek. Mellette emlí-
tendők a róm. katolikusok gymnasiuma, mely a kegyes tanító rend
bírákátan van, s az országos gazdasági tanintézet, melyhez a városon
kívül egy óra járásnyira eső mintaszerű földmives iskola tartozik.

31 elemi iskola majdnem ugyanannyi középületben van elhelyezve.

Városháza, megyeháza, színház, lövölde számos állami épület,
kaszárnyák egészítik ki a középületek tekintélyes sorozatát.

Közhivatalok nagy számban fordulnak elő Debreczenben.

Itt vannak, mint megyei székhelyen Hajdu megye központi hiva-
tala. Itt lakik a megye főispánja, ki egyszersmind Debreczen szab.
kir. város főispánja is.

Van itt egy első folyamodású királyi törvényszék, királyi ügyész-
ség, járásbíróság, pénzügyi igazgatóság, illeték kiszabási hivatal, királyi
adóhivatal, adófelügyelőség, dohány beváltó felügyelőség, dohány
terelő hivatalal, kincstári dohányraktár, postahivatal, távirtda,
kataszteri hivatal, királyi tanfelügyelő, közjegyzőség.

A társadalmi élet terén mutatkozó tevékenység s a társadalom
ügyei iránti érdeklődés bizonyosságaképen fenállanak a következő
egyletek:

Jótekonysági egyletek: a debreczeni jótékony nőegylet;
az országos vörös kereszt egylet főlkja: a Fröbel-féle gyermeknevelő
egylet: a „Haladás” czimű szabad kőműves páholy. Segélyző
egyletek: a Budapesti általános munkás betegsegélyző és rokkant
pénztár főlkja: első temetkezési társulat: debreczeni timár mesterekből
alakult temetkező társulat: debreczeni szücs ezéh-harmadik általános
polgári temetkezési társulat: debreczeni negyedik általános polgári
temetkezési társulat: a magyar szabó és ő-dik temetkezési egylet;
pénzerek betegsegélyző egylete. Vallásos egylet az izraélita
szent egylet. Önképző egyletek: a kereskedő ifjuság önképző
egylete: az iparos ifjuság önképző egylete. Társadalmi osztály-
érdekek előmozdításán működő egyletek: a Tiszántuli
ref. középtanodái tanár-egylet: a debreczeni orvos-gyógyyszerész-egylet;
nászviselők egylete: kereskedői testület: nyomdászok és betüöntök
egylete, s 24 ipartársulat. Társaskörök: Casino, polgári kör s két
politikai klub, ugymint a szabadelvű kör és a függetlenségi kör.
Közgazdasági érdeket szolgáló egyletek: a debreczeni
gazdasági egylet: kertészeti egylet: termény-csarnok: István gőzhen-

germalom társulat; cukorgyár részvénytársulat; légszeszgyár részvénytársulat. Gyakorló egyesületek: a debreczeni dal- és zeneegylet; lövész társulat, vadász társulat; tornaegylet s atletikai clubb; korcsolyázó s csolnakázó egyesület. Mindezeketől különböző célú egyesületek: a debreczeni honvéd-egylet; debreczeni zenede-egylet; színügyegylet; önkéntes tűzoltó egyesület; lovaregylet.

Az illető országos törvények által elrendelt kamarák száma három s ezek a kereskedelmi és iparkamara; ügyvédi kamara és közjegyzői kamara.

A földmivelés és állattenyésztés talán legelső helyen említendő a lakosság foglalkozásai között. A mezőgazdaság sokkal nagyobb kört tart magához lekötve, mint ezt a népszámlálás 1881-ki adatai feltüntetni képesek. S a földmivelés mellett a gyümölcsenyésztés és szőlőmivelés is jelentékeny területen lankadatlan szorgalommal foly. Bora bőven terem Debreczennek, melyet az utóbbi időben külföldiek kivinni is kezdtek. Fát a város erdősegei annyit szolgáltatnak, a mennyire csak a lakosságnak szüksége van.

Iparüző a népességnek 12.42 %-ja, 24 különböző ipartársulat a kis ipar dicséretes állására enged következtetést vonni. Más részről pedig a gőzmalmok, gázgyár, cukorgyár, sörgyár, keményítőgyár, tégl- és cserépgyárak s ezek közt a város hatalmas körkemenczéje kiválóbb épületeikkel s tekintélyes alaptőkékkel, a könyvnyomdák, könyvnyomda, kártyagyár, építkezési és butorgyártó telepek; szódaviz-, ecet stb. gyárak gazdag felszerelésükkel hangosan tanuskodnak a város nagy iparának mai fejlettségéről.

A kereskedelem állapotának megítélésénél nagyon zavarosan s meg lehet bocsátani — hogy egyuttal nagyon fájóan hat Debreczen letünt híres vásárainak emlékezete. Béctől Bessarábiáig, Lengyelországtól Szerbiáig — ezt is beleértve — ért azon nagy földterület, melynek kereskedelmi központját képezte a multban Debreczen. Ma nyugot kelettel nem az ő sorompóján belől s nem negyed éves hosszú időközökben érintkezik, hanem a vasutak könnyű utvonalán minden 24 órában egyszer. De azért Debreczen kereskedelme ma is olyan fokon áll, hogy az őt közvetlenül környező Hajdumegyén kívül a Kunságot, Bihar, Szabolcs, Szilágy, Szathmár, Máramaros, Bereg, Ung és Ugocsa megyéket mint központ képes uralni, mi a vasuthálózatok korában is tekintélyes szerep.

Debreczen idáig az állam tiszavidéki vasutjának és az északkeleti vasutnak állomása, s rövid időn azzá válik a már engedélyezett Debreczen-nánási vicinalis vasutra nézve; valamint épül egy Szabolcs megyében fekvő városi erdőbirtokhoz vezető vasutja is.

Debreczenbe vezető jó országutak helyett csak egyet említhetni föl, az ugynevezett debreczen-nagyvárad-fehértemplomi államutat, mely e város határában is kőből van építve.

A pénzforgalmat előmozdító pénzintézetek: az osztrák-magyar bank fiókja, a debreczeni takarékpénztár, — a kereskedelmi és iparbank, az alföldi takarékpénztár s az iparegyesületi takarékpénztár és hitelintézet.

Biztosító társaságok: az első magyar általános biztosító társaság főügynöksége, a „Tisza“ biztosító intézet, — a francia magyar biztosító társulat, — Patria, Gresham stb. főügynökségei.

A köztisztaság éber hatósági felügyelet tárgya, s a lakosság általában rendhez, tisztasághoz szokott. Homokon épült s futó homok tenger por hullámainak erősen kitett városban azonban a legnagyobb tisztaság sem lehet mentő eszköz a nyár porának feltartóztatlan hatalma ellen. Még szerencse, hogy a Debreczenben tartózkodó idegenek a debreczeni port egészségesnek tartják.

Az ivó viznek nagy szükében épen nincs a város népe, de bővében sincs; az egyes udvarokban levő kutak csak a legmagasabban fekvő s ihatatlan vizrétegből szolgáltatják fel a vizet; ivó vizet csak a mélyre furt közkutak adnak, s ezeknek legnagyobb része teljesen jó vízzel bír.

A talaj megrontásának elhárítására föld alatti csatornahálózat van a város területén kiépítve.

S az egészségi állapot általában véve szilárdan jó volna Debreczenben; mert tájkór itt nem uralkodik, járványos természetű betegségeknek nem ösfészke Debreczen, de miután behurcolás által és ki nem deríthető légköri utakon a járványok ellátogatnak e városba is, s miután a legutóbbi 10 év alatt négy féle járvány is pusztított itt: nem csuda, hogy a népesedési viszonyok ily körülmények által egy időre a pusztulás felé vezető utra térítettnek.

Itt járványmentes években 1583, 1598, 1619, 1624, 1684 a halálesetek száma, a mikor ezer ember közül 30, 31, 32 hal meg egy év alatt. A születések száma pedig évenként tesz 1651, 1680, 1748.

1769, 1811, 1973-at, a miből egy ezer emberre 32, 33, 34, 35, 38 is esik. De 1873-ban a cholera miatt 2918-ra ment az évi halálesetek száma, — ezer előre esett 57 halott, — 1879-ben pedig himlő, scarlát, toroklob miatt 2333-ra szaporodott az elhaltak száma, — a mikor ezer közül elhalt 45; — s így bár a két járványos év közé esett öt járványmentes év alatt a rendes halálozási viszonyok közt 1000 lélek után 11 főnyi szaporodás következett be; a két járványos év együtt 1000 ember után elsepert 30-al többet, mint a mennyi 1873-tól 1880-ig ugyancsak ezer ember után számítva, született.

A népesedés folyamatán két ilyen járványos év által ütött seb 7—10 zavartalan év alatt hegedhet bé Debreczenben.

Még pedig a 73-ki és 79-ki járványoknál rosszabb indulatúak s nagyobb kiterjedésűek is fordulnak elő.

Eféle közveszélyek idején azok elhárítására a város képes is hozni áldozatokat, meg is tesz mindent kellő gyorsasággal, kellő erélylyel s nemes emberbaráti indulattal.

Nyugodalmas időkben pedig a haladás elvét folytonosan szem előtt tartva, — annak érdekében az időszerű lépéseket soha el nem mulasztja.

19 év óta a város utczái gázzal vannak világítva. Évenként 12 millió angol köblábnál — 339,780 köbméter — több gáz fogy el.

A gázfogyasztás tett	1878-ban,	1879-ben,	1880-ban
az utczái világításnál	113,199 köbm.	113,201 km;	113,200 km.
a város hiv. helyiségeiben	14,033 „	12,737 „	13,447 „
a városi színháznál	18,207 „	21,826 „	19,326 „
magán fogyasztóknál	213,731 „	213,366 „	209,717 „
Összesen	359,170 km.	361,125 km.	355,690 km.

1000 angol köbláb — 28.3 köbméter — világító gáz ára magán fogyasztóknál, színháznál 5 frt 50 kr, — az utczái világításnál 3 frt 60 kr s így ez utóbbinál egy égési óra 1.8 krba kerül. Az utcákat ez idő szerint 435 gázlámpa világítja.

Egyházi tekintetben főlemlitendő, hogy Debreczen a tiszántuli református egyházkerület székhelye, itt lakik a kerület superintendense. A debreczeni római katolicus egyház élén pedig kis prépost áll. Az izraelita hitközségek száma kettő.

A közoktatás ügyét az elemi iskolákon kívül egy református és egy római katolikus gymnásium, kereskedelmi középtanoda, városi főreáltanoda, gazdasági közép tanintézet, földmives iskola, a reformátusok theologiai intézete, jogakadémiája, tanító képezdése, városi iparos iskola, s vasárnapi iskola szolgálják.

Az irodalmi mozgalom úgy a könyv-, mint a hirlapirodalom mezején meglehetősen élénk.

Kirándulási helyül legfőbbképen a várost északról körítő nagy erdő szolgál, melyhez a város végső házainál kezdődő impozans fasor összelelkező lombjai alatt macadám út vezet.

Mindezen itt röviden felemlített dolgoknak részletesebb leírása a következő szakaszoknak diszes feladata, miért is a leírás fonalát azoknak ezennel átadjuk.

Dr. Zelizy Dániel.

II. SZAKASZ.

Debreczen szabad királyi város, mint köztörvényhatóság.

Debreczent szabad királyi város rangjára emelte I. Leopoldnak az 1693-ik évi április hó 11-én Bécsben kelt királyi szabadalom levele.

Ezen szabadalom levél a város czimerét következőképen ábrázolva adományozza és engedélyezi:

„Egyenesen fenálló égszinkék paizs, melynek alján három csúcsu halom alakjában zöldmezőnek közepéből terebélyes és természeti eleven zöld színű lombokkal árnyékolt pálmafa magasodik fel: a pálmafa alatt fodorított, fehérgyapjas és feje körül szentek fény sugarával környezett husvéti bárány, három lábával két nyitva levő és a domb síkterületén elhelyezett két könyvön áll,*) felemelt s kissé meggörbitett első jobb lábával a bárány egy aranyszínű kereszt rudját tartja, mely rudat lefüggő és szétterjesztett fehérkeresztel himzett veres lobogó ékesíti; a bárány testének egész súlyával a paizs jobb oldala felé for-

*) Ó- és uj-szövetségi szentírás.

dulva és arra irányozva lépteit, hátrafordított fejével a zászlót látszik szemlélni. A paizs tetején királyi koronával ékesített likacsos avagy nyílt sisak felett egy kiterjesztett szárnyu, mellén zöld borostyán koszorut viselő, felemelt fejű, feltátott száju és jóillatu fákból a magasban fentüdüklő nap hevénél szárnyaival tüzet élesztő s magát a robogó lángoknál perzselő phoenix madár szemlélhető. A sisak felső részéről pedig balfelől veres és fehér, jobbról aranyos és kék rojtok ereszkednek le és a sisakhoz szorosan hozzá alkalmazkodva, azt díszesen ékesítik.“ A szabadalom levél Debreczen város polgárainak és lakosainak azt is engedélyezi, hogy „ugyanők s az ő utódaik s minden maradékaik ugyanazon városnak a fentirt módon jelzett czimmerrel kimetszett veres színü viaszra nyomandó pecsétet minden, bármi ügy felől közöttük keletkezendő iratokra alkalmazhassák. stb.“*)

Csaknem 200 évvel később : ma a köztörvényhatóságok rendezéséről alkotott 1870-ik évi XLII-ik törvényezikk és az ennek alapján keletkezett hatósági szervezet, továbbá az 1876-ik évi VI-ik és az 1877-ik évi XII-ik törvényezikk s végül az 1879-ik évi XI-ik törvényezikk szerint Debreczen szabad királyi város a következő hatósági szervezettel bir :

Az önkormányzati jogait s belügyei igazgatását önállóan gyakorló Debreczen sz. kir. városnak mint önálló törvényhatóságnak hatósági köre kiterjed a városban, a város területén s pusztáin lakó és tartózkodó személyekre s a városban, a város területén s pusztáin levő minden vagyonra.

Debreczen sz. kir. város ezen hatóságát gyakorolja :

1-ör a törvényhatósági bizottsági közgyűlés és közigazgatási bizottság által;

2-or a tanács által;

3-or a polgármester által;

4-er a kapitányi hivatal által;

5-ör az árvaszék által;

6-or a községi bíróság által.

A törvényhatósági bizottsági közgyűlés elnöke a főispán, akadályoztatása esetén a polgármester, — tagjainak száma a

*) Városi magánlevéltár nagyobb r. okmány gyűjtemény 129. sz. Szücs István „Sz. kir. Debreczen város történelme“ II. kötet 497. és következő lapjain.

törvényben és a hatósági szervezetben megnevezett tisztviselőknél kivül — 186, kiknek egyik fele választott, másik fele pedig a legtöbb adót fizetők közül állittatik össze.

Rendes közgyűlés minden második hónap második csütörtökén s következő napjain tartatik.

A tanács a város közönségének úgy az állami közigazgatás, mint az önkormányzat körében végrehajtó közege; egyszersmind azonban önálló közigazgatási hatóság mindazon ügyben, melyek a fenálló törvények vagy szabályrendeletek szerint más hatósági közegeknek fentartva ninesenek, s főlebbviteli hatóság oly ügyekben, melyeknek felfolyamodás utján elintézését a törvények vagy szabályrendeletek ráruházzák.

A tanács elnöke a polgármester, -- tagjai: a főkapitány, a tanácsnokok s a főjegyző, kik fejenkint szavazattal bírnak, ezeken kivül egyik aljegyző; meghívásra tartoznak a tanácsülésben megjelenni a tiszti ügyvéd, főmérnök, főorvos, főszámvevő, úgy a többi tisztviselő is, de szavazati joggal a tanácsülésben nem bírnak.

Érvényes határozat hozatalára az elnökön kivül 3 szavazó tag jelenléte szükséges, s általános szótöbbség határoz. Szavazatok egyenlősége esetében az elnök szava dönt.

A tanács körébe tartozó ügyek elintézésében az előadói rendszer van életbe léptetve.

S a tanácskörébe a törvény, törvényes rendeletek, szabályzat és a közgyűlés által részint közigazgatási részint gazdasági ügyek vannak utasítva.

Közigazgatási ügyek: a miniszteri rendeletekben foglaltak, köröztetések, országos és hely-rendőri, honvédelmi, katonai, közadó, fegyenczügyek; közigazgatási költségvetés tervezete, az alapítványi pénztárak kezelésére a közgyűlési határozatok szerinti felügyelet, azokból kikölcsönzések, a vagyontalan árvák segélyezése, egészségügy, gázvilágítás, közkórház, közbátorság, iskolai ügyek a törvények végrehajtása körében, országos közmunka, könyöradományok gyűjtése, hus és más élelmi cikkek, vasut, országutak, italmérés, mértékHITELESÍTÉS, népszámlálás, bizonyítványok, előfogatozás, közlevéltár, ipar- és kereskedelmi ügyek, találmányi szabadalmak körül felmerülhető kérdések a törvény által kiszabott hatáskörrel.

Gazdasági ügyeknek vannak nyilvánítva:

a városi erdőszet, cserép-tégla, — az eladandó fa, cserép és téglára iránti javaslat, nyomda, ménes, igavonó jószág, takarmány, legeltetésre vonatkozó ügyek, általában haszonbér, színház, adás-vevések, vadászat, halászat, vám, határkérdések, községi utak, járdák, városi jövedelmek; a gazdasági költségvetés tervezése, középítkezés, szépítés, a város követeléseinek behajtása, adósságainak törlesztése, a város által fölveendő kölcsönök ügye, követelési és szenvedőleges perek, a magánlevéltári bizottság hatáskörének fentartottak kivételével; a város közvagyonai viszonyait érdeklő számadások; egyházi és iskolai építkezések, községi kötelekbe felvétel, polgárosítás, elengedések, segedelmezések, dologház, adományozások, a város vagyonaira vetett adó elleni felszólamlások.

A városi vagyonokra, haszonbérben levő birtokokra és épületekre való felügyelet a tanács tagjai, illetőleg az összes tisztviselők közt fel van osztva, kik is tapasztalataikról a tanácsnak három hónaponként — szükség esetére rövidebb idő alatt is — jelentést tenni tartoznak. S a tanács ezekről, ugyszintén az üzletekről s az ezekből folyó perek állapotáról, a nagyobb munkálatok folyamáról, előhaladásáról a közgyűlésnek évnegyedenként jelentést tenni köteles.

Van a tanácsnak ugynevezett adóügyi osztálya is, mely az ügyosztály főnökéből: egy tanácsnokból, egy számvevőből, egy fogalmazóból, hat adóketőből s négy díjnokból áll, (kik közül egy a főnök mellett, három az adóketésnél működik.) Ezen osztály kiegészítő része az adópénztári hivatal, melyről alább lesz bővebben szó — és illetékkezelési hivatal; ez utóbbi — mely a helybeli illetéket, idegen illetéket kezeli — áll három díjnokból és két végrehajtóból.

A polgármester a törvényhatóság első tisztviselője azon jogokkal és kötelezettségekkel, melyeket az 1870. XL. t. cz. 58. §. megyékben az alispánra ruház. A polgármester mellett a főjegyző mint előadó működik, a mellett egy elnöki fogalmazó áll segélyére.

A város hatósági életében nevezetes szerepet töltenek be azon bizottságok, melyek részint országos törvényeink által elrendelve, részint a hatósági szervezet értelmében megalakítva a következők:

A főispán elnöksége alatt működik:

1. A közigazgatási bizottság.
2. A kijelölő (candidáló) bizottság.
3. A bíráló választmány.

4. A szervező bizottság.
5. A II-od fokú erdei kihágási bíróság.
A polgármester elnöksége alatt működik:
6. A központi választmány.
7. A statisztikai bizottság.
8. A magánlevéltári bizottság.
9. A reáliskolai felügyelő (s esetleg tanár-választó bizottság.)
10. A tisztviselői nyugdíj-bizottság.

A főkapitány elnöksége alatt működik:

11. A katonai-rendőri bizottmány.
12. Az egészségügyi bizottság.
13. A kórházi bizottság.
Valamelyik tanácsnok elnökle alatt működik:
14. A jog- és pénzügyi bizottság.
15. A gazdasági bizottmány.
16. A gazdasági intéző bizottmány.
17. Az építészeti és szépitészeti bizottmány.
18. A színházi bizottság.
19. A loavatási bizottság.
20. Az utfelügyelő bizottmány.

Az árvaszéki elnök elnöksége alatt működik:

21. Az állandó népnevelésügyi bizottmány.
Törvényhatósági bizottsági tag elnökle alatt működik:
22. Az igazoló választmány.
23. Az erdőrendészeti bizottság.

Az ispotályi református pap elnöksége alatt működik:

24. A ref. szegény árpoldai vegyes bizottmány.

Az önkormányzat érdekében működő s a hatósági szervezet által megalkotott állandó bizottmányoknak kötelessége a közgyűlés vagy tanács által hozzá utasított tárgyakra nézve véleményt adni, — a körtökhöz tartozó ügyekben tapasztalt hiányokat felfedezni s a szükséges javításokat indítványozni. Üléseik nyilvánosak.

A magánlevéltári bizottmány áll a kijelölés nélkül választott magánlevéltárnokból, magánlevéltári segédből és azon bizottmányi tagokból, kiket a bizottsági közgyűlés szintén kijelölés nélkül általános szótöbbséggel megválaszt. Ezeken kívül tagja a

magánlevéltári ügyvéd. — E bizottmányban a tollat a magánlevéltári ügyvéd viszi, ki a többi taghoz hasonló módon választatik. A magánlevéltári bizottmány — mint a közönség meghatalmazottja — a város minden magán-birtokviszonyából eredő kérdés felett önállóan határoz, azonban évenként, sőt bevezetett fontosabb ügyekről időnkint is tartozik tudomás végett jelentést tenni a közgyűléshez eljárása eredményéről, részletes indokolás nélkül. A magánlevéltári bizottmány megkeresése folytán a polgármester köteles a szükséges összegeket a házipénztárból utalványozni és a bizottmány rendelkezésére bocsátani.

A kapitányi hivatal — bár mint az állam és helyi rendőrség közege a tanács kiegészítő részát képezi — a törvény által körébe utasított tárgyak intézésében mint első fokú hatóság jár el.

A kapitányi hivatal teendői 5 osztályba soroztatnak. Az első osztály élén a főkapitány, — azontul mindenik osztály élén egy alkapitány áll.

A kapitányi hivatal személyzete:

I. A főkapitányi osztálynál: 1 főkapitány, 1 fogalmazó, 6 utezabiztos, 1 kórházi biztos, 1 esendbiztos, 8 pandur, 10 hajdu.

Ez osztály körébe tartoznak következő ügyek: regale jog esonkítóknak elleni eljárás, regale-bérlők kihágásai; bérkocsi, társaskocsi tartók, taligások, fuvarosok, hordárok számban tartása s az őket illető engedély megadása; — színházi előadások alkalmával a rendre felügyeltetés; nyilvános táncvigalmakra, hangversenyekre, lovardai előadásokra, állatseregletek mutogatására, erőmutatványokra, panorámákra vonatkozó engedély kiadása; temetésekre hajduk, diszkiséret engedélyezése; gondoskodás a lelenczekről, szegények gyógytatása, eltemetése, ápolást nem találó szegény sorsu betegek kórházba szálltatása; kórházi ügy; himlőoltás; szegénységi bizonyítványok kiadása iskolai és kórházi ügyekben; tébolydai ügy; gőzkazánok vizsgálata; felügyelet a légszesz-világításra, utczákon és középületeken egész vagy fél világítás megrendelése, ipar- és kereskedelmi ügyek; külföldi utlevél-ügy; egyletek rendőri szempontból; kéményseprők között a város felosztása; könyöradományok gyűjtésének eszközöltetése s azok részére, kik e célból a miniszteriumtól vagy iskolai igazgatóságoktól felhatalmazást mutatnak fel — engedélyezés.

II. A második osztálynál: egy alkapitány, ki a közigazgatási hatóságok hatáskörébe utalt kihágási ügyekben birói hatáskörrel van felruházva, 1 irnok, 6 rendőrbiztos, 36 közrendőr.

Ez osztály körébe tartoznak a következő ügyek: felügyelet vendégfogadókra, vendéglőkre, kávéházakra, ser-, pálinka-mérő helyekre; tiltott játék üldözése; gyógyszerárak, szódaviz-, eczet-gyárak, fogadók, kávéházak főző edényeinek időszakonkénti megvizsgálata; éjjeli-, nappali őrzékek rendezése, felügyelet a rendbiztosokra, közrendőrökre és utcásaprőkre; a rendőrség ruházatának, fegyverzetének leltározása; felügyelet az élelmiszerekre, húsvágókra, laczikonyhásokra, a városban levő vágóhidakra; mértékhitelítés ellenőrzése; vizsgálatok tartása gyógyszerárakban, kereskedésekben, piaczi árulók-nál; utcák, közterek, sétányok tisztán tartása; felügyelet vendéglők stb. zárórainak megtartására, piaczi rendre országos, — heti vásárok alkalmával, zsibvásárban; rendőri felügyelet az építkezéseknél, szárazmalmoknál; engedélyezett köldusok nyilvántartása; állandó őrködés a vasutnál; bűnügyekben előleges rendőri vizsgálat eszközölése.

III. A harmadik osztálynál: 1 alkapitány, 1 fogalmazó, 2 szállásbiztos, 3 hajdu. Ez osztály ügykörébe tartozik a katona-ügy általában.

IV. A negyedik osztálynál: 1 alkapitány, 1 őrnök.

Ez osztály ügyköréhez tartoznak a következők: felügyelet kóborló gyanús egyénekre, munkakerülőkre, rovott előéletűekre, kiutasítottakra, börtönből elbocsátottakra; szökevényekre; eltévedtek, talált holttestek leírása; köröztetések; karhatalom kirendelése körüli eljárás; házkutatás; hirdetések dobszó által, házankint vagy falragaszok útján.

Cselédügy általában.

Tűzrendőri ügyek.

Eltulajdonított, elvesztett vagy talált tárgyak meghirdetése, nyilvántartása.

Felügyelet mérgek árulására, kuruzsolókra.

V. Az ötödik osztálynál: 1 alkapitány, 2 mezőbiztos, 1 őrnök, mint kézbesítettő; 2 kézbesítő csősz, 5 külső csősz. Ez osztály ügykörét a mezei rendőrség tölti be.

A kapitányi hivatal igtató és kiadó osztályánál van egy napdíjas őrnök, mint igtató és kiadó s 3 őrnök, kik közül egy sorozatkészítő.

A városházi őrség áll a következőkből: 1 felügyelő házmester, 1 káplár, 1 kulcsár, 1 őrzetű, 12 közhajdu, 1 dobos.

A külső rendőrség tagjain kívül a Mátaai biztos (a Hortobágyon) s az erdők erdőszelái a külrendőrség kezelésében tartoznak a kapitányi hivatalnak segélyére lenni.

A kapitányi hivatal alá van még rendelve:

a) 1 vásárbíró, 1 őrrel, 1 hajduval.

b) 1 gázvilágítási felügyelő.

c) 19 tizházigazda.*)

d) 1 utcatisztogató felügyelő, 34 utcaseprő, 1 kertész, 19 részint a tisztviselők mellé, részint a hivatalokhoz beosztott hajdu, 6 toronyőr, 1 gyepmester, 1 peczegődörtisztító.

Az árvaszék áll 1 elnökből, 2 ülnökből, a tisztí ügyészből, számvevőből — ki a város számvevője — a szavazat nélküli közgyűlésekből és egyik közigazgatási jegyzőből. Segédszemélyzete az árvapénztári hivatal.

A Debreczen város árvaszéke hatáskörébe eső gyámoltak és gondnokoltak vagyoni Debreczen város gyámpénztárában kezeltetnek. A gyámpénztárba befolyt készpénz összesítetten, — minden egyéb érték egyenként elkülönítve kezeltetik. Kezelés alá vétetik minden összeg, de csak az egy forint és azon felüli összeg kamatoztatik.

Mind az összesített pénztárnak, mind az 5000 frtnyi tartalékalap pénztárnak pénzei kölcsönadás által 6% kamattal gyümölesztetnek, s a kezelés alatti tőkepénzek után is 6% évi kamat adatik.

Kölcsön rendszerint Debreczen város határában levő jelzálog biztosítékra adatik. Vidéki birtokra kölcsönzés kivételesen engedélyeztetik. A kölcsöntőkék évenként 4%-al törlesztetnek. A törlesztési határidő 31 évnél tovább nem terjedhet. Egyeseknek 10,000 frton tul kölcsön nem adatik.

A kamatláb emelését vagy alább szállítását időnkint a törvényhatóság határozza el. Ha az összesített gyámpénztárnak vagy tartalékalap-pénztárnak kölcsön nem adhatott összegei hevernének: azok 1884-ig — a Debreczenben úgy nevezett régi — takarékpénztárban helyezendők el. További elhelyezésre nézve a törvényhatósági bizottsági közgyűlés hoz határozatot.

*) A tizházigazdák intézménye nem ujkori eredetű. Ez szerencsésen túlélte az időszakos átalakítások közepette számos társát, mint p. az utczakapitányok és tizedesek intézményét. Az utczakapitányok felügyeltek a tűzbiztonság érdekében fenállott rendeletek megtartására, p. hogy van-e minden udvarban tűzoltásra készen tartott víz, a mit kapitányviznek szokás ma is nevezni. Ezek rendelték ki az előfogatókat és az éji őrköt, mikor az éji őri szolgálat a lakosságot terhelte. Ezek ügyeltek a várost környezett belső legelőkön a közös legeltetés érdekeire. Ma már nincsenek.

A tizházigazdák a házankinti hirdetések közvetítői.

Bevételek és kiadások számvevői ellenjegyzés mellett eszközöltetnek.

A közpénzen kívüli egyéb vagyonok — melyek az illető tulajdonos javára elkülönítve kezeltetnek — a tulajdonosnak természetben adatnak ki.

A gyámoltak és gondnokoltak vagyonának kiadása alkalmával őrzési díjak fizetendők.

Az összesített gyámpénztárról, a tartalék-alap-pénztárról, s az őrzés-dijakról évi számadás készítettetik. A megvizsgált számadások terhe alól a gyámpénztári hivatal, t. i. a pénztárnokot s ellenőrt a bizottsági közgyűlés oldozza fel. A gyámpénztári kezelésből származó évi felesleg, a tartalék-alap kamatozásából vett jövedelem és az őrzés-díjak a számadás végelintézése után a város házi pénztárának adatnak át.

A gyámügyi törvény értelmében kiszabott bírságpénzek — mint a városi szegény árvák segélyezésére szánt pénz — a városi alapítványi pénztárban elkülönítve kezeltetnek.

A községi birói hivatal áll 1 községi bíróból és 2 irthokból, 2 eljáróból.

A jegyzőkar áll egy főjegyzőből és 3 aljegyzőből.

A mérnöki hivatal áll egy fő-, két almérnököl, egy gyakornoköl és egy irthoköl.

A számvevőség áll egy első számvevőöl s 3 alszámevőöl, kik közül egyik az árvaszéknél működik s 3 számtisztöl.

A pénztári hivatalok száma négy.

A házi pénztári hivatal áll egy pénztárnoköl, ellenőrböl, egy pénztártisztöl s egy irthoköl.

Az alapítványi pénztári hivatal áll a pénztárnoköl és ellenőrböl.

Az adópénztári hivatal áll a pénztárnoköl, ellenőrböl, egy késedelmi kamat számítóböl, két napdíjasöl, három végrehajtóböl és hat becsüsböl.

Az árvapénztári hivatal áll egy pénztárnoköl és egy ellenőrböl.

Mindenik pénztárnok és ellenőr a legszigorubb felelőség alatt áll, s évi fizetésének (900 — 1000 frt) megfelelő biztosítéket köteles letenni.

A közlevéltár egy levéltárnok s egy segéd kezelése alatt áll, kik mellett még egy irtók is van.

Az egészségügyi személyzet áll egy tiszti főorvosból, egy kórházi orvostól két tiszti alorvosból, egy bábából, két állatorvosból*), egy kórházi gondnokból, 4 betegápolóból, egy kórházi szolgából.

Az erdőszeti személyzet áll az erdőmesterből, négy erdőszből, egy gyakornokból, 42 erdővédből.

Általában az erdőmester felügyelete kiterjed a városi összes erdősegre, erdei területekre, csöszházakra, nyilvános séta- s befásított terekre, az országutak mellett levő fákra, az erdősegi határdombokra, utakra, hidakra, s a vadászati tilalom fentartását eszközli.

Van két városgazda is, téglamester, kutmester s egy városistálló-felügyelő. A szolgaszemélyzethez pedig tartozik még 1 hintós kocsis, 3 igáskocsis, 22 talyigás béres, s több részint lovas, részint nem lovas csösz.

Az újabb keletű helyhatósági szabályrendeletek (Statutumok) a következők:

1. A gyalogjárdáknak rongálástól való megóvására vonatkozó szabályok.
2. Kocsizási és lovaglási szabályzat.
3. Építési rendszabályok.
4. A cselédek felfogadására vonatkozó szabályok.
5. A cselédszerzőket illető rendszabály.
6. Közkerkölciségi rendtartásra vonatkozó szabályzat.
7. A polgári bormérés gyakorlására vonatkozó szabályok.
8. A száraz és szélmalom körüli biztonsági eljárásra vonatkozó szabályzat.
9. A vendéglősök, szállodatulajdonosok, kis vendéglősök, kávéházak és kis kávémérőkre vonatkozó szabályok.
10. A szarvasmarha vágás és húsmérés gyakorlására alkotott rendőri és egészségügyi szabályok.

*) Az állatorvosok közül egyik a Hortobágyi pusztán tartozik lakni, s az állatok egészségi állapota felett a szabályrendeletek értelmében őrködni; a másik ugyanezzel van megbízva a város területén, e mellett naponta vizsgálja a levágandó marhák egészségi állapotát és a vaspályán szállítandó marhákat; a heti baromvásárokon jelen lenni köteles.

11. Dijszabályzat két lovas bérkocsisok számára. (Egy lovas bérkocsik Debreczenben nincsenek.)

12. Szabályrendelet a házalási tilalom tárgyában

13. Az árvapénzek kezelésére vonatkozó szabályrendelet.

14. Igen nevezetesek azon helyhatósági rendeletek, melyek az ingatlanok birtoklására vonatkoznak, s melyek felől minden debreczeni háztulajdonos telekkönyvének B. lapján azt olvassuk, hogy

Debreczen szabad királyi város közgyűlésének 1868. január 25-én 105. szám alatt kelt határozata alapján Debreczen szabad királyi városnak azon felsőbb helyen is jóváhagyott százados szabályrendelete — statutum — melyszerint a belső házas telkek és az ezek törvényes tartozékát képező ugynevezett házutáni — ondódi — földek egymástól elkülönítve el nem adhatók — „kitüntettetik.“ Ezen korlátozás 1876. szeptember 26-án módosítván, azon helyhatósági szabályrendelet is beiktattatott a telekkönyvbe, melynek értelmében 1876. óta a házutáni — ondódi — földek a házbirtokosok közt szabad adás-vevés és cseretárgyát képezhetik.

Az új osztású földekre nézve is fenáll az a megszorítás, miszerint azok szabad adás-vevés és cseretárgyát csak házbirtokosok közt képezhetik.

A törvényhatóság egyes hivatalainak ügyforgalmáról egy évi, például az 1880-ki kimutatás a következőket közli.

Elnöki elintézést nyert 826 ügydarab.

A tanácshoz érkezett közigazgatási és gazdasági szakba tartozó ügydarab 7113.

A tanács adóügyi osztályához érkezett 6584 ügydarab.

Az árvaszékhez érkezett 4231 ügydarab.

A kapitányi hivatalhoz érkezett 13,163 ügydarab.

A községi bírósághoz érkezett 3415 ügydarab.

A közigazgatási bizottság letárgyalt 355 ügyet.

Debreczen szabad királyi város bevételei gazdasági és közigazgatási természetűek. Van a városnak debreczeni, szováti és sámsoni birtoka, melyek közt a debreczeni határban van szántóföldje, kaszálója, legelője, erdői, épületei, színháza, nyomdája, cserép- és

téglagyára, ménese*), törzsgulyája. S az ezekből merithető bevételeken kívül jövedelmet huz még regale joga után, kövezeti vám, vásár-vám és piaczi jövedelem, fuvarozás, helyrendőri intézmények, katonaszállásolás stb. czimen.

Mindezen jövedelmi források után a város bevételeit az utóbbi évek zárszámadásai 6, 7, sőt 8 százezer frtot is meghaladó összegben tüntetik elő, mikből a 6, 7 százezer frtnál nagyobb kiadások után a mostani kezelés mellett pénztári maradvány mindig van.

Az 1878, 1879 és 1880-ik évi zárszámadások kivonatos ösmeretése, az 1881-ik és 1882-ik évre megállapított költségvetés segélyével — bővebb tájékozásul — a következő táblás kimutatást állíthatni össze.

*) A város több rendbeli fogatot tart, melyek közül az ötös diszfogat legnevezetesebb; ez a város európai híré fajlovaiból van válogatva, s ha az ezüstös szerszámaikban büszke lovak a magyar egyenruhás, fekete fürtös gubás, fekete pántlikás kalapu kocsis által biztos kézzel kormányozva nem a város polgármesterét viszik — akkor bizonyosan vendéget s talán épen legmagasabb vendéget visznek.

Öt évi kimutatás Debreczen szabad királyi város

Főtételek czime	Valóságos eredmény a házipénztári főkönyv							
	1878-ban				1879-ben			
	Bevétel		Kiadás		Bevétel		Kiadás	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
Pénztári maradvány a megelőző évről	47,589	19	—	—	90,000	15 1/2	—	—
Sámsomi birtok	4671	38	2300	52	3952	33	2363	92 1/2
Szováti birtok	39,009	43	10,290	80 1/2	47,715	53 1/2	10,003	23
Szántó és kaszáló földek	88,030	09	22,734	30 1/2	71,683	25 1/2	20,666	68
Legelő	30,182	08	28,889	51	20,109	30	22,643	62
Ménes	22	—	4337	57	—	—	1924	09
Erdőkezelés	94,302	04	75,413	30 1/2	109,937	35	83,770	91 1/2
Városi épületek	42,961	42	16,216	25 1/2	41,343	37	21,532	93 1/2
Cserép és téglagyártás	12,590	61	12,468	38	18,001	09	14,887	87
Könyvnyomda	12,341	91	20,142	59	13,049	68	22,147	63
Fuvarozás	1581	96	10,576	80	1388	—	8009	85
Regále	65,453	13	7365	41	64,652	76	9212	04
Vásárvám és piaci jövedelem	33,547	01 1/2	24,610	25	33,635	16 1/2	24,738	14
Cselekvő tőkék és kamatai	144,469	65	87,718	71 2/3	74,020	41	90,794	97 2/3
Fizetések és hivatali szükségletek	7960	80 1/2	121,912	57 1/2	7734	79	125,691	95
Egyházak, iskolák s intézetek	3462	60 1/2	50,124	21 1/2	4446	19	49,566	61
Helyrendőri intézmények	7356	03 1/2	38,322	56 1/2	7830	30 1/2	38,885	17
Színház	—	—	2749	49	—	—	4692	97 1/2
Vegyes bevételek s kiadások	1060	13 1/2	3265	85 1/2	1604	61	1825	53
Árvaszék	—	—	10,677	25	1461	77	10,848	80
Katonai szállásolás	20,439	92	18,232	29	23,369	14	20,947	98
Közkórház	2233	85	9477	20 1/2	2036	68	9859	90
Rendkívüli költségvetésbe tartozó tételek ¹⁾	150,182	16 1/2	139,723	71	109,443	21 1/2	103,307	05
Átmeneti bevételek s kiadások	54,955	20	56,866	20	43,079	90	51,551	86
Együtt	864,415	92*	774,415	76 1/2	700,494	84 1/2*	749,871	72 1/2

¹⁾ A rendkívüli költségvetésbe nemcsak a rendkívüli bevételek vétetnek fel — melyeknek évi összege 6—7 ezer frtnál ritkán megy többre, — hanem a mult évi rendes bevételek hátralékjai is, mik egy, sőt másfél százezer frtra is mennek.

zárszámadásaiból s költségvetéseiből.

és napló szerint				Megállapított							
1880-ban				1881-ben				1882-ben			
Bevétel		Kiadás		Bevétel		Kiadás		Bevétel		Kiadás	
frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
40,623	27 ^{1/2}	—	—	5050	93 ^{1/2}	—	—	—	—	—	—
5562	54	2240	57 ^{1/2}	4334	79	2460	57 ^{1/2}	4216	03	3139	40
47,753	13	9956	92	48,177	20	10,729	10	47,03 ^a	70	13,258	51
66,159	09	29,049	55	88,235	31	29,247	71	98,058	69	33,976	14
26,024	12	29,836	25 ^{1/2}	56,840	30	33,610	30	61,314	95	38,114	95
1448	—	2279	33	2010	—	3672	—	2910	—	3112	—
87,188	08	81,978	39	86,890	—	71,225	38	144,399	75	127,389	13
39,229	48	16,078	88	44,390	26 ^{1/2}	15,222	60	44,162	78	15,372	60
16,808	60	5144	81 ^a	34,980	—	29,730	—	31,820	—	25,337	80
9632	07	18,723	52	16,950	—	19,028	60	14,650	—	21,580	80
2352	25	12,029	10	2390	—	10,207	05	1940	—	10,437	30
62,858	39	8052	37 ^{1/2}	68,953	88	7615	78	82,919	51	7615	78
40,956	92 ^{1/2}	18,413	87	39,891	42	20,004	42	39,346	16	23,955	16
73,925	—	88,674	95 ²⁾	73,815	14	93,024	96 ²⁾	70,403	52	92,904	96 ²⁾
6242	14	126,520	90 ^{1/2}	8100	—	127,489	21	6100	—	131,918	26
3717	20	52,705	67	4091	86	52,559	80	4151	86	52,425	63
8266	51	38,102	95	8750	—	47,865	—	8770	—	47,475	—
—	—	4945	28	—	—	5936	—	—	—	5536	—
2888	83	5265	93	3350	—	2560	—	2950	—	2360	—
1800	—	10,802	30	1800	—	10,735	10	1800	—	10,736	30
19,726	55	15,990	01	23,350	—	18,870	—	21,350	—	16,170	—
1960	09	14,365	42 ^{1/2}	7220	—	11,287	20	9720	—	13,693	20
132,259	26	103,299	36	1000	—	50,356	—	73,433	65	122,627	15
38,372	76	33,247	—	—	—	—	—	—	—	—	—
695,131	01 ^{1/2} *	730,703	35 ^{1/2}	625,520	16 ^{1/2} *	673,466	78 ^{1/2}	770,650	60*	819,436	07**

²⁾ Szenvedő tőkék és kamatai.

* Ezen összegekben a megelőző évi pénztár maradvány nem foglaltatik.

** Az ezen költségelőirányzat szerint kitűnt 48,785 forint 47 kr hiány— a kereten be-

E táblázatban bármelyik évi kimutatást méltatjuk kellő figyelemre: azt találjuk, hogy mindenikben nagy számok beszélnek.

E nagy számok jelentőségének közelebbi megösmertetése céljából álljanak itt a következő felvilágosítások:

Debreczen szabad királyi város Sámsom és Szovát község határában levő földbirtokait s épületeit bérbe adja.

Debreczeni föld és egyéb birtokait is jó részben hasonlóképen bérbe adja.

A földbirtokból csak annyi területen gazdálkodik maga a város, mennyi az igás jószágok kitarására szükséges takarmányt és egyéb élelmiszert megtermi. Ezen kívül házi kezelés alatt állanak a város erdői, cserép és téglagyára, és könyvnyomdája.

Debreczennek nagyságához és a művészethez egyaránt méltó színháza építésére — lelkes kezdeményezők nyomán haladva — a törvényhatóság 1861-ben 150,000 frtot adott; később a községi vagyont képező földbirtokból egy részt egyedül e célra irányult tekintetből a polgárság megvén, — a nagy színház építési költsége kikerült s 1865-ben a színművészet diszes állandó csarnoka felépült.

A gazdag könyv- és ruhatárral felszerelt színházat ugyan ez idő szerint intendatura által nem maga a város igazgatja, szintársulatot most nem tart, mint azt 11 éven keresztül tévé, — hanem a színházat szinigazgatóknak szerződés mellett ugyan, de bér nélkül kiadva, a város érdekeit képviselő színházi felügyelőt tart; gépészt, diszmestert, ruha- és szertárnokot, házmestert, két éjjeli tűz-ört folyvást fizet s évenként 36 méter öl tüzfát ad és helybe szállittat a színház számára.

Minden bérbeadott és bérbe nem adott városi épület tűzkár ellen évről-évre biztosítva van.

Az erdő gazdálkodás ugyan tüzi fa, épületi fa, galy fa, töremora eladás után tetemes bevételi összeget biztosít, de ezzel szemben azt, mint igen nevezetes körülményt nem lehet elhallgatni, hogy míg a város a tüzi fa készletéből egy évben elad 4000 méter ölet — a mi ez idő szerint 48,000 forintnyi nyers bevételt biztosít a házi pénztár számára: addig a házzal bíró polgárok részére ugynevezett polgári fa illetményképen egy évben p. 5600 méter öl fát ad oda, s az illetőktől

löl leendő megtakarításokon kívül — a 22,045 forint 98 kr szenvedő követelésnek 83,645 forint 59 kr cselekvő követelésből levonása után fennmaradó 61,599 forint 61 krral bőven fedeztetik.

nem vesz egy öltől többet, mint a levágatás, raktározás s egyéb költségei képen 3 frtot, s ezen nagy mennyiség összes értéke helyett nem ír be többet házipénztára főkönyvébe, mint olyan 16,800 forintot, melyet ugyanezen famennyiség kezelése közben kiád.

Ezen kívül a város évenként tüzi fát ad öt ref. lelkésznek, 2 ref. kántornak, 30 főiskolai tanárnak, 29 ref., 6 r. kath. elemi iskolai tanítónak s tanítónőnek, a város reáliskolájának, a ref. főiskolának, valamennyi elemi iskolának, a Szilágyi nevelőintézetnek, két óvodának, kath. árvaintézetnek, a ref. és róm. kath. szegény-ápolónak, köz-kórháznak.

Évenként pénzsegélyben részesíti a város a debreczeni ref. és róm. kath. egyházat, azok lelkészeit, egy akadémiai jogtanári tanszéket fentart, 1873. óta fentart egy reáliskolát egy igazgatóval, 9 tanárral; pénzsegélyben részesíti továbbá a Fröbel-gyermekkertet, a dedókat, — sőt egyet fentart, — felekezeti ápolókat, izraelita iskolát, ipariskolát.

Az ingyeniskoláztatás nagy elvét Debreczen törvényhatósága még a közoktatási törvény megalkotása előtt kimondta s annak életbeléptethetése s jövője biztosítása alapjául legjobb minőségű földjéből egy ezer holdat adományozott.

Ezután néhány évvel, 1876-ban a város 140,000 forint készpénzből álló alapítványt tett, azon czélból, hogy ezen tőke kamataiból az utódok számára és szükségeihez képest iskolák állittassanak.

A Debreczenben levő összes hitfelekezetek iskolái fentartásához a város a hortobágyi legelő jövedelméből évenként 15,000 forintnyi adománynyal járul. Az Ohaton — a hortobágyi puszta egyik részén, — két tanyai iskolát állított fel a város a legutóbbi időben, melyek megnyitása 1882. Február havában történt meg.

A közkórház közép számítással évenként 10,000 forintba kerül.

1872. óta a debreczeni első folyamodásu kir. törvényszék, és kir. ügyészség évi lakbérét a város fizeti; a kereskedelmi középiskolát, termény csarnokot, kertészegyleti árúcsarnokot, az elszegényedett községi lakosokat, rokkant nemzetőröket segélyezi; a város elaggott tisztviselőinek s esetleg azok hozzátartozóinak kegydíjat ad; városi nyugdíj alap megteremtését megkezdette, magánházaknál katona tiszt szállításokat bérel.

Az utcák, utak szabályozására, trachyt kövezésre, makadám utak, asphalt és kő vagy téglajárdák készítésére a város évek óta folytonosan költ, úgy hogy ma már a homokon és fekete földön fekvő alföldi város nagy területén mindenféle kőutak s kirakott gyalogjárdák vezetnek.

A város utcáinak gázvilágítása évenként 14 és fél ezer forintba kerül, mihez a város hivatalos helyiségeinek világítási költségei évi harmadfélezer forinittal járulnak.

Debreczen város épületei közül nyolcz katonai laktanya, egy katona kórház, egy puskapor raktár, egyben a városi — 18-ik számú — mértékhtelestítő hivatal van elhelyezve, melyet a város 1875-ben szerelt fel.

Mikor 1876-ban Hajdumegye Debreczen székhelylyel megalakított: a város megyeházul egy emeletes épületét adta oda, mely a belváros központjában van.

Az országos gazdasági tanintézet felállítását Debreczenben az tette lehetővé, hogy a város a felsőbb gazdasági tanintézethez telket s az azon épített iskolához mindenféle építési anyagot, a földmives iskolának pedig 400 catastralis hold szántó földet adott.

A lóversenyek czélját előmozdítani akarván, — az országos lovar egyletnek nemcsak 100 hold földet engedett át a város versenytérül, hanem minden lóverseny alkalmával 100 arany városi díjjal fejezi ki az ügy iránti támogatását.

A kertészeti egylet is a város által átengedett 27 holdnyi területen nevelte fel virágban, gyümölcs- és diszfákban gazdag kertjét.

A hazai lótenyésztés előmozdítására alakult társulatnak — mely szerződés mellett 30 évre a debreczeni országos lóvásárok tartásjogát 1878-ban kivette — adott a város a rendezett lóvásár teréül 40 hold földet, e téren szükséges építkezéshez minden anyagot s ültetvénynek való fát.

A legutóbbi időben építettett a város egy régi vendéglője helyén a telek megnagyobbítása után új nagy vendéglőt, melynek izlésteljes berendezése a mai kor követeléseinek fényesen megfelel.

S immár épül egy olyan épület, melyben az országos felsőbb gazdasági tanintézet mostani helyéről elköltöztetve, — megfér, s melynek elkészülte után a mostani gazdasági tanintézet telke s épülete a városra visszaszállván, ottan és abban a városi közkörház fog elhelyeztetni.

De Debreczen vagyonát nemesak helyi érdekek előmozdítására és helyi nemes célok megvalósítására használja, hanem — magasztos tények hoszszu sorozatának bizonyása szerint — országos célok, nemzeti törekvések gyámolítására is szenteli. E város a magyar tudományos akadémiának, nemzeti muzeumnak, Ludovica akademiának, Corvina részvény-társulatnak, képzőművészeti társulatnak, magyar történelmi társulatnak, magyar írók segély-egyletének, országos magyar ipar-egyesületnek, kisbirtokosok földhitelintézetének, magyar királyi természettudományi társulatnak, országos magyar erdészeti egyesületnek, párizsi kölcsön-segélyző magyar egyletnek alapító tagjai között ott szerepel, s támogatója még igen számos — itt elő nem sorolt hazai intézetnek, társulatnak.

Általában Debreczen a haza minden ügyének elősegítésében készséggel meghozza a maga áldozatát, s nem marad ki soha azok sorából sem, kik a nagy veszélyek, szerencsétlenségek által kisajtott könnyeket szokták letörölni.

Azon különféle eredetű alapítványi pénzeket, melyeknek rendeltetése Debreczenben érni el céljukat, — a városnak egyik külön pénztári hivatala, az alapítványi pénztár kezeli. Ezen alapok hoszsu sorozatát a következő összeállítás tünteti elő :*)

I. Árvatartó alapítvány. Alapította — a mostani pénzérték szerint 12,600 frtot tevő összegben — Mária Therézia magyar királynő, a város által tett adományozások viszonzásául. Kamataiból a város szegénysorsu árvákat segélyez.

II. Tüzi pénztári alap. Alapította 1790. körül Debreczen város; gyarapították hagyományozások, telepedési s polgárosítási engedélyezések czimén bevett apróbb összegek. Célja: tüzoltó testület segélyezése, gépek, tüzoltószerek beszerzése s fentartása.

III. Meszena alapítvány. Alapította Meszena Sándor debreczeni tanácsnok 1813-ban. Rendeltetése a Debreczenbe vándorolt s itt megbetegedett idegen mesterlegények ápolási és gyógyíttatási költségeire — vallás és nemzetiségre való tekintet nélkül — alapul szolgálni.

IV. Reviczky alapítvány. Alapította Revisnyei Reviczky László tiszántuli kerületi táblai ülnök és neje: Csicseri Orosz Katalin

*) A városi alapítványi pénztár adat gyűjteménye nyomán.

1815-ben. Célja az alapítók családjából származott jó erkölcsű és jó igyekezetű nyilvános tanintézetben tanuló finövendékek évi ösztöndíjban leendő részesítése. Az ösztöndíj élvezhetésére jogosult ifjakat a nagy-váradi latin szertartású káptalan nevezi ki. Jelenlen 12 ifju részesül ezen alapból két-két száz frtnyi ösztöndíjban.

V. Kelemen-alapítvány, alapította Kelemen Ferencz, derecskei róm. kath. plebánus 1833-ban. Rendeltetése, valláskülönbségre tekintet nélkül alapul szolgálni vagyontalanul elhalt szegények végeltakarítására.

VI. Dologházi alapítvány. Alapította Dr. Kmetty Pál debreczeni orvos 1837-ben. Célja alapul szolgálni dologház létesítéshez Debreczenben.

VII. Kisdédóvó-alapítvány. Keletkezett debreczeniek önkéntes adományaiból 1841-ben. Rendeltetése alapul szolgálni kisdédóvó s nevelő intézetek felállítására.

VIII. Színház-pénztári alap. Keletkezett e század elején színházul használt épület és telke eladásából 1843-ban.

IX. Világítási pénzalap. Alapította Andaházi Szilágyi Mihály 1845-ben; gyarapították a telepedési és polgárosítási engedélyezések czimén bevett apróbb díjak s büntetéspénzek.

X. Bölcsőde-alap. Keletkezett debreczeniek önkéntes adományaiból 1855-ben, az időtájban tervezett bölcsőde szükségéi fedezésére.

XI. Polgári kórházi alap. Keletkezett az 1831-dik évi cholera idején, gyarapodott a városi hatóság intézkedései, egyesek adományai s végrendeleti hagyományozások által. Kamatainak egy része ma is folyvást tőkésítettik.

XII. Betegápolási alapítvány. Keletkezett 1859-ben, hatósági kezdeményezés folytán, később egyesek adományai gyarapították. Célja városi nagy kórház felállításához alapul szolgálni.

XIII. Szegények pénztára. Keletkezett 1857-ben önkéntes adományokból, gyarapították végrendeleti hagyományok s apróbb büntetéspénzek. Célja debreczeni keresetre képtelen szegények segélyezése. E pénztárból a szegények intézetébe nem tartozó, könyöradományért folyamodó inségben lévő helybeli lakosok segítettnek.

XIV. Gyógyszerész-alapítvány. Keletkezett a debreczeni gyógyszerész testület adományából 1866-ban. Rendeltetése

Debreczen város közkórházánál betegápolási alapul szolgálni oly kikötéssel, hogy abból első helyen kórházi ápolást igénybe vevő gyógyszerészek ápoltsanak.

XV. *Dohányossi-alapítvány.* Dohányossi József alapította 1869-ben; rendeltetése alapul szolgálni oly szegény ifju segélyezésében, ki a magyar országgyűlésre segélyezés, támogatás mellett mehet csak fel, hogy ott magát a politikai pályára kiképezze.

XVI. *Szinmű-alapítvány.* Alapította Kövessy Antal 1873. Rendeltetése, hogy kamatai a városi színház részére irandó szinművekre pályadíjúl szolgáljanak. A tőkének 10 évi kamata tüzendő ki jutalmul, a város történetéből meritett vig-, majd szomorú játéokra.

XVII. *Reáliskolai alap.* Keletkezett Csanak József és Szabó Lajos volt „István“ gőzmalmi igazgatók 10,000 frtot tevő adományából s egyes adakozásokból.

XVIII. *Elemi iskola építési alap.* A város által felvett egy milliós kölcsönből alapított 1876-ban. Az alapítványi összeg 140,000 frt. Rendeltetése elemi iskolák építésére s fentartására alapul szolgálni.

XIX. *Községi adó helyét pótló alap.* Keletkezett a város által a lakosok közt kiosztott belső legelő föld váltsági árából 1877-ben. Ezen alap 900,000 frtot tesz. Rendeltetése 1-ször a város által felvett egy millió frt kölcsönnek 32 év alatt letörlesztése, s azután 2-or mint a községi adó helyét pótló alap kezeltetni.

XX. *Ipariskolai alap.* Alapította a város 1877-ben. Gyarápitják a város költségelőirányzatába felvett évi adományok, államsegélyösszegek, tandíjak, magánosok s ipartársulatok adományai, s ipari büntetésekből bevett díjak. Rendeltetése az iparos tanulók tovább képeztetése céljából felállított ipariskola fentartásához járulni.

XXI. *Városi nyugdíjalap.* Alapította 1879-dik évben Debreczen város. Célja a városi tisztviselők s városi reáliskolai tanárok, kezelő és szolgazemélyzet nyugdíjazására alapul szolgálni. Gyarápitják a város évenkinti adományai és a nyugdíjra jogosítottak befizetései.

XXII. *Reáliskolai ösztöndíj-alap.* Alapította Csanak József debreczeni nagykereskedő 1867-ben. Az alapítvány összege 100 db. arany. Kamatai évi vizsgálatok alkalmával aranyban osztatnak ki a debreczeni főreáliskola néhány legjobb tanulója közt.

XXIII. Szépítészeti pénzalap. Keletkezett 1869-ben.

XXIV. A koldulás eltörlésére s

XXV. Kaszárnya építésre szánt alap.

XXVI. Ónodi kisdédóvó-alapítvány. Alapította Ónodi Szabó Péter 1162 frt 6 $\frac{1}{2}$ krral.

XXVII. Boldizsár András és neje Ádám Klára rajziskolai alap czímen 100 frttal tett alapítványa, melynek évi 5-ös kamatja egy iparos tanuló jutalmazására van rendelve

Vannak még az alapítványi pénztár kezelése alatt más pénzalapok is, melyek azonban mint alapítványok ideiglenes jelleggel bírnak.

Debreczen városnak mint erkölcsi testületnek államadója az utolsó tíz év alatt mikor legkevesebb (1875-ben) 56,017 frt 38 $\frac{1}{2}$ kr, — mikor legtöbb (1878-ban) 67,968 frt 53 kr. volt. Ez összegekben a város által évenként több ezer frtonként fizetett kincstári illeték-egyenérték nincs befoglalva. Az évi adó mennyiségnek majdnem teljes $\frac{3}{4}$ része földadó, egy jóval kisebb része (mintegy ötfélszáz ezer frt) házadó, s rendszerint 6 ezer frtot tevő része III-dik osztályu kereseti adó. Debreczen általános jövedelmi pótdója 6000 frton többnyire felül áll.

Debreczen város kölcsöntartozásai a következők:

1. A magyar földhitelintézetől 1863. május 1-én felvett a város 200,000 forintnyi törlesztési kölcsönt, mely 34 és $\frac{1}{2}$ év alatt lesz letörlesztve.

2. A magyar államkincstárból 1873. augusztus 9-én felvett a város 120,000 frtot ménlőtelep építés céljából. Ez is törlesztési kölcsön: 40 évre szól. A ménlőtelep épületeiért a földművelés ipar és kereskedelemügyi miniszterium annyi évi bért fizet, hogy ebből a törlesztés mellett folytonosan marad fölösleg, 40 év múlva a ménlőtelep összes épületei a város tulajdonává válnak.

3. Az osztrák-magyar bankból 1876-ban egy millió frtnyi törlesztési kölcsönt vett fel Debreczen, mely 32 év múlva lesz letörlesztve, s melynek letörlesztésére a törvényhatósági közgyűlés a város meglevő jövedelmi forrásait érintetlenül akarván hagyni, az által teremtett alapot, hogy a várost közvetlenül környezett belső közlegelőből — mely osztatlan állapotban s a fenállott gyakorlat szerint, a lakosságnak távolról sem adott oly hasznot, minő abból rendezés folytán huzható — 14,706 catastralis holdat ezen legelő használatára jogositottak között

felosztott, kikötvén, hogy az illetők, ez alkalomból ajánljanak fel s fizessenek egy-egy osztályozott hóld után 80 frtot községi adó helyét pótló alap czimen, mely felajánlott összeg 900,000 frtot teendvén, kamatja az egy millió frt kölcsön törlesztésére fordittassék.“ (Simonffy Imre kir. tanácsos s Debreczen város polgármesterének 1876-dik évről szóló jelentése. 29. 30. lap.)

Debreczen város lakossága községi adót nem fizet.

A város következő közigazgatási beosztással bir:

van hat városrésze, melyeknek mindegyike a belé eső legfőbb utca nevével van elnevezve, s így

- 1-ső a Hatvan utczai
- 2-ik a Péterfia „
- 3-ik a Csapó „
- 4-ik a Czegléd „
- 5-ik a Varga „
- 6-ik a Piacz „ város rész.

Mindegyik városrész bel- és külvárosi tizedekből áll.

Hatvan utca	1-ső tizedében van	91 ház
„ „	2-ik „ „	81 „
„ „	3-ik „ „	70 „
„ „	4-ik „ „	82 „
„ „ külvárosi	1-ső „ „	80 „
„ „ „	2-ik „ „	78 „

Együtt 567 ház.

Péterfia utca	1-ső tizedében van	91 ház
„ „	2-ik „ „	99 „
„ „	3-ik „ „	90 „
„ „	4-ik „ „	97 „
„ „	5-ik „ „	118 „
„ „ külváros	1-ső „ „	129 „
„ „ „	2-ik „ „	112 „

Együtt 736 ház.

Csapó utca	1-ső tizedében van	84 ház
„ „	2-ik „ „	89 „
„ „	3-ik „ „	90 „

Átvitel 263 ház

		Áthozat 263 ház	
Csapó utca	4-ik tizedében van	75	"
" "	5-ik " "	88	"
" " külváros	1-ső " "	73	"
" " "	2-ik " "	142	"
		Együtt 641 ház.	
Czepléd utca	1-ső tizedében van	106	ház
" "	2-ik " "	84	"
" "	3-ik " "	83	"
" "	4-ik " "	88	"
" "	5-ik " "	79	"
" " külváros	1-ső " "	114	"
" " "	2-ik " "	91	"
" " "	3-ik " "	70	"
A czepléd utcához tartozó olajútóben		"	31 "
		Együtt 746 ház.	
Varga utca	1-ső tizedében van	83	"
" "	2-ik " "	86	"
" "	3-ik " "	88	"
" "	4-ik " "	88	"
" "	5-ik " "	78	"
" " külvárosi	" "	110	"
		Együtt 533 ház.	
Piacz utca	1-ső tizedében van	85	ház
" "	2-ik " "	82	"
" "	3-ik " "	82	"
" "	4-ik " "	92	"
" "	5-ik " "	85	"
" " külvárosi	" "	38	"
		Együtt 464 ház.	

A hat városrészben összesen 3687 házas telek van, melyek közül a belvárosi 30 tizedben 2619 ház — a 11 külvárosi tizedben pedig 1068 ház van. Az olajútó nevű 31 házból álló házcsoporthoz — melyet a debreczeni ember Kis Kassának is hív — a czepléd utcái külvárostól az ugynevezett czepléd utcái temető által van elválasztva, melynek háta mögött fekszik.

Még az is felemlitendő, hogy az említetteken kívül Debreczenben annyi számozott, de be nem épített telek van, a mennyivel a számozott telkek összes száma 3709-re megy.

A házsámok hosszú sorozata a városházánál kezdődve Czegléd utcza északi oldalán, majd a Csapó utczai városrészen, Péterfián, Hatvan utcán, Piacz, Varga és Czegléd utczákon, azaz városrészekben folytatódva egyetlen nagy kört ír le s végét a legujabb keletű s legszélsőbb külvárosi tizedekben éri el. Az utczánkint elől kezdődő házsámkozás még nincs életbe léptetve.

Az 1881-diki népszámláláskor Debreczenben 5438 épület iratott össze, melyekbe összesen 11.645 lakás van és pedig 177 a pinczében, 11,324 földszinten, 33 félemeleten, 96 első, — 13 második, — 1 harmadik emeleten, 1 a padláson.

E város az országgyűlésre 3 követet küld. A képviselő választó kerületek következőképen vannak megalakítva:

I-ső választó kerület áll Csapó és Péterfia utczákból, azaz ezen utczai városrészekből.

II. választó kerület áll Hatvan és Piacz utczákból (városrészekből)

III-dik választó kerület áll Czegléd és Varga utczákból (városrészekből).

Debreczen évenként 833—926 katonánakvalót állit ki, mely számból a hadjutalék — a kivetés szerint hol több, hol kevesebb — rendesen kitelik, s így besoroznak évenként 107—231 egyént.

	a közös hadseregbe	a honvéd- séghez
1880-ban besoroztatott 893 egyén közül	160	71
1879-ben " 926 " "	149	66
1878-ban " 883 " "	120	96
1877-ben " 909 " "	119	54
1876-ban " 833 " "	89	18

A besorozottak a hadköteleseknek 1876-ban 12^o/_o-át, 1877-ben 19^o/_o-át, 1878-ban 24^o/_o-át, 1879-ben 23^o/_o-át, 1880-ban 26^o/_o-át tették. E százalékos kimutatás olyan következtetésre alapul nem szolgálhat, mintha a sorozás alatt levők közül csak 12, legfeljebb 26^o/_o lett volna katonának alkalmas, hanem ez azt jelenti, hogy azoknak betudásával, kik bár hadkötelesek voltak, de vagy követelés vagy felmentés czime, betegség vagy fogság, engedélylyel vagy engedély

nélküli távollét miatt besorozhatók nem voltak — végeredményben a sorozás hogy ütött ki?

Ha d k i e g é s z i t é s tekintetében Debreczen a cs. és kir. 39. számú gyalog seregre és 16. huszár ezred s a 46-dik számú m. kir. honvéd zászlóalj és 2. honvéd huszár ezred állományához szolgáltat katonát.

Van itt közös hadseregbeli lovas dandár parancsnokság, gyalog ezred tartalék parancsnokság, két — a 46-ik és 42-ik számú — honvéd zászlóalj parancsnokság, katonai helyőrségi törvényszék, élelmezési fiók raktár, ágyraktár, transport ház és katonai csapat-kórház, ménlőtelep. A legközelebbi jövőben még szaporodni fog itt a katonaság létszáma, mivel Debreczenben fog elhelyeztetni egy gyalogsági dandár parancsnokság, egy gyalog ezred 3 zászlóaljjal, törzsszel, zenekarral és egy század lovasság.

Dr. Zelizy Dániel.

III. SZAKASZ.

Népleírás.

A) Népszámlálási adatok.

Debreczen szab. kir. város népessége az 1880-dik évi december 31-ki állapotot elötüntető népszámlálás adatai szerint 52,748 lélekből áll. 26,837 finemü, 25,911 nőnemü. E tekintélyes összegben a polgári népesség 51,122 lélekszámmal, a helyőrséget alkotó katonaság 1626 főnyi létszámmal szerepel.

A népesség — Debreczen határának egész területére vonatkozó — eloszlását kiszámítani nem lehet feladata e szakasznak, mert nem megyéről van szó, melynek egyik pontján sűrűbben, másik pontján ritkábban laknak az emberek s érdekes vagy hasznos volna tudni, hogy az egyenlő eloszlás esetén egy □ méter földre 2 avagy 4 ezer ember jutna-é? Itt a „viszonyos népesség“ adatai iránt érdeklődő tisztelt olvasó tájékoztatására azt említhetjük fel, hogy Debreczen egész határterülete 166,286 hóldat és 1449 □ ölet teszen, miből a város sorompóin belől — legszorosabban szólva a telkek és utcák területe csak 675 hóld és 892 □ ölnyi térséget foglal el, s így ezen nem nagy,

de igen népes területtel — 165,611 hóld és 557 □ öl kevésbé népes, részben mezőgazdasági művelés alatt álló, — részben állattenyésztésre szolgáló, — s ismét más részben nagy erdőtesteket nevelt terület áll szemben.

Hogy Debreczen mennyire tős-gyökeres magyar város, azt a számok következőképen beszélnek el:

a polgári népesség ezrei közt anyanyelve szerint magyar 49,320, kik közt 24,375 férfi, 24,945 nő, s kiken kívül az idegen anyanyelvűek összes száma 1802.

Ezen 1802 közt német anyanyelvű 772 (308 férfi, 464 nő); tót 202 (96 férfi, 106 nő); oláh 35 (25 férfi, 10 nő); orosz 9 (7 férfi, 2 nő); horvát-szerb 7 (4 férfi, 3 nő); vend 2 (férfi); egyéb hazai nyelvű 15 (férfi); külföldi 174 (116 férfi, 58 nő, s beszélni nem tud 586.*) A beszélni nem tudók közt 560 egy évesnél nem idősebb gyermek van (250 gyermek, 310 leány); tíz évesnél nem idősebb 11, — idősebb, felnőtt és öreg összesen 15.

Ha a beszélni még nem tudó egy évesnél nem idősebb gyermekek

*) Az 1880-ik évi LII. törvény czikk által elrendelt népszámlálás adatai alapján közöljük a következő részleteket is:

A népszámláláskor Debreczen népessége közt volt:

Debreczeni születésű	33,656	(15,932 férfi, — 17,724 nő)
Hajdumegyei	6050	(3008 férfi, — 3042 nő)
Más megyei	10,420	(5708 férfi, — 4712 nő)
A fővárosból	309	(155 férfi, — 154 nő)
Horvát-Szlavonországi	27	(9 férfi, — 18 nő)
Fiumei	1	(nő)
Ausztriai	512	(310 férfi, — 202 nő)
Külföldi	93	(53 férfi, — 40 nő)

54 egyén (36 férfi és 18 nő) születéshelye kideríthető nem volt.

Az illetőség tekintetében — melynek megállapításánál az 1876. évi V-ik törvényczikk értelmében egyfelől a leszármazás és születés, másfelől a községi kötelékbe való felvétel és a telepedés voltak irányadó körülmények — a népszámláláskor debreczeni illetőségűnek iratott 41,102 lakos (19,837 férfi, 21,265 nő).

Hajdumegyei illetőségűnek	4235	(2062 férfi, — 2173 nő)
Más megyei	5236	(3027 férfi, — 2209 nő)
Fővárosi	218	(100 férfi, — 118 nő)
Horvát-Szlavonor.	11	(3 férfi, — 8 nő)
Fiumei	1	(nő)
Ausztriai	149	(94 férfi, — 55 nő)
Külföldi	27	(15 férfi, — 12 nő)
Ismeretlen	143	(73 férfi, — 70 nő)

A debreczeni születésűeken kívül 17,456-ra megy azok száma, kik 1880. december 31-én Debreczenben laktak s valószínűen csak igen kis részben tar-

közül egyet sem számítunk a magyar anyanyelvűek közé — de az idegen nyelvűek közé sem: akkor is Debreczen népességének 99.75 százaléka magyar.

A polgári népességet alkotó 51,122 egyén között helvét hitvallású 39,428 (19,364 férfi, 20,064 nő) — más vallású 11,694. És pedig róm. katolikus 7047 (3446 férfi, 3601 nő); zsidó 3089 (1583 férfi, 1506 nő); görög katolikus 722 (417 férfi, 305 nő); ágostai hitvallású 565 (230 férfi, 335 nő), görög keleti 225 (148 férfi, 77 nő); hitfelekezet nélküli 19 (12 férfi, 7 nő); unitárius 5 (4 férfi, 1 nő), örménykatolikus 1 (férfi); a népszámláláskor még megkeresztelve nem volt 21 (6 fi, 15 nő).

Ezen adatok alapján kiderül, hogy a lakosságnak 77.12 százaléka helvét hitvallású, s hogy a római katolikusok 13.78⁰/₀-ot, a zsidók 6.04⁰/₀-ot, a görög katolikusok 1.41⁰/₀-ot, az ágostai hitvallásúak 1.10⁰/₀-ot, a görög keletiek 0.41⁰/₀-ot s az először említett felekezetbelieken kívül a többiek együtt 22.77⁰/₀-ot tesznek.

tózkodtak ott. Ezen máshová való születésűek közül csak annyian tartoztak Debreczen mint község kötelékébe, hogy az országos m. kir. statistikai hivatal ide vonatkozó számadatait összeadva 10,020-ra megy azok száma, kik Debreczenben máshová való illetőségűeknek irattak össze.

Ezen idegen illetőségűek közt 9471-en vannak a haza minden megyéjéből való, kikhez 218 fővárosi illetőségű adandó még. A többiek összes száma 331, kik Horvát-szlavonországi, fiumei, austriai, külföldi s ismeretlen illetőségű czimek alatt kevésbé előbb részletesen fel voltak sorolva.

Érdekes azon sorozat, melyet a Debreczenben más megyei illetőségűeknek írottak jegyzékéből állíthatni össze. E sorozatban az ország megyéi a kebelükből Debreczenbe költöztek és a népszámláláskor ott időztek szám és nem szerinti kimutatása alapján következő egymásutánban foglalnak helyet:

Hajdu megye	4235 (2062 férfi, 2173 nő)	Ung megye	55 (20 férfi, 35 nő)
Bihar	1056 (598 " 458 nő)	Bereg	53 (27 " 26 nő)
Szabolcs	853 (512 " 341 nő)	Csongrád	45 (30 " 15 nő)
Szatmár	472 (305 " 167 nő)	Arad	44 (26 " 18 nő)
Heves	347 (203 " 144 nő)	Máramaros m.	35 (19 " 16 nő)
Szepes	293 (99 " 194 nő)	Kolozs megye	34 (17 " 17 nő)
Borsod	241 (167 " 79 nő)	Nógrád	28 (19 " 9 nő)
Zemplén	229 (106 " 123 nő)	Ugocsa	28 (17 " 11 nő)
Pest-P.-S.-K.-		Somogy	27 (19 " 8 nő)
Kunmegye	225 (140 " 85 nő)	Szolnok-Doboka	26 (19 " 7 nő)
Jász-N.-Kun-		Temes megye	26 (19 " 7 nő)
Szolnokmegye	219 (148 " 71 nő)	Fehér	26 (15 " 11 nő)
Sáros	134 (69 " 65 nő)	Bács-Bodrog m.	25 (15 " 10 nő)
Abauj	121 (58 " 63 nő)	Tolna megye	22 (14 " 8 nő)
Szilágy	107 (64 " 43 nő)	Pozsony	20 (10 " 10 nő)
Békés	99 (73 " 26 nő)	Komárom m.	16 (13 " 3 nő)
Gömör	81 (37 " 44 nő)	Liptó megye	16 (8 " 8 nő)

A még meg nem keresztelttek, az 5 unitárius, 1 örmény katolikus, s 19 felekezet nélküli együtt a lakosság 0.11 százalékát képezik.

A helvét hitvallásuak közt magyar 38,929, német 34, tót 6, oláh 1, beszélni nem tud 451, külföldi 7.

A római katolikusok közt magyar 6305, német 415, tót 127, oláh 4, horvát-szerb 3, egyéb 6, beszélni nem tud 57 külföldi 130.

A zsidók közt magyar 2857, német 148, tót 6, oláh 1, egyéb 7, beszélni nem tud 49, külföldi 21.

A görög katolikusok közt magyar 636, német 3, tót 38, oláh 18, ruthén 7, horvát-szerb 4, egyéb 2, beszélni nem tud 4, külföldi 10.

Az ágostai hitvallásuak közt magyar 374, német 171, tót 13, vend 2, beszélni nem tud 2, külföldi 3.

A görög keleti vallásuak közt magyar 194, német 1, tót 12, oláh 11, ruthén 2, beszélni nem tud 2, külföldi 3.

Vas megye	16 (14 férfi 2 nő)	Hont megye	7 (1 férfi 6 nő)
Veszprém „	16 (12 „ 4 nő)	Alsó-Fehér m.	6 (4 „ 2 nő)
Torontál „	14 (9 „ 5 nő)	Esztergom megye	6 (4 „ 2 nő)
Zólyom „	14 (6 „ 8 nő)	Maros-Torda m.	6 (6 „ —)
Nyitra „	13 (9 „ 4 nő)	Sopron megye	5 (5 „ —)
Torna „	13 (9 „ 4 nő)	Szeben „	4 (2 „ 2 nő)
Győr „	12 (7 „ 5 nő)	Udvarhely „	4 (2 „ 2 nő)
Bars „	11 (5 „ 6 nő)	Háromszék megye	3 (3 „ —)
Baranya „	10 (7 „ 3 nő)	Hunyad megye	3 (3 „ —)
Brassó „	10 (6 „ 4 nő)	Beszt.-Naszód m.	2 (— 2 nő)
Krassó-Szörény	10 (8 „ 2 nő)	Moson megye	2 (— 2 nő)
Trencsén megye	9 (6 „ 3 nő)	Torda-Aranyos	2 (1 „ 1 nő)
Zala „	9 (4 „ 5 nő)	Fogaras megye	1 (1 „ —)
Árva „	8 (2 „ 6 nő)	Kis-Küküllő m.	1 (1 „ —)
Csanád „	7 (6 „ 1 nő)	Nagy-Küküllő m.	1 (— 1 nő)
Csík „	7 (4 „ 3 nő)	Turócz megye	1 (— 1 nő)

Azon országok, melyeknek szülőtteiből a sors többet kevesebbet Debreczenbe vezérelt, az illetők szám és nem szerinti kimutatása mellett, — a következők:

Galiczia	54 (35 férfi, 19 nő)	Stájerország	2 (1 férfi 1 nő)
Csehország	39 (26 „ 13 nő)	Szilézia	2 (1 „ 1 nő)
Morvaország	22 (14 „ 8 nő)	Tirol	2 (1 „ 1 nő)
Alsó-Ausztria	19 (9 „ 10 nő)	Karinthia	1 (— 1 nő)
Olaszország	11 (8 „ 3 nő)	Szászország	1 (1 „ —)
Krajna	7 (6 „ 1 nő)	Bajorország	1 (— 1 nő)
Poroszország	4 (3 „ 1 nő)	Más német állam	1 (1 „ —)
Svájcz	4 (1 „ 3 nő)	Bosznia Hercegov.	1 (1 „ —)
Franciaország	2 (— 2 nő)	Rumánia	1 (— 1 nő)
Nagy Britannia	2 (1 „ 1 nő)		

Mind az 5 unitárius magyar.

Az 1 örmény keleti vallásu magyar.

A meg nem kereszteltek közt magyar 3, külföldi 18.

A hitfelekezet nélküliek közt magyar 16, külföldi 3.

Az 1881-dik népszámlálás adatai alapján a népesség kor szerinti kimutatását a következő táblázat tünteti elő:

Születési év	Fi	Nő	Születési év	Fi	Nő	Születési év	Fi	Nő	Születési év	Fi	Nő
1880	829	802	1854	434	476	1828	227	179	1802	32	37
1879	485	521	1853	410	352	1827	178	146	1801	10	17
1878	558	508	1852	525	520	1826	152	191	1800	22	33
1877	515	577	1851	345	277	1825	216	245	1799	11	15
1876	531	566	1850	561	591	1824	204	208	1798	5	12
1875	493	552	1849	282	269	1823	149	129	1797	2	3
1874	533	514	1848	372	387	1822	174	180	1796	5	10
1873	469	448	1847	240	252	1821	105	87	1795	2	3
1872	400	499	1846	251	261	1820	300	294	1794	5	4
1871	406	411	1845	420	455	1819	116	91	1793	—	4
1870	468	551	1844	399	369	1818	170	136	1792	2	7
1869	434	449	1843	276	246	1817	131	95	1791	2	2
1868	557	532	1842	392	430	1816	140	129	1790	1	3
1867	580	577	1841	271	204	1815	152	159	1789	—	1
1866	623	608	1840	527	540	1814	91	96	1788	—	—
1865	640	597	1839	250	193	1813	76	90	1787	—	—
1864	589	668	1838	327	276	1812	76	91	1786	—	—
1863	584	607	1837	237	198	1811	61	77	1785	—	1
1862	532	735	1836	269	283	1810	90	118	1784	—	—
1861	487	456	1835	356	357	1809	55	34	1783	—	—
1860	445	725	1834	283	229	1808	63	55	1782	—	1
1859	389	473	1833	220	185	1807	30	47	1781	—	—
1858	409	540	1832	240	237	1806	35	35	1780	—	1
1857	468	422	1831	171	219	1805	36	56	1779	1	1
1856	511	523	1830	419	414	1804	23	40	1778	—	4
1855	483	506	1829	157	130	1803	16	27	1777	—	—

Öt éves korig van 3411 fi és 3526 leány gyermek, együtt 6937. — A fiu gyermekek a népességnek 6.67⁰/₀-át, — a leány gyermekek 6.89⁰/₀-át, együtt 13.56⁰/₀-át képezik.

Öt évesen felül tizenöt éves korig van 5104 fi és 5186 leány gyermek, együtt 10,290. A fiu gyermekek a népességnek 9.98⁰/₀-át, a leány gyermekek 10.14⁰/₀-át, együtt 20.12⁰/₀-át képezik.

Tizenöt évesen felül husz évesig van finemü ifju 2637, nőnemü 3191, együtt 5825. A finemü ifjak a népességnek 5.15⁰/₀-át, — a nőnemüek 6.24⁰/₀-át, együtt 11.39⁰/₀-át képezik.

Husz évesen felül negyven évesig van 7947 férfi és 8093 nő, együtt 16,040. A férfiak a népességnek 15.55⁰/₀-át, a nők 15.83⁰/₀-át, együtt 31.38⁰/₀-át képezik.

Negyven évesen felül 60 évesig van 4634 férfi és 4380 nő, együtt 9014. A férfiak a népességnek 9.06⁰/₀-át, a nők 8.56⁰/₀-át, együtt 17.62⁰/₀-át képezik.

Hatvan éven felül levő korban van 1461 férfi és 1531 nő, együtt 2992. A férfiak a népességnek 2.85⁰/₀-át, a nők 2.99⁰/₀-át, együtt 5.84⁰/₀-át képezik.

Négy nő korát nem lehetett kipuhatolni.

A népesség 20 éven alól levő része az összesnek 45.07⁰/₀-át teszi, ez a leggazdagabb 20 éves csoport számításunkban, a többi meg sem közelíti, sőt a felette álló két 20 éves csoport a 40-től 60 évig terjedő kornak csoportja is csak kevéssel mulja felül, a mennyiben ez a két csoport együtt a népességnek 49.00⁰/₀-át képezi.

Mennyire megy az irni s olvasni, vagy legalább csak olvasni tudók, s mennyire a sem irni, sem olvasni nem tudók száma azon népesség közt, melynek kor-kimutatásával immár megösmerkedtünk előtünteteti a következő oldalon látható táblázat.

Mely táblázat szerint a se irni, se olvasni nem tudók 34.68⁰/₀-ával szemben az irni és olvasni, meg a csak olvasni tudók száma 65.31⁰/₀-ot tesz. Az olvasni és irni tudók közt 16,123 magyar férfi és 15,184 magyar nő, együtt 31,307 magyar van; a sem irni, sem olvasni nem tudók között pedig 7938 magyar férfi és 8909 magyar nő, együtt 16,847 magyar.

772 német közt 96 se irni, se olvasni nem tudó fordul elő, 202 tót közt 123, 35 oláh közt 14, 9 orosz közt 4, s 174 külföldi közt 71.

Az olvasni-irni tudás összevetve a korról.

Kor	Olvasni irni tud			Csak olvasni tud			sem olvasni, sem irni nem tud		
	fi	nő	együtt	fi	nő	együtt	fi	nő	együtt
6 éven alól — 1875	32	78	110	3	—	3	3376	3448	6824
6—10 éves 1874—70	1345	1400	2745	10	14	24	921	1009	1930
11—15 éves 1869—65	2420	2244	4664	15	39	54	399	480	879
16—20 éves 1864—60	2241	2471	4712	24	63	87	372	657	1029
21—30 éves 1859—50	3553	3389	6842	53	150	203	911	1141	2052
31—40 éves 1849—40	2578	2321	4899	54	153	207	798	939	1737
41—50 éves 1839—30	2003	1724	3727	56	148	204	713	719	1432
51—60 éves 1829—20	1358	1105	2463	56	158	214	448	526	974
60 éven felül 1819—	1022	914	1936	46	147	193	393	470	863
ismeretlen koru	9	1	10	—	—	—	2	3	5
Összesen	16,561	15,647	32,208	317	872	1189	8333	9392	17,725
Százalékban	32.39	30.60	62.99	0.62	1.70	2.32	16.31	18.37	34.68

Az irni, olvasni tudás vagy nem tudás kérdése, ha azt különböző szempontokból indulva ki, vetjük fel — a hitfelekezetek azon csoportját, mely Debreczenben feltalálható, a már ismert számtani sorozattól ugyan csak eltérő sorozatokra alakítja át.

Ha azt nézzük, hogy melyik felekezet kebelében tudnak legtöbben irni-olvasni; továbbá melyiknél nem tudnak legtöbben se irni, se olvasni s hogy következnek ily kiindulási pont után az egyes felekezetek: akkor a következő táblázatban foglalt eredményeket állíthatjuk össze:

Az olvasni-irni tudás összevetve a hitfelekezettel.

Hitfelekezet	Olvasni irni tud	Csak olvasni tud	Sem irni sem olvasni nem tud	Hitfeleke- zeti létszám
helvét hitvallásu	24,769	979	13,680	39,428
róm. katholikus	4412	159	2476	7047
zsidó	2174	17	898	3089
görög katholikus	282	26	414	722
ágostai hitvallásu	473	6	86	565
görög keleti	84	2	139	225
unitárius	3	—	2	5
örmény keleti	1	—	—	1
még nem keresztelt felekezet nélküli	—	—	21	—
	10	—	9	—

Ha ezen táblázatban foglalt szám adatok alapján azt számítjuk ki, hogy az egyes felekezetek kebelében a híveknek hány százaléka tud irni-olvasni: a következő sorozat áll elő:

Irni-olvasni tud	ágostai hitvallásu . .	83.71 %
" "	zsidó	70.37 "
" "	helvét hitvallásu . .	62.82 "
" "	római katholikus . .	62.60 "
" "	unitárius	60.00 "
" "	felekezet nélküli . .	52.63 "
" "	görög katholikus . .	39.05 "
" "	görög keleti	37.33 "

A sem irni sem olvasni nem tudók százalékos sorrende pedig a következő:

Sem irni sem olvasni nem tud	görög keleti	61.77 %
" " " " " " "	görög katholikus . .	57.34 "
" " " " " " "	felekezet nélküli . .	47.39 "
" " " " " " "	unitárius	40.00 "
" " " " " " "	római katholikus . .	35.10 "
" " " " " " "	helvét hitvallásu . .	34.69 "
" " " " " " "	zsidó	29.07 "
" " " " " " "	ágostai hitvallásu . .	15.22 "

Csak olvasni a görög katholikusok közt tud 3.61%, a helvét hitvallásuak közt 2.48%, a római katholikusok közt 2.25%, az ágostai hitvallásuak közt 1.06%, a görög keletiek közt 0.88%, a zsidók közt 0.55%.

A családi állapot szerinti kimutatást a következő táblázat foglalja magában:

Családi állapot, összevetve a korral.

Kor	Nőtlen hajadon		Nős férjes		Özvegy		Törvényesen elvált		Ismeretlen állapotú	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
0—15	8519	8699	2	10	—	2	—	—	—	1
—1865										
16—20	2626	2724	2	455	—	7	—	1	9	4
1864—60										
21—25	1841	922	394	1450	4	52	—	25	3	15
1859—55										
26—30	841	317	1411	1732	14	128	5	28	4	11
1854—50										
31—40	479	269	2859	2729	68	372	20	34	4	9
1849—40										
41—50	188	95	2448	1895	120	576	12	16	4	9
1839—30										
51—60	86	107	1566	934	202	738	6	7	2	3
1829—20										
60 éven felül	69	40	1057	366	330	1122	5	—	—	3
1819—										
ismeretlen kora	5	3	4	1	—	—	—	—	2	—
Összesen	14,654	13,176	9743	9572	738	2997	48	111	28	55
Százalékban	28. ₆₆	25. ₇₇	19. ₀₅	18. ₇₂	1. ₄₄	5. ₈₆	0. ₀₉	0. ₂₁	0. ₀₅	0. ₁₀

A törvényesen elváltak csoportjának hitfelekezetük szerint tett leírása ennyiből áll:

van közöttük helvét hitvallású 43 férfi, 83 nő; római katolikus 3 férfi, 14 nő; zsidó 1 férfi, 9 nő; ágostai hitvallású 1 férfi, 4 nő felekezet nélküli 1 nő.

A népesség foglalkozás szerinti elosztását következő csoportokban lehet feltüntetni:

I. A háztartásban van:

12,561 nő,
3023 nő cseléd,
465 férfi cseléd.

3890 iskolás fiu gyermek,
3125 iskolás leány gyermek,
3799 foglalkozás nélküli 14 éven alól levő figyermek,
3930 " " " " " " leány gyermek.

II. Értelmiségi keresettel foglalkoznak:

- 299 köztisztviselő,
- 113 tanár, tanító,
- 86 ügyvéd,
- 32 orvos, sebész,
- 23 mérnök, gépész,
- 13 pap,
- 4 író, művész,
- 2 közjegyző,
- 172 egyéb értelmiségi keresettel bíró férfi,
- 39 bába,
- 23 tanítónő,
- 12 nevelőnő,
- 8 egyéb értelmiségi keresettel bíró nő.

III. Őstermeléssel foglalkozik.*)

- 1013 birtokos,
- 207 haszonbérlet,
- 66 tiszt,
- 3022 évi szolga,
- 2068 férfi munkás,
- 338 nő munkás,
- 623 családi kisegítő.

IV. Iparral foglalkozik:

- 2054 önálló vállalkozó,
- 24 tisztviselő,
- 2160 segéd,
- 953 tanuló,
- 834 nő munkás,
- 275 férfi munkás,
- 52 családi kisegítő.

V. Kereskedéssel foglalkozik:

- 712 vállalkozó,
- 140 tiszt,

*) E csoportban foglaltak földmiveléssel, állattenyésztéssel, erdőszettel foglalkoznak. Debreczenben kohászat, bányászat nem üzemel.

372 segéd,
 149 tanuló,
 264 nő munkás,
 214 férfi munkás,
 20 családi kisegítő.

VI.

181 nő jövedelmeiből él,
 150 férfi jövedelmeiből él,
 45 férfi nyugdíjas,
 17 nő „
 306 nő 14 éven felüli foglalkozás nélkül,
 146 férfi 14 „ „ „ „
 246 nő alamizsnából él,
 139 férfi „ „
 332 férfi közszolga,
 6 nő „
 1292 napszámos férfi,
 907 „ „
 95 letartóztatott férfi, nő.
 81 egyéb férfi, nő.

Az I-ső csoport létszáma: 30,793 — a népességnek 60.23%-át.
 A II-ik „ „ 826 — „ 1.61 „
 A III-ik „ „ 7337 — „ 14.35 „
 A IV-ik „ „ 6352 — „ 12.42 „
 Az V-ik „ „ 1871 — „ 3.67 „
 A VI-ik „ „ 3943 — „ 7.71 „ képezi.

Az I-ső csoportban a háztartással foglalkozók szám a 16,049 (a többi részint iskolás, részint nem iskolás gyermek) s e szám a népességnek 31.39%-át teszi, utána következnek az őstermeléssel foglalkozók százaléka, azután az iparosoké, azután a kereskedőké s végre az értelmiségi keresettel foglalkozóké.

Az értelmiséghez általában tartozók létszámának megállapításához s így százaléka kiszámításához nem hogy adat, de még biztos adat gyűjtési ut sem vezet.

S midőn ezután a testi fogyatkozásban szenvedőkre vonatkozó adatokat a következőkben felemlítjük, hogy a népszámláláskor volt

vak férfi . . .	45	—	nő	50
siketnéma férfi	29	—	"	28
elmebeteg "	25	—	"	19
hülye "	26	—	"	21
együtt "	125	—	"	118.

összesen 243 — a népességnek 0.47%-a; s a midőn felemlítjük, hogy a népszámlálás Debreczenben 12,422 háztartást talált s abban 12,422 családfőt (10,381 férfit, 2041 nőt), 30,492 családtagot (10,301 fit, 20,191 nőt), s azon kívül 8208 egyéb lakost (4529 férfit, 3679 nőt) : a népszámlálási adatok legnagyobb részét bemutattuk.

B) A népesség jellemrajza.

Nagyobb város utcáin a járó-keelő közönség mindennapi zavartalan mozgalmá — hogy úgy mondjuk — pusztá sétája, az a séta, mely alatt kiki a maga kenyere után jár, — még inkább valami csoportosulás, melyet csekély vagy fontos dolog egyforma nagyra tud maga körül gyűjteni: sokféle társadalmi alakelem látásával lepi meg a szemlélőt.

Debreczen népessége ha nem sokféle társadalmi alakelemmel bír is, de egy-két félével még is bír, s az egyfajtaéknak annyi számát mindenestre rejti magában, hogy néprajzában több társadalmi rétegről lehet szó.

Ezen rétegek között a legfelső helyet az értelmiség osztálya foglalja el. Két kérdésre adandó feleletben talán sikerülni fog ezen társadalmi osztályt annyira megismertetni, mint a mennyire e czélt a bemutatások meg szokták közelíteni.

Az első kérdés az, hogy kiktől áll a debreczeni intelligencia, a második kérdés pedig az, hogy mit mivel ez a társadalmi osztály a közélet viszontagságos terén?

Értelmiségünk jó részben debreczeni születésüekből s egyuttal — de nem mindig — debreczeni polgár-joggal bírókból, más részben olyanokból áll, kik fiatal-, leginkább tanuló-koruknak itt töltése által e várost annyira megkedvelték, hogy ahoz a haza más részeiből idővel épen úgy visszakivánkoztak, mint ha az szülötte földjük lett volna; értelmiségünket végre tekintélyes számmal olyanok is szaporítják, kiknek a hivatali pálya széles medrében hanykódó sajkáját meghívás, választás vagy kinevezés ebbe a kikötöbe vezérelte.

Bár mennyire érdekes volna is Debreczen legrégebbi előkelő családainak történetét pontosan leírva közölni: tekintve munkánk első és második részének azon czélját, mely szerint az egyes szakaszok a multba legalább messzire nem hatolnak, hanem a lehetőségig a jelen ösmertetésének van szentelve — ez irányban nem tehetünk itt sem többet, mint hogy felemlitünk néhány oly család nevet, melynek birtokosai Debreczen közéletében részben ez idő szerint visznek nevezetes szerepet, részben pedig a lefolyt egy- másfél század alatt vittek olyat.

A Simonffy, Nánássy, Bacsó, Király, Komlóssy, Tikos, Baranyi, Konti, Medgyessy, Böszörményi, Diószegi, Kis Orbán, Vecsei, Komáromi, Veresmarti, Dömsödi, Pósalaki, Balyik családnevek vagy gazdag családfával bírók ma is Debreczenben, vagy olyanok voltak egykor, mert néhány felemlített család legalább fiágon már kihalt — s jelenükhöz, multjokhoz fűződik minden velök egykoru nevezetes esemény e város életéből.

Nemcsak a török világ és más viszontagságos idők sanyaruságai terelték a régi nemes családokat Debreczenbe, hanem még ezeken kívül az a sajátságos majdnem hihetetlen rugó is, a mit még ma is deák néven ösmer legjobban a világ, az ambitio. Biharmegye és más megyék nemes családjaiban sokáig emésztő divat volt azt az erős vágyat táplálni, melyet csak a debreczeni szenátorság elnyerésével lehetett lecsillapítani. Közlevéltárunkban számos folyamodás hallgatag emlékképen bizonyít emez állítás mellett, melylyel az ősök temetőinek csendjét nem akarjuk felverni, a minthogy azt ily fajta állítással tenni nem is lehet. Ezen itt névszerint meg nem említett ősök unokái közül szintén sokan számíthatják ma már magukat debreczenieknek.

Mindezek mellett azonban az értelmiség azon része, mely nem tősgyökeres debreczeni származásu, hanem a mely a közelebbi s távolabbi vidékekről ide származva, most honosodik itt meg — a közügyek iránti részvétben, azok előmozdítása körüli önzetlen munkában semmi kívánni valót nem hagy hátra. Ennek egyik főoka minden esetre magokban az értelmiséggel karöltve járó tulajdonokban rejlik, de nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a sajátságos körülményt sem, melynek mintegy titokban létező fentartója — valami vonzó erő — magában a debreczeni népéletben rejlik.

Sok embert vet ide a sors. Ki ezt, ki amazt a feltételt, követelést állítja fel alapul arra nézve, hogy magát itt otthoniasan érezze. Keresi mindenféle az elhagyott légkör alkotó részeit, de nem találja a városban semerre se. Zaj, fényűzés — folyam hegyek . . . nincsenek sehol. Hanem a mi helyettök lassankint leköti a figyelmet: a puritán erkölcsi élet, az általános munkásság, firól-fira szálló szorgalom és ezeknek gyümölcse, — a megbecsültetés, — az érdem tisztelete — mind-mind arra vall, hogy itt a zavartalan életet, a ki csak szereti, a ki csak akarja bizonyosan megtalálja. És ez a szó nélküli tulajdonsága Debreczennek egy-két év alatt úgy leköti ide az idegent, hogy az ugyan innen el nem kívánkozik többé.

Akárhány a legmeglepőbb szellemi és anyagi áldozatra kész polgára, hű fia, erős támasza vált már Debreczennek az idegekből, kiknek eleinte nehezökre volt e várost megszokni, megszeretni, kiknek a debreczeni büszke születés mintegy hibául szereti felróni s el nem bírja felejtetni, hogy eredetüket nem e nemes városban vették.

Az ez idő szerinti értelmiség is sűrűn tarkállik az ily elemektől.

Ez az intelligencia apró csoportokra oszolva éli az életet. A családok szűk körét nem zavarja fel az emberszólás lármája, a férfiak nem dobzódnak, a nők nem piperéskednek, a fiatalság tékozlásra való példát nem lát, a gyermek a játékon kívül nem ösmer mást mint az iskolát.

Azok a férfiak, kiknek egy része a téli hosszú estékből egy pár órát csendes cassinói multságban vagy a polgári körben tölt el, s kiknek más része szórakozást a családi körön kívül még ritkábban keres — tartják fen azt a néhány közhasznu együletet, mely Debreczenben fenáll; azok a nők, kik a családi tüzhely vidámságának gondos őrei alkotják a jótékony nő-egyletet s szereznek az árváknak ruhát, edelt, s az intelligentiának férfi és nő tagjai — lehet mondani — más társadalmi osztály nélkül magukban pártolják a színművészetet. Olykor jótékony célra — leginkább az árvák javára — mükedvelői előadásokat, nyilvános táncmultságokat rendeznek, meglátogatják a fiatalság egyik vagy másik csoportjának a maga céljaira irányzott téli báljait, s mikor a nyár melege közelget, részben a városból kerti vagy tanyai birtokukra vonulnak, részben pedig — gazdálkodással nem bírván — hivatásuk kötelekei közül nyáron sem mozdulnak, s általa-

nosságban szólva mindnyájan — bár micsoda életmóddal birjanak — egyszerűen, kevés zajjal folytatják az életet.

Mint más nagyobb városban, úgy itt is az intelligentiát a tisztán értelmiségi keresettel foglalkozókon kívül, gazdálkodó birtokosok, kereskedők s részben iparosok alkotják. Munka, szorgalom jellemzi mindnyájának úgy magán, mint nyilvános életét. Hogy a debreczeni intelligencia a sokféle közügy körül is az őt megillető vezérszerepet híven betölti — elvitatni nem lehet.

A polgári osztály kiterjedt határai szintén sok különféle foglalkozással bíró csoportot öveznek körül.

A debreczeni civis-polgár — mert ez a dupla kifejezés foglalja magában azt az igazi értelmet, melynek jelzésére a közbeszéd egyik-egyik szót gyengének tartja, — vagy csupán csak gazdálkodó és pedig egyes esetben több százezer forintnyi vagyonnal bíró, vagy hentes, sertés kereskedő, mészáros, timár, suszter avagy csizmadia, vagy pedig egyéb iparágat űz, minthogy Debreczenben a hazánkban előforduló iparágaknak körülbelül három negyedrésze talál művelőre.

A debreczeni polgárok között oly nagy kiterjedésű családok fordulnak elő, hogy azokat „had“-nak is szokás nevezni. A midőn felemlítjük a következő családneveket: Balog, Bikfalvi, Böszörményi, Csiszár, Csóka, Fehér, Horog, Jóna, Kuczik, Liptai, Magyar, Ménes, Nagy, Pálfi, Pánczél, Pelbárt, Pinczés, Polgári, Pongor, Szentesi, Szőke, Tóth, Ungvári, Zöld, Vásári, Vértesi — bevalljuk, hogy nem teljes sorozatot készítettünk. Célunk különben az volt, hogy néhány ma nevezetes család-névre rámutatva elmondhassuk, hogy ezen családok élő tagjai és a hozzájuk hasonlók igen igen nagy számmal — kiket kellőképen felsorolni alig vállalkozhatnék valaki, — alkotják Debreczen polgárságának elejét, azt a részt, mely nem csak kiválóbb értelmi tulajdonainál fogva, hanem nagy vagyona által is különbözik a polgárság utána következő rétegeitől.

Ha azonban a vagyoni állás különböző fokaitól eltekintünk, s ha az e tekintetben felállítható csoportokat más oldalról vesszük szemügyre : általában azt találjuk, hogy a debreczeni polgár a lehető legjózanabb gondolkodás módu, elhatározásaiban rendkívül óvatos, (conservativ) óvatos különösen az idegen irányában, mértékletes, józan életű, tisztességtudó, vagyis debreczeni nyelven szólva, mindenkinek az őt illető becsületet megadja, munkás, nemesak, hanem fáradhatatlan

szorgalmu, takarékos, előljáróinak becsületére féltékeny, és világi ugy mint egyházi előljáróira büszke, a mit például lakadalmak idején azzal tud, szokott és szeret kimutatni, hogy vendégei közt püspöknek, polgármesternek ott kell lenni; vallásos és erkölcsi élete még mindig letűnt századok tiszta nyomdokin jár, ugy hogy Debreczen a maga szigoru erkölcsi életével a nála kisebb vagy nagyobb ujkori jellemü városok közt ugy áll, mint a mult idők mohától kívül sötét és az egyszerűségében belől tiszta épület, a legutóbbi izlés szerint épített kisebb vagy nagyobb kívül-belől egyformán fényes paloták közt.

Akadtt már olyan penna forgató ember is, a ki a debreczeni polgár vendégszeretetét kétségbe vonta. Én a ki ezuttal szintén pennát forgatok — e pontnál azt nem arra használom fel, hogy vele perbeszédet írjak, mert ha van vádlott: az engem nem bizott meg, nem fogadott fel a maga védelmére, hanem azt megteszem, a mit e könyvben megtehetek, hogy tudniillik odautasítom a kétkedőt ahoz a körültekintő, zárkózott jelleműnek látszó civishez, ösmertesse meg magát vele, s tapasztalni fogja, hogy a debreczeni civis az ő portáján belől egy perczig sem zárkózott, hajlékát kenyérét magyarosan megosztja, sőt szives kinájával annyira eltudja vendégét halmozni, hogy az a sok jóba belefáradva, el is menekülne, ha a belülről zárt kapun keresztül menekülni lehetne.

E hazában sokféle mentegetőznek azzal — ha valaki hirtelenében fel nem ösmert mást, a kit felösmerhetett volna, — hogy „debreczeni szemem van.“ Ez a kifejezés bizonyosan nem a szem kedvéért van kitalálva, hanem ennek alapja valószínűen abban rejlik, hogy a debreczeni okleveles polgár leghamarább a hozzá hasonló okleveles polgárt látja meg, másnak az ösmeretségét nem igen keresi. Ez a sajátság mindenesetre a mult zavaros időknek hagyományá, azok idők öröksége, melyekben a sokfelől jövő viszontagságok kényszerítő hatalma a leg-erősebb összetartásra szoritotta a polgárságot, azt a polgárságot, mely hosszú idők folyamán keserűen tapasztalhatta, hogy a ki ma parancsolni jött, holnap ment s egymás után nagyon sok olyan megfordult a város falain belől, a ki mind csak „jött—ment.“

A ki ezt így nem tudja, vagy nem így tudja, hanem a ki csak azt látja, hogy a debreczeni polgár az ő polgári oklevelére büszke: elitélné azt az esküformát, melyet a mult keserveinek, elődeink s részben magunk feje fölött lezajlott nehéz idők súlyos emlékeinek visz-

hangjaképen e város akkor kíván fiaitól, mikor azokat „polgárrá” avatja.

Im itt van az a kiszakított lap Debreczen szenvedések nagy be-
tűivel írott történetkönyvéből, melynek neve — polgári oklevél.

„Mi sz. kir. Debreczen városának polgármestere és közönsége
adjuk tudokra mindeneknek a kiknek illik, hogy az aláírt napon és
esztendőben tartott bizottsági közgyűlésünkben lakos-
társunkat e szabad királyi város Polgárainak száma közé felvettük, és
minekutánna a szokott hitet következőkben letette: „Én
esküszöm az élő Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, teljes Szent-Három-
ság — hogy Szabad Királyi Debreczen Városa Polgárainak száma
közé felvételén, Ő Főlsége dicsőségesen országló Koronás Királyunk
és a Haza iránt hűséges leszek; ezen város előjáróihoz engedelmes-
séggel viseltetem; a polgári állással együtt járó kötelességeket és ter-
heket híven teljesítem; a Nemes város kiváltságait és rendszabályait
megtartom, oltalmazom és azok ellen járókat bejelentem; polgári jo-
gaimat idegenekkel meg nem osztom; a polgári haszonvételekbe senkit
ki nem Polgár, nem részeltetek; semmi olyan foglalkozást, mely e
Városnak vagy Polgártársaimnak kárára és jogsértésére szolgálna,
nem üzök, magamat a rendbontási és lázítási szándéktól nem csak
megőrzöm, de minden tölem telhető igyekezettel a béke, csend és
egyvetértés fentartására törekszem; szóval ezen Nemes Városnak javára,
virágzására, épségben tartására és lakosainak boldogítására mint egyes
hű Polgár teljes erőmmel munkálkodom. Isten engem úgy segítjen!”
— részesévé tettük mindazon jogoknak, szabadságoknak és jótétemé-
nyeknek, melyekkel ezen Városnak Polgárai Hazánk élő Törvényei és
Királyi Kiváltságainknál fogva élhetnek.“

A ki ezt az oklevélbe nyomtatott hűségi esküt letette: annak a
koporsójára is rá iratja a helyi szokás, hogy „néhai Polgár“
bizonyágul arra nézve, hogy az elhunyt az ő esküjét meg is tartotta.

A polgárosítás mai napig szokásban van Debreczenben. A ki
polgári jogokkal birt szülektől származott — még azért nem okleveles
polgár, hanem ha az akar lenni: a polgár-jogot meg kell szereznie.
Ezt megszerezni ugyan nem csak polgár szülek gyermekeinek, hanem
debreczeni születésűeknek általában, — máshová való születésűeknek,
— de régibb idő óta itt lakóknak — hasonlóképen, sőt épen megtele-
pedőknek is lehet, de csak azon feltételek alatt, hogy ha Debreczenben

házzal birnak s kifogástalan erkölcsi magaviseletüket hatósági bizonyítvánnyal tudják igazolni.*)

A polgár-jog tulajdonosa mint házzalbiró, a katonatartás terhét viseli, házánál szabad bormérési joggal bir, s ezen kívül ma már több előnyben nem részesül, minthogy belsősegei nagyságához képest évenként a város erdeiből kiszolgáltatót több vagy kevesebb fa illetőséget kap s legeltetési joggal bir.

Kiemelve kell fölemlíteni a polgár-osztály nőinek lankadatlan szorgalmát s tevékenységének nagy körét.

A gazdálkodó családokban a házi asszony már télen teszi meg az előkészületeket a nyári munkához szükséges táplálék egy részének beszerzéséhez. A napszámosnak való nagy mennyiségű füstölt hús, szalonna, zsír és száraz tészta tél végire készen van.

Midőn nyári vasárnap délután a hatos, hetes, sőt néha nyolczas fogatu szekereken a nyeregből hajtó kocsis szállítja ki a határ távol eső pontjain levő tanya birtokokra a nagy csapat napszámot: ezen nagy testület visz magával egy hétre való főtt ételt; az egyik füstölt husból, vagy disznó körömből, sódarból vagy friss tehén husból főzve eczettel megsavanyitva, hagymával, a másik tormával bőven keverve készül, a harmadik tejfel helyett tojás sárgájával van habozva; az egyik hagymás eczetes, — a másik tormás eczetes, — a harmadik fehér eczetes néven ösmeretes; mindnyája nagy fazekakban lantornával (száritott marhabél) bekötve jut ki a mezőre, hol azokat földbe ásva, a hét egyes napjain a gazdasszony által otthon meghatározott sorrendben veszik elő. Ezek mellett a heti kosztban állandóan ott szerepel a száraz mezei tésztából tepertővel, bő zsirral készített lebbenes leves, mit a bogrács körül megtelepedett napszámos társaság oly éhes lelkesedéssel fogyaszt, hogy csak úgy izzad belé. Nevezetes mezei étel a tészta kása is. A tömérdek napszámos illetén kitartása rendkívül sok munkájába, gondjába kerül a gazdasszonynak. A gazda nem is győz eleget panaszkodni e miatt.

*) A polgárosítási díjak következők: polgár szülék gyermekei 14 forintot, — debreczeni születésűek, de nem polgár szülék gyermekei 30 forintot, — más-hová való születésűek, de régibb idő óta Debreczenben lakók 60 forintot, — épen megtelepedők 100 forintot fizetnek, mely összegekből a három első esetben a tűzi és világítási pénzalap 4—4 forintot, az utolsó esetben e két pénzalap mindegyike 20—20 forintot kap, a többi — legutóbbi hatósági intézkedés folytán — a városi tisztviselők nyugdíj alapjához csatoltatik.

Iparos családoknál az üzlet egyik része, tudniillik a kész cikkek elárúsítása egyenesen a nő kezébe van letéve. A tímárok, csizmadiák hetivásárait az e célra szolgáló társulati nagy csarnokokban tulajdonképpen a nők tartatják meg a vevő közönséggel. E helyeken mind nők árulnak, kik a hetivásár előtt megejtett nyilvetés eredménye szerint minden héten más sorrendben foglalnak helyet, s az áruló hely akusztikáját pihenni egy perczre se hagyják; de azért ki nem fáradva térnek haza a kivívott eredménnyel. Otthon azonnal végbe megy az elszámolás, mely természetes folytatása a heti vásár reggelén korán férj és feleség között szószerinti leltározás mellett történt átadásnak.

Igy van ez a szabadban áruló fazekasok, pintérek, fésűsök, pipa-készítők, csutorások stb. körében is

Többnyire az asszony a ház pénztárnoka is. Ilyen esetben ő teszi el a pénzt, s kivált a háznál végbe mehető üzleti nagyobb kiadásokat is ő teljesíti.

Szokás a gyermekek számára az üzletben, a gazdaságban, egy-egy summával, egy jószág darabbal tőkét alapítani. Az ilyet bár nem elkülönítve kezelik: az anya éles gondviselése mellett minden időpontban — magok közt — nyilván tartják.

Némely iparágat csupán nők üznek. Igy az asszonyok mint önálló iparosok mestersége a zsir olvasztás, továbbá a kenyér-, perecz-, bélesütés. Vannak liba koppasztó és bornyu nyuzó asszonyok is.

Országos vásárok idején egy egész női ezéh hurczolkodik ki a vásártér egyik pontjára. Ott sátrat vernek, azt ív alakra görbitett szekér ekhó mintájára készítik, gyékényvel befedik; a sátrakból kis utca alakul; mindenik alkotmány belsejében sok jó időt látott hosszú tölgyfa-asztal — talán valami családi aviticum „nyujtózódik végig“ — míg ez az asztal a melléje rendelt két hosszú lóczával a bejáratnál egész oldalában nyitva hagyott helyiségnek nagyobb részét elfoglalja, addig a terem vagy inkább hegyi mély üreghez hasonló sátor-vendéglő félhomályban derengő hátsó végében fiók lisztraktár van berendezve, — a lisztes zsákok halma mellett pedig fehér abroszszal betakarva, s ezen felül duzzadó párnák melege által a meghülés és ebből eredhető bajok ellen biztosítva, — dagasztó széklábra közérdekeltségnek kitett tekenőben — kél a fonatosnak való élesztős tészta. A bejárat egyik felében ott ül a szíves vendéglátó nő, az iparhatóságnál bejegyzett firma, előtte rögtönzött tűzhelyen áll a forró zsirral telt kivételes

nagyságu vas bogrács. Vendéglősné asszonyom rendkívüli ügyességgel nyújtja hófehér tisztaságu s liszttel behintett konyha kötőjén a nyers tészta darabkáit, az alatt köszönti, kikérdezi, kínálja a sátrába betérő vendéget, egyetlen segítségéhez oda szól „igazisd meg lányom a tüzet“, s hosszúra nyújtott tészta szálát a levegőben megsodorintva, úgy veti a forró zsirtengerbe, hogy senki se tudja mikor fonódott az össze, csak azt venni észre, hogy a kész fonatosnak egyik oldala már piros, mert az abáló villa ezt a szebbik oldalt már felülre fordította. És ez szünet nélkül így megy reggeltől estig, sőt a szorgos munka benyulik a késő éjszakába, mert a vendég egyre jó, egyszerre egész uri társaságok is érkeznek gyalog vagy bérkocsikon, a banda pedig szakadatlanul szól és beszél, mivel hogy a híres debreczeni nagy cigány bandák serdülő sarjadékinak hegedű iskolája itten vagyon.

A fonatos sor — Debreczen országos vásárainak érdekes alkotó része — fenáll téli ugy mint nyári alkalmakkor, két egész héten át.

A debreczeni polgári osztálybeli nők legtöbbszörre eljárnak családjuk ügyes-bajos dolgaiban is. Miután a férfiak gazdálkodásuk s egyéb foglalatosságaik közben az ilyesmire alig érnek, és miután a legtöbb férfi a városi hivatalokkal való érintkezéstől tapasztalás szerint idegenkedik: nem marad más hátra, minthogy az asszony tisztességesen felöltözik, a hivatalok ajtaján bekopogtat és a szószólói tisztet — becsülettel — betölti.

A polgárság szegényebb része kevés vagyonnal, legfeljebb egy kis ujsori (külvárosi) házas telekkel — ház utáni földdel nem — birván, személyes keresetre s a család minden dologra képes tagjának munkájára van kényszerítve. A férfiak mint leginkább szekeresek s lovas talyigások, fuvarozással: a makadám utakhoz való tömérdek kő, továbbá téglá-, fa hordással, liszt-, portéka szállítással, a kiknek lovuk nincs nyáron mezei napszámmal, télen favágással s egyéb ház körüli szolgálattal keresik kenyerüket. A nők vagy gyümölcs kofák, vagy kerti iparral foglalkozók: zöldség árulók, vagy pedig házi ipart üznek, például hálót, gyékény holmikát, vesszőkosarat fonnak, éles mosót készítenek, báránybőr bundákra rózsát s a kivarráshoz való másféle diszt vagy keresetképen fehérneműt, ruhát varrnak. Már ezen munkája után élő néposztály közt is tömérdek, házzal nem bíró család van. De van egész osztály olyan szegény is, mely még lakást is alig tud magának szerezni. Veszedelme a dologtalanság, kenyerere a panasz, éltetője az ital.

A város legközelebb eső erdejében télen át hetenkint kétszer, ugymint szerdán és szombaton meg lévén engedve a szegénységnek a száraz galyakból annyit összeszedni s haza vinni, a mennyit háton elszállíthat: e szabadalmat a család férfi és női tagjai szorgalmasan felhasználják, a jól kiválogatott galyakat két ráma gyanánt összefoglalt kampós fára — a debreczeni ember által ugynevezett kákóra — ráarakják, az ügyesen s legnagyobb gyakorlottsággal rendbe szedett széles, lapos fa-csomót hátukra veszik, mely ott úgy áll, mint az ablakos tót hátán az ő üveg készlete, s az erdő rideg téli képét saját szerűen ható életképpé változtatva át, hosszú menetben huzódnak a rövid nap délelőttjén ki-, délutánján haza felé. Az így gyűjtött fa részint saját használatra szolgál, részint pedig a heti favásáron még egyszer nyilvánosságra kerül s így a szegény ember jövedelmi forrásának egy kis részét képezi. Tüzifa beszerzés — vagyis debreczeni nyelven szólva — faizás tekintetében megemlítendő még az a nevezetes körülmény, hogy a kinek lova van, — ha háza nincs is — a város erdőinek vágásteréről télen át galy-fát válthat. Valtságdíj egy ló után öt garas (tiz krajczár) s ezért e fa garasos galy néven ösmeretes s ösmerete e hagyományos czímmel száll át firól-fira. A szegény így gyűjt tüzelőt, de felemlítendő, hogy a város ezen atyai gondoskodásának a 7—8 lovas gazda veszi legtöbb hasznát.

Az erdőség nemesak télen, hanem egyébkor is gyámolítására szolgál a szegény osztálynak. Itt szedik a gyöngyvirágot, ibolyát, komló virágát—gyökerét, élesmosónak valót, gombát, földiepret, orvosi fűveket és a hangyatojást.

Meg vannak a szegény osztálynak a maga kereskedői is: kivétel nélkül asszonyok, kik hetenkint kétszer — szerdán és szombaton — télen úgy mint nyáron, napfeljöttkor az ő portékáikat az illető vásártérre kiszállítják, s esőben-hóban, porban-sárban egyaránt árulják. Ez a zsibvásár, mely nyári napokon délelőtti 9 óra tájban már véget ér. Mindenik kofa előtt egy-egy bazar, az ellentétek hetenkint kétszer mozgó muzeuma, a keresleti és kínálati tárgyak tarka színtere, a darabjaiktól megvált tulajdonosok szorultságának quodlibet képe, mely a zűrzavaros asszony kereskedői hajlamai segélyével a revő osztály ösmert ~~szükségéhez~~ sürgősen fellebbez s legyen bár a bazar legujabb cikkek-~~nek~~ ~~hatalmas~~ — a muzeum gazdag régiségtár, a quodlibet utólérhető ~~szükség~~: minden esetben meg kell neki férni egy gyékényen.

Az áruezickek között vezérszerepet a lábbelik visznek, melyeknek foltos s mintegy szándékosan vagy szükségből ki nem fényesített — tehát szerfelett fakó — csoportjából rettenetesen ki rí egy-egy ujszinű esizma. Értelmesen ki vannak rakva továbbá az elviselt vagy kimustrált ruha darabok, melyek között a megfakult állapotjukban ki tudja már hanyadik szint játszó téli rokkok, a valamikor salon-ruha darabok, gyermeknek való ujjasok, rikitó színű viganók, fehér-nyakba-való- csipkekendők, kimosott s keményen kivásalt tarka férfi ingek az érték csökkenés minden lehetőségét vastag vonásokkal, a választék gazdagságát könnyen érthető színekkel ecsetelik.

Ezen fő üzleti cikkek mellett a kereskedés vegyes voltát még számos holmi bizonyítja, a mennyiben lehetetlen észre nem venni, hogy még ott bádog szüröszita, rozsdás balta, ócska muff is van, mely utóbbit szakértői szemmértékkel szelt nyers sütőtök darabok élénken öveznek. Amodébb egy kemenceze-cső darab, egy ábrándjaitól megvált legénynek megunt húzó muzsikája, árván maradt réz gyertyatartó, feleslegessé vált kis párna, fateknő, keskeny aranyozott képráma üveg és kép nélkül, míg a gyékény szélein végződő uradalom egyik szegletpontján eczetes ugorkával csak félig töltött széles száju nagy üveg a „Rákhel“ című regény füzetét nyomtatja le.

Gyakran érdekes és becses könyvek is jelennek meg e piacon, melyek ide valószínűen oly utódok kezéből kerülnek, kiknek esaládja a multban az értelmiséghez tartozott.

Mintegy 20 évvel ezelőtt e zsibvásárnak helye a collegium közelében ott volt, hol most a Csokonai-kert diszlik.

E vásár közönsége nagy és nem egészen egyöntetű. Tulnyomó számban ugyan az alsóbb és legalsóbb osztály tagjai jelennek meg benne, de megfordul ott olyan ember is, a ki könyvet keres, sőt az üzérkedés szelleme hajt oda olyanokat is, kik az ott levő tárgyakat megvéve magasabb bolti áron is el tudják adni. Míg a jelen levők nagyobb része a vásártér szélén élénken társalog s hírek adás-vevésével foglalkozik: addig a másik rész a holmik sorai közt, mint valami utcán, oda adó figyelemmel le s felsétál s ki van téve a pántlikát, galandot, keszkenőt, mandula-szappant járkálás közben kiabálva kínáló cigány asszonyok kalmár-előzékenységének, kik a mi keveset árulnak, mind magokkal hordják, s bár a város területén mindenfelé lelnek, fognak vevőt: portékájokból soha ki nem fogynak.

Ezek a cigány asszonyok vig kedvvel szolgálják a kereskedés ügyét, tréfára mindig hajlandók, s midőn szokásos mondókáik szerint azt kiáltják: „magyar asszonyok, lányok! kinek adjam márt ezt a főre való kendőt?“ abból a sarkalatos elvből indulnak ki, hogy a vevő magától értetődik.

Nem ily szellem lengi át azon férfi cigányokat, kik üstöt s más egyéb fódózni valót keresve kiabálják be a város utczáit. Ezek műszo-reiket hátukra vett zsacskóban hordva, s olykor kezükben különféle kész tárgyakat is, például vaslapátot, fogót árulva — mint a hogy harangjaink moll accordot zognak — bánatos moll scala hangjain zengik el ezt a százados szöveget: „ser—pe—nyót fód, esz—ká—bál Asz—szo—nyom!“ Ezen élelmes népfajból különben nem csak cigány-kovács telik ki, hanem akad köztük olyan is, ki heti vásárok alkalmával ponyva-irodalmi termékek elárusításával foglalkozik, s az illető hős költemények szövegét valamelyik divatos népdal áriájának rendelkezése alá bocsátva, dalolva járkál, s a dal hódító hatalmát szünetelni egy perczre sem engedve, olykor alig győz visszaadni a sok vidéki vásárlónak.

Természetes, hogy Boka Andris és Boka Károly vonója is átszállott örökségképen a mai cigány nemzedékre, melynek tagjaiból alakult nagy és híres bandák olykor elviszik a magyar nótát külső országi diadal utakra s ha visszatérnek: újra, meg újra elhuzzák itthon, hogy „Hejh! Debreczen szép helyen van “

Kézfogók, lakadalmak s névnapok alkalmával cigányra szükség is van a debreczeni ember házában, melynek tájékán érdemes lesz egy kissé körültekintenünk.

Mint minden vidéken: ugy Debreczenben is van — vagy inkább volt — bizonyos foku egyformaság az építkezésben. Ma már keresni kell a régibb szokás és divatos terv szerint épült házakat, mert 20—30 év óta igen sok olyan emelkedett, mely nem hasonlít se elődjéhez, se szomszédjához.

A régibb házak nem az utca mentében vannak építve. Ilyeneknél azt látjuk, hogy tüzfalás végük nyulik az utcára, hogy ezen oldalon két-három ablakkal birnak. A telket az épületeken kívül ugy az utca, mint a szomszédok felől deszka kerítés — *berena* — környékezi. A hol hosszú keskeny — hol meg ugyancsak téres tágas udvar hátulján, a kapuval szemben van az istálló s annak közelében szín

vagy más kisebb ól. Házi kiskert — sok helyütt nagy kert — is van. Belvárosi telkek udvara is többnyire kerté van átalakítva. Az épületek cserepesek, náddal vagy zsindegyel fedettek. Ma már a cseréptetők száma tulnyomó, s az építkezés ügyében fenálló helyhatósági szabályrendelet azt mondja, hogy újabb építkezésnél csak a cseréppel való fedés van megengedve.

Az utczára tűzfalal véggel néző ház bejárása az épület közepe táján esik, hol egy-két lépcső vezet fel vagy kisebb-nagyobb nyitott folyosóra vagy egyenesen be a pitvarba. A pitvarban hideg konyha áll, melynek környékén a falakon — merre csak a szem tekint — cserép tálak, virágos porcellán tányérok vannak szegre akasztva. Ide való butor darab a tálás, melynek felső nyílt részében szintén tálak, tányérok függenek, alsó része fiókos és szárnyajtós. A pitvarból jobbra-balra ajtó vezet, az udvar felé a lakó szobába, az utca felé az ugynevezett „tisza szobába.“ Itt van a butorok szebb része, az ágy-neműek leányágra szállandó nagy mennyisége, komót, melynek felső fiókja családi levéltár s pénztár gyanánt szolgál, tetején pedig csecse-becsék, szülekről maradt különféle üveg, porcellán emlékek, findzsák, ajándék-tárgyak foglalnak helyet. Valamelyik szegletben kis asztalon levő üvegajtós szekrényben a háziasszony főkötői vannak elzárva, a szoba közepén pedig csinos asztal áll magában, mert a székek az ágyak előtt vannak sorba elhelyezve, az utcai ablakok közt pedig tükör alatt néhol fakanapé, másutt ruganyos diván van. A szoba padlója sok helyütt fehér földdel helyi divat szerint be van meszelve, a falon pedig néhol egy-két könyomatu kép látható.

E szoba mellett az utczára néző egyetlen ablakkal többnyire van egy másik is, mely hosszú keskeny s leginkább a gazda holmijával van tele s „oldalszoba“ vagy szokottabb módon „oldalház“ ezimet visel.

A lakószoba a család tartózkodási helye, melyet régebben minden háznál boglya kemenceze melegített be, ma már azonban ezt az alföldi sajátzerűséget nem mindenütt láthatni. Itt van a legszükségesebb butorok közt a pohárszék is, melynek felső, alsó része ajtós, a középső fiókos. Felül a boros kanecso, üvegek, poharak, — középen kanalak, kések, villák, — alól tálak, tányérok állanak.

Iparos ember házánál ezen osztály után udvarra nyíló külön bejárattal vannak a műhely s ehez tartozó mellék helyiségek, meg a

katonaszoba, melybe évenként egyszer, legfeljebb kétszer kerül „k vártélyos“

Az újabb kori építkezés már nagyon elűtt attól a fajtától, melyet főbb vonásaiban megösmertetni az imént előadottaknak volt feladata. A nagyobb telkek tulajdonosai ma már több lakosztályból álló épületeket is emeltetnek, melyekben a néhol igen szép téres, tágas szobák czélszerű berendezése, a nagy ablakok, szárnyas ajtók az előrehaladott követelmények gondos szemelött tartásáról tesznek világos bizonyosságot.

Társaságok vig zajával csak családi ünnepélyes alkalmakkor bíró — máskor csendes — otthonában a polgári osztály olyan táplálkozással él, hogy abban főszerepet a hús-ételeknek kell vinni. A hús-félék között pedig első helyen a disznóhús áll, azután következik a marha, bornyu, apró marha s bárányhús. A főzelékek és tészták sem nagyon alárendelt helyet töltenek bé az asztali ételek sorában, csak-hogy nem épen mindennap, hanem czélszerű sorrendben váltakozva fordulnak elő. A tészták divata mellett szól az, hogy a debreczeni béles, fonatos és kürtös fánk sütése iparaggá fejlődött. A debreczeni fehér kenyér meg épen híres, s ha nem csak friss korában volna olyan jó, a minő, folytonos kivitelre is számíthatna épen ugy, mint az iparküállításokon már diadalt aratott debreczeni perecz, vagy az alföldön mindenféle kedvelt debreczeni mézes kalács. A jó kolbász huzamos időn át majd mindennapi, a töltött káposzta vasárnap-i főtárgya az étkek sorozatának. A marhahús peccsenyék között nagyon kedvelt a töltött bagdány (tött tojással töltött sült) és apró peccsenye. Meghonosított pedig idegen eredetű az espékes (mazsolával, mandulával nyelvből készült édes becsinált) és a muskatéros leves. De már a bundás kenyér, pite, tésztaulyom, palacsinta, meg a kenyértésztából készült lingos jó magyar alföldi étkek.

Számos italok közül a debreczeni kerti bor van általános használatban, mely népszerűbb itthon az érmelléki hegyi bornál is, pedig sokan mindegyiket saját termelésük gyanánt használhatnák. De már a vinko szőlők óta dicsőkedhetik a nagyobb fogyasztás szerencsésével. A város körül levő számos szőlős kert külön termékei habár színben, ízben és mennyiségben különbségeket mutatnak is fel: egy tekintetben különösen hasonlít egymáshoz. Mikor tudniillik a tulajdonosok között az egyes kertek termései felett foly az eszmeesere: végered-

ményben oda dül el a dolog, hogy mindegyik tulajdonos a maga kertje termését tartja legjobbnak.

A serfogyasztás is jókora fokot ért már el e városban, s ha illenék meg lehetne itt azt jegyezni, hogy ennek megkóstolásától olykor-olykor a nők sem irtóznak.

Pálinkával leginkább a piacon ácsorgó alsó néposztály él, mely enni való gyanánt télen úgy mint nyáron a piacon árult kész főtt ételeket, peccenyét, kolbászt — nyáron savanyított kovászos ugorkát is — kap.

Az általános jó táplálkozás következtése félreismerhetlenül meg is látszik a debreczeni ember termetén. A civis polgár közép magasságu, piros, pozsgás — a mivel már ki van mondva, hogy kisebb-nagyobb fokban kövér s arca majd kicsattan az itt ugynevezett szép jó egészségtől, ezenkívül — hiába látszik hivatali komolyságunak: merem állítani, hogy derült kedélyhangulatu, de ezt csak akkor árulja el, mikor annak ideje van. Azonban e hangulat zárja a véletlenül jövő zörgetésre is felpattan. Például ha a vidékről dolgai intézésére betörődött utas ijjedten veszi észre, hogy az ut rosszasága miatt csak délutáni két órára érkezett be, s siettékben fenhargon gondolkodik illetén formán: „szent Isten, hát már itt a templomba harangoznak“; az ezt látó és halló debreczeni ember a kifejezés szabatoságán ejtett sérelmet ennyibe nem hagyja, hanem oda szól, mondván hogy: „nálunk a toronyba' harangoznak.“

Vannak itt foghúzás mesterségével foglalkozó emberek is. Egy ilyet valamelyik fogfájós nagy ur a kinjától leendő megszabadittatás reményében magához elhivatott, s a mennyire a nehéz körülmények megengedték, megérkezésekor üdvözölni kívánta a mestert e szavakkal: „hallom, hogy maga ros-z-fog húzó ember“, mire a szakférfiu így válaszolt: „Kérem alásan én jó foghúzó vagyok.“

Ruházat dolgában az igazi magyar viselet jellegét a debreczeni ember híven és diszesen őrzi meg. A minden napi öltözet is rövid — Zrinyi-féle — magyar ujjasból, magyar mellényből és magyar nadrágból áll. A ruha szövete fekete vagy kék posztó. A nyakkendő is többnyire magyar, rojtos. A kalap azonban nem csárdás, mint már a legközelebbi szomszédságban is az, tudniillik a Hajduságban, — hanem széles karimájú s kivált idősebb férfiaknál sajátságos csúses tetejű. A nyári felső — fekete posztó gallér köpenyeg, a téli —

Buda, élemedett koraúknál pedig fehér báránybőrrel kibélelt bunda-köpenyeg.

Az ünnepi öltözet darabjai ugyan csak olyanok, mint a minőket épen felsoroltunk, de már vasárnap s a nagy ünnepeken, vagy a családi ünnepélyességek alkalmával a Zrinyi vagy spenzer szabásu ujjas gazdag mivű ezüst gombokkal jelenik meg, a meggygyszin vagy másszinű magyar szabásu bársony mellény szintén ezüst gombos, sőt a Buda nevezetű téli felső is nagy ezüst gombokkal ékes, a takaros s fényes magyar csizma sarkán is ezüst sarkantyú peng. Délezeg külsőt ad mindez a magyarnak.

A nők ha a háztól kimennek, hétköznap meglehet hogy csak lencses kendővel kötik be fejüket, de vasárnap már fekete selyem kendővel beborított tarajos főkötőben, fekete vagy tarka értékes nagy kendőben s újabb időben selyem ruhában jelennek meg a templomban.

Eladó leányok bár mostanában már nem minden vasárnap, de újévben és a nagy ünnepek napjain gyöngyös pártával s ezen arany himzésű pántlikával mennek az isten házába, szintugy menyasszony korukban — mikor esküdni mennek — még egyszer, utóljára az életben, pártájukat teszik fel.

Köznap viseletre az asszonyok, nagy és kis lányok kék szövött harisnyát használnak, mit igazi debreczeni néven csak „botos“-nak szabad hívni, másként félreértik a beszédet.

Van még egy férfi ruha darab, mely gyapju szövetből készül, mindenkor kék színű, férfi-ing formájú, csakhogy szűkebb, ujjai olyan hosszuk, mint a kabáté s mit a férfiak télen a mellény alá vesznek fel. Ez a „bekötő“, melyre felül a mellény után otthon semmi, a városba menetelkor pedig a téli felső következik.

Déczbunda, százgalléru köpenyeg immár kiment a divatból.

Nők, leánygyermek ujjasát „dóká“-nak, „bujbeli“-nek, „tüllem-álló“-nak nevezik, mely elnevezések felemlítése által a beszéd mód rengetegébe jutottunk.

A beszéd mód eredeti sajáttságokban gazdag. A nép nyelvének kifejezése erőteljes, világos és józan észjárásra mutat, kiejtése egészen saját, — debreczeni.

A beszéd mód eredeti sajátságai közt első helyen kell felemlíteni az ősi magyar nyelvünk egyik kincsét, keleti gyöngyét a költőiséget. A trópusokkal dicsekedhető mondatok méltó helyüket a közmondások

között foglalván el, mint ilyenek nehezen ösmerhetők fel a tekintetben, hogy hová való születésűek. E szerint a midőn ráutalunk az ilyen mondásokra: „megrugdosta a sas“ (beverték a fejét), „majd kívül megyünk a házon melegedni“ (majd kigyul a ház), „bunda köpenyeg!“ (el lehet menni), „az az ű kenyere botja“ (abból él): nem merjük állítani, hogy e képes kifejezések egyenesen debreczeni származásuak volnának, lehet hogy azok, de ha nem azok is: annyiban idevalók, a mennyiben mindennapi forgalomban vannak.

Még verses beszédet is hallunk olykor az utcán, például a piacról haza térő asszony, ha maga előtt olyan másik asszonyt vesz észre, a kivel beszélgethetnékje van, utána kiált ilyen formán: „Hallá kelmed! megálljék (megálljon) csak egy szóra, nem a világ egy óra.“

Betűrímes beszédet gyakran hallani: „*Borverte beteg őiz' ő*“ s több efélék a sok országszerte használt „szól-szapul, himez-hámoz“ között mintha debreczeni eredetűek volnának.

A közbeszéd alaphangjai közé az elmésség, a jó humor vidám hangja is állandóul közbe van vegyülve. Nincs az a munkára összekevert csoport, melyben legalább egy tréfás ember nem volna, a ki mindig tud valamit „ujítani.“ Ezek hozzák napfényre az ilyen mondásokat: „én is csak olyan vagyok mint te, csak hogy én nem lopok.“ A kötekedő természetűről senki sem mulasztja el alkalmilag megjegyezni, hogy „belekötne az élőfába.“ Tréfálkozás közben elröppen az ilyen mondás: „mingy' (mindjárt) agyon ütlek most.“ Mire ez a felelet: „agyon nem üthetsz, mert akkor kerékagyra kellene tenni a fejemet (akkor lehetne „agy“-on ütni), csak fűbe (főbe) üthetsz.“ A lomha munkást úgy jellemzi a serény másik: „azt hinné az ember mikor megy, hogy jön.“ Böles mondások gyanánt ilyenek szerepelnek: „nincs három nagyobb csapás, mint csepegős ház, rossz szomszéd, rossz feleség“; meg „az asszonynak három szükséges: bő píz (bő pénz), kellemetes férj, száraz fa.“ A bő pénz azért kell, hogy a gazdag asszonyt valami szegény a piaczi vásárlás közben az által meg ne szegyenítse, hogy például valamivel több hust veszen. S minthogy néha (majd minden nap) megesisik, hogy ilyen bevezetés után: „agygyon (adjon) Isten jó napot komám asszony“ — agygyon Isten magának is komám asszony“ a piacz közepén kicsi hiján déli 12 óráig tartó szóbeli tárgyalás következik: hogy az ételt hirtelen felfőzni akaró gazdasszonynak ne kelljen összeszidni azt is, a ki a nyers fát vette — azír (azért) kell a száraz fa.

Sok tájszó is megkülönbözteti a debreczeni népnyelvet az irodalmitól.

Ha valakinek eljárt a szája, ezt így is ki tudják és szokták fejezni: „meghibított (meghibádzott) egy kicsit a beszígygye (beszédje). Ha a délelőtti rosz idő jobbra fordult, azt mondják: „dflután (délután) osztán az idő megbirálta magát“ (Igy is: „megemberelte magát.“) A sokat siró gyermek anyja úgy panasolja az ő sok baja okát: „sívatag ez az én gyerekem nagyon (egyre sívít.) Az öreg asszony, ki a háztartás körül mindig jön-megy, de mit se lendit — „sertepertél“ meg „szöszmötöl.“ A kis gyermek, ha éhes, így szól: „agygyík (adjon) valamit ides (édesanyám), mire rendesen ez a felelet: „a gyík a jukba (lyuk) lakik.“ A fiatal asszony, ha ujságot beszél el urának, azzal erősíti: idesék vótam (anyáméknál voltam), ott hallottam.“ Ha az ujsori (külvárosi) csendes utcák valamelyikén uri ember hosszas keresés után megtalálja azt, a kivel beszélni akar, a ki éppen uceczajtajában (utca ajtójában) álldogálva, még messziről megpillantotta a keresgélő idegent: a feltalált nem mulasztja el megjegyezni: „látám kigyelmedet, hogy rígota a mi uceczánkba ögyeleg.“ (Nem sértő kifejezés akar lenni.) A ki nem kelt vetőmagról azt mondják, hogy: „nem volt benne siker.“ A kaszás oldalán „fínytok“ (a fenő kő tokja) csüng. Az esetlen termetet — különösen ha nagy — „dimatlan“-nak nevezik. A kofák akármelyik bádóg vagy fa mérő eszköze „mircze“ (mérce.) E nyelvújításunk korabeli — legalább akkori alkotásának látszó szó a debreczeni piacról kiirthatatlan.

A hivatalszolgák által kézbesíteni szokott meghívó neve a köznépnél „bárca.“ A failletőségről (competentia) a városi hivatal által kiadott utalvány lapot csósz, szekeres, favágó „illető“-nek hívja. Határozó gyanánt e helyett: egyáltalában — azt használják: „egy átalom víggel“ (véggel.) A szóbeli elbeszélések nem úgy kezdődnek, hogy „hajdanában . . .“ hanem így: „ide elő, rígen“ (ide elől régen) s közbe-közbe hallja az ember: „hóta (mióta) tudom már én ezt!“ A levágott erdei fa apróbb galytöredékeinek neve: „töre-mora“ a nagyobb galyak csomóinak pedig „botfa.“ A doktornak az utcaajtóban azt jegyzi meg a kikisérő férj: „én csak azt mondom, hogy az epe is bántja ütet (öt.) Az erköcsese (erkölce) nagy ennek az asszonynak (veszekedős, mérges) ârul tessik valamit rendelni.“ A „kákó“ már e szakasz egyik jóval előbb eső helyén meg volt ösmertetve. „Kukó“-nak

egy leves ételt neveznek, mely úgy készül, hogy az egyik végén megtört s kiürített tojás egész haját apróra vagdalt szalonnával s köleskásával megtöltik s megfőzik. Mikor a családfő így beszél: „ott vótam minden eselédemmel“, akkor azt mondja, hogy családostul volt ott, mert hát „egy kis alkalom esett ez s ez komáméknál, s egész éjfélig ott tanyáztunk. Nagyon is eltarisznyáztuk az időt“ (eltöltöttük.) Az „alkalom“ barátságos összejövetelt vagy még többször ünnepélyt, például keresztelőt, lakodalmat, — a „tanyázás“ időzést, mulatozást jelent.

Disznóölés s más konyhai nagy műveleteknél segíteni előhivott szomszéd vagy komám asszonyék: „bébillér“ titulust kénytelenek viselni.

Verekedés alkalmával egyik ember a másikat — a társát — „megvíti“ (megvédi, mególtalmazza.) Lovat s egyebet nem a tavaszi országos vásáron, hanem „Szen' György napi szabadságkor“ vesznek. Ha a heti vásár nagy volt: „aszonygya rúlla“ (azt mondja róla), a ki részt vett benne: „nagy gyűlés vót ma a piacon“ (nagy gyűlés volt.) „Rímsíg nagy egy ember“, a ki jól megtermett.

Idegen szókat is használ a debreczeni nép. A város erdészét „indigator“ néven ösmerik. A hónap első napját „prima“-nak tudva, így említik, hogy „első pirimán.“ Hűvös az „ájer“ (aër). A „porta“ is megvan még hajdani hírében. A diák mester ember, meg a „dilektor“ együtt jönnek szóba. A typhus betegséget úgy hívják, hogy „tifucz.“ A „gyerek a kollégyiomba“ jár. (Gyermek—collegium.) A „szókimondó“ ember valamivel hamar „kirukkol.“

Latin szókon kívül, mint hazánk más, sőt minden vidékén: itt is divatoznak a magyar nyelvbe becsuszott germán, szláv vagy török eredetű szavak: tehát itt is nagy ura a „muszáj“; elszakad az „istráng“; a szegény gyermek egy szál „strimflibe“ jár — a ki ezzel a mássalhangzó-torlódással nem bír: „istirimfit“ mond; a „firhang“ legördül; a „krajczár“ mindenap szükséges; a „roszprádli“ sül stb. stb.

A debreczeni ember beszédmódjának van még egy sajáttsága, mely bevett szólásformák hűséges megtartásában áll.

Mikor a napszámos asszony a munkaadó házához beállit: ha hozzá fogott is a dologhoz, azt félbeszakítja, mihelyt alkalom nyílik, reggeli üdvözlését megtenni, s a házi asszony hozzájárulásával hétről-hétre, évről-évre végre folytatja a következő párbeszédet:

„Agygyon az Isten szerencsés jó reggelt kigyelmedeknek minnyájoknak“ (adjon — mindnyájuknak.)

„Agygyon Isten kelmednek is.“

„Kedves egissígekre kívánom az íczczakai nyugodalmat“ (egésszégükre — éjszakai.)

„Köszönjük, hasonlókíppen kívánjuk kelmednek is Ha vót . . .“ (hasonlóképpen — ha volt.)

„Köszönöm aláson, vót ríszem benne. Elíg hosszú az íczczaka.“

Gyermek, felnőtt, ha neve után kérdezősködnek, mikor azt megmondta, illedelmesen hozzá teszi, hogy: „szolgálatjára kigyelmednek.“ Mikor pedig a debreczeni ember teszi fel a kérdést, e szavakkal: „megkövetem becses személyét, kicsoda kigyelmed?“ a mint a választ megkapta, soha el nem mulasztja mondani, hogy: „az Isten éltesse.“

Mikor a favágó munkáját elvégzi, ez az utolsó szava: „tüzeljék egíssíggel“ (tüzeljék egészséggel.)

Ha a gyermek izenetet visz valahová, így kezdi: „Nagy Gábor ídes apám uram szerencsés jó reggelt kíván kigyelmednek, — azt izenteti . . .“

Ha beszéd közben olyasminek előadására kerül a sor, a mi másra vonatkozó sértő kifejezéseket foglal magában, addig bele nem fog a debreczeni ember, míg ügyesen közbe nem veti, hogy: „nem oda felelvén . . .“ Csak így nyugodt, hogy az illető a mondottakat nem veszi magára.

Egyik ember a másik beszédjébe rendszerint nem vág bele, mert az előadói juss kölesönösen el van ismerve, meg akárki is restellné maga ellenében felhozva hallani a réguláris szavakat: „én tettem be a garast“ (annyit tesz, hogy a ki szert fogott, az beszél, mig jónak látja) — de ha kivételesen még is közbe kell szólni, a ki ezt teszi, ezen bevezetéssel fog hozzá: „szavát ne felejtse kigyelmed, hogy közbeszólok.“

A debreczeni tájbeszéd azon sajátosságait, melyek a kiejtésben nyilvánulnak, elemezni ugyan lehetne e szakaszban: de talán még se volna helyén itt azt hosszasan fejtegetni, hogy mi sors kíséri az irodalmi nyelv magánhangzóit, mikor a debreczeni ember beszél; mindazonáltal példákkal akarván szolgálni arra nézve, hogy tájbeszédünk a tőszók hosszú magánhangzóit sokszor megrövidíti, nyiltabbakból zártabbakat csinál és megfordítva, tőszók magánhangzóiból néha

kihágy, máskor közbeszur, a mássalhangzókkal olyanféle változtatásokon kívül, minők velük a magánhangzók módjára történhetnek, két szó érintkezési pontján assimilatiót, egy szó határain belül dissimilatiót, metathesist követ el, — ki akarván tüntetni a hiatus elkerülésére vonatkozó hajlamot: a beszédmód ösmertetése közben a debreczeni dialectust írásban utánoztuk egyenesen azért, hogy ezen eljárás az etymologiai fejtegetést tőle kitelhető módon és mértékben helyettesítse. Első sorban az í, ú, ű használása é, ó, ő helyett, másodsor az ikés ragozás — mennyik (menjen), legyik (legyen), vegyik mán no (vegyen már no) — jellemzik e beszédmódot.

Népnyelvünk mostani állapotában lehetetlen észre nem venni egy sajátságos tüneményt, mely néhány szó czélszerűtlen, visszás használatából áll, s a mely érinti az etymológiát, syntaxist és nyelvtörténetet egyiránt, mivel hogy nem egyéb mint a tájszó képződés a maga mivoltában.

Mintha csak az ásvány molekuljeit valamelyik jegeczrendszer tengelyeire lecsapódni, a falevelet kövesülni látnók!

Sokat bajos volna az ilyen szókból összeszedni, melyek a debreczeni beszédmód jelenének geológiáját alkotják. Ilyenek a következők: „nincsen semmi tartalékja“, ezt rámondják a gyermekre, ki szüleitől, tanítójától, — rámondják a cselédre, ki gazdájától nem fél, vagyis a ki nem tart mástól.

„Érdekelni valamivel.“ A kinek például kevés tűzifája van, s szalmát, kórót, csutkát éget, mikor hébe-korba fát is vesz elő, hogy tegyen belőle a tűzre: „egy kis fával is érdekli tüzet.“ Mikor a szülők külön háztartással bíró gyermekeiknek élelmi czikkek ajándékozása által segítenek, azt mondják, hogy „egy kis szalonnával, ezzel-azzal érdeklik őket.“

„Szépen tud szavazni. Szép szavazatja van.“ Szónoklás értendő a szavazás alatt.

„Nem érvényes.“ Ha valaki szóváltás — vita közben hosszasan bizonyítgat a saját felfogása mellett, az ellenkező nézetű fél azt mondja rá: „az egész beszéd nem érvényes.“ A mely fontos kifejezés épen mert a beszéd homályosságát vonja maga után, a védekezést dialecticai ösmeretek hiányában lehetetlenné teszi, s csak egyetlen egy mód van ezen nehéz értelmű, megsemmisítő hatású szó ellenében, t. i. azt mondani: „már hogy hogy ne volna ez a beszéd érvényes?“

„Az volt ennek a dolognak az indulatja“, helyesen szólva: „kezdeté.“

Ma még nem lehet ezt a néhány szót a tájszók rovatába sorozni. A nép szemünk láttára zavaros felfogással alkalmazza őket; érezzük, hogy valami mulatságos van a dologban; látjuk, hogy a szállómives a nemzet szállójében fonákul rakja le az örökséget; de kinosan azt is érezzük, hogy ez ellen hadakozni, védekezni ép úgy mint nyomasztó álomban önvédelmet folytatni nem lehet, s be kell vallani, hogy ezekből a szókból — mint a fából kőszén — ki tudja mikor tájszó lesz.

A beszédmód az ő diadalait népszokások alkalmával ülné, üli is, de sok népszokás nincs. Fonóba nem lehet gyülni, mert kender a határban nem terem. Tengeri hántás ugyan van, de azt a félnapi járásnyira, meg távolabb eső tanyákon napszámosokkal végeztetik s így népszokásokat leginkább a családi élet örömmel vagy bánattal járó eseményei hoznak felszínre. Azontul nagyon kevés van.

Ezen események sorozatában legelől a házasságkötés áll, mely folyamat a népszokás által minden ízében átlátszó eljárások, szabatos rendszer szerint megy végbe.

Mikor a házosulandó fiatal ember az utcán megállit egy néném-asszonyt: azzal a kérdéssel, hogy nem tudna-e kigyelmed nékem egy feleségnek valót komendálni, a ki olyan vagyoni állásu volna mint én, meg jó gazdasszony is lenne? — hosszú gombolyog-szálat indit ugyan meg: de az — azért — igen gyorsan le tud bonyolodni. Az igaz, hogy sokan is segítenek benne. Legelőször a nénémasszony segít, a ki hogy ne tudna egyet komendálni, mikor tud hármat is, négyet is, többet is, ha kell. . . . Leirja előbb az egyiket, azután a másikat, azután mind-egyik eladót, de a legutolsót leginkább ajánlja. Ugy hogy a fiatal embernek nem marad más menekvés hátra, mint hogy felindul és megy háztüz látni.

De már ehez a dologhoz idős, tapasztalt ember is kell. Nem nagyon régen erre a tisztségre a czéhmaster volt legtöbbször felkérve, ma már az nincs, de azért nincs fenakadás. Van másféle állásu öreg ember elég.

A felkért érdemes férfiú kikérdezi a fiatal embert minden szükséges tekintetben, mai időben különösen azon irányban, hogy „hát a katonasággal hogy vagy édes fiam? Ha három évet kiszolgáltál: akkor nincs semmi baj, ha van még hátra a szolgálatbul (szolgálatból), csak szabadságon vagy: akkor is lehet ugyan házasodnod, de már így egy kis kőcsésigbe (költségbe) kerül.“

Mindent jól megbeszélve és tisztába hozva az idős ember átveszi az ügyet s a fiatal emberrel kora délutáni órában benyit a leányos ház udvarára. Épen kint találják az eladót is, az édesanyját is. Az anya idős embert, meg fiatal látva hozzájuk belépni, de hogy nem gyanítja, a lelkét is rá merné tenni, hogy tudja: mi járatban vannak a váratlan vendégek. Hiszen így volt ez az ő leány korában is. Be is tereli őket menten a „tisztá szobába.“ A leány pedig ösztönszerűen csak annyit gondolva, hogy most sejteni kell valamit, úgy eltűnik, hogy ha volt czéhmester uramnak tapasztalása nem volna abban, hogy miként kell a legszemérmesebb eladót is, ha csak rövid időre is, szüzi rejtekéből napfényre csalni: semmiféle istenteremtése nem dicsekedhetnék azzal, hogy másodszer is látta ezt a leányt „akkor.“

Volt czéhmester uram már bele is fogott a „tisztá szobában“ annak az előadásába, hogy ők mi járatban vannak. Nevezetesen ennek az uraöcsésének buzára volna szüksége, s úgy hallották, hogy ennél a háznál van eladó; ha megtudnának egyesülni (egyezni), minden bizonynyal vennének egy néhány köblöt.

Az ügyes házi asszony — a szövés-fonáshoz is értve — azt mondja, hogy „nagyon sajnálja, de nem szolgálhat buzával, mert a mi eladó volt: mind az utolsó szemig eladták, épen a mult héten. Hanem egyik vérszerűen való atyjokfiánál van igen szép buza, azok még nem adták el, ő pedig mutatóval is tud belőle nagy jó uraiméknak szolgálni, ha egy kevés korig türelemmel lesznek: mindjárt itt lesz, csak az a föld termette ezt is, a ki (a melyik) az övéket.“

A mutatót behozza a leány, a ki többé semmi szin alatt nem jelenik meg.

A vendégek pedig elmennek azzal, hogy bocsánatot kérnek az alkalmatlankodásért, az utba igazítást pedig megköszönik azonfelül is, azt az eladó buzát az atyafiaknál majd megnézik.

Most az idős ember kérdőre vonja a fiatal, hogy „no hát fiam hogy tetszik a lány?“

„Nekem tetszik — urambátyám — mert a lány szép, derék, úgy látom dolgos is, mert hát most is meszelt, mikor hozzájuk beléptünk; a házok is rendes, meg az egész ház tájéka azt mutatja, hogy van itt mit aprítani a tejbe.“

„Na fiam, ha tetszik a lány, hát akkor kérsd meg.“

„Kérő“-nek való emberek nagy számmal vannak a városban, akárkinek is van ilyen ismerőse. Elmegy hát a házasulandó fiatal ember egy ilyenhez is.

Mikor már ezen szakférfiu kezében van a dolog: a beállott szükséghez képest szaporítani kell a cselekvő személyek számát egygyel: a „híradó“-éval. Ez mindig asszony, kit tréfásan gyalog szarkának, gyalog sátánnak is hívják.

A „híradó“ délelőtti 11 óra tájban ünnepi öltözetben kopogtat be a lányos házhoz, ott semmiféle kínálásra le nem ül, — talán el akarja vinni a háznép álmát — s mondókáját azzal végzi, hogy „ma esti 6 órára tisztességes vendégeket várjanak.“

Alig hogy elmegy a „híradó“, megnyílik a kapu, gazduram a tanyáról érkezik haza hetes fogatán.

Ő kigyelme csak a szobában tudja meg a nagy ujságot, mert az anyjok azt az udvaron, — nyitott kapun belől — világért sem mondhatja meg még az urának sem, a kinek a dologhoz több szava nincs, mint hogy „ha hát már megkérjük a lányunkat: keríts anyjok valahonnan egy „kiadót“, mert én ugyan osztán meg hát ha itthon se volnék.“ Egy szóval még azért, hogy valakinek szép eladó lánya van, nem megy könnyebben a dikezió. Ahoz értő ember kell az ilyen alkalomra. Hiszen nincs is az olyanokban hiányosság nagy Debreczen városában, meg ha volna is, ha csak épen egy volna is, akkor is meg kellene lenni azt az egy „kiadót“, a kinek esti 6 óra előtt már ott illik lenni a lányos háznál, mert 6-kor pontban megérkeznek a várva-várt vendégek, teljes diszben, kocsival robognak elő: valóságos megtiszteltetés az egész dolog.

Kérő násznagy uram elfoglalja az őt megillető helyet, a tükör alatt, az asztalfő irányában, a házasulandó pedig tőle jobbra, az ágy előtti székek elsejére ül le. A kalapok a magasra felvetett ágy tetején vannak, mert az asztalon valami halmaz, színes tarka abroszszal letakarva, nem enged tért maga mellett egyébnek, mint két szál égő gyertyának.*)

*) Milli gyertyát használnak. Annak — ki ezt a boltból ilyen alkalomkor elhozza — el nem felejtik a szívére kötni, hogy ne „jány néző gyertyát“ hozzon, a mely elnevezés alatt a fagygyu gyertyát értik. Ez pedig onnan kapta e tréfás elnevezést, hogy homályos világú lévén, az ő fényénél bizony szeplő, holmi az arczon nem igen tűnik fel. Ez a magyarázat is egyik tanúsága a nép kedélyes észjárásának.

Megkezdődik a társalgás az időről. De minthogy bevett szokás szerint ilyenkor hosszasan időzni nem szabad, nem illik: kérő násznagy uram megindítja a dolog igazi folyását illetén beszéddel:

„Mint már küldöttünk által e háznak értésére eshetett, hogy nekem és ez s ez uramöcsémnek szándékunkban volt e család közt megjelenni: mi meg is jelentünk, de minthogy azt a becsületes személyt nem látjuk itt ben, a kinek legnagyobb tiszteletére jöttünk: kérjük, hogy őt szólítsák be.“

Kis idő múlva kopogtatnak az ajtón s belép a ház eladó leánya, egyik ünnepélyesen felöltözött szomszédasszonynyal — a „kisérő“-vel együtt.

A szemérmes eladó jó estét mond s hozzá teszi, hogy „hasznos beszélgetést kíván“ és az ajtónál megáll.

A kérőnek kell e miatt felszólalni s biztatva mondani, hogy: „kerüljön erre feljebb.“ Most feláll a kérő, példáját követi minden jelen levő, s megilletődve hallgatja a kérő szavait:

„Isten bölcsen teremtette a világot s nagy bölcsen gondoskodott a paradicsomban magánosan élő Ádámról is, mikor neki segítő társat adott. Azon fiatal ember is, kivel e házhoz tisztelet adásra jöttem, elhatározta magát a családi életre, s az isteni gondviselés vezérlete mellett magának társat keresni indult, ki neki az egész életben segítségére legyen. Ennek a háznak eladó virágszála, a kigyelmetek érdemes leánya volna az ő szive szerint való, a miért is én, mint ezen házusulandó fiatal ember megbizottja, érzéseinek tolmácsolója a kigyelmetek kedves leányának kezét az ő számára megkérem.“

„Tökéletesen igaz — feleli a kiadó — a mit ezen házusulandó becsületes fiatal ember érdemes szószólója felsorolt. Igaz, hogy az Isten Ádámnak az ő oldalbordájából feleséget teremtett. Az is ugy van kezdettől fogva, s ugy lesz mindörökké, hogy a fiatal ember szive szerint való társat keres magának az életre. De minthogy csak az imént jutott értésünkre a kigyelmetek ide jövele, ennek a háznak a kigyelmetek által leendő megtiszteltetése: a végből, hogy mindez az élet nehéz környülményeiben járatlan női személy — mindaz ő szülési kellőképen megfontolhassáka dolgot: egy kis halasztást kérünk a felelet adásra. Legyenek egy kevés korig békességes türelemmel.“

Erre leülnek mindnyájan, tudva hogy a „kevés korig“ való idő már ma nem telik el.

Az eladó leány pedig, az asztalon levő holmik takaróját felhajtva, két üveg bor és egy pohár mellől felveszi az édességgel vagy más falatozni valóval telt tányért, s a kérőt, házasulandót, kiadót, még a maga hozzátartozóit is megkínálja, e szavakkal: „tessék használni.“

A leánynak szemfűlnék kell lenni, s mikor észrevette, hogy a kérő utolsó falatját lenyelte: azt egy pohár borral megkínálni az ő tiszte. A kérő, mielőtt az elfogadott bort meginná, felköszöntőt mond a fiatalok — mint leendő egy pár — egészségére.

Utána a házasulandó fiatal ember iszik, az őt megkínáló eladóhoz intézve e szavakat: „kedves hugom! adjon az Isten bővebb ismeretséget köztünk.“

A kiadó is mond felköszöntőt, melyben nem ismerve még el az egy párt, a házat megtisztelő vendégek egészségéért iszik.

Kétszeri kínálást a vendégek elfogadnak, de a harmadszorit már semmi szín alatt nem. A kérő násznagy kalapját veszi, most nevezi meg magát, lakását s kéri, hogy az izenetet ő hozzá küldjék.

A fiatal embernek pedig utközben magok közt böles leczkét ad, melyben előadja, hogy ámbár már is bajos volna kedvező válasz esetén visszalépni, de míg még csak ennyiben van a dolog: inkább lehet. Hanem későbbben már a törvény is kártérítésben marasztalja el a visszalépő félt, azért hát ugyan csak jól megfontolja még egyszer a dolgot.

Vannak esetek, melyekben a háztűz-nézés elmarad, a fiatal ember akkor nézi ki a magának való leányt, mikor vasárnap délelőtt mind a ketten templomból jönnek ki, s a házasodni akarás egyenesen a kéréssel kezdődik. Ilyenkor a házasulandó fiatal ember a kérés után beszéli el, hogy tetszik-é neki a leány, a kit megkért, vagy nem. Ha neki tetszik, s szüleinek nem: lebeszélük, s a fiu engedelmeskedik. Ha pedig neki nem tetszik, szüleinek meg igen: ugyancsak igyekeznek őt rábeszélni.

Mindez a kérés napján estve végbe megy a házasulandó fiatal ember és szülei közt.

A kérőhöz pedig más nap már jön az izenet. A ki hozza, zavarban van, le nem ül, nem is igen ültetik le, s kereken kimondja, hogy köszönik a megtiszteltetést; „a hol az Isten megmutatta: ott kereskedjenek.“

Ez az elutasító válasz.

A kérő — a ki látott már ilyet többször is — azzal vigasztalja a házasulandót: „ne busulj fiam! A legénynek szabad kérni 99-et. A századikat ellopjuk.“

Az anya is biztatja az ő busulásnak esett fiát. De hiába. Mert ez akárhanyadszor is csak azt mondja: „ebben az esztendőben már én nem házasodom meg. A kit az Isten nekem rendelt, megvár az engem a jövő esztendeig is.“

De másféle izenetet is szokás vinni a kérő házához. A melyikben az van, hogy tegnapelőtthöz egy hétre szívesen látják a házasulandó fiatal embert apjával együtt a lányos háznál — ez már kedvező és bizonyos válasz.

Elmennek hát a meghivottak. S barátságos esteli vendégeskedés közben és után megállapítják, hogy milyen nagy és milyen fényes lesz a kézfogó, a mit a menyasszony szülei tartanak meg. Épen oly gazdagnak kell lenni a lakadalomnak, mit a vőlegény szülei adnak. Kikötik a menyaszonnyal szemben a „jegykendő és jegyruha“ minéműségét s összeírják a mindkét részhez tartozó rokonságot. Legkisebb ellenmondás a vőlegény vagy atyja részéről koczára tenné ki a jó eredményt.

Mikor a kézfogó napja közelget: van nagy sürgés-forgás a lányos háznál. Asszonyok, lányok gyűlnek oda „sütni, főzni menyegzőre.“ Egyik asszony gyurja, másik nyutja, harmadik vágja a sok tésztát. Jó kedvű leány sereg apró bordákon csinálja a levesbe való csigát; a kész tésztát rostán tűz felett szárítják, s mikor a dolog végére érnek: jót tánczolniak utána. Mert ezt a mulatságot úgy hívják, hogy „csigataposó.“

A kézfogóra már vőfély hívogat, a ki magát úgy is szokta nevezni, hogy „népgyűjtő“ s a ki mellére csinált-virágból rózsát, s ez alá szép tarka selyemkendőt tűz.

A vőfélyek többnyire e mesterségben tapasztalt idős emberek, s ipartársulatot képeznek, mely rendszeren 20 tagból áll. Kiki azt hívja közülök, a melyik hiresebb. Néha lehet látni, hogy a vőfély két selyemkendőt tűz fel, egyiket jobbról, másikat balról. Ilyenkor ezen nélkülözhetetlen hivatali személy két jegyes pár megbizásában jár el: egyszerre két kézfogóra vagy lakadalomra hívogat.

Kézfogó napján a megérkezők közt elsőnek kell lenni — kérőjével együtt — a vőlegénynek. Jaj volna neki, ha ily fontos napon se tudna

legpontosabb lenni. A kiadó késhetik. Mikor a vendégek együtt vannak: a vőfély a vőlegényt és a menyasszonyt együtt vezeti be.

Ekkor a kérő násznagy feláll, maga mellé állítja a vőlegényt jobbról, a menyasszonyt balról; s elsőben is kikérdezi a leány szülőit, hogy állanak-e még elhatározásuknak; ha állanak, mondják az ő kérdésére hallható szóval, hogy „igen.“ Azután megkérdi a leányt, s csak ennek nyilatkozata után hívja fel a fiatalokat, hogy adjanak egymásnak kezet. A vőlegény kézfogáskor „jegypénzt“ ad át a nőnek, mely csak aranyból vagy ezüsből állhat. A kérő is szokott ajándékot adni a menyasszonynak, ez pedig jegykendőt ad a vőlegénynek, s selyem kendőt a kérőnek és kiadónak.

Ha jegygyűrű is van — a mi nem rendes szokás — a kérő fel- említve, hogy: „valamint ennek a karika gyűrűnek nincs se kezdete, se vége: úgy a ti egymás iránt való szereteteteknek se legyen ezután se vége, se kezdete, s akkor a gyűrűt mindegyik fél balkezének harmadik ujjára felhuzza.

A kérő násznagy ezután a jegyeseket megáldja, a fiataloknak emlékeztetükbe hozza, hogy most már „nap alatt vannak“, s kiköti, hogy „ezentul legyen e fiatal embernek a házhoz szabad bejárása.“

A kiadó is megáldja a jegyeseket, s azzal végzi, hogy ámbár a fiatalok közt az ösmeretség nem régi: „Isten zabolázza meg a házsár- tos nyelveket, hogy az ő frigyöket — mely bár nem templomban, még is Isten előtt köttetett — se irigység, se rágalom, se semmi némű akadály ezentul fel ne bontsa.“

Az ünnepélyes, megható jelenet végén a jegyesek a szülékhez mennek, azok áldását, csókjait átveszik, a vőlegény jegyese szüleinek azt mondja: „adja Isten, hogy lányok után fiok lehessenek“; a meny- asszony leendő ipának, napának ezt: „adja Isten, hogy fiok után lányok lehessenek.“ Majd a vőfély — tiszte szerint — a menyasszonyt a vőlegény rokonainak sorba bemutatja, ki a férfiakkal kezet fog, a nőket megcsókolja.

Erre vőfély uram leülteti a vendéget, megkezdődik a lakoma, mit azután kivilágos-kiviradtig meg se szünő táncz követ.

Kézfogó után szombaton megy a jegyespár a paphoz. Vőfély uram vezeti, a kísérő násznagy, meg a „kísérő“ szomszéd asszony pedig kíséri őket. Ezek ketten a tanuk, kiket a nép „kezes“-nek szeret nevezni.

Mialatt a háromszori templomi kihirdetés végbe megy : folynak az elmaradhatatlan előkészületek tovább.

A menyasszonynak nagy shawl kendőt, ruhának való selymet, olykor minden öltözet darabot vásárol a vőlegény s minden anyagot, úgy mint munkát, alku nélkül fizet. Nem nagyon régen még az volt a szokás, hogy a holmikát a kereskedésből a menyasszonyos házhoz szállították, ma már elmennek a boltokba választani, a miben a menyasszonyt az ő rokonsága izlésével és a competencia illő tudatával — valamint a multban szívesen megtette, úgy most is megteszi, hogy — erélyesen támogatja.

A menyasszony pedig készített a vőlegénynek egy pár gyönyörűen kivarrott „jegyinget“ és egy, vagy egy pár ezüst gombos bársony avagy selyem „jegylajbit;“ néha nyakkendőket s zsebkendőket is ad.

Hirdetés idején a kik nap alatt vannak, nem mennek templomba, de ha „áldozni“ (urvacsoráját venni) lehet, mindenesetre elmennek és áldoznak. Ilyen ünnep napon úgy sem hirdetnek.

A vőlegényes háznál pedig ezalatt különösen az asszonyi létszám tetemesen megszorodott. Harmadik hirdetés után szerdán délbe lesz az esküvő s úgy utána a lakadalom. Ennek pedig olyan „pompás“-nak kell lenni épen, mint a kézfogó volt: különben csufság éri — mert kivált a menyasszony rokonsága rettenetesen megszólja — a vőlegényes házat. Hogyne iparkodnék hát — ezt tudva — a háznak minden ia-fia. Tömérdek malacz, liba, pulyka, kappan és tyuk életébe kerül ez az aristocraticus felfogás, melynek érvényesítésére még a legremekebb debreczeni béles, czimet-fánk, puha foszlós jó kalács és hires aranygaluska készül s hófehér debreczeni kenyér egymásután kemenczeszámra sül.

Rokonokhoz — és a menyasszonyos házhoz — az előkészületek napján kóstolót küldenek, — mert hát e helyeken az ilyesmire rá is várnak.

Esküvőre a templomba férfiak és nők párosával külön csoportban és külön utcán mennek. A nők csoportját a vőfély vezeti, ki után nyomban a legkisebb leánykák, azok után az eladók párosával, majd két asszony rokona közt a pártájától ezen ünnepélyes alkalomkor örökre elbúcsúzó menyasszony következik, végül pedig a diszesen felöltözött asszonyok mennek szintén párosával. Esküvő után a menyasszonyt a vőlegény nőrokonai veszik magok közé közre. Mikor az

egész násznép most már a vőlegény házához gyűlt: ott a vőfély mond egy ünnepélyes, a fiatal párra áldást kívánó beszédet — „ámbró ő csak e ház szolgája“ s tudtul adja a vendégnek, hogy ha most — délutáni 1 órakor — eloszolnak is, — estenden ismét összegyűlni sziveskedjenek.

Gazdagabbak, talán hogy ez a kissé kellemetlen jelenet be ne következhessek: délután tartatják a templomban úgy, mint háznál — az esküvőt.

A lakadalmi sereg gazdag esteli megvendéglése közben a vőfély, — ki sok fiatal lány segítsége mellett végzi a felszolgálást — mulattató elbeszélésekkel, maga által is ugynevezett anekdotákkal segíti fűszerezni a társalgást. Vőfély-versek alig hallhatók ma már. Az ügyesebb vőfély azzal köt bele a maga szerepébe, hogy élénk nagy hangon hirdeti, miszerint ő „a lakadalom papja.“ S mindig akad valaki a ki erre azt jegyzi meg: „ha pap: hát akkor mondjon egy praedikációt.“ Ezzel az anekdoták könnyen nyíló zárja fel van pattantva.

Mikor a vendég már megelégedett, s kezdik azt felelgetni a kínáló szóra: „elégészes volt már a mennyit eddig ettünk“; a vőfély a ki csupa illem, csupa elmésség és csupa hivatali kellem, oda szól a cigánynak, hogy „muzsikás uraimék jöjjenek be tisztelet adásra.“ S ha a bevezetés a Rákóczi vagy más induló hangjai elmúltak: fel áll a kérő násznagy, és a legszebbik dikióóját elővéve, iszik az ifju párért.

A vőfély is elösmeréssel kívánván adózni a főszerepvivőnek a kérőnek, ezen érdemes férfiu egészségéért iszik, ki nem felejtve a jó kívánatból, hogy még sok más párt adhasson az illető mint kérő násznagy össze.

Erre az asztal felbomlik.

Rövid idő mulva nincs a szoba közepén semmi, a vendég mind a fal körül ül, — a padlót behintik lágysóval — vőfély uram int a cigánynak s mintha valamikor verbunkos káplár lett volna, deli tánczra kél s megindítja a „menyasszony tánczot“ magával a menyasszonynyal, kit csakhamar a vőlegénynek ad át. Azután a menyasszony nőrokonait — de csak az asszonyokat — hívja egymásután tánczra s kit kit a férfiak közül oda ad egynek, a kinek ő akarja s a kinek illemszerinti kötelessége a hozzá tánczolva vitt nőt tovább tánczoltatni. Vőfély uram a ki a rokonszenv és ellenszenv titkosan működő rugóit is ösmeri, sok

olyan irófát elkövet ilyenkor, a min csak ő maga mulat, a többi meg — a ki érti — boszankodik.

Menyasszony tánczkor az nem nagy baj, hogy a menyasszony asszony rokonai mind nem tánczolnak, de ha a vőfély valamelyiket hívni elfelejtené: azt a hibát soha többé jóvá nem lehetne tenni. Annak a látszatát nem volna illő épen a menyasszony rokonaitól elvenni, hogy ők az atyjokfia lakodalmában menyasszony tánczot tánczolhatnának, ha akarnának.

Reggelig tart a táncz, melylyel a házasságkötés hosszú, de mégis debreczeni szokás szerint 3—4 hét alatt lepergő folyamata bezáródik s kezdődik a tapasztalás nehéz iskolája.

Még másnap a menyasszony egész rokonsága megjelenik a lakodalmas háznál hérészre. Nagy trakta megy megint végbe, a mely után több ünnepi összefövetel ebben az ügyben már nem történhetik. A czimek legutólsója a hérészesek elnevezése is leéli magát s megszűnik létezni.

Nagyon kevés pótolni való van a közölt leírás után; lényegbevágó csak annyi, hogy olyan osztály körében, melynek tagjai inkább érintkeznek egymással: a háztüznézés és így a bor-búza allegoriája is elmarad. Nem lényeges változásképen pedig fölemlithető, hogy a jegypénzt előkelőbb családok közt nem kézfogáskor a vőlegény adja át a menyasszonynak, hanem azt a vőlegény valamelyik rokona a kézfogót megelőző időben viszi el. A lakadalomra meghívottak ajándékot adnak kivétel nélkül.

Van olyan rétege is a polgári osztálynak, melynél ajándékul pénzt is szokás adni. Nyoszolyó asszonyok nincsenek. Nyoszolyó leányokra se igen kerül a sor. Menyasszony táncz alatt pénz gyűl össze egy tányérba, mi a cigánynak szánt adomány. Hasonló szerencsében a sokat fáradt vőfély is részesül.

Egy-egy lakadalom 500 forintba is kerül.

Nem ily költséges a keresztelő, melyben a kik a kereszt szüléken kívül résztvesznek — lógó komákká válnak. A komámasszonyok mind pénzt visznek a keresztelőbe, mit az anya párnája alá tesznek, s komaság jussán vagyis inkább az új összeköttetéssel járó szokásos kötelezettség szerint több kevesebb ideig — leginkább két hétig — a gyengélkedő koma asszonynak egymásután sorba ebédet küldenek. E végre minden háztartásban külön porcellán czészék állanak készen, melyek hivatalos czimül komacsésze nevet viselnek.

A temetés már megint nagy kiadásokkal jár. Hogy e szomorú esemény napja viradt valamely családra, azt arról lehet megtudni Debreczenben, hogy a halottas ház eleje az utcán, valamint udvara is friss sárga homokkal szélesen vastagon be van terítve. Gyász-jel ez, melyet megilletődés nélkül nem tekinthet meg senki, s melyet megszokni nem lehet. A nyitott kapun keresztül sok halottlátó jön meg, s az erős homokolás miatt senkinek a lépte nem hallik. Lehetetlen, hogy az embernek eszébe ne jusson a siri csend. Lehetetlen, hogy kicsi legyen ez a bánat, mely a lépés zajától sem engedi magát zavartatni. A kapu elébe ezüst rojtos, fekete bársonnyal bevont gazdag koporsófedél van kitéve, melyen két oldalt a szomoruvá vált adatok érzébetükkel vannak kiírva: „Néhai polgár élt . . . évet. Született meghalt“

A gyász szertartás vagy a halottas háznál, vagy a templomban megy véghez. A pap gyermekek felett imát mond, felnőtteknél alkalmi beszédet tart, melynek középpontja az elhunynak írásból felolvasott életrajza s szokás által szentesített vége a részletes bucsuztató. Nagyobb nevezetesebb családok halottjai felett praedikációt is tartatnak. Kántor és éneklő diákokban való bőség a nagyobb temetések kellékei közé tartoznak. (Az énekszós temetésről azt mondja a debreczeni diák, hogy „petákra volt.“) A halottat a város fekete posztóval bevont halottas kocsija szállítja s a néhai polgárt kardosan diszbe öltöztet, tarsolyos, városi hajduk kísérik, kik ez alkalommal széles hosszú fátyolból esokorra kötött s vállon keresztül vett szalagot viselnek.

Fiatalokat, meg olyanokat, kik utólsó akaratjukképen ezt kijelentették — zeneszóval is kísérik. Fiatal leányok koporsója kék bársonnyal van diszítve. A fúvó hangszereken játszó cigánybandák gyászindulói köz felfogás szerint azon uton, mely az élet virágos mezejéről egyenesen a temetőbe vezet, illő szerepet töltenek bé. Mesterlegények — leginkább a csizmadiák — legény társuk koporsója körül kivont karddal diszkiséretet képeznek; a kard hegyére citromot szurnak.

A gyászkiséret nő tagjait bérkocsik hosszú sora szállítja. A férfiak gyalog mennek a koporsó előtt. Az utcabeliek meghalt lakostársuk végtisztesség tételére pontosan megjelennek.

Elmaradni szégyen.

A halottak nyugvó helyét fejfák ma már csak ideiglenesen jelölik, rendszerint emlék köveket is állítanak a sírok felibe, miket még

vasráccsal is szokás körülvétni, s azon belől virágokat ápol a kegyelet. Temetéscknél gyász koszoruk is vannak szokásban, s a halottat értékes ruhába öltöztetik fel. Legkedvesebb tárgyait vele együtt eltemetik. Halottjaikat a reformátusok nagy pénteken, a katolikusok halottak napján látogatják Gyászt rendszeren egy évig viselnek. Nyilvános összejövetelekben, kivált táncmultságokban, a gyászév alatt nem szokás résztvenni.

Ilyenek pedig különösen télen nagy számmal fordulnak elő.

A farsangot kivált néha polgár-báloknak egész özöne lepi el. Leghíresebb, legfényesebb a hentesek, mészárosok bálja, azután következik a timárok, csizmadiák, szabók, kőmivesek, ácsok, szürszabók bálja. S mikor mindenkiét végig nézték „kimuzsikálták“: rendeznek ilyet még a cigányok is.

Az ugynevezett „mester bálakat“ mindig a fiatalság tartja meg. Egy néhányan társaságba állnak, a költséget egyenlően kivette összeremtik, két csinos és jótánczost megválasztanak magok közül „tánczmester“-nek, kiki feldiktálja az általa meghívandó családok nevét, s azzal egy-két gyűlést tartva, az előkészületeket nagy lelkesedéssel, nagy gyorsasággal befejezik. A két tánczmester diszes magyar ruhában, rózsával vagy nemzeti kokárdával felékesített mentéjét a legcsikorgóbb hidegben is félvállra vetve behivogatja a vendéget s esteli nyolcz órakor a nagy vendég koszoruból egyetlen egy szál rózsá se hiányzik.

A fényes síkos padlóju tánczterem falai körül a mamák légiója ül, melynek aludni szabad, de reggelig — megmoczczani sem. Az élet gondjaiba belefáradtak még csak árnyékban sem pihenhetnek, mert bár mindenik előtt a saját leánya áll, de soha se hosszú ideig.

Ha egyszer a cigány ráhuzza: azontul a leányoknak még ha volna is hova leülni, nincs módjukban ezt cselekedni. Nem olyan fába ringatták a tánczmestereket, hogy az ő idejökben valami szégyen megeshetnék a vendégen. Megnézheti ezeknek akár a tánczát, akár a világba való járatosságát akárki. „Udvari fiatalok“ azok mind, tánczra termett még a lépésök is.

A legelső tánczot ők kezdik és pedig magyar solóval: melyben csak az a kár, hogy nem tudja az ember meddig gyönyörködhetik benne, ezüst sarkantyuk pengése, utólérhetetlen ügyes mozdulataik, déleczeg maguktartása, meg az a mindenkiben feltámadt gondolat, hogy

valyon ezek kit tartanak majd meg a maguk tánczosnéjának, olyan lebilincselő hatással van a nagy terem roppant közönségére, hogy az első vendégtől az utolsóig mind visszafojtott lélegzettel nézi azt a remek pár tánczot. S mentül jobban vigyázza az ember, annál könnyebben megesik rajta, hogy nem veszi észre mikor szakított egy rózsát a bokorból az az egyik tánczmester, mert annak épen az alatt a szempillantás alatt kellett megtörténni, mikor minden szem a másikat nézte. De hát ki is tudna egyszerre két olyan tánczost egyforma szemügygyel tartani? S míg a lelkiismeretes néző ekként neheztel magára: azalatt nemcsak hogy a másik tánczmestert is eltéveszti, hanem azon veszi észre, hogy már tíz-husz pár is tánczol, pedig azt mindet a két tánczmester állította fel, mindegyik tánczosnót kézbeadva egy-egy férfinak, kik közül némelyik akkor ösmer magára, mikor már ő is tánczol. Szemfényvesztő hatása van annak a tündéri fényes teremnek, meg abban a tánczmesterek tánczának!

A családfők ezalatt a szomszéd étteremben ütnek tábort, s bele kezdenek abba a nagy beszédbe, a melyre otthon sincs, másutt sincs alkalom, csak itt van, a hova mindenik család enni-inni valót szállit, meg a hova nem szokta az embert elkisélni se házi gond, se atyafibánat, se semmiféle keserűség. Még az idős ember is kedvre derül ha látja, hogy a fiatalság mulat. Hadd mulassanak! Addig övék az élet, míg a bajt nem ösmerik.

Ezen az éjszakán ugyan egyéb bajjal nem találkoznak, minthogy — hamar megvirad. De még e sem épen a legnagyobb baj, mert másnap estve ugyanannak a bálnak folytatása következik. Így aztán a nagy bőjt se elég hosszú arra, hogy ezt a szép mulatságot el lehessen felejtteni.

Szabad arra — kivált a lányoknak egymás közt — még később is vissza emlékezni.

Nyáron a kedves emlékek szaporítására nincs olyan alkalom, mint a minőt a téli bállok nyujtanak.

Az „iparos ifjusági egyesület“ rendez ugyan egy-egy majálist, de annak más a szelleme, más a jelleme. Van egy tavaszi népünnep is Pünkösöd második napján, a nagy erdőn, de annak meg más a társasága.

Özönlik ilyenkor ki az erdőre a nép.

A maga kis földcskéjét szántó vető ember egyszer egy eszten-dőben — ezen a napon — befogja két-három jobbik lovát, még pedig

a mit senki el nem hinne — most az egyszer — nem dologra. A lovakra, szekérkas mellé hátul is oldalt is, zöld ágakat, leveles galyakat dugdosnak, czipót, kalácsot, pecsenyét, tésztát, kulacsot, szóval minden holmi ezt-azt felpakolnak, s azzal felülnek a szekérre mind, ha százan volnának is. A mint vonulnak a Simonyi-gáton*) kifelé: beszédes arcuk lemosolyog az ut két oldalán gyalog haladók felé, mintha mind azt akarná mondani, a mit magában gondol, hogy „mi már megyünk!” Az apróság tapsol, nevetése a köves uton haladó szekér zörgésén keresztül hallatszik. A családanya mindennek — de különösen annak is örül, hogy semmi se maradt otthon, minden legkisebb enni való fel van pakolva. Még a kocsis-gyerek is — szokása ellenére — ügyesen hajt, arczáról le rí a gondolathiány s látszik, hogy nem tudja milyen képet kellene neki csinálni. Tavaszi zavarban van. Csak a gazda képe árul el igazi gondolatokat, ki az első saroglyán balfelől ülve, kurta száru pipáját szivja, nem nézeget se jobbra se balra, de azért tudja, látja, hogy kik mellett haladnak el, Tapasztalt embernél így van már ez a körülmény. Neki nagyon is elméjében forog mind az a dolog, a mi ünnep szombatján félbe maradt. Ma bizony már — kivált délután — lehetett volna is menni a tanyára kifele, nem pedig egy egész napot a nagy erdőn tölteni. S hogy ha ez az egész dolog nem olyan természetű volna, mint a milyen, hogy ennek meg kell lenni — nem látta volna biz ötöt se a cselédjét (családját) ma egy percze se a nagyerdő.

Mikor az erdőben — valahol a közepe felé — olyan tisztáshoz érnek, a melyik megtetszik mindnyájoknak, megállnak, megszállnak, kifognak, lepakolnak. A gyerek ugrál, hencsereg, szaladgál: mindenki azt teszi a mit tetszik, maga szabadjára van hagyva még a szolgál-cseléd is.

Másik, harmadik család is érkezik csakhamar s ki tudja hány jön még szekeren, talyigán, meg déltől kezdve gyalog is.

A majd harmadfélezer hold erdő jó darabon be népesül s kivált ott, hol tabernákban folyik a mulatság — ugyan zajos.

*) Azon kellemes fasor, mely a város északi végén az utolsó háztól a nagy erdő kapujáig vezet, e század elején Simonyi obester kezdeményezése folytán jött létre. A mint én tudom, segített Simonyinak a collegiumi tanuló ifjuság is, bizonyára mások is — az által, hogy ültetni való fát kerítettek, a híres obester azután ezeket katonáival zeneszó mellett ültettette el, majd az ültetvény-fákat katonáival őriztette.

Itt már szorosság van. Fehér eselédekből, szolgáló legényekből áll az egész társaság, olyan elemből, a melylyel Pünkösöd második napján se gazdája, se gazdasszonya nem bír, a mely itt mulat vadul, tánczol lelkeszakadtából egy gombolyagban, melynél fel nem lehetne lelni, hogy a szála hol kezdődik s mulatásának zajával agyon nyomoritja az aránytalanul kis banda összes tudományát, még a brugó hangjainak se jut az a kivétel, hogy a kör szembe eső pontján érthető — de csak hallható is volna, de azért minden instrumentnek egyre zugni kell, vagy összetörök, mert olyan legényekből áll ez a compánia, a kik bálrendezőikre is — bár azok köztük hajdu, rendőr, pandur ruhában járnak — inkább csak barátságából hallgatnak. Valami nagy fenakadást végső esetben az se igen okozna, hogy az erdő kapujában azokat a belépti jegyeket — melyeket hétköznapi néven botnak, vendég marasztónak hív a világ, s melyeket eltalált magával hozni mindenki, a ki csak el nem felejtette — fegyveres pandurok az utolsó darabig elszedték s hivatalos gondjaik alá vették.

Kapcsolatban áll ezzel az egész mulatsággal egy-egy, a katonaság részére szóló napi parancs is, mely egyik másik évben megtiltja a katonának azt is, hogy Pünkösöd második napján kommandó szó nélkül a nagyerdő kapuin belől belépjen.

A fürdőház, lövölde környékén és téerein már egész más társaság időzik, ide ép ugy ellátogathat, el is látogat az uri rend is, mint örömmel megnézheti a szekerekön kivonult családok csendes, tisztos mulatozásait is, — a hol mi már voltunk — ott azon a második kapun belől, melynek sokáig fenállott két kapufélfája a hetvenes éveknél tovább nem tudta egymást ácsorgásra, maradásra biztatni, s most már a szél eltakarta a nyomát is, eltakarja majd az emlékét is.

Arról a tájról pedig meg szokott látszani — mig fenállott — ez a két öreg emlék, a hol mostanában a keringő (Ringelspiel) csábitja bódító körébe a közönséget.

Honnan került ide az „nímet“, a kinek a felesége üti a nagy dobot, s csattogtatja az egyik kezére huzott réztányérral a dob tetejére erősített másikat, mikor a férje által verkluból kicsavargatott nóta érdeke ezt ugy kívánja; honnan kerül olyan ember — még hozzá négy is, öt is — a ki Pünkösöd másod napján dologra megy, napszámba toszítja, csengettyű szóra hátráltatja a keringő neki vadult malomkereket: mindez Debreczenben a megfoghatatlanságok közé tartozik. Csak

az áll, hogy a faluról e városba szolgálni bejött piros pozsgás, viritó viganóju fehér cseléd, határtalanul szeret abba a deszka kocsiba bele ülni, a világlátni tapasztalni ide vándorolt mester legény — a kinek ugyszólván nincs senkije — ráül itt a hattyura csak azért is, ráül a sárkányra, sőt nem irtózik ráülni a nyerges czápára sem — úgy se ösmeri őt itt senki, — a bakkancsos meg — ha épen olyan esztendő fordult, hogy szabad egy-két órára kinézni az erdőre, dehogy nem ül rá a lóra, legjobban megilleti az őt az itt levők közül, úgy sincs módjába — ha csak lovas tisztet nem szolgál — lovagolni soh se.

S a ki mindezt látja, nézi, a ki épen gyönyörködhetik benne, hogy keringés közben mint teszi le az ügyes legény sétapálcáját a földre, s hogy veszi azt mindég épen akkor fel, mikor senki se hinné: nem tehet róla, ha beleszeret ebbe a lovas komédiába. Nem hibás érte senki, hogy annak az ártatlan idős embernek, ki a feleségével régóta nézi ezt a mulatságot, oly rég óta, hogy már 4-dikszer is felült, leszált a közönség, némely része pedig le se akar szállni, egymásután kétszer is körül hurczoltatta már magát — mondjuk nem tehet róla senki, hogy még ennek az öreg embernek is kiesúszik száján a szó, mikor a pihenő perczek vége felé jár az idő: „gyere üljünk fel anyjok, gyere no!”

Mindez határozott időponthoz kötött szokás, egyszer kerül egy esztendőben elő. Kivált az idegen csak véletlenül, szerencsére találkozhatik velük. De van oly népszokás is, a mely sűrűn — télen ugy mint nyáron minden héten egyszer, megjelenik a nyilvánosság előtt.

Ez a vasárnapi gyűlések szokása, melynek helye — ki tudja mióta — a városháza előtti tér, megnyitó elnöke a hajnal, mindenféle biztosnal szebben, jobban és hatalmasabban felozlatója pedig a déli 12 órára pontosan megjelenő éhség.

S kik a tagjai? Azt már bajos volna egy szóval megmondani. Leginkább a gazdálkodás ügye és folyamata által érdeklettek gyűlnek ott össze; de minthogy e téren nemcsak a földbirtokos polgár, és a mezei munkával keresetképen foglalkozó ember, hanem Debreczenben majd minden iparos is érdekelve van, — mert legalább a házutáni földén gazdálkodik — megfordul tehát ottan majd minden foglalkozásu debreczeni ember.

S mik ennek a gyűlésnek a tárgyai?

Első helyen mindenesetre mindaz, a mi csak a gazdára tartozhatik. Arra pedig legfőbbképen az tartozik, hogy mit csinál az ő

gazdája az idő? Azután a napszám, azután az a sok minden, a mi e két tétel közé beilleszthető. Igen sokan alkut kötni járnak ide. És ez az alku akár könnyen sikerül, akár nehezen — minthogy idő van rá még ha esik is — csendes dialóggá szélesedik, mely közben felszínre kerül a panasz mind a munkaadó, mind a munkás első, második és harmadik mindenkor bővített kiadásában, azután következik a haragtól ment szemrehányás, azután a vizsgáztatás és csak nagy sokára — — az egyesség. S ha mindenki elvégezte a másik emberrel a mi dolga volt: felkeresi a maga fajtáját, a maga szörüt s kezdődik a kölcsönös ujságolás.

Azt nem tudni, hogy ennek hol van a kezdete, de azt a tapasztalás napnál világosabban bebizonyította, — említve is volt már — hogy vége ott van, a hol az óralapnak a teteje: a XII-nél.

Csendes összejövetel az egész, sajátságos, majdnem bámulatos szokás. De meglátszik rajta, hogy az élet szükségére teremtette, mert a legmagasztosabb eszme is büszke lehetne arra a kitartásra, mely ennek a „szóbeli eljárásnak“ látatlan alapjául szolgál.

S erről a látatlan alapról ki lehet mondani, hogy nem olyan természetű dolog, mint a só, mely meglágyul, — nem olyan, mint a dohány, mely megereszkedik, — nem is olyan, mint a hegedűhúr, mely annyira megnyulik esős időben, hogy nem lehet vele május 1-ének éjszakáján semmire se menni. Összemegy rajta minden nóta, a legreमेkebb darab olyanná válik, mint ha csak a legcsunyábbikat huznák: az ilyen egyremásra való munkáért pedig — a ki a szépet szereti — nem fizet egy utolsó krajczárt sem.

Egy szóval az egyik népszokásnak nem árt az eső, a másikat meg tönkre teszi.

Pedig nem utolsó dolog ám, mikor április 30-án este 9 órakor már hallatszik a május elsői „éjféli zene.“

Ott huzzák az ujsoron, mikor még le nem feküdtek minden háznál, különösen ott, a hol várják ezt az „icczakai muzsikát,“ meg a honnan tavaly is kizörgött egy-két 4 krajczárossal vegyes rézköltség alakjában a szegény muzsikás vonója fáradságának „tiszteletdíja.“

Különben az se nagy baj, ha a cigány nem megy a gazda ember ablaka alá lárházni. Sok az adó. Aztán meg nehéz a pénzt keresni. Mennyi időbe kerül az a szegény embernek, míg annyit összekeres, a mennyit egyszerre a cigánynak kihajít az ablakon. „De azért csak

vidd ki nekik lányom — mondja az apjok — miből élne az istenadta, ha nem adnánk nekik egy-két garast mi is. Uri ember ablaka alá az ilyen rongyos banda nem állhat, elzavarnák onnan. Igazságok is van benne. De meg az uri cigány-bandák sem engednék ezt meg nekik.

Már tudniillik, azok a bandák, melyeknek tagjai éjfélkor kocsikra ülnek, össze-visszarobogják a várost, mert mindenüvé el akarnak jutni, a hol csak az elmúlt egy-két napon „Boldog Májust“ kívánó üdvözlő lapjukat az ellenőr kíséretében járkáló megbizott el tudta helyezni. Jól tudják, hogy mindegyik ablak alatt melyik darabot kell huzni. Fiatal lánynak mit kell huzni — tudják farsang óta: az apjának mivel lehet ugy a tárczájához szólni, hogy az kinyiljék — tudják a régi jó időből.

Hogy ne volna vétek az esőtől, ha mindezt elmossa. Elmosni a fiatal kor ábrándját, az eltűnt idők emlékét, s a cigány elől azt, a mi néki legkedvesebb!!

Hogy nem szégyenli magát az az eső. Hisz az ideivel a harmadik Májust teszi tönkre egyásután . . . sorba.

Jöhet azután a Pünkösöd!

Akkor már csak a cigány gyermek lányok aratnak, ámbár ők — szintugy mint a nagyja — nem vetettek sehol.

De azt megtették — ezután is megteszik — hogy egyet felöltöztetnek magok közül királynénak.

Papirosból van azon még az arany is.

Korona a fején színes tollakkal elannyira körülugdosva, hogy a felség azon gyanu alá esik, mintha Egyiptom környékéről épen a mai napra szaladt volna elő. Szunyogháló sűrűségű fehér fátyol takarja el az arcz éjjeli sötétségét. Fényes kíséret veszi körül a Pünkösdi királynét s egy udvari hölgy tartja azt a szónoklatot, melyben minden széptani fogalom benne van az utolsó krajezárig.

Egyszer esik esztendőben ez is mint a Karácson.

Karácson szombatján az áhitat csendje terül el a város felett.

A belváros téres utvonalai néptelenek.

Az utca világitás fénye mintha nem embereknek szólna, mintha szent emlékezetnek ragyogni volna felgyujtva. A külváros utczáin pedig kisebb-nagyobb csoportok járnak-kelnek.

A hol megállnak: felhangzik ajkaikról, hogy „Az Istennek szent angyala. . . .“

Ezek a Betlehemesek. kik magokkal faházat visznek, melyben gyertya világítja meg a született Krisztust s egyszerű környezetét a pásztorokat.

Husvétkor meg van a locsolódás, mely szokás ótalma alatt a belvárosi gavallérok otkolonnal udvariaskodnak, a gyermekek rózsavizzel himes tojást s pénzt keresnek. a külvárosi legények pedig friss kutyvizzel csuprot, fazekat megtöltve mulatnak.

A nép vallásos egyszerűséggel ünnepel. Nagy ünnepeken a templomok zsufolásig megtelnek. Templom után fiatal nők, serdülő unokák meglátogatják az otthon maradt s egy hét óta már nem látott nagyanyát, ki bibliát olvasgatva s a zsámolyszékje körül megtelepedt apróságot szó helyett főtt tengerivel tartogatva — tölti az ünnepet.

Különösen nagy ünnep a Nagy Péntek. Ezen a napon apáink korában még tüzet sem raktak a háznál, hanem hidegen ették a lenmagolajos laskát és a susinkát (aszalt alma, körte főve). Ma is böjtös a Nagy Pénteki táplálkozás város szerte: köménymagos levesből s szabógallérból (széles-hosszúra vágott laska) áll az ebéd.

Ó-év utolsó napján délután és új-év első reggelén is kicsi minden temploma Debreczennek: nem fér bele a nép.

A megbánás érzete, fájó emlékek, meg az a borongáshoz vezető vágy, hogy kik élünk még, hányan haltak el köztünk a muló év folyamán — mindezek az érzések, gondolatok a templom felé irányozzák az „ó-ember” lépteit.

S más nap — — halát adni ugyanoda siet az „új-ember.”

Míg a nagy ünnepek a vallásnak hit által teljesen megszentelt napjai Debreczenben: addig a közönséges vasárnapokon csak félig-meddig szünetel az iparos-munka és a kereskedés. A gazdálkodó nyári vasárnapon délelőtt pihen, délután indul ki a tanyára.

De bár népünk vallás-erkölesi élete tiszta, hitvilága gondos ápoló kezek alatt áll: körében itt-ott menedékre talál a felvilágosodás bujkáló ellenfele is — a babona.

Papok elébe is kerül olyan panasz, melyben az ördög van bevádolva, s ennek a kisirtése ellen kérnek segítyt. Kiderül aztán, hogy ördögnek akkor is lehet lenni, ha az ember nem tudja a fenyegető levelet helyes-irással megírni.

A gyermeket szemmel megverik. Különösen pedig, ha a gyermek anyyira nyugós, hogy nem tudják elesilapítani, szentül hiszik és vall-

ják, hogy a gyermek „rontásban van.“ S ki rontotta volna más meg, mint a ki az ilyenekhez tud — a bába.

Elő kell hívni azt a bábát számadásra. S ez a számadás a bűvös hatalommal képzeletben felruházott bábával szemben sonkák, füstölt hus, tábla szappan adományozásával végződik, mert hát „az ördögnek is tömjént kell gyujtani olykor.“ Drága portéka biz ez a babona utóljára is.

De létezését, történetét eltagadni nem lehet.

Alapja is van. Ott az álmos könyv, meg a csizió. A ki ezeket és ezek szerepét nem ösmeri, ne írjon a népéletéről semmit.

Az utolsó idealista is elköltözik már erről a földről — ha egyébképen nem, elkeseredettségében öngyilkosság útján — mikor még ennek a két könyvnek új kiadást fognak rendezni.

A babona letűnt korszak egykor virágzott eszméinek maradványa, utolsó csapatja, mely azon népréteg kebelén éri el haldoklását, a melyhez pályafutása alatt legutóljára érkezett. S ha egyik ivadék, egyik eszmesorozat kidőlt: következik utána másik.

Épen ilyen a kuruzsolás is, melynek segélyével divatból kiment, színehagyott eljárások még fenttarthatják s fen is tartják magukat. Hiszen nem újság, hogy az ócska ruhadarabnak is van vevője. S a ki új ruhát árul, hiába haragszik az ócska kereskedőre!

Természetes, hogy jobb volna, ha mindenki új ruhában járna. S az is áll, hogy a kuruzsolók nagyobb és ártalmasabb része nem ezen rovatba, hanem a csalók rovatába tartozik.

Még egyről kell szólanunk. Arról, a mi az életet legideálisabbá teszi — a költészetéről.

Népköltészetünk nem gazdag. Balladáink, regéink nem teremnek. Nincs ezekhez való várromunk, regényes vidékünk. Debreczenhez fűződött dalt nem dalolhatunk többet, minthogy:

1.

Hej! Debreczen szép helyen van,
Mert a templom közepén van:
Köröskörül arany-csipke
Rászállott a bus gelicze.

Ha én bus gelicze volnék:
Rózsám ablakára szállnék,
Ott is csak azt turbékolnám:
Szeretsz-e még édes babám? . . .

2.

Debreczenben van a mi házunk,
Nem eladó még a mi lányunk:
Esztenőre lesz az eladó . . .
Abból lesz a jó szófogadó.

3.

Huzdd rá cigány holnap után délig!
Azután meg czegléd-utcán végig:
Hadd hallja meg az a híres dáma . . .
A ki nem az: ne vegye magára.

Betyár-dalok, melyekből az életrevaló pandur komiszáros kima-
radhatatlan — a következők:

4.

Huzdd rá cigány, hadd szakadjon a hurod!
Nékem ugy is utoljára ma huzod,
Holnap reggel Barcza Dani muzsikál . . .
Annak a nótája nekem jaj de fáj.

5.

Nem loptam én világ-életembe,
Csak egy csikót azt is Debreczenbe.
Ha loptam is: megszenvedek érte:
Barcza Dani vasra veret érte.

Az utolsók ugy látszik vidéki eredetűek. Még inkább ez:

6.

Debreczenbe kéne menni,
Kökény (Cochin) kakast kéne venni.
Vigyázz kocsis! lyukas a kas,
Majd kihull a kökény-kakas!

Debreczeni ember ritkán folyamodik a dalhoz. Inkább árvákat nevel. Gyermektelen pár olykor hármat, négyet is. Ezeket kitaníttatják néha irni, olvasni, imádkozni magok tanítják.

De azért nem kell hinni, hogy kinek-kinek ne volna egy-egy a maga korából eltett nótája. Van biz a'. Csak hogy arra nem mindig kerül a sor. Az ilyesmit az ember csak nyáron a mezőn veszi elő.

Ott az Isten fényes napja ragyogása, a templomi csend megszállja a maga szabadjára hagyott ember lelkét, s egyszer csak azon veszi észre magát, hogy véletlenül épen a Szent Dávid VIII-dik zsoltárát énekli. S ha már ennyire vagyunk: lehetetlen hogy az embernek eszébe ne jusson az a szép „dicséret“, a melyiket Szentgyörgyi József uram ő kigyelme irt — pedig doktor volt. Azt is csak el kell énekelni.

De már erre aztán minden élő lény, a ki ezt az eseményt hallja — tudniillik minden madár felháborodik, s trillák és staccátok között utasítja rendre éneklő gazd' uram gondolatját, mintha csak debreczeni dialectussal mondaná:

„Itt danolni szoktak. Majd énekeljék kend vasárnap reggel a templomba, annyit, a mennyi csak tetszik, meg a méket tiszteletes Nagy Károly orgonista uram ű kigyelme akarja.“

Csak így részesül aztán a szellő abban a szerencsében, hogy szárnyaira veheti azt az áriát, a melyben a Tiszán

„Az a híres Bogár Imre
Átal akar menni“

Dr. Zelizy Dániel.

IV. SZAKASZ.

E g y h á z a k.

A debreczeni reformált egyház.

I.

Pillanatnyi visszapillantás a múltba.

A budai zsinat által hozott s 1791. okt. 13-kán királyi megerősítés végett felterjesztett kánonok nem nyertek ugyan soha legfelsőbb szentesítést, s így törvényerejűekké soha nem válhattak: de a tiszántuli ref. egyházkerületben a világi főbb emberek igyekeztek, a papok ellenzése mellett is, használatba s gyakorlatba venni, kivált a közigazgatásra vonatkozó kánonokat. Különösen igyekeztek létesíteni az egyetemes konventet, s ilyeneknek évenkénti vagy alkalomszerű tartását tetteg gyakorlatba is vették. Továbbá, a XVIII. és XXII. kánon szelleméhez képest, igyekeztek az akkori egyházmegyéknek czélszerűbb felosztását, és a szuperintendenzia rendelkezése alatt álló közigazgatási pénztárnak biztos évi jövedelemmel ellátását végrehajtani.

E tekintetben tiszántuli egyházkerületi főgondnok Péchy Imre, a budai zsinatnak is egyik vezértagja, már 1803-ban megkezdte az erélyes működést; 1818-ban pedig az egyházkerületi gyűlésen elfogadtatta, majd az 182 1/2-diki egyetemes konvent által véglegesen meghatározhatta mind a jelenlegi XIII traktus alakítását, mind az egyházkerületi (akkor agentialisnak nevezett) közigazgatási pénztár biztos évi jövedelmét. Köteleztetett t. i. mindenik ekklézsia beszoigálatni azt az összeget, a mely a karácsoni, husvétii, pünkösztii, böjti, aratási, ujbortii úrvacsoraszta alkalmával begyűlt.

Mindkét intézkedésnek helyes és czélszerű voltát későbbben a debreczeni ref. ekklézsia is elösmerte. Eleinte azonban többféle félreértés és egy régi — még 1760-ban kötött — egyezségre való hivatkozás

miatt, a tiszántuli főgondnok s a debreczeni egyházi előljáróság között visszátkodás támadt.

Ez alkalommal a debreczeni ref. egyházi előljáróság 1821. szept. 29-én a tiszántuli egyházkerülethez egy nyilatkozatot terjesztett, melynek összevont tartalma ez:

„Távol van ezen ekklézsiától, hogy azon fáradságokkal, költségekkel és gondoskodásokkal, melyeket a vallás megmaradásáért és az iskolák virágzásáért mindenkor egész buzgósággal tett, dicsekedjék. Hanem a fenforgó körülményekhez képest a maga becsületének és a helvét hitvallásu egész anyaszentegyház által megösmert jussainak óltalmazására és megtartására való tekintetből kénytelen felhozni hogy a Reformatiótól a mai időig tud ezen ekklézsia olyan költségeket mutatni, melyekben más ekklézsiák vagy igen kevés vagy semmi részt sem vettek, s most sem vesznek, pedig az ekklézsiák legnagyobb szükségeikre tartoznak.

Ugyanis nem lehet tagadni, hogy a régibb időkben ezen ekklézsia tagjai jöttek-mentek, fáradtak, költöttek legtöbbet a vallás és iskola dolgában. A felsőbb helyeken soha sem fordultak meg úgy, hogy a vallás állapotát szemeik előtt ne tartották volna; sőt azt a maguk polgári ügyöknél is mindenkor előbbvalóvá tették.

Ez az egész vidék a török birodalom alatt lévén: egyedül ez a város volt az, melynek kérésére és esedezésére a kegyetlen ellenség valamennyire hajlott; és ennek lehet s kell főképen tulajdonítani, hogy az ekklézsiáknak csendesség szereztetett. Mikor ezen ekklézsia deputátusai Konstánzinápolyba mentek is: az volt a főczéljuk, hogy a vallás és annak gyakorlása meg ne háborittassék. A honnan, még a mult században is, hitünk sorsosai úgy nézték a hazában ezen ekklézsiát, mint a reformált vallás gyámolát és oszlopát.

Innen van, hogy a reformáta ekklézsiák között — mondhatni — csak ez volt a felső helyeken ösmeretes, nemcsak a város nevéért, hanem azért is, mert a vallás dolgában ennek tagjai forgottak és munkálkodtak legtöbbet. Hogy pedig mindezek s több effélék tetemes költségekbe, terhes és sokszor nyilvánvaló veszedelmekkel összekötött fáradságba kerültek: azt senki sem tagadhatja, de a protokollumok is eléggé bizonyítják. Mégis ezen ekklézsia, sokszori szenvedése mellett is, mindazokat örömmel és egész készséggel teljesítette, és soha a többi ekklézsiákra repartiáltatni nem kívánta.

Továbbá minden Parancsolatok és Rendeletok a vallás dolgában ide küldettek, sőt még a II. József uralkodása alatt is ezen város Magistratusának parancsoltatott, hogy a szuperintendenseknek adja tudtokra, hogy szoros censura és megvizsgálás nélkül senkit Predikátori hivatalra ne bocsássonak. Az árván maradt vagy elpusztult ekklézsiák is csekély vagyonkáikat ezen ekklézsia gondviselésére bízták, ide folyamodtak. Ezek közül való volt a többek között a kassai ekklézsia is, melynek pénzecskéjét ezen ekklézsia nevelte, szaporította és nagy haszonnal adta vissza.

A kegyes Fundátorok is ezt cselekedték. Példa a Kenesseiano-Szondiano fundatio. Ez alapítvány alumnusainak az ekklézsia ad lakhelyet. Az acsádi ekklézsiában az urasztalára való kenyérről és borról ez az ekklézsia gondoskodik; még prédikátora is innen veszi fizetésének egy részét.

Láthatni Lampe ekklézsiái historiájából, hogy midőn Hazánkban a bibliák megszűkültek úgy, hogy nagy áron is alig lehetett szerezni: ez az ekklézsia gondoskodott, hogy az ekklézsiáknak ezen legelső szüksége teljesítették. E czélből — a Cs. Komáromi fordítása szerint — 4000 példány nyomtatására tett alkut Hollandiában, és 12,000 forintot előre lefizetett. Mennyit jöttek-mentek e bibliák ügyében a debreczeni ekklézsia tagjai, hol Kassára, hol Egerbe, hol Bécsbe! Micsoda kemény reversálisokra kényszerítették! Utoljára hogy vállaltak kezességet! a mit — bátran el lehet mondani — hitünk sorsosai között, sem ekklézsia, sem communitás, sem más akárki, az egész Magyar Hazában, nem cselekedett volna. Mindezen költség és fáradtság, azonban az exemplárokkal legtöbbszörre oda vészett. Az exemplárok egy része 1789-ben szállított ide Donezkából. A gondviselésért és szállításért ekkor is 1000 forintot fizetett ezen ekklézsia. Egy része, azonban, mindamellett is haszonvehetetlenné lett, más része hiányos volt, olcsón vesztegetődött el. De azért az ekklézsiák legkisebbet is vissza nem fordították. Nem is kívánta ezen ekklézsia.

A Reformációtól fogva a múlt század két végső tizedéig, a vallásra és iskolákra tartozó könyvek nagyrészt a helybeli typographiában nyomattak; és mivel az iskolai könyvek gyakran változtak, e miatt a példányok ezrenként vésztek ott. De a kárra nem nézett ezen ekklézsia, hanem, valahányszor megszólított, a vallás és tudományok hasznáért újabb meg újabb könyveket nyomtatott.

A bodrogkereszturi gyűlés után, a Külső Rend sürgetésére, ezen ekklezsia consistorialis házat építtetett, azt szükséges eszközökkel felkészítette, a mikor kivántatott fűtésről, világításról gondoskodott. A consistorium tagjai találtak ezen ekklezsia kebelében tisztességes szállást és accomodatiót is. És mindezt az adózó nép terheltetése nélkül. Más superintendentiák boldogságnak tartották ezen állapotot. Ott gyakran megesett, hogy öt-hat ekklezsziát is meg kellett keresni, míg a hetedik elfogadta a gyűlést. De ennek terhére esett, vagy a költséget megfizettette. Az ezen superintendentiában levő ekklezsziának az egyházkerületi gyűlések tartása és annak alkalmatlansága 70 esztendő óta semmibe sem került.

A collegium érdekében s javára, a templom és collegium között fekvő telkeket 24,000 forinttal kifizette. A collegium telkét 380 négyszög öllel ugy nagyobbította 1803-ban, hogy a maga parokhialis telekjét, mely 515 négyszög ölet foglalt magában, a nemes városnak cserébe adta. Igy csinált ezen ekklezsia a collegium fundusának bátorságot, a tudományoknak és klassisoknak pedig, a megváltott telkeken levő épületekben illendő helyet.

Harminczkét év alatt a professori kathedrák, hol egyik, hol másik, 14 izben maradtak üresen, és ugyanannyiszor kellett és kell azokba másokat állítani. Ezek közzül némelyeknek költöztetése és tisztességes fogadtatása, másoknak házassága, másoknak halála s temettetése sok költségbe kerültek. De mindezeket ez az ekklezsia soha sem sajnálotta, főképen azért, hogy a professoroknak tisztességet tegyen, és a hivatalhoz kedvet szerezzen.

Ez az ekklezsia négy professornak ad házat. Ezeknek az épületeknek már becsértéke is nagy összeget tesz. Ezenfelül ugyanezeknek fentartása, a commodításoknak vagy szaporitása, vagy a benne lakók kivánsága szerint való alkalmaztatása évenként tetemes költségbe kerül.“

A debreczeni ref. ekklezsziának tényekre alapított s teljesen indokolt ezen nyilatkozatát, méltán lehet és kell olyan történelmi előadásnak tartanunk, mely tisztán és világosan áttekinthetővé teszi a debreczeni ref. egyháznak a régen mult idők alatt hathatósan munkás életét.

Ugy hiszem, hogy az ezen rövid dolgozatban előadandó tények kellőleg bebizonyítják azt, hogy a közelebbi multban, 1791-től 1881-ig

is, az ezen nyilatkozatban élő szellem szolgált vezérszövétnekül a debreczeni ref. egyháznak, hogy tudniillik, a vallás és tudomány érdekében folyvást hű maradt történelmi multjához szellemileg is, s az anyagi áldozattételekben is.

II.

A presbyteri kormányrendszer.

A történeti tapasztalatok bizonyítják, hogy midőn valamely nagy eszme létrejön és terjedésnek indul: a hatás és ellenhatás szükségesképen bekövetkezik. A küzdelem eltart 30—40 évig is. Egy egész nemzedék élete telik el, míg az eszme teljes diadalra jut s megtestesül.

A presbyteri kormányrendszernek a tiszántuli ref. egyházkerületben törvényes alkalmazásával is így történt.

A presbyteri kormányrendszer lényege abban áll, hogy az egyházi lelkészekkel együtt az ugynevezett világiak is részt vegyenek a kormányzásban, s midőn a magyarországi négy superintendensia 1734-ben alakult: a bodrogkereszturi gyűlésben összejött világi urak elhatározták, hogy a püspökök mellé egyházkerületi főgondnokokat, az esperestek mellé egyházmegyei segédgondnokokat, s a lelkészek mellé presbytereket kell alkalmazni. Ezt az intézkedést a tiszántuli ref. egyházkerületben sehogy sem szivelhették a lelkészek. Lassankint, tehát kifejlődött az egyháziak és világiak közötti viszály, akkori nomenclaturával, a Hierarkhia és Kuriarkhia közötti harc; köznyelven „papok és urak harca.“

A budai zsinat tartásakor 1791-ben a legnagyobb erőfeszítéssel folyt e harc. Az egyháziak élére Sinay Miklós állott, nagy eszű, nagy tudományú, megátalkodott kemény jellemű férfi, kit a lelkészek el is választottak püspökké. A világiak részéről bajvivó vezér Domokos Lajos volt; épen oly nagy eszű, nagy tudományú, engesztelhetetlen indulatú és szilárd jellemű ur, ki az 1790/1. XXVI. törvényezikk alkotásában is fő ember volt. Ez a tapasztalt, eszélyes, erélyes és hatalmas ur teljesen legyőzte Sinayt, püspökségétől megfosztatta, s a budai zsinat kánonainak megalkotásában legeslegnagyobb részt vett. (Sinay Miklós tragicus életéről bőven ír a „Századok“ 1868. évi IV. és V. füzeté. Szerk.)

Tagadhatatlan, hogy ezen kánonokban a világiaknak sok előny adatott az egyháziak felett; s ez oknál fogva az egyháziak és világiak

közötti visszázkodás meg nem szűnt, mondhatnók, mintegy elfojtva maradt.

De a debreczeni ekklezsiában, noha ennek kebelében éltek Sinay is Domokos is, az ellenfelek ekkeseredett harcát meg sem érezte a gyülekezet; sőt az egyházi előljáróságra sem volt a hierarkhiai küriarkhiai harcnak semmi különös hatása. A mi nagyon természetes volt.

Mert Debreczenben a ref. ekklezsiát, a reformatio kezdetétől fogva, a lelkészekkel együtt a városi tanács és a választott hites község (Magistratus et Electa jurata communitas) igazgatták. Itt tehát, az ugynevezett presbyteri kormányrendszer (a dolog lényegét tekintve) eleitől fogva mindig élt és virágzott. Ennélfogva minden zaj nélkül fogadták el az új püspököt Hunyadi Ferenczet; és a budai zsinat kánonainak meghatározását, a presbyteri kormányrendszer természetes eredményeül tekintették. A honnan a debreczeni ref. egyházi előljáróság a budai kánonokat folyvást figyelemben tartotta, elannyira, hogy az 1821-ben kiűtött újabb visszázkodás alkalmával a budai zsinat XCI. és CIII. kánonjára hivatkozott.

Az igazi presbyteri kormányrendszer, a tiszántuli ref. superintendiában, a budai zsinat után 30 év multával, az 182 1/2-ki general-konvent végzése folytán, emeltetett törvényerejűvé.

A debreczeni ref. egyház presbyteriumának alakulásai.

A

A debreczeni ref. egyházi előljáróság 1791-től 1821-ig a collegiumnak, 1840-ig az ekklezsiának mind anyagi, mind szellemi dolgait háromféle gyűlésben igazgatta s intézte.

a) *Consistorialis* gyűlések. Ezekben jelen voltak: a lelkészek, a helybeli főgondnok, a városi tanács tagjai és a főiskolai professorok. Továbbá az egyházi hivatalnokok, u. m. pénztárnokok, esküdt egyházfiak, algondnokok. A helybeli főgondnok legtöbbször a városi főbíró volt. De megtörtént az is, hogy a főbíró mellett más viselte a főgondnokságot. Így Szombati István főbíróságában Domokos Lajos, Böszörményi Pál főbíróságában Rakovszki Dániel volt főgondnok. A consistorium volt tulajdonképen a közigazgatási tanács, ez intézkedett mindenféle ügyben. A nagyobb fontosságú ügyeket azonban

ilyen végzés mellett: „bővebb egyházi gyűlés eleibe tartozik,” átadta

b) az ekkleziiai gyűlésnek. Ebben, a fentebb már említettekén kívül, résztvettek a városi communitás tagjai is, az úgynevezett „esküdt emberek.” Az ilyen gyűlés 50—60 tagból állott. Tárgyalta a consistorium által ide utalt ügyeket. — Volt még harmadikféle gyűlés is,

c) a kurátorális gyűlés. Az ilyen gyűlésben nem volt helye sem a papoknak, sem a professoroknak. Csak a városi belső és külső tanács tagjai vehettek részt. Az ilyen gyűlésekben tárgyaltak azon ügyek, melyek a papok és professorok hivatalát vagy épen személyét illették, p. o. a választás és a marasztás. Továbbá az egyházmegyével, egyházkerülettel, más hitfelekezettel s az állammal való jogviszonyt illető ügyek.

A kuratorális gyűlésekben rendszerint a helybeli főgondnok elnökölt. A jegyzői tollat a városi jegyzők valamelyike vitte. Ezen gyűlések jegyzőkönyvei 1830-ig külön kötetekben foglaltatnak. A papmarasztás 1840-ben eltöröltetett, s ezentúl kuratorális gyűlés többé nem tartatott.

Nevezetes, hogy a külvárosi vagy ispotályi lelkész 1846. április 8-ig soha sem volt tagja egyikféle gyűlésnek sem. Ekkor az 56. szám alatti végzésben határozatott meg, hogy: „ennekutána rendesen meghívandó leszén.”

A jegyzők vagy az irnokok hiányos leírásaikból nem lehet tisztán megítélni, ha valyon a consistorialis gyűlésekben volt-e figyelem a kettős elnökségi elvre. Mert a beírás szerint jelenvolt gyűlési tagok néha csak a helybeli főgondnoknak, néha csak a superintendensnek, néha a kettőnek elnöklete alatt tanácskoznak. Tulnyomólag több azonban az olyan gyűlések száma, a melyeknél csak egy és pedig csak a világi elnök neve van bejegyezve.

A consistoriumokban rendszerint a hivatalviselésre nézve legifjabb lelkész szolgált, mint jegyző, 1791-től egészen 1844-ig. Tagadhatatlan azonban, hogy kiváltképen 1830-tól kezdve a lelkész jegyzők mellett folyvást szolgáltak a városi jegyzők is. Meg is sokalták mind ezek, mind amazok a sok ingyen munkát, s innen következett aztán, hogy az 1844-ki 21. számú végzés szerint az egyházban rendszeresített jegyzői hivatal állítottott fel.

Az egyháznak az eddigiekben előadott kormányzása ellen soha sem volt a gyülekezetből egy embernek is semmiféle kifogása, vagy bármely észrevétele.

B.

Az 1842. évben azonban az egyházadó fizetése ezüst értékben vettetett ki, s december 11-én a gyűlés jegyzőkönyve 96-ik cikkelyében ezt olvasuk:

„Előadódván, hogy némely reformált vallású lakosok azért nem akarják az egyházi tartozást ezüst pénzértékben fizetni, mivel — úgy mondják — az egyházi gyűlés nincs kellőképen szerkesztve, nincsenek a lakosok ott illendően képviseltetve, s az egyházi tartozást is nem általok választott képviselők határozták ezüstpénzben fizettetni:

„Ezen ellenvetésnek netaláni lehető orvosoltatása végett senator Derecskei József, predikátor Fésős András (s több presbyter) urak, egy olyan tervnek — az e tárgyra vonatkozó kánonoknak és konventi rendeleteknek is szoros figyelembe vételével — leendő elkészítésére kiküldetnek, hogy mi módon lehetne az egyházi képviselést erősebb és kielégítőbb alapra építeni, s azt netalán kiebb terjeszteni; s miképen lehetne a készitendő tervet életbe léptetni.“

Az itt kinevezett küldöttség jelentése nem előbb mint az 1845-ik évi január hó 3-án tárgyalatott, világi főgondnok Poroszlai Fridrik elnöklete alatt tartott egyházi gyűlés jegyzőkönyvének 23-dik száma alatt. A jelentésben előadatik, hogy a küldöttség a reá bizott dologban azon oknál fogva nem járhatott el, mert a városi hatóság országgyűlési szervezését bevárni jónak látta, melyet az egyházi kormányzattal sok oldalról érintkezésben lenni hitt a küldöttség.

Ezek folytán ujlag egy másik és pedig nagy küldöttség neveztetett ki, hogy egyházunknak szellemi s anyagi tekintetben emelkedhetését tűzvén ki vezérelvül, véleményes tervjavaslatot készitsen, s azt minél előbb terjeszsze az egyházi gyűlés eleibe.

Ezen nagyon kitünő tagokból alkotott küldöttség sem készített véleményes tervjavaslatot. S beköszöntött az 1848-ik év.

Ekkor junius 12-én főgondnok Poroszlai Fridrik 68 tagból álló népes egyházi gyűlésben ezt a kérdést tette:

„Valyon az egyházi képviseletnek azon három százados rendszere, melynél fogva hitsorsosaink közül mindazok, kik egyszer városi

hivatalra elválasztattak, egyszersmind az egyházi gyűlésnek is tagjaivá lettek, az átalakulásnak ezen korszakában továbbra is fenmaradható-é, vagy pedig az egyházgyűlést a nép által e célból választandó képviselőkből egészen újból kell-é alkotni? — Végzés:

„Noha egyházunknak jelenlegi kormányzó testülete, melynek tagjai a városi közönségnek nagyobb részben helvét hitvallásu polgárai által szabadon választattak, az egyházi kormányzatra nagyobb mértékben érzi magát jogosítottnak, mint voltak elődeik, kiknek nyomába állott: jól tudván mindazáltal, hogy a tagok választatása nem egyenest és tüzetesen egyházi ügyeink igazgatására, s nem is kizárólag helvét hitvallásu polgárok által, de nem is azon széles alapon történt, melyen az egyházi választások sarkallanak, miszerint t. i. mindazon tagjai az egyháznak, kik az egyházi terhek viselésében rendes részt vesznek, választási képességgel bírnak; ezen okoknál fogva a debreczeni egyházi községet magukban s maguk által kellőleg képviselve nem találván: ugy vannak meggyőződve, hogy egyházkormányzási állásukat, jogbitorlás nélkül tovább nem folytathatják.“

Kineveztetett tehát ismét egy bizottság, s ez 1848. június 23-án be is adta tervjavaslatát, mely ugyanezen gyűlésen a 35-ik szám alatt, következő módon fogadtatott el: (rövid kivonat)

Az egyházi képviselet alapja.

1. Az egyházban választók lehetnek mindazon férfi ép elméjű egyének, kik az egyházi terhek viselésében részt vesznek és semmi nemü erkölcsi véték — lopás, rablás, gyilkolásról s. a. t. ítélet által megrovatva nincsenek.

2. Azon egyházi hivatalbeliek, kik eddig egyházadót nem fizettek, u. m. tanárok, segédlelkészek, iskolai tanítók és kántorok választók csak ugy lehetnek, ha egyházi adót fizetnek.

3. Egyházi képviselőkké választhatók mindazok, a kik választók.

Az egyházi képviselő testület tagjai.

1. A helybeli predikátorok már hivataluknál fogva tagjai az egyházi képviselő testületnek.

2. Az egyházi kormánynak tagjai: az összes nép által utczánkint választandó 30, tehát 6 utczából 180 képviselő. Határozat hozatalára ~~gyűlés~~ kell lenni legalább 30 képviselőnek. Hivatalkodási idő 3 év.

Ekkor az egész képviselő testület kilép. A kilépett képviselők azonban ismét megválaszthatók.

3. Elnököt a közgyűlés, titkos szavazatok általános többségével, egy évre, saját kebeléből, maga választ; és pedig kettőt, egy rendes elnököt és egy helyettest. A kiszolgált elnök, egy év multával megválasztható.

Jegyzés. Ekkorig egyházi kormányzásunkban a kettős elnökség divatozott, t. i. egy papi és egy világi elnök volt. Ezt azonban ugy az elnöki eljárással, mint a protestantismus lelkével ellenkezőnek, csak a mult idő korhadat maradványának lehet tartani, s ezennel megszüntetendő. — Azt pedig czélszerűtlen volna meghatározni, hogy az elnök vagy kizárólag világi vagy kizárólag papi egyén legyen. Legyen elnök az, kit az egyházi képviselő testület bizalma választ, akár papi, akár világi. Az egyházi közgyűlés elnökének fizetés rendeltessék.

Az egyházi közgyűlés teendője és eljárási módja.

1. Az egyházi közgyűlés kormányozza, felelőség terhe alatt, az egyház mindennemű ügyeit.

2. Kormányozza pedig a kebeléből alkotandó szakosztályok által.

3. Legyen négy szakosztály: pénzügyi, számvevőségi, nevelési, könyörületességi.

Tisztujítás

minden harmadik évben, julius hónap első vasárnapján.

Ezen törvényjavaslatot aláírták s beadták 1848. junius 18-án Fésős András választmányi elnök. Szanka József választmányi jegyző. Karap Sándor, Toót Sámuel, Révész Bálint, Vecsey József, Pánczél István, Szentpéteri János, Tar Károly, Nánási Bénéámin, idősb Vecsey József, Ónodi Szabó Péter.

Ezek szerint az új presbyterium választására a kellő intézkedések megtétettek, s a 180 képviselő megválasztatott.

Julius 9-én az új képviselők közül megjelent 113. Rendes elnökké választatott Poroszlai Fridrik 57 szavazattal. Helyettes elnökké Szoboszlai Pap István 56 szavazattal. Jegyzővé választatott Sápy Sámuel 65 szavazattal. De Sápy julius 23-án lemondott, s helyébe augusztus 6-kán K. Tóth Antal választatott.

A szakosztályok is megalakultak, s ezek munkaköre részletesen megállapított. Meghatározott az is, hogy egy pénztárnok legyen, s mellette egy ellenőr.

Homo proponit, Deus disponit.

A lelkiösmeretes és hű munkával összeállított utasítások, melyek a szakbizottságoknak elnököknek, jegyzőnek, pénztárnoknak, ellenőrnek, ügyvédnek számára készültek, ez idő szerint végrehajthatók még nem voltak. Mert az ország s ebben Debreczen városa is olyan körülmények közé jutott, hogy a nyugodt viszonyokhoz szabott intézkedések foganatosítására nem volt sem idő, sem ember. A város munkabíró lakosságának színe, java táborba készült és ment.

Az 1848. szept. 1-én tartott egyetemes értekezlet, melyre vallásügyi miniszter báró Eötvös József a protestans superintendentiákat összehívta, kívül esik a debreczeni ref. egyház röviden összeszorított történetének szűk keretén. Ennyit azonban fel kell említeni, hogy 1848-ban a debreczeni ref. ekklézsia egy maga tett egy választó kerületet; s a debreczeni tractus négy képviselő követe közzül kettőt Debreczen választott, a másik kettőt külön az egyházmegyei többi ekklézsiák választották Debreczen választotta Szoboszlai Pap Istvánt és báró Vay Miklóst,*) a tractus többi ekklézsiái választották Sóltész Józsefet és Karap Sándort.

Az 1848-ik év október havától kezdve, egészen 1850-ig nem tartathatót egyházi gyűlés. Ez időszakasról nincs is egyházi jegyzőkönyv. Az elnökség vezette s intézte az ekklézsiái ügyeket, meg-meghíván hol egyik, hol másik éltes presbytert; s valóban körültekintőnek és előrelátónak kell mondanunk azt a bölcsességet, mely 1849-ben, a magyar kormánynak, a muszka hatalomnak és a német kormánynak változatos parancsaik között, minden nagyobb veszélytől meg tudta menteni az ekklézsiát.

*) Báró Vay Miklós, mint azon időben Erdélyország kormányzója, nem jelenhetett meg Pesten az egyetemes értekezletre, s én — e sorok írója — mint póttag, vettem részt az értekezlet gyűléseiben. Az egész értekezletről részletes naplót vezettem akkor, s e naplót a tiszántuli ref. egyházkerület levéltárának ajándékoztam. Az, a ki a tiszántuli ref. egyházkerület történelmét valaha megírja, közölheti e naplóból, hogy az értekezleten Szoboszlai Pap István nemcsak vezér volt, de ő volt minden mindenkben. Az ő dicsőségének fényéből jutott a debreczeni ref. ekklézsiának is.

C.

A zivataros fergeteg csillapodása után 1850. január 18-kán Poroszlai Fridrik helybeli főgondnok „egyházi tanácskozmányt“ (nem egyházi gyűlést) tartott. Jelen volt két lelkész, az algondnok, a többféle pénztárak kezelői és az egyházi jegyző.

Ezen tanácskozmány jegyzőkönyvében az 1-ső szám alatti tárgy és végzés így van megírva.

„A kerületi főispán Uray Bálint felolvasott rendelete folytán, minden az egyházi kormányzatban forradalom szülte változtatásoknak megsemmisítettnek kelletvén, a mennyiben a lefolyt forradalmi időszak alatt a helybeli egyházi kormányzat is — melynek személyzete százados gyakorlatnál fogva a helybeli prédikátorokból a bel- és kül-tanács tagjaiból és egyházi pénztárnokokból állott — változást szenvedett, a presbyterek száma a népképviselőt alapján 180-ra emeltetvén: ezentul csak azok fognak az egyházi tanács tagjaiul tekintetni és tanácskozmányra meghívanni, a kik a forradalom előtt is annak tagjai voltak; s minden a forradalom alatt közbejött intézkedések ezennel megszüntetvén, a tanácskozásokat illetőleg óvakodni fog az egyházi gyűlés, hogy valamint a forradalom előtt, úgy ezután is, a gyűlésekben minden reformkérdések vagy politikai tárgyak mellőztetvén, azokban csak egyedül ekklézsiái dolgok intéztessenek.“

A főispáni parancs, tovább folytatva, azt adja elő és tudtul, hogy a városi tisztviselők felelet terhe alatt köteleztetnek az ekklézsiái tartozásokat s az egyházi személyek fizetését behajtani. Ennek következtében a tehetségesebb, de fizetni nem akaró lakosok minden egyházi és iskolai adónak befizetésére szigorú eszközökkel is kényszerítettnek.

Szoboszlai Pap István superintendens 1851. május 4-én értesíti Poroszlai Fridrik főgondnokot, hogy a debreczeni ref. egyház részére, presbyteri gyűlések tarthatása tekintetéből, állandó királyi biztosul őt kérte, és a nagy-várad-kerületi es. k. főispán őt ki is nevezte.

Örömmel fogadta ez értesítést az egyházi tanácskozmány, s a közbenjárásért jegyzőkönyvileg nyilvánította köszönetét.

Ekkor a főgondnok előterjesztette azon intézkedéseit, melyeket két év alatt, — míg gyűléseket tartani nem lehetett — a superintendenssel egyetértve tett, s minthogy ez idő alatt pénzt is kellett az egy-

házi pénztárakból kamatra kikülesönözni: e tekintetben történt eljárását is kérte jóváhagyatni.

Superintendens Szoboszlai Pap István, a forradalom után, 1850-től kezdve 1855-ik évig, az egyházi gyűlésekben személyesen soha sem vett részt. Folyvást egy maga elnökölt a főgondnok Poroszlai; sőt az egész 1853-dik év alatt még lelkész sem vőlt a gyűlésben. Majd az 1855-dik évi február 18-kán megjelent Szoboszlai Pap István, elfoglalta az elnöki széket, s a jegyzőkönyv 41-ik száma alatt előadta: hogy „a közelebb lefolyt években történt s közönségesen tudva levő halálozási esetek következtében egyház-gyűlésünk tagjainak száma oly kevésre szállott alá, miszerint — ugy hiszi — mindenki előtt kedves dolgot teend, ha az egyházi kormány tagjainak kiegészítését hozza javaslatba, illetőleg indítványba.“

D.

A Szoboszlai Pap István indítványa nagy örömmel fogadtatott de csak 1855. szeptember 2-kán, tehát már az ő halála után ment teljességbe. Az említett napon ugyanis Márton József lelkész összehívatta mindazokat, a kik még 1844-dik évben lettek presbyterekké. Harmincz vőlt még életben a három lelkészszel együtt, s ez a 30 ember választott 30 új presbytert, úgy hogy a presbyterium, a lelkészeket is beszámítva, 60 tagból állott.

Ha a kiszabott hely szűke engedné: bizonynyal megérdemelné e presbyterium, hogy tagjainak névsorát itt közölném. A város legkitűnőbb polgáraiból alakult ezen testület. Szelidek valának e tagok mindnyáján mint a galamb, de egyszersmind okosak mint a kigyó.

1855. szept 9-én lelkész Márton József elnöklete alatt felolvasztatott a superintendentiának 1818. októberben hozott végzése, mely a presbyterium teendőit magában foglalja.

A legelső és legsürgősebb teendő az vőlt, hogy az elhalt Fésős András helyére lelkész választassék, s elválasztatott ugyanazon napon szept. 9-én Révész Bálint.

Csakhamar ezután az öreg Márton József nagy tisztességgel lemondott lelkészi hivataláról, s szeptember 30-án helyére választatott Révész Imre; az öreg lemondott lelkésznek pedig a presbyterium tiszteletdíjképen haláláig 400 ezüst forintnyi nyugpénzt rendelt.

A presbyteriumnak lelkészválasztási eljárása, az akkori felsőbb parancsok szerint, felterjesztetett a nagy-váradi es. k. helytartósághoz. Ez oda utasította a presbyteriumot, hogy a fontosabb ügyek elintézésére, s épen a papválasztásra is, 60 tagból álló gyűlés, „a községi nagy gyűlések sorába tartozván,“ ilyenek csak országfejedelmi biztos jelenlétében tarthatók.

Erre a presbyterium 1856 : 117. szám alatt tisztelettel válaszolja, hogy „a helvét hitvallásu egyházak eddigi szerkezetében az ugynevezett „községi nagy gyűléseknek“ még eszméje is ösmeretlen, s minden egyházi ügyeit egy és ugyanazon presbyterium által szokta elintézni.“ — Egyébiránt ezentul az olyan presbyteriumok tartását, a melyekben választás történik, jelentse be az elnök.

A kitünő tagokból összeállított presbyteriumnak főgondnoka tovább is Poroszlai Fridrik maradt. Ennek halála után 1857 : 119. sz. a. 45. jelenvölt presbyterek közül 37-nek szavazatával polgármester Csorba János lett főgondnokká Csorba Jánosnak Debreczenből eltávoztása után 1859 : 193. sz. alatti választás folytán Zsombory Imre foglalta el az elnöki s ezzel együtt a helybeli főgondnoki hivatalt.

Ezen többször dicsért presbyterium 1855. szept. 9-től 1861. máj. 26-ig igen nehéz és válságos viszonyok között nagy bölcsességgel vitte és kormányozta a debreczeni ekklezsia ügyeit.

Az államkormány ez időben kemény parancsok mellett terjesztette ki hatalmát előbb az iskolákra, majd az egyházra is.

A főiskolákra nézve roppant pénzbe kerülő követelményeket tűzött ki, melyeket szegény egyházunk meg nem birt. De ha megbirta volna is a szerfeletti költségeket: nem engedte önkormányzati jogait az állam által elragadoztatni, sőt megcsönkíttatni sem engedte.

A szilárd magatartásnak eredménye a nyilvánosság megtagadása lett. A főiskola által kiállított bizonyítványok érvényteleneknek tekintettek. A tanulóknak az érettségi vizsga letehetése végett, N.-Váradra kellett utazniok.

Az egyházi előljáróság tudván, hogy a debreczeni főiskola az ugynevezett „állami nyilvánosságot“ csak 1824-ben kapta meg, s e nélkül is virágzó állapotban élt egy pár század alatt: nem ítélte a nyilvánosság feladását oly veszélyesnek, mint a mily veszélyessé válhatott volna az önkormányzati jog feladása.

A debreczeni ref. ekkléziának ezidőszakaszban, erősen meggyült a baja polgármester s helytartósági tanácsos Csorba Jánossal. Ez, a mit csak lehetett, mindent megtagadott az ekkléziától. A leánytanítók évdijának a város által fizetni szokott pótlékát, csak olyan feltétel mellett akarta kiadatni, hogy ha a városi előljáróság is jogot nyer a leánytanítók választásában vagy elbocsátásában. Midőn a harangozók fizetése iránt kerestetett meg a városi tanács: azt válaszolta „a város csak toronyórt fizet, harangozót tartson s fizessen az egyház.“

Az igen okos és értelmes presbyterium eszélyesen kikerülte a várossal való összeütközést. Midőn pedig Poroszlai Fridrik 1857-ben meghalt: biztos előrelátással — mint fentebb említettett — Csorba Jánost választotta helybeli főgondnokká. Ez erőlködött volna az államkormány parancsait végrehajtani, de a bölcs presbyterium passivitásán megtört minden ereje, és a titkos szavazások miatt soha sem jutott többséghez. Midőn a lelkészek bejelentették a presbyteriumnak, hogy a cs. k. pátenst nem hirdetik ki: eljárásuk — titkos szavazás után — azon végzés mellett hagyatott jóvá, hogy ha az erőszak mindnyájokat, vagy közülök valamelyiket, megfosztaná hivatalától: a debreczeni ref. egyház nem szűnik meg az évdijat részökre folyvást kiszolgáltatni.

Olyan ügyekben pedig, melyek az egyház és iskola javát mozdították elő, vagy a melyek az ekklézsia jogainak megvédését illették, nagy hűséggel pártolták Csorba Jánosban a főgondnokot, s tetteit kelőleg méltányolták. Így például, midőn a superintendentia a debreczeni ekkléziát, a collegiumra vonatkozó localis inspectio jogaiban megrövidítette: Csorbának a superintendentialis gyűlésben tett nyilatkozatát az egész presbyterium magáévé tette, s a localis inspectióhoz való jogát erélyes feliratban vindicálta. Továbbá helyeselték, hogy az elemi iskolák dotatiójára évenként megajánlott 3163 forintnyi városi segélypénzt, a főiskolai szükségletekre is használtatni megengedte.

Valóban nem lehet eléggé magasztalni az 1855-ben alakult presbyterium bölcs kormányzását.

E.

A magyarországi reformált négy egyházkerület egyetemes bizottsága, Debreczenben 1860. szept. 25-kén tartott ülésében azt végezte, hogy „mindenik superintendentia igyekezzék, a maga kebelében a presbyterek választását minél szélesebb alapra fektetni, oly módon,

hogy az egyház szükségeit teljesítő minden önálló ekkleziás tagnak joga legyen a presbyterium tagjai megválasztásában.“ Ezt a tiszántuli superintendens el is fogadta, s ilyen értelemben az egyes ekkleziákat új presbyteriumok választására felszólította.

A debreczeni ref. egyház 1860. nov. 11-től kezdve, 1861. május 16-ig a szükséges előintézkedéseket megtette. Népképviselési alapon 180 tagból álló új presbyteriumot választott. Egyházielnökké megválasztott Balogh Péter superintendens, helybeli főgondnokká Zsombori Imre.

A választás és a presbyterium rendezése, kevés különbséggel azon alapokon s azon utasítások szerint történt, a melyek 1848-ban sinórmértékül vétettek. (A mai szervezet alább olvasható.)

Az 1861-ik évtől kezdve mind a mai napig ilyen módon választottak a presbyteriumok, három három évenként. E szerint 1864. júniusban, a midőn helybeli főgondnokká Kiss Lajos választott, s vitte e hivatalt 1865-ig. Ekkor országgyűlési képviselővé választatván, helyébe lépett polgármester Kovács Lajos, ki is 1867, 1870, 1873-ban ismét és ismét megválasztatván, 9 éven keresztül áldással teljesen vezette s kormányozta az egyház ügyeit.

Az 1876-ik évi választáskor Simonffy Imre, — az áldott emlékezetű egyházi főgondnok Simonffy Sámuel méltó unokája — tiszteltette meg a főgondnoki hivatallal s viselte ezt 1879. novemberig.

Ekkor az ugynevezett „Függetlenségi“ politikai párt választott tömör egyesüléssel új presbyteriumot, s oly szerencsés volt, hogy a helybeli főgondnokságra megnyerte Sápy Sámuel, az egész város lakossága előtt köztiszteletben élő érdemteljes férfit.

Az 1861-ik évtől kezdve 1867-ig, az akkori politikai viszonyok folytán a városi és egyházi előljárók között némi feszültség tartott. A városi hatóság vezérférfiai azon időben teljesen visszavonultak az egyháztól, sőt a presbyterek sorából is kitöröltették magukat. És e feszültségnek az egyház igen sok kárát vallotta; mert rendszeren a gyengébb fél szokta huzni a rövidebbet, s kétségtelen, hogy anyagi szempontból tekintve, az egyház a gyengébb.

Ámde az 1867-től 1879-ig kormányzó presbyteriumok helyrehozták az egyház ügyét. E tekintetben legezészerűbbnek, egyszersmind igen tanulságosnak tartom ide iktatni az egyház jegyzőkönyvéből, az 1879. május 11-kén bevezetett sorokat, melyek az egyház kitűnő tollu

főjegyzőjének Ármós Bálintnak, mint egyuttal az egyháztanács gazdasági bizottsága előadójának szavai:

„A debreczeni ref. egyház szellemi és anyagi ügyeinek 12 évi kedvező fejlődése és haladása annak köszönhető, hogy az ekkleziát képviselő egyháztanács szerencsésen alakult meg 1867-ben, népképviselet alapján és a legszélesebb foku választás útján, de teljes egyetértéssel és minden idegen érdek kizárásával. Azok vettek részt a választásban, a kik az egyház érdekét viselték szívökön s választottak olyanokat, a kiktől meg voltak győződve, hogy minden mellétekintet nélkül egyedül az egyház javára működnek. A városi és politikai élet mezején vívott harcok, és az ezzel járó szenvedélyek egyházunknak életét mindeddig nem érintették.

Tizenkét év óta a választás egyháztanácsunkra háromszor ujult meg, s a választási urnákból mindannyiszor ugyanazon nevek kerültek ki, melyekről már az előbbi évek tapasztalatai bebizonyították, hogy a bennök helyezett bizodalomnak megtudnak és meg is akarnak felelni.

És bent az egyháztanácsban!

Miként az isten házában egyenlők vagyunk, s összeolvadt énekkel zonglunk dicséretet a nagy mindenség urának és fenntartójának: úgy az egyháztanács termében minden szív összeforrott az egyház javának munkálására. És isten áldása nem is maradt el a jóakaratu működéstől. Mert azonkívül hogy az alkotások szilárdak és az egyházra fénythozók valának, egyszersmind erkölcsi hatást gyakoroltak azok másoknál is az egyház iránti érdeklődésre, a mely érdeklődés aztán tettekben is nyilvánkozott.

Nem lehet itt részletesen elősorolni azon adományokat és hagyományokat, melyek ezen 12 év alatt tétettek, de azt fel lehet és fel kell említeni, hogy az ezer forintot meghaladó kegyeletes hagyományok ötvenezer forintnyi összegen felül vannak. Ezeken kívül van még a nemes város igazán fejedelmi ajándéka az ingyeniskoláztatásra; 1868-ban 1000 katasztrális holdnyi földbirtok, 1875-ben pedig 11,000 forintnyi évjáradék; és az évenként építkezési anyagokban kiszolgáltatott gazdag ajándék.

Bizonyval, a ki a multakból a jövőre itélni és következtetni tud, a 12 évi tapasztalatból megtanulhatja, hogy egyházunk jólétére s virágzásának biztosítására mulhatatlanul szükséges, hogy az egyház ügyei körül való eljárásból és annak kormányzásából a világi szenne-

délyek és politikai tekintetek ki legyenek zárva; mulhatatlanul szükséges, hogy a város és egyház közötti jó viszony soha meg ne zavartassék, sőt inkább ápolassék és erősítsék.”

A debreczeni ref. presbyterium mai belrendezésének szabályai.

1. Rész.

Az egyháztanács szervezete.

1. §. Az egyháztanács áll: az 5 rendes lelkészből, kik annak hivataluknál fogva állandó tagjai, és 180 választott egyháztanácsosból.

2. §. Az egyháztanács tagjai 3 évre választatnak, s a 3 év letelével a presbyterium újra alakításának van helye.

3. §. Választási joggal bír az egyházközségnek minden helybenlakó és egyházi tartozást fizető férfi tagja.

4. §. A választás titkos szavazás útján történik, olyanformán, hogy a választási joggal bíró egyháztagok, az e célra köztük annak idejében kiosztandó szavazati ıvekre, az általuk presbyternek ohajtott 180 egyén nevét felírván: az így betöltött ıveket, az erre kitüzött határidőben, az illető utcabeli szavazatszedő bizottságokhoz, személyesen beadják.

5. §. Választható az egész város területéről, az egyháznak minden helyben lakó teljes kora és egyházi tartozást fizető férfitagja; kivéve azokat, kik írni olvasni nem tudnak, mint szintén azokat is, kik bünygi kereset avagy fenyték alatt állanak.

6. §. Az időközi lemondások vagy halálozások által netalán ürességbe jött presbyteri székek a választás alkalmával legtöbb szavazatot nyert póttagoknak behívása által töltenek be.

2. Rész.

Az egyházi kormányzatról.

7. §. Az egyház ügyeinek kormányzását gyakorolják:

a) a közgyűlés. Ennek elnökei most: lelkész és superintendus Révész Bálint, világi részről: helybeli főgondnok Sápı Sámuel.

b) az állandó szakbizottságok: ugymint,

1. Nevelésügyi bizottság; elnöke most Könyves Tóth Mihály. E bizottság szerves alkatrésze az iskolaszék. Elnöke jelenleg Némethy Lajos.

2. Gazdasági bizottság. Elnöke Nagy Ferencz.

3. A reformált vallásu szegények ápolójának városi és egyházi vegyes bizottsága. Legutóbbi elnöke volt Zagyva Imre.

III.

A koronkinti presbyteriumok intézkedései az egyházi dolgok körül.

a) Templomok.

Debreczen sz. k. város 1790. május 3-kán az előbbi törvényes állapotjára visszahelyezkedvén: tisztújítást tartott; a senatorok nyolczra leszállított számát tizenkettőre kiegészítette. Ezen tanácsstagok lettek aztán az egyház presbyteriumának is tagjai a nagy Domokos Lajos kurátorsága alatt.

Csakhamar elébb az ispotályi templom fedelét kellett kijavittatni, majd a régi nagy templom pádimentomát kellett egy singnyivel felebb vétetni, minthogy a templom környéke annyira feltöltődött, hogy az eső, kivált ha zápor volt, a templomba befolyt. Magában pedig a templomban tavaszonkint víz szokott felfakadni. A régiség által megemésztett kathedra helyett is ujat kellett csinálni. Ilyen czélből a predikátorok oda utasítottak, hogy az ekklézsia költségeit előre terjeszszék a gyülekezet elébe, hogy 1792. szeptember 30-án, mint vasárnapon, elég bőven adakozhassanak a hivek. Nagy számmal jártak ez időben templomba, úgy hogy a nagy templomi urasztalához, a hová szokott tódulni a sok ember, rostélyos ajtót kellett készittetni.

A meglehetősen kijavított s felesinosított templom azonban tíz év mulva, 1802. június 11-én megégett az ő tornyával és a mellette levő veres toronynyal együtt. Megégték a templom körül levő parochialis házak is Predikátori lak kettő, kántori lak kettő, professori lak öt. A consistorialis ház. Ephorium. Főzőház. Megégett a collegium is és ehez tartozó professori ház: kettő. Leányiskolai épület három. A toronybeli harangok összeolvadtak, a veres toronybeli nagy harang leesett s megcsorbult. Megégett Péterfia és Mester-utcának egy része, továbbá Hatvan, Nagy-uj-, Kis-uj- és Német-utca. Ilyen nagy tüzről még a protokollumok sem szólnak, mióta 1564-ben ugyanezen templom a város nagyobb részével együtt megégett.

Hogyha e roppant romlást elgondoljuk, és azt a temérdek költséget, a mely megkivántatott nemcsak a romlások helyrehozására, hanem

a mai időben látható nagyszerű templomnak is egészen újból építésére, továbbá az említett parochialis és iskolai házak felépítésére: alig tudjuk elhinni, hogy az a rengeteg pénzösszeg mind egy fillérig önkéntes adakozásból gyűlt össze 15 esztendő alatt. Az évenkénti adakozás — a mai pénzérték szerint számítva is — túlhaladta a harmincz ezer forintot.

Nagy részletességgel elő van adva jegyzőkönyveinkben a mostani nagy templomnak kik által és kiknek gondozása alatt történt felépítése. Ezekre e rövid dolgozatban kiterjeszkednem nem lehet*), csak a végeredményt említem meg, hogy t. i. ezen nagy templomban az első istentisztelet igen nagy ünnepélyességgel 1819. november 14-én tartatott.

Ugyanezen nagy templomot a földrengés 1834-ben erősen meg rongálta. A kijavítás, majd 1844-ben a palakő helyett rézzel borított fedél készíttetése, 1847-ben kimeszeltetése, a székeknek újból és diszesen festése, ismét sok ezer forint összegnek adakozás útján előállítását vette igénybe.**)

Ezeken kívül a kis templom fedelét is két ízben kellett javíttatni, a legutóbbi években pedig egészen újból csináltatni. Az egész templom újból építését tárgyazó indítvány már 1827-ben megtétetett, s nehéz vajadások után 1862-ben több módosítással elfogadtatott, 1863-ban

*) A nagy templom Péterfia felől eső tornyának aljában van egy emlékirat, melyet Diószegi Sámuel készített, s mely 1806. ápril 16-án tétetett helyére. Másik emlékirat a keleti torony gombjában van. Azt készítette Sárváry Ferencz, s betéttetett a gomba 1845. július 20. — Érdekes mindenik. Lásd Szücs István „Sz. kir. Debreczen város története“ című könyvének III. kötetét 893 — 899. l.

Ugyancsak ezen nagybecsű munkában érdekes történeti jegyzetek vannak az urasztali edényekről és a harangokról. — Az egyházi jegyzőkönyvben, a parányiságokra is kiterjedő leírások mind együvé vannak szedve, s a jegyzőkönyv végén együvé foglalva.

**) Nem tartozik ugyan magára a debreczeni ref. ekkleziára, de hozzátartozik ezen nagy templomnak épületéhez azon történeti tény, hogy 1849. ápril 14-én ezen épületben hirdettetett ki a „Függetlenségi nyilatkozat.“

Megemlítésre méltó azon eljárás is, melyet az orosz főhadi parancsnokság kiküldöttjei követtek el 1849. augusztus 3-án. A templom minden zegét-zugát felkutatták, hogy nincsenek-e valahol a karok deszkázata vagy a padimentom alá fegyverek elrejtve. Követelték a templom kryptájának kulcsát is. Mire a tiszteleltre méltó öreg lelkész Márton József méltóságos phlegmával válaszolta: „a hol krypta nincsen, ott kryptakulcs sincsen.“ Hát a szenteket s főpüspököket hová temetik? kérdezé egy főtábornok. — „Szenteink nincsenek, lőn a válasz, „püspökeink pedig a köztemetőbe nyugszanak. Porok ők is.“ — „C' est une religion la plus raisonnable“; mondá a tábornok, s vége szakadt a fegyverkutatásnak.

pedig a hívek fel is szólítottak adakozásra. Az eredmény meglepő volt. Egy év alatt 50,000 forintnyi készpénz-ajánlat gyűlt. Továbbá egyes gazdák elvállalták, hogy 1000 szekér homokot és 500,000 téglát behordatnak. A szegényebbek 1000 gyalog napszámot megajánlottak.

A már meghatározott újból építés azonban némely okoskodóknak s kákán is görcsöt keresőknek szeszélye miatt ismét elmaradt. A befizetett pénzt az adakozók visszavehették. Legtöbben behagyták, s az ilyen adakozók beleegyezése mellett a begyűlt pénzből az egész kis templom jelenlegi alakban kívül-belül diszesen kijavított.

A kis templom mellett már 1792-ben is voltak az egyházi pénztár javára jövedelmező boltok. Ez az intézkedés 1875-ben ismét előkerült, s a kis templom körül félkörben jövedelmező árucsernok építtetett mintegy 60,000 forintnyi költséggel. E bazár évi tiszta jövedelme ezentul tőkésítettik s a kis templom újból építésére szolgáló alapítványhoz csatoltatik.

Vége még az ispotályi templom belső részének igen diszes rendezése, tornyának, órájának kijavitása is sok költségbe került.

Az ezen időszakaszban élt buzgó hívek nemes jótékonytsága még a következő nemzedékek vallásos szükségeinek teljesítéséről is gondoskodott. A Szombati-Vörösmarti alapítvány 40,000 frtot kamatozott egy új templom építésére. Az új templomnak a czegléd-utcza végén levő szép térségen, már 1827-ben alkalmas helyet adott a nemes város s azt mindjárt akkor telekkönyvezettette is az egyház javára.

b) Templomi istenitisztelek. Egyházi szertartások.

1. Vasárnapokon, a templomi istenitisztelek alkalmával, egy pár énekvers eléneklése után, Bibliaolvasás következik.

A reformációtól kezdve mindig állandóan szokásban volt a bibliaolvasás mindenik templomban. Több visszaélés miatt 1858. novemberben, a presbyterium előtt indítvány tétetett ezen szokásnak megszüntetésére. De 1859. 26. szám alatt ezen végzés hozatott: „a bibliaolvasás mind a magyarországi kisebb s nagyobb gyülekezet, mind a külföldi ref. egyházak nagy részében századok óta törvényesen fenáll és nagy sikerrel gyakoroltatik, s úgy látszik, hogy ily általános és üdvös voltánál fogva az egyes gyülekezetek eltörlési hatalmának felette áll. Czélszerű és mulhatatlanul szükséges azonban, hogy a szentírás-olvasási rendtartás az egész évfolyamra részletesen kidolgoztassék, s min-

den vasárnapi és ünnepi órára alkalmoszerüleg kiválasztassék az akkor olvasandó rész. Az így leendő kidolgozás a lekipásztorokra bizatik.“

A bibliaolvasás után hosszabb éneklés következik. Ezt követi az imádság, az igehirdetés vagy predikálás; ezt a könyörgés.

Ezek után következik a jegyespárok kihirdetése, az alamizsnálkodásra felhívás, a megáldás és a berekesztő éneklés.

Mihelyt a most közhasználatban levő „Énekeskönyv“ elegendő mennyiségű példányban ki volt nyomtatva: 1817. ápril 27-én megkezdődött az istenitiszteletnél az új énekek éneklése; s 1817. június 8-án szóba hozatott a presbyteriumban: „kell-e orgonát bevinni az új nagy templomba vagy nem?“

„Találkoztak — így van a végzés — nevezetesen a secularis urak közül, a kik ezeken az okokon: 1) hogy ez is a templom ékességére tartozik; 2) neveli a buzgóságot; 3) segíti a szép éneklést, állították, hogy kell. De kivált az ecclesiasticusok ellentmondottak azért: 1) mert a protestantismus és reformatió lelkével ellenkezik a czerimóniák szaporítása az istenitiszteleben. A mit a bódog emlékezetű Reformátorok a képekkel együtt kihánytak a templomokból: nem kell azt, csupán a külső érzésekre utalgtván, újra bevinni. 2) Sok költséget okoz az ekklézsiának, nem annyira az orgona felállítása, mint a fentartása, s a mellé kívántató orgonista, kinek mindjárt házról és fizetésről kell gondoskodni. 3) Most még nem is lehet részünkről való alkalmas orgonistát találni. 4) Felette sok kárát vallja mind az idevaló iskola, mind a vidéki iskolák; mert egyéb tudományok mellőzésével kénytelenek lesznek tanulóink a muzsikát tanulni, a midőn ezen ekklézsia példájára más ekklézsiák is orgonát csináltatván, nem viszik ki őket rektoroknak, ha csak orgonázni nem tudnak. Ide járul, hogy szegény ekklézsiáinkban most is megvan az a hiba, hogy inkább a kevesebb hasznu tornyok építésére fordítják az ekklézsia kevés jövedelmét, mint az iskolák építésére. Sok helyen van szép torony s rongyos iskola. Miért adnánk újabb okot, hogy a pompára fordítsák inkább a költséget, mint a szükségesre és hasznosra. Végre orgona nélkül is tudunk énekelni szépen.“

A gondolkodásmód néhány rövid év alatt annyira megváltozott, hogy 1831. évben a tehetősebb polgárok adakozásra szólítottak fel, s oly kedvező eredménnyel, hogy 1836-ban már beállította a nagy templomba az orgonát egy bécsi orgonaépítész, 8550 conv.forintért.

Idők teltével 1861-ben özvegy Auer Andrásné, született Hóffer Mária Zsuzsánna hagyományozott a kis templomba állítandó orgonára 10,000 conv.forintot, azon feltétel mellett, hogy ezt magyarországi s magyar orgonaépítész készítse. El is készítette debreczeni születésű Kiszél István, az orgonakészítésben országra szóló kitűnő művész, ki azonban előbb meghalt, mintsem a munkája collaudáltatott volna.

Hajdanta egyes családok a maguk költségén külön székeket csináltattak a templomba. E miatt számtalanszor kiűtött a székek feletti villongás, s e villongások lecsendesítése — a jegyzőkönyvekbe foglalt jelentések szerint — a kiküldött presbytereknek ugyancsak nehéz munkájokba került. Az új nagy templomban ez a szabadság egyes családoknak meg nem engedtetett. Csak néhány czéh volt felhatalmazva, hogy a czéhbeliek számához képest két vagy három széket csináltathasson. A presbyterium rendezte el a templombeli székeket, meghatározván, hogy a vasárnapi istenisztelet alatt hol üljenek a mesteremberek, hol a szántóvetők, a kereskedők, a honoratorok, a magistrátus és a communitás. Sőt azt is megrendelte a presbyterium, hogy a czéhbeli legények székében elől az atyamester üljön, s ez vigyázzon az ifjaknak templomhoz illő magaviseletére.

Nem lehet elmellőzni annak felemlítését, hogy a közönséges istenisztelet kiváló ünnepélyességgel tartatott a Reformáció három százados ünnepén, 1817. december 7-én, a kis templomban. Ez alkalomra külön énekeket is írtak: Sárváry Pál, Tatai Sándor, Szoboszlai Pap István.

Predikált Földvári József. Imádságot készített Benedek Mihály, melyet az egész egyházkerületnek minden templomában elmondottak e napon a predikátorok. A deákok énekkara énekelte a LXL zsoltár 3. 4. versét, az 5. verset pedig énekelte az egész gyülekezet. Következett hét kisdédnek Tatai Sándor által megkereszteltetése. Ekkor az énekkar a Szoboszlai Pap István által írt gyönyörű éneket mondta: „Jóhis! míg földi életed tartott, hozzád eresztetted Te örömet a vesvesemőket. Sőt öledbe vetted őket. Öled meg, kérünk, ezeket. Az ártatlan kisdédeket. S mint a víz ömlik fejekre: Ugy töltsd szent véred fejükre.”

Prédikátor Márton Józsefmondotta el a confessionalis könyörgést és a feleletet elmondarván, a megtérőknek a Jézus nevében bűnböcsöndöt hirdetett. Agendázott Benedek Mihály superintendens. A

communicálás alatt felváltva énekelt a nép és a deákok énekkara. Végül a 179. dicséret első és utolsó versét énekelte el a gyülekezet.

Adakozás végett e napon a város szegényei valláskülönbség nélkül ajánlottak a hivek munkás szeretetébe.

2. Hétköznapokon, az éneklésen és könyörgésen kívül bibliai magyarázatok tartottak s tartatnak maiglan is. Régibb időben, hétköznapokon is, nagy gyülekezetek szoktak lenni a templomban. A városi tanács is rendszeresen s naponkint megjelent. A bibliai magyarázatra nézve 1879: 80. szám alatt a presbyterium úgy intézkedett, hogy Hétfőn és Szerdán az ó-testamentomi, Csőtörtőkön pedig és Pénteken az új-testamentomi szent könyvek magyaráztassanak, a bibliai sorrend szerint. E gyakorlat 1855-ben változott annyiban, hogy most mindenik lelkész a maga tetszése szerint választ mind az ó-, mind az új-testamentomi könyvek közül egyet, s ezt elejétől kezdve végeig folyvást magyarázza.

Kedden és Szombaton csak éneklés és könyörgés van.

3. Keresztelés rendszerint hétköznapokon történik a templomokban. Lehet azonban bármikor is kereszteltetni a parochiákon vagy ha úgy tetszik polgárházaknál is.

4. Urvacso-ra osztás Debreczenben tizszer van évenként. Karácsonkor, Husvétkor, Pünkösdkor, s az ezen három nagy ünnepet megelőző három vasárnapon. Továbbá advent első vasárnapján. Ezen kívül van a böjti, aratási és ujbóri communio.

A presbyterium 1806-tól kezdve gondoskodott a rabok lelki javára is az úri szent vacsora kiszolgáltatásáról, bizván ezt a külvárosi praedikátorra.

A sorkatonaságnál szolgáló hiveink rendszerint a gyülekezettel együtt szoktak urvacso-rát venni. Az egyházi előljáróság 1853-ban a Don Miguel ezredbeli legénység számára 200 darab énekeskönyvet ajándékozott.

5. Házas párok esketése, kivéven a poenitentziális heteket, s minden héten a szombatot és vasárnapot, bármely napon történhetik. E kivételes napokon is adhat a superintendentens engedélyt. A közönséges esketés szerdán van, templomban déli XII órakor. Tetszés szerint lehet az esketést végrehajtani parochián és polgári háznál is.

A presbyterium 1807-ben a lelkészeknek meghagyta, hogy sohasem iskolázzott, s általában az istenről és esküről fogalommal

sem bíró jegyeseket a legsarkalatosabb hitczikkekre tanítsák meg az eskütétel előtt.

6. Temetés. A debreczeni ref. egyházban régi időktől fogva csak kétféle szertartású temetés volt, praedikációval vagy énekszóval. A presbyterium 1872-ben négyféle szertartást állapított meg: praedikációval, vagy orációval, vagy imával vagy csak énekszóval.

A harangoztatás temetések alkalmával csak 1855-től kezdve van szokásban. Ingyenes harangoztatás az 1859: 246. sz. végzés szerint csak a superintendenst, a szolgálatban álló vagy nyugalmazott lelkipásztorokat, végre a helybeli fő- és algonodnokokat, ezeket is csak saját személyökre illetik.

A nagy templomban nem előbb mint 1835-ben engedtetett meg a temetési szertartás; orgonával pedig csak 1841. óta.

A halottaknak 48 óra multával temethetése iránt 1796-ban adatott ki a szabályrendelet.

A temetők rendezését, a temetkezési helyek örökáron megvásárlását, s a sorban temetkezést több ízben tette tanácskozás tárgyává a presbyterium. Legutólszor az aestheticus szellemű Komlóssy Imre sürgette 1876-ban egy szakértő küldöttség által beadott igen szép tervnek végrehajtását. De bizony! e tekintetben nem történt semmi, noha a presbyterium elfogadta a szép tervet. Temetkezik tehát minden család oda, a hol üres helyet talál, s a mely neki tetszik.

7. Egyházi fegyelem. A hajdani presbyteriumok figyelmet fordítottak arra is, hogy mind ők, mind a nép gyakorolják a templomba járást. Az 1815: 21. számú végzés szerint: „kötelességévé teszik egyházi uraiméknak, hogy a templomban és az ur asztalánál meg nem jelenő embereknek neveit jegyezzék fel és adják be.“

A külön élő házaspárok, az egymással viszálykodásban élő atyák s fiak consistorium eleibe állítottak. Az adulteriumot elkövető férfiak s nők egyiránt, ugy a megesett személyek is poenitentzia tartásra s az ekklézsiának megkövetésére kényszerítették. Az öngyilkosokra nézve a temetési szertartás a legszigorubbán eltiltatott, még énekszót sem volt szabad hallatni.

Ez a puritán szigor gyakorlatban volt 1840-ig. Ez idő óta az egyházi fegyelem elhanyaglott, s mai időben alig van csak jele is. Történt azonban egy pár példa a jelenlegi presbyterium előtt is. Mindkét esetben személyes gyűlölség volt az indok, s a fegyelmi eljárásra nem került a sor.

c) Jótékony intézetek.

1. Egyházi árvák. A debreczeni ref. egyház a 6 éven túl levő olyan árvákat, kiknek mind apjuk, mind anyjuk elhalt, vagy a kiknek csak anyjuk van életben és nagyon szegények, felveszi taníttatásra, s a tanulási idő alatt 12 éves korukig ruházattal és tankönyvekkel ellátja. Ruházatul kapnak a fiúk: két pár fehérruhát, egy pár csizmát, posztó nadrágot és felső öltönyt; a leányok két pár fehérruhát, egy pár csizmát, szoknyát, ujjast. Iskolai kézikönyveket fiúk s leányok kapnak a szerint a mint az illető tanító feljegyzi.

Az árvák felvevését a presbyterium a nevelésügyi szakbizottság által eszközli. Az elnök az utczabeli presbyter által megvizsgáltatja a folyamodó körülményeit. E folyamodás a nevelésügyi bizottság gyűlésében tárgyalatik, s az árva körülményszerűleg vagy ruhabeli és könyvbeli, vagy csak könyvbeli jótéteményre felvétetik. A könyvek beszerzése az elnökre, a ruhaneműek beszerzése s elkészíttetése egy küldöttségre van bízva. Minden utczában van egy árvafelügyelő bizottság s mindeniknek egy elnöke a presbyterek közül.

A segélyezési költség évenként 1400—1500 forintig emelkedik, mintegy 100 árvára. Fedeztetik e kiadás részint alapítványi tőke kamataiból, részint perselypénzből. Az egyházi árvák javára való adakozás kihirdettetik a templomokban: Uj év első napján, Nagypénteken és Áldozócsötörtökön. E célra mai időben is meglehetősen összegecske gyűl mind a három templomban. Ezenkívül találkoznak évenként olyan jólelkű keresztyének, kik végrendeleteikben megemlékeznek az egyházi szegény árvákról, s 10—20 forintot hagyományoznak.

Kiemelendő azon bölcs gyakorlat, melyszerint a kitünő észtehetséggel megáldott szorgalmas és jó magaviseletű árva fiukat 12 éven túl is ruházza s tankönyvekkel ellátja az egyház mindaddig, míg a gymnasiumi osztályokat bevégezik, és saját erejükből eltáplálhatják magukat. Nem egy-két előkelő tisztviselővel, orvossal s mesteremberrel dicsekedhetik az egyház, kik mint egyházi árvák képezték ki magukat, önmaguknak s a társadalomnak javára.

Nevezetes és különös figyelemre méltó azon sajátos helyzet, melybe a nemes város kezelése alatt levő árvatartó (orphanotrophialis) pénztárra nézve az ekklézsia maga juttatta magát.

Sz. kir. Debreczen város 1760-ban, a szorongató háborus körülmények között, 30,000 forintot kölcsönzött a m. kir. aerariumnak. Midőn ez összeg visszafizettetett volna: a város Mária Terézia ő felségének szabad rendelkezése alá felajánlotta az egész összeget; Mária Terézia ő felsége pedig 1775-ben a Forgáchiana commissio felterjesztett jelentésének 53-ik pontja szerint, az egész összeget visszaajándékozta a városnak, hogy abból Debreczen városában árvatartó intézet állittassék.

Ez időszakban Debreczen lakosságának alig tette egy huszadrészt a róm. katolikusok száma. A helytartó tanács azonban azt követelte, hogy a felállítandó árvaintézet csakis a róm. katolikus árvákra tartozik. E miatt mintegy 80 éven keresztül folyt a vitatkozás, és sem református, sem róm. katolikus árvák nem részesültek jótéteményben. Így a pénzalap mindig szaporodott. Végre a városi tanács 1830-ban *via facti* belement a jótéteményezés gyakorlásába, s valláskülönbőség nélkül gondozta az árva gyermekeket.

A felekezetek közötti véleménykülönbőség azonban nem szűnt meg, tartott tovább is, sőt tart mind e mai napig.

Ugyanis Ferencz József király ő felsége 1861. január 5-én kelt legfelsőbb elhatározásával azt rendelte, hogy a „Mária Terézia“ nevet viselő alapítványból a róm. katolikus és mindkét protestáns felekezetű árvák javára két külön nevelőintézet állittassék fel. — Ki is jelöltetett egy bizottság, mely az alapítványi pénzalapot, házat s ennek külső földjét kétfelé osztotta.

A róm. katolikusok tetteleg át is vették a részökre adott pénzt és házat. Fel is állították a „Teréziánium“ nevű árvatartó intézetet.

Ugyanekkor felszólított a debreczeni ref. ekklézsia is, hogy a másik felerészt vegye saját kezelése és intézkedése alá.

De a presbyterium 1863. május 15-én kelt végzésében kinyilatkoztatta, hogy a kétfelé osztást s az elosztásnak módját sem igazságosnak, sem törvényesnek nem tekintheti, sőt reményli, hogy ő királyi Felsége a pénzalap megosztását a róm. katolikus és protestáns lakosok számára aránylag hajtatja végre; addig pedig, míg ez megtörténnék, továbbra is a nemes város kezelése és felügyelete alatt hagyja azt az összeget, melynek átvételére felszólított.

Később 1869. december 9-én Debreczen város közgyűlése, ez ügyre vonatkozólag minden tekintetben felvilágosító, kimerítő, indokolt,

terjedelmes kérvényt adott be az országgyűlési képviselőházhoz. De a kérvény sorsa ekorig még véget nem ért.

Ezen csak reformált vallású árvákat illető pénztár állása 1881. január 1-én 209,179 ffrt volt.

2. Reformált eklezsiái árpolda. A város mellett délkeletre fekvő 7725 négyszög ölnyi fákkal beültetett téren van a „Szegények árpoldája“, hol több épületben 24 szobában laknak a szegények. Ez árpoldához adatott volt a mellette levő legelőből 1858-ban, s telekkönyveztetett 1861-ben 7703 négyszög ölnyi terület, mely azonban tényleg máig sem csatoltatott hozzá.

Az intézet a ref. egyház tulajdona. Ugy azonban, hogy az épületek fentartója a város, a mennyiben törvény szerint minden község a maga szegényeiről gondoskodni tartozik, mely gondot itt a ref. egyház a várossal eleitől fogva megosztotta.

Czélja az intézetnek a Debreczen városában született, az idők terhe alatt elszegényedett s elöregedett református lakosoknak ápolása, eltartása; miáltal el lehessen érni a kitűzött másik nagy czélt is, t. i. az utcánkinti kóldulás megszüntetését. De fájdalom ez utóbbi czélt mai napig még el nem érhattük.

A létszám kezdetben 100 volt, későbbben 140, jelenleg 156 és pedig 66 férfi, 90 nő, kik is nemök szerint különszobákban laknak.

Az intézetbe felvett szegények élelmet, ruházatot, mosást, fűtést kapnak. Könnyebb betegek az intézetben a városi tisztí orvosok által gyógyittatnak. Nehezebb betegek a polgári kórházba vitetnek. Ha ott hálnak meg, a kórházbeli szokás szerint a város költségén temettetnek el. Ha pedig az intézetben hálnak meg, vagy rokonaik viszik ki s temettetik el, vagy az e czélra gyűjtött temetkezési alapból egyszerű, de tisztességes egyházi szertartással tétetnek sirba.

Mint hogy az árpolda közös fentartója a ref. egyház és a nemes város: a fentartás terhe természetesen közös. Ehezképest az évi költség felét a város, évnegyedenként az árpoldai pénztárba az egyház kezelése alá szállítja. Ad ezenkívül évenként 50 öl fát. A költség másik felét fedezi az egyház, részint az árpolda évi jövedelmeiből, p. o. persely, munkadíj, ajándék stb. (1880-ban 1342 forint), részint az egyház kezelése alatt levő alapítványokból e czélra elkülönített összeg kamataiból.

E közös teherviselésnél fogva az intézet kormányzasi és felügyeleti joga is a két testvér-testület között van egyaránt felosztva. Az intézetet igazgatja — közvetve — egy szakbizottság, mely áll az elnökfelügyelőn kívül, a presbyterium által kinevezett 4, és a városi képviselő testület által kiküldött 4, összesen 8 tagból, és az egyház főjegyzőjéből. A jegyzőkönyv az egyháztanácsához évenként felterjesztetik. Közvetlenül igazgatja az intézetet egy felügyelő, két alárendelt közeggel, kik a szegények erkölcsi viseletére, ételekre, szobabeli tisztaságra, ruházatokra, általában a jó rendre — a felügyelő utasítása szerint felvigyáznak.

Emelkedik az ember lelke, midőn a keresztyéni szeretet ez áldásos intézetét, a mai rendezése szerint, megtekinti.

Számtalan izben vette tárgyalás alá a presbyterium ez intézet sorsát; s egy félszázad alatt, számtalan akadályok legyőzése után, jutott el a ma már elért célhoz.

Méltó tisztelettel lehet és kell megösmernünk, hogy ez intézet mai czélszerű rendezését leginkább néhai Zagyva Imre lelkésznek köszönhetjük. Igaz, hogy az anyagi nagy áldozatot, az épületek fentartását s a 8000 forintnyi évjáradékot a ref. egyház és a nemes város teljesíti: de az intézet éltető lelke az elnök Zagyva Imre volt. Ő 1842-ben lett külvárosi lelkészszé, s mindjárt hivataloskodása kezdetén, nagy gonddal és fáradsággal rendezte az alamizsnák biztos gyarapodását és hűséges beszédét. Több eféle jótékony intézetet meglátogatott. Az ott szerzett s itt alkalmazható tapasztalatokat életbeléptette. Az intézet helyiségét mind egészségi, mind diszesítési tekintetből szépen befásította. Fúratott egy kútat, mely a legjobb ivóvizet szolgáltatja nagy bőséggel az intézetben lakóknak, az iskolás gyermekeknek, a környéknek.

Szellemileg is kitünő eredményeket hozott létre. Óvodát állított már 1843-ban. A vegyes fiu- s leány-iskolát elkülöníttette 1852-ben. Az ápodai szegények vallásos szükségéiről igazi lelkipásztori hűséggel gondoskodott mindég.

Valóban, a milyen méltó dicsekedése a debreczeni ref. ekklézsiának és a nemes városnak e jótékony ápolda: épen olyan méltó erkölcsi előismerést s tiszteletet vívott és érdemelt ki magának Zagyva Imre.

IV.

A debreczeni reformált egyház és a debreczeni ref. iskolák közti viszony.

A reformált hitfelekezet életében az egyház és iskola ügye oly elválhatatlanul össze van forrva, hogy egyiket a másiktól külön szakítani nem lehet.

Okvetetlenül fel kell említeni az iskolákat azon jogviszony tekintetéből, a melyben ez iskolák a ref. egyházhoz állottak s állanak mindezideig.

a) A főiskola. (Collegium).

A debreczeni városi és egyházi előjáróság 1790. előtt és a kilenczvenes években jóval nagyobb mérvben gyakorolta a collegiumra való felügyeletet mint a tiszántuli superintendensia. Az 1790-dik év körül azonban, a professorok Sinai Miklós vezetése alatt függetlenségre törekedtek. Tetszésök szerint akartak a collegium vagyonával rendelkezni is. A hatalmas Domokos Lajos, mint helybeli egyházi főgondnok legyőzte e törekvést. Sőt a collegium szellemi és anyagi igazgatását egészen a debreczeni ref. ekklezsia jogkörébe vonta, oly módon azonban, hogy a superintendensianak névleges, de nem tényleges felsőbb felügyeleti jogát nemcsak nem kisebbitette, sőt inkább magasabb tekintélyre emelte. Új törvények hozattak 1795-ben mind a tanárookra, mind a tanulóokra nézve.*) A tudományok új tanrendszere megállapított, s alkalmazkodás végett a tanároknak kiadatott. Domokos Lajos megírta az ő híres munkáját „Deductio regiminis ecclesiastici ab initio reformationis“, és az ebben előadott elveket megvalósította, szigoruan alkalmazván mind az egyház, mind a főiskola kormányzásában.

Tagadhatatlan, hogy a debreczeni collegium, a Domokos Lajos kurátorsága alatt, nagyon virágzó korszakát élte. A Domokos Lajos

*) E korszak jellemzésére érdekes a consistorium 1798 : 36. sz. alatti végzése. — „Báró Vesselényi Miklós ur kéri, hogy míg a muzsikusi megérkeznek, engedjék meg a hegedülő deákoknak a komédiában való muzsikálást.“ — Végzés: „Minthogy a magyar uraságok nagyon a fejekbe vették, hogy a komédia a magyar nyelv fentartására mulhatatlanul szükséges, hogy ellenökre ne láttassék dolgozni a consistorium, megengedtetik a muzsikálást, de nem fekete ruhában, hanem valami színes kaputban.“

által előre kiszemelt, külföldön képeztetett új professorok, Budai Érsaiás, Sárváry Pál, Széplaki Pál, egyről egyig kitűnő tanárok voltak. A collegium vagyona is nagy hűséggel és ritka pontossággal kezeltetett. A budai zsinat kánonja szerint 1792 : 74. szám alatt Erdei Péter választott a collegium perceptorául.

A presbyterium, Domokos Lajosnak 1803-ban történt halála után is, igyekezett megtartani s folytatni felügyeleti jogának gyakorlását.

Főgondnokká választott Domokos Imre 1804 : 69. szám alatt jelenti, hogy „a Superintendentia valamely tudománybeli planum készítésére deputatiót nevezett ki, s akarja tudni a consistorium opinióját; mert, mivel a legelső iskola a debreczeni, s mások is ettől várnak: ennek az ekklézsiának szükségesképen szólójának kell lenni a dologba. — Végzés: Írásba kell tenni, hogy épen most adatott be studiorum planum a felséges consiliumra, és még erre sem jött válasz. Aztán, ha változtatást kellene is tenni: épen nem akarja ez ekklézsia, hogy szokatlan canalisról jöjjön. Mert ezen ekklézsia nem ösmer olyan conferentiát, a mely igazgasson és praescribáljon; annyival inkább, mert az iskola inspectiójának, azon tekintetben is, hogy mit tanítsanak, eleitől fogva ususában volt. Sajnálja, hogy a venerabilis superintendia most ezt az ekklézsia hire nélkül akarja elindítani és munkába venni. Ezt az írást be kell adni a superintendenciára “

A következő esztendőben a legnagyobb erélyt a leégett collegium felépítése körül kellett kifejtteni, mit nemes buzgósággal teljesített is Simonffy Sámuel, mint az egyháznak és a főiskolának helybeli főgondnoka.

Majd az európai háborus korszakot követte a pénz devalvatiója, s a tőkepenzekkel bíró intézeteknek, ezek között a debreczeni collegiumnak is erős károsodása.

E kedvezőtlen körülményeket igen eszélyesen felhasználta az egyházkerületi főgondnok Péchy Imre, és szerencsésen el is érte azon czélját, hogy a főiskola mind anyagi, mind szellemi tekintetben a superintendia suprematiája alá kerüljön, s az addig hatalmas debreczeni presbyterium nagyon is alárendelt felügyelet gyakorlására szorítottassék.

Péchy Imre egyházkerületi főgondnok, az ország protestans kitűnő nagy emberei mellett is, az elsők között foglalt helyet. Nagy észtehetősége, tudományos sokoldalú képzettsége, s vicepalatinusi méltósága,

országos tekintélyre emelték, s veleszületett hajlamánál fogva szeretett és tudott is nemcsak kormányozni, de uralkodni is.

Kivül esik ezen dolgozat körén az ő egyházkerületi böles intézkedéseiről szólni. Itt csupán a debreczeni ekkleziát illető eljárását kell felemlitenünk, a mennyiben az ekkleziái előljáróságot vádolta, hogy a superintendenciában ő közötté s a lelkészek között támadott viszálykodásnak éltető lelke épen a debreczeni presbytérium. E tekintetben tulzott volt az ő állítása. Belátta ezt a négy superintendencia general-conventje is, s a debreczeni ref. ekkleziának a collegium irányában való jogait méltányolta, elösmerte, s e jogok gyakorlását igazságosan szabályozta.

Az 182 $\frac{1}{4}$ -ki generalkonvent ide vonatkozó — s a királyi felség által is megerősített — határozata így szól :

„Meggyőződött a generalis convent most is tökéletesen a felől, hogy valamint közönségesen a főtiszteletü tiszántuli superintendencia, ugy különösen maga a debreczeni ref. ekkleziia is, a kebelökben levő ref. collegium iránt mindenkor a jóltevőségben vetélkedő édesatyai dajkálkodással viseltettek ; s hogy a jusbeli vetélkedés által a közjó, a haza és az iskola virágzása ne szenvedjen, és hogy egyszersmind minden kedvetlen különbözések alkalmatossága — ő cs. k. felsége kegyelmes parancsolatában kijelentett atyai kívánsága szerint is — gyökeresen kiirtassék : egyező értelemmel a következőkben állapotott meg :

„Küldjön ki a superintendenciale consistorium a főkurator és superintendens urak előlülése alatt egy deputatiót, mely az ekkleziia egyenlő szamu követeivel, s a csupán tanácskozás végett meghívott professorokkal, az üres kathedrára a kandidatusok közzül egyet elválaszson. Mely elválasztást a törvényes megerősítés végett a superintendenciale consistoriumnak — hol ugyis a localis curatoratusnak követei ismét jelen lesznek — azon deputatio jelentse be. A helyben hagyott választás adassék a debreczeni localis curatoratusnak, a szokott meghívás és bevitel végett tudtára Továbbá,

„Az iskolára való főbb felvigyázás kétségenkívül a főtiszt. superintendenciát illetvén, ezen jussa a tiszántuli superintendenciának sértetlenül megtartassék, oly módon, hogy az immediata inspectióbn az ekkleziái localis curatoratusnak, mint helybeli nagyjóltevőknek legjobb módja lévén, s az iskola sorsában való részvétele eddig is mindenkor hálásan tapasztaltatván : nevezzen ki a localis curatoratus a

maga kebeléből egy állandó deputatiót, mely álljon 3 városi seculari-sokból, egy helybeli praedikátorból, s mindig az iskola rectorprofessorából.

„A debreczeni ref. ekklézsia localis curatorának, a superintendentiale consistoriumokban, coadjutor curatori ranggal való ülése legyen.“

Az ekklézsiai presbyterium, a collegium irányában ekképen szabályozott jogát, folyvást gyakorolta s gyakorolja ma is, jelenleg oly módon, hogy elnöke és küldöttjei által résztveszen az egyházkerületi tanügyi bizottság gyűléseiben s a közvizsgákon; választott tagjai által pedig résztveszen a főiskolai gazdasági tanács gyűléseiben; mely gazdasági tanácsnak állandó rendes elnöke mindig a debreczeni ref. egyház helybeli főgondnoka. E gazdasági tanács szervezetet 1842-ben.

A localis curatoratus jogát 185^o/₉-ik évben erős veszély fenyegette, midőn a superintendencia — hogy az akkori debreczeni kurator Csorba János személyétől megmenekülhessen — a maga kebeléből nevezte ki a localis inspektorokat. A presbyterium nem tekintette ez ügyet a Csorba személyének ügyül; úgy tekintette, mint a presbyterium s ennek elnöke ellen elkövetett sérelmet. Ehez képest a superintendencia végzését el nem fogadta, de sőt indokolt felterjesztésében a végzés elleni protestatióját beadta. A superintendencia azonban, a Csorba János 1859-ben történt eltávozása után, visszalépett a végzés végrehajtásától, s megszűnt a viszálykodás.

Legutóbb 1876-ban vólt ismét egy kis zsurlódás. Ekkor a presbyterium részletes tervet készített s adott be a superintendenshez a localis inspectióra nézve. Tárgyaltatott is e tervjavaslat a főiskolai tanügyi bizottságban: de nem fogadtatott el; s maradt az egész ügy az előbbi állapotban.

A mi a főiskolának, Debreczen város és a debreczeni ref. ekklézsia által, anyagi segélyzését illeti: e tárgy tulajdonképen a collegium történetéhez tartozik. Ennyit azonban a legujabb időből mégis csak meg lehet említeni, hogy 1862-ben a főiskolára új fedél kellett. Került 26,446 forintba. Ebből 9323 forintot a debreczeni ref. ekklézsia fedezett, tehát egyharmadrésznél többet. Továbbá Debreczen város és a ref. ekklézsia, évenként állandóan 10,000 forint készpénzt fizet a főiskola javára, s ad tanári lakhelyül négy házat.

b) Népiskolák.

A debreczeni ref. egyház mindig kitünő gondot fordított a népiskolákra.

Már a XVIII-ik század elején nyolcz leányiskolája vólt, ezek száma már 1795-ben tizre szaporodott. Ma van 20 leányiskolai tanterem, ugyanannyi tanítóval. Egyedül a külvárosi ispotályi iskola vólt vegyes egészen 1852-ig, midőn itt is külön leány- és külön fiu-iskola jött létre.

Fiúiskolák 1864-ig központosítva a collegium épületében valának, nagy kárára a népnevelésnek, nagy hasznára a collegiumi felsőbb tanulóknak, kik a régibb időkben élelmezést és pénzbeli jutalmat nyertek az elemi iskolabeli gyermekektől. Ma már az utczákon van öt fiúiskola 11 tanteremmel, s ugyanannyi tanítóval. A collegiumi épületben pedig van 7 tanterem ugyanannyi tanítóval.

Az utczai iskolák felállítását kérték és sürgették már 1824-ben a csapó- és czegléd-utczai lakosok, s 1846-ban el is határozta az egyháztanács, hogy mind a 6 utczában fiúiskolákat is kell építeni. A magyar szabók pedig a vasárnapi iskolát is sürgették; s e célra évenként fizetendő 60 conv. forintot ajánlottak. De mindezen szép szándék végrehajtását megakadályozta az 184 $\frac{8}{9}$. évi katastropha.

Egyébiránt az egyháztanács az elemi iskolákra nézve időről-időre intézkedett. Tanrendszert állapított meg 1796 s 1812-ben; utasítást is adott a tanítóknak; taneszközöket is szerzett. Midőn a fiúiskolákra Zákány József neveléstani professor szembetünő sikerrel teljesítette a felügyeletet, 1829-ben felkéréteit, hogy terjeszsze ki gondját a leányiskolákra is. Rendszeres tanácskozmányok tartattak s a népiskolák a haladó kor követelményeihez képest módosítottak. Fésős András lelkes a tanügyek buzgó és szakavatott előmozdítója, a tanítók tanácskozásait vezette, s ezek az ő elnöklete alatt 1847-ben már rendes „Értekezleti jegyzőkönyvet“ vezettek.

Az 1868-ki közoktatási országos törvény mintegy ujjá teremtette az iskolák életét. A nemes város 1000 hóld földet, majd 1875-ben 11,000 forintnyi évi járadékot adván a népiskolai nevelés szent céljára, s így az egyházi előljáróság az ingyeniskoláztatást egész teljességében életbe léptetvén: a legörvendetesb virágzásnak indultak az iskolák.

Az egyháztanács elrendelte, hogy mindenik tanteremnél évenként húsz-húsz forintot lehet felhasználni, a szükséges tanszerek és tanszerek közök beszerzésére

Mióta a képviseleti uton választott presbyteriumok kormányoznak : ezeknek nevelésügyi szakbizottsága vezérelte s igazgatta az iskolai ügyeket. E bizottság 1869-től öt tag által hajtatta végre a határozatokat s ezektől vette a jelentéseket és javaslatokat. Az ötös bizottság megszűnt 1877-ben, a midőn a jelenlegi „Iskolaszék” szervezetet, s az egyháztanács által megállapított szabályok szerint átvette és áldásos sikerrel folytatja az iskolai ügyek kormányzását; időről-időre beterjesztvén jegyzőkönyveit a nevelésügyi bizottságnak, mely most már csak a nagyobb fontosságú kérdéseknek elvileg megfelejtésével foglalkozik, s a közvizsgákon veszen részt.

A tanítók is nagy szorgalommal s mondhatni lelkesültséggel igyekeztek a maguk kiképzésén. Pénzbeli segílyt nyervén az előjáróságtól, felutazhattak Pestre a népiskolai tanítók országos gyűlésére, sőt felutazhattak Bécsbe 1873-ban a világkiállitáskor, s az ily utazások eredményéről hasznos jelentéseket tettek. Találkoztak közöttük olyanok is, kik egy vagy más czélszerű tanszereknek vagy javító, vagy épen feltalálói voltak.

A népiskolákkal összeköttetésben vólt néhány évig a „felnöttek oktatása”, s összeköttetésben van maiglan is az „isméltő iskoláztatás.”

Az iskolaszék gondoskodik az „iparos tanoncok” és a „realiskolai” osztályokban tanuló növendékek vallásbeli oktatásáról is.

Az egyházi előjáróság kellőleg méltányolta a tanítók nemes igyekezetét. Némely kitünőbbeknek jutalmat adott. A szolgálatban tisztelettel megöszült s 50 évig tanítóskodott egyéneknek jubileumi ünnepélyt rendezett, s őket diszes emlékkal megajándékozta. Általában a tanítói karra nézve az országos gyámintézet jótéteményeit kiterjesztette 1878-ban

Az iskolai épületekről mindig a nemes város gondoskodott.

c) Leánynevelde.

A ref. egyháztanács a leányok nevelésének szükségés és hasznos vóltáról meg lévén győződve, már 1824-ben munkába vette a leány-

növelde létrehozását. Igazgatóul akkori bécsi professor Márton József kéretett fel s ajánlkozott is. De a szerződés a nagy követelések miatt meg nem kötött.

Az egyházi előljáróság azonban folytonosan szem előtt tartotta a nagy cél, s tanintézeti helyiségül megvette 1832-ben a kistemplomhoz harmadik házat, mely akkor „Váczy-ház“ név alatt volt ösmertes. Később en czegléd-utcán a „Halmágyi-ház“ eladóvá tétetvén, a Váczy-ház áruba bocsátatott, s tizezer conventiós forintért el is adatott. E pénzen vette meg az egyház a Halmágyi-házat, mely most is a leánynövelde helyiségül szolgál.

Felállítottatott a leánynövelde 1840-ben, Steinacker Gusztáv igazgatósága alatt. E művelt és tudós igazgatót azonban a göllniczbányai ág. hitv. egyház meghívta lelkészévé 1843-ban. Ez időtől kezdve az intézet egészen 1859. évig szünetelt.

Özvegy Valkó Károlyné asszony 1860-ban átvette az intézetet s vezette 1872-ig.

Utána igazgatóvá választatott Tánczos János magán-növelde tulajdonosa. Mielőtt azonban munkához foghatott volna, meghalt. Ekkor egy évig Dr. Palay Miklós vezette az intézetet, míg végre 1874-ben jelenlegi igazgató tanár Dóczy Gedeont nyerhette meg az egyház.

Ez időtől kezdve sok költséget fordított az egyház az intézet épületének czélszerű berendezésére. De e költség bőven jutalmazva lón, mert Dóczy Gedeon igazgatása alatt ezen leánynövelde gyönyörű virágzásra emelkedett, s a növendékek létszáma az 1881. évben 160 volt.

Tervben van, hogy a VIII osztályu intézethez még IX-dik és X-dik osztály is csatoltassék, mely két osztályban kiváltképen a női munkákat tanulnák a növendékek. — Reménylenünk lehet, hogy az egyház a nemes város segítségével a kitüzött czélhoz eljut.

V.

A debreczeni ref. egyház viszonya a debreczeni egyházmegyével és a tiszántuli egyházkerülettel.

A debreczeni ref. egyház mindig tiszteletben tartotta az egyházi törvényeket, s a fokozatos felsőbbség tekintélyének hódolt.

A történeti fejlődés azonban olyan helyzetbe hozta, mely a többi egyházaknak mintegy fejevé tette, s a fokozatos egyházi felsőbbséghez való viszonyában külön szabály alá rendelte.

Említve volt, hogy az egyház helybeli előjárósága ugyanazon egyénekből alakult, a kik egyszersmind a városnak előljárói is valának. A debreczeni főbíró és magastratus pedig országosan nagy tekintélyű olyan tanács volt, melyre a tractusnak csak felfelé lehetett néznie. Említve volt, hogy az államkormány még a superintendensekkel sem volt egyenes és közvetlen összeköttetésben egészen 1822-ig. A püspököt vagy az egyházkerületet illető helytartósági rendeletek a debreczeni főbíróhoz küldettek, s ennek kezén keresztül jutottak a püspökhöz. Kiváló figyelmet érdemel azon körülmény is, hogy az egyházmegyei esperestek s egyházkerületi püspökök nagyobb részint épen a debreczeni lelkészek valának. És — végre — nem lehet el nem ösmerni azt, hogy a vezéri szerep s az anyagi segélyadás, mind a hitfelekezet, mind a collegium javára szükségképen tulsulyra juttatták a debreczeni egyházat, elannyira, hogy a superintendensek az egyházmegyékhez intézett körleveleket a debreczeni egyházhoz külön küldötték meg.

Ezekhez képest tehát, a Gelei-Katona kánon szerint, a tractus folyvást fenhatósági jogot gyakorolt a debreczeni lelkészek és tanítók választásánál. Esperesti beegyezés kivántatott mindig s kivántatik ma is mind a lelkészek, mind a tanítók beállítására. S hogy ha az esperest és az egyház között peres kérdés támadt: a tractus ítélete a superintendentiához fölbeztetett. Így például 1831-ben Lakatos József, kinek választásakor az esperest megtagadta a consensust, csakis a superintendencia végzése után foglalhatta el debreczeni lelkészi hivatalát. — Más egyéb tekintetben nem volt s most sincs a debreczeni ekklézsia a tractus felügyelete alatt, sem az iskolákra, sem az egyházi ingó vagy ingatlan vagyonokra nézve. Itt nem volt és nincs mai napon is ugynevezett „Canonica visitáció.“ Esperesti currensek jegyzőkönyve sem volt soha.

A superintendencia irányában egyedül a főiskolára nézve gyakorol kivételes jogot a debreczeni ekklézsia, az 182 1/2-diki konvent fentebb előadott határozata szerint.

E sorok írójának egyéni véleménye szerint az 1881-ik évi zsinati előmunkálatban ki kellett volna emelni a debreczeni ekklézsiaét, s külön törvény alá venni, mint a miképen ezt az ország Budapesttel tette.

Mert bizonynyal a ref. hitfelekezet törvényhozási jogkörében Debreczen olyan, mint a minő az országban Budapest. Ezen vélemény elő is terjesztetett a zsinati előkészülettel foglalkozó konventen két ízben. Előbb 1877. november 14-én, később 1879. szeptember 10-én, a presbyteriumok szervezése feletti tanácskozás alkalmával. De e véleményt a konventi tagok agyon hallgatták. Némelyek pedig a debreczeni egyháznak még a történeti, sőt szerződési vagy ítéleti alapon nyugvó jogait sem vették figyelembe. Egyedül az egyház főjegyzője Ármós Bálint szólott ezek mellett férfiasan 1881. november 14-én, a főkurátor gróf Dégenfeld Imre pesti palotájában tartott előértekezleten.

Az 1881-ki debreczeni zsinat sem részesítette külön figyelemben a debreczeni ekklezsiát; az igaz, hogy a debreczeni ref. egyház presbyteriuma se tett lépést ez ügy érdekében.

VI.

Lelkészek és helybeli főgondnokok 1791-től 1881-ig.

a) L e l k é s z e k.

Benedek Mihály	1780—1821-ig
Hunyadi Ferencz	1782—1795-ig
Szikszai György	1792—1803-ig
Gál András	1795—1803-ig
Földvári József	1795—1830-ig
Diószegi Sámuel	1803—1813-ig
Kassai Péter	1809—1813-ig
Tatai Sándor	1814—1819-ig
Márton József	1814—1856-ig
Szoboszlai Pap István	1819—1855-ig
Budai Éσαιás	1822—1841-ig
Lakatos József	1832—1840-ig
Fésüs András	1841—1855-ig
Könyves Tóth Mihály	1842—1849-ig
Nagy József	1853—1872-ig
Révész Bálint	1855
Révész Imre	1856—1881-ig
Balogh Péter	1860—1870-ig

Könyves Tóth Mihály	1871*)
Némethi Lajos	1873

Külvárosi lelkészek:

Gál András	1792—1795-ig
Mester Ferencz	1796—1813-ig
Szoboszlai Pap István	1814—1819-ig
Varga András	1819—1832-ig
Vecsei József	1833—1836-ig
Könyves Tóth Mihály	1836—1842-ig
Zagyva Imre	1842—1882-ig.

A megnevezett 20 lelkész között egy sincs, a kinek életpályája egy vagy más tekintetben különösebb kiemelésre méltó nem volna.

Voltak, a kiknek hatása az egész tiszántuli egyházkerületre, vagy épen az egész hitfelekezetre kiterjedt.

Igy a praedikálásra nézve némelyek egy-egy iskolát alakítottak csupán példáik által.

Hunyadi Ferenczet és Benedek Mihályt a dogmatikus praedikátorok tekintették vezérökül.

Szikszay György után indultak, a kiket a szó nemesebb értelmében pietistáknak szoktak nevezni.

A nagy Diószegi Sámuel iskolájához tartoztak, habár csak nyomába is alig léphettek, az ugynevezett physico-theologusok.

Földvári Józsefet a moralisták ösmerték mesterökül.

Szoboszlai Pap István a sentimentalis iskolát nyitotta meg s felülmulhatlan szónoklatának hatalmával elbűvölte bájolta mind a hallgatóságot, mind a korabeli tehetségesebb és kitünőbb lelkészeket, kik a nagy mestert követni életök feladatául tüzték ki.

Némelyek (itt fel nem sorolható) tudományos munkáik kiadása által lettek országra szóló nevezetes tudós írókká, mint Hunyadi, Szikszai, Diószegi, Budai, Révész Imre.

Némelyek végre, mint püspökök az ő kormányzói bölcsességök s

*) Könyves Tóth Mihály 1849-ben 20 évi fogságra ítéltetett. Kegyelmet nyert hét év múlva 1856-ban. Szolgált mint egyházkerületi levéltárnok és mint a superintendonsi hivatal irodájának vezetője 1863-ig. Ezután szolgált mint **Karcsagi lelkész** és heves-nagykunsági esperes 1871-ig. Ekkor jutott vissza **Debreczenbe**. Ez oknál fogva fordul elő a neve kétszer a lelkészek sorában.

erélyességök által emelkedtek köztisztelet tárgyává, mint az igazán kösziklaszilárd jellemű Balogh Péter.

Mindnyájan egytől egyig áldásosan teljesítették, mint helybeli lelkészek, mindazon kötelességeket, melyek az egyház és az iskolák jólétét s virágzását előmozdították.

Egyébiránt a debreczeni legkitünőbb s történelmi nevezetességű lelkészek élet- s jellem-rajzát a tudni vágyók megolvashatják Szücs István „Sz. kir. Debreczen város történelme“ czimű munkája III-dik kötetében a 912—919. lapokon; a Révész Imre életrajzát pedig az 1881. évi politikai és egyházi hirlapokban.

De én sem állhatom meg, hogy kiválasztottképen fölne mutassam a közelebbi korszak két nagy emberét, Szoboszlai Pap Istvánt és Balogh Pétert.

Szoboszlai Pap István született 1786-ban Uj-Fehértón jómódu nemes családból. Atyja György volt, anyja Sárvári Juliánna. Külvárosi lelkészszé lett 1816-ban, belvárosi lelkészszé 1819-ben.

Ugy látszik, mintha a természet különös gonddal alkotta volna őt egyházi szónokká. Egész külsején meglepő nagyszerűség ömlött el. Nem volt rajta semmi, a mit testi szépségnek mondhatnánk, sőt ábrázatát épen nem szépnek mondjuk, egész lényét mégis kellemessé, sőt megnyerővé tette a tekintélyes férfiasság és a kellő mértéket soha tul nem haladó illemes nyájasság. Termete nyulánk, magas majd egészen egy ölnyi, sovány, csontos. Feje még magas természetéhez képest is nagy. Homloka magas és széles; vakszemeinél az erek oly szembetünöek, hogy midőn praedikálás alatt vére tüzesebb forgásba jött, azok feszülését s dagadását lehetetlen volt észre nem venni. Szemei gyönyörűek voltak s még 60 éves korán tul is oly égők és ragyogók, mint egy 30 éves férfié. Orra nagy s hosszú. Ajkai kissé szélesek és husosak, állkapczája erős, de inkább széles mint csúcsos. Hangja tompa, mély, vastag, és mégis rendkívül hajlékony, olvadékony, mint a violoncello-é. Nyelve halk mozgásu, de oly folyékony, hogy évek leforgása alatt csak egyszer sem történik meg rajta, hogy valami szón megakadna vagy azt kétszer kellene egymásután kimondania. Testállása méltóságos és szónoklás közben kezén s fején kívül semmi tagjai sem mozogtak. Midőn ez az alak a kathedrába lépett s egy pár perczig tartott áhitatos meghajtás után összetett szép fehér kezeivel felegyenesedett: olyan majestas lengte körül, melynek hasonmását én egyházi szónokon soha

sem láttam, és e majestas a tárgy fenségéhez képest sokszor delejes hatása sugárokkal tündöklött. Miket a magyar és németországi egyházi híres szónokok előadásában fenségest találtam: azok egyesülten valának meg Szoboszlai szónoklatában, s adák meg ennek mind a színházi declamatiótól, mind a világi vagy politikai szónoklattól különböző s az egyházi szónoklatot ilyenné tevő majestást, az oly ritkán található vallásos kenetet.

Egy ily kitünő s ritka egyházi szónoknak, oly központi helyen, minő a reformált hitfelekezetre nézve Debreczen, nagy hatása volt mind a főiskolai ifjuságra általában, s különösen a theologusokra, mind a praedikátori ifjabb nemzedékre. És valóban ő egy új iskolának, az ugynevezett *sentimentalis rationalismus*nak lőn megkezdőjévé s vezérévé. Ilyen szelleműek nyomtatásban megjelent minden dolgozatai 1842-ig, s az ilyen dolgozatoknak és hatásos szónoklatának lőn eredménye az, hogy észet és szivet kielégítvén, hallgatóságának rétegei közé behatott, s a közönség legműveltebb és legeggyűbb tagjait egyaránt megnyerte. Tetőpontján deelt szónoklatának ragyogó napja 1825-től 1828-ig, midőn mint országgyűlési praedikátor szolgált vala Pozsonyban, s világi eszélyességgel és politikai finom tapintattal készült praedikatióiba oly erélyesen tudta belélelni a vallásos ihletettséget. Az ő diétai praedikációi mesterművek.

1841-ben püspökké, majd 1845-ben királyi tanácsossá lett. Mint püspök *orthodoxus confessionalistának* vallotta magát nyilván, s ilyennek is tanusította mind egyházi szónoklatában, mind egyházi kormányzásában. Ehittani fordulatot a következő eseménynek lehet és kell tulajdonítani. A „Pesti Hirlap“ erősen sürgette az ágostai és helvét hitvallásu felekezetek unióját, mit Szoboszlai egyáltalán nem szeretett. Majd az „Egyházi és iskolai Protestans Lap“ is felkarolta ez eszmét, s midőn egyfelől a németországi *rationalis* hajlamot nagyon pártolta és a *deutsch-katholisch* mozgalmakról, általában a vallásos forrongásokról tudósításokat közlött, másfelől a *symbolicus* könyveknek is XVI-dik századbéli tekintélyét alább szállította. Szoboszlai mindezekben társulati dissolutiót látott; s a protestáns két felekezet egyesült conventjén nyíltan kimondta, mikép a tervezett uniónak (az ő meggyőződése szerint) nemcsak hogy egy uniált felekezet nem leend eredménye, de sőt több felekezetekre oszlunk; mert lesznek uniáltak, s maradnak ó-reformátusok és ó-lutheranusok;

a *deutsch-catholicismust* pedig egyenesen keresztyén-ellenes intentionak tartotta. Ilyen körülmények között ment vala fel Bécsbe, ott királyi tanácsossá lett kineveztetéseért hódolatát bemutatandó. Ez alkalommal (mint hazajövelekor többönk jelenlétében elbeszél) minister Metternichkel két óra hosszáig értekezett a protestánsoknak magyarországi állásáról és németországi mozgalmáról. Ez értekezést azon ígéretével végezte be, miszerint mint püspök mindent elkövet, hogy a reformált hitfelekezetnek ugy tagjai, mint kiváltképen lelkészei szorosán ragaszkodjanak a Magyarországon törvényesen bevett helvétiai vallástételhez. Minek következtében a legközelebbi egyházkerületi közgyűlésen határozatba is ment, hogy az esperesti kánonszerű látogatás alkalmával minden praedikátornak asztalán kitéve legyen bibliája mellé a *helvetica-confessio* is, akár latin, akár magyar példányban.

Kevéssel ezután 1842. évben tervezte s fel is állította a *practica-theologiai* tanszéket a lelkészek kellő kiképezése végett, és e tanszékre biztos előrelátással elválasztatta a ritka ékesszólásu, kivált az imádságoknak mind készítésében, mind elmondásában páratlan mester, s általában nagyra született, nagyra termett Révész Bálintot.

Megkísérlem Szoboszlait mint egyházi kormányzót is jellemezni.

Hitfelekezetünknel az egyházi kormányzás sokkal nehezebb, mint azt egyelőre gondolni szokták. Nehéz főleg két oknál fogva. Egyik ok, hogy 1645-ben készült kánonaink a kor szükségének kellőleg meg nem felelnek, s nagy mesterséggel lehetett akár a mai eseményeket avult formákba beleszorítani, akár az avult formákat mai eseményekre feszíteni, a nélkül hogy egyik vagy másik ne törjék, ne szakadjon. Másik ok, hogy az egyházkerületi hatóság nem bir *physikai* kényszer eszközeivel határozatainak végrehajtására. Ennéfogva ugy kellett alkalmazni módosítani a határozatokat, hogy ezek végrehajtására elég erővel birjanak a vallásos erkölcsi indokok, és csak a legvégsőbb szükségben kelljen a világi hatóság segélyéhez folyamodni, mint oly kétélü fegyverhez, mely könnyen több kárt mint hasznot okozhat. Szoboszlai mindkét nehézségen diadalmaskodott, s kormányzását az eljárásban erélyesnek, a kivitelben sikeresnek tapasztaltuk.

Rendkívül erős tehetsége volt Szoboszlainak arra, hogy az embereket megnyerje. Nem erkölcsi megnyerést értünk. Ő e nagy világban egy élő lényt sem talált, kinek tartózkodás nélkül bizalmat, barátságot ajándékozott volna; s viszont egy élő lény sem volt, ki neki igazi

barátja lett volna. Így állott ellenségek irányában is. Ő senkit sem gyűlölt teljes szívből, s viszont őt sem gyűlölte senki teljes szívből. — Az emberek megnyerésén ő társadalmi értelemben s érdekekben dolgozott, s dolgozott szemes figyelemmel, ernyedetlen kitartással mindenütt mindenütt az alsóbb osztályoktól kezdve fel a legmagasabbakig, ha csak a mennyiben azokkal érintkezésbe kellett jönnie. — Debreczenben hol az élet folytonos surlódásai közben kikerülhetlennék látszott, hogy olykor-olykor természetes minőségében meg ne lepettecsék, legnehezebb volt győzelemre jutnia. Még is célt ért. A fontossággal bírógényének változása alatt az ő magaviselete változatlan maradt. Ő nem az egyénekhez, de az általok viselt hivatalok sulyához ragaszkodott. Három egymást követő bíróg. Bösörményi Pál, Rakowszki Dániel, Poroszlai Fridrik, észtehetségben, jellemben különböző, sőt a két első egymással épen ellentétes természetű volt: de ő mindegyik irányába úgy tudta magát viselni, azon percztől kezdve, midőn egyik kidőlt, másik fellépett, mintha legkisebb változás sem történt volna; s tulajdonkép ő rá nézve nem is történt, mert neki nem ez vagy amaz egyéniség, hanem a bíróg kellett.

Az egyházkerületi segédgondnokokat mind előkelő családból származott urakat, a legválasztottabb udvariassággal nyerte meg; midőn odavezette őket, a hová akarta: gyönyörűen el tudta velük hitetni, hogy azok vezették őt a szövevényes uton. Ezen választott udvarias modor pedig állott az ő ugynevezett conferentia tartásában, mely eljárásából leginkább kitetszik kormányzói bölcsessége tapintatos emberösmerete. Ugyanis közgyűlések alkalmával meghívta házához a legjelentékenyebb egyéneket, hogy a másnap szönyegkerülendő tárgyat minden oldalról hányják-vessék meg. Meghívta még azokat is, kik vele ellentétes nézetben valának, hogy jóelőre megömerhesse az ellenvetéseket, s felkészülhessen azok ellen. A meghívottak órákig elvitatkoztak nála. Ő az ügy érdeméhez hozzá sem szólt, csak vezette a tanácskozást, s jegyezte a szükségesnek ítelt érvek és ellenokokat. Végre előadta saját combinált véleményét szerényen és ellenállhatlan szónoklattal. Ha elfogadtatott az ő véleménye (a mi mindig megtörtént), akkor oly szívesen, mint csak tőle kitelt, köszönmegajelenvoltak fáradtságos részvevését, mely által szerencséséssé lé az ügyet teljes tisztaságban felfogni és megérteni; pedig épen úgy tudta és értette azt, mielőtt egy lélekkel is értekezett volna. A megh

vott uraknak azonban jól esett az ilyen nyilatkozat, s volt, a ki valóban hitte, hogy ő igen szükséges tagja vala e conferentziának.

Birt Szoboszlai a tanácskozásokra nézve olyan előnnyel, melyet senki más meg nem szerezhetett, s mely nélkül hasztalan volt ő mellette bárkinek is feltűnni s dönteni törekvő igyekezete. Ez előnyt ő az által szerezte meg, hogy az egyházkerületi jegyzőkönyveket s archivumbeli okmányokat ösmerte, sőt áttanulmányozta. Így teljesen ismerte mindazon különféle módosításokat, intézkedéseket, melyek mind általában a hitfelekezetre, mind különösen az egyházkerületre nézve történtek. Ösmerte mindazon erélyes és lelkes feliratokat, melyekkel az egyházkerület vagy az egész felekezet nevezetesen nagy kérdésekben az államkormány elébe járult. Ilyen ösmerekkel gazdagon nem szükségelte ő azok tanácsát, kik a multakból mit sem tudtak, kik csak ámultak, midőn hallották az ügyek teljesen kimerítő remek előadásait. Ezeket azonban ő mindig úgy terjesztette elő, hogy a jelenlevők mintegy vegyék át magoknak, s ez átvett kincsekkel ők brillirozzanak a közgyűlésben. A közgyűlések vezetésében, a tárgyalások reasummálásában, a határozat vagy ítélet elnöki kinyilatkoztatásában olyan tökélylyel birt, hogy e tekintetben még legnagyobb antagonistái sem tudtak benne nem hibát, de csak fogyatkozást is kimutatni. — Szoboszlai minden kétségen kívül az egyházkerületi tanács tagjai felett olyan első volt, ki után sem másodikat, sem harmadikat nem lehet számítani, s olyan elnök, ki ha világi pályán áll, akármely felső vagy legfelsőbb táblának is diszére válandott.

Legislegnagyobb szerencséje azonban az volt, hogy mellé elnöktársul, egyházkerületi főgondnokul az eléggé nem magasztalható, országosan nagy tekintélyű Báró Vay Miklóst rendelte a gondviselés.

E nagy főrral folytonos levelezésben volt s leveleinek dústartalma nem kevés befolyással volt az 1843-ki vallástörvények megalkotására, melyeknek létrehozásában első vezér volt Báró Vay Miklós. Ugyancsak e nagy főrral való szoros, benső, mondhatnám barátságos összeköttetés juttatta oda, hogy az ország által maiglan is hálás emlékezettel tisztelt József főherczeg nádor is figyelmére méltóztatta, sőt levelével is megtisztelte.

Az 1848. évi szeptemberben Pesten tartott ama nagy egyetemes értekezlet, melyet Báró Eötvös miniszter hívott össze s melyben jelen volt a magyarországi 5 reformált és 4 ágostai hitvallásu supe-

rintendia, valamint az unitáriusok felekezete is képviselve volt. E protestáns 10 superintendentia értekezletén tünt ki legerőteljesebben Szoboszlai lángesze. Az akkori áramlat csaknem elsodrotta a felekezeti iskolákat, s az országgyűlésen a leghatalmasabb demokrat képviselők igyekeztek megsemmisíteni a protestánsok önkormányzati jogát az iskolák ügyében. A 10 superintendentia közgyűlésén mintegy Neptunus csillapította le a dagályos hullámokat, s hatalmas szónoklatával döntő diadalt nyert. Hasonló szilárdságot tanusított, midőn 1855-ben gróf Thun Leo birodalmi minister Bécsbe hívta össze a protestánsok bizalmi férfiai. A hosszas értekezést egy ő magához és a protestáns felekezet-höz méltó memorandum benyújtásával fejezte be; mely memorandum itthon csak halála után bontatott fel, s tartalmából meg lehetett itélni, hogy a bécsi minister által készített terv, a legfontosabb kérdések körül, az ő nézetei szerint javított ki. Alig hiheti az ember, hogy a debreczeni főiskolát s különösen annak gymnasiumát a nagy hatalom ellenében meg tudta védeni az által, hogy lelket hódító főpásztori körlevelében a veszély nagyságához illő adakozásra felbuzdította az egyházkerületet s 200,000 conv. forintnál nagyobb összeget gyűjtött.

Hogyha idők teltevel világot látnak naplói és jegyzetei, továbbá a Báró Vay Miklóshoz intézett levelei, az 1848-ki egyetemes értekezlet naplójának jegyzetei, végre a Bécsben tartott conferentiának emlékmaradványai, melyeket Szoboszlai maga jegyezgetett fel: olyan gloria sugározza körül az ő emlékezetét, melynek fénye meg nem homályosodik soha. Bizony! mindenhai dicsőségére válik a debreczeni ekklezsia bölcs előjáróinak, hogy a páratlan egyházi szónokot, lángeszű kormányzót már tanuló korában fölismerték, s lelkipásztorrá elválasztották, sőt a külföldi akadémiákon való kiképeztetését anyagi segélyadással is előmozdították.

Meghalt a reformált hitfelekezet századokra szóló e nagy embere 1855. aug. 11-én 69 éves korában.

* * *

Minden korszaknak meg van a maga kitünő embere.

A mit végrehajtani nem lett volna alkalmas Szoboszlai Pap István: azt végrehajtotta az utána következett püspök Balogh Péter.

Született Szatmármegye Nábrád nevű helységében 1792. február 12-én. Meghalt 1870. november 11-én, 79 éves korában.

Ugynevezett „tudós“ nem volt. Még a modern nyelvekbeni jártassággal sem birt. De volt sokoldalú olvasottsága, a latin classica irodalomban jártassága. Volt éles észtehetsége, tiszta erős ítélete, kemény vasakarata. Volt a környező nagy emberek bölcs tanácsait felösmérő s elfogadni hajlandó természete. Volt minden önzéstől ment, igazán a közérdekért hevülő szíve, nemes ambíciója, s mindenkifelett a kormányzóban nélkülözhetlen azon tulajdona, mely szerint a vele és együtt munkálkodó felsőbb s alsóbb rendű egyéneket a legszerencésebben tudta kiválasztani.

Ez által könnyítette meg az azon időben sokfelé rángatott püspöki hivatal terheit. Három helytartósággal; u. m. a budai, nagyváradai és kassaival, továbbá a temesi bánsággal és a határőrvidéki katonai commandóval kellett levelezni, s az utóbbiakkal német nyelven. De ő elbirta e terheket, mert ifju fővel lett a nagy-szalontai egyházmegye esperestjévé, s tapasztalás tanította meg kormányozni, okosan engedni okosan parancsolni. Szoboszlai őt szerette, s a konventekre örömet választatta maga mellé társul.

Igy jutott el az ő nemes lelke ama nagy czél eléréséhez, hogy mind az iskolai, mind az egyházi ügyeket az 1856-tól 1860. május 14-ig folyvást tartott küzdelmek alatt megmentette, s épségben adta át a következő nemzedéknek.

Külső alakja imponans volt, kivált feje, ábrázata, s erős termete.

Valóban nagyszerű jelenet volt, midőn 1860. január 6-án a kistemplomban ezerek jelenlétében hallatta püspöki nyilatkozatát, s a császári biztosnak megmondta, hogy az államkormány tiltakozása ellenére is megtartja a közgyűlést.

És talán még nagyszerűbb vagy magasztosabb volt azon jelenet, midőn a főiskola udvarán, 1870. május 5-én, egy emelvényen napsugarak fényében állott, s az Istenben vetett erős bizodalomnak egész lényét átható kifejezésével tartotta beszédét, majd leszállván, tette le a collégium három szárnyu új épületének alapkövét.

A nagy veszélyek meg nem rettentették soha. Midőn az erőhatalom püspöki hivatalától való megfosztással s állami fogságba hurczoltatással fenyegette: léleknyugalmát megőrizte. De a kicsinyes bántalmak, apró sértegetések bosszussá tették. Ő 1855-től kezdve egészen 1860. júliusig nagy-szalontai lelkész volt, s Debreczenben nem tartózkodhatott folyvást és állandóan. De a debreczeni presbyterium ő neki,

mint akkor még helyettes superintendensnek, tartózkodási helyül felajánlotta a Szoboszlai-féle parochiát. Midőn azonban Csorba János lett helybeli főgondnokká, és a pátenses hatalmaskodás javában gögösködött: Csorba kereken felmondta a parochia ingyen használatát s felszólította, hogy fizessen lakbért vagy ő maga, vagy a superintendens. Ezen olyan bosszuságba jött, hogy a lakbért követelő algondnoknak lába eleibe csapta az évnegyedi lakbért. Szerencsére nem soká tartott a Csorba János gorombáskodása. Ő 1859-ben innen eltávozott, Balogh Péter pedig 1860. július 10 én nagy dicsőséggel debreczeni lelkészszé választatván: beköltözött ugyanazon parochiába, melytől lakbért követeltek.

Itt aztán az ekklézsiái gyűlésben elnöktársává lett, a tapasztalatokban gazdag, kormányzásban jártas és tiszta jellemű Zombori Imre, ki neki nemesak elnöktársa, de egyszersmind testi-lelki barátja is volt. Ekkor minden kellemetlenség elenyészett s az ő debreczeni élete örömmel és áldással folyt egészen haláláig 1870. novemberig.

Szoboszlai a vaskorona rendjelt, Balogh Péter pedig a Lipót rendjelt nyerte 1867. az államkormánytól s ő felségétől. Mindegyiknek művészileg olajba festett tökéletes arczképe van a főiskolai könyvtárban. Mindegyiknek sirját az egyházkerület diszittette fel emlékkövel. Mindegyik méltó az egész reformált hitfelekezet tiszteletére és hálájára.

b) F ő g o n d n o k o k :

Domokos Lajos	1790—1803-ig
Simonffy Sámuel	1804—1821-ig
Rakowszki Dániel	1822—1843-ig
Komlóssi Dániel	1843—1844-ig
Poroszlai Fridrik	1844—1857-ig
Csorba János	1857—1859-ig
Zombori Imre	1859—1863-ig
Kiss Lajos	1863—1865-ig
Kovács Lajos	1865—1876-ig
Simonffy Imre	1876—1879-ig
Sápy Sámuel	1879.

A helybeli főgondnoknak vallásos buzgósága, erélyes kormányzása, a presbyteri kormányrendszer természetéből kifolyólag, mély hatással volt mindég a ref. gyülekezetnek mind anyagi, mind szellemi

javára, és igen megkönnyítette a lelkészeknek az egyházi kormányzatból osztályrészül jutott terheiket.

A nagy tudomány s nagy tekintélyű Domokos Lajos az ekklézsia kormányzási körébe tudta vonni a főiskolát is. Az ekklézsiai consistorium intézkedett, az ő kuratorsága alatt mind a tanügyi, mind a vagyoni ügyekben. Ő volt minden mindenkiben.

A fáradhatatlan szorgalmu s rendkívül tevékeny Simonffy Sámuel t bámulni kénytelen, a ki az egyházi jegyzőkönyvekben olvassa, hogy miket cselekedett ő a nagytemplom és a collegium felépíttetése körül. Bizony méltán ragyog a nagytemplom csillagán az ő nevét hirdető S. S. betű, s méltán háládatos iránta az utókor.

Rakowszki Dániel elég becsületes, de nagyon mindennapi tehetségű ember volt. Régi megszokásból még a lelkészeket is „kend“ czimmal szólította.

Komlóssy Dániel egyike volt a Debreczen legkitünőbb fiainak. Ő fogalmazta s készítette azon indokolt és történelmileg nagybecsű felterjesztéseket, melyek az 182 1/2. konventben a debreczeni ref. ekklézsia jogait védelmezték s meg is védték.

Poroszlai Fridrik oly okos ember volt, hogy megösmervén a Szoboszlai Pap István fölényeit, ennek bölcs tanácsait hűségesen végrehajtotta. Minek következtében szerencsésen és kedvező eredménnyel vitte keresztül az ekklézsiát a Scylla és Charybdis között, a német kormány alatt. Alkotott 1855-ben oly erős és nemes gondolkozásu presbyteriumot, a mely csakugyan dicsőségére és nagy hasznára volt az ekklézsiának.

Ez a presbyterium eszélyesen méltányolta az utána következett főkurátor Csorba Jánosnak az egyház és főiskola iránt gazdagon tanusított jótéteményezését; midőn az ekklézsiának 200 holdnyi földbirtokot, a szegények ápodája részére évenként 4000 forintot, az elemi népiskolák javára évenként 3160 forintot adatott a városi előljáróság által. De nem engedte magát e presbyterium az anyagi nyereségek által eltántoríttatni. Sőt szilárdan megőrizte az önkormányzat áramegadhatalan kincsét.

A milyen előre látó s eszélyes volt a presbyterium akkor, midőn a cs. k. polgármestert gondnokká elválasztotta, hogy kezeit — ha jótészen — szabadon munkálkodni hagyja, ha pedig talán az egyháznak kárt tenni akarna, módjában legyen megfogni; és ezen eljárás

által az egyháztanács czélt is ért. Épen olyan okos, előrelátó és bölcs volt akkor is, midőn Csorba János után az országos tekintélyű s közbecsülés által kitüntetett Magyar Nagy Zsombori Zsombori Imrét választotta egyházi gondnokká. Hajdan, biharmegyei alispán korában, gazdag vagyon birtokában volt Zsombori, s uri módon lakmározta el szép birtokait. A magyar királyi táblához kineveztetvén, Pesten lakott huzamos ideig, s még itt is folytathatta az uri életet, folyvást drága fogatot tartván, későbbben vagyoni állásának megrongáltatása után, Szabolcsmegye administratorává, majd a debreczeni kerületi kir. tábla elnökévé lett. Mindegyik hivatalában közszeretet és köztisztelet kísérte, környezte. Az 1859-ik évben már nem viselt közhivatalt, mint magánzó lakott Debreczenben, s valóban mintegy a gondviselés ajándékának mondhatjuk, hogy egyházunk a legváltásosabb korszakban nyerhette meg őt helybeli főgondnokul. Ő a Csorba János által az ekklézsia és a superintendentia között létrehozott feszültséget elenyésztette. Az egyház és állam között fenforgó viszályban, a higgadtságot és nemes bátorságot megőrizte maga, s másokkal is fen tartatta.

Az egyház 1860. május 15-én önkormányzati jogába visszahe lyezettvén: megalakult népképviseleti alapon az új presbyterium 1861. juniusban. Zsombori Imre ismét megválasztatott gondnokká egyhan gulag, mellé algondnokul adatván az akkori polgármester Kiss Lajos.

Viselte helybeli főgondnoki hivatalát 1863. jul. 16-ig. A főgondnoki évi tiszteletdíjjat soha sem fogadta el. Az ekklézsia azonban nem akart hátrább maradni, s épen oly nemesen viselte magát nemeslelkű főgondnoka iránt. Lemondó levelére hálatelt köszönettel válaszolt. Érdemeit az egyházi jegyzőkönyvben megörökítette. Ugyanakkor egy küldöttség által ő méltóságát értékes ezüst billikommal s ebben 100 darab aranynyal tisztelte meg mint emlékjándékkal. Meghalt 1871. márcz. 19-én 87 éves korában.

Utána 1863-ban volt polgármester Kiss Lajos választatott helybeli főgondnokká. Sokóldalu képzettséggel tette ő tündöklővé természettől nyert, s gondos nevelés által gazdagított lelki tehetségeit. Kormányzása azonban azon időszakra esett, midőn a vallásos és egyházi nagy mozgalmak már elcsendesedtek; a városi és egyházi tisztviselők között pedig politikai véleménykülönbség miatt, feszültség származott. Így meddő működés volt az egyháztanács osztályrésze

mindaddig, míg Kiss Lajos országgyűlési képviselővé nem választott. A midőn aztán Kovács Lajos személyében a polgármester és ekkleziiai főgondnok egyesülvén, a feszültség elenyészett s következett az egyházra és iskolákra nézve a legáldásosabb korszak.

Kovács Lajos jómodu polgárszülék egyetlen fia volt. Alig hogy haza jött ügyvédi diplomájával, csakhamar az „electa jurata communitas“ a városi esküdt külső tanács tagjává lett, majd — még mindig ifju fővel — a népszószólói nagytisztességű hivatalra választott. Itt kiváltképen az által nyerte meg az egész város polgárainak bizodalját, hogy az akkori polgármester Miklósi Ferenczet, midőn a város magán titkos levéltárába, kutatás végett, erőszakosan be akart menni, nagy bátorsággal visszatartotta s belépni nem engedte. Puritán jellemű híve volt egyházának is, kit mindig tisztelettel szemlélt a gyülekezet a templomban. Feddhetetlen erkölcsi életét, ernyedetlen szorgalmát, részrehajlatlan igazságszeretetét kellőleg méltányolta a város népe, midőn őt választotta polgármesterré. Ezt a hivatalt és az ekkleziiai főgondnokságot 1865-től 1876-ig viselte. Az ő gondnoksága alatt jött létre a népiskolákban az ingyentanittatás. Ekkor, 1868-ban tette a nemes város az ő fejedelmi alapítványát, 1000 katasztralis holdnyi földbirtokot ajándékozván. Majd 1875-ben az ingyeniskoláztatásra 11,000 forintnyi évjáradékot rendelt.

Ezt a jólelkű derék polgári és egyházi tisztviselőt, a hivatalviseléstől való visszavonulása után, a nemes város azzal jutalmazta, hogy a magán levéltárnoki hivatal évdiját hólta napjáig nála hagyta.

Nem lehet itt fel nem említenem Komlóssy Imrét, ki nem volt ugyan, egyházi gondnok, de nagy segítségére volt Kovács Lajosnak, nagy szerencséjére az ekkleziának, hogy a gazdasági bizottság elnökévé őt nyerhette meg a presbyterium. Dicső apának dicső fia volt.

Született 1813-ban. Ügyvédi oklevelét 1836-ban kapta. Az 1848-ki országgyűlésen Debreczen város egyik képviselője volt. A hadi törvényszék által halálra ítéltetett, de több társával együtt kegyelmet nyert.

Megmenekülése után a város magán levéltára rendezésével foglalkozott mindaddig, míg a helybeli urbéri törvényszékhez előadó bírónak nem neveztetett. Későbbben a közhivatalok viselésétől teljesen visszavonult. De nem vonult vissza a közügyektől, sőt mind a városi képviselő bizottságnak, mind a presbyteriumnak is folytonosan tagja volt, s ugy

a város, mint az egyház anyagi ügyeinek előmozdításában legtöbbnyire bőven vesztet volt. Különösen az anyagiakvitárisok ügyek körül igen nagy tevékenységet fejtett ki úgy hogy ez eszmének megtöntetésére, első sorban az ő buzgó, kiharó fáradozásainak köszönhető.

Épen ilyen sikerrel munkálkodott az ekkézési anyagi ügyeinek felvirágoztatásán is. A presbyterium gazdasági bizottságának 12 évig volt elnöke, s ez idő alatt az ekkézési anyagi ügyeinek fejlődésében olyan eredményeket vívott ki melyek az ő nevét az utókor hálaájára is méltóvá teszik.

Társadalmi uton is kiterjedett az ő erejessége. Nagy kezdeményezője, vagy elnöke, vagy hatályos tagja volt a városi egyleteknek. Az omlékkert, a szinügyegyket, az „István” gőzmalom, a nagy takarékpénztár, — az ő tevékenységéről tesznek bizonyosságot.

Valóban az ő kitűnő tehetségei, közjó előmozdítására törekvő buzgósága, nemes izlése, polgári tekintélye, erkölcsi tiszta szép jelleme őt városunkban s egyházunkban példányképpé emelték: és ő ezt meg is érdemelte.

Meghalt 1879. május 6-án, 65-ik évében.

VII.

Anyakönyvek.

A debreczeni reformált egyház anyakönyvei kezdődnek 1703-ik esztendőben, s a keresztelési anyakönyvben az apa s anya neve mellé csak a keresztapa neve van beírva; 1818. aug. 31-én kezdődik a keresztanya nevének is — ha a lelkésznek úgy tetszett — bejegyzése. Csak az 1827-ki országgyűlésen hozott törvény kiadása után, 1828. ápril 23-tól kezdve iratott be rendszerint a keresztapa s a keresztanya neve is.

1838-ban az egyházkerület adott minta iveket. 1853-ban az állam szabta meg a rovatokat, s ez időtől kezdve van bejegyezve a gyermek születése napja, a szülék állapota és vallása.

Az esketési anyakönyvekben 1851-ig nincs semmi bejegyzés a házasulók koráról és vallásáról. 1853-ban e tekintetben is állami parancsolat folytán vannak a rovatok, melyek szerint mind a vőlegény, mind a menyasszony életkora, vallása és állapota be van jegyezve.

A halotti anyakönyveket a főiskolai seniorok vezették egészen 1876-ig. Ez időtől kezdve a lelkészek vezették sorban.

Az anyakönyvi kiadványok megpecsételésére 1830-ban készítette parokhialis új pecsétnyomó. Magyar körirattal pedig mind ekkleziái, mind parokhialis pecsétnyomó 1847-ben készített.

VIII.

Lelkek száma.

Az egyh. jegyzőkönyvekben következő számok vannak bejegyezve:

1839-ben 29,423 csak a belső városban.

1848-ban 42,262 a tanyákon és erdőségben lakókkal együtt.

1865-ben 34,437.

1880-ban 39,428.

Más hitfelekezetből a debreczeni ref. ekkleziába áttért 1845. ápril 22-től 1881. ápril 19-ig 137 egyén.

Tíz évi kimutatás a debreczeni reformált egyház népesedési mozgalmáról.

Év	Születtek, illetőleg megkereszteltettek			Meghaltak összesen	Házasságra lépett pár
	fi	nő	összesen		
1871	894	855	1749	1454	413
1872	803	760	1563	1771	337
1873	738	718	1456	2500	324
1874	733	700	1433	1391	345
1875	688	694	1382	1472	346
1876	807	784	1591	1392	368
1877	812	769	1581	1457	319
1878	802	736	1538	1521	321
1879	890	792	1682	2084	421
1880	847	755	1602	1523	306
1871—1881 összesen	8014	7563	15,577	16,565	3535

Levonván a születtek, illetőleg megkereszteltettek számát a meghaltak számából: fogyott a lelkek száma ezen tíz év alatt **988-al**.

Könyves Tóth Mihály.

IX.

A debreczeni reformált egyház gazdasági s pénz-ügyei és gazdasági bizottsága.

Az egyház tulajdonához s illetőleg az ennek felügyelete alatt álló alapítványokhoz tartozó azon javak, melyek a gazdasági bizottság eljárásainak és gondoskodásainak egyik lényeges részét képezik, részint belsőségekből és az ezeken levő épületekből, részint pedig külső földbirtokokból állanak.

Az egyházi belsőségekhez tartoznak a templomok, tanári, lelkész és kántor-lakok, továbbá a nőnövelde, a bazárépület, a Consistóriális ház, 4 bérház és 2 szárazmalom; összesen 20 belső telek, az ezeken levő épületekkel.

Ezen nagyszámu és nagy értéket képviselő épületek azonban, legnagyobb részben olyan rendeltetéssel bírnak, hogy azokból az egyháznak nemcsak semmi jövedelme nincs, hanem azoknak fentartása évenként tetemes kiadást veszen tőle igénybe. — Ilyenek például a templomok, 4 főiskolai tanári-, 4 lelkész- és 2 kántor-lak; ilyen továbbá a nőnövelde és a Consistóriális ház.

Vannak ismét olyan épületek, melyek hoznak ugyan jövedelmet, de mivel azok egyes alapítványokhoz tartoznak, jövedelmeik is az illető alapítványi pénztárakba folynak be, s ezekkel az egyház, más célokra nem rendelkezhetik. — Ilyen például a bazárépület, melynek jövedelme ez időszerint az építési költségekből még fentlévő adósságainak törlesztésére fordittatik, azontul pedig templom építési alapul fog az tőkésített; ilyen továbbá a Komáromy Mihály-féle czepléd-utczai ház, melynek jövedelme szintén egy, — a czepléd-utcza végén idővel felállítandó templom alapjára gyümölcsöztetik; — és ilyenek végre a szegények malmái is, melyeknek jövedelmei a ref. egyházi ispotályi pénztárt illetik. Ugy hogy az egyház szabad rendelkezése alatt álló tőke pénztárba, csupán három háznak és két boltnak jövedelmei folynak be.

Az egyház összes épületei, a templomok és tornyok felszereléseivel együtt összesen 159,361 frt értékben vannak tűzkár ellen biztosítva.

Az egyház külső földbirtokai részint olyanok, melyek a gazdasági szakbizottságnak közvetlen kezelése alá tartoznak; — részint pedig olyanok, melyek ennek csupán felügyelete alatt állanak.

Ez utóbbi osztályba az egyház házaiban lakó főiskolai tanárok, továbbá a lelkészek, kántorok és néhány utcai tanító házután való földje esik, melynek az illetők által használt összesége 178 katastr. hold és 1010 □ öl területet tesz. Ezen földekre a szakbizottság az algondnok által gyakoroltatja a felügyeletet.

Az egyház használatában lévő és a gazdasági szakbizottság közvetlen kezelése alatt álló külső földek, összesen 1562 katastr. hold és 65 □ öl területet tesznek. — Ezek mind haszonbérileg vannak kezelve s jövedelmükből bevétel illeti a tőkepénztárt, az ingyen iskoláztatási pénztárt, s a többi alapítványi pénztárakat is.

Önként értetik, hogy ezen bevételekből, csak a tőkepénztárt illető rész esik az egyházi tanácsnak szabad rendelkezése alá, a többi bevétel pedig, egyedül az illető alapítványokban megszabott célokra fordítható. Minthogy azonban ezen célok az egyház céljaival és ennek hivatásával szoros kapcsolatban állanak: annál fogva, az ezeknek előmozdítására szolgáló jövedelmek is, kivétel nélkül, magának az egyház jóllétének és virágzásának előmozdítására szolgálnak.

A gazdasági szakbizottság önálló működésének egyik fő tárgyát képezi az egyház pénzügyeinek felügyelete és vezetése.

Ezen bizottság van hivatva, az egyház összes pénztárainál, a bevételek és kiadások utalványozására, — továbbá a tőkepénzek kihelezésére, — a kamatoknak, felmondott tőkéknek és a haszonbéri tartozásoknak behajtására. — az egyházi adó kivetésére és beszedésére, a bevehetetlenségeknek pedig elengedésére és kitörlésére. — Egyszersmind a pénztári és adószedői hivatal felügyelete és ellenőrzése is ezen bizottság hatásköréhez tartozik.

A pénztári hivatal kezelése alatt álló pénztárak (külön pénzalapok) száma az 1879-ik és 1880-ik évben 42 volt.

A pénztárak összes forgalma volt az 1879-ik évben 374,434 frt 39 kr, az 1880-ik évben pedig 381,343 frt 40 kr.

Az összes pénztárak ereje tett 1879-ben 558,712 frt 84 krt, 1880-ban 597,783 frt 02 ½ krt.

1878-ban az összes pénztárak ereje csak 522,140 frt 18 kr volt. Az ehez képest látható gyarapodás legnagyobb részben onnan származik, hogy több oly pénztár áll az egyháztanács kezelése alatt, melynek jövedelme ez idő szerint el nem költhető, hanem szabály szerint minden évben tőke gyarapításra fordítandó, s ez után is arra fog

fordíttatni mindaddig, míg a tőke az alapító rendelete szerint a kitűzött célra felhasználható nem leend.

Az összes pénztárak jövedelme tett az 1879-ik évben 108,068 frt 95 1/2 krt, — 1880-ban pedig 110,844 frt 92 1/2 krt. Mely bevételből következő kiadások tétettek:

Kiadás	1879-ben	1880-ban
1. Közigazgatási költségekre	6745 frt 30 kr	6857 frt 13 kr.
2. Egyházi czélokra	9189 „ 70 „	8792 „ — „
3. Iskolai czélokra	25,713 „ 71 „	26,026 „ 42 „
4. Humanisticus czélokra	14,603 „ 29 „	15,566 „ 39 „
5. Adó, reparatió, egyes pénztárak adósságainak törlesztésére s egyéb vegyes költségekre	15,244 „ 24 „	14,532 „ 80 „
6. Tőkegyarapításra maradt	36,572 „ 66 1/2	39,070 „ 18 1/2
Összesen :	108,068 frt 95 1/2 kr	110,844 frt 92 1/2 kr.

E kimutatás számadatai fényes tanubizonyságot tesznek arról, hogy a debreczeni reformált egyház nemesen fogja fel hivatását: a midőn egyrészt a törekvéseinek főirányát és erejének legnagyobb részét a közmívelődés előmozdítására fordítja, más részből pedig tisztán humanisticus czélokra évenként körülbelül annyi kiadást tesz, mint a mennyit saját céljaira, vagyis a szoros értelemben vett egyházi és közigazgatási czélokra összesen kiad.

Azon tekintélyes összegből, mely humanistikus czélokra fordíttatik, a várossal közös erővel fentartott ref. ispotályban most 156 szegény láttatik el lakással, élelemmel, ruházattal és egyéb szükséges ápolással. Ezenkívül olyanok közt, kiknek társadalmi állásuk nem engedi azt meg, hogy a koldus ápoldába való felvételért folyamodjanak, de más részből, támogatás nélkül nem volnának képesek fentartani magukat: évenként több száz forint segély osztatik ki.

A protestáns árvatartó pénztár, még mindig a város által kezeltetvén: a ref. árvák átalában, a városi hatóság által, ezen alapból láttatnak el segedelemmel. E mellett azonban az egyház, saját pénztárából, a tanuló árvákat külön segélyezésben is részesiti; úgy hogy egyik mult évben is 117 árva tanuló láttatott el az egyház által ruházattal és iskolai kézikönyvekkel; legnagyobb részt a főiskolai szegény, de jó igyekezetű és jó erkölcsű tanulók között, kisrészben azonban, az utczai

elemi iskolák növendékei között is, évenként összesen 2000 forint ösztöndíj osztatik ki. Ezenkívül, a főiskolai sénior és ünnepi legatusok díjazására, továbbá a nagy szünidő alatt, templomi és temetési szolgálatok teljesítése végett itt maradt szegény tanulók élelmezésére is, p. 1878-ban 975 frt 29 kr fordított. — Végül vidéki szegény egyházak is részesülnek minden évben a debreczeni ref. egyház pénztárától segélyezésben.

Hogy az egyház ilyeneket tehet: azért első sorban a nemes várost illeti hálás elismerés, minthogy Debreczen város az egyháznak kezdetől fogva legnagyobb pártfogója volt; második sorban pedig ez azon kegyes adakozók és hagyományozók érdeme, kik nagymérvű alapítványaik és adományaik által az egyháznak erre elegendő módot nyujtanak.

Oly szép jellemvonása ez a debreczeni ref. egyház tagjainak és az itt létező egyleteknek és társulatoknak, miszerint ők, az egyházzal és jótékonyági intézetekről alkalmilag rendesen meg szoktak emlékezni, hogy e tekintetben, városunk népének párja alig található. — Különösen végrendelet alig tétetik nálunk a nélkül, hogy abban az egyházzal, vagy az annak kezelése alatt álló egyik vagy másik jótékony célú alapítványról is megemlékezés ne történnék. S bátran elmondhatjuk, hogy egyházunk felvirágzása és azon nagyszerű áldozatok, melyeket ez, a nevelés előmozdítására és a szegényeknek gyámoztatására évenként fordít: nagyrészt ezen, — a keresztyénség első századaira emlékeztető kegyeletes gondolkodásmódnak tulajdonitható.

1868. óta részint készpénzben, részint pedig ingatlanokban 1000 forint értéket haladó adományok, illetőleg hagyományok közül felemlítjük a következőket:

1. Fráter Imre és neje Ercsey Terézia asszony az ingyeniskoláztatás javára alapítványként ajándékoztak 1000 frtot.
2. A debreczeni „István“ gőzmalomtársulat ugyane célra, több ízben tett adománya tesz összesen 3350 frtot.
3. A debreczeni régi takarékpénztárnak, ugyane célra, több ízben tett adománya tesz összesen 2375 frtot.
4. A debreczeni bormérő társulat, ugyane célra adományozott 1000 frtot.
5. Néhai Kálmánczhelyi Gábor, ugyane célra hagyományozott 2000 frtot.

6. Ugyancsak néhai Kálmánczhelyi Gábor ösztöndíjra alapítványként hagyományozott 2000 frtot.

7. Néhai Dr. Margitay István, iskolai czélokra hagyományozott 1915 frtot.

8. Néhai özv. Beregszászy Pálné, ugyancsak iskolai czélokra hagyományozott 6000 frtot.

9. Néhai özv. Valics Antalné, ugyancsak iskolai czélokra hagyományozott 7500 frtot.

10. Néhai Szőke Mihály, templom-építési alagra hagyományozott 2000 frtot.

11. Néhai Komáromy Mihály, ugyancsak templomépítési alagra czepléd-utczai házát hagyományozván: ez a reá fektetett terhek levonásával, képvisel mintegy 6000 frtot.

12. Néhai Zakar János, nagy hatvan-utczai házát a tőkepénztár részére hagyományozta, mely megér 5000 frtot.

13. Néhai Béhm Dániel, Széchenyi-utczai házát, ugyancsak a tőkepénztár részére hagyta, ez megér 10,000 frtot.

14. Vecsey Imre, a nagytemplom keleti tornyába egy 9 mázsás harangot öntetett, s ennek árát sajátjából ki is fizetvén: ajándékozott ezzel az egyháznak 1200 frtot.

15. Ugyancsak Vecsey Imre és neje Bruckner Karolina asszony, templom-építési alagra, a város alatti 10 hóld majorsági földjüket, a rajta lévő épületekkel együtt, az egyháznak adományozták, sőt ezt már, a szél- és olajmalom kivételével, tettlegesen is átadták. — A szél- és olajmalom haszonvételt, életükben maguknak megtartották ugyan, de ez is csak az egyház hasznára történt; mert már az ajándékozási okmány kiállítása után, ezeket gőzerőre átalakították: erre mintegy 8000 forint kiadást tettek; és pedig azon nyilatkozattal, hogy haláluk után, ezen beruházás is az egyházat fogja illetni.

Mindezek felett azonban, messze kimagaslik azon valóban fejedelmi ajándék, mely a nemes város által, egyházunk részére, az ingyen iskoláztatás lehetővé tételére adatott, — 1868-ban, az egyházunk iránt oly melegen érdeklődött néhai Kovács Lajos polgármestersége alatt, 1000 katastrális hóld föld adományoztatván ezen alagra a város által.

Felemlítjük itt, hogy míg az egyház, 1868. előtt, — midőn még az utczai elemi tanítók fizetésének legnagyobb részét, a növendékek

szülei által fizetett tandíjak tették, — összes iskolai költségekre nem adott ki többet évenként 3574 frt 80 kr-nál: ma már a tanügyi kiadások meghaladják évenként a 25,000, sőt a 26,000 forintot is. Mely nagymérvű szaporulat, egy részben a tanulók és tanítók számának igen nagy mértékben történt szaporodásából; másrészben és főleg pedig, az ingyeniskoláztatás behozatalából származott.

Nagyon tévednek azonban, kik emiatt az ingyeniskoláztatás behozatala eszméjét elkárhoztatják; és épen úgy tévednek azok is, kik a 3% pótdadó ez idő szerinti fizetését, az ingyeniskoláztatás behozatalának és fentartásának tulajdonítják.

Még ha így vólna is, áldás vólna ez népünkre s főleg annak szegényebb osztályára nézve. Mert ők, a pótdadók fizetése alól felvannak mentve, míg ellenben, az ingyeniskoláztatás jótékonyágában, a pótdadót fizető gazdagabb egyház tagokkal egyenlő mértékbeni részesülnek.

De a dolog nem is úgy áll, a mint azt némelyek tévesen hiszik. Mert az egyházi pótdadó, jelenleg már nincs az ingyeniskoláztatással semmi egybeköttetésben. — A pótdadó, ma már az egyházi pénztárt illeti; az elemi iskolákra tett költségek pedig, az ingyeniskoláztatási pénztárból fedeztetnek, s ahoz az egyházi pénztár semmivel sem járul.

Mindenik pénztárnak saját erejéből kell viselnie a maga terheit. S hála érte a nemes város nagylelkűségének, és azon egyesek s intézetek érdeklődésének, kik és a melyek az ingyeniskoláztatás behozatalát támogatásaik által lehetővé tették: az ingyeniskoláztatási pénztár ma már a maga terheit megbirja, minden idegen segítség nélkül; — míg ezt fájdalom! az egyházi pénztárról, még a 3% pótdadó mellett sem mondhatjuk el.

Azok előtt, kik az egyház ügyeivel behatóbban foglalkoznak, ismeretes dolog, hogy az egyházi pénztár, — melynek egyedüli alapja az egyházi adó, — a reá utalt, vagyis a tulajdonképeni egyházi terheket, nem volt képes, már évtizedekkel ez előtt sem saját erejéből fedezni. E miatt már az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején, sokat tanácskoztak és sok mindenféle tervet dolgoztak ki, az akkori egyháztanács kiküldöttei, — melyek bár mennyire elágaztak is egymástól, a végeredménye mindeniknek az völt, — a minthogy más természetesen nem is lehetett, — hogy a fenálló és különben is bámulatra méltó csekély egyházi adót, egy vagy más

... az állam által fenntartott köznevelési intézményekben a tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani.

... az állam által fenntartott köznevelési intézményekben a tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani.

... az állam által fenntartott köznevelési intézményekben a tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani. A tanítás nyelvét az állam által meghatározott nyelven kell tartani.

Ezen lemondás folytán aztán, az előbb 10⁰/₀-ot tett egyházi és iskolai pótdadó le is szállítottatott előbb 5⁰/₀-ra, utóbb 3⁰/₀-ra, és azóta csak az egyházi szükségletek fedezésére fordittatik az Különben oly csekély a mi egyházi adónk, még ezen pótlékok mellett is, hogy ehez hasonló az egész országban alig található.

E IX. számú fejezetet Ármós Bálint egyházi főjegyző, mint az egyház gazdasági bizottsága jegyzőjének munkálataiból, u. m. 1878, 1879 és 1880-ik évi jelentéseiből állította össze

Dr. Zelizy Dániel.

A debreczeni római catholica egyház.

Az egyház multja.

I.

A Debreczen várost annyiszor ért pusztulások romboló hatását a mint maga a város, úgy a ma kebelében tért foglalt catholicismus is fájóan érzi. E pusztulások okozták azt, hogy a mint magának a városnak eredete, fejlődése okmányok hiányában a messze homályban vész el, úgy e homály takarja a róm. kath. egyház itteni megalakulásának, fejlődésének idejét, mikéntjét is. Hogy azonban hazánkban a kereszténység fölvétele s terjedése után csakhamar itt is virágzásnak induló kath. hitélet volt, kétségbe vonni alig lehet s talán nem tévedek, ha — tudós buvárok után — e föltevést, mert történelmi emlékeink Debreczen illetőleg nem érnek föl a XI. századig¹⁾, árpádházi királyainknak Debreczen iránt oly sokszor mutatott kegyelmi tényeiből következtetem.

Már a XIII. században Debreczen mint a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó jelentékeny plebánia szerepel, s a XIV. században mint a byhori (bihari) főesperességhez csatolt népes plebánia emlittetik. Ma a székesegyházi főesperesség alá besorozott bárándi alesperesi (1880-ig sárréti) kerületbe van kebelezve mint „exempta parochia“; vagyis olyan, mely az egyházmegyei hivatallal, mint az alesperesi joghatóság alól kivett, közvetlen összeköttetésben van.²⁾

¹⁾ L. Századok. 1878. IX. f. 742. l. — ²⁾ U. o.

Hogy ki építette itt az első keresztény templomot, melynek alapján egy második emelkedett ugyanazon helyen, hol később az 1564-ben leégett s hosszú időn át fedél nélküli templomot 1628-ban Bethlen Gábor fölépíttette s kicsinosította? — okmányok hiányában nem tudni. Tudós történelembúvárunk Bunyitay szerint nem lehetetlen, hogy talán épen sz. László királyunk építteté azt, s véleményét azon kegyeletből származhatott tényre alapítja, hogy Debreczennek egykor sz. László-utczája is volt. E vélemény, magát a templom építtetését illetőleg lehet való, de a sz. László-utczáról vett következtetés ellen szól azon tény, hogy bár igaz, miszerint sz. László-utca volt Debreczenben (még 1570-ben is), de volt sz. László temploma is s valószínűleg erről neveztetett el maga az utca is, mely pedig a mai Széchenyi-utca. Most említett érdekes búvárunk adatai szerint az bizonyos, hogy azon első kisebb egyház 1289-ben, tehát csaknem fél századdal a tatárjárás után is még állt s Szűz Mária tiszteletére volt szentelve.

Másik, nem kevésbé érdekes kérdés: kinek köszönhette Debreczen az elébb említett s az első helyén épített második templomot?

Azon emlékirat, mely az 1806. ápril 16. hamvaiból új életre hívott ref. nagy templom alapkövébe tétetett le, annyit mond, hogy e templom helyén a reformáció előtti időkben szent András nevéről nevezett templom állott. Hogy az mikor épült? nem tudhatni, hanem az fel van jegyezve róla, hogy a XIII. században már egyszer megégett.

Ide vonatkozólag Tóth F.¹⁾ írja, hogy már IV. Béla előtti időben volt az említett helyen építve templom, mely 1245-ben újra felépíttetett. A hagyomány szerint állítólag Dousa vagy Dausa András Debreczen hűbérura építtette volna fel a tatárpusztításakor földig lerombolt templom helyén a sz. András templomot.²⁾

A miről az emlékirat nem tudott, a mit Tóth F. följegyzésében említ, a miről a hagyomány homályosan s tévesen emlékezik, az ma már egy okmány alapján történeti tény. Ugyanis a vatikáni levéltárnak Magyarországra vonatkozó s Theiner Á. által közétett okmányai közt van egy a 780. sz. a. alább bővebben ismerttetendő, mely határozottan

¹⁾ A helv. vall. köv. tul a tiszai püspökök élete. Győr, 1812. 133. l. —

²⁾ B. Szabó L. Debreczen város helynevei. Debreczen. 1865. 12. l.

emliti, hogy Johanka püspök elődje a nagyváradi egyházmegyéhez tartozó „de Broten villa“-ban templomot építtetett s azt sz. András ap. tiszteletére szentelte fel.¹⁾ Johanka (némely helyen Ivanka) vagyis I. János elődje a püspöki széken 1297—1317-ig I. Imre volt. Ha áll tehát az, hogy az első egyház még 1189-ben állott, ugy az említett hagyomány ellenére az 1297—1317 közti időre esik a régi templom felépítése s felszenteltetése és Imre váradi püspöknek köszönték a debreczeni hivek egy újabb tatárdulás után itt első templomot s így, mert e templomról mint plebániai templomról van szó, melyet Johanka a hivatott okmány szavai szerint, mint „unicam ad mensam suam Episcopalem spectantem, sibi que censualem“ említ s joghatósága alá tartozót védelmez,²⁾ biztosra vehetjük, hogy akkor alakult itt meg újabban a plebánia is.

Hogy a plebánia a templom közelében a Péterfi-Jakab (ma Péterfia) utcában volt, kitűnik azon 1588-ban kelt adománylevélből, mely szerint a városi tanács egyeteme debreczeni Nemes János deáknak, mint a város hites jegyzőjének s mindkétnemű utódainak hű szolgálata elismeréseül a város azon házát adományozta, mely a plebánia délfelől eső szomszédságában van.

Kik voltak névszerint s hányan e népes hitközség első plebánosai? nem tudni; csakis a pápai tizedjegyzék töredékei őrizték meg egy néhánynak nevét az utókor számára, mint ezt alább látandjuk.

A mi hazánkban s így Debreczenben is a kereszténység felvétele alkalmával követett szertartást illeti, sok ideig tartotta magát azon nézet, hogy az nem a latin, de görög szertartás volt, sőt hogy az első hittérítők őseink közt szakadár görögök lettek volna. Maga Debreczen város történelmének igen tisztelt írója is Schwartz Gottfried ily czimű munkája nyomán: „Initia religionis christianae inter Hungaros Ecclesiae Orientali adserta“ s onnét, mert maga a főtemplom sz. András tiszteletére volt fölszentelve, azt vitatja, hogy a mint hazánkban, ugy Debreczenben is a szakadár görögök által hirdetett vallás volt az uralkodó s csak később — hogy miként? nem tudni — foglalt volna tért a latin szertartás.³⁾

¹⁾ Theiner a. Mon. vet. hist. Hungarian S. illustrantia. I. II. Romae, 1859. 507. l. — ²⁾ Szücs I. Sz. kir. Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. 1—3. k. 137. l.

E vélekedés ma már a tudósok kutatásai folytán tarthatatlan s a történetírók teljes fénybe helyezték azon igazságot, hogy hazánk a kereszténységet kizárólag Rómának köszöni, annak küldöttei, élőkön Pilgrim vagy Peregrin passauai püspökkel, keresték fel a berkekben áldozó táltosokat s nyerték meg őseinket a kereszténységnek. Már Géjza uralkodása alatt oly örvendetes eredménnyel hirdették itt a térítők a kereszténységet, hogy — mint Pilgrim VII. Benedek pápának örvendve írja — a magasabb rangu mindkét nemű magyarok közül mintegy öt ezeret térítettek s kereszteltek meg.¹⁾ Miután Pilgrim már 974-ben Alsó-Panoniára nézve apostoli helynökkül neveztetett ki s miután nincs semmi nyoma annak, hogy itt görögök az időben jártak, nem lehet feltennünk, hogy egyedül Debreczen volt a hely, hol a görög szertartás divott s hogy a hivek ily szertartásuak lettek volna.

Hogy Debreczen egyike volt a nagy-váradi egyházmegye nagyobb plebániáinak, mutatja az, hogy az oklevelekben, hol szó van róla, „insignis ecclesia“-nak neveztetik. Ezt bizonyítja az is, hogy a nagy-váradi egyházmegyére vonatkozó pápai tizedjegyzékben a bihari főesperességhez tartozó Debreczennél nagyobb összeget vagy épen nem, vagy csak két-három „villa“ fizetett. Így a Theiner „Monumenta“-iban közzétett jegyzék szerint: Decime sexenuales ab a 1332—1338. De solutione secundi anni: „Petrus sac. Ecclesie beate virginis de Brecem X. gr.“ s ismét: „Ladislaus plebanus de Debrecen CX. gr.-sal jön elő.²⁾ A Pray Gy. által közlött „Fragmentum Collectionis Decimae Pontificiae seu solutionis quarti anni“ szerint: Dominicus sacerdos de villa Debreczen solvit 22. grossos“ és „Ladislaus et Nicolaus de villa Brecem solvit 2. marc.“³⁾

Első tekintetre feltűnő lehet, hogy az oly sokféle alakban előjövő „de Broten“, de Brecem“ egy és ugyanazon Debreczen „villa“-nak neveztetik. Hogy régi személy- s helyneveink oly különféle alakban jelennek meg, azon ma csodálkoznunk nem lehet, hisz most élő család- s helyneveink is oly különböző variánsokban olvashatók. A mi a „villa“ szót illeti, ez elnevezés teljességgel nem zárja ki azt, hogy

¹⁾ Uj magyar Sion. Esztergom. 1879. 118. füzet. — ²⁾ Theiner i. m. I. 558. l. — ³⁾ Kereszturi: Compendiaria Descriptio Eppatus et Capit. M. Varad. 1806. 1—2. 181. l.

Debreczen már akkor jelentékeny város volt; nem annyival is inkább, mert először is a Nagy Lajos király által 1360-ban kiadott s 1364-ben újból megerősített kegylevelében Debreczen már mint „civitas“ említették, s mert másodszer ösmeretes, hogy Zsigmond király II. Decretuma 4-ik §-a szerint voltak hazánkban oly szabad helységek (libera villa), melyek, ha nem voltak is teljesen szab. kir. városok, de ezekhez hasonló jogok- s kiváltságokkal bírtak.¹⁾

Ha az eddig felsorolt történelmi adatok nem eléggé bizonyítanak is a Debreczenben virágzott katholicismust, rámutathatunk a számos kath. templomra, melyek a XVI. századig e várost ékesíték. A már fenemlített s sz. András tiszteletére felszentelt plebániai templomon kívül volt még sz. Anna, — sz. László temploma (a mai Széchenyi-utcán), sz. Miklós kápolna (a mai Miklós-utcán) és sz. Erzsébet kápolnája is. E kápolnáról határozott említés tétetik a város 1556-ki jegyzőkönyvében, mely szerint e kápolna mellett levő egy pusztateltet a bíró, a 46 tanácsbelivel együtt örökjoggal hatvani Sartory Jánosnak ad át. 638/46. sz. Hogy e kápolna, vagy talán templom hol állott? nem tudni. Debreczen város történelmében említették, hogy valószínűleg a mai Varga-utcán. Egy régi „Debreczen városának rövid krónikája“ című 1664-ről szóló kéziratban találtam, hogy a mai ref. kistemplom helyén a reformatio előtt sz. Erzsébet temploma állott. Hogy mennyiben helyes ez adat? más okmány hiányában ma még kideríthetetlen.

Ha ily virágzó volt itt a kath. hitélet, nem nélkülözhetette egyik hatalmas életerét, a szerzetes rendeket sem, melyek az egyház szelleméből fejlődve, annak hivatott támaszai, védői voltak a kereszténység első századától kezdve. És csakugyan nem nélkülözte őket a hitélet Debreczenben sem. A mai Csapó-utcán, a feloszlatott templomosok kolostora helyén a sz. Ferencz-rendiek temploma s társháza állott²⁾, s melyről a rend történelmének írója, mint „insigne Monasterium“-ról emlékezik meg.³⁾

Sz. Ferencz rendének tagjai (ordo fratrum minorum) első ízben I. Károly alatt telepedtek itt meg, ki 1312-ben nekik egy szétrombolt

¹⁾ Szűcs. i. m. 52—56. l. — ²⁾ Szűcs. I. i. m. 137. l. — ³⁾ Excerpta e Collectaneis T. Eugenii Kósa Antiquarii Prov. S. M. in Hung. O. M. S. Francisci. Kiadatlan történelme a rendnek.

templomot adott át, melyet aztán egy Jakab nevű nemes vitéz (miles Péter atya tartományfőnök szorgoskodása mellett kolostorrá épített egészített ki. A kolostor temploma a bold. Szűz tiszteletére volt szentelve s maga a rend, a kebelében végbement reformatió után, a bold. Szűzről nevezett tartomány egyik háza (Provincia S. Mariae in Hung. Rof.) Kitűnik ez Szilágyi Erzsébetnek, Mátyás király édes anyjának, mint Debreczen hűbér-urnőjének Budán 1470-ben kiadott diploma is Pozsonyban kegyelettel őrzött azon adományleveléből, a mely szerint egyuttal elrendeli azt is, hogy a debreczeni összes mészárosok az általok levágandó marhák nyelvét alapítványképen a sz. András templom plebánosának és a szintén Debreczenben lakó sz. Ferenczieknek mindig és minden időben átadni tartoznak. Ugyane rendeletere 1513-ban Zápolya János függő pecsét alatt kiadott levele által újbo megerősíté. Erzsébet különben is e renddel kegyességét minden alkalommal éreztette s az benne mindig kegyteljes pártfogóját tisztelte. Ennek ékesen szóló tanubizonysága az is, hogy az ő bőkezűsége folytán a Ferenczesek e tartománya 1520-ban káptalani gyűlését a debreczeni conventben tartá. ¹⁾

A Ferencz-rendiek itt maradtak egész 1552-ig, midőn a reformatio gyors terjedése s a töröknek Temesvártól Egerig tartó folytonos zaklatása következtében, mint a rend történetirója igen röviden mondja: „a debreczeni ház elhagyatott s leromboltatott.“ — Hogy azonban e lerombolás nem volt teljes, mutatja az, hogy az épület később kórházzá alakittatott át s Báthory Kristóf, erdélyi fejedelem által 1578-ban Debreczennek adományozott. ²⁾

A fenebb idézett Collectaneák szerint létezett itt még az üdvözítőről nevezett tartománynak is egy conventje; de hogy e rend egy és ugyaz-e az 1715-ben letelepültekkel? megtudnom eddig nem sikerült.

Igaz ugyan, hogy az 1831-ki „Canonica visitatio“ okmánya feljegyzi, hogy nem valószínűtlen, miszerint a reformatio előtt több szerzet ház . . . is állott fen, mit igazolni látszik a Péterfián 1770-ben történt ásatás, mely alkalommal egy kehely és egy füstölő; 1777-ben pedig azon helyen, hol akkor a város magtára állott, egy szerzetes

¹⁾ Excerpta de Collectaneis T. Eugenii Kósa Antiquarii. Prov. S. M. in Hung. O. M. S. Francisci. — ²⁾ Szűcs I. i. m. 141. l.

holtteste találtatott. De hogy ez adatok sz. Ferencz mily elnevezéssel bíró fiaira, vagy mint azonnal említendem, a Dömésekre vonatkoztatatók-e? bizonytalan.

Az ugyanis kétségtelen tény, hogy a Ferencz-rendieken kívül a dömések (Dominicani, fratres ordinis praedicatorum) szintén birtak szerzetházzal Debreczenben. A Kereszturi által idézett Pray ide vonatkozó adatain kívül teljes világosságba helyezi e történelmi tényt a Theiner Monumenta-iban közölt s fenebb már említett okmány 1326-ból¹⁾ XXII. János pápának Avignonban kelt, az esztergomi érsekhez, a veszprémi s győri püspökökhöz intézett elég terjedelmes brevéje ez. Johanka vagyis I. János váradi püspök ugyanis panaszt emelt a pápánál, hogy a dömések az ő egyházmegyéjéhez tartozó de Broten sz. Andrásról nevezett nagyszerű templomát, az ő és az egyház nagy kárára, beleegyezésének kikérése nélkül, a világi hatóság által is támogatva vakmerőleg elfoglalták s elfoglalva tartják, a szent András nevezetet megváltoztatva, a bold. Szüizről nevezik, a plebánosi jogokat illetéktelenül gyakorolják, az ő s a káptalan felszólítására, hogy adják át a templomot, az apostoli széktől nyert kiváltságokra hivatkoznak, s ha ezek bebizonyítására felszólittatnak, ezt tenni határozottan vonakodnak. Kéri tehát az egyház fejét, hogy a dömések ezen erőszakoskodása ellen szólaljon fel s alkalmas gyógyszerrel gondoskodják. A pápa e kérdésre a fennevezett egyháznagyokat, mint bírókat küldi ki, meghagyván nekik, hogy az ügyet vizsgálják meg s ha a panasz alapos, még a világi karhatalom igénybe vétele mellett is kényszerítsék a döméseket, hogy a nevezett plebániái egyházat a püspöknek átadják, az ideiglenesen beszédett jövedelmeket visszatérítsék.

Hogy az ügy mily megoldást nyert, hol volt a dömések zárdája, mikor távoztak el Debreczenből? kérdések, melyekre adatok nem létében nem felelhetünk!

Hogy az ekkor még tisztán kath. város, mint erkölcsi testület, befolyt az egyház ügyeibe, bizonyítja egy 1502. július 3-án a nagyváradi l. sz. káptalan által kiadott oklevél, mely szerint a város tiltakozott a káptalan előtt András nevű plebános azon eljárása ellen, hogy megerősítéseért Debreczen akkori hűbérurához Corvin Jánoshoz folyamodott.²⁾

¹⁾ Theiner i. m. I. 507. l. — ²⁾ Szücs i. m. 142. l.

Ha az eddig vázlatosan felsorolt adatokhoz hozzáadjuk nemzeti irodalmunk egy régi irott emlékét, az u. n. debreczeni codexet, melynek szerzői vagy írói — miután tartalmát szentek legendái, a b. Szűz életleírása, Krisztus szenvedéstörténete, elmélkedések stb. képezik — az e városban lakó szerzetesek lehettek, kétségbevonhatatlan, mert történeti tényként kell elfogadnunk, hogy csakugyan virágzó volt e város kebelében a katholicismus, virágzó volt a kath. hitélet a XVI. század közepéig. Ekkor indult meg a nagy vallási mozgalom, a hitujítás, mely Debreczent is megnyerte magának.

II.

A Debreczenben és vidékén is hirdetett reformatio nagy hullámokat vert folyója ugyszólván gyökerestől magával sodorta a katholicismus előbb itt virágzott fáját. Hogy mily hatással lépett fel a még akkor teljesen kath. városban, hódított-e azonnal tömegesen, vagy csak lassanként terjedt, megtartva még egyideig a kath. cultus zenéjét, képeit, öltönyeit, mikor s miben jön elő annak utolsó életjele? mind oly kérdések, melyek nagyban felköltik tudni vágyásunkat, de melyekre — mi legalább — kielégítő feleletet adni nem tudunk. Sőt még, a mi különös, a szóbeli hagyomány sem őrzött meg tudtunkkal semmit, mi e kérdésekre némi fényt deríthetne. A mit eddigelé tudunk s röviden megemlíteni jönnek látok, mindössze is annyi, hogy itt is előbb a lutherinismus hódított, s már az 1545. szeptember hóban Erdődön tartott gyűlés óta a prot. egyház, mely a mondott gyűlésen imanyelvül a magyart fogadta el s még ekkor a fülgyönást el nem vetette¹⁾, Debreczenben is szervezkedett s a városi előljáróság a kath. egyházhoz tartozott javak s javadalmak feletti rendelkezés jogát kezeibe vette. Így például tudjuk, hogy a plebániához tartozó majorsági kertből, a nyugoti kapu felé eső egy részt 1549-ben adott el a tanács.²⁾

Csakis Dévai Bíró Mátyás s méginkább Melius Péter fellépte következtében, az 1567-ben itt tartott zsinat óta kezdett tért foglalni a kalvinismus, melynek buzgó híve Kálmánesehi Sánta Márton már előbb puritán szellemben a képeket eltávolította a templomból, de még ez újítás akkor oly visszatetszésre talált, hogy Debreczentől Kolozsvárra távozott a calvinismus terjesztése végett.³⁾

¹⁾ Balogh F. Korosztály egyháztörténelem. IV. 2. 257. l. — ²⁾ Szűcs I. 2. m. 540. l. — ³⁾ Balogh i. m. 255. l.

Még 1552-ről feljegyezve találjuk, hogy a debreczeni plebános a Szabolchoz tartozó Szováth községben (hol Debreczen földesuri jogon jelentékeny földbirtok ura) 18 portát birt.¹⁾ 1554. február 13-ról szóló városi jegyzőkönyv szerint Kalmár István 1553-ban bíró, Bakóczy Istvánnak adta át a sz. Miklós kápolna pénzét 20 frtot és 10 dénárt, kelyheket, kereszteket s többféle egyházi ruhákat.²⁾

Ez időszaktól kezdve tovább mint másfél századig a katholicismus teljesen ki volt zárva e város kebeléből, úgy hogy a kath. vallásuaknak még szállást venniök, szolgálniok sem volt szabad itt. Igy mint Gánóczy nagy történelmi munkájában 1716-ról írja: „Si quis forte inter servitia cath. religionis cultor verna obrepsisset, nisi fidei sacrosanctam proderet, ne servitutem quidem servire sustinebatur.“³⁾ Jellemző egy adat az akkori idők szellemét illetőleg!

Azonban „nem halt meg a leány, csak aludt.“ A katholicismusnak ezen, az akkori idők fogalmain alapult kizáratása csak ideiglenes volt. Már 1703. márcz. 3. hajnalsillagként jelezhető a debreczeni róm. kath. egyház történetében, mely a teljes napfény közeledtét hirdeté. Eleonora I. Lipót nejeének vallásos lelkében támadt a fogadalom, hogy hazánknak a török járom alól való fölszabadítása esetére, Debreczenben a bold. Szüz tiszteletére templom emeltessék. Lipót, nejeének fogadalmát magáévá tevén s annak megvalósítását eszközölni akarván, kir. biztosa által értesíté a város előljáróit, hogy határozott akarata, miszerint az építendő r. kath. templom számára alkalmas hely jelöltessék ki s az a kir. biztosnak azonnal adassék is át. Az ez ügyre vonatkozó 1703. márt. 3-ról kelt kir. leiratban erősen volt hangsúlyozva, hogy a felség elvárja, miszerint a debreczeni előljáróság a trón iránt már több ízben tanusított hűségét ezuttal is a kir. erős elhatározás iránti engedelmissége által be fogja bizonyítani.

A mennyire meglephette s meglepte a felség eme parancsa a város előljáróságát, annyira buzgólkodott azon, hogy az, ha lehetséges, visszavonassék. Azért is azonnal küldöttség ment fel Bécsbe két

¹⁾ If. Palugyai Imre: Magyarország legújabb leírása II. k. 402. s az egyházmegyei névtárak. — ²⁾ Szűcs i. m. 541. l. — ³⁾ Gánóczy Ant, Episcopi Varadinenses fide diplomatum concinuati. I – II. Viennae. 1776. II. 392. l.

felirattal ő felségéhez s Debreczen különös pártfogójához savoyai Eugen herczeghez. A feliratban kérik a felséget, hogy jelen kívánatátó elállani kegyelmesen méltóztassék, mert „Debreczenben — mondja a felirat — egy lélek róm, kath. sincs a harminczadoson kívül, ennel részére pedig saját szállásán kápolna iránt régtől fogva intézkedé történt . . . s oly nagy a népnek vallása melletti buzgalma s hit érdekében féltékenysége, . . . hogy épen botrányos jelenetektől, ső nem alaptalanul attól is lehet tartani, hogy a nép szétoszolván, városban minden rend felforgattatik, s ő felsége szolgálatja is kár fog vallani.

Mig a küldöttek Bécsben időztek, itthon gyűlések tartattak. A kir. biztos sürgette a parancs végrehajtását, az előljáróság bevárandó nak mondta ki a küldöttséget; e végzés ellen ismét a kir. biztos egész erélylyel tiltakozott s távozott Debreczenből és csakis utközben érte sült, hogy főkép Eugen herczeg fellépte következtében a főhadi tanács hivatkozva a keletkezhető zavargásokra, az ország fenyegetett helyzete, barátságosan felkéri a bécsi udvari kancellariát, hogy a szándékolt veszélyes ujitástól álljon el s az egész ügyet hagyja a dolgok jelen helyzetében.¹⁾

Igy tehát a templom s ezzel a katolicismus ügye maradt a régi De csakis egyelőre. A Gondviselés utjai kifürkészhetlennék s ninc emberi hatalom, mely azokat más irányba terelni elég erős volna s ha még is megkísérli, csak sisyphusi munkát végez, minden siker s eredmény nélkül! A mi meggátoltatott 1703-ban, teljesedése felé indul 1715-ben.

Ismeretes, hogy Debreczen I. Lipót által még az 1693. áprili 11-ki oklevél értelmében a szab. kir. városok közé vétetett föl és pedig — mint az oklevél mondja — ismételten. Országos törvényeink szerint azonban még szükséges volt, hogy mint ilyen törvénybe igtattassék. A spanyol örökösödési háboru bevégezése után III. Károly 1714-ben hívta össze az országgyűlést, mely 1715. június közepéig eltartott. A alkotott 136 törvényczikk közül a 108. az, mely tárgyunkkal szorosán összefügg s mely ugy Debreczen jogos óhaját megvalósította, mint a catholicismus száműzetésének valahára végetvetett. A karok és rendek tábláján a becikkelyezés minden nagyobb nehézség nélkül keresztül

¹⁾ Szűcs i. m. 683. s köv. ll.

ment s innét törvényes tárgyalás végett a főrendek táblájához tétetett át. Itt azonban a debreczeni róm. kath. egyházra nézve különösen halhatatlan emlékű gr. Csáky Imre kalocsai érsek s egyuttal nagyváradi püspök indítványára a becikkelyezés csak azon feltétel alatt mondatott ki elfogadhatónak, ha a törvényezikben, záradék alatt bár, kitétetik, hogy Debreczenben a róm. kath. templom, valamint a sz. Ferencz-rendi szerzetesek temploma s társháza számára hely jelöl- tetik ki. A törvényezikk ily értelemben leendő megváltoztatás végett visszaküldetett a karok és rendek táblájához. Itt főkép a debreczeni követek (Diószegi Sámuel és Lévai Imre) a zárdák beillesztése ellen egész erővel küzdöttek. De ez mitsem használt, mert a főrendi tábla tántorithatatlanul ragaszkodott előbbi határozatához s így a törvényezikk csakugyan ez értelemben lett elfogadva s szentesítve. E törvényezikk tárgyunkra vonatkozó szavai ezek: „Ő felsége kegyelmes jóváhagyásából az országos karok és rendek is beleegyeznek, hogy ugyanazon Debreczen város Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek többi városai közé (oly feltétel alatt azonban, hogy a kath. plebániai egyház felépítése végett és a sz. Ferencz-rendi atyák társházául helyet jelöljenek ki) ismét besoroztassék.“¹⁾

E törvényezikk megnyitá a katholicismus előtt a város eddig féltékenyen őrzött kapuit, megengedé, hogy a vallás annyiszor hangoztatott szabad gyakorlatának szent és magasztos élvénél — ősi, még pedig elsősülöttségi jogánál fogva a katholicismus ismét visszahelyeztessék s ha nem is előbbi virágzó korát, de legalább annyit elérjen Debreczenben, mennyit létjogánál fogva elérnie szabad is, lehet is.

III.

A pozsonyi országgyűlés berekesztését követő 1716. év kezdetén gr. Csáky Imre helynökét Kébel Mihályt, nagyváradi székesegyházi prépost-kanonokot küldé Debreczenbe, hogy a törv. cikk erejénél fogva a telkek kijelölését kérelmezve sűrgesse. Kébel kérelmére a válasz az lett, hogy az előljároság, mert sok megfontolni való körül-

¹⁾ Szűcs i. m. 745. l. — Palugyai Imre: Magyarország legujabb leírása. Pest 1853. 390. l.

mény forog fen, előbb ez ügyben ő felségéhez felterjesztést tesz s az ő kegyessége- s kegyelmétől teszi függővé az ügyet. Kébelnek ez értelemben tett jelentésére gr. Csáky sem maradt tétlen s ő is megtette felterjesztését a felséghez. E felterjesztésekre a város előljáróihoz intézett, Bécsben 1716. márt. 22-én kelt kir. parancs lett a válasz.

E kir. leirat, miután elmondja, hogy mily tekintetbe nem vehető, mert alap nélküli okokból kérelmezett a város a hivatolt törvényezikk végrehajtása ellen, szigoruan parancsolván meghagyja, hogy félretéve bármily képzelt ürügyet, s a műveletlenebb nép e tekintetbeni felvilágosítása által elhárítva minden akadályt, az alattvalói hűség kötelme szerint a törv. czikk értelmében a szükséges alkalmas helyeket azonnal jelölje, mérje ki az előljáróság.¹⁾

Végre is, bár hosszas kérelmek, sürgetések után, ugy a templom, plebánia, iskola, mint a sz. Ferencz-rendiek számára a telkek kijelöltek s Kébel és a váradi Ferencz-rendi-ház főnöke Maximilián atya által birtokba vétettek s ennek mintegy nagyobb megerősítésére, mint Noé a szárazföldre léptekor, a kijelölt helyeken felállított sátor alatt a Te Deum elmondása után hála-áldozatot mutattak be Istennek mindketten.

Kijelölve s birtokba véve levén már a telek, szükségessé vált, hogy az ügyek tovább vezetése rendes plebánosra bizassék. S csakugyan már 1716. márt. 16-án lipóczi Keczer István, hittudor, váradi kanonok neveztetett ki gr. Csáky által a reformatio után első plebánosul.

Csaknem e kinevezéssel egyidejűleg a debreczeni róm. kath. egyház életében egy új s nevezetes korszak nyílik meg a kegyes tanító-rendieknek Debreczenbe lett bejövetele következtében. Új és nevezetes korszak, mert a mellett, hogy ez időtől fogva egészen összeforr a plebánia története a kegyes-rendiek itteni történetével, már gondoskodva volt az ifjuság vallás-erkölcsös neveléséről, mely pedig egyedüli biztos alapját képezi egyesek és családok jólétének, boldogságának s ezzel a város, — sőt magának a haza mindenki által óhajtott felvirágozhatásának is.

Tekintettel arra, hogy a kegyes-tanító-rendről e műben még

¹⁾ E királyi leirat teljes szövegét, valamint a következők részletes leírását l. „a debreczeni róm. kath. egyház vázlatos története“ című tört. tanulmányomban. Debreczen, 1877. 9 s köv. ll.

bővebben lesz szó — csak annyit lehet e helyen röviden elmondanom, mennyi tárggyammal a legszorosabban összefügg s multhatatlanul szükséges ép az összefüggés miatt.

Bakó János váradai nagy prépost 1716. jan. 16-ról kelt levelében bejelenti gr. Csáky Imrének, hogy „Istentől vett jókat ugyanazon Isten dicsőségére fordítani akarván“, Debreczenben a kegyes-tanítórendieket szeretné letelepíteni, „melyeket is sub specie Plebani igen jó modalitas volna oda introducalni.“¹⁾ Gr. Csáky a legnagyobb örömmel fogadta e nagylelkű ajánlatot s azonnal lépéseket tett a rend főnökségénél az óhaj teljesíthetése érdekében, annyival is inkább, mert ez időtájt a nagy-váradai egyházmegye épen nem volt az egyházi férfiak bővében. Az akkori háborus idők miatt az ügy egyelőre abban maradt, de az e közben bibornokká kinevezett (1717. jul. 12.) főpap újra felvén a tárgyalások fonalát, az eredmény már egyelőre is abban jelentkezett, hogy Nyitráról Elek atya (P. Alexius a S. Resurrectione, családi néven Szlognay E.) küldetett s 1719. jan. 17-én meg is érkezett Debreczenbe Keczer mellé segédül, tanítóul s még inkább vigasztalóul.

És erre az akkori viszonyok közt szükség is volt minden tekintetben. A plebánia, iskola s templom számára kijelölt telken két, minden kerítés nélküli, elhanyagolt, lakásra alig alkalmas nádas ház állott. Egyik egy inkább istállóhoz hasonló, minden órán összedüléssel fenyegető, valamennyire kijavítva az istentiszteletek végzésére használtatott; a másik a plebános Elek atya s a gyakran előjövő kath. vendégek számára lakhelyül szolgált s még itt is folytonos félelem közt élték napjaikat a roszakaratu emberek, — az akkor gyakori gyujtogatások miatt, melyeknek a város egy nagy része áldozatul is esett.²⁾ Igen jellemző a nép akkori gondolkozás módjára, hogy e házacskáknak a tüztől megmenekülését bizonyos bűvészeti erőnek tulajdonították, úgy hogy némelyek az urnapi körmenet alkalmával így kérték a körmenetet vezető papot. „Ide is tiszteletes uram azzal a fényessel (értvén a szentségtartót) házamhoz.“

¹⁾ Hálából a rend iránt, melynél mint gyermek tanuló pályáját megkezdé.
— ²⁾ A kegyes-tanító-rend debreczeni házának kéziratos kiadatlan történelméből, melynek tárggyamra vonatkozó adatait használatomra szives készséggel engedte át a ház jelenlegi ft. főnöke. Köszönet érte e sorokban is. — Az ez évben gyakori s gonosz kezek által okozott tüzvészekről Szücs is emlékezik. I. m. 762. l.

1. 1. 1.

1. 1. 2.

1. 1. 3.

1. 1. 4.

1. 1. 5.

1. 1. 6.

1. 1. 7.

1. 1. 8.

1. 1. 9.

1. 1. 10.

1. 1. 11.

1. 1. 12.

1. 1. 13.

1. 1. 14.

1. 1. 15.

1. 1. 16.

1. 1. 17.

1. 1. 18.

1. 1. 19.

1. 1. 20.

1. 1. 21.

1. 1. 22.

1. 1. 23.

1. 1. 24.

1. 1. 25.

1. 1. 26.

1. 1. 27.

1. 1. 28.

1. 1. 29.

1. 1. 30.

1. 1. 31.

1. 1. 32.

1. 1. 33.

1. 1. 34.

1. 1. 35.

1. 1. 36.

1. 1. 37.

1. 1. 38.

1. 1. 39.

1. 1. 40.

s különösen Keczer illetőleg igen sokat mondó azon pár sor, melyekkel kortársai jellemezték őt: „Bámulnod kell azon spártai erőt, melylyel Keczer, ezen nemes vérből származott férfiú, az idők viszonyaival szemben kifejtett, szemben a szegénységgel is, melylyel itt találkoznia kell a nép részéről. De nagyobb volt Keczer lélekereje, mint a roszakaratuak gonoszsága.“

Jóllehet a plebánia átvételének ideje — mint emlitém — bizonytalan, már ez időben ugyyszólván teljesen a kegyes-rendiek vezették a plebánia ügyeit s e tekintetben fáradhatatlan buzgalmuk nem volt egyedül e városra szorítva, hanem csodálatot keltő szeretetteljes odaadással működtek Debreczenen kívül is, a szomszéd K.-Pércs, Derecske, Hosszu- és Monostor-Pályi, Ujváros kath. lakosai közt; sőt más, az egri püspökség alá tartozó helyeken is, egész a Tiszáig szives készséggel teljesítettek lelki szolgálatokat.

A hívek lelki ügyeinek gondozása jó kezekben volt tehát már, de hiányzott még a hely, mely az isteni Felség tiszteletéhez méltó, a lelki szükségletekhez kielégítő, a város diszét emelő legyen, hiányzott egy kath. templom.

És itt a templomról szólandó, ismét annak nevével találkozunk, ki szent hivatásából kifolyólag — mint láttuk — eddigé is befolyásának egész sulyát oly sokszor veté mérlegbe, midőn a katholicismus itteni érdekeiről volt szó, s ki tettel megmutatá, hogy: „Dilexit decorum Domus Dei, et locum habitationis gloriae Ejus.“

Látta, hogy immár a katholicismus itteni megszilárdulásának biztos alapja van, látta, hogy a hely, mely eddig az istentiszteletek végzésére használtatott, épen nem méltó az oly magasztos célhoz, azért is elhatározta, hogy a város által kijelölt helyen saját költségén templomot épített. Ez ügyben már 1719. nyarában Elek atyát Váradra hívta s megbizta, hogy vagy még azon, vagy a következő évben kezdesse meg a munkát s ehhez a legszükségesebb anyagokat váradi uradalmából átszolgáltatni rendelvén, az előleges kiadásokra 2677 r. forintot azonnal utalványoz. Elek atya azonnal megteszi a szükséges lépéseket, a várostól sokszoros kérelemre téglavető helyet nyer. Pestről egy e tekintetben képesített mestert hozat, az alap kiásatásához, a faanyag szállításához kezd. E közben figyelmeztetve lévén, hogy az itteni téglák az alap számára nem alkalmasak, kéri gr. Csákyt, hogy két közel fekvő templom rommaradványait az alaphoz felhasználhassa. Miután azonban

a kérdéses templomok romja az egri egyházmegyéhez tartozott, az oda intézett kérelemre megjött 1720. szept. 25-én Foglár Gy. püspöki helynök kedvező válasza, mely szerint a szentszék határozata folytán megengedtetik, hogy a régtől elpusztult s felépíttetni nem remélt két templom köveit s más anyagokat Elek atya ide szállithassa.

Hogy az itt említett romban levő templomok egyike az akkor még Szabolcsához tartozó s a város által 1668-ban zálogba átvett Pallag pusztán volt, szerény véleményem szerint több mint valószínű s a kir. gazdasági intézet pallagi telepén egy emelkedett hely, mely a mellette elterülő erdőséggel a „monostor“ nevet viseli, még ma is jelzi, hogy itt, hol ma a szántóvetők dala hangzik, egykor Istent dicsérő ajtatos énekek szálltak fel az égi trón zsámolyához! A másik templomromról eddig semmi adatunk, talán a szintén Debreczenhez tartozó u. n. savós-guti, vagy a halápi erdőségek egyikében lehetett. Az előbbi helyen ma is van rommaradvány, az utóbbi hely romjairól Halápi Konstantin, Elek atya segéde tesz említést a ház történelmében, elmondván, mint ment ki Halápra, kíváncsi lévén az ő nevét viselő vidékre s az ott levő romokra és mint menekült meg különös isteni Gondviselés következtében az épen akkor is omló romok közül, hol egy kis pihenőt tartott.

A templom alapköve 1721. sz. Anna napján tétetett le ünnepélyességek között s maga az építés, tekintve a gyakran felmerülő nehézségeket, gyorsan haladt bár, még is annak teljes bevégzését gr. Csáky meg nem érte, mert 1732-ben lelkét visszaadá teremtőjének. Földi részei a mondott év augusztus 28-án az általa építtetett s annyira szeretett debreczeni templom sirboltjában várják a bódog feltámadást. *In memoria aeterna erit (et sit) justus.*

Igy történt, hogy a nagy jótevő elhunytá után csak ideiglenes fatornyokkal láttatott el a különben teljesen felszerelt templom, mely aztán 1746. jun. 5-én sz. Anna tiszteletére szenteltetett fel gr. Csáky Miklós nagyváradai püspök által.

Mint fennebb láttuk, az 1715. 108. törvényczikk értelmében hely jelöltetett ki s vétetett át a sz. Ferencz-rendiek temploma s társháza számára is. Ennek következtében még ugyanazon évben csakugyan letelepedett a rend néhány tagja, hogy a plebanusnak a hivek lelki gondozásában segélyre legyenek. A hejővetel alkalmával azonban nem adatott nekik szállás magában a városban, hanem a kapukon ki-

vül sátor alatt huzták meg magokat s miután a városban még koldulni sem mertek, a nemes tanács mindennap ételt vitetett ki számokra. Később behozattak a városba, de a Miklós-utczán már kijelölt telek helyett Boldogfalván mutatott ki számukra hely, hol miután hiában kérelmeztek s maga gr. Csáky hiában tett lépéseket az előbbi alkalmasabb telek miatt, 1725-ben megkezdték az építkezést s a váradi püspök és káptalan segítségével 1727-ben be is végezték. A II József által eltörölt több szerzetes-rendház közt volt a debreczeni is s így annak tagjai kényszerülve voltak távozni Debreczenből. Kozma Ferencz atya 1788. márcz. 23-án ép husvét első napján mondott magyar sz. beszédben vett búcsút a hivektől.¹⁾ A templom és rendház a kincstár által dohányraktárnak használtatott fel s használtatik ma is, most már az u. n. Várad-utczán.

IV.

A mint korszakot alkotó volt az egyház történelmében a kegyes tanítórend behozatala, ugy olyanná lett I. Ferencz cs. s ap. királynak 1807-ben kibocsátott kegyelmes rendelete. Ennek folytán a kegyes rendiek fölmentettek a plebánia vezetésétől, hogy hivatásuknál fogva kizárólag a tanítás ügyének szentelhessék magokat. Ugyancsak a hivatolt kir. rendelet értelmében a nagy-várad-i székesegyház kanonokainak száma 16-ra egészítettvén ki, az ekkor zilahi plébánusból kanonokká kinevezett Molnár József lett debreczeni plebános s egyuttal a Nagy-Váradról nevezett sz. László javadalmak prépostja, mely prépostságot a kegyelmes kir. rendelet alapján mindig azon kanonok kapja meg, ki debreczeni plebánossá neveztetik ki s ezt azért, mert sem a plebános mint ilyen illő jövedelemmel, sem a templom a szükségletek fedezésére vagyonnal, sem a többi egyházi személyek rendes fizetéssel nem bírtak.

Molnár kegyelmes kineveztetése után azonnal átjött Debreczenbe, hogy a kegyes tanítórendiektől a plebániát átvegye s a további teendőkre nézve intézkedjék. És teendő várt rá igaz elég! Nem volt elég ugyanis, hogy hosszú időn keresztül plebánia-lak nem létében majd furtaí birtokán, majd később a sajátjából fizetett bérházban lakott, nem

¹⁾ Ezen, egy régi kéziratból kiirt s ugy eredetisége, mint a rendre vonatkozó adatai miatt történelmi becses biró sz. beszédet bírom én is.

volt elég, hogy a lakosok részvételével s a felelős által kinevezett rendkívüli évi deputatumok kiszolgáltatása. 12 évi fűti kibocsátása után években keresztül kellett várnia folytatás kértre s minél az elmaradással csaknem egyenlő kérésre válasz nyerve jött a Debreczre egy somoru emlékü 1811. év ápr. havi melyben a két izben kiűzött roppant tűzvész a városnak váró mint fekt s ebben a kath. templomot is elpusztítá. Jóllehet ekkor merült fel először a kegyuraság kérése, melyre a felelős mint közbejöttetésre hivatkozott, midőn a város sem a plebánia-lakos felépítési sem a templomot újra diszes állapotba hozatni nem volt hajlandó. Végre is az egymást érő királyi rendeleteknek engedett a város s úgy a plebánia-lak s templom elkészítetése, mint a deputatumok kiszolgáltatása bevégezt ténynyé lett.

Ezen lehető röviden vázolt s a templom ügyét kivéve, inkább az anyagiakat érdeklő kérdések tisztázása s megoldása közt nem felelkezett meg Molnár azon, a katolikusokat igen közelről érdeklő fontos kérdéstről sem, vajjon a város előjárói közé választhatás jogával mily mértékben élhetnek a katolikusok? s hogy az egyenjogúság elvénél fogva legalább a szám arányában a kath. érdekeknek e tekintetben elég van-e téve?

Már 1755-től egymás után jöttek a felsőbb rendeletek, melyekben a katolikusok jogos igényeik érvényesíthetésére a biztos alapot s támaszt bírták s melyek alapján a kath. érdekek meg is voltak védve. -- Molnár 16 évi fáradoalmat nem ismerő munkálkodás után nyugodt lelkiismerettel távozott Debreczenből Nagy-Váradra, hogy ott fokozatos előléptetése folytán, helyét a káptalanban elfoglalja.

Utódja 1824-től Kovács Miklós s ez két év után erdélyi püspökké nevezetvén ki, 1826-tól Kricsfalusy Ferencz lett.

Majdnem egy egész század telt már el a templom felépítettése óta a nélkül, hogy az eredeti terv szerint építendő kettős torony, az ideiglenes fatorony helyett, felemeltethetett volna. Kricsfalusy buzgólkodása, a megyés püspök s a nemes város áldozatkészsége következtében 1834-ben már készen állott a gazdagon aranyozott kettős torony s ezekben a gyönyörű öszhangzatu négy új harang, Tágen J. nagyprépost s a hívek bőkezősége folytán. Az ezekre vonatkozó kiadások több mint 48,000 vforintot tesznek ki. Ugyancsak Kricsfalusy állittatá fel saját költségén a diszes új főoltárt s festette a sz. Annát ábrázoló gyönyörű oltárképet majdnem 8000 forint költséggel.

A 10 éven keresztül csaknem folytonosan tartó költséges építkezések, ujitások fáradoimai, — a kegyuraság fel-felmerült kérdésének izgalmai után nyugalomra hívá Isten a szive szerinti jó pástort 1836. junius 28-án. Porló teteme a debreczeni templom sirboltjában nyugszik a boldog feltámadásig.

Utódjául 1836-ban Sipos József, majd ennek 2 rövid év multával bekövetkezett halála után Molnár Péter nagy-várad kanonok neveztetett ki.

Küzdelem az ember élete e földön! Ha nem is oly nagy mérvben, mint Molnár József, de mégis elég bőségesen tapasztalta Molnár Péter is azon szavak igazságát: de a mint nem csüggedett el amaz, ugy készen vólt a küzdtéren emez is, valahányszor a jog és igazság, állásából kifolyólag, ezt tőle megkövetelte; mert tudta hogy ő nem önmagának s önmagáért, de a jognak s igazságnak küzdelmét vivja és pedig a jogért s igazságért. A nemes város ugyanis a kegyuraság kérdését újból és erősebben mint valaha kérdéssé tevé, sőt mint szerinte sérelmes s igazságtalan ügyet a Pozsonyban tartott 184³/₄-ki országgyűlés elé határozta vinni s valóban vitte is. Azonban ez ügy érdemleges tárgyalás alá sem kerülván, elintézését a város óhaja szerint ezuttal sem nyert s a kegyurasággal járó kötelezettségek folytonos teljesítése által a nemes város mindezideig nagylelkűleg csakugyan kegyurnak ismerte el magát, (ha szóval nem is) tetteleg.

A debreczeni egyház ez izgalmas napjai közt örömpereczeket is élt át, amennyiben ez időtájt érte a kitüntetés, hogy fiók-egyházaival (Sámson 143, M.-Pércs 26 rk. lakossal, még akkor F.-Józsa, valamint a Debreczenhez tartozó puszták) együtt az alesperesti joghatóság alól a megye főpásztora által kivétetvén, kiváltságos (exempta parochia) lett. Az erre vonatkozó főpásztori okmány 1843. okt. 13-ról kelt.

Molnár 14 évi buzgó s az egyház jogaiért folytatott fáradhatlan és áldásos működése után 1852-ben a káptalanban mint ör-kanonok foglalta el helyét.

Chilkó László.

Az egyház jelene.

A lelkeszi hivatal.

Debreczeni róm. kath. lelkészszé, egyszersmind nagyvárad egyházmegyei kanonokká és sz. László királyról nevezett préposttá 1852-ik évben Huzly Károly akkori endrői plébános neveztetett ki. A köztisztelet és szeretetben álló lelkész mind a mai napig, tehát 30 éven keresztül, két segédlelkész közreműködése mellett mindenkit megnyerő lelkipásztori szelidséggel tölti be e fontos lelkeszi állomást. Az agg lelkipásztor az egyházi legfelsőbb hatóság által 1868-ik évben a jeruzsalemi sz. sirrend keresztjével tüntettetett ki. Az apostoli király 1874-ik évben a Lipórend lovagjává nevezte ki. Maga a hitközség lelkipásztora iránti ragaszkodásának nagyszerű jelét adta 1872. évben, mikor is a fokozatos előléptetések miatt mint kanonoknak az egyházi szabályok szerint Nagyváradra kellett volna mennie, hogy a káptalanban most már sorrend szerinti előléptetés által kijelölt helyét elfoglalja; de a hitközség nem akart megválni szeretett lelkészétől, s egy közgyűlésben választott 12 tagu küldöttsége által azon alázatos kérését terjesztette a nagyvárad i. sz. püspök ő nagyméltósága mint főpásztora elé, hogy ne fosztassék meg szeretett lelkipásztorától.

Ezen kérelem — az akadályok daczára — a nagylelkű főpásztor által teljesített is, s így az agg lelkész továbbra is Debreczené maradt. (E mozgalmat a reformátusok is élénk érdeklődéssel kísérték, s annak végeredményben is sikerülte felett általánosan örvendtek. Szerk.)

A debreczeni róm. kath. hitközség jelenleg már megnépesült, minden tekintetben szervezve van és virágzásnak indult.

A debreczeni r. k. anyaegyházhoz tartozó lelkek száma ugyanis az 1881-iki összeírás szerint 7047-re emelkedett fel. Érdekes feljegyezni: hogy 1703-ik évben Debreczennek csak egyetlen egy kath. vallásu lakosa volt; 1719-ben csak hat született; 1729-ben 18; 1782-ben már 52 vólt a szülöttek száma.

1806-ik évi összeírás szerint 900;

1827-ben 1232;

1850-ben 2200;

1870-ben 5887; végre

1881-ben 7047-re emelkedett e városban a róm. kath. vallásu lakosok száma.

A debreczeni r. kath. anyaegyházhoz Debreczen területén létező puszták közül a következők vannak vallási tekintetből beosztva: Bánk, Ebes, Fancsika, Haláp, Kis- és Nagy-Hegyes, Kis-Macs, Pacz, Szepes, Veker; — Sámson, M.-Pircs és a Bodóházi puszták is ide van sorozva. A debreczeni r. kath. egyház anyakönyvei az 1719-ik évtől vannak vezetve.

Hogy a debreczeni r. k. egyház jelen állapotjáról hű képet alkossunk, nem lehet hallgatással mellőzni, hogy ezen hitközségben van:

Egyházi tanács.

Valóban méltó feljegyezni, hogy a debreczeni r. k. hitközségben egyházi tanács van alkotva már most, mikor még a többi magyarországi hitközségekben az ugynevezett kath. autonomiai szervezkedés a világi elem számára csak mint vágy, eszménykép, vagy legfeljebb mint terv létezik.

Nagyvárad egyházmegyének áldott emlékü volt főpásztora Szaniszló Ferencz 1862-ik évben korszerűnek, méltányosnak, igazságosnak, sőt hasznosnak és szükségesnek ítélte, hogy tért nyisson és jogot engedjen a kath. világi híveknek őket legközelebről érdeklő vallási és hitfelekezeti ügyeik elintézésére, védelmére és előmozdítására.

Ezen czélból megbizta és elküldötte Debreczenbe akkor nagyváradi kanonok- és czimzetes püspököt — később Erdély nagynevű főpásztorát — Fogarasy Mihály ő nagyméltóságát, ki is 1862-ik év november hó 1-én és 16-án a kath. világi híveket közgyűlésre összehívta, ismételten értekezletet tartott.

Az értekezletről felvett jegyzőkönyv következőképen kezdődik:

„Püspök ő méltósága előadja, hogy ő excellentiája a megyés püspök óhajtaná, miszerint Debreczenben részint a legközelebb felállítandó Theresianum árva-nevelő intézet, — nemkülönben a régebben létező debreczeni r. kath. ispotályra való felügyelet, — de más netalán előfordulható ilyen ügyek könnyebb elintézhete végett is egy egyházi „bizottság“ alakulna, mely a kis prépost plebános ő nagysága elnöklése alatt időnként tanácskozmányra meghivatván, a róm. kath. híveket érdeklő egyházi ügyek előmozdításához szóval és tettel segédkezet nyújtson s azokat gondosságának, részvétének s törekvésének tárgyává tegye; miután, ha a hívek saját magukat elannyira érdeklő ily nemű

egyházi ügyekben közönbösök, a közérzület hiányát az egyházi felsőbb-ség legjobb akarata s tevékenysége sem képes eléggé pótolni; felhívja ugyanazért a jelen értekezletre egybegyült híveket, nyilatkoznának: meg vannak-e győződve egy ily alakítandó bizottságnak szükségességéről, s ha igen, mi módon gondolnák azt alakítandónak.

E felhívás folytán az értekezletre egybegyült hívek mindenkéltől egyhangulag kinyilatkoztatták, hogy ezen felhívást valódi örömmel fogadják, a bizottság alakulását nemcsak kívánatosnak, korszerűnek, hanem a helybeli r. k. hívek kérdéses ügyeire vonatkozólag üdvösnek is tartják; ugyanazért higgadt tanácskozás s kölcsönös felvilágosítások után következőkben állapodtak meg:

1. A debreczeni egyházi bizottság az elnöklő kis prépost plébános s a gondnokon kívül álljon 10 titkos szavazat útján választandó tagból.“*)

A következő 9 pont, (melyek térkimélelsből nem idéztetnek) meghatározza a bizottság jog és hatáskörét.

Ezen alapszabály 1862-ik évi decz 18. és 22-én 1347. és 1361. sz. a. kelt püspöki kegyelmes leiratok által megerősített; s a bizottság működését megkezdette és szakadatlanul folytatja.

Ezen egyházi bizottság üdvös működését méltatni és mérlegelni nem ezen szerény toll hivatása; de igenis a jelen hitfelekezeti állapotok megértése és megismerhetése tekintetéből fel kell említeni, hogy közös kath. érzület, a polgári előljáróság és egyházi és iskolai hatóság között jóakaratu egyetértés, öszhangzat, béke, még a vitás kérdésekben is türelmes mérséklet, engedékenység, sőt sok tekintetben méltányosság csak az egyházi bizottság fenállása óta nevezhető városunkban meghonosultnak.

Ezen eredmény nagyon természetes. A nyert jog: befolyjni az egyház ügyeibe, fölmelegítette a közönbös kebleket; az egyházi bizottságban a legtekintélyesebb polgárok csoportosultak; nincs magára hagyatva a lelkész, ki sokszor a legjobb akarat mellett sem használhat az ügynek; maguk a hívek állnak sorompóba ha kell, ismertetik, védelmezik, előmozditják egyházi jogaikat és ügyeiket.

Mily lendületet nyernének a kath. egyházi ügyek, ha országszerte

*) A debreczeni róm. kath. bizottság 1862-dik évi jegyzőkönyvének 1-ső lapja.

felállíttatnának az egyházi tanácsok. Méltán kérhető: kath. autonómia hol tévelyegsz a kétes homályban?

A debreczeni róm. kath. egyházi bizottságnak igen fontos és tágas működési köre van:

Saját felelőssége mellett — felsőbb egyházi hatóság által megerősített alapszabályok szerint — kezeli az összes alább megnevezendő debreczeni kath. jellegű alapítványok pénzeit. Hivatalnokait maga választja meg.

A Therésianum nevet viselő róm. k. árvanevelő intézetre és a kath. szegény ápolóra kebeléből választott gondnokok által felügyel; a nevelendő árvák és ápolandó szegények felvételét eszközli.

A kath. temetőt megállapított rendszabályok által rendezi, és háromtagu küldöttsége által rendben tartja.

Minden az egyházat vagy hitközséget közvetlen, vagy közvetve érdeklő ügyben tanácskozmányi joggal bír, kérvényez, indítványt, javaslatot tesz, jogait védelmezi, a kivitelben a lelkészi hivatalt támogatja, segíti, s a hitközséget minden irányban képviseli.

Az alapszabályok értelmében — hogy új és új tagok belépésére alkalom adassék — minden évben két tag sorshuzás által kilép, s helyökbe újak választatnak; a kisorsoltak azonban ismét megválaszthatók.

Iskolaszék.

A róm. kath. felekezeti iskolaszék mint első fokú iskola hatóság az 1868-iki XXXVIII. törvényzikk 3-ik és 8-ik fejezete, — továbbá az 1869. ápril 27-én 432. sz. alatt kelt egyházmegyei püspökhelynöki körrendelet alapján 1870-ik év ápril 3-án tartott hitközségi közgyűlés által alakított meg.

Ugyanazon közgyűlés a hivatalból elnökösködő egyh. elnök mellé egy világi elnököt, két egyházi és 20 világi tagot — később jegyzőt — választott.

A következő üléseiben gondnokot, igazgatót is választott; amazt az iskola anyagi, emezt szellemi és erkölcsi ügyeinek figyelembe tartása s az iskolai törvények és iskolaszéki határozatok végrehajtása és a szükséges számadások és jelentések elkészítésével bizta meg.

Továbbá alakulását bejelentette: a helybeli városi közhatóságnak, mint a debreczeni r. k. elemi népiskolák eddigi jóltevőjének és fentar-

tójának; az állami tanfelügyelőségnek mint a magas közoktatási miniszterium képviselőjének; a nagyváradi L. sz. püspökségnek, mint felsőbb iskolai hatóságnak.

Ezen bejelentéseket: a városi hatóság még ugyanazon évben tartott közgyűlési határozata által nemcsak örvendetes tudomásul vette, hanem kijelentette, hogy az iskolaszéket hazafias törekvésében támogatni fogja, s az eddigi jogviszonyt és így adományait is érvényben tartja. A tanfelügyelőség ^{311/1870} számú átiratában értesítette az iskolaszéket, hogy a magas minisztérium ^{16600/1870} számú leiratában a megalakulást — mint törvényen alapulót — helyeslőleg tudomásul vette.

A püspökség részéről a megerősítés szinte megérkezett; s így az 1873-ik év sz. László napján a pöstyéni fordóban kelt püspöki körlevél, — valamint a magyar püspöki kar által kiadott iskolai rendszabályok, melyek az iskolaszékek felállítását országsszerte kötelezőleg elrendelték, a debreczeni róm. kath. iskolaszéket felállítva, erélyes és már is szép sikert felmutató működésben találta.

Épen azért, mert ezen rendszabályok a debreczeni hitközségre nézve, hol egyházi tanács már az 1862-ik évben, iskolaszék az 1870-ik évben alakult meg — elkésettnek mondhatók; de különösen azért is, mert 1870-ik évig az iskolai ügy is — a mennyire az akkori viszonyok között lehetséges volt — az egyházi bizottság hatáskörébe tartozott: az iskolaszék megalakítása úgy ütött ki, hogy az tulajdonképen az egyházi bizottságnak kibővítése lett, ugyanazon tagok választatván meg egyszersmind iskolaszéki tagoknak is.

De azért, hogy a törvénynek elég tétessék, az iskolaszék az egyházi bizottságtól külön- és önálló testület; az iskolai ügyeket külön tartott ülésekben tárgyalja, és önálló jegyzőkönyvet vezetett.

Hogy a róm. kath. elemi iskolák mily lendületet nyertek az iskolaszék felállítására óta, ki fog tenni az alább közlendőkből.

A z i s k o l a .

Az iskola az egyháznak gyermeke, a templomnak előcsarnoka, a hitközségnek szemefénye, a vallási s polgári erények bölcsője.

Az iskola az egyházak szakaszából, — ha bár e műben az iskolák számára külön hely van kijelölve, — egészen nem maradhat ki.

Az egyház és iskola között szent és felbonthatatlan viszony létezik, ezen viszonyt mindenkinek ismerni és tiszteletben tartani kellene; de fájdalom ez nincsen így.

Sokan nem értik — vagy talán nagyon is értik és épen ezért nem szeretik — hogy az egyházak mért ragaszkodnak oly nagyon az iskolák tulajdon jogához, mért nem engedik át a rendelkezési jogot az államhatalomnak. A tudomány, mondják ők, nem felekezeti, az iskoláknak sem kell lenni felekezeti jellegüknek.

Bár időszerű volna ezen elméletileg igaznak látszó, de a gyakorlatban csalóka elvről értekezni; de elismerem: hogy nem e mű keretébe való, de mégis azóktól, kik e sorok olvasásakor homlokukat ránczolják, kik az egyházak maguktartását az államhatalommal szemben nem helyeslik, s kik a debreczeni iskolák viszonyait megbírálni akarják, szabad legyen azt kérdezni: mi sors várt volna az iskolák szellemére, ha az 1849-diki gyászos emlékü napok után az absolut hatalom az iskolákat az egyházak jogköréből kiemelve, az állam szabad rendelkezése alatt találta volna?

Ismeretes a szent harcz, mely a germanizálni akaró önkény ellen vivatott, a ref. felekezeti egyházak által épen úgy, mint a kath. egyház hazafias férfiai által.

A debreczeni ref. főiskola készebb volt elveszteni nyilvános iskolai jogát, mint az államhatalomtól iskolai rendeleteket elfogadni; még ma is él közöttünk azon kath. tanfőúr, ki az absolut hatalom képviselőjének azon kérdésére: „Magyarország történetét mely szerző szerint tanítja a gymnasiumban?” laconice azt felelte: „Horváth Mihály szerint.”

Valyon ha az állami hatalomnak lett volna jogában a tanárokat kinevezni, a tankönyveket praescribálni, kérdezték volna-e ezt? Ily férfiak tanították volna-e a magyarok történetét s oly szerzők könyveiből-e mint Horváth Mihály? . . .

Ki, vagy mi biztosítja a hazát, hogy mindenkor hazafias érzelmű vezérférfiak fogják kezökbe ragadni az állami hatalmat?

Mely kérdést csak azért vetettünk fel, hogy a debreczeni egyházak maguktartása igazolva legyen, s mások is szívökre vegyék, hogy nemcsak vallási, hanem hazaszeretetből meritett indokok kényszerítik az egyházakat, hogy az iskolák felekezeti jellegét minden áron megtartani akarják.

Debreczenben az iskolák nagyobb része, az elemi iskolák pedig mind felekezeti jellegűek, s így a római kath. elemi néptanodák is.

* * *

Hogy Debreczenben a nagy vallási mozgalom előtt virágzó iskolák voltak és pedig az egyház és szerzetesek vezetése alatt, arról alig lehet kétkedni; valamint az is bizonyos, hogy miután Debreczen városának összes lakója a róm. ősegyház kebeléből kiszakadt, a templomok, az iskolák és az egyházi vagyon is az új vallás felekezet birtokába jutott

Római katolikus iskolát a nagy vallási mozgalom után itt Debreczenben a kegyes rendű szerzetesek (piáristák) 1721-ik évben nyitottak, mikor is 22 tanítványuk volt. A tanítást az elemi oktatással kezdték meg, s ámbár fokozatosan megnyitották a gymnasiumi osztályokat is, de azért hosszabb ideig — valószínűleg Mária Theresia koráig, mikor is az úgynevezett nationalis normalis iskolák szerveztettek — az elemi oktatást is teljesítették.

A gymnasiumi osztályoktól az elemi iskolák elszakítottán, a debreczeni róm. kath. elemi népiskola a bárándi r. kath. esperes kerületbe kebelezetett; a kir. főigazgatóság alá rendeltetett; a költségek viselése Debreczen város hatóságára, mint földesuraságra hárult.

Egyelőre a Teleki- és Battyányi utcák szegletén lévő — a várostól iskolának adományozott — házban két fiú és egy leány osztály nyitott meg.

A fiú osztály 1846-ik évben a harmadik, — 1855-ik évben pedig a nyolcadik osztállyal szaporított.

Azt, hogy jelenleg a róm. kath. hitközség hat osztályú három teremben működő négy szakavatott női tanerővel ellátott külön diszes leányiskolával bír; továbbá hogy a tanítók fizetése rendezve; az iskolák tanszerek és eszközökkel ellátva vannak, az 1870-ik évben megalakult iskolaszéknek kell köszönni, mely iskolaszék megalakulása után az iskola hiányait felfedezvén, erélyes és buzgó közbenjárása által kieszközölte, hogy a kegyes-rendi szerzetház terjedelmes portájából iskola-kert és leányiskola helyiségül 4000 frtért egy tágas terület engedett át; a városi hatóság pedig az iskola-építési alapból az iskolát 1879-dik évben felépítetté: s az eddigi évi adományát az ingyen-iskoláztatási pénztárból előbb 1500, később 2000 forintra felemelé.

Érdekesnek tartom itt még feljegyezni a tényleg iskolába járó kath. gyermekeknek számát a következő évekből: 1721-ik évben 22; 1826-ban 99; 1741-ben 71; ezek között a gymnasiumi tanulók is befoglaltatnak.

Külön az elemi osztályba járó mindkét nemű tanulók száma: az 1835-ik év végén 105; 1844-ben 144; az 1856-ik évben 192; 1859-ben 249; az 1860-ik évben 275; 1868-ban 277; az 1881-ik iskolai év végén 515.

Alapítványok.

A debreczeni kath. hitközségben a következő jótékony intézetek és alapítványok léteznek:

1. A Theresianum nevet viselő r. k. árvaintézet.

Alapította a dicső emlékű Mária Theresia királynő 1775. évben.

Alapul szolgált bizonyos, a várost illető s a kir. kincstárnál volt követelésből a városi hatóság által Ő cs. kir. Felsége szabad rendelkezésére ajánlott 30,000 r. forint.

Ezen alapítványi pénz- és magának az árvanevelő intézet jelen helyzetének megértésére szükséges megemlíteni a következőket:

Az alapítás előtti időkben a kitett, vagy vagyon nélkül hátramaradt árva gyermekek közöltségen neveltettek, és pedig az akkor uralkodónak nevezett róm. kath. vallásban. Ez kétségtelenül kitetszik az 1875-ik évi január 26-án 5350. szám alatt kibocsátott helytartótanácsi intézmény 32. pontjából. Ugyanezen leirat 53. pontjában értesítetik a város közönsége a királynő magas szándékáról; — és rendeltetik

a) hogy az építendő árvaháznak üres telek tartassék fel a kath. polgárok részére kiszakított házhelyek között;

b) hogy a 30,000 forint kamata mind az ideig tőkésítették, míg oly összegre nem növekedik, melyből a czélnak megfelelő épület felállítható;

c) hogy a tervrajz mielőbb felterjesztendő.

Ezen leirat vétele után az akkori városi előljáróság nem kételkedett — de a 32. és 53. pontok egybevetett értelme szerint nem is kételkedhetett — hogy kizárólag kath. árvaház szándékoltatik felállítatni; azért legközelebbi több pontból álló feliratának 1-ső és 8-dik

pontjában az árvák neveléséről előterjesztést tett; s különösen a 8-ik pontban kérelmezi, hogy az alapított árvaházba nem kath. árvák is vétethessenek fel.

Ezen kérvényre az 1776. szept. 9-éről 4554. szám alatt kibocsátott helytartó tanácsi leiratban a válasz leérkezett:

Az első pontra, hogy minden egészen vagyontalan vagy segély nélkül elhagyott gyermek különbség nélkül a róm. kath. vallásban nevelendő.

A nyolczadik pontra kijelentetett, hogy az árvaház (praecise) határozottan a róm. katolikusok számára építtessék; nem kath. árvák is felvehetők, ha oda adatnának; de az első pont szerint a kath. vallásban fognak neveltetni.

Ezen rendeletek után a városi tanács és közgyűlés 1777-dik év auguszt. 19-én kelt jelentéseiben a 27. s különösen a 41. pontban maga is világosan és ellenmondás nélkül katolikusnak nevezi az építendő árvaházat.¹⁾

Ezeket felemlíteni szükséges volt, mert a későbbi időkben kétségbevonatott az árvaház kath. jellege; sőt még most is vannak, kik nem ismervén ezen régi, de kétségtelen jogalapokat, azt gondolják, hogy az alapító királynő nem határozta meg annak kath. jellegét, és csak későbbi korszakban jogtalanul, erőszakosan, csak azon az alapon -- mert az árvaház a kath. polgároknak szánt, de üresen heverő helyen szádékoltatott építtetni, magyaráztatott ki. E feltevés egészen téves; az ellenkezőről meggyőződhetik akárki, és pedig egyenesen a városi közgyűlésekről 1875. 1877-dik évektől felvett s a városi levéltárban őrzött jegyzőkönyvekből.²⁾

Az alapul szolgáló 30,000 r. frt egy ideig a kincstárnál maradt és kamata tőkésített; 1807-ik évben bizonyos leszámoló fizetések alkalmával ezen 30,000 frt mint adósság átszállott a városra (megjegyzendő, hogy az eredeti körlevélben is katolikusnak neveztetik az árvaházat).

Mindez ideig az elhagyott árvák a városi háziintézet költségén neveltettek.

¹⁾ Az idézett fel- és leiratok eredeti latin nyelvezet szerkesztett szövegei olvashatók a dobr. egyh. bizottságnak Debreczenben 1877-dik évben kinyomatott „Statutárai”-ban. Hiteles másolatai az árvaház levéltárához tartoznak.

²⁾ Másolatai a Theresianum árvaház levéltárához is megvannak.

1827-dik év ápr. 10. 8805. szám alatt kibocsátott helytartósági leirat által elrendeltetett, hogy miután az eredeti tőke az utána járó kamatoknak időnkinti hozzácsatolása által most már 125,202 frtra szaporodott, az alapító királynő szándékának elég tétessék, s a különben is már árva intézet részére megszerzett árvaházban 14 róm. kath. árva neveltessék.

Az akkori városi hatóság ezen rendeletnek nem tett eleget, hanem több ízben felirt, azt kérelmezvén, hogy az alapító szándékától eltérve, valláskülönbség nélkül segítseztessenek az árvák, a nélkül, hogy a más vallásuak a római kath. vallásban neveltetnének.

A sok fel- és leiratnak csak 1859-ik évben lett eredménye, mikor ugyanis Ő cs. kir. apostoli Felsége decz. 8-án kelt legkegyelmesebb határozatával megengedte, hogy ref. vallásu árvák is felvétethessenek a nélkül, hogy a kath. vallásban neveltetnének.

Az akkor még fenállott nagy-váradi helytartótanácsi osztály 1860. január 19-ki intézményével az alapítvány pénztárának megvizsgálására és a felállítandó árvaház tervének elkészítésére, s a fenti engedély miként végrehajthatásának meghatározására egy vegyes bizottságot küldött ki.

Ezen bizottság az alapnak két egyenlő részbeni barátságos felosztását hozta javaslatba, mely szerint a kath. fél békeszeretete bele nyugodott fele vagyonának elvesztésébe s átengedte protestáns testvéreinek örök és zavartalan birtokul, hogy másik felét zavartalan békében használhassák.

Ezen megosztás 1861. jan. 5-én kelt királyi leiratban megerősítetett; s ámbár az akkori városi tanács azon főindökből, mert az egyesség-levelet nem alkotmányos városi hatóság írta alá, Ő Felségéhez az egyesség ellen felirt:

az 1862-ik évi 862/9612. számú rendelet által a tényleges megosztás eszközöltetett is, és végre 1863-ik év Sz. László napján az árvaház Fogarasi Mihály az árvaügyben püspöki megbizott, néhai erdélyi püspök által ünnepélyesen meg is nyitattott.

A városi hatóság még egyszer 1869. decz. 9-én tartott közgyűlésből — hihetőleg mert a nagy többség nem ismerte a megelőző jogviszonyokat — egy kérvényt intézett az országgyűléshez a megtörtént megosztás ellen; ezen kérvény kiadatott a vallás- és belügyminiszteriumnak; onnan pedig a magy. kir. jogügyek igazgatóságának; majd

leküldetett a városi törvényhatósághoz is, mindazonáltal elintézve mai napig sincs.

Az alapítványi összes tőke 1862. június végén 237,620 frt 40 krból állott, melynek fele 118,810 frt 20 kr. a megosztás folytán a róm. kath. hitfelekezetnek adatott át és pedig a Varga-utczán 2177. sz. a. fekvő házzal együtt. A másik 118,810 frt 20 kr rész és a ház külső földje, mint „protestáns árvatartó alap“ visszamaradt, s jelenleg is a város felelősége alatt az alapítványi pénztárban kezeltetik; és a protestáns árvák évi 20 frt segélyben részesíttetnek.

A róm. katolikusoknak átadott 118,810 frt 20 kr. tőke — noha az utóbbi időben katonai raktárnak használt ócska árvaház átalakítása, felszerelése, továbbá a szomszéd ház megvétele s három terem építése, végre a legelőföld váltságdíjának egyszerre való lefizetése által több mint 15,000 frt beruháztatott; évenként pedig 40—50 árva nyer házilag teljes és az ily intézetekben szokásos kitünő ellátást és neveltetést: 1881-dik év december 31-én 127,668 forint 60 krra emelkedett.

Ezen árvaházba debreczeni illetőségű róm. kath. vallásu vagyon-talan árvák vétetnek fel, kiknek tartása és neveltetése fejenként egy éven át 125 forintba kerül. Hat évig, azaz 12 éves korig minden árva kivétel nélkül a nyilvános népiskolába jár. A közvetlen felügyelet és házi nevelés egy egyházi férfiura van bizva. Az árvák pályát szabadon választanak ugyan, de a felügyelő mint nevelő tanácsával oda hatni igyekszik, hogy oly munkatérre lépjenek, mely még nem látszik túlnépesültnek, és hol kevés anyagi és szellemi tehetséggel és már 16—17 éves korban az önfentartást eszközölheti az intézetből kilépett árva.

Középiskolába csak a kitünő tehetségűek adatnak, egyenes kérelmekre, kivételesen azon okból, nehogy valamely kitünő tehetség az árvaság miatt a hazára nézve örökre eltemetessék.

Mínthogy az intézeti ház 60 árvára van berendezve; továbbá mínthogy a házi közköltségek 40—60 árva mellett nem változnak: mind az ideig, míg az alapítványi árvák száma 60-ra nem emelkedik, 10—12 oly szegény vagy árva is felvétetik, kikért más árvaalap, egyes jóltevők vagy rokonok és szülők az esedékes tartási díjat az alapítványi pénztárba befizetik, s így annak nincsenek terhére, sőt bizonyos csekély jövedelmet eszközölnek.

1863. jun. 28-tól 1881. decz. 31-ig 186 gyermek nyert az árvaházban teljes ellátást és neveltetést; ezek közül 98 debreczeni születésű 1—5 éves korban felvéve az alapítvány költségén neveltetett; 5 néptanító; 1 gazdász; 2 cukrász; 3 hivatalnok; 2 lakatos; 1 órás; 1 kárpitós; 1 molnár; 1 kocsis; 14 munkás és szolga (ezek többnyire leány árvák); 1 szalámis; 2 pék; 6 asztalos; 2 suszter; 2 üveges; 1 szabó; 1 pintér; 2 bádogos; 3 kefekötő; 1 könyvkötő; 1 kereskedő; 42 jelenleg is bent van még az intézeti házban és iskolába jár.

A bentlévők közül a legkisebb $1\frac{1}{2}$ éves, a legidősebb 15 éves. Tizenkilencz év lefolyása alatt bent az intézetben 9 árva halt el.

A kilépettek az összekötötést az árvaház igazgatójával csaknem kivétel nélkül fentartják, és noha 17 éves koruktól kezdve semmi pénzbeli segélyben nem részesülnek, hollétöket levél által tudatják; sokszor tanácsot kérnek és nyernek; 24 éves korukig pedig — ha arra szükség van — a törvényes gyámságot az igazgató gyakorolja.

Mint hogy az árvaházi együttes nevelésnek még vannak ellenzői: legyen szabad az ily együttes nevelés előnyeit megérinteni:

Első és legfőbb előnye az, hogy a nyilvánosság — a közvélemény ellenőrzése alatt történik a nevelés. Nagyobbszerű visszaélés nem is történhetik feltűnés nélkül, az ellenőrzés igen könnyű; bárki, bármikor megtekintheti az árvákat.

De az árvák az ily nyilvános intézetekben (ide nem értve a zugintézeteket) igen jól érzik magukat; családiasan élnek, egymást testvérnek tekintik; önérzetet ad nekik azon tudat, hogy saját házuk van, otthonnak tekintik azt.

Igaz, hogy már megromlott gyermekek is csoportosulhatnak össze; de e veszély ellen az sincs biztosítva, ki külön szegény családoknak adatik ki, és felügyelet nélkül az utcán csatangol.

Az is igaz, hogy aránylag véve, az ily intézeti nevelés drága; mert 20—30 frtnál többbe kerül; de ha meggondoljuk, hogy 20—30 frtnyi fizetés mellett mily sok visszaélés lehetséges, hogy a nevelés teljesen veszélyeztetve van, az ellenőrzés teljesen lehetetlen sat. a több kiadást nem lehet sajnálni.

Még egy előnyt említék meg. A kikerült árvák később is otthonnak tekintik az árvaházat; s ha egykor megvagyonosodnak, némelyek még anyagilag is tanusítani fogják hálájukat.

De a gyermektelen gazdagok is, ha látják az árvákat és árvaházat, hamarabb megemlékeznek azoknak segélyezéséről: példa erre a helybeli nőegyleti árvaház, mely csaknem folytonosan kegyadományokkal halmoztatik el; de maga a róm. kath árvaintézet pénztárának is Kőváry Cecília 1000 forintot hagyományozott végrendeletileg. Ha az árvaház iránti előítélet és ellenszenv megszűnik, e szép példát többen és gyakrabban fogják követni.

2. A róm. kath. szegényápoló.

Az ápoló intézet keletkezése „Nosocomium“ ispotály név alatt az árvatartó intézet alapítási évével egyidejűleg 1775-dik évre esik. Lételet adott annak ugyanazon év január 26-án kelt 5350. szám alatt kiadott leirat 22-ik pontja, melyben azon ok miatt, mert Debreczenben csak hely. vallásuak számára való Nosocomium létezik, hova kath. vallásu szegény fel nem vétethetik: utasittatik a városi előljáróság, hogy minden lehető módon oda törekedjék, hogy kath. ápoló intézet is alapíttassék; addig pedig — más alap hiányában — a kath. koldusok a városi házipénztárból segélyeztessenek.

A városi tanács 1777. szept. 20-án kelt felirati válaszában tudatja, hogy 5 kath. szegény két szobába elhelyezve van, — s azt igéri, hogy ha a szegények száma szaporodni fog: négy szobából álló és időnkint nagyobbítható épületet fog felállíttatni.

A szegények házának felépítése az 1778-ik év decz. 21-én kelt királyi helytartósági leirat 19. pontjában elrendeltetett; két szoba, konyha, kamara az 1779. évben fel is építettett, mi kitetszik ugyanazon ápoló intézet pénzeiről vezetett számadási iratokból; az első tétel ugyanis így van bevezetve: *ex cistula ad foras nosocomii existente.*

Első bevételei a templom és ispotály ajtajánál e célra tartott perselypénzekből és minden szombaton engedélyezett házankinti kéregetésekből voltak. Az ekint gyűlt pénzekhez járultak különféle büntetés-pénzek, elhalt koldusok és szegények vagyonainak ára, egy jótékony előadás jövedelme és különféle végrendeleti hagyományok. Nem érdektelen s talán méltányos is az adakozók és végrendelezők neveit itt is feljegyezni: Vigandiné végrendeletében 16 frtot hagyott; Rajczinger András 4 frtot; Reviczky Imre, Komáromi György 25 frt 60 krt; Fintay István 15 frt 30 krt; Kállay István 6 frt 80 krt; Szombati gyűjtése 24 frt 03 krt; Klarovics Erzsébet 4 frt; Andrekoviczné 70 frtot; Kovács András és József 16 frtot; Boku és Ambrus

József 155 frt 83 krt; Simony István, Makra N. 127 frt 20 krt; Bihari György chirurgus 168 frt 88 krt; Kállay András, Okolicsányi Ördög György együtt 679 frtot.

Kuzmics, Erdélyi Péter, Scheifer József nem tudni mennyit hagyományoztak. Jedlicska 2000 frtot.

Ezen pénzeket egy kath. esküdt polgár vagy szenátor kezelte; de időnkint a polgármester, a róm. kath. lelkész és kath. szenátorok öszszegyültek és a pénztári számadásokat megvizsgálták. 1826-tól kezdve egy-két évi közönkint rendes gyűlés tartatott az akkor kath. vallásu polgármester elnöklete alatt, de ez időtől kezdve már kath. polgárok is meghivattak, és ezen gyűlésekről rendes jegyzőkönyv vezetett, mely jelenleg a kath. hitközség levéltárában őriztetik.

Ezen jegyzőkönyv elején egész terjedelmében szószerint latin szöveggel be van vezetve a fentidézett 5350. számú 1775. jan. 26-án és az 1778. december 21-én kelt leirat; ugy a városi tanácsnak is 1777. szept. 20-án kelt felirata.

Az árpolda vagyoni állása a számadási iratok s nevezett jegyzőkönyv szerint következő volt.

1784-ben 303 frt 12 kr; 1796-ban 2888 frt; 1813-ban 3236 frt; 1826-ban 6844 frt; 1829-ben 8264 frt; 1830-ban 9164 frt; 1831-ben 10,214 frt 44 kr; 1832-ben 10,689 frt; 1833-ban 11,763 frt; 1834-ben 12,124 frt; 1837-ben 13,668 frt; 1838-ban 14,067 frt; 1839-ben 14,497 frt; 1840-ben 15,401 frt; 1841-ben 16,121 frt 34 kr; 1842-ben 16,739 frt; 1843-ban 17,658 frt 33 kr; 1844-ben 19,347 frt. 1845-ben 19,400 frt 38 kr váltó czédulában.

Az utolsó számvevő gyűlés 1847-ik év december 1-én tartatott. 1863-ik évig a pénztár kezelése megmaradt egy kath. senator kezelése alatt; de kath. polgármester az időben sem volt s így a gyűlésnek elnöke nem lévén, össze sem hivatott; a pénzkezelő gondnok pedig számadástétel nélkül halt el.

Hogy az egész árpoldai pénztár meg nem semmisült, azt egyedül az időközben felállított kath. egyházi bizottságnak lehet köszönni; mely gyors és erélyes fellépése által az elhalt pénztárnok hagyatékából a törvényesen követelhető pénzösszeget az örökösöktől átvette és azt kebeléből választott pénztárnok által kezdte kezeltetni.

1863-ban az átvételkor ezen pénztárnak 6846 frt 25 kr tőkepénze és 63 frt 20 kr tartalék készpénze volt.

A további vagyon állás: 1865-iki év december 31-én volt: Tőkeben 12.796 frt. készpénzben 395 frt. 62 kr.; 1881. december 31-én az előírozott tőke volt 15.338 frt. készpénzmaradvány 326 frt. 22 kr.

Az árpólya szegény-átalakítást váró épülete a Nagyváros-utca végén a népkert áttellenében áll; melyben jelenleg 12 munkaképtelen - ragyontalan szegény lakhat. Elméletet és orvosi ápolást talál; egy-egy szegénynek évi tartása mintegy 70 frtba kerül; a költségek a fent jelzett 15.338 frt 6^o kamatai és a városi hatóság által évenként adományozni szokott 400 frtból, végre minden szombaton körülhordozott perelybe gyűlt kegyadományokból fedeztetnek.

3. Kornhoffer-féle alapítványok:

Kornhoffer Lipót debreczeni születésű, nagyváros-egyházmegyei I. sz. kath. áldozár végrendeletében több rendbeli alapítványt tett, s annak kezelésére a debreczeni róm. kath. egyházi bizottságot kérte fel. Az egyházi bizottság a kérés teljesítését kötelességének ismervén el, az 1876-dik évtől kezdve az alapítványt a következő nevek alatt kezeli:

a) Vegyes alapítvány:

Ezen alapítvány törzsvagyonát 1854-ki és 1860-ki szelvényekkel ellátott értékpapírok és különféle sorsjegyek képezik; vegyesnek neveztetik, mert a végrendelet a nyeremény-pénzeket különféle célokra rendeli fordíttatni és feltevésekre van alapítva; a legnevezetesebb az: hogy ha a sorsjegyek 50,000 frtot nyernek, ezen összeg a debreczeni kath. gymnasium felépítésére és 8 osztályúvá való kiegészítésére fordítandó. Ezen pénztár állása az 1881. év végén volt: az értékpapírokat és sorsjegyeket névértékkel számítva 5807 frt; a szelvények beváltásából származott és 6^o kamatra kiadott 1450 frt; s így összesen 7257 frt tőkepénz; és a takarékpénztárban 637 frt 26 kr tartalékpénze van.

b) Szülde alapítvány.

A fentnevezett alapító bizonyára a társadalom egyik legkényesebb s legveszélyesebb sebére akart rámutatni akkor, midőn szerény vagyonából 1050 forintot (földtchermentesítési kötvényekben) hagyott egy Debreczenben alapítandó valláskülönbség nélküli szülde. Ha figyelemmel kísérjük társadalmi viszonyainkat, és a sok ápoláshiány-, szükség-, nyomoruság miatt elveszett gyermeket, nem fogjuk kicsi-

nyelni a jóakaratot és jó példát, melyet a szerény vagyonu alapító nyujt. Ezen pénztár állása az 1881. év végén volt: tőke 1050 forint, s ennek 1864-ik évtől évi járuléka 380 frt 53 kr, mely összeg a takarékpénztárban van elhelyezve.

c) Elemi iskola alapítvány.

Ezen alapítvány célja, hogy idővel Debreczen valamelyik külvárosában egy kath. jellegű elemi népiskola állittassék fel. Tudva levő dolog ugyanis, hogy a kath. elemi iskolák a templom melletti két épületben vannak csoportosítva, a kath. templom pedig nincs a város közepén, s így egyik másik külvárosban lakó gyermekektől az iskola nagyon is távol fekszik. Ezen alapítvány 1050 frt értékű földtehermentesítési kötvényből mint törzsalapból és az 1864-ik évtől befolyt 380 frt 35 krnyi évi járulékból áll.

d) Ösztöndíj alap.

Célja a szegény tanulókat segélyezni. Törzs vagyona 15 darab török sorsjegy s öt darab debreczeni iparegyesületi takarékpénztári részvény-jegy.

A templom.

A debreczeni r. kath. templom építésének története fent már le van írva. Elég legyen itt ismételve röviden csak azt feljegyezni, hogy ezen diszes templomot gróf Csáky Imre kalocsai érsek s egyszersmind a váradi püspökség kormányzója saját költségén kezdette építtetni. Az alapkö 1721-ik év sz. Anna napján tétetett le; a felszentelés azonban csak 1746. június 5-én sz. Háromság vasárnapján történt meg. Kettős szép tornya később építtetett fel.

A templom homlokzata 12 szoborral van diszítve; az ajtó felett a nagylelkű gróf Csáky czimere látható a következő felirattal:

„Centenis sexaginta octo annis orthodoxae catholicae religionis pietate Debreczino reiecta, nunc vero exigente industria Emerici Cardinalis Csáky rursus reducta, sanctiusque inclarescente, pia ejusdem liberalitate exstructa fuit haec eminens ecclesia, religiosis regularibus a Scholis piis nuncupatis.“

A kettős toronyban négy gyönyörűen öszhangzó harang és egy „haldoklók“ éles szavu csengője van elhelyezve.

A legnagyobb harang 4370 fontot nyom, korona és vasszerkezete nélkül; Tagen János nagyváradai nagy prépost 7754 frt 20 krnyi költségen öntette.

A második harang 2178 $\frac{3}{4}$ font. A harmadik 1345; a negyedik 715 font súlyu.

A templom külseje és tetőzetének elavult fája ujításra vár. Ezen szép templom árvának nevezhető: nincs ki omladozó vakolatát, roskadozó fedelét és szinehagyott tornyait megújítani kötelességének tartaná.

A lelkészi hivatal határozott és világos leírások által oda van utasítva, hogy a városi hatósághoz forduljon, mint a mely a kegyuri kötelességek viselésére felső királyi rendeletek által van utasítva. A városi hatóság ámbár tényleg több kegyuri terhet visel, és kegyes jótékonyságot kész a templom iránt gyakorolni, de a kegyuri terhek egész súlyát viselni vonakodik. Legujabban is a több mint 4000 frtra előirányzott és tervbe vett javítások költségeinek fedezésére 1000 frt kegyepénzt ajánlott fel; az ellen nyíltan tiltakozván, hogy őt a kegyuri terhek viselése jogilag kötelezőleg illetné; a debreczeni lelkész mint prépost, ki a templom belszükségletéről köteles gondoskodni, e tetemes költségek viselését szinte nem vállalhatja magára. Egyébiránt a kegyuraság kérdése ismét eldöntés végett a magas kormányhoz van felebbezve. Itt csak azért említettett fel, hogy a templom külsejének elhagyottsága megérthető és kimentett legyen.

A templom belseje 1872-ik évben festetett ki. A kifestés költségeihez, mely mintegy 4482 frtba került, a nagyváradai főtisztelendő káptalan tagjai 325 frttal; a nagyváradai püspök ő nagyméltósága 250 frt; a hívek 453 frt; özvegy Nadányiné 1000 frttal járult, a többi összeget Huzly Károly debreczeni lelkész és prépost fedezé. Ezen összegben azonban nem foglaltatik a sz. Háromság oltárának kijavítása, melyet Svetics Mátyásné urhölgy egymaga fedezett; sem a sz. család oltárkép, melyet Reviczky Izabella urhölgy fedezett.

A templomnak egy fő- és hat mellékoltára van. A főoltár sz. Anna képeivel, a mellékoltárok: a sz. Háromság, Joachim, Nep. János, Szüz Mária, Cal. sz. József és a sz. család képeivel vannak diszítve.

A templom védszentje sz. Anna; felszentelési ünnepe sz. Háromság vasárnapján ünnepeltetik.

Orgonája már régi és javításra vár. Megemlítendő még, hogy a jobb oldali középső mellékoltár háttérében püspöki engedélylyel a

katonaság részéről egy emlék-kő tétetett be az 1880-ik évben, melyre a 39-ik gyalog serezed csatában elhalt tisztjeinek nevei vannak bevésve.

A templom alatt tágas sírbolt terül el, melybe a kegyes rendnek Debreczenben elhalt tagjai szoktak temettetni. Ezelőtt 100 frt fizetés mellett bárki is helyet vehetett ott halottjának; de most már e szokás — hihetőleg, mert a sírbolt be van töltve — meg van szüntetve. Itt nyugszik a nagynevű Gr. Csáky Imre a templom építője és Krisfalusi Ferencz is.

Az istenitisztelel és szertartás.

A róm. kath. egyházban szokásos nyilvános istenitiszteletek és vallási szertartások — az egy karácsonyi éjféli misét kivéve, mely felső egyházi hatóság engedelmével reggeli 6 órára van áttéve — itt Debreczenben minden korlátozás és akadály nélkül többnyire nagyszámu hívek jelenlétében a lehető legnagyobb ünnepélyességgel tartatnak meg.

A kath. anyaszentegyháznak specialis ünnepei ugyan csak a templom falai között ünnepeltetnek — a városban a kereskedés nem szünetel, a mezei és kézi munka félbeszakítás nélkül foly; — de a kath. hívek a templomban nagy számmal jelennek meg.

A feltámadási, urnapi s keresztjáró napoki körmenetek, különösen a két előbbi roppant néphullámozás között, mégis mindig zavartalanul tartatnak meg. Mire nézve a természet annyira kedvezni látszik az ájtatoskodó híveknek, hogy 20 év óta — mióta t. i. e sorok írója szerencsés magát debreczeni lakosnak nevezhetni — az urnapi és a feltámadási körmeneteknek az utczákon szokott megtartását alkalmatlan időjárással soha nem akadályozta meg. Ezen alkalmakkor az illető utcákat a városi rendőrség elzárja; a kereskedések azon idő alatt, míg a körmenet elvonul, bezáratnak; még a más vallásfelekezetűek is meghatóttan látszanak szemlélni az istenitiszteletnak ezen ünnepélyes külsőképen is kifejezését; a katonaság nemcsak diszőrséget szolgáltat, hanem zászló alatt ünnepélyesen fel van állítva; a szentséget a zászló meghajtásával üdvözli, a templom és sátrak előtt diszlövéseket tesz, s mig helyben volt, zenekara magasztos öröm-dallamokat hangoztatott

Az év utolsó napján és nagypénteken a különben tágas templomnak minden zuga a zsufolásig megtelik ájtatoskodókkal. A nagybóji szent beszédek minden péntek délután, az istenitisztelet előtt már egy órával többnyire csak a nőnemből összesereglett híveknek tartatnak meg. Halottak estéjén a temetői kápolnában „litania” tartatik; a temető sírhalmi és az emlékkeresztek fényesen ki vannak ez alkalommal világítva; de már az ájtatoskodáshoz oly szükséges rendet és ünnepélyes hangulatot igen nehéz az oda sereglett nagy néptömegben fentartani.

Az apostoli király név- és születésnapján, továbbá Erzsébet királyné ő felsége nevenapján minden évben hálaadó istenitisztelet tartatik.

A forradalom — aradi vértanúknak méltán nevezett — áldozataiért több év óta az évfordulati gyásznapon engesztelő mise mutattatik be az egek urának.

Megemlítésre méltó, hogy a főbb ünnepeken műkelvelőkből alakult zene- és énekkar szokott közreműködni az istenitisztelet ünnepélyességének emelésére — és pedig oly műértelem és szakszerű pontossággal, hogy bármely székes egyházban is méltánylást és elismerést érdemelne.

Végre még a temetési szertartásokról kell feljegyezni, hogy Debreczenben halottját mindenki a legmélyebb gyász kifejezése mellett, vagyoni állásához mérve, s költséget nem kimélve nagy ünnepélyességgel szokta eltemettetni. Ezen kegyeletes szokás gyakorlása néhány év óta meg van könnyítve az által, hogy temetési vállalkozók diszes kocsikat, mindenféle koporsókat készen tartanak, sőt az egész temetkezés végrehajtását is felvállalják.¹⁾

Különös szokás, hogy a halottas ház előtt az utcát és az egész udvart sárga homokkal — a ref. vallásuak éppen úgy mint a katolikus hívek — vastagon behintik.

A vallási türelem, béke és szeretetnek kétségbevonhatlan tanúsága az, hogy ha a vegyes házasságból származott családoknak valamely temetőben már van sírboltja, minden nehézség támasztása nélkül a ref. fél a kath., a kath. fél a ref. temetőbe temetkezik.

¹⁾ Néhány évvel ezelőtt csak a város tartott egy-két fekete posztóval kezelt halottas kocsit.

A temetkezéseknél összevegyül a két vallásfelekezet, kölcsönösen kísérik ki kedves halottjaikat a temetőbe.

Végre megemlítésre méltó, hogy a kath. temetkezési szertartások szigorú megtartása mellett a szokásos énekek többnyire magyar szöveggel énekelteknek.

A temető.

A temető minden hitközségnek kiegészítő része; mert minden egyes tagjának itt kell megpihenni végre!

A debreczeni római kath. temető többnyire gondosan ápolt sírhalmaival arról tesz bizonyosságot, hogy ezen hitközségben a hit, reménység és a szeretet kötelekeit az élők és holtak között még a halál kiméletlen keze sem képes szétszakgatni.

A sírok keresztjeire aggatott számtalan koszoru, a nagyszerűen feldíszített sírboltok sokasága, a szép emlékoszlopok erdeje azt hirdeti, hogy a meghaltak nincsenek elfelejtve. Tavaszkor kevés sírt fogsz találni, melyen örökzöld- és emlékvirágot ne ápolna élő kegyeltes kéz. Nagypénteken százan, ezeren zarándokolnak ki az élők közül meghalt szeretteik sírjához imádkozni. Halottak estéjén pedig kivilágítva találok az egész temetőt s alig van oly sír, mely felett legalább egy szerény lámpa ne világít. Egész nyáron át késő őszi virágos kert a temető, s alkonyatkor soha sem üres az; néhány élő szakadatlanul virágokat ültet, locsol, ápol vagy pedig imádkozik ott. A régi temető közepén levő csinos kápolnából pedig (építette gr. Kállai János 1781 körül) egész vasárnap délután bus ének hallik ki a néma sírok közé, magános ajtatoskodók ajkairól.

A temető belseje csinosan rendezve, homlokzata vas kerítéssel övedzve, a temetőbe vezető ut pedig jelenleg már kijelölve és fával végig ültetve van.

A temető csinosítása körül sokat fáradozott nagyságos Huzly Károly prépost ur, ki a maga számára is építtetett már egy szerény sírboltot. A rendezést pedig az 1862-dik évben megalakult egyházi bizottság vette erélyes kezébe; bizonyos rendszabályokat alkotott, s azok végrehajtására egy állandó temető-bizottságot küldött ki kebeléből.

Ha megnézted Debreczen város nevezetességeit, tanintézeteit, mulató helyeit oh vándor! méltasd figyelmedre a kath. temetőt, megérdemli hogy megtekintsd azt.

Szakzó Rész.

Tíz évi kimutatás a debreczeni latin szertartásu római katholica egyház népesedési mozgalmáról.

Az egyházi hivataltól nyert kimutatás.

Év	Született	Házasságra lépett pár	Meghalt
1871	224	56	164
1872	207	41	173
1873	195	40	276
1874	211	53	171
1875	185	31	191
1876	250	40	190
1877	226	38	215
1878	215	30	229
1879	240	37	268
1880	258	37	212
Összesen	2211	403	2087
Tíz évi szaporulat :	124		

Izraelita hitközségek.

A debreczeni izraelita hitközségek eredete.

Mindenki előtt tudva van, hogy 1840-ig a magyarországi zsidóság nem birt a magyar szabad kir. városokban szabad letelepedési és lakhatási joggal. Csak nagyon kevés városban — nevezetesen Pesten — szerezhették meg magának néhány nagyon is korlátolt számú zsidó család igen tetemes pénz- és egyéb áldozatok árán kivételképen lakhatási engedélyt.

Ezen lealázó és a zsidóság jobbait vérig sértő állapotnak véget vetett az 1840-ik törvényhozás. A XXIX. törvényczikkben kimondotta a magyar országgyűlés, hogy ezentul nincsen többé Magyarországon pária; hogy ezentul nincs többé ezen országban oly hely, melyen valaki le nem telepedhetnék vallása miatt; hogy tehát most már a szabad kir. városokban is szabadon lakhatnak zsidók is.

Minden, hazáját igazán szerető magyar ember a legtisztább hazafiúi örömmel üdvözlé a magyar törvényhozás ezen actusát, melylyel fényesen bebizonyítá, hogy egy setét multtal szakítva, s megértve a korszellem intő szózatát, helyreütni készül elvégre egy sok évszázadon át folytatott méltánytalanságot! A magyar zsidóság pedig, egy nehéz lidércnyomás alól felszabadulva, könnyelt szemmel és hálattel szívvél élvezni indult a rég sovárgott törvény áldásos malasztját és bevonulni kezdett a szabad kir. városokba, melyek eddigelé annyi századon át hermetice el valának előle zárva!

Igy történt Debreczen szabad kir. városában is. Az emlékezetes 1840-ki országgyűlés után eleinte ugyan csak igen csekély számban kísérlették meg a zsidók városunkban állandó lakást keresni. A fogoly, ki hosszú ideig sinylett a börtön setétségében, ha elvégre börtönéből kiszabadul, csak lassanként szokja meg a szabad levegő üdítő hatását. Így a zsidók is, eleinte csak nagyon félénken, ingadozva léptek a nekik szokatlan talajra; nagyok voltak és nehezen legyőzhetőek eleinte az ezerféle akadályok, miket a megrögzött előítéletek és a hagyományos ellenszenvék utjába görditettek az új telepéseknek. Azért eleinte csak a legközelebbi szomszédságból — többnyire Sámson helységből — telepedett meg 10—20 család városunkban; e családok is csak elszór-

tan tartózkodtak itt minden társadalmi, kulturális és vallási összekötő kapocs nélkül.

Ámde csakhamar bekövetkezett az 1848-iki nagy korszak, mely a magyar zsidóság ezen aránylag kicsike bevándorlási processusára is nagy lendületet gyakorolt. 1848-ban és 1848 után csakhamar a magyar zsidók is mindinkább nagyobb tért kezdének elfoglalni a magyar szabad kir. városokban. Ekkor kezdett Debreczen városában is a zsidóknak nagyobb szabásban való letelepedése. Kiemelendőnek véljük itt azon körülményt, hogy ama zsidó családok, melyek Debreczenben kezdettől fogva állandó lakást vettek, nagyobbára anyagi jóllét, a felvilágosodottabb korszaknak megfelelő intelligencia, majdnem kizárólag a mezei gazdasággal való foglalkozás, mindenek előtt és mindenek felett pedig a tiszta magyar érzelműség által vonták magukra a Debreczen városi polgárság figyelmét és rokonszenves hajlamát. És tartózkodás nélkül kimondjuk, hogy a nevezett családok annyival inkább érdemlik meg teljes elismerésünket és méltánylásunkat, mivel az ő kezdeményezésüknek és magaviseletüknek köszönhető nagy részben, hogy a debreczeni zsidók mindenkor igaz magyar hazafias érzület által tüntették ki magukat és hogy ma Debreczen városában fenáll egy minden ízében magyar szellemű, magyar ajku, magyar érzelmű zsidó hitközség!

1851-ben a debreczeni zsidók száma megközelítvén már a 70-et, elérkezettnek látszott az idő, hogy rendes hitközségi organismus szervezéséhez fogjanak. Ámde akkoron már országszerte hatalmasodott a reactió. Minden szabadabb egyéni, testületi vagy községi mozgalom a legszigorubb büntetés terhe alatt tiltva volt. A legszerényebb mérvű autonomikus törekvés a legbűnösebb és legvakmerőbb állam elleni merényletnek tekintetett. A községi szervezés tehát Debreczenben is csak a mindenható állami hatalom közbenjárása, illetőleg engedélyezése, és legszigorubb ellenőrzése mellett foganatosíthatott. Nemesak a község előljárói, hanem a választmány tagjai és bizalmi férfiai is a kormány által nevezettek ki. Szépséges idők voltak ezek! a községi életben előfordult furcsábbnál furcsább mozzanatok közül csak azt az egyet, a legislegfurcsábat legyen szabad felemlitenünk: a község minden érintkezésének a városi hatósággal német nyelven kellett történnie, és bizonyára ma is sajátságosan megható érzettel olvassuk azon számtalan hivatalos ékes német stilusban fogalmazott és ki-

állított okmányt és leiratot, melyet Debreczen szabad kir. városának tekintetes tanácsa hitközségünk előljáróságához intézett! De mindezen nehézségek, mindezen akadályok, a mozoghatási szabadságot mindezen lebilincselő béklyók daczára a község, szervezkedésének mindjárt első éveiben a legörvendetesebben haladt előre a kulturális kifejlődés minden terén. Pénzügyeit rendezte; a község ritualis igényeit és szükségleteit lehetőleg kielégítette; a községet tehetséges, jól kiképzett hivatalnokokkal ellátta; egy a község szerény igényeinek tökéletesen megfelelő lelkészt és hitszónokot alkalmazott; egy négy osztályu fi- és leánytanodát is kellően felszerelve berendezett; sőt a község jómódu tagjainak évenkénti jelentékeny szaporodása folytán már egy alkalmas telket is megszerzett, melyen egy a község kiterjedéséhez mért nagyságú templomot építeni és berendezni készült, midőn mindezen szép és reményteljes törekvéseknek hirtelen véget vetett egy 1853. október 20-án kelt, az akkor a reactió délpontjára megérkezett kormányhatalomtól eredt ukáz, mely kereken kimondá, hogy Magyarországon ezentul izraelita embernek egy talpalatnyi ingatlant tulajdonául birni vagy megszereznie nem szabad. Ime, egy hatalmi tollvonás ketté szakítja egy egész ország 500 ezernyi néposztálya létjogosultságának fonalát vallása miatt!

Ezen szomorú hatalmi miveletnek gyászos következményei nem is maradtak el. Kisdéd, de virágzásnak indult hitközségünk is megérezte a megváltozott viszonyok megdöbbentő hatását. A templomépítési mozgalmak azonnal fenakadtak, miután a község által nagy áldozatok árán megvásárolt telket a tulajdonos község nevére telekkönyvileg bejegyezni legott mereven megtagadtatott. Hasztalanok voltak a községnek bárminő erélylyel tett ellenlépései; folyamodtunk, felfolyamodtunk, kérvényeztünk a magasabb és legmagasabb hatóságokhoz; nagyszámu tekintélyes küldöttségeket menesztettünk magához ő felségéhez a királyhoz, jól felszerelt és kimerítően indokolt kérelmünkkel: mind hiába! Mig végre a temérdek huzavona után ő felsége az 1858. évi november 25-én kelt, községünkhöz leérkezett legmagasabb királyi kéziratában kinyilatkoztatta, hogy ezuttal kegyelem útján kivételképen megengedni méltóztatik, miszerint a templom építési czélből megvett telek — a házután való föld kivételével — a tulajdonos hitközség nevére bekebeleztessek, azon világos és elengedhetlen megszorítással azonban, hogy a hitközség előljárósága, mind magára, mind utódjaira

nézve kötelezőleg, oly értelmű reversális okmányt állítson ki és írjon alá, hogy ha bármikor jövőben bármi okból a kérdésben lévő telket bárminő más célra használni vagy használtatni szándékoznának, mint imaház és iskola helyiségére : azon esetben a majdani hitközségi eljáróság a többször említett telket azonnal és okvetetlenül a telekkönyvből kikebeleztetni tartozik.

És ekkor valami váratlan és sajátságos történt. Az említett legkegyelmesebb cs. kir. leirat a templomépítési bizottságban felolvastatván és tárgyalatván, a bizottság egyhangulag elhatározta és kinyilatkoztatta, hogy a legmagasabb cs. kir. leiratnak tartalmát fájdalmas megilletődéssel tudomásul véve, inkább lemondani kész a templom építéséről és így egyik legjogosabb és legmelegebb reményének teljesüléséről, t. i. a községnek a templom és iskola felállításához kötött leendő felvirágzásáról és előmeneteléről, mintsem hogy a kívánt reversális okirat aláírásával a község morális compromittálásához és a község jó hírnevének, tekintélyének és méltóságának lealacsonyításához hozzájárulna. Az odiosus reversális kiállítás a legerélyesebb határozottsággal visszautasított.

A templom építési bizottság, és közvetve a község ez alkalommal tanusított eljárása és magatartása megtámadtathatik talán oppurtunitási szempontból, de bátor és férfias fellépésben és a velünk született emberi jogaink eltiprása elleni óvás tételében nyilatkozott erélyes önmegtagadás érdemét tőle elvitázni alig lehet!

A templom építése ezuttal abbahagyatott.

A dolgok ezen siralmas állapota nem tartott azonban sokáig. Már az 1860. évi márczius havában sok egyéb, a zsidók jogait és önérzetét mélyen sebző rendelettel és intézménnyel együtt, amaz oly mélyen fájlalt kir. parancs is, mely az izraelitákat az ingatlanok birtoklási jogától megfosztotta, revocáltatott és hatályon kívülé tétetett. Az elkövetett jogsérelem tehát teljesen orvosolva lett. És most már a debreczeni izraeliták is bátran foghattak volna a félbehagyott templomépítés felvételéhez. Ámde akkor már az igen jelentékenyen megszaprodott községi tagok közt belső meghasonlások és elvi harcok kezdének dühöngni; az eddig páratlan összhangzásban élt egységes község két egymással teljesen meghasonlott táborra kezdte oszlani; az ugynevezett „ósvi“ és „haladó“ párt közt mélyen tátongó űr támadt, mely majdnem áthidalhatatlannak látszott.

Ily sajnós állapotban sinylett községünk, midőn 1867-ben a magyar alkotmány helyreállítása után a felelős magyar kir. minisztérium vette át az ország alkotmányos kormányzatát. És most nagy, nevezetes, örvendetes fordulat állott be az ország minden viszonyaiban, de talán első sorban a magyar zsidóságéiban. Mert a magyar kormány és a magyar törvényhozás ragyogó érdemkoszorujának bizonyára egyik legdrágább gyöngyét képezi, hogy a visszanyert alkotmányos élet legelső kezdetén azonnal sietett egy nagy históriai mulasztást helyrehozni, midőn az 1867-dik évi XVII. törvényczikk alkotásával a magyarhoni zsidók teljes egyenjoguságát a magyar törvénykönyvbe beiktatta.

Leirhatlan az öröm, melylyel a magyar zsidóság ezen dicső actust fogadta, az 1867-ik XVII. törvényben hálás és kegyeletes hódolattal tiszteleti az ő szabadságának és jogainak valódi magna chártáját!

Ezen nagy fontosságú politikai esemény azonban a magyar zsidóság belső életviszonyaira is mérhetetlen befolyással volt. Mert ama nagy elvi ellentétek, melyek az országos két zsidó párt közt a legrégebb idők óta folyton fenállottak, de a közös elnyomatás alatt mintegy alattomban lappangva nyilvános kifejezést nem nyerhettek: ime, most az emancipáció áldásos hatása folytán mindinkább előtérbe nyomultak. És míg a politikai kiskorúság, az absolut jogtalanság setét idejében az összes magyarhoni zsidókat békés egyetértésben láttuk egymás mellett élni: most a teljes jogegyenlőség fénykorában ugyanazok a legelkeseredettebb harczot vivják egymással különböző vallási meggyőződéseiknek érvényesülése végett.

A dolgok ezen állásában b. e. B. Eötvös József m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter elérkezettnek vélte az időt, hogy egyik legrégebb és leghőbb óhajta beteljesedjék. Egy nagy és magasztos cél lebegett előtte, melyért már a 30-as években lánglelkének egész erejével és nemes szívének egész melegével küzdött: t. i. a magyar zsidóságnak anyagi és főleg szellemi haladásának kifejlődése, és ennek alapján valódi jóllétének biztosítása. Ezért a legszabadelvűbb választási rendszabály alapján hívta egybe az 1868-ik évi december 10-dik napjára Budapestre a magyar és erdélyhoni zsidók egyetemes congressusát, melynek céljául kitűzte, hogy a magyar zsidóság, önválasztotta képviselői által fektesse le alapját jövődöbeli autonomicus szervezetének.

A congressus működési eredménye ismét nagy fordulatot jelez magyar zsidóság életében. Az általa kidolgozott és elfogadott, és kormány által szentesített szervezési alapszabályok ugyanis azt eredményezték, hogy Magyarországon jelenleg háromféle izr. hitközség létezik; ugyanis

I. Oly községek, melyek a congressusi alapszabályok szerint vannak szervezve — congressusi hitközségek.

II. Oly községek, melyek a régi orthodoxia álláspontjához tánt rithatatlanul ragaszkodnak — orthodox hitközségek.

III. Oly községek, melyek el nem fogadván sem a congressus sem a régi orthodox szervezetet, a congressus előtti álláspontot tartották meg — statusquo hitközségek.

Debreczenben ez idő szerint két rendbeli község van: egy mely ugyan nem jelentékeny számú (mindössze 60 tagból), hanem majdné kizárólag a község legvagyonosabb és legintelligensebb elemeiből áll congressusi hitközség: és egy statusquo hitközség, mely a község tényleges többségét (mintegy 180 családot) foglalja magában.

Tagadhatatlan, hogy azon sajnos körülmény folytán, miképen a község két részre van oszolva — egyik sem fejthet ki a községi életben annyi erőt, egyik sem mutathat fel annyi sikeres eredményt, mint a mennyit létesíthetne, ha most is egy osztatlan tömör egészet képezne. De miután a vallási meggyőződés valóságos „noli me tangere“: azaz minden mesterséges egyesítési erőlködés nem csak kivihetetlennek, célszerűnek sem bizonyulna be. Legtöbb itt az idő és a korszellem lassan de biztosan működő hatalmától várható.

A debreczeni izraelita congressusi hitközség jelen szervezete.

A debreczeni izr. congressusi hitközség a legtágasabb értelemben vett önkormányzat alapján van szervezve. Az állami hatóság semmi nemü közvetlen befolyást reá nem gyakorol.

A község kizárólag a szokásos izraelita istenítiszteleti, szertartási, nevelési és jótékonyági intézeteknek kebelében való fentartása, azoknak alkalmas tisztviselők által vezetése és kezelése céljál alakítottatik.

A községre az egyetemes gyűlés (congressus) által alkotott szervezeti szabályzatnak határozatai mérvadóak. A hitközség az önk

mányzat jogát az elnök és 20 tagból álló képviselő testület által gyakorolja.

Nevezetes, hogy a községben a virilismus elve érvényesül, a mennyiben a képviselő testület felé részben a választóképes hitközségi tagok választottjaiból, fele részben pedig a legtöbb községi adót fizető nagykoru hitközségi férfi tagokból áll.

Az elnök és képviselők három évi időtartamra választatnak.

A képviselő testület saját kebeléből választja a hitközségi előljáróságot, mely az elnök, egy alelnök, egy pénztárnok, egy ellenőr, két gondnok és két szakértő iskolai felügyelőből áll.

A 8 tagból álló előljáróság és a 13 képviselő képezik együttesen a képviselő testületet, melynek üléseit az elnök vezeti.

A képviselő testület hatáskörébe tartozik:

- a) az összes tiszteletbeli és fizetési községi hivatalnokok, valamint a tanítók és tanítónők választása és elbocsátása;
- b) a kerületi képviselők választása;
- c) a tőkék kamatoztatása, vagy ingatlanok és egyéb haszonvételi jogok bérbe, illetőleg haszonbérbe adása körüli intézkedések;
- d) a község vagyoni állásának változtatására, tehát úgy szerzésére mint eladására vonatkozó határozathozatal;
- e) az évenként az előljáróság által elkészítendő és előterjesztendő községi költségvetés feletti tanácskozás és határozathozatal, valamint az iránti intézkedés, hogy a költség a községi tagok közvetlen és közvetett járulékaiból és egyéb bevételek útján miként fedeztessék;
- f) egy héttagu bizottság megválasztása a közvetlen és közvetett járulékok kivetésére; megjegyezvén, hogy a községi szükségletnek legalább egy ötödrésze közvetlen adóból fedezendő;
- g) bizottság választása az évi számadások megvizsgálására.

A képviselő testületi ülés tárgyalásai nyilvánosak.

Az előljáróság képviseli a hitközséget a hatóságok és harmadik személyekkel szemben és végrehajtja a képviselő testület határozatait, gondoskodik a közvetlen és közvetett járulékok és egyéb jövedelmek beszedéséről, ellenőrzi a pénztár kezelését sat. Az előljáróság teendőit ülésekben végzi, melyeket az elnök hív össze és vezet, s melyekről rendes jegyzőkönyv vitetik.

A statusquo hitközség.

A debreczeni statusquo hitközség szinte a teljes autonomia alapján, saját a magas kormány által szentesített alapszabályai szerint van szervezve.

A két hitközségi szervezet közt azon praegnans elvi különbség van I. hogy a congressus alapján szervezett községben a virilismus elve keresztül van vive, ellenben a statusquo községben annak semmi nyoma nem található; és II. hogy míg a congressusi hitközség majdnem kizárólag jövedelmét a közvetlen járulékokból, az ugynevezett kultusz-adóból meríti, addig a statusquo hitközségben a legfőbb jövedelmet a kivetett adó, az ugynevezett gabella képezi.

A mi a községi intézeteket illeti, azok nagyobbára a község szertartási, ritualis és administratív szükségleteinek kielégítésére vannak irányozva.

Külön felekezeti tanintézeteknek felállítása ez idő szerint nem mutatkozik szükségesnek, a mennyiben a nemes város által fentartott iskolákban, valamint a reformátusok hirneves collegiumában és a helybeli római katolikus gymnasiumban az izraelita gyermekeknek is a legnagyobb liberalitással és minden megszorítás nélkül rendelkezésre van a részvétel.

Az izraelita vallástanításról pedig illető vallástanítók alkalmazása által gondoskodva van.

Végre a község jótékonyági intézete közül kiemelendőnek véljük egyedül az ugynevezett Chewra kadischa szent egyesületet, mely a zsidóknak ősi intézményét képezi és mely évezredek óta kimagaslik az izraelita történelemben. Ezen a jótékonyág és felebaráti szeretetnek szánt egyesület, melynek hármass feladatát képezi: a betegek meggyógyításáról és ápolásáról, a szegények segélyezéséről és a halottak eltemettetéséről gondoskodni, Debreczenben is a község keletkezése óta folyvást fenáll és folyton gyarapszik és növekedik, és a mi figyelemre méltó, ezen intézmény jelenleg is mind a két község közös tulajdona, és mind a két község által közösen vezetetik és kezeltetik.

A debreczeni izraelita hitközségek népesedési mozgalmáról következő adatok nyujtanak tájékozódást:

A congressusi hitközség kebelében 1872. január 1-től 1882. január 1-ig született 34 fiu, 39 leány: együtt 73. Házasságra lépett 30 pár. E hitközség kötelékéhez 1882. január 1-én tartozott 162 lélek.

A statusquo hitközség kebelében 1872. január 1-től 1882. január 1-ig született 474 fiu, 429 leány: együtt 903. Ezek közt törvénytelen 17 fiu, 14 leány: együtt 31. Házasságra lépett 174 pár. E hitközség kötelékéhez 1882. január 1-én 1548 lélek tartozott.

A halottak anyakönyvét együtt vezeti a két hitközség.

Kivonat a halottak anyakönyvéből.

Év	M e g h a l t			Ezek közül gyermek 5 évig		
	fi	nő	összesen	fi	nő	összesen
1872	28	28	56	13	20	33
1873	37	36	73	23	20	43
1874	33	18	51	19	12	31
1875	32	24	56	20	14	34
1876	26	28	54	18	20	38
1877	35	28	63	19	18	37
1878	38	36	74	21	26	47
1879	61	39	100	37	25	62
1880	24	19	43	16	12	28
1881	42	40	82	24	25	49
Összesen	356	296	652	210	192	402

Dr. Popper Alajos.

V. SZAKASZ.

I s k o l á k

E szakasz feladata — Kiss József hajdumegyei kir. tanfelügyelő egyik évi jelentéséből vett szavakkal élvén — „kimutatni Debreczen közértelmi műveltségét és szellemi életrevalóságát értelmi súlyával együtt.“

E végből igyekszünk összes oktatásügyi intézetünket ugmint népiskoláinkat, középtanintézeteket, szakiskoláinkat s főiskolánkat leírni. Ki fog derülni, hogy ezek közt tulnyomó számban felekezeti, — kisebb mértékben állami, községi, testületi, s magán tan- vagy nevelő-intézetek fordulnak elő.

Arról, hogy a hitfelekezetek mily lankadatlan áldozatkészséggel ápolják iskoláikban az elemi és felsőbb oktatás ügyét, már az egyházakról szóló szakasz is megemlékezett, s a minek elmondása idáig meg nem történhetett: nem mulasztják el felsorolni az alábbi közlemények.

Arról is volt már több ízben említés, hogy Debreczen város mily hatalmas támasza az oktatás magasztos ügyének. Mindazonáltal lehetetlen e pontnál gyorsan ugy tova haladnunk, mint ezt annak érdeke kívánhatná, ki előtt még hosszú ut áll: lehetetlen annak példáját követnünk, ki azért nem tekint körül, mert előtte a teendők nagy halma magaslik.

Állapodjunk meg azért egy kissé.

Tegyük le pár percze az ősmertetésre vállalkozott — a jelen leírására siető tollat s hallgassuk meg, mit beszél — ide vonatkozót — egy város történeti jelentőségű tényeinek fényétől, melegtől lánggra gyulva az igazi lelkesedés:

„Debreczen a XVI-ik század közepétől kezdve a legujabb időkig folytonosan kitünő képviselője és vezérszerepet vivő városa volt az alföldnek; s ezt egyedül csak a tudomány és nevelés oltárára vitt nagymérvű áldozatok által eszközölhették ki s érhették el a jelen

nemzedéknek tiszteletre méltó ősei, kiket sem a nehéz körülmények hosszú sora, sem a gyászos időkben nemzetünkre borult végzetes inség nem volt képes iskoláiknak szeretetétől elszakasztani; kik mind a mellett, hogy maguk több ízben csaknem végpusztulásra jutottak — tan- és nevelő-intézeteiket a közinség áldozatául esni soha sem engedték, hanem a szenvedett csapások között is legelsőben mindig az iskoláknak adtak életet, mert jól tudták, hogy ezen legnemesebb földi intézményeknek mint palladiumaiknak megmaradhatásától és virágzásra emelésétől függ Debreczennek további élete és a várost környező nagy vidékre további befolyása.

Az elődök fel tudták fogni, hogy a mit ők a nevelésügynek s főiskolájuknak adtak: mindazt az ő elemi és főiskolájuk a polgárság nevelésében gazdagon visszafizeti az ő gyermekeiknek; érezték azt is, hogy a nevelésügy úgy felel meg valódi céljának, s úgy emelhető fokozatosan mindinkább magasabb polezra, ha azt az értelmiség s a belső mivelődési ösztön minden mellékérdek nélkül vezérli és igazgatja.

S hogy a mai utódok is követik ezt az elődeik által korán felismert helyes irányt, bizonyítja az, hogy a városban levő helvét hitvallású és róm. kath. hitfelekezetek részére szükséges elemi népiskoláknak kellő számmal leendő felállításáról, s azoknak anyagi állapotát tekintve, felszereléséről, berendezéséről és fentartásáról a város gondoskodik; ezeken kívül még a két hitfelekezet tanítóinak készpénzbeli fizetéséhez is tetemes összeggel járul. Ugyanis, mint az iskolák nemes lelkű pátronusa, ha szükségeltetik, mindenkor telekhelyiséget vesz, sőt több ízben már vett is új iskolák számára, melyeken az újabb időben már több helyen palotaszerű iskolákat építtetett. — Az iskolák fentartására és a tanítók fizetésére megkívántató pénzsegélyeken kívül még természetbeli adományokkal is járul az iskolák és tanítók szükségleteihez; ilyenek már a tantermek és tanítói lakok fűtéséhez megkívántató tüzi fa ingyen adása.

Magyarország összes városai között talán Debreczen volt az első, mely már a közoktatási törvény hozatala előtt az 1868-dik évben az ingyen iskoláztatást kimondotta, és azt azonnal is életbe léptette, s annak rögtöni fogatosítására és a későbbi időkben leendő fentartására — mint ezt már más szakaszok írói is említék — egy ezer hold első osztályu legjobb minőségű földet adományozott. — Ezen felette nagyszerű és az ingatlan birtokoknak mai alászállott csekély értéke mellett

is 150,000 frtnál többet érő adományozását az emelkedett gondolkodású és a népnevelés ügyét lelkéből szerető, s azt mindenkor szívében hordó nemes város ujjal szaporította, midőn az 1876-dik évben 140,000 frt készpénz alapítványt tett le oly módon, hogy az ezután felállítandó iskolák annak kamataiból építtessenek fel: azon kívül a már jelenleg meglevő és jövőben létesítendő iskolák a kamatból gondoztassanak és tartassanak fen, a netalán fenmaradt pénz pedig ugyancsak az iskolák javára tőkésítsék.

A városi közönség egyik legszebb és legnemesebb jellemvonását tünteti elő a népnevelés oltárára mostanában hozott harmadik azon nagyszerű áldozata is, miszerint a Debreczenben levő összes hitfelekezetek iskolai szükségleteinek fedezésére a hortobágyi puszta legelőbéréből évenként 15 ezer frtot adományoz, mely összeg 250,000 frt alapítványi tőkét képvisel 6%-os kamat mellett.

A város nemcsak a népnevelés és oktatás emelésére és felvirágoztatására, hanem a gazdasági szakoktatásnak vidékünkön mennél nagyobb mérvben és körben leendő elterjesztésére is a 60-as évek végén örömmel hozta meg maga részéről az áldozatot; s ez is mint a többiek a nagyszerűségnek s a közértelmi műveltségnek, nemeslelkűségnek és lángoló hazaszeretetnek jellegét viseli magán. Debreczen tud nemes tettekre hevülni, dicső célokért lelkesedni, hazája javára, nemzetének dicsőségére és az emberiségnek nevelés általi boldogítására százezereket áldozni, még pedig mindent a maga idejében ott, a hol és a mikor szükségeltetik, a mi az áldozathozatal értékét sokszorosan neveli.

A fentebb említett félmillió frt tőkénél többet képviselő nagyobb adományozásai míg egyrészt a város nagyszerű áldozatkészségét és dicsőségét hirdetik, — másrészt nyilvánvalóvá teszik azt, hogy az ország hazafias szellemű fővárosán Budapesten kívül a magyarországi városok közül legtöbbet áldozik a népnevelés és közoktatás ügyének oltárára. Ez állítás számokkal leendő bizonyítására s egyuttal példaképpen felsoroljuk a város által népnevelési és közoktatási célokra az 187⁸/₉-ik iskolai évben tett kiadásokat, melyek főbb tételekben a következők voltak:

1. Ref. elemi iskolákra 18,936 frt 83 kr.
2. Az ispotályi, hatvan-, csapó-utczaei és a Péterfia-árok-utczaei ref. elemi iskolai még folyamatban levő póttépitkezés költségeire 12,023 frt.

3. Róm. kath. elemi iskolákra, számítva a szent Anna-utcán most épített elemi leányiskola építési költségét is 21,218 frt 65 kr.

4. Kisdedódvódákra, lakáson és felszereléseken kívül 1264 frt 20 kr.

5. Iparosok iskolájára 4576 frt 52 kr.

6. Kereskedelmi közép szaktanoda évi segélyezése 800 frt.

7. Reáliskolára 11,828 frt 65 kr.

8. Zenedének 6 öl tüzfávali segélyezése, behozatal nélkül, 8 frtjával 48 frt.

9. Róm. kath. árvaintézetnek és a nőegylet árvaházának $10 \frac{1}{2}$ m. öl tüzfával való segélyezése 126 frt.

10. Székesfehérvári országos kiállításra felküldött taneszközök kiállítási költsége 120 frt 85 kr.

11. 352 árvagyermek tartási és neveltetési költségeinek fedezésére segélypénz 5021 frt 1 kr.

12. Ref. főiskolai tanítók készpénz fizetésének pótlására 5025 frt $87 \frac{1}{2}$ kr.

13. Kollégiumi, reáliskolai, tanítóképzői és elemi iskolai tantermek fűtésére tüzifa 3738 frt.

Ezen kimutatások szerint hitfelekezeti elemi iskoláknak részint építésére, részint fentartására és tanköteles árva gyermekek neveltetésére az 187⁸/₉-ik tanévben kiadott a város összesen 56,456 frt 34 krt; ezen összegből helv. hitv. iskolákra és árvák nevelésére fordított összesen 35,057 frt $26 \frac{1}{2}$ kr; róm. kath. elemi iskolákra összesen 21,279 frt $7 \frac{1}{2}$ kr.

Az említett hitfelekezetek elemi iskoláira tett 56,330 frt 33 kr. évi kiadás világosan mutatja azt, hogy Debreczentől a felekezetiességnek még csak árnyéka is távol van, mivel a népnevelési tanintézetekre vonatkozólag reá nézve azoknak nem felekezeti jellege, — nem is az egyes hitfelekezetekhez tartozó lakosoknak számaránya, hanem az említett iskoláknak szükségessége és a rögtöni segélyezés által annak azonnali megszüntetése mindenkor az irányadó, mint azt azon eset is fényesen igazolja, hogy a róm. katolikusok számára, nem is említve a város által népnevelési tanintézeteik részére évenként folyóvá tett 4676 frt 65 krt, egy, minden tekintetben igen szép palotaszerű emeletes iskolát építtetett, — mely a többi hitfelekezeteken kívül csaknem 40,000 református lakost számláló Debreczennek úgy felszerelés, mint berendezés tekintetében jelenleg legszebb és legkitünőbb elemi

iskolája. A magyarországi kalvinizmus főtiszteiben, a különböző hitfelekezetek valóságos testvérekül tekintik és segítik is egymást; s ez által fényes és következetes példát a város a haza többi testvér városainak, valamint a hitfelekezeteknek is. A közös és köznévelési műveltség előmozdítására irányzott nemes törekvései és munkássága által Debreczen a haza boldogságát mozdítja elő, s hasznos és fontos szolgálatokat tesz a jelenlegi és jövő Magyarország számára.*

Ezeket mondja Debreczen városáról Kiss József Hajdúmegyei királyi tanfelügyelő 1872-ről ir. tanfelügyelői jelentésében, miknek előre bocsátása után szakaszunk egyes részeit bemutatathatjuk a következőkben:

Elemi iskolák.

Debreczenben a reformátusok és római katolikusok felekezeti elemi iskoláin kívül mindössze két községi elemi iskola van. Ez a kettő is csak a legközelebbi múlt időben 1852. február havában nyílt meg. Tanyai iskola mind a kettő az Ohaton, vagyis a Hortobágy pusztá nyugoti részén.*)

„A népoktatás körébe tartozó részint felekezeti, részint községi tan- és más egyéb féle intézetek igazgatását bizottságok, iskolaszékek és igazgatóságok, — a felügyeletet pedig az azokat fentartó hitfelekezetek egyházi előljárói és a városi hatóság gyakorolják.

A reformált egyház közgyűlése által választott népnevelési bizottság felügyel a reformátusok elemi és ismétlő iskoláira s a helyv. hitv. polgári iskolát helyettesítő nőnevelőre, egy kisdudóvodára, továbbá az iparosok iskolájában tanuló ref. növendékek vallásos oktatására.

A tiszántuli ref. egyházkerületi tanügyi bizottság felügyel a kolégiumban levő fitanító képezdére és gyakorló iskolájára.

A városi állandó népnevelési bizottság első sorban munkálkodik azon, hogy elemi iskolák létesíttessenek, a meglévők bőkezűen gyámo-

*) E két tanyai iskola 120—140 iskolaköteles gyermek érdekében állított fel. A tanítók fizetése fejenként 700 forintra tehető, miből 400 frt a készpénz. Remélhetőleg még ez évben az Ondódon is fognak elemi iskolákat felállítani. A város külsőségein most 868 iskolaköteles gyermek van, kiknek számára legalább 10 tanyai iskola kellene. A hol bokor-tanyák vannak: ott iskolával, — másutt ambulans tanítókkal lehet csak segíteni a sok gyermek oktatását sürgető szükségén.

littassanak, s általában gondot visel a várost érdeklő összes elemi s ismétlő iskolákra, iparos iskolára, kisdédóvodák, Fröbel-féle gyermekkert ügyére.

Iskolaszék van kettő. Egyik a reformátusok — másik a római katolikusok felekezetéé.

Ezen iskolaszékek felekezeti iskoláikban az V-ik és VI-ik osztályt már több évvel ezelőtt megkezdték felállítani, s maig a reformátusok is az ő számos elemi iskolájuk közül majd mindenikben felállították.

A helvét hitvallásu elemi iskolák tanítói közül többen tanítványaik körében az iskolai takarékpénztárt létrehozták.

Haladási naplót mind a reformátusok, mind a római katolikusok népiskolai tanítói közül kevesen vezetnek.

Mindkét felekezet tanítói maguk közt tanító-egyletet tartanak fen.

A helvét hitvallásu egyházi előljáróság bőkezű adománya következtében e felekezet tanító testületének segítségére számos kitűnő művet magában foglaló könyvtár van megalapítva.

A római katolikusok elemi iskolái mellett ma már egy értékes tanszermuzeum is van, melyet a róm. kath. elemi iskolák igazgatója Szakszó Rezső róm. kath. áldozár alapított, ki azt hosszú évek során át nagy kitartással és pénzbeli áldozattal gyűjtögette és gyűjti folytonosan még ma is, felhasználva most már e célra az utóbbi időkben a városi hatóság által róm. kath. elemiiskolák rendezésére és szervezésére évenként folyóvá tett összegnek egy kis részét is.

E muzeum az elemi oktatás minden szakában és azoknak minden ágában szükséges tanszereket és eszközöket valóban mintapéldányokban, — legnagyobb részben természetben, gyönyörű modellekben, szemléleti képekben, metszvényekben, — a házi és kézmű-iparhoz szükséges műszereket pedig valódi műdarabokban több száz példányban foglalja magában. — A szemléltető oktatásra és a természetrajz három főágából felveendő egyes tárgyakra tartozó nyers anyagok, termények, továbbá a mindennapi életben használtatni szokott sokféle változatu és mintájú műkészítmények, fajok, nemek szerint csoportosítva és osztályozva, e valóban szép tanszermuzeumot a tanítóra és növendékeire nézve egyiránt könnyen hozzáférhetővé, felfoghatóvá, áttekinthetővé és használhatóvá teszik. E muzeum a róm. kath. hitfelekezeti iskoláknál az alapos és értelmes tanítást évtizedekkel vitte előbbre.

Van még a róm. kath. elemi iskoláknak sok szakkönyvet és 200 darab önálló művet magában foglaló 500 forint értékű könyvtára is, melyet Szakszó Rezső igazgató ajándékozott az iskolának, ki ezt 1861. óta gyűjtögette saját költségén.

A ref. tanító-egyleti könyvtáron kívül van még a helv. hitvall. egyház leánynevelő intézetének is, szükséges szakkönyvekkel igen jól felszerelt könyvtára, s ilyennek felállítása a többi ref. elemi iskolánál is megkezdett már és folytonosan növekedik azoknál a könyvek száma; mivel könyveknek és taneszközöknek beszerzésére a ref. egyházi előjáróság minden iskola minden tanterme számára évenként 20—20 forintot ad. — A református elemiiskolák számára felállítandó tanszer-muzeumra nézve is már megtétettek a szükséges intézkedések. (Kiss József tanfelügyelői jelentése Debreczen népoktatási állapotáról. 1879. 15, 16, 63, 64. lap.)

A reformátusok elemi iskolái közül a péterfia-utczai leányiskolának olvasó könyvekből álló könyvtára is van, melyet csak ezen iskola növendékei használhatnak. A többi iskolák számára is meg vannak már az ily olvasó könyvtár létesítésére vonatkozó intézkedések kezdve.

Az iskolák téglából vannak építve, cseréppel fedve. A tanítók lakása 1, 2, 3 szobából, konyha-, kamara-, pinczéből áll, folyosóval vagy előszobával. Melléképületekkel a ref. felekezeti elemi iskolák mind birnak. A legkisebb iskolatelek 180 négyszög méter, a legnagyobb 1445 négyszög méternyi. Gazdasági kert — minővel például a róm. katolikusok népiskolája bir — nagy számmal fordul elő, bár nem minden iskolában van.

48 felekezeti iskolai tanterem között csak kettő van, melynek magassága a 3 métert meg nem üti, a legtöbb közel 4 méter magas, tizenkettő 4 méternél is magasabb, kettő pedig öt méteres.

Elemi iskolai tantárgyak a reformátusoknál: a legelső osztályban vallás, beszéd- és értelem-gyakorlatok, írva-olvasás, számtan, melyekhez a II. osztályban a magyar nyelvtan, a III. osztálytól kezdve a földrajz, történelem, természetrajz, az V. és VI-ik osztályban a természettan s ezeken kívül a leányiskolákban azok minden osztályának tárgyaihoz a női munka járul. Faiskolákat közös használatra az egyházak és a város adnak, s a gyermekeket méhészkedni és selyembogarat tenyészteni is tanítják. 1880-ban a ref. iskolák azon növendékei, kik tanítóik felhi-

vására megkezdték a selyemhernyó tenyésztését, körülbelül 10,000 gubót adtak be értékesítés végett.

Évi közvizsgálatok alkalmával a város és egyes jóltevők adományaiból a kitüntetendők számára részint jutalom könyveket vásárolnak, részint pedig 50 kros apró összegben pénzt osztanak ki a gyermekek közt azon czélból, hogy ezek azt takarékpénztári betételeik gyarapítására fordítsák. (Némethi Lajos iskolaszéki elnök „Értesítője“ a debreczeni helv. hitv. egyház elemi fiu és leány iskoláiról 1880.)

A róm. kath. elemi népiskolákban az 1868-ik évi XXXVIII-ik törvényczikk 55. §-ában meghatározott következő tantárgyak: a) hit és erkölcsstan; b) írás-olvasás; c) fejbeli és jegyekkel való számolás, és a hazai mértékek és pénznemek ismertetése; d) nyelvtan; e) beszéd- és értelemgyakorlatok; f) hazai földleírás és történet; g) némi általános földleírás és történet; h) természettan és i) természetrajz, különös tekintettel a helyi életmód és viszonyokra; k) gyakorlati utmutatások a mezei gazdaság és kertészet köréből; l) a polgári főbb jogok és kötelességek; m) ének; n) testgyakorlat, — a magyar püspöki kar által megállapított tantervek keretében taníttatnak; ezeken felül a leányiskolákban a női legszükségesebb kézi munkák minden gyermekért hónapokint fizetett 50 kr tandíj fizetés mellett, az iskolaszék által meghatározott tanterv szerint rendszeresen taníttatnak; végre a rajz kézügyakorlatokul taníttatik, és pedig a fiu iskolák III. IV. V-ik osztályaiban a térképek, illetőleg mértani alakok; a leány iskolákban a felső osztályban a kivarrás mintái rajzoltatnak.

Ismétlő iskolák az 18^{78/79}-ik év óta vannak a ref. felekezetenél. Az ide való 13—15 éves fiu- és leány-növendékek első évben csak vasárnaponként gyakoroltattak olvasásban, írásban és számolásban. De már a következő évben a reformátusoknál 6 különböző helyen kezdték meg az ismétlő iskolai oktatást, ugymint a csapó-külvárosi, ispotályi, és hatvan-külvárosi fiu iskolákban, és a nagycesapó-utczai, Széchényi-utczai és nagyhatvan-utczai leány iskolákban. A róm. katolikusok 18^{78/79}-ben kezdték a népoktatási törvény tantárgy sorozata szerint, az ő szent-Anna-utczai fiu- és leány iskolájukban az ismétlő iskolai oktatást.

A reformátusok ismétlő iskoláiban tanítanak:

1. írást; és pedig folyó írást, fogalmazást, különösen ügyiratok szerkesztését, alkalmilag felújítva a nyelvtani ösmereteket.

2. olvasást. Kézikönyv a biblia, melyből ismeretes történetek olvastatás, magyarázás, felkérdezés tárgyát képezik, a mikor egyuttal az olvasottakból levonható hit- és erkölestani elvek is fejtegettetnek.

3. számtant és pedig a négy alpmüvelet alkalmazását, továbbá pénz, mértékek ösmeretét.

4. a magyar korona országainak földrajzát, történetéből egyes részeket, s kevés természetrajzot.

5. templomi énekeket.

A tanítás szeptember elején kezdődik s junius utólján vagy julius elején nyilvános vizsgálattal végződik.

Már az 1879/80-ik évben e felekezet ismétlő iskoláiban az év elején 176 fiu és 218 leány — együtt 394 kezdte meg a tanulást. Mint ismétlő-iskola köteles azonban — ha nem is még egyszer annyi — de jóval több volt összeírva. (L. mindezekről Némethi Lajos említett értesítőjét.)

1869-ben az ingyeniskoláztatás életbeléptetését megelőzőt évben a két felekezeti elemi iskolák s tanítók száma 23; — az iskolába járt 6—13 éves gyermekek összes száma 2393 volt

Miután a város az ingyeniskoláztatást lehetővé tette, a reformátusok a tandíj fizetést teljesen megszüntették; azóta a római katolikusok sem vesznek a gyermekek oktatásaért tulajdonképeni tandíjt, hanem csak felvételi díjképen két frtot, szegény szülék gyermekeitől ezt sem.

Milyen lendületet adott a népiskolai közoktatás tárgyában alkotott törvény és az ingyeniskoláztatás lehetővé tétele az elemi oktatás állapotának Debreczenben — azt az 1869-ik évi imént felemlített adatok és az 1880-ik évi tanfelügyelői jelentés itt következő adatainak összehasonlítása legjobban tünteti elő.

Debreczen sz. kir. város népoktatási állapota az
1880/1. tanévben.

I. Elemi és ismétlő népiskolák, nőnöveldek száma.

Felekezeti elemi iskola volt 45, — ezek közül ref. fiu iskola 18, leány iskola 20, róm. kath. fiu iskola 4, leányiskola 3.

Ismétlő iskola volt a ref. felekezetenél 3 fiu és 3 leány, a róm. katolikusoknál 1 fiu, 1 leány.

Nőnövelde 3. — Izraelita magániskola 3.

Az osztályok száma a ref. iskoláknál volt 94, róm. kath. iskoláknál 11, nőnöveldeknél 20, — izr. magániskoláknál 11.

II. Tankötelesek száma.

a) 6—12 éves:

Helv. hitv. fiu 1843, — leány 1797; összesen 3640.

Ágostai hitvallásu fiu 5, leány 21; összesen 26.

Róm. kath. fiu 274, leány 274; összesen 548.

Görög kath. fiu 10, leány 4; összesen 14.

Mózes vallásu fiu 203, leány 190; összesen 393.

A 6—12 éves tankötelesek főösszege 4621.

b) 13—15 éves tanköteles:

Helv. hitvallásu fiu 887, leány 448; összesen 1335.

Ágost. hitvallásu fiu 36, leány 6; összesen 42.

Róm. kath. fiu 186, leány 60; összesen 246.

Görög kath. fiu 54, leány 3; összesen 57.

Mózes vallásu fiu 118, leány 29; összesen 147.

A 13—15 éves tankötelesek főösszege 1827.

III. Felekezeti elemi iskolákba, növeldebe, izr. magán- és középiskolákba járt 6—15 éves növendékek száma.

a) 6—12 éves:

Helv. hitvallásu fiu 1614, leány 1528; összesen 3142.

Ágost. hitvallásu fiu 5, leány 21; összesen 26.

Róm. kath. fiu 272, leány 254; összesen 526.

Görög kath. fiu 7, leány 3; összesen 10.

Mózes vallásu fiu 188, leány 164; összesen 352.

Az iskolába járt 6—12 évesek főösszege 4056.

b) 13—15 éves iskolába jártak:

Helv. hitvallásu fiu 886, leány 237; összesen 1125.

Ágost. hitvallásu fiu 14.

Róm. kath. fiu 186, leány 30; összesen 216.

Görög kath. fiu 25.

Mózes vallásu fiu 99, leány 9; összesen 108.

Az iskolába járt 13—15 évesek főösszege 1486.

IV. Iskolába nem járt tankötelesek száma.

a) 6—12 éves:

Helv. hitvallású fiú 229, leány 269; összesen 498.

Róm. kath. fiú 20, leány 20; összesen 40.

Görög kath. fiú 3, leány 1; összesen 4.

Mózes vallású fiú 15, leány 26; összesen 41.

Az iskolába nem járt 6—12 évesek főösszege 565.

b) 13—15 éves:

Helv. hitvallású fiú 1, leány 211; összesen 212.

Ágost. hitvallású fiú 22, leány 6; összesen 28.

Róm. kath. fiú 0, leány 30; összesen 30.

Görög kath. fiú 29, leány 3; összesen 32.

Mózes vallású fiú 19, leány 20; összesen 39.

Az iskolába nem járt 13—15 évesek főösszege 341.

V. Az iskolába járó 6—15 éves növendékek iskolánkénti kimutatása

1. Helv. hitv. iskolába járt 6—12 éves	3020,	13—15 éves	409,	együtt	3429.
2. Róm. kath. iskolába járt 6—12 éves	500,	13—15 éves	19,	együtt	519.
3. Nőnöveldékbe járt 6—12 é.	198,	13—15 é.	42,	együtt	240.
4. Izr. magánisk. „ - -	120,	- -	00,	„	120.
5. Iparosok isk. „ - „	52,	„ „	603,	„	655.
6. Róm. kath. gymn. - „	29,	„ „	51,	„	80.
7. Ref. gymn. járt - -	110,	- „	265,	„	375.
8. Reál iskolába „ - -	27,	- -	42,	„	69.
9. Keresked. isk. „ - „	0,	„ „	55,	„	55.
				<u>Főösszeg</u>	<u>5542.</u>

VI. Felekezeti elemi iskolákban, nőnöveldékben s izr. magániskolákban működött tanítók s tanítónők száma.

Tanító volt 54, - - ezek közül rendes 46, segéd 8, tanítónő volt 26, ezek közül rendes 10, segéd 16. Tanítók s tanítónők összesen 80.

Szolgálati idejökre nézve:

1	15 évig szolgál	42,	10—15 évig szolgál	4,
3	10 „ „	12,	15—20 „ „	6,

20—25 évig szolgál	4,	35—40 évig szolgál	1,
25—30 " "	5,	40—50 " "	2,
30—35 " "	2,	50 éven felül "	2.

Életkoruk szerint:

15—20 éves	7,	35—40 éves	12,
20—25 " "	22,	40—50 " "	9,
25—30 " "	7,	50 éven felül van	15.
30—35 " "	8,		

VII. Faiskola volt 7, iskolakert 22, testgyakorló tér 41.

Taneszközök közül:

Fali író, — számoló tábla 85; fali olvasó tábla 40; fali térkép 156; földgömb 45; természetrajzi eszköz gyűjtemény 38; természet-tani eszköz gyűjtemény 13; iskolai könyvtár 39; tornaeszközök gyűjteménye 3.

VIII. Elemi iskolákra, dedókra, növendékekre, árvaházakra és iparosok iskolájára tett kiadás.

1. Ref. elemi iskolákra	28,369	frt — kr.
2. Róm. kath. elem iskolára	6115	" — "
3. Ref. egyházi nőnevelőre	4500	" — "
4. Magán-nevelők kiadásai	3200	" — "
5. Iparosok iskoláztatására	4780	" 61 "
6. A népiskolai helyiségek és ref. egyházi nő- nevelő 253,117 frt becsértékének 6% kamatja	15,186	" 02 "
7. Izr. iskolák kiadásai	1462	" — "
8. Kisdédóvodákra tett kiadás	3457	" — "
9. Róm. kath. árvaházra	9286	" 50 "
10. Nőegyleti árvaházra	2676	" 59 "
11. Város által árvák segélyezésére tett kiadás	4861	" 89 "

Összesen . . 83,894 frt 61 kr.

A felekezeti elemi iskolák ez idő szerint a város következő pontjain vannak elhelyezve:

1. Árok-utcán 684. szám alatt van az ugynevezett Péterfiakülvárosi ref. elemi iskola 3 fi-, 2 leányiskolai tanteremmel, 4 tanítóval, 1 tanítónővel.

2. Szent Anna-utczán 2260. sz. a. róm. kath. elemi leányiskola, 4 tanítónővel, 6 osztálylyal, egy emeletes épületben.

3. Szent Anna-utczán 2537. sz. a. ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

4. Csap-utczán 1404. sz. a. az ugynevezett Hatvan-külvárosi ref. elemi iskola 2 fi-, 2 leányiskolai tanteremmel. 3 tanítóval.

5. Kis Csapó-utczán 765. sz. a. a kis csapó-utczai ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

6. Nagy Csapó-utczán 393. sz. a. a csapó-utczai ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

7. Csonka soron 3188. sz. a. az ugynevezett Csapó-külvárosi ref. elemi iskola 2 fi-, 3 leányiskolai tanteremmel, 3 tanítóval, 1 tanítónővel.

8. Kis Czegléd-utczán 153. sz. a. a czegléd-utczai ref. elemi fiuiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

9. Nagy Czegléd-utczán 52. sz. a. a czegléd-utczai ref. elemi leányiskola 2 tanteremmel, 1 tanítóval, 1 tanítónővel.

10. Dedó-utczán 64. sz. a. az ugynevezett czegléd-utczai ref. elemi fiuiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

11. A ref. főiskolában ref. elemi fiuiskola 7 tanteremmel, 7 tanítóval.

12. Ispotály városrészben 3570. és 3571. sz. a. ref. elemi fiu- és leányiskola, 2 fi- és 2 leányiskolai tanteremmel, 3 tanítóval, 1 tanítónővel.

13. Kis Mester-utczán 1100. sz. a. az ugynevezett hatvan-utczai (belvárosi) ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

14. Nagy Mester-utczán 1327. sz. a. az ugynevezett mester-utczai ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

15. Miklós-utczán 2076. sz. a. a miklós-utczai ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

16. Nagy Péterfián 350. sz. a. a péterfia-utczai ref. elemi leányiskola 2 tanteremmel, 1 tanítóval, 1 tanítónővel.

17. Széchenyi-utczán 1764. sz. a. az előbbi néven Német-utczainak, újabb nevén Széchenyi-utczainak nevezett ref. elemi leányiskola 1 tanteremmel, 1 tanítóval.

18. Teleki-utczán 2165. sz. a. róm. kath. elemi fiuiskola, 4 tanteremmel, 4 tanítóval, egy emeletes épületben.

Az elemi iskolák rendes tanítóinak s tanítónőinek 600 frt, — a segédtanítóknak s tanítónőknek 400 frt készpénz fizetésük van. Az ismétlő iskolák tanítói 100 frt fizetésben részesülnek, ugyanennyit kap lakbérre azon mindössze 3—4 segédtanító, kiknek lakás az iskolák épületében nem jut.

A helvét hitvallásu egyház nyolcz osztályu nőnöveldeje.

A debreczeni helvét hitvallásu egyház — nyolcz osztályu leánynevelő-intézetére a felügyeletet közvetlen az iskolaszék, — közvetve a nevelésügyi szakbizottság által gyakorolja.

Van a nőnöveldének két rendes tanára — kik közül egyik az igazgató —, van három tanítónője; ezeken kívül tanít az intézetben rendszeren egy tanítóképezdei tanár, három felekezeti vallástanító — egy református, egy róm. katolikus és egy izraelita, — végül zongora- és táncztanító.

Az első osztály tantárgyai következők: Vallás, beszéd- s értelemfejítő gyakorlatok; magyar nyelv; szám; földrajz s természetrajz a beszéd- és értelemgyakorlatok alapján; német nyelv; női kézi munka; tornászat.

Már a második osztályban — hol a beszéd- és értelemgyakorlatok elmaradnak — megjelenik az ütény-írás és rajztanítás; a harmadik osztályban a hazai történet; az ötödik osztályban a természettan és világtörténelem; a hetedik osztályban a mennyiségtan, vegytan, embertan; a nyolczadik osztályban a lélektan.

A női kézimunka-tanítás a horgolással, kötéssel kezdődik s a legszükségesebb fehérműek szabásával, varrásával, jegyzésével stb. végződik. Pipere félek készítése a tanterv körén ez idő szerint kívül esik.

Az intézet Czegléd-utczán 2569. sz. a. van, 1776 négyszög ölnyi területtel bir, tantermeinek száma 5. Szertára, könyvtára, diszes udvara, tágas kertje s kitünő tornázó tere van.

A növendékek száma évenként 160—170.

Év végén nyilvános vizsgálat tartatik.

Csak hat évet már betöltött leány gyermek vétetik fel. Helvét hitvallásuakon kívül más vallásuak, s helybelieken kívül vidékiek is felvétetnek. Az 188^o/₄-ik iskolai évben 87 helv. hitv., 41 izraelita, 30 róm. kath., 12 ágost. hitvallásu leánygyermek járt az iskolába.

Tandij egy iskolai évre az első osztályban 20 frt, a többi osztályban 30 frt. Ezen felül iskolai szükségletek czimén minden növendék 2 frtot fizet.

A vidéken lakó szülék iránti tekintetből benlakásra s teljes ellátásra is vétetnek fel növendékek e növeldebe, kik egy nevelőnő éjjel-nappali felügyelete alatt, mint ha az igazgató családjának tagjai volnának, gondoztatnak. Ezek számára czélszerű házi rend, étrend, s magukkal hozandó felszerelés van megszabva, s szórakozásukról épen úgy van gondoskodva mint munkálkodásukról. Teljes ellátásukért, gondozásukért — ide nem értve a rendes és rendkívüli tandijakat s a növendékek személyére szükségelt kiadásokat, mikről a növendék maga vezet naplót — egy iskolai évre 300 o. é. frt fizetendő. (Dóczy Gedeon igazgató 188^o/₁-ik évi jelentése nyomán közölt ösmertetés.)

D e d ó k.

Debreczenben ez idő szerint két dedó van; egyik községi, másik felekezeti.

A városi dedó Rózsatéren 14. sz. alatt van 264 négyszög méter területű telken, két tanteremmel. A gyermekeket egy tanító oktatja, neveli, segítségére két dajka van rendelve. A gyermekek létszáma az utóbbi években a 250-et meghaladja. Ezen dedóra fordított évi kiadás 1250—1300 frtra megy.

A reformátusok dedója az Ispotály nevű városrészben 625 négyszög méter területű telken van, 2 tanteremmel bir. Az ide járó 110—120 gyermeket egy tanító oktatja, egy dajka segítségével gondozza. Ezen intézet fentartása 900 frtba kerül.

G y e r m e k k e r t.

1878-ban Kiss József Hajdumegyei kir. tanfelügyelő s Dragota Csorba Tekla urnő kezdeményezése folytán Debreczenben Fröbel-féle egyesület alakult, mely gyermekkert alakítását tűzte ki czélul. Társadalmi uton eszközölt gyűjtés és a város nagymértékű segélyezése mellett a tervezett intézet megnyitathatott 1880. július 4-én, két teremmel. A gyermekeket egy kertésznő tanítja s egy dajka segítségével gondozza. Mindjárt az első évben 90 gyermek járt ezen intézetbe.

E szakaszrész a megnevezett kutforrásokból összeállította

Dr. Zelizy Dániel.

Középiskolák.

A reformátusok főgymnasiuma.

E nyolcz osztályu főgymnasium — a debreczeni ref. főiskola egyik része — mint a tiszántúli ref. egyházkerület tulajdona, ezen egyházkerület kormányzata alatt áll, oly módon, hogy szellemi ügyeit az egyházkerületi tanügyi bizottság vezeti, anyagi dolgait pedig a főiskolai gazdasági tanács intézi.

E gymnasium 1853-ig hat osztályból állt; 185³/₄-ben nyolcz osztályuvá szervezetetett, s ekkor már 12 rendes tanár tanított benne.

A főnévtárak ugy ezen, mint a későbbi években folyvást magyarul, — a tanári tanácskozmányok jegyzőkönyvei azonban egész az 185⁸/₉. évig latinul vezettettek.

A gymnasium szervezeti-szabályai s az iskolai törvények megvannak magyar és német nyelven. — Ugy látszik felsőbb helyre a német példányok terjesztettek fel. E szervezeti szabályok A. szakasz 1. §. szerint: az 185³/₄. tanév kezdetétől fogva nyilvánosnak elismert hely. hitv. debreczeni teljes gymnasium a debreczeni hely. hitv. collegium minden többi alkatrészétől elkülönözött önálló tanintézet. A 2. § szerint 4—4 osztályu al- és felgymnasiumból áll, a 3-ik szerint állandó igazgatója van, ki „egy részről az egyházkerületi kormánynak, másrészről a cs. kir. közoktatási magas miniszteriumnak s ennek illető organumainak tartozik felelősséggel,” a 4. §. szerint a tanítás szakszisztem szerint történik. Az 5. §. szerint előadási nyelv a magyar.

A 7. §. 5. pontja szerint: „Római és görög catholikus ifjak, felsőbb különös engedelem nélkül föl nem vétethetnek.

A mi a tantárgyaknak egyes osztályokra beosztását illeti: a latin nyelv az volt, a mi most; a görög nyelvet a 3-ik osztályban kezdték, a németet a másodikban s folytatták az egész gymnasiumon át; a 8 osztályra kiterjesztett magyar nyelvtanítást irodalom, történet és szépirodalmi fejtegetések fejezték be, — az ujkori földrajznak nem jutott hely, csak az első és negyedik osztályban, — a 8-ban adták még Praseh: Oesterreichische Vaterlandskunde-ja nyomán Ausztria statisztikáját. A mennyiségtani oktatást a határozatlan egyenletek s analytica geometria végezte be. Természettudomány tanított az 1. 2. osztályban s a 3-ikban is félévig, továbbá az 5—6. osztályban, physika a 3-ik

osztályban félévig, azután a 4, 7, 8. osztályban; a vegytan a természettanba volt befoglalva.

A főiskola régi természettani szertára, a gymnasiumnak adatott által, ugyanez évben van már valami kezdetleges állapotban természetrajzi muzeum is.

Ugyanez évben már érettségi vizsgálat is tartatott.

A német nyelven tanításnak a tanárkar mindig ellene volt, bár 185¹/₂-től kezdve egy pár évig a német nyelvtan az 6-ik, s a statistika a 8-ik osztályban csakugyan németül adatott elő.

Az 185⁵/₆. iskolai évben már a német nyelv az első osztályban kezd taníttatni, s a német nyelvi oktatást a 8-ik osztályban a német irodalom történetének német nyelvű magyarázata fejezi be. Ugyanez évben a 3-ik osztályban sem földrajz, sem történelem nem taníttatott. E helyett azonban már az 185⁴/₅. évben megjelenik a 8-ik osztályban a csillagászati és természeti földrajz.

185⁶/₇-ben a német nyelv már 32 órát foglal el a 8 osztályban, míg a magyarra csak 22 jut. A 3-ik osztályban ismét megjelenik a történelem.

Ugyancsak 1856-ban, az oktoberi egyházkerületi gyűlés meghagyja a gymnasiumi igazgatóságnak:

1. Hogy a tanszerekről szóló évi jelentésekben mindenkor nyilván kitéssék, hogy azok a főiskola (Collegium) tulajdonai, s annak könyvtára, muzeumi csak használatul állanak nyitva a gymnasium előtt.

2. A mennyiben a gymnasium tanszereinek gyarapítására évenként a Collégium közpénztárából 400 pfrt szakasztatik ki, az ezen összegből teljesítendő szükségletek megszerzéséről pontos kimutatás és számadás terjesztessék évenként az egyházkerület közgyűlése elé.

185⁸/₉-től fogva a tanárkari gyűlés jegyzőkönyvei magyarul szerkeszthetnek s felsőbb helyre is ugy terjesztetnek fel.

Ugyanez évben már átmeneti tanterv van. Míg eddig a latin nyelvre kellett 50 óra a 8 osztályban, az átmeneti tantervben van 57; — a magyarra eddig volt 22, itt van 29 óra; — a német nyelv a két alsó osztályból kihagyatik, óraszámá leszáll 31-ről 21-re; — a görög nyelv egyedül a felső gymnasiumra szoríttatik, óraszámá 28-ról 16-ra esik; — a földrajz, mely eddig tulajdonkép csak az első osztályban foglalt el 3 órát, a 4-ikben az ujkori történelemmel s Ausztria

statistikájával együtt ismét 3-at, most az egész algymnasium mind a négy osztályában tanítatik, heti 9 órán; — a történelem, mely eddig a földrajzzal együtt foglalt el 24 órát, most a II—VIII. osztályt tölti be, kapván egy maga 26 órát, melyből a II—IV. osztályban hetet a magyar történelem foglal el. A mértannak megmarad a maga 23 órája, míg a physikára fordított 12 óra kettővel kevesbedik.

A megkezdett tanterv változtatás 185⁹/₆₀-ban folyt tovább. A magyar nyelvnek ugyan megmaradt 29 órája, hanem már a latinra elégnék találtatik 54 (3-mal kevesebb), bár az önálló latin dolgozat folyvást megkívántatik. A német nyelvnek a III—IV. osztályban 6—6 óra, az egész gymnasiumban 24 adatik (3-mal több), — a görög nyelv is a tavaly felvett 4—4 óra helyett mind a 4 felső osztályban 6—6 órán tanítatik; — a világtörténelem rövid áttekintése heti 3 órával felvételik a 4-ik osztályba; a magyar történelemre a II. és III. osztály hagyatik, egyébiránt a történelem óraszámára leszáll 26-ról 22-re, a IV-ik osztályban a természetrajz, — a VII-ikben a természettan kap még 1—1 óra pótlékot.

Ez iskolai év folytán, az 1860-ban tartott egyházkerületi közgyűlés megbizta a tanárkart, hogy „a ref. egyház s magyar nemzeti művelődés érdekeinek megfelelő, s a magyar ref. egyház gymnasiumaiban egyezőleg bevezethető gymnasiumi tantervet készítsen.

Ugyanez évben erősíti meg az egyházkerület a tanári nyug- és gyámintézet alapszabályait.

Egyébiránt már az 185⁸/₉. év végén nem lehetett a debreczeni gymnasiumban államérvényesen érettségi vizsgálatot tartani, minek következtében azon évben 17, 185⁹/₆₀-ban pedig 11 Debreczenben VIII-ik osztályt végzett tanuló Nagy-Váradon tette le az érettségi vizsgálatot.

A következő 186⁰/₁. iskolai év a nyolcz osztályu teljes gymnasium haldoklásának esztendeje. Az egyházkerületi tanügyi bizottság egy küldöttséget bizott meg, hogy készítsen kimerítő gymnasiumi és akadémiái tantervet. Majd azon szempontból, hogy a debreczeni és sárospataki főiskola szervezete legalább a főbb pontokban öszhangzó legyen, a két egyházkerület küldöttei közös értekezletet tartottak Erdő-Bényén, 1861. augusztus 3—5-ik napjain. A gymnasiumra készített részletes tantervet az itteni küldöttek beadták a tiszántuli szuperintendensnek.

E munkát — a szuperintendentialis jegyzőkönyv szavai szerint — „miután az eddigi gymnasium ellen a közvélemény vagy irodalom mezején feltámadt ellenvetéseket tárgyalás alá vette, ezeknek folytán némely reformokat javall: meghatározza a gymnasium fogalmát, és azt nem csupán az akadémiára előkészítő, de önálló feladattal és saját czéllal is bíró szervezeten egésznek, s az egyetemes emberi műveltség — humanismus — alapjait biztosan építeni köteles tudományos intézetnek tekintvén: azt 8 éves tanfolyamunak s ugyanannyi osztályunak javallja s ezen 8 osztály tervét részletesen előterjeszi.”

E munkálat véleményezés végett kiadott külön a gymnasiumi, külön az akadémiái tanárkarnak.

A gymnasiumi tanárkar magáévé vette a munkálat alapelveit, csupán az egyes tantárgyak beosztásának némely pontjaira tett rövid észrevételeket.

Az akadémiái tanárkar véleményében azéntan „a gymnasium csupán az akadémiára előkészítő intézetnek nyilvánítván s egy teljes böseleti tanfolyam felállításának szükségét nézve, több más okonál s körülményeknél fogta is az javallata, hogy a gymnasium szállittassék le 6 osztályra.”

Igy aztán az 1861. október 1-én s 11-én napján tartott egyházkerületi gyűlésnek dönteni kellett az a kérdés felől, 6 vagy 8 osztályu legyen-e a gymnasium?

És aztán, hiába adta elő az Erdélyi Magyar Munkálat hogy „a tiszántúli egyh. kerületben az 1861. évi tan. törvényben Felső-Isztván-nis, mely Budai Felsőis. fogalmartanyk IV. gymnasiumi. III. humanitatis osztályt alapít meg, s szinten a mag. ker. kerületben is gyakorlatban volt; ugyan ezen 7. ev. tanfolyam mag. az 1862-ben történt átvesztéssel alkalmasval is meghagyottan, igaz hogy később az 1867-1890-ig működött választmány javaslata szerint az eddig II. osztályu népiskolák emelési és egyéb megújulási tekintetből részint lehetleg a catholikus gymnasiumokká való egybevonásáért, de épen nem a tudományok érdekében, a VII. osztály V. ev. szállittatott le.” — „a tiszta mellett egy kérésben 1861, 1862, 1863 s 1895-ben 8 ev. tanfolyam állították fel a gymnasiumban s csak 1867-ben szállittatott az le 6 ev. osztályra, hiába is adta hogy „a mag. ker. kerületben hogy magyar p. ut. hitelek szerint, az ország hitvallás mezején az az illeto ev. osztály s a magyar hitvallás szerint is a tudományos-

ság terén, a külföldnek pusztá utánzója s uszály hordozója,“ — s hogy „ha ezen czélt felekezetünk iskolái a régibb korban 8 osztálylyal sem érhatték el, a midőn a latin és görög nyelven kívül semmi más nyelv nem tanítottott, s a reál tudományok alig vóltak képviselve is: mi módon lehetne azt most 6 osztálylyal elérni?“ hiába fejtette ki, hogy ha belátva a 8 osztály szükségességét, csak más nevet akarunk adni a két felső osztálynak, nagy tévedést követünk el, mert „a gymnasiumon felül, nemesak a tudományok előadása más módszerrel történik, hanem a fegyelem is sokkal gyengébb“: „határozottat: miután mind általában az alapos tudományosság, mind különösen a magyar protestantismus egyházi és művelődési érdekei, mulhatatlanul megkívánják, hogy a jogi és theologiai tanfolyamok, főiskolánkban is egy minél erősebb és kimeritőbb bölceleti tanfolyam által támogattassanak, s miután egy ily bölceleti tanfolyam felállítása, főiskolánk jelenlegi tanerői mellett, a gymnasium 8 osztályra terjedése miatt kivihetetlen; miután továbbá a bölceleti tanfolyam hallgatására, a mi ifjaink, mint a tapasztalás mutatta, egy jól, czélszerűen rendezett VI osztályu gymnasiumból bátran bocsáthatók; s miután azon esetben, ha a felsőbb tanfolyamok a VIII osztályu gymnasiumhoz aránylag szerveztetnének, a tanpálya meghosszabbíttatnék . . . s a vidéki tekintélyesebb és népesebb gyülekezetek is, egykori gymnasiumaik visszaállítására sokkal inkább fognak buzdíttatni az által, ha a főiskolában levő gymnasium VI osztályra szállíttatik le“: mindezen okoknál fogva az egyh. kerület elhatározza, hogy a gymnasium, már a jelen 186 $\frac{1}{2}$. iskolai évben VI osztályu legyen.

E határozat következtében aztán a gymnasium már az 186 $\frac{1}{2}$. isk. évben VI osztályu vólt. Az egyes tantárgyakban a „képzettség ehez képest szállott alább. A latin nyelvben p. o. szó sincs már az önálló latin fogalmazásról, a mint nem is lehet. A VI-ik osztályban Ciceró egy pár beszédét, Virgil egy pár Ecclogáját, Aneisének első könyvét, Horác egy néhány ódáját fordítják, ép ugy, mint a 8 osztályu gymnasium VI-ik osztályában. A magyar nyelvi képzésnél is elmarad az egész irodalom történet és Aesthetika. A görögből nem mennek tul a nyelvtanon; a német nyelvből az oktatás a III-ik osztályban kezdőd-vén, a VI-ikban véget ér. A történelemből az ókor történetei fejezik be a gymnasialis képzést, a világtörténetből egyéb az egész gymnasiumban nem fordul elő; a földrajzból Európa, az osztrák birodalom

és magyar királyság földrajzán kívül semmi sem fordul elő a gymnasiumban. — A mértanból a hatványozás, gyökvonás és a planimetria (később még ez sem egészen) tetőzi be a gymnasialis képzést; a természettan a 3-ik és 4-ik osztályban végeztetik.

A teljes bölcséleti tanfolyam első és 2-ik éve tehát, valósággal nem lett egyéb mint a gymn. 2 felső osztálya s az is rosszul, kihagyva belőle a német nyelvet és a földrajzot, felvéve helyette a VII-ik osztályra az elemi mathesis minden elmaradt részét (a mi természetesen elvégezhető nem volt) a VIII-ik osztályra az egész physikát, vegytant, s később még a felsőbb mértan elemeit.

Sem egyik, sem másik cél nem éretett tehát el. S a mi még legkülönösebb volt, a két első évi bölcsélet bevégezése után érettségi vizsgálatot tartottak és pedig tartottak a gymnasiumi tanárok.

E szomorú időszakból egész az 186⁶/₇. évig nem jelent meg értesítés a debreczeni ref. gymnasiumról.

Ez az állapot marad aztán meg kisebb nagyobb változással egészen addig, míg az 1873. ápril 19-én tartott egyházkerületi tanügyi bizottsági gyűlés ki nem fejezte az egyházkerület előtt, miszerint „sürgetőleg óhajtja a gymnasiumi képzés érdekében, a fegyelem és összhangzás nagyobb biztosítása céljából, hogy 8 osztályu gymnasium állíttassék fel és léptetessék életbe már a jövő tanévvel.“

Erre aztán az egyházkerületi közgyűlés ugyan azon év ápril havában tartott gyűlésében „a 8 osztályu önálló és szerves gymnasium felállítását elrendeli s utasítja a főiskolai tanárkart, hogy lényegileg a mostani tanrendszer és beosztás fentartásával, — kisebb eltérések megengedtetvén — azt léptesse életbe, s erre nézve, hogy minő változtatást vagy módosítást és intézkedéseket óhajt tétetni, a legközelebb tartandó tanügyi bizottsághoz terjeszsze be.“

Az 187³/₄. iskolai évben a gymnasium már ismét 8 osztályu, s a bölcsészeti tanfolyam megszűnik. — Az 185⁹/₁₀-ik évtől 187¹/₂-ikiig a VI-ik osztályban mint rendes tantárgy foglal helyet a francia nyelv. — Ettől fogva a gymnasium összes növendékeire nézve csak facultatív, mint szintén az angol nyelv tanulása is.

A gymnasiumi tanulók rendkívül nagy száma miatt az 187⁶/₇. isk. évben az I. osztály két szakaszra különítettett s a rendes tanárok mellé egy segéd tanár állíttatott be. — A következő évben a II. osztály is két felé választatott s két segédtanár alkalmaztatott. — Az

187 $\frac{9}{80}$. iskolai évre pedig a VII. osztály két szakaszra választását s három segédtanár beállítását engedélyezte a gazdasági tanács.

Említésre méltó az u. n. szolgatanulók intézménye. A hat alsó osztályba járó vagyontalan tanulókat t. i. a főiskola látja el lakással s részben kosztal, azon kívül, hogy a tandíjfizetés alól fel vannak mentve. — Kenyérrel elláttatik évente 100—120, sőt volt reá példa, hogy e szám csaknem 150-re is emelkedett. — Ezek közül lakást is kap mintegy 90; a bentlakók legnagyobb része pedig vagy a felsőbb tanulók convictusából kap az asztalnál felszolgálásért 3 féléből álló ebédet, vagy ingyen részesítettik egy féle ételből álló ebédben. A lakás fűtését és a világítás költségeit is a főiskola teljesíti. — Ugyanesak e szolgatanulók közül a jobbak és tehetetlen szegények iskolai könyvekkel és ruhával is segélyeztetnek azon kívül, hogy mint más tanulók a rendes ösztöndíjakban is részesülhetnek. — A bentlakókra mind a magaviselet, mind a tanulás szempontjából egy tanár ügyel fel.

A gymnasium népessége 185 $\frac{3}{4}$ -ben 380 volt, egy-egy osztályban nem járt felül a tanulók száma 60-on, ennyire is csak a II. osztályban emelkedett. Azóta e szám csaknem megkétszereződött. — Legnagyobb volt a gymnasium népessége a vidéki kisebb gymnasiumok újra éledése után 1864—1870-ig. — Ez években mindig felül volt 800-on, — a VII. osztályé 130-on, s a VIII-iké is legtöbbször felül 100-on. — Az 1870 után beállott hanyatláshoz képest most újra emelkedés mutatkozik.

Az egész gymnasium a főiskola épületében van elhelyezve. — Rendelkezésre áll 11 tanterem, 2 hivatali szoba, 1 cselédlak. — A termek mind elég magasak, tágasak, világosak, s jól szellőztethetők. — Székek-, padok-, táblák- s egyéb szükséges eszközökkel kellőleg fel vannak szerelve. — Ezen kívül a phisikai gyűjtemény elfoglal egy nagy termet, mellette a tanár dolgozó szobájával, — a chemiai laboratorium 3 szobát, a természetrajzi muzeum egy nagy termet és 2 szobát; ugyanesak ide számítandó a tanár és külön a segédek dolgozó szobája. — A könyvtár közös a főiskola többi részeivel s 2 nagy teremben van elhelyezve. — Ugyanesak a gymnasium rendelkezésére áll 15 szoba és 2 terem a tanulók lakásául, s egy szoba a szolgatanulók felügyelő tanárának; továbbá egy rajzterem, mellette dolgozó szobával, egy teljesen felszerelt téli tornaterem és nyári tornahelyiség. A lakószobák közül a két legkisebbikben 3—4, a többiben 7—8, a

két teremben pedig 20—20 tanuló lakik. — Bentlakást nyer összesen 140—145. E szerint — a könyvtár helyiségeit nem számítva — a gymnasium a főiskola épületében 46 helyiséget foglal el. — E helyiségek nincsenek egymással összefüggésben, hanem nagyon is szét vannak szórva.

Gyűjtemények. 1) A közös könyvtár áll összesen 26,856. szám alatt 53,647 drbból. Ugyanott van elhelyezve a régi pénzek gyűjteménye, mely 8855 drbot számlál. — 2) Ifjusági könyvtár, mely áll mintegy 1000 különféle műből, s járat 2 szépirodalmi lapot és 2 folyó iratot A VII. és VIII. osztály növendékei pedig a felsőbb tanulók könyvtárát, lapjait és folyóiratait is használják. 3) Középiskolai tankönyvek gyűjteménye. 4) Fizikai szertár. A vegy- és mértani eszközökön kívül, a mellékleteket s a csak történelmi szempontból megőrzött különféle eszközöket nem számítva, több száz külön álló készlettel rendelkezik. Ezek közt nevezetesebbek : a Carré-féle jégkészítő gép; Mongolfier kosgépe; egy 300 forintos kettős működésű légszivattyu; Helmholtz resonator rendszere; Lissajou phonograph-készüléke, egy nagy Winter-féle dörzsvillanygép, Holtz megosztási gépe; egy magneto-electricus gép Siemens-Halske gyárából; Ettingshausen gépe stb. — A mi a gyűjtési időt illeti, van egy éggömb színezett csillagképekkel 1720-ból, egy czölöpverő minta 1775-ből, egy felfelé guruló kettős kup 1793-ból s számos mechanikai és optikai eszköz a múlt század végéről. — 5) Természetrizmi muzeum: emlős kitömve 79, emlős-csontváz 6, emlős-kaponya 26, madár kitömve 836, madár-csontváz 2, madár-kaponya 2, madár-tojásfaj 109, hullók és kétéletűek 111, kigyócsontváz 1, hal 45, puhány 722, pillangó 320, héjancz 30, pók faj 84, tüskebőrű állat 11, növény 1200, ásvány-gyűjtemény rendezve 9232 drb., ásvány még rendszerbe be nem osztva 2000 darab, sziklafajok rendezve 1300, kövület 500 db.; ásványtani szakkönyvtár 390 kötet — Ugyanitt van elhelyezve a régiség- s a nem rég vásárolt népismeii gyűjtemény. — 6) Térképek: a) történelmi 23, b) a jelen állapotokat feltüntetők 57 darab. 7) Egyéb tanszerek: J. Lang Bilder zur Geschichte, táblázatok a név- és igeragozás tanulásának könnyítésére, dombornyomatu térképek, emberitestrészminták, földgömbök, tellurium, planetarium, jegeczminták, rajzeszközök, szobormásolatok stb. stb. — Az összes gyűjtemények szaporítására megállapított évi átalány 1830 frt.

Tanerők: 14 rendes, 4 segéd és 3 melléktanár. — A rendes tanárok évi fizetése, beletudva a lakásbért, és a fizetékép járó fát pénzértékre számítva, 1360 forint és 1860 frt közt váltakozik. Az összes rendes tanárok évi fizetése 22,090 forintra megy, a négy segéd tanáré összesen 2160 frtra, a három mellék tanáré 1450 frtra. Az összes tanári fizetés tehát (nem számítva ide azt, a mi a francia és angol nyelv tanításért fizettetik, minthogy ezeket akademikusok és gymnasi-alisták együtt tanulják) évenként 25,700 frtot tesz.

Ifjusági egyesületek. A gymnasiumi tanulóknak minden osztályban van ugyan könyvtára, azonban a két felső osztálybelieknek megengedtetik a felsőbb tanulók olvasó egyesületébe és magyar irodalmi önképző körébe való belépés is. — Ez olvasó egyesületnek tagja a VII. és VIII. osztály legnagyobb része, az önképző körbe is számosan lépnek be a gymnasiumból. — Ezen kívül az V. és VI. osztálynak külön-külön van önképző köre az osztályfőnök felügyelete alatt. — A főiskolai énekkarba csak a két felső osztálybelieknek szabad belépni, az V. és VI. osztálybelieknek külön szokott lenni cantusok. — Van még tornaegylet, zeneegylet és gyorsíró egylet.

Jótétemények: A főiskolában lakással, kenyérrel vagy e mellett ebéddel ingyen vagy féldíjért ellátás jótéteményén kívül számos alapítványból részesülnek a tanulók ösztöndíjban. Legkisebb ösztöndíj 5 frt, legnagyobb 80 frt, a legtöbb ösztöndíj 35—50 frtos.

Az ösztöndíj és segélyalapok következők:

1) Kizárólag gymnasiumi tanulókat illetők: 1. Adorján-alapítvány. 2. Andor alapítvány. 3. Beőr László alapítványa. 4. Ferenczy Máriaassy alapítvány. 5. Kollner-Jäger-, 6. Komlóssy-, 7. Kovács Sándor-, 8. Osterlamm-Koller alapítvány. 9. Nagy-szalontai egyházmegye alapítványa. 10. Szondy Zsuzsánna-, 11. Szücs György-, 12. Vincze Aladár alapítvány.

2) Akadémiai és gymnasiumi tanulókat közösen illetők: 1. Andaházi-Szilágyi intézet. 2. Bereghi egyházmegyei alapítvány. 3. Borsi-, 4. Fráter Gedeon-, 5. Gáthy-, 6. Halász-, 7. Józsa János-, 8. Németh István tábornok alapítványa. 9. Péczely hatodik alapítványa. 10. Sáróy-Szabó-, 11. Szarka-Sulyok-, 12. Szártóry-, 13. Szokolay-alapítvány. 14. Szombathy-Vörösmarti kisebb alapítványa. 15. Tóth-Pápay alapítvány. 16. A turkevei ref. egyház alapítványa. 17. Jánossy alapítvány.

Oly növendékek, kik nem nyilvános gymnasiumban tanultak magán vizsgálatot tesznek felvételük előtt. A magán vizsgálat díja minden vizsgáló tanár s az igazgató részére 4—4 frt.

Felvételi díj 2 frt. Tandij a prot. tanulókra nézve: az I—IV osztályban 9 frt 60 kr, az V—VI. osztályban 14 frt 40 kr, a VII. és VIII. osztályban a jótéteményeseké 9 frt 60 kr, a nem jótéteményeseké 19 frt 20 kr; a torna-eszközök fentartására fizetnek az I—IV. osztálybeliek 1 frtot; az ifjúsági könyvtárra I—IV. 20 krt, az V—VIII. osztálybeliek 40 krt. — A tandij fele a beírás alkalmával, másik felé január 8 első napján fizetendő. — Nem prot. tanulók tandija: I—IV. osztályban 15 frt; V—VI. osztályban 20 frt; VII—VIII. osztályban 30 frt. Közigazgatási pótlék minden tandijfizetőtől 60 kr.

A két felső osztályból mintegy 50 tanuló nyerhet bentlakást a meghatározott 8 frt évi díjért. — Tápiintézetben a két felső osztályból ingyen 8, féldíjért 22 tanuló kaphat élelmezést. A tápiintézeti havi díj körülbelől 3 frt 60 kr.

A hat alsó osztályból mintegy 80 tanuló kaphat ingyen lakást világitást és kenyeret, 32 ingyen convictust is kap. A ki ezen — úgynevezett szegény — tanulók közzé fel akar vétetni, tartozik szegénységét, illetőleg vagyontalanságát a lelkész által is aláírt községi bizonyítvánnyal igazolni.

A reformátusok debreczeni főgymnasiumáról szóló ezen ösmertetés Békési Gyula igazgató tanár által 1878-tól 1881-ig évenként kidolgozott „Értesítők“-ből és a Tiszántuli református középiskolai tanáregyesület 1880-ban kiadott évkönyvéből az eredeti szöveget legtöbbszörre megtartva állította össze

Dr. Zelizy Dániel.

A kegyesrendiek gymnasiuma.

Debreczen közművelődési intézetei között szerény helyet foglal a kegyesrendiek vezetése alatt álló r. kath. gymnasium. Alapításának első nyomaira azon levélben találunk, melyet Bakó János, nagyváradi kanonok, nagyprépost s választott makári püspök 1716. évi január 25-én intézett gróf Csáky Imre kalocsai érsek és váradi püspök-

höz.*) Mielőtt azonban az alapítás történetének fonalát felvenném, nem tartom feleslegesnek e jeles férfinak életrajzából azt elmondani, mit a kegyes rendiek debreczeni házának történetében (Historia domus) feljegyezve találtam.

Bakó János született Nyitravármegyének Dvornik nevű helységében, szegény de jámbor szülőktől 1660. évben. Első tanulmányait az akkor még zsenge korban levő privigyei tanintézetben (alapított 1666-ban) kezdte meg, hol az elemi és nyelvészeti tanulmányokban dicséretreméltó előmenetelt tett, ezután a költészeti és szónoklati osztályokat is kitünő sikerrel végezvén, a bölcsészeti szakosztályokra Nagyszombatba ment. Itt elvégezvén a bölcsészeti, majd a hittudományi szakokat, ugyanott pappá szenteltetett. Már mint pap-növendék annyira kitüntette magát, annyira megnyerte előjáróinak szeretetét, hogy pályatársainak felügyelőjévé tették. Felszenteltetése után csakhamar Jolsván Gömörmegyében lelkészi, majd esperesi tisztet viselt s már 1698-ban május 2-án nagyvárad kanonok s nagyprépost lett. Ezen tisztségében kifejtett tevékenysége, buzgósága, fáradhatatlan munkássága, jótékonyága, alapos tudományossága hírnevét annyira nevelték, hogy a köztisztelet- és becsülésben álló férfi a trón részéről a kitüntetések egész sorában részesült. Makári czimzetes püspök, udvari tanácsos lett. Az 1720. évi decz. 12-ike előtti napok szomorú hirt hoztak a Debreczenben már letelepedett kegyes tanítórendieknek. Alapítójuk, a nagynevű Bakó János haldoklott. A debreczeni ház előjárója azonnal Nagyváradra utazott, hogy a haldoklónak netaláni végső intézkedéseit, melyeket az általa plántált gyenge esemete gondos ápolására tenni szándékoznék, meghallgathassa, de már késő volt, mert decz. 12-én lelkét visszaadá teremőjének, munkás élete 60-ik évében.

Bakó János mint nagyvárad kanonok, csakhamar megismerkedett egyházmegyéje viszonyaival. Belátta, hogy oly népes, földmívelést és ipart üző, nagy kereskedéssel és sokféle hivattal bíró városban, milyen Debreczen már akkor volt, — a katolikusok száma gyarapodni fog; hogy tehát a hivek szaporodtával az ifjuság vallás-erkölcsi nevelés

*) Hogy e dolgozat írója oly adatokat is felsorol, melyek már a debreczeni róm. kath. egyház multjának leírásában előfordultak: az nem ismétlésnek tekintendő. Oka egyfelől abban van, hogy az egyház és iskola története együtt kezdődik, másfelől abban, hogy a róm. kath. egyház multjának írója is használta a kegyesrendiek debreczeni házának történetét kutforrásul.

és oktatásban részeltessek: módokról kezdett gondolkodni. Több évi gondolkodás után célja elérésére legalkalmasabbnak ítélte a kegyes-tanítórendieket, kiknek ügybuzgóságát és szeretetét személyes tapasztalásból ismerte, mert egykor nemcsak növendékek vólt, hanem mint igen szegény tanuló a privigyeci kegyesrendiek emberbaráti szeretetét is élvezte. Feltett szándékát kivitelre juttatni ohajtván, irá 1716. évi január 25-én fent jelzett levelét: „Excellentissime ac Reverendissime Domine Comes, Domine Archi Praesul, Praelate, Patrone Gratosissime! Salutem et capellanalium servitiorum meorum promptitudinem. Felsóges Istenül vett jókat ugyanazon Isten dicsósságére fordítani akarván, hasznosabb alkalmatosságot magamban nem adinveniálhatam, mintha tisztelendó Piarum Scholarum Attyákat nemes Debreczen várossában fundálnék, melyeket is sub specie plebáni igen jó modalitas volna oda introducalni. Azért ha Excellenciádnak teczik ezen gondolkodásom, segiteni végben való vitelére kíván, kérem nagy alázatossággal méltóztassék magához hivatni Szent Györgyi Pater Rector Uramat, conferálván eő kegyelmével a dolgot; mit felel reá, ugy a maga bölcs opinioját is, ha nem terheltetik megirni szegény szolgáljának, meg hálálni el nem mulatom. In reliquo me gratiae et favori Excellentissimae ac Reverendissimae Dominationis Vestrae comendo et maneo Humillimus capellanus Joannes Bakó m. p.“

A nemes szándékot tartalmazó levelet az azon időben Pozsonyban tartózkodó gr. Csáky Imréhez küldötte, ki helyeselvén ugy a kitüzött célt, mint a kiviteli módozatokat, magához hivatta magyar-béli jószágára a kegyes-tanítórendiek alkormányzóját, Zajkányi Lénárdot és a pozsony-szent-györgyi ház főnökét, kikkel az ügyet megbeszélvén, megállapodásra is jutott. Azonban a kivitelhez még hozzá nem foghattak, mert ahoz a rend generalisának beleegyezése is szükséges vólt. Ennek kinyerhetése céljából érintkezésbe tette magát Rómával. De még egy más körülmény — a kitört török háboru is zsidbasztólag hatott a terv kivitelére s csak az 1718. év adott kedvezőbb lendületet az ügynek, miután a béke a török és római császárok között megkötetett. Ekkor már az érsek, ki ez alatt bibornoki méltóságot nyert, a kegyes-tanítórend alkormányzójától alkalmas egyént kér, kit Debreczenbe küldhessen, hogy az ott működő lelkésznek, Keczer Istvánnak segédkezet nyujtson és rendi hivatásának megfelelően az ifjuságot vallás-erkölcsi oktatásban részesitse. A rend alkormányzója

az új állomásra Elek atyát (Pater Alexius a Resurrectione Domini, családi néven Szlopnyai) jelölte ki. Elek atya Nyitráról, hol a költészetet és szónoklatot tanította, a bibornok-érsek óhajtása szerint előbb Kalocsára, innen pedig Nagy-Váradra ment, hol egy ideig letelepedni kényszerült, s csak az 1719-ik évi január 17-én érkezett Debreczenbe, de egyelőre csak segédkezet nyújtott Keczer István lelkésznek. 1719. év április havában megkötötték a szerződés az alapító és a kegyes-tanítórend között a pozsonyi társas káptalan előtt, melynek értelmében Bakó János az alapítványi tőkét lefizette és alkalmas helyen elhelyezte; a kegyes-tanítórend pedig kötelezte magát, hogy alkalmas egyéneket küld Debreczenbe, kiknek kötelessége lesz az ifjúságot elemi oktatásban részesíteni, nyilvános körmenetekre vezetni és az alapító lelki üdvéért évenként szent miséket szolgáltatni.*)

Eként biztosítva levén a kegyes-rendiek existenciája Debreczenben, a kegyes-tanítórend még ugyanazon év május havában István atyát Debreczenbe küldötte segédül Elek atya mellé és erre annyival inkább szükség volt, mert Keczer István nagy-váradai kananokká neveztetvén, a helyébe kinevezett Návay János többnyire Nagy-Váradon lakott és így az egyházi ügyek vezetése egészen Elek atyára bízott, továbbá az ő felügyelete és gondoskodása alatt kezdetett meg a kegyesrendiek lakházának építése. Nem kevés aggodalmat és gondot adott Elek atyának a többi között az is, hol kezdhesse meg a tanítást az ifjúsággal a bekövetkező iskolai évben (1720—21.) Bakó János püspök és a kalocsai biboros érsek bőkezűsége elhárította az aggodalmat, a mennyiben gondoskodásukat megígérték ezen ügyben. Elek vocatiójához hiven, addig is míg alkalmas iskola-épület emeltetnék, a tanítás megkezdését sürgette. Minthogy István atya többnyire Váradon tartózkodott, tanítóul a rend alkormányzója Halápi Konstantin növendéket küldötte Debreczenbe, ki már 1720-ban október 21-én megérkezett, de a tanítást csak 1721. évi januárban kezdhette meg; azon kis nádfedelü épületben, mely a Szent Anna-utcza és Varga-utcza szögletén állott. Az iskola ünnepélyesen január 21-én nyitott meg és január végén már 22 tanuló részesült oktatásban. A tanulók négy csoportra voltak osztva, u. m. Principistae, Minoris Parvistae, Mini-

*) *Obligatio nulla alia nisi juventutis a primis elementis instructio, ejusdemque ad publicas processiones exmissio, ac tandem quotidianum sacrum pro fundatore in perpetuum.* — *Hist. Domus Debrecz.*

mistae, Legentes. Első igazgató Elek atya (ki későbbben a rendfőnöki tisztelet három ízben összesen 14 évig viselte), első tanító (magister) Konstantin növendék volt. Még ugyanazon iskolai évben nagy ünnepély színhelye volt a szerény kis tanintézet: július 26-án szent Anna napján tették le a templom első alapkövét, melyen az ifjuság is részt vett. emelvén az ünnepélyességet azzal is, hogy Konstantin magister által ezen alkalomra latin nyelven szerkesztett szindarabot adott elő, melynek czime volt: „Redivivus e cinere Phoenix, sive: felix refflorescentis Patriae status.”

1721—22. tanévben már a csoportok száma 5-re szaporodott, megnyitattván egy új csoport — Gramatistae — és a tanulók száma már 50-re növekedett, kik között több nemes család ivadéka is volt. Sőt még a távol Lengyelországból is. Különösen a katonák gyermekei, kik a felállított növeldében (alumneum) teljes ellátásban részesültek.*)

Az 1722—23. iskolai év ugyanazon igazgató és tanító vezetése mellett szerencsésen folyt ugyan le, de az ifjuság száma 39-re olvadt a rossz termés miatt. Elek atya attól tartván, hogy ezen csekély számú ifjuság is el fog széledni, azon fáradozott, hogy állandó tápneveldét (convictus) létesíthessen, mely azután az ifjuságot a tanintézethez kösse. Ennek létesíthetése czéljából Magyarország egyházi és világi hatóságai és méltóságaihoz fordult. Azonban kérelme még ekkor kellő sikerre nem vezetett. Voltak ugyan egyesek, kik évi anyagi segílyt részint készpénzben, részint természetményekben ígértek és biztosítottak, így a többek között a nagy-váradi l. sz. káptalan; de az eszme megtestesülése csak később következett be, midőn a kalocsai érsek-bibornok állott az ügy élére; de még néhány év telt el, mely idő alatt voltak ugyan a kegyesrendieknél tápközös tanulók (convictores), míg annak alapját veté meg a jótékonyságairól annyira híres Koháry István királyi táblai bíró, 1725. évi október 3-án kelt és gr. Illésházy Istvánhoz intézett levelében, mely szószerint így hangzik: „Salutem et servitiorum meorum commendationem! Mivelhogy naponkint közelgetek végső óráimhoz, igyekeztvén az Tiszteletes Pater Debreczenyi Piaristáknak, ottan Tanuló Deákok számára Fundatit tennem; arra

*) Az 1722. év naplójában találjuk feljegyezve a többi közt a következő neveket: „Vicecomitis filius Emericus Boronkay, Illustr. Baro Carolus Businczky natione Polonus, Gabriel Baranyi vicecomitis filius.” Még előfordulnak: Szöllősy, Petróczy, Fejértói, Lugosy, Antalvizy stb. családnevek.

nézve kértem vala Méltóságos Eötsém Uramat, hogy Istenben elnyugodott Mélytóságos Attya Urának eö Excellentziájának költsön adott tiz ezer forént Capitalisomat mélytosztassék nékem le tenni, hogy azt oda adhassam. Requiralván pedig Groff Uram engemet azon Capitalisnak még esztendeig kezénél való hagyásárúl igérvén, azt az 6 per 100 interest nékem le fogja tenni, az praespetzifikált Capitalis summat Groff Uram kezénél hattam; de elmémen tartván *fac ea quae moriens facta fuisse voles*. Említett Pater Piaristák Uraimékra azon summa iránt való minden nemü jussomat mai napon transferaltam, melyhöz képest az specificalt Capitalis summanak interessét az Contractusnak mivólta szerént ezentul mélytosztassék eö Kegyelmeknek letenni, hiszem mind egy Groff Uramnak akár nékem, akár eö Kegyelmeknek fizesse az megigért interest. In reliquo Illustrissimam Dominationem Vestram felicissime valere cupiens permaneo. Csábrágh 3. Sbris 1725. Frater et servus obligatissimus Comes Stephanus Koháry.⁴

1724. évben megnyitattott a VI. csoport schola Arithmeticae et Syntaxeos névvel. Feltűnő, hogy már a harmadik évben 6 osztály volt oly tantárgyakkal, melyek nem tartoznak szorosán az elemi iskolák keretébe, noha az alapító szándéka az volt, hogy az ifjuság az elemiekből részesüljön oktatásban; de valószínű, hogy az ifjuság nagy száma, azon körülmény, hogy közelvidéken katolikus középiskolák még akkor nem léteztek, eszközölték azt, hogy ily hamar emelkedett ezen új tanintézet és nyerte ki a felsőbb hatóságoktól az engedélyt, hogy osztályait szaporithassa és emelgesse és ez annyival inkább történhetett, mert még a középiskola az elemitől oly élesen elkülönítve nem volt.

A tanintézet további mozzanatából egész 1739. évig csak azt jegyezhetem fel, hogy az ifjuság száma évről-évre növekedett és így a tanerőket is szaporítani kellett: 1726-ban 76, 1727-ben már 99 tanuló vólt 4 tanár vezetése alatt. 1739 és 1740-ben a dühöngő pestis miatt az iskolák zárva voltak. — Az 1741—2. tanév szerencsésebb auspiciumok között nyitattott meg, mert ez évben — daczára a két évi szünetelésnek és azon pusztításnak, melyet a dühöngő vész okozott — a tanulók száma 72-re rugott, kik közül 31-en nyertek ingyenes ellátást a Koháry István által alapított és már ekkor virágzásban levő tápneveldeben. 1743-ban december 10-től — 1744. május 1-ig az

iskolák ismét zárva voltak a pestis miatt. Nem tartom érdektelennek felmutatni itt azon 2 levelet, melyet a kegyes-tanítórend főnöke és Debreczen város tanácsa váltottak ezen alkalomból, különösen felemlítendőnek vélem azon jó viszony jellemzésére, mely már akkor Debreczen városa és a kegyes-tanítórend között létezett. A rendfőnök ezen időben ugyanazon Elek atya volt, ki Debreczenben kezdettől 1730-ig viselte a főnöki tisztet: „Tekintetes Biró Uram és Nemes Tanács, nékem régi jó akaró Uraim! Nagy szánakodással értettem pestisnek meg ujulását azon Nemes Városban. Az mellyet hogy az Ur Isten eő Szent Felsege véghetetlen nagy irgalmasságából mennél hamarább szünettesse meg és ezen bé állott uj esztendőnek minden részeit sok következendőkkel friss jó egészségben, csendes békességben és minden némő szent Malasztoknak és mennyei s földi jóknak bőségével nagy jó Uraimékat elérni által is élni kegyelmesen meg engedje, igaz szivemből kívánom, mely szives idvezlésem, és kívánságom hogy annál fogatosb légyen Istenemet imádom és azon végre néki állhatatosan könyörögnöm el nem mulatván magamat, ugy debreczeni szerzetes Patereinket tapasztalt szép jó akarattyokban alázatosan recommendalom, és minden tőlem kitelhető dolgokban szolgálattyokra ajánlván maradok Tekintetes Biró Uramnak — s Nemes Tanácsnak

Mindenkori alázatos kész szolgálja Alexius a Resurrectione Domini Schol. Piar. Hung. Provincialis.“

Erre a városi tanács a következő választ küldötte :

„Admodum Reverende Pater Provincialis Domine nobis Colendissime!

Servitiorum nostrorum obligatissimorum paratissimam obligationem. Az Ur Provincialis Uram sub Dato 28 mensis et anni proxime praeteritorum költ levelét vettük illendő tisztelettel, uj esztendői köszöntését valamint minden becsülettel köszönjük ugy viszontag kívánjuk, hogy Isten eő Felsege az Urat Provincialis Uramat e szomorú időben is minden szomorú változásoktól kegyelmessen őrizze és oltalmazza, ez uj esztendőnek feltetszésével lelki és testi áldásaival szeresse és bővelkedtesse, a többekre is sokakra kívánatos békességben juttassa, tiszta szivvel kívánjuk. A Tisztelendő Residentiának itt a miben szolgálhatunk szivessen cselekedszük. Az infectio Istennek látogatásából kezdette ugyan magát Várasunkban kimutatni; de Isten eő Felsege precationinkat annyira megáldotta, hogy a 10-ma labentis egy halot-

tunk sem volt infectioban, ma sincsen; az előtt is pedig igen kicsiny erőben volt az a nyavalya; mert hol harmad, hol negyed napban esett meg, hogy valaki infectioban, vagy valamely gyanus nyavalyában meg holt. Házaink is, a kik leg inkább gyanura zárattatik bé, naponként szabadulnak. Caeterum nosmet humanissime commendantes perseveramus.

Admodum Reverendae Paternitatis Vestrae

Obligatissimi servi Judex et senatus Lib. Reg. Civitatis Debrec.“

A tanítás menete az 1742. évtől szakadatlanul folyt ugyanazon tancsoportositással, mint előbb közölve volt. A tantárgyak között volt még az írás és zene, ez utóbbi az isteni tisztelet emelését tűzvéni ki céljául. Az intézet növendékei évenként szini előadásokat tartottak, melyeknek tárgyait leginkább a bibliából vett szent történetek képezték, vagy pedig az egyházi vagy tanodai ünnepélyekre a tanárok által készített alkalmi, de mindig vallásos tartalmu darabok. Ezen felül létezett az intézet kebelében, leginkább a tápintézet növendékei között szent társulat is (Sodales Mariani).

Az 1776. évvel új korszak kezdődött a debreczeni r. k. gymnasium életében. Ekkor jelent meg Mária Therezia rendelete a rendszeres tanításról, mely kezdete volt a középiskolai tanítás elkülönítésének az elemiektől. Ezen intézkedés szerint a debreczeni r. kath. gymnasium 3 nyelvészeti osztálylyal kir. kath. gymnasiummá változott és az ungvári tankerületbe osztatott gr. Károlyi Antal főigazgatósága alatt. A tanterv azonban csak 1778-ban lépett teljesen életbe, mert ezen évről a naplók már csak a három nyelvészeti osztály tanulóinak névsorát tartalmazzák (Grammatistae anni tertii, secundi, primi), az elemi oktatás pedig egészen elvétellett a kegyesrendiektől, csak az igazgatói tisztség maradt a gymnasium igazgatójának kezében. Ugyanezen évben készült a gymnasium pecsétje, a következő felirattal: „Sigillum Scholae Grammaticae Debreczinensis 1778.“

Az 1784. év végzetes volt gymnasiumunkra, a mennyiben II. József császár parancsára a Koháry István által alapított tápnevelde (seminarium) eltöröltetett, illetőleg az alapítvány kézi ösztöndíjakra változtattatott.

44 évig állott az fen és ez idő alatt összesen 1320 tanulóknak nyújtott alkalmat, hogy magát kiképezhesse a tudományokban. Nem egy nemes család adta be sarjadékát ezen intézetbe, a vidék legelőbbkelő

családjainak nevével találkozhatunk itt: Berzevitz, Farkas, Madácsy, Szerdahelyi, Rewiczky, Szentmarjay stb. Ez utóbbi, Szentmarjay Ferencz, ugyanaz, ki később a Martinovics-féle összeesküvésben részt vevén, elítéltetett, — 2 évet töltött a debreczeni tápintézetben és pedig 1770—80-ban mint grammatista anni II. és 1780—81-ben mint grammatista anni III. Az iskolai naplóban 1780-ban neve mellé ezen megjegyzés van téve: „Anno 1795. inter rebelles regni reputatus instificatus est Budae mensis maii die 15-a.“

1785. évben hozatott be az ingyenes tanítás helyett a tandíjas; valamint ugyanezen évben lépett életbe azon intézkedés, hogy csak oly tanuló vétethetik fel a nyelvészeti osztályokba, ki a nemzetiiskolákban (scholae nationales) legalább a német olvasást elsajátította.

1789—90. tanévben a 3 nyelvészeti osztályhoz járult a költészeti és szónoklati osztály és így a gymnasium öt osztályból állott 5 tanár vezetése alatt. Az osztályok felülről kezdve következőleg nevezettek: Humanistae anni II. Humanistae anni I. Grammatistae anni III. Grammatistae anni II. Grammatistae anni I.

Az 179^{8/9}. tanévben megszűnt a két felső osztály, de már 18^{00/01}. megnyílt a szónoklati, a következő iskolai évben pedig a költészeti.

Szomorú idők következtek a tanintézetre az akkori zavaros idők miatt, de valamennyi között majdnem végveszélylyel fenyegette a borzasztó tüzvész, mely 1811-ben ápril 3-án pusztított s mely a városnak nagy részét, közte a kegyesrendiek lakát, a kath. templomot, az iskolát minden melléképületével fölemésztette. A pusztulás, nyomor nemcsak a városban, de a kegyesrendiek házában is oly nagy volt, hogy a rend nagynevű főnöke, Bolla Márton személyesen jött le még ugyanazon év május havában, hogy meggyőződést szerezzen a pusztulás nagyságáról és ahoz képest gondoskodják és intézkedjék a legszükségesebb teendőkről. Innen haza térve, azonnal a helytartótanácshoz fordult a szükséges segedelemért. A helytartótanács intézkedése az volt, hogy a rend állítsa helyre a házat, a város pedig a templomot és iskolát. A városnak annyira igénybe vett áldozatkészsége az előbbent teljesítette ugyan, de az utóbbit nem eszközölte: azonban a gymnasium igazgatójának sürgetésére a helytartótanács 6080 frtot utalványozott még ugyanazon évben az iskola épületeinek helyreállítására, megbizván az igazgatót, hogy a szükséges intézkedéseket melőbb tegye meg.

Minthogy az építkezéshez szükséges anyag Debreczenben nem volt megszerezhető, az igazgató Tokajba ment és megszerezvén a szükséges anyagokat, azok a kincstár költségén Nánásig, innen pedig a hajduvárosok áldozatkészségéből ingyen szállítottak a helyszínére. A helyreállítás csak 1812. évi ápril végén fejeztetett be és a helytartótanács rendeletéből a tanítás ugyanekkor a jelentkező ifjúsággal megkezdett.

1821. tanévben a nagy-váradi tankerület főigazgatója Tokody István a várossal eredmény nélkül értekezett az I. grammatikai osztály alapítása iránt. A helytartótanács ugyanis 1806. év július 22-én kelt rendeletével a grammatikai osztályok számát 4-re emelvén, az osztályokat egygyel szaporítani kellett, minthogy azonban ezt a gymnasiumi alapítványból eszközölni nem lehetett, a kegyes-tanítórend pedig a sajátjából szűk anyagi körülményei miatt nem tehetette: maradt a status-quo: a gymnasiumi öt osztályból állott és kezdődött a II. grammatikai osztálylyal, elsőnek vétetvén a nationalis iskola legmagasabb osztálya. Végre 1824-ben létrejött az egyezés, melynek folytán a város 300 váltó forinttal a gymnasium első osztályát megalapította. E háromszáz — mostani értéke szerint 126 frtot — jelenleg a város helyett az állam fizeti. Ez időponttól 1848-ig a gymnasium 6 osztályly volt.

1834-ben a gymnasium épületét új csapás érte. Október 15-én a nagy földrengés annyira megrongálta, hogy a tanítást meg kellett szüntetni. Azonban az épület kegyes jóltevők bőkezű adakozásából ismét fölemelkedett romjaiból és ismét keblébe fogadta az elűzött muzsákat. E jóltevők voltak Lajcsák Ferencz nagyváradi lat. szert. püspök, a nagyváradi káptalan, Debreczen városa és a kegyes-tanítórend kormánya. Ezeknek bőkezűségéből és hozzájárulásából nyerte az iskola épülete mostani alakját, melyet a bejárat homlokzata felett elhelyezett márvány-táblácska is bizonyít következő feliratával: „Scholae Piae Renovatae 1835.“

Az 1848—49-ik zavaros mozgalmak a tanintézet csendes életét is megzavarták. A tanítás ugyan háborítlanul folyt, de nem a tanintézet helyiségében, — mely kezdetben a katonaság részére lakóhelyül, később a sebesültek részére kórházzul szolgált, — hanem a tanárok szobáiban. A debreszeni csata után az oroszok által elárasztott várossal a kath. gymnasium is érezte a romboló pusztítást, mely utjokban

nyomaikat jelezte. Felégették az iskolának minden butorzatát, megsemmisítették irattárát, nem hagyván mást hátra maguk után, mint szomorú emléket és romhoz hasonlóvá tett üres épületet.

Az 1848—49. évi események lezajlása után az iskola épületének helyreállítása szükségessé válván, az a város költségén Uray főispán rendeletére meg is történt.

1850—51. tanévben az új tanrendszer életbeléptével a debreczeni kath. gymnasium, — mely eddig 6 osztályú volt, 4 osztályúvá lett „algymnasium“ elnevezéssel. E tanévvel lépett életbe a német nyelv tanítása is, azonban csak mint tantárgy tanított; mert azon törekvés, hogy a tantárgyak német nyelven taníttassanak, az igazgató és tanártestület merev ellentállásán hajótörést szenvedett. Még az adminisztrációba sem volt képes a katonai kerületi iskolai hatóság behozni a német nyelvet, mert az ezen időből kelt tanártestületi értekezletek jegyzőkönyvei mind latin nyelven vannak szerkesztve; 1861-ik évtől kezdve pedig magyarul. A jelenleg is használatban levő pecsét 1862. évben készült ily körirattal: „Debreczeni kir. gymnasium pecsétje 1862.“

1850-től 1876-ig a gymnasium 4 osztályában mindig 6 tanár működött, beleértve az igazgatót is és pedig mind kegyes-tanítórendi tag. 1876-ban csak az igazgató maradt kegyesrendi, az öt tanári állomást pedig a rend-kormány részint a rend-sajátjából, részint pedig az alapítványból díjazott világi helyettes tanárokkal töltötte be. Ezen intézkedést az tette szükségessé, hogy a kegyes-tanítórend a kor követelményeinek megfelelő képzettségű egyéneket akarván alkalmazni, fiatalabb tagjait részint a theologiai, részint az egyetemi tanfolyamra bevonta és kénytelen volt az így keletkezett hiányt világiakkal pótolni. 1879. óta már az igazgatóval 4 kegyesrendi tanár működik. 18⁷⁹/₈₀. tanévben szeptember 30-tól november 17-ig a tanítás a háromféle pusztító járvány miatt szünetelt. Ugyanezen évben szereltetett fel a rajziskola a vallás- és közokt. nm. magy. királyi miniszterium által utalványozott költségén.

A gymnasiumhoz csatolt kézi ösztöndíjak a következők:

a) A Bednár János, tiszántuli kerül. táblai ülnök által 1826-ban alapított 7 ösztöndíj és pedig 3 ösztöndíj egyenkint évi 63 frttal és 4 egyenkint évi 25 frt 20 krral. Ezen ösztöndíjak a nagy-váradi lat. szert. főt. káptalan felügyelete és kezelése alatt állanak. A három első

ösztöndij első sorban a rokonokat illeti és csak másod sorban adományozható szegény, de jó magaviseletű szorgalmas tanulónak; a kinevezési jog a gymnasium igazgatójának ajánlata mellett a káptalanhoz tartozik. A négy kisebb ösztöndij adományozása a gymnasiumi igazgató által történik.

2) A Molnár József által alapított 13 ösztöndij. Molnár József nagy-váradi örkanonok, előbb 17 évig debreczeni kisprépost, 1826-ban hirtelen elhalálozván, végrendeletében vagyona harmadik csoportjának $\frac{1}{6}$ részét — 12,000 frton felül — a debreczeni gymnasiumnak hagyományozta oly módon, hogy a kamatokból évenként 10 szegény, de szorgalmas és jó magaviseletű tanuló 40 frt ösztöndijban részesíttessék, a fenmaradó kamatrész pedig tőkésíttessék és az ösztöndíjak száma ekként szaporíttassék; ma már 13 ösztöndij-állomás van rendszeresítve évi 42 frttal. A felügyeletet és kinevezési jogot a nagy-váradi lat. szert. püspök gyakorolja.

3) A Kricsfalussy-féle alapítvány. Alapította Kricsfalussy Ferencz nagy-váradi kanonok s debreczeni kisprépost 1836-ban. Ezen alapítványból 1 tanuló évi 37 frt 80 krt élvez. Ezen alapítvány kezelését és adományozását a nagy-váradi lat. szert. káptalan eszközli.

Összesen tehát 21 ösztöndij van a gymnasiumhoz kötve.

A gymnasium jelenleg tisztán felekezeti jellegű. A kegyes-tanítórend az igazgatóval 6 tanárt nevez ki és lát el; a rajztanárt pedig az állam nevezi ki és fizeti, ugyszintén a tornatanítót is. A rajztanár rendes, a tornatanító pedig ideiglenes helyettes minőségű. Az évi tandíj (12 frt 1 tanulótól) a tanulmányi alapba foly be, de folyó költségekre, taneszközök és szerek beszerzésére évi átalányt ad az állam.

Végezetül még néhány szót: Már fentebb említve volt, hogy a gymnasium 185 $\frac{1}{4}$ -ben négy osztályúvá tétetett. Azóta többször történt kísérlet, hogy az osztályok szaporíttassanak és főgymnasiummá egészíttessék ki. 1852-ben az akkori kormány véleményt kért a tanár-testülettől ez ügyben. Az igazgató felterjeszti, hogy általános óhaj volna Debreczenben egy második főgymnasium, de a kegyes-tanítórend több áldozatot hozni, mint eddig, nem képes, ugyis oly csekély az alapítvány, hogy évenként több ezer forinttal kell a sajátjából pótolnia a debreczeni gymnasium fentartására, tehát a kegyes-tanítórend a négy felső osztályt megalapítani nem képes. Ezzel az ügy elaludt.

Ujabbán 187⁸/₉-ben elevenített fel az ügy a debreczeni római kath. hitközség által. A hitközségi bizottság 3 tagu albizottságot küldött ki kebeléből, hogy a gymnasiumi igazgatóval az ügyet előkészítse. A hitközség ezen albizottság munkálata alapján feliratot intézett a nagy-váradi lat. szert. püspök ő nagyméltóságához a gymnasium érdemében. A lelkes főpásztor az ügyet magáévé tevén, elrendelte a terv és költségvetés elkészítését. Az óhajtott terv és költségvetés elkészítettvén, az a hitközségi bizottság által, felirat kíséretében felterjesztetett, de még elintézést nem nyert; azon reményünk él, hogy azt, mit a nagynevű ősök alapítottak, méltó utódaik az enyészetnek adni nem fogják.

Harmath Gergely.

Reáliskola.

Debreczen városának van egy felekezetenélküli középtanintézete, főreáliskolája, melynek keletkezése körülményeiről, nyilvánossági joga megadásáról legvilágosabban számot adhat a következő okmány:

„A vallás és közoktatási magyar királyi miniszter.

Debreczen szab. kir. város közönségének.

32.018. szám. E szabad királyi város közönségének f. évi aug. 23-iki ülésében 197./5532. szám alatt hozott azon határozatát, — melylyel a város költségére fentartandó, felekezet nélküli főreáltanoda felállítását rendelé el, — örömmel és helybehagyólag veszem tudomásul.

Az intézet részére a 254./7121. szám alatti előterjesztéssel kért nyilvánossági jogot oly feltételek alatt adom meg, hogy

a) abban a szervezet és a tanítás alapjául mindég az állami hasonló intézetek szervezete és tanterve szolgáljon;

b) rendes tanároknak csak szabályszerűen képesített egyének alkalmaztassanak s a tanári testületnek legalább fele részét ilyenek képezzék;

c) a tandíj az állami hasonló tanintézetekben fizetett összeget meg ne haladja, s a szegény tanulók, kik előmenetelükben kielégítő sikert mutatnak fel annak fizetése alól felmentessenek.

Elvárom a város közönségétől, hogy a fentebbi feltételek elfogadására vonatkozó kötelező nyilatkozatát nékem utólagosan küldje be. — Budapest 1873. évi december hó 19. — Trefort Ágoston m. k.“

Mikor ez az okmány kelt: már akkor 143 tanulót 8 tanár javában tanított a négy alsó osztálylyal életbeléptetett iskolában, melynek első életéve e szerint az 187³/₄-ik iskolai év volt.

Most van ezen iskolának 4 rendes, 3 helyettes, 1 ideiglenes és 1 melléktanára. A rendes tanárok közül egy igazgató.

Tantárgyak az I-ső osztályban: vallás, magyar nyelv, német nyelv, történelem, földrajz, mennyiségtan, mértan és mértani rajz, természetrajz, tornázás. A francia nyelv és szabadkézi rajz a II-ik osztálytól kezdve, — természetrajz helyett természettan a III-ik osztálytól kezdve, természettan mellett a vegytan a IV-ik osztálytól kezdve tanítatik. Az V-ik osztály tantárgyai sorában természettan nem, hanem a helyett megint természetrajz fordul elő.

Az V-diknél magasabb osztálya a debreczeni főreáliskolának nincs. Az 187⁶/₇-ik iskolai évben ugyan VI-ik osztály is volt ideiglenesen életbe léptetve: de azon évben meg nem volt V-ik osztály.

Magyar nyelv az I-ső osztályban hetenkint 5 órán, az V-ik osztályban 3 órán, a többiben 4 órán tanítatik. Német nyelv a II-ik osztályban 4 órán, a többiben 3 órán, francia nyelv mind a négy osztályban 3 órán, mennyiségtan az I-ső osztályban 4 órán, az V-ikben 5 órán, a többiben 3 órán, — a mértan és rajza az I-ső osztályban 4, a II-ikben 3, a többi osztályban 2 órán, — történelem a IV-ik és V-ik osztályban 3, a többi osztályban 2 órán, — földrajz minden osztályban 2 órán, — természetrajz az I-ső osztályban 3, a II-ik és V-ik osztályban 2 órán, — természettan a III-ik osztályban 4, a IV-ik osztályban 2 órán, — vegytan a IV-ik osztályban 3, az V-ik osztályban 2 órán, — szabadkézi rajz a II-ik osztályban 2, a III-ik osztályban 3, a többiben 4 órán, — szépírás az I-ső és II-ik osztályban 2 órán, — tornázás minden osztályban hetenkint 2 órán tanítatik.

Leczke órák száma egy héten az I-ső s II-ik osztályban 27, a III-ban 30, a IV-ik és V-ben 32.

A tanárok közül az igazgató tanít hetenkint 5 órán, a többi rendes vagy helyettes tanár 18—20—22 órán, az ideiglenes tanár 12, — a melléktanár 10 órán.

Ezen iskola tanárai a városi tisztviselők nyugdíjintézetébe felvannak véve.

A város mint tulajdonos évenként tekintélyes összeget ad az iskolának segédeszközökkel leendő felszerelésére. Ezen alapból köny-

vek, térképek, rajzminták, vegytani s mértani eszközök vásároltatnak. Mindenik gyűjtemény már is darabjainak nagy számával bővelkedik. E mellett a tiszántuli ref. egyházkerület — melynek főiskolájában van és lesz a reáliskola mindaddig elhelyezve, míg a város épületet nem emeltethet ezen tanintézet számára. — gazdag könyvtárát, természet-tani, vegytani szertárát, természetrajzi gyűjteményeit a tanítás céljaira használni ez iskolának fenállásától kezdve mindekorig megengedte.

A reáliskolai tanulók évenként s fejenként egy forintot fizetnek iskolai könyvtár fentartására s gyarapítására. E pénzen csak a növendékek értelméhez és szellemi szükségéhez illő könyvek vétetnek, s minden osztály elkülönítve használja a számára rendelt szakaszt.

A tanulók száma volt 187¹/₄-ben — az év végén — 140; 187²/₄-ben 100; 187³/₄-ban 91 nyilvános, 6 magántanuló; 187⁴/₄-ben 96 nyilvános, 6 magán tanuló; 187⁵/₄-ban 110; 187⁶/₄-ben 98; 187⁷/₄-ban 83; 188¹/₄-ben 81.

Ezen 81 közt volt helvét hitvallású 25, római katolikus 15, ágostai hitvallású 4, izraelita 37. Magyar 79, német 2. Nyilvános tanuló 75, magán tanuló 6.

E főreáliskolánál jó tanulók jutalmazására csak egy állandó alapítvány van, ugymint Csanak József debreczeni nagy kereskedő 100 aranyos alapítványa, melynek kamataiból az évi közvizsgálat alkalmával 5 tanuló kap egyenkint egy arany jutalmat.

A város évenként 36 darab egy forintos tallérből álló jutalmat ad jó tanulók közt leendő kiosztás végett.

Makó István néhai debreczeni polgár ezen iskola felállításának első évében 96 frtnyi adományt tett oly módon, hogy abból 4 éven át 2 szegény, de jó tanuló növendék tandíja fedeztessék.

Az első osztályba oly növendékek vétetnek fel, kik 9-dik évöket betöltötték és 12 évnél nem idősebbek és a felvételi vizsgálatot sikerrel kiállják. Ezen felvételi vizsgálatnál — mely díjmentes — megkívánatik, hogy a felveendő a népiskola 4-dik osztályának tananyagában kellő jártassággal bírjon. Tizenkét évnél idősebb fiu felvétele fölött a tanártestület határoz.

A többi osztályba való felvétel vagy a megelőző osztályról szóló ~~ön~~önnyitvány, vagy vizsgálat alapján történik. A gymnasiumból átlépni ~~szándékozó~~ szándékozó tanulók azon tantárgyakból jó eredménnyel kiállott ~~vizsgálat~~ vizsgálat alapján soroztatnak a reáliskola illető osztályába, melyek a

gymnasiumban épen nem, vagy szűkebb terjedelemben taníttatnak. Ily vizsgálatért jár 10 frt és azonfelül annyiszor 5 forint, a hány tantárgyra a vizsgálat kiterjedt.

Egy osztályról tett magánvizsgálat díja, a beiratáson és tandíjon kívül 40 frt.

A beírás díja minden újonnan felvett tanulóra nézve 2 forint; ezen kívül minden tanuló a beírás alkalmával tartozik fizetni: félévi tandíj fejébe 6 frtot, ifjúsági könyvtárra egy frtot, bizonyítványért, — mely minden évről kiadatik — 65 krt, értesítőre és fegyelmi szabályokért 65 krt. Az intézet fentartása évenként 11,000 forintnál többbe kerül.

Ezen ösmertetést Tóth József és Gelencei Pál igazgatók által szerkesztett évi értesítőkből állította össze

Dr. Zelizy Dániel.

Szakiskolák.

A tiszántuli ref. egyházkerület tanítóképezdéje és gyakorló iskolája.

L

Történeti visszatekintés.

A tiszántuli ref. egyházkerület tanítóképezdését mostani alakjában 1873. évi október hó 1. 2. 3. 4. 5. 6. napjain Debreczenben tartott közgyűlésében határozta el felállíttatni, hogy az 1868. évi XXXVIII. t. cz. VII. fejezete követelményeinek alakilag az utolsó pontig eleget tegyen.

Ez az egyházkerület már rég időtől fogva gondoskodott a tanítók képzéséről, illetőleg arról, hogy a tanítóságra kibocsátandó, alsóbb vagy felsőbb tanfolyamokat hallgató ifjak a korszerű oktatásmódot, mind elméletileg, mind gyakorlatilag, vagy a régiebb időkre gondolva, legalább gyakorlatilag megismerhessék.

E szerint az okszerű tanítóképzés eszméje nem a legujabb kor, vagy épen a nevezett törvényczikk hatása alatt fogamzott és valósult meg itten. sokkal inkább a protestantismus természetéből folyó, benső

Alapokon nyugvó intézkedések azok, melyekkel e tekintetben találkozunk.

A reformált s általában a prot. egyház eleitől fogva az iskolában kereste egyik főtámaszát, ezért ennek fejlesztése, a változó korok követelményeihez képest, valódi életérdeke is volt.

A debreczeni ref. collegiumban az okszerű tanítóképzés első s a maga nemében életrevaló csirája amaz igen régi intézkedésben keresendő, miszerint az annak alkatrészeit képező elemi és gymnasiumi osztályokra való felügyelettel rendszerint egy, néha két professor is volt: a bölcsészeti vagy hittanszaki tanfolyamból megbizva, kik a professori gyűlés által a hittanszaki tanfolyamot végzett legjelesebb ifjak közül kinevezett tanítók iskoláit nemcsak kormányozták s látogatták, hanem azokban az idő szerint legjobb tanítási rendszert is meghonosították, utasításaik, alkalomszerű figyelmeztetéseik által. A mit ők a külföldi iskolák látogatása, tanulmányaik vagy tanárkodásaik gyakorlati közben legezélszerűbbnek ismertek meg, azt tanítás és nevelés tekintetében közölhették és közölték is a felügyeletükre bizott iskolák tanítóival: ezek pedig fogékonyságuk mértékéhez képest azt elsajátították és alkalmazták is.

A gyakorlati tanítóképzés egy másik sajátos neme gyanánt tekintberjük az ugynevezett privátokat, magánoktatásokat.

Nagyon régi szokás volt ugyanis a debreczeni ref. collegiumban, hogy az elemi és gymnasiumi tanulók „classisták”, különböző számban, a leányok közt correpetitorra kiosztottak. A correpetitorok vagy privatusok közt kötelessége volt correpetenseiket a naponkénti feladatok kidolgozásában és elvégzésében segíteni, a kihagyott pensumokat magyarázni, felkérdezni.

A privatus doktorok ezen fáradozásáért a magántanulók szülei, naponként felváltva ebédet küldöztek, a vagyonosabbak házaikhoz is gyakran meghívták őket, hol magokkal hozott jó barátaikkal kiket „szimborák”-nak neveztek, gazdagon megvendégelték. Ez intézkedésnél fogva a tanulósiság és polgáriság közt keletkezett sűrűbb érintkezés alapítója és fentartója lett a legszívveljesebb viszonynak, a kentőre való áldásos következményekkel együtt.

Kötségtelen dolog, hogy a tanítás mellett és a gyakorlat által magától is sokat kitalál a gondolkodó ember, de az is feltehető, hogy az egymás mellett, egy szobában működő felek a tapasztalatból, na-

gyobb tanítói képességü laktársaktól az egyes tárgyak tanítására nézve nem keveset sajátíthattak el. — Mindenesetre áll az, hogy ezen intézkedés mellett, több évi deákoskodás után minden privatus doctor legalább is mint praktikus tanító ment ki az életbe, akár papi pályára, akár tanítóságra az ugynevezett „academica promotiora.“ — Sőt hogy ez ilyen vólt correpetitorok az idejökben legjobbnak ismert didacticai methodusnak is birtokába juthattak, azt következtethetni lehet a tiszántuli egyházkerületnek 1810-ik évi augusztus hó 11. és 12. napjain 60. 61 stbi számok alatti végzése alapján 1823-ik évi ápril hó 19-én 46. sz. a. kelt határozatából, mely szerint egy deputatio küldött ki annak megfontolására, hogy miképen volna lehetséges „az academiái promotioknak (vidéki és sokszor igen szépen jövedelmező iskolai rectorátók) czélszerű kiosztása, ott, és pedig az academica promotiokat adó helységek iskoláiban a növendékekre nézve hasznos és egyenesen azok boldogságára irányzott tanításbeli methodusnak behozása és megtartása.“

A mely tanításbeli methodus tehát egy bizonyos időben a főiskolában divatozott, az innen mint góczból az egész egyházkerületbe kihatott, uralkodó lett. Sőt minthogy századokon keresztül a dunamelléki egyházkerület is a debreczeni főiskolából nyerte papjait és tanítóit legnagyobb részben, s a tiszamelléki kerület számos intézetei is innen vitték iskola-rectoraikat, látni való, hogy a debreczeni főiskola a tanításbeli methodus tekintetében is valódi schola mater volt.

A didactica elméleti tanításának első nyomaira 1802. évben találunk, a midőn Budai Ezsaiás tanárnak már kötelességévé tétetett a didactica tanítása, a bölcsészeti tanfolyamban.

Az 1815-ik évben pedig bizonyára a Pestalozzi világra szóló iskolai reform mozgalmi által érintve és löketve, az egyházkerület márcz 15-én tartott gyűlésében szükségesnek ítéli, hogy a később oly nagy hirü debreczeni tanár Péczeli József „még azon évi őszig kinn maradjon és Heidelbergában a Pestalozzi institutumát (jobban mondva a Pestalozzi elvei szerint berendezett és vezetett intézetet) megnézzék és kitanulják.“ Az 1816. évi nov. 11-én Álmosdon tartott egyházkerületi közgyűlés által már „jónak ítéldött, hogy a Pestalozzi methodusa szerint arithmetica készitődjék.“

1817. évi aug. hó 11-én tartott egyházkerületi gyűlés a paedagogica, pura mathesis, német és francia nyelvek tanítására egy külön

tanszéket kíván felállítani s a Bárány Podmaniczky Lajos Urfi nevelőjét Csutak Jánost kéz alatt fel is szállította, de attól kedvező választ nem nyert. Ugyanezen évi nov. 8. napján 106. sz. a. pedig ezen érdekes végzést olvassuk: „A paedagogica cathedra felállítására fundus kívánattván: a dunamelléki főtiszteletű superintendentia consistoriumunk nevében kéretessék meg, hogy az új énekes könyvből beveendő haszonból ezen cathedrára, mely által azon főtiszteletű superintendentia kebelében levő iskolákban is alkalmasabb tanítók készíthetnek, fundálni méltóztassék.” S a felkért superintendentia sok éven keresztül több üzenet váltása után a paedagogica cathedra dotálására 1826-dik esztendő május 1-ső napjától — míg módja lesz benne — 100 c. forint segedelmet határozott.”

Csutak János s a később meghívott s magát felajánlt Szabó János nem fogadván el e tanszékre a meghívást, tiszt. Zákány József nagyváradai professor választatott meg 1824-ben s ő a megválasztást elfogadta, de két feltételt kötött ki „1-ször hogy a neveléstant nemcsak elméletileg — pusztá szókkal való reflexiókkal — hanem gyakorlati utmutatásokkal kívánja tanítani, annál fogva a pura mathesis a paedagogicától választassék el: 2-or hogy mielőtt tanítását elkezdén, némi tanítói institutumokban megfordulhasson és hasznos tapasztalásokat szerezhessen.”

Zákány József 1825-ik évben hivatalába belépven, az elméleti és gyakorlati oktatást egybekapcsolta. Ennél fogva őt úgy lehet tekinteni, mint a tervszerű tanítóképzés megalapítóját a debreczeni főiskolában; s úgy látszik az ő jó irányú buzgólkodásának köszönhető, hogy a tiszántúli egyházkerület 1838. évi augusztus 12-én tartott gyűlésében a tanítókat képző intézet felállítására beadott küldöttségi indítvány egyértelműleg elfogadtatott s a professoroknak utasításul adatott, hogy a paedagogicum seminarium létrehozását, a mennyire lehetséges, a jövő iskolai esztendőben eszközöljék.” — Az októberi gyűlés ez értelemben a professor urakat ismételve utasítja.

Hasztalan keresnök a következő iskolai évben a paed. seminariumot, mert maradt minden a régiben. A nemes szikra 14 egész évig lappangott a feledés vagy térlenség hamuja alatt. Míg Szoboszlai Pap István superintendentus indítványára az 1852-ik évi június 28-án megnyílt egyházkerületi gyűlésben egy második neveléstani tanszéknek, majd 1856-dik évi augusztus hóban az egyházkerületi

közgyűlés által legelső teendőjéül tekintett praeparandiának felállítása is kimondatott.

Ez évi októberi gyűlésben a 2-dik neveléstani tanszék valóban felállított s arra főgymnasiumi tanár Lengyel Zsigmond választatott meg, illetőleg tétetett át.

A praeparandia két tanár vezetése mellett, a praeparandiai és theologiai tanárok közreműködésével készült ideiglenes tanterv szerint 185 $\frac{5}{6}$. iskolai 2-ik félévben néhai Balogh Péter h. superintendens által ünnepélyesen megnyitott. Ez a praeparandia azonban az academiái tanárkar kormányzása alatt mintegy az akademia függeléke volt még; de már a jelzett terv egy külön álló s szélesebb terjedelemben vett praeparandiai tanfolyam felállítását szükségesnek véleményezvén, a superintendens megbizatik, hogy bizottságot nevezzen ki, mely a beadott tervet átvizsgálja, megállapítsa vagy módosítsa s annak miként leendő életbeléptetéséről adjon jelentést; azzal is megbizatotott a superintendens, hogy oly vizsgáló bizottságot is nevezzen ki, mely a vizsgálat eredményéhez képest a praeparandistákat „különnemü képességi bizonyítványokkal lássa el.“

Lengyel Zsigmondnak a 2-ik neveléstani tanszékre megválasztása által az akkor kormányi felügyelet alatt álló gymnasiumi tanárkarban változás állván elő, az egyházkerület e változásról a császári királyi helytartó tanácsot felterjesztés által értesítette. A helyett hogy e felterjesztést egyszerűen tudomásul vette volna a helytartótanács, 1856. évi okt. 2-án 2774. sz. a kelt leiratában meghagyja a superintendensnek, hogy „a felállítandó praeparandia elrendezése, dotatioja és tanterve felől részletes kimutatást küldjön be“ egyszersmind a superintendens figyelmeztetett az ezen évben vele közlött, a kath. praeparandiai cursust illető határozatokra is oly hozzá adással, hogy a fentérintett, tanítókat képző intézet azok szerint rendeztessék.

E leiratra egész tisztelettel azt határozta az egyházkerület (1856 októberi gyűlés 8. sz.) hogy főiskolánkban eddig is létezővén egy neveléstani tanszék a praeparandia nem új, hanem a theologiai intézetbe beolvasztva eddig is létezett, s e közelebb felállított tanszékkal csak szélesebben kiterjesztett intézet, s erről az 179 $\frac{1}{1}$. 26. t. cz. 5. §-a értelmében, mind eddig magunk intézkedtünk s e tekintetben önkormányzási jogainkat továbbra is fentartani kívánjuk s egyáltalán nem érezzük magunkat kötelezve sem arra, hogy ezen intézet dotatioját s

tanterv és feltételezések, sem arra, hogy ez a kath. praeparandiákat illető legfelsőbb határozatoknak megfelelőleg rendezzük, sem arra, hogy ennek nyitvatartását felsőbb helyről eszközöljük.

A jogait mindig féltékenyen őrző egyházkerület tehát megmaradt a maga általa szervezett mellett: majd a tanítóképző pátronusként szervező alsószatóni-hajmákerületi egyházmegye az 1860. évi január hóban tartott egyházkerületi közgyűlésre beadott végzésével a tanítóképzőket a lakószékre való kiterjesztését hozta irányába, s próbálta annak szervezését megkezdni.

Ez irányvára vezető vissza az egyházkerület (1862. aug. hó 16. sz.) végzése, mely felhívja a tanügyi bizottságot, miszerint a tanárkarral egyetértéssel oda működni igyekezzenek, hogy a tanítóképzői tantervet egy szeszesságnak be, hogy azokat legalább egy éven keresztül a rendszer hallgatókon kívül minden jövedelményes felsőbb tanuló hallgathassa. Bár a tanítóképző felállítására óta, mind eddig éber és meleg gondoskodás tárgya volt az egyházkerület részéről: s bár a rendszer tanárkarról kívül több *academiai* s más tanár-kisegítői alkalmazással álltam: hiányos szervezésben fogva a hozzá fűzött várakozások nem felelt meg a mint ez az 1861. j. iskolai évi zárvizsgákon jelen volt különbség jelentéséről. Mivel azonban ez egyszermind azon elhatározásnak is kifejezés ad, hogy az egyházkerületi közgyűlés a fűzött tanítóképző ügyében különbséget nevezzen ki, hogy aztán annak elismertelése alapján a tanítóképző ügye rendszer vizsgálat alá véssék.

Az egyházkerület a különbséget kivéve s ennek munkálata alapján egy évvel később 1860. októberten a tanítóképzői tanfolyam két évről négyre s állta a *gymnasiun* VI. osztály jól elvégzett ifjak felvétele mellett ki a tanári és tanítói személyzet száma sok új le sok kisegítő, illetőleg *akadémiai* tanárival növekedtek s a tanulók számára több rendeltel nagyszámú hely (10 ingyen, 10 pótdíj fizetés mellett) álltak.

A tanítóképző azonban még mindig hiányos volt sem lett, hanem Veres László *academiai* nevelésügyi tanár vezetésével az *academiai* tanterv igazgatása alá került.

II.

A tanítóképezde önállóvá alakittatik.

A népoktatás egész körének az 1868. évi XXXVIII. törv. czikk általi szabályozása s az eme törvényczikk VII. fejezetében épen a tanítóképzésre vonatkozó intézkedései a tanítóképzés iránt mindig buzgó és lelkesült egyházkerületi közgyűlés kebelében élénk visszhangra találtak, illetőleg nemes forrongást idéztek elő, mely az 1869. évi ápril hóban tartott közgyűlés következő üdvös határozatait hozta napvilágra :

a) a tanítóképezdei tanulók mindnyájan — kik arra érdemeseknek ítéltetnek, teljes ellátásban részesüljenek, a mennyire kivihető, együtt lakjanak és étkezzenek a főiskolai többi tanulóktól egészen elkülönítve s egy tanár folytonos felügyelete alatt álljanak.

b) a tanfolyam három évben állapíttassék meg.

c) 15 évet betöltött ifju vétessék fel, ki a gymnasium, real vagy polgári iskola 4 osztályáról bizonyítványt mutat, vagy legalább annyi jártassággal bír, hogy az azokban tanított tantárgyakból a kellő vizsgát kiállotta.

d) a meglevő tanerők szaporíttassanak s miután főiskolánknál jelenleg egyetlen tanár sincs, ki egyedül a tanítóképezdében foglalkozzék, egy új tanár is választandó, kinek működése tisztán ezen intézetre szorítkozzék.

Veres László tanár pedig mint állandó igazgató, academiái tanári fizetéssel, a tanítóképezdébe áttétt oly feltétellel, hogy a hittan-hallgatóknak mindössze 2—3 órát ad hetenként a „felsőbb neveléstan elemeiből“ s a főiskolai elemi osztályokra ezután díj nélkül felügyel.

E gyűlés már arra is bizottságot küldött ki, hogy a tanítóképezdei tanulók részére külön fegyelmi törvényeket készítsen és terjesszen elő.

Veres László mellé Osterlam Ernő, mint a Szártory alapítványból fizetett tanár az alapítvány értelmében legtöbb óra számmal a tanítóképezdébe tétetett át. Melléktanárokként itt működtek még: Kallós Kálmán rajztanár, Sz. Nagy Károly ének-zenetanár s Örvényi Vilmos mint szépírás és testgyakorlat tanára.

Az 1869. évi augusztus hónapban tartott egyházkerületi közgyűlés a tanítóképezdébe kizárólag s teljes erővel ott működő tanáru

Nyiri Péter vértesi lelkészt, a kitűnő paedagogust választotta meg, s külföldre meneteléről gondoskodott is; de ő az egyházkerület bizalmát megköszönve, a választást nem fogadta el.

A tanítóképezde ügye iránti élénk érdeklődés s ezzel a népnevelés ügyének felkarolása az egyes buzgóbb egyházközségeknél is mutatkozott már az előző években is. Több hajduváros (II.-Nánás, H.-Böszörmény, V.-Péres, H.-Szoboszló és Hadház) ugyanis egy tanítóképezdei tanár fizetésének harmadrészét tevő alapítvány adására kötelezte magát. 1870. évben pedig a hódmezővásárhelyi egyház készpénzben 100 forint alapítványt tett. — Szükség is volt az áldozatra, mert a tanítóképezde még csak az alakulás kezdetén állt, végleges tanterv, önálló tanárkar és saját czéljaira való gyűjtemények nélkül.

1870. évi május hóban az eddig segédtanári minőségben működött Kovács Lajos választatott meg tanárrá s ő volt a szó szoros értelmében kizárólag tanítóképezdei tanár, kinek megválasztásában 3 hajdu város képviselői által részt vett volt.

A buzgó forrongásnak, de bizonyos tekintetben a határozatlanságnak jele gyanánt vehetjük azt, hogy nagyon rövid időközökben újra újabb tantervek készítettettek. Az 1871. évben (aug. hó) hasonlóan új tanterv állapították meg. Ennek legfőbb haszna a tanítóképezdére nézve abban nyilvánult, hogy okadatoltan kimutattatott, miszerint a meglevő tantervekhez egy új állandó, vagy ha a pénztár ereje most nem bírná, ideiglenes tanár választassék. Az alapos okadatolás következtében a tanítóképezdet mindig buzgón ápoló egyházkerületi közgyűlés az új tanszéket felállítá és Somogyi Pál volt seniort a tanítóképezde h. tanárát választotta meg, most még ideiglenes tanáru.

Az 1872. évi márcz. 12-ik napja nagy gyászt hozott a tanítóképezdére, mert e nap ragadta el a halál annak első igazgatóját, a tanügy terén nagy tevékenységű férfiut, Veres Lászlót. Egy ideig Oszterlam Ernő tanár vezette még az intézet ügyeit, illetőleg a még Veres László betegeskedése alatt megkezdett igazgatást folytatta az 1872³. iskolai év végéig.

Veres László halála után ismét szönyegre került a mai napig pro et contra vitatott kérdés, vajjon az állandó vagy bizonyos évi cyclusok szerint változó igazgatóság előnyösebb-e valamely intézet életére.

A folskolai tanárkarok a változó igazgatóságok mellett véleményeztek, a folskolai ügyekben oly nagy befolyásu debreczeni egyház-

tanács az állandó igazgatóság előnyeit fejtegető határozatát terjesztette fel az egyházkerületi közgyűlés elébe. Az egyházkerületi közgyűlés (1872. évi aug. hó 8—10. napjain tartatott) a tanügyi bizottság jól indokolt jelentése alapján csakugyan az állandó igazgatóságot fogadta el, s már ez alkalommal Joó István akkor szatmár-németii lelkipásztort választotta s hívta meg következő feltételek alatt:

1. a tanítóképezde állandó igazgatója leend, annak vezére, abban az öszhangzó működésnek elősegelője és irányadója, az egyházkerületileg elfogadott tanítóképezdei tanterv kivitele és megtartásáért felelős;

2. felügyelete alá helyeztetik a tanítóképezde mellett felállítandó gyakorló iskola s a főiskolában minden elemi osztály s azok tanítói felett való főfelügyelet, mely osztályoknak mikénti vezetéséről s a tanítók működésének ellenőrzéséről szinte felelősséggel tartozik;

3. a tanítóképezdében mint rendes tanár működik;

4. fizetése leend készpénz, mint az academiái tanároké s nemes Debreczen város által e tanszékhez kötött és folyóvá tett javadalmak, 63 forint bordeputatum és 10 öl tüzi fa; a tanári nyug- és gyámintézet jótéteményének a meghatározott feltételek teljesítése mellett élvezete;

5. tartozik hivatala rendszeres megkezdése előtt 5—6 hónapot a külföldi s hazai tanítóképezdek szervezetének megtekintésére és tanulmányozására fordítani.

Ugyanezen gyűlésben rendszeres tanári fizetéssel állandó rendes tanárrá választatott a mult évben ideiglenes tanárrá lett Somogyi Pál.

III.

Az önálló tanítóképezde jelen szervezete.

A szó szoros értelmében az 1873. évi október hóban lett a tanítóképezde a debreczeni főiskolának önálló alkatrészévé. Az e hó 1—6. napjain tartott egyházkerületi közgyűlés 220. számú végzésében mondta ki ugyanis, hogy a tanítóképezdei tanárok szinte azon jogok élvezetébe helyeztetnek, melyeket az academiái és gymnasiumi tanárok élveznek, t. i. jövőre nézve a tanítóképezdei tanárkar egyházkerületi közgyűléseinkre rendes szavazati joggal bíró képviselőt küld; az állandó igazgató tanár pedig épen úgy mint az academiái és gymna-

siumi igazgató tanárok a főiskolai gazdasági választmánynak rendes, szavazati joggal bíró, tagja leend.

A tanítóképezdének az igazgatóval együtt csak három rendes tanára van; a rajzot, szépírást és tornázást, valamint az ének-zenét a főiskola szaktanárai, mint melléktanárok tanítják.

Tormay Béla a debreczeni gazdasági tanintézet volt igazgatójának buzgó és jó akaratú kezdeményezésére a magyar királyi földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter 1870. április 15-én kelt rendeletével jóváhagyta s illetőleg megrendelte, hogy a tanítóképezde növendékei az országos gazdasági tanintézetben szakoktatást nyerjenek; ugyanazon évi július 24-én kelt leiratával Szlávy József miniszter „a tanárok e tanfolyam körüli fáradozásainak némi jutalmául 1000 frtot engedélyezett“, mely összeg az újabb időben 600 frtra szállított le. Azóta a tanítóképezde növendékei folyvást a nevezett intézetben nyernek gazdasági szakoktatást; a tantárgyak, melyekre most ott taníttatnak, ezek: 1. gazdasági vegytan; 2. növénytermelés; 3. állattenyésztés; 4. méhészet; 5. kertészet, különösen gyümölcsstenyésztés. Ezen tantárgyakból a tanulók minden félév végén oklevelet nyernek.

A tanítóképezdének a főiskola nagy épületében, az igazgatósági szobán kívül, 3 tanterme, zeneterme s szertári helyisége van. Tornaszatra a főiskola közös tornatermét használja a tanítóképezde is.

A tanítóképezde számára czélszerű természetrajzi gyűjtemény s természettani szertár van berendezve, de a főiskolai gyűjtemények s szertárakból a netalán szükséges tanszerek is használatára állanak.

A tanítóképezdei könyvtár nem nagy jelentőségű, minek oka főleg az, hogy a tanárok a főiskolai könyvtárat használhatják.

A zeneterem felszerelése áll egy harmoniumból, 5 zongorából, a tanulók közt pedig 45 hegedű van kiosztva.

Rendelkezésére áll az intézetnek egy hektár és három árnyas kert, melyet Debreczen város a főiskolai tanulóknak a kertészet és főleg a gyümölcsfa-tenyésztésben való oktatása és gyakorlása végett örök használati joggal átadott.

Az 188 $\frac{1}{2}$ -ik iskolai évre beirt 103 tanuló közül tápintézeti ellátást minden díj nélkül 20 tanuló nyert, 20 tanuló 3 frt 50 krnyi havi díj mellett élvezte azt, 26 tanuló csupán kenyér jótéteményben részesült.

A főiskolában 52 tanuló nyert lakást, a városon pedig 17 számára béreltetett szállás a főiskolai pénztár terhére.

A tanulóknak saját könyvtáruk s önképzőkörük van, mely már évek óta „Haladjunk“ czimű közlőnyt sok gondnal szerkeszt.

Az 1873. évi októberi egyházkerületi közgyűlés a tanítóképezde mellé gyakorló iskolát is állított fel, mely 4 osztálylyal bir s 60 tanítványra van berendezve. A gyakorló iskola butorokkal és tanszerekkel a lehető legjobban, mondhatni minta szerűleg van felszerelve. Jelenlegi tanítója Kállay István, ki 1000 frt és 19 köbméter fa fizetést élvez.

A gyakorló iskolában a tanítóképezdei másod osztályu növendékek közül hetenként egy-egy növendék van jelen a tanítás szemlélése s a tapasztaltaknak feljegyzése végett; a harmadosztályuak közül pedig a tanító utasítása és felügyelete mellett egy-egy növendék egy osztályt tanít.

A tanítóképezdét elvégzett ifjak egy évi gyakorlat után tanítóképesítési vizsgálatra bocsáttatnak, azok azonban, kik általában kitűnő osztályzattal végzik az intézetet, a harmadik évi tanfolyam végeztével is képesítési vizsgálatra bocsáttatnak.

E tanítóképezdében évenként kétszer tartatik tanítóképesítési vizsgálat, u. m. tavasszal ápril hó végén, vagy május hó elején és augusztus hó végén.

A tanítóképesítési bizottság tagjai: a püspök mint elnök, néhány választott tag s a tanítóképezdei tanárkar.

Az 188 $\frac{1}{2}$. iskolai évre beirt tanulók létszáma osztályonként következő: az I. osztályban 53, a II. osztályban 27, a III. osztályban 23; összesen 103.

E szerint a debreczeni ref. tanítóképezde népességére nézve az országban az elsők közé tartozik.

Joó István.

A kir. gazdasági tanintézet és a földműves iskola.

Ő császári és apostoli királyi Felsége az 1857-ik évi körutja alkalmával, az országos pénzalapból 240,000 frtot engedélyezett „gazdasági iskolák“ felállítására.

Ugyanezen év augusztus 31-én sz. kir. Debreczen város községtanácsa elhatározta, hogy áldozatokat fog hozni a legmagasabb óhajtatásnak megfelelő intézet felállítására nézve: meg is tette ajánlatát, melynek főpontja az volt, hogy a város határában 400 katr. hold földet átenged az oskolának, örök használati joggal.

A további tárgyalás az 1863-ik évig szünetelt, a mikor a m. kir. helytartótanács azt újból megkezdte és az 1865-ik év november 22-én tartott községtanács-ülésben, az ajánlat részletesen megállapított kölcsönös megegyezés után, az alapító levél 1866-ik év július 5-én a mindkét részről megbizottak által aláíratott és megerősített.

E szerint az „Országos gazdasági és erdőszeti tanintézet” czimen felállítandó iskolának a város, a Pallag, Monostor és Nagyerdő között fekvő 400 katr. hold földjét örök használati joggal adományozza, kikötvén a többi feltételek között, hogy a tanítás nyelve magyar legyen, ellenkezőleg az adomány bármikor, azonnal visszaszáll a város használatába. Az átengedett terület közelében levő erdőségeken megengedtetik, az erdők tudományos vizsgálódásokra és tanításra való felhasználása. A tanintézet céljaira akkor tervezett építkezéshez a város, kiállítási áron adja a téglát és a tölgyfát.

Az intézet szükségleteire kiállítási áron, úgy mint saját polgárainak, kiszolgáltat a város évenként a polgári vágástérről 200 bécsi öl tűzi fát.

Ezekon kívül, a nevezett 400 hold területtel határos legelőből, 200 katr. holdat bérbe ad a város, egyelőre 1867-ik évtől kezdődő 20 évre az iskolának, oly feltétellel: hogy ha arra tovább is szükség lenne, megfelelő bérösszeg fizetéseért az iskola tovább is a bérletben hagyatik.

Ugyanekkor kelt a város és a helytartótanács között egy örök adás-vevési szerződés, mely szerint az iskola megvette a város belső területén Péterfia-uteza végén 2757. □ öl telkét 5000 frt fizetésért örök áron.

Főbbi adományokért kikötötte a város, hogy míg a tanintézet fennáll: a debreczeni ifjak tandíjmentesek legyenek, az intézettel összekapcsolandó földműves iskolában pedig 3. általa ajánlandó ifju ingyen, egyéni ellátásban részesüljön.

Az építkezés bevégeztetett úgy a városban, valamint az örökhasználatra nyert területen az 1867-ik év július havában, s ugyanezen

év végén megnyílt a „földműves iskola“ s a gazdaság az intézet kezelése alá vétetett.

Az 1868-ik év október 22-én megnyitott az intézet a városban fenálló épületben „M. kir. gazdasági felsőbb tanintézet“ czimen.

A tanintézet.

A tanintézetnek megnyitásakor célja volt: a mezőgazdasági pályára készülő ifjakat — mint leendő birtokosokat, bérlőket, gazdatiszteket — korszerű, tudományos szakképzettséggel ellátni s e mellett bevezetni az erdőszeti ismeretek főbb ágaiba is.

Felvételi feltételek voltak:

VIII gymnasiumi, vagy az akkori szervezetű VI reáliskolai osztálynak jó sikerrel lett bevégezése és legalább 17 éves életkor betöltése.

A tanfolyam 2 évre terjedt, minek bevégezése után a hallgatók végbizonyítványt nyertek.

Ily szervezettel állott fen a tanintézet az 1875-ik évi július végeig, a mikor átalakuláson ment keresztül, oly módon, hogy célja is némi változást szenvedett.

A fenálló gazdasági tanintézetnek ugyanis célja: a mezőgazdasági pályára készülő ifjaknak — mint leendő birtokosoknak, bérlőknek és gazdatiszteknak — megfelelő alapos képzettséget adni s alkalmat szolgáltatni, hogy a mezőgazdasági üzletben fontos elméleteket, de különösen a gyakorlati gazdálkodás módját, sőt a szükséges kézfogásokat is elsajátíthassák; az okszerű működés szemtanui s tényezői lehessenek s így a mezőgazdaság minden ágában, a szakképzettség korszerű tudományos alapját megszerezhessék.

Felvételi feltételek: VI gymnasiumi, reál vagy polgári iskolai osztály bevégezése és legalább 16 éves életkor.

A tanfolyam tartama 3 év, melyből az első évet a hallgatók a gazdaságban lakva töltik el, hogy az intézet céljának megfelelő gyakorlati utmutatásokban részesüljenek s kellő gyakorlati fogalmakkal birjanak a második és harmadik tanévben hallgatandó szaktárgyak megértésére. Tanulmányaik bevégezése után a hallgatók végbizonyítványt kapnak.

A tanító személyzet áll egy igazgatóból, ki felügyelője az intézettel összekapcsolt földműves iskolának is, továbbá 4 rendes, 3 segéd és 1 rendkívüli tanárból.

Az intézeti könyvtár 2000 kötetből áll 8200 frt értékben. Az összes gyűjteményekre és taneszközökre kiadatott eddig 16,900 frt, s ez évről évre gyarapittatik.

A gyakorlati tanítás segédeszközei: a városban levő gazdasági és erdőszeti fűvészkert, a városon kívül eső gazdasági telep, konyha- és gyümölcskerttel, kísérleti térrel együtt; továbbá a város területén levő különböző gyárak.

Az intézet látogatottsága, tekintettel a többi hazai gazdasági tanintézetekre, közepszerű és állandó; évenként átlagosan 30 új hallgató vétetik fel, s rendszeren 20 végzi el az intézetet.

Fenállása óta az intézetbe beírva volt összesen 431 hallgató; legtöbben keresik fel Hajdu, Bihar, Szabolcs, Borsod, Szatmár, Pest-Pilis-Solt, Kis Kun, Gömör, Jász-Nagy-Kun-Szolnok és Békésmegyéből.

A tanintézetben 1870-ik év óta rendszeresítve van a reformátusok debreczeni főiskolájában fenálló tanítóképző intézet növendékeinek gazdasági szakoktatása.

Ilyen hallgatója van az intézetnek évenként 40—50.

A földműves iskola.

A földműves iskolának célja: kisebb birtokosokat, saját birtokuknak okszerű s a kor kívánalmainak megfelelő kezelésére oktatni; továbbá nagyobb birtokokban és gazdaságokban szükséges, alsóbb rendű hivatalnokokat, felügyelőket különösen gyakorlati uton képezni.

A felvételre csekélyebb elméleti képzettség is elegendő, csak hogy a belépni kívánó a népiskolai tanfolyamot elvégezte és legalább 16 éves legyen. Mindamellet az iskolában leginkább 2—4 gymnasiumi osztályt elvégzett ifjak tanulnak.

A tanfolyam tartama 2 év s a tanuló minden felév végén vizsgát tenni köteles az általa tanult elméleti és gyakorlati tudományokból, miről bizonyítványt nyer.

A tanulók a gazdaságban laknak, csekély díjfizetésért teljes ellátásban részesülnek. Ott mindennemű gazdasági munkával foglalkoznak s gyakorlatból tanulják meg mindazt, mire választott pályájukon szükségük lesz. Elméleti oktatásban is részesülnek s így képzettségük befejezett egészet képez.

Az elméleti és gyakorlati tanítást végzi egy rendes s az iskolát vezető tanár és két segédtanár.

Az iskola nagy látogatottságnak örvend az ország minden részéből, de a tanulók — a bentlakás miatt — korlátozott számban lévén felvehetők: csak a jókor jelentkezők juthatnak be.

Évenként rendszeren 20 új tanuló vétetik fel; a megnyitás óta tanultak az iskolában 289-en, leginkább Hajdu, Szabolcs, Bihar, Heves, Mozsony, Pest-Pilis-Solt, Kis Kunmegyékből.

A gazdaság telepe.

Az összesen 600 katr. holdat tevő gazdaság fekszik Debreczen város területétől északra a Nagyerdő és Monostor erdők között, a város végétől 5 és fél kilométernyire, kissé hullámos területen.

A várostól a Nagyerdőn keresztül kellemes ut vezet ki a telep közepén fekvő, diszes épületekkel és parkokkal felszerelt majorig, mely körül terülnek a szép fasorokkal és sövényekkel szegélyezett gazdasági táblák.

Talajminőségre nézve a gazdaság két részre oszlik, délfelől (az egésznek mintegy 40%-a) sárgás színű, laza homok; északfelől a többi rész közép kötöttségű, barna, homagos homok talaj. A feltalaj alig különbözik az altalajtól, tehát a gazdaság egyik része rozstalajnak, másik része közepes árpatalajnak mondható; melyen azonban, erős trágyázás mellett, repce, buza és répa is termeltetik.

Művelési ágak szerint következőleg van felosztva:

Belsőség (major, tanárok, tanulók lakása) 10 hold, gazdasági kert és faiskolák 12 hold, kísérleti tér 12 hold, kaszáló 8 hold, szántóföld 450 hold, mesterséges és természetes legelők, az erre használt fasorok közei 92 hold, árkok és más nem használható részek 16 hold, összesen 600 hold.

E szerint a tulajdonképeni gazdasági terület 550 katr. holdat tesz.

A vetésforgás az egész területen 5 részre oszlik, és pedig a homokosabb részen van egy négyes és egy hatos forgó, a kötöttebb részen van egy hatos, egy hetes és egy nyolczas forgó. Százalékok szerint az egész 550 holdnyi terület következőleg használtatik:

szem termelésre 44%, takarmány termelésre 48%, fekete ugar 8%.

A 450 holdat tevő szántóföld következőleg használtatik: szem termelésre 53%, takarmány termelésre 37%, fekete ugarnak 10%.

Trágyázás alá kerül évenként a szántóföldnek 20 százaléka, mire a gazdaságban előállított 18,000 m. mázsa istálló-trágyából, holdankint

200 m. m. jut. Ezen felül mintegy 200 m. m. ásványi trágya szerez-
tetik be évenként.

Az igás állat-létszám következő: 15 darab ló (melyből 6 darab a
földműves iskola fentartásával egybekötött fuvarozásra számítandó),
20 darab ökör s így esik egy igás ökör számra 14 és $\frac{1}{6}$ katr. hold
szántóföld.

A haszon-állat-létszám következő: hágó bika 2 darab, fejős tehén
37 db, növendék marha 34 db, hizó-ökör 6 db, növendék csikó 14 db,
juh 379 db, sertés 89.

Az egész állat-létszám számos marha-számban tesz 170 darabot
s így az 550 holdterületből esik egy marhára 3.2 hold, csupán a
szántóföldet véve számításba 2.6 hold.

A tehenészet csupán tejtermelésre használtatik, mely a városban
jó áron értékesíthető; eladásra csak kisorolt tehenek és szopos borjúk
kerülnek.

A juhnyáj középfinomságu fésűsgyapjut szolgáltat, ezenkívül
hizott ürök és tenyészkosok árusítatnak el.

A sertés nyáj tisztán tenyésztett kisjenői, a legkitünőbb manga-
licza s az eladásra kerülő süldőket a legmagasabb áron keresik.

A gazdasági felszerelés értéke következő:

a tisztán gazdasági épületek értéke 49,319 forint, gazdasági
eszközök és gépeké 10,302 forint, állatok értéke 18,554 forint;
összesen 78,175 frt.

Az 550 holdra felosztva, esik egy holdra: gazdasági épületekből
89 frt, eszközök és gépekből 19 frt, állatokból 34 frt; egy holdra
összesen 142 frt.

A gazdaságban termelt árpa, zab és tengeri egészen az állat-
tenyésztésre fordítatik s ezenfelül a tejelő és hizó állatok részére
évenként mintegy 350 m. mázsa korpá és 150 m. m. olajpogácsa
szereztetik be.

A fejőstehenek, igás ökrök, lovak és hizó állatok télen-nyáron
istálón tartatnak. A juhok és sertések évenként 200 napon át legelnek,
a növendék marha nyáron fele takarmányát a legelőről kapja.

Bevétel és kiadás az 1881-ik évben következő volt:

Bevétel: mezei terményekből 11,600 frt 16 kr, állattenyésztésből 10,177 frt 94 kr; összesen 21,778 frt 10 kr.

Kiadás: adóra 742 frt 66 kr, épületek fentartására 434 frt 26 kr, összes ügyvitel stb. 5064 frt 62 kr, eselédbér 1954 frt 74 kr, mezei munkák, napszámok 3688 frt 27 kr, gépek és eszközök pótlása 758 frt 30 kr; összesen kiadás 12,642 frt 85 kr.

Mutatkozó tiszta jövedelem 9135 frt 25 kr.

Az 550 holdnyi gazdaságban esik e szerint egy holdra tiszta jövedelem 16 frt 59 kr.

Ha a birtokban fekvő tőke vétetik számítás alapjául s egy hold értéke 120 frtra vétetik fel, akkor az egész tőke 144,175 frt lévén, 100 frt után esik 6 frt 33 kr tiszta jövedelem.

Domokos Kálmán.

Kereskedelmi és iparos iskola.

A kereskedelmi szakoktatás érdekét szolgáló intézményeink között első helyen említjük a debreczeni kereskedő-testület által létrehozott kereskedelmi közép-tanintézetet, melynek fentartásához a legközelebb befejezett 18^{80/81}. tanévben is a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium 2500 frt rendes és 30 frt rendkívüli, — a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium 1000 forint rendes és 200 frt rendkívüli, — a debreczeni kereskedelmi- és iparkamara 1000 frt és szab. kir. Debreczen város 800 frtnyi segélylyel járultak.

E tanintézetben az igazgatóval együtt ez idő szerint 10 tagból álló tanárkar működik s az 18^{80/81}. évi beiratások alkalmával összesen 79 növendék jelentkezett s közülök 68 vétetett fel.

Fenállásának tizedik évét élte át e tanintézet az 18^{80/81}-dik év befejezésével és fenállásának minden egyes éve tanubizonyyságot tett életrevalóságáról és arról, hogy ez intézet nehéz feladatát mindannyiszor képes volt sikerrel megoldani és az akadályokat leküzdeni s méltán megérdemli azon első helyet, melyet hazánk e nemű intézetei közt a vidéken elfoglal.

Az intézet növekedő népszerűségének és a hallgatók létszámának fokozatos gyarapodására nézve álljon itt annak felemlítése, hogy az 18^{75/76}. évben felvétetett 29-, 18^{76/77}-ben 33-, 18^{77/78}-ban 25-, 18^{78/79}-ben 42-, 18^{79/80}-ban 49-, 18^{80/81}-ben 68 tanuló és végre, hogy a folyó 18^{81/82}-dik tanévre 82 rendes tanuló van már beírva.

ményeinek valamennyi elemi iskolában teljes keresztülvitelét, a midőn ezen tovább képző-iskola helyett a rendszeres ipariskola felállítván, az iparos tanulók szakoktatásban fognak részesítettetni.

Ezen iskolában van esteli- és rajzoktatás. Az esteli-iskola három osztályban elméleti ismereteket nyújt. A rajziskola a rajzolásban ad oktatást. Mindenik osztály több csoportra van felosztva. Az osztályozás alapja a tanuló eddig elemi iskolában nyert ismerete s ügyessége és az erről felmutatott iskolai bizonyítványa. Az esti iskolában kedden és szombaton délután 6—8-ig, a rajz-iskolában vasárnaponként 2—3 órán nyernek oktatást a tanulók. Ezenkívül még vasárnap egy-egy órán vallásból is vesznek oktatást.

Az iskolai év szeptembertől—június végéig terjed. Szünetek csak országos vásárok és a három sátoros ünnep alkalmával tartatnak. (Az idézet „sátoros“ jelzővel bizonyosan a kereszttyénség 3 nagy ünnepét illeti. Szerk.)

Az esti-iskolázás alól csak oly iparos-tanulók mentetnek fel, kik négy iskola-osztályt végeztek. A rajziskolába csak oly tanulók nem járnak, kikre épen vasárnap van legnagyobb szükség, ilyenek a borbélyok, fodrászok. Ezek akadályoztatásokat személyenként tartoznak igazolni az iparhatóság előtt.

A mely iparos-tanuló ezen iskola három osztályát elégséges érdemjeggyel végezte, felszabadulásáig csak rajzra köteles járni.

A rajziskolában a harmadik vagy felső osztályba csak oly tanulók mennek, kiknek az ipar gyakorlatánál minden lépten-nyomon szükségök van a rajzra.

Tanóra mulasztás, hanyagság, vagy a fegyelmi szabályok ellen elkövetett vétség esetében fokozatosan az osztály vagy csoport tanítója, az igazgató, a tanító-mester, társulati elnök s végre az iparhatóság inti, feddi vagy bünteti meg a tanulót.

Felszabadulása alkalmával minden tanuló köteles az iparos iskolából bizonyítványt mutatni elő, e nélkül fel nem szabadulhat.⁴

Ezekután ez iskola jelentőségére nézve felemlítjük, hogy három osztályba sorozott növendékeit 11 csoportban 15 rendes és 9 segéd-tanító tanítja, s a tanulók létszáma az első $18^{77/78}$. iskolai évben 727-, $18^{78/79}$ -ben 628-, $18^{79/80}$ -ban 631- és $18^{80/81}$ -ben 655 vólt; az iskola bevételeiről és kiadásairól pedig megnyitásától az $18^{80/81}$. év végéig terjedő időszakra nézve a következő kimutatást közöljük:

Iskolai év	B e v é t e l						K i a d á s							
	Debreczen sz. kir. város	A debreczeni kereskedelmi vagy iparkamara		Társula- tok és egyletek	Bíróságoktól bevitelt	Vegyesekből került	Személyi		Dologi					
		a d o m á n y a					frt	kr	frt	kr				
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr				
1877	1116	33	300	—	1167	66	97	—	33	90	2350	—	339	20
1878	2732	52	300	—	439	—	100	—	9	16	3562	—	370	66
1879	5448	99	300	—	145	—	130	—	630	—	3670	—	1212	69
1880	1183	39	300	—	528	20	265	50	507	05	3670	—	698	45
Összesen	10.481	53	1200	—	2579	86	532	50	1180	11	13.252	—	2621	—

Dr. Király Ferencz.

Z e n e d e.

A debreczeni zenedét társadalmi mozgalom hozta létre. Buzgó férfiak csoportja együletet alakított az ugynevezett debreczeni zenede-egyletet, melynek alapítványokból, tagsági díjakból s egyszer mindenkorra tett adakozásból mindjárt kezdetben 18.000 forintnyi készpénz vagyona gyűlt össze. Ennek birtokában az egylet célját ugyszólván azonnal elérhette: az 1861. január 26-án először megpendített zenede eszméje 1862-ben megtestesülhetett s az 186³,-ik első iskolai év ének, zongora, hegedű-iskolával, azokban 3 tanárral s 230 tanítvánnyal megindulhatott.

Jelenben huszadik iskolai évét éli a zenede: van egy igazgatója és három tanára, néhány éven át 5 tanár is tanított benne. Fel van osztva a következő részekre:

1. Általános képezde fi- és leányosztályival. 2. Énekiskola 2 fi-, 3 leányosztályival. 3. Zongora-képezde 1 fi-, 2 leányosztályival. 4. Zongoraiskola 1 vegyes osztályival fi-növendékek- s 3 külön osztályival leánynövendékek számára. 5. Hegedűiskola két osztályival, melyben a növendékeken kívül blönkint egy-két leánynövendék is tanul. Az 187⁹, -ik iskolai évben járt a zenedébe 179 növendék.

Tanulj az általános képezdeben és az énekiskolában 12 forint, a hangszeriskolákban 24 frt. A zenede egylet alapító vagy pártoló tagjai

küldhetnek növendéket a zenedébe, ki aztán az általános képezdében és énekiskolában, a beiratási díjon felül tandíjat nem, — a hangszeriskolák bármelyikében is csak pótdíjat fizet. Beirási díj 2 frt.

Az iskola felszerelése butorokon kívül hangszerekből, hangjegyekből, könyvekből, képekből stb. áll.

Az a vagyon, mely a zenede fentartásának alapjául szolgál, s mely az intézet élén állók — különösen az igazgató — ritka ügyesretete s eredményben gazdag buzgólkodása bizonyosságul, kezdettől fogva évről-évre jelentékeny gyarapodást mutat fel — az 1880-ik évi augusztus 31-én 31,174 frt 62 kr értéket képviselt, melyből a mi nem készpénz vagyon volt — összesen 1927 frt 52 kr-ra volt becsülve.

Az intézet vezetésében nyilvánuló szellemet — a fentartó egyesület feltétlen elismerésre méltó irányát — mondjuk: gondolkozása módját — semmi sem tükrözi hivebben vissza mint azok a számadatok, melyekből megtudjuk, hogy mennyit fizettetnek a növendékekkel egy évi oktatásért. Például 1880-ban 179 növendék beirási díjából bevettek 358 frtot. Ennyi tanuló közül pótdíjat és egész tandíjat összesen 45 fizetett, a többi a beirási díjon kívül semmit. Ez évben póttandíjból 386 frt, egész tandíjból 324 frt folyt be az iskola pénztárába s ezen összesen 1068 frtnyi bevétellel szemben csak a tanárok fizetése 1798 frt 6 kr-ra, vagy csak az iskola házbére a folyó költségekkel együtt 773 frt 78 kr-ra ment. (Lásd a zenede 1880-ik évi, valamint a megelőző évekről szóló igazgatói jelentését is.)

Rendszeres eljárássá vált az az intézet alapítói és pártolói körében, hogy ajánlási jogukkal élve, egy-egy növendékekkel szaporítják a tanulók számát s az összesen 20 évi múlt és a tapasztalás azt bizonyítja, hogy ez az eljárás az intézetből kikerült fiatalok közül soknak kezébe adott már egy időre vagy örökre kenyeret.

Följegyzésre méltó, hogy a zenede évenként egy-két hangversenyt ad, melyben a gyakorlottabb növendékek olykor nagy számban vehetnek részt, egyes műkedvelők, a főiskolai énekkar, dalárda pedig mindenkor hathatós segítséget nyújtanak. — E hangversenyek idáig mindig részesültek a közönség támogatásában, bevételeit a zenede alaptökéjének gyarapítására fordítják.

Dr. Zelizy Dániel.

Főiskola.

A debreczeni református kollégium.

A kollégium eredete és fejlődése.

Mint általában a protestáns főiskolák, úgy e kollégium is, a XVI. századi egyházi reformációnak köszöni lételet és fennmaradását. Az egyszerű városi alsóbb iskola lendületet, emelkedést, tekintélyt és súlyt nyert, mihelyt a XVI-ik századot mozgató nagy eszme, a hitújítás ihlette, irányozta. A reformáció gondolata lassankint foglalkoztatta és hódította meg az elméket Debreczenben: annak tudata, hogy a város földesura a Konstantinápolyban fogolykötő Enyingi Török Bálint, valamint Debreczenben élő neje Pemflinger Kata, a protestántizmussal rokonszenveztek, mint felülről jött irány, buzdítólag hatott, noha mind itt, mind Váradon Szajó János király özvegyének Izabellának főállamtanácsosa, királyi kincstartó és váradai püspök Martinuzzi György erőszakos kézzel akadályozta a reformáció nyilvános föllépését, ezért hozatta a debreczeni országgyűlésen 1545-ben a 26. t. czikket, mely a lutheránusok üldöztetését és elfogatását rendelte el. Csak 1548. után nyilatkozhatott itt is merészebben az új szellem, miután a pozsonyi országgyűlésen, Ferdinánd király felszólítása után sem hoztak az ország rendei megszorító törvényt a lutheránusok ellen, sőt e felekezetről bőlesen hallgattak. Csakugyan 1549-ben szabadabban intézkedett a város, az egyházi jövedelem egy részére rá is tette kezét. Atyja (Bálint) halála után Enyingi Török János öröklé Debreczent 1550-ben, hatalmas támogatása mellett a hitújítás teljes erőre emelkedett: 1551-ben pedig Martinuzzi véres halála után az utolsó akadályozó kéz is elszibbott, és a lakosság tömeges áttérése bevégezt tényyné vált annyira, hogy a római katolikus egyház 1552-ben itt teljesen megszűnt, s református lelkésze Radán Balázs részt vett a beregszászi zsinaton (1552. decz. 1.), két év múlva az utolsó kath. kultusz hely (Miklós-kaputna) templomi szereit (képek, fészületek, papi jelmezek stb.) a város, mint használaton kívül esetteket, eltávolíttatta. A város mostanra protestánsná lett, 200 évig r. kath. polgár nem is találtatott községben (Révész Imre: Mélius emlékezete, 3. l.)

A protestáns polgárok által választott városi előjáróság, így volt ez mindenütt az önhatóságu városokban, egyszersmind egyházi előjáróság is volt, városi és egyházi kormány egy vala, e szerint ugy az egyházi, mint az iskolai intézkedések minden joga a városi tanács kezébe ment át. A korább is városi iskola 1550-ben protestáns szellemen alakított át. Ez év a kollegiom kezdetének éve. Ez évet említi a főiskola kezdetül az 1753. okt. 2. kelt irat is, melyet városi, egyházi és iskolai vegyes testület készített. Azon későbbi állítás (1796-iki iskolai törvény), hogy „ezen kollegiom kezdetben a debreczeni egyház által alapítottatott“ nem másképp értendő, mint, hogy egyház és város egy vala joggyakorlatban, s csak a 18. században vált külön az egyházi hatóság. „Városunk iskolája, mi iskolánk“ (még 1628-ban is) így neveztetik széltére a városi jegyzőkönyvekben az iskola.

Az iskola első ismert tanára (scholae mester) Dézsi András volt, ki mint egyházi költő Debreczenben 1550-ben munkát is írt. A városi tanács a szegény tanulók segélyezésére 1556-ban a temetési díjából 8 dénárt rendelt fizettetni, mely segélyzés a vidékről érkezett tanulók jelenlétét bizonyítja. Második ismert tanára Szegedi Gergely 1557-ben, a ki külföldön szerzett széles ismereteket s később mint helybeli lelkipásztor a debreczeni hitvallás szerkesztésében jelentékeny részt vett.

Az első nagyobb lendületet adta ugy az egyháznak mint az iskolának az Enyingi Török János pártfogoltja, a somogy megyei eredetű Juhász, vagy Méliusz Péter, a ki a vittenbergi egyetemről 1558. elején Debreczenbe hivatván, ettől kezdve haláláig 1572-ig lelke, vezére lett az egész vidéken a helvét irányban vezetett nagy hittani mozgalmaknak, s Debreczent a hazai reformáció egyik legtekintélyesebb fővárosává, központjává tette. Ő írta az első vallástani kézikönyvet, Kálvin János nyomán, „Catekismus“ czim alatt, s mivel az ajánló levél alá magát mint „mester“ (tanár) írta, ebből következtethetni lehet, hogy kezdetben, miként több más reformátor is tette, tanárként is működött, e korább csak kézirat gyanánt használt tankönyvet 1562. adta ki nyomtatásban, mely hét év múlva „az igaz keresztyénségnek rövid fundamentoma“ czim alatt ugyancsak Debreczenben második kiadásban látott világot. A Kassáról menekült reformátor Huszár Gál Debreczenben talált menhelyet, magával hozta nyomdáját, s itt nyomatta Mélius munkáit 1561-ben, ő mint szemtanu és egykoru író,

visszaadta a békét, s a „tanuló urak“ is meg lettek elégedve. Az „illustris schola“ e törvénye 1704-ig volt érvényben. A tanulóság a várost, mint iskolai főhatóságot nem akarta elismerni, főbb hatóságul a zsinatot, kerületi gyűlést óhajtá.

A debreczeni iskolának az első emelkedést a n.-váradai kollégiomnak elpusztulása, illetőleg a debreczenibe olvadása szerezte 1660. aug. 29. Ali basa ostrom-serege előtt hódolni kénytelenülván Várad, a vár védelméből megmaradt tanulók és tanárjok, a híres Mártonfalvi György Debreczenbe költöztettek, s nemcsak a tanulók száma háromszorozódott meg, hanem a tanárok száma is 3-ra emelkedett. I. Apafi Mihály fejedelem anyagi segedelmére jött a megnagyobbodott és erősbödött kollegiomnak, több rendbeli adománya közül 1676-ban 3000 mázsa kősót egyenesen Mártonfalvi György tanárnak és hivatalutódainak fizetésére rendelt évenként kiadatni. A pápai kollegiom (1671.) megsemmisülése és a s.-patakinak is Erdélybe bujdosása után (1672.), Magyarországon csak a debreczeni kollégiom állt egyedül, ekkor lett egyetemes, országos jelentőségűvé, méltán nevezte maga a fejedelem Apafi (1666. jan. 2. kelt oklevelében) „collegium celeberrimum“-nak. — Első virágzása korát 1660—1700-ig érte el a kollegiom. A szellemi oldalt illetőleg Mártonfalvi György (1660—1681.) állandó igazgató, és Szilágyi Tönkö Márton (1670—1699.) legnagyobb hírű és tevékeny tanároké az érdem. A kollegiom romban álló része (keleti oldal) felépítettett 1662-ben; hat év múlva Mártonfalvi sürgetésére új tanterem (auditorium), a déli arczépületben építettett, a könyvtár számára kellő helyiség rendeltetett 1656. Martonfalvi volt az első tanár, a ki a tanulók óhajtására, a bibliai történelmet magyarul tanította. A főbb tantárgyak valának: theologia, philosophia, keleti nyelvek, egyház- és világtörténelem, mathesis.

A XVIII. század elején a Rákóczi-féle forradalom idején „a kollégiomok a hazában mind elpusztulnak, ide gyűlnek mindenfelől“ s a városi tanács két ifju tanárt választott 1704-ben; a tanári székek száma 4-re emelkedik (1711.); de magasb lendületet csak a lánglelkű Maróthi György tanár (1738—1744.) varázsolt elő, a ki a kollegiomi tanrendszer reformátorává lön. Eszközölte a latin irodalom klasszikus tisztaságu tanítását; a hellen nyelv tanítását felélesztette; a görög és római régiségtan előadását megkezdte; a földrajzi és történelmi térképeket használatba hozta; a számtant (első magyar „számve-

tése" 1743. jelent meg) nemzeti nyelven mívelte és megkedveltette. Tisztvársa Szilágyi Sámuel, Márton hittanár fia (1742—1759.), majd Hatvani István (1749—1787.), Sinai Miklós (1760—1790), Szatmári Paksi István (1747—1785.) tanárok alatt és által második virágzás korát érte el a kollégium. (Molnár Aladár: A közoktatás története. Budapest 1881. 474. stb. l. l.) Ez időszakban a könyvtár ujjalag építettett (1750.); a bölesészeti tanfolyam 3 évre terjesztett; a tanulók száma 368-ra emelkedett (1765.); a német nyelv tanítására is alkalom a latott (1769.); két tanterem állittatott, 1798-ban ötödik tanszék állittatott a mértantól elválasztott s önálló tantárgyá tétett bölesészettan számára. s erre meghivatott a lángszellemü énekköltő Lengyel József (1798—1802.); ugyanekkor a német és francia nyelv tanítása rendszeresen behozattott; a theologia moralis és arab nyelv előadatott (1795.); az egyházkerület által 1792. jan. 14. hozott új tanterv szerint minden évben nyilvános közvizsga rendelték; a debreczeni egyháztanács kezleményére Domokos Lajos főgondnok hatalmas befolyásával az egyházkerületi közgyűlés 1797. ápril 25. elhatározta, hogy a latin nyelv szorgalmas ápolása mellett „minden tudományok magyar nyelven tanittas-ának”, mert ezt kívánja a művelődés érdeke, az ország törvénye és a tanítás sikere. Ez a hazai nemzeti ébredés szép visszatükrözése volt. Az első magyar közvizsga nagy ünnepélyességgel tartattott 1799. ápril 18—20-ig. meghivattak arra számos „külföbli és helybéli pátrónusok.” (Tanárkari írott jegyzökönyv).

A XIX. század méltán a legszebb remények közt nyilt meg, valóban e század az alkotások száza lának bizonyult a kollégium történetében is. A város és egyház helyett és mellett a szélesebb hatáskörü tiszántuli egyházkerület kormányzása és vezetése alatt a főiskola folytonosan emelkedik s naponkint közelebb vitetik a legmagasabb fokra egyetemszerű főiskola — fejlesztéséhez.

A nagy Sinai tanítványa, mintegy második Maróthi, volt egyik nagy tényezője a kollégium tudományos emelkedésének „ujjá kell szülni az iskolát” e szép irány eszmével foglalta el Bu lai Ézsaiás a Sinai tanszéköt 1794-ben, mint a történelem és klasszikus írodalom tanára, 1808-ban a hittan (dogmatika) tanszékére tétett át. 1822-ben superintendensse választattott, meghalt 1841. és így majd 50 éven át lelke és vezetője volt a kollégium ujjaszületésének.

A jogakadémia fejlesztése az első vonás e században, a tanterv módosított, a hazai törvények tanítására új tanszék (6-dik) létesített és az első jogtanár Szépláki Pál (1800—1810.) márcz. 30-án beiktattatott, székfoglaló értekezést tartott „de ortu et progressu Juris prudentiae Hungaricae“ felett. Tantárgyaiul jelöltettek: Statisztika, Jus civile hungaricum, jus criminale és ezeknek története.

Péchy Imre tiszántuli egyházkerületi főgondnok elnöklete alatt tartatott saját lakán Álmosdon 1804. deczember 27—29. azon nevezetes tanügyi értekezlet, a mely szemben a kormány által kiadott nevelésrendszerrel (ratio educationis), az önkormányzati jogra támaszkodva, de a kor szükségletét is tekintetbe véve, megállapította a debreczeni kollégium tanrendszerét (Ratio Institutionis). Tagjai voltak a munkálkodó tanügyi bizottságnak: az elnök főgondnok, Domokos Imre kollégium gondnoka, Böszörményi Pál debreczeni senátor, Benedek Mihály kerületi főjegyző, Fazekas István esperes és Budai Ézsaiás tanár mint a bizottság jegyzője. A négy latin nyelvtani (Grammatices) osztály felébe 3 közműveltségi (humanitatis) osztály, felébe két évi egyetemes ismeköri (encyclopaedicus), azaz előkészítő tanfolyam állítottatott, összesen 7 köztanító és két segédtanár (praeses) vezetése alatt. Azután az akadémiai tanfolyam 6 rendes tanárral, ez volt a szaktanfolyam (specialis cursus) felruházva tanszabadsággal „kiki czéljához és hajlandóságához képest, kényszerítés nélkül, önkényt hallgatná és tanulhatná bővebben a tudományokat“, hogy azonban az ifjak a szabad választással vissza ne éljenek, szabály legyen a) minden deák napjában rendes tantárgyul (ordinarium studium) 3 órán tartozik leczkét hallgatni, meg nem köttetvén mindazáltal, hogy rendkívül tantárgyul (extraordinarium studium) 4-ik órát is hallgasson; b) a rendes tantárgyból évenként egyszer szigorlat (rigorosum examen) teendő egyenkint. A hazai törvények tanára tantárgyai közé felvételék a protestáns egyházjog. A 6 tanszék így állapítottatott meg: 1. theologia, 2. exegetica, 3. jog, 4. történelem, 5. számtan, mértan, természettan, 6. bölcsészettan. A szaktanfolyamon az eddigi közvizsgák megszűnnek, minden tanuló szigorlatot tesz, a kihuzott 3 kérdésre ad feleletet, ha hirtelen nem találná el a feleletet, megengedtetik, hogy azt az előtte álló asztalon papírra röviden írja le. Minden tanár tartozik tanítandó tudományának irodalmát is előadni, a hittanárok latin nyelven vitatkozásokat (disputatio) tartsanak tanít-

ványaik közt. E munkáját az országos híri Budai Ézsaiás tollából folyt.*)

Ezen tanrendszert az egyházkerület 1806. (április 18.) helybehagyta, s az 1818-ban történt módosításokkal életben volt 1842-ig. E tanrendszer az egész hazában közméltánylásban részesült. A keret: hét 6-osztályu gymnasium és két éves encyclopaedicus cursus a ma emlegetett és vitatott 9-osztályu gymnasiumnak felel meg. A tankönyvirodalom is szép fejlődésnek indult: magyar térképek, magyar szövegi latin nyelvtanok, magyar nyelvtan, hazai történelem, még az ó-kori remek irodalom története is magyarul műveltettek, e könyvek mindenfelé érdeklődést keltettek, a tanultságot terjeszték, a tanulást megkönnyítették. Az új tanrendszer életbeléptetésekor a tanszékeket következő jeles tanárok töltötték be: a dogmatika Szilágyi Gábor (1790—1807.), történelem és remek irodalom Budai Ézsaiás (1794—1821.), mér- és természettan Sárvári Pál (1795—1839.), a jog Széplaki Pál (1800—1810.), a szentírás magyarázás Varga István (1805—1821.), a bölcsészet Ersei Dániel (1805—1836.) tanárok által adatott elő.

A 2-dik álmoldi tanügyi értekezlet 1816. nov. 8-án tárgyalta a tanárkar javaslatát, mely a főgondnok, s már akkor alnádor, Péchy Imre felhívására adatott be, azon kérdésre: „valyon nagyobb-e az előmenetel, mióta a tanulók szabadon választanak tantárgyat? és mikép lehetne a tanítani valókat kevesebb esztendőre szorítani?” Budai É. volt itt is a jegyző. A tanszabadság eltemtetett „szükség, hogy ne a tanuló ifjakra bízódjék, mit hallgassanak, hanem a tudományok köttessenek bizonyos esztendőkhöz”, az encyclopaedikus tanfolyam (a gymnasium 9-dik osztályával azonos) 2-dik éve eltöröltetik; német és francia nyelv kötelezett tantárgyá lett. A jog a 4-dik

*) Midőn az ország nádora, 1805. július, meglátogatta a kollégiomot s a tanárkar neki bemutatott, kérdé „melyik Budai?” s midőn válaszul nyerte, hogy a kollégiom egyik jötevőjének Bátor Bánfinak temetésén van Kolozsvárt, ezt válaszolá ő fenségé: „illum voluisse videre. Est enim ille ubique notus.” A Budai által feltett tanrendszer megjelent nyomtatásban ivrében „Ratio Institutionis... per deputationem literariam Almosdini... elaborata...” Debrecini (Georg Csáthy) 1807. És kivonatosan mellékelve az egyházkerület 1859. augusztus 10. közgyűlésből a cs. kir. nm. Helytartósági osztályhoz terjesztett felirathoz, mely jegyzőkönyvi kivonat 1000 példányban nyomtatott volt ki és terjesztett szét, hogy a kormány tulzó beavatkozása felől kellőleg tájékoztatva legyen a közvélemény.

éves, a theologia az 5-dik éves deákoknak adaték elő. Ez volt a visszalépés kezdete.

A nyelvre nézve visszalépés mutatkozik: a tanárkari jegyzőkönyv latinul vezetett 1818—1822-ig, s csakis a debreczeni egyház és kollégium gondnoka beleegyezésével állították vissza a magyar vezetés; felülről, a helytartó tanácstól jött nyomás hatása alatt 1819. okt. 2. a kerületi gyűlés elrendelte, hogy „deák nyelven menjen minden felsőbb tudományoknak a tanítása és világozása.“ A tapasztalat azonban és a nemzeti szellem magasra lobogása a Széchenyi korszakban felgyújtá ujjal a régi tüzet s a kerület 1833. nov. 17. végezte „a nemzeti nyelven tanított tudományokban szembetűnőleg nagyobb előmenetelt mutatnak a tanulók, nehogy haladások a tudományokban akadályoztassék: kollégiumunkban, a hazai törvényeket kivéven, melyeknek nemzeti nyelvünkön tanítását még mostan többféle akadályok hátráltatják: minden egyéb tudományok magyarul tanittasanak s azokból a közvizsgálatok is hasonlóul tartassanak.“ Visszatértek a Domokos Lajos 1797-ki álláspontjára, az ingadozó aggodás, mi a nagy Sinaít is elfogta, midőn a magyar tannyelv behozatalakor ezt írta naplójába: „via ad barbariem“, — eloszlott mint köd, az új kor és nemzeti mivelttség haladásának termékenyítő sugárai előtt. Az iskolai bizonyítványok magyar nyelven kiállítása 1841-ben rendeltetik el, a kollégium pecsége is magyar körirattal láttatott el 1842-ben.

A tudományok terén is nagyobb mérvű fejlődés következett be. Cseh-Szombati József orvostudor az ásvány-, növény és vegytan számára tanszéket alapít s a 7-ik tanszékre megválasztott Kerekes Ferencz (1823—1850). Majd a neveléstan (8-ik tanszék) önálló tanítására teremtett alap, hozzá köttetvén a francia és németnyelv tanítása, s megválasztott első tanáru Zákány József (1825—1852). A derék Récei János bogoyoszlói ref. lelkipásztor és érmelléki esperes, 1829-ben vagyonát a magyar irodalmi tanszék megalapítására hagyja, a tanulók zöld selyemre nyomott üdvözlő verssel, a tanárok hálairattal, mit küldöttség nyujta neki át, tisztelték meg, s a 9-ik azaz magyar irodalmi tanszékre, melylyel a könyvtár igazgatóság köttetett össze, megválasztott Kallós Mózes (1831—1844), 1845-ben pedig az irodalom tanára Lugosi József. A bölcsészeti szak erősödése mellett lépést kellett tartani a többi szakoknak is, az egyházkerület felállította a 3-ik theologiai tanszéket (10-ik tanszék), s a

gyakorlati lelkészet tanárául megválasztotta Révész Bálintot (1844—1857); a 2-ik jogi tanszékre (11-dik tanszék) Búzás Pál 1849. nov. iktattatott be Szoboszlai Pap István superintendes lakásán, tekintettel az elnyomáskori nehéz időre. E jogtanszék alapját debreczeni senátor Sárói Szabó István vetette meg.

A nagyobb hatású tanárok között fel kell említeni Péczeli Józsefet, a ki, miután Budai Ezsaiás a dogmatikai tanszékre lépett át, (1808) s utóda csak néhány évig szolgált, a hellen, latin irodalom és világtörténelem tanítására választatott meg 1815. nov. 9. Dicsősége volt 34 éven át a tanintézetnek, halála után († 1849. máj. 23) annak jótévője nagyszerű alapítványival. Előadása igéző, figyelem lebilincselő és lelkesítő volt; a tanuló ifjúságot önmunkásságra vezette, az ő buzditására és hatására lépett fel először a debreczeni tanulótság irodalmi tere a „Lant“ emlék-kötetekben, Nagy Imre és Szilágyi István tanulók költői tehetsége az ország figyelmét vonta magára. (1840.)

Fenn és lenn szabadabb, de egyszersmind világiasabb szellem leng; 100 tanuló folyamodik 1841. máj. 12. a dolmány (toga) egyenruha eltörléséért; az 1842-iki iskola reform alkalmával csakugyan az eddig divatozott formaruha egyedül szószéki szolgálatban kivántatott meg. A szolgatanulók sorsa javíttatik, pedellusok állíttatnak elő. A tanulók olvasó- és önképző-társulatot alkotnak 1837, majd 1842-ben. Az 1823-ban még a színház és bál látogatása, kormány és város részéről szigorúan tilalmaztatott, lassanként enyhült a szigor, s 1841-ben széltére járják a színházat; sőt a joghallgatóknak táncvizsgálat tartására is megadatott az engedély a tevékeny Szücs István új jogtanár (1837—1857) felügyelete alatt 1841.

Az 1848-iki forradalom alatt másfél évig zárva volt a tanításra nézve a főiskola. Áttérünk a jelen vázolására, mely a forradalom utáni állapot képét tünteti elő, lévén azóta egy folytonosan s a régiekhez képest nagyobb szabásokban, fejlődő jelen az utóbbi 30 év.

A kollégium jelene.

Az 1549—1849-ig lefolyó 300 év alatt a kollégium eredete és emelkedése a kiállóbb pontokban vázoltatott, czélunkhoz képest a következő 30 év főbb eseményeinek érintésében, a mostani állapotra fejlődés képét adjuk, itt-ott háttérül megemlítjük az előzményeket, így

levén alaposabban érthető és méltányolható az újabb kor küzdelme, törekvése és vívmánya.

A protestánsok mindig féltékenyen őrzék iskolaügyi autonómiájukat, és imé! épen ez ellen intéztetett többrendbeli támadás az államkormány részéről, e támadás ellenében kifejtett erély volt szülő oka az újabb alkotásoknak, hozzájárulván természetesen a haladás iránti erős érzék, mely a protestantismus egyik éltető lelke. Az autonomia ellen a mult században is többször tétetett ostrom kísérlet. Báró Patachich Ádám váradi püspök, helytartótanácsi rendeletre (1763. aug. 16.) támaszkodva, ki is küldé embereit investigatiot tartani a kollegiom felett. A tanárkar kimutatta, hogy soha sem állt a kollégium r. kath. püspök felügyelete alatt, s a város felfolyamodása elhárítá a vést. Majd két királyi rendelet (edictum) intéztetett, egyik szerint (Studiorum systema 1776. aug. 12.) a felekezeti iskolák is országos directorok alá vétetnek, másik szerint az országos tanrendszer (Ratio educationis. 1777.) a prot. iskolákra is kiterjesztetik. Ez ellen, mivel az a vallásszabadságba ütközik, a tiszántuli kerület felszólalt. Ide járult a supplicationak (1765-ben) és legatióba járásnak (1784) betiltása. Tekintélyes küldöttség esedezett (1785. febr. 8) a királyi felség színe előtt, az akkor létező két főiskola (pataki és debreczeni) „állapotáért és boldogságaért.“ Csak is az 17^{90/91}-ki országgyűlés oldotta meg a függő kérdést a protestánsok javára.

És imé! 1849. után megújult az államkormány beavatkozása, kollegiomunk létele is kockán forgott, sőt pár izben nyilvánossági joga is elvétetett, de megint igazolódott a régi tétel „palma sub pondere crescit“. E főiskola ügyét Debreczen városa és ref. egyháza mellett és kívül, 800,000 lelket számláló kerület fedezte, s vette magára a megmentés, sőt felvirágoztatás fenséges munkáját. Az átmeneti idő megszülte a tett emberét Szoboszlai Pap István superintendens (1841—1855) s az udvarnál is kegyelt királyi tanácsos személyében, a ki a szirtek közt alázatos, látszólag félénk, de mégis tiszta és biztos öntudattal vezette át a tanügy hajóját, kezdetben dictatorképen erős de tapintatos kézzel intézkedvén.

A „forradalom fergetege“ elmulván, az időkhöz képest ujonnan szerkesztett iskolai törvényt Szoboszlai erősítette meg és hirdettette ki (1849. nov. 6), s legelőbb is a tanév megnyitásáról, az iskola megindításáról intézkedett. A lassan érkező tanulók kevés száma miatt (a

felsőbb tanulók a hat évi folyamán összesen csak 76-an valának, köztök 13 volt-honvéd), a megnyitó istentisztelet nov. 8-ra halasztott. Aranyi István hittanár (1821—1864) akkori igazgató, alkalomszerű beszédet intézett az ifjúsághoz a rajzteremben, miután az egész iskola épület és így az imaterem is, csak 1850. jan. 12-én adatott vissza. Báró Geringer országos főbiztos rendeletére az ideiglenes köz-igazgatási rendszer és bírósági szerkezet s perrendtartás tanítását Szoboszlai (1850. márcz. 29.) tantárgyul felvétette. Az elhalt vagy lemondott tanárok helyébe ideiglenes tanárokat nevezett ki. Ugyancsak báró Geringer (1850. decz. 31.) rendelete folytán az „1849. ápr. 14-ki rémületes időre emlékeztető minden nyomtatványt és iratot” megsemmisítettett, vagy mint a tanári jegyzőkönyvek lapjain látszik, olvashatlanná tétetett. Az iskola nyilvánossági jogának megőrzése céljából sietett Szoboszlai felhívni a tanárkart (1850. okt. 21): adna véleményyt, mikép alkalmazkodjék iskolánk a kormány által kiadott tantervhez, mikép lehetne az eddigi 6 latin és 2 bölcsészeti osztályt nyolcz osztályu gymnasiummá alakítani át, és a létező jogi szakot az 1850. okt. 4. kelt miniszteri rendelet értelmében önálló jogakademiává változtatni. A tanárkar az ily mélyen vágó újítást halasztani kívánta, pedig már 1851. végén tanulóinknak Váradra kellett átmenni érettségi vizsga tételre, s így tényleg megtámadtatott iskolánk létjoga és érvénye: a superintendens szűkkörű tanácskozmány megállapodása folytán (1851. nov. 9.) a jogi pályának két évi folyamán elkülönítését a hittanítól, majd a gymnasiumnak nyolcz osztályval szervezését kezrettil vitte.

Az alkotás órája elérkezett, a végzett theologusokból kikerülő 6 köztanító s egy-két segédtanár helyett állanlósított tanszékekre és szakemberekre van szükség, erre pedig pénzalap nincs, a százados főiskola veszélyben forog: Szoboszlai tehát kibocsátotta 1852. jan. 5. a kollégium átalakítására közadakozásra felhívó hatalmas főpásztori szöveget. Eggyesek, egyházak és testületek meghozták a tanügy oltárára áldozatukat. A megajánlt szép összegből a gymnasiumi alaphoz áttételt 10,223 frt toke és 5448 frt évi járadék: a jogakadémia alapjához pedig 30,240 forint. Az eredmény fényes volt és örvenletes, de drága áron, a jogi bölcsészeti szak felállításával. Milyen tehát a tanárkar véleménynyilvánítását hivatott fel, a felkívánt tanterv mellé megjegyezte (1852. máj. 12.) „mikép felekezetiünk körülhatárolásával s a főpásztori

szózáttal egybehangzólag, az ekép szervezendő debreczeni iskolát csak akkor tartandják főiskolának és protestánsnak is egyszersmind, ha ebben nemcsak általában a nyomatosb tudományos műveltségnek, hanem különösen a kétségkívül fenmaradandó hittani szaknak is köztudomás szerint egyedüli élettere a bölcséleti szak, — melynek létrehozásában a hitfelekezet évek hosszú során át oly buzgón fáradozott — el nem metszetik.“

A debreczeni akadémiai tanárkar még egy kísérletet tett, nem ugyan a németországi eredetű nyolcz osztályu gymnasiumnak a kormány által közzé tett „Tervezet“ (Entwurf) szerinti megalkotása ellen, ez már feltartóztatlanul közeledett s vagy engedni kellett, ezt akarta Szoboszlai, vagy a nyilvánági jog elvesztésével kitenni az iskolát az elnéptelenedésnek, ez a szülék érdekébe is ütközött, — hanem a bölcsészeti szak lehető megmentésére, ezért a tanárkar egy hatalmas emlékirattal*) járult az 1852. jan. 28-iki kerületi gyűlés elé, ebből idézünk pár tételt : „A mi iskoláinknak, melyet őseink sok gondnal s áldozatokkal alapítottak s tartottak fen időről időre mind eddig, ha eredeti rendeltetésétől eltérni nem akar, nemcsak nyilvánosnak, hanem protestáns főiskolának is kell lennie egyszersmind“ Továbbá „Bölcséleti szak nélkül a tudományok mezején gondolkozó, alapos ítéletű, oknyomozó értelem nem születik, az e tulajdonok nélküli theologus pedig protestáns theologus a szó valódi nemesb értelmében soha nem lehet, miből önkényt foly, mikép e két szak fentartása prot. főiskolánknak nélkülözhetlen életfeltétele.“

De az egyházkerület a jelen szükségletnek hódolván, megrendelte mind a jogakadémia, mind a gymnasium felállítását, fegyelmi törvények készítését, a tanév kezdetét október 1-re tette át. A 8 osztályu gymnasium 1853-ban megnyitott Kovács Pál állandó igazgatósága alatt, a 12 tanár megválasztott. Ezzel egy új, önálló intézet létesült a kollégiom kebelében, függetlenül az akadémiai igazgatóságtól. Jöttek aztán a sérelmes rendeletek, egy két tantárgy németül tanítása is megkezdett, a gymnasium a nagyváradi cs. k. kerületi iskolai hatóság alá rendeltetett, a tanároknak a teljes és állszakál viselése is eltiltatt; a tankönyvek megállapítottak, némelyek betiltattak stb.

A német rendszerrel nehezen barátkozott meg a kerület szelleme,

*) Veesei József bölcsészeti tanár tollából folyt.

a szabadabb mozgás korában 1861. október 1-én tartott egyházkerületi közgyűlés még azon tanévre 6 osztályúvá változtatta a gymnasiumot, de természetesen a hazai más iskolákkal kapcsolat miatt, a tantárgyak lényeges felosztása nem változhatott a régire, a bölcsészeti névleges szakba beékeltetett az érettségi vizsga; hullámzó ingadozások után az egyházkerület 1873. áprili közgyűlésén ismét visszatért a 8 osztályú gymnasiumhoz, így áll ma is. Ha a 7. és 8-ik osztályú tanulók számát együtt tekintjük — tekintve hogy a vidéki iskolákból ma is ez osztályokba lépnek legtöbben, — az utolsó 8 vagy 9 évtized alatt hullámlás igen, de lényeges emelkedés vagy hanyatlás nem tűnik ki, a mi azt mutatja, ma is ép oly szükségét pótol iskolánk, mint ez előtt. A gymnasium két felső osztályaiba járó tanulók száma volt 1794-ben 164; 1799-ben 150; 1801-ben 220; 1853-ban 98; 1864-ben 203; 1880-ban 185.

A Szoboszlai-féle reform másik része az önálló jogakadémia két éves tanfolyammal, négy jogtanárral ellátva, egy állandó igazgató alatt, mind ez állami mintára. A már létezett két jogi tanszék mellé két új jogi tanszék rendszeresítették, Szücs István és Buzás Pál mellé Tóth István (1853) és Kallós Lajos (1854) megválasztottak. De az új jogakadémia 1856-ban megszűnt, nyilvánosságától megfosztatott az államkormány által; az autonomia érzése és tudata Szoboszlai halála (1855. aug. 11.) után mindig jobban ébredve, az egyházkerület nem akarta a nagyvárad kerületi Helytartósági osztály minden kívánalmait, nevezetesen a német nyelven tanítás megkezdését stb. rabszolgailag teljesíteni, sem tűrni a tulkapó beavatkozásokat, inkább tűrte a jogakadémia elnémulását, semmint önkényt fel adta volna önkormányzati jogának utolsó árnyékát is. — Egy jogtanár (Tóth István) meghalt, Szücs István kineveztetett a nagyvárad kerületbe iskola felügyelővé, a megmaradt két jogtanár Buzás Pál — egyszersmind kollégiumi levéltárnok — és Kallós Lajos a theológiába olvadt bölcsészeti szakban adtak elő jogi tantárgyakat, várva nemes türelemmel a jobb időkre, a jog feltámadására.

Az osztrák miniszterium által leküldött egyház szervezeti törvényterv ellen 3 egyházkerület (köztök a tiszántuli) előkelő férfiai, mint küldöttség, a királyi felség előtt oda nyilatkoztak, hogy egyházunk törvényes jogai felett az egyetemes egyház zsinatja rendelkezhetik, kérik ennek előzőleg összehívását; továbbá, nekik hitelveik szerint

az iskolát az egyháztól elválasztani nem szabad „önrendelkezésünk alatt álló iskolák nélkül egyházügyünk töve metszett fához hasonló.” A küldöttség 1857. ápril 20. terjesztette be kérelmét; a tiszántuli kerület kormányzó férfiai akkor már Balogh Péter helyettes superintendens, Tisza Kálmán, Vályi János, Lónyai Menyhért segédgondnok, Benedek Lajos esperes és Révész Bálint főjegyző, valának. Az iskolaügy minden ponton mozgattatott, maga a kerületi gyűlés (1857. aug. 5.) az akadémia tantervét kívánván változtatni, a főiskolának e 3 eszmét tüzi elébe: intellectualizmus, nationalismus, confessio. Midőn pedig az egykori jogtanár (Sz. I.), kinevezett országos iskola tanácsos, pontokban követelt hivatalos felvilágosítást a felállított tanítóképezdéről, a kerületi gyűlés (1858. ápr. 15.) iskolánk ügyébe való e kormányi beavatkozást sérelmesnek nyilvánította, s végezte, hogy püspök és tanárkar jövőre — a kerület meghallgatása nélkül — segédkezet ne nyujtsanak az ily beavatkozásoknál. A Patens visszavétele után 1861-ben megint felállított a jogakadémia két évi tanfolyammal, 1864-ben a 3-ik évi tanfolyam is. Végre a vallás s közoktatási miniszterium 1874. máj. 19. közzétett jogakadémiai szabályzatát vette mintául a kerület, s 1875. áprili végzése által felállította a teljes jog és államtudományi kart 6 rendes jogtanár és 3 bölcsészetszaki tanár működése mellett. Ez áldozatokat igényelt. Az eddigi 3 jogi tanszék mellé Debreczen városa alapított egy jogi tanszéket (1875. jul.); a Szártori alapítványból fedezteték a másik két tanszék költsége. Szept. 15. és 16, 1875-ben ritka ünnepélynek volt szemtanuja a kollégiomi imaterem, t. i. ujonnan választott négy jogtanár u. m. Kőrösi Sándor, Liszka Nándor, Dr. Kovács Sándor és Kassai Sámuel egyszerre igtattattak be székfoglaló beszéd tartás után hivatalaikba. Az ő és régibb kartársaik Buzás Pál és Kallós Lajos közreműködésével, azóta a jogakadémia emelkedik erőben. A tanulók száma az utolsó öt évről ez: joghallgató volt 1876-ban 124, 1877-ben 130, 1878-ban 125, 1879-ben 132, és 1880-ban 117. Az 18⁸⁰/₈₁-ik tanévben első alapvizsgát tett 31, második alapvizsgát 27, államtudományi államvizsgát 24, jogtudományi államvizsgát 22.

A kollégium fejlődését ékesszólón bizonyítják a tanszékek számai, 1800-ban az első, 1845-ben a második, 1853-ban a harmadik, 1875-ben a 4-ik, 5-ik és 6-ik jogi tanszék alapított s töltetett be. A jogakadémiai teljes kar felállítása évében fejtegette Kallós Lajos

jogtanár alaposan „a protestáns jogtanintézetek fontosságát Magyarországon“, czáfolhatlanul mondja e cikksorozatában: „Eltekintve mindentől, ha az állam jogtanintézeteiben minden feltalálható volna is nem ébreszthetik fel azok azon buzgóságot, azon tiszta, önzetlen szeretetet a protestáns ifjak kebelében vallásuk, egyházok és iskolájok iránt, mikkel bírnak azok, kik teljes kiképzettésüket és így jogtanulmányaikban való ismereteiket is protestáns tanintézetekben nyerték.“ (Evangyéliomi Protestáns Lap. 1875. 127. l.)

A szép fejlődés során az ősi bölcsészet-hittani főiskolából egy új és fontos szakintézet is önállóvá lett, és ez a tanítóképezde. A neveléstan előadása 1798-ban az elemi osztályokra felügyelő tanárra bízott; a tanító jelöltek szó- és írásbeli vizsga tétele után nevezettek ki, ugyszinte a vidéki rectoriákra menni akarók (1816); a neveléstan tanszék felállításával 1825-ben, s azon szabály kimondásával „a ki a neveléstant nem hallgatja, rektóriára és praeceptóriára nem fog bocsáttatni“, vettetett meg a tanítóképezde első alapja. Rendszeresebb képezde az egyházkerület által a forradalom után állítottott, Balogh P. superintendens nyitván azt meg ünnepélyesen 1856. márcz. 4. A teljes felszerelés, 3 évi tanfolyammal, Joó István állandó igazgatóvá választásakor 1873. okt. 12. hajtatott végre, s azóta kollégiumunk ez új tanága, mint önálló szakintézet, folyvást virulásban van 3 rendes tanszékkel.

A theologiai vagy hittani szak a kollégium ősi anyatörzse, — melyről a többi tanágak mintegy töről kihajtottak — magosabb fejlődését szinte a XIX. század folyamán érte el. Jelesbnél jelesebb hittanárainak lánczolata felnyulik a XVI. századig, ők voltak az európai egyházi tudományos műveltség közvetítői, csatornái, egytől egyig a külföldi híres egyetemeken képeztettek, s többen közülök a külföldi egyetemek tiszteletét vívták ki. Ez intézet látta el tanárokkal és lelkipásztorokkal az egyházakat és iskolákat, 1589-től 1660-ig több mint 140 esperest szolgáltatott a debreczeni kollégium a protestáns egyháznak. Tanáraiból váltak be a tehetségesebb superintendensek. A debreczeni egyháztanácshoz 1778-ban terjesztett jelentésben mondja az akkori tanárkar: „Magyarországból külföldre kiment minden ifjak közt legkészsültebbeknek találtattak a debreczeniek, erről hiteles bizonyítványok mostanság is jöttek.“

A Szoboszlai alatti új rendezet alkalmával a hittani pálya 4 évre terjesztett, bele olvasztatván a létező bölcsészeti tantárgyak; az

eddig közvizsgák helyébe szigorlat, külön szabályzattal, hozatott be 1852. febr. 9. Hittanárok valának Aranyi István, Révész Bálint és Menyhárt János; bölcsészetszaki tanárok pedig Vecsei József (1836—1855), Lugosi József, Dr. Török József, Thót Ferencz, Csányi Dániel, Veres László (1852—1872), tehát 9 tanerő. Negyedik theologiai tanszék is tervezetett már 1856-ban, de csak 1866-ban rendszeresített az egyháztörténelem és magyar prot. egyháztörténelem mivélésére s ez volt a 14-ik tanszék az akadémiában. — Az utóbbi öt évről így állt a hittanulók száma: 1876-ban 121; 1877-ben 124; 1878-ban 124; 1879-ben 126; 1880-ban 140.

Az egész akadémián, felsőbb tanulók hittani, bölcsészeti és jogi tanfolyamain működött $18\frac{8}{10}$ tanévben 16 rendes és 5 rendkívüli, segédtanár, u. m. a theológiában 4 rendes és 2 docens; a jogiban 6 rendes, a bölcsészetiiben 6 rendes és 3 rendkívüli tanár; az akadémiái tanulók összes száma volt 257; 1879-ben 258; 1878-ban 249; 1877-ben 254; 1876-ban 245. Ha tekintjük az akadémia népességét, hozzá adván a legujabb korból a VII. és VIII. osztálybeli gymnasiumi tanulók számát, kik hajdan az akadémiához tartoztak, úgy találjuk: volt az akadémiának hallgatója 1765-ben 368, 1794-ben 373, 1801-ben 487, 1870-ben 458 és 1880-ban 411, s így az utóbbi 120 év alatt épen nem hanyatlott, sőt mindig hasonló szükségletnek felelt meg ez ős tanintézet.

Nemcsak szellemi, de anyagi téren is gyarapodás fokán szemlélhetjük a tanintézetet. Az alapítók, tetteleges pártolók szakadatlan sorban nőnek, 1760-tól fogva 1835-ig több mint 74 alapító gazdagítá a tanintézet pénzerejét, s ily, sőt nagyobb mérvben halad ez azóta is. A kollégiom pénztökéje 1745-ben alig 10,000 rhénes forintot tett, 1788-ban 100,000 forintra nőtt, azóta megtizszereződött. A tanárok fizetése 1775-ben 333 forintot tett; 1828-ban 690 frtra emeltetett, legujabban a készpénzfizetés 1400 forint.*)

A külső, az épület, nagy átalakuláson ment át, a tudomány palotájává lett. Az első épület (schola tota) egészen leégett 1564-ben; négyszögletüvé teljesen felépítettetett 1662—68-ban; 1802-ben leégett

*) A tanári nyug- és gyámintézet eredete is a legujabb kor vívmánya, a végleges módosítást és megerősítést 1875. jul. adta reá az egyházherület, a nyugalmazott tanár 400—800 forintot, özvegye vagy árvái 300—600 forint díjra tarthatnak igényt 10—30 évi szolgálat után. Alaptökéje ma 97,723 frt.

a homlok vagy déli oldal, a kár 26,412 frtra becsültetett, felépítettett „a magyarországi helvét hitvallásnak adakozásából“, a város járulván 200,000 téglával; kezdetett 1803, bevégeztetett 1816. Ez épület áll ma is, ebben van az anyakönyvtár, akadémiai tanterem, énekerem, s a közhasználatnak 1826. febr. 5. átadott imaterem (oratorium), mely a kollégium nagy aulájául is szolgál ünnepélyes alkalmakkor. Ebbe az orgona 1830-ban állítottatott fel. A több mint 200 éves régi kollégium észak, kelet és nyugoti oldala nagy és diszes négyszögre 10 év előtt épült, ünnepélylyel tétetvén le 1870. máj. 5. alapköve, s a bensőben is megújodott, önálló szaktanfolyamokat méltóan foglalja kebelében; a kész épületbe 1873-ban költöztek be a múzsák. Ez újabb épületrészben vannak a kerületi és kollégiumi levéltár külön-külön; a nagy díszterem, melyben az alkotmányozó zsinat tartatott; az akadémiai gyűlésterem; a muzeumok, physical nagy tanterem mellékszobáival, szereivel; a hivatalok, s a benlakásra rendelt szobák, sőt ideiglenesen itt van elhelyezve a városi reáliskola; itt vannak tantermei a gymnasiumnak, képezdének és elemi osztályoknak. Az épület kiadási költsége az eredetileg tervelt 160,000 forintot jóval túlhaladta; Debreczen városa nemeslelkűleg 1.500,000 téglát adott az új épülethez; az egyházmegyék ajánlataikból 1878-ig befizettek 88,882 frtot; az ezüst sorsjáték tiszta eredménye 34,783 frt volt. — A mult tanévben benlakást nyert 273 tanuló, u. m. akadémiai tanuló 70, gymnasiumi 134, képezdei 69; 1803-ban volt benlakó tanuló 302, épen mint 1874-ben.

A protestáns iskolák egyik fentartó eleme a jótétemények, alapítványok, ezeknek segélyével volt lehető 300 éven át sok, a szegénység és nyomor elborító pora miatt különben örökre homályban maradt szívnek és elmének kifényesedése s értékesülése. A ki e jótéteményektől megfosztaná az iskolát, életerének egyikét metszené el; innen van, hogy ez oldalról mindig és bárki iránt érzékeny volt a tanulótság is; midőn 1626-ban maga az akkori főpatronus a város, a templomépítésre lefogott némi jövedelmet a diákságtól, ez felkelt s itt akará hagyni az iskolát. Mikor a supplicatio és legatio, két rendbéli jótétemény betiltatott a kormány által, az egész protestáns status, élén világi előkelőink, mindent megmozgattak a tilalom visszavonására, Gróf Teleki József fogalmazta a szép feliratot a két főiskola megmaradhatása érdekében. Hogy a supplicatio (kéregetés) mily

segélyül vólt, megtetszik ez adatból: 1803-ban a „canicularis supplicatio“-ból bejött 2322 frt 55 $\frac{1}{2}$ kr; ebből a helybeli egyháztanács rendelkezése szerint 1322 frt 35 kr a kollégium pénztárába tétetett, 1000 forint a diákok közt osztatott szét, tehát a nyári segélykéréstől elütetés majdnem 40,000 forint tőke elvonását képviselte volna akkor. Ma, a körülmények változtával e jövedelem csökkent, 1878-ban bejött 477 frt 30 kr, levonván a gyűjtő tanulókat illető $\frac{1}{5}$ rész, a pénztárba folyt 388 frt 84 kr. — Rendesen 14—15 tanuló szokott a vidéki kéregetésre kibocsáttatni. Az ünnep-követség áll most is teljes erejében, abból a szószéki gyakorlat mellett kellemes kirándulás, üdülés, és anyagi segély is háromlik az ünnep követekre (legatus), 1880-ban karácsonkor 155, (ezekből 124 theologus), 1881-ben husvétkor 157, pünkösztkor 152 felsőbb tanuló ment ünnep követségbe; a legátusok utján husvét alkalmával a kollégium részére befolyt 187 $\frac{8}{9}$ -ben 130 frt 92 kr; a más két ünnepen a főiskolai szénior részére 368 frt 63 kr. A 3 ünnepkövetség jövedelme 80,000 forint tőkének felel meg. — A helybeli városi segélykérés (helybeli supplicatio) 1880-ban eredményezett 651 forint 34 krt; ezen kívül terményben 120 köből kétszeres életet, 19 köből csöstengerit, 1235 kötés tengerit. A városi lakosok házanként minden évben megkerestetnek, s a buzgóság soha nem csökken, ugyanis 1874-ben bejött készpénz 768 forint 76 kr; 1859-ben 344 frt 71 kr; 1854-ben 490 frt 24 kr.

Másik fontos jótétemény a tápintézet (Convictus), régen alumnium; 1790-ben 168 alumnus, azaz koszttal ellátott tanuló vólt; 1802-ben 178; 1874-ben a tápintézetben részesült 125 tanuló, ebből 40 díjmentesen, 85 pótdíj fizetés mellett és 32 szegény felszolgáló tanuló, tehát összesen 158; 18 $\frac{80}{81}$ -ik évben akadémiai tanuló 62, gymnasiumi 100, képezdész 53, összesen 215. — A régi alumnium alapítványok egybeolvasztva képezik a kéregetésből és pótdíjból nyert bevétellel együtt a tápintézet alapját; az 1869-ik évi pénztárnoki kimutatás szerint a tápintézetre 7616 frt 85 kr adatott ki, a szolganulók pénztárából pedig kenyérre 1255 frt 62 kr. (Révész: Figyelmező. 1870. 597. l.)

Ösztön és jutalom (pályadíj) díjul kiosztatott az akadémiában 26 czim alatt 18 $\frac{79}{80}$ -ban 3795 frt 36 kr papírpénzben, 24 forint ezüstben, 200 frank aranyban, 42 frt könyvben; — a gymnasiumban pedig kiadatott 3690 forint. Így a kegyes alapítványokból évenként

nyolczadfélezer forint összeg nyújtatik a főiskola növendékeinek segélyül ösztöndíj alakban és pályadíjképen.

Gyűjtemények. A) A kollégiomi levéltár rendszeres eredete 1760-ra tehető, mikor szept. 17. Sinai Miklós tanárra bízott a kollégiomi okiratokat megőrizni s az aktákat folytatni. Jelenleg (1850 óta) levéltárnok Buzás Pál jogtanár. B) Anyakönyvtár. A könyvtárnak ajándékozta Micskei Istvánné szép könyvtárát 1631-ben; könyvtárnok 1650 óta a szénior volt. A könyvtár új helyisége 1750-ben felépült s úgy alkalmaztatott, hogy a tanulók is hetenkint kétszer használhassák; 1760-ban könyvtárigazgató Sinai Miklós tanár; 1797-ben rendes könyvtárnok, alkönyvtárnok és őr, tehát 3 hivatalnok választatott; 1793—1799-ig 3467 frt 56 kr. fordítottatott könyvvásárlásra. Újabb korban könyvtár-igazgatók valának: Lugossy József, Imre Sándor, jelenleg Géresi Kálmán tanár. A könyvtár rendezése a főszakosztályok szerint, a kerület tetemes áldozatával több év folytán, bevégeztetett 1874-ben, akkor állománya volt 24,648 mű: 43,320 kötet; 188 $\frac{1}{2}$ -ben pedig: 26,856 mű, 53,647 kötet és kézirat. Szaporodik évenként ajándékozásokból és 1000 frt évi rendelkezésre álló jövedelemből, tehát minden 10 évben legalább is 10,000 firttal nő a könyvtár értéke. Két szárnyu nagy termét, melyet karzat fut körül, a nevezetesebb jótévők, tanárok és főemberek arczképei diszesítik. Az 18 $\frac{79}{80}$ -dik tanévben 149 akadémiai tanuló 465 drb tudományos könyvet vett ki olvasás végett az anyakönyvtárból. C) Az anyakönyvtárban van elhelyezve a régi pénz- és érem-gyűjtemény, mely a mult század közepén kezdetett, 8855 drból állt a legutóbbi (18 $\frac{79}{80}$.) kimutatás szerint. D) A természetrajzi muzeum, szinte a mult században kezdetett. Két tanár (1798.) az egyház tanács költségén küldetett ki Biharmegye déli részén természetrajzi tárgyak gyűjtésére; 1874-ben helyeztetett át az új épületbe két nagy terembe, egyikben van az ásvány-, másikban az állat- és növény-gyűjtemény; 1878-ban gazdagodott a Szőnyi-féle ásvány-gyűjteménnyel és szakkönyvtárral, melyet a nagylelkű tudós a kollégiomnak hagyományozott. Ennek rendezése Kovács János szaktanár vezetése alatt 1879-re általában bevégeztetett, a Szőnyi-féle nagy gyűjteményben van 412 ásvány faj 5409 drb, a kisebb gyűjteményben 43 ásvány faj; ugyanekkor egy állandó muzeumi bizottság felügyelete alá helyeztetett, melynek elnöke Dr. Török József tanár. E) A természettani

muzeum vagy szertár. Eredete Lisznyai Pál (1681—1695.) és Maróthi György korára vihető vissza; Hatvani alatt gyarapodott; Sárvári Pál alatt 1799. jan. 14-én a tanárkar végezte, hogy „a physicum muzeumba hozatandó instrumentumok“ . . . a tanárkari gyűlés által rendeltessenek meg. A szertár 187¹/₅-ben, a vegy- és mértani eszközökön kívül, 343 drbból állt; 187⁵/₆-ban 60 drb eszközzel szaporodott, 1200 frt értékben; évenkénti gyarapítására a Szártóry alapból 500 frt áll rendelkezésére; 187⁸/₉-ben állandó természettani szertári bizottság felügyelete alatt áll, elnöke Osterlamm Ernő tanár; a leltár is elkészült. E szertár öre Nagy Pál a physica tanára. F) Legújában külön szobába helyeztetett a régiségi muzeum, mely a Kempf-féle, tőle megvásárolt, ausztriai népműgyűjteménnyel nyert újában bővülést.

Tanulói egyesületek. Egyik legrégebbi egyesület volt a „Tüzoltó Társaság“, több mint 100 éves fenállása után 1880. májusban, megtartván a nagy erdőn páratlan rendezetű majálisát, végkép feloszlott a városi önkéntes tűzoltó társulat kebelébe beolvadni nem akarván. Az énekkar (Cantus) első szervezője Maróthi tanár volt, a ki először Dávid zsoltárait négyes hangra téve, kiadta a hármóniás könyvet, és a művészebb éneklést meghonosítá, ennek ápolására szervezte az énekkart 1740. körül; 1753-ban Varjas János hittanár tétetett a kantus elnökévé és felügyelőjévé. 188⁰/₁-ben volt 60 tagja. Minden ünnepélyes alkalomkor, gyász vagy öröm okozta legyen bár, hol az érzelem mintegy fokozva áradoz, hallatta szivhez szóló énekeit. Pénzalapja 1827-ben kezdődik, jelenleg 8000 frtot halad. Ikertestvére a zenekar 17 taggal; legújában 1873-ban alakult újra meg. — A felsőbb tanulók olvasó-egyesülete 1834-ben alakult, de még azon évben a tanárkar beszüntette, mert tudta nélkül szervezte magát; 1837-ben szabályosan kérvén a megerősítést, november 11-én megnyerte, maga választá könyvtárnokát; Révész Bálint akkori contrascriba elnöklete alatt 1841-ben szép virágzásnak indult, 1843-ban önképző társulatot is csatolt maga mellé ez „egyesület“; 1845-ben társalgási termet nyert a kollégiomban. A forradalom után Lugossi József tanár hatására 1851-ben újra éledt, azóta folyvást hasznosan fenáll; 188⁰/₁-ben volt 230 tagja; könyvtára 1500 kötetet halad, könyvforgalom évenként 5400-ra megy; évi bevétele néha 6—700 forintot ér el. Vele rokon a „magyar irodalmi önképző társulat“,

1850. június 6. ülte meg 40 éves fenállása emlékét; a forradalom után csak 1857-ben kezdhetette meg ujolag működését. tagjainak száma 70, a szavlati szakosztályé 60. Alaptőkéje 1151 frt. A hittanszaki önképző társulat, mint szakegylet, alakult 1869-ben. volt a mult évben 93 tagja, elnökét maga választja a hittanulók közül. értekezések olvasása, szónoklati gyakorlatok, vitaülések rendezése, pályadíjak tűzése esnek munkakörébe. Előbb könyomatolt, 3 év óta nyomtatott „Közlönyt” ad ki munkásságának tükréül; megtartotta 1876-ban a gályarabságból szabadulás 200 éves, és 1872-ben Méliusz reformátor 3 százados emlék-ünnepélyét. A jogász önképző kör 1875. nov. 30-án alapított, hasonló szakcélra, mint a theologusok köre. A jogász segélyező egylet már 1870-ben működött, tagjainak száma 115; vagyona immár a 6000 forintot érte el; szegény jogtanulóknak kiosztott 412 frtot. A hittanhallgatók segélyegylete 1877. okt. 6. vette kezdetét 300 frt aláírással; a felosztott tüzöltő társulat pénztőkéjéből (1500 frt) arányos és tekintélyes összeggel emelkedett pénzereje. A gyorsíró egylet 1877 óta kisebb körben munkálkodik, az akadémiai hallgatók közül 8 tagja volt.

Mindazon óra, mit a különböző egyletekben eltölt a tanuló, egy vagy más tekintetben el nem veszett; a tanulás öntudatát, munkakedvét emeli és erősíti, a közélet terére lépésben edzi, a művelődést előmozdítja s nemes tevékenységre buzdít, a tehetségeket és hajlamokat az önkénytes választás folytán kifejti és megismerteti. Üdvös intézkedés, hogy mindenik egylet felett egy-egy felügyelő tanár vezető gondossága őrökdi.

Futólag felemlítjük az utolsó évtized alatti némely reformokat, melyek a beléletre vonatkoznak. 1876 óta az akadémiai összes tanfolyamok működéséről évkönyv adatik ki. — Az ősi contrascribai hivatal (főleg a benlakók közti rend fentartása volt rendeltetése) 1875-ben megszüntettetett, s helyébe a háznagy állandó hivatalnokként állított, a szénior és contrascribai teendők legnagyobb részét öleli fel hatáskörébe. A széniorság évesre változtatott; főleg a templomi szolgálatokra való felügyelet a teendője; 1000 forint ösztöndíjjal külföldi egyetemek látogatására köteleztetik; 1870 óta magyar nyelven tartott értekezéssel foglalja el hivatalát a tanév elején. A széniori hivatal egy idős a kollégium életével. A szolga tanulók neve „szegény tanulók” nevével cseréltetett fel 1878-ban, s külön tanár felügyelete

alatt állanak. Az 1873. okt. 1-én megerősített új iskolai törvény életbe léptette a tanulók tanszabadságát, maguk választhatván a hallgatandó tárgyakat. A szószéki szolgálatban hivatalos ruhául begombolt Attila fogadtatott el. A börtönbüntetés eltörültetett. A templomba járás erkölcsi kötelességül van fenhagyva, kényszer alkalmazása nélkül. Az évi közvizsga-rendszer is elenyészett. Általában a tanulók szabadabb mozgásának sok tér nyitott. A maguk közötti viszályok elintézésére mind a hit-, mind a joghallgatók részére külön „becsületszék“ szerveztetett.

A főiskola összes intézeteiben működő tanerők száma: 28 rendes, 9 segéd vagy melléktanár, tanító 7, összesen 44 tanár és tanító. A kollégium épületében tanult 188¹/₁-ben összesen 1556 tanuló, u. m. az akadémiában 257; a gymnasiumban 742; a képezdőben 92; az elemi osztályokban 465. Ugyanezen négy szakban a kis és nagy tanulók létszáma tett 1834-ben 1920-at.

A tudomány mivelése és fejlesztése, a jellem nemesítése, vallásosság ápolása a kollégium főmissiója, a magyar haza és a magyar protestántismus javára. Haladj! fejlődjél, mint eddig szerencséd volt, ős tanintézet! legyenek nagy kormányzóid, nagy tanáraid, nagylelkű pártfogóid és nagyra törekvő tanulóid! Előre az Isten nevében! „Van Debreczennek valami helyhez kötött (topicus) hatalma, melynek akaratlanul hódol mindenik magyar református ember; van Debreczennek egyháztörténeti multja, melynek számai elágaznak az egész magyar református egyház földében; volt és van saját iránya, mely mint a tejut a csillagos égen, szélesebb, keskenyebb, világosabb, homályosabb iveretben átfutja a magyar református egyház kiterjesztett erősségét; vannak érdemei, szenvedései, áldozatai, melyeket felmutathat a világ előtt; voltak, vannak egyházi és világi emberei, nagy férfiai, kik a nagy Méliusz Péterrel kezét fogva, mint egy sziklalánczolat nyulnak végig és tartják egymást korunkig.“ (Dobos János cikkéből „Protest. egyh. s isk. Lap“ 1859. év 164. l.)

Balogh Ferencz.

VI. SZAKASZ.

Irodalom, színészet, könyvtárak.

I.

Debreczen irodalom-történetének rövid átnézete.

A tizenhatodik és tizenhetedik század.

A 16-ik század közepétől fogva, midőn a reformáció gyors terjedésével, ennek oltalma alatt és első sorban ennek szolgálatában nemzeti műveltségünknek egy új korszaka kezdett kifejlődni, Debreczen az alföldi magyarság és a nagy Tiszavidék szellemi mozgalmainak megszakitás nélkül központja volt, és ezen vidékre nézve azon szerepet vitte, a melyet Erdélyre nézve Kolosvár. Ez utóbbi helyen a fejedelmi udvar és annak minden fénye, a Bethlenek, Rákócziak és Apafiak által a tudományok iránt tanusított minden áldozatkészség alig tett többet és alig tud nagyobb culturalis eredményt felmutatni a 16 és 17-ik században, mint Debreczenben e városnak és a reform. egyháznak a protestantismus és a nemzeti irodalom iránt szintén minden áldozatra kész polgárai és hívei, támogatva a vidék buzgalmától, de attól felül nem mulva. Ha a két város nyomdai termékeinek számát a Szabó Károly „Régi magyar Könyvtára“ adatai nyomán összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy a 16-ik században Kolosvárott, melynek nyomdája 1550-től kezdve működik, és Debreczenben, hol 1560-ban jelent meg az első magyar nyomtatvány, épen egyenlő számú magyar nyelvű nyomtatott könyv jelent meg, mindenik helyen 101, míg a 17-ik században Debreczenben 152, Kolosvártt 181. A 16-ik században megjelent magyar nyomtatványok száma összesen 371 lévén, láthatjuk, hogy e számnak több mint felét e két város állította ki.

Debreczen mindjárt kezdetben belátta a nyomdászat roppant fontosságát. 1560—62-ig csak a Huszár Gál reformátor és kassai

bujdosó pap magán nyomdája működött Debreczenben, de már 1563-tól kezdve különböző nyomdászok kezében a város pártfogása alatt volt és van jelenleg is a városi nyomda. Igaz, hogy e nyomda nagy részben még a 16. és 17-ik században a felekezeti érdekeinek szolgált közvetlenül, de közvetve az összes nemzeti culturának is.

Méliusz Péter debreczeni pap által egyrészt, másrészt Dávid Ferencz által Debreczen és Kolosvár lettek fő szellemi központjai azon nagy vallási és irodalmi küzdelemnek, mely a protestantismus és az unitarismus közt kifejtett, és nagyrészt magyar nyelven folyt. A debreczeni irodalom és nyomda első termékei (a Huszár Gál által 1560-ban nyomtatott és csak cziméről ismeretes zoltárkönyvet leszámítva) a Méliusz Péter művei, ki 1561-ben két, 1562-ben ismét három magyar művet nyomtatott ki Debreczenben, mind vallásos tartalmu és jó részben a főnebbi vitára vonatkozókat, melyek közül a második a „Döbrötzeni Tanácznak“ van ajánlva. A hatodik nyomtatott magyar mű Károli Gáspáré 1563-ban, ki 27 évvel később adta ki Visolyban azon első teljes biblia fordítást, melyet a magyar protestantismus ma is használ.

De nemcsak vallásos tartalmu művek jelentek itt meg, hanem világiak is. 1565-ben jelent meg a debreczeni nyomdának ez idő tájról legesinosabb terméke, a Veres Balázs-féle első magyar fordítása Verböczynek, Magyar Decretum czimvel. Itt láttak napvilágot 1574-től kezdve azon verses historiák, melyek a vallásos könyvek mellett a 16-ik század közönségének annyira kedves olvasmányát képezték, Toldi Miklós, Hunyadi János, Bánk bánnak magyar tárgyu, Xerxes, Astyages, Tankréd, Voltér királynak, a vitéz Francesconak „szép“ és „igen szép“ historiái, mindenik több kiadásban; itt 1577-ben az első Arithmetica magyar nyelven. Itt jelent meg 1590-ben első ízben a 16-ik század leghasználtabb latin-magyar iskolai szótára a Szikszai Fabricius Bazilé, melynek 7 ismert kiadása közül 5 debreczeni nyomtatás. Kalendárium-irodalma, a mint némely nyomdászati jelekből következtetni lehet, már Méliusz korában volt, és — bár a példányok egy része a könyvészetből teljesen kipusztult — a 16. és 17-ik században szép folytonosságot mutat fel. — És nemcsak nyomtatási helye volt Debreczen ezen műveknek, hanem szerzőiknek is nagy részben kiképezője azon főiskola által, mely benne virágzott, és azon központi helyzet által, melyet elfoglalt.

Ezen főiskolának a 17-ik században mindig gyarapodtával mind nagyobb központja lőn Debreczen a magyarországi protestantismusnak, s ezzel együtt a szellemi és irodalmi életnek. Azon ellenhatás, melyet a catholicismus a 17-ik században kifejtett a protestantismus ellenében, a dunántuli és dunamelléki részeken tette hódításait, az Erdélyre támaszkodó magyar alföldön alig. Midőn e század második felében a Rákóczi család hitváltoztatása a felső-tiszai protestáns cultura erődjét Sáros-Patakot, a török hódítás pedig Nagy-Váradot megingatta, Debreczen fontossága mindig emelkedett. A sáros-pataki üldözött iskola tanárainak és vidéke bujdosó papjainak bujdosásuk idején menhelyet adott, a n.-váradi iskola megmaradt töredékei pedig egyenesen főiskolánkba olvadtak. Debreczen városa és egyháza még azon legnehezebb időkben, mikor a török hatalom és a keserves sarczoltatásoknak (1660. utáni években) éppen torkában volt, sem feledkezett meg a vallás és irodalom érdekeiről. A külföld protestáns egyetemein számosan képezték magukat ez években is, kiket Debreczen bőkezősége segített, s kik aztán a vallás és tudomány szolgálataiban szellemi munkásságukkal gazdagon fizették vissza a rájuk fordított gondot.

A ki tudja, hogy még a 17-ik század szemében mily szoros elválaszthatlan összeköttetésben volt a vallás és tudomány, meg fogja érteni, hogy azon szolgálatok, melyeket Debreczen látszólag a protestáns tudományosságnak teljesített, egyszersmind az egyetemes nemzeti irodalmat is előmozdították. És ugyanazon férfiak, kik a vallási irodalom terén a legjelesebbek voltak, egyszersmind a tudomány egyéb ágaiban is működtek, p. o. Szilvás-Ujfalvi Imre, Komáromi Csipkés György, Szőnyi Nagy István a nyelvészetben, Mártonfalvy György, Lisznyai Kovács Pál, Debreczeni Ember Pál a neveléstan és a történelemben. Magában a városban és főiskolájában az ország minden részéből ide gyűlt ifjuság a papok, tanárok és tudományos képzettségű polgárok közt élénk szellemi élet folyt. Ez utóbbiak közt első helyen kell említenünk Debreczen első történetíróját Bartha Boldizsár tanácsost, ki a város legviszontagságosabb éveinek krónikáját hagyta ránk, most már a legnagyobb könyvészeti ritkaságok közé tartozó művében 1666-ból. Volt rá eset, hogy már a tanuló ifjuság tagjai bocsátottak nyilvánosság elé nyomtatott könyvet, mint Örvendi Molnár Ferencz, ki „Lelki tárház“ czimű könyvét (Debreczen

1666.), mint debreczeni deák írta. A többnyire latin nyelvű iskolai kézikönyveket is nagy számmal nyomtatták Debreczenben.

A század utolsó évei, valamint a 18-ik századnak első tizede is Debreczenre épen úgy, mint az egész országra nézve a dúló háborúk, pusztulás és ezzel együtt az irodalmi hanyatlásnak is a legszomorubb időszaka volt. 1695—1711-ig alig 22 magyar nyelvű mű jelent meg a debreczeni nyomdában, mert a szomorú emlékű Rabutin-korszakban a nyomda is elpusztított, 1706—1711-ig egyetlen egy sem. Azt hiszem, történetíróink közül még senki sem emelte ki elég nyomatékosan a szatmári békét megelőző pár évtizednek az irodalom és a nemzeti kulturára gyakorlott pusztító befolyását; pedig ez a pusztulás választja el a két századot és teszi érthetővé azon nagy hanyatlást, melyet a 18-ik században tapasztalunk a 17-ikhez képest.

A tizenhét század. A debreczeni kör, Földi János, a debreczeni grammatika, a Fűvészkönyv, Fazekas Mihály.

Az irodalmi élet nyomottsága, mely részben a protestantismus hanyatlásának, részben a sajtó korlátozottságának, részben a nyelve miveléséről általában megfeledezett nemzet tétlenségének s a kedvezetlen politikai és társadalmi viszonyoknak volt szomorú eredménye a 18-ik században, Debreczennek irodalmi viszonyain is meglátszik. A felekezetek gyakran türelmetlen, durva és korlátolt felfogású, de mégis eleven és a közönség részéről nagy érdekeltséggel kísért vitái elhallgattak, legalább a protestánsokról. A korlátozott sajtó miatt, a kiknek az íráshoz kedvük volt, inkább külföldön, leginkább Hollandiában nyomatták ki műveiket és úgy hozták vissza a kinyomtatott példányokat. Debreczeni Ember Pálnak a magyarországi reformáció történetét tárgyazó nagy latin munkája, a protestáns egyháztörténelemnek még máig is egyik fő forrása, Lampe utrechti tanár által Utrechtben 1728-ban nyomtatott ki, és a mű példányai majdnem egyenkint szállingóztak haza, legnagyobb részt Debreczenbe, a külföldön tanult magyar ifjakkal.

A hanyatlás ezen szomorú idejében Debreczen tudományos férfiai első sorban arra fordították minden erejüket, hogy a város és főiskolája számára megmentsék, fentartsák és a megváltozott időkhöz képest újjá alakítsák Debreczen régi vezérszerepét a protestáns életben és

irodalomban, legalább azon még mindig tágas körben, mely a magyar protestantismus számára fenmaradt a magyar alföldön. Maróthy György, utána Hatvani István, Szatmári Paksi István és Sinay Miklós debreczeni tanárok a tanításügy ujjaalakítását, a szigoru magyar puritán szellemnek — mely felé Debreczen vidéke különben is már a 17-ik század második felében hajlott — és nevelésnek meggyökereztetését a város és az egész felekezet segítségével democraticus alapokon keresztül is vitték. Koruk tudományos műveltségének teljes színvonalán álló férfiak voltak mind, de azt is érezték, érezte az egész felekezet, hogy a Magyarországon megfogyatkozott protestantismus szigoru fegyelem által tartandó fen. A Mária Therézia uralkodása végén, de különösen a II. József alatt lengedezni kezdő szabadabb gondolkodásnak és eszmeáramlatnak Debreczen vezérférfiai nem hódoltak feltétlenül sem a társadalmi élet, sem az irodalom terén. Talán ha akarták volna, sem teheték volna ezt tüstént, mert az ő álláspontjuk teljesen democraticus, a történeti fejlődésben és a protestáns közvéleményben gyökerező volt, míg azon szabadabb áramlat idegen és még eleinte csak a felszínen uszó volt. Nem lehet azonban tagadni, hogy a hagyományos fejlődésnek az ujjabbal való ezen szembeszállása a 18-ik század második felében az összes debreczeni életnek bizonyos zordonságot és makaesságot kölcsönzött, a mely Debreczen irodalom-történetének épen legfontosabb időszakával szoros összefüggésben van, és a mely miatt annyi megérdemlett és meg nem érdemlett szemrehányást kellett és kell még néha most is szenvednie, midőn az már teljesen elenyészett.

Ezen zordonság és finomtalansággal azonban a nemzeti tudományos, nyelvi és culturalis kérdések iránt a legőszintébb szeretet és meleg érdekeltség volt párosulva, mely történelmi és protestans reminiscentiái nyomán kissé elfogultan Debreczent és vidékét tartván első sorban hivatva a tiszta magyarság védelmezésére, némi aggodalommal tekintett azon nyelvujításra, uj szavak, uj szabályok, uj stylus behozóira, kiknek vezérei Révay és Kazinczy Ferencz voltak. Azon három irány közül, mely a magyar testőrség első irodalmi fellépte óta a magyar költészetben kifejlett, és a melyeket irodalomtörténetünk a francia, classicai és népies irány nevezet alatt ismer, Debreczen egyikhez sem csatlakozott határozottan, de kétségkívül legközelebb állott a népies irányhoz, ahoz a mely a költészet tartalmában a nem-

zetit sürgette, a külalakra a verselés csínosságára és új költői nyelv megteremtésére aránylag kevesebb súlyt fektetett. És megalakult így lassankint a múlt század végén és a jelen század elején, nem is annyira a költészetben, mint a tudományban, különösen a nyelvtudományi kérdésekben külön fejlődéssel bíró debreczeni kör vagy debreczeni iskola, a melynek időszaka és működése képezi Debreczen irodalomtörténetének legsajátságosabb, legfontosabb, összes nemzeti fejlődésünkre kiható részletét.

Virágzó tudományos életet és munkásságot talált Debreczenben azon nemzeti irodalmi új életre ébredés, melyet a Kazinczy Ferencz nevével szokott irodalomtörténetünk kapcsolatba hozni. Veszprémy István tudós debreczeni orvos már megírta latin nyelvű nagy irodalomtörténeti művét, a „*Succincta medicorum Hungariae et Transylvaniae biographia*“-t 1774—1787-ig, mely némely tévedései mellett is sok új és ismeretlen adattal gyarapította a magyar tudományosság és művészet történetét. Sinay Miklós, a *Sylloge* nagy tudományú írója, roppant fáradtsággal gyűjtögette az ország minden részéből, Erdélytől Nagy-Szombatig a magyar protestáns egyháztörténelem megírására — fájdalom azóta nagy részt elveszett vagy ismét szétszórt — gyűjteményeit. Ők azonban mindketten, bár életük az új korszakba is benyúlt, még a nemzeti latin írók közé számíthatók, tudományos írónknak azon fényes koszorujába, a hol a Bél Mátyás, Katona, Pray és annyi mások, némi részben a Révay neve is tündökölt. A költészettel Debreczenben még csak Varjas János játszott inkább mint foglalkozott, kinek ösmeretes 1775-ben kiadott és 2-ik Józsefnek nem nagy szerencsével ajánlott e magánhangzós verseménye („Vétkeztem jéh vétkes fészekben“) azon kitüntetés és kettős megtiszteltetésben részesült, hogy Révay Miklós, kivel azt Varjas a debreczeni főiskolai könyvtárban közölte, a szerzőt egy latin elegiával üdvözölte*) (1776), Kazinczy Ferencz pedig később a „Magyar Régiségek és Ritkaságokban“ újra kiadta (1808)

Varjason kívül még Szilágyi Sámuel superintendens említhető meg. Egy a természet csodásan ritka testi és lelki adományaival megajándékozott férfi, ki másféle művei mellett a Voltaire Henriását fordította le ilyen czim alatt: „Voltér urnak Henriása magyar versekben

*) Lásd Révai Miklós latin versei 54-ik lapon.

Poson 1789“, a mely mű csak a fordító halála után fia által adatott ki; tömörebb és hivebb a komáromi Péczeli-féle fordításnál, mely 3 évvel korábban jelent meg.

Földi János a Hajdukerület főorvosa (1755—1801.) tekinthető a debreczeni kör megalakítója és főemberének, nem annyira költői mint tudományos működése és azon buzdító befolyás által, melyet környezetére életében és halála után gyakorolt, és azon igaz fájdalom, melynek kora halála felett barátai mindnyájan kifejezést adtak, mutatja ezen befolyás nagyságát és mélységét. Csokonai őt a költészetben is Kazinczyval együtt nevezi mesterének, és halálát egy szép ódában siratja. Pedig Földi nem a költészet terén fejtette ki munkássága javát. Irt ugyan néhány elég csinos dalt és egy aestheticai értekezést a „Magyar Muzsában“ (1787.), melyben a classicaei és a többi irányok olyan kiegyeztetését sürgeti a versalakra nézve, hogy a metrum és a rím, jambus és trochaeus mértékű sorokban kapcsolassék össze. De Földinek szemei előtt a magyar irodalom más ágainak fejlesztése is lebegett, és részint közvetlen az ő munkásságával, részint lelkesítő hatása alatt jöttek létre azon nyelvtudományi és természetrajzi munkák, melyek a debreczeni kör munkásságának maradandó emlékei.

1789-ben két buzgó és az irodalmi téren is ösmeretes nevű magyar hazafi Bécsben, Görög és Kerekes a „Hadi tudósítások“ szerkesztői 20 arany jutalmat tűztek ki egy magyar grammatikára, mely jutalmat a derék pécsi nagyprépost Nunkovics György 50 aranyra egészített. A pályázatnak gazdag eredménye lett, összesen 5 pályamű érkezett be, kettő közülök debreczeni, a mely pályaművek bírálat végett először Kolosvárra és Enyedre, majd Debreczenbe is elküldettek. A debreczeni bírálók Domokos Lajos, Hunyadi Ferencz és Szikszay György legjobbnak nyilvánították a Földi művét, de azt határozták, hogy mégis legjobb lesz a különböző pályaművekből egyet szerkeszteni össze, a Földiét vévén alapul. Így jött létre a „Magyar grammatika, melyet készített Debreczenben egy magyar társaság“ (Bécs 1795.) Kétségtelen, hogy az így alkotott műnek, már csak ezen eklektikus módszer miatt is fogyatékosnak kellett lenni, némelyik pályamű pedig úgy látszik figyelembe is alig vétetett, p. o. a Gyarmathy Sámuelé, ki pedig bizonyára hangsúlyozta a magyar és finn nyelvrokonságot, miután már erről előbb is irt egy művet. A történeti és összehasonlító nyelvészetre, melyeket csak néhány évvel később

alapított meg Révai, a debreczeni grammatikában semmi súly nincs természetesen fektetve, hanem e helyett némi héber hasonlóságok vannak kiemelve, a melyektől különben Révay sem tudott teljesen megszabadulni. A halotti beszéden röviden azzal üti el a port, hogy az nem lehet igaz magyarság, mert a magyar nyelvet jellemző hangrendi párhuzam nincs benne megtartva; az új szavak közt pedig olyanokat is üldöz, a melyek nemcsak szükségesek, hanem jók is. Szóval a pályázók és szerkesztőkben egyiránt hiányzott azon tudományos szak-előkészület, mely Révayt nagygyá tette. De nem is lép fel nagyobb tudományos igényekkel, és inkább csak az ekkor már kezdődő nyelvújítással szemben akarta a magyar nyelv törvényeit hangsúlyozni. Nem is lehet úgy tüntetni fel, mint a Révay irányának ellenesét; a debreczeni grammatika és Révay művei nem ellentétet, hanem különböző fejlődési fasiszt képviselnek, bár későbben midőn Révay és ellenesei közt a harc kitört, ezek örömeit hivatkoztak a debreczeni grammatikára, és ezáltal rosszabb híre kelt az irodalomtörténetben, mint érdemelte. Mert gazdag bőségben adja a magyar nyelvalakokat, az új szók „koholásáról“ több helyes megjegyzést tesz, és az előljáró beszédben kifejtett nézetei közt sok van talpraesett és elfogadható.

Nyomossabb a Földi munkássága a természettudományok mezején. Célja volt a természet mind három országát magyarul dolgozni ki. De csak „Állattana“ jelent meg halála évében 1801-ben, a Linné rendszere nyomán, a mely művet úgy kell tekintenünk, mint egyik első nevezetes kísérletet a magyar természetrajzi műnyelv megalkotására. Előkészítette Földi a „Debreczeni Fűvészkönyvet“ irodalmilag azon kritikájával, melyet a magyar Fűvésztudományról Bécsben 1793-ban nyomattak ki a „Hirmondó“ szerkesztői; de még inkább egyéni befolyásával az által, hogy Fazekas és Diószegiben ő ébresztette fel a kedvet a műnek folytatása és befejezésére. Emlékezetét halás kegyelettel ujitotta fel Debreczen és Hadház pár ízben, midőn sirjánál a hadházi temetőben, hol Földi kedves ákácza árnyában nyugszik, érdemeit ünnepelte; így 1846-ban Lugossy József debreczeni tanár kezdeményezésére, ki az emlékbeszédet tartotta, hadházi tisztelői élükön Péli Nagy Gábor, számos debreczeni tudós férfiak jelenlétében emlék-ünnepélyt tartottak, a melyre Garai János írta az alkalmi költeményt. Megujította a kegyeletet 1876-ban Hadház, midőn odavaló ref lelkész Bartha szintén több debreczeniek jelenlétében ünnepelte emlékét.

Földinek barátja és tanítványa volt Fazekas Mihály főhadnagy; egy a nemzeti irodalmat teljes lelkéből szerető és művelő költő és író, a debreczeni körnek Földi után lelke és azt Csokonaival összekötő kapasa. Mint költő egy néhány csinos, leginkább népies kisebb költeményével, a melyek jó darabig kéziratban keringtek és csak halála után 1836-ban adattak ki, tette magát nevezetessé, több éven keresztül pedig a debreczeni kalendáriumnak volt kitünő szerkesztője. Legjobb műve egy népies elbeszélő költemény „Ludas Matyi“, melyben a jobbágyság felszabadításának kérdése veti előre árnyékát; egy mű, a mely korában a műveltebb olvasóközönség és a nép előtt egyiránt kedves volt, és a melyet most is gyönyörűséggel lehet olvasni. Ludas Matyi paraszt suhancztól a döbrögi vásáron, Döbrögi földesur erőszakkal elvéteti ludjait, s őt magát megcsapatja. Matyi boszút fogad: „Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza“, és fogadását be is váltja. Matyi eltűnik, Döbrögi pedig teljesen megjavul. Erőtlenes népies humorral, vagy inkább kedélylyel van írva, a melyet az ellentét által emel a hexameter versalak. Néhány sornyi szinte kedélyes előszót kiadója Kerekes Ferencz professor irt elibe.

Nemcsak a Ludas Matyi, hanem egy más nevezetes mű, a „Debreczeni Fűvészkönyv“ is örökíti Fazekasnak és sógorának Diószegi Sámuel debreczeni lelkésznek nevét, kik a természettudományok szeretetét, sőt a Fűvészkönyv tervezetét is Földitől örökölték. — A növény-tannak különben is Debreczenben már ekkor irodalmi multja volt. Méliusz Péter debreczeni pap volt az első magy. Fűvészkönyvnek, a Herbariumnak szerzője (Kolosvár 1578). 1775-ben pedig Csapó József debreczeni physicus adta ki az „Uj füves és virágos magyar kert“-et, mely 1792-ben második kiadást is ért, de még ebben, valamint a Veszelszky Antal növénytanában is (Pest 1798.) a növények nevei rendszer nélkül betürendben vannak előadva. — Szerencsés megalapítója ezen a Linné rendszere szerint készült Debreczeni Fűvészkönyv a fűvészet magyar nomenclaturájának, sok tekintetben máig sem mulva felül, sőt igen sokban állandó irányt szabva az utódoknak. Felhasználja a használható népies elnevezéseket, vagy a latinokat magyarrá lágyítja, a hol szükséges újakat alkot, de mindig népies gyökökből vagy legalább a népies észjárásnak és a szóban forgó növény tulajdonságának helyes és ügyes megfigyelésével és a jó izlésnek mérsékelő hatalmával. A szerzők nem szoritkoztak csupán maguk

tudomására és Debreczen környékére, hanem azon helyes elvet követtek, hogy a növények nemi neveit ujságok által közölték, a műre a tudósok figyelmét felhívták, és a kapott tanácsokat hasznukra fordították. Növénytudományunk mai állásáról tekintve is vissza, e mű nemesak kezdő, hanem korszakot alkotó és fogyatkozásai daczára legjobb fűvészkönyvünk, melynek a tudomány mai állása szerint való újból átdolgozása még most is lehető és hasznos munka lenne.

Az 1807-ben megjelent Fűvészkönyvet 6 év múlva 1813-ban követte a munka második részéül tekinthető „Orvosi Fűvészkönyv“, mely nem más, mint a magyar Fűvészkönyv praktikai része.

Csokonai Vitéz Mihály. Költői fejlődésének vázlatja és életének főbb mozzanatai. Korának és az utókornak ítélése Csokonairól.

1792-ben Kazinczy Ferencz, ki a fejlődő magyar irodalmat és költészetet a legforróbban szíven hordozva, minden kezdő költőnek örömet szolgált baráti tanácsaival, Debreczenből egy ismeretlen nevű theologus ifjútól kapott levelet néhány vers kíséretében. A mester azonnal észrevette a nem közönséges tehetséget és válaszolt; megírta neki, hogy „versei kedvesen folynak, ideái nemesek és nem földön csúsók“, és megígérte, hogy a „Heliconi Virágok“-ban maga fogja a világ elibe vezetni, óvta az alkalmi költéstől és megküldte neki ajándékba a Herder és Kleist műveit. Az ifju, kit e válasz boldoggá tett és költővé avatott, Csokonai Vitéz Mihály volt. — Csokonai a természettől nemes szívet és gazdag költői lángelmét nyert osztályrészsül, de egyszersmind keblében hordott sok olyan magvat, a melyek az életben épen a legnemesebb szívűeket tehetik szerencsétlenné. A természetnek és mindannak, a mi természetes, forró kedvelője, korán megismerkedett Rousseau-val és tanaival, és ezek különben is idealismusra nagyon hajló lelkével a legszerencsétlenebb vegyületet alkotva, végzetes befolyással voltak külső életére. Már tanuló korában, a nélkül hogy a kollégium falai közt az életet megismerhette volna, sajátos, különben szelid lelkével ellenkező makacsság, szerénységével ellenkező tulságos önbecsérzet, naiv, de azért nem kevésbé hamis és rá nézve veszedelmes életelvek fejlettek ki benne, melyek tanuló korában az iskolai fegyelemmel, későbbben pedig a társadalommal hozták sok kellemtelen összeütközésbe. És ezen összeütközések lelkét elkeserítették,

a helyett, hogy tanították és edzették volna, akaraterejét megbénították, úgy hogy egy szerencsétlen és rendezetlen életü ember lett belőle, a mi nála annyival fájlatóbb, mert ezen rendezetlenség és fegyelmetlenség költői munkásságát is folytonosan korlátozá, és minden valószínűség szerint halálát is sietteté.

Csokonai a korán kifejtett tehetségek közé tartozott. Az iskolában megfeszített szorgalommal tanult, és már itt megvetette alapját azon gazdag szellemi és tudományos kiképezetésnek, melyet művein később méltán bámulunk. De nemcsak és nem annyira iskolai feladatait tanulta, hanem már ekkor iparkodott megismerkedni az emberi tudás legkülönbözőbb ágaival, de különösen a mivelt nemzetek irodalmi és költői kincseivel. A németek közül Herder, Kleist és Bürgert a Kazinczy tanácsára tanulmányozta, de a klasszikai költészet mellett az olasz, francia és angol költészettel is ismerős volt, a nélkül hogy példányainak bármelyike képes lett volna benne az eredetiséget elnyomni vagy korlátozni. A magyar költők közül különösen Gyöngyösi István volt rá befolyással. Talentumának kora érettségét leginkább bizonyítja a „Békaegér-harcz“, melyet mint tanuló 18 éves korában készített, a Homer-Blumauer eredetije után, de nem hexameterben, hanem modern formában és a napi események és szokásokra való vonatkozásokkal meg-
rakva, a melyek az ifju költőnek a világ eseményeiben való otthonosságát és komoly gondolkodás után nyert nézeteit árulják el.

Iskolai kellemetlenségek miatt 1795-ben elhagyván Debreczent, hol többé hibái és makacssága miatt a legjobb indulattal sem lehetett megmenteni, az élet hullámai közé vetette magát. Az 1796-iki országgyűléskor Posonban találjuk, előfizetést nyitva a „Diétai magyar muzsa“ czimü lapra, melyből összesen 11 szám jelent meg. 1797-ben a Dunántul különböző helyein kalandozott; Komáromban ismerte meg a szerelem hatalmát, mely érzelem azonban csak költészetének gazdagítása és megtermékenyítésére volt befolyással, a nélkül hogy belső vagy külső életének csak némi átalakítására is elég erős lett volna; mert Csokonainak mind egyéniségében, mind költői lényében több volt a reflexio, az elegiai és ódai emelkedés, mint a közvetlen szenvedély. Minden hihetőség szerint nagyobb fájdalmat és csalódást okozott a Lilla szerelménél Csokonainak a költőnek az, hogy versei kiadására nem talált patronust; a főurak, kikhez folyamodott, meg nem hallgatták; és a tehetségét érző ifju, kinél már egy pár kötetre menő vers

állott készen, kénytelen volt Csurgón 1798-ban tanári hivatalba lépni; itt töltötte a következő évet, néhány főrangu pártfogót, köztük első sorban gróf Festetics Györgyöt és számos barátot szerezve magának. De azt a vidám és viharos életet, melyet Somogy vidékein folytatott, csakhamar megunta, és az 1800-ik év tavaszán ismét kezébe vette a vándorbotot és hazament édesanyjához Debreczenbe. Talán egészségi állapota megrendülését is érezhette, de különösen nagyobb szabású költői alkotások forrongtak lelkében, melyeknek kivitelére idő és nyugalom kellett. 1801. tavaszán gr. Festetics Györgyhöz intézett levelében írja: „szándékom azon a heroica epopeián dolgozni, melyet Árpádról, vagyis a magyarok kijöveteléről kívánok a maradék számára, Homerus és Tasso nyomdokain készíteni.“ Márton József barátjához pedig ugyanekkor írja: „Ha irok is, a mint hogy már én a nélkül nem tarthatom fel lételemet, irok a boldogabb maradéknak, irok a XX-ik vagy a XXI-ik századnak, irok annak a kornak, melyben a magyar vagy igazán magyar lesz, vagy igazán semmi sem.“

Debreczeni újabb élete szerencsésen kezdődött a szerető édesanya gondjai alatt. „Érzem, hogy ez esméretlen csendességben lelkem is, mely a szerencse hányása között törpévé lett, óriásodni kezd“, írja egyik levelében. Néha-néha meglátogatta barátait a vidéken; meglátogatta a fogságából két héttel azelőtt kiszabadult Kazinczyt Regmezen, Puky Istvánt, Váradot, Pestet, munkáinak kiadásán fáradozva és pártfogókat keresve. 1802. május havában a nagyváradai fürdőben kereste egészségének helyreállítását, hol Kazinczyval kellemes napokat töltött. De alig ért haza, június 11-én azon roppant tűzvész, mely Debreczen nagy részét, a főiskolát, nagytemplomot elpusztította Csokonai anyja házát is, rózsalugasával és agg bodzafájával együtt hamuvá tette. E csapás tönkre tette Csokonai érzékeny lelkét; barátai, pártfogói ugyan iparkodtak helyzetét enyhíteni, segédelmet nyújtani, de a háznak, melyhez Csokonai úgy ragaszkodott, ismét lakhatóvá tétele sok időbe és költségbe került. Ismét hivatalt akart vállalni Pesten a nemzeti muzeum mellett, melynek nagy alapítója gróf Szécsényi Ferencz sok jóindulattal volt iránta. Egészsége azonban, a lázas munkásság miatt is folytonosan alább szállott, míg végre 1804. április havában, a Rhédey Lajosné temetése alkalmával Váradon, hol egy szép alkalmi verses művet olvasott fel, meghülve, veszedelmes tüdőbajt kapott, melyből egy időre fellábadozott ugyan, de a mely

1805. január 28-án édesanyja karjai között halálát okozta, kevéssel azután, midőn Beck Pál kamarás Tégláson, az anyagi gondok nélkül élhetésnek és dolgozhatásnak — mire Csokonai mindig vágyott — szíves megajánlásával örvendeztette meg. Így halt meg ifjan, élete 32-ik évében, félbeszakított pályájával hazájának egyik legnagyobb és legszerencsétlenebb költője.

Bármilyen ösmeretes volt is Csokonai neve a hazában már életében is, és bár halála után összes művei több kiadásban jelentek meg, a megérdemelt elismerés nem követte tüstint halála után. Az ő költészetét Kazinczy és társai sohasem tudták igazán méltányolni. Kazinczy és Kölcsey egyiránt nagyobb költőnek tartották nála Kis Jánost, és Kölcsey olyan bírálatot irt róla, melynek igaztalan tulszigorúságát az irodalomtörténet ma már egyhangulag vallja. Azonban, míg a Kazinczy által ünnepeltek között a legtöbbnek emlékét elfelejtettük, vagy legfőlebb az irodalomtörténeti kegyelet tartja fen nevéket, addig a Csokonai dicsősége emelkedő és hervadhatatlan. Toldy Ferencz, különben Kazinczy és Kölcsey belső barátja, adta műveinek legjobb kiadását, aetheticai méltánylással, és különösen a költő gondos és hiteles életrajzát, és azóta is számos biographia, aetheticai tanulmány jelent meg róla. Emlékét kegyelettel őrzi Debreczen; 1836-ban egy vas pyramid állítottott hamvai fölé a hatvan-utezai temetőben, melynek 3000 forintra menő költségeit Debreczen és Nagyvárad adta össze. 1871-ben pedig Debreczen megújuló kegyelete, legnagyobb költőjét egy Izsó Miklós által készített szép ércszoborral tisztelte meg, mely a főiskola melletti Csokonai-kertben van felállítva; a főiskola ifjusága pedig emlékezetét évenkénti ünnepélylyel üli meg.

Csokonai a lyrai és epikai költészetben egyforma sikerrel dolgozott; épen olyan kedves dallos mint elbeszélő. Gondolatai csudálatos kedvességgel ömlenek a dal formáiba; tudományos és bölesészi képzettsége sehol sem árt költészetének, még nagyszámu alkalmi költeményeiben is alig. A hazafi érzelmek nem borítják el ugy költészetét, mint későbbi nagy költőinknél megszoktuk; jobban szereti az általános emberi érzelmeket, egyiránt szerencsésen és szépen zengve azokat az elégia mélysége, az óda magassága és az anacreoni dalok az élet vidám felszínén röpkedő játsziságában. Verseinek dallamosságával öntudatlan is közeledik a népies formák felé, melyeknek egyik első mivelője; és nyelve mely mindig költői, távol van a Kazinczy és iskolájának ké-

nyeskedő, de sokszor idegenszerű és keresett finomságától, s nem keresi mindenütt de annyival többször megtalálja az igaz szépet. — Elbeszélő költeményei közt legismeretesebb a Salamon Ferencz által kitünően méltatott Dorottya, melynek alapeszméjét a Pope angol költő Hajfűrt-rablásából vette. Egy komikai epos, vagy mint ő nevezi „furesa vitézi versezet“ ez, melyben a matricula kézrekerítéséért küzdő vén leány-sereg elkeseredése és harczi vannak rajzolva a házasodni nem akaró ifjak ellen, mignem a harezot Vénus szünteti meg, a hősnőt megifjítva, és a két nemet kibékítve a szerelem hatalmával. Leírásai mesteriek, és bennök valamint a legtöbb alak jellemzésében is kifogyhatatlan komikai ér nyilatkozik.

Az irodalomtörténet és aesthetica talán tulerősen hangsulyozva emeli a vádat Csokonai ellen, hogy műveiben több helyen átlépte a jó izlés és illendőség korlátait, és a trivialis néha az obscenumba esapott át. Mentse ki őt, a mennyire lehet és szükséges, környezete, kora és társadalma, mely tőle, kit oly sokszor kényszerített alkalmi költővé válni, ezt megkívánta, és tetszésével ez irányban buzdította. A hibának egy része nem az övé, hanem a Blumauer és társaié, és azoké kik kinyomatták. Csak azt jegyezzük meg, hogy Csokonai neve alatt nemcsak kéziratban kereng, hanem művei közé becsusztatva is van egy pár pajkos költemény, melyeket nem ő irt. Például az Európa elragadtatása nem tőle van, hanem Péli Nagy Gábortól.

A debreczeni kör és Kazinczy közti ellentét; ennek okai. Az arcadiai pör. A történetírás, a két Budai. Sárovári, Ercsei. A debreczeni irodalmi gyűjtők.

A debreczeni kör tagjainak Kazinczyval való harczi a Debreczeni Grammatika megjelenése óta folyton tartottak, a Csokonai halála után pedig élesebbekké váltak. Kazinczy sok köteléssel volt Debreczenhez fűzve, Ér-Semlyénben lakó édesanyja, némi anyagi érdekei és számos itt lakó barátai által. De meg egy olyan szellemi központ, a milyen abban az időben Debreczen volt, szükségképen érdekelte az irodalmat reformálni tervező Kazinczyt; közelebbi összeköttetésben volt nemcsak Csokonaival, hanem Földi, Fazekas, Nagy Gábor ügyvéd és Kis Imre salétrominspektoral, de különösen Szentgyörgyi József debreczeni orvossal, Veszprémi utódjával, ki elveinek ellenese volt ugyan, mint a

debreczeni kör egyik leghivebb tagja, de a kivel azért belső bizodalmas barátságban és levelezésben állott, sőt ismerős volt a kör kisebb jelentőségű tagjaival is. — Azonban Kazinczynak gondolkozását és világnézetét a debreczeniekétől ég és föld választotta el. Kazinczy, bár maga is kálvinista, sokszor gunyosan nyilatkozott a felekezet némely élesen kifejtett sajátságai talán gyengeségeiről, és éppen Debreczenbe küldött leveleiben ostromozta azokat; pedantságot, csalhatatlansági igényeket vetett a debreczeniek szemére, és lassankint Debreczen iránt nagy mértékben ideges és sokszor elfogult lett, egyenesen Calvint és a calvinismust tévén felelőssé a debreczenieknek a maguk véleményéhez való, előtte szertelen makacsságnak tetsző ragaszkodásukért. Viszont a debreczeniek, maga Szentgyörgyi is szemére vetették autocratori hatalmaskodását és az aestheticai dolgokban uralkodni akarását. Kazinczy maga írta magáról, hogy „ő nem nagyon protestans, hogy a pápistákat consequensebbeknek tartja, és hogy bár sok jót szült a protestantismus, de kár volt mégis elszakadnunk a Jézus Christus helyettesétől.“*) Ezek a könnyüvére nyilatkozatok, bár magánlevelekben tétettek, rosszul estek a kálvinista hagyományokhoz szokott és azokban élő debreczenieknek, és nem csoda, hogy arra a ki így a magyar protestantismus iránt semmi érzéket nem látszott mutatni, gyanakodva tekintettek a nyelv tisztasága kérdéseiben is. Folytonosan küzdtek a Kazinczy nyelvujításának túlzásai ellen; pedig hogy az újításnak, új szókészítésének nem voltak feltétlen ellenségei, mutatja, hogy a debreczeni Fűvészkönyvben igen sok új alkotásu szó van. Álláspontjuk volt különböző. „Ti puristák a nyelv tisztaságáért buzogtok, én annak bővítéséért buzgok“ írja Kazinczy Szentgyörgyihez, helyesen határozva meg a különbséget. Azonban nem lehet tagadni, hogy a debreczeni kör tagjainak volt egy hibájok, a mely hiba némileg a felekezet története és jellemével áll összeköttetésben, és a mely hiba Debreczen sok kitűnő férfjának sajátja volt azóta is, t. i. a gyanakodás elleneseik irányában. Ez keserítette el a viszonyt. Kazinczy a kedélyes levélíró és társalgó, sok apró szúrással és megjegyzéssel üldözte Debreczent, és az általa úgy nevezett debreczenismust. „Valaki ott szivta a levegő-egyet, az impostálva van“ írja Szentgyörgyihez; „A debreczenismus azaz, az a puritán makacsság, mely nem mér s nem is akar semmit

*) Lásd a Szentgyörgyi Józsefhez írt leveleket, kiadva a Kazinczy művei 3-ik kötetében.

változtatni, bővíteni.“ „Jeruzsálem Jeruzsálem Istennek szent városa! hogy nem vagyok én is egyike a te bölcséidnek“ kiált fel gunyosan, a vallásos buzgóságáról ismert Szentgyörgyihez irt egyik levelében. Nem csoda ha ezen és ilyenféle számtalan apróságok a debreczeniek tudomására jutva, boszankodásukat és gyanakodásukat felébresztették. Izlésük is más volt. A debreczeniek nem nagy tisztelettel viseltettek a Kazinczy által annyira tisztelt Klopstock és Wieland iránt, és méltán nem tudták elhinni Kazinczy minden bizonyítására sem, hogy a Csokonai által használt pillangó szó és sok más, miért „ízetlen és költőietlen“ a Kazinczy lepéjével szemben. Szerencsére Csokonai maga szintén nem állott kizárólag a Kazinczy példányainak befolyása alatt, de nem volt egyoldalulag a debreczeni kör mellett sem, sőt a debreczeni szellem bizonyos oldalai, a pipaczh, a lugubris tonus iránt személyes indokoknál fogva is ellenszenvvel viseltetett.

Történt, hogy Kazinczy a Csokonai halála után a Hazai Tudósítások czimű lapban felszóllította a nemzetet adakozni egy Csokonainak, emelendő márványemlékre. Az emlékre ezt a sort is javallotta vésetni: „Arcadiában éltem én is.“ A debreczeni kör tagjaiban Fazekas és Kis Imrében felébredt a gyanakodás; az ártatlan és jó szándéku szavakat sérelemnek tekintették és úgy magyarázták, hogy mivel a Calepinus nagy szótárában Arcadia jó marhalegelőnek van nevezve, Kazinczy evvel is csak Debreczennek akart egy titkos, egy „sicariusi“ döfést adni. Kazinczy maga ajánlkozott a Csokonai műveinek kiadására és Fazekast kérte fel társul; ezen ajánlása sem fogadtatott el. Az arcadiai pör pedig — így nevezi irodalomtörténetünk, — már a nyilvánosság előtti polemiákban folyva, csak mindig jobban keserítette mind a két felet. — A debreczeni kör munkássága és nyomatékossága abban az arányban fogyott és halványult, a mint Kisfaludi Károly és Vörösmartival a Kazinczy nyelvújítási elvei kezdtek, habár némi módosítással és egészségesebb fejlődésben, a magyar költői nyelvben diadalra jutni; és végképen elvesztette jelentőségét és elenyészett, midőn az Akadémia működésével az összes magyar irodalomnak a fővárosban öszpontosítása megkezdett. — De nem hagyhatjuk még említés nélkül és a debreczeni kör munkásságához kell számitanunk azon szép vallásos énekeket, melyeket a század elején szerkesztett új református Énekeskönyvbe ezen körnek némely tagjai, Szentgyörgyi, Keresztesi és Lengyel József irtak.

Volt a tudománynak még egy ága, melyben a debreczeni kör irodalmi férfiai tiszteletreméltó eredményt mutattak fel. Ez a történetírás volt. Már fönebb említettem Veszprémyt és Sinayt. Sinay Miklós (1730—1808), korának egyik legsajátságosabb és legtudósabb férfia, volt a történelem mívelésének megkedveltetője Debreczenben, épen úgy mint Földi a természettudományokénak. Mint tanár olyanforma szerepet vitt Debreczenben, mint később Horvát István a pesti egyetemen; hosszú tanári működése alatt egy egész nemzedék nőtt fel, mely hazája s egyháza történelmét tőle tanulta meg szeretni, s a történelmi nyomozás titkaiba ő általa vezetettet be. Előadásai ugyan hosszadalmasok, a részletekkel nagyon is bőven foglalkozók voltak, de épen ezért alkalmasok, hogy a választottak annál többet tanuljanak belőle. Maga ugyan csak egy nem nagy művet nyomtatott, a bécsi békekötés történetét latin nyelven (Victorinus de Chorebo álnév alatt), mert hosszú élete és roppant munkaereje nagy részét gyűjteményei és felekezeti meddő villongások emésztették fel, de hatása meglátszik tanítványai működésében. — Ezek közül a két Budai testvér magasodik ki.

Az idősbik Ferencz szováti pap volt (1760—1802), egy roppant szorgalmu tudós, ki alig 41 évre terjedő életét főként a történettudománynak szentelé. Nagy műve, mely nevét halhatatlanná teszi, a 3 kötetben megjelent Polgári Lexicon (Nagyvárad 1804), mely a magyar történelemben szereplő nevezetesebb személyek életrajzát a 17-ik századig betürendben foglalja magában; az új korszak első nagyobb szabásu magyar nyelvü történelme, mely mai napig is nem csak használható, hanem sokban kutforrás gyanánt használható, és a mely nagyon sokat tett a magyar történelmi ösmeretek terjesztésére a közönség között. Alig tudjuk megfejtteni, hogy egy vidéki pap miként készíthette e művet és nagyon valószínűnek kell tartanunk, hogy nemcsak a debreczeni könyvtár, hanem a Debreczenben akkor volt nagy történelmi gyűjteményeknek, a Veszprémy és Sinay féléknek teljes felhasználásával készült. A korán elhalt férfi nem érhetette meg műve világra jöttét, testvére Ézsaiás adta azt ki halála után. Ujabb időben újra lett nyomtatva

Dicsőséggel lépett bátyja nyomdokaiba Ézsaiás, tanár majd superintendens (1767—1841). Történelmi művei közt első helyet érdemel a Magyarország historiája, melyben különösen a 16-ik századot és

a protestans egyháztörténelmet bőven tárgyalja. Első megjelent műve 1800-ban a „Közönséges historia“ volt, melynek 2-ik és 3-ik kötetét a magyar historia képezte (1805 és 1808) Jellemző az akkori nyelvviszonyokra a mit e műve előszavában mond: „Talán vissza is fog tetzeneni némelyek előtt, hogy e könyvet nem deákul irtam; de én azzal tartom, hogy a deák literaturában épen azzal fogom elősegélleni tanítványaimat, hogy ezt magyarul irtam.“ — A debreczeni főiskolában ugyanis némely tantárgynál mind Budai, mind később Péczely idejében is a magyarázat magyar nyelven, a tanulók felelete pedig latin nyelven folyt. Budai felügyelete alatt és buzdítására készült és nyomtatott ki a század elején, 3 debreczeni tanuló Erős Gábor, Papp József és Pethes Dávid által rézbe metszve egy iskolai földabrosz, melynek eredeti rézlapjai most is a főiskolai könyvtárban őriztetnek. Magyarország történelme 3 kiadást ért. Ha még megemlítem, hogy iskolai kézikönyvekül a latin classicus írók egész sorozatát adta ki magyarázatokkal, és a theologiai tudományban is Propaedeumata theologiae christianae című latin művével mind felekezete, mind a külföld előtt, jó nevet szerzett magának; munkás életéről alkothatunk magunknak némi fogalmat — A magyar tudós Akadémia tudományos munkásságáért tiszteletbeli tagjává választotta.

Budainak kortársai és tanártársai voltak Sárváry Pál, Ercsey Dániel és Varga István. Sárváry eleinte a bölesészetet is, később a mér- és természettudományokat tanította, de irodalmi működése majdnem kizárólag a bölesészetre szoritkozik. *Moralis philosophia* és *Filosofusi Ethika* című műveket irt (1802 és 1804). Könyvtárát és tudományos írásai jó részét a nagy tüzvész pusztította el. — Ercsey a *philosophia* tanára, és néhány nem nagy tudományos jelentőségű, inkább gyakorlati bölesészeti kézikönyvnek volt szerzője. Megírta nevezetesen *Philosophiáját* (1813—1817), továbbá a *Philosophia historiáját* (1825) magyarul, és a *Compendium psychologiae et logicae*-t latinul (1833). *Philosophiája* első kötetében az előszóban nyelvi álláspontját fejtegetve, némi középállást foglal el a puristák és neologok közt, mégis inkább a debreczeni körhöz hajolva. 1828-ban Budai Ézsaiással együtt ő is tagja volt azon tudományos küldöttségnek, mely a felállítandó Akademia alapszabályait dolgozta ki. — Varga István előbb debreczeni tanár, majd szikszói pap, három a szentiratmagyarázati tudományra vonatkozó kézikönyvet adott ki, ugymint *Exegetica*

theologia, Szentírás kritika historiája és hermeneutikája, és végül „Az Izraelitáknak régi rendtartásai és szokásairól.“

Debreczen irodalomtörténetéhez tartozik megemlékezni azon irodalmi és tudományos gyűjteményekről, melyek e város kebelében élt férfiak által szedettek össze, habár nagy részben elpusztultak vagy züllöttek is. — A régibb, 16. és 17-ik századi irodalmi emlékeket részint a Debreczent időnkint egész a jelen század elejéig meglátogatott nagy tűzi veszedelmek, melyek a városnak néha egy tekintélyes részét, városházát, iskolát tönkretették, részint a 17-dik század végén és a 18-diknak elején a kurucz-labancz dúlások nagyon megapasztották. A 18. század második felében Kazzay Sámuel gyógyszerész mellett, ki irodalmi és numismaticai dolgokat gyűjtött, Veszprémy István orvos volt az első gyűjtő; gyűjteményének némi töredékei vannak a nemzeti muzeum könyvtárában. Vele egy időben élt Sinay Miklós, egyike a legtekintélyesebb oklevél- és könyvgyűjtőknek, és példájuk nyomán egy időre meghonosodott Debreczenben a gyűjtés áldásos kedvtelése. A Sinay gyűjteményének fájdalom, inkább csak mutató nyomai, mint eredményei maradtak fen. Sinay a mint tudjuk élete utolsó éveiben felekezeti belügyek miatt sok zaklatás és üldöztetésnek volt kitéve, és tanári hivatalától is megfosztatott, úgy hogy némely jelek arra mutatnak, hogy gyűjteményét már életében sem tarthatta össze; halála után pedig teljesen szétszóratott az. A legnagyobb rész elpusztult. Némely része vagy egyenesen vétel, vagy a Nagy Gábor gyűjteménye útján a nemzeti muzeumba jutott, más része a debreczeni gyűjtők Nagy Gábor és Fáy János főbíró kezébe. Az Erdősi János Grammatikájának egyetlen példánya sok más ritkasággal a Fáyé lett, Debreczenből később elvitetett, s legujabb időben a Fáy családtól drága pénzen vette meg a nemzeti muzeum. Épen így a Fáy útján került Ágoston József ur birtokába a Debreczeni Ember Pál Egyháztörténelmének eredeti kézírati példánya, a Sinay vagy a Veszprémy gyűjteményéből. — Nagy Gábor debreczeni ügyvéd is — Kazinczy barátja — szorgalmas gyűjtő volt. Gyűjteményéről Csokonay 1803-ban, midőn még Nagy Gábor kezdő gyűjtő volt, ezt írja gróf Szécsényi Ferencznek: „Nevezetes diplomatica, és többnyire originalis gyűjteménye vagyon itt Debreczenben Nagy Gábor barátomnak, mely mintegy XX tómusra terjed kisebb nagyobb foliántban.“ (Csokonai ugyanezen levelében a dr. Földi János 15 év alatt a természeti historiára összeszedett gyűjteményeit is ajánlja

a grófnak megvétel végett). — Nagy Gábor a 30-as években Pestre költözött és gyűjteményét még életében a nemzeti muzeum könyvtára vette meg. Méltán sajnálhatja Debreczen, hogy mindezen gyűjtemények nem maradtak meg kebelében.

A ki elgondolja, hogy épen Magyarországon, melynek legalább magyar nyelvű irodalmi emlékei majdnem mind a hazában vannak szétszórva, micsoda szükség volt a gyűjtésre, hogy milyen roppant szolgálatot tettek a magyar tudományosság és culturának gróf Szécsényi Ferencz, Jankovich és Horváth István, nem fogja helyteleníteni e néhány sornyi megemlékezést a Debreczenben e téren is történekről. Ujabban a 40-es évek végétől kezdve és az 50-es években Lugossy József — egy hungaricumokban is gazdag könyvtár tulajdonosa — szintén a gyűjtők közé tartozik, és gondossága sok irodalmi emléket mentett meg különböző hazai könyvtárak számára az elpusztulástól.

Péczely József, Kerekes Ferencz, Vecsey. A theologiai irodalom átnézete.

Debreczennek a két Buday után neves történetirója volt Péczely József, fia a hasonló nevű komáromi ref. lelkész, a Henriás fordítója, a francia iskola egyik leglelkesebb tagjának. Irodalmi munkásságát e téren két műve alkotja, egyik latin nyelvű: „Summarium Historiae recentioris Europaeae, 1—2 köt. (Debreczen 1827.); másik a „Magyarok története“ (Debreczen 1837). Folyékony stílusban, elevenen írott mű, mely néhol felesleges szónoki keresettségével emlékeztet az ifjúságot élőlőszóval felbuzdítani törekvő tanárra. Az östörténelemmel alig foglalkozik, azért — mint mondja — mert akkor már várta a nemzet egy halhatatlan érdemű nagy bűvárjának (Horváth Istvánt érti) e kérdéstről megjelenendő nagy munkáját. Új kutforrásokot nem nyit meg, új felfogás művében nem igen nyilatkozik; műve mégis, lelkesítő előadásánál fogva, korában a legkedveltebb és leghatásosabbak közé tartozott. Nyelvezete már az új irányhoz való csatlakozást tünteti fel. Előszavában ezt írja: „Új szók elfogadásában, annyival inkább csinálásában igyekeztem a szerfelett nagy bátorság, de a bátortalanság ellenkező hibáját is kikerülni: mindkettőt, s ezt talán inkább mint a azt kárhoztatván.“ „A helyesírás szabályaira nézve legtanácsosabbnak ítélttem a m. Tudós Társaságéihoz szabni magamat, noha én magam is őszintén vallom még sokakban kételkedem.“ E szavak

már nyíltan kifejezik a régibb debreczeni körnek, a m. Akadémia által elfogadott — s a nemzet által szentesített — Kazinczy-irányhoz való simulását.

Csakugyan Péczeli ideje zárja be a debreczeni kört. Az ő korára és részben befolyása alá esik a debreczeni iskola ifjúságának is határozottan az új irányhoz való csatlakozása, a mely csatlakozás irodalmilag az ifjúság által irt és Péczely által kiadott „Lant“ című ifjúsági évkönyvnek négy évi folyamában találja nem érdektelen kifejezését. (1832—1835). Miután a debreczeni iskolai ifjúság a „Pallas Debrecina“-ban a latin nyelvű költészetben való alkotási képességét bemutatta, Péczeli a szép latinságáról stylban és beszédben egyiránt országosan ismert férfi, a latin mellett a nemzeti költészet iránti meleg érdeklődést is felébresztette tanítványaiban, és gyakorlati munkásságra, próbálgatásra buzdítá őket. Kitünő tehetségű fiatal tanulók, kik az életben későbbben más irodalmi szakban is kitüntették magukat, Baksay Dániel, Ónodi Szabó Péter, Kuthy Lajos, Szücs István, Könyves Tóth Mihály, Török Pál, Nagy Imre költői próbálgatásai töltik be a Lantot, a melyről bizvást elmondhatjuk, hogy jóval felüláll az ifjúsági kiadványoknak megszokott színvonalán. A Baksay Dániel „Tékozló fiu“ című nagyobb költeménye pedig a vallásos és didacticai költészet terén méltán a dicséretesek közé tartozik, s bátran kiállja az összehasonlítást a fővárosi lapokban ez időtájt és valamivel későbbben szereplő Kölcey Vörösmarty és Bajza — utánczók műveivel.

Kerekes Ferencz (1780—1850) szintén debreczeni tanár, egyike volt a legmélyebb és legönállóbb gondolkozásu tudós férfiaknak, kinek értéke még most sincs kellőleg méltányolva a magyar tudományos világban; maga az emlékbeszéd is, melyet felette az Akadémiában Lugossy József tartott, csak töredékekben lehetett az akkori sajtóviszonyok miatt kinyomtatva. — Kerekes különösen a reál tudományok iránt mutatott hajlamot már ifjúságában. Midőn 1815 táján már mint nem egészen ifju ember Bécsben ez irányban, különösen a matematikában és vegytanban képezte magát, hivatott meg a debreczeni főiskolába tanárnak azon új tanszékre, melyet ott pesti orvos dr. Cseh Szombathy a vegytan és gazdasági tudományok számára alapított. Kerekes a meghívást elfogadta, de olyan feltétel alatt, hogy még néhány évet külföldön tölthessen. Németországban, különösen Berlinben folytatva tanulmányait, ekkor leginkább a chemiával, különösen

annak elméletével foglalkozott, és 1819-ben adta ki, József nádornak ajánlva, német nyelven: „Betrachtungen über die chemischen Elemente“ című művét (Pest 1819.), mely a külföldi tudományos világban is feltűnést és elismerést keltett. Nem érdektelen megtudni, hogy saját laboratoriuma hiányát e művében úgy ígérkezik pótolni, „hogyan felfedezéseit és gondolatait gyakorlati chemikusokkal vizsgálattja meg a külföldön.“ De Kerekest hajlamai leginkább a matematikai tudományokhoz vontatták, s később midőn ezen tudománynak tanszéke megüresedett, csakugyan erre helyeztette át magát. 1845-ben adta ki „Szorszámtan“ című művét a logaríthmusokról, mely művet az Akadémia a Marczibányi-jutalommal tüntetett ki. Már ezen művében megtette az első lépést életének nagy és főcélja felé, mely cél a felsőbb mathesis vagy felsőbb analysis könnyebben hozzáférhetővé tétele, megérthetésének könnyebbitése, népszerűsítése volt. E célját fájdalom, el nem érhetette, rendszerét, elveit teljesen ki nem fejthette. Munkássága a m. tud. Akadémiánál sem méltányoltatott eléggé némely szaktudósok áskálódásai miatt, és a „Négyes kis tükör“ című utolsó művében kénytelen volt saját és elvei védelmére polémiákat folytatni, és csak így és nagy későn kapott elégtételt. Az elismerést azonban, mit honfitársai tőle megvontak, már régebben előlegezte számára a külföldi tudományos közvélemény. 1837-ben a lipcei Jabloniczky-féle tudós pályázatra versenyezvén latin nyelven, a jutalmat megnyerte. Kisebb értekezései is jelentek meg külföldi folyóiratokban és a Tudományos gyűjteményben, a melyek közt legnevezetesebb (1840. évfoly. I. köt.) „A mathesis tanítási módjairól, s a mathesisbeni ellentmondások okairól“ című. A mathesisről szóló hátrahagyott irataiból adta ki Csányi Dániel „A felsőbb mértan valódi alapelvei Kerekes Ferencz irataiból (Debr. 1862.)“ című művét.

Még egy harmadik tudományágban dolgozott mintegy mellékesen, a nyelvtudományban; kiadván 1836-ban „Értekezés és kitérések“ című nyelvészeti művét. E munka két részből áll. Az első „Értekezés“ cím alatt rendszeresen tanít a magyar nyelvbeli kettős betűjű hangokról, és azokra nézve új írásmódot egyszerűbb betűjeleket javall. A második rész „Kitérések“ címmel minden rendszer nélkül a Kerekes etymologiai gondolatait adja elő, mint maga mondja egyes ötletekben, de a melyek, hozzá tehetjük, nem egyszer találók és genialisak. Birálgatja benne a Kresznerics, Kassay és Fogarasi elveit, kifejti

gondolatait egyes gyökök és nyelvi tünetenyekről. Mint nyelvész a nyelvphilosophia terén áll. de a népnyelvből és a történeti nyelvből is meríti érveit.

Kerekes mind három tudományágban, melyekben dolgozott, mély és önálló gondolkozónak tűnik fel. Szelleme mindig a magvat és a dolog lelkét kereste, s nem nyugodott, míg odáig nem hatolt, hol azokat megtalálta. Feje, előadása mindig világos: általában azon kevesek közé tartozott, kik a tudománynak azon ágát, melylyel foglalkoztak, nemcsak művelték, hanem a magok erejéből előbbre vinni is képesek voltak; 1850-ben halt meg Balaton-Füreden, hova egészsége helyreállítása végett utazott.

Vecsey József a philosophiai tanszéken Ercsey Dániel utódja volt. A Tudományos Gyűjteménybe írott számos bölcsészeti czikkeivel vonta magára a közfigyelmet. Mint tanár a Krug rendszeréhez állott legközelebb, philosophiai felfogásának bizonyos eredetiségét mindig megtartva. Nagyobb művel nem lépett a világ elé, de a tudományos folyóiratokban gyakran találkozott nevével a közönség; különösen érdekesek azon czikkei, melyekben a Magyarországon is ekkor terjedni kezdő hegeli nézetek ellen szállott, részint a tudomány, részint a satira fegyverével sikra. 1838-ban a tud. Akadémia tagjává választotta.

Nem lehet említés nélkül hagyni azon írói munkásságot sem, a mely egy oldalról a debreczeni kör, másrésztől az Akadémia befolyása alatt állva, és az irodalom új ágait kezdve művelni, Debreczenben a 20-as és 30-as években mutatkozik. Vonza Böszörményi Pál debreczeni főbíró Schlez után átdolgozott egy nép számára készült derék művet, „Szőlőske históriáját“; nemkülönben írt egy „Falusi oskola“ című, tanítók számára készült kézikönyvet (1824). Böszörményi még stíljában határozottan a debreczeni körhöz tartozik. — Molnár András, egy a debreczeni szini irodalom terén is buzgón munkálkodó debreczeni író, „Haszonnal mulattató könyvtárának“ 1823-ban már 4-ik kötete jelent meg. Váradai Szabó János salétrom-inspector a neveléstudománynak hazánkban első és nagyérdemű uttörői közé tartozik. Balázsházy János a m. tud. Akadémia rendes tagja pedig számos gazdasági és nemzetgazdasági művet nyomtatott ki Debreczenben.

Mielőtt a legújabb irodalmi fejlődés vázolásába bocsátkoznám, tisztem parancsolja egy rövid átpillantásban megemlékeznem azon tudománynak fejlődéséről is, a melynek művelése Debreczennek, mint

a Kalvinizmus és egy felekezeti főiskola székhelyének minden időben első fontossága feladata volt; értem a theologiai tudományokat. Mióta Debreczen még Méliusz idejében, az unitarismushoz hajló Arany Tamással tévelygéseit visszavonatta, mióta a lutheri iránytól határozottan a Kalvin tanaihoz jött át, ezen tanoknak mindig hűséges őltalmazója és tudományos művelője volt. A külföldi protestantizmussal való tudományos összeköttetése folytonosan és teljes frissességben fenállott a külföld egyeteméről évenként visszatérő ifju hittudósok közvetítésével, kik hazájukba visszatérve, a kornak nemcsak tudományos színvonalán állottak, hanem a theologiai tudományokat részint eredeti, részint fordított műveikkel művelték is. — A theologiai tudományok nyelve már a 16. és 17-ik században felváltva a latin és a nemzeti volt. Latin a szigoruan tudományos műveknél, mint p. o. jó részben az exegetikai és dogmatikai művek és legtöbbször az ifjuság számára írott dogmatikai és philosophiai tankönyvekben. A protestantizmusnak azonban saját létele, fentartása és virágoztatásáért folytonosan azon kelle igyekezni, hogy nemzeti nyelven is minél több vallásos tartalmu mű jusson hiveinek kezébe, ez által tartván fen és ápolván a vallás iránti érdekeltséget és szeretetet. Nem illenek és nem is férne ezen rövid áttekintés keretébe bővebb rajzolása azon theologiai irodalmi munkásságnak, a melynek Debreczen volt hazája, és felemlítése azon íróknak, kik e téren dolgoztak. Ezért csak névleg emlékezem a 16. és 17-ik század működéséről, a Méliusz, Félegyházi Tamás és Komáromi Csipkés György bibliafordításairól, a K. Csipkés György és Martonfalvi theologiai és bölcsezségi műveiről.

Mind kiterjedésére, mind gyakorlati és culturalis fontosságára nézve a legnevezetesebb volt a theologiai irodalomnak azon ága, mely egyenesen a közönség olvasmányául volt szerkesztve, a prédikációk és buzgalmi könyvek irodalma. Nincs talán egyetlen protestáns író a 16. és 17-ik század, sőt a 18-ikban sem, ki ilyeneket ne irt volna; ezen műveknek köszöni a protestantizmus megszilárdulását, sőt a római catholicizmus is csak egyedül azon az uton bírta 17-ik századbeli győzelmeit kivívni, hogy a protestantizmust követte erre a térre, és nemzeti nyelvü vallásos könyvekkel, bibliafordításokkal és buzgalmi iratokkal folytatta a harcztot. Mert azon kor és közönsége főképen az ilyeneket kívánta és szerette olvasni, s azon kornak szellemét, gondolkozását és erkölceit ezen művek tanulmányozása nélkül megérteni

nem is lehet. Nem mondhatjuk, hogy még azon kor szempontjából is magas színvonalon állottak mind ezen művek. Kevés van közöttök olyan, mint a Köleséry Sámuel angol minták után készült prédikációi, melyeknek nagy részét maig is gyönyörűséggel lehet olvasni. De sok van olyan, a mely culturalis tekintetben érdekes, és egy részről a puritán szellemnek küzdelmét mutatja az embereknek néha menthető gyarlóságai ellen, mint a 17-ik század végéről a Szentpéteri István művei, „Hangos trombita“ (a részegesség ellen), „Ördög szigonynya“ (a káromkodás ellen), „Táncz pestisse“ (a táncz ellen), vagy nemzete romlásán és pusztulásán kesereg, mint a Medgyesi Pál több rendbeli „Jajjai.“

A 18-ik században a sajtószabadság korlátozásával meghalványodik a vallási irodalom ezen ágának is erőteljes nemzeti színezete. A felekezet terjeszkedni kívánás helyett arra szoritkozik, hogy lételét, életét és fejlődését megőrizhesse. Debreczen azonban ezután a megváltozott időkben is székhelye maradt a protestáns theologiai irodalomnak. A világi irodalom és a költészet néhány évtizedre majdnem egészen eltűnik. — A Balassa és Rimay verseinek egy-egy kiadásán, az 1724-ben Debreczenben megjelent Rádai Pál-féle „Lelki hódolás“ -on kívül, a melyben az imádságok mellett a vallásos költészet is képviselve van, alig említhető fel valami. A vallásos irodalom terén Maróthy György tanár kezd a negyvenes évek táján egy kis elevenséget behozni. Számos tankönyvei és Arithmetikája mellett (első kiadása 1743) kiadja a Zsoltárokat új harmoniás éneklésre berendezve. Majd Kőrösi Mihály, Tatay Ferencz debreczeni papok, Hatvani István tanár, Domokos Márton Debreczennek hosszú ideig főbirája, folytatják ugyan ezen mezőn a munkásságot. Kiemelkednek a század végén Hunyady Ferencz a „Keresztyén Arkhivarius“, Szikszay György a „Mártirok Oszlopa“ és a „Lelki áldozatok“ — egy igen kedvelt és sok ideig használt imádságos könyv — szerzője. — Benedek Mihály, Földváry József élete már e századba nyulik be; mindkettő felekezetének ismert írója, Benedek Mihály a debreczeni grammatikának is egyik összeszerkesztője, és a debreczeni kör egyik legmakacsabb tagja. — A 30-as és 40-es évek egyházi írói közt a nagy egyházi kormányférfi Szoboszlai Pap István és Fésős András debreczeni lelkész egyházi beszédei említhetők meg. Ezeken kívül gazdag kincse fekszik egyházi irodalmunknak, sőt mondhatjuk történelmünknek, azon elszórva kinyomtatott

egyes alkalmi egyházi beszédekben és különféle theologiai értekezésekben, a milyenek a protestánsok és különösen Debreczen irodalmában a legrégebb időktől fogva napjainkig előfordulnak.

A legújabb irodalmi munkásság 1849-től kezdve. Tudományos és egyházi irodalom, hírlapok.

Ha Debreczen irodalomtörténetének ezen rövid áttekintése a nemzeti irodalomtörténet vagy valamely iskolai kézikönyv számára volna írva, az író a legújabb kornál örömet letenné a tollat; mert nagyrészt élő emberek irodalmi működéséről az illető szaktudomány bírálata és a napi sajtó emlékezhetik meg. Mielőtt róluk és működésükről a történelem ítéletet mondana, jó megvárnia azon időtávot, a melyben alakjuk és működésük történelmileg kivehetővé és méltányolhatóvá válik. Azon munkának azonban, melynek számára jelen dolgozat készült, célja és természete magával hozza, sőt megköveteli, hogy épen a legújabb idők, a jelen állapotok is minden irányban fel legyenek benne tüntetve. De valamint eddig sem az volt célom, hogy kimerítő és nagyon részleges legyek, úgy most se várja senki, hogy Debreczen legújabb irodalmi fejlődéséről, vagy például könyvészetéről részletes és pontos kimutatást adjak.

Az 1849-ik esztendő Debreczentől is, a mely mint tudjuk a forradalom legmelegebb tüzhelyeinek egyike volt, kivette a maga áldozatait, és pedig nemcsak az elesett harcosokban és a fogság áldozataiban. Tört lelkű férfiak szállingóztak vissza a nagy katastrofa után tüzhelyeikhez, és időbe került mig lelkük ismét megtalálta a munkássági kört, hol annyi sok romba dőlt alkotás után ismét építeni tudjanak. — Az ujonnan fejledező tudományos munkásság egy részben a tudom. Akadémiára támaszkodott. Ennek kiadványaiban — és már előbb az Athenaeum és a Tudománytárban — jelentek meg Lugossy Józsefnek több tudományos cikkei, melyek részint a magyar mythológiával és népies csillagismével, részint történelem és könyvészetel, részint a nyelvészetel foglalkoztak. Ez utóbbiak közt a „Hangrendi párhuzam 1000 példában“ — összeállítása a fel és alhanggal váltakozó magyar szavaknak — 1859-ben második kiadást is ért. A Szócsalád-rendszer című nagyobb értekezésében Lugossy, a Hunfalvi Pál által a „Magyar Nyelvészet“ című folyóiratban lendületet vett összehasonlító nyelvész-

kedés mellett a magyar nyelvészeti teendőkben rendszeres egymásutánt sürget, és azt hangsúlyozza, hogy mielőtt az összehasonlító nyelvészet tüzetes működése megkezdetnék, előbb a magyar nyelv körében kell a legfontosabb nyelvészeti kérdéseket tisztába hozni. — Lugossy munkásságát betegsége hosszú időre félbeszakította.

Imre Sándor jelenleg kolozsvári egyetemi tanár számos művei közt megemlítendő iskolai kézikönyvül használt „Magyar Mondattana“, mely 1862-től mostanáig 5 kiadásban jelent meg, (az utolsó 1881.) Továbbá a „Magyar irodalom és nyelv rövid története“, melynek első kiadása 1865-ben, negyedik pedig 1878-ban nyomtatott ki. A felsőbb irodalmi oktatás számára készített kézikönyv ez, mely önálló felfogással és teljes tömörséggel adja irodalomtörténetünket, avval párhuzamban kiváló gondot fordítva a nyelv történelmi fejlődésére is. — Imre Sándor tudományos munkásságának egy nagy része kolozsvári tanársága idejére esik, épen azért nem merem őt teljes munkásságával Debreczen irodalomtörténetéhez számitani. Az Akadémia különböző kiadványaiban és a Budapesti Szemlében számos és becses nyelvészeti és aestheticai művei jelentek meg. — Sajátságos véletlen és a Kazinczy szellemének bizonyára engeszteléséül szolgál, hogy azon megtámadások, melyeknek Imre Sándor a Magyar Nyelvörben ki volt téve, nagyrészt épen a Kazinczy irányának tulságos kimélése és a Kazinczy iránt viseltető kegyelet miatt intéztettek ellene.

A protestáns egyháztörténelem és egyházjoggal Révész Imre (1826—1881) debreczeni ref. lelkész és akadémiai tag kezdett az eddiginél nyomósabban foglalkozni. Erdösi János és Dévai Biró Mátyás 16-ik századbeli reformátorokról külön-külön monographiát dolgozott ki, a melyekben a történelmi kritika iránti erős érzéssel egyháztörténelmünk egy-egy homályos részletére vet világosságot. Történelmi munkássága az őstörténelem mezejére is kiterjedt, a melyen „Etellaka vagyis Attila hun király birodalmi székhelye,“ (1859) czimű műve jelent meg. Protestáns egyházjogi és alkotmánytörténeti — részint történelmi, részint napi — kérdésekkel számos művében és röpiratában foglalkozik, melyek közt a „Protestáns egyházalkotmány alapelvei a XVI-ik században“ czimű a legnevezetesebb. 1867. és 1868 óta Révész munkásságát a protestáns felekezeteket érdeklő azon kérdések foglalták el, a melyek az 1868-ki törvényekből különösen a protestáns iskolákat illetőleg folytak ki. Álláspontjának védelmezésére alapította a „Magyar

Protestáns egyházi és iskolai Figyelmező“ című havi folyóiratot, mely 1870—1878-ig kilencz évfolyamban jelent meg, és a conservatív történelmi és egyházi protestáns álláspontokat a modern állami igények és követelések ellenében gyakran nyomósan védelmezte. — 1864-ben emlékül a Kálvin halála évének háromszázados fordulójára megírta „Kálvin élete és a Kálvinizmus“ című, a kor és tudomány színvonalán álló jeles művét. Fájdalom, hogy kora halála miatt életének kitűzött nagy tudományos célját, a magyar protestáns Egyháztörténelem megírását, el nem érthette.

Révész Imrén kívül buzgó művelője a protestáns egyháztörténelmi irodalomnak Balogh Ferencz hittanár, ki tanítványai számára kézikönyvül „Egyetemes és Magyar protestáns Egyháztörténelmet“ irt; 1875-től 1878-ig pedig négy éven keresztül szerkesztette az „Evangéliumi Protestáns Lap“ című hetilapot. 1879 és 1880-ban követte ezt a Joó István tanár által szerkesztett „Protestáns Hetilap“ két évfolyamban. Ennek ismét a jelenleg is fenálló és minden hónapban háromszor megjelenő „Debreczeni Protestáns Lap“ lépett nyomaiba, Tóth Sámuel hittanár szerkesztése mellett. Ezen 3 lap mellett a Tiszántúli középiskolai ref. Tanáregyesület által 1879. óta évenként Debreczenben kiadott Évkönyv szolgált és szolgál közlönyül a tul a tiszai ref. superintendentia és Debreczen vallásos és iskolai életének.

A történetírás terén is új mozgalmak keletkeztek. Ladányi Gedeon történelem tanára, jelenleg kolozsvári egyetemi tanár, számos történelmi kézikönyvei mellett irt az olvasó közönség számára egy nagyobb terjedelmű történelmi művet „A magyar királyság alkotmánytörténete a szatmári békekötésig“ Debreczen 1871, két kötetben. E mű magyar nyelven legterjedelmesebb alkotmánytörténetünk; a nyomtatott források és történelmi kuttők teljes felhasználásával állítja össze tárgyát; stílja előadása mindenütt világos, történelmi felfogása ép és elfogulatlan.

1870-ben egy Debreczen városára kiváló fontosságú műnek, a Szücs István volt jogtanár és akadémiai tag által irt Debreczen város történelmének első kötete jelent meg Debreczen város könyvnyomdájában, mit a következő években még más két kötet követett. Egy egész élet buzgósága és fáradozásainak eredménye ezen munka, melyben össze van hordva azon történelmi anyag, mely történelmi műveink és különösen Debreczen város levéltárában Debreczenre

vonatkozik. Nincs módunkban megítélni, volt-é és mennyiben volt szerző korlátozva a levéltár használatában, (mert ez a tudományos kutatás számára még mostanáig sem nyitott meg teljesen), de a felhasznált anyag így is rendkívüli becses bir. A műnek feldolgozását épen az anyag nagysága és sokasága látszott szerzőnek megnehezíteni. — Előadásának tárgyilagosságát talán a kellőnél többször megszakítja egyéni kegyeletes érzelmeinek hangsúlyozása, de ez visszatükrözője is a szerző hűsége, emelkedett gondolkozása és rendkívüli tárgyszeretetének.

Az egyházi irodalom mezején az egész magyar protestantizmusban legelterjedtebb művek közé tartoznak Révész Bálint különböző alkalmakra készült „Imakönyv“-einek számos kiadásai, Révész Imre és K. Tóth Mihály számos kinyomtatott egyházi beszédei, a Robertson-féle világhírű angol egyházi beszédeknek Révész Imre által készített fordítása némileg átdolgozása, és ugyancsak Révész Imre által a Hagenbach „Theologiai tudományok Encyclopaediájának“ fordítása. A protestáns nép számára vallásos olvasmányul jelent meg a tiszántuli egyházkerület kiadásában Révész Bálint szerkesztése mellett az „Egyházi könyvtár“ két évi folyama 1858—59-ben, melybe több ismert nevű író dolgozott.

A főiskolának minden irányban fejlődésével az újabb időben, egész kis külön szakot alkot a tankönyvek irodalma. A theologiai és jogi irodalomban a már említettekén kívül Tóth Mihály, Menyhárt János theologiai, Kallós Lajos, Kovács Ferencz, Kőrösi Sándor jogtanárok, valamint Thót Ferencz bölcsészettanár irtak szaktudományaikból kézikönyveket; ide sorozzuk Dr. Cseh Ferencz, a helybeli piarista társház másodfőnökének „Az ember szellemi élete“ című bölcsészeti művét. (Debreczen 1873.) A gymnasium számára Szegedi Sándor, Tüdős János, Márk Pál, Békési Gyula részint latin classicusoknak magyarázatos kiadásairól, részint mondattani és egyháztörténelmi tankönyvekről, Lengyel-Szegedi pedig iskolai Latin szótárról gondoskodtak. Versenyre keltek a főiskolával a Debreczenben újabb időben felállított tanintézeteknek, a felsőbb gazdasági intézetnek, a reál- és kereskedelmi iskolának tanárai, kik közül csupán a dr. Schwarzer Viktor, Szüts Mihály, dr. Koós Gábor, Zalai Márk és Futó Mihály neveit említem fel.

A szépirodalomban a Lant megszűnte után, 1840-ben a Kisfaludy társaság által megkoszoruzott Nagy Imre tűnt fel és tűnt is le nem

sokára; verseit testvére László adta ki 1846-ban. Épen ilyen, sőt nagyobb veszteséget szenvedett Debreczen és a magyar költészet a korán elhunyt Kovács Gyulában, kinek szép reményekre jogosító költeményeit 1862-ben a főiskolai önképző társaság adta ki. Az 1860 óta működő debreczeni költői nemzedék között kiváló magaságra emelkedett költői tehetség nem igen volt. — A népies elbeszélő téren próbákat tett Balkányi Szabó Lajos, először „Utazás a másvilágon“ című könyve, majd „A magyar nép ajkáról vett s a világtörténettel egyeztetett Magyar Ősmeséiben“, (Debreczen 1860—1879). — Nem emelkednek magasabbra Orbán Pető, Oláh Károly és Kulini Nagy Benő verseiményei sem, melyek nagyrészt néhány debreczeni szépirodalmi vállalatban vannak szétszórva. — E vállalatok közt legelső is legjobb is volt a „Csokonai Lapok“ - 1850-ben, Oláh Károly és Orbán Pető szerkesztése mellett. Azonban a mi legjobbá tette, az nem debreczeni termék volt, hanem Lévainak néhány verse és különösen Arany János Bolond Istókja, mely itt jelent meg először. — Ennek daczára már a 29-ik számnál kénytelen volt a szerkesztő ezt iktatni lapjába: „Lapunk kiadását pártolás hiánya miatt ezennel megszüntetjük.“ — 1860-ig majdnem egészen néma volt a szépirodalom, de akkor a nemzeti élet fellendülésével legalább külső munkásságban gazdag korszak állott be.

Egymásután jelentek meg a „Debreczeni Emlény“, 1860. Szerkesztette K. Nagy Benő, mind debreczeni írók közreműködésével. Bár benne egyes cikkek irodalmi színvonalon állanak is, legfőbb érdeme mégis az, hogy tiszta jövedelmét az építendő debreczeni színház pénzalapjához adta. Már nagyobb becsüek Illésy Görgynek csinos Beranger fordításai, szintén ez évben. Továbbá „Történelmi képek“ Sárváry Elek-től 1861, Magyar hölgyek életrajza (szerkesztik Sárváry Elek és K. Nagy Benő). Ugyancsak 1861-ben jelent meg a Csokonai Album, K. Nagy Benő szerkesztésében, — néhány jó cikkel; sajnos hogy olyan tudósítások vannak felemlegetve benne a Csokonai életéről, a melyeket Toldy Ferencz már régebben oklevelek alapján tisztába hozott. 1865-ben jelent meg a „Koszorú“, a főiskolai önképezde jobb termékeiből; 1870-ben Hortobágyi, 1872-ben Zsutay János, egy tragikus végű tehetséges ifjunak költeményei. A jobb művek közé tartozik Szana Tamás „Csokonay életrajza“ is (1869). — Jöttek ki némi eredeti és fordított regények Hortobágyi, Holnapi Ákos, Kiss Lajos, Sárváry

Elek és másoktól. — A drámai költészet terén Babócsai még 1806-ban adta ki „Vigkedvü Mihály“ című debreczeni tárgyú szomorujátékát; Tokody János, Molnár András és Bacsó Bálintnak a 20-as és 30-as évekből van egy néhány részben fordított drámája; 1841-ben Telegdi Kovách László lépett fel a Nagy Ignác Szinmútarában „Anya és vetélytárs“ című szomorujátékával; míg legújabban jelent meg Balogh Imre és Hamar Lászlónak egy pár drámai dolgozata. — A reál- és szaktudományok is találtak mivelőkre. Dr. Török József tanár Magyarország ásványvizeiről írt, és két kiadásban megjelent műve az Akadémia által megkoszorúztatott; dr. Zelizy Dániel több népszerű és figyelmet keltett orvosi röpiratot írt. A nemzetgazdaság terén pedig dr. Király Ferencz írta a „Debreczeni kereskedelmi és iparkamarai kerület mezőgazdasági főbb viszonyainak leírása az 1867—1876. terjedő időszakban“ Debreczen, 1879. című terjedelmes művét, melylyel legjobb hírű nemzetgazdasági íróink sorába lépett.

A debreczeni hirlapirodalom a forradalom alatt kezdődik tulajdonképen, midőn 1849-ben Pálffy és Csernátoni a „Március tizenötödik“-ét, Jókai és Ludasi az „Esti lapok“-at (1849. május első napjáig), névtelen szerkesztők a „Debreczeni Lapok“-at és a „Népbarátját“, Szanka József és Telegdi K. László az „Alföldi hirlap“-ot szerkesztették, nem számítva a Gyurman Adolf által szerkesztett hivatalos lapot. Még 1848-ban adta ki Ábrányi Emil az „Alföldi lapokat“, de ez nem hirlap, hanem egy pár vers és novella. — Legrégibb hirlapja Debreczennek a Balla Károly által 1842-ben, kereskedői tudósítások végett alapított „Debreczen-Nagyváradai Értesítő“, mely több váltakozó szerkesztő alatt maig is fenáll. 1860-ban Prépost István indítá meg a „Debreczeni közlönyt.“ 1861—1867-ig a színügyegylet pártolása mellett jelent meg a „Hortobágy“, melyet Illésy György, végül Sárváry Elek szerkesztett. 1867-től kezdve ennek folytatásául tekinthető a Telegdi László által szerkesztett, több ideig fenállott „Alföldi hirlap.“ 1867—1869-ig jelentek meg a „Debreczeni Lapok“ Sárváry Elek, majd Szabó Antal szerkesztése alatt.

1869-ben indult meg a „Debreczen“ című, hetenkint ötször megjelenő politikai lap, melyet Oláh Károly alapított, majd 1875-től Tiszai Dániel, Szatmári Károly, Péter Gábor és Szabó József szerkesztettek s mely maig is fenáll; 1872-ben nagyon ephemer étellel jelent meg a dr. Kola János által szerkesztett deákpárti politikai lap „Tisza-

vidék“ czimmel. 1874-ben másik politikai lap is jelent meg, a „Debreczeni Ellenőr“, először Szabó Antal, majd Vértesi Arnold szerkesztésében, és máig is virágzik mint a mérsékelt politikai nézetek közlönye. A szakhirlapok között megemlítendő Békessy László gazdasági tanárnak 1873-ban megindított, s kevés idő múlva megszűnt „Közlemények a debreczeni gazdasági egyesület köréből“ czimű lapja, és újabb időben a Fazekas Sándor és eleinte Zalai Márk által is szerkesztett „Kereskedelmi lapok“, (1880), mely 1880-dik év decemberében „Kereskedelem és ipar“ czímet vévén fel, 1881-ben a debreczeni kereskedelmi- és iparkamara hivatalos közlönye lett, ez évben pedig megszűnt.

1877-ben ápril havában kezdődött a Dengi János és gróf Csáky Alfonz szerkesztésében a „Déliab“ czimű szépirodalmi hetilap, melyet fővárosi jó nevű írók is támogattak; folyt 1879-ig, a mely évben csak néhány száma jelent meg. — Néhány éve működik az „Ébresztő“ czimű hetilap Szatmári Károly szerkesztése alatt.

Az 1878-ik évben több debreczeni buzgó férfi, megemlékezve Debreczennek culturalis fontosságáról a multban, egy „Irodalmi és művészeti kört“ akart alapítani, a helyi irodalom és művészet pártolására. Az alapszabályok is elkészítették, meg is erősítették, azonban a kör leginkább alkalmas helyiség hiánya miatt meg nem alakulhatott. Remélni lehet, hogy az eszme nem halt meg, hanem csak aluszik, és hogy a folyó év május havában Debreczenben első vidéki gyűlését tartott Petőfi-társaság által keltett új érdekeltség és lelkesedés a szépirodalom iránt, sikerebben fogja nem sokára a még utban levő akadályokat leküzdeni.

Géresi Kálmán.

A színészet története Debreczenben.

Az iskolai színészettel, mely a 17. és 18-dik században mind a protestánsok, mind a katolikusok, különösen a jesuiták és piáristák iskoláiban gyakran fordul elő, Debreczenben alig találkozunk. Eddig legalább a Csokonai idejében és az ő tiszteletére későbben tartott egy pár ifjusági előadásról fenmaradt tudósítást kivéve, nem ösmeretesek

előttem olyan nyomok, melyek arra mutatnának, hogy a ref. főiskolában divatban lett volna az ifjusági színészet, mint divatban volt az felső Magyarország protestáns iskoláiban, például Bártfán, Kassán, Eperjesen. Ugy látszik, hogy Kálvinnak szigorubb, némely dolgokban zordon szelleme nem engedé ezt főiskolánkban kifejleni. A mint azonban a 18-ik század elején 1719-ben a piáristák megtelepedtek Debreczenben, debreczeni iskolájukba épen ugy behozták az iskolai színészetet, mint többi tanintézeteikben Privigyén, Podolinban vagy Szentgyörgyön. Természetes, hogy az iskolai színészet szorosan véve nem a művészetek birodalmába, hanem a tanítási eszközök közé tartozik, czélja nem annyira aesthetikai, hanem részint erkölcsi, részint paedagogikai; az ifjak mozgási előadási ügyességének — és minthogy jó részben latin nyelven folyt — a latin beszédben és a mythológiában való gyakorlottságuknak kifejtését tartotta szem előtt. A helybeli piárista rend könyvtárában vannak egyes darabok kéziratban és nyomtatásban, melyeket a helybeli piárista iskolában a 18-ik század folyamán előadtak, miben sem különbözök azon többi szindaraboktól, melyek ez időből nyomtatásban elég nagy számmal maradtak fen.

Ezen latin iskolai szindarabokat lehet a debreczeni színészet első zsengei gyanánt tekinteni, ha ugyan a színészet birodalmába akarjuk őket számítani.

A magyar színészetnek kezdete a nemzeti ébredés nevezetes esztendejére az 1790-ik esztendőre esik. 1790. október 25-én volt az első színi előadás Budán, azon nevezetes országgyűlés folyama alatt, melytől szokta nemzeti irodalomtörténetünk, sőt egész történelmünk legujabb korát és egyszersmind a magyar szellem ujra ébredését számítani. Hogy milyen buzgósággal igyekezett az első szintársulat, Kelemen László vezetése és a nádornak, Battyáni József hercegprimásnak, gr. Károlyi Józsefnek, gr. Ráday Pálnak és másoknak pártfogása mellett feladatának megfelelni, milyen nehézségekkel kelle megküzdennie a fővárosi német színészettel szemben, itt bővebben nem írhatjuk le. Annyi bizonyos, hogy ezen első magyar színésztársaság 1795-nél tovább nem tudta magát a fővárosban fentartani, Kecskeméten próbált szerencsét, azonban itt sem tudván lételét tovább biztosítani, feloszlott.

Szerencsésebb és állandóbb volt a kolozsvári vagy erdélyi nemzeti játszó társaság, melynek alapítója a négy Fejér testvér volt. Ezen társaság Kolozsvártt 1792. nov. 11-én tartotta első előadását a „Tit-

kos ellenkezés" című darabbal. Az 1795-iki erdélyi országgyűlés felfogá a magyar színészet fontosságát és országos bizottmányt nevezett ki, mely az állandó színház építésére gyűjtést rendezzen és a társaság szellemi és anyagi ügyeit igazgassa. De az erdélyi magyar szintársaság éltető lelke, legnagyobb pártfogója, sőt valóságos igazgatója báró Wesselényi Miklós volt, ki tömérdek fáradsággal és anyagi áldozattal oda vitte az erdélyi színészet ügyét, hogy pár év múlva Magyarországra is mehetett ki szintársulat, mely a magyar nyelv és nemzetiség nagy fontosságú ügyét és érdekeit terjeszthette, vagy hogy akkori kifejezést használjunk, a mely valóban „a nemzeti nyelv és magyar érzések pallérozására szolgáló institutum" volt. Itt kezdődik már a debreczeni színészet története.

Előre kell bocsátanom, hogy általában a magyar színészet története, és épen a debreczeni színügynek története még eddig meglehetősen homályban van. Vahot Imre, ki a „Magyar Thália"-ban 1853-ban adja a „magyar Játékszin" történetét, azt mondja, hogy Wesselényi csak 1806-ban bocsátotta ki az első színész-rajt Debreczenbe. A magyar színészet másik történetirója Könyves Máté is csak annyit említ, hogy 1806. május havában jött ki az első színész társaság Debreczenbe Ernyi Mihály vezetése alatt. Bizonyos azonban, a mint Szücs István is Debreczen történetében röviden felemlíti, és eddig nyulnak fel az általam eddig ismert tudósítások, hogy Debreczenben már 1798-ban magyar szintársulat működött.

Meg van ugyanis Debreczen város közlevéltárában azon szerződésnek mind a két fél aláírásával és pecsétével megerősített eredetije, melyet kötött 1798. augusztus 18-án b. Wesselényi Miklós, mint az erdélyi társaság directora Debreczen város tanácsával a színház iránt.

Ezen szerződés nevezetesebb pontjai ezek:

1) Kezdődnek az árendás esztendőök ezen folyó (1798) esztendőben esendő November hónapnak 1-ső napján, és végződnek a jövő 1800. esztendőben esendő October hónapnak utolsó napján. De mivel a játszó Társaság már ezen hónapnak 11. napján elkezdette a játszást, és a jövő Dienes napi vásárkor itt játszani fog, ezen darab esztendőre fog a Méltóságos Director ur két ángárián 50 Rh. forintot fizetni.

2) Az árenda summája léssen esztendőnként száz, idest 100 Rh. forint, melyet tartozni fog a Méltóságos Director ur angariánként és anticipato fizetni.

A szerződés 2 évre szólott.

Hasonlitsuk össze már most ezen szerződést a következő, itt teljes szövegében közlött legrégebb debreczeni szinlappal:*)

DEBRECZEN  № 8.

A Felsőbbek Engedelméből

Ma Vasárnap, August. 19-dik napján 1798-dik esztendőben

A Nemzeti Játékszini Társaság által

fog elő adódni

Egy Víg Játék, ilyen nevezet alatt:

AZ INDUSOK ANGLIÁBAN.

Három Felvonásokban.

A Játzó Személyek:

Smith, egy hajdoni gazdag kereskedő	Kontz.
Ennek felesége	Kontzné.
Sámuel, Harmintzad Inspektor	Láng.
Róbert, Hajós kapitány	} ezeknek gyermekei . Kótsi.
Lidi	
Kaberdár, Mizorai kiüzött fejedelem	Sehy.
Guzli, ennek Leánya	Kótsiné.
Musztafferi, Kaberdár Barátja	Sáska.
Fáczir, egy ifju Indus	Medve.
Egy Harminczad visitator	* * *
Staff nótárius	Jancsó.
Egy Hajós Legény	* * *
Strusszel Nótárius	Kontz.
Egy gyermek	* * *

Történik a dolog Angliának egyik Városában.

Mivel ezuttal ma itt utoljára Játszik a Társaság, kötelességének tartja, a Tekintetes Publicumnak eránta mutatott jó hajlandóságáért alázatos köszönetét megtegye; hiszi a Társaság, hogy ezután az idő és a készültek már előre megnyerettek lévén, Nevezetesebb Játékok-

*) E szinlap eredetije Láng Boldizsár birtokában van, én a Szinnyei József budapesti egyetemi könyvtárőr másolatáról közlöm.

kal mulattathatja Érdemes Nézőit. Ettől fogva reményli a Társaság, hogy az érdeemes közönség egész meglelégedéssel fogja a Játék szint elhagyni és ez reánk nézve leg-főbb Jutalom.

A Bé-menetnek árra:

Az Első Nemes hely	30 xr.
A Második Hely	20 xr.
A Harmadik	10 xr.

A Játék szín építettett a Fejér Ló Vendég fogadó Udvarán.

Kezdődik a Játék hetedfél, végződik kilencz órakor.

Mindezekből kitünik, hogy Debreczenben már 1798 nyarán volt szini előadás, továbbá, hogy ezen társaság az erdélyi Wesselényi-féle társaság volt, tagjai között az akkori legjelesebb színészekkel Kótsi Patkó Jánossal, később debreczeni színigazgatóval,*) Sehyvel, ki a pesti társaságnak legelső színésze volt**) és korának első kómikusával, Gidófalvi Jantsó Pállal, kinek emlékét Gyulai Pál „Egy magyar kómikus“-ában megörökítette; kitünik továbbá, hogy már ez évben fel volt építve — még pedig kizárólag Debreczen város költségén, mint későbbi tudósítások mutatják — azon nyári színház, a Fehér-ló vendéglő udvarán, mely későbbben is több éven át színhelye volt a szini előadásoknak. Ez alkalommal minden valószínűség szerint először jöttek Debreczenbe az erdélyi színészek, és minthogy — a mint a szinlapból látszik — nyolcz előadás után elmentek, csak az augusztusi vásár alkalmatosságára.

Sokkal többet tudunk már az 1799-ik évről, a melyben a kolozsvári „Nemzeti játszó társaság“ ápril 14-től kezdve november 17-ikig városunkban 105 előadást tartott. A társaság tagjai voltak: Kótsi Patkó, Lang, Jantsó, Saági, Kontz, Sáska, Ernyi, Matoltsi, Molnár, Medve, továbbá Sáskáné, Ernyiné, Kótsiné, Kontzné és Lángné.

Előadásait ápril 14-én „A különös természetű ember“ című

*) Kótsi P. János szül. Derecskén 1771-ben. Szülei 1780-ban Erdélybe mentek lakni; tanult S.-Patakon és Kolosvártt. Majd a Splényi-ezredben kadét, 1792-ben pedig az Erdélyi első szintársaság egyik alapítója és legjobb tragikai színésze volt.

**) Kár, hogy nevét a Martinovics-féle összeesküvésben — mint feladó — megbélyegezte. Lásd „Budapesti Szemle“ 1881. 51. szám, a Pulszki Ferenc cikkét.

vígjátékkal kezdték meg. Hetenként négyszer játszottak: vasárnap, kedd, csütörtök és szombaton; nagy-vásár hetében pedig minden nap nyitva lévén a Theatrum, a mint a színlap mondja. Május 23-án adott a „Házi orvosság, vagy így kell a nyakas asszonyokat megzabolázni“, mely alkalommal a színlapon a következő tudósítás foglaltatik: Valamiképen a hol jó feleség vagy a háznál, ottan örökös tavasz uralkodik: úgy egy dörgős asszony a tavaszi kellemetes napokat is téli komor időkké változtatja, és a szegény férjnek békességes türelmet végre elkoptatja. Szükség tehát ott valami házi orvosság, hogy a házassági napok elviselhetetlenné ne tétessenek. Ez vala célja a mai Játék írójának s megérdemli számos nézőink figyelmességét.“ Ilyenféle tudósítások, illetőleg a közönségnek szánt magyarázatok (a reklám csinálásnak pátriarchális korszaka!) ez időből majdnem minden darabnál fordulnak elő a színlapon, vagy a darab irányára vagy a tárgyra vonatkozólag, különösen ha a darab történeti. Az összes előadások során végig tekintve, az előadott darabok nagy részét Kotzebue-féle és más németből fordított drámák és bohózatok teszik, de előfordul „Romeo és Julia“ és „Hamlet“ is, mindkettő azonban valami német átdolgozás után, mint a szerepek neveiből kitetszik. Sőt akadunk eredetiekre is, mint p. o. „Macskási Juliánna, vagy az arany perczek“, Endrődi Jánostól (dráma 5 felvonásban) és Kótsi Patkó Jánosnak „A virtus gyakran szenved“ czimű 4 felvonásos „Érzékenyítő Játéka“, mely utóbbi ez évben november 17-én a társaság bucsuelőadása volt, jelentvén a színlap, hogy „a játszó társaság — a téli időre nézve innen eltávozni igyekeztvén — ezuttal ma utolszor játszódik.“

Az 1799-ik évi előadásokról jelent meg az első hirlapi tudósítás a „Magyar Kurir“-nak 1800. évi első évnegyedi 14-ik számában (217. lap), mely így hangzik:

„Debreczen 15. Január 1800. esztendő. A magyar játszó társaság ugyanitt játszott a mult nyáron vagy 106-szor, a közönségnek nagy meglegedésével. A játszó személyek mintegy 13-an voltak, kik között magát Kótsi ur a Direktor, mind hozzáfoghatatlan játszása, mind jeles muzsikálása, mind a decoratióknak illendő ékes kifestése által mindeneknél inkább megkülönböztette; tetszettek a közönségnek még különösen Sáska, Lang, Konez, Jancsó, Molnár, Sági, Ernyi urak s Kótsiné, Langné, Ernyiné és Konezné asszonyok, kivált mikor tulajdon rolláikat játszották. A muzsikának nem léte (tsuda, hogy oly

számos ifjuság közt elegendő dilettánsok nem találtak) és a dekorációknak szűke, sok szépet megakadályoztatott.“

A következő három évben mit sem tudunk a debreczeni színezetről, legalább semmi nyoma, hogy ez alatt színi előadások lettek volna. 1803-nak nyarán azonban Maros-Vásárhelyről ismét Debreczen felé vette útját a Nemzeti Játszó Társaság, de ez alkalommal Debreczent csak átutaztokban érintették, s összesen 11 előadást, [többnyire vígjáték-féléket tartván, Szegedre mentek, hol összesen 17 előadásuk volt, és a hol rendkívüli vendégszeretettel fogadtattak. Erdélybe visszamenet ismét utba ejtették Debreczent és itt október 9—18-ig 7 előadást tartottak. Mindkét debreczeni megjelenésük úgy látszik a vásárral volt kapcsolatban.

Az 1804-ik év forduló pontot képez a debreczeni színezet történetében. Ez évnek augusztus havában ugyanis a debreczeni színtársaság igazgatója Kótsi Patkó János a gróf Károlyi család jogigazgatójától Burián Sámueltól levelet kapott, melyben az foglaltatott, hogy „özvegy gróf Károlyi Józsefné a magyar nyelvnek gyarapítására és terjesztésére a magyar játszó társaságnak kedveskedik egy egész Theatrumhoz tartozó eszközökkel, melyek ennek előtte a megyeri uradalomban a grófi család tulajdon multságára szolgáltak.“

Még ugyanezen év november 7-ikéről Bécsből keltezve Meszéna Sándor debreczeni polgármesternek maga özv. gróf Károlyi Józsefné a következő levelet írta, melyet egész terjedelmében közlök:*)

„Bizodalmas Polgár mester Ur! — Minekutánna szándékomat, és mely Theatrumbeli szerekek és ruháknak a magyar Játszó Társaságnak való ajándékozásáról Burián Sámuel Ur Régensem az Urnak, mint ezen Játszó Társaság Gondviselőjének tudtára adta volna, azon javaslatát is az Urnak elimbe terjesztette: hogy jobb és diszesebb volna az általam ajándékozott Theatrumbeli szereket mindég Nemes Debreczen városában conserválni, mint azokat az említett Társaságnak ide s tova való hurczolásra kezében adni. Én ezen javaslatát az Ur Polgár mester Urnak annyival inkább elfogadom, mivel önnön magam is, már akkor midőn ezen ajánlást tettem, épen hasonló vélekedésben voltam, meg akarván ezzel mutatni, hogy midőn ezen tsekélység által a

*) Lásd mindkét levél eredetijét a leltárral együtt Debreczen városi magánlevéltár 1928. és 1932. számai alatt.

nemzeti nyelvünknek pallérozásán igyekezem, egyszersmind Ns. Debreczen várossát ez által is különböztetni kívánom. Tessék tehát az említett Nemzeti Társaságnak nevemben tudtára adni, hogy én azon Theatralis szereket és öltözeteket oly feltétellel ajándékoztam azon Társaságnak, hogy azokat mindég Debreczenben tartsák és midőn oda jönnek, azokkal annyival inkább ottan éljenek, mivel engemet telyes reménység táplál, hogy N. Debreczen várossa (a hol vásárok alkalmatosságával olly nagy Gyülekezet vagyon) nem sokára az állandó Jádzó színről is hathatós rendeléseket tenni fog. A ki egyéberánt ezeknek kinyilatkoztatása után illendő becsülettel vagyok az Ur Polgár mester Urnak — Béts 7-a Nov. 1804. jóakaró szolg. özv. gr. Károlyi Józsefné m. k. — Czím: „Dno Alexandro Meszena Consuli L. R. Cittis Debreczinensis.“

Ezen ajándékban volt egy német könyvtár szindarabokból 71 kötetben; a mellékelt leltár szerint pedig a színházi felszerelésben, vagy masinériában volt a többek közt 28 szekér az oldalkuliszszák húzására vashorgokkal, 5 henger vastengelylyel mindenik végén, 12 gerenda, kerekék a tengelyek forgatására, gyaloghintók, lánczok, hajó, tömérdek különböző öltözet és más felszerelés. A szállítást Megyerről Pestre a grófnő eszközölte, Pestről pedig Debreczen várossa; a szállítás, mely 1805 nyarán történt — ebből is lehet következtetni az ajándék nagyságára — a városnak 429 frt 10 krba került, mint az egykorú városi számadások mutatják.

Ez adománynak mind erkölcsi, mind anyagi tekintetben nagy befolyása volt a debreczeni színészet felvirágoztatására. Erkölcsileg buzditólag hatott a debreczeni tanácsra és közönségre, mely ezóta folytonosan gyarapította és ajándékokkal látta el a színházi felszerelést. Anyagi tekintetben pedig ezen ajándék képezte alapját nemcsak a debreczeni, hanem részben a pesti Vida László igazgatása alatti színházi felszerelésnek is. 1807-ben ugyanis b. Wesselényi Miklós, mint a Debreczenben tartózkodó szintársulatnak főigazgatója azon parancsolatot adta a debreczeni társaságnak, hogy Pestre, onnan pedig az országgyűlésre Pozsonyba menjen. Fel is ment a társaság a mondott esztendőben Pestre és felvitte magával a gr. Károlyiné-féle garderob és készletek nagy részét is. És ezen készletek ott is veszték Pesten; a debreczen-városi tanács követelte ugyan vissza 1810-ben Vida Lászlótól, még pedig az erdélyi Theatralis Commissió közbejöt-

tével, a helytartótanács útján, de már ez évben Vida Lászlónak Szentkirályi László pestmegyei alispánhoz intézett levele szerint*) 1700 forint adóssággal voltak a debreczeni készletek megterhelve, és az egész ügy — minthogy Pesten is sok változtatást, befektetést tettek az egyes készletekbe — oly szövevényessé vált, hogy a visszaadásból soha sem lett semmi. A debreczeni tanács és közönség nagy áldozatokkal pótolta a hiányt.

1806-tól kezdve két részre osztatott az erdélyi játszó társaság, és egyik része Magyarországra rendeltetett és Debreczenbe küldetett. Ezen 1806-ik évi szini előadásokról alig tudok többet, mint a mit a „Hazai tudósítások“ ez évi 34-ik számában egy tudósításból olvastam, mely különben egy keresztülutazó idegentől és Debreczen iránti ellenszenvvel van írva. Lónyit említi a színészek közül, a ki középszerűen játszott, rajta kívül „alig volt egy, a kit unalom nélkül lehetett volna nézni.“ A játék-ház azonban rakva teli volt és az idegen ezen való csodálkozására egy szép asszonyka azt felelte: „mi igen nagyon megelégedünk vele.“ Kevés ideig folytatta ez a társaság itt kötelelességét, mert mint említettem, 1807-ben Pestre küldetett és Debreczenbe vissza nem jött. Épen ezért 1808-ban az erdélyi társaság küldetett régi szokás szerint Debreczenbe, a melynek még 1808. telére vissza kellett volna menni Erdélybe, de a háborus idők miatt vissza nem mehetett.**)

Nevezetesek voltak a debreczeni színészet történetében az 1808—1810. esztendőök. 1808. július 30-ik napján jött ki az erdélyi társaság, Erdélyország költségén, a Pestről meghívott direktornak, Ernyi Mihálynak b. Wesselényi Miklós 250 forintot adván kezébe a kiköltözés eszközlésére. Ezen társaság Debreczenben is b. Wesselényitől és annak megbizottjától, Halmágyi Lászlótól függött, legalább a társaság perzeptorának Éder György actornak 1808-ban, és 1809-ben Szatmári Dánielnek számadásait havonként Halmágyi László, mint Wesselényi teljhatalmazottja vizsgálta át.

Az 1808-ban Debreczenben volt színészet helyzetéről az 1808. és 1809-ik évekről a városi levéltár adataiból elég részletes és hiteles adatokat lehet meríteni. A tagok eredeti szerződésai nagyrészt mind

*) Debreczen városi közlevéltár 418. szám a.

**) Lásd Gr. Teleky Lajos 1810-diki február 6-án kelt levelét a városi levéltárban.

megvannak, Kolozsvár 1808. április 29-ik napjáról kelteztve és pecsételve, mind 2 vagy 3 évre szólanak, félévi felmondással és azon kötelezettséssel, hogy bárhova is elmenni tartoznak.

A tagok fizetése a következő az 1808-ik évben:

Gidófalvi Jantsó Pál van szerződötve 50 forinttal havonként. Székely József actor és Szeltzer János mint orcheszter director havonként 40 frttal. Ungár Anikó actrix havonként 35 frttal. Muhai Sándor 30 frt, Éder György, Simonffy György 22 — 22 frt, Lopka Rozália actrix 20 frt, Johann Klein Waldhornist 20 frt, Balthasar Gingely 21 frt, József Kling és Martin Kovalsky muzsikusok 16 és 18 frttal, a többi színészek 15 frttal. Ugy látszik azonban, hogy Jantsó Pál nem jött le Debreczenbe, vagy tüstént visszament Kolozsvárra, legalább 1809. okt. 19-ikéről van egy levele, melyben felel a városi jegyzőnek, Szilágyi Károlynak, hogy ugy elmegy Debreczenbe, ha a legnagyobb színészi fizetésnél havonként 10 frttal többet kap. Egy másik 1809-ik decz. 13-án kelt levelében pedig a Szilágyi Károlytól utiköltségre kapott 30 frtot nyugtatja is; de ezután se láttam nyomát, hogy valósággal kijött volna. Éder sem volt ott folytonosan, mert időközben felment Pestre és csak 1809. vége felé jött le ismét Debreczenbe.

Az 1809-ik évi szerződéseket tekintve, a következő emelkedést láthatjuk: Actor Ernyi Mihály urnak volt 50 frt, lesz 50 frt. Actrix Ernyiné ifiasszonynak volt 50 frt, lesz 50 frt. Actor Székely József urnak volt 40, lesz 45 frt. Actrix Székelyné ifiasszonynak volt 40 frt, lesz 40 frt. Actor Némethy Sándor urnak volt 40, lesz 45 frt. Actrix Némethyné ifiasszonynak volt 30, lesz 30 frt. Actor Mohai Sándor urnak volt 30, lesz 35 frt. Actor Szécsi János uramnak volt 15, lesz 24 frt. Actor Literáti uramnak (egyszersmind decorator) volt 15, lesz 20 frt. A sugónak 15 frt. sat. Ezen színészek között a legkitünőbbek és a debreczeni közönség kegyeltjei: Székelyné, Ernyi, Némethy és Éder voltak.

A jövedelem kezelése a következő volt, az egykoru hivatalos feljegyzések szerint.*)

Volt 3 kassza. Egyik a Wesselényi-féle törzskassza, melyből a színészek fizettettek; erre játszottak a színészek hónaponként 12 játékot. Az 1809-ik év decz. 1-ső napjától kezdve pedig ezen főkasszához

*) Városi közlevéltár 418. sz. a.

a debreczeni Publicum által még 2 kassza ragasztatott oly végből, hogy a 3 kassza együtt csalhatatlanul kiadja a játszó tagok fizetését és a Theatrumi költségeket. A 2-ik vagy a mint nevezteték subsidialis kasszára két, a 3-dik, vagyis Jutalom-kasszára egy játék adatott az új Constitutio szerint minden hónapban elő, úgy hogy a 3 kasszára hónaponként 15 játékot játszottak a társaság tagjai. Ezen két utolsó kasszából másolták és irták le az új darabokat és a nótákat is. 1810-ben mind a három kassza kiürült.

A jövedelemre nézve a következő adatok vannak a részletes számadásokból összegezve:

1808-ban volt július 30-tól december utolsó napjáig a színbázi előadásokból jövedelem 4701 frt, költség 4406, maradt a kasszában 295 forint.

1809-ben volt a bevétel 12 hónapon keresztül 11,775 forint, a kiadás jóval kevesebb, úgy hogy ez évben a színház ügyei jó állapotban voltak.

1810-ben január, február és mártius hónapokban 2754 frt bevétel, a mi fedezte a kiadásokat, de már mártiusban mutatkozott a deficit.

Áprilisban a társaság nagy része Erdélybe rendeltetett, azonban a magistratusi gyűlés előtt mindnyájan hivatalosan megkérdeztetvén, kik akarnak Erdélybe menni, némelyek mint Ernyi Mihály és felesége, Némethy Sándor és neje, Kántor Gerzson és neje úgy nyilatkoztak, hogy Erdélybe semmi szín alatt sem mennek, úgy hogy midőn a társaság egy része az erdélyi parancsra visszament, az ott április 10-ére összehívott országgyűlés alkalmával játszani Kolozsvárra, elegen maradtak még a jó színészek közül is Debreczenben.

Az Erdélybe visszamenő társaságnak egyéb nehézségei is voltak. Debreczen városa eleinte nem akarta az ugynevezett erdélyi garderobot kiadni, míg a Debreczenből elvitt gr. Károlyné-féle garderobot Pestről vissza nem adják, de végre is a közügyre való tekintetből engedett. Ez ügyben panaszkodik Halmágyi 1810. mártius 26-án, mint az erdélyi felügyelő bizottság meghatalmazottja; panaszkodik egyszersmind Ernyi Mihályra is, ki a kolozsvári felsőséggel ellenkezett és úgy nyilatkozott, hogy neki egész Erdélyország sem parancsol.*)

Mert 1810-ben az a függési viszony, melyben az erdélyi társaság

*) Városi levéltár.

Erdélylyel és különösen b. Wesselényi Miklóssal állott, nagyon meglazult. 1809. végén meghalt Wesselényi, ki zsarnoki hajlamai szerint sokszor szigoruan, de hazafiui nemes szive szerint mégis a legnagyobb egyszerűséggel és anyagi áldozatokkal vezette eddig az erdélyi társaság sorsát Debreczenben is. Debreczenben különben azt mondhatjuk, hogy a tulajdonos Wesselényi, de az igazgató a városi tanács volt, és mindkettőnek többször meggyült a baja a szeszélyes színészekkel. 1808-ban azt írja Wesselényi Zsibóról Meszéna polgármesternek: „Sajnálva értettem, hogy az actorok nyughatatlan és rossz magok viselete által a tekint. urat hazafiui buzgóságból hozzájuk viseltető jóságáért szenvedhetetlen bosszúságokkal illették ott létök egész idejében. Már idejek ott kitelt, kérem annak okáért a Tettes Polgármester Urat értetem elindulásokkor még a mibe kívántatik, segedelemmel lenni méltóztatásék. Én ezen társaság rendetlen tagjait bejövetelek alkalmatosságával rendbe fogom szedni, úgy hogy másszori kimenetelekkel nyughatatlanságot és bajt nem szereznek. A mi a Pestre vitt köntösököt illeti, újjolag megtettem a rendelést vissza szállittatások iránt (a Károlyi-féle garderobot érti). Ernyi uram elviteleket is hirem és tanácsom nélkül cselekedte; ő kegyelme ugyan a mint hallom, parancsolatomból mondja lenni, de a nem igaz. Ha a tettes Magistratus békételesenkednék iránta, tegye bizonyossá a Tettes Ur nevébe, hogy a köntösök bizonyosan minél hamarabb leküldetnek, mert ezennel irok méltóságos Consiliarius Darvas Ferencz Urnak, mint főbiztosomnak“ sat.*)

1809-ben készültek a debreczeni színházban az első Logik (páholyok). Volt összesen 6, mindenikbe négy személy fért be kényelmesen, „mindegyik Logi ki volt spallirozva, a könyöklője veres gyolcesal beboritva, a gyolcs alja pedig kipsaszomántozva.“ Egymástól deszkázattal voltak elrekesztve s mindeniknek külön ajtaja és kulcsa volt. Az 1-ső és 2-ik lóginak ára egy bérletre 30, a 3-ik és 4-ik számúé 24, az 5-ik és 6-ik számúé 20 rh. forint volt. A páholyokat még mielőtt elkészültek, abonnirozták, az 1-ső és 2-dik számot Lónyai és Gulácsi, a 3-ikat B. G., a 4-iket Poroszlay és Róth, 5-iket Bónis Ferencz, tehát csak egy maradt előjegyzés nélkül

1810-ben Gulácsi Antal táblabíró vette ki nov. hó 1-től 3 esztendőre a debreczeni színházat, évenként 150 forintért, és ez esztendővel

*) Eredetije a városi levéltárban.

kezdődik meg az erdélyi befolyástól teljesen független debreczeni szintársulat működése. Folyamodott Gulácsi ugyanekkor a tanácshoz a vargaszinben levő (most a takarékpénztár tulajdonát képező kaszinó épülete) színház megcsináltatásáért; ki is küldetett 2 tanácsos ez ügyben, azonban jelentésök szerint csupán a kőműves és ácsmunka 12,600 forintba került volna, mire az építés ügye elejtetett és a debreczeni állandó színház építése fél századdal lőn elodázva, annyival inkább, mert maga Gulácsi is megijedt a további folytatástól. Kevés igazítással maradt minden úgy a hogy volt és alig 5—6 év múlva Balogh István színész Debreczenben megfordulva, azt írja: „Színház a csizmadia szinben elhagyott állapotban, a tetőn a csillagokat lehetne számlálni.“*)

Pedig az épületen kívül minden feltétel meg volt Debreczenben egy állandó színház felállítására. A diszletek, daczára a Pestre elvitt és Kolozsvárra visszavittek által okozott hiánynak, a debreczeni közönség adakozásából és a tanács bőkezűségéből ismét megszaporodtak, a színházi könyvtárban több mint másfélszáz szindarab másolva, nagyrészt a Kolozsvárra visszavittekről. Méltán lehet fájlalni a könyvtárban volt „Komédia czédulák Prothocollumának“ 9 kötetben, melyben 1799 ápril 14-től 1808. márczius 28-ig minden debreczeni czédula megvolt, e könyvtárból elvesztét.

Megvolt a feltétel a városban és a város színházi közönségében is. Egyes miveltebb polgárok épen úgy mint a városi tanács, sok áldozatkészséget tanusítottak a színház ügyei iránt. Roth kapitány több diszletet ajándékozott; Auer András debreczeni kereskedő pedig 1810. Jan. 1. egy szép levél kíséretében tekintélyes összeget küldött Ernyi igazgatóhoz, melyet „uj esztendei ajándéku nyujtott a magyar nemzeti Társaság azon 4 érdemes tagjainak, kik az elmúlt 1809. esztendőben magokat mind erkölcsi magokviseletekre, mind memorizálásokra de főképen kellemes actiójokra való nézve megkülönböztették.“ A négy kijelölt tag volt Székelyné ifiasszony, Ernyi, Némethy és Éder urak. Nagyon kedvező volt a színészetnek azon 4 nagy országos vásár is, melyeknek 2—2 heti folyama alatt egy nagy magyar vidék roppant közönsége özönlött Debreczenbe, s mely egy maga képes lett volna a helyi közönségnek netaláni közönyét és mulasztásait pótolni. Ide járult még azon szigorubb erkölcsi szellem a közönség és a városi tanács

*) „Magyarország és a Nagyvilág“ 1878-ik évfolyam. Balog István naplója.

részéről, mely miután egyszer a színészetet a hazai műveltség első-rangu tényezőjének felismerte, ezen feladatának lehetőleg minden léhaság nélküli teljesítésére fel is ügyelt. Ha ezen ügyelet néha a grátiáknak ellenére volt is, de megóvta mind a színészek egyéniségét, mind az ügyet az elsekélyesedéstől, és a vidéki színészet sok szükség-szülte megalázkodásaitól.

1810—13-ig tehát a Gulácsi tulajdona volt a debreczeni színház, ki azt Ernyi Mihálylyal igazgattatá. A tagok elég jók voltak, Éder, Sáska, Kántor, Kántorné, Balogh, Horváth, Simonffy, Udvarhelyi, Litterati, Némethyné és Juhász Juliánna.

Debreczeni írók is gyarapították a repertoirt, leginkább fordított darabokkal, mint Vas István a „Fortély és szerelem“ és a „Lelkiismeret“, Molnár András pedig a „Bosszuállók“ czimű darabbal, mely utóbbi szomorujáték 1811-ben adatott először nov. 30-án, actrix Juhász Juliánna (később Udvarhelyiné) javára.

Az 1811-ik esztendőben jelent meg a Debreczenben — tudomás szerint — első „Magyar játékszini zsebkönyv az 1811-ik esztendőről“ czimmal, Debreczen város érdemes polgárainak ajánlva Udvarhelyi Miklós sugótól.*) Az ebben foglalt adatok szerint volt az egész évben összesen 164 előadás, legtöbb januárban, átlag 13—14 havonkint; legtöbb adatott elő vigjáték (71), azután érzékenyítő játék (59), szomorujáték (22), opera mindössze (4), a többi nézőjáték, vitézi játék és dráma. — Szerencse volt ez esztendőben, hogy a szintársaság még áprilban nem költözött által a téli színházból a nyáriba (a Fehérló udvarán), mert ott minden felszerelését könnyen elveszthette volna, minthogy ez a szín, az ez évi nagy tűz alkalmával leégett. A tanács havonkint jótékony előadást rendelt a tüzkárosultak javára; az első ilyen jótékony előadás „Galotti Emilia“ volt.**)

A Gulácsi szerződése lejártával 1814. Febr. 1. napján Sándorfi nagy váradi főorvos vette ki a debreczeni színházat 10 évre. Sándorfi háta mögött gróf Rhédei Lajos állott; ő irta a debreczeni főbiróhoz Simonffy Sámuelhez azon ajánlólevelet is, melyben Sándorfit ajánlva, egyszersmind nyíltan írja, hogy céljuk „egy nemzeti Institutum állandósága.“***) A feltételek, melyek alatt Sándorfi a színházat kivette,

*) A nyomtatás közben találtam az 1810. évről is.

**) Lásd „Hazai és Külf. tudósítások“ 1811. 37-ik szám.

***) Lásd Debreczen város levéltárában.

majdnem ugyanazok, mint a Gulácsival kötött szerződésé, csupán az évi árenda van 100 forintra leszállítva.

Ezen 10 év alatt ezen Debreczen-Nagyváradai társaság felváltva működött Debreczenben és Nagy-Váradon. A társaság dolgai kivált az első években jól folytak. Balog István naplójában följegyzi, hogy a zenekar czigányai egyenruhában kottából muzsikáltak, melyre gróf Rhédey főigazgató a cseh muzsikusokkal taníttatta be őket. A havi díj 1815. körül 20 frt volt az egyes színészeknek, a rendezőé 22. Az ez időből fenmaradt színési emlékiratok tudósítanak, hogy Sándorfi főorvos mennyi buzgóság és áldozattal vezette ezen társaság ügyeit; talán gyöngédebb kötelékek is fűzték a színészethez.*)

A színészek a Sándorfi korszakban kevés változással ugyanazok igazgatók Vandza Mihály és Éder György, továbbá Sáska, Udvarhelyi, Udvarhelyiné, Bányai, Zólnai, Diószegi, Diószeginé, Tóth. 1820—1821-ben Feketéné, Ujfalusi, Váradai és a későbbi nagy komikus Megyeri. A belépti díjak: zártszék 1 frt, első hely 36 kr, galéria 20 kr. 1821-ben zártszék 45 kr, első hely 30 kr, galéria 15 kr.

Azonban 1821-től kezdve hanyatlás mutatkozik. Ez év október 13-án folyamodik Éder György, mint Sándorfi által kinevezett igazgató a városi tanácshoz, hogy a különböző már nagyon szükségessé vált igazittatásokat eszközölje. Kérése megadatott, bár Sándorfi ekkor már a városnak 4 évi árendával tartozott. Sándorfi is irt a városi tanácshoz**), melyben az elmaradt árenda okául azt hozza fel, hogy 1819-ben a városi consul Reviczky ur, bizonyos „kötelen járó és magokat lovon producáló“ társaságnak Lőrincz-vásárkor a szabad játszást megengedte és ez a társaságnak 1360 forint kárt tett, mert akkor belebuktak és csak Sándorfi segítette ki őket. Panaszkodik, hogy neki magának is sokba van mind a váradai, mind a nagyobb debreczeni színház. „Olyan vagyok, mint a megszedett szőlő“ mondja levele végén. Ezen hanyatlásnak lehet tulajdonítani, hogy a debreczeni színház társaság Vandza Mihály vezetése alatt a Sándorfi-féle bérletnek utolsó éveiben többször és huzamos ideig távol volt mind Debreczen, mind Nagy-Váradtól. 1819-ben szeptemberben Aradon játszottak.***) Az

*) Legalább egykoruak állítják, hogy egyik későbbi színész, Váradai nevű, Sándorfinak természetes fia lett volna.

**) Eredetije Debreczen városi levéltár 458.

***) „Hazai és külf. Tudósítások“ 1819, 2, 33. sz.

1823-ik évben majdnem egészen távol voltak. Áprilban Aradon, juniustól aug. 25-ig Szegeden játszottak, nemcsak szín-, hanem zenedarabokat is, honnan aug. 25-én a Kisfaludi Károly Kemény Simonjával vettek búcsút; jó emléket hagytak magok után, mint a tudósító írja: „Illendő magaviseletűek, jámbor és józan életűek voltak.*) És míg a magyar szintársaság így vidéken bolyongott, 1823. ápril és május havában Slavik Károly német társasága, az első és utolsó tudomásom szerint Debreczenben, játszott a debreczeni szinpadon, sérelmével a magyar színészetnek, és sérelmével Sándorfinak, kinek a színház kiadva volt. 23 darabot játszottak összesen és minden előadás után 2 v. frtot fizettek a városnak, tehát összesen 46 forintot, a mely összeg később a Sándorfi árendájába betudatott.**) Ezen német társaság működéséről egy tudósítás is jelent meg a „Magyar Kurir“-ban; ebből úgy látszik, hogy nagyon harmadrendű társaság volt, melyben a 8 férfi és 3 nő közt csak Slavik és neje értek valamit. A tudósító a 3 női tagról megjegyzi, hogy szájok ékességének nagy részét az éghajlat változtatása elragadta, a mit udvariánisan a sok meleg kávé, csokoládé, puncs és az édes csemegéknek is tulajdonít. Az előadáson összegyűltek — mint írja — 80—90-en, de ezek közt nem kevesen voltak, kik németül vagy semmit, vagy igen keveset tudtak.***)

Sándorfi József alig néhány nappal élte túl a 10 éves bérlet letöltését, mert 1824. nov. 27-én meghalt. Özvegye csakugyan csőd alá jutott, a melyben színházi hátrálékok miatt Debreczen város is volt érdekelve. — Nem állithatom bizonyosan, de nagyon valószínű, hogy anyagi romlásának egyik oka a magyar színészet iránti hazafias áldozatkészsége volt.

Még a Sándorfi életében 1824-ben Bányai József volt az igazgató; ez szerződtette ifj. Láng és Lángnét Miskolczról. Alatta azonban a szintársaságban civódások ütöttek ki, melyeknek következése lett, hogy 2 jeles tag, Páli Elek az ország egyik legjobb énekes színésze és neje 1825-ben eltávoztak Debreczenből. Az így meggyengült társaságnak nagy erősödésére szolgált, hogy 1825. elején Megyeri Károly és társasága jött az eltávoztak helyébe. Láng Ádám és Megyeri

*) „Hazai és Külf. tudósítások“ 1823. szept. 3. sz.

**) Városi levéltár 1824. 566. sz. a. tanácsjelentés.

***) „Magyar Kurir“ 1823. 45. szám.

vették ki ekkor a színházat, ápriltól novemberig 50 v. forintért. A theatrum és a színészet feletti felügyeletre pedig Fáy János polgármester és 3 tanácsnok neveztetett ki, magát Megyerit azonban már ez év szeptember utolján Pozsonyban a koronázási ünnepélyek alkalmával ott játszó egyesült fejevári és miskolci társaságnál találjuk.*) 1826-ban Debreczenben Éder György igazgatása alatt játszottak: Kőszegi, Balla, Láng, Demjén, Farkas, Néb Mária, M. Karolina. Mert az 1825-ik év nov. 1-től kezdve Éder György vette ki a debreczeni színházat 3 esztendőre, évenként 40 ezüst forintért. 1827-ben a város a megromlott ülőhelyek helyett ujakat csináltatott.

Ez évben a nevezetesebb színészek voltak: Keszi, Váradi, Ujfalusi, Kőszegi, Demjén. Ápril 24-től pedig Székely és Székelyné. Márczius 15-én játszották „Zsigmond és Mária, vagy az Eltiporás és bosszu“, nagy nemzeti herosi nézőjátékot Tokody Jánostól.**)

1828-ban Debreczenben találjuk Czelesztint (Pergő), Kubay és Némethyt.

1829-ben januárban adatott többek közt a „Sevillai borbély“, azon énekes társaság által, mely Kassán, Miskolczon már előbb oly szép sikerrel működött. (Maga Éder a társaság egy részével Kolozsvárra ment.) Ekkor gyönyörködhetett a debreczeni közönség azon kor első magyar énekesnőjében Dérynében, Páli, Szentpéteri, Szerdahelyi, Egressi és másokban, de a kik csakhamar eltávoztak. Az év vége felé a Balla társasága jött vissza és állandóan itt volt 1830. novemberéig. (Éder, Láng, Ujfalusi, Szilágyi, Erdélyiné-Sáska Biri, Tóth, Tóthné). Novemberben pedig Miskolczon keresztül utaztában 3 előadásra megállván, annyira megtetszett, hogy a közönség „maradjanak, maradjanak“ kiáltására tovább is ott folytatta előadásait.***)

1833-ban, midőn Debreczenben Czelesztin, Balla, Döme és Kőszegi voltak a főbb színészek, aug. 7-ikén egy érdekes darab adatott. Czime a „Nyelvpritty, vagy az Uj magyar író és a bíráló (Recensens).“ E darab tulajdonképen 2 vigjáték, az egyiket Megyeri írta, a másik Kotzebue után van fordítva. Érdekességét iránya képezi, mert a magyar nyelvujításnak tulzásai vannak benne nevetségessé téve; mintegy régi mellékdarabja tehát az újabb időben Csiky Gergely

*) „Hazai és Külf. tud.“ 1825, 2, 29. sz.

***) E darab a Könyves Máté által összeállított sorozatban nincs említve.

****) „Hazai és Külf. tud.“ 1830. 2. 42. sz.

Mukányijának, melyben az orthologia tulzásaai vannak kigunyolva. A debreczeni közönség, melynek még eleven emlékezetében voltak Debreczennek a nyelvújításról Kazinczyval folytatott vitái, bizonyára gyönyörködött benne. — A darabot másutt előadva nem láttam, és a Könyves Máté szindarab-sorozatában sincs meg.*) 1834-ben is ugyanez a társaság játszott Debreczenben és Váradon.

Ez időtájban a varga-szinben levő színház minden javitgatások daczára mind jobban enyészetnek kezdett indulni, és a színészetnek nem nyújthatott többé alkalmas helyiséget; úgy hogy 1835. böjtjén Ujfalussy Sándor színigazgató társaságával, köztük a Hetényi pár és Egressy Gáborral, Debreczenbe jövéen, színháznak a Fehérló vendéglő nagy termét vette ki. Nehány évvel később 1843-ban ezen vargaszint csakugyan el is adta a város, és minthogy egy állandó színház építésének gondolatáról soha sem mondott le, az eladási árat 12,009 frtot színházépítésre félre tette, és a városi házipénztárnok által külön kezeltette. Ezen színházi pénztár 1851-ben 18,763 frt 18 krból állott.**)

Gondoskodni kelle tehát a debreczeni színészetnek új hajlékról, melyben működését folytathassa. Meg is találta azt azon új színházban, vagy színháznak alkalmazott magtárban, (mint a későbbi hivatalos jelentések mondják), melyet Nánássy Gábor debreczeni tanácsnok építtetett. 1835-ben így hirdette a szinlap az új színház megnyitását:

„Debreczen. Szombaton 1835. augusztus 1-ső napján nyitattik meg Tekintetes Nánássy Gábor városi tanácsnok ur által a harminczados közre ható tulajdon udvarán épített új színház. Mely alkalommal az előadást megnyitja egy alkalmi diszitményes képezet Prológgal, és Kisfaludi Sándornak „Adja Isten hogy a magyar“ kezdetű nép-énekével. Ezt követendi: Mátyás király Pozsonban vagy a féltés gyötrelmei. Eredeti vigjáték 3 felvonásban, írta Kovács Pál.“ — sat.***) Az új színházban a bérlet ára (12 előadás) 1-ső oszt. zártszék 4 frt. p, 2-dik oszt. zártszék 3 frt 12 kr, földszinti hely 2 frt 24 kr volt.

Az ujonnan megnyílt színházban, melynek részint épülete, részint nyáron udvara, 25 évnél tovább szolgált Debreczen városa színészeti helyiségéül, az első szintársaság igazgató tagjai voltak: Éder György,

*) E darab szinlapját lásd a debreczeni főisk. könyvtárban.

***) Lásd városi levéltár, Jelentések 735. sz. a.

***) Lásd a szinlapot a Fánecs-gyűjteményben, a Nemzeti muzeum könyvtárban.

Csabay Pál, Fánecs Lajos, László József és Szákfy József. A nők közül Udvarhelyiné és Parázsoné említendők. A társaság a megelőző hónapokban Nagyváradon játszott.

1835, 36. és 37-ben anyagilag és szellemileg egyiránt virágzóan folytak a debreczeni színház ügyei. Fánecs, László, Éder, Baranyi, Szákfy, később Czelesztin, a nők közül Parázsoné, Udvarhelyiné, Kántorné, Erdélyiné (Sáska Biri) azon korban a legjobbak közé tartoztak. Fánecs és Szákfy mint igazgatók is kitűntek. A közönség melegen érdeklődött a színészet iránt. 1836. jan. 30-kán a Fánecs Lajos jutalmára adott Béla futása című darabban „a hangászkar városi műkedvellőkből, nemes ifjakkól állott, kik a jutalmazandó iránti sziveskedésből vállalkoztak“ mint a szinlap írja. Az eredeti darabok ekkor már az irodalomban megsaporodtak, és a színészek nagy szorgalommal fordítottak új meg új darabokat; mint legmunkásabb színész e téren a debreczeniek közt Kis János érdemel említést.

1837-ben Fánecs Budáról, az év elején Debreczenbe jött le vendégszerepelni, akkor midőn a budai társaság széteszlott, a pesti nemzeti színház pedig még meg nem nyílt. Fellépett a „Finnlandi János“ nézőjátékban is, melyet Weissenthurn Johanna után Kossuth Lajos fordított, de jutalomjátéku február 25-én a Notredamei harangozóban a Claude Frollo szerepét választotta. — A szindarabok feletti előleges censura ez időben a helybeli kegyesrendiek igazgatójára volt bízva, de a város is mindig ügyeletet gyakorolt egyik tanácsnok által, „nehogy az előadásban botrányos extemporizatio és találmányos kifejezések történjenek.“ Ez alkalommal Molnár Mátyás direktor panaszt emelt a városi tanács előtt, hogy Fánecs a maga szerepében „egy a vallást és a papi rendet sértő fertelmes személyt ábrázolt“, és kérte, hogy elfogatása azonnal rendeltessék el. A tanács részéről Bayler tanácsnok lőn a nyomozással megbizva. Miután kitűnt, hogy nevezett darabot a m. Tudós Társaság is ajánlotta a színészeknek, hogy Pesten többször adatott, de meg hogy Fánecs n e m e s e m b e r, a tanács ezt határozta: „A folyamodó T. Pater Rector ur kérésének az előadottak szerint semmi törvényes alapja nem lévén, azt teljesíteni nem lehet.“*)

1837-ben némi visszálkódások ütöttek ki a színészek, különösen Szákfy és Ujfalussy közt, leginkább Erdélyiné (szül. Sáska Biri) miatt.

*) Az ide vonatkozó tanácsvégzés a városi levéltárban.

Kántorné, Szákfy és Csabai kijelentették, hogy Erdélyinével nem szolgálnak; azonban Erdélyiné debreczeni polgár özvegye volt és győzött. Az Ujfalussy és Éder György igazgatása alatti társulat pedig 1840-ig Debreczenben maradt.

1844 és 45-ben a Komáromy Sámuel, Könyves Lajos, Váradi Pál és Fejér Károly igazgatása alatti társulat játszott Debreczenben.

1846 és 47-ben ismét jó társaság került össze a Feleky Miklós igazgatása alatt; nőtagjai közt volt Felekyné (Szákfy Amália), Udvarhelyiné és Priell Kornélia.

1848 és 49-ben Abday Sándor volt a debreczeni szinigazgató. De úgy látszik társasága nem igen volt, vagy széteszlott. Legalább ő maga negyedfél hónapot (a magyar kormány ott léte alatt) a külső sőháznál lévő magazinban, mint székek és sütő asszonyokra ügyelő kenyér-comissarius töltött, a muszkák itt létekor pedig a Derecskeyház alatt levő boltban a lisztkiadás és kenyérsütéssel foglalkozott. Ez alapon kérte is 1849. okt. 10-én beadott folyamodványában a városi tanácstól, hogy a színházról szóló engedményt neki még egy évre adják oda. Kérése megadatott olyan feltétel alatt, hogy az árendát a Nánássy családnak minden előadás után pontosan fizesse, és 1850-ben csakugyan ő volt az igazgató.

1851-ben Abday mellett Feleky és Láng Bódi is folyamodtak engedélyért, hogy a debreczeni társaság a nagy-váradival kapcsolatba hozassék. 1852-ben már a Csabay Pál társaságát találjuk Debreczenben. 1853-ban több szintársulat tett próbát. Az állandó társaság a Csabayé volt, de június hó második felében és júliusban játszott a Gócs, Havi és Szabó aradi dal- és szintársulata. Május hóban a Láng Bódi vándor társulata tartott 12 előadást a Csabayéval vegyesen és a közönség tetszését emennél jobban kiérdemelte. 1853-tól 56-ig a Láng Bódi társulata működött, de 1856 telén és 1857-ben már ismét a Csabayé. 1857. ápril 13-án a Hetényi és Molnár György ugynevezett győri szintársulata kezdte meg 3 hónapra előadásait; júliusban ismét a Láng Bódié; augusztusban a Láng és Csabayé; novemberben újra a Csabayé, mely 1858-ban is itt maradt. 1860-ban a Latabár Endre igazgatása alatti társaság játszott elég jó színészekkel, mint Paulay, Benedek, Zádor, Tótfalusi, Mátrai Mari stb.

Azok, a kik Debreczen városa élén állottak, soha sem mondtak le azon gondolatról, sőt mindig mint kötelességet érezték, hogy Deb-

reczenben állandó színháznak kell felállíttatnia. Számos oklevelek mutatják a városi levéltárban, hogy már 1852-től fogva folytonosan gondoltak erre a város előljárói. A tanács nevében Szöllősi tanácsnok 1852 és 1853-ban hivatalos jelentéseket küldött felsőbb helyekre, melyekben, a Nánássy-ház elleni panaszok mellett, egy új színház szükségessége emeltetik ki. Felhozzák e jelentések, hogy jó színészek csak azért távoztak el, mert az egészséget veszélyeztető színházat ki nem állhatták, hogy a színházba kevés ember fér, még ha zsufolva van is, nem több 3—4 száznál. A panaszra volt is elég ok. A Nánássy-féle színházba a bemenetel lépcsőn történt, de nem fel, hanem lefelé, mert az épület színe alacsonyabb volt a föld színénél 2 lábbal; csupán a szinpad része volt deszkával fedve, a többi rész padozatlan állott, és télen a hideg, nyáron a meleg miatt kiállhatatlan volt. Igaz, hogy nyáron az előadások jó időben az udvaron tartattak a szabad ég alatt, de itt is minden nagyon falusi módon volt összeszerkesztve.*)

Csorba János, az erélyessége és minden culturalis ügy iránti buzgóságáról ismert új polgármester, szintén többször foglalkozott a színház építés gondolatával. Hogy alatta miért nem vált a jó szándék valósággá, nem tudom; de valószínűnek tartom, hogy részint a hely felett, hova a színház épüljön, megállapodni nem tudás, részint a városi társadalomnak a Csorba kezdeményezései iránt mindenben tanusított bizalmatlankodása lehetett a főok. Hogy az új színház telkéül a többek közt a Hagymatér is szóban forgott, onnan kell következtetnünk, mert gróf Dégenfeld Imre a színházépítésre 5000 pforintot ajánlott fel 1857-ben, oly feltétel alatt, hogy az a Hagymatérre ne építtessék; a város az ajánlatot elfogadta, és a gróf térítvényt kapott, hogy ott nem építtetik színház.**)

Az 1861-ik esztendőben, midőn hazánk és Debreczen városa is egy időre alkotmányos jogait visszanyerte, az alkotmányos törvényhatóság, Kiss Lajos polgármestersége alatt, márt. 9-én tartott közgyűlésében végre kimondotta, hogy Debreczen városa állandó színházat fog felállítani, és e célra 150,000 pfrt meg is szavaztatott. A város közönsége, különösen művelt osztálya, lelkesült örömmel fogadta az eszmét, és hogy társadalmi uton is mindent elkövessenek támogatá-

*) Szöllősi tanácsnok jelentése, városi levéltár 736. sz.

***) Tanácsjelentés 5100/1858. sz. a. Városi levéltár.

ára. még egyazon év augusztus-havában a színház iránt rajongó lelkességgel Farkas Ferencz indítványára megalakult a debreczeni színházegylet, melynek buzgóssága eleinte csak a szellemi térre szorítkozott, de a mely néhány év múlva a színház vezetése körül is igénybe téve, a gyakorlati tereket is száma el nem felelhető szolgáltatásokat tett a debreczeni színháznak.

A színház építésére először Ybl Miklóssal folyt az alkudozás, de későbbben Szkalniczky Antal pesti építész terve fogadtatott el 145.415 frt 29 kr eredeti előiránnyal. Az építés kivételére azonnal pályázat hirdettetvén, 3 pályázó közül Vass-ny Imre debreczeni építész ajánlata fogadtatott el, ki a színház épületének felépítésére 101.500 forintban vállalkozott, és az építést 1861. augusztus-havában tényleg meg is kezdte, a város által megvett Semsey-féle telken, mely Czegléd-utczán a Komáromy és a Frie-l-ház között fekszik, s mely észak felől Csapó-utczára is kinyitott. Alig kezletett meg az építés, midőn a politikai viszonyok ismét megváltoztak, és városunk alkotmányos tisztikara is leköszönvén, helyébe provisorius tisztikar lépett.

El kell azonban ismernünk, hogy az új tanács, élén Szöllösi János polgármesterrel, lelkiismeretes buzgósággal folytatta a színház ügyét; városi színházi bizottság neveztetett ki, melynek jegyzőkönyve és főként az építés haladása mutatja, hogy az ügy nem hanyagoltatott el. Közben az építés költségeinek fedezésére új kútforrások nyitattak; eladatott e végre a városi közlegelőnek a Homokkerttől délre fekvő egy része, melynek eladása különben a polgárság olyan visszatetszéssel találkozott, hogy máig is „Átkos föld” nevet visel; ugyane célra némely zámi földek is bérbe adtak. Ezekből 1862-ben 17,000 frt jött be. De 1864-ben nagyrészt már készen állott az új színház, és ugyanez év decemberében Szerdahelyi Kálmán pesti színész ajánlatára Mühlendorfer Vilmos pesti gépész megbízott a színházi gépezetek elkészítésével, melyek teljes helybeszállítással és felállítással 25,000 frtba kerültek. - A színházra fordított összes költségek 1866. ápril haváig 201,669 frt és 39 krt tettek.

1865-ben az építés teljesen bevégeztetvén, a debreczeni állandó színház ez év aug. 20-án, majd ünnepélyesen október 7-én a Katona „Bánk-bán” tragoediájával és Jókai Mór prologjával, melyet Jókainé-Laborfalvy Róza asszony szavalt el, megnyitott. A művésznőt a városi közönség ezüst koszorúval tisztelte meg. E színház minden

tekintetben megfelel a művészet és Debreczen igényeinek, nézőhelye 1800—2000 embert fogad be, és mind biztonság, mind kényelem, mind czélszerű berendezés tekintetében a kor színvonalán áll; színi berendezése, ruhatára, gépezetei és diszletei pedig olyanok, hogy mai nap szakértők bizonyítása szerint a fővárosi színházak után hazánkban az elsők. — Így jött létre Debreczenben tisztán és egyedül a városi közönség áldozatkészségéből az állandó színház, nemzeti culturánknak nagy előmozdítására, e városnak pedig épen úgy hasznára, mint méltó dicsőségére.

Az 1861-ik év elején ápril végeig még a Láng Bódi szintársulata játszott Debreczenben. A Nánássy-ház azonban már arra az időre sem volt alkalmas színházi helyiségül, míg az új színház felépül. Reszler István vállalkozott egy ideiglenes, fa alkatrészekből készült színház építésére, mely a Péterfia-utcza elején még 1861-ben elkészült, és ebben tartattak a színi előadások az állandó színház felépüléséig, folytonosan a Reszler igazgatása alatt.

Midőn az állandó színház elkészült, a városi tanács pályázatot nyitott az igazgatói állomásra. Öt folyamodó közül a Reszler feltételei voltak a legelőnyösebbek, és az új színház 1865. ápril 12-én csakugyan neki adatott ki 3 évre. A szerződés főbb pontjai voltak: a városi színügyi bizottság intézkedési jogát mindenben fentartja, a város ad minden színi évadra 60 öl tüzfát, a légszeszvilágítás költségeit a város viseli; pénzbeli segílyt a város első évben nem ad, de a másik két évre havonként előre fizetendő 150 forintot, a színlapokat és hirdetményeket a város ingyen nyomatja.

Ilyen kedvező feltételek alatt kezdte meg Reszler az új színházban működését, egy ügyes művezetőt Molnár Györgyöt vévén maga mellé. De már 1866. tavaszán Reszler vagyoniilag ingadozni kezdett és csőd alá jutott. Ekkor kezdődött meg a közeledés és a tárgyalások a városi színügyi bizottság és a színügy-egylet között, mely eddig a provisorius hatóság iránt rezervált állást foglalt el, midőn azonban a színház ügye válságba kezdett jutni, szívesen nyújtott segédkezet. A színügy-egyletben Debreczennek legbefolyásosabb emberei, élén pedig egy férfi állott (Cs. J.), kinek Debreczen culturalis tekintetben az utolsó századnegyed alatt legtöbbet köszönhet. Szerződés jött létre, melynek értelmében a színügy-egylet a színházat 1866. július 1-től számítandó 10 évre átvette, kiemelvén, hogy erre nem mint bérlő

anyagi haszonért, hanem a színház-tulajdonos városi közönség helyett vállalkozik, és a netaláni tiszta hasznot a színház javára fordítja. Jellemző, hogy a színügy-egyletnek, a légszesz-világítás és fűtés mellett, a város évenként 1200 frt subventiót ajánlott, tehát 10 évre 12,000 forintot. A színügy-egylet azonban a ruhatár és diszletek beszerzésére és az első költségek teljesítésére 14,000 forintot kívánt, oly feltétellel, hogy azt 10 év alatt törleszti, és ezenkívül a szerződési idő lejártával az így szerzett és szerzendő beruházást a városnak jó karban átadja, és e feltételeket teljesítette is; a subventiót tehát visszautasította.

Önzetlen ügyszeretettel indulván meg a színügy-egylet működése 1866. július 1-én, még az a szerencséje is megvolt, hogy Kiss Sándor személyében egy szintén önzetlen, a mellett szakértő és erélyes férfit nyerhetett meg intendansnak. Az intendatura jó sikerrel kezdte és folytatta működését, különösen az első négy szini éven át. A siker fokozódása azonban 1871-ben a debreczeni közönség és az intendaturán kívül eső okok miatt megszűnt. Az udvari subventióban részesülő színházak, a kolozsvári és a pesti nemzeti színház magasabb fizetésekkel néhányat a legjobb tagok közül magokhoz vontak. A közönségnek nálunk is kedvence, Blaháné Kölesi Luiza, ki 1866-tól kezdve állandóan színházunknál játszott, 1871. április 27-ikén utoljára lépett fel, és Budapestre távozott. Helyeiket gyengébb tagokkal kelle pótolni. Ezenkívül a megmaradt jobb tagoknak fizetését is majdnem évenként emelni kellett. Általában az anyagi viszonyoknak ez időtájt megnehezédett a színháznak is meg kellett éreznie. A népszínház is elvett egy párt a legjobb tagok közül, p. o. Együdöt és Horvátot.

1873-ban Kiss Sándor leköszönvén, Serényi Imre lett az intendans. A körülmények mind nehezebbekké váltak, úgy hogy az intendatura 3 utolsó éve már csak tetemes deficittel tudta magát fentartani. Azonban a végeredmény, az intendatura 9 évére visszatekintve, még sem mondható kedvezőtlennek, mert végleges visszaléptekor 1875-ben a cselekvő állás 18,344 frt 34 krral volt magasabb mint a szenvedő állás, vagyis az összes szinidény alatti színházi jövedelemből a terhek levonásával, ezen vagyonérték maradt fel beruházásokban.

1875-től fogva magánvállalkozóknak adatott a színház. 1875-től 1878-ig Temesváry Lajos igazgatónak, 1878—1881-ig egy színész-egyesületnek, melynek élén Mándoky Béla állott. 1881. október 1-én

pedig a jelenleg is itt működő Krecsányi Ignác igazgatása alatti dráma, vígjáték, népszínmű és operette-társaság kezdte meg előadásait, a város ezeket már csak fütési segélyezésben részesítvén.

A mi az állandó színház fenállása óta előadott darabok műfajait illeti, bármint igyekezett is Molnár György művezető 1866-ban kiadott röpiratában meggyőzni Debreczent, hogy a színház mondjon le az operáról — az utolsó két évet leszámítva, mindig volt opera is. Az operette-cultus 1870. óta itt is, mint mindenütt, kezdett nagyobb kiterjedést venni, azonban még eddig a dráma és operette közti arány — ha meggondoljuk az izlésnek vagy inkább divatnak a legújabb időkben az operette javára nyilatkozó áramlatát — nem mondható lealázónak. A legutolsó színházi év lefolyásából pedig, talán nem csalatkozunk ha azon reményt meritjük a jövőre, hogy a debreczeni közönség a színművészet pártolása által is fényesen fogja teljesíteni a nemzeti cultura iránt tartozó kötelességét.

Végül dicsekedve kell kiemelnünk, hogy színházunknál egy az 1866-ik évben felállított és a színügy-egylet gondozása alatt tekintélyessé nőtt, jelenleg 32,000 frt tőkével rendelkező színészi nyugdíjintézet — a színügy-egylet és az intendatura buzgó működésének maradandó emléke — van működésben, mely jelenleg is két elaggott színésznek ad 240—240 frt segélyt. E nyugdíjintézet a tulajdonos Debreczen városa felügyelete alatt állván, örök időkre biztosítva van.

Géresi Kálmán.

Könyvtárak.

a) Főiskolai anyakönyvtár.

Mint maga a debreczeni főiskola, ugy könyvtára is első sorban a protestáns hívek adományaiból, részint könyv-, részint könyvek vételére adott pénz-ajándékokból alakult, és valószínűleg az iskolával egy idős. A könyvtárra vonatkozó legrégebb adat szent Bernát műveinek 1520-ik évi leydeni kiadásának példányában latin nyelven beírva található. Vétetett ugyanis ezen könyv egy jóltevőnek (a nevet nem lehet olvasni) „hagyományából, ki könyvtárán kívül könyvek vételére pénzt is hagyományozott, 1592.“

A könyvtár a legrégebbi időben a 16. és 17-ik században a tanuló ifjuság egyetemének, az ugynevezett Coetus scholasticusnak vagy Communitasnak tulajdonát képezte és annak felügyelete alatt állott. Szaporodása főként az elhalt papok és tanárok könyvhagyományyaiból történt, mert mind a külföldi, mind a hazai protestántismusnak — különben már a reformatió előtti kornak is — szokása volt, hogy papi és tanári egyének könyvtáraikat egészben vagy részben valamelyik főiskolai könyvtárnak hagyományozták; némely helyen a professorok törvény által is kötelezve voltak, hogy az illető egyetem könyvtárának egy még ott meg nem levő könyvet hagyjanak végrendeletükben. De történt a könyvek szerzése vétel útján is; nem egybe van beírva könyvtárunk régi könyvei közül: „Pénzen vétetett a község (coetus) használatára“, vagy „Szereztetett a közvagyonból.“ Még más uton is szaporodott a könyvtár; a külföldről visszajövő ifjak hálájuk és kegyeletük jeléül a coetus iránt, melyben tanultak, s melynek anyagi segélyezésével is igen sokszor éltek mind otthon, mind a külföldön, hoztak annak egy-egy becsesebb könyvet ajándékba. Különösen szokásban volt ez a 17-ik század végén és a 18-ik elején. 1730. körül csak a Lampe-Ember Pál latin egyháztörténelméből igen sok példány jutott ilyen uton könyvtárunkba. Legujabb időig szokásban volt az is, hogy az elhalt papok özvegyei férjeik könyvtárát beküldték Debreczenbe, és abból a hiányzó művek a könyvtárba tétettek, míg a többi része az örökösök javára a tanuló ifjuság közt elárvereztetett. A könyvtár őrei a 16. és 17-ik században még minden tanári felügyelet nélkül, a coetus, azaz az ifjuság idősebb tagjai közül választattak maga az ifjuság által.

Semmi biztos, sőt még csak hozzávető adatunk sincs arról, hogy a könyvtár, míg az ifjuság felügyelete alatt állott, milyen nagyságu lehetett. Most tekintve vissza és a meglevő nyomokból ítélve, valami nagy számú nem volt, bár méltán fel lehet tenni, hogy a Debreczent ért sok csapás, különösen az 1705. és 1707-ik évi pusztítások és tüzi veszedelmekben igen sok mehetett tönkre. Annyi bizonyos, hogy a könyvtárunkban most meglevő régi könyveknek nagyobb része nem egykoru szerzemény, hanem a 18-ik század második fele óta jutott vagy vétel vagy ajándékozás útján a könyvtárba, akkor midőn már a könyvtár egy tanárnak, mint a bibliotheca praefectusának, felügyelete alatt állott. 1745-ben Szilágyi Sámuel volt a könyvtár első praefectusa, a mely év azért is emlékezetes, mert ekkor vétetett meg a könyvtár

számára a Maróthy György könyveinek egy része 551 frton. 1760-tól 1790-ig Sinay Miklós volt a felügyelő tanár. Az ő idejében volt a könyvtárnak legnagyobb gazdagodása, mert ő fáradságot nem kimélve a külföldről és az ország minden részéből szerezte a könyveket, csere által és azon árveréseken, a melyeken a II-ik József császár által eltörölt zárdák könyvtárainak egy része (a mely az egyetemi könyvtárba nem kebelezetett) eladatott.

1831-ben Récsey János ref. lelkész alapítványilag felállítván a magyar nyelv és irodalom tanszékét ez időtől kezdve a főkönyvtárnokság az ezen tanszékét betöltő tanárnak hivatalával van összekapcsolva. E tanszékét eddig Kallós Mózes, Lugossy József és Imre Sándor töltötte be. A tanár-könyvtárnok mellett ezelőtt a tanuló ifjúság idősebb tagjai közül egy mint segédkönyvtárnok működött, az újabb időben azonban rendes kezelő-könyvtárnoki állomás állítottatott fel.

A könyvtár rendezése a tanár-könyvtárnokok magán buzgóságából tulajdonképen már régebben megkezdődött, de a superintendens az 1863-ik évben rendelte el a rendezés foganatosítását. Kezdődött a rendezés Imre Sándor könyvtárnoksága alatt, és bevégeztetett az ő időközben Kolozsvárra távozásával Szegedi Sándor vezetése alatt.

A rendezésnek tervezete a legrövidebben a következő. Fel van véve 20 tudományszak, a melyek az ABC-nek A—U-ig terjedő betűivel jeleztetnek. Ezeknek keretén belül a könyvek megjelölésére az arab sorszámok, pótlás és új közbeiktatás esetében az arab számok mellett római számok és a kis abc betűi használatnak; például I. 650. annyit jelent = a magyar történelmi szakban a 650. számú könyv. Catalogus van kettő. Egyik, az ugynevezett helyi Catalogus — minden szaknál külön — a könyveket elhelyezések sorrendje szerint kíséri és mutatja, és természetesen ezen hely-catalogus folyószáma az illető könyvbe is be van írva. A második a mozgó vagy lap-catalogus — minden könyv számára egy külön lap — az első catalogus alapján minden szaknál a szerzők nevének vagy más ugynevezett Schlagwortoknak betűrendjében van összerakva, és a helyi Catalogusra, illetőleg magára a könyvre utal. A jövő feladata lesz egy egyetemes betűrendes catalogust készíteni.

A főszakon belül nincsenek ugyan egyes alszakok külön megjelölve, de gond van rá mindenik szaknál, hogy az együvé tartozó kisebb szakok lehetőleg együtt tartassanak. P. o. a H. osztályban az 1711-ig terjedő ó magyar irodalom mind egy csomóban van, sőt ezen

ó nyomtatványoknál kivételesen a szakrendszer sínes megtartva, hanem minden régi magyar nyomtatvány. tekintet nélkül a tartalomra, együtt van; a könyvek a polczokon egy sorjával vannak elhelyezve.

A könyvtár állása jelenleg ez (1882. ápril hó)

A. oszt. Egyetemes Encyclopedia	1493.	szám szer: 6360 db.
B. „ Gyakorlati Theologia	1804.	„ 2664 „
C. „ Elméleti Theologia	1312.	„ 1676 „
D. „ Egyháztörténelem	891.	„ 1573 „
E. „ Szentírásmagyarázat (Exegetica)	1370.	„ 1558 „
F. „ Theologiai Encyclopedia	919.	„ 2193 „
G. „ Klasszikai és keleti irodalom	2920.	„ 4063 „
H. „ Magyar irodalom (ó irodalommal)	1561.	„ 3058 „
I. „ Magyar történelem	1036.	„ 2083 „
K. „ Egyetemes történelem	1647.	„ 3187 „
L. „ Magyar jog- és államtudományok	837.	„ 1285 „
M. „ Egyetemes jog- és államtudományok	1031.	„ 2046 „
N. „ Bölcsészet	983.	„ 1511 „
O. „ Természettan, mértan. és vegytan	1501.	„ 3057 „
P. „ Természettan és gazdaságtan	902.	„ 1867 „
Q. „ Orvosi tudomány	2892.	„ 4511 „
R. „ Kéziratok	746.	„ 2550 „
S. „ Nevelés és tanügy	1280.	„ 3699 „
T. „ Külföldi irodalom (szépírodalom)	973.	„ 2577 „
U. „ Földrajzi és utazási könyvek	648.	„ 1398 „
Pótlékul jön még		
X. „ Kép és rajztár	190.	„ 1687 „

Összesen 26.937. sz. a. 54.488 kötet

A könyvtár a főiskola ó-épületében a 2-ik emeleten két egymással összeköttetésben levő egyforma teremben van elhelyezve; mindkét terem karzat futja körül, melyre két csigalépcső vezet fel. A terem magasságába a 3-ik félemelet is bele van foglalva.

A könyvtár nevezetességei közé tartoznak elsöben is az ugynevezett Dobreczeni Codex, magyar nyelvű kéziratos könyv, a 16-ik század legelején írva, a melyben szentek legendái foglalnak. A mult században Sinay Miklós könyvtárnoksága alatt Szatmár megyéből Csengebről ajándékozott a könyvtárnak: nyelvészeti tekintetből igen

nevezetes. Nyomtatásban is kiadta Toldy Ferencz. b) A Lugossy-Codex, a 17-ik század első felében írva, melyben részben az irodalomban ismeretlen, vagy csak ebből ismert 16-ik századi érdekes költészeti darabok foglaltnak. Beajándékozta a könyvtárnak Lugossy József, kinek nevével nevezte el az irodalomtörténet. Kiadatlan. c) A wittembergi magyar Bursa eredeti jegyzőkönyve a 16-ik századból. Protestáns egyháztörténelmünk egyik ereklyéje; nemcsak nevet, hanem a Wittembergben tanult magyar ifjak egyletének a magyar Bursának életére vonatkozó érdekes feljegyzéseket tartalmaz. Hosszas lappangás után nem régen került vissza könyvtárunkba. Kiadatlan. d) Szilágyi Benjamin István Synodaliái. A magyar protestáns egyháztörténelemre vonatkozó eredeti kézirat, melyet azonban Ember Pál Egyháztörténelmében nagyrészt felhasznált. Lugossy József ajándéka.

A könyvtár legrégibb nyomtatott könyve Pliniusnak 1469-ik évi velencei első kiadása, szép példányban. Az incunabulák (15-ik századi nyomtatott könyvek) száma mintegy 100-ra megyen. Ezenkívül becses kincsét képezik könyvtárunknak az ó-magyar irodalom nyomtatványai a 16. és 17-ik századból, több egyetlen példánnyal (unicum), a melyek fel vannak sorolva a Szabó Károly Régi magyar könyvtárában.

Az újabb időben következő nagyobb ajándékokkal gyarapodott a könyvtár:

Dr. Cseh-Szombathi pesti előkelő orvos, iskolánknak más tekintetben is nagy jótévője, ajándékozott a 30-as években egy 3736 darabból nagyrészt orvosi könyvek és apróbb értekezésekből álló könyvtárt. Récesy János esperes 864 kötetet. Kiss Lajos és Sándor debreczeni polgárok 820 darabból álló könyvtárt, Szőnyi Pál Budapestről 987 darabból álló nagyrészt természetrajzi szakkönyvtárt; a Péchy család Szatmár megyéből 807 kötetet; Lugossy József Debreczenből eltávoztakor mintegy 5000 darabból álló könyvtárt.

A főiskola egyik szobájában külön vannak a kettős példányok (duplumok) — mintegy 5000 darab — melyek nem sokára eladás alá kerülnek.

A könyvtár gyarapítására — ide nem értve az ujságokért kiadatni szokott összeget — évenként rendszeresen 1000, minden harmadik évben 1200 frt fordítatik. Ezen összegbe vannak beolvasztva azon kisebb alapítványok, miket a könyvtár számára egyes jótévők különböző időkben tettek. A kötetés költségei ezenkívül fedeztetnek.

A könyvtár használata, illetőleg a könyvek kivitele nemcsak a tanuló ifjúságnak, hanem a közönségnek is meg van engedve, bizonyos a régi könyvekre vonatkozó korlátok közt és biztonsági feltételek alatt.

A kéziratár aránylag csekélyebb becsü. Eredeti régibb oklevelek nagyon kevés számmal vannak, sőt a protestantismus történetére vonatkozó régibb kézirat is kevés. Protestáns nemes családaink, fájdalom! inkább engedik elpusztulni leveles ládáikat, melyeknek gyakorlati értéke már ugy sincs, mintsem a könyvtár és tudomány számára, nevüknek is dicsőségére átengednék biztos megőrzés végett vagy örök letét gyanánt. A könyvtárban őriztetik ez idő szerint egy nagy számú pénzgyűjtemény is.

A könyvtár mellett felállítandó nyilvános olvasó terem már egy pár év óta tervben van, de még mostanáig felállítva nincs.

b) Kegyesrendiek könyvtára.

A piárista rendház helyiségében, a róm. katolikus templom egyik fülkéjében vagy ugynevezett oratoriumában is őriztetik egy figyelemre méltó könyvtár. Leginkább régi, különösen mult századbeli latin művekben, a szerzet történetére vonatkozó apróbb nyomtatványokban, és néhány becses régi magyar nyomtatványban gazdag unicummal is bir. Ujabb időben Harmath Gergely házfőnöksége alatt; 13 szakosztályban rendeztetett; van a könyvtárban összesen 2694 mű a kötetek száma 3—4000-re tehető. — Könyvtárnoka egy a rendház tagjai közül, jelenleg dr. Cseh Ferencz.

c) Egyleti és kölcsönkönyvtárak.

1. A Polgári Casinó könyvtára 1300 műből áll, mintegy 5000 kötetben, melyek majdnem kivétel nélkül szépirodalmi tartalmuak. Használják a casinói tagok. — Könyvek és ujságokra évi kiadás 800 forinton felül. — Az ujságlapok az év végén árverésen eladatnak.

2. A felsőbb tanulók Olvasó Egyletének könyvtára — alakult 183 $\frac{2}{3}$ -ban a ref. főiskolában. 3 szobával rendelkezik, melyek közül egyik az olvasó szoba, másik a könyvtári helyiség, harmadik a könyvtárnoki lak. Tagjainak száma (tagok lehetnek a theologiai és jogi

szakok hallgatói, a gymnasiumi 7-dik és 8-ik osztálybeliek és a tanítóképzőnek növendékei) évenként 250—350 közt ingadozik, kik tagdíj gyanánt évenként 2 forintot fizetnek. Főképen a theologia és a gymn. 7-ik osztály adja tagjait. Áll 2166 műből, leginkább szépirodalmi és történelmi tartalmuakból. A kötetszám körülbelül 5000.

A könyvtár alapító tagja a Történelmi, Petőfi és a Természettudományi társaságnak.

3. A Polgári kör könyvtárát a tagok 1867-ben alapították; áll 1280 műből, mintegy 2000 kötet és 3000 füzetben.

4. Egyleti könyvtára van ezenkívül a Kereskedő, az Iparos ifjak önképző Egyletének, a Könyvnyomdászok egyletének és a Függetlenségi körnek; ez utóbbinak 372 darab szépirodalmi és történelmi műből álló.

Kölesönkönyvtár van kettő, kapcsolatban Debreczen két könyvkereskedésével, a Csáthy Károly és Telegdi K. Lajoséval. — A Csáthy-féle kölesönkönyvtárban van 7000 német és 3000 magyar nyelvű szépirodalmi mű; a Telegdiében magyar művek 2500 darabon felül. Mindkét könyvtár czég ősi debreczeni alapítás; a Csáthyé a század eleje óta, a Telegdié 40 év óta áll fenn, és mindkét czég mint könyvkiadó is az ország legismertebbjei közé tartozik.

d) Magánkönyvtárak.

Nevezetes könyvtára van Lugossy József nyug. debreczeni tanárnak; szám szerint mintegy 25,000 darab, egy része Felső-Bányán Szatmár megyében.

A mit a hazai irodalomban irodalmunk multja: hazai könyvészet, irodalomtörténet, szótári és nyelvtani téren, közmondási gyűjtemények, biblia- és classicusok fordításai körül létrehozott, valamint a magyar hitvitázatok, egyházi szónoklat, énekszerzemények és buzgalmiak; mint szintén a realismeretekre: növény- és állattanra, gyógyászat és égismeretre sat. vonatkozó magyar művek többnyire tömegesen, egyes ágak pedig csaknem teljesen vannak képviselve, jóval több számmal mint ez Szabó Károlynál neve alá van jegyezve. Azonban ezen osztályból némely becses kéziratokon (Lugossy-Codex, Szilágyi Benjamin István Synodaliái, Kazinczy-levelezések Szemere Pál-kéziratok sat.) kívül számos ritka magyar nyomtatvány és unicum ment át már hazai inté-

zeteink s helybeli főiskolánk könyvtárába. — A magyar czikkeken kívül az astrognosticumok és uranographicumok, az orientálék, bölcselmi és hasonlító nyelvtudományra tartozó művekre van legtöbb suly fektetve, közöttük különösen a keleti, név szerint az ó-ind szanszkrit nyelv- és irodalomnak az összes hazai e féle gyűjteményeknél valószínűleg tetemesebb készlete.

Néhai Révész Imre debreczeni ref. lelkész könyvtára, különösen a protestáns egyházi és történelmi művekben, valamint a XVII-ik századi magyar irodalom termékeiben gazdag. A könyvtár jellege tulnyomólag protestáns theologiai és magyar történelmi. Összesen 3—4 ezer mű, 8—9 ezer darabban.

Géresi Kálmán.

VII. SZAKASZ.

Gazdaság.

A. Mezőgazdaság.

Történelmi adatok.

Az alföld síkjával s e sík természetalkotta számos szépségeivel, kincseivel övedzi még Debreczent, bár látkörébe esik a Kárpátok határlánczolata, területe kevés domborzati változatosságot mutat; de annál bővebben bírja a föld tárházából azt, mi mezőgazdasági életének alapja, a termékenységet.

Mezőgazdasága első rangu jövedelmi forrását képezi, akár az e foglalkozásra jutott területet, akár annak értékét vesszük is. Lakosságának 14 százaléka kizárólag mezőgazdaságot üz; de ha a többi — még egyéb kereset mellett — ebből is élők számát ide vesszük: bátran mondhatjuk, hogy 30% az, mely működési körébe vonja azt.

Az a nagy birtoktest, mely jelenleg tulajdona, nem tartozott állandóan birtokába, hanem az idők folyamán lassankint szereztetett meg e város mint erkölcsi testület által; s területének gyarapodtával, viszonyainak változásaival fejlett mezőgazdasági élete azon fokra, melyen jelenleg áll.

Fejlése nem volt nyugodt s nem hasonlítható a csendesen tova hömpölygő patak egyenletes menetéhez; mert az idők során sok zaklatást, zsarolást és fosztogatást kelle tünnie; meg-megakasztva menetében, letiportatva, újra felküzdí magát, miben az oroszlánrész polgárait illeti; mert szorgalom, kitartás, munka és takarékoság életelemük.

Történelmi tekintetben, mint tisztán a mezőgazdaságot érdeklőt, két hosszú időt kell megkülönböztetnünk. Az első, melyben még Debreczen hűbérurainak adózik, a második, melyben a hűbéri tartozékok teljesítésétől már megszabadult.

Az első időszak 1562-ik évig, vagyis az utolsó hűbérur enyingi Török János haláláig terjed; mert ez évtől a város hűbéri tartozékokat nem fizet. A második időszak 1848-ig terjed, mint azon eseményekig, melyek megteremtői valának a birtok- és jogegyenlőségnek.

Az első időt tekintve, nincsenek mezőgazdaságára vonatkozó följegyzések; hogy azonban ez egészen más forma lehetett, mint a mostani, bizonyítja az is, hogy határterülete a jelenlegihez képest igen kicsiny volt, s így e téren való tevékenységének is korlátoznak kellett lenni.

Eredeti ősi határa valószínűleg a bellegelőre szorítkozott, mert a Nagy-erdőt és Apafáját, mint legrégibb birtokait is adományképen birta s e kettőre 1583-ban nyert új adományt.

A bellegelőn kívül eső részek csak lassankint, egyenkint lettek megszerezve és a város határához csatolva. Boldogfalva, Ebes, Szepes, Elep, Ohat, Máta, Zám, Hegyes, Macs, Zelemér, Monostor, Pallag, Gút, Haláp, Bánk, Nagy-Csere, Pacz, Fancsika megült népes helységek valának; de részben már 1241-ben a hazánkra rontott tatárok által feldúlattak, lakosai legyilkoltattak vagy rabságra hurczoltattak; míg a megmaradtak Debreczenbe telepedtek le, mert már a XIII. században jelentékenyebb város levén, nagyobb biztonságot nyújthatott a kisebb nagyobb csapatokban portyázó ellenség ellen. Így a települők mindinkább felkeresték s az említett helyek gazdátlanokká lettek; s mint ilyenek ide bekebelezettek.

Az 1317-dik évben a Dousa család birja Debreczent hűbérül, használván egyszersmind a debreczeni előnevet. De a mellett hogy földesúri hatóság alá volt helyezve, eme viszony nem zárta ki a városnak nagyobb mérvű önállóságát, aminthogy census képen fizetett földesurának évenként körülbelől 1500—2000 frtot tevő értéket.*)

Ezen önállóságát, melyet hűbér urai irányában elfoglalt, mutatja az is, hogy adományozások, vagy ilyenek visszavétele alkalmával, vagy a Hortobágyon való vámszedésjog engedélyezésekor adományos gyanánt mindig Debreczen s nem a hűbér ur említettik.

Már Zsigmond alatt mint önálló város szerepel ugyanazon jogok és kiváltságokkal, mint Buda. Futólag, mint a magyar mezőgazdaságot különösebben érdeklő örvendetes eseményt kell még itt megemlitenünk

*) A történelemre vonatkozó adatok Szüts István, magyar academiái levelező tag „Szabad királyi Debreczen város történelme“ című 1871-ben megjelent nagy munkájából állítottak egybe, felhasználtatván egyéb kisebb források is.

azt, hogy Zsigmond uralkodása alatt biztosított a jobbágyok szabad költözködése, s erre vonatkozó rendelete így hangzik: „méltónak és illőnek tartjuk, hogy mivel a világ kezdetétől fogva az első szülő anya, minden embert egyenlőnek tett: mindnyájan szabadok legyenek, kiket nem a természet, hanem az emberi hatalom törekszik igába vetni.“

Ugyanezen ténynyel van kapcsolatban egy másik is, mely városunkat s annak fejlődését közvetlenül érinti. Nevezetesen Garay Miklós nádor 1407. évben úrnapi után való második napon Budáról megparancsolja Bihar- és Szabolcsmegyéknek, hogy ezek a tartozásait leszolgált jobbágyoknak Debreczenbe való költözhetését ne akadályozzák.

Eme kiváltság s a népesedés előnyének felismerése vezette Debreczen előljáróságát arra, hogy a betelepülőknél még kedvezményeket is engedett, melyek megélhetésüket könnyűvé tették. És tényleg e körülmény lényegesen előmozdította e város gyarapodását, mert a jobb módú, magát függetleníteni törekvő jobbágyság ide iparkodott letelepedni, hol a földesúri önkény ellen biztonságban érezte magát.

A város polgárai többféle szabadalmat élvezvén, korán meghonosodott a jólét azon alapja, melyen mind tovább és tovább haladt. Föltehető, hogy mint a későbbi időkben, úgy ebben sem volt a városi polgároknak elkülönített birtoka, hanem a meglévőt közösen használván, egy családot képeztek. A közös földbirtokból mindenki kapott erejéhez képest bizonyos mennyiséget, census fizetés mellett s ehhez képest járultak a közterhek viseléséhez is. Ilyen patriarchalis életmód mellett szerezte meg Debreczen lassankint azon elhagyott pusztákat, melyekről föntebb említést tettünk.

Hogy mégis a gazdasági jólét azon fokára nem juthatott, mely később osztályrészévé lőn, az igen természetes dolog; mert ebben ha kis részben is, de mégis gátolták a hűbéri viszonyok, gátolta az, hogy határterülete is kevesebb volt. Első korszakunkban tehát 1562-ig, ide tartozhattak a volt bellegelő, Nagy-Csere, Ondód, Geszteréd, Czucza, Apafája, Nagyerdő, Elep, Mátá; hogy ez utóbbi csakugyan ide tartozott, kitűnik azon körülményből, hogy Hunyadi János országhormányzó 1452-ben Márton napján Budán kelt okmány levelében a mátai és balmazai pusztákat Kapitány Pálnak adományozta volt; de említett ezen levelénél fogva tőle azokat visszaveszi, azon az okon, mivel azok ember emlékezete óta örök joggal Debreczen városéi voltak. Határának

ilyen kiterjedéséről, részben bizonyos az is, miszerint Zsigmond király 1406. évi úrnapiján Budán, Garay nádorhoz intézett parancsolatjában meghagyja ennek és Debreczenben lakó tisztjeinek, hogy ezek Debreczen várost Poroszlóteleke, Szentdemeter, Zathateleke, Látóteleke, Szentkereszt és Soma nevű földek tulajdoni birtokában ne háborgassák. Eme birtokok maig is megvannak a Nagy-Cserén.

Az állattenyésztés a többi gazdasági ágak felett dominált, mit legjobban bizonyít az, hogy azon mesterségek virágzottak akkoron, melyek nyersanyagaikat innét vették; mint a timárság, vargák, szürvégszövők, gubacsapók, szűcsök és posztócsinálók. Hogy mily nagy volt már ez időben is az állattartás, arra nézve történelmi tényül szolgálhat, hogy az 1550. év körül élt Biró Gáspár debreczeni polgárnak egymagának 10,000 darab szarvasmarhája volt, mint minden időben felmutatható tulajdon jószágáé.

Emelte gazdasági életét azon körülmény, hogy a keleti és nyugati nemkülönben az északi kereskedelem góczpontjává lőn s különösen jószág, bor, szőrme és só árusittatának el nagyban, mint a magyar termelés nyers czikkei. — Még a XVI-ik században is majdnem kizárólag az állattenyésztés képezte Debreczen gazdaközönségének jövedelmi főforrását, egyéb termékekből annyi termeltetvén, mennyi befogyasztásra volt elegendő. Hogy erre több kellett, mint más hasonló lélekszámmal bíró városban, az bizonyos, miután a vásárookra nagy számu idegen jött ide s tartózkodott itt hosszabb ideig.

Felette érdekes az, hogy az adóbeli tartozások hogyan teljesítettek e város által ezen első időszakban. Van erre egy utasítás eredeti magyar nyelven; mely a korábbi szokásokhoz képest a Debreczenben lakó hivatalnokoknak van adva. Az okmány 1569. év május 21 napján kelt II-dik János királytól.

„Debreczen város dézmája — királyi dézma — bárány, buza és méz — tesz = ft 200, kihez az ispánok ne nyuljanak, de szolgáltatassák a váradi házhoz. Tavasz veteményből pedig semmiféleből nem tartoznak a debreczeniek.“

„Debreczenhez tartozik egész falu: Ujváros. Portiok pedig kiben része vagyon: Sziget, Szoboszló, Hegyes, Téglás, Hadház és Sámson. Ezeknek dézmájokat kilenczedeket a tiszttartóknak engedte ő Felsége, kik a bíraktól mind ennek végére menjenek.“

„Debreczen kilenczeddel nem tartozik.“

„A Birák előtt lett törvényeket régi szokás szerint a tisztartók elé bocsássák; a tisztartók pedig a törvény szerint szokott appellátát ő Felsége elé tartozzanak bocsátani.“

„Az ki fején és jószágán marad, abból magoknak vegyenek a tisztartók. A többi ő Felségéé, kiről regesztrumot tartsanak és ő Felségének róla számot adjanak.“

„A barátok rétét ki és mikor megterem az széna rajta, de mindenkor eladhatták a szénáját, kit most a tisztartóknak enged ő Felsége. f 60.“

„A városbeli gonosztevő embert a debreczeni bíró büntesse meg, ahhoz a tisztartóknak semmi gondjuk nincs, hanemha törvény szerint apellátioba megy eleikbe.“

„A tisztartók a város körül, a mezőn gonosztevőket szabadon büntethetnek meg, vagy városbeli leszen, vagy külső személy leszen; sőt a külső helyekről való gonosztevő személyeket is Debreczenben a tisztartók szabadon megbüntethetik, vagy sokadalomkor történik, vagy sokadalom közben.“

„A tisztartók a szent Márton adójához ne nyuljanak, sem a városban, sem a falukon, de a debreczeni bíró tartozik arra gondot viselni, felszedni a városon, és falukon, és ő Felségének ő maga híven beszolgáltatni.“

„Az falukon mindenütt bort ő Felsége hasznára árulnak. Az erdőkhöz, sem a Nagyerdőhöz, sem az Apafájához a tisztartók egyikhez se nyuljanak, és egy pénzáru fát is senkinek ne adhassanak, hanem mint ekkoráig az erdőkerülők a Birák gondviselésével őrizték és az erdőket épen tartásák.“

„A Debreczen város nem szántott sem kaszált, királynak sem tisztartóknak, hanem csak a hozzá tartozó részek.“

„Ujváros pedig 40 kaszással tartozott, kik a király rétiben kaszáltak, és betakarítani is tartoztak, kivel most is tartoznak.“

„Az falukon egy forintig való birságuk vagyon a tisztartóknak, a többi e felett való birság ő Felsége számára vétessék, kiről regesztrumot tartsanak.“

„A bitang a falukon és Ujvároson a tisztartóké.“

„És a debreczeni földön a városon kívül valami bitang esik, az is a tisztartóké; ha pedig a Bíró szolgálái találják a városban a bitangot, mindenkor, mindenestől az ispotályba jár.“

„Debreczenben a tisztartóknak sem a vásárokhöz sem a sokadalomhoz, nincs semmi közük; hanem a Biró tisztére néznek azok. Joannes electus Rex.“

Debreczen város utolsó földesura enyingi Török János volt, ki 1562-ik évben halt el. Ettől kezdődik második időszakunk s ez időtől fogva egészen önállóan intézi Debreczen belügyeit. Hogy e körülmény mezőgazdasági életére nézve is igen jótékony befolyással volt, minden kétségen felül áll.

Ezen második időszakra esik a város tekintélyes gyarapodása, birtokainak megszerzése, megörökítése. Megszerezte a város mindazon ingatlan vagyonokat, hogy mint közös vagyont föntartván, bizonyos évenként való census fizetés mellett a polgárok közt kioszsza.

Az ezen szerzeményeknek alapját a censualis vagy földi pénztár képezte, mely oly gazdag volt, hogy nemcsak arra képesítette a város előljáróit, hogy lassankint a várost környező pusztákat megszerezhesse, hanem arra, hogy Debreczen határán kívül a szomszéd Szováth, Sámson községekben jelentékeny birtokokat szerezhessen, sőt hogy Kállóban és Váradon az ottani megyei közgyűlések alkalmára házakat vásárolván, tarthasson. Ezen időben szereztek: Szepes, Ebes, Hegyes, Macs, Zelemér, Pallag, Pacz, Fancsika, Bánk, Haláp, Monostor, Gút, a szováthi és sámsoni birtokok.

A városnak magának is jobbágysai vannak már 1562. után, kik mint lakók élnek itt s a határban használati czimen birt földekért dézmát és censust fizetnek. Az 1586. évi városi jegyzőkönyvben az áll: „hogy a minemű jobbágysai vannak e városnak, azok a szegények hasznára és táplálására fordíttassanak mind földével, mind dézmájával. És pedig minden jobbágy tartozik esztendőnkint egy forinttal, egy hold árpával, két napi takarással, a letakart gabnanemüek beszállításával s fahordással; és ezen szolgálat az ispotály hasznát nézi.“

A földművelés egyes ágai közül már az 1581. év körül virágoznak itt a szemesélet termesztése, az állattenyésztés minden ága, méhészet, aprójószág tartás, szőlő- és gyümölcs termesztés. És hogy az azon idők fogalmainak megfelelő gazdálkodási eljárás még a városi hatóság által is szabályoztatott, bizonyítja a fentebb való év jegyzőkönyve, melynek 145-ik lapján azon végzés olvasható: „A föld és mezők szántásának rendiben azt kell megtartani, hogy senki — aki szántani akar — egy holdnál ne foghasson fel többet egyszerre, mely csak 50 kerülés

legyen és míg ezt el nem végzi, más hold földet addig be ne barázdoljon, hanem egészen elvégezvén, úgy foghasson más holdat. Ha ki pedig e végzés ellen cselekszik, az tíz forinton maradjon, és azt a bíró rajta megvehesse.“

A terménykereskedés nagyságát szintén megítélhetjük, hogy milyen nagy lehetett e korszakban. Erről Pethő Gáspár Magyar krónikája a következőket írja: „Mielőtt Heissler alatt Várad várát a keresztyének megvették volna; az ottani törökök megzabolázására letelepedett és Debreczenben csaknem egy egész évig közel 16 lovasezred volt elhelyezve. Ezeknek elmenetelekor ugyanaz volt az ára a kenyérnek, bornak, húsnak, lovaknak és az emberek táplálására való mindenféle gabonának, mely ára akkor volt midőn oda jöttek vala. A debreczeni piac bővsége onnan is kitetszik, hogy egy hetivásárkor 300 gabnával terhelt szekér is volt szemlélhető, és az még azon nap mind eladatott. Nyilván kitetszik ebből, hogy Debreczen városa, noha azt, épületek szépségére nézve a szomszéd tartományok falvai is felül haladják, a mezőnek bőven termésével, legeltetésre messze kiterjedt határral s mindenféle termésnek sokaságával Európa leghiresebb városait is előzi.“

A kertészet és szőlőművelésre is nagy gond fordított s hogy a mezőgazdaság ez ága mind nagyobb és nagyobb tért foglalt el, kétségtelen tény. Igazolja ezt három rendbeli tanácsi végzés:

Az első 1670. évi november hó 27-ik napjáról kelt s hangzik ilyenképen: „Mester utcán kívül szőlős kertnek való helyet kell kimutatni.“ — A második jegyzőkönyvi határozat 1671-ik évi szeptember hó 12-ről kelt s azt mondja: „Az alsó járásiak részére a téglavermeknél levő buzaföldet szőlőskertekül el kell osztani, egy nyilastól kell fizetni 1 ft 50 dénárt.“ — A harmadik 1675-dik évi ápril 1-ső napján kelt s a jegyzőkönyvben ez áll: „A temetőn kívül levő hegyes homokot kötéllel mérjék fel, s illendőképp pénz nélkül osszák ki azoknak, kiknek nincs szőlőjük.“

Eme szőlőskertekben tenyésztett nemesebb gyümölcsfák oltóágait köztudomás szerint legnagyobb részben a külföldi akadémiákon tanult deák ifjak hozták magukkal s honosították meg Debreczenben.

A dohány használat szorosan tilalmaztatott s a városi tanács erre nézve mindig igen szigorú intézkedéseket tett, nevezetesen 1600 végén és 1700 elején a kik pipázáson érettek 12 frtig, a mi akkor igen te-

kintélyes összeg volt, birságoltattak; később pedig a ki rajta kapatott nyakvasba tétetett.“

Az 1717-ben igen aszályos év uralkodott, úgy hogy vajmi kevés termény lett betakarítható, ebből kifolyólag a tanács a következő esztendőben 1718. az alábbi határozatot hozta: „Mindhogy Isten ő szent felsége tavaly irtóztató nagy szárazsággal látogatott meg bennünket, mely miatt mindenféle vetéseink kiasztanak s a mi megmaradott is, elcsenevészett, néhol fel sem takaríthaták, néhol pedig csak nyűtték, néhol gereblyével vonták össze, nagyobb része a magnak ott maradt: Most Isten ő Felsége hozzánk fordulván kegyelmesen, földeinke elhullott magból annyi bőv termésű vadéletet adott, hogy néhol a szántás-vetés általi termést is meghaladta: végeztetett, hogy a ki más földét élte kilenczeden; habár tavaly takart is földéből valamit, most midőn Isten megáldotta, ugyanazon ember takarja fel az idén is; az aratóbér övé legyen s adja meg a dézmát és nótát belőle.“

Különösen nagy volt a jószággal való kereskedés Lengyel- és Morvaország felé, s mert a viszonyok egyébként is kedveztek neki, folyton fejlett, virágzott. Fejlődését még növelhette azon körülmény, hogy a török adóztatási rendszer a jószág tartást legkevésbé sujtotta. A lótenyésztés iránt való előszeretetről fogalmat alkothatunk magunknak, ha figyelembe vesszük, hogy a magyar lóháton fejtette ki a legnagyobb ünnepélyességeket; már pedig a debreczeni polgár ősidőktől fogva minden ízében magyar volt, s mint ilyen, a ló iránt mindig igen nagy előszeretettel viseltetett.

Nagyon keresett tárgyak voltak már a XVI. században a viasz és méz s nagyban gyártatott a méhser; úgy ennek valamint a zaladsernek*) jövedelme a várost illette. — Ebből az következik, hogy a város lakosai előszeretettel viseltettek a méhészkedés iránt is, mely jelentékeny jövedelmet szolgáltatott.

Ezen második korszakot képező időközben a városi jegyzőkönyvekben igen sok érdekes adat van a mezőgazdaság köréből följegyezve, melyek néhányát felsoroljuk.

A termények ára nagyon sok változásnak volt az akkori mozgalmas időkben kitéve; így az 1685. évi jegyzőkönyv a következő terményárakat tünteti föl: tiszta buza köble 5 frt, abajdócznak (kétszeres)

*) Árpából készült hűsítő ital, mostanában itt már nem ismeretes.

4 frt, rozsnak 3 frt 50 dénár, árpának köble 1 frt 60 dénár. — Nagyon föltehető, hogy ezen árak a rendesnél jóval magasabbak, s ez az akkori zavargós háborus idők kifolyása lesz. Már hogy a jegyzőkönyvben megörökítették ezen ár, arra látszik mutatni.

Az 1707-ik évben amikor szintén nagy drágaság uralkodott, a termények ára a következő: egy fehér kenyér 3 frt, egy öz 7 frt, egy köből búza 20 frt, egy köből árpa 6 frt, közönséges kenyér 2 frt 10 kr, olaj 1 frt 50 kr, egy font hal 30 kr, egy itcze méz 1 frt 80 kr, egy gyenge bárány 3 frt 60 kr, egy tyuk 90 kr, nyirviz csebre 3 frt 60 kr.

A későbbi időkből a piaczi termények árkeletére nézve szolgáljon az alábbi kimutatás, mely 1836-tól 1845-ig terjed, magában foglalván még az 1851-ik év két hónapját.*)

Év	T e r m é n y á r a k							
	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Kuko- ricza	Széna	Szalma	
	egy pozsonyi mérőnkint					mázsa	kéve	
	ft. d.	ft. d.	ft. d.	ft. d.	ft. d.	ft. d.	ft. d.	ft. d.
1824	2 5 ⁵	1 3 ²	— 9 ¹	— 8 ¹	1 5 ²	—	—	—
1836	4 2 ²	2 5 ¹	2 3 ³	1 9 ⁵	3 2 ⁷	—	—	—
1837	4 1 ²	2 5 ³	2 5 ²	1 7 ⁵	3 1 ⁶	—	—	—
1838	3 7 ²	1 6 ³	1 2 ⁴	1 1 ⁸	1 8 ⁵	—	—	—
1839	3 5 ⁶	2 6 ⁵	1 8 ³	1 7 ²	2 5 ⁴	—	—	—
1840	4 7 ⁴	3 2 ⁷	2 3 ⁵	1 9 ²	3 2 ⁶	—	—	—
1841	4 8 ¹	3 3 ⁴	2 6 ³	2 2 ⁰	2 8 ³	—	—	—
1842	4 7 ³	3 7 ⁷	2 6 ⁷	2 5	3 9 ⁰	3 1 ⁶	—	—
1843	2 7 ⁷	1 4 ⁶	1 3 ⁰	1 2 ⁹	1 5 ⁹	3	—	—
1844	2 5 ⁸	1 5 ⁸	1 3 ²	1 3 ²	1 7 ⁴	2 7 ⁹	—	—
1845	4 5 ⁷	3 7 ⁴	2 1 ⁵	1 9 ¹	2 6 ⁸	3 2 ⁶	—	—
10 évi közép érték	3 9 ⁹	2 5 ⁸	1 9 ⁹	1 7 ³	— 6 ⁸	2 9 ⁹	—	—
1851. júliusban	5 8 ⁷	4 2 ⁴	2 9 ⁷	3 5 ⁰	—	3	—	25
1851. decemberben	7 7 ⁵	4 5 ⁸	3 2 ⁵	2 7 ⁹	— 2 ⁹	4 1 ⁶	—	30

*) Palugyai „Magyarország leírása. Debreczen szab. kir. város ismertetése.“

A tanács figyelme kiterjedt a cselédfogadásra is, üléseiben szabályozta a cselédbéreket, s eme szabályok szigorú megtartása felett örködött.

A cseléd rendtartásra vonatkozó 1718. évbéli határozata a következő: „A felső méltóságok és körül való szomszéd megyék meg-egyezésével határozottatott: Szolgák és szolgálók szegődési ideje ujév. Hat lóval bánó öreg kocsis és hat ökörrrel bánó béres évi fizetése 30 frt, 3 pár csizma. Az alábbvalóé ki mint fogadhatja. A jó sütő-főző szolgálóé 20 frt, alábbvalóé 12 forint. Ki feljebb ígér, a kitett összeg kétszerezében büntetetik.“

Az 1743. év június 16-án a munkabér következőleg lett tanácsilag megállapítva: szőlőkapásé 20 kr, metsző és örökségrakóé 27 kr, kötőé 15 kr, puttonosé 18 kr, szedőé 10 kr, nyomóé 24 kr, kapásé étel nélkül 34 kr, kapásé étellel 24 kr, aratóé 1 étellel 18 kr.

„Azok kik e limitation felül fizetnek 12 forintra lesznek büntetendők.“

Még az 1823. évben is következő cselédbér volt megállapítva a tanács által: „Nyolcz lóval bánó kocsis bére 60 frt, 2 pár uj csizma, 2 pár fejelés csizma. Hat lóval bánó kocsisé 45 frt, 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma. Négy lóval bánó kocsisé 30 frt. 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma. Ostorosé 15 frt, egy guba, két pár csizma. Hat ökörrrel bánó béres évi fizetése 50 frt, 2 pár uj és 2 pár fejelés csizma. Négy ökörrrel bánó béresé 35 frt és két pár csizma. Az első rendü sütő-főző szakácsnénak, ki mindent maga végez és rá is lehet bizni, 50 v. frt, 2 pár csizma. A másodrendü főzőnénak 30 frt, 2 pár csizma. Mosogató, sütő s tehénfejő konyha szolgálónak 25 frt, 2 pár csizma. Másféle szolgálónak 15 frt, 2 pár csizma.“

Adózási tekintetben a hivatalosan fölvelt kapuszám (porta) szolgált alapul s ilyen már 1552-ik évben 1216 találatot Debreczenben. Eme porta szám folytonosan változott, úgy hogy később csak mint elméleti fogalom szerepelt. Kezdetben az egyes porták igen csekély adóval voltak megterhelve, mert boldogabb időkben 25 pénz fizettetett minden kapuszám után adó fejében. De ezen összeg később emeltetett, úgy hogy volt idő, midőn a XVIII. században 400 frt, 120 köböl buza, 300 köböl zab, 60 szekér széna, 50 mázsa hús fizettetett egy kapu után. Ennek súlyos voltát még az is nevelte, hogy a hadsereg a mit az országban jártában keltében fölemésztett, semmibe sem szá-

mittatott; a beszállásolt ezredek a föld népén ingyen élődtek. A hadsereg részére kirendelt tábori szekerek többnyire emberestől jószágostól odavesztek. 1690. évben Debreczen porta száma a várost annyira megkinzotta Caraffa és Heissler által előbb 23-ra szállíttatván, ismét 72-re emeltetett; 1703-ban 29 portával adózik, mely szám egész 1836-ig folyton változott, amikor porta száma 41-ben állapíttatván meg, 1848-ig ettől adózott. Az adófejében fizetett összegek is nagyon különböztek, mert 1700-ban fizet a város 12,466 forint 47 krt; — 1833. évben 39,287 frt 38 kr, — 1843-ban 59,552 frt 34 kr. Királyi adója pedig 1567 frt 30 kr vala. — Ezen kívül jövedelmeiből fedezé egyéb költségeit, kiadásait.

A birtokbeli haszonvételek, kivéven a város körül kiosztott szőlő ültetvényeket és a városi beltelkeket, egész a XVIII. század közepéig közösek voltak. A város egyes polgárainak a külterületen semmi elkülönített, meghatározott tulajdonuk nem volt. A birtokok egy része szántásvetésre használtatott, jelesen a Szepes, Ebes, Hegyes, Macs, Ondód, Elep, Ohat, Zelemér, Pallag. Ellenben Zám, Mátá és Ohat egy része közös legelőnek maradt fen. Pacz, Fancsika, Bánk, Haláp, Csere, Monostor, Gút képezék az erdőségeket.

Ezen földek használata felett a tanács és választott hites község határozott. Az erdőtlen, szántás-vetésre alkalmas részek mérnökileg felmérve nyílaonként — 9000 □ öl — osztattak ki a városi házzal bíró polgárok között kezdetben évenként, később három s utóbb hét esztendei használatra. Az erdős puszták tisztásai boglyásonként lettek kiosztva, s területük azért nagyon elütő, ingadozó; mert míg az új boglyás 3000 □ öl, addig vannak 3500—4000 és több ölesek. Ezen az erdei tisztásokban használt kaszálókra nézve azon szabály volt mérvadó, hogy egész kiterjedésükben megtartandók, fel nem darabolhatók.

Ezen földek, melyekről az imént szólottunk, censualis vagy béres földeknek neveztettek; mert használatukért a polgárok a közszükséglet fedezésére fordítandó bizonyos díjakat fizettek.

Egyéb részek pedig úgy a város közelében, mint a Hortobágy folyó két partján legelőül tartatván fen, azokon a polgárok minden megszorítás és legelőbér fizetése nélkül, tetszés szerint legeltethettek. — Az erdőkön évenként tett vágásokból kikerült fa részben a polgárok közt, a levágási költségek megtérítése mellett kiosztatott, részben pedig

a mi föntmaradt, a város közszükségeinek fedezésére fordított; kiszolgáltatván természetben és ezen felül eladatott.

A birtoklás azonban mégsem volt oly ideiglenes, mint minőnek az évek száma után, melyre a kiosztás történt, látszik, mert az volt a szabályokban, hogy a kiosztási idő eltelte után tétethettek ugyan változások a birtokban, de régibb birtokostól tanyaföldje ok nélkül elidegeníthető nem volt. Ezenkívül külvárosi házzal bíró lakók, oklevéllel nem bíró belvárosi polgárok tanyaföldet és cserekaszálót nem nyerhettek.

Az 1773-ik évben állandósított a censualis földek és kaszálók birtoklása. Ekkor a gróf Forgách Miklós féle commissió működése idejében elrendeltetett, hogy a tanyaföldek és kaszálókat szántás-vetés és jószágtenyésztéssel foglalkozó, beltelekkel bíró polgárok között kell kiosztani hét évi időtartamra, s ily földeken csak a mulhatatlanul szükségeseket lehet építeni.

A tanyaföldek kiosztásában az adón kívül az igavonó jószággal való szolgálat, fejős tehén, gulyabeli jószág s méneses ló is voltak irányadók.

Igy például 10 frt adón alul senki sem nyert tanyaföldet, ha csak igavonó jószága nem volt, mely esetben kapott egy nyilast. — Tíz frt adón felül igavonó jószág nélkül is kapott egy nyilast. — Húsz forinton felül 2 nyilast; — harmincz forinton felül 3, — negyven forinton felül 4, — ötven forinton felül 5 nyilast. — Tíz forinton felül adózó polgárnak 50 forintig a mennyi pár vonó jószága volt, minden pár után 1 nyilas adatott. — Gulyabeli és méneses jószágból 8 darab vétetett egy nyilasba. Ötven darabon felül levő létszám nem vétetett tekintetbe. — Egy fejős tehén után ha gulyabeli is volt mellette, egy nyilas adatott. Hogy minél több polgár legyen, ki a várost 4 lóval szolgálja, korábbi időkben hat, később tizenhat nyilasnál senki sem kaphatott többet.

Az 1818-ik év érdekes forduló pontot képez Debreczenben a gazdászati viszonyok tekintetében. Ebben az esztendőben telt le azon 80 év, mely idő tartamig az ohati, zámi, hegyesi, bánki és fansikai pusztá birtokok Mária Therézia uralkodása alatt 1745-dik évben 30,000 frt lefizetése feltétele alatt adattak volt Debreczen városnak zálogképen. Az 1818-dik évben történt, hogy ezen zálogos puszták, melyeknek kiterjedése 38,927 hold, s mely eddig is a városi polgárság által részint mint béres föld és kaszáló, részint mint faizási haszon-

élvezetet nyújtó erdőség, részint mint közlegelő használtatott volt, a kincstár mint illető tulajdonos által csak oly feltétel mellett ígértetett további 32 évre a város birtokában meghagyatni, ha a város 635,385 frt 38 krt conventiós értékben és ércpénzben a kincstárnak zálogsumma gyanánt lefizetend.

Nagyobb levén ez összeg, mintsem azt a városi közpénztár kifizetni képes lehetett volna, a censualis földeknek és kaszálóknak birtokában levő polgárok alzálog szerződés útján vállalkoztak a fönt jelzett 635,385 frt 38 kr előteremtésére. Kötelezték magukat, hogy minden nyilas tanyaföldért 100 frtot, minden boglyás kaszálóért 12 frtot fizetnek a város pénztárába. Ily föltétel mellett a birtokaikban volt földek 32 évre a város mint község által nekik, t. i. a polgároknak zálogba adattak. Így az eddig csak census mellett ideiglenesen birtszántóföldek és kaszálók a birtokosoknak állandó zálogos birtokai lettek.

1818. év táján a felső-járási bérföldek 2979 nyilaslól állottak s azokat 572 polgár birta; az alsó-járásban volt 2096 nyilas 453 polgár birtokában. Ugyanezen évben pedig 2107 polgár számláltatott Debreczenben, tehát 1082-nek nem volt tanyabirtoka.

A város által a kincstártól zálogban birt 38,927 katastralis holdból álló föntebbi zálogos puszták 32 éves zálogideje letelvén, az 1854. évben a kincstár a 635,385 frt 38 kr zálogsumma visszafizetésével birtokba volt veendő eme nagy területet. Ámde a város polgárainak s a városnak áldozatkészsége megmenté e részeket is, oly módon, hogy még 419,000 frtot a zálogos summán felül fizetett. Az alzálogosok a fentebbi költség fedezéséhez nyilasonként birtok-arányukhoz képest 200 frtot tartoztak lefizetni, melynek megtörténte után a birtok tulajdonukba jutott.

Ez idő szerint az erdőségi kaszálók kérdése nincs teljesen megoldva; de nagyon közel áll a megoldás megvalósulásához; tekintettel arra, hogy egyrészt az erdőművelés a mai kor színvonalára emeltethessék, másrészt az egyes polgárok érdeke ott megóvassék.

Közösbirtokokképen szerepel az Ohat, Mátá és Zám; Ohat és Zám amaz alapon, hogy azon zálogos puszták közé tartozott, melyet a város gazda közönsége megszerzett alzálog-szerződés útján, birtok-arányukhoz képest fizetvén az általuk birt tanyaföldekért nyilasonként 100 frtot; később, midőn Ohat, Zám, Hegyes, Bánk és Fancsika 1854-ben végleg megszereztettek a kincstártól, ismét a tanyabirtokosok terem-

tették elő az összeget, miként láttuk nyílonként az általuk birtanyaföldekért 200 frtot fizetvén.

Mint történelmi érdekű s a mezőgazdaság alapját tevő debreczeni puszták helyneveit említjük még fel rövid vonásokban, minők: Ondód, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep, Macs, Kösélyszeg, Álomzug, Mátá, Zám, Ohat, Pallag, Monostor, Nagy Csere, Haláp, Fancsika, Pacz, Bánk.*)

Az Ondód, Geszteréd és Czuczával együtt képezi az ugynevezett házután való földeket. Egyike Debreczen legrégibb birtokainak. A házután való földek kiosztása 1571-ik év óta volt szokásban. Legelsőben az adó arányához képest osztatott ki a városi polgárok közt oly módon, hogy a kinek 7—9 frt adója volt évenként, az kapott egy nyilas földet; 12—15 frt adó után 2 nyilast; 22—27 frt adó után 3 nyilast; 28 frton felül akármennyi adója lett légyen is, 4 nyilast. Papok és tanárok 3 nyilast; énekvezérek 2 nyilast; ispotályi kántor 1 1/2 nyilast kaptak.

A gr. Forgách-féle kir. biztosság alatt 1774-ben a házután való földek kiosztási kulcsául a beltelek vétetett. A beltelek minden 8 négyszög öle után 300 négyszög öl külső föld adatott a belvárosi házzal bíró polgároknak. Tehát ez időben lett az első földilletmény teljes tulajdoni joggal a polgároknak átengedve, s ezen intézkedés hozta be s vetette meg alapját a telekkönyveknek.

Ugyanekkor szigoruan tiltva volt a házután való földeknek örökbeadása, elzálogosítása, vagy a házbirtoktól való elidegenítése, csak hasznobérbe adása engedtetett meg. Kizárólag a múlhatatlanul szükségessésk építkezése engedélyeztetett; tiltva volt akár szárnyas állatoknak, akár sertéseknek tartása; nyaranta tehenet sem volt szabad ott tartani.

A házutáni földek 1848-ig a háztól elkülönítve elidegeníthetők nem voltak, az ezután következett években azok szabad adás-vevése megengedetett, míg később ismét odamódosított, hogy csak debreczeni házbirtokos polgárok adhatják vehetik egymás között az ondódi földeket, mely utóbbi körülmény telekkönyvileg is ki van tüntetve.

Ily körülmények között önkényt következik, hogy a legtöbb házbirtokos egyszersmind, a mennyiben házután való földje 30 holdon felül nem terjedhet, földbirtokos; s ezeknek jelentékeny része tényleg gazdálkodik is.

*) Bővebben Balkányi Szabó Lajos: Debreczen helynevei. 1865.

Az **Ondód** egyike Debreczen határában a legkitünőbb szántó-földeknek, s lehet, hogy a föntebb való rendszabály onnét keletkezett, mert meg akarták gátolni eme kitünő földeknek kevés számú birtokos kezébe való jutását.

Sz e p e s. Jelenleg egyik legszebb tanyabirtokait képező része Debreczennek. Hajdan falu volt 71 portával. Még 1552-ik évben Ferdinánd király alatt a Szepesi család birtokolta. Azonban 1610-ben mint pusztá említettik.

E b e s. A Szepes folytatását képezi. Hajdan falu volt s a váradi regestrum 283 pontja szerint 61 portával birt. Szintén a debreczeni Dousa családé volt. A törökvilágban pusztult el, s már 1606-ban a városi jegyzőkönyvekben mint pusztá említettik.

H e g y e s. Debreczen város és a gr. Gyulay örökösök birtokában volt, de ez utóbbiak részét is ma debreczeniek szerezték meg. A pusztának azon része, mely a Gyulayaké volt, „Gyulay-hegyesnek“ hivatik. Nevét a vidék emelkedettségétől vette. Még 1567. évben népes helység volt. Ez is a török uralom alatt lett pusztasággá.

E l e p. Szintén pusztá birtok, Debreczen tulajdona; még 1217-ik évben falu, de már 1606-ban mint pusztá említettik a városi jegyzőkönyvekben. — Az Elep a körülte fekvő részeknél mélyebben fekszik, nyugoti oldalával a Mátát érinti. — Elep szomszédságában van azon hely, melyet Etellakának nevezvén, ide teszik a Hun birodalom székhelyét. — Elepnek mintegy kiegészítő részét képezi az Álomzug és Kösélyszeg.

M a c s. Jelenleg pusztá, részben Debreczen, részben gr. Gyulay birtokában volt; de ez utóbbi részt szintén debreczeni polgárok vásárolták meg. Hajdan falu volt s ez is a debreczeni Dousa család birtokát képezte.

M á t a, Z á m és O h a t puszták képezik együttesen a Hortobágyot, kiterjedt sík földjével, délibábja és sok más nevezetességével. Mind három község volt hajdan. Ohat, mely a Tiszán is túlterjed, Egyek helység közelében fekszik Debreczentől nyugotra. Béla király névtelen jegyzője szerint azon földdarab Ohat vagy Hohat nevű kún vitéz részére szereztetvén meg Árpád alatt, e vidéket később is ezek maradéki birták. A község, mely itt állott, a XVI. században pusztulhatott el. — **M á t a** nevű falu hihetőleg későbbben épült a szomszédságában levő többi falvaknál, mégis előbb pusztult el, mert már 1452-ben pusztá

volt. Már ez évben Debreczen birja; s később 1583-ban Báthori Zsigmond Erdély fejedelme új adomány czimen azért adta Mátát, a Nagyerdő és Apafájával együtt Debreczen városának, mert régtől fogva csendes és békés birtokában volt azon jószágoknak. — Zám a hortobágyi pusztá délkéleti része. Hogy megült helység volt, bizonyítja ma is meglátszó telekhelye; e község a XVII-ik században pusztult el.

Pallag. A váradi regestrum szerint 1210-dik évben már falu volt. A község telekhelye máig is kivehető. Elpusztulása a törökvilágra, 1526—1686. évek közé esik. E pusztá 1850-ik évben a debreczeni polgárok közt 32 évre zálogba osztatott ki.

Monostor. Erdőség Zelemér mellett, hajdan falu volt két portával, s az itt állott monostorról, mely Zelemérhez tartozott, vette elnevezését.

Haláp, Bánk, Fancsika, Pacz, Csere. Erdőterületek, melyek mind lakott községek voltak, de időjártán elpusztultak. Haláp a váradi regestrum szerint 1235-ben mint Hlap nevű falu szerepel. Bánk telekhelye ma is kivehető. Pacz 1300. körül a debreczeni Dousa családé volt.

Gút. Erdőség Szabolcsmegyében; debreczeni birtok. A rajta állt községből a templom romjai, magas fala és keskeny ablak réseivel fönállanak. A Gút, mint sok más helység szintén a török uralom alatt lett pusztává.

Hogy általában milyen volt a gazdálkodás még a jelen század elején, arra nézve adjuk a következő leírást, mely 1844-ben kelt s az erre vonatkozó viszonyokat tárgyalja rövid vonásokban.*)

„Mi a munkáltatást illeti, minden dicséretet érdemel, mert megnyit végeznek itt a munkások naponta, felföldi ember előtt szinte hihetetlen. A birtokos ember elve itt a dolgoztatásban az, jól tartani s fizetni a munkást, s általa kitelhetőt eszközöltetni, s kapálási, kaszálási sat. munkatétel itt legserényebben foly. De a házak utáni földek nagy száma okozza azt, hogy mindenki törekedvén dolgát minél előbb végezni, kapóssá válik a különben nem csekély számú napszámos, s felettébb felszökik a napszámbér, s a munkásoknak eledelébeni kedvezmény, annyira, hogy több esetben alig ér többet az egész termés, mint a ráfordított költség. Ezen környüállás ébresztette a jobb felfo-

*) Lásd: „Debreczen, mint van s jövődjöje.“ Irta Balázsházy János. 1844.

gásu polgárokba azon óhajtást, hogy a házutáni földekre szabad adás-vevés létesíttessék.“

„Szántásra azonban nagy, nehéz és sok erőt kívánó ekék használatnak; ha a kisebb, alkalmasabb nyíri, vagy túl a dunai ekék jönnének dívatba, sok ígás erő megkiméltethetnék, s annyi ígás jószággal többet lehetne végezni.“

„A mezei termények művelésében szembeszökőleg vehető észre az egyformaság, t. i. folyvást csak buzának, rozsnak, árpának, zabnak, kölesnek s tengerinek termesztése, s elmellőztetnek a kereskedési növények termesztései, melyekből főleg kiemelendő a dohány, kender és len, mikért maga a debreczeni nép sok pénzt ad ki évenként Repczét, lóherét, tehénrúpát itt-ott már kezdenek termesztetni, de általában véve ezt is csekélyen.“

„Nagy hiánynak tekinthető, hogy a tanyákon csürök nem építetnek, melyekben nyárban kedvetlen időben is, s elkésve őszszel s télben is lehetne nyomtatást folytatni s végezni. Véleményem szerint e miatt történik az, hogy az őszit egy szántásba kénytelen s azt is elkésve vetni a földműves, nyári jobb idejét nyomtatással, s megázva az élet, s esős idő kerülve, heveréssel kénytelen tölteni; pedig ki próbálta, elhiszi, hogy a debreczeni földön is igaz az, hogy egy szántás egy kenyér, két szántás két kenyér, s ha áll is az, hogy késő őszszel s télben sok kárt tesz a féreg az életben, s nem oly jól ereszt: de sokkal több azon nyereség, mit a két szántás utáni termés szaporodást juttat.“

„A legelőn a gulyák nagyobb seregekben legeltetvén, e miatt az itatást, főleg szárazság idején nem gyakorolhatni kielégítőleg, s ebből következik a jószágnak sűrűbb hullása a nyavalákban, s miután a nevendékek is az állapotott idejük között legelnek, gyakran történik a korábbi megfolyatás és fiasodás, mit a jószág elfajulása követ.“

„A város körüli legelőn mindenféle jószág együtt járván, az igavonók közel jó legelőt nem kaphatnak, s kijebb kell vitetniök, s az álmos cselédektől gyakran ellopátik a jószág, és sok ember elszegényedik e miatt.“

„Sajnosan tapasztalható a polgári tanyákon a trágyának helytelen kezelése, miután az nagy részben éretlen hordatik ki, s oly vastagon teregettetik el, hogy e miatt csak kevés föld nyerhet javulást. . . . A debreczeni tanyaföldek legjobbján sem felesleges a trágyávali javi-

tás, az Elepnek pedig szikesebb részén elkerülhetetlen, néhol kenyér sem teremne, ha trágyázással nem javítanánk, főleg szikesebb helyeket.“

Igy jellemeztetik Debreczen mezőgazdasága 1844-ből, melyekhez még hozzávehetjük a következőket: „Általában a mesterséges takarmánynemek termelése elhanyagolva, a széna termesztés egészen a természet erejére bízott. A gabnaneműek alá való szántás-vetés a kezdetleges kifejlődés pályafokán alig emelkedett feljebb. A tanyákon nyert trágya nagy része tözeknek számittatván, tüzelőül szolgált. Az ugarolás kevés gazdánál volt szokásban; s miután a szántóföld túlnyomólag nehéz agyagból állt, a közhasználatban volt paraszt eke alig hatolt 2—3 ujjnyira a földbe; mi miatt a gyakori kifagyáson kívül az is okoztatott, hogy az őszi vetés meg nem bokrosodhatván, erőtllenül indult tavasszal szárba; maga a talaj pedig évről évre tarackosodott s gyomosodott.“

„A buzán kívül rendes természetmények voltak rozs, árpa, zab, köles, tök, burgonya, legfőképp pedig kukorica. Jó jövedelmet adott a repcze, dohány, de úgy ezek mint a répa csak szórványosan s nagyobb birtokosoknál termesztettek.“

Csak a legkésőbbi időkben kezdett a mezőgazdaságra egy újabb korszak hajnala virulni, mit körülbelül 1848. óta számíthatunk. A régi lóval való nyomtatás helyét a géppel való cséplés váltotta fel, terjedtek lassankint a jobb művelési eszközök, ekék, kettős és hármás ekék, boronák, hengerek; használni kezdték a jobb rostákat, takarmánykészítő gépeket, mely utóbbiakból csak gőzfűlesztőt 3—4-et készítenek debreczeni gazdák részére évenként itt helyben.

A növények termesztésében nagyobb változatosság hozatott be; jobb művelési módok honosítottak meg, mi legjobban mutatkozott a a dohány és repczénél.

Általában úgy egyesületek, mint magánosak megértve a kor intő szavát, rajta voltak, hogy a mezőgazdaságot a kor által követelt színvonalra emeljék, hogy e törekvést mennyiben koronázta siker, látni fogjuk az alábbiakban.

A földművelésnél kedvezőbb eredménnyel haladt már a megelőzőt időkben a kertészet, mert még mai napig is híres termékek a „Pándi-meggy“, Simonffi-piros alma“, nevezetes dinnyéje sat.

Mindent felülmúlt, már a multhoz való ragaszkodásánál fogva is az állattenyésztés, melyre igen jelentékeny területe volt. Ló, szarvas-

marha, sertés és juh egyenlő sikerrel tenyésztettek, s az értékesítésnek egyik igen nagy ága volt a hizlalás. Hogy a legeltetési viszonyok szabályoztattak, hogy a városi törzsgulya felállított, ez még inkább emelé állattenyésztését.

Debreczen mezőgazdasági életének multjában a vagyonközösség volt a főirányelv. Mint látuk, nem voltak egyes kiválóan gazdag polgárai, de annál erősebb, gazdagabb volt annak egyeteme. Közösen birták földjeiket, közösen élvezték az előnyöket. Innét fejthető meg, hogy a jólét azon fokán maradt, innét közép birtokosságának mai vagyoni állása. Ez az oka, hogy féltékeny kincs-ként őrizve mindenét, gátat vetet a betelepülés ellen; mert például még mai napig sem lehet földbirtokos, kinek egyszersmind házbirtoka nincs.

Annai dúlás és rombolás közepette, tatár, török, kurucz, labancz által ostromolva, tűzvészek által óriási veszteségeket szenvedve, halatlan hadi sarcokat fizetve, nem csökkent soha. Megtörtént rövid időre, hogy jóléte aláhanyatlott, de mindig ujult erővel küzdötte föl magát.

A birtok nagysága és földjének minősége.

Debreczen területét két részre kell osztanunk, jelesen egyik a városnak sajátképi, egy tagban birt terület, melyhez a belsőségek, kertek, majorsági földek, Nagy erdő, Pallag, Apafája, a kiosztott bellegelő, Macs, Zelemér, Ondód, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep, Kösélyszeg, Álomzug, Mátá, Zám, Ohat, Monostor, Nagy-Csere, Haláp, Fancsika, Pacz és Bánk tartoznak; s a másik az, mely közigazgatásilag nem tartozik Debreczenhez, de a városnak mint communitásnak birtokát képezi, jelesen a Gút Szabolcsmegyében, a Savóskút Sámson határában Hajdúmegyében, ezenkívül a sámsoni szántóföldek és a szováti birtok Hajdúmegyében.*)

Már e helyen megjegyezzük azt, hogy miután a külterületi birtokok csak kis részben érintik a mezőgazdasági életet, miután a szántóföldek bérbeadvák, a többi pedig erdőség, ezeket legtöbb helyen figyelmen kívül hagyjuk.

Debreczennek egy tagban birt birtokainak összege 166,287 hold,

*) A munka folyamában belterületi birtokok alatt mindig az előbbi, külterületi birtokok alatt az utóbbi értendő.

melyből, miként azt a katasteri adatok mutatják: termőföld 158,621 hold, terméketlen 7666 hold; összesen 166,287 hold. Ehez adván a más közigazgatási hatóság alatt levő birtokokat 16,921*) holddal — leend Debreczen birtokainak összege 183,208 hold.

Az egy tagban birt terület a lakosság számarányához viszonyítva, a mennyiben 51,122 lélek számláltatik itt, a hadseregen kívül, esik 1 lélekre átlag 3.2 hold földbirtok; miután pedig mezőgazdasággal miként az 1880-ik évi népszámlálás adatai feltüntetik, 7327 lélek foglalkozik, melyből birtokos 1013, haszonbérlő 207, tiszt 66, éves szolga 3022, munkás 2068, egyéb munkásnő 951: tehát mezőgazdasággal foglalkozó minden lélekre 22.7 hold. Ha a gazdasági munkásokat külön vesszük: azt találjuk, hogy gazdasági munkával foglalkozó minden lélekre 27.6 hold föld jut. Egy birtokosra pedig jut 164.1 hold földbirtok; míg egy négyszög mértföldre számítunk 3079 lelket.

A földbirtok birtoklási viszonyát illetőleg a következő táblás kimutatás ad felvilágosítást, mely azt mutatja, mennyi az egyes polgárok s mennyi a város mint község birtoka.

*A város és az egyes polgárok és testületek telekkönyvezett birtoka ez idő szerint.**)*

M e g n e v e z é s	A város mint község birtokai	Egyes polgá- rok és testt- letek birtokai	A birtokok összege
	Kataster. holdakban		
I. Belső egy tagban birt földek.			
Belsőségek, kertek, majorsági földek	452	2830	3282
Nagy-erdő	2360	—	2360
Pallag	3397	—	3397
Apafája	322	—	322
Kiosztott bellegelő	3936	16,582	20,518
Debreczeni macs	—	2995	2995
Zelemér	—	88	88
Átvitel	10,467	22,495	32,962

*) A külterületi birtokokra a terméketlent nem lehetett biztosan kimutatni.

***) A városi mérnöki hivatal felvételei, összeegyeztetve a katasteri munkálatokkal.

M e g n e v e z é s	A város mint község birtokai	Egyes polgá- rok és testü- letek birtokai	A birtokok összege
	K a t a s t. h o l d a k b a n		
Áthozat	10,467	22,495	32,962
Gyulai-Macs	—	2817	2817
Ondód	316	11,657	11,973
Szepes	—	4656	4656
Ebes	—	5840	5840
Gyulai-Hegyes	—	3173	3173
Nagy-Hegyes	—	1247	1247
Kis-Hegyes	—	1897	1897
Czucza, az Ondóhoz tartozik . .	—	2003	2003
Elep	1333	10,340	11,673
Kösélyszeg	150	3492	3642
Álomzug	1510	709	2219
Máta	26,284	—	26,284
Ohat	9745	—	9745
Zám	12,381	—	12,381
Monostor	718	133	851
Nagy-Csere	3438	3596	7034
Haláp	6355	4869	11,224
Fancsika	1343	2164	3507
Pacz	1756	457	2213
Bánk	3661	3316	6977
Utak és vizek	985	984	1969
Összesen	80,442	85,845	166,287
II. Külterületen birt földek.			
Gút	5801	3126	8927
Savóskut	1344	—	1344
Szováti birtok	5400	—	5400
Sámsoni liget, majorság, Árokrét	1250	—	1250
Összesen	13,795	3126	16,921
I. Összeg	80,442	85,845	166,287
II. Összeg	13,795	3126	16,921
A birtok egész összege	94,237	88,971	183,208

Mikint kimutatásunkból kitűnik, a város mint község saját közigazgatási területén bir 80,442 hold földbirtokkal, míg az egyes polgárok és testületek birtokainak összege 85,845 hold. Ellenben a közigazgatásilag Debreczenhez nem tartozó részekben bir a város 13,795 holdat, míg az egyes polgároknak van ott 3126 holdja. Így a város birtokainak összege 94,237 hold, míg a polgárok és testületeké 88,971 hold. Vagyis a birtokok összege 183.208 hold.

A birtok-viszonyok a bellegelő felosztása, tehát 1877 előtt, nem egészen így állottak, a mennyiben akkor volt a városnak mint községnek 98,775 hold birtoka a közigazgatásilag ide tartozó részekben; ellenben a polgárok és testületek birtokát 67,512 hold föld képezte.

Debreczenben az egyes polgárok saját szerű birtoklási jogát, mely ez ideig mint már fentebb is említve volt, teljesen megoldva nincsen, képezik az erdősegekben levő kaszálók. Az erdőterületek közt a tisztásokban elszórva a polgárok tulajdonában van:

Monostoron	14 birtokosnál	133 hold.*)
Nagy-Cserén	173	3596
Halápon	222	4869
Fancsikán	97	2164
Pacson	23	457
Bánkon	178	3316
Guton	76	3126

és így összesen 783 birtokosnál 17.661 hold.

Eme földterületeken a növény és meglévő fa a város mint község tulajdona; ellenben a fű vagy más gazdasági növények termése a kaszáló tulajdonosokat illeti; nem különben itt értékesíti a termett szénát alkataival a gazda.

A város mint község kezén levő birtokok kezelésük szerint az alábbi közlendő kimutatás szerint oszlanak el: megjegyezvén, hogy e kimutatás adatai a tények egybevetéséből állítottak össze; nevezetesen kimutatván a házhelyek, házi üzernés a közszolgákra szolgáló és a különböző erdőterületek, kivonván a birtokok területe, mennyire azt az alábbi Debreczen szabad királyi város költségvetéséről 1881 évi engedtek; a kimutatás rész a hortobágyi legelőn kívül vétetett munkák és hasznavehető területekre.

*) A Kassa-féle felvételek alapján kimutatva az erdőmérési hivatal által.

Debreczen város mint község birtokainak átnézete használatok szerint.

M e g n e v e z é s	A város birtokai összesen	A részek kimutatva
	Katast. holdakban	
I. A saját közigazgatása alatti terület*)	80,442	
Ebből : Házhelyek, laktanyák, iskola, kórház, farakhely stb.		152
Házi luczernás		294
Közcélokra, lófuttatóhely stb.		256
Pallag, a most visszaváltott zálogos birtok a gazd. tanintézet 412 holdja nélkül		2985
Bérbe van adva szántó és kaszáló föld		14,320
" " " az erdőségen		937
Házi kezelésre föntmarad a Hortobágyon		40,319
A házilag kezelt erdők területe		19,016
Utak és egyéb használhatlanok		2163
Összesen	80,442	80,442
II. A külterületi birtokok	13,795	
Ebből : Bérbe van adva a gúti telek		748
" " " Szovát és Sámsonban		6650
Házilag kezelt erdő Gút és Savóskut		6397
Összesen	13,795	13,795

Eme tekintélyes területek, melyekről az imént szólottunk, s melyekből a város évenként mintegy 16,000 holdat bérbe ad, jelentékeny jövedelmet hoznak a városnak. Így az 1880. évre a városi közgyűlés által a következő bevételek és kiadások állapították meg, mint a mezőgazdaságot illetők:

I. Bevételek és pedig : 1) Szántó és kaszáló földekből 91,023 frt 27 kr. — 2) Sámsoni birtokból 5687 frt 21 kr. — 3) Szováti birtokból 48,177 frt 20 kr. Összesen 144,887 frt 68 kr.

II. Kiadások és pedig: 1) Debreczeni birtokokra 29,611 frt 71 kr. — 2) Sámsonira 2523 frt 64 kr. — 3) Szovátira 10,737 frt 27 kr. Összesen 42,972 frt 62 kr.

*) A városi költségelőirányzat ide vonatkozó adatai szerint.

Vagyis a bevétel 144,887 frt 68 kr összehasonlítottván a kiadás 42,972 frt 62 krral, mutatkozik mint a bérletekből eredő évi jövedelem 101,915 frt 06 kr. — Ha ezen összeget a bérbeadott földek területe 22,655 holddal hozzuk hasonlatba, úgy származik Debreczen város mint község minden egy hold bérbe adott birtoka után 4 forint 50 kr tiszta jövedelem.

A hortobágyi legelő előbbeni kimutatásunkban 40,189 holdnak van felvéve, bár a Mátá, Zám és Ohat puszták s a hozzá kis részben szintén tartozó Elep sokkal nagyobb, nevezetesen 49,743 holdat tesznek. Ezen körülmény onnan ered, hogy eme pusztarészekből 9424 hold bérbe lévén adva, ez összeg a bérföldekben benne foglaltatik. Ennek megvilágítására, nemkülönben a tényleg legeltethető területek kimutatására közlünk még egy táblázatos összeállítást, melynek alapját a főt mondottak és a katasteri munkálatok képezik; megjegyezvén, hogy a kaszáló területeket a legelővel egybevettük azon oknál fogva is, mert az nem állandó terület, amennyiben az időjáráshoz arányul. Van év, mikor a Hortobágyon jóformán csak nagyon csekély a kaszáló, van olyan a mikor a megtermett fűvet a víz miatt sehogy sem lehet értékesíteni. Önkényt következik, hogy vannak évek, a mikor igen jó kasza alá való fű terem.

A hortobágyi használható legelő terület.

M e g n e v e z é s	Összes terület	Egyéb min: legelő-terület
	Katast. holdakban	
A Hortobágyot képezik:*)		
Mátá puszta	26,284	
Zám „	12,381	
Ohat „	9745	
Elep pusztából	1333	
A Hortobágy összes területe	49,743	
Ebből bérbe van adva		9424
Levonva a bérletet	9424	
Marad a hortobágyi legelőföldre	40,319	

*) A kat. munkálatok és a városi költségvetés idevonatkozó adatai szerint.

M e g n e v e z é s	Összes terület	Egyéb mint legelő-terület
	Katastr. holdakban	
Áthozat	40,319	
Ezen területből más mint legelőhasználat:		
Mátán { szántóföld		143
{ kert		11
{ erdő		1
{ adómentes terméketlen		2871
Ohaton { erdő		129
{ nádas		16
{ adómentes terméketlen		202
Zámon { szántóföld		138
{ kert		1
{ erdő		3
{ adómentes terméketlen		566
Elepen adómentes terméketlen		100
Összesen	40,319	4181
Levonva a másféle használatot	4181	
Marad mint a jószággal valójában értékesíthető terület	36,138	

A földbirtokok száma és térfogatára nézve közöljük a túloldali összeállítást, melyből a polgári kaszálók a város területéhez vétettek és a kiosztott bellegelő területe kihagyattak. Ennek kihagyásával, de az Ondódnak számbavételével van Debreczen saját közigazgatási határterületén, ha a várost mint birtokos testületet is számításba vesszük:*)

*) Eme felvétel és az országos statisztikai hivatal kimutatásai között nagy eltérés van, mert az utóbbinál csak 1013 birtokos számláltatik. A különbség oka részben a házutáni földekben keresendő.

Mettől	Meddig	Terület		Birtokosok száma
—	30	holdig	van birtokos	2191
30	50	"	" "	152
50	100	"	" "	180
100	200	"	" "	64
200	500	"	" "	14
500	1000	"	" "	3
1000	feljebb	"	" "	4
A birtokosok összege				2608

A 2608 birtokos, ha fölveszszük hogy a 30 holdig való birtokosok kisbirtokosok, — a 30—50 holdig kis közép birtokosok, az 50 holdtól 1000 holdig valódi közép birtokok, a többiek pedig nagy birtokok, úgy van Debreczen területén :

	Mettől	Meddig	Terület	Birtokosok száma
Kis birtokos . . .	—	30	holdig	2191
Kis közép birtokos .	30	50	"	152
Közép birtokos . .	50	1000	"	261
Nagy birtokos . . .	1000	feljebb	"	4
A birtokosok összege				2608

A kisbirtokosok száma a középbirtokosokéhoz képest jelentékenyen alászáll, ha tekintetbe veszszük, hogy az Ondódon kiosztott házután való földeken sok olyan házbirtokosnak is van földbirtoka, ki más mint gazdálkodási keresetággal foglalkozik; de miután birtokuk tényleg van: ide kellett ezeket sorolnunk; azokat, kiknek csupán szállóbirtokuk van, úgy is kihagytuk egészen a számításból.

A birtokok természetükre nézve szintén különböznek egymástól, amennyiben vannak az egyes polgárok által birt földek és vannak a

holt kézen levő birtokok, e tekintetben az alábbi kimutatás ad fölvilágosítást :

M e g n e v e z é s	Egyenkint	Összesen
	Kast. holdakban	
Polgári birtokok területe	83,744	83,744
Holt kézen. Egyház és iskolai alapok .	2101	} 82,543
A város birtokai*)	80,442	
Összesen		166,287

Ebben a tekintetben a debreczeni birtokok saját közigazgatási határterületén igen egyenlő mérvben bíratnak, amennyiben fele a polgárok tulajdonát képezvén, fele van holt kezekben.

A következőkben adjuk még a birtokok átnézeti kimutatását, művelési ágak szerint, részeikben és összesen föltüntetve, hogy mennyi a szántó föld, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, adómentes és az összes terület. Eme kimutatásunk első részében a belterületi és második részében a külterületi birtokokra vonatkozik.

*) Tekintettel arra, hogy eme területben a polgárok és a város által közösen használt területek is bent foglaltatnak, emez arány némi módosulást szenvedhet. Ilyen, mit már említettett, a hortobágyi legelő.

Debreczen város bel- és külterületi birtokainak

Az egyes részek megnevezése	Szántó- föld	Kert	Rét, kaszáló	Szőlő	Legelő
	T e r ü l e t k a t a s t.				
I. Belterület birtokok.					
Házhelyek, kertek, majorsági földek	1224	207	76	982	102
Nagy-erdő	7	4	24	—	7
Apafája	15	—	27	—	3
Pallag	2941	12	294	5	69
Kiosztott bellegelő I. rész .	3507	—	341	—	662
„ „ II. „ .	5290	33	878	1	757
„ „ III. „ .	4294	—	375	—	576
„ „ IV. „ .	2589	11	84	—	596
Debreczeni Macs	2578	26	335	1	53
Zelemér	76	1	10	—	1
Gyulai-Macs	2516	3	99	—	196
Ondód	11,322	7	517	1	96
Szepes	3703	27	779	2	121
Ebes	4618	10	1100	—	104
Gyulai-Hegyes	2614	2	183	—	319
Nagy-Hegyes	973	3	241	—	19
Kis-Hegyes	1595	1	267	—	26
Czucza	1978	—	19	—	5
Elep	6098	29	2051	3	3280
Kösélyszeg	2722	18	614	2	189
Álomzug	583	—	271	—	1227
Máta	143	11	51	—	23,207
Ohat	5002	5	340	2	4049
Zám	138	1	72	—	11,601
Monostor	74	—	25	—	—
Nagy-Csere	1586	4	2021	—	1
Haláp	1432	—	3924	—	—
Oldal	69,618	415	15,018	999	47,266

művelési ágak szerint való kimutatása.

Erdő	Nádas	Adó- mentes	Összesen	M e g j e g y z é s
h o l d a k b a n				
85	—	606	3282	
2316	—	2	2360	Egészen a városé.
276	—	1	322	" "
33	—	43	3397	" "
—	—	145	4655	} Az egyes polgárok tulajdona.
1	—	160	7120	
—	9	107	5361	
8	—	94	3382	
1	—	1	2995	
—	—	—	88	
—	—	3	2817	
—	10	20	11,973	Házután kiosztott föld
1	4	19	4656	} Polgári tanyák.
2	1	5	5840	
—	26	29	3173	
1	—	10	1247	
2	—	6	1897	
—	—	1	2003	Házután kiosztott föld
4	15	193	11,673	Polgári tanyák.
2	—	95	3642	} Részben polgári birtokok, részben a városé
—	—	138	2219	
1	—	2871	26,284	Legelő terület
129	16	202	9745	A város legnagyobb bérbeadott birtoka.
3	—	566	12,381	Legelő.
733	—	19	851	} Erdőségek és a polgári kaszálók területei.
3285	35	102	7034	
5755	—	113	11,224	
12,638	116	5551	151,621	

Az egyes részek megnevezése	Szántó- föld	Kert	Rét, kaszáló	Szőlő	Legelő
	T e r ü l e t k a t a s t.				
Áthozat	69,618	415	15,018	999	47,266
Fancsika	896	—	1300	1	—
Pacz	994	1	200	—	—
Bánk	1388	—	2178	—	—
Utak és vizek	—	—	—	—	14
I. Összesen	72,896	416	18,696	1000	47,280
II. Külterületi birtokok.					
Gút	4113	4	504	1	4
Savóskut	71	1	18	—	11
Szováti birtok	4600	—	800	—	—
Sámsoni Liget, Majorság és Árokrét	1200	—	50	—	—
II. Összesen	9984	5	1372	1	15
I. Összeg	72,896	416	18,696	1000	47,280
II. Összeg	9984	5	1372	1	15
Az összes birtokok művelési ágak szerint	82,880	421	20,068	1001	47,295

A birtokok egész összegükben művelési ágankint ki lévén mutatva a katasteri munkálatokban, ezek alapján az egyes művelési ágak területe és a terület aránya a következő:

I. A belterületi birtokoknál: Szántóföld 72,896 hold, kert 416 h., rét 18,696 h., szőlő 1000 h., legelő 47,280 h., erdő 18,217 h., nádas 116 h., adómentes 7666 h., összesen 166,287 hold.

II. A külterületi birtokoknál: Szántóföld 9984 hold, kert 5 h., rét 1372 h., szőlő 1 h., legelő 15 h., erdő 5424 h., terméketlen 120 h., összesen 16,921 hold.

III. A birtokok összege művelési ágankint: Szántóföld 82,880 hold, kert 421 h., rét 20,068 h., szőlő 1001 h., legelő 47,295 h., erdő 23,641 h., nádas 116 h., adómentes 7786 h., összesen 183,208 hold.

Erdő	Nádas	Adó- mentes	Összesen	Megnevezés
h o l d a k b a n				
12,638	116	5551	151,621	Erdőségek és a polgári kaszálók területei.
1262	—	48	3507	
977	—	41	2213	
3340	—	71	6977	
—	—	1955	1969	
18,217	116	7666	166,287	
4181	—	120	8927	Részben a város, részben egyes polgárok kaszáló-birtokai.
1243	—	—	1344	Egészen a városé.
—	—	—	5400	A város bérbeadott birtoka
—	—	—	1250	Szintén bérbe van adva.
5424	—	120	16,921	
18,217	116	7666	166,287	
5424	—	120	16,921	
23,641	116	7786	183,208	

A művelési ágak egybehasonlítása után úgy találjuk, hogy legnagyobb tért foglal el a szántó föld, utána következnek a legelő, rét és erdő a legnagyobb számokkal, ennél azután már jóval kisebb területűek a terméketlen, szőlő, kert és nádas területek. Feltűnő, hogy Debreczen határában összesen 417 holdnyi kert található, mi a lakosság által fogyasztható kerti termények mennyiségéhez képest igen csekély; mert nem jut egy lakosra csak 12 négyszögöl kerterület. — Viszont a szántóföldhöz képest tetemes a rét és legelő, úgy hogy e kettőnek összege közel éri amazét; mi első pillanatra sejtetni enged, ha még a legeltethető erdőségeket is hozzávesszük, hogy itt igen nagy mérvű állattenyésztéssel találkozandunk.

A művelési ágak százaléki arány-számai a belterületi birtokokon következők:

Szántó föld 43.84, legelő 28.43, rét 11.24, erdő 10.93, terméketlen 4.61, szőlő 0.61, kert 0.25, nádas 0.07, összesen 100.00.

Az összes birtokokon pedig:

Szántó föld 45.24, legelő 25.81, rét 10.96, erdő 12.90, terméketlen 4.25, szőlő 0.55, kert 0.23, nádas 0.06, összesen 100.00.

Ezen birtokok, melyekről az imint szólottunk, igen változatos talajuk; képződésükre nézve kizárólag áradmányiak, legfelsőbb rétegük kisebb-nagyobb vastagságban televényes, sok helytt azonban ez is kiélt; a homok nagy területeket foglal el az erdőségekkel borított keleti oldalon s néha gyevasércz rétegek által válik vízhatlanná; a legnagyobb rész azonban agyagos, mely homokkeverékének mérvéhez képest majd szelidebb, majd kötöttebb természetű, vagy szíkkal keverve alkotja azon nagy síkot, mely kizárólag legeltetésre alkalmas.*)

De szikborította térein is találkozunk oly pontokkal, hol a kőris és akác még megállják helyüket, s itt már delelők vannak, mindannyi oázok a nap hevétől tikkadó jószágnak.

A homokföldek altalaja ugyanilyen, csakhogy később véghetetlenül elfinomul, szürkés és kékes színt öltve fel. — Az agyag alatt többnyire sárga vasagos agyag húzódik végig, így a csegei határban a Máta mellett ásott több ezer öl árokból kihányt föld mindvégig egyenlőnek és ilyennek mutatkozott.

Szikterületének nevezetes sajátsága az, hogy keserföldben is gazdag, mit legjobban bizonyít 1876-ban a Hortobágyon ásott kút, melynek vize keveset enged a budai akármelyik keserűvíznek hatás tekintetében.

Ha a város fekvését vesszük kiindulási pontul, úgy az ettől kelet, kelet-észak és délre eső rész általában homokos; míg a nyugoti agyagos, különböző változatokkal. A város osztó részt képez a talajnemek e két változata között.

Legjobb s általában legkötöttebb földdel bir a közlegelőből a nyugoti részen kiosztott terület. Évszázadok óta legelőül használtatván, alig pár éve adatott át az ezt megillető szántás vetésnek. Ugyanitt téglavetésre alkalmas sárga agyag is bővében van, mely czélra külön

*) A talajvizsgálatok a gyakorlati igényeknek megfelelőleg földfuró segélyvel eszközöltettek 2—3 méter mélységig, a Zámon egy kutgödörben 5 méter mélyig mehettünk le a próbával.

helyek jelölvék ki. A feltalaj mély termőrétegü, televénydús agyag, alatta sárga finom homokkeverékü agyaggal.

Ennek folytatását képezi az Ondód, mely a legrégebben művelés alatt álló földrészlet. Fekvése sík, az Ágod- és Vércölgy szelik át, partjain jóminőségü szénát, fenekén sást, itt-ott nádat teremve. Talaja megegyezik amazzal, de azon sajátos viszonynál fogva, hogy házak után kiosztott föld, kiélt, kizsarolt, úgy hogy csak földjének határtalan gazdagsága s jóságának köszöni kimeríthetlen voltát.

A Szepes földje igen változatos, a futóhomoktól a homokos agyagig különböző minőséggel. A terület hepe-hupás, partos, völgyes. A felsőtalaj mindenütt igen szegény mészből, mintegy 15—60 c. m. mélyben kezd a mész észlelhető lenni, s ugyanekkor az altalaj színe is világosodik. Sok esetben a mondott mélységben vagy azon alul márga is mutatkozik, részint apró gömbök, részint nagyon finom erekben. Vannak egyes helyek, hol a föld szín és alkatra 100—160 c. m.-re egészen egyenlő összetételü, eme felső televényes rétegben soha sem észlelhető mész; de alább megint előkerül a márga. Ezen márga az itt égetett téglában is előtűnik, mert telve van égetett mész gömbökkel. A talaj szaga gyengén savanyu, nedvesen gyurható, megszáradva rögződik, de egy futó eső elomlasztja e rögzöket. Általában a szántóföldek jó termőképességük, mert repcét, dohányt, búzát, rozst egyenlően biztosan teremnek.

A Szepessel sok tekintetben egyezik az Ebes, csak hogy emez sokkal szebb sík. Talaja változó, de már az előbbinél kötöttebb és mélyebb termőrétegü. Főtalaja általában szintén mész-szegény, de minél mélyebbre hatolunk le, sósavval leöntve annál inkább pezseg. Volt olyan próbánk is, midőn a mész már a legfelső rétegben mutatkozott, de ezen az általános jellegtől való eltérés onnét eredhetett, hogy tanyahelyen, mely később leromboltatott, tettük a próbát.

A Hegyes a város határában a legemelkedettebb, dombos, hullámos pusztaság rész. A Pecze folyás szeli át kanyargós utakon. A föld egyenlő összetételü agyag, egész 100 c. m.-ig; lefelé már színe világosodik, s homoktartalma növekszik, a partoldalokon több helyen 100—120 c. m.-ig nem volt benne semmi mész, ezen alul azonban előtűntek a márga gömbök ép úgy mint a többi helyeken. A Hegyes egyes részeiben már nagyon kiélt, mit bizonyít az is, hogy a küllőrojt nagyon elterjedt növénye e földnek.

Az Elep a Hegyessel érintkező oldalától kezdve szelidebb, kevesebb kötöttséggel bíró agyag. Ellenben a Hortobágy felől való oldala már elszíkesedik, úgy hogy e részen több száz hold oly szíkes föld van, mely legelőnél egyébre nem alkalmas. Ellenben kiválik termő része a termések biztonságában, ritka év levén, mely a gazdát cserben hagyná.

A Kösélyszeg és Álomzug az Elep déli folytatásában kötött, televénydús agyagföldűek, de nagyon sok szík van bennük; úgy hogy e körülmény művelési értéküket nagyon csökkenti. Megterem ott minden gazdasági növény, de a termés rendkívül ingatag, bizonytalan. Azt tartja a debreczeni gazda, hogy két nemtő volna szükséges arra, hogy e földeken biztos termések legyenek várhatók; egyike e nemtőknek lerontván azt, mit a másik az időjárás intézésében tesz.

A három pusztarészből képezett Hortobágy legnagyobb részben szíkes barna, vagy sárga agyagból áll, mely alacsony fűvével csak legeltetésre alkalmas. Van e területen 5283 hold szántóföld. Az ohati szántóföldek nagy részben kötött agyagból állanak s szíkesek, a Tiszához közelebb pedig elhomokosodnak. A tisztán legeltetési célokra szolgáló földterületen kívül van még Ohatnak 129 hold erdeje. A hortobágyi legelő általában vadszík, foltos felülettel, mely esőben feneketlen sártengerré s szárazságban sziklakeménynyé válik. A talaj felső része színben nagyon elütő, egyik helyen barna, másikon sárga, vagy egészen fehér, a szín ezután 10—15—20 c.m.-től kezdve állandóvá lesz, s mintegy 2—2.50 méterig sárga agyag, borsó egész ökölnagyságu márga gömbökkel telítve. Ezalatt szürke nagyobb szemű homok következik. Eme részek eredeti alkatát nagyon lényegesen megváltoztatta a „Tiszaszabályozás“. Vizei, mocsárai eltűntek, nincsenek meg többé sásos, gyékényes helyei. Azonban időről-időre mégis sok hely kerül víz alá. Hogy azon áldozattal szemben, mely a várost ebből kifolyólag terheli; nevezetesen: Tiszaszabályozási költségek címén 5449 frt 04 kr; Tiszaármentesítési alapnak a gátemelési költség fedezetére 6000 forint, nyert-e avagy vesztett, igen bajos volna eldönteni.

A város keleti határa mindenütt homok, azon különbséggel, hogy jóság tekintetében nagyon változik; mert a futóhomoktól kezdve a televényes fekete homokig mindenféle változat megvan. Itt birják a polgárok a legelőföldből kiosztott birtokuk egy részét, melyen túl az

erdőségek következnek. Erdőterületeinket, már a talajra való tekintetből sem lehetne jobban értékesíteni mint erdőnek. Föltéve, hogy azok a részek, hol most erdő diszlik, elvonatnának az erdőműveléstől, nagyon kevés idő alatt ott mindenütt futóhomok sivatag támadna, mely nemcsak azért lenne káros, mert magában véve sem teremne semmit, hanem évről-évre nagyon sok oly szomszéd részeket borítana el homok fuvásaival, melyek azelőtt termékeny szántóföldek valának.

Debreczen vidékének néhány talajára vonatkozólag Dr. Vedrődi Viktor, a gazdasági tanintézet vegytanára tett kísérleteket; közöljük még befejezőleg ezek eredményét. A kísérletek részben a talaj finomsági összetételére vonatkozó ugynevezett iszapolási kísérletek, részben pedig a talaj alkatrészeknek meghatározásából állanak.

„A debreczeni talajok azok jelesen, melyek vizsgálat alá vétettek, minőség tekintetében az iszapoló készülékkel lettek tanulmányozva; hogy kimutassák, mennyi bennök a finom földalkatrész, mert a tapasztalás azt mutatta, hogy minél nagyobb mérvű a talaj elmállása, annál több benne a finom föld és annál termékenyebb is.“

A pallagi jobb televényes homok-talaj iszapolási kísérletének eredménye.

Tételszám	M e g n e v e z é s	Gramm	Százalék
	A) Feltalaj:		
	I. A lemért 30 gramm. talaj adott légszáraz állapotban:		
a	A 3 m. m. nyilású szitán	—	—
b	Az 1 " " " "	0.083	0.276
c	Az iszapoló II. tölcserében	27.154	90.513
d	Az " III. " "	0.424	1.413
e	Az " IV. " "	0.704	2.348
f	Az iszapolóból kifolyt	1.635	5.450
	Összesen	30.000	100.000
	II. A 30 gr. légszáraz talaj 100 C.-nál hevitve 29.978 gr-ra olvadt le. Ebből:		
a	A 3 m. m. nyilású szitában volt . . .	—	—

M e g n e v e z é s		Gramm	Százalék
b	Az 1 m. m. nyílású szitában volt	0.252	0.275
c	Az iszapoló II. tölcserében	26.982	89.939
d	Az „ III. „	0.421	1.404
e	Az „ IV. „	0.700	2.333
f	A készülékből kifolyt	1.813	6.049
Összesen		29.978	100.000
III. A 30 gr. légszáraz talaj izzításánál elillant összesen. És pedig:			
		0.527	2.756
a	A 3 m. m. nyílású szitán	—	—
b	Az 1 „ „ „	0.044	1.461
c	A készülék II. tölcserében találtból	0.229	0.022
d	A „ III. „	0.067	0.435
e	A „ IV. „	0.045	0.174
f	Kifolytból	0.462	0.664
Összesen		0.827	2.756
Viz volt benne		0.022	0.715
B) A l t a l a j .			
I. A lemért 30 gr. talaj adott légszárazon:			
a	A 3 m. m. nyílású szitán	—	—
b	Az 1 „ „ „	0.043	0.140
c	Az iszapoló II. tölcserében	26.984	89.610
d	Az „ III. „	0.418	1.390
e	Az „ IV. „	0.789	2.627
f	Az iszapoló készülékből kifolyt	0.865	6.233
Összesen		30.000	100.000
II. A 30 gr. légszáraz talaj 100 C.-nál hevítve 29.787 grra olvadt le. Ebből:			
a	A 3 m. m. nyílású szitában volt	—	—
b	Az 1 „ „ „	0.043	0.147
c	Az iszapoló II. tölcserében	26.695	89.619
d	Az „ III. „	0.415	1.393
e	Az „ IV. „	0.782	2.624
f	A készülékből kifolyt	1.852	6.217
Összesen		29.787	100.000

Tételszám	Megnevezés	Gramm	Százalék
	III. A 30 gr. légszáraz talaj izzításánál elillant összesen. És pedig: . . .	0.679	2.263
a	A 3 m. m. nyílású szita maradékából .	—	—
b	Az 1 " " " " " .	0.003	0.157
c	A készülék II. tölséréből	0.176	0.915
d	A " III. " " " " "	0.044	0.238
e	A " IV. " " " " "	0.088	0.253
f	A kifolytból	0.368	1.600
	Összesen	0.679	2.263
	Víz volt benne	0.709	

„Ezen kísérletekből látható, hogy az idézett talajok elegendő mennyiségben tartalmaznak finomabb részeket és a gyakorlatban is termékenyeknek bizonyultak. A fel- és altalajnál lényeges különbség nem vehető észre, ami azt bizonyítja, hogy a művelés mélyebben történvén, az elmállás az alsó rétegekben is elegendő nagy mértékben ment végbe.“

„Összehasonlítás végett a hortobágyi sziktalaj is iszapolva lett, még pedig ugyanoly mennyiségben mint az előbbi talaj. Eme kísérletek eredménye következő:

A hortobágyi szik iszapolása.

Tételszám	Megnevezés	Gramm	Százalék
	A) Feltalaj.		
	I. A lemért 30 gr. talaj adott légszáraz állapotban:		
a	A 3 m. m. nyílású szitán	—	—
b	Az 1 " " " " "	0.198	0.661
c	Az iszapoló II. tölsérében	9.571	31.903
d	Az " III. " " " " "	2.830	9.433
e	Az " IV. " " " " "	7.354	24.513
f	Az iszapolóból kifolyt finom föld . . .	10.047	33.490
	Összesen	30.000	100.000

Tételszám	Megnevezés	Gramm	Százalék
	II. A 30 gr. légszáraz talaj 100 C.-nál hevitve 28.214 grra olvadt le. Ebből:		
a	A 3 m. m. nyilásu szitában volt . . .	—	—
b	Az 1 " " " " . . .	0.193	0.645
c	Az iszapoló II. tölcserében . . .	9.319	31.063
d	Az " III. " " . . .	2.756	9.186
e	Az " IV. " " . . .	7.160	23.866
f	Az iszapolóból kifolyt . . .	8.786	35.240
	Összesen	28.214	100.000
	III. A 30 gr. légszáraz talaj izzításánál elillant összesen. És pedig: . . .	2.683	8.943
a	A 3 m. m. nyilásu szita maradékából .	—	—
b	Az 1 " " " " .	0.029	0.097
c	Az iszapoló II. tölcserében találtból .	0.446	1.487
d	Az " III. " " .	0.140	0.467
e	Az " IV. " " .	0.882	2.940
f	A kifolytból . . .	1.186	3.952
	Összesen	2.683	8.943
	B) Altalaj.		
	I. A lemért 30 gr. talaj adott légszárazon		
a	A 3 m. m. nyilásu szitán . . .	—	—
b	Az 1 " " " " . . .	0.033	0.110
c	Az iszapoló II. tölcserében maradt . .	8.999	29.996
d	Az " III. " " . .	1.855	6.183
e	Az " IV. " " . .	7.728	25.760
f	Kifolyt az iszapolóból legfinomabb föld .	11.385	37.951
	Összesen	30.000	100.000
	II. A 30 gr. légszáraz talaj 100 C.-nál hevitve 29.616 grra olvadt le. Ebből:		
a	A 3 m. m. nyilásu szitában volt . . .	—	—
b	Az 1 " " " " . . .	0.033	0.111
	Átvitel	0.033	0.111

Tételszám	Megnevezés	Gramm	Százalék
	Áthozat	0.033	0.111
c	Az iszapoló II. tölcserében	8.886	30.004
d	Az " III. "	1.834	6.192
e	Az " IV. "	7.631	25.766
f	A készülékből kifolytban	11.232	37.927
	Összesen	29.616	100.000
	III. A 30 gr. légszáraz talaj izzításánál elillant összesen. És pedig:	4.491	14.970
a	A 3 m. m. nyílású szitán	—	—
b	Az 1 " " "	0.003	0.100
c	A készülék II. tölcserében találtból	0.483	1.610
d	A " III. " "	1.668	5.560
e	A " IV. " "	1.597	5.323
f	A kifolyt legfinomabb földből	0.740	2.377
	Összesen	4.491	14.970

„Ezen kísérlet azt mutatta, hogy a hortobágyi szikben a finom föld tulságos mennyiségben van jelen és hogy ezen föld mindazonáltal nem termékeny, akkor ezt más körülménynek kell tulajdonítanunk; nevezetesen a természettani tulajdonok hiányos voltának. Az ily talajok ámbár igen sok finom földet tartalmaznak, nedves időben a vizet nem bocsátván át, habarékká, feneketlen sártengerré válnak, száraz időben pedig kőkeménynyé lesznek, úgy hogy a gyökérzet terjedését teljesen megakasztják.“

„A debreczeni talajok közül a pallagi jó homok vegyileg is elemeztetvén, ebben a növény tápanyagai a következő mennyiségben találtak fel: Kalium 0.046, Natrium 0.020, Magnesium 0.151, Calcium 0.235, Vas 0.829, Mangan 0.042, Aluminium 0.081, Kénsav 0.027, Vilsav 0.078.“

„Megjegyzendő itt, hogy a talajok oldására a hideg sósav alkalmaztatott és hogy az oldott rész azon tápanyag mennyiség maximumának tekintetett, a melyet a növényzet jelenleg vagy a közel jövőben a talajból felvenni képes. Ezen közlött adatok világosan mutatják, hogy a talajban oldékony növényi tápanyag elég mennyiségben foglaltatik. S ha ez áll a homoktalajokra, annál inkább kell állania a nyugoti részi televényes agyagtalajokra.“

A mezőgazdasági üzletrendszer.

Az üzletrendszerek jellemzésénél tényezőkkel kell számolnunk, melyek ennek irányát a múltban előirták s a jelenben is befolyásolják. A hortobágyi legelő és az erdőségekben levő kaszáló birtokok döntő befolyásnak az itteni gazda eljárására. E két dolog, társulva a határban levő legnagyobb részben kitűnő szántóföldekkel, nagy kiterjedésűvé tették egyrészt az állattenyésztést, más részt pedig megvetették alapját az általánosan űzött szemtermelő gazdaságoknak.

Az állattartás gazdáinknak aránylag sokkal kevesebbe kerül s biztos jövedelmet ad, mert a nyári tartást kis költséggel a Hortobágy, a tavasz eleit és az ősztől valót az erdőségi kaszálók biztosítják: és csak téli tartásra megy a jószág a tulajdonképi gazdaságba, hol ez idő alatt a hulladék takarmányon, tavaszi szalma, tengeriszár s egyéb ilyeneken él. — A szántás-vetés alárendeltebb szerepet játszik, részint a drága napszám, részint a munkáskezekben e mellett is uralkodó hiány miatt. Ez az oka annak, hogy takarmány a szemtermelés mellett csak annyi termeltetik, mennyit az igás állatok, a télen egyébűtt el nem helyezhető jószág fogyasztanak.

Ez az oka, hogy ama nagy állatlétszám mellett, mi itt tartatik, a föld évről-évre kiéltebb lesz, annak kevés trágya jut, mert ez részben a legelőn, részben pedig az erdőségi kaszálóknak marad.

A szorosabb értelemben vett szántás-vetés a kiosztott bellegelő, Macs, Zelemér, Ondód, Szepes, Ebes, Hegyes, Elep és Kösélyszegre szorítkozik. Itt tömörülnek azon középbirtokok, melyeknek tulajdonosai Debreczen polgári osztályának zömét alkotják.

Változatos kép tárul itt a szemlélő elé; mert föltalálja tarka vegyülékben minden fokozatát a legbelterjesebb s a hazulról csak úgy nagyjából ellátott legkülterjesebb gazdaságoknak. A hármastól a fackéig, a Howard boronától a fafogasig, a sorvetőtől a gőzcséplőig minden van. Tért és tápot talált az ujabbkori haladás emitt, míg amott a szérűn a nyolcz lóval való nyomtatás akaratoskodik a cséplő alkalmazása ellen. — A kor intő szava sok gazdánál fogékony talajra talált, míg többenél a múlt idő édes emléke oly mély gyökeret vert, hogy nem tud azzal szakítani az öreg gazda.

A jószág ápril 24-től október 1-ig van a Hortobágyon. Októbertől a hideg tél beálltáig az erdőségi kaszálóknak hajtatik, innét ismét a

gazdaságba, hol el van február elejéig, ekkor megint a kaszálóba s innét a Hortobágyra megy. Vannak, de ezek kisebb gazdák, kik egészen az erdőségi kaszálóokban telelnek, itt elletik a birkát is. — Nagyobb jobb gazda már a fölügyelet, jobb elhelyezés szempontjából is a fiaztatást csak otthon szeme előtt hagyja végbe menni. A trágyatermelés tehát csakugyan nagyon kevés időre terjedhet.

A szántás-vetésre használt területek és a tartott jószág között a föld termőerejének föntartása tekintetében nincs arány. Nem azért mintha nem volna elegendő jószág, hanem mert a meglevő nagy mennyiségű állatállomány a körülmények sajátos alakulása folytán, az év legnagyobb részét a gazdaságon kívül tölti el.

A termények termelésében nincs valami nagy változatosság, végig huzódik az egészen a nagy alföld jellege. Főbb termények a tengeri, búza, rozs, árpa, zab, repce; kisebb mennyiségben természetnek a köles, répa, luczerna, zabos-bükköny, dohány és a homokosabb részen a burgonya. A len és kendernek e tájon nincs hazája; pedig hogy valaha természetek, igazolni látszik azon körülmény, hogy két halma van, melyet Kenderátó-nak neveznek, hogy miért nem termesztik, azt nehéz volna megmondani, holott talaj és égalj egyaránt kedvezők a fonálnövényeknek.

A termelés aránylag kevés féle növényre szoritkozván, a forgók berendezése is egyoldalú és a földet kimerítő. Az általános jellegét ezeknek a két és három nyomásos szemtermelő forgó képezi, ugar hagyása nélkül. Ugar helyett az ugynevezett kanugart tartja a gazda, mely a földnek az aprómag termése után kétszer való megszántásából áll, s ebbe a repcétől kezdve minden növény jöhet.

A Ondódon tengeri és kalászosok váltogatják egymást szüntelenül, alig néhány tanyán találunk kevés takarmány-félt és dohányt. — A Szepes jobb gazdaságaiban vannak négyes forgók; első év kapásnak tengeri; második év árpa, őszi buza; harmadik év takarmány; negyedik év repcével vetve. De találunk olyanokat is, melyekben a buza a terület 50 százalékát képezi, vagy hol tengeri után repcét vetnek ily alakban.

I. 1. év Kukoricza	}	75 ⁰ / ₀ kalászos	
2. „ Buza			
3. „ Tavaszi			25 ⁰ / ₀ tengeri.
4. „ Buza			

II. 1. év Buza	33°	buza
2. „ Tengeri	33°	repeze
3. „ Repeze*	33°	tengeri

Jószág-termesztő gazdálágokban a jobb gazdáknál találunk ilyen berendezési forgókat:

1. év Dunány		
2. „ Őszi buza	50°	kalászos
3. „ Tengeri	50°	kalás.
4. „ Őszi buza		

Hol már a takarmány-termesztés tört. foglalt, az erre való tekintettel találunk olyan jószág forgókat, melyekben a luczerna egy általában forgón kívül termesztik még pedig: 1. év zabos-bükköny, 2. év buza, 3. év tengeri, 4. év árpa és zab, 5. év forgón kívül luczernás.

Amint ugyanazon gazdálág, mely eme kiváló forgót használja, bir egyaránt a hol az a kezező arányt hiába keresnők.

A gazdálági növények termesztése mellett az állattartás mérvét megmérjük. Összehasonlítjuk az egész állat-létszámot a Debreczen birtoklásán lévő szántófölddei. tesszük ezt azért, mert a debreczeni gazda eljárások a város birtokosai ugy sem befolyásolják.

A jószág neve	Összes	Számos	A szántó-	Menny holtira esik egy ak- kora jószág
	száma	jószágban kiejezve	szántó- területe	
		D a r a b	K. hold	
Szarvasmarha	15.715	13.325**		
Ló	6774	4924		
Juh	62.366	7795		
Sertés	54.110	6764	72.896	
Összesen	—	32.711	72.896	2,2

Mint látjuk, a terület arányához képest minden 2,2 hold szántó-földre esik egy számos jószág, mely a legnagyobb fokú állattartásnak felel meg.

*) Az egyes növények jellemzésénél a repeze-termesztésről mondottakban a forgóban a repeze mikint való kezelése leiratuk.

***) Egy számos jószággal egyenlőnek vétetett 2 darab növendék ló és szarvasmarha, 8 darab sertés, 8 darab birka.

Emez általános állat-létszám-arány mellett az ígás-erő mikinti állásáról az összes gazdaságokra nézve a következőket vehetjük fel. Mint ígás a ló és szarvasmarha tartatnak; nagyobb gazdánál az utóbbi, kisebbeknél az előbbi túlyomó mennyiségben. A kisebb gazda sok fuvarozási munkát, mint télen az erdőről a fahordást, a munkaidő alatt pedig az ondódi földeken pénzért való szántást-vetést végezvén; neki sokkal több hasznot ad a ló tartás. Ígás állatok tekintetében szintén jól van felszerelve a gazda. Erre nézve szolgáljon a következő kimutatás.

Ígás állat	Összesen	Négyes fogatra számítva	Szántóföld terület	Hány holdra esik egy négyes fogat
Ló	3358*)	} 1307	} 72,896	} 56
Szarvasmarha	1870**)			
Összesen	5228	1307	72,896	56

Ilyen ígás állat-létszám mellett is megesik, hogy az őszi és tavaszi munkálatok bevégezése igen sok gondot ad a gazdának, s azokat rendes időre el nem végezheti, ennek oka abban keresendő, hogy nemcsak a haszonjóság, de az ígás állatok is a legeltetési idő egy részét a Hortobágyon töltik, ott tartatnak.

A fentebbi állat-létszám kimutatása és a közlött vetés-forgókhöz képest azon kérdés merülhet fel, mikint tartja állatait a gazda? Erre nézve szolgáljanak a következők: Ápril elsején minden mozgósítható jóság, az ígások kivételével, a Hortobágyra hajtatik, hol október elejéig, a mint az idő a fűnövésekre kedvező vagy kedvezőtlen, jól-rosszul él. Annyi takarmány, mennyi az ígásoknak elegendő, kikerül a luczernások, ház körül való legelő, zöld tengeri és egyebekből, mit forgón kívül természetnek. — A sertés legeltetése az utóbbi években a Hortobágyon nagyon megfogyott s ennek tartása elég gondot is ad tarlószabadu-

*) Az összes lóállomány az 1880-ik évi felvétel szerint, kimutatva a kapitányi hivatal mezőrendőri osztályánál 6774 darab. Ebből 4 évesnél fiatalabb 2412 darab, tehát használható 4362 darab; ebből 23 % -ot egyéb használatra levonva, marad ígás ló 3358 darab.

***) Az ígás ökrök gazdáik állítása szerint is jó részben eladás céljából igaztatnak egy ideig; tehát a viszony, mely kimutatott, ennek megfelelően valamivel kedvezőtlenebbé válik.

A város által 1877-ben kiosztott bellegelő földek a legszebb reményekre jogosító módon kezdenek berendeztetni. Több helyen összevásároltattak 50—80—100 és több holdat tevő birtokok, máshol tejjgazdaságok teremtettek elő. Nagy részük azonban most is az ondódi gazdálkodás módjára kezeltek. Nehány száz hold a helybeli gazdák által a várostól béreltetett legelőnek, hogy a háznál tartott egy-két darab tehén nyáron át kitartható legyen. A kiosztott bellegelő van hivatva arra, hogy itt fejlődjenek ki, mint a városhoz közel eső részen a legszebb kert- és tejjgazdaságok.

Van Debreczennek még gazdaságot üző egy kis osztálya a kisiparosok közt; miután eljárásuk egyrészt a napszámos viszonyokat nagyon befolyásolja, másrészt hatással van az iparüzletre is, fölemeljük nagyobb vonásaiban. Az ondódi ház után kiosztott föld eladása meg levén nehezítve, előbbi időben pedig elkülöníthető nem is volt, a beltelek nagyságához képest minden háztulajdonos földbirtokos is. A kis iparost azon néhány hold föld, mit bir, gazdálkodásra készíti. De nem levén igavonó ereje, úgy ezt mint napszámost fogadni kénytelen. A tengeri és buza, mert csak ezt természet, munkáltatási ideje alatt mesterségét szünetelni engedi, ezzel foglalja el magát; munkásainak rendkívül kedvez s a bért ezzel igen felszökteti. A szemtermést háztartásában, a tengerit sertéshizlalásra használja fel. Számot nem vet magával s mert a föld termékét nem pénzbe kerültnek, hanem csupán Isten adományának tekinti, hamar elbánik vele. Így szünetel sokszor ipara, termelése tetemes pénzbe kerül, neki tehát e gazdálkodás épen háromszor annyiban van mint a mezőgazdának. Megízlelvén a gazdálkodást, sokszor, ha ipara kis vagyonkához segítette, ott hagyja ezt, bérlő lesz, s mint ilyen a kedvezőtlen viszonyok súlya alatt elveszti azt is, mit ipara verejtékével szerzett meg.

Gazdasági munkásságát s berendezési eljárását nagyban szabályozván a debreczeni gazdának a hortobágyi legeltetés, adjuk ennek hasznosítását is. Számításunk alapjául a következő tényezők szolgálnak: A legeltethető terület, a legelő jószág összesége számos jószágban kifejezve, ennek élősulya s azon takarmány, melyet a legelőn okvetlenül fogyasztania kell, hogy a növendék jószág növekedhessék és hogy a már kinőtt húsban maradhasson.

Ezen alaptényezők a következők:

Terület a legel- tésre	Legelő jószág		Az átszámított érték		Napokint fogyaszt egy számos jószág a legelőn	Legeltetési napok
	neme	átlagos mennyisége	hány tesz egy számos jószágot	összes számos jószág		
K. hold	d a r a b				Klgrban	száma
36,138	—	—	—	—	Egy számos jószág sulyául 3 mázsa vétetett*)	A legeltetés ápril 1-től szept. 30-ig terjed.
—	Öreg bika	100	1	100		
—	2 éves „	160	2	80		
—	Öreg tehén	4900	1	4900		
—	2 éves üsző	4800	2	2400		
—	Tinó	3500	2	1750		
—	Öreg ökör	1350	1	1350		
—	Öreg ló	2800	1	2800		
—	2 éves ló	700	2	350		
—	Sertés	5600	8	700		
—	Juh	28,000	8	3500	7	183
36,183	Összesen	51,910		17,930	7	183

Ezen tényezők előrebocsátása után számításunk a következően alakul. 183 napon keresztül egy jószág elfogyasztván naponta 7 kiló szénának megfelelő fütermést**), igényelt a 183 napon át $7 \times 183 = 1281$ klgr. ismét csak szénának megfelelő fűvet. — A számos jószág pedig 17,930 darab levén, ennek kellett $17,930 \times 1281 = 22.968,330$ klgr. szénának megfelelő fütermés, hogy ott kint a legelőn jó állapotban legyen.

Íme a 36,138 holdat tevő legelő terület évi fütermése 229,683 m. mázsa szénáéval volna egyenlő, s így a holdankint való termés értéke sulyban 6 mázsának felel meg. — Pénzértékbe számítva ki ezt; oly módon, hogy a legeltetés által hasznosított takarmány minden mázsája megér 70 krt: akkor az egész termés értéke képviselend $229,683 \times 70 = 160,778$ forintot és így holdankint $160,778 : 36,183 = 4$

*) A 3 mázsa élősuly elég sok itt; mert a jószág nem a legnagyobb fajta, ezért, de meg a jószág állapotát tekintvén, nem is lehetett egy állatra többet venni 7 kiló szénának megfelelő fütermésnél.

**) Midőn a szénának megfelelő fütermést használjuk, teszszük ezt azért, hogy az értéket annál világosabban feltüntessük.

frt 44 kr. — Vagyis a jelenlegi legeltetési viszonyok mellett a hortobágyi használható legelő minden holdja ad átlagosan 4 frt 44 krt érő fűtermést.

Hogy ebből kipuhatoltathassék a tiszta jövedelem, szükséges tudni a legelőre tett kiadásokat. Erre nézve a városi költségvetés ad felvilágosítást; hol a legeltetésre tett kiadás a következőkkel szerepel: Országos adóra 15,816 frt 72 kr, Tiszaszabályozásra 5449 frt 4 kr, Tisza-ármentesítési alap 6000 frt, felügyelet és kezelés 5774 frt 54 kr, határárkolás 500 frt, vegyes kiadás 100 frt; összesen 33,640 forint 30 kr.

Ezen utóbbi összeghez leend még számítandó a gazdák által az állat tenyésztés érdekében a legeltetés ideje alatt tett kiadás, fuvarozás, építkezés fentartás, cselédbér sat. és a legeltetéssel járó kockázat. Az előbbi tekintetben felveszünk minden számos jószág után 1 frt 80 krt; és így $17,930 \times 1 \text{ frt } 80 \text{ kr.} = 32,274 \text{ frtot}$; az utóbbira nézve pedig az állatérték 3 % -át, vagyis a számos jószág darabonkint egyremásra ér 50 frtot és így az összes $17,930 \times 50 = 896,500 \text{ frtot}$; ennek három százaléka 25,895 frt.

Az idézett számokhoz képest leend az összes kiadás:

1. A város mint communitásé	33,640 frt
2. A gazdák kiadása	32,274 „
3. Az érték után eső kockázat	25,895 „

És így összesen 91,809 frt

Összehasonlítván ezzel a termés értékét 160,778 „

Leend a tiszta haszonra eső különbség 68,969 frt

Ez azon összeg, mely az értéknek megfelelő kamatot, vagyis a földjáraadékat képviseli. Összeegyeztetvén e summát a területtel, mutatkozik minden holdra, mely a Hortobágyon legelőnek használtatik, 1 frt 90 kr tiszta haszon. Ha felvesszük, hogy a legelő értékének, mint készpénznek jövedelmeznie kellene 5 % -ot, akkor egy hold képviselne 38 frt készpénz értéket.

Termelés és a nyers jövedelem aránya a helybeli gazdálkodás után.

Feladatunk azon részéhez jutottunk, melynek kellő világításba való helyezése a legtöbb nehézséggel járt; menyire a körülmények engedték, részint a meglevő anyag felhasználása, részint a személye-

15.	Burgonya	694 hold	0.9 ‰
16.	Czukorrépa	617 „	0.8 „
17.	Takarmányrépa	308 „	0.4 „
18.	Őszi árpa	231 „	0.3 „
19.	Magbükköny	231 „	0.3 „
20.	Bab, borsó, lencse	154 „	0.2 „

A termelés fősulya tehát a tengerire esik; a többi részint kenyér, részint más kereskedelmi cikket képező növények közt mint látjuk az őszi búza és rozs viszik a főszeret. A repce a nagyobb, jobban kezelt gazdaságok növénye, ellenben kétszerest a kisebb gazdák termelnek előszeretettel. Hogy ugarnak, bár a sorban a negyedik helyet foglalja el, oly kevés tér jut, azt az itteni szokás fejt meg; mert a jó termő földü részeken igen erős a termelés, minden ugar hagyása nélkül. Hol a föld minőségileg silányabb s a gazda utalva van az ugar tartásra, ott ezt föltaláljuk, nemkülömben egyes repcét termelő gazdaságokban

A termelési viszonyok tekintetében a szántóföld használata és a művelési ágakat feltüntetendő, közlünk két táblás kimutatást, melyekhez felvilágosításul megjegyezzük a következőket:

Táblánk elseje adja a termelés eredményeit és azok pénzértékét, míg másodika az összes művelési ágak területe és nyersjövedelmi értékére vonatkozik. — A területek egybeállításánál a közigazgatási bizottság idevágó munkálatai, saját gazdasági szemlém közben összeállított egybehasonlító kimutatások, a gazdaközönség közül többekkel tartott megbeszélések szolgáltak alapul. — Az árakra vonatkozólag nem lehetett a mai árakat alapul venni az értékek kiszámításánál, annál kevésbé, mert azok nem adtak volna középeredményeket; hanem „a kereskedelmi és iparkamarának“ dr. Király Ferencz által készített 1879. évi jelentésében kimutatott 10 éves középárak lettek a mostaniakkal egybevetve és az ebből vont középérték használtatott fel. A szalmasúly nagyobb részben a szemtermés kétszeres súlyának vétetett, kivéve a köles, tengeri és repcét, — mely előbbinél a szemsúlylyal egyenlőnek, a tengeri és repcénél pedig több mint háromszorosa és több mint kétszerese vétetett. — Tekintve azt, hogy a szalmának nem nagy forgalmi értéke van gazdaságainkban, ennek árát is igen alacsonyra kellett tenni.

Magyarország mezőgazdasági termékeinek előállításának és értékesítésének adatai 1952-ben

Termék	Mennyiség	Átlagos ár	Előállítás		Érték	
			összesen	szövetkezetekben	összesen	szövetkezetekben
I. Gyümölcsök és zöldségek						
Árpa	10 701	12,00	500	11,00	74 350	118 701
Tavaszi árpa	1 742	12,00	200	11,00	11 560	12 936
Őszi árpa	8 959	12,00	300	12,00	60 120	120 240
Tavaszi rozs	771	12,00	200	12,00	3 084	6 168
Őszi rozs	2 012	12,00	700	11,20	22 047	25 294
II. Más gabaszemek						
Őszi árpa	231	12,00	500	12,00	1 500	3 003
Tavaszi árpa	5 896	12,00	600	12,00	22 376	64 752
Ló	3 854	12,00	400	12,00	13 416	30 832
Köles	771	12,00	500	12,00	4 626	4 626
III. Kereskedelmi						
termékek						
Borsó	26 670	34,00	500	30,00	224 028	500 100
Repce	2 312	13,00	500	13,00	11 560	30 056
Bükköny mag	231	8,00	400	8,00	970	1 940
Borsó, bab, lencse	154	4,00	500	5,00	770	770
Burgonya	694	0,20	30,00	—	20 820	—
Cukorrépa	617	0,20	150,00	—	92 550	—
Vagyos termékek	771	10,00	10,00	—	7710	—
Dinszty	1 079	14,00	6,25	—	6 776	—
IV. Takarmány						
termékek						
Takarmány répa	308	0,40	200,00	—	61 600	—
Más takarmány	2 698	3,00	30,00	—	80 940	—
V. Újar maradt	5 858	7,60	—	—	—	—
Összesen	77 080	100,00	—	—	703 312	1 218 818

*középtértékben, a nyersjövedelem nagysága ; a terület és lélekszámhoz
összterületéhez képest*

Egységi árak		A termés értéke			A termények értékszázaléka	Esik				
szemben	szalmá- ban	szemben	szalmában	összesen		egy holdra		egy lé- lekre		
						nyersjövedelem	nyersjövedelem	nyersjövedelem	nyersjövedelem	
mázsánkint	forintokban			frt		kr	frt	kr		
krajczárokbán				frt	kr	frt	kr			
}	30	563,825	35,610	599,435	17.39	}	50	58	Hatvanhét forint negyvenhét krajczár	
	950	40	58,596	4934	63,530					1.85
}	30	450,900	36,072	486,972	14.12					
	750	40	23,130	2427	25,557					0.75
	800	30	103,576	7588	111,164	3.23				
}	40	8405	1201	9606	0.29	}	31	72		
	560	40	181,305	25,900	207,205					6.02
	480	40	73,996	12,332	86,328					2.51
	438	40	20,261	1849	22,110					0.62
	500	15	1.120,140	120,015	1.240.155	35.96	}	51		24
	1100	10	127,160	3005	130,165	3.78				
	600	40	5820	776	6596	0.19				
	800	10	6160	77	6237	0.18				
	200	—	41,640	—	41,640	1.21				
	100	—	92,550	—	92,550	2.61				
	180	—	13,878	—	13,878	0.40				
	2000	—	135,520	—	135,520	3.93				
	80	—	49,280	—	49,280	1.44	}	56	78	
	150	—	121,410	—	121,410	3.52				
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	—	3.197,552	251,786	3.449,338	100.00	44	75	67	47	

ezek eloszlása a terület és lélekszámhoz az összes birtokokon.

Összes termelés	Összes érték	E s i k				M e g j e g y z é s
		Egy holdra		Egy lélekre		
		Nyers jövedelem				
M. mázsa	forint	frt	kr	frt	kr	
703,312	3.449,338	44 75	67 47			Az előbbi kimutatás adatai szerint
1.218,818						
—	52,512	7 89	1 02			A városi költségelőirányzatból véve
269,052	565,009	29 31	11 05			A kipuhatolt termésátlagok és a középárak nyomán
283,770	198,639	4 20	3 88			A hortobágyi legeltetés alapján
—	110,000	4 65**)	2 15			A városi költségvetés idevágó adatai szerint
6315	75,780	180 00	1 48			Több kertbirtokos szerint
16,016	80,080	80 00	1 56			A közigazgatási bizottság munkálata s több szőlős gazda nyilatkozata nyomán
—	6800	58 62	0 13			A használható nádas jövedelme
—	—	—	—			
—	4.538,158	24 78	88 77			
—	—	25 87	—			

***) Az erdő nyersjövedelménél többet vettünk, mint a mit a költségelőirányzat feltüntetett, azon famennyiség rovására, melyet polgárai között a város, mint competentiát kioszt évente, a vágatási költségek megtérítése mellett.

Általános jellegeként tűnik ki mezőgazdasági tevékenységünknek, hogy a bruttójövedelem legkisebb a tavaszi kalászosok árpa, zab és köles után (31 frt 72 kr) nagyobb a kenyérnövények után (50 frt 58 kr) és a kereskedelmieké (51 frt 24 kr); valamennyit meghaladja a takarmány növényeké (56 frt 78 kr.) A szántóföld használata után betudva az ugar területét is, az általános nyersjövedelem holdankint és évenként 44 frt 75 kr. — Ebből azon tényt constatálhatjuk, hogy Debreczen a körülete levő vidékeknél általában kedvezőbb eredményű mezőgazdaságot folytat.

Hogy azonban eme nyersjövedelmi összeg a tőke, tehát a föld termőképességének a rovására megy, minden kétségen felül áll; mert a termelési arányok szerint tisztán kalászosot termel a terület 46.30 % -án, tengerit 34.60 % -án, egyéb kereskedelmi növényeket 7.60 % -án, takarmányt 3.90 % -án, ugart hagy csak 7.60 % -on.

Ily termelés mellett a talajt nagy mérvben igénybe vevő növények a területnek 88.50 % -ára mennek, s csak 11.50 % -je jut takarmány és ugar mint talajt gazdagítókra. — Eme körülményt azonban kedvezőbbé teszik a kaszálók illetve a rétek; mennyiben a 77,080 hold szántóföld mellett 19,218 hold kaszáló van. Ezt számításba vévén, a kettőnek együttes területe 96,298 hold; ennek takarmány termő és földet kimélő százaléka következő:

3006 hold takarmány	3.14 %
5858 " ugar	6.05 %
19,218 " kaszáló	19.96 %
<hr/>	
Összesen · 28,082 hold	29.15 %

Ezen összegnek számításba vétele már kedvezőbb színben fogja föltüntetni a helyzetet; de még sem találjuk fel így sem, hogy a termelés és talaj kimélés között helyes arány volna. A jelennek élünk, megfelelkezve az utódok igényeiről.

Mezőgazdasági termelésünk, egybe vetvén a művelési ágakat, jövedelmezési tekintetben oly módon állanak, hogy legnagyobb nyersjövedelmet ad a kert, utána jó a szőlő, szántóföld, rét, erdő és legelő. Ezek és a bérbirtokok általában 24 frt 78 kr bruttó jövedelmet adnak holdankint és évenként, vagy ha az adómentes területeket a számításból kiejtjük, 25 frt 87 krt. — Összes mezőgazdaságunk nyersjövedelmi értéke 4.638,158 forintot képvisel, mely összeg a lélekszámhoz képest minden lélekre 88 frt 77 kr nyersjövedelmet ad.

Az általunk használt középárak és a mostani árviszonyokat feltüntetendők, még két táblás kimutatást közlünk; ezek elseje a debreczeni hetivásárookra — s másodika a terménycsarnok jegyzéseire vonatkozik.

A debreczeni piacon a mezőgazdasági főbb termények átlagos árai az 1880. évben.)*

H ó n a p	Búza	Kétszeres	Rozs	Árpa	Zab	Köles	Tengeri	Burgonya
	Hektoliterenként krajczárookban							
Januárus . . .	1003	814	708	354	334	590	496	225
Februárus . . .	1009	814	708	414	337	610	555	250
Márczius . . .	1009	814	718	418	336	635	568	248
Április	980	797	692	399	354	684	545	241
Május	911	765	659	382	350	651	529	250
Junius	923	777	698	405	362	554	555	272
Julius	818	708	598	298	325	537	513	156
Augusztus . . .	765	654	553	311	220	478	587	119
Szeptember . . .	785	657	578	320	212	410	602	135
Október	874	732	647	350	220	513	330	142
November	903	765	699	311	213	472	318	134
December	848	718	649	342	214	472	335	127
Évi átlag ár	902	751	658	358	292	550	494	191

*) A debreczeni kereskedelmi és iparkamarának dr. Király Ferencz által készített ez évi jelentéséből.

A debreczeni terménycsarnoknál 1936-ban jegyzett

H ó n a p	Báza		Kozza		Árpa		Zab	
	Legkisebb ár	Legmagasabb ár	Legkisebb ár	Legmagasabb ár	Legkisebb ár	Legmagasabb ár	Legkisebb ár	Legmagasabb ár
	100 kilogrammonként							
Január	1225	1390	925	970	650	700	700	775
Február	1250	1410	960	1050	675	825	730	780
Márczius	1225	1410	1040	1100	750	845	730	800
Április	1090	1360	980	1050	725	820	770	820
Május	1030	1220	960	1000	725	800	775	810
Junius	1060	1245	1020	1095	700	770	800	825
Julius	890	1180	800	1020	480	700	550	800
Augusztus	920	1060	825	930	500	570	510	560
Szeptember	1000	1100	910	950	530	590	500	540
Október	1070	1225	950	985	540	585	520	560
November	1140	1250	970	1000	550	600	540	565
December	1120	1230	920	1000	580	650	530	580
1) A legalacsonyabb árak középértéke	1085	—	938	—	617	—	638	—
2) A legmagasabb árak középértéke	—	1256	—	1015	—	704	—	701
3) Valódi középár	1170		976		660		669	

terményárak havonként való értékei.*)

Uj tengeri		Ó tengeri		Köles		Repcze		Bükköny		Bab fehér	
Legkisebb ár	Legnagyobb ár	Legkisebb ár	Legnagyobb ár	Legkisebb ár	Legnagyobb ár	Legkisebb ár	Legnagyobb ár	Legkisebb ár	Legnagyobb ár	Legkisebb ár	Legnagyobb ár
krajczárookban											
660	715	—	—	750	800	—	—	—	—	1000	1050
740	820	825	840	740	850	—	—	—	—	900	1130
750	810	—	—	750	825	—	—	750	850	—	—
740	800	—	—	700	825	—	—	700	750	900	950
690	750	—	—	700	800	—	—	—	—	—	—
710	755	—	—	750	850	—	—	—	—	1000	1050
660	740	—	—	—	—	1100	1200	—	—	—	—
700	780	—	—	—	—	1075	1150	—	—	—	—
740	780	—	—	600	650	—	—	—	—	900	1150
770	800	—	—	600	660	—	—	—	—	900	1150
480	525	750	760	620	650	—	—	—	—	925	1050
490	560	—	—	600	650	—	—	—	—	750	1025
677	—	787	—	681	—	1087	—	725	—	909	—
—	736	—	800	—	767	—	1175	—	800	—	1069
706		793		724		1131		762		989	

*) A debreczeni kereskedelmi- és iparkamara 1882-ik évi dr. Király Ferencz által készített jelentéséből.

A mezőgazdasági termények minőségének feltüntetése tekintetében a helyi önkormányzatok által készített felmérések eredményeként az alábbi kimutatás készült, mely az arpa és a zabra, augusztus, szeptember, október hónapokra vonatkozik.

	Őszi őrés		Tavaszi őrés		Őszi őrés		Tavaszi őrés		Kétszeres	
	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb
súly hektoliterenként kilogrammokban										
1880 évből	75	90	72	76	67	74	65	69	68	74
1881	75	90	70	76	66	73	65	69	68	74
A legkisebb átlaga	75.5		71.0		66.5		65.0		68.0	
A legnagyobb átl.	— 90.0		— 76.0		— 73.5		— 69.0		— 74.0	
Valódi közepsúly	77.5		73.5		70.0		67.0		71.0	
súly hektoliterenként kilogrammokban										
	Tavaszi arpa		Őszi arpa		Repce		Zab		Köles	
	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb
súly hektoliterenként kilogrammokban										
1880 évből	55	65	Nem jegyeztetett		65	71	40	44	70	75
1881	55	65			65	71	40	44	70	75
A legkisebb átlaga	55.0				65.0	—	40.0	—	70.0	—
A legnagyobb átlaga	— 65.0				— 71.0	—	44.0	—	75.0	—
Valódi közepsúly	61.5				69.5	—	42.0	—	72.5	—
súly hektoliterenként kilogrammokban										
	Tengeri		Borsó		Lencse		Bab			
	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb	legkisebb	legnagyobb		
súly hektoliterenként kilogrammokban										
1880 évből	70	73	75	81	75	81	75	81		
1881	68	71	75	81	75	81	75	81		
A legkisebb átlaga	69.0		75.0		75.0		75.0			
A legnagyobb átlaga	— 72.0		— 81.0		— 81.0		— 81.0			
Valódi közepsúly	70.5		78.0		78.0		78.0			

Ezen kimutatást mint olyat tekinthetjük, mely élénk bizonyosága szemtermelésünk javulásának. Gabnanemeink súly, tehát minőség tekintetében bátran kiállják a versenyt a Tiszavidék akármelyik részével.

Az egyes növények jellemzése.

Buza.

A buza termesztésénél a termelés körül való eljárás az egyszerűbbek közé tartozik. A termény jobbára tengeri után következik, egyszer szántott földbe, vagy de már ritkábban trágyázott takarmány után; majd dohányt termelvén, a gazda ezt tartja a buza legjobb előnövényének. Az egyes válfajok közül legelterjedtebb a tarbuza, a közönséges szakállas magyar buza. A vetőmag igen különböző helyekről szereztetik be, majd Békésmegye, majd a Tiszavidék, majd meg a Bánát szolgáltatják azt. A sűrűbb vetést inkább kedvelik, s katastralis holdankint kézzel vetvén, 120—130 liter vetőmagot vetnek el; géppel vetésnél pedig 70—80 litert. Mint a buzatermelésben való haladás jelzőjét, ki kell emelnünk, hogy több gazda kísérleteket tesz a kapára való ritka soros vetéssel. — Az aratást néhány gazda pénzes erővel végezteti, de ezt csak kivételnek kell tekintenünk, általában részben munkáltatják, a körülményekhez képest az arató rész a termés 12—14-ed része és élelmezésre az aratás alatt kap egy kaszás marokverővel együtt hetenkint: 1.5 kilogramm szalonnát, 1.5 kilog. hust, 22 liter rozslisztet, 11 liter buzalisztet, 1.5 liter pálinkát, 3 liter kását, 1 liter eczetet.

Egy kaszásra a marokverővel együtt 6*) hold életet számitanak a különböző learatandó terményekből. Az átlagos termések szemben 550 kilogrammot, szalmában 1100 kilogrammot tesznek. A termény a jobb minőségűek közé tartozik, a piacra hozott kereskedelemre alkalmas termék sulya 77—79 kilogramm hectoliterenkint. A buza aczélos, sikérgazdag s malomipari czélokra is megfelelő. A helybeli piacon nyer értékesítést, részben pedig az itteni „István“ gőzmalom is tekintélyes fogyasztója. Eme körülményt még kiválólag is meg kell említenünk, mint olyat, mely valamint a vidék, ugy első sorban Debreczen

*) Sok gazdánál nem rakják a buzát keresztekbe, hanem csak vontatókba, ily munkánál egy kaszásra 10 holdat is számitanak marokverő nélkül.

buzatermelésére igen jótékony hatást. A malom a jobb terményeket jól fizetvén, ösztönül szolgál ez arra, hogy a közönség törekvése a jó előállítására irányuljon. Az árak a szállítási és egyéb kezelési költségek különbözetével a budapesti piac árjai által határozhatók meg. — A gyengébb minőségű termék helyben fogyasztatik, ellenben a súlyosabb nagy részben a helybeli malomnak adatik el, a többi pedig kivitetik. Őszi búzát városunk határában 10,791 holdon 59,350 mázsát termesztettek.

Rozs és kétszeres.

A talaj úgy a rozs mint a kétszeresnek (hajdan abajdóc) kedvező. E két termény egész összegében valamivel felülmúlja a buzatermesztést, mert a rozs 10,020 holdon, kétszeres pedig 2312 holdon termesztetik. Termelés tekintetében a búzával egyenlő körülmények között állanak, akár a művelést, akár egyéb viszonyokat veszszük is tekintetbe, de míg a kétszeres tisztán helyi fogyasztás tárgya, s a rozsból is sok fordítatik belszükséglet fedezésére, addig a buza inkább piac-növény. Vetése úgy a rozsnak mint a kétszeresnek korábbi a búzáénál. A termelt rozsfajták: közönséges magyar rozs, szentjános-rozs. A rozs a jobb minőségűek közé tartozik, sulya hectoliterenkint 70—73 kilogramm. Az őszi rozs átlagos termése 6 métermázsa szemben s így az összes termelés 60,120 mázsa körül áll; míg a kétszeresé 5.60 métermázsjával 12,947 mázsa. A rozstermelés főleg a város keleti határában a kiosztott bellegelön és az erdősegi kaszálókban otthonos, de termelik e mellett a nyugoti agyagosabb földű területeken is.

Tavaszi kalászosok.

Eme növényekből határunkban termeltetnek a tavaszbuza 3081 holdon, a tavaszrozs 770 holdon. A tavasznövények között az árpa, zab, buza rendszeren szereplők, ellenben a többiek termése ingatag. — A vetés-forgás természetének megfelelően a tavaszi növények őszi kalászosok után vettettek, csak ha a tengeriföld nem vettethetett be egészen őszi, akkor jönnek tengeri után. A föld tavasziak alá csak egyszer és ekkor is csekélyen szántatik. — A tarló, a míg a jószág kint járhat, legeltetés által hasznosítottván, a tavaszi forgója jó

keményre tapostatik, de ennek ellenében a legelő jószág némi trágya-értékkel gazdagítja azt.

Árpából termeltetik a két-, négy- és hatsoros, továbbá Annatárpa, meg Schwalierárpa; zabból a mi közönségesebb, vékonyabb szemű zabunk, továbbá a kanadai-, szibériai és néhol a fekete zab.

A tavasziakból termelt mennyiségek árpából, ha a kevés őszt is ide vesszük 33,877 mázsa; zabból 15,416 mázsa, kölesből 4626 mázsa, tavaszbuzából 6168 mázsa. A tavasz-növények egyesei minőségi tekintetben: árpa hectoliterenkint 60—65 klgr.; zab 42—44 klgr.; köles pedig 72—75 klgr.

Mint tavasz-növényt némely helyeken termesztik még a bükkönyt magnak; bár ez jelentéktelen, mert mintegy 231 holdat foglal el, mégis örvendetes jelenségkép kell tekintenünk, mert a takarmánytermelés szaporodását jelzi. A termelt mag részben itt használtatik fel, részben pedig piacra vitetik.

Az itt termelt tavasziakból, jelesül árpa és zabból, kevés bocsátatik áruba, mert az a jószággal helyben értékesítettik. Az árpa részben igen alkalmas levén sergyártásra, ebből van némi kivitelünk.

Tengeri.

A tengeri-termesztés jelentékeny részét teszi az összes szántóföld területének, a mennyiben 34,6 százaléka, tehát 26,670 hold erre esik. Tekintettel a munkás kezekben uralkodó folytonos hiányra, a tengeri részben műveltetik, vagy a termés feléért vagy harmadáért, a mint a gazda szántott vagy szántatlan és vetetlen földet ad. Részesekül a közel vidéki falvak lakosai elég számmal jelentkeznek, s csak is így lehet e termény termelését oly magasra fokozni. A tengeri mívelésben a fogatos eszközökkel való bánás és házi kezelés nem honosodhatott meg, mert a gazda ezzel szemben is ott áll, hogy a fogatosan munkált tengerit nem volna képes idejére letöretni.

Vetése szórva, vagy eke után barázdára történik, az időjáráshoz képest ápril hónap közepétől. Az első kapálás megejtésekor a növény gyökerei fedetlenül hagyatnak, kitéve a nap, szél, nedvesség és levegő hatásának, úgy hogy mire a töltögetés ideje következik, a fele termés földön fekszik. Töltögetéstől törésig semmi művelést sem kap.

Termeszti belőle a bánáti magyar, korcs csinkvantin, csinkvantin és székely tengerit; meg itt-ott a kanadait. A székely tengeri,

különösen korai beérésénél fogva nagyon alkalmas volna arra, hogy utána az őszi kalászos idejekorán földbe jöhessen; ámde igen nagy kár, hogy a legtöbbször elférgesedik.

Átlagos termése 8.40 mázsa körül váltakozik holdankint s így az összes termelés 224,028 mázsa; hectoliterenkint való súlya ingatag, s 68—70—72 kilogramm körül váltakozik.

Termése oly annyira biztos, hogy e tekintetben egyetlen növényünk sem mulja felül s ritka év, melyben termése cserben hagyná a gazdát. A mi a határban termeltetik, általában mind elhasználtatik Debreczenben sertés hizlalásra, sőt még kevés is szokott lenni. Ára a budapesti piactól a legtöbbször független s az itteni termési viszonyokhoz képest alakul.

Repcze.

Az őszi veteményekhez képest a repcze nem természetik jelentékeny mennyiségben, sikerét tekintve pedig nagyon ingatag növényünk. Ennek oka részben a klimatikus, részben pedig a talajviszonyokban rejlik; részben azonban a vele való bánás következménye.

Nagyon kevés gazda vet repczét trágyázott fekete ugar vagy takarmány után félugarba, hanem rendszerint kalászos után kanugarba hozzák. A vetési idő augusztus elejétől szeptember közepe, sőt végefeléig tart; de a későbbi vetés biztonságából sokat veszít. Általában szórva kézzel vetik, csak ritkábban fordulnak gépvetéshez s ha egyszer elvettetett a mag, aratásig semmi féle művelésben nem részesül. Vannak dicséretes kivételek, hol a repczét fekete ugarba, távol sorokban vetik s őszszel-tavaszzsal fogatosan feltöltögetik.

Feltakarásánál a learatott rendekből petrenczét raknak s ezeket több-kevesebb ideig kint hagyván, hordják a szérüre nyomtatás végett; a géppel való cséplését egyáltalán nem szeretik. Hordáshoz ponyvával beterített közönséges szekeret, vagy a repczehordó alacsony, széles szekereket*) használgják.

Vidékünkön mindenütt káposzta-repczét természetnek, ezt kiadóbb, jobb, sulyosabb, olajtartalmasabbnak ismervén. Átlagos termése évenként 5 mázsa, de vannak 4 és 7 mázsát természetők. Egyenlő égalj és talaj mellett e körülmény okát a termelés körül követett eljárásban

*) A repczehordó szekeret itt csámesznek nevezik.

kel keresnünk. Az átlagos termések és a bevetett területhez képest az évi termelés 11,560 mázsára tehető. A súly hectoliterenkint 69—70 71 kilogramm.

A repce termesztésének egy különös módját üzik határunk némely gazdaságaiban. Augusztus hónap elején a tengeri közbe szórják a repcemagot s ezután megvárják, míg a tengeri félérett lett. Ekkor a tengeri-szárat, rajta hagyván a félérett esöveket, jó közel a földhöz levágják, kupokba rakják s mintegy 14 nap utóérni engedik. Ezután lehordatván a tengeri a földről, a repce szabadon marad s a körülményekhez képest jól roszul diszlik. Azt állítják, hogy így kezelve a repce, megterem holdankint 4 mázsát; a tengeri pedig, a föntebb említett kezelés mellett sulyosabb szemü, a szár pedig tápdúsabb. Hasonlókép mint a tengeribe, némelykor a dohány közé is elszórják a repczét, hogy a jól kapált földet e növénynyel hasznosithassák.

Dohány.

Tekintve városunk nagy kiterjedését, aránylag kevés dohány termesztetik, mert mint a kiadott termelési engedély bizonyítja, a kincstár részére lett termesztve:

Években	Holdon	Termelők száma	Esett egy termelőre
1876	640	54	12
1877	814	70	12
1878	846	64	13
1879	911	65	13
1880	843	63	13
Öt év alatt	811	63	13

Tehát öt év alatt átlag volt a termelők száma 63 és esett minden termelőre 13 hold dohány ültetvény. — A termelés körül való eljárás maga az egyszerűbbek közé tartozik. A gazda dohányos kertészeket tart, ahoz képest a hány holdat veteményez. Egy kertész család 5—6, sőt 7 hold dohányföldet kap művelésre; melynek szerződészerűleg köteles minden munkáját szállításig végezni; a termés fele értéke öt

illetvén. Ezen kívül a gazda látja el őket lakással, tüzelővel, felhasználhatják a dohánykórót, kapnak egy hold tengeriföldet szántva és bevetve, néhol van egy tehén és ló nyári tartásuk, itt-ott egy sertést is tarthatnak. Előleggel, míg a dohányból pénzt látnak, a gazda tartja őket, valamint ez tartozik a szárító helyeket berendezni és föntartani.

A termelt fajok eme kis területen is véghetetlen elütők, a mint ezt a termelők személyes izlése hozza magával; a pensilvániaitól a gálócsi muskotályig, a havannától a tembukkoig minden félével találkozunk, úgy hogy a fajokat összeállítani véghetetlenül nehéz lenne. Legtöbb van talán a nyíri piros nagylevelűből, mely a pensilvániainak egy változánya.

Rásza (palánta) nevelésére nyitott melegágyak használnak gyékény takaróval, s a rászák az ágyba nem ültetnek át. A magvetés eme nyitott melegágyokban mártius közepe körül kezdődik, s a rásza kiültetés már május közepén megindul s tart egész június végéig. Az érés idejének kezdete augusztus eleje s ettől a szedés eltart a hidegek beálltaig.

A dohány fejlődése alatt szorgalmasan kezelik, tisztán tartatik, úgy hogy az e vidéki külső munkálatok példányszerűek. A szedéstől való munka azonban kezdetlegesebb, s a fejlődés alattival sehogysincs őszhangban, a sulyra való törekvésnek a minőség alá van rendelve. A szárító pajták szűkek, vagy épen nem, vagy hibásan szellőztethetők. Mindazonáltal minden termelő azon van, hogy minél jobban felszerelje gazdaságát szárító helyiségekkel s ez, valamint a minőségben való emelkedés mutatja a dohánytermelés javulását.

A leszedett termény a szárító pajták talaján megy át az első erjedésen, mely után felfűzetvén részben, mennyire a szárító pajták nem elegendők, a szabadban száríttatik. Megszáradva, a pórék jó sűrűn a színekbe rakatnak. A szabadban való szárítás alatt sok calamitásnak van a dohány kitéve, mely miatt értéke kisebbedik. A téli munkák, mint a simítás, osztályozás, csomózás és bálozás elég rendszerességgel eszközöltetik minden termelő által.

A termés eredményekre nézve, melyeket jóknak kell jeleznünk adjuk a következő kimutatásokat.

Az osztályozás szerint beváltott dohány mennyiségek.)*

I. Szivarboríték.

É v	Válogatott	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Összes szivarboríték
k i l o g r a m m					
1876	—	801	1543	8642	10,986
1877	277	2455	6541	19,864	29,137
1878	789	4359	7936	43,590	56,674
1879	317	2479	5718	36,208	44,722
1880	584	1552	4213	27,653	34,002

II. Közöséges pipadohány.

É v	Válogatott termék	I. osztály	II. osztály	III. osztály	Összes pipára való dohány
k i l o g r a m m					
1876	51,415	113,650	173,503	74,308	412,876
1877	100,531	109,423	176,047	69,995	455,996
1878	72,247	98,947	106,349	81,258	358,801
1879	119,897	135,433	140,765	57,216	453,311
1880	117,049	176,224	207,145	106,348	640,788

III. Sarj és hulladék.

É v	Csomózott sarju	Hulladék	Összesen
k i l o g r a m m			
1876	6728	9219	15,947
1877	5187	8850	14,037
1878	4926	10,388	15,314
1879	4427	5659	10,086
1880	3648	9836	13,484

*) A debreczeni magy. kir. dohány beváltó hivatal igazgatóságától nyert adatok.

Ezen kimutatások számokban bizonyítják itt, hogy mily szép lendületet vett a termelés ez ága csak öt év alatt is. Az általános mennyiség szaporodik, ehhez képest a selejtes dohány termelés mindig kevesbedik, míg a finomabbé részarányosan növekedik.

Mint a termelés végeredményét feltüntető kimutatásokat, közöljük ugyancsak a föntebb való évekre a következőket :

A dohány-termelés eredményei.)*

Év	Bevetett terület	Összes termelés	Összes pénzérték		Esik egy holdra dohányterm.	Esik 100 kgr. dohány értékre		Esik egy hold dohánytermelés után nyersjövödel.	
	k. hold		kilogramm	frt		kr	klgr.	frt	kr
1876	640	439,809	84,348	04	687	19	17	131	75
1877	814	499,170	102,629	93	612	20	56	125	93
1878	846	430,789	88,549	41	508	20	55	104	54
1879	911	508,119	108,071	44	557	21	26	118	62
1880	843	654,272	130,563	08	776	19	95	154	87
közép eredm.	811	506,434	102,832	38	628	20	75	127	14

Mint a termelésben való haladás jelzőjét főlemlitjük még azon tény, hogy a szivarboríték és a közönséges dohány termelése körül az arány részarányosan évről-évre kedvezőbb, mert míg a termés arányához képest az előbbi 1876-ban csak 2.49 ‰, addig 1877. évben 5.33 ‰; 1878. évben 13.15 ‰; 1879-ben 8.80 ‰ és 1880-ban 5.48 ‰. E számok jelentősége a termelésre nézve az érték gyarapodásában nyer kifejezést.

Takarmány-növények.

Mint föntebb érintők, annyi természetes rét, legelő és erdei legelő meg kaszálója levén a gazdának, nincs arra utalva, hogy állatai ré-

*) A dohány termelés pénzbeli eredménye a művelési ágak nyersjövödelmi kimutatásánál többre vétetett, jelesen 135,520 frtra. Ez a termelés emelkedése és azon oknál fogva történt, hogy itt sem a külföldre való, sem pedig a saját használatra termelt dohány nincsnek fölvéve, mert az erre vonatkozó adatokat nem lehetett megszerezni.

szére nagyobb mérvben természetesen takarmány-növényeket. Mindössze 308 hold takarmányrépája van 61,600 mázsa terméssel és 2696 hold egyéb takarmánya, részint luczerna, zabos bükköny és egyebekből, összesen 70,890 mázsára becsülhető terméssel. Annyi lehet ez, megnyit az igás jószág és a télen a gazdaságban tartott nemesebb állatok fogyasztanak a többi póttakarmány félék mellett. — A legjobb s legelterjedtebb takarmány a luczerna, melynek talaj és égalj kedvezők. E növény részint forgón kívül, részint pedig mellék forgókban termesztetik. A mellék forgókban való termesztésénél oly módon járnak el, hogy az öt részre osztott terület négy táblája egyéb gazdasági növények termelésére fordítatván, egy tábla folyton luczernásnak tartatik fön, — ha öregszik, ritkul, helyette más szakittatik ki a forgóból s vettetik el luczernával, mire az elvénuült feltöretvén, egyéb gazdasági növények termesztésére használtatik megint. A forgón kívül való luczernások a laktanyák körül részben a napi szükséglet fedezésére szolgálnak s csak részben, mennyire megmarad, a fölösleg tétetik el téli takarmányul. A bükköny már mint őszi vetés is kezd alkalmaztatni rozsszal vegyítve s mint ilyen, gazdagon termőnek bizonyul. — A tengeri között nagyobb mennyiségű póttakarmányt ad még a tök, mely az előbbi közeiben termesztetik. A takarmányrépa mellett még 400—500 holdig menő czukorrépa is termesztetik, de ezt a helybeli czukorgyár házilig kezelve termeszteti és czukorgyártásra használja fel.

Általában a szántóföld arányához képest a mesterséges takarmány-növények kis területen termeltetnek. A gazda téli takarmányát jobbára tavaszi- és őszi szalma, polyva, tengeriszár és részben zab, árpa szolgáltatják.

Vegyes termények.

A gazdaságokban a fön elsorolt növényeken kívül még számtalan termesztetik kisebb mennyiségben. Ezek közé tartoznak a burgonya, paszuly, káposzta, karalábé, zöldség félék, hajdina. Innét lehet megfejtteni, hogy oly csekély kertterülete van, mert szükségletének egy részét a szántóföldön termeszteti. A burgonya a homokosabb részen igen jeles jó termék; már az agyagosabb részen termesztett amazal nem állja ki a versenyt. Dinnyéje, melyet gyeptörésben, feltört luczernások után termel, egyike a legjelesebbnek, ugy íz mint zamatt tekintetében.

s nem kell azon lennünk, hogy készpénzt adjunk ki a termő erő fön-tartására. De arra okvetlenül kell törekedni, hogy erőben adjuk át a földet az utódoknak; erőben tartsuk azért, mert nagy igényeket támasztunk e részben a talaj termő képességéhez.

Mezőgazdasági munka.

Miként a legutolsó népszámlálás adataiból is kitetszik, a gazdasági munkások száma Debreczen területén igen csekély; mert egész összegében, ha az éves szolgák, munkások és a gazdaságnál munkálkodó nőcselédeket mind összeszámítjuk, nem több 6041 léleknél. A művelhető földterület pedig igen nagy, úgy hogy csupán szántóföldből 12,5 holdon felül jut egy munkásra. — Ha pedig a többi művelési ágakat is számításba vesszük, e viszony még kedvezőtlenebbé válik, mert a szántóföldhöz adván még 19,218 hold rétet, 23,641 hold erdőt, 1422 hold szőlőt és kertet, melyek mind tetemes munkaerőt igényelnek, a többi mellőzésével 121,361 hold a megművelendő föld, melyből egy munkásra nem kevesebb mint 20 hold jut.

A munkás kezekben való hiány nemcsak abban nyer itt kifejezést, hogy a munkabér tetemesen megrágul, hanem némely időben teljesen lehetetlen kellő számban beszerezni. Ilyen idők a tengerikapálás, töltögetés és különösen a törés. — E körülmény szabályozója sok tekintetben a termelés terén követett eljárásnak; mert a legszebb elméleti igazságokat is halomra dönti.

A városban lakó gazdasági munkások tehát közel sem lévén elegendők, különösen napszámossal a közel vidéknek kell ellátni. A szepesi birtokosok Szovát, Sáránd, Derecske és Debreczenből kapják a napszamosokat; az ebesiek részben innét és Szoboszlóról; az Elepen, Hegyesen ujjvárosi, szoboszlói és debreczeni munkások dolgoznak; az Ohat Nádudvar, Csege, Dorogmáról kapja napszamosait. Ezenkívül nagyon sok mezőgazdasági munkás keresi kenyerét Debreczen határában Böszörmény, Hadház, Sámson, Pircs és egyéb a közelben való községekből. — Még előnyös helyzet ez, ha tekintetbe vesszük azt, hogy 166 ezer holdon felül való határunkban csak egyetlen községünk van, maga Debreczen, és a tanyák is elég ritkák, szétszórtak.

szére nagyobb mértékű	10 m.	=	2100 m.
308 hold takarmány	alá á 50 m.	=	1500 „
egyéb takarmány			--
összesen 70,890 m.	alá á 40 m.	=	1200 „

Összesen 4800 mázsa.

ha képesek volnának e mennyiséget ter-
E növény részét juttatnánk holdankint 100 mázsájával
mesztetik. A maradék rész 180 mázsájával holdankint a
el, hogy az ő részét ki.

vények termelés a tartott jószágokhoz képest, ha
ük fin. — ha a tevésebb kimutattuk, hogy átlag és kerekszámban 2
vettük el hasznos jószág, lehet az 50 darab számos jószág mel-
növények, a többi 40 drb pedig haszonjószág, azon idő-
hasznos jószág a gazdaságban tölt, a következő:

száma folyamton a gazdaságban van, míg a többi 40 darab
től takarmány tartózkodik ott, jelesen november 1-től mártius 1-ig,
rosszul egy éven át. Egy darab számos jószág a legjobb esetben
tenger mázsa trágyát. Tehát

igás egész éven á 100 m.	=	1000 mázsa
haszonjószág 4 hónapon át pr. 34 m.		1360 „

Igy az összes termelés 2360 mázsa.

Összehasonlítván a **szükséglettel** 4800 „

marad különbözet trágya hiányra 2440 mázsa.

is ha a 100 holddal hasonlítjuk össze, a gazdaság minden
marad trágya-hiány 24.40 mázsa, melyet, hogy a föld erőben
k, fedezni kellene valahonnét kívülről. — Sokan vannak, kik e
nényt belátva, iparkodnak rajta, még a városból jó távolról is
tván annyi trágyát gazdaságaikba, mennyit csak képesek.

Eme példánk egyáltalában nem tulhajtott, sőt nagyon szerény
látok között mozog, számos olyan van, melyben a viszony sokkal
dvezőtlenebb.

A mesterséges és ásványi trágya-szerek nem alkalmaztatnak, de
nem is szükséges még ez; egyelőre a mélyebb művelés által előidézett
**állás, a trágya-anyagok gondosabb kezelése, összegyütése, bővebb
lló-trágyázás** hosszú időre biztosítják még a talaj termőképességét,

Kimutatás a Debreczenben fizetett

Megnevezés	Egy esztendei							
	Kész- pénz		Buza		Rozs		Főzelék	
	frt	kr.	Hl.	L.	Hl.	L.	Hl.	L.
Gőzgép mellett gépésznek	500	—	6	—	14	80	1	20
Ugyanott gépfűtőnek	30	—	3	70	14	70	1	20
Kovácsnak egy legénynyel	80	—	6	—	18	—	1	20
Bognár vagy faragó béres	55	—	6	—	14	70	1	20
Molnárnak	55	—	4	—	8	—	1	20
Számadó juhász 8 bojtárral	194	—	27	—	107	—	6	30
Juhász fizetése 2 bojtárral	80	—	5	40	11	40	—	—
Gulyás egy bojtárral kap	76	—	6	—	22	—	1	80
Tehenész fizetése	40	—	4	90	18	40	1	60
Kocsis bér	25	—	3	70	14	70	1	20
Kondás 3 bojtárral	100	—	9	20	34	42	3	—
Béresgazdának	60	—	5	—	17	—	1	20
Kerülőnek	21	—	3	70	14	70	1	20
Béres fizetése	21	—	3	70	14	70	1	20
Béres fizetése	40	—	1	80	10	80	1	20
Béres fizetése	50	—	1	80	10	80	1	20

Az itt kimutatott bérekhez még kivétel nélkül tüzelő,

éves cselédek évi béréről.

járandósága										Megjegyzés
Árpa		Zab		Sza- lonna	Só	Ten- geri föld	Jó- szág- tartás		Csizma	
Hl.	L.	Hl.	L.	Kilogramm	Hold	Tehén	Sertés			
						Darab	Pár			
4	—	6	—	—	56	3	4	—	—	
—	—	—	—	28	22	2	—	3	2	
—	—	—	—	35	35	3	1	6	—	
—	—	—	—	22	28	2	1	6	—	
—	—	—	—	20	20	1	—	2	2	
14	75	—	—	224	188	11	2	—	—	140 drbot a nyájban magáét tart
—	—	—	—	125	125	2	—	—	—	120 drbot a nyájban magáét tart
—	—	—	—	33	33	2.5	4	3	4	
—	—	—	—	20	25	2	1	3	3	
—	—	—	—	22	22	2	—	3	2	
—	—	—	—	70	56	4	1	—	8	10 drb süldőt, 5 drb koczá, a magáét a nyájban tart.
—	—	—	—	28	28	3	2	4	2	
—	—	—	—	22	22	2	—	3	2	
—	—	—	—	22	22	2	—	3	2	
—	—	—	—	40	40	1	—	2	1	
—	—	—	—	56	50	1	—	2	—	

lakás, aprójóság tartás és szabad őrletés járulnak.

A napszámmal való munkátartásat kiemelkedőnek tartjuk, hogy a napszámosságok a külső munkák végzésében elég ügyesek, de sajnos, hogy még nem bizhatók. Ha a gazda folyton nyomukban nincs, ha nem kíséri örökös szemekkel rögtön a kőművestől tanult lazukálásra adják magukat. Hétszámra kint a gazdaságban vannak, s legtöbbször szombat este a gazda szállítja őket Debreczenbe, s már vasárnap este jelmét vissza. Ellátásukat illetőleg nagyon megoszlik most a szokás, egy része a gazdáknak még mindig ellátja őket étellel, más része azonban a magok kenyerén dolgoztatja. A jobb, nagyobb gazdaságokban ez utóbbi jutott túlsúlyra: de a kis gazdaságokban még mindig az előbbi szokás maradt meg. A kis gazda együtt dolgozik napszámossai-val, kora reggeltől késő estig. Ez utóbbi körülmény enyhíti általában a munkás kezekben uralkodó hiányt: mert kis gazdáink mint munkálódó tényezők szerepelvén a gazdasági munkában, sok munkást kimélnék meg.

A gazdaságokban gyűjtött adatok alapján az egyes évszakokban fizetett napszámokat a következőkben tüntetjük ki, felemlítvén, hogy kimutatásunk az 1881-ik esztendőről – élelmezés nélkül – szól.

Megnevezés	A hely, honnét a napszámot kapják	Fizetett napszám				
		Tavaszon	Nyáron	Őszszel	Télen	Évi átlag
		K r a j c z á r o k b a n				
Szepesen	Szovát					92
	Derecske	50	180	100	40	
	Debreczen	70	170	90	50	
	Sáránd					
Ebesen	Szovát	50	180	100	40	97
	Szoboszló					
Elep, Hegyes	Ujváros	40	150	90	40	80
	Szoboszló					
	Debreczen					
Átlagosan		52	170	95	42	90

A debreczeni kereskedelmi és iparkamarának Dr. Király Ferencz titkár által irt ez évi jelentéséből is közöljük a napszám-béreket fel-

tüntető kimutatást 1879. és 1880. évekről; helyben eszközölt följegyzések nyomán:

Hónap	Év	Fizetett napszámdíj							
		Férfinak		Nőnek		Gyermeknek		Átlag	
		Ellátás nélkül	Ellátással	Ellátás nélkül	Ellátással	Ellátás nélkül	Ellátással	Ellátás nélkül	Ellátással
		K r a j c z á r o k b a n							
Január	1879	80	40	50	25	30	18	53.3	27.6
"	1880	75	40	40	25	26	16	47.0	27.0
Február	1879	82	40	50	25	30	18	54.0	27.6
"	1880	75	40	40	25	26	16	47.0	27.0
Mártius	1879	82	40	50	25	29	18	54.3	27.6
"	1880	73	39	39	25	25	15	45.6	26.3
Április	1879	102	52	54	30	33	20	63.0	34.0
"	1880	112	67	63	38	31	19	68.8	41.3
Május	1879	98	52	55	30	32	20	61.2	34.0
"	1880	92	50	52	31	30	18	58.0	33.0
Junius	1879	140	97	80	40	40	20	86.6	52.3
"	1880	103	54	57	36	33	18	64.3	36.0
Julius	1879	145	107	67	40	37	20	83.0	55.6
"	1880	105	61	62	38	35	18	67.3	39.0
Augusztus	1879	100	60	60	35	31	18	63.6	37.6
"	1880	87	49	51	32	32	18	56.6	33.0
Szeptemb.	1879	98	58	56	35	32	18	62.0	37.0
"	1880	86	50	48	30	30	18	54.6	32.6
Október	1879	107	63	62	38	32	18	67.0	39.6
"	1880	90	50	50	30	30	18	56.6	32.6
November	1879	107	66	61	36	35	20	67.6	40.6
"	1880	86	50	48	30	28	18	54.0	32.6
Deczember	1879	78	42	43	25	26	16	49.0	27.6
"	1880	75	43	43	28	28	18	48.6	29.6
Évi átlag	1879	101	59	57	32	32	18	63.3	36.0
"	1880	88	49	49	30	29	17	55.5	32.0

Sajátságos helyet foglalnak el Debreczénben az éves cselédek és napszamosokkal szemben a hortobágyi pásztorok, a puszták erőteljes edzett gyermekei, kiknek foglalkozása részben a legeltetési időszakra, részben pedig az egész esztendőre kiterjed. Vannak ilyenek mint közös pásztorok az ököresorda, tinógulya, bikagulya, ménes és egyebeknél, meg a város által évi díjra fogadva. Évi bérük a következő :

1) Ökör csordás, közös pásztor, darabonkint 1 frt őrzési díjjal; legeltet 1200—1400 darabot, köteles 6—7 embert tartani. 2) Tinógulyás, tart két embert, legeltet 800—1000 darabot, darabonkint 80 kr bérért. 3) Ménesikós, kap darabonkint 1 frt 20 krt, legeltet mintegy 300 darabot. 4) Szüzmenes csikós, darabonkint 1 frt 20 krral, legeltet körülbelül 400 darabot. 5) Öt csikós bére darabjára 1 frt 20 kr, gondoznak a legelön 700—800 darabot. 6) Van ezeken kívül 7 gulyás, kik 1000—1800 darabig menő gulyát őriznek, 1 frt bérért darabonkint. 7) A kondás fizetés darabonkint 50 kr. 5 nyájnál van ugyanannyi, egyenkint legeltetnek 250—300 darabot. 8) A kospásztor kap darabonkint 50 kr legeltetési bért és 15 krt rühzsirra, legeltet 400—450 darabot. 9) A czipra csikóst a város fizeti, évenkint 400 frittal s meg van engedve, hogy legelőbér mellett a Hortobágyon 8 drb számos jószágot tarthat. 10) A törzsgulyás évi bére 400 frt, két lótar-tás és lakás. 11) A város csikósa 420 frt fizetést, lakást, 2 hold földet, s hátaslovat használatra a várostól kap. 12) A bika gulyás 200 frtot és 8 darab számos jószág tartást kap.

Ezekon kívül az állandó cselédeknek megvan engedve, hogy 2—3 lovat legelőbér-mentesen, továbbá 4—5 konyhás malaczo-t tarthatnak.

Ezek és a debreczeni gazdák által a sertés- és juh-nyájaknál még kint tartott cselédek a Hortobágy állandó nyári lakói, általuk láttatik el azon jószág mennyiség, mely ott nyaratszaka kint él.

Gépek használata.

Részint a munkás viszonyokból eredő kalamitások, részint az okszerű gazdasági üzletvitel követelnék itt a munkakimélő gazdasági gépeknek nagyobb mérvű alkalmazását. Eme követelményeknek anynyira, mennyire pénzviszonyai a jelen helyzetben lehetővé teszik, iparkodik a gazda megfelelni. — Nincs ugyan a gazdaság megterhelve gépekkel; de azok a példányok, melyek használhatók, gyakorlatiaknak

bizonyultak, mondhatjuk hogy megvannak. Mint sok más téren, ezen is nagy takarékoság uralkodik.

Szerettük volna a gazdasági gép- és eszközöknek létszámát apróra kimutatni, de erre semmi biztos alapunk nincs. Az 1870-iki népszámlálás idevágó adatait nem lehet ma már mérvadóknak ismernünk, mert a kézi munkaerő elégtelensége kényszeríté a gazdát ez utóbb lefolyt 12 év alatt is a gépek nagyobb mérvű igénybevételére; azóta pedig fölvetel nem történt. Ha az ígás erő és a szántó föld területét vennénk alapul, lehetne tán számokat kihuznunk, de ezek nem adnák vissza a valót.

Ezek helyett a következőkre szoritkozunk. Gépek használatában a haladás jelzőiként tekintjük, hogy három nagyobb czég: az „István“ gőzmalom, Borsányi és Sternischa foglalkoznak nagyban részint új gépek előállításával, részint pedig javításával. Ezenkívül a kisiparosok szintén sokféle gazdasági eszközöket készítenek. Helyben készültekből különösen kiemeljük, hogy miként a tavaly itt tartott iparkiállítás bizonyítá, az „István gőzmalom“ gőzmozdonyt is állít elő műhelyében, melyből egy igen solid példány a közönségnek is bemutatott. Ezenkívül Sternischa gőzfűllesztőket készít, részint szálás takarmány, részint tengeri főzésre, melyből évenként 3—4 darabot ad el helybeli gazdáknak. Borsányi igen jó rostákat állít elő, részint szelelésre, részint erre és osztályozásra berendezve. — A kisebb iparosok az öntött-vasból készült ekerészeket különféle gyárakból hozatván, a többi munkát maguk végzik, s volt alkalmunk meggyőződni, hogy jó ekéket, boronákat és hengereket készítenek. Nemkülönben dicséret illeti ugy a nehéz, mint könnyű szekereket, miket készítenek, csak faanyagát nem választják meg mindig helyesen: nagyon sok benne a tölgyfa.

A gépműhelyek mellett állandó gépraktárak is vannak. Ilyenek a „gazdasági tanintézet“ kapcsolatában levő gépraktár, Sesztina Lajos vaskereskedő és több más. Azon gépek közül, melyeket ezek a gazdaközönség közt forgalomba hoznak, különösen kiemelendőknek tartjuk a hármás ekéket, kettős ekéket, egy barázdás ekéket, két és három tagu boronákat, szórva és sorbavető gépeket, különféle rostákat, lógereblyék, csöves-tengeri darálók, tengeri morzsolók, választó, konkolyozó rostákat, járgányos cséplőket és gőzcséplőgépeket.

A gépműhelyekben javítás alá vétetnek álló és fekvő gőzgépek, cséplők, berendeztetnek kútak, vízvezetékek; kiigazittatnak mindenféle

gazdasági gépek. Szóval a gazda azon helyzetben van, hogy gép és eszköz tekintetében minden igényét helyben kielégítheti s a raktárakban válogathat is.

Kisebb gazdák a gépmunka előnyét oly nagy mértékben nem élvezhetvén, eltekintve a gőzgépekkel való részes csépléstől, melynek nagy tere van, nem szerezhettek be sok mindent; e körülményt élelmes vállalkozók úgy használják ki, hogy rostákat, konkolyozókat, tengeri morzsolókat szereztvén be, tanyáról tanyára járnak az egyes munka idején s így részesítik a kis gazdát a gépmunka áldásában jó pénzért; vagy a városban fölállítanak egy pár konkolyozót s azt bocsátják a gazda használatára vagy helyben, vagy a gazdához vitetve. Hogy ily alakban is megvan ennek a maga haszna, kétségtelen, mert időt kimélnék s tiszta vetőmaghoz juttatják a kis gazdát.

A részes cséplőgépek munkáját középirtokosságunk veszi igénybe, melyért a termény 7^o/_o-át, gépész ellátást és munkásokat fizet: — Volt eset, midőn készpénzért is béreltetett gép, napjára ha jól emlékszem 30 frttal, de ez a mód aligha fog lábra kapni, mert a gazda részéről nagy kockázattal jár. Van közép birtokosságunknak gőzgépet tartó társasága is, közösen vásárolt gépüket határozott sorrend szerint használják, közösen fedezik a kiadásokat s osztják meg a jövedelmet.

A mezőgazdaságilag használt gépek közül a gőzgépek vannak pontosan kimutatva számszerint, miután ezeket a kapitányi hivatal ellenőrzi, a gőzgépek száma a múlt évről a következőkben van kimutatva :

A gazdasági célokra használt gőzgépek.)*

Tulajdonos	Gyáros neve	Tűzfelület négyzög- méterben	Engedélye- zett feszélye- légnyomás- ban	Hol van
Borsányi Viktor	Clayton et Schuttl.	14.66	4.15	Debrec.
Fabriczius Géza	Garret	15.60	4.	Debrec.
Trnka Ferencz	Lichtenstein	14.53	4.	Debrec.
M. kir. gazd. tanint.	Robey és társa	13.	4.	Pallag
Czukorgyár társulat	Clayton & Sch.	19.92	4.134	Macs

*) A kapitányi hivatal által 1881. évben készített kimutatás szerint.

Tulajdonos	Gyáros neve	Tűzfelület négyyszög méterben	Engedélye- zett feszélye légnyomás- ban	Hol van
Steinfeld Ignác	Clayton	—	4.	Macs
Klein Ignác	"	14.2	4.	Macs
Klein Ignác	"	20.5	4.134	Macs
Hartstein Péter	Garret	13.8	5.	Hegyes
Rickl Józsefné	"	16.	5.	Elep
Trnka Ferencz	"	—	4.	Elep
Katz testvérek	Clayton	14.8	4.	Ohat
Katz testvérek	"	15.874	4.134	Ohat
Freibauer Ede	"	15.9	4.	Ohat
Freibauer Ede	"	13.8	4.	Hegyes
Vágányi Sebestyén	Garret	—	—	Kösüsz.
Trnka Ábrahám	Hornsby	14.8	4.	Szepes
Virág Nándor	Garret	13.64	4.	Szepes
Szabó József	Hornsby	—	—	Ebes

Debreczen területén van tehát összesen 19 gőzgép, mely tisztán mezőgazdasági célokra, jelesen eséplésre használtatik, belterületi szántóföldjéhez képest tehát esik minden 3800 holdra egy gőzcseplőgép. — Eme viszonyt, akár az országos átlaggal teszünk is összehasonlítást, akár pedig a körülöttünk levő vidéket vesszük, elég kedvezőnek kell jelezniük. Ezenkívül pedig, ha a város közvetlen környezetében levő 6 örlésre berendezett gépet is ideszámítjuk, ugy e viszony, mit fentebb kifejtettünk, még sokkal kedvezőbbé válik; mert ez esetben a mezőgazdaságban használt gőzgépek száma 25-re emelkedik s az egy gőzgépre eső terület 2900 hold leend.

A gőzgépeken kívül még nagyobb elterjedtségnek a gazdaságokban a következő gépek örvendenek: sorvetők, Kühne, Rapp és Speiser, Garret és Sacktól; csermelyvölgyi szórvetőgép; Vidacs és Gubics ekék II. és III. számúak; járgányos eséplők Hofher és Mayer-félék; a konkolyozókból Pernollet, Hignott, Kühne és Luillier; — arató és fűkaszálók, szénagereblyék, mely utóbbiból a könnyű amerikai kiszorította a régebbieket; vannak ezenkívül két- és háromtagu vasboronák,

lánczboronák; most kezdenek terjedni a hármás ekék; a rosták általában megvannak a nagyobb gazdaságokban, nemkülönben szecs kavágók, tengeri darálók, morzsolók stb. stb.

A gazdaságoknak géppel való ellátása tekintetében még két példát mutatunk be, hogy a különbséget annál inkább feltűntessük.

Az egyik gazdaság területe 190 hold, melyből 170 hold szántó-föld, ennek felszerelése gép és a fontosabb eszközökben következő: 6 drb ígás szekér; 6 drb köz. eke; 1 drb altalaj eke; 1 drb kettős eke; 3 drb vasborona; 2 drb töltőgető; 2 drb lókapa; 1 drb gyomirtó; 1 drb sorvetőgép; 1 drb lógereblye; 1 drb járgányos cséplő; 1 drb arató gép; 1 drb zsákoló rosta; 1 drb szóró rosta; 2 drb konkolyozó; 1 drb répavágó; 1 drb tengeri morzsoló; 1 drb szecs kavágó

A második gazdaság területe 60 hold, melyből 54 hold szántó-föld; felszerelése nagyon egyszerű s csak a következőkből áll: 3 drb szekér; 3 drb eke; 2 drb fafogas; 1 drb egytagu henger; 1 drb szóró-rosta. Egyéb apró eszközök.

A gépekkel való felszerelés miként látjuk, igen bő határok között mozog s a két szélsőség között, minden más fokozat föllelhető. — Általában véve a gépek és egyéb gazdasági készülékek általános elterjedésének legfőbb akadályát a gazdaközönség nagyobb részének bizalmatlansága képezi, melylyel minden újítás iránt viseltetik. Eme bizalmatlanság ha sok tekintetben jogosult is, de általában mégsem okadatolt; nem különösen itt, hol a gazdaközönségnek olyan példája van, mint a gazdasági tanintézet gazdasága.

A mezőgazdasági ipar.

A mezőgazdasággal kapcsolatos háziiparunk nagyon csekély. Annál sajnálatosabban esik e tényt constatálnunk, mert a munkásnép és a kis gazdák anyagi jólétének ez egyik leghathatósabb előmozdítója, fokozója. De másrészt azt is bátran állíthatjuk, hogy e városban kis tere van, természetszerűen kifejlődni nem képes. Nem pedig egyrészt a klimatikus viszonyok sajátságos alakulásánál fogva, másrészt a munkás viszonyokból kifolyólag és végül a kis gazdák sok fuvarozási keresete miatt.

Klimatikus viszonyaink figyelemmel tartása mellett azt tapasztaljuk, hogy az őszi gazdasági munkák november vége, sokszor december közepéig tartanak, tavasszal február végén, legfeljebb mártius

elején újra megindul a külső foglalkozás, tehát aránylag kevés idő jut a háziipar üzésére.

A gazdasági munkások úgy is kevés száma télen is talál foglalkozást, mely mindig nagyobb jövedelmet biztosít nekik amannál; különösen sokat elfoglal az erdőn való favágás.

A kis gazdák legtöbbszörnek négy-öt lova van, egész télen át szállítják a fát az erdőségekről s ez biztos keresetforrásuk.

Íme ezek az okai annak, hogy a különben más munkával ki nem tölthető idő rövid és még emellett semmi rendszeresség sincs benne. — Ha azon osztály, mely a mezőgazdaság mellett hivatva van háziiparral foglalkozni, erre biztos idővel rendelkezend, úgy meg lehet teremteni ezt is.

Mindaz, mit háziipar képen a mezőgazdaság mellett felmutathatunk, oly jelentéktelen, hogy alig említhető fel; jelesül van egy kevés szalmakalap-fonás, mit a közel vidéktől sajátítottak el és olcsó mogyoró meg nyirfából hajlitott kerti székek készítése. Ugy az egyik, mint a másik nem kizárólag a mezőgazdaság mellett üzetik, hanem a telet foglalkozás nélkül töltő, építkezési ipart üző munkások keresetforrása is.

A nagyobb szabású és mezőgazdasággal kapcsolatos ipari vállalkozásokként kell felemlitenünk az olajütőket, cukorgyárat, gőzmalmokat, keményítő gyártást és a serfőzést.

Olajütője van a városnak mintegy nyolcz; melyek részint napraforgót, lenmagot, tökmagot, részint kevés repczét dolgoznak fel.

A cukorgyár 1860. évben keletkezett részvény vállalat, mely működését mintegy 120,000 mázsa répának feldolgozására terjeszti ki. A gyár szükségletének legnagyobb részét saját gazdaságában termeli, részben pedig a környékbeli birtokosoktól és gazdáktól szerződés szerüleg meghatározott mennyiségben és áron szerzi be. A répa átlagos ára 1 frt mázsánként. A helybeli termelés, miután átlagos cukortartalma 12^o/_o, egyike a jobb anyagoknak.

A mezőgazdaságot s általában annak üzletvitelét befolyásoló vállalkint kell az „István“ gőzmalmot tekintenünk, mely több évi fenállása óta határozottan nagy lendületet adott a búza termesztés körül való okszerűbb eljárás tekintetében.

A keményítő gyár szintén meglehetősen mennyiségű búzát dolgozik fel, míg a sergyártás az árpa termesztésre van némi befolyással; sajnos, hogy ez utóbbi működését mostanában beszüntette.

Ezen a mezőgazdasággal kapcsolatos, vagy az ezt érintő ipari vállalatok leírása tekintetében az ipari részben elmondottakra utaljuk az olvasót, itt csak felemlítők annyiban, mennyiben a mezőgazdaságra hatással vannak.

A mezőgazdaság emelésére célzó működések és intézkedések.

A mezőgazdasági tevékenység egyik legnagyobb jövedelmi forrása lévén a városnak, anyagi fejlődése úgy miként szellemi haladása ennek emelését, felvirágoztatását egyaránt elodázhatlanná teszik. És tényleg mint sok más, úgy ezen a téren is pezsgő élet, eleven tevékenység uralkodik.

A város, mint erkölcsi testület, nemes áldozatkészségével megteremtője volt a gazdasági tanintézetnek, földműves iskola és mintagazdasággal kapcsolatban, mely bőforrása az újabb kori eszmék és culturalis haladás ismertetésének; régibb keletű intézménye a városi ménes létesítése, mely a lótenyésztés ügyét fejleszti; újabb a törzsgulya felállítás, melyet nélkülözhetlenné tett a már nagyon aláhanyatlott e vidéki szarvasmarha alak, testarány és nagyságban való fejlesztése. Az állatvásár rendezés, a lófuttatásra átengedett nagy terület, ménlőtelep mind megannyi tanujelei annak, hogy a város minden irányban iparkodik hatni a mezőgazdasági élet emelésére.

Még alig néhány éve, e város közvetlen környezete mint bellegelő hasznosított; Thünen piac viszonyainak elmélete sehoh sem volt úgy feje tetejére állítva, mint itt, mert azok a részek, melyek a legbelterjesebb földművelésre valának hivatottak, igazán parlagon heverték. Kevés jószág lézengett rajta, hasznot mit sem adott; ellenben a várostól távolabb eső részekben fejlett a jobb, belterjesebb gazdálkodás. Eme ferde viszony ismét csak a város által lön rendes mederbe terelve, a mennyiben a bellegelő felosztatván, átadatott a belterjesebb használatnak, s ma már halad azon cél felé, hogy itt alakuljanak a legszebb gazdaságok.

Az egyesülési szellem kifejlődött voltát hirdetik: A „gazdasági egyesület”; mely érintvén a napi kérdéseket, javaslatokat ad a közügyek úgy mint a magán gazdaságokra nézve; kiállítások tartása által összehozza a különböző elemeket s gépversenyek rendezésével megismertetvén a jót, azt terjesztetni törekszik; iparkodik meghonosítani a

jobb műveleteket, jó vetőmagot szerez be s oszt szét; közvetítő a miniszterium és gazdaközönség között; — a gazdasági egyesület közel áll azon stadiumhoz, hogy Debreczen érdekén kívül az egész megyét szolgálja, azaz „Debreczen-hajdumegyi gazdasági egyletté“ alakuljon át. Továbbá a „terménycsarnok“, mely a gabnaforgalom hathatós előmozdítója és a kereskedelem élénkítője. — A „kertészegylet“ sok évi fenállása óta terjeszti közel és távol vidéken a nemesebb gyümölcsfajokat, szőlőt s tagjainak külön kedvezményeket ad. — Megindult a mozgalom a közraktárak létesítése tárgyában, helyi érdekű vasut kiépítése iránt; s mind eme vállalatoknál a város mint erkölcsi testület élénk munkálódó tényező, létesítő vagy segélyező.

Egyes polgárok közvetlen példaadással hatnak, terjesztve a hasznost; majd gazdaságaik czélirányos berendezése által, s ilyen mintaképpül szolgálható gazdaságok vannak a Szepesen, az Ebesen, Elepen, Macson, melyek ugy helyes arány, mint egyes ágainak összhangja, s az anyag jelességében mi kívánni valót sem hagynak fen; — majd megint jobb munkálatok, növényhonosítások, gépek terjesztésén fáradoznak. Ujabb időben terjed a lókapával való fogatos sorművelés; mások magnemesítés tekintetéből a kalászosok soros műveletét kezdik kísérlet alá venni. A dohány kiváló figyelem tárgya lett, a szabadban való szárítás mindinkább kiszorul, e helyett dohánypajták emelkednek s fedett helyen kezelik mindvégig az egész terményt.

Ugyanitt fölemlitendő még a gazdasági tanítézet kapcsolatában lévő gépraktárnak a gazdaközönségre nézve azon kedvező iránylata, hogy csak a tudomány és gyakorlat által egyiránt elismert mezőgazdasági gép- és eszközök közvetítését vállalja el a gazda és gyáros között; ezenkívül a gazdasági tanítézet gazdaságában időről-időre kísérleteket tesz s ezek eredményét közli az érdeklődő gazdákkal.

Ez és még több más a gazdasági élet pezsgő tevékenysége. Hogy mindezekre szükség van, az önkényt értetődik, hogy az ár magával ragadja azokat, kikhez az ujtás akár bizalom híján, akár más okoknál fogva nehezen fér.

Mezőgazdasági életünk fény és árnyoldalai ezekben foglalvák, mindenikre van e városnak anyaga elég, de nyugodtan mondhatjuk el, hogy a haladás azon ösvényére lépett, honnét megtalálja a biztos utat a kibontakozásra.

Szücs Mihály.

B) Kertészet.

Debreczen lakosainak legnagyobb része földmivesekből áll, kik minden gondjukat a földmivelésre és baromtenyésztésre fordítják, ennél fogva a kertészkedésre kevés kedvet és érzéket mutatnak. Az iparosok és honorátorok osztálya azonban a kertészetnek némely ágait, kivált a két utolsó évtizedben dicséretesen és szép sikerrel felkarolta. Nagyon kicsiny osztálya az a lakosságnak, mely egyedül a kertészkedésből él.

Hogy Debreczennek kertészeti viszonyait helyesen megösmertethessem, czélszerűnek tartottam a kertészetet több csoportban tárgyalni és ösmertetni.

Konyhakertészet.

Ez Debreczenben külterjedelmében igen csekély, de belterjedelmében annál kiválóbb figyelmet érdemel.

Külterjedelmében azt hiszem méltán neveztem kicsinynek, miután a zöldségtermesztésre használt terület, a Libakert nem tesz többet 30 hóldnál; mert ha van is rá eset, hogy egyik-másik konyhakertész, kiket itt általánosan libakerteseknek neveznek, olyan, a kinek magának nincs a libakertben földje, másutt, talán valamelyik szőlőskertben vagy majorsági földön bérel földet, — ezen bérlés nem szokott sokáig tartani, mert a bérlő csak azt lesi, mikor juthat be a libakertbe; s a ki ott tud földet bérelni, az nem megy máshová. Maguk a polgárok pedig ha tartanak is a háznál egy kiskertet, azt konyhai zöldség termesztésére nem igen szokták használni; mert az itteni olcsó zöldségpiacz mellett az a fáradságot sem fizeti meg, s a természetmenny minősége sem állja ki a versenyt a libakertesek természetmennyével. De meg a tősgyökeres debreczeni polgárnak nincs is egyébkor szüksége a finomabb zöldségekre, mint ünnepélyes ebédek vagy vacsorák alkalmával, mert ilyenkor megadja a módját; de egyébkor, ha még olyan gazdag volna is, ha két-három ezer disznója hizik is egyszerre, megéri ő mindennap a maga elmaradhatatlan apró pecsenyéjével, — a mi nem egyéb mint apróra vagdalt marhahus, zsirban megsütve. Ebből lehet aztán megfejtteni, miként eshetik az meg, hogy a város népességéhez

aránylag csekély terjedelmű libakert terményének is egy része, a torma, vidékre is nagy mennyiségben szállítatik.

Belterjedelemben azért állítom a konyhakertészetet kitünőnek, mert kiesiny helyen több és jobb zöldséget semmiféle kertész sem képes előállítani, mint a debreczeni libakertes, a ki ugyanazon táblaföldjének gyakran négy-öt termését képes venni egy nyáron, természetesen csak a legnagyobb szorgalom és ügyesség mellett.

Mert a libakertesnek a konyhakertészet valóságos mestersége; ebből él ő, s ezzel foglalkozik egész családjával együtt, s mestersége firól fira száll. Egy némelyik, a melyikben vállalkozóbb szellem van, nem elégszik meg a debreczeni olesó piacczal, hanem zöldségeit a közelebb eső városok — N.-Várad és Nyiregyháza — piaczaira is szállítja.

A libakertes egyébiránt sokféle zöldséget nem termeszt; legnagyobb mennyiségben termeli a téli és nyári salátát, nyári és téli kalarábét, olaszkáposztát és tormát, ámbár tormaágyaikat is, miután a torma ára nagyon leszállott, kezdik kiirtani. Itt a tormának sajtáságos mivelésmódja van; ugyanazon tormaágyat 9—10 évig szokták legalább is használni. Termesztenek továbbá hus mellé való zöld hagymát (duggatott mogyoróhagyma), spenótot (spincia oleracea), galambbegyet (vallerianella locusta), czéklát és kerti sóskát (Rumex scutatus), de ezeket csekély mennyiségben. — Nem termesztnek káposztát, mert ezzel a hadháziak, téglásiak és sámsoniak elárasztják a debreczeni piacot; nem kártifolát, mert ez a mi pusztai száraz meleg szeleinket nem állja; nem murkot, petrezselymet, vereshagymát, mert ezt Derecske bőven termeszt és olesón adja; nem zellert, mert ez a monostorpályiak által termesztetik; nem paszulyt, mert szemes paszulyban a nyiriekkel, zöld paszulyban a kispércsiekkel nem versenyezhetnének; nem ugorkát és főzeléktököt, mert ezeket is bőven szállítják a kispércsiek; de főzeléktök gyanánt csak a disznótököt találjuk a debreczeni piacon nagy mennyiségben. Nem termesztnek továbbá semmiféle uri asztalra való finomabb zöldséget, még spárgát és paradicsomalmát sem. Ámbár az is igaz, hogy midőn az időjárás alkalmas, erős meleg időben még az uri asztalokon is többre becsülik a mezei vad spárgát a kertnél, mert amaz ennél sokkal izletesebb és zamatosabb. Fokhagymát a sarkadiak, paprikát a szegediek hoznak eleget, tehát ezeket sem termesztik. — Földi eper terem az erdőn és cserén s

egyházkerület a főiskola mellett az azelőtt használatlanul hevert pap-taván a fűvészkertet, benne üvegházat — hideget és meleget — építettett, s ebbe beállította főkertésznek Vas Pált, ki főiskolánkban a bölcséleti tanfolyam két első évét bevégezvén, tanárainak buzdítására s az egyházkerület pártfogására támaszkodva, felment elébb Pestre, s onnan mint már kitanult kertész kiment külföldre, s magát a kertészetnek minden ágában kiképezte. Ő volt az, a ki a diszkertészet iránti érzéket városunkban felébresztette, s azt nemcsak cserepes virágok eladása, hanem csakhamar berendezett első magkereskedése által is meglepő gyorsasággal élesztette és terjesztette. Majd az „István“ gőzmalom és a „Kertészeti egyesület“, sőt tehetősebb polgárok is állítanak fel üvegházakat, s az ablakkertészet is annyira kifejllett, hogy a jelenleg létező 15 üvegház mellett még Nagy-Váradról is sok cserepes növényt szállítanak piacunkra a Farkas testvérek.

Nagy előszeretettel részesül a rózsák művelés, mint a melyben a szép a hasznossal is párosul. Ösmerek olyan polgárnőket, a kik nemes fajta rózsáikból évenként 40—50 forintot kiárulnak, csupán a virágaikból, vagy egy némelyik a szemző galyakból is. Ezek rendszeren magok szemzik be a piacon vett csipkefákat, melyek a debreczeni nagy kiterjedésű erdőségen annyira elszedettek, hogy a piaci szükséglet fedezésére kénytelenek vagyunk a bagaméri, érmelléki és miskolci erdőségekhez folyamodni. Csak maga a kertészeti egyesület évenként közép számmal 1000 db magas csipkét nemesített eladásra, s ennek legalább két harmadát debreczeniek veszik meg.

Bámulatos az a tapintat, melylyel azon polgárnők, kik a rózsát nemcsak gyönyörűségre, hanem haszonra is tartják, a már most nagyon elszaporodott nemes fajokból ügyesen kitudják választani azokat, a melyek virágaiknak szép fejlődésére, tartósságára s általában nem nagyon kényes természetökre nézve céljaiknak leginkább megfelelnek.

Legtöbbet tett azonban Debreczen kálvinista rideg kinézésének megszüntetésére a park-kertészet megkedvelése, mely szinte a Vas Pál érdeme. Ő alkotta ugyanis a főiskola előtt az „Emlékkertet“, közvetlen mellette a „Csokonai kertet“, majd az indóház mellett a „Népkeretet“, s a gazdasági iskola előtti fenyvest. Az ő tanácsa kikéretett a gőzmalom kert és a nagyerdei park alakításánál is. Ő rendezett be számtalan udvart kertnek. Most már a műveltebb osztály udvarai rendszeren kertekké vannak alakítva.

Ebből természetesen következett az utcák befásítása. A kinek az udvara kert volt, az utcára is, az ablakok alá fákat ültetett, mit a szomszédok is örömmel követtek. De most már a főbb utcákon a városi hatóság vette kezébe az utcák befásítását, melyre leginkább a gömbös koronájú ákászoknak egy faja, a *Robinia Gouduini* használta-tik, miután a mi kánikulai meleg szeleinket — az öbolyt — sem a hárs, sem a vadgesztenye, sem a platán, sem az *Acer* fajok ki nem bírják. Még a városon kívül alakított sугárutaknál is, — például a baromvásárba vezető ut mellett, — ez a faj van alkalmazva.

Szőlő- és gyümölcs-kertészet.

Ez a kettő Debreczenben egymástól elválhatatlan, miután itt szőlőt és gyümölcsfát mindenki rendszeren csak saját élvezetére és gyönyörűségére ültet, s gyümölcsös kertet szőlő nélkül, szőlőkertet gyümölcsös nélkül a debreczeni ember képzelni sem szeret; s jaj annak a szőlőtáblának, a melyben gyümölcsfákat nem lehet tenyészteni. Azonban én mégis csak külön adom elő mind a szőlőtermelést, mind a gyümölcstenyésztés jelen állását.

A szőlőt régidő óta művelik Debreczenben, s a külterjedelem ellen nem igen lehetne kifogást tenni, mert tizenhat szőlőkert övezi körül a várost; de nagy hiba volt az mindig, a mi egyébiránt másutt is rendszeren így szokott lenni, s nálunk kevés kivétellel még most is így van, hogy a szőlőfajok megválasztására nem fordítottak semmi gondot. Ha valakinek nevezetesen hiányzottak tőkéi, a hiányt — ha ez lehető volt — mindég a szomszéd tőkéjéről való homlitással pótolták; vagy ha ezt tenni nem lehetett, tekintet nélkül a fajra, porhajasaikat használták fel, t. i. a megelőző évben tőkék mellé lehuzott s meggyökeresedett termővesszőket. Asztali fajra, piaczi használatra senki sem gondolt; mert a szőlőt csak bornak termesztették, nem sokat gondolva a bor minémiségével, mely akármilyen savanyu volt, mégis rendszeren egy áron kelt az érmelléki borral. Debreczenben sok ember maig is örömebb iszsa ezt a savanyu gyenge kerti vinkót, mint a jó érmelléki bort. Annyi igaz, hogy jól kezelve évekig tartható, és kellemes ital, — csakhogy gyenge; s már két évben nagy mennyiséget szállítottak ki belőle a svájcziaiak számára.

A gyümölcsészetben több ügyesség fejlett ki, mert ezen a téren tisztán debreczeni eredetű gyümölcsfajokat lehet kimutatnunk, melyenek

az alföldi borizü-, Simonffi piros-, búzás- és nyest almák, sőt alkalmasint a párisalma is, mely tökéletesen édes; továbbá a debreczeni kajszin és a pándi meggy. A körték közt egyedül a csigekörtét tartom eredetileg debreczeni fajnak. Ujabb időben elébb a Vas Pál által kezelt főiskolai gyümölcsöskertből, későbbben a kertészeti egyesület kertjéből sok jeles faj szaporodott el városunk határára s a tenyésztési kedvet nagyban mozdítja elő azon körülmény, hogy nálunk kedvező esztendőben a fák sok és izletes gyümölcsöt teremnek s különösen kajszinunk ritkítja párját. Csak az a baj, hogy ez a misivatagi éghajlatunk nagyon szeszélyes és tulságban járó: már junius első- és szeptember utolsó hetében nem vagyunk a dér és fagy ellenbiztosítva; csak négy hónapos nyárra szabad nekünk számitanunk. Kemény szibériai telek és rekkenő hőségű nyarak nem ritkán következnek itt egymásután. Tehát a gyümölestermelés az időjárás sok véletlen szeszélyének van kitéve. A gyümölcsesel való kereskedés csak a helybeli piacra szoritkozik; nagy ritkán szállitanak s akkor sem a helybeli termesztők, hanem vállalkozó zsidók, Budapestre vagy Bécsbe rendszeren csak kajszint és meggyet.

Mezei kertészet.

A mezei kertészet nálunk egyedül csak a dinnyére szoritkozik, még pedig a görög dinnyére, mely mellett csak kedvtelésből szoktak néhány tő sárga dinnyét termesztetni. Azonban a dinnye termesztés módja a parasztnál még mindig nagyon kezdetleges; az imigy-amagy felszántott földbe, mely be sincs boronálva, sarokkal egy kis lyukat nyomnak, néhány szem magot tesznek bele, s lábukkal egy kis földet piszkálnak reá; az egész táblát pedig körülvetik sütőtökkel. Az első vetést április közepén rendszeren megteszik, de május elején ismét bevetik a földet, hogy ha Pongrácz kitalálná is fagyasztani, már akkor kelőben legyen a másik mag. — A fajra, annak finomságára nem sokat ügyelnek, legfeljebb csak azt nézik, hogy nagy legyen a dinnye, melynek magvát veszik.

Vannak azonban az uri rendből okszerűen termelő dinnyészeink már most nagy számmal, kik a város közelében, rendszeren pihent luczernás földeken nagy gondnal termesztenek a sárga dinnyéből több keleti fajt, s ezek közt legátalánosabban az Aknebátot; a görög dinnyéből már kevesebb fajra szoritkoznak s ezek közt is leginkább

szarvát a L. 101. faj, mely speciális debreczeni faj: itt keletkezett s
 mára a hazai faj.

A lényeg természetesen az, hogy a ragya, még
 pedig az úgynevezett törzsa, mely abban áll, hogy a száraz a tónél
 nyálka sőt kárpok, mire a gyökere is minni megfűződik, a leve-
 lők minni bevezetődnek s az egész növény elszárad. És ez a körül-
 mély a lényeg kerakelésnek toppali akadály: mert e miatt szerző-
 kére lényeg s magát bizonyos mennyiségű állomány szállítására kötelezni
 egy természet sem marad. — Hogy felvilágosítsa ezeket a körve vagy
 kárkókat, juttatják a kerakelésre, arra talán még senki sem
 tudná.

Kovács János.

C. Állattenyésztés.

Általános áttekintés.

A mezőgazdák sokat vitatkoztak azon még maig is eldöntetlen
 kérdés felett: valyon a gazda anyagi jóléte emeli-e virágzásra az állat-
 tenyésztést, vagy pedig a virágzó állattenyésztés juttatja-e jólétre a
 gazdát?

E helyütt el kell állanom a kérdés körül forgó s egymásnak ellent
 mondó érvek felsorolásától, de constatálnom kell magát a tény, azt
 ugyanis, hogy a mezőgazda jóléte, vagyonossága az állattenyésztés
 fejlettségi fokában nyer kifejezést, mert nincs reá eset, hogy virágzó
 állattenyésztés mellett a gazda vagyonilag is kedvező helyzetben ne
 volna s viszont tapasztaljuk, hogy az állattenyésztés hanyatlása a
 gazda elszegényedésével karöltve jár.

De nagyon természetesnek is találjuk ezt, ha tekintetbe vesszük,
 hogy a mezőgazdaságnak azon első s legfőbb alapelvét, hogy: ne csak
 fokozzuk, de állandósítsuk is a tiszta jövedelmet, csakis az állattenyésztés
 fejlesztése által juttathatjuk érvényre, mert a föld, mint a szerves
 élet alapja, tökélyt az egyoldalú termelés nemcsak apaszt, de
 teljesen is megsemmisít, ellenben az okszerű kezelés, vagyis a terme-
 lési ágak szaporítása s ezek közül főleg az állattenyésztésnek fölkarol-
 lása fokozatosan növeszt, szaporít.

Előre becsátottam e néhány sort, mert nemcsak az a célom, hogy
 Debreczen város állattenyésztési viszonyait egyszerűen ismertesse,

de czéломul tüzttem, ép ez állattenyésztési viszonyok részletezése által a fentebbiekben foglalt s a közjólét érdekében fájdalom nem általánosan elfogadott elveknek érvényre juttatásához egy meggyőző, az életből merített példával hozzájárulni, feladatomnak tekintem még kimutatni azt is, minő kincsesel bir Debreczen városa állattenyésztésében s mennyire kívánatos, hogy a közügyeinket vezető férfiak ezt tekintetbe véve, a közel jövőben megoldandó néhány helyi s az állattenyésztésre nézve életkérdésnek megoldásánál, ép az állattenyésztés érdekeit vegyék első sorban irányadónak.

Azzal, hogy Debreczent nemcsak mint községet, de polgárainak anyagi helyzetét tekintve is, az ország legvagyonosabb városai egyikének nevezem — sem ujat, sem meglepőt nem mondok, hisz nemcsak az egész ország osztja e véleményt, de meggyőződést szerezhet magának erről bárki is, ha nem restell magának az itteni viszonyokba betekintést szerezni. De talán nem oly általánosan ismert azon tény, miszerint Debreczen mint első sorban mezőgazdasággal foglalkozó város, ez anyagi jólétét nem annyira a hálás talajon üzött magtermelésnek, de lakosai takarékosága mellett, főleg virágzó állattenyésztésének köszönheti.

Ez állításom igazolására álljanak itt a következő statistikai adatok:

Debreczen városnak 16 □ mértföldet meghaladó, vagyis 166 ezer 287 holdnyi területéből 18,697 hold mint rét, 47,281 hold mint legelő, tehát összesen 65,978 hold*), vagyis az egész birtoktest 39.7% mint fűtermő terület, az állattenyésztés által hasznosittatik. De ha számításba vesszük, hogy ezen kívül még a szántóföldnek — bár csak megközelítő biztonsággal sem megállapítható részén mesterséges takarmány növények, luczerna, takarmány tengeri, répa stb. termeltetnek s hogy továbbá a kert s szőlő rovatban foglalt földek egy része szintén mint luczernás használtatik s végül hogy a város birtokának „erdő“ rovatában foglalt területe 28,486 hold legeltetésre, makkoltatásra, s mint kaszáló használtatik: határozottan mondhatjuk, hogy a földterületnek nemcsak a kitüntetett 39.7%, hanem legalább is 50% értékesítettik az állattenyésztés által.

Hogy a gabna termelés s az állattenyésztésnek e szám adatok

*) Ezen kimutatásban Debreczen város külterületi, vagyis más közigazgatási hatóság alatt álló birtokai bevéve nincsenek.

összeírás szerint van ugyanis Debreczennek 51,122 lakosa s így a 38,648 drb számos baromból esik Debreczenben 1000 lakosra 753 drb.

E szám jelentőségét csak akkor látjuk be igazán, ha azt nemesak Magyarországnak, de a mezőgazdaságilag magasabb fokon álló s fejlettebb iparuknál fogva sűrűbb lakossággal bíró országok hasonló adataival egybevetjük.

Esik ugyanis:

	1 □ geogr.	1000		1 □ geogr.	1000
	mértföldre	lakosra		mértföldre	lakosra
	számos állat			számos állat	
A Magyar birod.	1870	704	Brittaniában	2889	535
Ausztriában	1950	526	Hollandiában	3125	510
Würtembergben	3462	688	Franciaországban	1939	506
Poroszországban	2122	549	Helvéciában	—	497
Bajorországban	2348	665	Belgiumban	3028	344
			Debreczenben	2330	753

Ha e kimutatás eredményét, vagyis azon körülményt, hogy a magyar birodalom állatállománya a területhez mérten kisebb, a lakosok számarányához viszonyítva pedig nagyobb, mint a felsorolt többi államoké — összevetjük azon szintén statisztikai ténnyel, hogy a magyar birodalom baromkivitele nagyban s egészben majdnem pozitív: azon tanúságra jutunk, hogy közigazdaságilag kívánatossá válik, miszerint a magyar birodalomban — egészben véve — egyenlő súlyt kell fektetnünk ugy a barmok belértékének, mint állományának növelésére is.

De ha visszatérve felvett tárgyunkhoz, a debreczeni adatokat sorozzuk be a kimutatásba, azon körülmény, hogy a város állatállománya nemesak a lakosok számához viszonyában, de a területhez mérten is meghaladja Ausztria, Porsosz s Franciaország baromállományát — meggyőz arról, hogy itt nálunk nem annyira a szám szaporítására, hanem első sorban a belérték fokozására kell törekednünk.

Ki lévén ily módon jelelve a cselekvési tér, ugy az ügynek nagy hordereje, mint a kitűzött cél elérését akadályozó számos nehézségek kívánatossá teszik, hogy ne csak a tenyésztő fordítsa erre erejének javát, hanem hogy az e törekvésében, ugy a hatóság mint a hivatott szaktestületek által is buzdítatva elősegíttessék.

Le tértünk át az elmondottak után Debreczen város egyes állat-
gazdálkodási ágaiak részletes ismertetésére, hogy lássuk, minő eredmé-
nyeket képes felmutatni az egyének tesztetek öntudatos közreműködése.

Lótenyésztés.

Az idegen figyelmét legyen az gazda vagy nem, ha városunkba
meglátogatunk két specialitása ragadja meg leginkább. E különleges-
ségeket a nyolczas s a pályás hármas fogata. Ezeken az idegen-
nek nemcsak szeme akad meg, de maga is fenakad azokon. Nyolcz ló
egy székfőre négyesével egymás elő fogva s még hozzá nyeregből
kinyúló két egy kis méter hármas, lehet-e annál visszásabbat még-
csak gondolni is? Nem volna-e ezészerűbb a sok apró zömök ló
helyett két vagy akár három jól megtermett igaz lovat használni?
Ezzel ennek nemcsak tartása kerülne kevesebbe, de kevesebb volna
vél a fáradtság is, s még hozzá, jobban kihasználható volna a ló
munkaképje is. Legelőbb így gondolja azt az idegen főleg akkor, ha
nyár kezdek jár nálunk, vagy ha itt léte alatt a város falain túl nem
lép. De télen csak ősszel vagy tavasszal a hetes esőktől felázott,
agyig kényes utakat s ismerkednek meg azzal a félig városi, félig
tanyai gazdálkodással, mely felette sok fuvarozást tesz szükségessé,
nagyon sokat engedelme elfogult itéletéből s belátja, hogy e sok ló a
fogatokban nem a neveltséggel határos pazarlás s nem az elmúlt idők
megszokástól fenmaradt emléke, hanem a helyi gazdálkodási viszonyok
egyenes kifolyása, s mint ilyen kevés módosulással fen fogja
magát tartani mindaddig, míg utaink készítésénél más anyag hiányá-
ban sár, lánynak sárja, míg a gazda a városban s nem a tanyán
lakva vezeti gazdaságát, s míg a munkás kéz olyan kapós lesz, mint
a minő jelenleg.

Nem akarom ezzel azt mondani, hogy csakis a nyolczas fogat
felel meg a helyi gazdasági viszonyoknak, nem azt, hogy egy jó ötös
fogattal ugyanazt a munkát teljesíteni ne lehetne, hanem csakis azon
meggyőződésemet fejezem ki, hogy az itteni viszonyok közt, a jelen-
legi gazdálkodási rendszer mellett, két vagy akár három nagy s erős
lóból álló igaz fogat, a bár nagyobb számú, de könnyebb, fűrgébb,
tehát a sikos, kátyus utakon használhatóbb lovakból álló fogatokat
pótolni nem képes, mert bár tagadhatlan erőműtani igazság, hogy az
egyes állatok munkaképességét annál kevésbé lehet kihasználni, men-

től több állatot fogunk össze, de másrészt — s jelen esetben ez a mérvadó — az erő megtakarítás nem mindig gazdaságos is. Így p. o. 7—8 ló után olyan távolságra, hogy napjában csak egyszer fordulhat, felrak a debreczeni ember, még a téli rosz utakban is 1 öl fát, vagy 12—16 m. mázsa szénát, melyet, tekintve az ut minőségét, 3 nagy erős lóval a legjobb esetben is csak két fordulóra, tehát csak két nap alatt lehetne elszállítani. A sok lóval járó erővesztéséget tehát ez esetben tetemesen meghaladja az időnyereség s a férfi-napszám megtakarítása.

A szerszámba járó ménes tehát — mint ezt majd tréfásan, majd gunyosan emlegetik — nemcsak hogy nem nevetséges, hanem egy adat az életben tett azon tapasztalatokhoz, hogy egyes országoknak vagy vidékeknek is szokatlan s ennél fogva feltűnő, sőt visszásnak tetsző intézményei, ha azok nem a jobb ismeretlenségének vagy a szükség kényszerének kifolyásai, rendesen nagyon helyes érzékről tanuskodnak.

Ilyen helyes érzék nyilatkozik a debreczeni polgárságnál lova tenyésztésanyagának megválasztásában is. Mert noha be kell ismernünk, hogy a lótenyésztés városunkban távolról sem áll azon a fokon, melyen a viszonyok kedvezősége mellett állnia kellene, mégis tagadhatlan, hogy a tenyésztők nagy többségénél hagyományosnak mondható előszeretettel uralkodik azon lovak iránt, melyek jellegöknél fogva e városnak nemcsak önálló, de a helyi viszonyoknak is leginkább megfelelő fajtáját alkotják, s így noha mint a példabeszéd szerinti sok szónak, a debreczeni polgárok birtokában levő sok lónak is sok az alja, reményleni lehet, hogy néhány évtized múlva Debreczen nemcsak lovainak számát, hanem jószágát illetőleg is méltó hirnévre jut.

Az 1880. évi hatósági összeírás szerint ló találtatott Debreczenben: 181 mén, 2674 kancza, 3919 herélt; összesen 6774.

Átlag esik 1 □ kilométerre 7.0 — 1000 lakosra 131 darab.

Ez állományból 6610 darab a polgárok birtokában van, de csakis 50 % jár a fogatokba, mert az 1880. évi kimutatás szerint 3311 drb a Hortobágyon legel, őszszel pedig, midőn a ménesek szétoszlanak, minden gazda tanyáján teleli lovait.

A polgárokétől teljesen eltekintve van még a városnak is egy országosan ismert s igen jó hirben álló ménese, mely több kiállításon, így a bécsi világkiállításon is első rendű kitüntetéset nyert.

A város ménésében van jelenleg: 40 hágó mén, 56 anyakancza, 33 kancza csikó, 23 mén csikó; összesen 182 darab.

Legnagyobb fontosságot kölcsönöz azonban e ménesnek azon körülmény, hogy nem gazdálkodási, nem nyereszkesési szempontból tartatik fen, hanem oly hatósági intézmény, melylyel az egész város lótenyésztésének emelése czéloztatik. Ez magyarázza meg azon feltűnő aránytalanságot, mely az anyakanczák s hágó mének számát illetőleg fenforog. A 40 drb. ménből ugyanis, minthogy az államtól is bérel méneket, a város csak 1—2 darabot használ saját ménésébe, a többit pedig díjtalan használatra a polgárok lovai által alkotott czifra ménesekbe adja ki.

A város ménéinek az egyes ménesekbe való kiosztásán alapszik a „czifra“ s a „renyhe“ névvel jelelt ménesek közti különbség. Czifrának ugyanis azon ménesek neveztetnek, melyekbe csakis azon kanczák vétetnek fel, melyeket a gazdák által választott bizottság alkalmasoknak talál. Mént a város csak ilyen ménesekbe ad. E ménesek még azon azon előnybe is részesülnek, hogy a lovak számához aránylag nagyobb s jobb legelő területeket kapnak. A renyhe ménesekbe a gazdák saját ménjeiket tartják s így ezek nagy többsége sok kivánni valót hagy.

A város ménésének tehát főczélja, hogy a czifra ménesek számára szükséges méneket nevelje. Ebből fedeztetik továbbá még a város hivatalos ügyeinek elintézésére szükséges 1 ötös, 3 négyes s 2 kettős fogatának ló szükséglete is. Vásáron csak kisorsolt s tenyésztésre nem alkalmas állatok adatnak el.

A város ménését levéltári kutatásaim szerint 1828-ban alapították, volt ugyan a városnak már előzőleg is saját ménese, de az 1823. évi ápril 8-án tartott tanácsülés jegyzőkönyve szerint a kezelésénél elkövetett hibák s visszaélések miatt annyira elkorcsosodott, hogy a tanács elrendelte — a mi ugyanazon év június havában meg is történt — az egész ménes eladását. Eladatott pedig a 100 drbra terjedő állomány 5000 frtért.

Hogy a város ménését teljesen eladta, kitűnik a m. kir. udvari kamarának 1824. évi szeptember hóban keltezett azon leiratából is melyben a várost egy új ménes felállítására szólítja fel. De bármennyire törekedett is ezen a tanács, a tanácsülési jegyzőkönyvek bizonyossága szerint e szándékát csak 1828. év augusztus havában volt képes foganatosítani, a mikor is a Sas-on birtokos grf. Berényi kiasszonynak,

hagyatékát képező ménesből, az egyik osztályos atyafinak Kossa Istvánnak jutott 7 drb. fedezett pej kanczát, 3 drb. negyedfü és 3 drb. harmadfü kanczacsikót; 1 drb. negyedfü, 2 drb. harmadfü, 1 drb. harmadfü szürke mént és 1 drb. szopós méncsikót; összesen 18 darab „szép fáju“ s „felette drága méntől származott“ spanyol eredetű lovakat 1125 frtért megvette.

Kiegészítettett ez állomány a még ugyanazon évben gr. Gyulay Alberttől 1060 frtért vett 32 drb. „erdélyi fajta“ s Tanikovics Mihály lókereskedőtől vett 4 drb. bessarábiai kanczával, s az 1843-ik évben Mezöhegyesen vett 6 drb. (valószínűleg nonius) kanczával. Mének vétettek 1828-ban Rickl József, gr. Csáky, gr. Gyulay Alberttől, később pedig vásároltattak mének Pécsy Ferencz, Beck Pál, Lónyai József, Pap Lajos, Lipcsey Imre s br. Perrertől. E mének eredete, fajtája ki nem deríthető. 1859-től fogva saját nevelésű ménjein kívül, mint apa állatokat állami méneket is alkalmazott a város, még pedig a n.-kőrösi állomásról egy spanyol mént (?), a lipiczai favori Mansinát, Konversanot, Furiosot, Bolerót s Manat Arms.

A ménes származása tehát, fajta tekintetében elég homályos, de ez ma már meglehetősen közömbös is, mert a tenyésztésanyag jelenleg, bár kiegyenlítettége kívánni valót hagy, nagy vérszilárdsággal bir, a tulajdonságok nagy biztonsággal örökítettnek át.

Nem mondom, hogy e ménesben nincs javítani való, de egész határozottsággal állithatom, hogy a ma még uralkodó s a polgárságnál is nagy előszeretettel részesülő jellegnek föntartása s az egész ménesben való érvényre juttatása képezi az okszerű tenyésztés első s legfőbb feladatát. Ezen a belé kevert spanyol vért szembeszökőleg kitüntető jelleg a markirozott, de a mellett arányos félkos-fej, mely a kissé széles vastag, de jól illesztett nyakon, magasan hordatva, az egész állatnak igen tekintélyes külsőt kölcsönöz, a mi még inkább előmozdittatik a széles izmos szügy, a lágyékban kissé hosszú, de izmos dongás törzs s a különösen erőteljes far s konczok által. A végtagok jó állásuak s arányban a széles törzszsel erőteljesek, a paták kissé nagyok, hiányosak, a száruk a spanyol jellegnek megfelelően hosszúak, s így a ló magas, mutatós járásu, mit az élénk vérmérsék még inkább szembeötlővé tesz. A nagyság 158 – 170 centm. közt változik. Tulnyomó a pej szín, a kevert színek s a szürkék teljesen hiányzanak. Egészben véve tehát Debreczen város lovait, főleg a nagyobb állatokat a nehe-

zebb hintós lovakhoz lehet sorozni, s ha kiváló gondnal választatnak meg, s a város ötös fogatának mintájára állittatnak össze, valóban impozáns látványt nyújtanak. E mellett még nagyon használhatók is, mert e lovak rendkívül edzettek és kitartók.

E törzsménes gyakorlati értéke félreismerhetlen, mert az a reá fordított költséget közvetve, a polgárság tenyész anyagának javítása, tehát munkaképességének emelése által, dusan kárpótolja. A ménes jellege már a polgárság lovainak nagy többségénél félreismerhetlen, azon körülmény pedig, hogy ezeknél a magasság a 158 centiméter ritkán haladja túl, tekintettel a már említett rossz utakra, inkább előnynek mint hátránynak mondható, mert ha csökkent is a magasság, megmaradtak az arányok s ezzel a nagy vonó erő, a közepes gyorsaság, melyek az edzettség s élénk vérmérsékekkel együtt véve, e lovat a vidéknek legmegfelelőbb igáslovává teszik.

Debreczen város polgárainak lótenyésztése tehát akkor halad helyes irányban, ha a város ménesének az ötös fogatba használtatni szokott lovakon kifejezést nyerő jellege juthat általános érvényre, elértik pedig ez, ha a czifra ménes szervezésével kezdeményezett rendszer erélylyel s következetes kitartással keresztülvitetik.

Szarvasmarha-tenyésztés.

Ha Debreczen állattenyésztésének különböző ágait egymáshoz viszonyítva, fontosságukat illetőleg osztályozni lehet: akkor nemcsak az állatok számát s a bennök fekvő értéket tekintve, de gazdasági szempontból is kétségkívül a szarvasmarhatenyésztés foglalná el az első helyet.

Van ugyanis :

Debreczenben: Magyar fajta bika 302, tehén 5110, növendékmarha 10,628, jármos ökör 1860; színes fajta bika 9, tehén 275, növendékmarha 161, jármos ökör 10, hizó marha 304, bivaly 64; összesen 18,723.

Magyarországon: Magyar fajta bika 204,701, tehén 1.244,125, növendék marha 1.235,303, jármos ökör 858,668; színes fajta bika 14,452, tehén 496,274, növendék marha 401,009, jármos ökör 118,212, hizó marha 111,261, bivaly 93,558; összesen 4.597,543.

Esik átlag 1 □ Kilom. Debreczenben 18.16, Magyarországon 16;
1000 lakosra " 362 " 335.

A mint e kimutatásból kitűnik Debreczen határában — de környékén is — a magyar válfaj marha tenyésztetik, hisz azon 455 drb. idegen fajta állat, melyet az összeírás kitüntet, s melynek egy negyede a gazdasági intézet tulajdonát képezi, számba alig jöhet. Mi természetesebb tehát, hogy a város nagy legelő területei mellett a tenyésztés a gulyáztatásra van alapítva.

Legelt pedig a Hortobágyon — még pedig ez más évekhez mérten nem a legnagyobb szám — 1880. évben: 9172 drb tenyészállat, 1486 drb. ökör, 3797 drb. tavalyi marha s így összesen 14,132 darab szarvasmarha.

Minőségét tekintve, a szarvasmarha állomány egészben véve közepesnek mondható, mert megvan ugyan a válfaj egész tisztaságában, de az állatok nagyobb része nem oly fejlődött, nem oly hibátlan, mint a minőnek lennie kellene. Oka ennek részben az erdői legeltetésre, a csekély értékű szénára, szalmára, törekre s tengeriszárra szorító rosz teletetés, s az épületek hiányából származó csekély gondozás, de oka másrészt még a számra s minőségre egyaránt kifogásolható bikákban is rejlik. Meglátszik ez vásárainkon is, mert a régebben oly hírneves első rendű ökrök mindinkább fogynak, de az egyes gazdák jármos állatai is, melyekre nagy büszkeséggel tekintettek, szintén hanyatlottak.

Segítendő e bajon, a gazdasági egyesület ajánlatára a város 1880-ban egy törzsgulyát állított fel, mely a törzsménes mintájára szerveztetett, célja tehát e törzsgulyának bikákat nevelni, hogy azok díjtalan használat mellett, az egyes gazdák állataiból álló gulyákba osztassanak be, s hogy ily módon eleje vétessék azon visszasságnak, hogy a legjobb bika is tulajdonosa által, a közösség kárára eladathassék.

E törzsgulya összeállításánál — a minthogy célját tekintve más-ként nem is lehet — fősúly lett fektetve a magyar válfaj tisztaságára, s ez okból — noha ez a költségeket tetemesen fokozta — a tenyészállatok tulnyomó része a legjobb hirben álló gulyákból lett beszerezve, még pedig vétetett:

Mezőhegyesen Csáky s Almási-féle 1 bika, 4 tehén 876 frt 27 krért.

Gr. Almásy Kálmántól (Sarkad) 1 bika, 9 tehén, 1 bika és 1 üszőborju 1428 frtért.

Szunyogh Alberttől (Esztár) 15 tehén, 3 bikaborju 3080 forintért.

Előbbi gulyából, de Irinyi Mihálytól 1 tehén 85 frtért.

Gr. Schönborn E. (Munkács) 1 bika, 8 teh., 12 két éves üsző 2048 frt.

Zöld Jánostól (Debreczen) 2 tehén és két bika borju 260 frtért.

Bagosi Józseftől „ 1 bika, 75 frtért.

Jámbor Ferencztől „ 1 tehén 2 két éves üsző 500 frtért.

Magyar Gábortól „ 4 tehén 800 frtért.

Ifj. Jámbor Ferencztől (Debreczen) 1 bika borjut.

Tehát a gulya 67 drb. állattal 9227 frt 27 kr. költséggel alapítottatott.

Kétségtelen, hogy e gulya rég érzett hiányt fog pótolni s bizton remélhető, hogy a szakszerű kezelés mellett szarvasmarha tenyésztésünk hanyatlásának egyik fő okán, a jó tenyészbikák hiányán ez által segítve lesz. Már a másik okon a hiányos tápláláson s gondozáson csak a jó példa s az idő vannak hivatva segíteni, de reméljük is, hogy a kedvező anyagi helyzetben levő gazdák mihamarább azon meggyőződésre jutnak, hogy az istállóba fektetett pénz s a takarmányra fordított költség nem elveszett, hanem magas kamatot hozó tőke, s hogy gazdaságilag sokkal előnyösebb — ha már másként nem lehet — inkább kevesebb állatot jól mint nagyobb számot rosszul tartani s gondozni.

Juhtenyésztés.

Nagy része azon gazdáknak, kik az állattenyésztést a mezőgazdaság nem nélkülözhetlen kellékének, hanem „szükséges rosznak“ tartják, ez állításuk igazolásánál a juhászatra szoktak leginkább hivatkozni, mert szerintök e tenyésztési ágnak csak azon közvetett haszna van, hogy a szükséges trágyát állítja elő.

E téves vélemény megczáfolására alig lehetne meggyőzőbb példát említeni Debreczen juhászatánál, mert itt a gazdasági viszonyok kiterjedtsége mellett a trágyatermelés nagyon mellékes s a folytonos legeltetés miatt számba is alig vehető haszna a juhászatnak. S így már maga azon körülmény, hogy mégis tenyésztenek juhokat, igazolja hogy annak a trágyán kívül más hasznának is kell lennie. Azt pedig, hogy e haszon nem valami csekélység, kitünteti a juhok nagy létszáma, de még inkább azon körülmény, hogy a juhokat oly legelőkön tartják, melyeken még a szarvasmarha is megélne.

Debreczennek két válfaj juha van: a raczka vagy mint itt nevezik a magyar juh s a birka. A birkás gazda juhot, a juhos gazda birkát nem tart. — A magyar juhok száma a régibb időkhöz mérten tetemesen apadt, a birka ellenben annyira szaporodott, miszerint

nem valószínűtlen azon feltevés, hogy ezek a juhokat teljesen ki fogják szorítani.

Találtatott az 1880. évi összeírás alkalmával Debreczen határában			
Magyar juh Debreczenben	4055,	Magyarországon	— —
Birka	"	58,311,	" 9.252,123
Tehát összeg Debreczenben		62,366,	Magyarországon 9.252,123
			1870. 1880-ban
Esik átlag	{ 1 □ kilométerre	65.3	— 33.0
		1214,	1053, 674

Kitűnik tehát ebből, hogy Debreczennek lakosai számához mért juh-állománya meghaladja még az 1870. összeírásnál nyert országos jutalékot is, a miből következik, hogy az ország juh-állományának megdöbbentő hanyatlásában városunk nem osztakozik.

A magyar juhok haszonvétele a bárány, a tej s a gyapju; a birkánál pedig a gyapjun kívül nagy súlyt fektetnek még a hizlalásra, különösen az ürök hizlalására is.

A magyar juh báránya finomabb, izletesebb hús s prémekre alkalmas gyapjas bőre miatt jóval keresettebb a birka báránynál s ennél jobban is fizettetik.*) Ez okból a tenyésztők nagy része csakis a juh-állományának fentartására szükséges bárányokat neveli fel, az anyákat pedig a bárányok eladása után rendszeresen fejti. A fejő juhászok egy része az 5—7 hóig tartó fejési idő alatt a város közvetlen közelébe bérel legelőt s állítja fel a szokásos vesszőből készült fejkarámokat, a másik rész pedig a Hortobágyon fejti juhait. A fejős anya juhok száma 4000 körül ingadozik, de e számban befoglaltatnak azon anyák is, melyek bárányaikat felnevelve, csak az elválasztás után, tehát rövidebb ideig 2—3 hóig fejtetnek. Egy darab juh az egész fejési idő alatt 40—45 liter tejet ad, s így egész éven át Debreczenben 160—180,000 liter tej nyeretik. A város körül legeltető juhászok által fejt tej egy része a tehén tejénél jóval magasabb áron a piacon adatván el, mint tej használtatik fel, a többi pedig, ugyszintén a Hortobágyon nyert tej egész mennyisége gomolya előállítására fordittatik. A gomolyát igen kezdetleges módon készítik, miért is annak értéke aránylag csekély. A gomolya készítésénél nyert zsendicze szintén piaczi cikk, s igen jó keresletnek örvend. A sajtkészítés felkarolása

*) Fizetnek egy 4 hetes bárány husáért 2 frt 50 krt, bőréért szintén 2 frt.

által, főleg ha az szakértelemmel, s szövetkezetiileg állíttatnék elő, a magyar juh jövedelmezőség tekintetében képes volna a versenyt a birkával kiállani.

A birkák hasonlóan a juhokhoz nyáron át a Hortobágyon, télen pedig az erdei kaszálókban tartatnak. Ennek megfelelőleg tehát a birkák edzettek, nagy, erős testalkatúak, s tömeges, de durva gyapjut termelnek. A nyirási súly darabonként 1—1 1/2 kilogramm, a gyapju ára 80—100 frt közt váltakozik 56 kilogrammonként. Vannak, bár apadó számban két nyiretű birkák is.

A tenyésztésen kívül a birkás gazdák nagy része még birka-kereskedésével is foglalkozik. Különösen nagymérvű az ürühizlalás, mely a szakértelmes kezelés mellett jó hirnévnek örvend s megfelelően jövedelmező is.

A birkatenyésztő s birkatartó gazdák számszerint 69-en szabályokkal bíró, tehát rendezett s dícséretes tevékenységet kifejtő társaságot — szövetkezetet — alakítanak, mely a közelmúltban is tetemes befektetéssel czélszerű usztatót s nagy nyiró-pajtát állított fel, de folyó ügyeinek vezetésében is életrevalóságának adja tanujelét.

A birkákat a tej kellő értékesítésének hiányában csak igen csekély számban fejik, de jelenleg folynak az előmunkálatok egy nagyobb szabásu sajt szövetkezet létrehozásában, melytől annál inkább lehet hasznot reményleni, mert a birkák nagy erőteljes testalkata mellett a sajtkészítésből származó jövedelem a fejés folytán némileg csökkenő gyapju kárt jóval meg fogja haladni.

Sertéstenyésztés.

Ugy a tenyésztői szakértelmet, mint a tenyészanyagot tekintve is, a sertéstenyésztés Debreczenben nemcsak a többi tenyészágat haladja felül, hanem az más vidékekhez mérten is tekintélyes állást foglal el, mi főleg azon körülménynek tulajdonítható, hogy itt a nagymérvű tenyésztésen kívül kiterjedt s a tenyésztést jóval meghaladó hizlalás is folytattatik. Nagy befolyással van pedig e körülmény a tenyésztésre, mert a tenyésztő a legszorosabb összekötetésben állva a hizlalóval, nemcsak saját tenyészanyagát ítélheti meg a hizlalás eredményéből, de a hizlalók által a távol vidékekről is összevásárolt sertéseket látva, megismeri a jelesebb fajtákat, s megszerzi ez uton azon ítélő képességet, melylyel az állatok küleme után, azok hasznavehetőségét megbi-

rálni képes. Annak okát pedig, hogy a sertéstenyésztés a többi tenyésztéságaknál szakértelmesebben üzetik, nézetem szerint a sertés gyors fejlődésében kell keresnünk, mert ebből kifolyólag nemcsak a gazda befektetései térülnek meg hamarább, de a fejlettségi idő rövideje mellett szembeszökővé válik, hogy a születéstől fogva jól kell táplálni az állatokat, ha azoktól hasznot akarunk nyerni. Debreczenben ép az a feltűnő, hogy ez elvet a sertéstenyésztésben még a legszegényebb gazda is követi, a többi tenyésztéságaknál pedig elejti azt még a vagyonos polgár is, pedig a mi áll a sertésre, az áll a lóra, a szarvasmarhára stb. is.

Debreczen sertésállományát határozott s teljesen megbízható számokkal kitüntetni nem lehet, nem pedig, mert a sertések összeírása az utolsó országos számlálás alkalmával mellőztetett. A város számvevőségének kimutatása pedig csak a Hortobágyon legeltetett állatokra vonatkozik, tehát ebben sem a tanyákon, sem a hizlalókban levők be nem foglaltattak.

Alábbi adatok tehát minthogy nem a rendszeres összeírás eredményei, hanem a számvevőségi adatokon kívül a helyi viszonyokat ismerő gazdák s hizlalók bemondása után állítottak össze, teljes megbízhatóságra igényt nem tarthatnak. Megvan azonban az az előnyük, hogy, kerülni óhajtván a túlzásból eredő önámítást, a létszámot inkább kisebbre mint nagyobbra tettem. A mennyiben számításon kívül hagytam nemcsak a kisbirtokosoknak helyi fogyasztásra tenyésztett s hizlalt állatait, hanem még a kicsinyben hizlalók kezében levő állatokat is. Pedig ez is tekintélyes számot tesz ki, mert alig van ház Debreczenben, melyben hizlalással ne foglalkoznának.

Sertés volt az 1880-ik évben:

a Hortobágyon 9610 (városi számvevőség adata), a hizlalókban 45,000 (hizlaló társulat adatai); együttesen 54,610.

Esik átlag 1□ kilométerre 74.7, 1000 lakosra 1064.

A sertések kivétel nélkül a mangalicza válfajhoz tartoznak s mint már említettem, a különböző fajták állatai átlagosan, ugy tenyészteti, mint haszonvételi tulajdonságaikat tekintve, a helyi viszonyoknak annyira megfelelők, hogy ezekkel a versenyt az eddig ismert fajták egyike sem állja ki. A szőke s a fekete fajták — a mi a színt illeti — egyaránt becsültek, de a fecskék, tarkák vagy veres szőrű sertések vásárainkon kevésre becsültetnek.

A tenyésztők hizlalással üzletszerűleg nem foglalkoznak, hanem sertéseiket 1—1 1/2 éves korukban a hizlalóknak eladják. A kik is azokat fejlesztés vagy feljavítás céljából, még ha makk nem termett is, őszi és télen át erdői legelőre hajtják s a szükséghez mérten tengerit étetve fejlesztik s javítják.

Az üzletszerű hizlalás a város körül elhelyezett hizlalókban történik. E hizlalók deszka kerítéssel körülvett 4—8 holdnyi térségek, melyeken a hizlaló cselédségének lakásán — s néha egy góréon kívül — egy északról fedett deszka félszer, egy kut s fürdő pocsolya van. A hizlaló talaja kivétel nélkül homokos s a sertések abban kedvükre turkálhatnak. A turást akadályozó gyűrűket csak a házak udvarán hizó sertések orrába szokták tenni. Az udvarokbani hizlalás szabályozva van, a mennyiben 12 darabnál többet egyszerre az udvarban tartani nem szabad. Hizlaláshoz kivétel nélkül tengerit használnak, még pedig igen kezdetleges s egyuttal pazarló módon, kezdetben csövesen hánycsák a sertések elé, később morzsolt tengerit szórnak eléjük vagy a vályukba. A tengerinek főzés vagy darálás általi gazdaságosabb előkészítése egyáltalán nincs szokásban. A hizlalás 20—22 hétig tart, megszokik egy sertés átlag 8 hectoliter tengerit, 150 kiló sulyra hizik meg.

A vagyonosabb hizlalók Kőbányán is hizlalnak, még pedig ugysovány mint itthon húsrá felhizlalt állatokat is. A hizlalók nagy pénz-befektetéssel vezetik üzletüket s nem ritkaság, hogy egynek-egynek 1000 darab sertése is van egyszerre hizóban, s meghizlal egy éven át 3 csapat sertést is. A hizlalók tulnyomó része nagy vagyonnal rendelkezik.

A hortobágyi legelő-gazdaság szervezete.

Mint a „régijó idők“ egy töredékes emléke, mint egy költői kép úgy tűnik elénk végtelennek látszó, égbolt határolta rónájával a Hortobágy. Mennyi rémes mese, mennyi téves vélemény fűződik e névhez, hányan vannak, kik a Bakonyt szegénylegény, a Hortobágyot lovas betyár nélkül képzelni sem tudják. Hát még a viszonyainkkal ismeretlen vagy épen roszakaratulag tájékoztatott idegen, ez már nemesak a duhajkodó betyárok tanyájának, hanem sivár Szaharához hasonló sivatagnak tartja azt. De van is aztán méltó csudálkozás azon kevesek részéről, kik saját szemeikkel azon meggyőződésre jutnak, hogy ezen a délifábos rónán, akár az Isten szabad ege alatt is nyu-

godtabban hajthatják álomra fejöket, mint a culturát terjesztő nagy állam fővárosában, s meggyőződhetnek, hogy e kietlennék vélt sivatag a barmok ezreit táplálva, egy tekintélyes város anyagi jólétének kutforrását képezi. Mert tagadhatlan, hogy Debreczen állattenyésztésének sulypontját a Hortobágyon kell keresnünk, minthogy külterjes gazdasági viszonyaink mellett a tenyésztés összes ágai főleg a legeltetésre vannak alapítva, az erdői legelők pedig, bár nélkülözhetlen, de csak kiegészítő részei a hortobágyi legelőnek, minthogy ezek csak a beszorulás után s csak azon aszályos években vétetnek igénybe, mikor a Hortobágyon elsül a mező, a mi ugyan, mióta a Tisza árja a Hortobágyot nem járja, gyakrabban megtörténik. A régi jó idők emlékének azért nevezem a Hortobágyot, mert talán itt tartotta fen magát egyedül őseredeti valóságában s nagyszerűségében, összes előnyei, de hátrányaival együtt is a ménés s gulyagazdálkodás. Valóban nem mindennapi látvány, ha csak elgondoljuk is, hogy egy darab földön 3321 darab ló, 13,855 darab szarvasmarha, 27,971 darab juh s birka, 9610 darab sertés; s így összesen 55,392 darab állat legel.

A barmoknak a Hortobágyra való kihajtása már kora tavasszal, gyakran nagyon is korán történik, mert hirtelen rosra forduló esős, havas, szeles időjárás nagyon meggyengíti az amugy is gazdálkodva teleltetett állatokat. De gyakran megesett már az is, hogy a tartós ros időszak a kellő épületek hiánya mellett igen sok felnőtt, de még több növendék állat esett áldozatul.

Tart pedig a legeltetés a beszorulásig, vagyis addig, mig a hideg esős időjárás a legelőn való tartózkodást tűrhétlenné nem teszi. A legeltetési időtartam tehát legalább is 7 óra, de 8 hónapra is terjed.

A legeltetési rendszabályok szerint a Hortobágyon legeltetési joggal birnak a város állandóan itt lakó ház, tanyaföld vagy kaszáló tulajdonosai s eselédeken kívül a házzal nem biró rendes adófizető lakók. Tarthat pedig az ingatlan vagyonnal nem biró lakos 5 drb számos állatot, vagy ennek megfelelőleg 25 drb sertést vagy juhot. Az egy nyilasnál (9000 □ öl) kisebb házutáni földdel biró háztulajdonos tarthat 8 darab számos jószágot vagy 40 darab juhot vagy sertést. Ugyanennyit tarthat a nagyobb birtokos minden egy nyilas földje után. Bár mennyi legyen azonban valakinek birtoka, 184 drb számos állat, vagy ennek megfelelően 920 darab juh vagy sertésnél többet a Hortobágyon nem legeltethet.

Igénybe vétetett a legeltetési jog az 1880. évben 947 tulajdonos által, még pedig ezek közül	1—20 terjedő számos marhája volt	688
21—50	" " " "	161
51—100	" " " "	46
101—150	" " " "	29
151—184	" " " "	28

tulajdonosnak; van ezenkívül még legeltetési joguk a számadó pásztorok s bojtárjaiknak is. Előbbiek 8, utóbbiak 4 számos állatot tarthatnak. A legeltetési jog sem át nem ruházható, sem el nem adható.

A legelő bér csak annyi fiztetetik, mint a mennyi a legelő terület adójának s a Tisza-szabályozás költségeinek törlesztésére szükséges, úgy hogy ez egy számos állat után legfeljebb 3—4 frt közt ingadozik, s így ha ehhez még a pásztorbért s pedig az ökrökért 1 frt, más számos jószágért 70—80 krt hozzá számítjuk is, a nyári tartás rendkívül kevésbe kerül s ez az állattenyésztést nagy mértékben fokozza.

Az okszerű állattenyésztés előmozdításának s a rend fentartásának irányadó közege a város gazdasági tanácsnokának elnöklete alatt működő 24 tagból álló intéző bizottság. Tagjai városi képviselők, kik a bizottságba beválasztatnak s a város két külső állatorvosa, de tanácskozássra eshetőleg szakértők is hívathatnak meg. Ezen intéző bizottság dolgozza ki évről-évre a legeltetési rendszabályokat, melyek a földművelési ipar és kereskedelmi miniszterium jóváhagyása elé terjesztetnek.

A rendszabályok fogantatását a 20 tagból álló intéző bizottság eszközli. Elnöke ennek is a város gazdasági tanácsnoka, tagjai a jószág-tulajdonosok által választott ugynevezett gulyagazdák, kik az egyes nyájak fölött közvetlen felügyeletet gyakorolnak, továbbá a két külső állatorvos, a mezei rendőrség főnöke s a mátai (Hortobágyon lakó) biztos, ki a rend fentartásán kívül még a személy s vagyon biztonság fölött is őrködik s e végből 2 pandur s 4 csőszszel rendelkezik.

A Hortobágyon legeltető állat tulajdonosok tetszésük szerint társulnak, s így a gulyákban s ménesekben, juh s sertés nyájokban — bár a nyájszám meg van határozva — az állatlétszám nemesak évről-évre változik, hanem egymáshoz viszonyítva is nagyon eltérő. Az egymással társult gazdák közmegállapodással választják a számadó gulyást, ki egyuttal ugyanazon gazdák lovairól is számol, mely okból minden gulyához egy-egy ménes tartozik.

Van jelenleg : 7 borju, 3 tinó, 7 tehén, 2 bika és 2 ökör-gulya, összesen 21 gulya; 1 városi, 4 czifra, 5 renyhe, 1 csődör és 1 szüzménes, összesen 12 ménes; 5 tenyész, 1 kan, 5 kupecz sertésnyáj, összesen 11 sertésnyáj; 2 kos és 69 juh s birkanyáj, összesen 71 juh s birkanyáj.

Számadó gulyás van jelenleg 12, ezek mindegyike tart 4—4 bojtárt. A számadó gulyások az őrizetükre bizott állatokért szavatosságot vállalnak, miért rendszeren csak vagyonnal bíró egyének nyerhetnek el ily állomást.

A legelőterületek, kivéve a Hortobágy s Árkus folyók által alkotott természetes határokat, elkülönítve nincsenek, hanem a gulyák, ménesek, sertések, juhok legelő területe a folyópartok s az égtájak szerint van kijelölve, de a határt az egyes területek közt csak úgy szemmel mérik.

Említettem, hogy a látvány nagyszerűsége mellett, a hortobágyi legelő gazdaságnak megvannak nagyrészt még a régi gulya s ménességzárkodás hátrányai is. Ilyen hátrány első sorban az állatok táplálásának, a kizárólagos legeltetéssel együttjáró megbízhatlansága, mit még inkább fokoz a Hortobágyak a várostól való nagy távolsága.

A Hortobágyaknak 47,281 holdnyi területe mellett az azon legelő 23,053 számos állat nemcsak hogy tulságosnak nem, hanem még kevésnek is mondható, hisz egy darab állatra még 2 holdnál is több esik. Idegenek ha tavasszal látják a Hortobágyot, bámulnak a buja, kitűnően tápláló mezőn s a debreczeni gazdák rövidlátóságán, hogy e területre legalább még hárommennyi barmot nem hajtanak, mert kétségtelen, hogy ezek is megélnének, még pedig nagyon jól megélnének ott . . . ilyenkor, de még nagyobb lesz csudálkozásuk, ha ugyanazt a legelőt július—augusztus hóban látják, csak hogy akkor meg azt kérdik, hogy van hogy a pusztá földig elsült mezőn az összes állatok éhen nem vesznek? Bizonyos, hogy a ki nem látta nem hiszi, hogy azon a portverő fütelen földön állatok legelhessenek, de azért kisebb nagyobb évközökben megesik, hogy az elsült mezőn örege apraja egyaránt koplal; gazda embernek pedig nem kell magyarázni, mit jelent az, ha a növendék állatok csak egyszer is leromlanak.

Hátránya továbbá e terjedelmes legelő gazdálkodásnak a barmok hiányos gondozása. Látványnak szép az, ha a láthatárt csak az égbolt szegélyezi, vagy hogy mint Petőfi mondja „Legmagosabb hely a puszt-

lódik az utolsó sem, mert mindegyik arról az oldalról vesz, melyet az ételhordó eléje fordított.

A ki kételkedik tisztaságszeretetükön, nézze meg a minden évben új tiszta nádból csinált kup alakú fölül nyitott gunyhót, vagy a gunyhó oldalába tűzött vaskanalakat, a szógafán lógó bográcsot, melyek tisztaságban vetekednek a használatban levő ekevassal. A gunyhó talaját nemcsak lesulykolják, de naponta seprik is, közepén a tüzhely téglákkal van körülrakva, a hamu rendesen kitakarítva, a gúnyák a kúphajlásba rendesen összerakva, szóval a tanyán rend van a tisztaság.

Az állatvásárok.

Világot vet úgy Debreczennek, mint vidékének állattenyésztésére még a vásári forgalom is. Megbízható adatokat csak a vásárra hajtott állatok összeírásának hivatalos elrendelése 1879. évtől fogva sikerült megszerezniem, veszem tehát ez adatok közül az 1880. évit, mely a „középesnek“ leginkább megfelel.

A debreczeni vásárok forgalma 1880. évben.

Az országos vásár ideje	Ló és csikó		Tinó és jármosökör		Hízott ökör		Bika		Fejős és meddő tehén	
	hajtattott	elkelt	hajtattott	elkelt	hajtattott	elkelt	hajtattott	elkelt	hajtattott	elkelt
Január	3576	2700	1834	1528	917	578	37	28	1837	1214
Ápril	2381	2120	885	720	214	214	32	20	1778	1565
Augusztus	3777	3100	5058	3247	2537	2327	47	32	5745	3248
Október	3047	2650	3538	2726	1769	1687	39	28	3429	3237
Összesen	12,781	10,570	11,315	8221	5437	4806	155	108	12,789	9264
Eladatott	.	83%	.	74%	.	88%	.	69%	.	72%

Az országos vásár ideje	Bivaly		Rugott borju		Anyá birka		Ürü birka		Magyar juh	
	hajtatott	elkelt	hajtatott	elkelt	hajtatott	elkelt	hajtatott	elkelt	hajtatott	elkelt
Január	39	37	1485	1338	Juh és birka ezen a vásáron					nincs
Ápril	28	17	1509	1320	10,822	8735	4814	3120	670	467
Augusztus	37	23	2764	2530	33,393	15,648	20,134	15,047	2528	1873
Október	28	19	2036	1897	45,796	30,375	21,873	12,653	1349	1687
Összesen	132	96	7774	7085	90,011	54,558	46,821	30,820	5647	4027
Eladatott		. 72%		. 91%	.	60%	.	65%	.	71%

A sertések nem olvastatnak.

Eladási árak: Igás ló 90—150 ft; I. rendű jármos ökör párja 380—420 ft; II. rendű jármos ökör párja 250—350 ft; III. r. jármos ökör párja 160—200 ft; harmadfű üsző párja 80—125 ft; harmadfű tinó párja 100—140 ft; negyedfü üsző párja 120—150 ft; negyedfü tinó párja 130—250 ft; rugott ökörborju párja 40—90 ft; rugott üsző borju párja 35—50 ft; fejős tehén borjával 70—100 ft; hizott ökör párja 250—400 ft; hizott tehén párja 130—200 ft; hágó bika 100—200 forint.

Kitűnik e kimutatásból, miszerint a forgalom a kívánalmaknak teljesen megfelel, vagyis, hogy a kereslet arányban áll a kínálattal. Különösen nagy kereslet mutatkozik a rugott borju iránt, a mi azon körülményre vezethető vissza, hogy a nagyobb gazdaságok igásállat szükségletüket nem saját gulyáikban nevelik, hanem a vásárokon felnevelés végett a rugott borjukat szedik össze.

A lóvásárt illetőleg megjegyzendő még, hogy az az 1878-ik évtől fogva a lótenyésztés emelésére alakult részvény-társaság rendezése alatt áll. A vásártér nagy költséggel s csinnal rendeztetett be, de e rendszer változás a túl magas helypénz miatt inkább ártott, mint használt e vásároknak. Nagyon keresettek e vásárokon a jukker s könnyű hintós lovak, s e mellett rendkívül magas áron fizettetnek.

A szarvasmarha vásárokon főleg a jármos ökrök kiválóak, még pedig leginkább azok, melyek Erdélyből hajtatnak. Egészben véve e vásárok a szarvasmarha tenyésztés nagymérvű hanyatlását mutatják. A czimeres első ökrök igen megfogytak, bár rendkívül magas áron kelnek el.

A juhvásárokra tulnyomó részben durva fésűs gyapjas birkák hajtatnak. A magyar juhok rendszeren a síki raczkához tartoznak, de az erdélyi purzsa is megfordul itt.

Baromfitenyésztés.

Hogy a mi külterjes gazdasági viszonyaink között e tenyésztési ág alig részesül némi figyelembe, mondanom is alig szükséges, hisz nemcsak itt a buzatermő kanaánban, de hazánk azon részeiben is, hol a sűrűbb népesség a jobban elaprózott földbirtok s az olcsó napszám e tenyésztési ágat a legnagyobb mértékben előmozdithatnák, oly kicsiszzerűnek tekintik a baromfitenyésztést, hogy a gazda bosszankodnék is, nevetné is, ha azt kívánnák tőle, hogy még ezzel is vesződjék. A tyuk s pulykaültetés oly komikus színben tüntetik fel a mi gazdáink előtt a gazdát, hogy nevetve hallgatja a baromfitenyésztés fontosságát s jövedelmezőségét bizonyító érveket, s az egész magán s közgazdasági argumentatióra csak azzal felel, hogy tegye a ki akarja, „ő biz nem tojózza a tyukokat.“

Ezen mondhatni általános gondolkozásmód eléggé jellemzi a helyzetet, s e visszásságon hitem szerint csak az idő van hivatva változtatni, pedig ha valahol, úgy itt volnának meg a feltételek e termelési ág nagyban üzésére, hisz ma még a tanyákon tenyésztett baromfi nemcsak hogy kiviteli cikket nem képez, de még a város szükségletét is nagyrészt a távol eső községek fedezik.

Hogy mennyire jövedelmező lehetne az okszerűen s nagyban üzött baromfitenyésztés, kitünik az alábbi átlagos piaczi árakból :

Csirke páronként 45—60 kr; rucza páronként 80 kr—1 frt; liba páronként 2 frt—2 frt 50 kr; pulyka páronként 6 frt—6 frt 50 kr.

A tyuktenyésztés az egész határban egyaránt, a rucza, de főleg a lúdentenyésztés pedig azon számos gazdaságban volna helyén, hol kisebb nagyobb kákás, nádas lapályok fordulnak elő, vagyis ott, hol tartásuk a meglévő életfeltételek miatt igen csekélybe kerülne.

Végül meg kell még emlékeznem a méh és selyem tenyésztésről is. A méhtenyésztés csak igen szórványosan s csakis kicsibe üzetik,

minek oka nagyrészt a helyi viszonyok kedvezőtleniségében rejlik. A tavasz s őszi megfelelők ugyan, de nyáron át a méhlegelők mondhatni teljesen hiányzanak, mert az elsült növényzet kellő táplálékot nem szolgáltat. A kaptárok száma meghaladja a 2000-et, a mi a területhez viszonyítva elenyészőleg csekély. A kezelés szintén nagyon kezdetleges; a méhek lefolytása a műkaptárok hiányában, a méz nyérésnek általán szokásos módja. A méz jószágára szintén nem versenyezhet a több csapadékkal bíró vidékeken termelt mézzel, mert nem szedethetik annyiféle virágról, hanem egyoldalulag ákác-, reepeze stb. virágból kerül össze.

A selyemtermelés ugyszólván teljesen megszűnt. A gazdasági tanintézet gazdaságában igen csekély mérvben s csakis annyira, mint a selyemtermelés oktatása megkívánja, évről-évre kelesztnek ugyan néhány gramm petét, de a városnak hajdan nagy „epreskerti“ tenyésztése teljesen beszüntette tevékenységét. E telepre a város Mária Terézia idejében ezereket költött s Olaszországból hozatott kezelő személyzetet, később az itt letelepült olasz családnak csak jogelismerési díj mellett átadta a berendezett telepet, de magok az olaszok is felhagytak ezen itt jövedelemre nem vezető foglalkozással.

D) Vadtenyésztés s vadászat.

Debreczen határán a hasznos vadak szaporodásának s tenyésztésének összes természetadta tényezői, a legnagyobb s a legtágabb mérvben megvannak, de azért tényleges haszonról még szó sem lehet, sőt a vadászat ma még csakis költséges kedvtelési foglalkozásnak tekinthető. Pedig a vadászat, mint őstermelési ág, elvitázhatlan nemzetgazdasági fontossággal bír, s annak nemesak a testet edző, szórakoztató mulatságnak, hanem a gazdálkodás egyik jövedelmező ágának kell hazánkban is előbb utóbb lennie.

Komikusan hangzik, de tényleg igaz, hogy Debreczenben a vadászatra jogositott s a vadászatra nem jogositottak szempontjából kell a vadászatot megítélni.

Van ugyanis Debreczennek jelenleg egy 69 tagból álló vadász társulata, mely a várostól a 47,281 holdnyi hortobágyi s a 28,486 holdnyi erdősegi vadászatot bérl. De van ezen kívül még egy csoport vadász, kik a vadász társulatba be nem vétetnek, a kik vadászterületet

nem bérelnek, de hódítják maguknak a vadászati jogot az által, hogy 2343 tulajdonosnak 100 holdon alól, tehát a törvény értelmében nem tilalmazható birtokát (e terület 71,765 hold), saját vadász területüknek tekintik s ott a birtokosok ellenzése daczára is, kényőkre vadásznak. Mindaddig, míg e félszeg állapoton változtatva nem lesz, a tényleges vadóvás szóba sem jöhet; mert az ily orvvadászoktól a tilalmas területeket sem lehet megoltalmazni, nem már csak azért sem, mert népünknek — s ide tartozunk mi vadászok is — közös jellemvonása, hogy feladóvá lenni nem akar, s így az orvvadászat virágozni fog mindaddig, míg a vadászati jegy adó szigoruan ellenőrizve nem lesz s míg hatósági intézkedés nem tétetik arra nézve, hogy a törvényileg nem tilalmazható apró birtokok vadászata is községileg bérbe adassék.

Debreczen határának vadállományát főleg az apró vad alkotja, van ugyan a guti erdőben egy 20—30 darabból álló őzállomány s körülbelől ugyanannyi vaddisznó is, de mindkét vadnemnek elszaporodása céljából a vadásztársulat ez erdőt oly szoros tilalom alatt tartotta s tartja, hogy a nagy vadra való vadászatról szó sem lehet.

Az apró vadak közül legnagyobb figyelmet érdemel a nyul, mely a sok apró parcellákból álló gabnával, répával, luczernával stb. elvetett földeken szaporodására kitünő tanyát, télen pedig az erdőségben kedvező enyhelyet talál, s így csak kissé megfelelő időjárás mellett is nagyon elszaporodik. Jelenleg e vadnem nagyon megfogyatkozott, mit főleg az 1879. és 1880. évi zord havas télnek, s a nyári nagy esapadék miatt fellépő métélykór pusztításainak tulajdonithatni.

A fogoly a már említett szigoru telek alatt teljesen kipusztult s így a vadász társulat kénytelenítve van tenyész állatok s tojások hozatala által szaporításukról gondoskodni. Remélhető azonban, hogy a viszonyok kedvezősége mellett, célját csakhamar elfogja érni.

A fűrjvadászat még a legjobb években is igen csekély eredményekre vezet, ugylátszik e vadnem vidékünket nem nagyon szereti.

Az erdei szalonka, a vadászok e kedvencz madara, tavaszi s őszi átvonulásában szintén megjelenik erdeinkben, még pedig némely években oly nagy számban, hogy vadászterületünk ilyenkor vetekszik a Duna szigeteinek s Slavoniának vadászterületeivel.

Vizi vadjaink a rucza s a vadlúd. Előbbiek az erdőségek nádasai-ban nagy számmal költenek s nemesak élvezetes, de eredményes vadászatokat is nyujtanak. A vadlúdek csak átköltözöben fordulnak meg

nálunk, de főleg ősszel oly mesés számban lepik el a Hortobágyot, hogy még a legelőben is érzékeny károkat okoznak. Vadászatuk rendszeren lesből történik, s nem ritkaság, hogy jó lövő egy estén 10, sőt 15 darabot is elejt.

Nagy seregekben jelennek meg tavasszal még a vízi szalonkák is, a fajták százai vegyülnek ilyenkor össze, de a Hortobágyon a város-tól való nagy távolsága miatt csak igen kevesen vadásznak rájuk.

Dúvadjaink a róka s a farkas. A rókák jelenleg nagyon el vannak szaporodva s a hasznos vadakban tetemes károkat okoznak. A farkasok ellenben megfogytak s az utolsó enyhe tél alatt károkat nem igen okoztak.

A vadászatot vizslával, de leginkább kopóval üzzük. A vizslavadászatnak nagy hátrányára van a foglyok teljes hiánya, s a szalonka vadászat megbizhatlansága, ez okból a vizslavadászok száma nagyon megfogyott, a vizslák pedig gyakorlat hiányában nem ütnek meg a mértéket. A kopózás jelenleg még legtöbb élvezetet nyújt s bár ebeink középszerűek, a kopászok száma növekvőben van.

Tartunk évente 4—6 hajtóvadászatot is, esik átlag 40—60 drb nyúl, 3—4 róka s néha 1—2 farkas.

Agarászni a társulat bérterületén nem szabad, de az agarászok száma amugy is igen csekély.

Békessy László.

E) Erdőgazdaság.

Általános áttekintés.

Szabad kir. Debreczen város összes birtokának, a mely 18.3 □ mértföldet (10.5 □ miriaméter) tesz ki, egy része száraz sovány homokból áll. Ezen sovány homok, miután televényben vagy nagyon szegény, vagy épen semmit sem tartalmaz, arra pedig számítani sem lehet, hogy elegendően megtrágyáztassék: mezőgazdasági növények termelésére, a melyek ásványi és televény alkatrészeket követelnek, nem alkalmazható. A jobb része ugyanczen területnek mezőgazdaságilag használtatik jelenben, de folytonos művelés és az által, hogy a nap és szél behatásától nincs megóva, elveszti csekély termő képességet, a melylyel ma bir; futó homokká válik s mint futó homok egyrészt a város polgáira nézve elveszett vagyunkint lesz

tekinthető, más oldalról pedig a szél által egyik helyről a másikra vitetve, a közelében lévő jó talajoknak használatát kétségessé teszi.

Ezen területek a várostól számítva, az északkeleti és keleti oldalakat foglalják el, egy részük már a természettől védelemmel — erdővel van ellátva, melyben a fák gyökerei a talajt megkötik, másrésről lehulló lombjaikkal a szegény talajt termőképesebbé teszik. Ezen „erdőnek“ nevezett terület e század eleje óta 45,292 kataszt. holdat tesz ki. Az említett terület, kivéve a laposakat, hajdan egészen be is volt növe erdővel, ma azonban a fenálló viszonyok miatt, folytonosan ritkul az erdő, helyét puszták foglalják el, a melyek mentől tovább állanak pusztán, annál nagyobb lesz a beerdősítés költsége.

Pedig Debreczen városnak, az előbb elmondott indokokon kívül, szüksége van az erdőre vagyoni és éghajlati szempontból is. Ugyanis: a város folytonosan nagyobbodván, a lakosok számának növekedésével egyenletesen növekszik a faszükséglet; behozatalra pedig nem sok a kilátás, miután a határon kívül lévő erdőségek legnagyobb része elpusztult, messzebről behozni pedig a tüzelő fát, a szállítás magas ára miatt nem lehet.

Szüksége van éghajlati szempontból is, a mennyiben az erdők kisebbedésével a légköri csapadékok kevesbednek, s ennek következménye a nálunk gyakran megjelenő szárazság mindig nagyobb mérvben hiúsítja meg a mezőgazdasági növények bő termelhetését, s ezen fontos termelési ágának csökkenésével különösen a földműveléssel foglalkozó polgár fog sujtatni.

Az erdők fekvése, felosztása, területe.

A város tulajdonában levő erdőbirtok, a mely 45,290 kataszt. hold (26,064 hektár); terjeszkedésére nézve két csoportra osztható, u. m.

I. Belső és

II. Külső erdőbirtokra.

A belső erdőbirtokhoz, a mely az összes erdőterületnek 77.3 %-át teszi, azon erdőterületek tartoznak, a melyek a város határában bent esvén, törvényhatóságilag Debreczen városához tartozik. E csoportba jönnek: Nagy-erdő, Monostor, Apafája, Ohat, Nagy-csere, Pacz, Fancsika, Haláp és Bánk.

A külső birtokhoz tartozik: Gut és Savóskut. Az előbbi Szabolcs-megyéhez, az utóbbi pedig törvényhatóságilag Hajdumegyéhez tartozik.

Az összes erdőség öt kerületre van felosztva; a belső erdőbirtok három, a külső pedig két kerületre, u. m.

1. Nagy-erdői kerületre (Nagy-erdő, Monostor, Apafája, Ohat).
2. Nagy-cserei kerület (Nagy-csere, Pacz, Fancsika).
3. Halápi kerület (Haláp, Bánk).
4. Gutí kerület (Külső Gut, Belső Gut).
5. Savóskuti kerület (ide maga a Savóskut tartozik).

Mint elől említve volt, az összes erdőségek talaja kvarcz-homok, de ezen homok talaj az egyes erdőségekben lényegesen változik a rajta levő állabok behatása alatt.

Általában azon erdőségek talaja, a melyeken az állab hosszú vágásforgás mellett kezeltetett és hol a zárlat meglehetősen, e talaj mindig jobb és televényesebb. Az egyes erdőtetek talaja között felszíni különbség is van, a mennyiben egyik lapályos, a másik hullámos. Jobb talajok közé számítható a nagy-erdői, monostori, apafájai, paczi, guti, melyeknek talaja agyagos homok; sovány homokon fekszenek a Nagy-csere, Fancsika, Haláp, Bánk és Savóskut.

A hullámos területnek azonkívül, hogy a dombosabb helyek nagyon szárazak, azon hátránya is van, hogy a völgyek vízzel vannak borítva, a melyek csak kákát teremnek, de azért némely fanemekkel azok is beerdősíthetők lennének; Ohat pedig szikes talajon fekszik.

Fanemek, azok elterjedése és növekvése.

Uralkodó fanem a kocsányos tölgy, a melynek növekvése a televényes völgyesebb helyeken és ott, a hol a homok közé agyag van vegyülve, igen jó. Legjobb a növekvés Pacz, Gut és a nagy-erdői kerülethez tartozó erdőségekben, míg a többiekben gyengének mondható.

Könnyebb átnézhetés szempontjából a következő táblázatban három minta-törzsnek növekvési menetét mutatom be, a melyek különböző jóságú termő helyen nőttek. A minta-törzsek szabályos zárlatu erdőből vágattak ki, s törzs-elemzés útján lettek kiszámítva.

Az elemzett három törzs közül az I. számú Halápról való, még pedig dombról, a hol a talaj lehetőleg száraz. A II-ik fa szintén Halápról, csak hogy már a völgyből, a hol egy kevés televény is van és a talaj elég nedvességgel bír. A III-ik törzs a paczi erdőből van véve, melynek talaja jónak mondható.

A NÖVEKVÉS AZ ÉRTELME SZÁMÚ KÖRÖKÖKÉNKÉNT

Növekvők átlag	I. sz. törzs: 55 éves				II. sz. törzs: 57 éves				III. sz. törzs: 59 éves			
	Átmérője		Mogorodás		Átmérője		Mogorodás		Átmérője		Mogorodás	
	n	m	Köbm.	Ért. átl.	n	m	Köbm.	Ért. átl.	n	m	Köbm.	Ért. átl.
5	21	2,5	0,0005	0,40	33	4	0,0020	0,40	15	2,4	0,0008	0,40
10	41	4,5	0,02	0,23	59	6,5	0,09	1,1	39	4,7	0,44	0,44
15	63	6,4	0,16	1,20	91	9,3	0,36	1,57	74	7,0	1,25	0,45
20	85	7,7	0,37	0,38	101	10,4	0,36	2,14	115	9,2	4,14	2,07
25	95	8,2	0,95	1,22	117	12,5	0,54	2,27	154	11,3	9,32	3,72
30	101	9,2	0,53	1,22	134	13,3	0,70	3,23	184	12,4	16,39	5,48
35	117	10,4	0,55	1,38	152	15,2	1,37	3,33	215	15,3	26,30	7,51
40	133	11	0,62	1,30	165	16	1,54	4,50	245	16,3	27,55	9,37
45	150	11,3	1,034	2,29	184	16,7	2,38	5,30	270	18,2	48,93	10,37
50	159	12	1,232	2,46	199	17,3	3,035	6,57	288	19,2	60,69	12,13
55	169	12,4	1,475	2,38	211	17,9	3,563	6,47	306	20,2	7115	12,94
60	174	12,4	1,605	2,36	222	18,4	4,066	6,77	321	21,1	8110	13,31
65	183	13	1,836	2,32	232	18,9	4,542	6,88	335	21,4	9096	13,98
67	—	—	—	—	236	19	4,768	7,11	—	—	—	—
70	—	—	—	—	—	—	—	—	354	22,3	1,0416	14,88
75	—	—	—	—	—	—	—	—	366	22,3	1,1295	15,06
80	—	—	—	—	—	—	—	—	378	23	1,2274	15,34

Ha a táblázatban a 60 évnél megfelelő fatömegeket egymással összehasonlítjuk oly módon, hogy a III-ik számú törzsnek fatömegét mint a legnagyobbat 100-nak vesszük, akkor a II-ik 50,1 és az I-ső pedig 19,6 lesz; tehát a III-ik törzs a II-iknél 2-szeres, az I-sőnél pedig 5-szöröse nagyobb növekvést mutat. A II-ik számú az I-sővel összehasonlítva, a II-ik 2,5-szeres nagyobb növekvéssel bír.

Ha a holdankénti fatömeget vesszük számításba: az I-ső számú próbatéren 48, a II-ikon 122 és a III-ik számú próbatéren 210 köbméter volt számításba vehető.

Ezen adatokból kitűnik, hogy a homok talaj, ha kellő nedvességgel és televénynyel bír, egészen megfelel a tölgy igényeinek, s itt szép fatömeget produkál. Hogy az összes erdőterületen még a jó talajon levő erdők is átlagosan csekély fatömeget szolgáltatnak (a mi a termésnél lesz kitüntetve), annak tulajdonítható, hogy az erdők nagyon ki vannak ritkulva, szabályszerű zárlatot nagyon kevés helyen lehet feltalálni.

Annál rosszabb a növekvés a dombos, száraz helyeken, itt a tölgy nem tenyészthető, inkább ákác vagy pedig erdői s szurkos fenyővel lehetne helyettesíteni, melyekre ki lehet mondani — a Nagy-erdőn tett kísérletek után — hogy ott is jól tenyészik. Ezen okból is kívánatos volna, hogy a dombosabb helyeken a tölgy feleseréltessék, másrésről azért, mert a tölgy a dombosabb helyeken már 60 éves korában csúcsvészbe esik, a mit némelyek a sarj magas korának is tulajdonítanak. A csúcsvésznek egyoldalról lehet az oka a sarjnak magas kora is, de legfőképen a talaj, mert jó talajon ugyancsak sarjról nőtt tölgyön még 100 éves korban sem mutatkozik csúcsvész.

Az uralkodó fanemen kívül nagyobb mennyiségben a lomblevelűek közül az: *ulmus campestris* L. — közönséges szilfa, *betula alba* L. — fehér nyárfa, *acer campestre* L. — mezei juhar, *fraxinus excelsior* L. — büdös kőris, *robinia pseudoacacia* L. — közöns. ákác, *pyrus malus* L. — vadalma, *pyrus communis* L. — vadvirág, *salix alba* L. közöns. fűz, *tilia grandifolia* Ehr. — nagylevelű hárs, *populus tremula* L. — rezgő nyár, *populus alba* L. — fehér nyár, *populus canescens* L. smith — szürke nyár, *populus pyramidalis* Rozier — jegenye-nyár fordul elő; még pedig a jegenye-nyárnak mind a him, mind a nő virágot termő egyedei.

A nyárfa a legnagyobb mennyiségben a Guton és Savóskuton fordul elő. Az előbbi helyen 10%, az utóbbiban 20%-ot tesz ki. A szil az Ohaton 50%-ot foglal el.

Ezeken kívül előfordulnak ritkábban a következő fanemek:

A fenyő félék közül: *pinus sylvestris* L. — erdői fenyő, *pinus austriaca* L. — szurkos fenyő.

A lomblevelűek közül: *alnus glutinosa* L. — mezgés éger, *celtis austriaca* L. — deli celtin.

Az erdőtalajt védelmezik a következő cserjék: *acer tartaricum* L. — fekete gyűrű, *cornus rangifera* L. — veres gyűrű, *corylus avellana* L. — közöns. mogyoró, *rosa canina* L. — vad rózsa, *crataegus*

oxyacantha L. — csere-galagonya, evonymus europeus L. — csfkos kecskerágó, evonymus verrucosus L. — bibircsós kecskerágó, lygustrum vulgare L. — vesszős fagyal, rhamnus catartica L. — varjutövis benge, rhamnus frangula L. — kutya-tövis benge, salix caprea L. — kecskefűz, sambucus nigra L. — fekete bodza, sambucus ebulus L. — földi bodza, viburnum opulus L. — kánya bangita.

A fán élődek közül el van terjedve: Loranthus europeus L. — élő fakín a tölgyfákon.

Erdőszeti személyzet és védelem.

R a n g	Nagy-erdői	Nagy-cserei	Halápi	Guti	Savóskuti	Összesen	
	Kerületben						
A tanácsban — erdőtanácsnok	1	—	—	—	—	1	
Az erdő- hivatalnál	{ erdőmester . . . { erdőgyakornok . . .	1	—	—	—	1	
		1	—	—	—	1	
A kerületet kezeli — erdősz.	—	1	1	1	1	4	
A kerület védelménél	{ erdőőr . . . { tűzőr . . .	6	8	9	7	2	32
		8	8	9	7	4	36
Anyag ke- zelésnél	{ faraktárnok . . . { faosztó biztos . . .	3	1	1	—	—	5
		—	—	—	—	—	2
A faosztásnál	{ őrnök . . . { lovas csősz . . . { kertész . . .	—	—	—	—	—	1
		—	—	—	—	—	6
		—	—	—	—	—	1
Összesen	—	—	—	—	—	90	

Az erdő-tanácsnok, mint a tanácsnak tagja, a tanácsülésekben az erdőszeti személyzetet és ügyeket képviseli, az erdőmester által tett jelentésekre a szükséges felvilágosításokat megadja, s mint ellenőr — az erdőmestert ellenőrzi.

Az erdőmester mint szakképzett ember az összes erdőszeti ügyeknek vezetője. Időről-időre ő állapítja meg a vágatási tervet és a tanács jóváhagyásával a letarolást eszközli. Az erdői munkásoknak felfogadását eszközli, és a város tulajdonába lévő tisztásoknak jövedelmét ő

számban tartja. A havonként végzett munkákról a polgármesternek, erdőben okozott károsításokról a rendőrkapitányi hivatalnak, egyéb ügyekben pedig a tanácshoz tesz jelentést. A faraktárakra felügyel és kisebb kiadásokat az erdő nevelésre felvett összegből utalványozhat.

Az erdővédeknek kinevezése a polgármester hatásköréhez tartozik, s itt az erdőmester csak mint ajánló szerepel.

Mind az erdőmesteri, mind pedig az erdőszői állomások választás útján töltetnek be, azon különbséggel, hogy az erdőmester minden 6-ik évben új választás alá jön.

Az erdőgyakornok az irodai munkákon kívül az erdőmester távollétében a nagy-erdői járásban a védelemre felügyel.

Az erdőszők saját kerületeikben az itteni viszonyok által megnehezített védelemmel vannak elfoglalva. Az erdőben történt károkról az erdőmesteri hivatalnak jelentenek. Jelentéseiket az erdővédek bemondása után készítik, s egyuttal a kár által okozott értéket melléklík. Kerületeikben a szükséges munkásokat magok fogadják fel s ezeknek segítségével az erdőmester jóváhagyása mellett az erdői munkákat végzetik. Kaszáló-birtokok az erdőben nagy számmal lévén, a kaszálóokban lakókat nyilván tartják.

A táblázatban kimutatott 90 személyből csak 45 személy tekinthető állandónak, a többi 45 személy időről-időre csak ideiglenesen van az erdőszetnél a város szolgálatában.

A tűzőrök csak tavasszal, a hó elolvadása után lesznek felfogadva, s mintegy hat hétig maradnak, míg az erdő ki nem füvesedik s míg az alom s az elszáradt fű könnyen gyulható. A tűzoltáson kívül a kerületekben ültetésre és csemetekertek megkapálására használnak fel.

A vágástéren összerakott ölfákból a polgári failleték a polgárok által megválasztott két faosztó biztosnak átaladatik, a kik segítségül magokhoz egy irtókot és hat lovas erdőőrt vesznek.

Ezen ideiglenes hivatalnokok foglalkozása addig tart, míg a polgári failletéket tulajdonosaik haza nem szállítják, ez pedig rendszeren 2—3 hónapot vesz igénybe.

A beraktározott öleknek elárusításával a városgazdai hivatal, a pénz elszámolásával és kezelésével a házipénztár van megbízva.

Védelem szempontjából az összes erdőterület az erdőszők és erdőőrök között következőleg osztatik meg, u. m.

A kerület megnevezése	Hozzá tartozó erdő- terület neve	Terület	Egy erdész kezelése alá esik	Erdőr száma	Esik egy erdő- őrre	Lélekszám az erdőterületen
		Katast. hold			K. hold	
I. Belső erdőbirtok.						
1. Nagy-erdei . .	Nagy-erdő	2360	—	3	786	—
	Monostor	851	—	1	851	—
	Apafája	322	—	1	322	—
	Ohat	129	3662	1	129	—
2. Nagy-cserei .	Nagy-csere	7034	—	4	1758	150
	Pacz	2213	—	2	1101	14
	Fancsika	3507	12,754	2	1753	140
3. Halápi . . .	Haláp	11,224	—	6	1871	180
	Bánk	7379	18,603	3	2464	161
II. Külső erdőbirtok.						
Guti	Külső Gut	8927	8927	7	1275	107
	Belső Gut					
Savóskuti . . .	Savóskut	1344	1344	2	672	—
	Összesen	—	—	—	—	752

Kezelés (vágatás, művelés).

Az összes erdőség sarjerdő üzemben kezeltetik, még pedig 40, 60 és 120 éves vágás-forgás mellett. Ohaton 40 éves vágás-forgás mellett letarolnak évenként 6 holdat, a Nagy-erdőből 120 éves vágás-forgás mellett 1 évre 20 hold esik.

Monostor, Apafája, Nagy-csere, Pacz, Fancsika, Haláp, Bánk, Gut és Savóskutból 60 éves vágás-forgás mellett még a régi kiszámítás szerint 416 holdnyi területet vágnak, a mely terület túlhaladja a letarolható térmennyiséget.

Ezen vágási tervtől annyiban tértek el, a mennyiben a Savóskut letarolása után gazdasági szempontból, s az erdőnek felújítása tekintetéből a Savóskutat cserüzemre fordították át, — s jelenben is 18 éves vágás-forgás mellett 44 holdat használnak ki évenként.

Jelenben a Gut van vágatás alatt, a hol is évenként 348 holdnyi terület vágatván le, — 12 év alatt az összes terület letaroltatik.

Az évenként vágás alá jövő állabok minden erdőrészben tarvágás utján használtatnak ki. Ujabb időben a Nagy-erdőn ezen kihasználási módtól eltértek azért, mert a magas vágás-forgás miatt a tuskóknak csak 50%-a hajtott ki, az erdő nagyon ritka maradt; másrészt pedig a mesterséges erdősités sok nehézségekbe ütközött, a „tarvágás“ helyett a „fokozatos felújító vágást“ vették fogantatba, a mely úgy látszik hogy a célnak meg is felel.

A döntést az erdői munkások fejszével és fűrészszel végezik, a fenmaradt magas tuskót menedékesen fejszével vágják le.

Kiritkult vágás-területeknek beültetésére ott, a hol polgári birtokok vannak, a kaszálás és legeltetés miatt gondolni sem lehet. Az erdő-hivatal azonban tett igen érdekes kísérleteket úgy az uralkodó, mint a többi fanemekkel azon helyeken, a melyek tisztán városi tisztások s birtokok.

Kísérlet tétetett legelőszőr is az uralkodó fanemmel, még pedig vetés és ültetés utján.

A vetés kétféleképen lett megpróbálva, u. m. kapával fészekre, mezőgazdasági terményekkel. Fészekre való vetés a fenálló állabok alá történt. Ilyen erdősitések történtek az Apafája erdőn, hol az erdősités 120 holdra terjedt ki. Ohaton 18 és Guton 200 hold, Savóskuton pedig 100 hold lett bevetve, mindenütt jó eredménnyel.

Mezőgazdasági terményekkel — nevezetesen rozs, de különösen tengerivel — a hol a sorok egymástól 2 méternyire jönnek, tétetett kísérlet 180 holdon a Nagy-erdőn, 16 holdon a Paczon.

Ezen felújítási mód az itteni körülményeknél fogva pénzbe nem kerül, a művelési költséget a termés megadja, több éven át kapáltatván a talaj, a kikelt csemete gyönyörűen növekszik, nem alkalmazható azonban azért, mert a cserebogár pajodja egy év alatt az egész elpusztítja. — Jelenleg kísérlet tétetik az uralkodó fanemnek védertvényvel való megtelepítésével. Védertvényül az ákácot alkalmazzák, s ha az uralkodó fanem megtelepedett, a már előbb gömb-ákáczezá alakított fákat kiszedik, és a városba az utcák befásítására alkalmazzák.

Ha a különböző vetési módokat veszszük szemügyre, a fennálló állatok alá a fészekvetést a legcélszerűbbnek mondhatjuk.

Ültetéssel a Nagy-erdőn 3 holdon tett kísérlet jól sikerült. Az ültetésnél 5 éves csemeték lettek elültetve, s a vezérgyökért a csemetéknél levágták. Ültetés a vetésnél biztosabb, azonban gazdasági szempontból csak akkor alkalmazható, ha a vetés nem sikerül, vagy a vetésekben lévő hézagoknak kipótlására.

Tölgyön kívül erdői és szurkos fenyővel is történtek ültetések. Négy éves csemetékkel beültetett a Nagy-erdőn 5 hold terület jó sikerrel.

A mennyire következtetni lehet, az 5 hold ültetés s az erdőmesteri lak mellett lévő 1 holdnyi erdői és szurkos fenyő állatok növekvéséről, a mely 55—60 éves, kimondható, hogy a szurkos fenyő jobb növekedést mutat nálunk, mint az erdői fenyő.

Csemetekertek majd minden erdőtestben vannak. A Nagy-erdőn 4 hold ákác, Ohaton 2 hold, Nagy-cserén $\frac{1}{2}$ hold kőris, Paczon 7 hold ákác, Fancsikán 4 hold, Halápon 5 hold ákác, s 1 hold kőris, Guton $3\frac{1}{2}$ hold kőris, 1 hold ákác. Ezeken kívül minden erdővéd laka mellett, annak gondozása alatt $\frac{1}{2}$ —1 hold csemete-kert van.

Termelés, szállítás.

Az 1843-ik évben történt becslések alapján a 60 éves vágásforgásnak megfelelőleg 416 holdat kellett volna kitermelni évenként. Miután az állatok jósága igen különböző volt, úgy hogy az egyik helyen a 416 hold terület 6—7000, másutt pedig 16—17,000 öl fát szolgáltatott, az 1843-ban megállapított tervezettől eltértek annyiban, hogy tekintet nélkül a területre, évenként 11—12 öl fát termeltek, a mi a becslés körüli időszakban nem is volt sok.

Jelenben Guton 12 évig évenként 35,000 köbmétert termelnek. A következő oldalon levő táblázatos kimutatás a különböző vágásforgások mellett az egyes erdőrészek által adott fatömegeket mutatják ki.

Állag-növedékek a következők:

60 éves vágás-forgásnál . .	0.81—1.71 köbméter.
120 " " " . .	1.08 "
40 " " " . .	0.96 "

Kimutatás az egyes erdőrészek által adott fatömegekről.*)

Az erdőrész megnevezése	Beerdő- sült terület	Adott a multban	Tuskó kihalt	Ád jövendőre	Esik egy holdra	4.4 mtr tartalmu ólbe rakott
	kat. hold	Köbméter	%	Köbméter	Köbméter	
60 éves vágás-forgás mellett.						
Monostor	733	61,131	30	42,792	58	19
Apafája	276	18,824	—	18,824	68	22
Nagy-csere	3285	171,255	—	171,255	52	17
Pacz	977	138,760	50	69,380	71	23
Fancsika	1262	75,319	—	75,319	59	19
Haláp	5775	383,207	25	287,405	49	16
Bánk	3340	176,555	—	176,555	52	17
Gut	4181	430,986	—	430,986	103	33
Savóskut	1243	107,470	30	74,929	60	19
Összesen	21,052	1.563,507	—	1.347,745	64	21
120 éves vágás-forgás mellett.						
Nagy-erdő	2316	352,032	—	150,540	65	21
40 éves vágás-forgás mellett.						
Ohat	129	—	—	760	58	19

A táblázatban látható holdankénti átlagos fatömeg, 64 köbméter, nagyon csekély, ha összehasonlítjuk a tölgy növekvésénél kimutatott 122 és 210 kbm. holdankénti fatömeeggel. Ebből látható, hogy ha a ma meglévő erdők ültetés és vetés által szabályszerű állapotba hozatnának, korai legeltetés és kaszálástól meg lennének óva, a mostani fatömegnek két, sőt háromszorosával jutalmaznák a fáradságot.

A tűzifát november, december, januárius hónapokban, a vargafát pedig márczius hóban vágják. Választék-arány szerint van 80^{0/0} hasáb, 15^{0/0} dorongfa.

*) E kimutatásban foglalt adatok részint a jelenlegi előleges becslés adataiból, részint a levágáskor kapott fatömegek mennyiségéből állítottak össze.

Az Ohaton termelt fatömeg az ottani bérlőnek adatik át árfolyam szerint. A többi összesen termelt fatömeg a városba és a város melletti faraktárba szállittatik. A polgári failletőséget, a mely 5500 ölet tesz ki, magok részére a polgárok szállitják haza, ugyszinte a városnak maradó részt is.

A szállitás eddig szekeren történt, s az ut minősége és az erdőtest távolsága szerint a szállitási ár 1—5 forint között változott.

A halápi vágástérről 5 év óta a polgári illetőségen kívül eső összes fatömeget egy vállalkozó a nevezett erdőrészen keresztül menő északkeleti vasuton szállitja haza. Egy ölnék haza szállitása 4 frt 50 krajczárba kerül.

A guti erdőben termelendő 431,000 köbméternek hazaszállitására, mivel 4 mértföldnyiről a tengelyen való szállitás sokba kerülne, ismét akadt egy vállalkozó. Az illető egy másodrendű vasut vonalat épít a guti erdőtől a városig, s gőzerővel szállitja az öl fákat, még pedig egy öl tölgyfát 5 forint 17 kr, egy öl nyárfát pedig 2 forint 85 krajczárért.

A vágástérről a vasut-vonalig és a városba a faraktártól a fa tengelyen szállittatik.

A fának felhasználása, erdei munkások bére.

Az évenként termelt famennyiségnek legnagyobb része tűzifának hagyatik meg, miután az épületi és szerszámfa iránti kereslet oly csekély, hogy az e célra meghagyott fák, melyek az évenként termelt fatömegnek csak 8%-át teszik, alig értékesithetők.

Az erdőnek letarolásakor a törzseknek szebb példányait kijegyzik, és egy darabban meghagyják, s az így eredeti hosszúságban meghagyott törzseket „hosszu fának“ nevezik. A „hosszu fát“ faragott áruk készítésére, u. m. kutágas, kutgém, vályu, hidlábak sat., továbbá épületi fára használják fel.

Ugyancsak az egyenes és szebb fákból egy és fél, két, három, négy méter hosszúságu törzseket hagynak, a melyekből, még pedig az egy és fél méterből „járda-czölöp“, a két méteresből pedig temetőbe használt „fejfa“ készül. A három és négy méter hosszúságu göm-

bölyü törzsekből egy méter magas, két méter széles csomókat raknak, a melyek „sukkos“ fa néven a polgároknak osztatnak ki, még pedig a három méteres egy és fél, a négy méteres pedig két öl fa illeték helyett. A „sukkos“ fa kertekbe lugaslábaknak és kerítéseknél oszlopoknak használtatik.

A hiddeszkat (padlódeszka) szintén a három és négy méteres gömbölyü fából fűrészelik. A fa belsejéből a „bél-deszka“, a fa külső részéből pedig a „szél-deszka“ kerül ki. A „bél-deszka“ mindig értékesebb.

Ezen értékesebb törzseknek kiválasztása után a megmaradt famennyiséget a törzseknek vastagság szerinti osztályozása után ölbe rakják. A tizenöt centiméter vastagságon felül eső törzseket 1 méter hosszúságra elfűrészelik, s ha a vastagság a harmincz centimétert eléri, két felé, a vastagabb törzseket pedig fejszével három-négy felé hasítják, s ezen hasábokból vagy 2.2 m. magas, 2 méter széles 1 méter mély, tehát 4.4 ürtartalommal bíró ugynevezett „egy öl“-et raknak vagy pedig ha „egy öl“ nem telnék ki, ez esetben a rakás mérete 1—1 méter magas, 2 méter széles, 1 méter mély lesz és ez „fél öl“-nek neveztetik, ürtartalma 2—2 köbméter. Az elsőnek tömtartalma 3, a második pedig 1.5 tömör köbméterre tehető.

A görcsös hasábokból összerakott öl „görcs“ fának neveztetik. Az öt—tizenöt centiméter magasságu galyak egy méter hosszúságra elfűrészeltetvén, az ölfához hasonló méretü csomókba rakatnak, s „dorong fa“ (botfa) elnevezés alatt kerülnek eladásra.

A vékonyabb ágakat 5 centiméterig mint „garasos galy“-at értékesítik, még pedig szekér számra. Ezen elnevezés onnan vette eredetét, hogy a régibb időkben egy szekér galyért annyi garast kellett fizetni, a hány ló volt a szekérbe fogva. A „garasos galy“-ért a mai nap is a vevő a szekérbe fogott igavonó állat száma után fizet, csak hogy most már nem egy garast, hanem a szerint, a mint egyik erdőtest közelebb vagy távolabb esik a várostól, s így a szállítás is kevesebb vagy többbe kerül, az egy lótól fizetendő összeg 60—10 kr. között váltakozik.

Az erdőségekben előforduló nagy mennyiségü nyárfák szebb példányaiból a czigányok kanalat, teknőt készítenek. Ugyszinte a kefefők és a nyeregfa nyárfából állíttatnak elő. A nyárfának selejte-sebb részét ölbe rakva, mint tűzifát értékesítik.

A csernek lehántása után maradt „varga-fa“ a törzs eredeti hosszúságának meghagyása mellett 1.1 méter magas, 2 méter széles ölbe rakva értékesítettik.

A letarolást városi lakosok, még pedig nagyobb részben ácsok és kőmivesek végzik. 10-en, 12-en csoportba állanak, s együttesen dolgoznak. Ilyen egy csapat „karámnak“ neveztetik. Fizetést a végzett munka mennyisége után kapnak. 4.4 ürtartalommal bíró ölnök, a melyben a tönkök 3—4 hasábra vannak felhasítva, 1 frt 20 krt, egy öl dorong fáért 70 krt keresnek. 3—4—6 méteres hosszú gömbölyű fáért 10 krt kapnak.

A faragott fáért, vályuért folyó méterenként fizetnek, még pedig faragott fáért méterenként 6 krt, hiddeszkat fűrészelő ácsoknak egy 4 méter hosszú, 30 centiméter széles deszkáért 60 kr fűrészelési bért fizetnek.

A tuskókat szegényebb sorsu városi lakosok szedik ki. A munkát részben teszik, a kivert tuskóknak $\frac{1}{3}$ -át részökre engedik át, — munkabér fejébe.

Tüzörök hetenkint 3 frt 60 kr díjazásban részesülnek.

Eladási viszonyok. Faárak.

A mint a termelési fejezetben említve volt, az évenként termelt fatömeg 11—12 ezer ölre tehető. Ezen évenként termelt fatömegeből mintegy 5—6 ezer öl, — tehát fele része jön eladás alá, a másik feléből 5500 öl illetékképen a polgároknak osztatik ki, 1036 öl pedig jótékony célokra, egyházak, iskolák, kórházak, tanárok számára tartatik fen.

A „polgári illeték“ a városban eső telkek nagysága szerint, arányosan osztatik ki, még pedig:

A külvárosban minden telek után fél öl fa jár.

A belvárosban eső 160 □ öles telek után esik egy öl fa. A 160 □ öl nagyságu beltelektől felfelé, minden 63 □ öl szaporodásával a failleték egy fél öllel szaporodik, úgy hogy az 544 □ öl beltelekkel bíró háztulajdonos három és fél ölet, az 1184 □ ölnyivel bíró pedig hét és fél ölet kap. Az 1185 □ öl beltelektől fogva felfelé a járandóság nyolcz öl.

3404 telek után 4988—5500 öl illeték adatik.

Debreczen város lakosai évenként mintegy 20 ezer öl fát fogyasztanak el, és ez a város által eladható mennyiséget jóval felülmulja. A hiányzó részt helybeli fakereskedők vidékről, u. m. Ungvár, Sziget, Nagy-Károly vidékéről, — tölgy, bükk, gyertyán ölek elárúsításával pótolják.

A város szegényebb lakosainak meg van engedve, hogy november 1-től—József napig, Szerdán és Szombaton egy-egy hát hulladék fát vihessenek a Nagy-erdőről.

Az épületi fa, a mely szintén helyben fogyasztatik el, köbméter szerint értékesítettik.

A belső erdőbirtokokban a távolság szerint, egy köbméter épületfának ára, 50 centiméter átmérő és 12 méternyi hosszúságon alól 6 frt 50 kr— 7 frt 80 tölgy, szil, akác és kőrisből. — Ugyanezen fanemekből 40 centiméter átmérő, 4 méternyi hosszúságon alól 4 frt 50—5 frt 80 kr.

Nyir, nyár és fűzfából 50 ctm.—12 mtr. hosszú 1 köbméter 3 frt 50—4 frt 30 kr; 40 ctm. átm. 4 mtr. hosszúságon alól 2 frt 50 kr—3 frt 30 kr.

Tüzifa hasáb jó minőségű keményfából 1 köbmtr. 2 frt 65—3 frt 65 kr. — Tüzifa hasáb nyárfából 1 frt 35—2 frt 20 kr. Dorongfa egy köbméter tölgy 1 frt 65—2 frt 10 kr.

Az erdők nyers jövedelme, beleértve mind a fő, mind a mellék használatokat az 1871-ik évtől az 1880-ik évig bezárólag, tehát 10 évre 1.192,339 frt és 14 krt tesz ki. — Ezen nyers jövedelemnek az egyes évek szerinti feloszlása a következő táblázatban van kimutatva.

Az erdők nyers-jövedelmi érték számítása

Megnevezés	A z e g y e s									
	1871		1872		1873		1874		1875	
	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
a) Főhasználat.										
Polgári failleték (6 frt)	5650	0l	5800	0l	5800	0l	5800	0l	5800	0l
	33900	—	34,800	—	34,800	—	34,800	—	34,800	—
A gazdasági tanin- tézet (6 frt)	200	0l	200	0l	200	0l	200	0l	170.	5 0l
	1200	—	1200	—	1200	—	1200	—	1200	—
	3892	0l	4924	0l	5000	0l	3500	0l	3500	0l
Eladott 0lfákért	45,263	90	16,811	30	22,570	50	22,948	50	30,175	—
	958	0l	1000	0l	1200	0l	1100	0l	950	0l
Eladott galyfáért	11,424	41	8565	85	10,819	70	3901	15	5099	10
	500	—	100	—	400	—	500	—	300	—
Hosszu fáért	2212	19	2321	50	2286	—	834	97	834	24
	250	—	300	—	300	—	200	—	200	—
Fejféért	378	20	423	—	579	—	360	—	408	—
Sukkos fáért	7772	85	6868	70	4675	20	—	—	1713	31
Vegyes fák árából	11,144	53	13,388	09	3438	93	7078	15	5300	68
Faragott fáért	1191	30	1762	94	2607	43	1578	46	1804	13
Városházi szükség- let és jótékony célra 1000 0l	12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—
Összesen	126,487	38	98,141	38	94,976	76	84,701	23	93,334	46
b) Mellékhaszná- lat.										
Cserhántás-vargafa	—	—	2061	10	2156	—	3609	78	2152	50
Makk és gubacs	—	—	—	—	4337	—	1286	87	—	—
Élet és széna	—	—	1053	—	323	—	987	60	581	—
Téli legelő, vegyes takarmány s fel- használt földért	621	20	—	—	—	—	745	20	3379	85
Összesen	621	20	3114	10	6816	—	6629	45	6113	35
a) b) Főhasználat és mellékhasználat										
Összesen	127,108	58	101,255	48	101,792	76	91,330	68	99,447	81

1871-től 1880-ig terjedő 10 évre.

é v e k

1876		1877		1878		1879		1880		Összesen	
frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
5800 öl		5800 öl		5800 öl		5600 öl		5500 öl			
34,800	—	34,800	—	34,800	—	33,600	—	33,000	—	344,100	—
170.5 öl		170.5 öl		170.5 öl		170.5 öl		170.5 öl			
1200	—	1200	—	1200	—	1200	—	1200	—	12,000	—
4000 öl		5000 öl		5000 öl		4000 öl		4000 öl			
55,347	20	50,598	60	49,326	75	58,762	50	50,690	50	402,494	75
1100 öl		1200 öl		1260 öl		900 öl		2000 öl			
6600	—	5150	—	4283	25	6685	—	3955	—	66,483	46
300		600		600		150		300			
164	91	890	55	1099	80	1203	12	2280	50	14,127	78
200		200		300		200		150			
234	—	267	—	301	50	283	50	207	—	3441	20
—	—	3383	98	2540	16	1625	20	2240	63	30,820	03
4000	—	3210	30	7552	01	5054	08	6071	45	66,238	22
—	—	4363	21	1080	27	1134	83	911	—	16,433	57
12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—	120,000	—
114,346	11	115,863	64	114,183	74	121,548	23	112,556	08	1,076,139	01
167	71	1183	20	10,205	—	1478	65	1520	—	24,533	94
784	—	53,986	40	219	10	15,274	45	300	—	76,187	82
—	—	—	—	256	—	420	50	746	—	4367	10
1342	90	1891	80	320	30	1413	52	1396	50	11,111	27
2294	61	57,061	40	11,000	40	18,587	12	3962	50	116,200	13
116,640	72	172,925	04	125,184	14	140,135	35	113,952	58	1,192,339	44

1972. évi költségvetés

A z e z e s

Költségvetési szerv	1971		1972		1973		1974		1975	
	forint	éke	forint	éke	forint	éke	forint	éke	forint	éke
a) Főosztályok										
Állami költségvetés	5450	00	5450	00	5450	00	5450	00	5450	00
1. sz. költségvetési szerv	2000	00	2000	00	2000	00	2000	00	2000	00
2. sz. költségvetési szerv	3450	00	3450	00	3450	00	3450	00	3450	00
Központi költségvetés	5.200	00	5.200	00	5.200	00	5.200	00	5.200	00
Központi költségvetés	11.520	00	11.520	00	11.520	00	11.520	00	11.520	00
Ellátás költségvetés	200	00	200	00	200	00	200	00	200	00
Központi költségvetés	200	00	200	00	200	00	200	00	200	00
Központi költségvetés	772	00	772	00	772	00	772	00	772	00
Központi költségvetés	772	00	772	00	772	00	772	00	772	00
Központi költségvetés	11.148	00	11.148	00	11.148	00	11.148	00	11.148	00
Központi költségvetés	1191	00	1191	00	1191	00	1191	00	1191	00
Központi költségvetés	12.000	00	12.000	00	12.000	00	12.000	00	12.000	00
Összesen	128.487	00	128.487	00	128.487	00	128.487	00	128.487	00
b) Mellékhasználat										
Használati tárgyak	—	00	2061	10	2156	—	3609	78	2152	50
Műköltségvetés	—	00	—	00	4337	—	1286	87	—	00
Föld és erdő	—	00	1053	—	323	—	987	60	581	—
Föld használati tárgyak	621	20	—	00	—	00	745	20	3379	85
Összesen	621	20	3114	10	6816	—	6629	45	6113	35
a) b) Főosztályok és mellékhasználat	127.108	00	101.255	48	101.792	76	91.330	68	99.447	81

1871-től 1880-ig terjedő 10 évre.

é v e k											
1876		1877		1878		1879		1880		Összesen	
frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr	frt	kr
5800 öf		5800 öf		5800 öf		5600 öf		5500 öf			
34,800	—	34,800	—	34,800	—	33,600	—	33,000	—	344,100	—
170. s öf		170. s öf		170. s öf		170. s öf		170. s öf			
1200	—	1200	—	1200	—	1200	—	1200	—	12,000	—
4000 öf		5000 öf		5000 öf		4000 öf		4000 öf			
55,347	20	50,598	60	49,326	75	58,762	50	50,690	50	402,494	75
1100 öf		1200 öf		1260 öf		900 öf		2000 öf			
6600	—	5150	—	4283	25	6685	—	3955	—	66,483	46
300	—	600	—	600	—	150	—	300	—		
164	91	890	55	1099	80	1203	12	2280	50	14,127	78
200	—	200	—	300	—	200	—	150	—		
234	—	267	—	301	50	283	50	207	—	3441	20
—	—	3383	98	2540	16	1625	20	2240	63	30,820	03
4000	—	3210	30	7552	01	5054	08	6071	45	66,238	22
—	—	4363	21	1080	27	1134	83	911	—	16,438	57
12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—	12,000	—	120,000	—
114,346	11	115,863	64	114,183	74	121,548	23	112,556	08	1,076,139	01
167	71	1183	20	10,205	—	1478	65	1520	—	24,533	94
784	—	53,986	40	219	10	15,274	45	300	—	76,187	82
—	—	—	—	256	—	420	50	746	—	4367	10
1342	90	1891	80	320	30	1413	52	1896	50	11,111	27
2294	61	57,061	40	11,000	40	18,587	12	3962	50	116,200	13
116,640	72	172,925	04	125,184	14	140,135	35	113,952	58	1,102,339	14

VIII. SZAKASZ.

Ipar, kereskedelem, forgalom és közlekedés.

A forgalmi és közlekedési eszközök felszaporodása következtében, Debreczen várost illetőleg is megrövidültek azon távolságok, melyek ennek előtte lehetővé tették az elkülönített anyagi élet egy bizonyos nemének folytatását és fentartását.

Még alig három-négy évtizeddel ezelőtt; midőn a gőz- és villanyerő nem állott a tudománynak, iparnak és kereskedelemnek oly mértékben szolgálatában mint most, — hazánkat sőt annak egyes vidéki nagyobb centrumait is lehetett külön önmagokban egész oekonomiai jelenségeképen felfogni. Ma azonban ez már nem így van, mert a természeti erőknek a mindennapi életbe való nagymérvű és nem reményelt gyorsasággal történt általános alkalmazása, elsöpörté azon korlátok nagy részét még népek és országok közt is, melyeket klimai-, talaji-, viz- és hegyrajzi s a termelési és fogyasztási viszonyoknak és az ezeken alapuló életmódnak különbözősége vont és fentartott.

Természetes következménye lett a viszonyok ezen változásának, hogy az anyagi élet megszokott régi berendezését Debreczen városnak is áldozatul kellett hozni azon általános elvek- és törekvéseknek, melyek a nemzetközi termelés, fogyasztás és értékcserelésnél mérvadók; ezeknek hasznosításához pedig most, midőn az anyagi tevékenységnek a gőz- és villanyerő képezi legnélkülözhetlenebb elemét, — más és azoktól nagyon eltérő utak, módok és eszközök vezetnek, mint azok valának, melyek eddigelé általunk használtattak.

Nem tagadjuk, hogy a viszonyok ezen változása egész összességében a munka és javak általános értékemelkedését vonta maga után, és nem tagadjuk azt sem, hogy az elért eredmény nagyobb, sőt talán hogy az egész általánosságban ugy viszonylik a meghozott áldozathoz, mint mértani a számtani progressiohoz, mindazonáltal ha az eredmények és meghozott áldozatok minőség- és mennyiségökre nézve

részletesen mérlegeltetnek egymással : meggyőződésünk, hogy az összhang nem fog egészen általánosnak és zavartalannak feltűnni, s nem főleg az oly emporialis helyeknél mint Debreczen, melynek anyagi jóléte még a kereseti szabadság korlátozásának idejéből származott és melynek közgazdasági szervezete csak nehezen illeszthető be a nemzetközi forgalom tagozásába. A modern oekonomiára való átmenetel pedig ott, hol ily körülmények léteznek, csak nehezen, nagy kitartással és áldozatok árán eszközölhető és sohasem a nélkül, hogy oly válságot ne idézne elő, mely évtizedekig el ne tartana és mely tartamának ideje alatt folytonosan felvonva ne tartaná a közönség ragaszkodását a mult regime idejéből származó intézmények iránt.

Ez átmeneti korszak küzdelmeit éli jelenleg Debreczen is, mely épen lakosainak erősen kifejlett conservatív szelleménél s társadalmi és közgazdasági viszonyainak sajátságos eddigi berendezésénél fogva, itt jóval mélyebb nyomokat hagyott már eddig is maga után és nagyobb változásokat eredményezett, mint az közönségesen feltételeztetik.

Milyen vólt Debreczennek kereskedelmi, ipari és közforgalmi jelentősége a multban, vagy csak az 1867. évi közjogi kiegyezés előtt is? azt — mellőzni óhajtván a történelmi visszaemlékezéseket — nem érintjük, de hogy mely körülmények vannak ez idő szerint közgazdasági viszonyainak alakulására elhatározó befolyással és hogy melyek azon ellentétes áramlatok, melyekkel iparának és kereskedelmének különösebben küzdenie kell : azoknak rövid felemlítését már csak az oly közgazdasági jelenségekre való némi tájékozás tekintetéből sem mellőzhetjük egészen, melyeknél a statistikai indokolás magában véve csak keveset vagy mitsem bizonyít.

Hogy Debreczen kulturalis tekintetben azzá fejlődött, a mi vólt hajdan és a mi most jelenleg, és hogy képes vólt a tiszáninneri részek közgazdasági fejlődésére mindig és mindenben irányadó befolyást gyakorolni, és hogy kereskedelmi és ipari tekintetben ezen említett részeknek valóságos empóriumává nőtte ki magát: azt egyesegyedül lakosai intellectuális erejének és szívós kitartásának köszönheti. — Oda helyezve egy nagy sikság közepére, mely a földmivelésen kívül más tevékenységre nem szolgáltat kedvező alapot, s távol esvén mindazon helyektől, melyek az ipar megkezdésére és sikeres folytatására anyagot és alapot szolgáltatnak, s nem részesülvén semmiféle irányban a természet által alkotott közlekedési utak legesekélyebb előnyében sem :

valóban el kell ösmernünk, hogy itt minden az értelemnek és kitarításnak s nem a körülmények véletlenül szerencsés összetalálkozásának és közreműködésének volt tulajdonítható.

És ha a multban ily viszonyok közt csak nehéz küzdelmek árán sikerülhetett a város ipari és kereskedelmi nagyobb fejlődésének alapját megteremteni, — mennyivel nehezebbé vált az azon alapokon elért eredménynek és jólétnek biztosítása most, midőn az egyetemes gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása következtében, magok ezen századokon keresztül kultivált alapok lettek tarthatatlanokká téve; s midőn a nemzetközi forgalom ez időszertinti alakulásánál mindazon vidékek és centrumok érdekei csorbát szenvednek, melyek topografiai fekvésöknél — vagy egyéb a természet által nyújtott előnyöknél fogva a nemzetközi forgalom tagozásába önkényt bele nem illenek.

Ily előnyökkel pedig sem Debreczen, sem azon nagy vidék, melyre anyagi érdekének fejlesztésénél támaszkodik, vagy melyre kereskedelmi vonzereje kiterjed: nem rendelkezik; sőt e nagy területnek tagosulata, melynek Hajdu, Bihar, Szabolcs, Szilágy, Szatmár, Bereg, Ugoesa és Máramaros megyék képezik alkatrészeit-, commercialis tekintetben mindig egyik legkedvezőtlenebb fekvésű részét képezte az országnak még akkor is, midőn a forgalom közvetítése egyedül csak a természet alkotta utak segedelmével volt eszközölhető. És az e helyzetből származó nehézségek, a mesterséges utak elégtelenségének és helytelen irányban történt kiépítésének következtében még ma sincsenek legyőzve és azok ma is akadályozzák a városnak és háttérének kereskedelmi nagyobb kifejlődését, sőt e nehézségekhez még egy újabb tényező is járult az által, hogy a tiszai-, nagyvárad-kolozsvári és a magyar észak keleti vasutak vonalai, melyek köztudomás szerint nem tisztán forgalmi és kereskedelmi érdekek- és nem is egységes elvies megállapodás követelményeire való szigorú tekintetek mellett hozattak létre: decentralizálták azon forgalmi tömörülést, mely annak előtte Debreczennél képződött és melyre épen az említett megyék oekonomiai tevékenységének a közforgalommal szemben való érvényesítésénél van és lesz a jövőben is legnagyobb és égetőbb szükség.

Mivel azonban a környező megyék Debreczennel együtt, egész kiterjedésökben csaknem egynemű és egyöntetű gazdasági testet képeznek, és mivel az illetén viszonyokból származó homogén érdekek sikeres képviselése, mulhatlanul megköveteli az erőknél jól rendezett

s a kereskedelem segédeszközeivel lehetőleg ellátott központokban való egyesítését — és mivel az ily irányban támasztott igényeknek az előbb említett törvényhatóságok területén létező centrumok közt a lakosok létszámának, azok intellektuális és vagyoni képességének s üzletök berendezésének tekintetében Debreczen képes leginkább megfelelni: meggyőződésünk, hogy a forgalom érintett decentralisatiója azzal határt érend, ha sikerülend — a min nem kételkedünk — a tiszán-inneni részek vasutvonalainak kiépítésénél elkövetett nagyhibákat új vonalak kiépítése által helyrehoznunk.

És a mint küzdenie kellett s kell még ez idő szerint is Debreczennek a vidéki forgalom decentralisatiója ellen, épen úgy, sőt ennél az eredményre való csekélyebb kilátás mellett még nehezebb küzdelmet kell folytatnia azon áramlattal szemben, mely az egész ország összes anyagi érdekének képviselőjét egyetlen helyen — Budapesten — igyekszik összpontosítani.

Szót emelvén itt az üzleti forgalom vidéki vagy kerületi központokban való tömörítésének szükséges volta mellett, el kell itélnünk annak egyetlen központban való mesterséges centralisálását, mely mindenütt és minden körülmények közt a vidék munkaerejének felszívását s anyagi tevékenységének lenyugözését eredményezi, nem hagyván szabad mozgalomra más tért, mint a központot s más irányt, mint annak járt utait.

Távol áll tőlünk, hogy ezzel a vidéki városok érdekében kifogásolni akarnók az üzleti centralisatióknak minden nemét, de különbséget kell tennünk a jogosult és jogosulatlan alkotások között, s erre nézve megjegyezni kívánjuk, hogy a vidéki érdekek minden oly összpontosítást saját jól felfogott érdekek szempontjából is jóváhagynak, mely az ország forgalmának természetes irányzatával nem ellenkezik, s mely a vidék kereseti jogát és tevékenységének eredményét nem igyekszik mesterséges eszközökkel csorbitani. De az 1867. évi közjogi kiegyezéssel inaugurált kereskedelmi centralisatio mesterséges eszközökkel idézte fel azon nehézségeket, melyeknek nyomasztó hatása alatt lettek a vidéki városok oda kényszerítve, hogy kereskedelmi érdekeiket mindenben alárendeljék Budapest érdekének, ez alárendeltség pedig hogy mibe kerülhet Debreczennek s vele együtt a többi vidéki centrumoknak, arra nézve elegendő a közlekedési utak hálózatának miképen lett megállapítására s a vaspályák szállítási politikájára utalnunk, mely

valóban el kell ösmernünk, hogy itt minden az értelemnek és kitarásnak s nem a körülmények véletlenül szerencsés összetalálkozásának és közreműködésének volt tulajdonítható.

És ha a multban ily viszonyok közt csak nehéz küzdelmek árán sikerülhetett a város ipari és kereskedelmi nagyobb fejlődésének alapját megteremteni, — mennyivel nehezebbé vált az azon alapokon elért eredménynek és jólétnek biztosítása most, midőn az egyetemes gazdasági viszonyok gyökeres átalakulása következtében, magok ezen századokon keresztül kultivált alapok lettek tarthatatlanokká téve; s midőn a nemzetközi forgalom ez időszertíni alakulásánál mindazon vidékek és centrumok érdekei esorbát szenvednek, melyek topografiai fekvésöknél — vagy egyéb a természet által nyújtott előnyöknél fogva a nemzetközi forgalom tagozásába önkényt bele nem illenek.

Ily előnyökkel pedig sem Debreczen, sem azon nagy vidék, melyre anyagi érdekének fejlesztésénél támaszkodik, vagy melyre kereskedelmi vonzereje kiterjed: nem rendelkezik; sőt e nagy területnek tagosulata, melynek Hajdu, Bihar, Szabolcs, Szilágy, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyék képezik alkatrészeit-, commercialis tekintetben mindig egyik legkedvezötlenebb fekvésü részét képezte az országnak még akkor is, midőn a forgalom közvetítése egyedül csak a természet alkotta utak segedelmével volt eszközölhető. És az e helyzetből származó nehézségek, a mesterséges utak elégtelenségének és helytelen irányban történt kiépítésének következtében még ma sincsenek legyözve és azok ma is akadályozzák a városnak és háttérének kereskedelmi nagyobb kifejlődését, sőt e nehézségekhez még egy újabb tényező is járult az által, hogy a tiszai-, nagyváradi-kolozsvári és a magyar északkeleti vasutak vonaljai, melyek köztudomás szerint nem tisztán forgalmi és kereskedelmi érdekek- és nem is egységes elvies megállapodás követelményeire való szigorú tekintetek mellett hozattak létre: decentralizálták azon forgalmi tömörülést, mely annak előtte Debreczennél képződött és melyre épen az említett megyék oekonomiai tevékenységének a közforgalommal szemben való érvényesítésénél van és lesz a jövőben is legnagyobb és égetőbb szükség.

Mivel azonban a környező megyék Debreczennel együtt, egész kiterjedésökbén csaknem egynemü és egyöntetü gazdasági testet képeznek, és mivel az illetén viszonyokból származó homogén érdekek sikeres képviselöte, mulhatlanul megköveteli az eröknek jól rendezett

s a kereskedelem segédeszközeivel lehetőleg ellátott központokban való egyesítését — és mivel az ily irányban támasztott igényeknek az előbb említett törvényhatóságok területén létező centrumok közt a lakosok létszámának, azok intellectuális és vagyoni képességének s üzletök berendezésének tekintetében Debreczen képes leginkább megfelelni: meggyőződésünk, hogy a forgalom érintett decentralisatiója azzal határt érend, ha sikerülend — a min nem kételkedünk — a tiszán-inneni részek vasutvonalainak kiépítésénél elkövetett nagyhibákat új vonalak kiépítése által helyrehoznunk.

És a mint küzdenie kellett s kell még ez idő szerint is Debreczennek a vidéki forgalom decentralisatiója ellen, épen úgy, sőt ennél az eredményre való csekélyebb kilátás mellett még nehezebb küzdelmet kell folytatnia azon áramlattal szemben, mely az egész ország összes anyagi érdekének képviselőjét egyetlen helyen — Budapesten — igyekszik összpontosítani.

Szót emelvén itt az üzleti forgalom vidéki vagy kerületi központokban való tömörítésének szükséges volta mellett, el kell itélnünk annak egyetlen központban való mesterséges centralisálását, mely mindenütt és minden körülmények közt a vidék munkaerejének felszívását s anyagi tevékenységének lenyugözését eredményezi, nem hagyván szabad mozgalomra más tért, mint a központot s más irányt, mint annak járt utait.

Távol áll tőlünk, hogy ezzel a vidéki városok érdekében kifogásolni akarnók az üzleti centralisatióknak minden nemét, de különbséget kell tennünk a jogosult és jogosulatlan alkotások között, s erre nézve megjegyezni kívánjuk, hogy a vidéki érdekek minden oly összpontosítást saját jól felfogott érdekek szempontjából is jóváhagynak, mely az ország forgalmának természetes irányzatával nem ellenkezik, s mely a vidék kereseti jogát és tevékenységének eredményét nem igyekszik mesterséges eszközökkel csorbítani. De az 1867. évi közjogi kiegyezéssel inaugurált kereskedelmi centralisatio mesterséges eszközökkel idézte fel azon nehézségeket, melyeknek nyomasztó hatása alatt lettek a vidéki városok oda kényszerítve, hogy kereskedelmi érdekeiket mindenben alárendeljék Budapest érdekének, ez alárendeltség pedig hogy mibe kerülhet Debreczennek s vele együtt a többi vidéki centrumoknak, arra nézve elegendő a közlekedési utak hálózatának miképen lett megállapítására s a vaspályák szállítási politikájára utalnunk, mely

téren velünk de nélkülünk, mindig aképen rendelkeznek, ahogy azt Budapest vagy Bécs érdeke követeli. A másfélévtized alatt szerzett szomorú tapasztalatok pedig meggyőzhették volna az országot eléggé azon ígéretek alapnélküliségéről, melyek a forgalomnak egyetlen helyen való összpontosítása nevében mindannyiszor felhozattak, valahányszor Budapest kereskedelmi érdeke a vidéktől nehéz áldozatokat követelt.

Kapcsolatban a centralisáció szülte ezen nehézségeknek felemlítésével, meg kell még itt a modern oekonomia által támasztott és épen a kereseti szabadság által nagyranövesztett tényezők egyik nevezetes neméről az üzleti versenyről is emlékeznünk, mely a termelést, fogyasztást és értékcserelet immár mindenütt teljes mértékben és csak nehezen korlátozható hatalommal befolyásolja.

Noha elismerjük e tényező fejlődésének történelmi jogosultságát, és noha tudjuk is méltányolni azon kedvező befolyást, melyet az a kötöttség bizonyos stádiumában, a termelő osztály minden rétegére s a nemzetgazdaság minden ágára gyakorolt, de más oldalról nem mentesíthetjük magunkat azon meggyőződés nyomasztó hatása alól sem, hogy a közgazdasági viszonyok nagyobb fejlettségének korszakában, s főleg akkor és ott, a hol és a mikor az üzleti élet a centralisáció bizonyos fokát már elérte : hogy épen e tényező volt mindig az, mely a kereseti szabadság segedelmével és annak óltalma alatt oly tulsulyt biztosított a nagy központoknak a vidéki centrumok felett, s elannyira elősegíté az ingó és ingatlan vagyonnak aránylag kevés kezekbe való összehalmozódását és annyira megnehezíté a kisebb tőkevagyonnak képződését és fentartását a nagynak attractiójával szemben, hogy nem alaptalan azon félelem, miszerint a viszonyok illetén irányban való tovább fejlődése következtében a középosztály helyzete mind jobban tarthatatlanná válik, míg végre is helyt lesz kénytelen engedni a kevés számu nagy központok és durgazdag egyének korlátlan rendelkezésének s ezzel együtt a vidéki centrumok tökéletes alárendeltségének és a proletárság felszaporodásának.

A felbomlásnak illetve a vagyon átháramlásnak ezen folyamatát Debreczen városnak eddig még saját területén sikerült meggátolni s középosztályának mindhárom nagy csoportját : a gazdákat, iparosokat és kereskedőket, ha nagy küzdelmek árán s nem minden érzékeny veszteség nélkül is, de mégis megmentenie, noha a korlátlan verseny

által felidézett törekvések és ellentörekvések romboló hatásának nyoma több mint egy irányban már itt is meglátszik, mely sejteni engedi, hogy előbb vagy utóbb, de elfog következni azon idő, midőn Debreczennek helyzete is indokolni, sőt követelni fogja a már szabadossá vált verseny korlátozásának vagy legalább rendezésének érdekében az állami hatalom beavatkozását.

Nevezzük a fenforgó ügyet a maga nevéen és mondjuk ki őszintén, hogy a modern oekonomia nem türi meg a társadalom mindhárom osztályának a régi arányok szerinti fenállását a tendenciája a középosztályt a gazdagoknak gazdagításával, s a szegényeknek szegényítésével gyengíteni, lévén mindkét osztály szaporodásának kuforrása a közép osztály.

Hogy Debreczen gazda közönsége ugy a latifundiumok, valamint a telekparányok képződésétől s azok következményei káros hatásától ez ideig meglehetősen megtudta magát óvni, — azt a birtoklás oly mibenlétének köszönheti, mely mellett a szerzés maga, annak mérve s az átruházás módozata, bizonyos körülírt feltételekhez vólt kötve, mely feltételek egészen a legközelebbi évekig épségben fent is tartattak s melyeknek egy kis része még ma is fenáll s gyakorolja hatását.

De a mezőgazdasági viszonyok átalakulásával szemben, a kötöttségnek ezen formája már fen nem tartható, mivel a belterjes földmívelés, melynek nagymérvű tőke és munka befektetések képezik alapját, a birtokra nézve teljesen szabad rendelkezést követel magának, mely követelésnek teljesítése alól Debreczen sem fogja tudni magát mentesíteni, s annál kevésbé, minél belterjesebbé válik mezőgazdasága; birtokának ingósításával pedig a telkek szétforgácsolódásának korszaka fog bekövetkezni, mit ha a törvényhozás beavatkozásával meg is lehetne akadályozni, miképen válnék lehetővé a törpe bérletek felszaporodásának gátolása? mely pedig mint Irland példája mutatja, következményeiben veszedelmesebb amannál.

Hasonló viszonyokat idéz fel a korlátlan verseny az ipari foglalatosság terén is. Még a kötöttségnek egy oly stádiumában is, minőt a czéhkényszer 1848 előtt képviselt, a kézművesek helyzete egészben véve jóval kedvezőbb vólt, mint az iparszabadság korszakában. A czéhrendszernek hatása különben Debreczenben is abban nyilvánult, hogy csak ritka esetben sikerült még kiválóan tehetséges egyéneknek is az iparosok nagy tömegéből kiemelkedni s jelentékeny vagyonra

szert tenni; de más oldalról a kevésbé ügyes és kevésbé tehetséges munkások légiói is óva lettek az elpusztulás veszélyétől.

Melyik az üdvösebb állapot e kettő közül? azt itt közelebbről nem kutatjuk, de annyi tény, hogy a korlátlan verseny által felidézett létért való küzdelemben, aránytalanul többen mentek tönkre, mint a hánynak sikerült felemelkedni; a körülmények illetén fejlődését pedig nem tulajdoníthatjuk egyedül vagy kizárólagosan azon gyakran és méltán emlegetett nyomásnak, melyet a gyáripár a kézműiparra gyakorol, mert e nyomás már létezett akkor is, midőn még a czéhrendszer a maga épségében fenállott. Ennélfogva ezen okozat egyik és pedig nyomás indokát maguknak az iparosoknak egymás közt kifejlett egyéni versenyében is kell keresnünk, s ezt annyival inkább, mivel a mult regime idejébeni verseny lényegében egészen társulati vólt, azaz csak czéhek versenyezhettek s nem a társulati tagok egymással.

Az érvényben levő 1872. évi ipartörvénynek csak egyetlen, de azon nagy hiányossága van, hogy jóval haladottabb nemzetgazdasági és közművelési viszonyokat feltételez, mint a milyenekkel a valóságban találkozunk. A törvényhozás ezen alkotásával tehát a szükséges és sürgős reformok terén „a második lépést tette az első előtt“ s így előbb vagy utóbb, de oda leend kényszerítve, hogy ez alkotásának legalább részbeni feladásával az első lépésnek hézagát valamiképen áthidalja.

Milyen irányu leend az ipartörvénynek már is czélba vett ezen módosítása? azt nem tudjuk, de ha a viszonyok eddigi fejleményéből — a közszükségérzetből — és a közhangulatból következtetést vonni lehet: úgy az új alkotásnak nem lehet, nem szabad elzárkózni egy oly intézménynek létrehozásától, mely a czéheket a mostani ipartársulatoknál czélirányosabban képes helyettesíteni. És hiszszük is, hogy elméleti rendszerek kedvéért ez alkalommal nem fognak feláldoztatni a gyakorlati élet jogosult követelményei.

Egyébiránt nem hagyhatjuk említés nélkül, hogy noha Debreczen város iparos közönsége sokat szenvedett és vesztett az 1872. évi ipartörvények hatása alatt, mindazonáltal az még sem volt és nincs még most sem oly mérvű, mint az ország más hasonló jelentőségű centrumainak legtöbbszörénél tapasztalható. A hanyatlás számos jele ugyan nálunk is felismerhető, s a baj megvan, létezik és terjed, de nem rohamosan és a mi földolog, a kórtünetek nem engednek gyógyíthatlan betegségekre következtetni.

Egy tekintet azon kézműipari vállalatokra, melyek Debreczenben leginkább honosak, mindenkit meg fog győzni arról, hogy a nagyobb mérvű és rohamosabb hanyatlásnak jórészt azon körülmény is vetett féket, hogy a gyáripár versenye épen azon iparágakkal szemben birt mindenütt leglassabban és ennél fogva legesekélyebb romboló hatással érvényesülni, melyek városunkban legtöbb vállalkozót és legtöbb munkás kezét foglalkoztatnak.

Sőt ezen iparágak egy része s különösen azok, melyek Debreczen és vidékének közvetlen vagy azonnali fogyasztására alapítvák: a gyárak versenyétől még ez idő szerint és a közel jövőben úgy szólván mitsem, — a nagy tőke mindent absorbeáló hatásától pedig csak keveset tarthatnak; míg más részök a gyáripár és nagy vállalatok versenyével szemben associatio utján fenállásukat elég sikerrel lennének képesek biztosítani.

Sikerülni fog-e azonban a hanyatlásnak indult társulási szellemet — a gyárakkal való verseny könnyebb elviselhetése czéljából — a kézműves osztályban annyira felébreszteni és annak oly irányt adni, hogy az nagyobb számú gyakorlati alkotásokban nyerjen kifejezést? ez mindenestre oly kérdés, melyre csak a jövő fogja megadni a választ, mely azonban igenlő esetben sem fogná magában foglalni annak lehetőségét, hogy az oly iparágak, melyeknél a kéz munkája gépek által előnyösebben végezhető s melyeknél az üzleti nyereség biztosítása nagy tőke befektetéseket igényel, hogy ezek úgy mint eddig, kézműileg is tovább folytathatók s a gyárak versenye mellett fentartathatók lennének. Ennél fogva az iparviszonyoknak a modern oekonomia követelménye szerinti rendezésénél, sajnos, de Debreczennek is le kell mondani több oly iparnemnek kézműileg való üzéséről, melyek a múlt regime idejében s részben még jelenleg is, lakossága egy részének tisztességes foglalkozást és megélhetést biztosítanak.

De nem csak a mezőgazdaság és ipár érezi és kénytelen szenvedni a már szabadossá vált versenynek nyomasztó hatását, hanem a kereskedelem is, melynek pedig egyedüli éltető lelkét és elemét épen a kereseti szabadság adja meg.

E téren azonban a verseny hatásának nyilvánulása nem annyira közvetlen és nem is válik oly gyorsan és általánosan szemlélhetővé, mint amazoknál, habár a pénz mennyiségi erejének biztosítását, az egyén értelmi és munkaképessége felett már itt is oly mértéket haladó

arányokban növelte, hogy a kisebb tőkével rendelkező üzleteknek önállósága és jövedelmezősége mindinkább lehetlenné válik, míg végre is a kevés kezekbe összpontosuló nagy üzleteknek lesznek commanditjaivá.

Kétségtelen, hogy Debreczenben a kereskedelmi vállalatok száma ez idő szerint jelentékenyebb mint azelőtt volt, de kvalitásbeli jelentőségök a szám-arány ezen növekedésével nem tartott lépést. Az önálló üzletek száma megfogyott, s helyt engedett néhány nagy vállalatnak és a szatócsszerű üzletek felszaporodásának. A középosztály tehát itt is gyengül és kevesbül, a szerint a mint vagyonosabb része gazdagodik és szegényebb része hanyatlik.

A fent közölteben igyekeztünk azon körülményeket lehető rövid és csak főbb vonásaikban körvonalozni, melyek Debreczen város közgazdasági viszonyainak alakulására ez idő szerint elhatározó befolyással vannak; igyekeztünk továbbá rámutatni azon ellentétes áramlatokra is, melyekkel városunk iparának és kereskedelmének különösebben küzdenie kell, hogy eként a helyzet felösmerésének lehető megkönnyítésére nézve ott is, hol a statistikai indokolás hézagossága általunk nem volt elkerülhető — némi magyarázó támpontok álljanak rendelkezésre. És ezzel áttérünk feladatunk közelebbi tárgyára, az ipar és kereskedelem viszonyainak számszerinti adatok alapján való ismertetésére.

I p a r.

Az iparosoknak, iparvállalatoknak, ipartársulatoknak és a kiadott iparigazolványoknak kimutatása.

Alapul és kiindulási pontul véve az 1880-ik évet, mindenek előtt közöljük a legközelebbi népszámlálás ide vonatkozó adatait, melyek az iparral foglalkozó mind két nemü egyének számát, ide értve a családi kíségető tagokat is: összesen 6352 egyénnel állapítják meg.

Debreczen város polgári népessége áll 25,211 férfi és 25,911 nő, összesen 51,122 egyénből*), minélfogva az iparral foglalkozók a lakosok létszámának 12.42%-át képezik. Hozzá véve ehez a kereskedelem és forgalom közvetítésével foglalkozó egyéneknek a legközelebb megéjtett népszámlálás alkalmával 1871 lélekre felvett állományát, kitü-

*) Nem számítva 351 honvédet és 1275 közös hadseregbeli katonát.

nik, miszerint az ipar és kereskedelem Debreczen város polgári népességének 16.08 százalékát foglalkoztatja, mely minden esetre jóval jelentékenyebb számarány, mint a minővel e terén városunk valaha dicsekedhetett.

Mellőzve itt a kereskedelemmel foglalkozók állományának részletezését — melyre amugy is lesz még alkalmunk visszatérni — az iparosoknak fentebb kimutatott létszáma az 1880. évi népszámlálás alkalmával felvett foglalkozási csoportok és számadatok szerint következőképen oszlik meg.

I. Mü- és kereskedelmi kertészet. Foglalkoztat 12 önálló férfi vállalkozót, 9 férfi segédet, 3 tanonczt, 16 férfi és 1 nőmunkást. Összesen 41 egyént.

II. Halászat és vadászat. Foglalkoztat 5 önálló férfi vállalkozót.

III. Kő-, föld-, agyag- és üvegipar. Fazekas: 33 férfi és 4 nő vállalkozó, 5 férfi segéd, 9 tanonc, 1 férfi és 1 nő munkás, 3 férfi és 2 női családi kisegítő. Összesen 58 egyén. — Kőfaragó: 2 vállalkozó, 3 segéd, 3 tanonc. Összesen 8 egyén. — Pipaégető és faragó: 5 vállalkozó, 4 segéd, 1 tanonc, 1 munkás. Összesen 11 egyén. — Téglá- és cserépető: 28 férfi és 4 női vállalkozó, 21 férfi és 1 nő segéd, 42 férfi és 21 nő munkás, 2 férfi és 16 nő családi kisegítő. Összesen 135 egyén. — Üveges: 6 vállalkozó, 13 segéd, 7 tanonc. Összesen 26 egyén.

IV. Fémek és fémáruk gyártása. Aranyműves: 5 férfi, 1 nő vállalkozó, 3 segéd, 3 tanonc. Összesen 12 egyén. — Aranyozó: 1 férfi vállalkozó, 1 segéd. Összesen 2 egyén. — Bádogos: 16 férfi vállalkozó, 17 segéd, 16 tanonc. Összesen 49 egyén. — Drótos: 5 vállalkozó. — Rézöntő: 2 férfi vállalkozó, 2 segéd, 2 tanonc. Összesen 6 egyén.

V. Gépek-, szerszámok-, eszközök-, készülékek, szállítási eszközök. Fegyvergyáros: 1 vállalkozó, 1 segéd, 1 tanonc. Összesen 3 egyén. — Fűrész- és furó-készítő: 1 vállalkozó, 1 segéd, 1 tanonc. Összesen 3 egyén. — Gépész: 22 vállalkozó, 11 segéd, 6 tanonc, 6 munkás. Összesen 45 egyén. — Hangszerkészítő: 1 vállalkozó, 1 segéd. Összesen 2 egyén. — Kerékgyártó: 45 vállalkozó, 24 segéd, 24 tanonc, 1 munkás. Összesen 94 egyén. — Késműves: 8 vállalkozó, 1 segéd. Összesen 9 egyén. — Kocsigyáros: 5 vállalkozó, 7 segéd, 6 tanonc, 1 munkás, 2 családi kisegítő. Összesen 21 egyén. — Kovács: 67 vállalkozó, 58 segéd, 54 tanonc, 1 munkás. Összesen 180 egyén. — Készőrüs: 3 vállalkozó. — Lakatos: 42 vállalkozó, 68 segéd, 44 tanonc.

Összesen 154 egyén. — Látszerész: 1 vállalkozó. — Órás: 12 vállalkozó, 8 segéd, 5 tanoncz. Összesen 25 egyén. — Pipakupakoló: 8 vállalkozó, 5 segéd, 2 tanoncz. Összesen 15 egyén. — Ráspoly és reszelőkészítő: 2 vállalkozó, 2 segéd, 1 tanoncz. Összesen 5 egyén. — Rézműves: 4 vállalkozó, 2 segéd, 4 tanoncz. Összesen 10 egyén. — Szitakötő: 5 férfi, 1 nő vállalkozó, 1 üzletvezető, 4 segéd, 3 tanoncz. Összesen 14 egyén. — Vasserpenyős: 3 vállalkozó.

VI. Vegyészeti ipar. Czimfestő: 2 vállalkozó, 1 munkás. Összesen 3 egyén. — Festő: 2 vállalkozó, 7 segéd, 2 munkás, 1 családi női kisegítő. Összesen 12 egyén. — Fénymázkészítő: 1 vállalkozó. — Gyógyszerész: 11 férfi- 1 nő vállalkozó, 16 segéd, 2 tanoncz, 5 munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 36 egyén. — Keményítő-gyáros: 1 vállalkozó. — Olaj gyáros: 4 vállalkozó, 1 segéd, 3 munkás. Összesen 8 egyén. — Szíkviz-gyáros: 2 vállalkozó, 1 segéd, 1 munkás. Összesen 4 egyén.

VII. Fűtő és világító szerek. Gyertyamártó és szappanos: 16 férfi-, 1 nő vállalkozó, 15 segéd, 3 tanoncz, 2 munkás, 1 családi női kisegítő. Összesen 38 egyén. — Légszeszgyár (részvény társulat): 5 hivatalnok, 1 segéd, 1 családi kisegítő. Összesen 7 egyén.

VIII. Fonó és szövő ipar. Harisnya-szövő: 1 vállalkozó, 4 segéd, 2 tanoncz. Összesen 7 egyén. — Hálófonó: 29 nő vállalkozó, 11 női munkás és 8 családi női kisegítő. Összesen 48 egyén. — Kötélgyártó: 18 vállalkozó, 6 segéd, 14 tanoncz, 1 munkás. Összesen 39 egyén. — Len- és kenderfonó: 20 nő vállalkozó, 29 női munkás és 15 családi női kisegítő. Összesen 64 egyén. — Pokróczszövő: 1 vállalkozó. — Ruhafestő: 1 segéd. — Selyemfestő: 2 vállalkozó. — Takács: 1 vállalkozó. — Tarisznyaszövő: 1 vállalkozó, 2 segéd. Összesen 3 egyén. — Zsákfonó: 5 vállalkozó, 1 segéd, 1 tanoncz. Összesen 7 egyén.

IX. Papír-ipar. Kártyagyáros: 1 vállalkozó, 1 segéd, 1 tanoncz, 1 munkás, 1 családi női kisegítő. Összesen 5 egyén. — Könyvkötő: 5 vállalkozó, 10 segéd, 8 tanoncz. Összesen 23 egyén.

X. Fa-, csont-, guttapercha-, kaucsuk- és hasonló ipar. Asztalos: 70 vállalkozó, 107 segéd, 56 tanoncz, 4 munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 238 egyén. — Csutora-készítő: 6 férfi-, 1 nő vállalkozó, 1 segéd, 2 tanoncz. Összesen 10 egyén. — Esztergályos: 9 férfi-, 1 nő vállalkozó, 7 segéd, 3 tanoncz. Összesen 20 egyén. — Faragó: 2 munkás. — Fésűs: 12 férfi-, 2 nő vállalkozó, 6 segéd, 2 tanoncz. Összesen

22 egyén. — Kaptafa-készítő: 1 tanoncz. — Kádár: 17 férfi-, 2 nő vállalkozó, 15 segéd, 15 tanoncz. Összesen 49 egyén. — Kefekötő: 3 vállalkozó, 17 segéd, 18 tanoncz. Összesen 38 egyén. — Kosárfonó: 2 férfi-, 2 nő vállalkozó, 1 tanoncz, 1 munkás. Összesen 6 egyén. — Nád- és szalmaszék-gyáros: 2 vállalkozó.

XI. Bőr-, szőrme-, serte- és tollipar. Béltisztító: 2 vállalkozó. — Borbély és fodrász: 9 férfi-, 9 női vállalkozó, 1 üzletvezető, 18 segéd, 7 tanoncz. Összesen 44 egyén. — Bőrműkészítő: 1 női vállalkozó. — Csizmadia: 439 férfi-, 11 női vállalkozó, 197 segéd, 171 tanoncz, 3 munkás, 9 családi kisegítő. Összesen 830 egyén. — Czíprész: 122 férfi-, 1 női vállalkozó, 126 segéd, 93 tanoncz, 2 munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 345 egyén. — Keztyüs: 3 férfi-, 1 női vállalkozó, 3 férfi-, 3 női segéd. Összesen 10 egyén. — Nyerges: 1 vállalkozó, 3 segéd, 1 tanoncz. Összesen 5 egyén. — Sziogyártó 27 vállalkozó, 9 segéd, 6 tanoncz. Összesen 42 egyén. — Szücs: 58 férfi-, 1 nő vállalkozó, 37 segéd, 17 tanoncz. Összesen 113 egyén. — Timár: 148 férfi-, 2 nő vállalkozó, 68 segéd, 25 tanoncz, 5 munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 249 egyén.

XII. Öllözés-, tisztítás- és pipere-ipar. Divatárus: 9 nő vállalkozó, 1 férfi-, 1 nő segéd, 1 nő tanoncz, 1 nő munkás. Összesen 13 egyén. — Esernyő- és napernyő-készítő: 2 férfi-, 1 nő vállalkozó. Összesen 3 egyén. — Férfi-szabó: 119 férfi-, 2 nő vállalkozó, 156 férfi-, és 3 nő segéd, 32 tanoncz, 1 munkás. Összesen 313 egyén. — Gombkötő: 2 vállalkozó, 3 segéd, 2 tanoncz. Összesen 7 egyén. — Kalapos ipar: 7 férfi-, 3 nő vállalkozó, 16 segéd, 9 tanoncz. Összesen 35 egyén. — Kárpitos: 9 vállalkozó, 12 segéd, 6 tanoncz. Összesen 27 egyén. — Női szabó: 14 férfi-, 6 női vállalkozó, 9 segéd. Összesen 29 egyén. — Paplanos: 3 vállalkozó. — Szürszabó: 68 férfi-, 4 nő vállalkozó, 38 férfi-, 1 nő segéd, 41 tanoncz, 3 munkás, 1 férfi-, 1 női családi kisegítő. Összesen 157 egyén. — Varró nő: 229 női vállalkozó, 13 nő segéd, 8 nő tanoncz, 8 nő munkás, 25 családi női kisegítő. Összesen 283 egyén. — Virágcsináló: 1 nő vállalkozó.

XIII. Építő-ipar. Ablakos: 5 vállalkozó, 1 tanoncz. Összesen 6 egyén. — Ács: 37 vállalkozó, 179 segéd, 23 tanoncz, 7 munkás. Összesen 246 egyén. — Építész: 15 vállalkozó. — Kéményseprő: 4 vállalkozó, 8 segéd, 3 tanoncz. Összesen 15 egyén. — Kőmives: 29 vállalkozó, 345 segéd, 75 tanoncz, 26 munkás. Összesen 475 egyén. —

Kövező: 1 vállalkozó, 2 segéd. Összesen 3 egyén. — Kutmester: 1 vállalkozó, 1 segéd, 1 munkás. Összesen 3 egyén. — Szobafestő: 18 vállalkozó, 19 segéd, 1 tanoncz. Összesen 38 egyén.

XIV. Polygraphiai és művészeti ipar. Fényképész: 3 vállalkozó, 3 segéd. Összesen 6 egyén. — Kö- és könyvnyomdász: 3 vállalkozó, 3 üzletvezető, 18 férfi-, 2 nő segéd, 17 tanoncz, 5 munkás. Összesen 48 egyén. — Szobrász: 3 vállalkozó, 1 segéd. Összesen 4 egyén.

XV. Élelmezési és élvezeti ipar. Bábsütő: 4 férfi-, 1 nő vállalkozó, 4 segéd, 1 tanoncz. Összesen 10 egyén. — Czukrász: 6 férfi-, 3 nő vállalkozó, 7 férfi- és 1 nő segéd, 2 tanoncz. Összesen 19 egyén. — Czukorgyár (részvénytársaság): 3 hivatalnok, 40 férfi-, 8 nő munkás. Összesen 51 egyén. — Dohány-gyáros (kinestári raktár): 1 hivatalnok, 9 férfi-, 15 nő munkás. Összesen 25 egyén. — Hentes: 82 férfi-, 2 nő vállalkozó, 30 férfi-, 1 nő segéd, 15 tanoncz, 1 munkás, 6 családi kisegítő. Összesen 137 egyén. — Kalácssütő: 4 nő vállalkozó. — Mészáros: 39 férfi-, 5 nő vállalkozó, 50 férfi-, 1 nő segéd, 8 tanoncz, 1 munkás, 3 női családi kisegítő. Összesen 107 egyén. — Molnár: 40 vállalkozó, 7 hivatalnok, 30 segéd, 9 tanoncz, 43 munkás. Összesen 129 egyén. — Hal- és peccenyésütő: 1 nő vállalkozó. — Pék: 13 férfi-, 98 nő vállalkozó, 45 segéd, 20 tanoncz, 2 nő munkás, 8 női családi kisegítő. Összesen 186 egyén. — Szeszgyáros: 3 vállalkozó, 1 munkás. Összesen 4 egyén.

XVI. Elszállásolás és üdítés. Fürdős: 1 hivatalnok, 5 férfi-, 4 nő munkás. Összesen 10 egyén. — Kávés: 6 férfi-, 9 nő vállalkozó, 11 nő segéd, 10 nő munkás, 7 családi nő kisegítő. Összesen 43 egyén. — Pálinkamérő: 2 férfi-, 2 nő vállalkozó, 2 segéd. Összesen 6 egyén. — Szállodás: 1 vállalkozó, 10 segéd. Összesen 11 egyén. — Vendéglős és kocsmáros: 128 férfi-, 27 nő vállalkozó, 63 férfi-, 12 nő segéd, 21 férfi-, 15 nő munkás és 22 családi nő kisegítő. Összesen 288 egyén.

XVII. Látványossági és mulattató ipar. Színész: 1 vállalkozó, 34 férfi-, 22 nő segéd, 4 munkás. Összesen 61 egyén. — Zenész: 16 vállalkozó, 109 segéd, 2 tanoncz, 1 munkás, 23 családi kisegítő. Összesen 151 egyén.

XVIII. Ismeretlen)* 15 férfi-, 5 nő vállalkozó, 2 tiszt, 14 férfi-, 4 nő segéd, 41 tanoncz, 4 férfi-, 5 nő munkás és 2 családi kisegítő s így összesen 92 egyén foglalkozása.

*) Az illető számláló lapon az iparág megnevezése nem volt, csak annyit állt: „iparos.”

Összesen tehát van az 1880. évi népszámlálás fentebb közölt adatai szerint Debreczen városában 6352 oly egyén, kik állandóan foglalkoznak az iparral, mely létszámból 5518 egyén vagyis 86.87% férfi és 834 egyén vagyis 13.13% nőnemhez tartozik. De a nőnem részvétele az egyes foglalkozási ágakban nem felel meg azon jelentőségnek, melyet ezen arány-viszony általánosságban kifejez, a mennyiben a nő iparosok legnagyobb részének tevékenysége felette szűk térre és az iparnak nagyon kevés ágára szorítkozik. Így például a háló és kenderfonással, varással, kenyér- és perezcsütéssel s a kávémérés és vendéglői kiszolgálással 616-an vannak elfoglalva, mely a nő iparosok összes létszámának közel 71 %-át képezi; a fentmaradó részből is még sok van olyan, kik az illető iparnak csak jogát birják, de azt nem személyesen, hanem művezetők vagy segédek által gyakorolják.

Mellőzve az iparüzők nem szerinti szám-viszonyainak bővebb fejtegetését, az ipari foglalkozások fentebbi részletezésének alapján — könnyebb áttekintés s a csoportok egymás közti viszonyainak könnyebb felismerhetése céljából — még a következő összeállítást közöljük:

Az ipari foglalkozásoknak csoportonként összegezett kimutatása.

Az iparcsoport megnevezése	Foglalkozik benne						Összesen	Képezi az összes létszámnak %-át
	Önálló vál- lalkozó	Hivatalnok, üzletvezető	Segéd	Tanoncz	Munkás	Családi kisegítő		
I. Mü- és kereskedelmi kertészet . . .	12	—	9	3	17	—	41	0.64
II. Halászat és vadászat	5	—	—	—	—	—	5	0.07
III. Kő-, föld-, agyag- és üveg-ipar . . .	82	—	47	20	66	23	238	3.74
IV. Fémek- és fémárúk gyártása . . .	30	—	23	21	—	—	74	1.16
V. Gépek, szerszámok, készülékek stb. .	231	1	193	151	9	2	587	9.24
VI. Vegyészeti ipar . .	25	—	25	2	12	2	66	1.03
VII. Fűtő és világító szerek	17	5	16	3	2	2	45	0.70
VIII. Fonó- és szövő-ipar	78	—	14	17	41	23	173	2.72

Az iparcsoport megnevezése	Foglalkozik benne						Összesen	Képezi az összes létszámnak %-át
	Önálló vál- lalkozó	Hivatalkok, üzletvezető	Segéd	Tanonc	Munkás	Családi kisegítő		
IX. Papir-ipar . . .	6	—	11	9	1	1	28	0.44
X. Fa, csont, guttapercha, kaucsuk stb. . .	129	—	153	98	7	1	388	6.10
XI. Bőr-, szőrme-, serte- és tollipar . . .	835	1	464	320	10	11	1641	25.83
XII. Öltözés, tisztítás és pipere	479	—	253	99	13	27	871	13.71
XIII. Építő-ipar . . .	110	—	554	103	34	—	801	12.61
XIV. Polygraphia és mű- vészeti ipar . . .	9	3	24	18	5	—	59	0.92
XV. Élelmezési és élvez- zeti ipar	301	11	169	55	120	17	673	10.59
XVI. Elszállásolás és üdítés	175	1	98	—	55	29	358	5.63
XVII. Látványossági és mu- lattató ipar . . .	17	—	165	2	5	23	212	3.49
XVIII. Ismeretlen . . .	20	2	18	41	9	2	92	1.44
Főösszeg	2561	24	2236	962	406	163	6352	—

E kimutatás elég hiven tükrözi vissza és nagy vonásokban eléggé érthetően magyarázza Debreczen ipari fejlettségének ez idő szerinti állapotát. Első pillanatra is feltűnik, hogy itt a kézmű, még pedig a kézműves kis ipar viszen domináns szerepet, s hogy a gyárak és nagy vállalatok viszonylagosan és absolute véve is még igen kevés egyént foglalkoztatnak. Így például az iparral foglalkozóknak 6352 egyénre felvett összes létszámából nem kevesebb mint 2561 egyén vagyis 40.31 % szerepel mint önálló vállalkozó, s mellettök csak 3791 mindenféle segédmunkás működik, tehát egy-egy vállalkozóra alig lehet egy és fél munkást számítani.

Az egyes iparcsoportokat tekintve e viszony a következő:

Az	I. csoportban	A csoportbeli iparosok közül vállalkozó	Minden vállalkozóra esik
		29.26 százalék	2.4 segédmunkás*)
II.	"	100.00 "	— "
III.	"	34.45 "	1.9 "
IV.	"	40.52 "	1.1 "
V.	"	39.35 "	1.5 "
VI.	"	37.87 "	1.7 "
VII.	"	37.77 "	1.6 "
VIII.	"	45.08 "	1.2 "
IX.	"	21.42 "	3.6 "
X.	"	33.24 "	2.0 "
XI.	"	55.88 "	0.9 "
XII.	"	54.99 "	0.8 "
XIII.	"	12.48 "	6.2 "
XIV.	"	15.28 "	5.5 "
XV.	"	46.21 "	1.2 "
XVI.	"	48.88 "	1.0 "
XVII.	"	8.01 "	11.4 "
XVIII.	"	21.73 "	3.6 "

Noha az önálló vállalkozók és segédmunkások közt fenálló ezen arány-viszony, ipari és különösen az ipari termelés érdekének szempontjából véve, egyáltalában nem mondható kedvezőnek, de más oldalról tekintve, az mégis oly társadalmi állapotra enged az iparosok körében következtetni, mely még mentesítve van mindazon bajok, betegségek és kalamitásoktól, a mik a nagy iparnak vagy a tömeges termelésnek mindenkor és mindenhol elmaradhatlan appertinentiáiképen jelentkeznek.

Hogy azonban Debreczen iparának fejlődését és jelen állapotát meg lehessen érteni, arra nézve szükséges lenne, mint már fentebb is említők, a közgazdasági élet azon gyökeres változásait, melyek a politikai események és átalakulások folytán és a törvényhozásnak az ipart érdeklő alkotásai következtében a legközelebbi három-négy évtized alatt végbe mentek, megfigyelni és számba venni. De mivel történelmi visszaemlékezésekbe itt nem bocsátkozhatunk, és mivel már röviden

*) Hivatalnok, üzletvezető, segéd, tanonc, munkás és családi kisegítő együttvéve.

Érteztünk is azon áramlatokat, melyek e tekintetben iparunkra és kereskedelmünkre közvetlen és elhárítói befolyással voltak és vannak. És végre mivel mindezen többé-kevésbé mélyre ható mozzanatoknak felsorolása és hatásainak kutatása leginkább csak historiai érdekekkel bírna: annál fogva a törvényhozásnak csak azon egyetlen és legközelebbi alkotásának hatására kívánok még itt röviden s csak néhány szóval kiterjeszkedni, mely ipari életünk ez időszaki alakulásának alapját és feltételét képezi.

Értjük ez alatt az 1872. évi VIII-ik t. ez megalkotása által inaugurált iparszabadságot, melyre az iparos osztály Debreczenben is ép oly kevéssel volt elkészülve, mint az ország bármely más nagyobb városában; csak hogy itt nálunk az iparos közönségnek erősebben mint bárhol kifejlett és folytonos ápolásban részesült conservatív jelleménél fogva, a törvényhozásnak ezen alkotása jelentékenyebb változásokat idézett elő mint másutt és mint talán közönségesen feltételeztetik.

Első és természetes következménye lett az iparos élet ezen új jogi alapjának, hogy a különböző iparágak fejlődési folyamában megszünt minden egyenletesség és viszonyosság. Így némely iparág, részint a meglevő természetes fejlődési alapon, részint véletlenül találkozó körülmények folytán is gyorsan és nagyobb jelentőségre jutott, mint az e törvény által elősmert kereseti szabadság nélkül máskülönbén elérhető lett volna; mások ellenben s köztök olyanok is, melyekről ezt feltenni alig lehetett, épen ezen törvény hatása alatt és annak következtében csak tengődtek vagy pusztulásnak is indultak.

Nem szólván itt arról, hogy az Ausztriával kötött kereskedelmi és vám szerződés által felidézett, jobban mondva szentesített versenynyomasztó hatását e törvény is fokozta; nem szólván arról, hogy hozzá járult iparosaink amugy is gyenge termelési és ellentállási képességének az által való apasztásához, hogy megteremté a kereseti korlátlan szabadság révén, iparosaink közt idehaza is a létért való versenyzésnek eddig ösmeretlen és veszedelmes nemét; és végre nem óhajtván részletezni azon bajokat, veszteségeket és kalamitásokat, melyeket e törvény az átmeneti intézkedések hiánya következtében nálunk is előidézett: egyszerüen még csak azt kívánjuk konstatálni, hogy Debreczen város iparos közönségénél általános és erősen ki van fejlődve az iparszabadság iránti ellenszenv, mit szempontjokból tekintve, egyebeken kívül azon körülmény is eléggé indokol, hogy a

czéhek elavult korszerűtlen alapjok és sok visszaélésre okot szolgáltatott berendezésöknek daczára, az iparnak mégis bizonyos szervezetét képviselték, míg az új ipartörvény megszüntetett ugyan minden czéhet, visszaélést és a kereseti szabadságot korlátozó akadályokat, de másfelől megfosztotta az iparos osztályt összetartozóságának érzetétől és ezáltal lehetetlenné tette rá nézve az együttes üdvös működést, a mennyiben az 1872. évi ipartörvény hatályba léptével keletkezett önkényes ipartársulatok tulnyomó nagy része, mint országszerte, úgy itt Debreczenben sem egyéb élet nélküli testnél, mely az iparügyek rendezésére és fejlődésére nézve hatással és haszonnal még nem volt s alapeszméjénél és gyakorlati berendezésénél fogva nem is lehetett.

A körülmények ilyetén állása idézte elő azt, hogy oly conservatív jellegű városban is, minő Debreczen, az érdekelt körök legnagyobb részénél e törvény tendenciáival ellentétes áramlatok uralkodnak, melyeknek hatása alatt és következtében a már tiz évvel ezelőtt megalkotott törvényt még mai napig sem sikerült kellően végrehajtani. Így a czéhek nagyrésze feloszlott, s nem alakult át ipartársulattá, s az átalakult czéhek is vagyonuknak csak igen csekély részét adták át az új törvény értelmében megalakult társulatoknak, míg másik nagyobb részét a közös vagyonnak egymás közt felosztották.

Debreczenben az 1872. évi ipartörvény életbe léptetése előtt volt 39 czéh; mindössze pedig megalakult az 1880. év végeig 24 törvényes alapszabálylyal bíró ipartársulat. Tehát az iparos testületek száma 15-el kevesbült.

A megalakult 24 társulatnak a jelzett év végén 1410 tagja volt, a mi, tekintve más városok e nemű viszonyait, elég kedvező körülménynek mondható, a mennyiben egyre-másra minden társulatra közel 60 tag esik; de ha ezen társulatok tagjainak egymás közti számaránya vétetik tekintetbe, nyilvánvalóvá lesz, hogy nagy részök már a tagok csekély számánál fogva sem képes a társulati érdekeket képviselni s az ipar szervezésére befolyást gyakorolni, más részénél pedig hiányzik az anyagi és morális erő, s így csak igen csekély rész van képesítve azon czélok helyes felfogására és azoknak lehető megközelítésére, melyeknek érdekében tulajdonképen létrehozattak. — E 24 társulat közt kettő olyan, melynek 10-nél, tizenhárom, melynek 30-nál, s hét, melynek 100-nál kevesebb tagja van, és csak kettő számlál többet 100 tagnál, de e két társulat — a timár és

csizmadia — az összes társulatok tagjainak több mint fele részét foglalja magában.

Ha már az ipartársulati tagok létszámának ezen összehasonlítása sokat levon az egész intézmény képzelt és reményelt jelentőségéből, még szembetünőbbé válik annak életrevalótlansága, ha a társulati tagok száma viszonyittatik az önálló iparosok egész létszámával.

Az 1880. évi népszámlálás alkalmával felvett 2561 önálló vállalkozó közül társulatba tartozott 1410 egyén, vagyis az összes létszámnak 55.05 %-a. Tehát minden társulati köteléken kívül állott — csupán csak az iparosok közül — 1151 vállalkozó, vagyis 44.95 %-ka az egész létszámnak.

A társulási szellem tehát az új ipartörvény hatása alatt nemhogy — a mint reméltetett — fejlődött volna, hanem még nálunk is nagy mértékben hanyatlott, noha Debreczenben a viszonyok jóval kedvezőbb alakulást mutatnak, mint az ország más városaiban, melyeknél e téren csekély kivétellel oly zavar állott elő, hogy ma az ipartörvények életbeléptetése után tiz évvel, a társulatok viszonya zavartabb és fenállhatóságuk kétségesebb, mintsem hogy reményelni lehetne, miszerint a törvény idevágó szakaszainak gyökeres megváltoztatása s főleg a társulási kényszer behozatala nélkül a testületi szervezés keresztül vihető lenne.

Egyszóval itt az egész országot illetőleg ismételni vagyunk kénytelenek azt, a mit Debreczenre vonatkozólag fentebb már elmondtunk, hogy az 1872. évben inaugurált iparszabadság, melyet átmeneti intézkedések nem előztek meg, sem okszerű megszorítások nem követtek: az iparos osztály társulási szellemét az egész országban annyira ellankasztá, hogy a törvény értelmében megalakult ipartársulatok száma még ez időszerint is csak alig emelkedett a feloszlott czéhek számának 40 százalékára, mire nézve felemlítjük*), hogy az ipartörvény hatálybalépte előtt volt Magyarországon 3357 czéh. Mostanáig törvényes alapszabálylyal bíró ipartársulat mintegy 1400 létezik. Tehát majdnem 2000 czéh oszlott fel, s ugyanannyi iparos-testületnek a tagjai vannak ma minden társulati köteléken kívül, rend és fegyelem nélkül. És hozzá tehetjük részünkről ehez még azt is, hogy a társulati

*) Gelléri Mórnak „Az iparügy napikérdései“ czimű 1880-ban megjelent érdekes és nagy szakavatottsággal irt munkájából.

kötéléken kívül levő iparosok létszáma is jóval nagyobb, sőt ez évről-évre folytonosan növekszik, szemben azoknak létszámával, kik társulatba tartoznak. Így például a debreczeni kereskedelmi és iparkamara kerületében — melyhez Hajdu, Bihar, Szilágy,-Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Máramarosmegyék s a közbeeső szab. kir. és rendezett tanácsal bíró városok tartoznak — az 1880. évi illeték lajstromok tanúsága szerint 17,991 önálló iparos működött, de közülök csak 7104 egyén volt társulatba, tehát 10,887 egyén vagyis 60.59 százalék nem ismer semmiféle társulati köteleket és kötelezettséget.

Ezeknek előrebocsátása után a debreczeni ipartársulatok közlebbi viszonyaira nézve még a következő kimutatást közöljük :

Az 1880. év végeig Debreczenben megalakult ipartársulatoknak statisztikája.

A társulat				A tagok	A segédék	A tanonczok	A társulat vagyona	1880 évi összesen		Iskolai czélok- ra adott 1880-ban.	
neve	alakult							száma	forint		
	év	hó	nap						bevétele		kiadás
Városi tímár	1873	Márczius	6	204	60	28	364	723	525	43	
Csizmadia	"	Augusztus	31	535	148	180	2847	284	301	30	
Fazekas	"	Október	17	60	3	6	379	82	65	10	
Fésüs-, késes-, csutorás	"	"	"	29	2	2	128	35	41	5	
Szűgyártó	"	"	"	28	4	2	105	14	16	5	
Kalapos	"	"	23	6	10	5	196	40	54	5	
Czipész	"	"	"	32	30	35	70	69	68	7	
Szappanos	"	"	"	21	5	1	178	50	50	5	
Molnár	"	"	"	22	—	4	261	22	18	5	
Egyesült építési	"	"	"	23	150	64	787	202	163	21	
Gubacsapó	"	"	"	40	10	2	778	80	78	5	
I-ső sertésvágó	"	November	11	80	20	4	475	188	188	30	
Asztalos	"	"	13	35	22	27	650	139	135	15	
Szücs	"	Deczember	15	72	18	12	371	93	93	9	
Olajütő	1875	Márczius	31	11	—	—	54	9	6	—	
Pintér	"	Május	16	15	10	10	140	34	32	3	
Kötélverő	"	"	"	20	2	11	121	42	31	5	
Lakatos	"	"	"	18	5	15	145	41	36	6	
Kovács	"	"	"	28	14	27	365	63	60	10	
Kerékgyártó	"	"	"	22	8	10	178	25	25	5	
Magyar- és szürsz.	"	Junius	24	60	40	36	272	95	95	10	
Mészáros	"	Deczember	1	20	9	4	68	40	20	15	
Férfi- és nőszabó	"	"	"	20	4	21	26	16	16	2	
Sütő	1876	Julius	17	9	12	10	128	37	35	5	
Összesen 24 társulat	—	—	—	1410	586	516	9186	2423	2031	256	

A mi végre az iparosoknak másnemű társulati alkotásait illeti, arra nézve elegendőnek tartjuk a létező egyletek czimének, keletkezési idejének és tagjai létszámának felsorolását aképen foganatosítani, a mint itt következik: 1) Első temetkezési társulat, alakult 1862-ben. Jelenlegi tagjainak létszáma 285. 2) A debreczen szücs-czéh harmadik általános polgári temetkezési társulata, alakult 1862-ben. Tagjainak száma 134. 3) Debreczeni negyedik általános polgári temetkezési társulat, alakult 1862-ben. Tagjainak száma 345. 4) Debreczeni timár mesterekből alakult temetkező társulat, alakult 1862-ben. Tagjainak száma 313. 5) A magyar szabó és 6-ik temetkezési egylet, alakult 1862-ben. Tagjainak száma 241. 6) Iparos ifjuság önképző egylete, alakult 1874-ben. Tagjainak száma 60. 7) Csizmadia árucarnok szövetezet, alakult 1875-ben. A részvényes tagok száma 482, a melléktagoké 54. 8) Pinczérek betegsegélyző egylete, alakult 1876-ban. Tagjainak száma 144. 9) A budapesti általános munkás betegsegélyző és rokkant pénztár debreczeni fiókja, alakult 1877-ben. Tagjainak száma 54. 10) Debreczeni timártársulat árucarnok szövetezete, alakult (ujból) 1880-ban. Tagjainak száma 209. 11) A debreczeni nyomdászok és betüöntők egylete. alakult 1881-ben. Tagjainak száma 22.

Áttérve az iparosok létszámának mozgalmára, előre kell bocsátanunk, hogy annak az iparhatósági igazolványok alapján, hü képét nem adhatjuk, a mennyiben számos vállalkozó — Debreczenben is épen ugy, mint az ország más városaiban — iparát nem a hatóságtól, hanem még a korábban fennállott czéhtől nyert engedély vagy jog alapján s nem ritka esetben minden bejelentés nélkül gyakorolja. Ennélfogva az iparjegyek következő kimutatását nem is annyira az iparüzők mozgalmának feltüntetése, mint inkább annak beigazolása végett közöljük, hogy az 1872. évi ipartörvény egynémely intézkedése mennyire czélszerűtlen és kivihetetlen még oly városban is, mint Debreczen, melynek hatóságát az iparügyekben járatlanság-, vagy kezelési hanyagság vádja nem érheti.

A kapitányi hivatalnak mint elsőfoku iparhatóságnak adatai szerint :

Az 1879. év végén érvényben maradt	1494	ipar igazolvány
1880-ban kiadatott	208	"
1880-ban megszűnt	37	"
Érvényben maradt tehát 1880. év végén	1665	ipar igazolvány.

Összehasonlítva az érvényben maradt iparigazolványok ezen számát, melyben a kereskedelemmel foglalkozók részére kiadott igazolványok is bent foglaltatnak, az önálló iparosok számával, kitűnik, hogy közel 1000 egyén bejelentés nélkül gyakorolja iparát.

Ha pedig az ipar és kereskedelemmel foglalkozó önálló vállalkozók száma, együttesen viszonyítatik az iparigazolvánnyal bíró egyének létszámához, azon esetben meg épen nyilvánvalóvá lesz, hogy az új ipartörvény ide vonatkozó szakasza írott malasztnál nem egyéb, mert 3363 önálló iparos és kereskedő közül csakis 1665 egyén volt kötelezhető vállalatának a törvény értelmében való bejelentésére.

Ipari termelés.*)

1. *Mű- és kereskedelmi kertészet.*

Keletkezésére nézve — mint önálló ipar — alig több 10—15 évesnél, s még ez időszert csak kevés és csekély terjedelmű vállalatok által van képviselve, melyek a város szükségletét sem minőség, sem mennyiség tekintetében még nem képesek fedezni. De a mennyiben a nagyobb fejlődésnek kedvező előfeltételei jobbra itt mind feltalálhatók-, alig szenved kétséget, hogy a kezdet nehézségeinek legyőzése után ez iparág is megérdemelt jelentőségre fog vergődni.

2. *Halászat és vadászat.*

Eltelkintve a Tiszának, a város ohati birtokához tartozó részén üzött halászatától, — e foglalatosság a vadászattal együtt inkább csak kedvtelésből sportképen, sem mint kereset czéljából gyakoroltatik. Egyébiránt a város 16 □ mértföldet meghaladó nagyhatárán a hal és élvezhető vad annyira megfogyott, hogy a lakosság e nemü szükségleteinek beszerzésénél kizárólagosan idegen területekre és piaczkokra van utalva.

3. *Kő-, föld-, agyag- és üvegipar.*

A fazekas ipar, mely hajdan, sőt még a negyvenes években is több mint 100 mestert foglalkoztatott, az 1880. évi népszámlálás adatai szerint ma csak 37 önálló vállalkozó által van képviselve, míg a

*) Ismertetve a debreczeni kereskedelmi és iparkamarának — Dr. Király Ferencz által szerkesztett 1882-ben megjelent — időszakai főjelentése nyomán.

fazekas ipartársulat elnöksége, a kapitányi hivatalhoz mint iparhatósághoz beterjesztett s ugyancsak az 1880-ik évre vonatkozó jelentésében 60-ra teszi a társulatban levő tagok létszámát. Bármelyik legyen is azonban e két forrás adatai közül a helyesebb, annyi kétségtelen, hogy ez iparág a vas- és pléh edények nagymérvű elterjedése következtében, igen sokat veszített régi jelentőségéből és terjedelméből, s termelésével ma már csaknem kizárólagosan a helyi- és közel vidék szükségletének fedezésére szorítkozik. A vállalkozók legnagyobb része fazék-, tányér- és korsó készítéssel foglalkozik s munkáik jóságára és olesóságára mutat, hogy a vas- és kőedény gyárak nehéz versenye mellett is fen tudják tartani magukat, noha a nyersanyag egy részét, a fehérföldet Élesdről, Szindről sőt még távolabbra eső helyekről kénytelenek hozatni.

A fazekas ipar tartozékát kepező kályha készítéssel ez idő szerint csak két vállalkozó foglalkozik, kiknek üzlete azonban oly csekély terjedelmű, hogy velük itt részletesebben nem foglalkozhatunk.

A pipaégető ipar jelentősége sem az már többé, mint volt ennek előtte, s aligha tévedünk, midőn az évi termelés maximumát 7—800 ezer darabra vesszük fel, holott jónevű statisztikusok még az ötvenes években, a forgalomba hozott és itt Debreczenben készült cserép pipák mennyiségét évenként és átlagban 10—11 millió darabra becsülték, a mi az üzletek akkori nagyobb száma és terjedelme daczára, talán egy kissé mégis magasan volt számítva.

A téglá és cserép gyártás terén azonban az utóbbi években figyelemre méltó lendület állott elő, s úgy látszik hogy ez iparág koncentráltabb alakot kezd öltetni, a mennyiben a számos, de inkább csak mellékfoglalatosság képen üzött téglá és cserép égetések mellett, 3 gyárszerűen berendezett vállalatról tehetünk említést.

Ezeknek egyike e város által 1881-ben felállított, 2 millió darab téglá-, fedélcserép és burkolati klinkernek évenként való termelésére berendezett s egy Hoffmann-féle legujabb szerkezetű körkemenczével ellátott műtéglagyár. A másik jelentékeny vállalat Boschetti Andrásé, mely 300,000 darab téglá és fedélcserép előállítására van berendezve; míg a harmadik telep, mely Zicherman Ignáczné tulajdonát képezi, 200,000 darabnál többet termel évenként.

Az üveges ipar a vállalatok számát tekintve, az utóbbi években apadást-, ellenben a minőségbeli munka tekintetében előhaladást

mutat. Megjegyezni kívánjuk, hogy üvegeseink nagyobb része nyílt üzletet tartván, üveg-, porcellán- és kőedény áruk eladásával is foglalkozik.

A kőfaragás csak két vállalkozó által gyakoroltatik, de csak annyiban, a mennyiben azt az általok fentartott emlék-kő kereskedés szükségessé teszi, melynek kriteriumán kívül eső munkát ritkán és csak kivételes esetekben teljesítenek.

Végre e helyen kell megemlékeznünk Geréby Fülöp czementkő és művakolat gyáráról is, mely 10—15,000 czement járda kőnek évenkénti előállítására van berendezve.

4. Fémek és fémáruk gyártása.

Az arany és ezüst művesekre nézve röviden csak azon megjegyzéssel élhetünk, hogy számuk az előbbi évekhez képest nem apadt s üzleti viszonyaikban lényeges változás nem történt, a mi tekintve az ékszergyártás nagymérvű előhaladását és az idegen készítmények tömeges behozatalát, mindenestre azt bizonyítja, hogy vállalkozóink egyéni munkaképessége inkább gyarapodott, mint hanyatlott.

Az ipar vállalatoknak fentebb közölt és itt is követett csoportosítása szerint, az e fejezet alá sorolható iparágak közül, ugy a vállalkozók számának, valamint üzletök terjedelmének tekintetében némi jelentőséggel városunkban még csak a bádogos ipar bir, mely a közönséges és finomabb cikkek előállításában háttárbe szorított ugyan a külföldi gyárak által, de más oldalról támaszt nyert az építkezéseknél mind nagyobb mérvben szükségelt fedél- és másnemű bádogos munkák készítésében.

A vasnak nagyobb és általánosabb alkalmazása, valamint a pakfon és imitált ezüst cikkek elterjedésének következtében, a rézművesek és rézöntők száma és keresete is megfogyott, s ma e két iparág mindössze 6 önálló vállalkozó által van képviselve, kik többnyire csak a gépek, szerszámok és készülékeknel előforduló javításokkal kénytelenek megelégedni.

Még egy figyelemre méltó új vállalatról tehetünk e helyen említést, és ez ifj. Fodor Istvánnak érczkoporsó gyára, melynek azonban csak az 1880. évben történt keletkezését jelezhetjük, a mennyiben berendezésére és működésére nézve, minden utánjárásunk daczára sem sikerült adatokat szereznünk.

5. *Gépek, szerszámok, eszközök, készülékek és szállítási eszközök gyártása.*

Az e csoportba tartozó iparágak közül városunk területén még egy sem üzetik ez idő szerint gyárszerűen. Némi kivételt ugyan lehetne tenni a mezőgazdasági kisebb gépek és eszközök készítésére nézve, de a létező egy-két nagyobb vállalat is inkább hasonlít berendezésénél és egyéb üzleti viszonyainál fogva terjedelmes kézműhelyhez, mint gyárszerű vállalathoz, habár ezek már inkább készletre mint megrendelésre és közvetlen eladásra dolgoznak. Nagyobb mozgató gőzgépeknek, járgányoknak és kazánoknak gyárszerű előállításával tehát Debreczenben még nem foglalkoznak, de ki kell emelnünk, hogy az „István“ gőzmalom gépműhelye berendezésénél fogva ilyenek előállítására képesítve van, mit a legközelebb tartott debreczeni iparkiallításra készített 8 lóerejű locomobilnak kísérletképen történt létrehozásával is beigazolt.

A mezőgazdasági kisebb gépek és eszközök gyártását illetően azonban megjegyezni kívánjuk, hogy noha az ipari tevékenységnek ezen neme, sem fejlettség sem terjedelem tekintetében nem áll még ott, a hol állania kellene és a nagyvállalatok és gyárak versenyének daczára állania lehetne, — mindazonáltal konstatáljuk, hogy e téren az utóbbi évek folyamán figyelemreméltó előhaladás volt észlelhető. A készletre dolgozó vállalatok leginkább ekék, boronák, vetőgépek, szénagyűjtők, rosták, trieurók, szecsavágók, morzsolók, darálók, zuzó és sajtoló gépek előállításával foglalkoznak, mely czikkek közül egy némelyiknek készítését a tökélynek már valóban magas fokára emelték. Ilyen gyár vagy nagyobb gépműhely azonban városunkban — mint fentebb is említők — csak kettő van, névszerint az „István“ gőzmalom gépműhelye, mely gőzerőre berendezett segédgépekkel jól van felszerelve s rendszerint 15—20 munkással dolgozik, — és a Borsányi Viktor gazdasági gépgyára, mely 10—15 munkást foglalkoztat.

A fegyver ipar, mely városunkban a hetvenes években még 5 önálló puskműves által volt képviselve, a fegyver és vadászati adó behozatala következtében annyira hanyatlott, hogy ma már alig érdemel említést, s az mindössze egyetlen vállalkozó által van képviselve. Egyébiránt a fényüzési és vadász fegyverek elárusításával majdnem minden norinbergi és diszműáru kereskedő foglalkozik, a közönsége-

sebb javítási munkákat pedig már a lakatosok is végzik, minélfogva alig remélhető, hogy ez iparág mai rossz helyzetéből egyhamar képes leend kiemelkedni.

A zene eszközök gyártását illetőleg csak az orgona készítésről tehetünk itt említést, mely az országsherte ismert Kisszel István-féle vállalat által van egyedül, de kitünöképen képviselve. Sajnálattal vagyunk azonban kénytelenek felemlíteni, hogy e gyár — alapítójának 1881-ben történt elhalálása következtében — valószínűleg megszűnik; de e vállalatnak számos alkotása fog még sokáig tanuskodni arról, hogy ez iparág is fényesen vólt egykor Debreczenben képviselve.

A kocsi és kerékgyártó ipar, daczára a fényüzési adók nyomasztó hatásának, elég kedvező helyzetnek örvend s szép előhaladást tanusit. Erre enged legalább következtetni azon körülmény, hogy a luxus-kocsik behozatalának észlehető- esökkenése mellett, kocsigyártóink készítményeinek kivitele az utóbbi években emelkedett, s hogy a kocsi és kerékgyártók létszáma szaporodott. Örvendetes előhaladás észlehető e mellett a készítmények minőségén is, mire nézve bizonyíték gyanánt szolgálhat azon körülmény, hogy a debreczeni kocsik és könnyű szekerek, ma keresettebb és kedveltebb cikket képeznek, mint ezelőtt, s iparosainkhoz nemcsak Erdélyből és a felső megyékből, de Moldva, Bukovina és Galicziából is mind gyakrabban érkeznek megrendelések. Egyébiránt kocsigyártóink az utóbbi években tartott kiállításokon s közelebb a székesfehérvári tárlaton is beigazolták azt, hogy készítményeik bármely hazai gyártmánnyal kiállják a versenyt, és pedig ugy az izlés-, szolid munka-, valamint az árak olcsóságának tekintetében egyaránt.

A kerékgyártó ipar kedvező helyzetére vonatkozólag tett fentebbi megjegyzésünk azonban, csakis a finomabb cikkek előállításával foglalkozó iparosokra alkalmazható, a mennyiben a közönséges és durvább kerékgyártó áruk, a házi iparnak mindinkább tömegesebben jelentkező készítményeivel és a szekér alkatrészek mind tetemesbé váló behozatalával szemben, évről-évre nehezebb feltételek mellett és nagyobb áldozatok árán versenyezhetnek. Mindazonáltal a kerékgyártók helyzete az elmúlt két évben s főleg az 1880. évi némileg kedvezőbb aratási eredmények következtében előállott nagyobb és élénkebb kereslet folytán, elég türhetőnek volt mondható és számuk is inkább emelkedett mint hanyatlott.

A kovács és lakatos ipar. A kovácsok száma az utóbbi években szaporodott s helyzetök némileg javult, noha a patkók készítésével — mely ennek előtte egyikét képezte üzletük legjövedelmezőbb ágának — a gyárak versenyének következtében csaknem egészen felhagyni voltak kénytelenek, s ma már inkább csak az eltérő formájú vagy a beteg patákra szükségelt patkóknak készítésére szoritkoznak. Egyébiránt a mit a kovácsok a patkók készítésénél a gyárak versenye következtében veszítettek, meglehetősen helyreplódlódik az által, hogy a nép az olcsóbbá vált patkó-árak folytán, ma több lovat és többször vasaltat mint ennek előtte.

A lakatos ipar ellenben, mint országszerte, ugy itt Debreczenben is folytonos hanyatlásban van. A gyárak versenye következtében ez iparág nagyon nélkülözhetővé vált a közönségre nézve, a mennyiben alig van a lakatosságnak oly czikke, mely a kereskedésekben készen ne lenne kapható, minélfogva lakatosaink legnagyobb része csak javításokkal és oly czikke készítésével van elfoglalva, melyek méreteik vagy formájok különlegességénél fogva kereskedésekben nem kaphatók. Egyébiránt a lakatosok számának évről-évre tapasztalható csökkenése és azon körülmény, hogy a mesterek legtöbbször segéd, sőt tanonc nélkül dolgozik, eléggé igazolja, ezen a mult regime idejében szép virágzásnak örvendő iparágunk hanyatlását.

A kés-, ráspoly-, reszelő- és pipakupak-készítők sem lévén képesek készítményeikkel a gyárak versenyét kiállani, számuk annyira megfogyott, hogy e négy iparág együttvéve csak 18 önálló vállalkozót képes foglalkoztatni.

Az órák létszáma ugy látszik már évek óta mitsem változott, noha iparuk átalakuláson ment keresztül, a mennyiben órákat most már egyáltalában nem készítenek, hanem csak javításokkal és idegen készítmények elárúsításával foglalkoznak; de mivel órák eladásával nemcsak az aranyművesek s norinbergi és divatezikk-kereskedők, hanem még az üveg-, porcellán-, rövidáru- és másféle kereskedők közül is sokan foglalkoznak, sőt hogy az e czikkel való házalás is mind jelentékenyebb mérveket kezd ölteni: az órák keresete csekély s anyagi helyzetök a felidézett nagy verseny következtében kevés kivétellel folytonos veszteségeknek van kitéve.

A köszörüsök, látszerészek, szitakötők és vasserpenyő készítői ipara Debreczenben ez idő szerint még oly csekély terjedelmű és oly

kevés önálló vállalkozó által van képviselve, hogy ezen üzletek részle-
tebb ösmertetését bizvást mellőzhetjük.

6. Vegyészeti ipar.

A technikai czélokra szolgáló vegyek gyártása csak kevés számú
és csekély termelési képességgel bíró vállalatok által van képviselve.

Keményítő-gyár csak egy van, mely noha 3000 m. mázsa buza-
keményítőnek évenkénti előállítására van berendezve, mindazonáltal a
kedvezőtlen üzleti viszonyok miatt 1880-ban 600 m. mázsa buzának
felhasználásával csak 300 m. mázsa árut állított elő. E gyár a rendes
üzleti készülékeken kívül egy két-ló erejű légszesz-motorral is el van
látva s a jelzett évben az üzletvezetőn kívül 3 állandó munkást foglal-
koztatott. — Tulajdonosa ez idő szerint Bignió János debreczeni
kereskedő.

Az enygyártás korábban valamivel nagyobb terjedelemben üze-
tett s két vállalkozót foglalkoztatott, míg ez idő szerint csak egyetlen
gyár által van képviselve, mely berendezésénél fogva legfeljebb 200
m. mázsa enyvet állíthat elő évenként. De az 1880. évben még ezen cse-
kély termelési képesség sem volt az üzleti viszonyok kedvezőtlen alaku-
lása következtében teljesen kihasználható, s e gyár állandó 4 munkásával
csak 160 napon dolgozott s mindössze 100 m. mázsa közönséges árut
készített. Iparunk nagy kárára tehát azon tetemes mennyiségű huslás
és faragás, mely a timárok és mészárosok üzletéből kerül, jobbára
mind kivitetik s külföldön nyeri értékesítését.

Az olajgyártás is, mely városunkban még a hatvanas években
meglehetősen terjedelemben üzetett, a kőolaj használatának elterjedése
következtében igen alacsony fokra szállt le, s az olajmalmok egy nagy
része vagy teljesen beszüntette a munkásságot, vagy csak időnkinti
termeléssel foglalkozik. Egyébiránt félre nem ismerhető, hogy ez iparág,
melyet Debreczenben és vidékén eddigelé csaknem kizárólagosan a
kis ipar tartott elfoglalva, évről-évre koncentráltabb alakot kezd ölteni
a mennyiben a kezdetleges berendezésű és csekély termelő képességgel
bíró olajütők helyét — kevés számú, de jobb berendezésű és nagyobb
üzletképességű vállalatok foglalják el, melyekkel szemben a kisipari
vállalatok nem versenyezhetnek. Az 1880. évi népszámlálási adatok
már csak 4 vállalkozóról tesznek említést, a mi valószínűleg téves fel-
vételen alapul, mert a debreczeni kereskedelmi és iparkamara lajstro-

maiban ugyanazon évre vonatkozólag 11 illeték-köteles önálló vállalkozó szerepel. Bármint legyen is azonban ez, annyi kétségtelen, hogy a termelés mennyisége a fentebb érintetteken kívül még a tápszerű használt napraforgó és lenmagolaj fogyasztásának esökkenése következtében is nagy mértékben megapadt, habár a gépolaj használata emelkedett, de ezen emelkedés az idegen gyártmányok nagy mérvű behozatalának következtében saját iparunknak nem válhatik hasznára. A debreczeni olajmalmok évenkénti termelésének mennyisége ma alig tehető többre 5—600 m. mázsánál.

A szódavíz-gyártás, mely városunkban a hatvanas években vette kezdetét, 3 vállalat által van képviselve, s ezek nem kis mértékben járulnak a természetes ásványvizek fogyasztásának apasztásához, a mennyiben e három gyár együttesen 1 millió üveg szódavíznél többet képes előállítani, noha évenként és átlagban csak mintegy 3—400,000 üveggel hoznak forgalomba s rendszerint 180 m. mázsa dolomitot és 150 méter mázsa kénsavat használnak fel a gyártáshoz. E vállalatok közül kettő — a Götl Nándoré és a Rissák Lajosé — légszusz-motorral van ellátva, míg az Unger és Kaufman cég tulajdonát képező harmadik egyszerű kézi erőre alkalmazott gépekkel dolgozik, s mind három gyár együttvéve 10 állandó munkást foglalkoztat.

A mennyiben a gyógyszerészet nem tartozik a tulajdonképeni iparvállalatok sorába, elegendőnek vélünk itt csak annyit felemlíteni, hogy Debreczenben 8 gyógyszertár van felállítva, melyek berendezésüknél fogva képesítve vannak a gyógyászat által támasztott magasabb igényeknek is eleget tenni.

A cég- és szoba-festő ipar együttesen gyakoroltatik, s mindkettőnek üzleti viszonyaira nézve konstatálhatjuk, hogy festőink anyagi helyzete javult s számuk az utóbbi években szaporodott, mire nézve nemcsak az élénkült építkezési kedv volt befolyással, hanem azon körülmény is, hogy a közönség azon részének izlése is változott, mely eddigelé lakóházainak egyszerű bemeszelésével beérte.

Végre felemlitendőnek véljük, hogy festék- és lak-gyártással egy, — kocsikenőcs gyártásával pedig két vállalkozó van elfoglalva s hogy az utóbb említett két vállalkozó évenként és átlagosan 2—300 m. m. árut hoz forgalomba.

Befejezésül pedig kiemeljük, hogy a hulladékok és trágyaszerek gyűjtése, a nép takarékoság iránti érzékének fejlődésével ma gondo-

sabban eszközöltetik, s azoknak értékesítésével többen foglalkoznak, mint csak néhány évvel is ezelőtt. A rongy- és csontszedés több kisebb-nagyobb tőkével rendelkező vállalkozó által gyakoroltatik, kik a vidéken számos ügynököt foglalkoztatnak, de sajnos, hogy az összegyűjtött anyag legnagyobb része értékesítés és feldolgozás végett még mindig külföldre vándorol.

7. *Fűtő és világító szerek gyártása.*

Az egymással rokontermészetű és többnyire kapcsolatosan üzött faggyu-gyertya és szappan-gyártás városunkban a nagy vállalatok — és az idegen behozatal által felidézett nehéz verseny daczára, mint kis- és háziipar még ma is igen jelentékeny terjedelemmel bír. Szappanosaink ugyan a gyertya-öntést hova-tovább mindinkább korlátozni kénytelenek azon arányban, a mint a kőolaj és stearin-gyertya használata a nép kevésbé vagyonos osztályánál is tért hódít; szappan készítményeik azonban eléggé kedvelt és keresett cikket képeznek arra nézve, hogy az olcsóbb, de silányabb idegen gyártmányok versenyét — a termelés megszakitása nélkül s türehető árak fentartása mellett — jó sikerrel kiállhassák.

Egyébiránt a szappanfőzés mint háziipar is jelentékeny szerepet viszen; a nép elég takarékos és ügyes is arra nézve, hogy a háztartás körül gyűjtött zsir-, szalonna- és faggyu-hulladékokat ez uton és saját maga értékesítse.

Világító gáz termeléssel, az 1863-ik évben keletkezett s az augsburgi légszesz-ipartársulat tulajdonát képező gyár foglalkozik, melynek berendezésére és üzleti viszonyaira nézve helyén valónak látjuk itt felemlíteni, miszerint e gyár: az igazgatón kívül 2 tisztviselőt, 2 felügyelőt, 1 lakatost, 1 kőművest, 8 segéd munkást és 10 lámpagyújtót s így összesen 25 egyént foglalkoztat, és fel van szerelve egy 4 ló erejű gőzgéppel, gőzszivattyu és sűrítővel, 5 kemenczével, 26 görebbel (retorta), 2 mosó, 3 tisztító, 2 hűtő és 2 légszesztartó (gasmeter) készülékkel s képesítve van évenként 600,000 köbméter légszesznek, 10,000 m. mázsa koksznak és 1000 m. mázsa kátránynak előállítására.

Termelési képességét azonban e gyár még soha sem használta fel egészen; így 1879-ben 361,125, 1880-ban 355,690 — és 1881-ben 357,676 köbméter gázt s ez utóbb említett évben még 7576 m. mázsa

kokszt és 636 m. mázsa kátrányt állított elő, melynek termelésére felhasznált a mondott évben 12,750 m. mázsa kőszén, 2025 m. mázsa kokszt és 853 m. mázsa fűtő szenet mintegy 29,994 frt értékben.

A lángok száma 1880. évben volt: utczákon és középületekben 1200, magán épületekben és üzletekben 3500; s 1 köbméter gázért fizet a város 19¹² krt. magán felek ellenben 13.⁵⁰ krtól 14.⁵³ krig. A forgalomba hozott 7000 m. mázsa koksznak ára pedig 1 frt 80 és 2 frt 60 kr s az eladott 620 m. mázsa kátrányé 2 és 4 frt közt ingadozott.

8. Fonó és szövő ipar.

Az ipari tevékenységnek mindenesetre egyik legelhanyagoltabb ágát Debreczenben is a szövészeti ipar képezi. A gyapju és szőrfonás, valamint ezeknek szövése, eltekintve a gubások és a házi-ipar tevékenységétől, mindössze 1 pokrócz- és 1 tarisznya-szövő kisiparos — és a Szvatos Ignác-féle kötött és szövött gyapjuáru gyár által van képviselve, mely utóbb említett vállalatra nézve és pedig az 18⁷⁹/₈₀-dik üzlet-évet illetőleg, megjegyezni kívánjuk, hogy e gyár fenállásának ezen 60-dik évében fel volt szerelve 1 kertős páncél-kazánnal ellátott 5 löerejű gőzgéppel, 8 szövőszékkel, 2 körszövő, 2 gyapju kidolgozó, 1 fonal, 3 fonó, 1 gyapju-tisztító, 1 fonal-lehuzó és 1 kallózó géppel s 1 festő műhelyvel; termelési képessége pedig 7—800 tuczat különböző méretű és formájú gyapjuáru cikkeknek évenkénti előállítására terjedt ki, noha a kedvezőtlen üzleti viszonyok következtében a jelzett évben csak mintegy 50 méter mázsa gyapjut dolgozott fel s 100 tuczet kész árut hozott forgalomba, s mindössze 4 segélet és 2 tanoncot foglalkoztatott.

Egyik igen lényeges akadályát képezi e gyár nagyobb felvirágzásának azon körülmény, hogy az örökös tartományokból behozott selejtes és többnyire mesterséges gyapjuval (Kunstwolle) kevert, vagy egészen ilyenből készített olcsó cikkeket a nép inkább keresi és vásárolja, mint e gyárnak tiszta gyapjuból készített, tartósabb, de megfelelően drágább áruit. Érdekesnek tartjuk e vállalat multjára nézve még annak felemlítését, hogy megalapítója (Szvatos Mátyás), ki egyszersmind feltalálója és első készítője volt, a nép által ez idő szerint általánosan használt szövött bekötők és ujasoknak; még a hatvanas évek elején is 25—30 munkást foglalkoztatott állandóan, s rendes vevőiké-
re nemcsak a környező megyék s Erdély és Galiczia, hanem az üzleti

könyvek tanúsága szerint, Egyiptom és Spanyolország Bask tartományai is jelentkeztek, s az idegen államokban exportált készáruk mennyisége évenként és átlagban 3—400 tucetre volt tehető. Egyébiránt a gyár — mely vétel útján 1881-ben Baum Miksa helybeli kereskedő birtokába került — egészen új s a mai technikai követelményeknek teljesen megfelelő berendezést fog nyerni, s egy szűrposztó-gyárral leendő összekapcsolva, mire nézve a munkálatok már annyira előhaladtak, hogy a gyár működését az 1882. év folyamán mindkét irányban megkezdheti.

Mióta a szövészeti iparnak súlypontja a kis- és házi-ipar köréből át lett helyezve a nagy vállalatok terére, azóta a kézműves takácsok helyzete is feltartóztatlanul hanyatlak. A nép ma már nem viseltetik oly előszeretettel a len- és kenderből készült vászon iránt, mint ennek előtte, s jobbra megszokta a tetszetős külsejű s a mellett jóval olcsóbb gyapotáruk használatát, mi a forgalmi főbb vonalak mentén mindenütt a takácsok elpusztulását idézte elő. Így Debreczenben még az ötvenes évek elején 22 takács talált munkát és keresetet, míg ma, a népszámlálási adatok szerint, ezen iparág már csak egyetlen vállalkozó által van képviselve.

Hasonlóan igen csekély számmal vannak képviselve a ruha-festők is, s mindössze e téren csak 3 vállalkozó működik, kik kivétel nélkül kereset hiányban szenvednek, s létezésök tengődésnél nem egyéb.

A kötélverő ipar is sokat veszített régi jelentőségéből és képviselőinek számából, mely hanyatlásnak oka részben a nyers anyag termelésének csökkenésére s az árak folytonos és nagymérvű ingadozására, részben pedig az idegen gyártmányok tömeges behozatala által támasztott versenyek hatására vezethető vissza. Különben is a kereskedések annyira elvannak árasztva a kötélverő ipar mindenféle termékével, hogy a közönség kényelmesebben és rendszerint olcsóbban is juthat a szükségelt áruknak ez uton való beszerzéséhez, mint ha azokat magoktól az iparüzőktől vásárolja, kik ezekkel csak a heti és országos vásárok alkalmával jelennek meg a piacon.

Az e csoportba tartozó iparágak közül még a len- és kenderfonás, valamint a háló- és bornyomózsák-kötésről tehetünk itt, mint oly foglalatosságokról említést, melyek városunkban honosak. Ezeket leginkább nők gyakorolják, házi vagy mellék keresetképen, de daczára,

hogy e cikkek előállításával számo-an foglalkoznak, a termelés mégis jobbára csak a helyi és a közelvek szükségletének kielégítésére szorítkozik.

9. *Papir ipar.*

A kártya-gyártás egy vállalkozó által van képviselve, mely az 1880-ik üzletévben 3 férfi, 1 nő és 4 gyermek munkást foglalkoztatott, s mintegy 40,000 játék kártyát hozott forgalomba.

A könyvkötő ipar is csak 5, de jól berendezett és kielégítő minőségű munkaképességgel bíró üzlet által van képviselve, melyek között a Dávidházy Imre és Csáthy Károly könyvkötészete, e szakba vágó, nagyobb és magasabb igényeknek megfelelő műtárgyak előállításával is foglalkozik.

Végre még felemlítjük, hogy a doboz-, levélboríték-, papiros szipkák és zsacsok készítése is kezd a háziipari foglalatosságok közt tért nyerni s némi jelentőségre vergődni.

10. *Fa-, csont-, guttapercha-, kaucsuk és hasonló ipar.*

Az asztalos iparnak minden neme, de kiváltképen a butor- és építészeti asztalos ipar, városunkban már úgy szólván századok óta virágzik. Megjegyzendő azonban, hogy a nagyobb felvirágzásnak vagyis a vállalkozók minő- és mennyiségbeli nagyobb munkaképességének korszaka csak a hatvanas évek elejével vette kezdetét, midőn a városi és vidéki közbirtokosság és általában a vagyonosabb osztály butor szükségletét, az idegen gyártmányok mellőzésével, helybeli készítmények által kezdte fedezni. Az is sokat tett az építészeti asztaloság emelésére, hogy a közönség a mondott évek óta nagyobb igényeket formál az épületek és lakrészek czélszerű és csinos berendezésére, mint annak előtte és hogy a hatvanas évek óta az építési kedv is nagy mértékben fokozódott. Ugyde az 1873. évi közgazdasági válság következtében iparunk ez ága annyi veszteséget szenvedett és oly kedvezőtlen helyzetbe jutott, hogy abból még a mai napig sem volt képes teljesen kibontakozni, noha meglepéssel konstatalhatjuk, hogy asztalosaink qualitativ munkaképessége, a viszonyok nyomasztó hatásának daczára sem hanyatlott, sőt mindig lépést tartott a közönség egyre fokozódó igényeivel. Ugy látszik, hogy ezen iparág üzleti helyzetében az 1880. év kezdetével némi kedvező fordulat állott elő,

erre enged legalább következtetni azon körülmény, hogy a jelzett évben a paraszt butoráruk igen jó, — a finomabb készítmények pedig kielégítő keresettségnek örvedtek, noha a közönség egy nagy része még ma is inkább veszi a silány, de olcsó, mint a tartós és szolidabb, de megfelelően többre kerülő helyben készített butorárukat.

Mű- és építészeti iparunk fejlettségi állapotára nézve még kiemeljük, hogy a készítmények jóság és izléses külső, valamint az árak tekintetében bátran kiállhatják a versenyt az ország bármely városának készítményeivel, s a baj csak abban rejlik, hogy a bécsi és más külföldi ipar termelvényei, óriási mennyiségekben kerülnek be hozzánk azon előítéletnél fogva, mely az előkelő osztály egy nagyrészét még ma is visszatartja a belföldi készítmények használatától.

A kádár ipar, mely városunkban 20 önálló iparos által van képviselve, az utóbbi években meglehetősen üzleti előmenetelnek örvendett, a mennyiben az 1878. és 1879. évi rendkívüli bő szüretnek lehetővé tették iparosainknak azon versenyt eredménynyel kiállani, melyet a nagy vállalatok és kereskedők ösztönöztetve a kiviteli kedvezőtlen conjuncturák által, ellenük saját piacukon kifejtettek. Egyébiránt a kádár ipar általános helyzete — eltekintve a jelzett évek kedvező eredményétől — nem mondható kielégítőnek s ma kevesebb vállalkozót foglalkoztat mint a hatvanas években.

A kefekötő ipar, eltekintve a kisebb kézművesek üzletétől, egy gyárszerűen berendezett vállalat által van képviselve, s ez a Knoll Pál tulajdonát képező első debreczeni kefe- és ecsetgyár, mely 1880-ban 300 munkanapon keresztül, naponkinti 12 órai munkával 20 férfi-, 10 nő és 15 gyermeknek adott foglalkozást s 5000 kiló sertének, 5000 kiló lószőrnek, 4000 kiló tengeri fünek, 1000 kiló élesmosó-gyökérnek, 4000 kiló szuroknak és 100 öl fának feldolgozásával mintegy 30—40,000 frt értékű különböző kefe-, ecset- és meszelő-árut állított elő. E gyár szolid készítményeivel és jutányos áraival üzletét ma már oda fejleszté, hogy nemcsak Debreczenből, hanem a környező megyékből is képes volt az idegen kefekötő czikkeket teljesen kiszorítani.

Az e csoportba sorozott egyéb iparágak közül jelentőséggel városunkban még csak az esztergályos, fésűs és csutora készítő ipar bir. Az esztergályosok száma és qualitativ munkaképessége az utóbbi években emelkedett, s üzleti viszonyaik is javultak, ellenben a fésűsök és csutorások helyzete, az idegen gyártmányok olcsósága és nagymérvü

behozatala következtében, mind jobban tarthatatlanná válik, s a mesterek nagyobb része már most is segéd és tanoncz nélkül kénytelen dolgozni.

Műfaragással, továbbá kaptafa-, kosár-, nád és szalmaszék készítésével városunk területén még oly kevesen és csekély terjedelemben foglalkoznak, hogy ezen iparág helyzetének és üzleti közelebbi viszonyainak részletezését bizvást mellőzhetjük.

Meg kell még e helyen a faiparhoz tartozó egy új vállalatról is emlékeznünk, s ez a Berger Henrik által 1880-ban felállított gőzfűrész, mely egy 8 lóerejű gőzgéppel, 3 körfűrész és 4 balta-készülékkel van felszerelve, s munkaképessége 12,000 köbméter fa felvágására terjed; tényleg azonban a jelzett évben csak 4000 köbméter fát aprózott fel s azon évben 120 munkanapon keresztül 1 felügyelőt, 1 gépészt, 20 férfi, 2 nő és 3 gyermek munkást foglalkoztatott 60—70 kr napi bér fizetés mellett.

II. Bőr-, szőrme-, serte és tollipar.

Nagyobb s az ez idő szerinti műszaki követelményeknek teljesen megfelelő bőrgyár városunkban nem létezik, de terjedelmes és jól berendezett timár műhely elég van, s ezek közt van olyan is, mely már nemcsak a nép által szükségelt közönségesebb czikkek készítésére, hanem vastag talpbőrök és géphajtó szijak előállítására is be van rendezve. Így például az „István“ gőzmalom pár évvel ezelőtt összes hajtószij szükségletét mind helybeli készítményekből fedezte, — de csak fedezte és ma már nem fedezi, mivel timáraink az idegen gyártmányok olcsóságánál s a nyersanyag drágaságánál fogva, a bőrgyártás ezen nemével kénytelenek voltak felhagyni.

A csekély mérvű hajtószij- és talpbőr készítésen kívül, timáraink legnagyobb része, a nép által szükségelt közönségesebb bőrfajok előállítására szoritkozik s czikkeiket rendszerint maguk árusítják el az országos és hetivásárok alkalmával.

Ugy a nagyobb készletre, valamint a közvetlen eladásra dolgozó kisebb timárok üzlete az utóbbi években egyáltalában nem volt kielégítőnek mondható. A fogyasztás 1879. és 1880-ban nem érte el a rendes fokot, s noha a jótermésre való kilátás, különösen az utóbb nevezett évben az árakat tavasztól az aratás idejéig folytonosan emelte, mindazonáltal aratás után már oly hanyatlás állott be, mely az üzlet

alakulására nézve a legkedvezőtlenebb befolyást gyakorolta, a mit egyébiránt a segédanyagok árának tetemes emelkedése is növelt és előmozdított.

Különben ezen iparág is erősen meg van támadva a nagy gyárak és bőrkereskedők versenye és a külföldön készült lábbeli és egyéb bőr-árak tömeges behozatala által, — és mindennek daczára, a timárok számának esökkenése nálunk nem öltött még — mint ez másutt tapasztalható — feltünő arányokat, s így ez üzletágnak hanyatlása vagy legalább annak szűkebb körre lett szorítása abban nyilvánul leginkább, hogy a vállalkozók kevesebb segéddel dolgoznak, mint ezelőtt.

Valamennyi e csoportba foglalt iparág közt legtöbb egyént foglalkoztat, mint önálló vállalkozót, a csizmadia és czipész ipar, noha a gyárak és kereskedők által felidézett verseny mindkét iparágra rendkívül nyomasztó hatással van. Nemesak Debreczen van elárasztva idegen készítményekkel, hanem a környező kisebb falvakban is alig van már oly vegyeskereskedés, hol leginkább Ausztriában készült czipők és csizmák ne lennének kaphatók. Különösen kedvezőtlenek voltak az utóbbi évek iparosainkra nézve, legnagyobb részük veszteséggel dolgozott s csak kevesen valának olyanok, kik üzletüket nem voltak kénytelenek a legszűkebb korlátok közé szorítani. Számok azonban sem a csizmadiáknak, sem a czipészeknek nem apadt, sőt inkább az konstatálható, hogy az előbbi évek nyomasztó hatása következtében szaporodott, minek némi magyarázata azon körülményben is rejlik, hogy a csizmadia és czipészipar megkezdéséhez, aránylag és absolute oly csekély tőke kívántatik, mely pénzsűk időkben is könnyen megszerezhető.

A szijgyártó ipar jól és elég számos vállalat által van képviselve, és noha a készítmények ára esökcent, mindazonáltal iparosaink helyzete elég türethőnek mondható, mi mindenesetre a mesterek egyéni munkaképességének gyarapodása mellett vall és bizonyít.

A keztyűs ipar azonban még fejletlen és kezdetleges s mindössze csak 4 vállalkozót foglalkoztat, kik a segéd anyagokat kivétel nélkül mindet Bécsből és Csehországból kénytelenek hozatni.

A mi a prémbőr, szőrme és szücs ipart illeti, csak annyit kívánunk megemlíteni, hogy noha ezen iparág még ez idő szerint is sokakat foglalkoztat, mindazonáltal régi jelentőségéből az utóbbi egy-két évtized alatt igen sokat veszített és pedig ugy a vállalkozók létszámának,

valamint az üzletek terjedelmének tekintetében. A bunda, ködmön, bekecs és kucsma viselésétől a köznép kezd lassankint elszokni s öltözetének készítéséhez inkább posztót és posztóféléket használni; a finomabb prémbőrök kikészítésével pedig már csak elvétve és kevesen foglalkoznak, s a szücsök csaknem kivétel nélkül mind külföldről szerzik be e részbeni szükségleteiket.

E helyen kell említést tennünk a borbély és fodrász iparról is, mely 15 csinos és kényelmes berendezésű nyílt üzlet által van képviselve, melyek közül többnek tulajdonosa paróka készítéssel és hajkereskedéssel is foglalkozik.

Az e csoportba foglalt többi iparág oly csekély terjedelemben üzetik, hogy velök itt részletesebben nem foglalkozhatunk.

12. Öltözés-, tisztítás és pipereipar.

A fehérneműek készítése körül az utóbbi években meglepő előhaladás észlelhető. A confectio különféle ágai közül egynémelyik szép és jó munka, valamint az árak tekintetében is már annyira fejlődött, hogy eredménynyel képes versenyezni a főváros hasonnemű készítményeivel.

Ezen iparágnak ha nem is meghonosítása, de annak kifejlesztése körül elvitázhatatlanul legtöbb érdeme van a Kardos László és Kunz József-féle helybeli két cégnek, mely cégek sikere számos kisebb vállalkozót buzdított ezen jutalmazó foglalkozásnak felkarolására, a minnek egyik igen üdvös következménye abban is nyilvánul, hogy számos oly nő, ki különben minden kereset nélkül lenne, most könnyen találhat munkát és jövedelmező foglalkozást és pedig a nélkül, hogy legnagyobb részök házonkívüli munkára lenne kényszerülve.

Hogy mennyire el van terjedve városunkban a fehérneműek készítése, s hogy mily sok nő foglalkozik iparszerűleg varással, tanubizonyságul szolgál azon körülmény, hogy az 1880. évi népszámlás fentebb közölt adatai szerint 283 oly nő lett felvéve, kiknek ruhavarrás és fehérnemű készítés képezi egyedüli keresetét s kik közt nem kevesebb mint 229 egyén szerepel önálló vállalkozó képen.

Aránylag csekélyebb terjedelmű és fejletlenebb a tulajdonképeni értelemben vett piperekészítő ipar, a mennyiben csak 9 oly divatárust találunk, kik nyílt üzlettel bírnak, s kik áruiknak legalább egyrészét, vagy azoknak egyes részletét maguk készítik.

A ruhakészítéssel foglalkozó azon iparosok, kik inkább a nép számára dolgoznak, kielégítő keresetnek örvendenek, ellenben azok, kik a felsőbb vagy középosztály által igényelt finomabb czikkek készítésével foglalkoznak, az idegen gyártmányok nagymérvű behozatala által felidézett verseny következtében csak nehezen és legtöbbsnyire üzletök korlátozásával tarthatják fen magukat.

Igy van ez a férfi szabóknál is. Az ugynevezett magyar szabók, kiknek készítményeit a nép viseli, jobb keresetnek örvendenek, mint az uri vagy német szabók. Amazok árui nem lévén annyira kitéve sem a szabás formája, sem az anyag minőségének tekintetében a divat ingadozásának és az idegen készítmények közvetlen versenyének: határozottan kedvezőbb helyzetben vannak, mint a német szabók, kik a divat gyakori ingadozásából származó veszteségeken kívül, viselni kénytelenek a már szabadossá vált versenyzésnek s a hitelnuyjtásból származó kalamitásoknak minden következményeit.

Nem kedvező jelenleg a nőiszabók helyzete sem. Üzletök sokat szenved a divattárak felszaporodása és a női ruha szabászat és varrás általánossá vált elterjedése következtében, s úgy látszik hogy ez iparág lassankint a kisebb vidéki városokból egészen kiszorul, s csak nagyobb központokban s ott is kevés számú nagyvállalkozó által lesz csak fenttartható.

Egyébiránt a szabó ipar, qualitativ munkaképességének folytonos előhaladása daczára, lassan de szakadatlanul tért és alapot veszít városunkban is a gyárak és öltönyraktárak legyőzhetlen versenyével szemben, mit nagyon előmozdit azon körülmény, hogy ezen ipar minden segédanyagját, a szövettől kezdve az utolsó gombig és szál czérnáig, mindent külföldről s az örökös tartományokból kénytelen hozatni s ez idővesztés mellett sok költséggel, kockázattal és anyagi veszteségekkel is jár, melynek a fogyasztó közönségre való áthárítása a nagymérvű idegen behozatal mellett nem lehetséges. A kereset tapasztalható csökkenésével azonban nem tart lépést a szabók létszámának apadása, a mit ismét azon körülmény tesz némileg érthetővé, hogy ezen iparnak megkezdése és kicsinybeni folytatása aránylag csekély tőkét és csak kevés értékű eszközöket igényel.

A szürszabó- és gubás ipar állapotában az utóbbi években lényeges változás nem történt, de amennyiben e két iparágra az aratási viszonyok azonnali és közvetlen befolyást gyakorolnak, helyén valónak



“

”

tunk, hogy kárpitosaink akár izlés és solid munka, akár a közönségesebb czikkeknél olcsó előállítás tekintetében a korábbi évekhez képest figyelemre méltó előhaladással dicsekedhetnek. Ezen előhaladás azonban nem annyira a vállalkozók quantitás mint inkább kvalitásbeli munkaképességére vonatkozik, mert tagadhatatlan, hogy a vagyonosabb osztály — merő előítéletből — inkább fordul szükségleteinek kielégítése végett ma is a külföldre, noha vannak iparosaink, kik magasabb izlésnek is képesek megfelelni.

Paplan és madrácz készítéssel rendszerint kárpitosaink foglalkoznak. Önálló keresetképen, kik leginkább készletre dolgoznak, városunkban e czikkeknél előállításával csak 3 vállalkozó foglalkozik, de ezeknek keresete a kárpitosok versenye és az idegen gyártmányok tömeges behozatala következtében évről-évre apad.

Hasonlóan igen sokat veszített a vállalkozók számának és az üzletek terjedelmének tekintetében a gombkötő ipar is, különösen mióta a magyar öltönyök viselésével a középosztály felhagyott.

Végre a nap- és esernyő, valamint a művirág készítésére nézve csak annyit jegyezhetünk meg, hogy ezen iparágak városunkban ugyszólván még semmi jelentőséggel nem bírnak s képviselőik leginkább csak javításokkal foglalkoznak.

13. Építő ipar.

Az e csoportba tartozó egyes iparágak képviselőinek szakképessége általánosságban emelkedőnek mondható. Az utóbbi években újra óbredt építkezési kedv ösztönöztette a pénzügyi helyzet kedvezőbb alakulása és az építő anyagok olcsósága által oly lendületnek vált e téren előidézőjévé, mely a vállalkozóknak minden irányban jó keresetet biztosított. Tulajdonképeni építészeink vállalkozási köre azonban nemcsak Debreczenre, hanem a környező megyékre is kiterjed, hol számos templom és nagyobb köz- és magán épület tanuskodik arról, hogy építő mestereink egyéni munkaképessége lépést tart a technikai tudományok előhaladásával és képes megfelelni a nagyobb szabásu vagy kényesebb izlés szülte követelményeknek is.

Megelégedéssel lehet konstatálni az ácsok és kőművesek helyzetének és munkaképességének javulását is, habár félre nem ismerhető azon helytelen törekvésnek visszahatása, melylyel a segédek ismereteik gyarapításának rovására korai önállóságban keresik boldogulásu-

kat és a mit maga a közönség mozdit leginkább elő az által, hogy nem a megbízható, hanem az olesó munkást keresi és veszi igénybe még oly munkálatoknál is, melyek behatóbb tanulmányt és alapos gyakorlatot kívánnak.

A szobafestők száma az utóbbi években szaporodott és anyagi helyzetük javult; ennek előidézésére azonban nemcsak az élénkült építkezési kedv gyakorolt befolyást, hanem azon körülmény is, hogy a közönség azon részének izlése változott, mely eddigelé lakó házainak egyszerű bemeszelésével beérte.

Az ablakos ipart gyakorló üvegesek üzleti viszonyairól fentebb már megemlékeztünk, a többi még e csoportba foglalt iparágak jellemzését pedig — csekély terjedelmüknél fogva — mellőzzük.

14. Polygraphiai és művészeti ipar.

Az utóbbi két évtized alatt országszerte nagy lendületet nyert könyv- és könyomás városunkban is örvendetes fejlődésnek indult. Egészen a hatvanas évek elejéig mindössze egy könyv- és egy könyomdával birtunk, melyek 2—2 közönséges kéziszajtóval voltak felszerelve. Jelenleg 5 könyv- és 1 könyomda van működésben, s ezek együttesen 7 gyors- és 6 kéziszajtóval vannak ellátva s a tulajdonosokon kívül 63 állandóan alkalmazott egyént foglalkoztatnak.*)

Ezen vállalatok közül több, s kiváltképen a város tulajdonát képező könyvnyomda oly berendezéssel bír, melynél fogva képesítve van magasabb fokú igényeknek is teljes mérvben megfelelni, s nyomtatványai bátran kiállják a versenyt nemcsak bármely vidéki, de a főváros jobb berendezésű nyomdájának termékeivel is; tevékenysége pedig kiterjed a könyv- és kótanyomás minden nemére.

E nyomda az 1880. évben egy ügyvezetőn és segédjén kívül, 8 betűszedőt, 1 gépmestert, 4 nyomó segédet, 7 tanonezot, 4 férfi- és 4 női munkást foglalkoztatott és szerelvény-készletét 2 gyors- és 2 kéziszajtó, 1 simító, 1 papirvágó és 2 szorító gép képezte. Munkaképessége évenként és átlagban 3.070,000 nyomásra tehető, s a jelzett évben tényleg felhasznált 2498 kötés papírt és 3 m. mázsa festéket s termésének értéke legalább is 30,000 frtot, a ki fizetett napi bérek és tiszt

*) Ezen adatok nem egyeznek egészen a népszámlálás adataival, noha ugyanazon évre vonatkoznak. Valószínű, hogy a nyomdászok közül többen az ismeretlen foglalkozású iparosok közé lettek felvéve.

fizetések összege pedig 10,496 frt 26 krt képviselt. Ezeken kívül van e nyomdának még nyugdíj és saját betegsegélyző intézete is, mely utóbbinak alapja ez idő szerint 800 frt.

Berendezés- és üzleti képesség tekintetében a második helyet foglalja el vállalataink közt: Kutasy Imre könyv- és könyomdája, mely 2 gyors, 1 kézi könyv- és 3 könyomdai sajtóval van felszerelve, s az üzlettulajdonoson kívül 1 rajzolót, 6 betűszedőt, 1 gépmestert, 3 tanulót, 3 férfi- és 2 női munkást foglalkoztat. E vállalatnak különösen könyomdai termékei nagy előhaladásról tanuskodnak s művészi kivitel dolgában bátran mérközhetnek akármelyik vidéki könyomda legsikerültebb készítményeivel.

Ezekután a többi három vállalatra nézve még csak annak felemelésére szoritkozunk, hogy a Tiszay Dániel örökösei tulajdonát képező könyvnyomda, mely viszonyaihoz mérten szép tevékenységet fejt ki: 1880-ban 1 gyorsajtóval, 2 betűszedőt, 1 gépmestert, 5 tanulót, 2 férfi- és 1 nő munkást, — Bocskay Jánosé szintén 1 gyorsajtóval, 1 üzletvezetőt, 1 betűszedőt és 2 tanonczot, s végre Takács Ferencz könyvnyomdája ugyancsak 1 gyorsajtóval, 1 betűszedőt és 1 tanulót foglalkoztatott.

Nyomdáink üzletére főleg két körülmény gyakorol kedvezőtlen befolyást; egyik a hektographiai készülékek nagymérvü elterjedése — mire nézve mellékesen megjegyezzük, hogy ily készülékek előállításával városunkban 2 vállalkozó foglalkozik, — másik, hogy az állami hivatalok irodai nyomtatvány-szükségletöket, kormányi intézkedés folytán Budapestről kénytelenek beszerezni, noha azok itt helyben ép oly minőségben, sőt olcsóbb árak mellett volnának beszerezhetők.

Sajnálattal kell még e helyen felemlitenünk, hogy a könyv- és könyomdászat minden segédeszköze és anyagja hozzánk külföldről kerül, s azokból Debreczenben semmi sem gyártatik.

Befejezésül pedig ide iktatjuk az 1881. év elején kiadásra került azon hirlapok és folyóiratok névsorát, melyek nyomdáink által lettek kiállítva.

Ezek valának:

1. Debreczen-nagyváradai értesítő. Társadalmi és közgazdasági hetilap, XXIX. évfolyam. Megjelenik hetenkint egyszer, ára*) 2 frt.

*) Az árak mindenütt egész évre értendők.

kat és a mit maga a közönség mozdit leginkább elő az által, hogy nem a megbizható, hanem az olcsó munkást keresi és veszi igénybe még oly munkálatoknál is, melyek behatóbb tanulmányt és alapos gyakorlatot kívánnak.

A szobafestők száma az utóbbi években szaporodott és anyagi helyzetük javult; ennek előidézésére azonban nemcsak az élénkült építkezési kedv gyakorolt befolyást, hanem azon körülmény is, hogy a közönség azon részének izlése változott, mely eddigelé lakó házainak egyszerű bemeszelésével beérte.

Az ablakos ipart gyakorló üvegesek üzleti viszonyairól fentebb már megemlékeztünk, a többi még e csoportba foglalt iparágak jellemzését pedig — csekély terjedelmüknél fogva — mellőzzük.

14. Polygraphiai és művészeti ipar.

Az utóbbi két évtized alatt országszerte nagy lendületet nyert könyv- és könyvnyomás városunkban is örvendetes fejlődésnek indult. Egészen a hatvanas évek elejéig mindössze egy könyv- és egy könyvnyomdával birtunk, melyek 2—2 közönséges kéziszajtóval voltak felszerelve. Jelenleg 5 könyv- és 1 könyvnyomda van működésben, s ezek együttesen 7 gyors- és 6 kéziszajtóval vannak ellátva s a tulajdonosokon kívül 63 állandóan alkalmazott egyént foglalkoztatnak.*)

Ezen vállalatok közül több, s kiváltképen a város tulajdonát képező könyvnyomda oly berendezéssel bír, melynél fogva képesítve van magasabb fokú igényeknek is teljes mérvben megfelelni, s nyomtatványai bátran kiállják a versenyt nemcsak bármely vidéki, de a főváros jobb berendezésű nyomdáinak termékeivel is; tevékenysége pedig kiterjed a könyv- és kótanyomás minden nemére.

E nyomda az 1880. évben egy ügyvezetőn és segédjén kívül, 8 betűszedőt, 1 gépmestert, 4 nyomó segédet, 7 tanonczot, 4 férfi- és 4 női munkást foglalkoztatott és szerelvény-készletét 2 gyors- és 2 kézi-sajtó, 1 simító, 1 papírvágó és 2 szorító gép képezte. Munkaképessége évenként és átlagban 3.070,000 nyomásra tehető, s a jelzett évben tényleg felhasznált 2498 kötés papírt és 3 m. mázsa festéket s termékének értéke legalább is 30,000 frtot, a ki fizetett napi bérek és tiszt

*) Ezen adatok nem egyeznek egészen a népszámlálás adataival, noha ugyanazon évre vonatkoznak. Valószínű, hogy a nyomdászok közül többen az ismeretlen foglalkozású iparosok közé lettek felvéve.

fizetések összege pedig 10,496 frt 26 krt képviselt. Ezeken kívül van e nyomdának még nyugdíj és saját betegsegélyző intézete is, mely utóbbinak alapja ez idő szerint 800 frt.

Berendezés- és üzleti képesség tekintetében a második helyet foglalja el vállalatunk közt: Kutasy Imre könyv- és könyomdája, mely 2 gyors, 1 kézi könyv- és 3 könyomdai sajtóval van felszerelve, s az üzlettulajdonoson kívül 1 rajzoló, 6 betűszedőt, 1 gépmestert, 3 tanuló, 3 férfi- és 2 női munkást foglalkoztat. E vállalatnak különösen könyomdai termékei nagy előhaladásról tanuskodnak s művészi kivitel dolgában bátran mérkőzhetnek akármelyik vidéki könyomda legsikerültebb készítményeivel.

Ezekután a többi három vállalatra nézve még csak annak felemelésére szoritkozunk, hogy a Tiszay Dániel örökösei tulajdonát képező könyvnyomda, mely viszonyaihoz mérten szép tevékenységet fejt ki: 1880-ban 1 gyorsajtóval, 2 betűszedőt, 1 gépmestert, 5 tanuló, 2 férfi- és 1 nő munkást, — Bocskay Jánosé szintén 1 gyorsajtóval, 1 üzletvezető, 1 betűszedőt és 2 tanonczot, s végre Takács Ferenc könyvnyomdája ugyancsak 1 gyorsajtóval, 1 betűszedőt és 1 tanuló foglalkoztatott.

Nyomdáink üzletére főleg két körülmény gyakorol kedvezőtlen befolyást; egyik a hektographiai készülékek nagymérvű elterjedése — mire nézve mellékesen megjegyezzük, hogy ily készülékek előállításával városunkban 2 vállalkozó foglalkozik, — másik, hogy az állami hivatalok irodai nyomtatvány-szükségletüket, kormányi intézkedés folytán Budapestről kénytelenek beszerezni, noha azok itt helyben ép oly minőségben, sőt olcsóbb árak mellett volnának beszerezhetők.

Sajnálattal kell még e helyen felemlitenünk, hogy a könyv- és könyomdászat minden segédeszköze és anyaga hozzánk külföldről kerül, s azokból Debreczenben semmi sem gyártatik.

Befejezésül pedig ide iktatjuk az 1881. év elején kiadásra került azon hirlapok és folyóiratok névsorát, melyek nyomdáink által lettek kiállitva.

Ezek valának:

1. Debreczen-nagyvárad i értesítő. Társadalmi és közgazdasági hetilap, XXIX. évfolyam. Megjelenik hetenkint egyszer, ára*) 2 frt.

*) Az árak mindenütt egész évre értendők.

2. Debreczen. Politikai hetilap, XIII. évfolyam, megjelenik hetenkint ötször, ára 10 frt. 3. Közlöny, a debreczeni hittanszaki önképző társulat köréből Folyóirat. XI. évfolyam, megjelenik minden hóban egyszer, ára 1 frt 50 kr (eddig kéziratban). 4. Közlemények a debreczeni gazdasági egylet köréből, IX. évfolyam, megjelenik havonkint egyszer, ára 2 frt 40 kr. 5. Debreczeni ellenőr. Politikai hetilap, VIII. évf., megjelenik hetenkint ötször, ára 10 frt. 6. Ébresztő. Társadalmi és közgazd. hetilap, IV. évfolyam, megjelenik hetenkint egyszer, ára 4 frt. 7. Kereskedelem és ipar. Közgazdasági hetilap, II. é. f. megjelenik hetenkint egyszer, ára 6 frt. 8. Jogászszemle. Közlöny a debreczeni jogászok önképző köréből, II. é. f. megjelenik havonkint egyszer, ára 1 frt 50 kr. 9. Debreczeni protestáns lap. Egyházi és iskolai lap, I. é. f. megjelenik havonkint háromszor, ára 4 frt.

Hírlapirodalmunk mozgalmára nézve még kiemeljük, hogy az előző 1880. évben megszűntek, Protestáns hetilap, Kereskedelmi lapok és Képes hiradó.

Felette gyéren van városunkban képviselve az iparos művészet s mindössze 3 fényképész, 3 szobrász, illetve mű-kőfaragó és egy pecsétmetszőről tehetünk említést. Közülök leginkább kiemelendőnek véljük a Gondy és Egei társ cég műtermét, mely művészi kivitelű képeiért már több világtárlaton első rendű kitüntetéssel lett megkülönböztetve.

15. Élelmészeti és éleveseti ipar.

Az élelmi szerek előállításával foglalkozó iparágak közül, fejlettségénél és közgazdasági nagy jelentőségénél fogva első helyen kell említenünk a malomipart, mely városunkban már évtizedek óta egy a vállalatok száma, valamint munkaképesség tekintetében kitűnően van képviselve.

Számuk és szerkezetükre nézve a város területén lévő malmok következőképen oszlanak meg: Az 1880. évi adatok szerint működésben volt 8 gőzmalom, 6 szélmalom és 16 szárazmalom. Idevonatközlőlag azonban megjegyezni kívánjuk, hogy e kimutatásban nincsenek felvéve a városhoz tartozó puszták és tanyákon létező malmok, és hogy az itt kimutatott 16 szárazmalom is csak a telepek számát tünteti elő, melyeknek legtöbbször 2—3, de vannak köztök olyanok is, melyeken 5—6 malom van építve és működésben fentartva.

Áttérve az üzleti viszonyok rövid jellemzésére, kiemelendőnek véljük, hogy a malmok helyzete az utóbbi években egyáltalában nem volt kielégítőnek mondható. Különösen sokat szenvedtek a rosztól a termés által okozott magas buza és rozs-árak nyomasztó hatása alatt, elanynyira, hogy az „István“ gőzmalom a muliszt gyártást 1879. végével már csak érzékeny veszteséggel eszközölhette. Hasonló volt a helyzet 1880-ban is. A gabonaneműek ára ez évben sem volt megfelelő arányban a külföldi piacok áraival, melynek természetes következménye, a gyártás megszorításában, sőt annak ideiglenesen való beszüntetésében is nyilvánult. Így az „István“ gőzmalom ezen jelzett évben csak 10 hónapon át és őrlelő képességének csak mintegy 60%-nak felhasználásával dolgozott.

Azon panaszok közül, melyek a malmok által hozzánk küldött jelentésekben leginkább előfordulnak és melyek véleményünk szerint is, előidéző okát képezik az üzleti viszonyok kedvezőtlen alakulásának, s a versenyképesség tapasztalható csökkenésének: leginkább kiemelendőnek tartjuk az országos és saját vidéki gabonakereskedelmünknek rendezetlen állapotát, a szállítás drága voltát s a német birodalomnak a közelebbi években inaugurált kereskedelmi és vámpolitikáját.

A mi a gabona-kereskedelem mostani zilált viszonyainak rendbehozatalát illeti, arra nézve kétségen kívül jó hatást és jó szolgálatot fog tenni a Budapesten felállítani szándékolt közraktár, — de meggyőződésünk szerint ezen intézménynek az egész országra kiható sikere csak akkor leendő, ha a vidéki nagyobb gőzmalomok is bele fognak vonatni annak keretébe.

Gyorsabb és közvetlenebb segílyt nyujtana a malmoknak a tarifa ügynek rendezése s a mostaniaknál mérsékeltabb és igazságosabb díjtételeknek behozatala, melyeknek szükséges voltára nézve csak annyit említünk fel, hogy Chikagóból—New-Yorkig 2557 kilométer távolságra, 100 kilogramm lisztnek elszállítása 1 frtba, — Budapestről pedig Fiuméba 600 kilométer távolságra 1 frt 36 krba kerül. Más oldalról hazai vasutaink szállítási politikáját és a vidéki malmok kedvezőtlen helyzetét a budapesti malmok versenyével szemben, elég híven tükrözi vissza azon körülmény, hogy a gabonaneműekre nézve a szállítási tételek 1880. október hónapban, Bukaresttől—Budapestre 1 forint 98 kr és Bukaresttől—Debreczenbe 2 forint 40 krban lettek megállapítva.

Ezek előrebocsátása után az őrlemények árait a következő kimutatásban közöljük.

Az őrlemények átlagos árai Debreczenben
1879. és 1880-ban.*)

(100 kilogrammonkint zsákkal együtt számítva)

Az őrlemények neve	1879.		1880.	
	frt	kr.	frt	kr.
Dara				
A. B.	25	87	26	58
C.	24	45	25	18
Liszt fajok				
0.	25	30	25	47
1.	24	51	24	77
2.	23	82	24	20
3.	22	80	23	50
4.	21	77	22	60
5.	20	77	21	87
6.	19	66	20	95
7.	18	69	20	37
8.	16	44	19	05
8 ¹ / ₂	13	96	17	30
8 ³ / ₄	12	38	15	24
Korpa				
F.	4	45	5	22
D.	3	84	4	77
Árpkása				
00.	27	68	29	05
0.	21	68	23	05

A mennyiben Debreczen határában és a vidéken úgy a köles termelés, valamint annak kása alakjábani feldolgozása és eledelül való felhasználása igen jelentékeny szerepet viszen, helyén valónak látjuk itt felemlíteni, miszerint a köleskása átlagos ára a debreczeni piacon literenkint 1879-ben 11, — 1880-ban pedig 13 krajczár volt.

*) Összeállítva az „István“ gőzmalom időnkint kiadott árjegyzékeinek alapján.

Egyéb a malmok berendezésére és termelési képességére vonatkozó adatokat az alábbi táblás kimutatásban közöljük és ezzel általunk azon rokon iparágak rövid ismertetésére, melyek nálunk honosak s némi jelentőséggel bírnak.

Elteltekintve a kenyér-, perecz- és kalács sütéstől, melyek háziipart képeznek, s kizárólagosan nők által gyakoroltatnak, legnevezetesebb a tulajdonképeni pékipar, mely hova-tovább mindinkább több vállalkozót foglalkoztat, kik daczára a magas buza és liszt áraknak s az utóbbi években tapasztalható nyommasztó viszonyoknak kielégítő sikerrel működnek, noha készítményeiknek minősége általában véve nem mondható kielégítőnek. Több panaszra van okuk a mézes kalácsosok és czukraszoknak, kik czikkeik fogyasztásának csökkenését, az idegen csemege és süteményárak behozatalának róják fel. Annyi mindenestre tény, hogy e két iparág az utóbbi években hanyatlott s képviselőinek száma is jelentékenyen megfogyott.

A czukorgyártás, mely városunkban egy nagy vállalat által van képviselve, 1880-ban nem mutatott fel oly eredményt, mint az előző évben s e gyár alig képes a gyakorlatban levő felette terhes adóztatási rendszer és a kedvezőtlen szállítási viszonyok szülte nehézségeket legyőzni és fenállását biztosítani. Közelebbi viszonyaira nézve utalunk az alantabb közölt táblás kimutatás adataira.

Az állati élelmi szerek előállításával foglalkozó iparágak helyzetére és üzleti viszonyaira nézve, csak a következőknek felemlítésére kívánunk szoritkozni.

Daczára, hogy a nép husfogyasztása az előbbi évekhez képest nem emelkedett, a mészárosok, hentesek és szuró-marhavágók általában véve mégis türhető, sőt a nagyobb városokban folytonosan jó keresetnek örvendenek, a hol is — mint nálunk — a hus ára köztapasztalás szerint, a nagyobb verseny daczára, ép oly lassan követi az élő marha árának csökkenését, mint a mily gyorsan szokta annak emelkedését megelőzni. Másik előnye a nagyobb centrumok mészáros és hentes iparának, a falusi e nemű üzletek felett abban is rejlik, hogy a fogyasztás megszorítására a husárok emelkedése nem gyakorol a városokban oly közvetlen és gyors hatásu befolyást, mint a falu helyeken, hol egy-két krajczárnyi áremelkedés már nagyon számba vehető fogyasztási különbözetet képes előidézni; és mindezek mellett specialisan Debreczenre nézve még az is konstatálható, hogy a husfogyasztás, ha

nem is viszonylagosan a nép fejenkinti számarányához mérten, de annak szaporodásával absolute véve mégis folytonosan emelkedik. — Konstatáljuk továbbá, hogy a mézárások, hentések és szurómarháváigók létszáma az utóbbi években nem apadt, kedvező anyagi helyzetekben lényeges változás nem történt.

A füstölt, szózott- és páczolt-husok, valamint a szalámi és kolbász félék termelése városunkban örvendetes módon növekedik, s a vállalkozók alig képesek a budapesti, bécsi és galicziai megrendeléseknek eleget tenni. De daczára, hogy a hús-félék termelése igen jelentékeny, s hogy azzal különösen a vagyonosabb hentések közül számosan foglalkoznak, mindazonáltal nagyobb gyárszerűen berendezet önálló vállalatunk kevés van, elanyira, hogy a Kuczik és Boschetti czégek kivül, melyek közül az első szalonna és zsir üzlettel, az utóbb említett pedig szalámi gyártással foglalkozik, — itt másokat megnevezni nem tudunk, lévén ezen hús-félék készítése leginkább a kis és háziipar tartozéka.

A nevezetesebb szalámi gyárak üzleti viszonyait alantabb fogjuk megösmertetni.

Az élelmiszerek harmadik nagy csoportjához tartozó ital-félék termelési viszonyaira nézve, mindenek előtt kiemelendőnek véljük azon körülményt, hogy a szesz-ipar városunkban soha nem volt és nincsen ez idő szerint sem gyárszerű vállalat által képviselve s hogy a szesz-égetés csak időszakos és mellék foglalatosság képen üzetik. Édesített szesz-sitalok készítésével is csak egy iparszerűleg berendezett vállalat foglalkozik, de az 1880. év folyamán ez is beszüntette működését.

A mi a sörgyártást illeti arra nézve röviden csak annyit jegyezzünk meg, hogy noha az városunkban már közel egy század óta gyakoroltatik, mindazonáltal jelentőségre nem csak hogy nem volt képes vergődni, de sőt a hatvanas évek óta fokozatos hanyatlásban van. Még az ötvenes években a városi sörgyár elég sikerrel működött, de a vasutak kiépítésével lábra kapott nagymérvű behozatal, csakhamar szünetelésre kényszerítette s közel egy év tizedig Debreczenben sör nem termeltetett. Gyártását a hetvenes években egy jól berendezett és felszerelt új főzde nék felállításával Szikszay József kezdette meg, s a termelést váltakozó sikerrel folytatta egészen 1880. év elejéig a mikor azt a terhes adóztatási rendszer, — a magas terményárak, szállítási kalamitások s az idegen gyártmányok legyőzhetlen versenye követ-

keztében beszüntetni volt kénytelen, habár a sörfogyasztás — az olcsó borárak daczára — ugy városunkban valamint vidékén inkább emelkedőben mint apadóban van.

A szódavíz gyártásról fentebb már tettünk említést, s így itt még csak az eczet termelés állapotáról kell néhány szóval megemlékeznünk mely az utóbbi években — a csekély terjedelmű s inkább csak mellék foglalatosság képen üzött vállalatok megsemmisülésével — néhány nagyobb vállalkozó kezébe öszpontosult. Jövedelmezőségéből azonban ezen üzlet ág is igen sokat veszített, a nagymérvű idegen behozatal következtében, noha a magasabb fokú eczet és eczetlél termelése által gyárosaink képesítve vannak távolabbra eső piacokat is felkeresni.

E gyárak berendezését és üzleti viszonyait is az alantabb közölt táblás kimutatásban fogjuk ösmertetni.

A mennyiben az 1880. évben végrehajtott népszámlálás fentebb közölt számszerű adatai, a tárgyalás alatt levő ipar-csoportokat illetőleg egy dohány gyárról és annak munkásairól is tesznek említést, helyén valónak látjuk felemlíteni, hogy tulajdonképeni dohány gyár városunkban nem létezik, hanem a magyar kincstár a debreczeni dohány-beváltási körzet anyagjának elhelyezése céljából 2 nagy raktárt tart fent, melynek ellátása a beváltási hivatal tiszti és segédszemélyzetén kívül évenként és átlagban mintegy 25 állandóan alkalmazott munkást foglalkoztat.

Befejezésül közöljük az e csoportba tartozó, tömeges termeléssel foglalkozó gyárszerű vállalatok, berendezésének és üzleti viszonyainak az 1880-ik évet illető táblás kimutatását.

a) Gőz-

A vállalat és cég megnevezése	Mozgató gépek		Kazánok, gépművek és egyéb üzleti készülékek száma és neme	Termelési képes- ség évenként
	faja és szerkezete	lő erejük száma		
„István” gőzma- lom részvény tár- sulat	1 Wolf-féle fel és alnyomású gőzsűrítővel ellátott fekv. gőzgép 1 „ „ „ gémes gőzgép 1 „ „ „ fekvő gőzgép 1 „ „ csakis felnyomású „ 1 felnyomású álló gőzgép	422 indikált lőerő, melyből használtak: 358 műőrlésre, 56 simaőrlésre és 8 lőerő a gépműhelyben	5 Cornwall-féle kazán 2 Benlliaur-féle kaz. 26 pár őrlőkő, mely- ből 6 pár buza- koptató 31 különféle szerke- zetű hengersizők. 2 buza- és 2 darab tisztító készülék Lakatos, asztalos, szijgyártó és há- dogos műhely.	Műőrlésnél : 262,500 m.mázsa Simaőrlésnél : 35,000 m. m. liszt
Holicsy Arnold	1 fekvő gőz- gép	16	1 kazán, 4 pár ga- bona őrlő és 1 pár kásahajoló kő	10—14,000 m. m. liszt
Vecsey Imre	1 gőzgép	8	2 pár őrlőkő	3—4000 m. m. liszt
Szikszai Lajos	1 gőzgép	12	1 kazán, 2 pár őrlőkő	4—5000 m.mázsa liszt
D. Nagy Lajos	1 gőzgép	10	1 kazán, 2 pár őrlőkő	3—4000 m. mázsa liszt
Simon István	1 gőzgép	10	1 kazán, 2 pár őrlőkő	4—5000 m. mázsa liszt
Telegdy László	1 gőzgép	10	1 kazán, 2 pár őrlőkő	Szünetel

m a l m o k.

T é n y l e g		Átlag alkalmazott munkás személyzet, esetleg hivatalnok			
feldolgozott nyers- anyag	előállított árúk	minőség szerint	férfi	nő	gyermek
7800 m. m. vegyes gabona		Molnár 1 Segéd 2 Tűzelő 1 Tanuló —			2
2500 m. m. vegyes gabona		Molnár 2			
3420 m. m. vegyes gabona		Molnár 1 Gépész 1 Segéd 1			
3020 m. mázsa ve- gyes gabona		Molnár 1 Munkás 2			
3700 m. mázsa ve- gyes gabona		Molnár 1 Munkás 2			

b) *Czukor*

A vállalat és cég megnevezése	Mozgató gépek		Kazánok, gépművek és egyéb üzleti készülékek száma és neve
	faja és szerkezete	ló erejük száma	
Czukorgyári rész- vénnytársulat	8 különböző gőzgép	45	5 kazán, 1 répamosó dob, 4 választó üst, 3 Robertféle pároló készülék, 1 vakuum, 1 szörpfőző, 2 répareszelő, 2 viznyomású sajtó, 4 habgőz szedő, 1 czukorhűtő, 6 czukor-rőpmű, 2 czukorkeverő, 3 czukor-daráló, 59 előmelegítő, czukor, szörp és vízmedenczék, 36 csonterjesztő kád, 2 csontszén mosó, 4 csontszén kemencze, 1 csonttörő készülék és czukorasztalok.

c) *Szalámi*

Boschetti András	kézi erőre		2 husvágó gép és 1 töltő készülék
Szabó Mihály	kézi erőre		1 husvágó és 1 töltőgép
Id. Bánki István	kézi erőre		1 husvágó és töltő gép
Ifj. Bánki István	kézi erőre		1 husvágó és töltő gép

d) *Sör*

Szikszay József	1 gőzgép		Teljes felszerelés
-----------------	----------	--	--------------------

c) *Eczet*

Schönfeld Fülöp			48 darab kád
Balassa Károly			18 darab kád

gyár.

Termelési képesség évenként	T é n y l e g		Átlag alkalmazott munkás személyzet, esetleg hivatalnok			
	feldolgozott nyersanyag	előállított áruk	minőség szerint	férfi	nő	gyermek
8—9000 méter m cukor	90,000 m. m répa	7000 m. m. cukor	Igazgató . . .	1	—	—
			Pénztárnok . .	1	—	—
			Könyvelő . . .	1	—	—
			Irodatiszt . . .	1	—	—
			Raktárnok . . .	1	—	—
			Gépész	1	—	—
			Munkás	236	66	—
			Gazdasági tiszt	4	—	—
			Felügyelők és csőszők . . .	20	—	—
			Béres	52	—	—
			Gazdasági nap-számos . . .	200	400	—

gyárak.

2000 m. mázsa különféle szalámi	1000 m. m. szalámi	Munkás . . .	20	—	—
1000 m. mázsa különféle szalámi	500 m. m. szalámi	Munkás . . .	6	—	2
2—300 m. m. szal.	?	?			
2—300 m. m. szal.	?	?			

gyár.

10,000 hectol. sör	Szünetel				
--------------------	----------	--	--	--	--

gyárak.

2000 hect. ecetlél	300 hl. szesz 15 m.m. cuk.	1700 hl ecz. lél á 6 - 10f.	Munkás . . .	3	—	—
2000 hectl. eczet	?	1182 hectl. eczet	Munkás . . .	2	—	—

16. *Elszállásolás és üdítés.*

Az e csoportba tartozó iparágak illetve vállalatok fentebb közölt számszerű adatainak kiegészítéseül és némi magyarázatául csak annyit említünk fel, hogy daczára a nyilvános szállodák, étkező helyiségek, kávéházak és korezmák nagy számának, csinnal és kényelemmel berendezett nagyobb szálloda városunkban csak 6, kávéház 7 és étkező helyiség 8 létezik. Nyilvános nagyobb fürdő intézetünk pedig 3 van s ezek között kettő gőz- és kádfürdésre van berendezve.

17. *Látványossági és mulattató ipar.*

A milyen régi a magyar színészet, csak nem oly régóta van az városunkban is képviselve, de állandósítása tulajdonképen az 1866-ik évben felépült diszes állandó színháznak megnyitásától kezdődik. E színház valamint annak szerelvény készlete a város tulajdonát képezi, melyet évenként 8 havi működési kötelezettség feltétele mellett 3 évről 3 évre kötött szerződés alapján vállalkozók tartanak bérbe.

A mi a színészet által elért anyagi eredményeket illeti, azokra nérvé — nem lévén megbízható adataink — itt mit sem közölhetünk.

Hasonló helyzetben vagyunk a zenészet iparral szemben is s ide vonatkozólag mindössze annak felemlítésére szorítokozunk, hogy a zenészek száma az utóbbi években észrevehetőleg növekedett s egyes társulatok kvalitatív képessége gyarapodott.

Kereskedelem.

a) A kereskedőknek, a kereskedelmi vállalatoknak, cégjegyzéseknek és társulatoknak kimutatása.

Az 1883-iki népszámlálás alkalmából felvett adatok szerint, a kereskedelemmel és a forgalom előmozdításával foglalkozó mindkét nemű egyéneknek száma összesen 1871 volt, mely az 1849-évi egyénből 1000-ra emelkedett, azaz 25% -al megnövekedett.

A népszámlálás alkalmából felvett és gyűjtött számadatok szerint a kereskedőknek és a kereskedelmi szolgálatok és a közlekedés előmozdítására foglalkozó egyének 1871-ben 1000-an voltak meg.

I. Kereskedelmi ipar.

Apró- s diszműáros: 5 vállalkozó, 3 segéd, 1 tanoncz. Összesen 9 egyén. — Állatkereskedő: 46 férfi és 10 nő vállalkozó, 3 segéd, 1 családi kisegítő. Összesen 60 egyén. — Borkereskedő: 1 vállalkozó és 1 munkás. Összesen 2 egyén. — Bőr-, pamut-, gyapotkereskedő: 13 vállalkozó, 9 segéd, 4 tanoncz, 1 munkás. Összesen 27 egyén. — Butorkereskedő: 2 vállalkozó. — Divatárakereskedő: 6 vállalkozó, 2 női üzletvezető, 6 segéd, 6 tanoncz. Összesen 20 egyén. — Dohány- és szivaráros: 1 férfi-, 1 nő vállalkozó, 1 családi női kisegítő. Összesen 3 egyén. — Edény-, üvegáros: 3 férfi-, 1 nő vállalkozó, 9 segéd, 1 tanoncz, 1 munkás. Összesen 15 egyén. — Ékszeráros: 2 segéd, 1 tanoncz. Összesen 3 egyén. — Építő s tüzelő anyagokkal kereskedő: 11 vállalkozó, 1 üzletvezető, 2 segéd, 3 munkás. Összesen 17 egyén. — Fa-edény s szerszámkereskedő: 3 férfi-, 1 nő vállalkozó. Összesen 4 egyén. — Fémekkel kereskedő: 5 vállalkozó, 1 üzletvezető, 11 segéd, 2 tanoncz. Összesen 19 egyén. — Gépkereskedő: 2 üzletvezető. — Gyapjúkereskedő: 1 vállalkozó, 1 üzletvezető. Összesen 2 egyén. — Gyarmatáru-, élelmi és ivószerekkel kereskedő: 84 férfi-, 95 nő vállalkozó, 1 üzletvezető, 31 férfi-, 42 nő segéd, 39 tanoncz, 4 férfi-, 32 női családi kisegítő. Összesen 328 egyén. — Házaló: 57 vállalkozó, 2 segéd, 1 munkás, 4 családi kisegítő. Összesen 64 egyén. — Könyv-, mű-, zenemű-kereskedő: 4 vállalkozó, 2 segéd, 6 férfi-, 1 nő munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 15 egyén. — Papirkereskedő: 4 vállalkozó, 1 üzletvezető, 2 segéd, 1 tanoncz, 1 munkás. Összesen 9 egyén. — Posztókereskedő: 2 férfi-, 1 nő vállalkozó, 5 segéd, 2 tanoncz. Összesen 10 egyén. — Rőföskereskedő: 22 férfi-, 3 nő vállalkozó, 22 segéd, 11 tanoncz, 1 családi kisegítő. Összesen 59 egyén. — Rövidárakereskedő: 5 férfi-, 10 nő vállalkozó, 2 üzletvezető, 6 segéd, 3 tanoncz. Összesen 26 egyén. — Ruhakereskedő: 1 férfi-, 2 nő vállalkozó, 2 üzletvezető, 1 tanoncz. Összesen 6 egyén. — Terménykereskedő: 46 férfi-, 3 nő vállalkozó, 2 üzletvezető, 9 segéd, 1 tanoncz, 1 munkás. Összesen 62 egyén. — Tollkereskedő: 7 férfi-, 1 nő vállalkozó. Összesen 8 egyén. — Vegyeskereskedő: 39 férfi-, 26 nő vállalkozó, 2 segéd, 3 tanoncz, 4 munkás. Összesen 74 egyén. — Zsibáros: 7 férfi-, 10 nő vállalkozó, 3 férfi-, 11 nősegéd. Összesen 31 egyén.

II. Kereskedelmi segédipar.

Árverező, kölcsönző, állomásközvetítő: 8 férfi-, 4 nő vállalkozó, 1 segéd, 2 férfi-, 2 nő munkás. Összesen 17 egyén. — Bankár (Pénz, hitelintézet): 16 hivatalnok, 11 segéd, 2 munkás. Összesen 29 egyén. — Biztosító intézet: 46 hivatalnok, 13 segéd, 4 családi kisegítő. Összesen 63 egyén. — Bizományos-szállító: 4 vállalkozó, 2 üzletvezető. Összesen 6 egyén. — Kereskedelmi közvetítő: 50 férfi-, 1 nő vállalkozó, 24 segéd. Összesen 75 egyén. — Lottógyűjtő: 1 nő vállalkozó, 2 segéd. Összesen 3 egyén.

III. Közlekedési ipar.

Áruszállító: 175 vállalkozó, 7 munkás, 1 családi kisegítő. Összesen 183 egyén. — Hordár: 2 vállalkozó, 4 munkás. Összesen 6 egyén. — Posta-távíró: 32 tiszt, 7 segéd, 13 munkás. Összesen 52 egyén. — Személyszállító: 53 férfi-, 1 nő vállalkozó, 10 segéd. Összesen 64 egyén. — Vasuti közlekedés: 19 vállalkozó, 53 segéd, 167 munkás. Összesen 239 egyén.

IV. Ismeretlen.*)

45 férfi-, 1 nő vállalkozó, 12 férfi-, 1 női hivatalnok, 122 segéd, 72 tanonc, 4 családi kisegítő. Összesen 257 egyén.

Ezen adatok szerint tehát van Debreczenben 1871 oly egyén, kik állandóan foglalkoznak a kereskedelemmel és annak segéd iparával, mely létszámból 1607 egyén vagyis 85.88% férfi és 264 egyén vagyis 14.12% a nőnemhez tartozik. Aránylag tehát a nőnem a kereskedelmi vállalatoknál valamivel erősebben van képviselve mint az ipari foglalatosságoknál, sőt ha eltekintünk a közlekedési és a kereskedelmi segéd ipartól s magában a tulajdonképeni értelemben vett kereskedelmi vállalatokat tekintjük, akkor e viszony a nőnemre nézve még kedvezőbb arányokat tüntet fel, a mennyiben a tulajdonképen kereskedelmi iparnál 624 férfi mellett 253 nő van elfoglalva, vagyis az I-ső csoport létszámának közel 29%-a tartozik a nőnemhez.

A csoportok egymás közti viszonyainak könnyebb áttekintése céljából még a következő összeállítást közöljük:

*) Az illető számláló lapon a kereskedelmi ág megnevezve nem volt.

	I. Kereskedelmi ipar	II. Kereskedelmi segédipar	III. Közlekedési ipar	IV. Ismeretlen	Összesen
Önálló vállalkozó	539	68	231	46	884
Tiszt, hivatalnok, üz- letvezető	15	64	51	13	143
Segéd	182	51	70	122	425
Tanonc	77	—	—	72	149
Munkás	20	6	191	—	217
Családi kisegítő	44	4	1	4	53
Összesen	877	193	544	257	1871

Képezi az egész lét-

számnak 46.87% 10.31% 29.07% 13.75% —

E kimutatásból a kereskedelemre nézve is az tűnik ki, a mit már fentebb az ipari vállalatoknál tapasztaltunk, hogy Debreczenben nem annyira a nagy mint inkább a kis vállalatok visznek domináns szerepet. Így a kereskedelemmel foglalkozóknak 1871 egyént tevő létszámából 884 egyén vagyis 47.24% szerepel mint önálló vállalkozó s mellettök csak 987 mindenféle segédmunkás működik, tehát egy-egy vállalkozóra alig esik több egy munkásnál.

A mi a kereskedők és kereskedelmi vállalatok létszámának mozgalmát illeti, arra nézve itt szükséges lenne az iparhatósági igazolványok kimutatását is közölnünk, de a mennyiben a rendelkezésünkre álló kimutatások több mint egy irányban oly hézagosak és hiányosak, hogy velök e mozgalomnak hü képét nem adhatnók: kénytelenek vagyunk azoknak közlésétől elállani s csakis a debreczeni törvény-széküél bejegyzett czégek mozgalmanak feltüntetésére szoritkozni.

Czégjegyzések mozgalma 1876-tól 1882-ig.

Az évnek megnevezése	Az előző év végén érvényben maradt ösz- szes	Az év folyamán				Az év végén érvényben maradt		
		bejegyzett		kitörölt				
		egyéni	társas	egyéni	társas	egyéni	társas	összes
		c z é g e k s z á m a						
1876	—	217	26	25	5	192	21	213
1877	213	24	9	3	5	21	4	25
1878	238	12	4	—	1	12	3	15
1879	253	15	3	2	—	13	3	16
1880	269	16	4	—	1	16	3	19
1881	288	17	3	—	1	17	2	19
1882	307	—	—	—	—	—	—	—

Meg kell e kimutatásra nézve jegyeznünk, hogy a törvény által előszabott bejegyzési kötelezettség 1876-ban vette kezdetét és pedig oly formán, hogy nemcsak az újonnan keletkezett, hanem a fenálló már korábban bejegyzett régi czégeknek is be kellett jegyeztetni magukat. Innen származik az 1876. évi tömeges bejegyzés; a nagyszámu czégtörlésnek pedig az adja meg a magyarázatát, hogy sokan a kisebb kereskedők és iparosak közül nem értették meg a törvény ide vonatkozó szakaszát, s nem voltak eléggé tájékozva azon kötelezettségek természetéről, melyek a bejegyzésnek következményeit képezik, és midőn azokra nézve tájékozást nyertek s belátták, hogy azoknak eleget tenni nem képesek, — czégeknek törlését kérelmezték.

Összehasonlítva az érvényben lévő bejegyzett czégek számát az önálló kereskedelmi vállalatok számával, kitűnik, hogy a bejegyzett czégek 34.72%-át képezik az összes vállalatoknak, a mi viszonyainkhoz mérten, mindenestre elég kedvező aránynak mondható. A gyéren előforduló törlések pedig arról tesznek tanubizonyosságot, hogy városunk kereskedelme consolidált s képviselői solid alapon állanak.

A mi a kereskedő osztály társulási szellemét és viszonyát illeti, annak némi jellemzésére nézve itt három különböző alkotásról tehetünk említést.

Legrégibb és legnagyobb jelentőséggel bir ezek közt a kereskedő testület, melynek privilégiumai még III. Károly király által lettek elismerve, illetőleg helybenhagyva, s mely ma is — daczára a kedvezőtlen viszonyoknak — szép sikerrel védi és képviseli a kereskedő osztály érdekét. E testületnek köszöni létezését a kereskedők kórodája — és e testület hozta létre és tartja fen a most is saját tulajdonát képező kereskedelmi közép- és vasárnap-i iskolát. De ezen alkotások régibb keletűek mint az új ipartörvény, melynek hatása alatt a társulási szellem e téren is nagy mértékben hanyatlott, elannyira, hogy 1880. évben 884 önálló kereskedelmi vállalkozó mellett, a testületi tagok létszáma csak 124 egyén által volt képviselve. És hogy ily mérvű közönyösséggel szemben is képes a testület nemcsak fenállani, de sőt az általános érdekeket sikeresen óltalmazni és képviselni: az egyesegyedül az elnökség és választmány tapintatos és ügybuzgó eljárásának és áldozatkészségének tulajdonítható.

Ezek előrebocsátása után a kereskedő testület közelebbi viszonyaira nézve az 1879 és 1880. évet illetőleg még a következő összeállítást közöljük:

	1879-ik évben	1880-ik évben
A tagok száma	114 egyén	124 egyén
A segédek száma	113 „	122 „
A tanulók száma	102 „	86 „
A társulat vagyona (mint pénz- tár maradvány)	875 frt	1039 frt
Összes bevétel	3174 „	3538 „
Összes kiadás	2296 „	2499 „
A társulat iskolai czélokra adott	1000 „	1000 „

A kereskedő osztály társulási szellemének egy másik alkotását képezi az 1872. évben keletkezett terménycsarnok, melynek alapszabályai, valamint béke-bírósági intézményének szerkezete és ügynöki rendszabálya, ugyanazon évi október 19-én láttatott el a törvényes bemutatási záradékkal. Ezen intézménynek célja: minden nemű terményeknek kereskedelmi forgalmát elősegíteni és könnyíteni, ezen üzletbe jobb és rendszeresebb alakzatot hozni, egy e célra kitüzött és berendezett helyiségben vevők és eladóknak meghatározott időbeni találkozását lehetővé tenni, a terményezikkek folyó árait hiteles feljegyzések által nyilvánosságban tartani, megállapított piaczi szokások (Usance) életbe léptetése által az üzletkötéseket, azok lebonyolítását szabályozni és könnyíteni, végre a társulat tagjai és a csarnok helyiségeit látogatók között az alapszabályokban megjelölt üzletekből származható vitás kérdéseknek választott béke-bíróság által elejét venni. E társulatnak 1880-ban 108 helybeli, — 92 vidéki s így összesen 200 rendes tagja volt.

A társulati szellem idetartozó harmadik alkotását a kereskedő ifjak önképző-egylete képezi, mely 1868-ban keletkezett s tagjainak létszáma ez idő szerint 210 egyénből áll.

b) A kereskedelmi foglalkozás főnemei.*)

1. Mezőgazdasági terményekkel való kereskedés.

Noha Debreczen már századok óta emporiális helyét képezte a tiszáninneri részeknek, mindazonáltal gabona és egyéb mezőgazdasági

*) Ismertette a debreczeni kereskedelmi és iparkamarának — Dr. Király Ferencz által szerkesztett 1882-ben megjelent — időszakai főjelentése nyomán.

terményekkel való kereskedelme rendszeresebb alakot és nagyobb terjedelmet csak az ötvenes évek közepe táján kezdett öltetni. Addigi kereskedelme passiv volt, s aktiv jelleget csak akkor kezdett felvenni, midőn az 1856. évben inaugurált szabadelvűbb vámpolitika és a tiszai vaspályának 1857-ben történt megnyitása következtében a terményeknek kivitele és vasuton való szállítása lehetővé vált. Ez időtől kezdve a terménykereskedés, eltekintve egyes csapásos évektől, fokozatosan emelkedett egészen 1868-ig. Ekkor tetőpontját érte el, mely évtől kezdve a gabona-üzlet alakulása, a rossz termésű évek szakadatlan láncolata és a kiviteli nehézségek felhalmozódása következtében egyszer sem volt jónak vagy csak kielégítőnek is mondható. Így a legközelebbi két év üzleti eredménye sem volt azon reményeknek megfelelő, melyek a pénz- és hitelviszonyok némi javulása következtében hozzáköttek. Az 1879. évi rossz — és az 1880. évi gyenge termés feleslegének értékesítését a belföldiállítás költséges volta mellett, felette megnehezíté a német birodalom vasuti és vámpolitikája s Amerika és a szomszédos keleti államok előtérbe lépett hatalmas versenye. A gabona kivitel például, mely 1879. elején elég élénkségnek örvendett közvetlenül az aratás után már minimumra apadt, jórészt annak következtében, hogy a belföldi gabnaárak nem voltak arányban a mérvadó idegen piacokon jegyzett árakkal. Nem voltak kedvezőbbek a viszonyok 1880-ban sem, noha az aratás ez évben valamivel kedvezőbbben ütött ki, de a mennyiben a kereskedelmi politikai viszonyok nem javultak, kivitelünk nem hogy tért nyert volna, de sőt több piacról le is szorított, s nyers terményeink nagy részének értékesítésénél új utak és piacok felkeresésére lettünk utalva.

A forgalomnak és gabnaáraknak az 1880. évi alakulására nézve röviden még kiemelni kívánjuk, hogy Debreczenben a buza januáriusban hectoliterenkint, 10 forinttal fizettetett, mely ár márczius végéig szilárdan fent is tartotta magát. Áprilisban azonban már csökkenés állott be, jórészt a dunai fejedelemségek nagyobb mérvű behozatalának következtében, s a hanyatlás szakadatlanul tartott augusztus végéig, a mikor is a havi átlag ár 7 frt 65 kr volt. Szeptembertől — novemberig ismét emelkedés következett, mire decemberben csökkenés volt észlelhető. — Jellemző az üzleti viszonyok változására nézve még azon körülmény is, hogy ez évben a nagyobb műmalmok — köztük a debreczeni „István“ gőzmalom is — jelentékeny mennyiségű oláh búzát

konsumáltak. Hasonló volt az árak alakulása a kétszeresnél és rozsnál is, mely utóbb említett termény januáriusban 7 frt 08 krról augusztus végéig 5 frt 53 krra szállott, honnan novemberben 6 frt 99 krig ismét felemelkedett, de már decemberben ismét 50 krnyi hanyatlás mutatkozott. Legnagyobb ingadozásnak volt kitéve az árpa, mely januáriusban 3 frt 54 krral fizettetett s februárius és márcziusban folytonosan emelkedett, mire április és májusban hanyatlás következett, de júniusban már 4 frt 05 krral lett ismét fizetve. Juliusban azonban tetemes hanyatlás állott be, de már augusztusban ismét emelkedés volt konstátálható egészen novemberig, a mikor is 3 frt 11 krral fizettetett s december folyamán 3 frt 42 krig emelkedett. A zab januáriustól júniusig csak 28—30 krnyi áringadozásnak volt kitéve és júliusban is még 3 frt 25 krral lett fizetve, de már augusztusban csak 2 frt 20 kr volt értéke, mit az év végéig csekély változások mellett meg is tartott. A tengeri ára januáriusban 4 frt 96 krral vette kezdetét s szeptember végéig 6 frt 02 krra emelkedett, mire októberben, de még inkább novemberben nagyobb mérvű hanyatlás állott be, elannyira, hogy novemberben csak 3 frt 18 kr volt értéke s decemberben is csak 3 frt 35 krra emelkedett. — A köles, melynek forgalma leginkább csak a helyi szükséglet fedezésére szorítkozott, ez évben lényegesen drágább volt, mint 1879-ben, a mikor is évi átlag 4 frt 47 kr volt, míg 1880-ban 5 frt 50 krra emelkedett. A repcére nézve pedig megemlítjük, hogy csak július és augusztusban fordultak elő a helybeli piacon némi csekély jelentőségű eladások métermázsánként 10—11 forint körüli áron. Általában véve a gabona üzlet ez évben igen szűk korlátok közt mozgott s nem érte el azon mérvet és nem volt oly élénk sem mint 1879 kezdetén, sőt az az aratás közeledtével emelkedés helyett inkább hanyatlott s Debreczenben és a vidéken oly pangást mutatott, mihez hasonló eset évek óta nem volt tapasztalható.

A főbb gabona fajok évi átlagos ára volt hectoliterenkint o. é. krajczárookban :

	Buza.	Kétszeres.	Rozs.	Árpa.	Zab.	Köles.	Tengeri.	Repeze*)
1879-ben	744	574	447	308	248	447	383	950—1200
1880-ban	902	751	658	358	292	550	494	1075—1200

*) 100 kilogramm után számítva.

2. Bor kereskedés.

Noha Debreczen város kereskedelmi vonzereje Hajdu, Bihar, Szilágy, Szabolcs, Szatmár, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyékre terjed ki és noha ezen törvényhatóságok hivatalos adatok szerint 41,262 kat. hold hegyi- és 22,455 kat. hold kerti szőlő területtel bírnak, melynek évenkénti átlagos termése 8—900,000 hectolitert képvisel, mindazonáltal a bortermelés és borkereskedés egészen a legközelebbi évekig nem részesült azon figyelemben és gyámolításban, melyet termelésünk ezen fontos ága megérdemel és megkövetel. Mulasztásaink e téren számosak és nagyok, de az újra ébredt társadalmi tevékenység s a kormány által a borászat emelése érdekében az utóbbi években tett mélyreható intézkedések biztos garantiát szolgáltatnak arra nézve, hogy kitartás mellett borászatunk gyökeres átalakítása sikerrel lesz keresztül vihető. Legnagyobb baja Debreczen és vidéke bortermelőinek, hogy nagyobb részök sem elegendő tőkével, sem elegendő borászati ismerettel nem rendelkezik; tőke hiányában pedig az árak nem konsolidálódhatnak, mert a bort egy évre sem képesek a termelők visszatartani, míg szakismeretek hiánya miatt megint nem képesek az anyagnak azon egyöntetűséget megadni, mely az exportképességnek elengedhetlen követelményét képezi. Borkereskedésünknek is a megfelelő tőke hiánya, vagy elégtelensége képezi egyik leglényegesebb akadályát, mit a szállítási díjak és vámtetelek magas volta is nagy mértékben növel és súlyosbit.

Borkereskedésünk a két egymást követő 1878 és 1879 évi rendkívüli bőtermés és kedvező kiviteli conjuncturák következtében szokatlan élénkségnek örvendett s Debreczen és vidékének területéről jelentékeny mennyiségű bor vitetett Schweicz és Franciaországba, mely két állam ez alkalomból jelentkezett nálunk először, mint tömeges vásárló. Különösen keresett volt a gyöngébb minőségű közönséges fehér bor, míg fajboraink ez oldalról csak alig részesültek figyelemben, ellenben a kerti bor, melynek forgalma eddigelé csaknem kizárólagosan a helyi fogyasztás fedezésére szorítkozott, szintén jó és élénk kivitelnak örvendett, főleg Schweicz és Szászország felé. Az árak hectoliterenkint következők valának: Nagyvárad vidéki könnyebb fehér hegyi bor 7—8 frt; jobb minőségű 10—11 frt; finomabb érmelléki, sződemeteri és tasnádi fajborok 15—20 frt; kerti bor 6—8 frt.

3. Gyümölcs kereskedés.

A legtöbb közönséges gyümölcsöt, mint almát, körtét, szilvát és diót a Tisza-hát szolgáltatja, melynek legnevezetesebb piacza városunk, s ide azokat rendszerint tengelyen szállítják. A második legjelentékenyebb gyümölcs termelő vidéke Debreczen kereskedelmének, Nagybánya város és vidéke, mely noha kevesebb mennyiségű, de jobb minőségű gyümölcsöt hoz forgalomba, melyek között különösen az alma, gesztenye, dió és szilva birnak kereskedelmi jelentőséggel. Az innen forgalomba hozott mennyiség 40—50,000 métermázsára tehető, melynek legnagyobb része a szatmári és debreczeni piac közvetítésével nyeri értékesítését. Jelentékeny gyümölcs termő vidék az Érmellék is, de sajnos, hogy a termelésnek ezen ága nem részesül azon figyelemben, melyet megérdemelne. A tiszáninneni részek egész nagy területén talán sehol nem találhatók fel oly mérvben a gyümölcstermelés kedvező feltételei, mint az Érmelléken, hol klimai, talaj és egyéb viszonyok arra látszanak praedestinalni e vidéket, hogy az országnak egyik gyümölcs emporiumát képezze. Az itt termelt gyümölcs izre, színre és zamatra nézve vetekedik az országnak bármely vidéken termelt gyümölcsével, csak hogy az okszerű termelés követelményének még nagyon kevesen tesznek eleget. Ez idő szerint legjelesebb és jövedelmezőbb terménye közzé tartozik e vidéknek a cseresznye, meggy, barack, dió és szilva, melyek Debreczenbe tetemes mennyiségben szállítatnak, honnan bőtermésű éveken külföldre is exportáltatnak.

Az utóbbi években némi lendületet vett Debreczenben és vidékén a dinnye és szőlő kereskedés is, mely előbb nevezett cikkekkel Kolozsvárra és az éjszaki megyék érintésével Galicziába, 1877 és 1879-ben gyakran és tetemes mennyiségben történt kivitel, mi azonban 1880-ban már jelentéktelen mennyiségre apadt.

Ehez hasonló sorsban részesült a szőlő kereskedés is, mely 1877 óta bár lassu, de folytonos emelkedésnek örvendett egészen 1881-ig, de ez évben részben a németországi vámfelemelés, részben pedig a phylloxera elhúrczolásától való félelem kereskedelmünknek ezen ágát tétlenségre kényszeríté.

A gyümölcsök ára városunkban 1880-ban következők valának: egy körülbelől 50 litert tartalmazó putton cseresznye 2—3 frt; spanyol vagy pándi meggy 3—4 frt; kajszin barack 3—4 frt; bereczenzei

szilva 1 1/2—3 frt; szőlő (bakar, hegyi) 2—3 frt; őszi barack 3—6 frt; dió méter mázsánként 15—20 frt; közönséges téli alma m. mázsánként 8—10 frt; aszalt szilva 15—16 frt; 100 darab jobb minőségű görög dinnye 5—6 frt; 100 darab sárga dinnye leginkább aknebát és turkesztán 8—10 frt.

4. Állat kereskedés.

Azon kormányi intézkedések következtében, melyek a lótenyésztés emelése érdekében a közjogi kiegyezés óta országszerte fogantatva vétettek, és azon törekvések folytán, melyeket egyesek és társulatok e téren kifejtettek: határozottan konstatálható, miszerint a lótenyésztés általában, főleg pedig a tenyésztett anyag minőségének javulása Debreczen és egész hátvidéken 1868 óta nevezetes előhaladást tanúsított.

Lókereskedésünk ezen év óta ugy a kivitel, valamint a behozatal tekintetében folytonosan gyarapodik, különösen pedig kivitelünk emelkedett rendszeresen és oly mérvekben, melyek a legszebb reményekre jogosítanak. A legközelebbi két év folyamán, az angol, egyiptomi, francia, olasz, holland, görög és német kormányok által az országban eszközöltetett bevásárlásokhoz Debreczen és vidéke is mindannyiszor tetemes mennyiségű jó anyagot szolgáltatott, noha városunk és vidéke épen a keresett minőségű állatokban nem mondható gazdagnak.

A tiszán inneni részekben a lókereskedés eddig is meglehetősen koncentrált volt s kevés helyekre szorított, elannyira, hogy jelentékeny vásárok csak Debreczen, Várad, Nyiregyháza és Szatmáron tartottak, mióta azonban a lótenyésztés és kereskedés emelése céljából alakult fővárosi részvénytársaság a lóvásárok rendezését kezébe vette, s tevékenységét egyes kiváló és jelentékeny piacok emelésére irányozta, melyek közzé Debreczen is felvétel, azóta ezen részek lókereskedése még koncentráltabb jelleget öltött s Debreczen lett főemporiuma, hol most már az említett részvénytársaság czélczzerű intézkedései következtében, a külföldi vevők és belföldi tenyésztők könnyen és biztosan érintkezhetnek egymással.

A lovak ára az 1879 és 1880 években tartott debreczeni országos vásárok alkalmával következők valának: gazdasági célokra használt könnyebb fajta közönséges igás ló 100—130 frt; nehezebb és jobb fajta 150—200 frt; kocsiló 200—300 frt; külföldi export anyag

300—380 frt; remonda a közös és honvéd lovasság számára 200—300 forint.

A szarvasmarha tenyésztés és kereskedés 1848 előtt, de sőt az ötvenes években is jelentékenyebb volt városunk területén, mint most, habár körülbelül egy évtized óta ez irányban is már javulás konstátálható.

A tulajdonképeni tehenészet, vagyis a tejnek sajt, turó és vaj alakjában feldolgozása és forgalomba hozatala Debreczen és vidékén még igen alárendelt szerepet viszen, s azzal iparszerűleg csak kevesen foglalkoznak.

Nagyobb szerepet játszik a növendék marha tartás és hizlalás. A növendék marha leginkább vétel útján szereztetik be és neveltetik a kívánt czélokra; a hizlalás pedig kétféleképen eszközöltetik, nevezetesen legeltetés és istállóra állított hizlalás által.

Az árak 1879 és 1880-ban a debreczeni országos vásárok alkalmával következőleg alakultak nagy átlagokban: 1 pár hizott ökör 320—400 frt; 1 pár hizott tehén 130—240 frt; 1 pár fejős tehén 125—230 frt; 1 pár elsőrendű jármos ökör 350—420 frt; 1 pár másodrendű jármos ökör 240—380 frt.

Juh kereskedésünk megfelelő a tenyésztés azon quantitativ állapotának, melyben Debreczen és nagy kiterjedésű vidékének juhászatát találjuk. A gyapjun kívül, melyre lesz még alkalmunk visszatérni, — nevezetes ágát képezi a juhászatból származó haszonvételnek, az ürühizlalás s a tej- és turó termelés. A hizlalás különösen, mely az ötvenes években még csak szórványosan és kivételképen eszközöltetett, ma már sok juhászatnak kiegészítő részét képezi, sőt e téren a munka megosztás elve is kezd már annyiban érvényesülni, hogy vannak oly vállalatok, melyeknek főczélját az ürühizlalás képezi. E vállalatok azonban a város és vidékének meglepően csekély ürü- és juhhus fogyasztása következtében, csaknem minden kivétel nélkül az exportnak szolgálnak. Sajnos azonban, hogy termelésünknek ezen ága, a kedvezőtlen szállítási és kiviteli viszonyok következtében, fejlődésében nemcsak hogy meg lett akadályozva, de sőt a német vasuti és vámpolitika folytán az 1879 és 1880-ban oly nagy visszaesése konstátálható és oly sokat veszített jelentőségéből, hogy alig reményelhető, miszerint kedvezőbb kiviteli conjuncturák mellett is egyhamar ismét lábra kaphasson. Máskülönb az sem szenved kétséget, hogy a fajoknak a

lefolyása 1880-ban is elég kedvező volt, habár kivitelünkkel a behozatal korlátozásának dacára — még folyvást szűk határok közé vagyunk is szoritva.

Az évi átlag árak alakulására nézve a következő összeállítást közöljük :

	Sertéshus	Marhahus	Juhhus	Szalonna ^{*)}	Zsir ^{*)}	Háj	Faggyu
	1 kilogramm ára krajczárokbán			1 m. mázsa ára forintokban			
1879-ben	41	43	31	52	53	42	32
1880-ban	49	46	30	66 1/2	70	57	31.

Városunk és egész vidékének gyapju kereskedése legkiváltképen a posztó anyagé csaknem kizárólagosan a budapesti és bécsi kereskedők kezében van, kik a gyapjut rendesen nyírás előtt és közvetlenül a termelőktől vásárolván be, eladás végett csak ritka esetekben s akkor is elenyésző csekély mennyiségben kerül piacra, hova a parasztyapjuból is csak annyi kerül, mennyi a gubások és pokróczkészítők csekély szükségletének fedezésére elegendő.

Az árak 1879 és 1880-ban következőleg alakultak :

	1879	1880
56 kilogramm középminőségű egynyiretü	80—90 frt.	70—80 frt
" " " kéynyiretü	65—70 "	60—65 "
" " " czigaja	40—50 "	40—50 "

A nyersbőr, lószőr és szarv kereskedés forgalmában a már huzamosabb idő óta tapasztalt pangást 1879-ben némi élénkség váltotta fel, mely jórészt a megfelelő iparágak állapotában mutatkozó csekély javulással és azon körülménnyel van összefüggésben, hogy az állati nyerstermények behozatala ellen elrendelt keleti határvár következtében, a szükségletnek kielégítése csupán a belföldi és a nyugoti piacokról behozott árukra lett utalva. És noha némely faja a nyersbőröknek 1879-ben, elhullás következtében, a szokottnál nagyobb mennyiségben hozatott piacra, mindazonáltal az árak elég magasak valának s az üzlet általában kielégítő eredménnyel végződött.

Hasonló volt e cikkek termelési és forgalmi viszonya 1880-ban is, noha az árak alakulásának tekintetében már visszaesés konstatálható, melyet évi átlagokban a következő összeállításban tüntetünk elő :

*) Kereskedelmi ár, hordó beszámítva.

	Ökörbőr 1 pár	Tehénbőr 1 pár	Lóbőr 1 pár	Juhbőr 1 pár	Szarv 100 drb	Lószőr (hosszu) 100 kilogr.	Lószőr (rövid) 100 kilogr.
1879-ben	29—32 frt	20—23 frt	7—8 frt	2—2½ f.	31—36 frt	151—167 frt	66—73 frt
1880-ban	28—29 „	19—22 „	8—9 „	2—2½ „	38—41 „	142—156 „	63—71 „

Toll kereskedésünk Oroszország-, a dunai fejedelemségek és Amerika versenye következtében évről-évre vesztit jelentőségéből. Különösen ártalmára szolgál kivitelünknek, hogy 1879 óta a Németországba szállított tisztított toll méter mázsája után 6 márka beviteli vámot kell fizetni. Az üzlet e cikkben is élénkebb volt 1879-ben és jobb árak is fizetettek, mint az azt követő 1880-ik évben.

Az árak 1879 és 1880-ban a debreczeni piacon következőképen alakultak, 100 kilogrammonként számítva o. é. forintokban:

	1879	1880
Legfinomabb uj pehely	530—570 frt	500—530 frt.
Válogatott uj liba toll	300—320 „	280—300 „
Közönséges uj liba és rucza toll	190—210 „	190—210 „
I-ső rendű vegyes ócska toll	100—120 „	90—110 „
Legközönségesebb vegyes ócska toll	25—30 „	20—28 „

6. Erdei termények és faterkedés.

Főbb tárgyait a tüzelő-, épület-, mű és dongafa, továbbá a szén, cser- és luczkéreg s a gubics képezik.

A tüzelőfa termelése és az azzal való kereskedés csak azóta vált Debreczenre és az alföldi részekre nézve jelentékenyebbé, mióta a nagyváradi-kolozsvári és a magyar éjszak-keleti vasut vonalai kiépültek. És noha ezen vasutak már több mint egy évtizede hogy a forgalomnak átadattak és hogy ez idő alatt az alföldi erdők mértékfeletti kihasználás következtében a fa rendkívül megkevesbedett, mindazonáltal a tüzifával való kereskedés sem megállapodásra, sem valami jelentőségre még ez ideig nem vergődött; sőt a mennyiben vele még csak kevesen és nem rendszeresen foglalkoznak és a mennyiben a kereskedelem ezen ága nagyobb tőkét még nem birt állandóan magához csatolni és állandó piacokat magának biztosítani: annál fogva a felvidéki nagy erdőttestek tüzifa anyagjának értékesítése még mindig a legszűkebb korlátok közt mozog.

Faüzletünk legfőbbképen a Tisza és Sebes-Körös folyamok s a magyar éjszak-keleti és az államosított tiszai-vaspálya vonalainak felhasználásával eszközöltetik. Debreczen városnak mintegy 150,000

köbméternyi faszükségletéből a városi erdők csak mintegy 50,000 k. métert fedeznek, ugyanennyi lehet azon mennyiség, mely Ung-, Bereg-, Szatmár- és Máramaros megyékből szállittatik a tiszai és magyar éjszak keleti vasut által, míg a fentmaradó többi részét a szükségletnek a vidéki erdők fedezik.

A tűzifa üzlet 1879-ben a hosszantartó kemény hideg tél következtében előállott nagyobb szükséglet folytán igen élénk volt, a készletek még időközben egészen elfogytak, az utánszállítások pedig a nagy havazások miatt csak nehezen voltak eszközölhetők. Az erre következő 1880-ik évben az üzlet — noha a szállítás a gyakori árvizek következtében többször huzamosb ideig tartó fenakadást szenvedett — elég rendes lefolyásu volt, habár az árak a csekélyebb szükséglet következtében hanyatló irányzatot követtek. Egyébiránt a faüzlet ezen ágának javulása és kiviteli képességének emelkedése is a száraz s vízi utak és közlekedési egyéb eszközök tökéletesbitésétől és lehetőleg olcsó vasuti díjtételek behozatalától függ és feltételeztetik.

Az épület-, mü- és szerszámfa kereskedés, mely csak két-három évtized óta nyert rendszeres alakzatot, az 1879 és 1880-ik években a szállítási nehézségek és kedvezőtlen kiviteli viszonyok daczára, aránylag kedvező lefolyásunak volt mondható, különösen a nagyobb üzletekre nézve, melyeknek érdekét az árvizek pusztításai és Szegednek rekonstrukciója közvetve nagyon előmozdíták.

A tüzi keményfa évi átlagos ára köbméterenkint 1879-ben 3 frt 12 kr, 1880-ban pedig 3 frt volt; a gubics méter mázsánként minőség szerint 10—18 frt; a cserháj hosszu öle pedig 7—17 frttal fizettetett.

7. Fűszer és gyarmatáru kereskedés.

Ide vonatkozólag általában azt említhetjük fel, hogy mint ország-szerte, azonképen Debreczenben és vidékén még folytonosan tart azon üzleti decentralisatió, jobban mondva szétforgácsolódás, melyet a fűszer és gyarmatáru kereskedelem terén, a közlekedési és forgalmi eszközök felszaporodásával könnyüvé vált közvetlen áru-beszerzés idézett elő. A falvak és kisebb városokban létező szatócsszerű üzletek, czukor, kávé és más fűszer szükségleteik beszerzésénél jobbára már mellőzik a vidéki nagyobb centrumok kereskedőit s megrendeléseikkel egyenesen a fővárosi s nem ritkán külföldi czégekhez fordulnak. Nagyon előmozdítja egyébiránt a városunkban levő jelentékenyebb üzleteknek

ilyetén mellőzését még azon körülmény, hogy az elszaporodott kereskedelmi utazó ügynökök a mindenáron való üzletcsinálás czéljából, készek a legcsekélyebb mennyiségű megrendelést is elfogadni, sőt azt tulságba vitt hitelnuyjtással előmozdítani. Ily körülménynek tulajdonítható, hogy városunkban aránylag véve ma kevesebb jelentékeny fűszer-üzlet van, mint ezelőtt volt, noha nem szenved kétséget, hogy az üzletek száma mennyiségileg szaporodott s hogy a gyarmatáru czikkek fogyasztása általában és viszonylagosan véve is tetemesen emelkedett.

Ezek előrebocsátása után közöljük a debreczeni m. kir. fővámhivatalnál az 1879 és 1880. években vámkezelés alá került áruk kimutatását

A debreczeni m. kir. fővámhivatalnál 1879 és 1880-ban vámkezelés alá került áruk kimutatása.

I. Behozatal.

Az áruk neve	1879			1880		
	a forga- lom meny- nyisége	vám jövedelem		a forga- lom meny- nyisége	vám jövedelem	
	kilogram	frt	kr	kilogram	frt	kr
1. Gyarmatáruk és déli gyümölcs.	82,563	11,256	96	124,303	20,567	95
2. Dohány és dohány gyártm.	11	5	78	24	12	62
3. Kerti és mezei termények	29,393	351	93	19,556	156	83
4. Állatok és állati termékek	2135	55	41	1334	62	85
5. Zsiradékok és olajok	6763	98	75	5437	117	72
6. Italok és eledelek	3032	647	66	1827	388	33
7. Tüzelő-, építő és műanyagok	34 v. ment.	—	—	1012 v. ment.	—	—
8. Gyógy, illatszer, festék és cserző anyagok	20,552	618	90	7048	209	97
9. Szővő és kötő anyagok és fon.	3071	374	52	3839	307	79
10. Szőtt és kötött áruk, ruházatok és pipereáruk	2116	1382	33	11,141	1447	73
11. Serte, háncs, kókuszdiórost, papiros stb.	3018	258	21	1241	116	76
12. Kaucsuk, guttaper. és szücsáruk	516	128	24	346	87	08
13. Csont, fa, üveg, kő és agyagáruk	8227	223	74	14,148	320	26
14. Fémek és fémáruk	5947	604	14	7742	762	85
15. Kocsik, szánok, hajók	—	—	—	—	—	—
16. Mű és hangszerek, gépek és apróáruk	3127	343	11	3743	259	78
17. Vegyészeti, gyógy, festő és gyujtóáruk	1106	134	36	1071	142	11
18. Irodalmi és műtárgyak	1754 v. ment.	—	—	1662 v. ment.	—	—
Összesen	173,365	16,484	04	205,474	24,960	63

II. K i v i t e l.

Az áruk neve	1879			1880		
	a forga- lom meny- nyisége	vám jövedelem		a forga- lom meny- nyisége	vám jövedelem	
	kilogram	frt	kr	kilogram	frt	kr
Liszt és őrölt termékek	—	—	—	10,000	v. ment.	—
Kerti és mezei termények	24,472	v. ment.	—	4800	"	—
Állatok és állati termékek	9256	"	—	5025	"	—
Zsiradékok és olajok	5122	"	—	6732	"	—
Italok és eledelek	41,055	"	—	47,976	"	—
Gyógy- és illatszerek	24	"	—	—	"	—
Szövő és kötő anyagok	12	"	—	—	"	—
Szőtt és kötött áruk, ruházatok stb.	—	"	—	736	"	—
Bőrárak	12	"	—	—	"	—
Gépek	7	"	—	—	"	—
Vegyészeti áruk	—	"	—	645	"	—
Irodalmi és műtárgyak	508	"	—	300	"	—
Összesen	80,468	v. ment.	—	76,214	v. ment.	—

Erre nézve azonban megjegyezni kívánjuk, hogy e vámhivatal forgalma Debreczen kereskedelmére nézve nem lehet mérvadó, a mennyiben az áruk legnagyobb része vagy Budapesten és az örökös tartományok kereskedelmi góczpontjaiban, vagy pedig a határszéli hivataloknál kerül vámkezelés alá.

8. Vas-, szerszám- és gépkereskedés.

Városunk és vidékének vaskereskedése, kevés számu, de jelentékeny üzleti képességgel bíró vállalatok által van képviselve, melyek a már közel egy évtized óta tartó kedvezőtlen viszonyok daczára, a tiszáninneri megyék legtöbbszörének piaczeit ma is uralják.

A vaskereskedések üzlet menete 1872 óta mint országszerte, azonképen városunkban is lényegében véve gyenge vólt, s a forgalom csak 1879 és 1880-ban kezdett emelkedni. — A rudvasak, lemezek és öntvények leginkább belföldi, a többi kidolgozott áruk azonban rendszerint osztrák és porosz gyárakból szereztettek és szereztetnek be.

Az árak 1879 elején nagyon alacsonyok valának, később azonban a salgótarjáni vasfinomító gyár kezdeményezése folytán létrejött vascartellnek következtében, — melyhez valamennyi hazai vasgyár csatlakozott — javultak ugyan valamennyire, de nem oly mérvben és huzamos időre, mint reméltetett.

Ezen cartellt a már szabadossá vált versenynek korlátozása céljából kötötték a gyárosok és nagykereskedők, és alapár gyanánt 100 kilogrammonként 9 forintot állapítottak meg. A főbb állomásokra nézve az árak aképen határozottak meg, hogy tulságosan olcsó ajánlatokkal egyik gyár se nyomhassa a másikat és hogy minden gyárnak fekvése és szállítási helyzete által kimutatott eladási tér lehetőleg biztosíttassék. A cartell kötés célszerű intézkedésnek bizonyult s mellette az eladás nagyobb lendületet vett városunkban is; de már az év vége felé megszűnt létezni, jórészt az árak kedvező alakulása következtében, mely Amerika nagymérvű szükséglete által idéztetett elő.

Nagy élénkséget vett városunkban a hetvenes évek eleje óta a gép- és szerszám kereskedés, sajnos azonban, hogy e cikkekkel még mindig a külföldi gyárak dominálják piacunkat, s ezek közt leginkább az angolok azok, melyek jelentékeny és jónak ismert készlettel rendelkezvén, a közönségnek gépeik gazdag választékán kívül, tág hitelt és a legkedvezőbb fizetési feltételeket képesek nyújtani.

9. Kézmű, ruha, divat és norinbergi áru kereskedés.

Piacunk e cikkek forgalmát illetőleg az utóbbi két évtized alatt lényeges átalakuláson ment keresztül. A kézmű, ruha és divat kereskedések számban és üzleti terjedelem tekintetében egyaránt tetemes gyarapodást képesek felmutatni. Évek során keresztül misem akadályozta ezen üzleteknek fejlődését s legkevésbé is voltak kitéve azon válságok hatásának, a melyek kiterjedt körü hitelműveleten alapuló más üzleteinket, a jelzett két évtized alatt több mint egy alkalommal megrázkódtatták. De a fogyasztók és gyárosok közvetlen összeköttetése, mely különösen az utóbbi két-három évben nyert nagyobb terjedelmet, a kereskedelem ezen ágára városunkban is nagyon békítőlag hatott s a kisebb üzleteknek fenállását nagy mértékben megnehezíté. A rendes vevők száma ennél fogva ma kevesebb, mint volt ennek előtte, mert a vidék a közvetítő kereskedés mellőzésével inkább a gyári házakkal való összeköttetést fejleszti, noha ezen összeköttetés végeredményében rájuk nézve a legtöbb esetben nem előnyös és nem adja meg az ohajtott anyagi eredményt.

A norinbergi áru kereskedések száma és forgalma az utóbbi években szintén alább szállott, mit az idegen utazók üzelmének lehet tulajdonítani.

A tárgyalás alatt levő kereskedelmi ágak helyzetének ismertetésére nézve ki kell még emelnünk egy körülményt, mely kereskedelmünknek a mily nagy hátrányára szolgál, hitelére nézve is épen olyan károsan hat, nevezetesen hogy idegen közvetítő kereskedők olesó gyártmányokat nagy mennyiségben vásárolnak össze s azzal piacunkat időről-időre elárasztják. Kívánatos lenne ennél fogva, hogy a vándorraktárak és végeladások versenyé szigoruan szabályoztassék, hogy az által a megtelepedett és rendesen nagy adót fizető kereskedelem jogosult érdekei megóvassanak.

Forgalom és közlekedés.

a) Bank és hitelügy.

Az 1872. évi országos pénzválság által előidézett pangást 1879 és 1880-ban a pénz és hitelviszonyoknak javulása váltotta fel. De ezen javulásra nem annyira közgazdasági viszonyaink általános jobbra fordulása, mint inkább a nyugoti államok pénzbősége s a nálunk is elhelyezést vagy foglalkozást kereső idegen tőkék nagymennyisége szolgáltatott okot és alkalmat.

A pénznek ezen felhalmozódása és bősége azonban csakis a nagyobb kereskedelmi és ipari vállalatoknak vált közvetlenül hasznára, de a kézműves és kisbirtokos annak ugyszólván semmi hasznát nem vette, daczára annak, hogy pénzügyeink kényszerítve lettek az 1872 év óta gyakorlatban tartott mérték feletti magas kamatlábat tetemesen lejjebb szállítani.

Tagadhatatlan azonban, hogy a hitelképesség 1879 óta noha lassan, de folytonosan javul, csak hogy a város lakosságának nem azon osztályánál, melynél e javulás nemzetgazdasági érdekeknél fogva legkívánatosabb és legszükségesebb volna. Az iparos és gazda közönségnek szegényebb része ma is épen úgy ki van téve, minden a gyakorlati életben eredménynyel alkalmazható védelem nélkül az uzsora, romboló hatásának mint ezelőtt, midőn még a betáblázott követelések kamata maximuma nem volt meghatározva. Egyébiránt a törvényhozás ezen alkotásával a mennyit az egyik oldalon nyert, úgy látszik, hogy a másik oldalon ugyanannyit veszített. Az uzsorások üzelve ugyan korlátozva lett a betáblázásra adott kölcsönöknél, de annál inkább virágzik a zálog és váltóra adott kölcsönöknél. A kisiparos és kigazda nem

tud hová és kihez fordulni, a bankok és takarékpénztárak apró 10—20 forintos kölcsönöket nem adnak, pedig kézművseink egy nagy részének érdeke ezt követeli, s az eféle apró kölcsönök nyújtásával helyzetben sok tekintetben segítve lenne; a földhitelintézetek segély nyújtása pedig a paraszt és kisbirtokosra nézve sokkal komplikáltabb és nehezebb, mintsem hogy ezen intézetek kívánt mérvű népszerűségnek örvendhetnének.

Nyilvános pénzügyintézeteinknek száma ez időszert az osztrák-magyar bank fiókintézetével együtt öt, közülök 2 takarékpénztár- s 3 kereskedelmi bank jelleggel bír. Van ezen kívül városunk területén még egy hitelszövetkezet és 4 részvényekre alapított ipar vállalat.

Ezen intézeteknek az 1879 és 1880 évi állását feltüntető adatokat a következő összeállításban közöljük.

Az osztrák-magyarbank debreczeni fiókintézetének műveletei és azoknak eredménye 1879. és 1880-ik években.

	1879 ft	1880 ft	Különbség + több — kevesebb
Váltók és értékpapírok leszámítása	3.029,466	5.276,219	+ 2.246,753
Kölcsönök kézzizálogra	1.057,300	767,600	— 289,700
Kiállított utalványok	4.032,407	5.029,874	+ 997,467
Érczben fizetendő váltók vétele, lejárt szelvények beváltása, bizományi üz- let stb.	225	2503	+ 2305
A műveletek összege	8.119,398	11.076,223	+ 2.956,825
Nyers jövedelem	42,929	53,341	+ 10,412
A kezelés, az első berendezés költségei, adók, állami illetékek és egyéb ki- adások	21,641	24,037	+ 2396
Nyereség	21,288	29,304	+ 8016
Veszteség	—	—	—

Leszámitoló üzlet.

	1879			1880			Különbség		
	december 31-én						+ több — kevesebb		
	drb	frt	kr.	drb	frt	kr.	drb	frt	kr.
Helyi váltók . .	483	712,170	35	742	1.153,610	50	+259	+441,440	15
Küldények (Rimessen) . .	35	67,080	87	244	438,403	68	+209	+371,320	81
Értékpapírok .	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	518	779,251	22	986	1.592,014	18	+468	+812,762	96

Kölcsönök kézizálogra. (Lombardüzlet).

	1879	1880	Különbség
	december 31-én		+ több — kevesebb
	frt	frt	frt
Kölcsönök állása volt	177,200	139,900	— 37,300

Bank-utalványok.

	1879			1880			Különbség		
	december 31-én						+ több — kevesebb		
	drb	frt	kr.	drb	frt	kr.	drb	frt	kr.
Fizetendő az osztrák bankintézeteknél	1442	1.199,958	91	1541	1.105,695	51	+ 99	— 94,263	40
Fizetendő a magyar bankintézeteknél	771	2.832,448	22	841	3.924,179	2	+ 70	+1.091,730	80
Összesen	2213	4.032,407	13	2382	5.029,874	53	+169	+ 997,467	40

A bankok és takarékpénz-

A társaság czége	Alapítási év	Részvények száma	Növekedés részenként		Tartaléklap	Nyújtólap
			Felhalmozás	Elvonások		
		darab	F o r i n t			
Debreczeni takarékpénztár	1846	600	200	200	71.269	13.345
Debreczeni kereskedelmi és iparbank	1869	3000	50	50	15.463	677
Alföldi takarékpénztár Debreczenben	1872	1000	100	100	4435	—
Iparegyesületi takarékpénztár és hitelintézet	1873	2000	50	50	4428	293
Összesen	—	6600	—	—	95.595	14.315
A megelőző 1879. évben	—	6600	—	—	89.413	13.110

Nyilvános pénzintézeteink ösmertetésének kiegészítéséül, meg kell még itt emlékeznünk a debreczeni tisztviselők önszorgalmazó egyesületének hitelszövetkezetéről is; mely az 1881-ik évben alakult és kezdte meg működését. Ezen szövetkezetnek a mondott évben 335 tagja volt

A részvényekre alapított iparvállalatok állásának

A vállalat czége	Alapítási év	A részvények száma
Debreczeni „István“ gőzmalom társulat	1846	3702
Debreczeni cukorgyár részvény társaság	1869	2435
„Tisza“ biztosító társaság*)	1872	7802
Augsburgi légszeszgyári részv. társaság	—	—
Összesen	—	13,939

*) A részvények közül 6560 darab teljesen, a többi csak részben van

tárák állapota 1880-ban.

Évi tiszta nyereség	A részvényen- kint fizetett osztalék		Állapot 1880. évi december 31-én						
			Befizetett részvény- tőke	Takarék- betétek és kamatok	Váltó- tárca	Előlegek és kölsönök	Jelzálogi kölsönök	Pénztár állapota	
			F o r i n t						
47,944	52	—	120,000	2.475,079	639,914	126,979	847,031	24,265	
18,760	5	75	150,000	1.004,995	767,320	75,506	—	29,383	
11,976	9	—	100,000	313,608	282,226	51,826	92,663	5359	
8836	3	75	100,000	393,009	394,659	52,898	31,188	9813	
87,516	—	—	475,000	4.186,691	2.084,119	307,209	970,882	68,820	
80,869	—	—	475,000	3.534,988	1.844,165	325,699	826,952	47,160	

s tényleg be lett fizetve törzsbetétek czimen a tagok által 4253 frt, az aláírt üzlet részek összege pedig tett 12,460 frtot s ezen első csonka évben kiadatott előlegek és kölcsönökre 2480 frt s a tartalék alaphoz csatolt 222 frt leszámításával 244 forint tiszta nyeresége volt.

és üzleti eredményének kimutatása az 1880-ik évről.

Névérték	Befizetett	Befizetett	Tartalék	Nyugdíj alap	1880 évi	Részvényen- kint fizetett	
részvényenként	részvényenként	részvény- tőke	alap		tiszta nyere- reség	osztalék	kr
f o r i n t							kr
100	100	370,200	280,000	2763	36,991	10	—
200	200	487,000	—	—	12,597	—	—
60	60	468,120	2295	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1.325,320	282,295	2763	49,588	—	—

befizetve.

Ezek szerint a Debreczenben székelő összes bankok, az osztrák-magyar bank fiók-intézetének kivételével, és takarékpénztárak befizetett részvénytőkéje tett az 1880. évi december 31-diki állapot szerint együtt és összesen 475,000 forintot; a tartaléktőke 95,595 frtot; a takarékbetétek és kamataik 4.186,691 frtot; a váltó-tárcza, továbbá az előlegek és mindenféle kölcsönök együttesen 3.362,210 forintot; az osztrák-magyar bank fiók-intézete által váltók és kézi zálogra adott kölcsöneivel együtt 5.094,124 frtot, és végre a tiszta nyereség tett 87,516 frtot a fiók-intézet nyereségével együtt 116,820 forintot.

Nem számítva tehát az osztrák-magyar bank fiók-intézetének működését, a debreczeni bankok és takarékpénztárak 570,595 forintot tevő alap- és tartalék-tőkékkel 87,516 forint vagyis 15.33% nyereséget értek el. Ha pedig a takarékbetéteket a lakosok létszámához viszonyítjuk, úgy találjuk, hogy a 4.186,691 forintot tevő összegből minden lakosra 81 frt takarékbetét esik; a váltókra és egyéb biztosítékokra felvett 3.362,210 forintot tevő kölcsönösszegeből pedig 65 forintot tesz a fejenkinti jutalék, mely viszony igen kedvezőnek tűnik fel, de belőle csak azon esetben lehetne megbízható következtetéseket vonni, ha ösmernők az összes terhek állományát s a betéteknek természetét.

A részvényekre alapított ipar-vállalatok üzletviszonyait fentebb már ösmertetvén, kimutatásunkhoz megjegyzést nem teszünk.

b) Postaügy.

Debreczen város 1880. évi posta-forgalmára nézve a következő adatokat közölhetjük:

1. Levélposta-forgalom.

	Levél	Egyéb tárgy
Belföldről kézbesítés végett beérkezett	512,586 db.	489,024 db.
Ausztriából " " "	68,004 "	94,320 "
Külföldről " " "	12,492 "	22,374 "
Összesen " " "	<hr/> 583,082 db.	<hr/> 605,718 db.

2. Kocsiposta-forgalom.

	darab	kiló súlyu	értékü csomag
Belföldről kézbesítés végett beérk.	44,226	68,598	6.859,836 frt
Ausztriából " " "	19,656	55,062	1.818,774 "
Külföldről " " "	2646	7902	573,084 "
Összesen " " "	66,528	131,564	9.251,694 frt

3. Utánvételek és utalványok.

A befizetés összege volt	1.420,258 frt
A kifizetés összege volt	1.143,466 "
Különbözet	276,792 frt

4. Pénzügyi eredmény.

A jövedéki bevétel tett	61,218 frtot
A jövedéki kiadás tett	29,144 "

Ennélfogva a többlet 32,074 frt összeget képvisel.

Viszonyítva ezen adatokat a lakosok létszámához, kitűnik, hogy a levélposta-forgalomnál a kézbesítés végett beérkezett 1.188,800 drb. postai küldeményből minden egyes lakosra 23.2 levél és egyéb tárgy esik, míg a szintén kézbesítés végett beérkezett kocsipostai küldeményeknek 9.251,694 frtot tevő összes értékéből 180 frt, — a kifizetésre került 1.143,466 frt utánvételi és utalványi összegből pedig 22 frt 36 kr a fejenkinti jutalék, mely kedvező arány-viszony mindenestre szembeszökő manifestatíója városunk kereskedelmi és közforgalmi nagy jelentőségének.

c) Távirda.

Debreczenben ez idő szerint 3 távirda-állomás létezik, melyek közül egy állami, kettő pedig vasuti távirda. Az állami távirda-hivatal a kassai igazgatósághoz tartozik*), s a vasutiaknak egyike az állam-, másika a magyar észak-keleti vasut-társulat tulajdonát képezi. Mindhárom távirdának 1880. évi statistikáját a következő összeállításban közöljük:

*) 1882-ben a kassai és kolozsvári távirda-igazgatóságok egyesítettvén, székhelyül Debreczen jelöltetett ki.

	Az állami távirda	Az állam-vasuti távirda	Az észak-keleti vasuti távirda
Író gépeinek száma . . .	13 drb	2 drb	1 drb
Tiszteinek száma . . .	17 egyén	— egyén	— egyén
Kezelőinek száma . . .	1 „	2 „	1 „
Feladatott díjköteles távirat	17,779 drb	561 drb	104 drb
Megérkezett „ „	18,505 „	269 „	40 „
Feladatott díjmentes távirat	1679 „	— „	— „
Megérkezett „ „	928 „	— „	— „
Feladatott és megérk. össz.	38,891 „	830 „	144 „
Közvetített távirat	41,403 „	— „	— „
Összes feldolgozott távirat	80,294 „	830 „	144 „
Összes bevétel volt	11,115 frt	377 frt	66 frt.

d) Vasutak.

Városunk vasuti forgalmát és közlekedését ez idő szerint vagyis az 1880. évben két társulat vonalai közvetítik, nevezetesen a tiszavidéki és a magyar észak-keleti vaspályák.

Az 1880. évben államosított tiszavidéki vasut hálózatának Szolnoktól—Debreczenig és Püspökladánytól—Nagyváradig terjedő szakaszait az államkormány saját költségén kezdte építeni, mielőtt azonban az építés befejeztetett volna: gróf Andrássy Györgynek és érdektársainak 1855. évi február 4-én benyújtott kérvényére, az államkormány egy Debreczentől — Nyiregyházán, Tokajon és Szentesen át s innét Miskolcz és Kassáig vezető gőzmozdonyu vasutra az előmunkálati engedélyt megadta, és miután a nevezett engedélyes nemcsak az említett vonalak végleges építési és üzleti engedélyéért, hanem ezenfelül még egy Török-Szent-Miklóstól Aradig terjedő vasut engedélyéért, ugyszintén az építés alatt álló szolnok-debreczeni és püspökladány-nagyvárad állam-pályák átengedéséért is folyamodott: kiadatott 1856. évi november hó 10-én legfelsőbb helyről az engedély-okmány, melyszerint gróf Andrássy György és társainak a) a Szolnoktól Debreczenig és b) Püspök-Ladánytól Nagyváradig építés alatt álló állam-vaspálya-szakaszok átengedettek azon kötelezettséggel, hogy azt gőzmozdonyu vasutként kiépítsék; megadatott egyuttal engedélyseknek a kizárólagos jog c) egy Pesttől Miskolczig, d) Miskolcztól

Kassáig, e) Miskolcztól Tokajon át és Debreczenig terjedő, f) Aradtól a szolnok-debreczeni vasut-vonalnak Püspök-Ladány és a Tisza balpartja közti szakaszához csatlakozó gőzerejű vasut kiépítésére és üzembe vételére.*)

A társulat által kiépített és forgalomban tartott összes vasutak hossza tett 1880-ban 606.57 kilométert. Át lett pedig a forgalomnak adva:

A czepléd-szolnoki vonalrész	1847. szept. 1-én	hossza	28 582 kilom.
A szolnok-debreczeni	" 1857. nov. 23-án	"	121.041 "
A p.-ladány-n.-várad	" 1858. ápr. 24-én	"	68.069 "
A szajol-aradi	" 1858. okt. 25-én	"	142.611 "
A debreczen-miskolczi	" 1859. máj. 24-én	"	136.735 "
A miskolc-kassai	" 1860. aug. 14-én	"	89.088 "
A mezőtúr-szarvasi	" 1880. máj. 1-én	"	20.400 "
Összesen	—		606.576 kilom.

Társulati alaptőke 1879. évi december 31-én:

82,675 drb részvény à 200 frt	16.535,000 frt
Elsőbbségi kölcsön még nem törlesztett része	19.781,000 "
1859. évi sorsjegy-kölcsön törlesztetlen része	14.560,760 "
		<u>50.876,760 frt</u>

Építési tőke 1879. évi december 31-én:

Építési költségek	48.850,268 frt
vagyis átlag kilométerenkint	83,504 "
Biztosított anyagszer készlet értéke	880,802 "
Nem biztosított anyagszer készlet értéke	458,547 "
Mezőtúr-szarvasi vasut építési költsége	368,050 "
vagyis átlag kilométerenkint	15,100 "

Az 1879. évi tiszta jövedelmi fölösleg volt 429,044 frt 64 kr.

A nyugdíjalap vagyonállapota volt 1879. december 31-én 835,050 frt 83 kr; a betegsegélyző pénztáré pedig 93,794 frt 03 kr.

A forgalmi eszközök állaga tett 1879. december 31-én:

*) L. bővebben Vörös László: Magyar vasuti évkönyvét 1878. — honnan ezen adatok is merítvék.

Mozdony és szerkocsi	184 darab
Személy-kocsik	186 „
Kocsik gyors szállitmány számára	116 „
Teher-kocsik	2373 „
Hóéke	8 „

Összesen 2867 darab.

Áttérve a magyar észak-keleti vasut keletkezésének és főbb viszonyainak rövid ismertetésére, a már fentebb hivatolt vasuti évkönyvben foglalt ide vonatkozó adatok közül kiemeljük, hogy e pálya kiépítésénél — melynek létrehozása már az ötvenes években tervezett — az volt a feladat, hogy az ország észak-keleti részében felhalmozott bányakincsek és faneműek hozzáférhetőkké és értékesíthetőkké tétethessenek. Különösen belátta a kormány annak szükséges voltát, hogy a Máramaros megyében művelés alatt álló kincstári sóaknák terméke, az addig divatban volt kezdetleges szállítási mód, a mindenféle viszontagságnak kitett tutajozás és tengelyen továbbítás helyett, biztos és jutányos fuvar mellett legyen szétküldhető; s azonfelül a fában szegény Alföld a máramarosi hegyek erdészeti kincseiben részesíthetessenek. Ezen cél elérhetése tekintetéből a kormány kezdeményezése folytán már ki volt dolgozva egy vasut terve M.-Szigettől --Naményig, mint a meddig a hajózás a Tiszán meglehetősen szabályossággal volt gyakorolható: midőn a tiszavidéki vaspálya-társulat egy Nyiregyházáról Naményba vezető szárnyvonal kiépítésére szóló engedélyért folyamodott; és a nyiregyház-namény-szigeti vasut kiépítésére szóló engedély 1859. tavaszán oly feltétellel adatott meg, hogy az a forgalomnak legfeljebb 1862. évi október hóban átadassék.

A tiszavidéki társaság azonban időközben azon meggyőződésre jutott, miszerint nemcsak saját, hanem az ország érdeke is azt kívánja, hogy a vasut hálózatával ne Máramaros, hanem Erdély felé terjeszkedjék; annál fogva a már megadott engedély a kormány által saját kívánatára visszavonatot.

Szab. kir. Debreczen és Szatmár városok közönsége azonban oly nagy fontosságú dolognak tartotta, hogy Máramaros vidéke a tiszavidéki pályával összeköttetésbe hozassék, hogy a tiszavidéki vaspálya-társulat által elejtett tervet gróf Forgách Antal és Kovács Lajossal egyetértve, megváltoztatott alakban már 1864. évben ismét felélesz-

tette, s egy Debreczenből Szatmáron át Szigetre vezető vasut előmunkálataira szóló engedélyért folyamodott, mely kérelme teljesített is. Teménytelen nehézségek legyőzése s a pálya építésének kivitele alatt történt több rendbeli eltérések után ezen vasut egyes részeiben a következő irányt és kiterjedést nyerte, u. m.

1. Szerecs-Máramaros-Szigeti vonal . . .	243.1	kilométer
2. Debreczen-Királyházai . . .	150.4	"
3. Bátor-Munkácsi . . .	26.3	"
4. Nyiregyháza-Ungvári . . .	93.9	"
5. S.-A.-Ujhely-Kassa és az összekötő vonal . . .	66.6	"
Összesen	580.3	"

A vasut vonalrészei pedig a következő időszakokban adták át a közforgalomnak, és pedig: A debreczen-nagykárolyi vonalrész 1871. jun. 25-én; a nagykároly-szatmári 1871. szept. 26-án; a szerencs-s.-a.-ujhelyi 1871. okt. 24-én; a s.-a.-ujhely-l.-mihályi 1872. jun. 7-én; a szatmár-bustyaházai 1872. jun. 16-án; a s.-a.-ujhely-csap-ungvári 1872. aug. 25-én; a csap-királyházai 1872. okt. 24-én; a nyiregyháza-kisvárdai 1872. nov. 20-án; a bustya-háza-m.-szigeti 1872. december 4-én; a bátor-munkácsi 1872. decz. 4-én; a s.-a.-ujhelyi összekötő iv 1872. decz. 4-én; a kisvárd-csapi 1873. febr. 4-én; az ungvári-fluider vonal 1873. márcz. 30-án és a legénye-mihály-kassai vonal 1873. okt. 22-én.

Társulati alaptőke 1879. évi december 31-én:

88,800 db. részvény à 200 frt ezüstben	17.760,000	frt
87,690 " elsőbbségi kötvény à 300 frt ezüstben	26.307,000	"
64,796 " 5% arany kötvény à 200 frt	12.959,200	"
1560 " 6% arany kötvény à 1000 frt	1.560,000	"
11,926 " 5% új beruházási arany kötvény à 200 frt	2.385,200	"
Az Unio-bank 6% kötv. és annak kamata 1879. végéig	625,729	"
Összesen	61.597,129	frt

Építési tőke 1879. évi december 31-én:

Vasut-építési kiadások	58.015,729	frt
vagyis átlag kilométerenkint	99,971	"
A kölcsönökből eszközölt beruházások és beépített többlet	4.073,292	"
Anyagszer készlet értéke	740,197	"

Ezekután befejezesül még közöljük a tiszavidéki vaspálya-társulat debreczeni állomásának 7 évről szóló forgalmi kimutatását, annak felemlítésével, hogy a magyar északkeleti vasut forgalmára nézve minden utánjárásunk daczára sem sikerült sem az igazgatóságtól, sem a helybeli állomás főnökségétől adatokat beszerezni, minél-fogva Debreczennek az utóbb nevezett társulat által közvetitt vasuti forgalmát egészen mellőzni vagyunk kénytelenek.

A tiszavidéki vasut debreczeni állomásának tétéményei és nyers bevételei az 1873—1879. években.)*

Személyek- és katona-szállítmány forgalma.

É v	Személyek		Katona-szállítmányok				
	száma	bevett pénz- összeg	a legénység száma	málha-súly tonnában	lovak	kocsik	bevett pénzösszeg
		frt			darab- szám	frt	
1873	elküldetett . . .	111,886 213,935	5697	175	89	18	8879
	megérkezett . . .						
1874	elküldetett . . .	102,959 168,080	5331	0.9	12	—	4027
	megérkezett . . .						
1875	elküldetett . . .	85,965 157,910	4859	—	—	—	2270
	megérkezett . . .						
1876	elküldetett . . .	75,991 139,801	4355	0.2	10	—	2882
	megérkezett . . .						
1877	elküldetett . . .	78,372 151,961	4962	1	60	—	5043
	megérkezett . . .						
1878	elküldetett . . .	79,633 145,905	11,189	3	194	—	13,722
	megérkezett . . .						
1879	elküldetett . . .	83,807 147,022	6114	3	17	—	7320
	megérkezett . . .						

*) Összcállítva a nevezett évekre vonatkozó társulati üzlet-jelentések adatainak alapján. — A kimutatott hozadékokban az idegen vasutakon felvett személyekért bevett összeg, valamint az átmoneti forgalom hozadéka is be van tudva.

1937. évi költségvetés

Leírás	1937. évi költségvetés		1936. évi költségvetés		1935. évi költségvetés		1934. évi költségvetés	
	forint	darab	forint	darab	forint	darab	forint	darab
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—
alkalmazottak	225	—	—	—	—	—	—	—
segélyezett	—	—	—	—	—	—	—	—

Készletgazdálkodás

Leírás	1937. évi költségvetés			1936. évi költségvetés			1935. évi költségvetés			1934. évi költségvetés		
	forint	darab	mennyiség	forint	darab	mennyiség	forint	darab	mennyiség	forint	darab	mennyiség
1374 alkibiltett	114	112	55	—	—	—	2319	4560	1695	—	—	—
1374 megörkezett	115	141	—	—	—	—	2903	5388	—	—	—	—
1374 alkibiltett	51	39	31	1	—	—	420	899	743	—	—	—
1374 megörkezett	44	62	—	1	1	—	746	1664	—	—	—	—
1375 alkibiltett	?	?	?	—	—	—	?	?	?	—	—	—
1375 megörkezett	?	?	?	—	—	—	?	?	?	—	—	—
1376 alkibiltett	79	59	29	—	28	—	1247	3646	822	—	—	—
1376 megörkezett	60	103	—	1	12	—	1035	2699	—	—	—	—
1377 alkibiltett	396	591	35	—	—	—	3368	5108	969	—	—	—
1377 megörkezett	554	161	—	5	—	—	3609	4803	—	—	—	—
1378 alkibiltett	78	92	10	3	12	—	3275	3190	851	—	—	—
1378 megörkezett	96	164	—	—	—	—	3450	5637	—	—	—	—
1379 alkibiltett	79	67	37	—	—	—	2122	353	820	—	—	—
1379 megörkezett	49	122	—	—	—	—	1045	1533	—	—	—	—

Teher- és sajátkezelési szállitmányok forgalma.

		Teher-szállitmányok						Kezelési szállitmányok		
		súly tonnákban			bevett pénzösszeg			súly tonnákban		
		bel-	közvetlen	átmeneti	bel-	közvetlen	átmeneti	bel-	közvetlen	átmeneti
		forgalomban			forgalomban			forgalomban		
		forint			forint			forint		
1873	elküldet.	9034	32,031	5628	46,578	217,916	53,490	303	36	—
	megérk.	20,864	29,184	—	98,829	166,832	—	9602	16	—
1874	elküldet.	7798	23,452	43,504	38,099	167,387	255,099	613	137	—
	megérk.	14,913	21,571	—	50,081	155,568	—	5200	25	—
1875	elküldet.	8006	36,087	42,714	40,754	228,339	250,085	1318	17	—
	megérk.	18,614	21,480	—	60,406	115,349	—	2937	3371	—
1876	elküldet.	6778	38,472	21,103	35,321	237,519	126,380	805	9	—
	megérk.	18,043	21,838	—	54,871	113,600	—	2596	3312	—
1877	elküldet.	10,799	43,941	22,664	63,296	288,083	136,472	420	10	—
	megérk.	20,230	22,433	—	68,582	118,094	—	2069	1	—
1878	elküldet.	7583	39,093	45,165	41,115	260,502	258,747	288	2	—
	megérk.	14,021	23,118	—	49,213	123,823	—	2749	—	—
1879	elküldet.	9339	33,935	47,921	50,370	204,689	242,770	617	11	—
	megérk.	18,115	23,345	—	59,603	114,341	—	2930	—	—

Az állomás elegy-bevételei.

		Összbevétel polgári személyek és katonai szállitmányokért	Összbevétel idegen pályákra küldött és azokról érkezett javakért	A saját állomásokra küldött és azokról érkezett javakért befolyt jövedelem fele	Az átmeneti forgalom összes bevételei	Összesen
		f o r i n t				
1873	elküldetett .	222,814	224,447	26,551	56,674	757,373
	megérkezett .	—	174,540	52,317	—	
1874	elküldetett .	172,107	170,900	19,615	256,528	803,853
	megérkezett .	—	158,812	25,891	—	
1875	elküldetett .	160,180	230,230	21,696	251,018	811,091
	megérkezett .	—	117,022	30,945	—	
1876	elküldetett .	142,683	241,250	19,705	127,764	678,275
	megérkezett .	—	117,822	29,051	—	
1877	elküldetett .	157,004	294,369	34,379	138,193	785,223
	megérkezett .	—	124,379	36,899	—	
1878	elküldetett .	159,627	265,192	23,474	260,312	867,020
	megérkezett .	—	131,526	26,889	—	
1879	elküldetett .	154,351	206,566	27,272	244,330	781,143
	megérkezett .	—	117,195	31,429	—	

Mellőzve az ezen forgalmi adatokból levezethető minden további következtetést, röviden még csak annak óhajtunk itt kifejezést adni, a mire egyébiránt már fentebb is hivatkozánk, hogy Debreczennek és a várost környező megyéknek fekvése és tagosulata commercialis tekintetben nem előnyös, mit nem kis mérvben növel azon körülmény, hogy a tiszai-, nagyvárad-kolozsvári és az északkeleti pályák vonalai, nem tisztán forgalmi és kereskedelmi és nem is egységes elvies megállapodás követelményeire való szigorú tekintetek mellett hozattak létre, melynek következtében úgy Debreczen, valamint vidékének egyéb központjai, kereskedelmi és forgalmi tekintetben folytonos veszteségeknek vannak kitéve.

Számos és mélyen érzett bajaink közt pedig egyetlen egy sincs, mely következményeiben nehezebben lenne elviselhető, mint az, mely hiányos közlekedési rendszerünkől származik, és ezért reánk nézve életkérdés az oly correctiváknak alkalmazása, még ha öntevékenység, és áldozatkészségünk legnagyobb mérvű igénybevételét feltételeznék is, melyek bajaink orvoslását s érdekeink akadályainak elhárítását ez irányban eszközölni hivatvák.

E meggyőződés által vezéreltetve, tétetett meg Debreczen város hatósága és a debreczeni kereskedelmi és iparkamara kezdeményezése folytán az első lépés arra nézve, hogy a tiszai és a magyar északkeleti vasutak kiépítésénél elkövetett nagyhibák, a mennyire csak lehetséges, új és pedig vicinális pályák létesítése által jóvá tétessenek.*)

Már a hetvenes évek elején felmerült egy, Miskolczot, Debreczent, és Nagyváradot egyenes irányban összekötő vasut kiépítésének terve, s az akkori viszonyok és körülményekhez képest a pálya iránya aképen lett megállapítva, hogy az említett városok, a vidék közvetlen és speciális forgalmi érdekeinek kielégítése nélkül is lehető egyenes irányban és rövid uton s a főiránytól való minden eltérésnek vagy elhajlásnak gondos mellőzésével köttessenek össze egymással.

De akkor még e pálya kiépítésénél az átviteli forgalom érdeke volt csaknem egyedül mérvadó, s hozzá még kilátás volt arra is, hogy a kiépítést az állam fogja eszközölni, vagy legalább is kamat-garantiával előmozdítani. Ma azonban ez már máskép van. Az aránylag csekély

*) L. Dr. Király Ferencz : Emlékirat a tervezett Miskolcz-Debreczen-Nagyvárad vasutvonal kiépítése érdekében. Debreczen 1880.

költséggel épített és a követelményeknek mégis tökéletesen megfelelő másodrendű vasutak körül szerzett tapasztalatok, kitüntették e pályát illetőleg is azon irányt, melyet követnie kell s melyet szem elől téveszteni nem szabad — és beigazolták ezen tapasztalatok egyszersmind annak lehetőségét is, „hogyan egy vasutvállalat nehéz viszonyok közt, állami támogatás nélkül, egyedül az érdekelt vidék önerejének igénybe vételével észszerűen létesülhet.“

A legkelésőbb példa erre a körözsvölgyi vasut által felmutatott eredmény, melynél a másodrendű vasutak természetének megfelelően, nem a községek forgalma kereste a csatlakozást, hanem megfordítva a vonal iránya lett azokhoz s a terrain alakzatához alkalmazva.

E körülmények és tapasztalatok érett megfontolása és számbavétele után jött létre — eltérőleg a fentebb említett tervtől — azon megállapodás, melyet az 1880 évi februárius 18-án Debreczenben tartott érdekeltségi közgyűlés is határozattá emelt, hogy a tervezett vonal kiépítése részekre felosztva kíséreltessék meg.

Innen kifolyólag határozta volt el szab. kir. Debreczen város, továbbá II.-Böszörmény, II.-Dorog és II.-Nánás városok közönsége, egy másodrendű szabványos vágányu vaspálya kiépítését, mely az államosított tiszavidéki vasut debreczeni állomásából ágaznék ki s további folytatásában közvetlenül érintené Böszörményt, Dorogot és Nánás városnál létesítendő végállomással végződnek.

Kezdetben az érdekelt városok e vállalat keresztül vitelére nézve abban állapodtak meg, hogy az egész építési összeg bizonyos százaléka kamat és tőketörlesztés fejében 30—32 éven át biztosították, a biztosítás pedig vagy adó kivetés útján, vagy ingatlanra leendő betáblázás által eszközöltetnék, az építési költségek e képen leendő beszerzése után pedig a pálya kiépítése árlejtés útján adatnék ki; mire nézve Debreczen és Nánás 20—20,000, Böszörmény 16,800 és Dorog 10,000 s így összesen az érdekelt négyváros 66,800 forint évenkinti kamat és törlesztési összegnek biztosítását vállalták volna magukra.

Időközben azonban a kiépítésnek ezen módozata elejtetett, a mennyiben az érdekelt négy városnak sikerült a brüsseli „Société generale de Chemins de fer économiques“-el oly szerződésre lépni, melynek értelmében a nevezett társulat kötelezi magát az építési engedélynek a kormány által való kiadásának napjától számítandó egy

... az előző megbeszélésben megbeszélteknek az előírásoknak megfelelően a tervezett pályánál a vasúti pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva, és a pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva.

... az előző megbeszélésben megbeszélteknek az előírásoknak megfelelően a tervezett pályánál a vasúti pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva, és a pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva.

... az előző megbeszélésben megbeszélteknek az előírásoknak megfelelően a tervezett pályánál a vasúti pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva, és a pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva.

... az előző megbeszélésben megbeszélteknek az előírásoknak megfelelően a tervezett pályánál a vasúti pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva, és a pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva.

... az előző megbeszélésben megbeszélteknek az előírásoknak megfelelően a tervezett pályánál a vasúti pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva, és a pályák közötti távolságok meg kellene legyenek határozva.

Midőn azonban a bizottság ezen mérnöki elaboratumnak értelmes tárgyalásába becsátkozott, s midőn főleg arról volt szó, hogy a tervezett pálya Diószegnél vagy Székelyhidnál nyerje-e végpontját, ez utóbb nevezett két városnak képviselői oda nyilatkoztak, hogy addig, míg a Cavallier Edmund által tervezett székelyhid-nagyvárad-i vaspályának sorsa el nem dől, s mindaddig, míg Diószeg és Székelyhid városok az általok ezen említett vasut kiépítése érdekében elvállalt kötelezettségeik alól fel nem mentetnek, a tervezett debreczen-érmelléki vasutnak létesítéséhez anyagi áldozattal nem járulhatnak, ellenben a

Cavallier-féle tervezet elejtésének esetében, készséggel hajlandók a debreczen-érmelléki vasut kiépítését saját jól felfogott érdeköknél fogva is előmozdítani és anyagi áldozattal gyámolítani.

Ily stadiumban van jelenleg ezen vaspálya kiépítésének ügye, mire nézve még csak annak felemlítésére szoritkozunk, hogy magán uton nyert értesülés szerint a Cavallier-féle tervezet elejtett, mely esetben a debreczen-érmelléki vasut kiépítésének mi sem álland utjában.

Mindezek után egyszerűen még csak jelezni kívánjuk, hogy a város tulajdonát képező guti erdő faanyagjának könnyebb elszállítása és értékesíthetése czéljából tervezett ideiglenes vasut, építési munkálatai már annyira haladtak, hogy a szállítás az 1882. évben kezdetét veheti.

e) Vásárok.

A közlekedési és forgalmi eszközök felszaporodása következtében mint mindenütt ugy nállunk is felette sokat veszítettek az országos sokadalnak jelentőségökből mindazon czikkekre nézve, melyek minták és mustrák által beszerezhetők vagy könnyen megrendelhetők. A hajdan annyira híres debreczeni országos vásárok is megszűntek az ipar termékeinek forgalmára nézve tényezőképen szerepelni elannyira, hogy az ugynevezett kirakodó vásár ma alig több kereskedelmi fogalomnál s országos sokadalmaink jelentőségét csakis az állatkereskedés tartja fenn.

A kereskedelem egyes ágainak ösmertetésénél fentebb már vólt alkalmunk a vásári forgalomra is kiterjeszkedni, minélfogva itt még csak annak felemlítésére kívánunk szoritkozni, hogy egészen az 1880. évig a debreczeni országos vásárok 15 napi időtartammal bírtak. A változott forgalmi viszonyok következtében azonban czélszerűnek és szükségesnek mutatkozott, hogy a vásárok időtartama öszébb vonasék; és ide vonatkozólag tekintettel főleg azon körülményre, hogy a vásárok öszzevonása által a hanyatlásnak indult vásári forgalom ha általában nem is fog növekedni, de reményelhetőleg viszonylagosan mégis népesebbek leendnek és hogy az ily módon öszzevont vásárok ugy a helybeli, mint a vidéki ipar és kereskedelem érdekeinek időki-mélés tekintetéből is inkább megfelelnek-, az 1879 évi márczius havában tartott bizottsági közgyűlés egyhangulag kimondta és ahöz képest a kormány jóváhagyásával határozattá emelte, hogy:

1. A vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és elő-
mozdításának érdekében a vásárokat ország- és helyi érdekek
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a
vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a

2. A vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és elő-
mozdításának érdekében a vásárokat ország- és helyi érdekek
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a
vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a
vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a

3. Megengedjük, hogy az ország- és helyi érdekek megőrzésének
és előmozdításának érdekében a vásárokat ország- és helyi érdekek
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a
vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a
vásárokat ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a

Az ország- és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának
megőrzésének és előmozdításának érdekében a vásárokat ország-
és helyi érdekek megőrzésének és előmozdításának érdekében a

Emellett kell még itt tennünk a Hortobágy pusztai vásárokról is,
hol évenként kétszer szokott tartatni sokadalom lovak és szarvas
marhákra. Ezen vásárok elsője mindig a gyöngyösi tavaszi országos
vásárt megelőző hét esütörtökén, hol május, hol júniusban-, másika
pedig a Jász-Apáti nyári vásárt megelőző hét esütörtöki napján tarta-
tik. Mindkét vásár népes szokott lenni; az eladók legnagyobb része
debreczeni guzdlákból áll, míg vevőikül a vidékbelieken kívül az ország-
nak legtávolabb részeiből is jelentkeznek.

Mіндеzen sokadalomokon kívül Debreczenben hetenként három
napon u. m. hetfőn, kedden és szombaton igen élénk hetivásárok tar-
tatnak; a rendszer kirakodó és terményvásárok mellett hetfőn sertés,
kedden pedig ló és szarvasmarha vásár is tartatván, melyeknek for-
galmuk évről-évre növekedik és élénkül.

Dr. Király Ferencz.

IX. SZAKASZ.

Utak.

Debreczen az utépítési anyagok, kő- és kavics termelési helyétől nagy távolságra lévén, úgy kívül műutakban, mint a város belsejében burkolatokban és másféle épített utakban meglehetősen szegény.

I. Külső utak.

A már régi idő óta városunkba özönlött jelentékeny kereskedelmi forgalom nagy kiterjedésű sík területét, melyen a közlekedést természeti akadályok seholsem korlátozták, minden irányban oly sűrűen vontá be uthálózáttal, hogy annak a szokásos módon „sárt sárra hánnyás“ által olyan a milyen járható állapotban tartása a rendelkezésre álló eszközök mellett má is lehetetlen. Valamelyik külső utnak kövel vagy más anyaggal való kiépítésére a városi hatóság által eddig még kísérlet sem tétethetett.

A város határában található egyetlen kiépített és fentartott ut a debreczen-fehértemplomi állam-utnak 6747 méter hosszú része, a mely az ötvenes években Debreczennek Nagy-Váráddal mint egyik helytartósági osztály székhelyével való összeköttetésére építettett, állam költségen állítottatott elő és azon tartatik fen.

Az „országut“ név alatt szereplő és közköltségen, azaz közmunka-alapból fentartandó közlekedési vonalak a következők:

1.	Debreczen-böszörményi ut	7.20 kilom.
2.	„ ujevárosi „	13.32 „
3.	„ tiszafüredi „	44.42 „
4.	„ nagy-iványi „	7.86 „
5.	„ csegei „	8.30 „
6.	„ szoboszlói „	14.91 „
7.	„ szováti „	9.63 „
8.	„ hadházi „	9.60 „

9.	Debreczen-sámsomi ut	7.36 kilom.
10.	" bökönyi "	6.24 "
11.	" balkányi "	5.16 "
12.	" acsádi "	15.06 "
13.	" vámos-péresi ut	18.25 "
14.	" létai vagy álmosdi ut	15.94 "
15.	" diószegi ut	14.70 "
16.	" monostor-pályii ut	13.00 "
17.	" hosszú-pályii "	6.93 "
18.	Ujváros-nádudvari	"	14.57 "
19.	" szoboszlói	"	8.65 "
20.	Böszörmény-szoboszlói	"	7.13 "
	Összesen	248.23 kilom.

Ezek közül különösen a fekete agyagos talajon 1—7. és 18—20. alatt elsorolva levő utaknak egyes alacsonyabb helyeken fekvő részei, az őszi és tavaszi hosszabb esőzés vagy a talajvíz magasabb állása esetén csaknem teljesen járhatlanokká lesznek, úgy hogy mérsékelt teherszállításkor is a vagyonosabb földmivelőket egy szekérbe 7—8 lónak befogására kényszerítik.

Az országutak ezen rendezetlen állapota tette szükségessé azt, hogy az 188 $\frac{1}{2}$ -iki télen vágatás alá került s a várostól 23 kilométer távolságra fekvő Guth erdőszeg a fának könnyebb és olcsóbb szállíthatósága céljából, keskeny vágányú gőzmozdonyú vasúttal hozatott a várossal összeköttetésbe.

Az évenként eddig kivetett közmunka-váltság összege 12,000—13,000 forintot tett, a melyből 8—10,000 frt hajtatott be.

A legjelentékenyebb műtárgy a tiszafüredi országúton a Hortobágyon levő kilencz, egyenkint 4 $\frac{1}{2}$ öles nyílású szép boltozott hid, a mely 1827—33-ik években építettett.

II. Belső utak.

Debreczen város már a mohácsi vész előtt jelentékenyebb vidéki központtá emelkedett. Az ezt követő mozgalmas, nem ritkán vésteljes két század, különösen a 17-ik században a várost gyakran megtámadott török, tatár, német, kurucz és labancz csapatok dúlásai alatt, minden erejét és tevékenységét a fennmaradásért folytatott küzdelem

vévén igénybe, a közintézmények létesítésére, utcáinak járhatókká tételére ezen élet-halál közti vergődés alatt nem gondolhatott.

A mint azonban a mult század kezdetén nyugodtabb napjai következtek, már találunk némi nyomaira azon törekvéseknek, a melyek a város belsejében a közlekedés könnyebítésére vonatkoznak.

Már 1703-ik évben február 18-án tanácsi intézkedés történt e tárgyban, a mely szerint „a város a Sár miatt Sok helyeken elmerülvén, hidak tsinálására a Piskolti erdőn 1000 szál fát vettünk a mely deszkákat pengig a Guton hasogattatunk, azokért minden ember szekerét el kell vetni.“ Majd az 1721. január 12-éről felvett tanácsi jegyzőkönyv szigoruan elrendeli, hogy „Minden gazda szekerét, kinek vagyona, kinek ninesen fogadgyon, hidfa alá elküldgye“

A rendelkezésre állott rövid idő alatt nem volt megállapítható, hogy az itt említett fák az ugynevezett „nagy hid“ ujonnan építéséhez vagy annak már fentartásához voltak-e szükségesek. Itt kell azonban megemlíteni, hogy a város főutczáján, a közlekedés lehetővé tételére, még a jelen század első negyedében is a nagytemplom és megyeház közt mintegy 650 méter hosszú, 6—7 méter széles óriási fa alkotmány, az ugynevezett „nagy hid“ tartatott fen. Alatta több helyen vízvezető árok lévén, oly hidnak volt tekinthető, a mely a folyás hosszában építetett. Ezen mindenesetre legjelentékenyebb műve, az utak készítésénél több mint másfél századon keresztül virágzott fakorszaknak, 1826-ban bontatott szét.

Az utcák járhatóvá tételénél, gyalog-járók készítésénél a fa, a mely a város saját erdejeiből könnyen volt megszerezhető, a főszerepet játszotta. Nem csupán a város belsejében volt kisebb-nagyobb áttereszek, — a „hidak“ — gyalog-járók — pallók — előállításához használtatott, hanem előbb mint fasina töltések készítéséhez, később pedig a jelen század közepén rövidre fűrészelt tőkék alakjában a fa, burkolati anyagul is alkalmaztatott.

A mult század vége felé, a midőn az országos vásárok nagyobb látogatottsága folytán a közlekedés élénkült, a város utcáinak járhatlansága általános panasz tárgyává lett és már a város fejlődésének akadályául kezdett tekintetni, sőt 1799-ben az utcák járhatókká tételére nézve helytartósági intézkedés is történt, annyiban t. i. hogy az akkor ide küldött királyi biztos, a vásárokat látogató kereskedők panasza folytán, azon nem csekély feladattal is megbízott, „hogy a

Magistratussal egyetértőleg csinálja ki annak a módját is, miképpen lehetne ezen Városnak Uttzáját a' Sártól megszabadítani.“

A projectum kidolgozása egy Deputatióra bizódott, a melynek a Magistrátus által elfogadott javaslatát, érdekességénél fogva, egész terjedelmében közöljük.

„1-o. Az uttzák tisztán tartásának és a Viz legkönnyebben lehető kibocsátásának legjobb módja volna az Uttzáknak Kövel való kirakatása, a mint ez más Városokban is vagon : De mivel ezen Város oly helyen fekszik, hogy azon helyek, a honnan Követ lehetne e' végett szerezni, legalább is 8. mértföldre vagnak : ott is pedig a Kőért Terragiumot kellene fizetni, a' mint már ezt a Város próbálván tapasztalta ; ezen kívül a Kőnek kihánytatása és ennek, minthogy vizen nem lehet, szekeren való ide hordatása oly temérdek költségbe kerülne, hogy azt a Város soha el nem győzné ; de ha minden jövedelmét erre fordítaná is, még is hijába költene, mivel a' Város földje Televényes, lágy és homokos, ezen kívül ebben soha véget nem érhetne, mivel a Város nagyságához képeest, mikorra elvégezné, akkora a már kirakott Uttzáknak nagyobb része elromlana, és csak a csupa Esztendőnként szükséges Reparatio is örökre tartó, még pedig meg nem győzhető Költségeket kívánna : ezek szerént, hogy ezen Városnak Uttzái kövel kirakódjanak, azt reményleni sem lehet. Ninesen azért ebben más mód, hanem hogy azon Rendelések, a melyek eddig is voltak sokkal szorosabban megtartassanak, és ezekhez némelyek adódjanak is ; tudniillik :

2-o. A' Városnak derék Uttzáin tartódjanak, és a' hol nem volna, de megkívántatnék, ujjonnan is ásódjanak alkalmas Viz árkok azokon kívül a' melyek már megvagnak, és ezek olyan statusban tartódjanak, hogy a Viz az egész Városból kitakarodhasson rajtok. E végre :

3-o. Szükség lészen az egész Várost Libellára venni, mely már munkában is vagon, és úgy planirozni, hogy mind a nagy Árkoknak clegedendő esése légyen, mind pedig az ezekben szolgáló fiók-árkok beléjek mehessenek.

4-o. Minthogy a Város fekvése Libellatio nélkül is megmutatja, hogy a' Városnak napkeleti részéről takarodik a Viz napnyugotra : tehát úgy kell az árkokat igazítani, hogy a' napkeleti részen levő árkok megfeleljenek a napnyugoti részen levő árkoknak : úgy p. o : hogy Czegléd uttzáról Német uttzára, Csapó uttzáról Hatvan uttzára mennyen a' Viz, sat. az árkok ásását mindenkor elől kezdvén. De mivel ezen elől számlált uttzáknak között vagon a' Piacz, az pedig, a' mint szemmel láthatni, úgy fel tölt, hogy kivált a régibb Házak már nagyon elsüjvedtek ; ezen feltelése a Piacznak, az árkok öszve igazításának igen nagy akadályára vagon : azért a Deputatio elmulhatatlanul szükségesnek ítéli, hogy a' Piacznak a' földje, annyira a' mennyire a szükség fogja kívánni kihordattassék.

5-o. Szükség volna megtiltani, hogy minekutánna a uttzák planiroztatni fognak, azokat szükségesen kívül sehol se töltsék, mert az ilyen Töltések azt

tselekszik, hogy a' Viznek szabad menését megakadályoztatták, és sárt s Tókat tsinálnak; a hol pedig valamikor szükséges lenne a Töltés, akkor is nem egyébbel, hanem tiszta homokkal kell az uttzákat megtölteni.

6-a. Minthogy mind a' Posta, mind a kereskedő utakra nézve legszükségesebb Várad uttzától Péterfiáig, Anna uttzától Miklós uttzáig, Czegléd uttzától Német uttzáig, Csapó uttzától Hatvan uttzáig az uttzákat könnyen járható állapotba tenni, de különben is ezek a Városnak derék uttzái: az ezeken levő Viz-menéseket kellene mennél elébb a lehetőség jó állapotba tenni: nevezetesen minthogy Német uttzán járnak a Kereskedők, sőt az egész Publicum a' vásárba, szükség lenne a Czegléd uttzáról lejövő Csatornát Bolthajtás alatt vinni mindaddig, míg az uttza elegendő szélessége kivánná. Továbbá a Csapó uttzáról lejövő Viznek semmi Csatornája nincsen, szintén annak az elejéig. De mivel ottan a Város Istállója felé egy által járó hidatska vagyon, mely miatt az egész uttzáról lejövő Viznek tsak az egyik soron levő árkoeskán kell letakarodni, ezen árok pedig a' Fodor István házánál az ő udvarára bémegyén és a' Pap Mihály udvaránál jön ki a' Piaczra, és ez nagyon elvagon szoritva, és nem is tartódik elég tisztán, e' miatt sokszor megakad a Viz, mind Tavasz olvadáskor, mind nyárban ha zápor esső vagyon, és kárt is tészén, nagy sárt, és nehéz utat is csinál. Szükség lenne tehát ezt az árkot ki tisztítani és jó állapotba tartani.

7-o. A több uttzákon is, valahol a Viznek vagy szorossan menése, vagy más akadályok vagynak, ezeket is uttzabéli Senator Uraimék feljegyezvén, és Geometra Urammal megnézvén, Opiniojokkal edgyütt adják bé.

8-o. Egy átalában sokat árt az uttzáknak az is, hogy némely Gazdák a Házok elejét nagyon feltöltetik, s ez által a szomszédot is arra kényszerítik, hogy ők is úgy tselekedjenek. Ez által, kivált azon uttzákon a' melyeken árok vagyon a szekér utat is szoritják, és nehézzé tészik, mert a Szekér azokon farolni szokott és az Ut is egyenetlen. Ezeket tehát szükség lenne elhordatni, és a' Házak elejét illendő egyenességre venni.

9-o. Bizonyos, hogy a' hol az uttza szélesebb, ott a Szekér ut is jobb, mivel nem csak egy nyomon járván a' kerék, nem vágja fel oly hamar az utat; és így azon kell igyekezni, hogy az uttzák szélessége a maga valóságában megtartassék. Vagynak pedig olyanok is, a kik az ablakjaik alatt levő keskeny kis kerten kívül is czölöpöket szoktak három négy lábnyira kiverni és ez által az uttzákat keskenyítik: azért a Deputatio szükségesnek ítölné, hogy az ilyen czölöpök, valahol nem szükségesek, kiásattassanak, és ez által is az uttza bővítettessék.

Die 24-a Januar 1799. in Senatu et Communitate ad Punctum 9. additus. A czölöpök mindenütt ásattassanak ki, és a 16-ik Punctumban projectált Gyalog Pallók mellé rakattassanak, hogy a taligások a Pallóra ne mászhassanak.

10-a A Város kerítésének árkaít is szükség lesz mindenütt kitisztittatni, hogy azokon a Viz mindenütt szabadon mehessen, ha valahol el van szoritva:

mindjárt redintegraltasson. Senkinek pedig a Város árkát vagy szoritani, vagy azt Szeméttel, Ganéjjal bétölteni szabad nem lésson: a ki rajta kapattatik, elsőben 3 Rhen. frttal, azután a 3 Rh. frton kívül egy Heti áristommal fog büntettetni.

Ad Punctum 10. additur ad Calcem: Ezen kívül a város Sánczeit maga költségén tartozik helyreállítani.

11-o Senkinek sem szabad a Földet az udvaráról az uttzára kihordani, és azzal az uttzát tölteni, vagy az uttzáról a Földet az udvarára behordani; Nem szabad az uttzára Ganéjt, Szemetet, Tengeri-Csutkát, Dögöt kihányni, a Tüzi Cassába fizetendő 3 Rh. frt büntetés alatt, melyet valahányszor rajta kapattatik valaki, mindannyiszor meg kell rajta venni; Továbbá minden Gazda köteles lésson az Udvaráról egy kis csatornát vinni a folyóba, hogy a Viz az Udvarokról egyenesen abba folyhasson.

Ad Punctum 11. modifiat.: A Csatorna, minthogy ha formalis Csatorna lenne, gödröt csinálna, minden Gazda úgy igazítsa az Udvaráról kijövő Vizet, hogy az akadály nélkül a folyóba menyen.

12. Nagy kárára vagon az uttzák tisztaságának az is, hogy a Vargák a kifözött Csert az uttzára kihányják, és a Csáva levét az uttzára kibocsátják. Ezekre nézve kemény büntetés alatt meg kell a Tilalmat ujjítani, hogy a Csert ki ne hányják, a Csáva levét pedig csupán csak Zápor esők alkalmatosságával szabad lésson kiereszteni, egyébkor vigyék ki a Városon kívül, és ott öntsék ki. Szükség lenne továbbá ezek eránt rendelést tenni, hogy mikor valaki közülök Házát vesz, mindenkor tudtára adják a Magist-rátusnak, hogy megtudhassa, nem valami szoros helyen van-e a Ház, a melyet meg akar venni, egy átalyában pedig azon kellene igyekezni, hogy a Vargák a Város alsó részén, és olyan helyeken vegyenek Házát, a hol a Viz hamarabb kifoly a Városról. A több sok Vizzel dolgozó Mester Emberek is tartoznak a Viz kieresztése körül magokat a Vargák eránt tett Rendelésekhez tartani. A Szappanosok pedig a Szappan ajját az uttzára kihordani ne merészelyék, hasonló 3 frt büntetés alatt.

13-o Az uttzák tisztaságára való Vigyázás a Kapitányoknak és Tizedeseknek hités kötelessége: ezek azért úgy vigyázzanak, hogy mindenféle tilalmas dolgokért azonnal megbüntessék a Gazdát, mert ha ezt cselekedni nem fogják, mindannyiszor ők fogják a 3 Rh. frtot megfizetni.

14-o Az Árkok és Folyók ásásának igazgatása mint eddig úgy ennek utánna is Geometra Kovács György uramra bizattatik; de mivel ezzel igen sok dolga lesz, fizetése pedig kevés vagon, jónak itélné a Deputatio, hogy az a 100 Rh. frt, mely már a végre 1785-ik Esztendőben projectálva volt, adólgyon hoc titulo a mostani 200 frtból álló fizetéséhez.

15-o Minden uttzában szükséges lenne 30 Rh. frt és 6 köből Búza fizetéssel egy Embert tartani, a ki szüntelen arra vigyázna, hogy mihelyt az árkokon vagy folyókon valami hibát lát, azt azonnal igazítsa meg; mikor

pedig a zápor eső az árkokban nevezetesebb hibát tsinál, akkor a Rabok is ezeknek tisztítására fordíthatnak.

Ad 15. A fogadandó Emberek tartoznak Geometra ur mellett a Város Canálisai ásásában szüntelen dolgozni.

16-o A Gyalog-Útak szintén olyan szükségesek, mint a Szekér-Útak: ezekre nézve szükséges lészen a Házak alatt mindenütt olyan gyalog Pallókat tsináltatni, mint már némely uttzákon vagyon.

17-o A mikor Földhordásra, vagy egyébbb végre Szekérre lészen szükség, a Talyigás-Bérések oda fordíttassanak, minthogy ezek tsupán e végre voltak felállítatva; hozzájuk pedig még kettő állíttassék fel.

18-o Mivel pedig ezen Munkáknak mind véghezvitelére, mind fenntartására Pénz kívántatik, úgy itéll a Deputatio, hogy az uttzaszer, úgy is az ilyen közönséges szükségekre lévén felvetve, fordíttassék e végre, és ha ez elég nem lenne, a vámbeli jövedelem is pótolja ezen Fundust.“

Az akkori viszonyok közt több helyes intézkedéseket tartalmazó tervezet természetesen csak a papiron maradt, és annak kivételével, hogy az árok-hálózat a későbbi térképeken rendszeresebb alakot mutat, semmi változást nem idézett elő.

A jelen század második tizedében kezdődött meg a behatóbb intézkedés. Királyi biztos Beck Pál elévülhetlen érdemeket szerzett magának az által, hogy az általánosan érzett és a város fejlődését gátló bajon segitendő, a városra nézve összefüggő csatorna-tervezetet dolgoztatott ki és saját maga által kinevezett bizottság felügyelete alatt, a városi előljáróságnak inkább ellenzése mint támogatása mellett, 1822-ben a csatornák építését megkezdette és a következő években oly erélylyel folytatta, hogy néhány év alatt a város főbb utczáinak nagy része földalatti csatornával el volt látva és a város belterülete a nagyobb mocsároktól, tavaktól meg lett szabadítva.

A csatornák kiépítése a főbb utczák járhatóságára nézve is mindenestre nem csekély mérvben jó hatással volt ugyan, de nem hozta elő azon eredményeket, a melyeket tőle vártak, mivel a csatorna építésével tervezett utca egyengetés Beck Pál elhunytá után már nem vitetett keresztül, s ha bár megvoltak a csapadék vizek legkényelmesebb levezetését eszközlő földalatti csatornák, de nem lévén meg a talaj felszínén a vizet összegyűjtő és a csatornába vezető behajlatok, a viz nem folyhatott le, hosszasabb esőzések alkalmával tavak képződtek, és az utczák többé-kevésbé járhatlanok maradtak.

Ennek megszüntetése, de másfelől a csatornák boltozatának — a melyekről a kerék nem egy helyen elhordta a földet — rongálástól

való megkimélésére 1845-ben Detrich Miklós kir. biztos kezdeményezése folytán ismét hosszabb tárgyalás indított meg, a melynek eredménye az lett, hogy a tégl- és cserépgyártásban már akkor gyakorlott Somogyi Gábor a kongó tégl gyártás és kongó tégl utak készítésének tanulmányozása végett Hollandiába küldetett s haza jövele után 1846-ban jelentését beterjesztvén, a mozgalom az akkori Sánta-köz, jelenleg Teleki-utcza és a főpiacz egy részének téglalaburkolattal való ellátására vezetett.

Fájdalom, hogy a közbejött körülmények folytán a 40-es évek végén szép irányt vett törekvés elejtetett, és az ügyek élére került új egyének másféle költséges kísérletekbe bocsátkoztak, ut-építési anyagul ismét a könnyen kaphatott fát vették elő.

A város akkori polgármestere Csorba János ugyanis, mint nem benszülött, szokatlan lévén a feneketlen sárhoz, Laibach város példája után az 1855-ik év végén, az akkori Német-, most Széchenyi-utcza elején 6" hosszúra fűrészelt henger alakú tőkéből kísérletképen egy kis darab burkolatot készítettett. A látszólagos eredmény által buzdíttatva, a következő évben a faburkolat készítését megkezdette, a melyet ő és utódai is 7—8 éven keresztül oly erélylyel folytattak, hogy a város főbb s élénkebb forgalmu utczái, jelesül a vasuti indóháztól kiindulva Nagy-Várad-utcza, Fő-Piacz-, Nagy-Péterfia-, Teleky- és Szent-Anna utcák, továbbá Czegléd-utcza, Sas-utcza, Rózsatér, Csapó-, Hatvan-, Széchenyi- és Miklós utcák faburkolattal láttattak el.

A tölgyfa tőkék, héjoktól megtisztítva, minden előkészítés nélkül rakattak le.

Mi volt természetesebb, minthogy az ily kezdetleges módon alkalmazott fa tőkék 4—5 év alatt korhadni kezdettek és a burkolat néhány év alatt megsemmisült. Megemlítésre méltó, hogy az előállítási mód, a faburkolat készítésének mintegy hét évi divatozása alatt legkevésbé sem tökéletesedett.

Az előadottaknál fogva csak költséges kísérletnek, sőt a vasutnak 1857-ben megnyíltáig indokoltnak tekinthető faburkolatozásnak mindenestre megvolt a maga jó eredménye, a mennyiben a faburkolatok elkorhadása után az alkalmas fák gyérülésével, a már kiépített utakat a város fentartani akarván, az 1863-ik évben a kockakő alkalmazását kezdette meg. Nagyon szerencsésen a tokaji trachyt és az élesdi quarzit választatott. Az első a városháza előtt, utóbbi a Teleki-utczán

alkalmaztatott. A tokaji kőburkolatnak négyszög öle 38 frt, az élesdi quarzit burkolatnak négyszög öle 22 frt 50 krba jött. Mindkét féle kő részint érintetlenül, részint pedig — jelesül a Teleki-utczai burkolatban 1881-ik évben, tehát 18 év mulva egyszer megforgatva ma is használatban van, és jó karban lévő szép burkolatot képez.

A következő évben a faburkolat készítés feladatott és több évre nagyobb mennyiségű szobi trachyt koczkakő burkolat készítésére köttetett meg a szerződés. Ezen kő azonban silányabb minőségű mint az előbbi s már is kicserélés alá kerül. Az ára négyszög ölenként 22 frt 88 kr volt. Akkori számítás szerint nem egészen két annyi, mint a faburkolat bekerülési költsége.

Elismeréssel kell megemlíteni a kőburkolatozás kezdeményezői nek azon eljárását, hogy már kezdetben a köveket oly alakban alkalmazták, a mint az utépitéshez legcélszerűbben alkalmazható, azaz hogy mindjárt kezdetben koczkakő vagy koczkához hasonlítható alakú fordítható köveket használtak s az ebből készített szép és tartós burkolattal a lakosság rokonszenvét a burkolatozásnak megnyerték.

A burkolatozás azonban a bekerülési költségek nagysága miatt csak lassan haladhatott előre. Hogy az eredmény nagyobb legyen, 1870-ben a városon kívül levő, a vasuti raktárhoz vezető utat terméskő alapra készített kavicsos uttal látták el s pár év mulva a kavicsos ut a város belsejébe is alkalmaztatott. Ezen utaknál előjövő évi fentartási költségek elkerülése és az utak terjedésének gyorsítása végett idomtalan termésköveknek összeillesztésével előállított utak is készítették, és a kiválóbb helyekre fej, azaz felül rendes koczka alakot mutató, alul pedig rendetlen oldalu kövek is alkalmaztattak.

Az újabb burkolatozásnak ide nem tartozó bírálgatásától tartózkodva, annyit megjegyezhetünk, hogy a burkolatozás folytatásánál — annak nem előnyére — sok eltérés történt a kezdeményezésnél szem előtt tartott elvektől. Ily városban ugyanis, a hol az utak készítésénél tekinteni kell valamit a külcsinra is, és a hol a természetes kő utépitési kiadásainak legnagyobb részét a szállítási költségek emésztik fel, a figyelem főleg oda irányozandó, hogy ugyanazon burkolatnál szállítási költségek minél kevesebbszer fizettesenek, vagyis a fentartáshoz minél kevesebb új anyag szállítása legyen szükséges. E tekintetben a kavicsos ut legnagyobb hátránnyal bír, mert ennél évenként új meg új fedőanyag szükségeltetvén, a szállítási költségek veszik igénybe a

rájuk fordított kiadásoknak nagy részét. Inkább birna az említett sajátsággal a terméskő burkolat, de ez azon oknál fogva, hogy a kövek nagyobb forgalom mellett helyeikből pár év alatt kimozdulnak, az ut használhatatlanná lesz, s ha véletlenül oly helyeken vannak, hogy kikerülni nem lehet, a forgalomnak inkább akadályozására, mint könnyítésére szolgálnak, mint önálló burkolat számba nem vétethetik. A fejkő burkolat a kövek feklapjának egyenetlensége s ebből folyólag az egyes kövek kimozdulása és sérülésöknek mielőbb bekövetkezése miatt csak kisebb forgalom alá való. Leginkább helyén van itt a főbb közlekedési vonalakon minél erősebb kövekből a lehető tökéletes módon készített koczka burkolat, mint a melyeknek szállítási költségéből nagy tartósságuknál fogva évenként a legkevesebb rész esik. Minthogy azonban a magas ár és a rendelkezésre álló mérsékelt pénzösszeg miatt a burkolatot ezekből nagyobb szélességben készíteni nem lehet, a burkolat legtöbb helyen 2—3 méter szélességgel, a nagyobb és átmeneti forgalmat közvetítő utczákon is csak oly szélességben volna előállítandó, hogy rajta két szekér egymás elöl kitérhessen. A keskeny szalagot a főbb és szebb utczákon fejkő, a kevésbé rendezett és inkább mellék utczákon terméskő burkolattal lehetne szélesíteni.

A rendelkezésre álló eszközökkel még ily módozat mellett sem lehetvén a város utczái kiburkolásának óhajtandó gyors előmenetelét várni, vissza kell térni a kongó téglakészítéséhez, a melyre már a 40-es években egész buzgalommal törekedtek. Olesó kongó téglak utak nélkül sem az utczáknak burkolattal való ellátásáról, — mert hiszen az utczák járhatlanságáról ma már nem igen beszélhetünk — sem a külső utak elől vázolt siralmas minőségének javításáról a természetes kő magas ára miatt sok ideig szó sem lehet.

Eddig sem riadt már vissza a városi hatóság jelentékeny áldozatok hozatalától. Kezdetleges cserépvetőjét korszerinti téglakészítőgéppé alakítva át, Hoffmann-féle körkemenczével és a kongó téglakészítéséhez szükségesebb téglasajtókkal felszereltette. A megejtett kísérletek eredményéből következtetve a cél már el is van érve; mindaddig azonban nem volna tanácsos alkalmazni, a meddig a kongó téglakészítés nagyban való gyártása biztosítva nincs, nehogy a rosszaló ítéletre annyira kész lakosság ezen nagy fontosságú burkolatozási anyagtól elidegeníttessék. A mint már fentebb említve van, a főbb utczák a forgalom követelte 5.7—8 méter szélességben ma már burkolattal el van-

nak látva. Az összes burkolat hossza jelenleg 15,700 méter, a melyben a kockakő-ut 3400 folyó méter, 24,480 □ méter területtel, a fejkő-burkolat 900 f. méter 3740 □ méter területtel, a terméskő burkolat 4800 f. méter 23,160 □ méter területtel, és végre a kavicsos ut hossza 6600 f. méter, 36,450 □ méter területtel.

Az egységi árak, melyek a burkolatozásoknál fizettetnek, következők: 1000 db. kockakő 302 frt, 1000 db. fejkő 200 frt, 1 □ méter terméskő-ut 3 frt 20 kr, 1 □ méter kavicsos ut 2 frt 80 kr. Egy köbméter kavics 8 frt 30 kr.

* * *

A fentebb közlött 1799-ik évi szabályzat 16-ik pontja szerint, lévén „A Gyalog-Utak szintén olyan szükségeseek, mint a Szekér-Utak,“ a gyalogjárók készítésére már a század elején fordított némi gond. Előbb természetesen itt is a fa (palló) volt a fő építési anyag. A 40-es években téglával tétetett kísérlet, és ettől fogva hol téglá, hol fa alkalmaztatott. — Az utóbbi pár év alatt a fa alkalmazása a legkisebb mértékre szorítottatott. 1879-ben a város főutcájának egy része, jelesen a nagycsapó-utczától Miklós-utczáig az ottani házbirtokosok hozzájárulásával asphalt gyalogjáró burkolattal láttatott el.

A téglából készült gyalogjárók hossza jelenleg 30,000 folyó méter, 49,400 □ méter területtel. Az asphalt járda területe 5840 □ méter, a mely mellett 1136 f. méter granit szegélykő van lerakva.

A kocszi-ut burkolati kiadásokra a vámjövedelemnek egy része — évenként 20—24 ezer frt fordítatik, a gyalogjárda készítési munkadíja pedig a lakosság által minden adó forint után évenként fizetett 1 krajczárnyi járda-adónak mintegy 2800 frtot tevő jövedelmével fedeztetik, s a téglát a város másnemű jövedelmeiből készítetteti.

A város belterületén levő kocszi-uti burkolatok mai értéke, az előállítási középárakkal számítva, összesen 370,000 frt, a gyalogjáróké 62,000 frt, együtt 432,000 frt, melyhez a faburkolatozásra kiadott mintegy 180,000 forintot hozzá számítva, leend a burkolatozásra kiadott pénzösszeg, a fentartási költségek számítása nélkül, mintegy 612,000 frt.

Balogh Mihály.

X. SZAKASZ.

Közegészségügy.

Közegészségi állapot általában. A városi lég tideségére tisztaságára nagy hatással van a város fekvése. Keleti része ugyan is, magasabban esvén, a gyült vizek könnyen levezethetők, történik pedig ez földalatt épült köcsatornákon, melyek a város alatt hálózatot képezvén, nyugoton a város alá vezetik a vizet, honnan a nyilt csatornákon távollittatik el, ugy hogy jelenleg sem a városban sem környékén álló viz nincs. Másik főtényezője a lég tisztaságának a város építkezése, — az utcák szélesek lévén — nem reked meg a légáramlat, a lakhelyiségek többnyire földszinti épületek, tágas udvarral és házi kerttel. Neveli a levegő éleny tartalmát a várost körül övedző szőlős és gyümölcsös kertek csoportja, e mellett az utolsó években lábra kapott befásítás, ugy hogy nemcsak a városban és közel környéken, hanem a távol eső Hortobágyi pusztán is ma már terjedelmes élőfa ültetvények diszlenek.

Főtényező az egészség fentartására a jó ivó viz, ennek ezelőtt Debreczen városa szükségét látta a mennyiben benn a városban jó ivóvizet szolgáltató kutak nem lévén, a városon kívül eső nyitott kutakból fedezte szükségletét, jelenben már 14 furott kut van a városban különböző helyeken felszerelve, ezek 20—40 öl mélységűek lévén a föld felületéről leszivárgó vizektől nem zavartatnak meg — egyenlő tisztaságu, s mérsékletü vizet szolgáltatnak.*)

*) Dr. Vodrödi Viktor vegytan tanára a debreczeni kir. gazdasági tanintézetben 1875. óta néhány közkut vizét minden évben megvizsgálja különös tekintettel azon anyagokra s vegyületekre melyek állati hulladékok bomlási terményeiül tekintetnek vagy pedig — ha nem ilyen eredetűek is — az ivóviz jóságára hátrányos befolyással vannak.

A város határában is sok jó vizű kut van. Ezen az egészség fentartására kedvező tényezők mellett nem is fordulnak elő városukban terjedt járvány betegségek — a váltóláz az, mely hosszasan tartó nedves tavaszi és nyári időszakban járványosan szokott fellépni — ragályos betegségek nálunk nem keletkeznek, ezek a hosszúra terjedő vasuti közlekedés által hozatnak be. Az utóbb lefolyt tíz év alatt 1871-ik évtől 1880-ig több ízben mutatkoztak különböző ragályos betegségek, melyek járványosra fejlődvén ki nagyterjedelemben dühöngöttek.

Népesezési mozgalom. A születettek száma rendszeresen meghaladja a halottak számát, az utóbbi tíz év leforgása alatt azonban, melyben kétszer vörheny, kétszer himlő, egy ízben pedig keleti cholera és roncsoló toroklob járványosan léptek fel annyira szaporodott a halottak száma, hogy túl haladta a születetteket.

Kórházak. Betegápoló intézet van a városban három u. m.

a) A városi közkórház; keletkezett 1831-ben 12 ágygyal, részint egyesek adakozásából részint a város segélyezésével, évről-évre a szükséghez képest bővítettett, úgy hogy az 50-es években már 54-re szaporodott a betegágyak száma, a mikor is felsőbb engedély mellett közkórházzá változtatott; az 1879-ik és 1880-ik évben új épülettel bővítettett a kórházi helyiség, s 54 betegágy nők és férfiak részére lett berendezve, ezen évben már 1100-at meghaladta az ápolt betegek száma. Kezeli a kórházat egy igazgató főorvos és egy városi választott alorvos.

Ezen elemzések közül melyeknek kimutatásait az említett tanár ur szives volt rendelkezésünkre bocsátani példaképen az 1881-ikinek eredményét közöljük.

Alkatrész	Csegléd u. kut	Péterfia u. kut	Gőzmal- mi kut	Hatvan u. kut	Miklós u. kut	Csapó u. kut	Homok- kert kut	Nagy- dei kut
	e z e r r é s z v i z b e n							
Összes szilárd rész	148. ₀	89. ₁	34. ₉	83. ₂	90. ₆	93. ₄	22. ₃	27. ₉
Szerves anyag	2. ₁	5. ₆	1. ₄	6. ₅	6. ₉	5. ₈	1. ₀	1. ₅
Ammonia	nyom.	nyom.	semmi	nyom.	nyom.	nyom.	semmi	semmi
Légenysav	nyom.	nyom.	semmi	nyom.	nyom.	nyom.	semmi	semmi
Chlor	44. ₉	43. ₂	21. ₈	51. ₂	52. ₄	48. ₄	19. ₉	22. ₄
Kénsav	14. ₅	21. ₄	22. ₆	22. ₃	21. ₄	20. ₆	17. ₃	18. ₄
Mész	78. ₅	44. ₁	15. ₃	81. ₄	79. ₄	75. ₃	13. ₄	15. ₆

Szerk.

b) A város tulajdonát képező emeletes épületekkel ellátott katonai kórház mely 300 betegágyra felszerelve az 1850-es években adatott a helyben székelő katonaság használatára.

c) A kereskedő testület kórháza a város északi részén, alapította a kereskedő testület beteg segédek részére 8 ágygyal — gondozza ezen kórházat a kereskedő testület, kezeli a testület által választott orvos —

Ápoldák. 1. Régibb idő óta fenn áll a ref. egyház által kezdeményezett elagottak, munkaképtelenek ápolója, mely kegyes adományokból időnként bővítettett, úgy hogy jelenleg 150 egyén fi- és nőnemű nyer benne elhelyezést, kik az ételmezés mellett, ruházattal is elláttnak.

2. A kath. egyház ápolója 12 egyénre fi- és nőneműre van berendezve — ezek csak ételmezésben részesülnek.

Mind két ápolónak kiadásait fele részben a városi pénztár fedezi. Az ápolók felügyeletét egyházi és világi személyekből választott bizottság vezeti.

A városi szegények — kik ezeken kívül vannak — a tisztí orvosok által ingyen gyógykezeltetnek.

Árva házak, árva ügy. A városi árvák részint intézetben, részint magánosok által gondoztatnak. Árvaintézet van kettő u. m. a katolikus árvaház, melyről előbb már bővebben volt szó, s a nőegylet által 1870-ben felállított árva-lányház melyben 14 árva-lány étellel ruházattal elláttnak — tanítást oktatást nyer 16 éves koráig Ezen árvaház a nőegylet felügyelete alatt van.

Ezeken kívül a város és árvaszék több százra menő szülétlen és vagyontalan árvákról gondoskodik, kiknek egyrésze kegyes jóltevők által felfogadva neveltetik, másrésze az árva tanító pénzalapból megállapított fizetésért ételmeztetik, ruházatjokról és tanítatásokról az illető egyház és árvaszék gondoskodik 12 évi életkor betöltésig.

Lelencz házunk nem lévén a kitett, vagy az anya elhalálózásával elmaradt árva csecsemőket a városi kapitányi hivatal gondozza, azokat a városi főorvos által előre megvizsgált és jóknak talált dajkáknak ápolására bizza, és folytonos felügyelet alatt tartja.

Fürdők. Fürdőhelyiség van kettő, egyik az ugynevezett nagyerdei fürdő, a város tulajdona csekély távolságra a város alatt északra, 14 fürdő szobával s abba porcellán fürdő kádakkal ellátva, — az utóbbi

években ugyan ezen helyiségben minden kellékekkel ellátott gőzfürdő épült mely nagy látogatásnak örvend. — Másik a város déli szélén épült Telegdi-fürdőház, magán birtok, mely szinte a közönség használatára van átadva kényelmes tiszta fürdőszobákkal — ezen helyiségben is van gőzfürdő berendezve.

Megemlítésre érdemesnek tartom hogy 1876-ban debreczeni birtokos Telegdi László szepesi birtokán a várostól egy órai távolságra eső nagy terjedelmű sziklás tava mellett, néhány fürdő szobát építtetett, s azt felszerelve közhasználatra bocsátotta. Ezen szikes víz a konyári tó vizéhez hason tartalmu lévén idült bőr kútegek és csúzos bántalmakban fürdő képen használtatott.

Gyógyszertárak. Gyógyszertár van a város különböző részein 8, ezeknek vizsgálata a főorvos vezetése alatt évenként küldöttség által hajtatik végre.

Kereskedések. Azon kereskedési helyiségek melyekben, gyógyanyagok és méreg áruk árultatnak a kapitányi és főorvosi hivatal által időszakonként vizsgáltatnak.

Kuruzsolás. A kuruzsolás erélyesen üldöztetik, s ma már nincs olyan kuruzsoló ki nyilvánosan merné folytatni üzletét.

Iskolák. Az elemi iskolák, melyek a város különböző részein vannak elhelyezve, rendőri tekintetben a kapitányi hivatal, egészség tekintetében a főorvosi felügyelet alatt állanak, s azok által rendszeresen vizsgáltatnak — a vizsgálati jegyzőkönyv a t. tanácshoz és képviselő gyűléshez terjesztetik be.

Élelmi szerek. Az élelmi szerek vizsgálatával a rendőrség és főorvosi hivatal vannak megbízva, marha levágás, husa eladhatása végett, csak a marha előleges vizsgálata után engedtetik meg, a marha egészségi vizsgálatát városi alkalmazásba levő állatorvos teljesíti egy városi biztos jelenlétében, s együtt adják ki a levágatási engedélyt. — A piacon árultatni szokott egyéb élelmi szereket, naponta városi biztos vizsgálja a gyanusokat a főorvos vizsgálata alá bocsátja, ki azokról szakértői véleményt ad.

Véd himlő oltás. Véd himlő oltást hivatalszerűleg a városi orvosok vannak hivatva teljesíteni kik is eljárásokról évenként kimutatást készítenek, kitetszik ezen kimutatásból, hogy városunkban 1100 oltás esik egy évre.

... ..
... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..
... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

... ..
... ..

Dr. Tapan Kumar

XI. SZAKASZ.

Állam-hivatalok.

Főispáni hivatal.

A magyar királyi igazságügyminiszter leirata Debreczen szabad királyi város törvényhatósági bizottsági közgyűlésével 1871-ben aug. 2-án tudatta, hogy az 1870-ik évi XLII-ik törvénycikk értelmében főispánja ki van nevezve, ki az 1871-ik évi szeptember 6-án tartott városi közgyűlésen tette le hivatali esküjét, s ki azon időben egyuttal Nagy-Várad főispánja is volt. — Még ezen bizottsági közgyűlésen a polgármester, harmadnapra rá szeptember 8-án pedig már a főispán elnökölt. S ezentul azon közgyűléseken, melyek a törvényhatóság újra szervezése érdekében kidolgozott javaslat tárgyalásával foglalkoztak — a főispán elnökölni meg-megjelent : így 1872-ben Január 20-án, s április 10-én. Ez évi április 29-én a központi választmány megalakítására hívja fel a főispán a bizottsági közgyűlés figyelmét, mely ekkor a főispánt a szervezési munkálaton kívül eső ügyekben elnöknek nem akarja elösmerni, az elnöki jog illetén gyakorlása ellen egyhangulag óvást emel, s az országgyűléshez e sérelem orvoslása végett feliratot intéz. Másnap azonban a főispán újra elnökölt.

Az 1876-ik évi XXXIII-ik törvénycikk Hajdumegyét Debreczen székhelylyel megalakítja. Ez évi szeptember 4-én az új megye életbe lép s ez óta Hajdumegye főispánja egyuttal Debreczen főispánja is.

Királyi tanfelügyelő.

Debreczen város népoktatási ügyei felett 1876 október 1 óta a hajdumegyei királyi tanfelügyelő gyakorolja az állami felügyeletet. Az előtt a biharmegyei tanfelügyelő gyakorolta.

Hivatalában egy dijnoki állás van rendszeresítve.

Királyi törvényszék.

A debreczeni királyi törvényszék 1872-ben alakult meg 56.1378 □ mértföld területtel s 153.002 lelket számláló népességgel. Ekkor a debreczeni, derecskei, szoboszlai és székelyhidi járásbiróságok voltak hozzá beosztva a területükhöz tartozó községekkel és pusztákkal együtt.

1875-ben szeptember végével a hajdu-böszörményi kir. törvényszék feloszlattatván, a területéhez tartozott h.-böszörményi, nánási és hadházi kir. járásbiróságok a területükhöz tartozott községekkel és pusztákkal együtt e törvényszék területébe osztattak be.

1877-ben pedig a h.-hadházi járásbiróság oszlattatván fel, a területéhez tartozott községek a debreczeni és h.-böszörményi kir. járásbiróságokhoz csatoltattak. Ugyanezen évben a székelyhidi kir. járásbiróság a területéhez tartozó községekkel és pusztákkal együtt, a nagyvárad kir. törvényszék területéhez, — a püspök-ladányi kir. járásbiróság pedig — mely addig a keregyesi törvényszékhez tartozott — egész területével együtt a debreczeni kir. törvényszékhez csatoltatott.

Jelenleg e törvényszék területéhez a debreczeni, derecskei, hajdu-böszörményi, hajdu-nánási, püspök-ladányi, szoboszlai kir. járásbiróságok tartoznak. Mostani területe 66.633 □ mértföld; népessége 183,311 lélek.

Tiszti személyzete a következőkből áll: egy elnök, 11 bíró, 3 jegyző, 3 aljegyző, 6 joggyakornok; 1 iroda igazgató, 2 irodatiszt, 6 írnok; 1 telekkönyvvezető, 4 segédtelekkönyvvezető, 3 írnok.

A debreczeni kir. törvényszéknek mint sajtóbiróságnak kerületébe tartoznak a debreczeni, máramaros-szigeti, nagy-várad kir. nyíregyházi, szathmár-németii és zilahi kir. törvényszékek, melyeknek összes területe 645.8583 □ mértföld, — népessége 1.591,940 lélek.

Mint pénzügyi bíróságnak területébe tartoznak a debreczeni, nagy-várad kir. és nyíregyházi törvényszékek, melyeknek összes területe 301.3765 □ mértföld, népessége 872,279 lélek.

A debreczeni kir. törvényszék 10 évről szóló évenkénti ügyforgalmát a következő táblás kimutatásban közöljük :

Év	Polgári váltó ke- reskedelmi és csődügyekben a beadványok 'száma	Bűnügyi, jöve- déli és sajtóügyi beadványok száma	Telckönyvi be- adványok száma	Összesen
1872	15,893	7004	5642	28,539
1873	20,501	8265	7018	35,784
1874	21,264	7902	7446	36,612
1875	19,208	8512	7965	35,685
1876	21,541	10,013	10,333	48,887
1877	19,327	15,556	9887	44,770
1878	17,851	13,147	10,000	40,998
1879	20,754	14,213	11,658	45,625
1880	16,723	10,665	7818	35,206
1881	16,595	16,140	8146	40,881

Királyi járásbiróság.

A debreczeni királyi járásbiróság területéhez tartozik : 1) Debreczen a határában fekvő pusztákkal s egyéb területekkel együtt, melyek név és számszerint a következők : Pacz, Bánk, Fancsika, Haláp, Nagy-Csere, Apafája, Nagyerdő, Monostor (rész puszta), Pallag (rész puszta), Zelemér (rész puszta), Ondód, Czuczsa, Ebes, Szepes, Macs, Kis- és Nagy-Hegyes, Elep, Kösüszeg, Álomzug, Máta, Ohat, Zám, Gyulai Macs, Gyulai Hegyes. (A két utolsó puszta rész.) 2) Balmaz-Ujváros 13 pusztájával együtt. 3) Felső- és Alsó-Józsa. 4) Hajdu Vámos-Pérec egy pusztájával. 5) Sámsom.

E járásbiróság területe 25.1083 □ mértföld. Népeisége 65,285 lélek. Személyzete következőleg van megalakítva : egy járásbíró, két albíró, három irnok, három napdíjas.

Ügyforgalmát a következő kimutatás tünteti elő :

Királyi törvényszék.

A debreczeni királyi törvényszék 1872-ben alakult meg 56.11 □ mértföld területtel s 153,002 lelket számláló népességgel. Ekkor debreczeni, derecskei, szoboszlai és székelyhidi járásbiróságok volt hozzá beosztva a területükhöz tartozó községekkel és pusztákkal együtt.

1875-ben szeptember végével a hajdu-böszörményi kir. törvényszék feloszlattatván, a területéhez tartozott h.-böszörményi, nánási hadházi kir. járásbiróságok a területükhöz tartozott községekkel pusztákkal együtt e törvényszék területébe osztattak be.

1877-ben pedig a h.-hadházi járásbiróság oszlattatván fel, a területéhez tartozott községek a debreczeni és h.-böszörményi kir. járásbiróságokhoz csatoltattak. Ugyanezen évben a székelyhidi kir. járásbiróság a területéhez tartozó községekkel és pusztákkal együtt nagyvárad kir. törvényszék területéhez, — a püspök-ladányi járásbiróság pedig — mely addig a karczagi törvényszékhez tartozott — egész területével együtt a debreczeni kir. törvényszékhez csatoltatott.

Jelenleg e törvényszék területéhez a debreczeni, derecskei, hajdu-böszörményi, hajdu-nánási, püspök-ladányi, szoboszlai kir. járásbiróságok tartoznak. Mostani területe 66 033 □ mértföld; népessége 183,311 lélek.

Tiszti személyzete a következőkből áll: egy elnök, 11 bírósági jegyző, 3 aljegyző, 6 joggyakornok; 1 iroda igazgató, 2 irodatisztviszonyos; 1 telekkönyvvezető, 4 segédtelekkönyvvezető, 3 irnok.

A debreczeni kir. törvényszéknek mint sajtóbiróságnak terület tartoznak a debreczeni, máramaros-szigeti, nagy-várad kir. törvényszékek, melyeknek összes területe 645.8583 □ mértföld, — népessége 1.591,940 lélek.

Mint pénzügyi bíróságnak területébe tartoznak a debreczeni nagy-várad kir. és nyiregyházi törvényszékek, melyeknek összes területe 301.3765 □ mértföld, népessége 872,279 lélek.

A debreczeni kir. törvényszék 10 évről szóló évenkénti ügyforgalmát a következő táblás kimutatásban közöljük :

Év	Polgári váltó ke- reskedelmi és csődügyekben a beadványok száma	Büntügyi, jöve- déli és sajtóügyi beadványok száma	Telckönyvi be- adványok száma	Összesen
1872	15,893	7004	5642	28,539
1873	20,501	8265	7018	35,784
1874	21,264	7902	7446	36,612
1875	19,208	8512	7965	35,685
1876	21,541	10,013	10,333	48,887
1877	19,327	15,556	9887	44,770
1878	17,851	13,147	10,000	40,998
1879	20,754	14,213	11,658	45,625
1880	16,723	10,665	7818	35,206
1881	16,595	16,140	8146	40,881

Királyi járásbiróság.

A debreczeni királyi járásbiróság területéhez tartozik : 1) Debreczen a határában fekvő pusztákkal s egyéb területekkel együtt, melyek név és számszerint a következők : Pacz, Bánk, Fancsika, Haláp, Nagy-Csere, Apafája, Nagyerdő, Monostor (rész puszta), Pallag (rész puszta), Zelemér (rész puszta), Ondód, Czuczsa, Ebes, Szepes, Macs, Kis- és Nagy-Hegyes, Elep, Kösüszeg, Álomzug, Mátá, Ohat, Zám, Gyulai Macs, Gyulai Hegyes. (A két utolsó puszta rész.) 2) Balmaz-Ujváros 13 pusztájával együtt. 3) Felső- és Alsó-Józsa. 4) Hajdu Vámos-Péres egy pusztájával. 5) Sámsom.

E járásbiróság területe 25.1083 □ mértföld. Népeisége 65,285 lélek. Személyzete következőleg van megalakítva : egy járásbíró, két albíró, három irnok, három napdijas.

Ügyforgalmát a következő kimutatás tünteti elő :

**Beadványok száma a debreczeni királyi járás-
biróságnál.**

Év	Polgári	Bűnügyi	Kisebb polg. p. ü.	Sajtóügyi	Elnöki	Összesen
1872	12,174	1385	—	24	—	13,583
1873	15,397	1675	—	4	92	17,168
1874	16,646	1909	—	38	193	18,786
1875	14,041	1636	—	32	129	16,838
1876	15,287	1706	—	42	163	17,198
1877	14,269	2043	—	37	169	16,518
1878	12,692	2113	550	20	168	15,543
1879	13,505	2179	1072	32	165	16,953
1880	10,932	2172	1090	69	159	14,422
1881	10,646	2788	905	54	158	14,551

Királyi ügyészség.

A debreczeni királyi ügyészség hivatali személyzete a következőkből áll : egy ügyész, két alügyész; segédszemélyzetéhez tartozik 2 irtok, egy díjnok, egy fogház felügyelő. Szolga személyzetét alkotja egy hivatalszolga, két fogházőrmester, 18 fogházőr.

A királyi ügyészség hatásköre bűnügyekben a debreczeni kir. törvényszék területére, sajtóügyekben — mint közvádó — hatásköre a debreczeni, nagy-váradi, máramaros-szigeti, szathmári, zilahi, nyiregyházi kir. törvényszékek területére terjed ki.

E hivatalnak Debreczenre vonatkozó bűnügyi statistikájából közöljük a következő lapon levő kimutatást.

520 elítéltről van azon kimutatásban szó. Az elítéltek között 355 férfi s 165 nő van.

Kor szerint 15—20 éves 61 férfi 36 nő, összesen 97. — 20—30 éves 106 férfi, 30 nő; összesen 136. — 30—40 éves 82 férfi, 56 nő; összesen 138. — 40—60 éves 106 férfi, 43 nő; összesen 149.

Házias 218; nem házias 302.

Kimutatás
a debreczeni születésű és illetőségű foglyokról illetve rabokról, kik 1872-től 1880
végéig elítéltek.

Év	A z e l i t é l t e k n e k																																										
	Elítéltek száma												családi állapota				vallása			hivatása				képesége		va-gyona		elő-élete			bűntény neve				büntetés ideje								
	neme		k o r a				nős	nőtlen	ref.	róm. kath.	g. kath.	izraelita	hivatalnok	kereskedő	mesterember	földmivelő	napszám. és csel	írni olvasni tud	írni olv. nem tud	van	nincs	büntetve volt	büntetve nem v.	emberölés	gyilkosság	hamis bukás	gyujtogatás	lopás	testi sértés	csalás és sikkasz.	hamisítás	kettős házasság	erőszakoskodás	1 naptól 1 hóig	1 hónótól 3 hóig	3 hónótól 6 hóig	6 hónótól 1 évig	1 évtől 5 évig	5 évtől 10 évig	+10 évtől felebb			
	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	fi	női	van	nincs	büntetve volt	büntetve nem v.	emberölés	gyilkosság	hamis bukás	gyujtogatás	lopás	testi sértés	csalás és sikkasz.	hamisítás	kettős házasság	erőszakoskodás	1 naptól 1 hóig	1 hónótól 3 hóig	3 hónótól 6 hóig	6 hónótól 1 évig	1 évtől 5 évig	5 évtől 10 évig	+10 évtől felebb		
1872	49	38	11	5	2	14	2	10	3	9	4	30	19	48	—	1	1	6	7	35	20	29	10	39	12	37	3	1	—	28	8	7	—	—	2	16	17	8	2	6	—		
1873	53	37	16	8	3	7	3	13	8	9	2	27	26	50	2	1	1	1	12	6	33	24	29	8	45	6	47	—	2	24	11	12	—	—	4	25	16	8	4	—			
1874	49	39	10	6	2	9	4	8	2	16	2	16	33	48	1	—	—	11	1	37	19	30	5	44	9	40	1	1	—	31	8	5	—	—	3	22	16	3	5	2	1		
1875	53	36	17	11	8	10	2	6	5	9	2	16	37	48	4	—	1	—	17	6	30	25	28	6	47	16	37	—	—	1	37	5	3	—	—	7	18	20	9	2	4	—	
1876	64	40	24	7	2	7	6	15	9	11	7	22	42	61	2	—	1	—	11	4	49	30	34	4	60	12	52	—	1	—	36	8	16	—	—	3	32	18	11	1	2	—	
1877	81	61	20	9	2	19	3	8	8	25	7	37	44	75	5	—	1	2	1	13	3	62	30	51	5	76	20	61	1	1	—	37	10	24	—	—	8	37	22	12	6	4	—
1878	79	43	36	2	10	13	8	12	10	16	8	35	44	76	2	—	1	1	1	9	6	62	31	48	7	72	10	69	2	1	—	25	8	37	1	—	5	58	11	5	—	1	—
1879	47	34	13	6	4	14	1	9	4	5	4	20	27	46	1	—	—	—	9	2	36	27	20	2	45	13	34	1	2	—	12	13	14	—	1	4	21	11	7	5	3	—	
1880	45	27	8	7	3	13	1	1	7	6	7	15	30	38	5	1	1	—	1	6	1	37	11	34	1	44	6	39	3	2	1	—	18	9	12	—	—	30	4	6	2	3	—

Református 490; róm. katolicus 22; görög kath. 2; izraelita 6.
Napszámos 381; mesterember 94; földmives 36; hivatalnok 5;
kereskedő 4.

Irni olvasni nem tud 303; irni olvasni tud 217.

Vagyona nincs 472-nek; vagyona van 48-nak.

Büntetve nem volt 416; büntetve már volt 104.

Lopás miatt el volt ítélve 248; csalás, sikkasztás miatt 130;
testi sértés miatt 80; erőszakoskodás miatt 36; emberölés miatt 11;
gyilkosság miatt 9; hamis bukás miatt 3; gyujtogatás miatt 1; hami-
sítás miatt 1. — Egy hóig terjedő büntetést kapott 259; három hóig
terjedőt 135; hat hóig terjedőt 69; egy évig terjedőt 27; öt évig
terjedőt 28; tíz éven felül terjedőt 2.

Ezen összesítésből az tűnik ki, hogy az elítéltek közt több a férfi
mint a nő, és pedig több minden életkor szerint felsorolt csoportban;
több a nem házas, mint a házas; több a református, mint más vallású;
több a napszámból élő, mint a más kereseti foglalkozással bíró; több
az irni olvasni nem tudó; több a vagyonnal nem bíró s több a kisebb
büntetésre ítélt.

Az 1870-ki népszámláláskor Debreczen népessége 46,111 lélek-
ből, tíz évvel később 51,122 lélekből állónak találtatott. Az utóbbi
lélekszám mellett — tehát 1880-ban — 1136 lélekre esett egy elítélt.
Ha ezen népességet 1877-re is fel lehetne venni: ez évben 647 lélekre
esett volna egy elítélt.

Börtönül a városháza börtön helyiségei szolgálnak. Ezek száma
22, melyek közül 4 városi börtön, 18 a törvényszék által elítéltek
számára van átadva. E 18 helyiség közt egy kaszamáta — 6 kisebb
társas börtön, a többi egygyes. Ezen mintegy 100 elítéltre való helyi-
ségekben olykor 160—180 rab is el volt már helyezve. A törvényszék
által elítéltek száma némely évben 290, többnyire 400-on felül van,
néha a 700-at is jóval felül haladja.

Királyi pénzügyi igazgatóság.

A debreczeni magyar királyi pénzügyi igazgatóság hatásköre
Hajdu, Szabolcs, Bihar és Békésmegyére, Debreczen szabad királyi s
Nagy-Várad törvényhatósági joggal felruházott városra terjed ki.

Ezen igazgatóságnak 17 adóhivatal, 1 vámhivatal, 3 illeték kizsa-
bási hivatal, 9 pénzügyőri biztos, 38 pénzügyőri szakasz van alárendelve.

Az igazgatóság tisztikarát alkotja 1 igazgató, 1 helyettes, 5 pénzügyi titkár, 6 pénzügyi fogalmazó, 7 gyakornok; a számosztálynál 1 számtanácsos, 13 számtiszt; a kezelő személyzet 1 irodavezetőből, 10 irodai tisztviselőből áll.

Királyi adófelügyelőség.

A debreczeni királyi adófelügyelőség hatásköre Debreczen szab. kir. városra s Hajdumegyére terjed ki. Területén van egy szab. kir. város, 5 rendezett tanácsu város, 14 nagy és kis község. Alá van rendelve a debreczeni és hajdu-böszörményi kir. adóhivatal. Személyzetéhez tartozik 1 adófelügyelő pénzügyi titkári ranggal, 1 helyettes adófelügyelő, 2 fogalmazó, 1 fogalmazó gyakornok, 1 vezető számtiszt, 2 számtiszt, 1 rendszerezett s több ideiglenes dijnok és 1 szolga.

Királyi adóhivatal.

A debreczeni kir. adóhivatal személyzetét alkotja 1 pénztárnok 1 ellenőr, 1 számtiszt, 5 adótiszt, 2 dijnok, 2 szolga.

Királyi vámhivatal.

A debreczeni kir. vámhivatal személyzete a következőkből áll : 1 tárnok, 1 ellenőr, 1 tiszt, 1 gyakornok, 1 szolga.

Királyi illeték kiszabási hivatal.

A debreczeni kir. illeték kiszabási hivatal hatásköre Debreczen városra, Hajdu- és Szabolcsmegyékre terjed ki. Kerületében van egy szab. kir. város, 6 rendezett tanácsu város, 152 nagy és kis község. Alá van rendelve a debreczeni, h.-böszörményi, nyiregyházai, kiskvárdai s nagy-kállói adóhivatal. Személyzete : 1 pénzügyi titkár, — mint főnök — 3 fogalmazó, 4 dijnok, 1 szolga.

Királyi pénzügyőri biztosság.

A debreczeni első osztályu pénzügyőri biztosság élén van egy első osztályu biztos, mellette egy fölvigyázó.

Ezen első osztályu biztosság 8 biztosság és 38 szakasz fölött gyakorol felügyeletet, 6 szakaszt közülök közvetlenül vezényel. Ezek : a debreczeni, szoboszlói, püspök-ladányi, berettyó-ujfalui, böszörményi és tizza-csegei.

Királyi pénzügyőri szakasz.

A debreczeni kir. pénzügyőri szakasz személyzetéhez tartozik 1 szemlélsz mint szakasz vezető, 2 főlvigyzó, 4 vigyzó.

Királyi dohánybevéltő felügyelőség.

A debreczeni magyar királyi dohánybevéltő felügyelőség hatásköre kiterjed Bereg, Bihar, Hajdu, Szabolcs, Szathmár, Szilágy és Zemplénmegyére, melyekben 324 dohány termelő község, 9633 termelő, s 31,530 hold termelési terület van. Alá van rendelve 10 dohánybevéltő hivatal, ugymint: a debreczeni, nyiregyházai, rakamazi, nyirbátori, kis-várdai, ér-mihályfalvai, nagy-létai, vásáros-naményi, nagy-károlyi, nagy-tárkányi és egy bizottság Csengerben.

E felügyelőség személyzete: egy felügyelő pénzügyi tanácsosi ranggal, három bevéltő tiszt, egy gyakornok.

Királyi dohánybevéltő hivatal.

A debreczeni kir. dohánybevéltő hivatal tisztviselői: 1 kezelő mint hivatal-főnök, 2 dohánybevéltő tiszt, 2 munka ügyelő.

Állam-építészeti hivatal.

E hivatal Debreczenben 1876 óta áll fen. Munkaköre Debreczenre s Hajdumegyére terjed ki. Ügykörébe az állami ut jó karban tartása, az állami épületekre, megyei utakra, gőzkazánokra való felügyelet s közigazgatási tekintetből a vízi ügyek tartoznak. — Ügydarabjainak évenkénti száma 600-ra megy.

Hivatali főnök: egy mérnök, ki Debreczen szab. kir. város és Hajdumegye közigazgatási bizottságainak tagja. Mellé egy díjnok van adva. A város és megye határán épített 13 kilometer hosszú állami uton 3 utkaparó működik.

Királyi posta hivatal.

A debreczeni magyar kir. posta hivatalnál van egy posta főtiszt, mint hivatali főnök, egy posta főtiszt mint pénztárnok, 8 posta tiszt, egy posta gyakornok, 8 szolga levélhordó, 5 hivatali szolga.

A városi posta hivatali főnökségnek alá van rendelve a pályaudvari posta hivatal, melynél egy posta tiszt, egy szolga, s egy állandó kíségető szolga van. E hivatalnak kiegészítő része a debreczen-királyházai 19--20-ik számú mozgó posta 2 posta tiszttel, 4 posta altiszttel.

A debreczeni posta hivatal főnöke mint a nagy-váradi posta igazgató helyettese — a posta és távirda ügy képviselőjeképen tagja ugy Debreczen város, mint Hajdumegye közigazgatási bizottságának.

Királyi távirda kerületi igazgatóság.

A magyar királyi debreczeni távirda kerületi igazgatóság a folyó 1882. év tavaszán állítottatott fel Debreczenben. Területe északon a Kárpátok mentén Liptó-Szent-Miklóstól Erdélyben Besztterczéig, keleten Maros-Vásárhelyen át Enyedig, délen az aradi vasut innenső részén Czeglédig, — nyugoton Gyöngyös Tiszolcz irányában Liptó-Szent-Miklósig terjed.

Az igazgatóság hivatali személyzete : egy kerületi igazgató, 3 titkár, egy számvevőségi főtitst, 8 titst, egy irodavezető, 3 dijnok, egy hivatal-szolga.

E távirda kerületi igazgatóságnak 3 főállomás, 21 tiszt, 85 mellék-, 163 vasuti és magán távirda állomás van alárendelve.

Távirda főállomás.

A debreczeni magyar királyi távirda főállomás 1855. szeptember 29. óta áll fen; főnöke egy távirda főtitst; személyzetéhez tartozik még egy főtitst mint pénztárnok, 19 titst, 1 kezelő, egy hivatal solga, 2 sürgöny kihordó, 2 vonalőr. E főállomáshoz 14 mellékállomás tartozik.

Állam vasuti hivatalok.

A magyar kir. állam vasutak debreczeni állomásán ez idő szerint következő hivatalok vannak :

Állomási főnökség, melynek személyzete a következőkből áll: 1 állomás főnök, 2 forgalmi hivatalnok, 2 táviró, 2 személy pénztárnok, 1 podgyász pénztárnok. Teher feladásnál 1 pénztárnok, 1 számító, 1 segéd. Teher kiadásnál 1 pénztárnok, 1 számadó, 1 segéd. Egy raktári hivatalnok, 10 raktárnok, 2 kocsi mester, 2 kocsi feliró, 2 lámpa kezelő, 6 váltó őr, 1 értesítő kihordó, 6 podgyász hordó, 3 kocsi tisztító, 6 kocsi toló, 2 iroda solga, 1 egyezményi számadó, 32 egyezményi munkás. Egy főkalauz, két vonat málházó, egy szertár felvigyázó.

Osztály-mérnökség. Személyzetéhez 1 osztály mérnök, 1 segéd mérnök, 1 dijnok, 1 irodaszolga, 4 pálya felvigyázó, egy pálya egyengető, 46 pálya őr tartozik.

Debreczenben a magyar királyi állam vasutaknak XVI-ik számú osztály mérnöksége működik, melynek vonala Püspök-Ladánytól (ezt hozzá nem számítva) Hadházig (ezt hozzá számítva) 62.5 kilométer hosszúságban terjed. Ügykörébe a pálya fentartás (alépitmény, felépitmény, magas építmény ezimek alatt) pálya felügyelet és vonal szolgálat tartozik.

Vonat mozgósítási személyzet: egy fűtőházi főnök, egy díjnok, 6 mozdony vezető, 6 fűtő, 2 géptisztító, 2 szénrakó, 1 éjjeli őr, egy salakhordó, egy szivattyu őr. Egy fiók műhelyben 2 lakatos.

A fűtőház 8 mozdonyra van berendezve.

Királyi kataszteri igazgatóság.

A debreczeni magyar kir. kataszteri igazgatóság 1875. június 1 óta működik. Hivatali köre Hajdu, Békés, Bihar és Szabócsmegyére terjed ki. Az így körülírt kataszteri kerület 3.526,317 katasztralis holdra menő kiterjedéssel bir s 16 becslő járást foglal magába.

Az igazgatóság hivatali személyzete következőkből áll : igazgató, kerületi felügyelők, titkár, számtiszt, irodatiszt s irodai segédek. Az igazgatóságnak van egy mérnöki osztály is alá rendelve, mely egy felmérés vezetőből s több mérnökből áll; továbbá alá van rendelve minden becslő járásban egy becslő biztos s az egész kerületben két erdő becslő biztos.

Királyi erdő felügyelő.

Működik 1880. július 1 óta. Kerülete Hajdu, Bihar, Békés és Szabócs megyékből áll.

Segéd személyzete e korig nincs.

Dr. Zelizy Dániel.

HARMADIK RÉSZ.

TÖRTÉNET.

1. The first part of the document is a list of names and titles, including the names of the authors and the titles of their works. This list is organized in a structured manner, likely serving as a table of contents or a reference list for the document.

Debreczen vidéke a történetírás előtti korszakban.

Hogy volt az embernek történelem előtti-, azaz olyan korszaka, a melyről semmi nem csak írásban, de még szájról-szájra tovább adott mondákban sem maradt fel: az kétségen felül áll. Sok ezer év folyt le az alatt, míg az állatvilágnak utolsó remeke, az ember, szellemi fejlődését annyira vihette, hogy létezésének kétségen felül álló biztos jeleit hagyhatta a későbbi világ számára. Ilyen legbiztosabb jelek azon kő és csont szerszámok, melyeken első tekintetre felismerhető, hogy emberi kéz által alakítottak, készítették. — Ilyenek azon agyag-edények s kezdetleges felfűzhető, a nyakon, kézen s lábszáron viselhetett ékszerek, melyeken látszik, hogy nem kemenczében hanem csak szabad tűzben voltak kiégetve. Ilyenek főképen az emberi csontok, melyeknek korát részint a helyet adó föld- vagy sziklarétegből, részint némely vele együtt talált tárgyakból szokták hozzávetőleg ugyan, de mindenestre nagy valószínűséggel meghatározni. Így például Dr. Fuhlrott 1857-ben talált Düsseldorfhoz közel a neanderthali barlangban egy ember kaponyát, mely minden azelőtt talált emberkaponyák között legtökéletlenebb, s a majoméhoz legközelebb áll. Ezen kaponya úgy látszik, hogy a diluvial képletnek legalsóbb rétegében találtatott; pedig míg a diluviál képlet, s erre az alluviál lerakodott, arra a geologusok hozzávetése szerint legalább is 200—300 ezer év kellett. — A floridai korall képződményü félsziget az Agassis számítása szerint 135,000 év alatt képződött; a benne talált ember állkapocs tehát helyzetének mélysége után ítélve mintegy 10,000 éves lehet. — Dr. Schmerling az Engis barlangban 1834-ben három emberi csontvázat talált, s egyiknek kaponyája mellett egy Mammuthfog hevert: tehát természetesen következtette, hogy ezeknek a mammuthokkal egy korszakban kellett élniök. — Ilyen biztos jelei továbbá az ember történelem előtti korszakának azon temetkezési helyek, melyekben emberi csontvázakkal együtt, az ősvilág kihalt állatainak, — a barlangi medvének, hiénának, oroszlánnak, mammuthnak, rhinoczerósnak — csontjait találták, mint a milyen déli Franciaországban 1852-ben az Aurignac-i barlangban egy utkaparó által napfényre hozatott. Ezen ősvilág temetkezési helyek a többek közt két nagy fontosságú dologra tanítottak meg bennünket, arra nevezetesen: hogy a társaságban-élés és a vallás épen olyan vele született ösztöne az embernek, mint a milyen velök született ösztönt találunk más állatoknál, például a méheknel és hangyáknál; hogy előbb léteztek az emberi társaságban a vallás-erkölcsi törvények, mint a polgáriak; tehát amazok erősebb oszlopai a társadalomnak, mint emez utóbbiak.

Ezeket csak azért bocsátám előre, hogy beláttassam olvasóimmal, azokkal t. i. a kik nem szakértők, — mert hiszen a szakemberek ezt nagyon jól tudják, — mily nagy fontosságú szerepök van a régészeti tárgyaknak az emberi művelődés legrégebbi, — történelem előtti — korszakának megvilágításában. Csak az archeologusok vannak arra hivatva, hogy támogatva a geologusok által, tanulmányozzák az emberi művelődés lassankénti fejlődését a történelem előtti korszakban.

Jól tudom én azt, hogy az általánosan felvett Palaeolith és Neolith korszakok, (csiszolatlan és csiszolt kőszerszámok korszakai), a bronz és vas korszakok, a földnek különböző részeiben, sőt ugyanazon földrészben is, nem minden vidéken ugyanazon egy időre esnek; sőt hogy ezen korszakok annyira átesusztak az utánuk következő korszakokba, — a régi szokásokhoz most is oly esőkönnyösen ragaszkodó ember a maga régi kő vagy bronz szerszámainak az újabb fajú és czélszerűbb szerszámok mellett is oly sokáig megtartotta, hogy biztos határt állapítani meg a korszakok között teljesen lehetetlen. Ime a Mózes feleségéről Czipporáról, azon korszakban, melyben már az emberek a réz és bronz szerszámoknak és edényeknek bővében voltak, azt olvassuk I. Móz. 4: 24, „hogy ragada egy kőkést.“*) Azt meg magam tapasztaltam, hogy Egyiptomban, a hol férfiak és nők hetenként egyszer a gőzfürdőkben szokták magukat megszórteníteni, a tekintélyesebb fürdőkben a dolomitos sárral bekent szőrt maig is épen olyan obszidián kőkéssel kaparják le, milyeneknek töredékeit nálunk is „ugarkova“ név alatt sok helyen találja és ösméri a nép. — Wallace, a kitünő tudós, Darwin elméletének buzgó követője és továbbfejlesztője, ki a maláji szigeteken tanulmányozás végett nyolcz évet töltött, több népet talált még most is olyat, a mely a kő- és csont szerszámokat még most is használta; holott ma már a nagyon megkönnyített és gyors közlekedés folytán az iparos népek gyártmányaiknak a világ minden részében keresnek piacot. — Nálunk magyaroknál is lehet még a kezdetleges ősi csontszerszámoknak nyomaira találni. Az alföldi falvak paraszt házaiban maig is mindenütt fel van a tükör alá akasztva a lud közép-szárny csontjából készült átfurt végű gatyamadzag-huzó; pedig mily olcsó már most a fűző tű. Ezenkívül gyermek koromból nagyon jól emlékezem reá, hogy minden béresnek az erszényén az aczéllal együtt ott csüngött egy a juh lábszárcsontjából készült, egyik végén kihegyezett, a másikon átfurt csontszerszám, a csürkölő, melylyel a kötelek görceit öldözták. — Ezeket csak azért emlitém, hogy beláttassam, mily vigyázónak és tapintatosnak kell lenni a régészeti tárgyak gyűjtőjének; hogy mennyire nem lehet még valamely egyes egyedül álló leletből valamely helynek régészeti telep voltára következtetni.

Debreczenben, ugy magának a városnak belsején, mint a körülötte eső pusztákon, sok helyen találtak már kőkorszaki tárgyakat, s egynehány ezek közül kezeimbe is került; de én azt hiszem, hogy ezután még többet fognak

*) A Biblia magyar fordítója ugyan kőkés helyett éles kést alkalmazott; de hibásan, mert a héber טר = silex

találni, miután a főiskolában az állat-muzeum mellett egy tágas szobában egy év óta megnyitott a régészeti muzeum is, s vasárnaponként 10—12 óráig nyitva tartatik; mert itt figyelmeztetik a közönség arra, hogy olyan tárgyak is bírnak tudományos becseset, melyeket ők eddig vagy épen észre sem vettek, vagy mint haszontalan dolgot eldobtak. — Azonban olyan régi telep, melyről biztosan merném állítani, hogy már a kőkorszaki időben is megvöltülve, tudtommal csak egyetlen egy van; ez is a Neolith-, azaz a csiszolt kőszerszámok korszakából. De nem is tudok még rá adatot, hogy hazánkban valahol a Palaeolith korszakból való tárgy találtatott volna.

Ez a nagyon érdekes hely a „Kovács völgy“, melyet sokan nem helyesen Kovács völgynek neveznek; de másutt is az alföldön rendszeren azon helyeket, melyeken kőszerszámok és ugarkovák (obszidián kőkés szilánkok) nagyobb mennyiségben találtak, Kovács völgynek, vagy Kovács dombnak*) nevezik s az ilyenek rendszeren megjutalmazzzák a régészt, ha ezeknek meglátogatását el nem mulasztja. A város alatt, a déli oldalon, a diószegi országút mellett eső homok dombokon, melyek az ötvenes években majorsági földeknek kiosztattak és most Átkos földeknek neveztetnek**), — egy helyen, a hol a szekérut ezt megkönnyítette s elősegítette, a szél mélyen kinyalta a magas homok dombnak egy szép lapályra meredeken ereszkedő oldalát; a finom homokot elhordta, de a homokba ágyalt kőkorszaki tárgyakat szépen kitarva ott hagyta. Itt találta Hüse István csordás a fehéren és zölden tarkázott porfirból készített, szép idomu kőkalapácsot; (lásd 1. ábra) itt lehet

1. ábra



találni időnként, mikor a szél a homokot jól elhordja, oly nagy mennyiségű obszidián — s elvértve szarukő — szilánkot, hogy egy-egy tanítványom egy óra alatt minden zsebét megtömheti. Találtak ezen völgyben apró agyag gyöngyök is, melyeken tisztán kivehető, hogy formában készültek, de kifurva nincsenek, és így fel nem fűzhetők. A dombon fent, a völgy közelében van mindjárt egy urna telep, hol tömötten egymás mellett számos nagyobb és kisebb urnák találtak, gyakran egy kisebb egy másik nagyobbbal leborítva.

A folyó év tavaszán Dr. Szikszai Szabó József urtól kaptam továbbá egy kőkalapács töredéket is, mely épen olyan porfirból készült, mint a Hüse kalapács, csak hogy sokkal nagyobb volt,

*) Hat évvel ezelőtt Szeghalmon. Békésmegyében figyelmessé tétetvén a Kovácsdombra, kimentem, s csak annyi időm volt, hogy végig sétálhattam rajta, s több érdekes tárgyak között egy szép szerpentin kövésőt is szerencsés voltam az ugaron találni.

**) Ezen földek még a Bach-korszakban a Csorba polgármestersége alatt foglaltattak és adattak el a belső közlegelőből a polgárság akarata ellen; ezért még azt is átkozták, a ki ezekből vett; ezért nevezik átkos földeknek.

s nem oly tetszetős alakú, de csak felét kaptam meg s ezen félkalapács az egyik felülete, s úgy látszik a vége is, le van tördelve. Ez állít vámos-péresi út mellett a Nagy-Csere szélén, a nevezett orvos ur maj földjén azon halmon találtatott, melyet ő szőlővel ültetett be, s arra mutat, hogy még a megtaláláskor ép volt, s csak a napszámosok tétek össze. — Én a helyszínére kimentem, vizsgálódtam, de kőkorszaki tel semmi nyomára nem találtam; a kalapács meg már ezelőtt 3—4 évvel táván, az orvos ur azt a napszámost sem tudta előállítani, a ki azt találni felvilágosítást tudott volna adni. Az alak különböző, de az anyag ug mindkét kalapácsban. A Szikszai Szabó kalapács rajzát lásd a 2-dik ábrán.

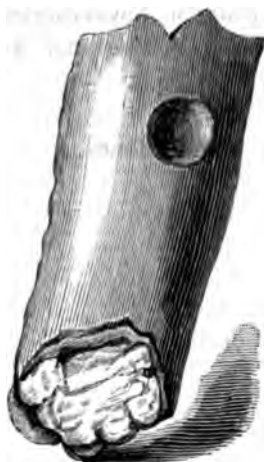
2. ábra.



A harmadik éredek korszaki lelet a város nyugati oldalán a kis Tóczó mellett egy halomból került ki, a honvédek a halomnak nyugati oldalát elhordták, hogy lövéshez alkalmas hely legyen. Ez igen kemény makkból készült, s úgy néz ki, mintha kalapács fele volna lenni, s el is kezd

vólta a nyélnek a lyukat furni, s talán azért hagyták volna abba, mert a fúrás közben mind a két vége letört. Azonban ez a lyuk semmi esetre félbehagyott, hanem határozottan bevezetett fúrás, melynek ürege egy teljesen üres félgömb; s azon ütőszerszámok közé tartozhatott, melyek kőkorszaki ősember a nucleusokról a kőkéseket pattantgatta le; a lyuk csak arra való lehetett, hogy egy ujjá hegyének helyet adjon, s az erős biztosítsa. Lásd a 3-ik ábrát.

3. ábra



Negyedik figyelemre méltóbb lelet azonos helyen a város nyugati oldalán Nucleus, mely folyó évi június 8-án a fő szomszédságában épülő gazdasági iskola alapjait ásatott ki, azonos helyen, a hol ezelőtt csak 50—60 esztendő óta még sás, káka, gyékény és nád termett, s nem még abban az időben pap tavának nevezte. Fájdalom, hogy én a nucleusnak talán csak a negyedét kaphattam meg, mert mielőtt a munkát sokra felügyelő nekem átadta volna, egyik palánk egyik építőmester egy-egy darabot letörték be maguk számára, s ezen darabokat meg sem kaptam. Így is éppen maradt azonban rajta 6 hasítás.

Nem lehet végezetre meg nem említeni a kőkorszaki leletet a Kadarc sereg mellett eső ne

száz hóldnyi területet, melynek semmi természetes határa nincsen, melyen sánczolásnak vagy épületnek semmi nyomára sem lehet akadni, s melynek egy része, körülbelül egy harmada a b.-ujvárosi határban esik. Itt is kereste a nem rég elhalt derék tudósunk Révész Imre az Etellakát. — Én ezen kőudvarról soha csak egy Nucleust, vagy egy ugarkovát sem kaptam, pedig magam is két ízben vizsgáltam meg ezt a tért; hanem találtam a tanyai embereknél egy pár csiszoló, vagy talán lisztörő követ, épen olyan keresetlen s idomítatlan alakukat, mint a milyeneket Nubiában láttam, hol az asszonyok egész napon át ezzel törik liszté a Durrah magvakat. Kaptam továbbá egy ottani birtokos uri embernél egy meszelynyi nagyságu kis csuprot, mely hihetőleg nem urna, hanem áldozó edény lehetett. — Azonban én azt hiszem, annyi haszna még is volt ottani vizsgálódásomnak, hogy rájöttem a Kőudvar nevének eredetére. Itt ugyanis akár hol ássanak árkot, mindenütt kisebb nagyobb csillámpala (Glimmerschiefer) darabok kerülnek ki a földből. Ez ugyan városunk vidékén épen nem ritka tünemény; a mult években is Darabos-utczán Borbély Sámuel paplanos, midőn a kutját ásatta, olyat talált két darabot, hogy a nagyobbik káposztakőnek is megjárta volna. A mult évben is egy ilyen darabot hoztak be hozzám a szomszéd Sámsonból, melyet az eke vetett ki. De ezen kövek másutt csak szórványosan fordulnak elő, míg a Kőudvaron nagy mennyiségben találatnak. Én úgy hiszem, hogy ezen kövektől vette az a terület ezen talányos nevét.

Hogy kerülhettek ide ezek az idomítatlan, s minden építkezéshez alkalmatlan, könnyen málló kövek, én erre nézve azon véleményemet kockáztatom: hogy talán abban az időben, midőn még az alföld rónája egy nagy sík tenger fenekét képezte, ezen a rézhegyek ily nemű szikláiról könnyen lemállott kövek a jégtáblákon usztak idáig, s mikor azok elolvadtak, akkor hullottak le mostani helyökre. Régiebbek tehát kőszerszámainknál, de emberi kéz munkájára egyáltalában nem vallanak.

Ugy hiszem azonban, hogy bár nem nagy számu, de mégis eléggé jellemző és tanuságos kőkorszaki leleteinkből, főként pedig a kovászölgyi kőkorszaki telepből elég nyilván kitűnik: hogy Debreczen vidéke már a történetírás előtti korszakban is lakva volt.

Kovács János.

Debreczen város története.

Bevezetés.

Debreczen város helynevének magyarázata.

Hogy ezen név „Debreczen“ szláv eredetű, arra nézve körülbelül köz a megegyezés. A kérdéses szónak azonban honnan származására nézve különbözőnek a vélekedések. Némelyek nézete szerint ugyan is: a város neve a sarmatáktól — e vidéknek régi lakóitól eredett — mint a kik látva e környéknek mindenbeni bővelkedését, és itten jó napjaikat élvezvén, ezen okból nevezték el e helyet „dobridzeni“-nek. Mások szerint e hely termékeny földéről neveztetett el a szlávok által „jó földnek“ dobra zem. Némelyek ismét Debreczen város helynevét a benne hajdan élvezett nagy olcsóságtól származtatják a sarmatak „dobra dcena“ kitétele nyomán. Van olyan vélekedés is, mely szerint Debreczen a maga helynevét Dobriczán nevű morva fejedelemtől — ki e vidéknek hajdan földesura lehetett — nyerte volna.

Azok kik úgy hiszik, hogy Debreczen régibb időben is erős ipar-üzletnek és nagy kereskedelmi áru-forgalomnak volt központja, e város helynevét im e szláv szótól: dobra céna, vagy rövidítve dobre cen: jó áru vélik származottnak.

Mások ismét úgy vélekednek, hogy Dobretyén, vagy tájkiejtés szerint Dobritzen szláv nyelven jóltevőt jelent. És miután a régi szlávok minden pusztaságban épült csárdát kiválólag Dobreczennek szoktak nevezni, ez értelmezés folytán Dobreczin nem egyéb, mint egy pusztai csárda neve volna.

Nem hagyható figyelmen kívül azon vélemény sem, mely szerint Brecina vagy Brezina szláv szó nyírt, nyírséget jelentvén, a do szócskával összetéve do Brecina ezt teszi: a Nyírségbe. S valóban az alföldről e városnál lehet először a nyírségbe lépni s állítani lehet, hogy Debreczen város közepén északról délre egy vonalat húzva, a városnak nyugoti része még alföld, míg a keleti része már nyír. Ez értelmezés szerint tehát Debreczen helyrajzi nevezet volna. A városra vonatkozó régibb okmányokban s királyi kegylevelekben e város Deöbrüczön, Döbrüczön, Döbreöczön, Debreöezen, Döbrüczin, Debrechen, Debreczun neveken említettik.

A fent elősorolt véleményeknek bármelyike birjon is azonban előnyvel: annyit mindenesetre bátran lehet — e város helynevének szláv eredetéből kiindulva — következtetni, hogy Debreczen — mint lakosok által megült község

— létezésének kezdete, magyar őseinknek e hazába bejövetele előtti időkre tehető vissza. Mert ha azt feltételeznők, hogy Debreczent mint községet először magyar eleink alapították meg, azon esetben sehogy se lennének képesek annak okát megfejteni, hogy őseink a midőn az általuk először megszállott egyéb más helyeket magyar eredetű nevekkel jelezték p. o. Nagyfalu, Ujfalu, Ujváros, Hadház, Téglás, Földes stb., — az egy Debreczenre nézve mért tetek volna kivételt? Azt kell tehát valószínűségnek elfogadnunk, hogy őseink bejöttek idején, valamint a már meglévő egyéb helységeknek — ha szinte azokba önmagok telepedtek is be — eddigi neveit meghagyták, p. o. Konyár, Léta, Esztár, Észlár, Bogyoszló, Szoboszló stb.: Debreczenre nézve is hasonlóképp escelekedtek.

Különben is annak elhívésére, hogy Debreczen város helye, a legrégebbi időtől fogva ember lakta föld volt, sok valószínűség mutatkozik. A vidéknek baromtenyésztésre alkalmas térsége, termékeny talaja, tetszős helyül ajánlott mindenha az állandó megtelepedésre. Harcias viszontagságok idején pedig azon völgy, — melyben Debreczen városa fekszik — s azon lapály, mely hajdan vizállásoknak és magosra nyuló nádasoknak sem volt híjjával, önként kínálkozott menedékül. Az itteni süppedékes táj igen alkalmas pont volt azon célra, hogy ellenséges csordák ellen, e völgyes rejtek helyen észrevétlenül megmaradhasson az ide vonult békés lakosság.

A város régiségének begyőzésére szolgáló adatok.

Herodottal teljesen egybehangzólag minden történetíró megegyezik abban, hogy e vidéken legrégebbi lakosok a géták voltak. Ezen géták a Nagy Sándor macedóniai király által legyőzött Sarmis nevű fejedelmi vezérek által Sarmitáknak, vagy hellen nyelven Sauromatáknak — gyík szemüeknek — rövidítve sarmatáknak neveztettek el. E szláv eredetű népfaj a római birodalom virágzása korában dakusz vagy dák nevezet alatt fordul elő a történelemben. Ezen géták, vagy sarmaták valának minden kétségen kívül őslakói ezen tájnak, míg a később beköltözött rómaiak, góthok, hunnok, gepidák, avarok, chazarok és bolgárok csak jövevényekül tekintethetnek a géták ellenében.

Hogy Traján római császár Decebál összes birodalmát elfoglalta, ezt egyebek közt tudós Benkő József Transsilvánia című műve 1-ső része 5—15. lapjai után tudjuk. Hogy pedig a régi Debreczen római őrségnek volt tanyája, azt Keresztesi József Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből című jeles műve 282—283. lapjairól olvashatjuk.

Végül célunkhoz képest azt jegyezzük ide, hogy e vidéket, hol Debreczen fekszik, magyar őseink Mén-Marót nevű bolgár fejedelemtől foglalták el. A történészek csaknem egybe hangzó állítása szerint azon népfaj, melyhez Mén-Marót alattvalói tartoztak, chazarok és szlávok vegyülete volt. Tanuskozik ez állítás mellett egyebek közt e vidék helyneveinek szláv eredete is, p. o. Debreczen-Dobrziczán, Szoboszló-Zobiesláv, Bogyoszló-Bogiesláv.

eső vár-ispánságát s nem zárta ki azt, például, hogy a bihari erős földvár és váradi vársáncz mellett Debreczen is — mely az ország 72 megyéi közül Biharmegyének leve kiegészítője — árkokkal és palánkokkal kerített erőset ne képezzen.

Mi volt természetesebb, mint hogy ezen erősekbe, vár-os helyekbe, vagy rövidítve városokba, már csak a lakhatás nagyobb biztonsága tekintetéből is mindég nagyobb számmal telepedtek meg a lakosok, kik közül a régibb s állandóul telepedettek a német burg szótól burgereknek, polgároknak (cives) nevezettek, innen a lakó helyek civitasnak (civium unitas) mondatván. Ezen polgároktól — kik mások felett előnyökkel birtak — megkülönböztettek a koronként vidékről beköltözők, kik lakóknak (Inhabitatores, Incolae) nevezettek. De megkülönböztetendők voltak azon idegenek is, kik a harczi viszon- tagságok miatt népességre nézve megfogyatkozott hazába királyaink által koronként behivatva beköltöztek, kik közül azok kik kézmű-ipar és kereskedés folytatása végett együtt hospitiumokban, szállodákban laktak — hospites — szállóknak mondatnak, a többi nem ily nemű beköltözött idegenek jövevényeknek — advenae — nevezetvén.

Nem voltak azonban sem a polgárok, sem az ugynevezett szállók harc- kerülő emberek, sőt inkább ugy az előbbieket mint az utóbbiak czéh-rendsze- röknel fogva zászlókkal és dobokkal ellátott hadi férfiakul tüntették magokat ki, valahányszor vár-ispánjuk (comes) által ellenség elé parancsoltatának.

Hogy Árpád házbeli királyaink alatt, milyen lehetett Debreczen város állapota, népesedési, anyagi és szellemi tekintetben, e kérdésre irott adatok hiányában nem vagyunk képesek megfelelni, csak hozzávetőleg írhatjuk, hogy azon időkben virágzásnak s jólétnek örvendhetett Debreczen. Mert a magyar alföldnek ezen vidékét, Árpád házbeli királyaink közül többen kiváló figyel- mők tárgyává tették. Meg tetszik ez már csak abból is, hogy Szent László király alatti országgyűlési végzemények 1-ső könyve Szabolcs városban (civi- tás) valamint a Kálmán király alatti decretumok első könyve is Szabolcsme- gyében Vencsellőn tartott országgyűlésen és pedig magyar nyelven hozattak. Szent László királyunkról írva van, hogy ő Nagy-Váradon gyakran időzött, e püspökséget gazdag jövedelmekkel látta el, hamvait is Nagyváradon kívánta eltakaríttatni. Kálmán királyunk is elébb — mint a királyi trónt elfoglalta — váradi püspöki székből ékeskedett. Általában azt, hogy a magyar alföldnek kedves arculata elsőb királyaink figyelmét nem kis mérvben vonhatta ma- gára, az is bizonyítja, hogy a tiszántuli részeket hercegi (dux) czímen a koron- ként uralkodó királyoknak, vagy ifjabb fivére, vagy épen fia birta. Hogy egy királyi hercegnek a tiszántuli részekben lakása, jólétet és fényt áraszthatott e vidékre — az magától is érthető.

II.

Említve volt már, hogy Debreczenre vonatkozólag Árpád házbeli kirá- lyaink idejéből, híjával vagyunk irott okmányoknak. Van ugyan Fejér György

Codex Diplomaticus című műve Tomus I. 477. lapján olvashatólag I. királynak egy 1092-ik évről május 29-én Budán kelt adomány levele, mely fogva Mattai Visi Márton a Váradhoz nem messze eső Debreczen n — már előbbi időben is ő általa birt „Matta“ város — (igy) birtokában erősítették. Ha hogy ezen okmány valódiságához nem fér kétely: ez azt m miszerint Debreczen már ez időben is oly kitűnő hely volt, melynek csak is elég volt említeni arra nézve, hogy a közelében eső Matta nevű hely fekvése megtudható legyen.

Van Debreczenről még említés a XIII-ik század elején a váradi rumban is. Ezen váradi regestrum 138-ik §-ában Debreczen (Dereczum villa) említetik. A középkorban villák alatt nem — mint hajdan a latin — mezői praediumok, hanem a mezők határterületén lakosok által me lott helyek s épületesoportozatok voltak értendők. Neve a villának a szótól jött, minthogy árkokkal volt körül kerítve, nem pedig fallal.*)

Különböen annak bizonyítására, hogy Debreczen Árpád házbeli kirá alatt is népes község lehetett, elég legyen hivatkozni azon emlékiratra, az 1802. évben leégett, de újra helyreállított debreczeni ref. nagyter épületének alapjába 1806-ik évi április 16-án betéteztett volt. Az van m abban, hogy ezen nagytemplom helyén a reformáció előtti időkben András nevéreől czimzett templom állott. Hogy ez mikor épült? nem tud hanem az fel van jegyezve, hogy a XII-ik században már egyszer leégett Ferencz is (a hely. vallástételt követő tul a tiszai püspökök élete Gy 1812. című művében lap 133.) írja, hogy a mely helyen 1802-dik évben reczenben a ref. nagytemplom leégett, ottan hajdan már IV. Béla király időkben volt építve templom, mely a tatárok pusztítása után 1245-ik e dőben újra megépítettett.

A nagyváradi latin szertartásu egyházmegyei papság évenként n lenni szokott névsorában (Schematismus) a sárréti esperességbe kebe debreczeni róm. hath. egyházzól az van feljegyezve, hogy az már 121 évben virágzó állapotban volt. (Lásd 1862. évi Schematismus 52. lapján

A midőn II. András magyar király az 1217-ik évben Jeruzsálem felz arándok utját, az ő kíséretében lévő hadseregének kiegészítő részét ké — a krónikások szerint — András debreczeni várispán (comes) is, ki D ezenen kívül hűbér ura volt ezen vidéknek is. Mily kedvesek lehettek hadi szolgálatok, — melyeket Debreczeni Endre zászlója alatt tettek II. rás királynak a debreczeniek — már csak az is tanúsítja, hogy mind szent földről haza térte után királyi kegyelmének jeléül a király 1218. (Podhradszky József és Fényes Elek bizonyítása szerint) Debreczen vá pecséttel és czimmerrel látta el, és pedig az adományozott czimer egy lós husvéti báránnyból állván, az épen a szent földön teljesített szolgál jutalmazására vonatkozik, lévén a husvéti bárány nem más, mint a fel

*) Jakab Elek: Kolozsvár története. Budán, 1870. I-ső kötet 279. la

dott Idvezítő jelképe, a zászló pedig jelvénye volt a győzelemnek, melyet az élet nyert a halálon.

Magától érthető, hogy az adományozott pecesten és czimeren kívül Debreczen városa szabadalmakkal s kiváltságokkal is megajándékozottatott II. András király által. Bárminő szép kiváltságok lettek légyen is azonban ezek, annyi bizonyos, hogy IV. Béla király alatt az 1241-ik évben, midőn a mongol dúló esordák hazánkat elárasztották, Debreczen is osztozni kényszerült a haza siralmas állapotában. Nem lehetett az máskép, minthogy e város sem kerülheté ki azon keserű sorsot, miszerint minden kiváltságlevelével, szabadalmi okmányaival együtt maga a város is semmivé tétetett, épületei földig lerontattak, lakosai részint leöltek, részint pedig keserves rabszolgaságba elhajtottak. Hogy és miként épült — a mongol esordák elvonulása után — újra fel e hely s a IV. László király alatt hazánkban, ismét dúló tatároktól és ennek utána a besenyőktől miket szenvedhetett Debreczen s minő lehetett e városnak az Árpád házbeli utóbbi királyok alatti állapota, mindezekről okmányok hiányában mit sem tudhatunk.

III.

Midőn a vegyes házbeli királyok uralma Magyarországon kezdetét vette, akkoriban Debreczennek és a körülötte eső Boldogfalva, Szepes-Ebes, Köteles, Bodóháza, Pacz, Fancsika, Ondód, Elep, Macs, Vid stb. helységeknek Dózsa (Dausa) Mátyás volt hűbér ura. A fennmaradott okmányokban Dózsa Mátyás mindenütt Debreczeni Dózsának, a Debreczeni Endre (Comes) fiának iratván, látni való, hogy ezen Dózsa Mátyás a Debreczent régi időktől fogva bíró Debreczeni törzs nemzetség ivadéka (és pedig a II-ik András király idejében élt Debreczeni Endrének hason nevű fiától származott unokája) lehetett. A Dózsa név mint melléknév Mátyásra valószínűleg anyai ágon levő Dózsa keresztnévet viselő nagyapjáról ragadhatott, hihetőleg azért mert ő attól is tetemes birtokot örökölt. Kemény, tettvágyó, munkaedzett és erős hadviselő ember volt Dózsa Mátyás, ki — mert nagy vagyonnal is rendelkezett — befolyása alatt tartá Debreczen vidékét; s az ő nagy tekintélye és egyszer kimondott szava mindig döntő sullyal nehezedett a folyamatban levő államügyek mérlegébe. Ezenfelül Dózsa Mátyásnak — mert az okmányokban mindenütt magisternek (mester) iratik — tudományosan képzett férfinak is kellett lennie.

A hatalmas és nagy befolyásu Dózsa Mátyást maga iránt lekötelezni kívánó Ottó magyar király neki 1307-ik év mártius 4-én kelt adomány levelében hív szolgálata jutalmául Elep földét ajándékozta.*) Belátta azonban Mátyásunk éles eszével azt, hogy Ottó magyar király uralkodásának napjai megszámllálvák. Mert míg ez tétlenségben maradván, elégnék tartá a koronával s ennek jelvényeivel az országban fel s alá járdalni: addig a főpapság és főrendiek legnagyobb része által támogatott Róbert Károly király pártja semmit

*) Fejér Codex diplomaticus Tom. VIII. Volumen I. 219. lap.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data. The text also mentions that regular audits are necessary to identify any discrepancies or errors in the accounting process.

In addition, the document highlights the need for a clear and concise chart of accounts. This tool is essential for organizing financial data in a way that is easy to understand and analyze. It should be designed to reflect the specific needs of the organization and its reporting requirements. The text also notes that the chart of accounts should be reviewed and updated regularly to accommodate changes in the business environment.

Another key aspect of financial management is the timely preparation of financial statements. These statements provide a snapshot of the organization's financial health at a given point in time. They are crucial for internal decision-making and for providing information to external stakeholders, such as investors and creditors. The document stresses that these statements should be prepared accurately and on a consistent basis.

Finally, the document discusses the importance of budgeting and cost control. A well-defined budget serves as a roadmap for the organization's financial activities. It helps management to allocate resources effectively and to monitor spending against the budget. The text also mentions that cost control measures should be implemented to ensure that the organization is operating efficiently and minimizing unnecessary expenses.

In conclusion, the document provides a comprehensive overview of the key principles and practices of financial management. It emphasizes the importance of accuracy, transparency, and regular communication in all financial activities. By following these guidelines, organizations can ensure the integrity of their financial data and make informed decisions that support their long-term success.

rálybirájául is találjuk.*) S e fényes kitüntetést meg is érdemelte Dózsa Mátyás, mert ő a Gutkelediek társaságában s a debreczeniek segedelmével, ugyan csak 1317-ik évben Máramaros földén, a Borsákat — kik Pethew Péterrel s a Moys nádor pártos fiával Leó gácsországi királyt magyarországi trónra akarták emelni — teljesen megsemmisítette**)

Ily sok rendbeli hű szolgálataiért Dózsa Mátyás 1320-ik évben erdélyországi vajdává, 1321-ben Magyarország nádorává emeltetik.

Hogy már ezen Dózsa nemzetség tagjai folytonosan Debreczenben laktak, megtetszik a Debreczen város magán-levéltárában kisebb okmány-gyűjtemények között 2-ik szám alatt — latin eredeti szövegben — máig is felfedezhető pergamenre írott okmányból, mely Debreczenben 1327-ik év husvét után 3-ad nappal keletkezett, és a melyben Dausa nádor fiának Jakabnak a nője felhívja Kállai Ivánt a főispán fiát, hogy ez azon két ökröt, mentét és fejszét, melyeket annak Bagonson lévő gazda-tisztje a levélírónak tur-sámsoni jobbágyaitól a bagosi erdőben elvett volt, adassa vissza.

Mellékesen legyen felemlítve itten az, hogy az 1400-ik év táján Debreczeni Dausa családnak fiágon magva szakadása törtévé, a Debreczen körüli fentjelzett birtokokon a Dausa család nő-ági örökösei osztóznak meg, Debreczen városa pedig, mely csak fiágra volt adományozva, mint taxális mezőváros a királyi Fiskusra szállott.

Egyébiránt a Dózsákon kívül a debreczeniek is jutalmát vették hadi szolgálataiknak. Ugyanis I. Lajos királynak Nagyváradon eredetileg 1360-dik évben husvét után 20 nappal keltezett, majd ujlag 1364-ik évi június 18-kán ugyancsak ő általa megerősített latin nyelvű — a városi levéltárban eredetiben meglévő — szabadalom levélben, a nagy király „Istvánnak a Jakab fiának, mely Jakab a debreczeni Dózsának (Mátyásnak) fia volt és Gergelynek a Jakab testvéreinek, továbbá László fiának t. i. Jánosnak és Miklósnak — mint amazok unokatestvéreinek — és így mindnyájan Dózsáknak, kik ezen Debreczen városbeli jobbágyaikat jutalmazni kívánták, kérelmek folytán tekintetbe vevén Debreczen város polgárainak és szállóinak s azon város tartozékaiban és kerületeiben lévő összes embereknek hű szolgálati érdemeiket, melyeket azok boldog emlékü atyja Károly király irányában ennek hűtlen alattvalói és ellenségei ellenében véroknak nem középszerű kiontásával és maga Lajos király irányában is őszinte alattvalói hűséggel tőlük telhetőleg tüntettek ki, nekik azon kedvezést és örök időkre szóló szabadalmi előjogot engedélyezi, hogy ők magok köréből önmagok által választandó bíró és esküdtbírák közbejöttével, minden lakostársak felett, minden peres ügyekben az országban lévő városoknak régtől fogva szokászos szabadságához képest, teljhatalommal hozhassanak ítéletet.“ Ugyan e kegylevélben rendeli a nagy király azt is, hogy a debreczeni polgárt úgy személyében, mint vagyonában, különösen más vala-

*) Fejér Codex Diplomatikus Tom. VIII. vol. 2. pag. 98.

**) Botka Tivadar Treneséni Csák-Máté és kortársai Budapest 1873. lap 51.

A Hunyadi-ház jóakarata mindig több-több jelekben mutatkozott, Mátyás király uralkodása alatt Debreczen irányában. Így például az 1460-dik évben Budán kelt kegylevelében meghagyja Mátyás Debreczenben lakó kir. hivatalnokainak, hogy ezek Debreczen várost Hunyadi János országkormányzó és ő általa adományozott erdők használatában és a Hortobágy vizéni vámszedésben ne akadályozzák és e tárgyban a további beavatkozástól szünjenek meg. Ugyanezen király az 1463-ik évi február 11-kén Budán kelt kegylevelében a debreczeni polgárokat a vám fizetéstől felmenti.

Mátyás király által tanusított jóakaratot, ennek édes anyja Szilágyi Erzsébet mint Debreczen városának földes asszonya, csak tetézni kívánta az által, hogy 1466. év október 8-án Budán kelt okmányában Debreczen városban levő mester-utczai részre Remete Pál napkor 15 napig tartandó évenkénti vásár tarthatási jogot oly feltétel mellett engedélyezett, hogy ugyanazon időben Debreczen egyéb utczáin és részében vásárt tartani szabad ne legyen. Ugyancsak Szilágyi Erzsébet 1475-ben Budán kelt kegylevelében a debreczeni polgároknak javaik felőli végrendelkezési szabadságot engedélyez. Az 1475-ik évi kegylevelében megengedi, hogy vásárok alkalmával a város hiteles mázsát tarthasson s elrendelte azt is, hogy a debreczeni polgárok az ország határán belől harminczadot ne fizessenek, s egyuttal Debreczenbe a lakosoknak szabad ki- és beköltözési jogot biztosított.

Az 1477. év mártius 29-ik napján Budán kelt rendeletével Mátyás király a magyar alföldi kereskedelem rakhelyéül Nagy-Várad helyett Debreczent rendelvén, ezen időtől vette kezdetét Debreczen országos vásárainak azon hirneve, melyet e város az ujjab időkig feltartani képes volt.

II.

Fényes Elek szerint Mátyás király adományából Debreczent „Szapolyai János vette át, majd Mátyás halála után 1490. évben az országos rendek Corvin Jánosnak ajándékozták, az pedig 1492. évben Debreczent több helységgel Derencsin Imrének nyolcz ezer arany forintért zálogba adta; később ismét a Szapolyai családra jutott Debreczen.

Hogy Debreczent Corvin János birta, megtetszik ennek 1492-ben a komáromi várban kelt okleveléből, melyben ő a debreczenieknek mindazon jogait s kiváltságait, mikkel ezek Mátyás király alatt birtak, megerősíti. Ő ugyan Debreczent Horváth Márknak 1498-dik évben elzálogosította: de mivel ezen ember — bárha kevés ideig is — Debreczennel tulszigoruan éreztette uri hatalmát, 1500. évben Corvin János Debreczent visszaváltotta, s ő az 1500. évben Verőczen kelt levelében, szaporitni óhajtván Debreczen város lakosságát, mind azon vidékről beköltözendő lakosoknak, kik a Horvát Márk zsarolása miatt pusztán maradott házakban megtelepednek, különös kedvezményeket adott, s általában a debreczenieket az ő irányábani hűségök jutalmául kiváltságokban részesítette. Corvin János özvegye Frangepán Beátrix is megerősítette Debreczen város kiváltságait.

Az 1507. évtől kezdve Debreczenhez mint magva-szakadt hűbéri birtokokhoz II. Ulászló király tartván igényét, ő azt Szakmári György pécsi püspöknek bocsátotta birtokába. Megtetszik ez II-ik Ulászló királynak Váradon 1508. évi február 9-én kelt kegyleveléből, melyben ő Szakmári György püspök érdemeiért, az annak hűbéruri hatósága alatt lévő Debreczen városnak, vásártarthatási jogot két ízben adományoz. Ide vonatkozó engedélyezését országszerte közhírré teszi a király, s azzal is bátorítja az ország lakosait, a debreczeni vásárokon részvételre, hogy a megjelenni kívánók úgy személyekben, mint vagyonukban minden büntetés nélkül jöhetnek és mehetnek. Maga Szakmári György is az ő Debreczen városa részére Mátyás király által adományozott szabadalmakat megerősíti. Hogy azonban 1511. évben már Debreczen Szapolya János uri hatósága alá került, az ennek 1511. évi június 27-kén Trencsénben kelt okmányából látható, melyben ő a debreczenieknek eddigi szabadalmait megerősíti.

Maga II. Ulászló király is több rendbeli szabadalom leveleket adott ki Debreczen részére, melyek által eddigi kiváltságai e városnak megerősítettek. Van Debreczenre vonatkozólag II. Lajos királynak is 1518. évi augusztus 27-ik napjáról Budán kelt kegylevele. Az 1526. évben történt mohácsi vész alkalmából a hazafiasság tekintetében magát felül haladni senki által soha nem engedő Debreczen város akkori polgárai, hogy vajon a magok hadjuttalékkát a esatátérre 3000 harcost vezérlő fiatal Perényi Ferencz váradi püspök, vagy pedig Szapolyai György zászlója alatt, avagy a mohácsi ütközetből elkésett és 40.000 harcost vezérlő Szapolyai János csapatai közé szolgáltatták-e ki? erre adatok hányában nem felelhetünk.

Podraszky József és Fényes Elek szerint II. Lajos királynak a gyászos emlékü mohácsi vész alkalmából történt elhunytá után, Ferdinánd király Debreczent Chevler Mór Lászlónak adományozta. Ugyan ő szerintök Szapolyai János — mint már I-ső János király — mindjárt országglata elején 1526. év november 25-kén Budán kelt adomány levelével Ártándi Pál máramarosi főispánt ajándékozta meg Debreczen birtokával és ezen Ártándi Pált később I. Ferdinánd király is 1529. év június 25-én Regensburgban kelt okmányával ezen birtokban megerősítette. Ugyanazon tudós férfiak azt is állítják, hogy Debreczen város hűbér-urai között Serédy Gáspár is olvasható volna, ki azt I. Ferdinánd királytól nyerte zálogba.

Mindezeknek azonban Debreczen város levéltárában semmi nyoma, sőt ellenkezőleg innen az tetszik ki, hogy valamint nem sokkal a mohácsi vész előtt, úgy annak utána is még kevés ideig Debreczen Szapolyai Jánosnak volt hűbéri uralma alatt. Mert ő 1524. évben mártius 25-ik napján kelt okmányában a debreczeni polgárok részére özvegy Hunyadi Jánosné Szilágyi Erzsébet által engedélyezett végrendekezés tehetési jogot jóváhagyta. Ugyan ő 1527-ben már mint király Esztergomban kelt okmányában az ő Debreczen városának minden szabadalmát megerősítette, s egyuttal meghagyta kincstárnokának, hogy ez „a debreczeni polgárok hűségéért s azon kedves szolgálati

tehették — nem nehéz kitalálni. Emelé a polgárság önbecsérzetét Zsigmond király idejében azon fontos esemény is, mely szerint — habár kevés időre is — a városok minden különbség nélkül országrendi állást nyertek. Még inkább emelte a földmivelés s müipar körül fáradozó polgári rendnek önbecsérzetét a lángszellemü I-ső Mátyás királynak e téren is mind szóval, mind tettel, mind királyi intézkedései által tanusított működése.

Ezeket így tudva, bizvást elhihetjük, hogy Debreczen városa a XV. században úgy anyagi ereje mint népessége tekintetéből oly jelentékeny hely volt és a haza irányába szolgálatai oly nyomósak lehettek, hogy I. Lajos, I. Mátyás és I. János királyok nem minden ok nélkül adtak oly kegyeletes kifejezést Debreczen iránti hálájoknak, miként azt fentebb érintettük.

Legrégibb virágzó iparokat üztek Debreczenben a timárok, vargák (eszimadiák), szijgyártók, szürvég-szövők, guba-csapók, szücsök, posztó-nyírók, szabók, ötvösök, ácsok, bodnárok, molnárok, kovácsok, lakatosok, fegyvercsiszárok, szappanosok, kocsigyártók, mészárosok, mely utóbbiak közérdekből postáskodásra is használtattak. A nő-nem sütés és főzésen kívül, fonás, szövés és vászon készíttéssel is foglalkozott.

A mellett, hogy már a XV. század folyásában a mü-ipar és kereskedés Debreczenben virágzó lehetett, misem szól hatalmasabban, mint azon körülmény, hogy ebben a reformáció a XVI. század közepén oly gyorsasággal elterjedt. A mü-ipar és kereskedés hatása, melyet a szív és értelemre gyakorol a vallás tekintetében, különösen figyelemre méltó. Sem a mü-ipar, sem a kereskedés nem foglalkozik ugyan a tulajdonkép úgy nevezett tudományossággal, ámde az egészséges nézetek, józan ismeretek s értelmi sajátságok, — mik a mü-iparral és kereskedéssel együtt járnak — az élénk vásári közlekedés és a czéh szabályok által előirt vándorlások közben szerzett tapasztalatok folytán mindazokra kibatnak, kikkel a kalmár-szellemü osztályok érintkezésbe jönnek. És ez észjárás, mely egyéb más tárgyak mellett az iparos és kereskedelmi osztálynál az egyházi ügyek iránt is nyilatkozni szokott, ezektől egyéb másokra is észrevétlenül átszivárog, s valóban más körülmények mellett a reformációnak Debreczenben gyors elterjedését a most érintett kalmár szellem is okozta.

II.

Hogy már az első korszakban Debreczen jelentékeny város volt, az eddigieken kívül az is mutatja, hogy az 1552. évben biharmegyei rovásos adóösszeírás alkalmával Debreczen 1216 portával van felvéve. Hogy Debreczenben a mester-utczai polgároknak külön bírójokul Gebei Ambrus, a csapó utczaiaknak pedig külön bírójokul Syke Péter van megnevezve, ez azt mutatja miszerint ez időben Debreczen oly kiterjedésü hely volt, melyben a városi főbíró előtt összetululó ügyes-bajos dolgok elintézhetése végett segédletül az egyes utczákon birói tisztnek is felállítása szükségesnek találtatott.

A város a régibb időkbeli hűbér urainak robotot nem szolgált, hanem évenként 1500—2000 frtra menő taxát fizetett. Volt itten urasági lak (curia),

mely a Dózsa család kihaltával később sóraktárnak fordított, mely curia a csapó-utczai magtár előtti téren lehetett, mely kastélynak is mondatott. Voltak urasági majorságok p. o. kuria-rét, ur-réte. Voltak másoknak is, a városi bíróság hatósága alól kivett és biharmegyei hatóság alá tartozó nemesi curiái, p. o. Kardos curia, mely a mostani varga-szin helyén létezett.

Közművelődési tekintetben a debreczeni népes és tehetős városi község nem csak saját költségén tartott a ref. főtanoda mostani helyén világi állású tanárok vezetése alatti népiskolákat, melyeknek igazgatója (mester) a róla elnevezett mester-utczába lakott; hanem Debreczennek tudomány kedvelő polgárai közül többen külföldi iskolákat — jelesen a krakkóit — látogatták. A városi lakosok nagy értelmiségére vall a XVIII. század elején elégett „debreczeni ó magyar könyv“ és a máig is meglévő „debreczeni codex.“

A városi közigazgatás és törvénykezés élén a főbíró állott, a másodbíróval, s ennek elnöklése alatt volt a minden évben egy a felső (északi), mint az alsó (déli) járásból választott „12 esküdt bíró.“ A választás történt Szent György napkor, a 66 számban vizkeresztkor választott szenátorok által. Az év leforgásával a hivatalából kilépő városi bíró az újonnan választott bírót a város határvonalainak megszemlélésére kivezetni és a határvonalakat felmutatni köteleztetett, hogy ekként az igazi határnak emléke feledékenységbe ne menjen. Az ügyvédek eskü által voltak kötelezve. Másképp semmi ügyet nem folytathattak, egy perbeszédnél 5 dénárnál többet nem vehettek. A bíróság elé idézett felek, birságolás vagy 15 napi fogság terhe alatt megjelenni s a perelni akarók a per felvételére határidő kitűzését kérelmezni köteleztettek.

Második korszak.

A reformátiónak Debreczenben bevételeitől (1536.) Debreczennek királyi várossá emeltetéséig. (1693.)

Debreczen város külélete.

Török Bálint s családja, mint Debreczen város védura.

Debreczen városa, nem csak azért, mert neki éppen Szapolyai János volt akkori időben hűbér ura, hanem azért is mert az a magyar hazának Erdélyország felé eső részében feküdt, oda volt utalva, hogy azon sorsban osztozzék, melyet a végzet azokra mért, kik Szapolyai Jánost ismerték királyokul. Ez időtől kezdve, nem csak a Szapolyai házbeli két uralkodó alatt, hanem azon túl is — kevés kivétellel — Erdély fejedelmei lettek, a török hódoltság korában Debreczen városának intézői, mindaddig míg a XVII. század végén ezen város a magyar korona tetteges birtokába jött ismét vissza.

A mohácsi vész után Enyingi Török-Bálint Somogy és Veszprém vármegyékben terjedelmes uradalmaknak birtokosa, somogyvármegyei főispán, férje Pempflinger Márk leányának Katalinnak, az 1535. év végén véglegesen

Szapolyai Jánoshoz állott át. Ki is neki 1536-ban Debreczent — mig azt tőle 16,000 frtért kiválthatná — és Erdélyországban Vajda Hunyad várát az ahoz tartozó terjedelmes birtokokkal adományozta. A dunántuli vidékről — hol a reformációnak, kivált a Balaton mellékén hatalmas terjesztője volt — a Tiszántulra átköltözött Török Bálint nemcsak a maga és nője tevékenységét értékesítette Debreczenben a reformáció terjesztésében, hanem magával hozta ide Bálint nevű papot is, beszédben hatalmas, tanításban fáradhatatlan buzgalmu férfiut, kinek e téren működését e városban minden várakozást felülmuló siker jutalmazta. Török Bálint hatalmas pártfogása bővséges anyagi jutalmazása, rövid idő alatt több az ujitott tanok terjesztéséért lelkesült papot varázslának Debreczenbe, kiknek működése folytán a város népe néhány év lefolyásával tömegesen áttért az ujitott vallásra, ugy annyira, hogy az 1536. évben megkezdődött reformáció 1552-ben azzal fejeztetett be, hogy azon évben a városban a róm. kath. egyház létezni is teljesen megszűnt. A mellett, hogy az ujitott vallás terjesztésében hatalmas tényező volt Török Bálint ugyan ő a tudományok bármely nemében jeleskedett férfiagnak is gyámolítója volt. Igy például Tinódy Sebestyén deák, akkori időben híres dalnok is, az ő udvari cselédjei közé tartozott.

Török Bálint halála után, az ő fiai János és Ferencz közül Debreczen Jánosnak jutván osztályrészül, ő hogy még erősebb joggal birhassa Debreczent 1557-ben 4000 frtot fizetett Izabella királynénak.

Török Jánosnak két fia maradt, János és Bálint, kik a nemzedék rendben II. János és II. Bálint néven fordulnak elő. Török (I-ső) Jánosnak 1562. évben történt halálával ennek maradékai — mert nekik Báthori István lengyel király által 1584. évben Hunyad vára oly feltét alatt adatott új adományilag, hogy ők állandóul Erdélyben lakjanak — az erdélyországi birtokokra szorittatván, Debreczennek Török Ferencz (I-ső) János fivére lett védura. Ennek nője Guthi Ország Borbála volt, kitől István nevű fia született. Ezen István, ki szülei után átvette — más uradalmakkal — Debreczen felett a földes uri hatóságot, s élte vége felé Pápán lakott volt, Bocskai István erdélyi fejedelem alatt 1605. évi ápril 27-én megtartott szerencsi gyűlésen nótáztatott s Erdély felé eső javai elkoboztattak. S így Debreczen előbb Homonnai Drugeth Bálintnak majd bedeghi Nyári Pálnak adományoztatott. Később azonban Török István, Báthori Gábor és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmek által megkegyelmeztetett. Török Istvánnak 1618-dik évben Pápán elhunytával, az enyingi Török család fiága létezni megszűnván, habár leányágon a Nyári, Bogdányi és Apáti családok is igényt tartottak Debreczenhez, ezt azonban — mint magvaszakadt birtokot — 1619. évi január 26-án kiadott rendeletében Bethlen Gábor a fejedelmi fiskusra szállottnak nyilatkoztatta, s az eddig Török család részére Debreczen által 2000 frt összegben fizetni szokott földes uri censust senkinek másnak mint egyenesen ő neki parancsolta fizetni, s ekként 1619-dik évtől kezdve Debreczen kizárólag az erdélyi fejedelmek hűbér uri hatalma alá került.

érdemeikért, miket az ő irányában szorgalommal és mindig kész és indulattal teljesítettek, az eddigelé adományozott szabadalmakat úgy tekinthetjük, mint ha azok most lettek volna adományozva." Az 1527. évi karácsony napot Debreczenben tölté János király, az 1528. év október 2-án Debreczenben az akkoriban itt létezett Ferenczrendi szerzetesek zárdájában volt lakolva. Ugyancsak János király 1530. év július 15-én Budán kelt okmánya, „tekintve azon hűséget, melyet a debreczeniek ő irányában jó és balsors legnagyobb állhatatossággal s kiadásaiuknak nem nagyszerű fecsérlése tanúsították és teljesítették, ezenkívül emlékeztetben tartva az idők folyamán, hogy t. i. a nevezett város lakói a minden felül zajongó hadi zavargások mily nagy szükség és inség által nyomorgattatának, mindezeknél fogva hagyja, hogy a debreczeni polgárok bárhol folytassanak is portékáik országban kereskedést, vámmentességet élvezzenek. Ugyan ő a debreczeni polgárokat a só és borszállítási harminczad fizetés terhe alól mentesíti.

Szeremy György szerint 1530. év táján Szapolyai János engedelmességre kényszeríté a debreczeni polgárokat. Ezen embernek ugyan, ki azelőtt csak zsarolása által lett ösmeretes, nem maradhatott áldásbarát kezete.

Debreczen város belélete.

I.

Ha nem állnak is írásbeli adatok rendelkezésünkre, e város régibb beléletei gazdászati, ipar és kereskedelmi állapotának biztosan lehetővé teszik számára nézve: minden jel oda mutat, hogy e város polgárainál és lakosainál földművelés és gazdászati életmód mellett úgy a kézmű-ipar mint a kereskedelem is, korán meghonosodott. E körülményt ha egyéb adataink nem támasztják is, onnan is lehet következtetni, hogy e város mostani határterületét képező puszták, a régibb időkben benépesített és külön határokkal a környező községek lévén, épen nem volt e város határának terjedelme oly nagy, mint a város polgárai a gazdászati életmódot oly mérvben üzhették volna a régibb időkben mint azt később az elpusztult helységek határainak bekebelezése után tathatták. És valóban kivált már a XIV-ik század végétől kezdve Debreczen város szolgált az ország tiszántúli részében úgy a kézmű-iparnak mint a kereskedésnek is központjául. Alig is volt a kézművességnek és az akkor divatozott kereskedésnek oly neve, mely Debreczenben derekasan nevelő volt volna. Sokat tett erre nézve kétségen kívül az, hogy királyaink a kereskedő és ipáros polgárokat minden lehető kedvezményekben részesíték a verseny hatványozására nézve pedig a vidéki jobbágyságnak Debreczenben állandó lakás végett beköltözhetése megkönnyébbítésére minden lehetővé tették. Hogy pedig a földes urak akkori szigorú elbánás súlyosító igájából menekülési alkalmat, mily édes örömet ragadták meg, — mindazok ki

Debreczent, hogy e város az erdélyi fejedelemnek, mint legközelebbi fenhatósági urának évenként 1800 forintot és 1500 köből gabona-neműeket adjon.

Habár e szerint Debreczen 1543. évben hódolt is a töröknek: a legelső oltalom levél azonban, csak 1555. évi június 18—27. napjairól szól. E hódoltsági-levél bizonyítja, hogy e város be lett jegyezve az új defterbe (adó-laistorom); és pedig minthogy általányt fizetett Debreczen, épen azért nem lett házanként összeírva, nem úgy mint a körülötte eső helységek: Köteles 7 házzal, Szigetegyház 8 házzal, Zelemér 12 házzal, Nagy-Gut 10 házzal, Boldogfalva 10 házzal, Monostor 6 házzal, Hegyes 6 házzal, Angyalháza 8 házzal, Elep 6 házzal, Kis-Gut 6 házzal, Fancsika 3 házzal.

Igaz ugyan, hogy ezen adózás neme sem menté fel Debreczent attól, hogy az olykor féket vesztett török és tatár csapat rá ne üssön: de a folytonos zaklatás közben valamivel még is türethetőbb állapotot biztosított e város a maga számára, mert a buta portyázók — pár száz tallér oda dobása után — pironkodva oldalogtak el egy fermán félének felmutatása után. Debreczen sommát fizető (Khász város) lévén s évenként két ízben Szent-György és Demeter napkor adóját egyenesen a szultán kincstárába fizetvén, nem volt baja az ugy nevezett török kisebb földes urakkal.

Debreczennek a több rendü illetékek és fejadóval együtt egyezkedés útján megállapított summája 50,000 akete volt, mely 6—8—10,000 forintot tett. Mert a pénz számítás mindég a török önkényétől függött, p. o. egy frtra 66 akete (török apró pénznem) számított ugyan, ámde mindég voltak salangjai, melyek szaporították az előre pontosan soha meg nem tudható sarcz mennyiséget. Ezenkívül volt a minden 8-dik évben fizetett portá-pénz, mely elébb 50, majd 65, végre 100 tallért tett ki. Rendés évi tartozás volt az ugy nevezett Kadi (török birói) ajándéka czimén elébb 50, majd 100 forintban fizetett összeg.

II.

Az 1544. évben július 6-án először, majd másod ízben 1545. évi június 7-dik napján az erdélyországi és magyarhoni tiszavidéki megyéket Martinuzzi György — mint kiskoru János Zsigmond gyámja — országgyűlésre Debreczenbe hívta össze; a hol is ő az egybegyült rendeknek királyul János Zsigmondot ajánlotta; ugyanez alkalommal a már ez időben e vidéken elterjedett reformáció ellen szigorú rendeleteket indítványozott. Ez utóbbi szándékában azonban nem volt szerencsés, sőt ellenkezőkép 1545. évben szeptember 20-án az e vidéken lakó magyar főurak Drágfi Gáspár meghívására Erdődön összegyűlvén, Martinuzzi minden ellenzése daczára is a megújított vallást teljesen formulázták. Különben az e vidéki magyar főurak 1546. év január 25-én Debreczenben az általuk aláírt okmányban János Zsigmondot Erdélyország és Magyarhon tiszavidéki részének urául ünnepélyesen elösmerték. Önként következett ebből, hogy Debreczen is azoknak, kik Erdélyország sorsának voltak intézői, kedve keresésére volt utalva; minek ismét természetes folyománya

mely a Dózsa család kiláltával később sóraktárnak fordított, mely curia a csapó-utczai magtár előtti téren lehetett, mely kastélynak is mondatot. Voltak urasági majorságok p. o. kuria-rét, ur-réte. Voltak másoknak is a városi bíróság hatósága alól kivett és biharmegyei hatóság alá tartozó nemesi curiái, p. o. Kardos curia, mely a mostani varga-szín helyén létezett.

Közművelődési tekintetben a debreczeni népes és tehetős városi község nem csak saját költségén tartott a ref. főtanoda mostani helyén világi állású tanárok vezetése alatti népiskolákat, melyeknek igazgatója (mester) a róla elnevezett mester-utczába lakott; hanem Debreczennek tudomány kedelő polgárai közül többen külföldi iskolákat — jelesül a krakkóit — látogattak. A városi lakosok nagy értelmiségére vall a XVIII. század elején elégett „debreczeni ó magyar könyv” és a maig is meglévő „debreczeni codex.”

A városi közigazgatás és törvénykezés élén a főbíró állott, a másobíróval, s ennek elnöklete alatt volt a minden évben úgy a felső (északi), mint az alsó (déli) járásból választott „12 esküdt bíró.” A választás történt Szent György napkor, a 66 számban vízkeresztkor választott senátorok által. Az év leforgásával a hivatalából kilépő városi bíró az ujonnan választott bírót a város határvonalainak megszemlélésére kivezetni és a határvonalakat felmutatni köteleztetett, hogy ekként az igazi határnak emléke feledékenységbe ne menjen. Az ügyvédek eskü által voltak kötelezve. Másképp semmi ügyet nem folytathattak, egy perbeszédnél 5 dénárnál többet nem vehettek. A bíróság elé idézett felek, birságolás vagy 15 napi fogság terhe alatt megjelenni s a perelni akarók a per felvételére határidő kitézését kérelmezni köteleztettek.

Második korszak.

A reformációnak Debreczenben bevételeitől (1536.) Debreczennek királyi várossá emeltetéséig. (1693.)

Debreczen város külélete.

Török Bálint s családja, mint Debreczen város védura.

Debreczen városa, nem csak azért, mert neki éppen Szapolyai János volt akkori időben hűbér ura, hanem azért is mert az a magyar hazának Erdélyország felé eső részében feküdt, oda volt utalva, hogy azon sorsban osztozzék, melyet a végzet azokra mért, kik Szapolyai Jánost ismerték királyokul. Ez időtől kezdve, nem csak a Szapolyai házbéli két uralkodó alatt, hanem azon túl is — kevés kivétellel — Erdély fejedelmek lettek, a török hódoltság korában Debreczen városának intézői, mindaddig míg a XVII. század végén ezen város a magyar korona tetteles birtokába jött ismét vissza.

A mohácsi vész után Enyingi Török Bálint Somogy és Veszprém vármegyékben terjedelmes uradalmaknak birtokosa, somogyvármegyei főispán, férje Pempflinger Márk leányának Katalinak, az 1535. év végén véglegesen

III.

Az 1565. évben Székely Antal nevű pribék, duló-fosztó latrokból toborzott hadával e városra rohanván, elsőbben is a kastélyt gyújtotta fel, melynek az akkori égés miatt néhány évtized múlva helye sem látszott meg, annak utána a városi boltokat törette dulatta fel, majd a város többi részét égettette, zsákmány gyanánt mindennemű pénzürtékűeket, többet mint harmadfél száz-ezer forint árut vivén magával.

Az 1570. évben e városnak sok alkalmatlanságot szerzett egy Karácson György nevű nagybányai születésű kalandor, ki barna színéről fekete embernek is hivatott. Ez szinte egy évig élmeztevetvén Debreczenben magát és dologtalan s munkakerülőkből toborzott gyülevész hadát, miután azon szándékkal, hogy a szolnoki várat a törököktől vissza foglalja, csufosan felsült: kevesed magával Debreczenbe vissza pironkodott, s itten a városi bírónak halálbüntetés fenyegetése közben adá ki parancsait. Midőn e parancscsal keveset gondoló bírót Karácson megfogatta s felakasztatni akarta volna: a fegyver ragadásban nem rest debreczeni polgárok a fekete ember kezéből bírójokat kiszabadították, a katonákat levagdalták, s ennek utána a kiszabadult bíró magát a fekete embert megköztetvén, annak fejét a piacon levő bitófánál hóhér által lecsapatta. A Karácson György életben maradt társai rettenetes boszujokat fogták volna Debreczenre kiontani, ha Báthori Miklós ecsedi várkapitány a debreczenieknek ségélyére itt nem terem és a gyülevész hadak új vezetőjét meg nem öleti s a pórnépet szélyel nem szórja vala.

Az 1572. évben Kassa és Tokaj körül összesereglett haramiák Arad-megyében Simándon az ottan Szent-György napkor országos vásárra gyült török kereskedőket lenyakazván, azoknak minden portékáit elrabolták s gazdag zsákmánnyal igyekeztek vissza; utközben azonban a reájuk bukkant török csapatok által szétverettek. A haramiák közül azok kik menekülhettek, Debreczen alatt összeszedelőzködvén, magukhoz a vidékről több ujonczot toborzottak. Hogy az erdélyi fejedelem elnézéséből ilyesmi történhetett, e miatt a török udvar nebeztelvén, Báthori Kristóf nagyváradi főkapitány feles csapatai élén a rablókkal a debreczeni piacon összecsapott, sokat azok közül lekaszabolt, kiket elfogatott azok egyrészét a debreczenieknek — károsodásuk miatti elégtétel végett — adta át, nagyobb részét pedig maga után Váradra a várkörüli munkálatok teljesítésére hurczoltatta.

II. János király 1571. évben hunyván el, benné a Szapolyai-ház teljesen kihalt. Nem sokkal elhunya előtt 1569. évben a nevezett fejedelem tekintetbe vévén az ő irányában hű Debreczen város lakóin a legközelebb lefolyt időkből ejtett sok kárt, méltatlanságot, bántalmazásokat és különböző fizetéseket, melyeket azok úgy a német mint a török részére naponként teljesíteni kényszerülve voltak, elrendelte, hogy a debreczeniek az általok évenként fizetni szokott közadó terhe alól felmentessenek. Ugyan ő 1570. évben megrendelte,

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This not only helps in tracking expenses but also ensures compliance with tax regulations. The document further outlines the procedures for handling discrepancies and the role of the accounting department in providing timely reports to management.

Financial Reporting and Analysis

This section details the various financial reports generated by the company, including the monthly profit and loss statement, the balance sheet, and the cash flow statement. It explains how these reports are used to assess the company's financial health and to identify areas for improvement. The document also discusses the importance of budgeting and how it is integrated into the overall financial strategy.

The next part of the document focuses on the internal controls and risk management processes. It describes the measures in place to prevent fraud and ensure the integrity of the financial data. It also outlines the procedures for identifying and mitigating financial risks, such as currency fluctuations and credit defaults.

Finally, the document concludes with a summary of the key findings and recommendations. It stresses the need for continuous monitoring and improvement of the financial reporting system. The document also provides contact information for the accounting department and the internal audit team for any further inquiries.



eszme megtestesítését megkísérteni vállalkoztak. Egyike volt ezeknek anarcsi Tegzes Antal szabolicsmegyei terjedelmes birtokok ura. Ő elébb Debreczenben tett idevonatkozólag próbát, majd mert itten a sikerhez nem nyílt kedvező kilátása, Erdélybe távozott, remélve, hogy fáradozásait ottankivánt eredmény fogja koronázni.

Hihető, hogy az erdélyiek Debreczenből értesítve lettek Tegzes Antal látogatása czéljáról. Nem sokáig időzhetett Erdélyben Tegzes Antal, mert az 1578. évi országgyűlés 26-ik törvényczikkely tanusítása szerint ő az erdélyiek közül valaki által életétől megfosztatott. Az esemény nagy megilletődést okozott. Minthogy többen hitték, hogy Tegzes Antal erőszakos halála, némely debreczeni polgárok sugalmazásának lett volna következménye; ezen okból Tegzes Antal fia és leányai, Debreczen város akkori földes asszonyánál özvegy gróf Salm-Ecknél guthi Ország Borbálánál — ki, mint fentebb láttuk, először enyingi Török Ferencznek neje, ily minőségben kiskoru fia Török István természetes és törvényes gyámánya volt — tettek panaszt a debreczeni polgárok ellen. Felvette ez ügy fonalát az 1578. évi magyarhoni országgyűlés 26. törvényczikkelye is, rendelvén, hogy özvegy gróf Salm-Eckné mint Debreczen város földes asszonya, a „bepanaszlott debreczenieket Diósgyőrré maga elé idézvén, azok felett borsodmegyei szolgabíró és esküdtársai jelenlétében látáson törvényt stb.“

Mi eredménye lett ezen intézkedésnek? adatokat rá nem találtunk. Hihető, hogy vagy felperesek nem lévén képesek névszerint a váddal terhelt polgárokat megnevezni, ez oknálfogva a diósgyőri törvénykezés egészen elmaradt; vagy pedig — habár megidézettek is a perbe hivottak — bizonyítékok hiányában, minden további kereset alól felmentetteknek nyilvánítottak.

Báthori Istvánnak az erdélyi vajdaságban utóda Báthori Kristóf 1578. évben a Debreczen város területén csapó-utczában létezett barátok kolostorát — mely azon időben már kóroda volt — minden tartozékaival együtt Debreczen városának adományozta, Báthori István lengyel király az eddigi királyok által Debreczen város részére engedélyezett szabadalmakat az 1582. évben kelt okmányában ujjal megerősíti.

Az 1580. év vészteljes volt Debreczenre nézve, mert támadott nagy tűzvész előálomkor, Czegléd-utczában, s ezen tűz Piacz, Várad és Miklós-utczáknak mindkét részét megemésztette, a töménytelen kár között 17 ember fuldoklott meg. Az 1585-dik évben pedig az erdélyi és magyarországi több helyekkel együtt e város is megkóstolta Istennek kettős ítéletét, az éhséget és döghalált.

Az 1582. évben Báthori Zsigmond fejedelem az urrétét a nagyerdő mellett, mely hajdan a kastélyhoz tartozott (de annak elpusztulta után a gazda tisztség is már létezni megszűnt) Debreczen városának adományozta, s idevonatkozólag a szokásos beigtatás is ünnepélyesen megtartatott. Ugyanezen fejedelem a Nagyerdőt, Apafáját és Mátát, mint a mely javaknak a város eddig is csendes és békés birtokában volt, uj adományilag Debreczennek engedte.

volt, hogy az I-ső Ferdinánd király pártján levők, mikor csak szerét tebe hallatlan kegyetlenségek közt dulták s fosztották Debreczent.

Az 1552. év folyásában az ozmánok Szeged vára alatt I. Ferdinánd hadait megsemmisítve, a Szegedről menekülni képesek — közöttük Tóth hály szegedi bíró I. Ferdinánd király erős hive is, míg ismét később az á gyűjtött hajdusággal Szeged alá újabb szerencse megkísérlésére el nem t zott — Debreczenben talált menedéket. Ugyanesek itten huzták magokat a Makó és Csanád felől bujdosóban lévő keresztények is. Az 1558-dik é tünadott nagy tüzvész alkalmával Debreczennek déli részén eső negyede semmiyó lett.

Ez időben Izabella királyné, ugy maga, mint fia nevében Debreczeny mindaddigi szabadalmait megerősítette s rendelte, hogy a polgároknak a v biróság által elintézett perei a királyné udvari törvényszékére felebbeztessék s az örökösök nélkül lévő polgárok javaikkal szabadon rendelkezessenek.

Izabellának 1559. évben történt elhunytával, az önállóan uralkodó J Zsigmond, vagy II. János király a debreczenieknek már eddigi kiválts megerősítette s elrendelte, hogy a szerte barangoló ozmán csapatoktól í lem miatt Debreczenben maguknak lakházat vett nemesek mind jogok mind terhekben a debreczeni polgárokkal egyenlők legyenek, s a bekölti jobbhagyok is — ha már polgári jogoknak lettek részeseivé — többé a földes uraik által vissza ne követeltethessenek. János Zsigmond király - mig 1566. évben Szulejman Szigetvárat vivatta, a szultántól nyert tatárse gel Tokajt tartá megszállva — megértvén a szultánnak Szigetvár alatt töl halálát, attól tartván, hogy a hír meghallása után a tatárok vérszemet kap s ő neki magának is ellene támadnak, felhagyva a tokaji vár ostromával, lott a tatárok társaságától. Ezek ekkor Sáros-Patak környékét Bereg Ugoceamegyéket borítván el, nagy pusztítás közben számos népet ejte rabságba. Midőn azonban a tatárok még a II. János király birtokának akartak kedvezni: őket elébb szóval intette a fejedelem, ez nem használ Debreczen s Ujváros között az ugynevezett Vérvölgyében őket megrohs erősen megverte s megszabadította a rabokat kezeik közül.

Az 1561. évben Bebek György, az 1564. évben pedig Balassa Meny zabolátlan magyar főurak — kik az akkori idők divatához képest, mint ma érdekők hozta magával, hol az erdélyi fejedelmet, hol pedig a magyar ki szolgálták volt — feles csapataikkal meglepve Debreczen város ártatla semmi veszélyt nem gyanító népét, lőnek mindketten hihetetlen pusztitá és ragadozásnak okozói. Az 1564. évben pedig Schwendi Lázár német tá nok dulta fel Debreczent, mely évben Literáti Balázs biróságában ment t csi határozatba, hogy az azelőtt utczánként tartani szokott országos és heti v rok a városháza előtt tartassanak meg. A mi a sokszoros duláshól épen ma megsemmisítette azt az 1564. évben szeptember 4-én és 6-án támadott ren vüli tüzvész, mely a várost legnagyobb részével, a nagytemplomot, paróch házakat és iskolai épületeket is teljesen elhamvasztotta.

város polgárait szokatlan adóval ne terheljék, ellenesetben a debreczenieket Básta György főkapitány meg fogja a zsarolások ellen oltalmazni.

Az 1660. évben Rudolf király Pilsenben engedélyezi, hogy a mag- és végrendelet nélkül elhalt polgárok hagyatéka a helybeli szegények részére adassék. Ugyan ő Debreczen városának eddigi czimerét a zászlós bárányt azzal bővítette meg, hogy a bárány a halom felibe állított nyitott könyvön álljon; a paizs felett pedig királyi koronával ékesített nyitott sisak emelkedjék; és a koronás phoenix madár kiterjesztett szárnyakkal tüzet gerjesztve láttassék magát perzselni.

Ugyancsak Rudolf király és Mátyás főherczeg ez évek folyásában, tekintve a debreczeni polgároknak a zavaros idők daczára is hű szolgálatukat; de tekintve azon sok kárt is, melyet azok szabadalmaik ellenére, nem érdemlett sanyargatások közben szenvedtek — elrendelik, hogy a debreczeniek bárhol az országban járjanak vám fizetéstől mentesek maradjanak; az ott megtelepedett nemesek is a közterheket viseljék s a városi bíróság illetékességét elismerjék. Az 1601. évben pedig Rudolf király Básta György felső-magyarországi főkapitányhoz oltalom-levelet menesztett a debreczeniek javára, a Török István, Nyári Pál és Homonnai Bálint zsarolásai ellenében.

Midőn Báthori Zsigmond végkép eltávozott Erdélyből, akkoriban a Rudolf magyar király képében, a magyarországi Tisza vidékeken gróf Barbiáni Jakab (belgiójózoí gr.), Erdélyországban pedig Básta György volt a főhadparancsnok. Mindkettőnek a föld népe hangulatával s érdekeivel ellentétes, de kivált vallásos érzületeit mélyen sértő eljárása miatt támadott ellenszenv, csakhamar általános zendülésben tört ki, mely aztán azzal végződött, hogy Bocskai István lett a magyarországi Tisza-vidék urává s erdélyi fejedelemmé. Debreczen városa, melytől Barbiáni egyéb sanyargatásai mellett 30,000 frtot zsarolt volt ki, hiven ragaszkodott Bocskai István ügyéhez. És a fejedelem 1605. évben május 6-án Kassán kelt okmányában engedélyezi, hogy a városi polgárok otthon békében maradva, ne vegyenek részt a felkelésben, hanem további rendeleltig a fejedelem mellett szolgálendő őrseget tartsák, a többire nézve minden eddigi szabadalmakat élvezhessék.

Említésre méltók Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek Debreczen város részére adott kedvezményei is. Ő t. i. a régibb királyok által Debreczen városnak adományozott minden szabadalmokat megerősítvén, különösen hangsúlyozta azt, hogy a Debreczenbe beköltözött jobbágyok vissza ne követeltethessenek, sem pedig e miatt a városi régibb polgárok ne zaklattassanak. Ugyanezen fejedelem a szepesi buza-dézmát a scholabeli deákoknak adományozta.

Báthori Gábor fejedelemségének végén, oly zilálttá lett az ő kormányzása, hogy az ugynevezett Partiumban és Debreczenben II. Mátyás király érvényesítette fenhatóságát s 1608., 1609. és 1611-ik évekről szóló kegyleveleiben a debreczeni kereskedők és iparosok részére Rudolf király által engedélyezett

Ugyanezen fejedelem Debreczenben gyakorta megfordulván, saját szemével láthatta, miként hevernek romban azon főtemplomnak kormos falai, mely még az 1564. évi nagy égés alkalmával leve a tüzvésznek teljes martalékává, és ezen idő óta a sokszorosan látogatott város népe által fel nem építheték. Tehát ismerve a város lakói vallásosságát, s tudva mi jótékonyan fog hatni a nép kedélyére ha megújulását szemlélheti azon szent hajléknak, hol hatvan és néhány év óta elnémult volt az ájtatos hivek éneklése és imádkozása: elhatározta a templomnak felépíttetését. Tudatta szándékát a város népével, s felhívta azt adakozásra, ő maga is igazi fejedelmi bőkezűséggel járulván e szent célhoz. Így lőn, hogy az 1626. év augusztus 1-jén építtetni kezdett régi góth stílu szentegyház 1628. évben már felépült, s a Szent-András templom régi nevezet félre tételével a szent háromság egy Isten tiszteletére ugyancsak 1628. év nov. 26-án felszentelteték. A templom tornyára — mely mert előbb fehér zsinddal lévén fedve fehér toronynak. később pedig cserép tetejéről cserepesnek nevezteték — a Rákóczi György által ajándékozott arany gomb lett alkalmazva, s a toronyba oda volt illesztve a hold egy mestermű, mely az alatt míg a toronyóra 24 órai időközöt lejárt, mindég egészen megfordult. A templom keleti ajtaját, faragott kövekből való oszlopokat, küszöbököt, felül családi czimerével ékesítve, ugyancsak Rákóczi György csináltatta. A készen levő templom küloldalára vésett versekben a Bethlen Gábor fejedelem emléke és családi czimere a város czimerével lettek megörökítve.*)

Ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem mindazon czéheket, melyek Debreczen városa kebelében léteztek kiváltság levelével megerősítette.

Bethlen Gábor fejedelemnek 1629. év végén történt elhunytával, azon kevés idő alatt míg az ő hátramaradott özvegye Brandenburgi Katalin vitte Bethlen István kormányzósága alatt a fejedelemséget, ezen urnő az 1630-dik év ápril 17-én okmányában Kornizs Zsigmond váradi főkapitánynak, ugyazinte Bihar megye alispánjának és szolgabírúnak megparancsolta, hogy ezek Debreczen városát Nyári István megtámadásai ellen megoltalmazzák.

II.

Az 1631. évi márczius hóban oly mérvű földrengés volt Debreczenben, hogy a torony is megrendült s abban a harangok — mindenek megrémülésére — magoktól megkondultak. Ugyanezen év július 10-én szokatlan villámlások s mennykő hullások retteggették a város lakóit. Az 1632. évi december havában a város és Mustafa bég között a mátai pusztai birtoka felett vitatott perben a szolnoki Kadi Debreczennek adott igazat, s e felőli ítélet-levelét ki is szolgáltatatta. Az 1633. évről az van a városi tanács jegyzőkönyvbe beírva: „Mivel hogy a nagyhatalmu Isten haragja nemcsak e város, hanem az egész ország ellen is felgerjedett és a dögvész mindenfelő dühöng: tetszett a tanácsnak, hogy a citera, mindenféle zene, istentelen dalolás és táncz megszüntetessék.“

*) Ezen templom bővebb leírását lásd Szücs István: Debreczen város történelme. Debreczen 1870. I. kötet 263—267. lap.

szabadalmakat megerősítette s általában a városi polgárokat a vám és harminczad fizetés terhe alól felmentette.

Egyébiránt, hogy ez időkbén mily sok felöli szenvedéseknek volt Debreczen kitéve, megtetszik ez, az 1610. évi mártius 1-jén kelt következő tanácsi határozatból: „Mivel az Isten az ostort még ki nem vette közülünk, de söt a romlás napról-napra növekedik: annak okáért míg az Ur Isten csendes állapotot nem hoz: senki hegedülni, tánczolni, lantolni, virginálni ne merjen.“

Bethlen Gábor fejedelem korától I. Rákóczi György haláláig.

I.

Az alatt míg Báthori Gábor elhunytával Erdélyország fejedelmévé Bethlen Gábor választatott el, minthogy a török igája igen megnehezedett Debreczen városán: Csongrádi János és Torma Miklós tanácsbeliek egy szolgálával és egy kocissal a fényes portára küldettek el, kik is a szultántól kivánt választ nyerve, utjokat békével végezték s haza jövének. A török császártól nyert oltalom-levelek, más három tanácsbeli által Budavárba elküldetvén, az ottani basa a levelek átvizsgálása után jó válaszszal bocsátá el ugyan a város küldöttéit, de alattomban utánok tatárokat küldve, ezek által a leveleket elraboltatta, magokat az ártatlan tanácsbelieket pedig megölette és e város ugyanazon nyomoruságban maradt, miglen Bethlen Gábor fejedelem ide küldött kopjás vitézei által a fosztogató latroktól megtisztittatá és megüresítetté e város vidékét. Ugyanazon fejedelem kegylevelében megkönnyebbitésére és felbuzdítására Debreczen városának, mely a törökök sarkába és szomszédságába helyezettvén, az ozmán uralom terhének elhordására már-már alig mutatkozóék elégségesnek, e város határain belől lakó polgárokat régi szabadalmaikban, törvényes szokásaikban sértetlenül megtartatni rendelte.

Az 1621. év Debreczen városára nézve gyászos és hazai zavargások s egyéb veszedelmek szülte sokszoros csapásokkal teljes esztendő volt. A kellemetlen időjárás szünteleni esőzések s a folyamok folytonos szokatlan kiáradásai miatt a föld elposványodott, a levegő megbüszhődött, a szántóvetők csaknem minden terménye megrothadt, elpusztult és semmivé lett. A gabonamüekben eddig nem hallott vesztesség miatt az országban támadott szükség és drágaságból eredett nyomort s inséget nevelte a döghalál, melynek folytán négy hónap alatt e városban életkor és nemkülönbség nélkül döghalálban 2999-nél többen haltak el. Az 1623. évben támadott nagy tüzvész Debreczenben várad-utczát hamvasztotta el; az 1624. évben pedig ismét megújult döghalál okozott nagy pusztitást e városban.

Debreczen városát egymásután sürüen ért csapásokból eredett szenvedések enyhítéséül bocsátotta ki Bethlen Gábor fejedelem 1625. évben Váradon kelt kegylevelét, melyben a város minden eddigi szabadalmait megerősíté. A fényes portánál pedig közben járt a fejedelem, hogy Debreczen város adójából 1000 firt leengedtessek.

város polgárait szokatlan adóval ne terheljék, ellenesetben a debreczenieket Básta György főkapitány meg fogja a zsarolások ellen oltalmazni.

Az 1660. évben Rudolf király Pilsenben engedélyezi, hogy a mag- és végrendelet nélkül elhalt polgárok hagyatéka a helybeli szegények részére adassék. Ugyan ő Debreczen városának eddigi czimerét a zászlós bárányt azzal bővítette meg, hogy a bárány a halom felibe állított nyitott könyvön álljon; a paizs felett pedig királyi koronával ékesített nyitott sisak emelkedjék, és a koronás phoenix madár kiterjesztett szárnyakkal tüzet gerjesztve láttassék magát perzselni.

Ugyancsak Rudolf király és Mátyás főherczeg ez évek folyásában, tekintve a debreczeni polgároknak a zavaros idők daczára is hű szolgálatukat; de tekintve azon sok kárt is, melyet azok szabadalmaik ellenére, nem érdemlett sanyargatások közben szenvedtek — elrendelik, hogy a debreczeniek bárhol az országban járjanak vám fizetéstől mentesek maradjanak; az ott megtelepedett nemesek is a közterheket viseljék s a városi bíróság illetékességét elismerjék. Az 1601. évben pedig Rudolf király Básta György felső-magyarországi főkapitányhoz oltalom-levelet menesztett a debreczeniek javára, a Török István, Nyári Pál és Homonnai Bálint zsarolásai ellenében.

Midőn Báthori Zsigmond végkép eltávozott Erdélyből, akkoriban a Rudolf magyar király képében, a magyarországi Tisza vidékeken gróf Barbiáni Jakab (belgiójózóí gr.), Erdélyországban pedig Básta György volt a főhadparancsnok. Mindkettőnek a föld népe hangulatával s érdekeivel ellentétes, de kivált vallásos érzületeit mélyen sértő eljárása miatt támadott ellenszenv, csakhamar általános zendülésben tört ki, mely aztán azzal végződött, hogy Boeska István lett a magyarországi Tisza-vidék urává s erdélyi fejedelemmé. Debreczen városa, melytől Barbiáni egyéb sanyargatásai mellett 30,000 frtot zsarolt volt ki, híven ragaszkodott Boeska István ügyéhez. És a fejedelem 1605. évben május 6-án Kassán kelt okmányában engedélyezi, hogy a városi polgárok otthon békében maradván, ne vegyenek részt a felkelésben, hanem további rendeletig a fejedelem mellett szolgálendő őrseget tartsák, a többire nézve minden eddigi szabadalmakat élvezhessék.

Említésre méltók Báthori Gábor erdélyi fejedelemnek Debreczen város részére adott kedvezményei is. Ő t. i. a régibb királyok által Debreczen városnak adományozott minden szabadalmokat megerősítvén, különösen hangsúlyozta azt, hogy a Debreczenbe beköltözött jobbágyok vissza ne követeltethessenek, sem pedig e miatt a városi régibb polgárok ne zaklattassanak. Ugyanezen fejedelem a szepesi buza-dézmát a scholabeli deákoknak adományozta.

Báthori Gábor fejedelemségének végén, oly zilálttá lett az ő kormányzása, hogy az ugynevezett Partiumban és Debreczenben II. Mátyás király érvényesítette fenhatóságát s 1608., 1609. és 1611-ik évekről szóló kegyleveleiben a debreczeni kereskedők és iparosok részére Rudolf király által engedélyezett

szabadalmakat megerősítette s általában a városi polgárokat a vám és harminczad fizetés terhe alól felmentette.

Egyébiránt, hogy ez időkből mily sok felőli szenvedéseknek volt Debreczen kitéve, megtetszik ez, az 1610. évi mártius 1-jén kelt következő tanácsi határozatból: „Mivel az Isten az ostort még ki nem vette közülünk, de sőt a romlás napról-napra növekedik: annak okáért míg az Ur Isten csendes állapotot nem hoz: senki hegedülni, tánczolni, lantolni, virginálni ne merjen.“

Bethlen Gábor fejedelem korától I. Rákóczi György haláláig.

I.

Az alatt míg Báthori Gábor elhunytával Erdélyország fejedelmévé Bethlen Gábor választatott el, minthogy a török igája igen megnehezedett Debreczen városán: Csongrádi János és Torma Miklós tanácsbeliek egy szolgálattal és egy kocsisal a fényes portára küldettek el, kik is a szultántól kívánt választ nyerve, utjokat békével végezték s haza jövének. A török császártól nyert oltalom-levelek, más három tanácsbeli által Budavárba elküldetvén, az ottani basa a levelek átvizsgálása után jó válaszzal bocsátá el ugyan a város küldötteit, de alattomban utánok tatárokat küldve, ezek által a leveleket elraboltatta, magokat az ártatlan tanácsbelieket pedig megölette és e város ugyanazon nyomoruságban maradt, miglen Bethlen Gábor fejedelem ide küldött kopjás vitézei által a fosztogató latroktól megtisztittatá és megüresítetté e város vidékét. Ugyanazon fejedelem kegylevelében megkönnyebbitésére és felbuzdítására Debreczen városának, mely a törökök sarkába és szomszédságába helyezettvén, az ozmán uralom terhének elhordására már-már alig mutatkozó elégségesnek, e város határain belől lakó polgárokat régi szabadalmaikban, törvényes szokásaikban sértetlenül megtartatni rendelte.

Az 1621. év Debreczen városára nézve gyászos és hazai zavargások s egyéb veszedelmek szülte sokszoros csapásokkal teljes esztendő volt. A kellemetlen időjárás szünteleni esőzések s a folyamok folytonos szokatlan kiáradásai miatt a föld elposványodott, a levegő megbüszhődött, a szántóvetők csaknem minden terménye megrothadt, elpusztult és semmivé lett. A gabonamüekben eddig nem hallott vesztesség miatt az országban támadott szükség és drágaságból eredett nyomort s inséget nevelte a döghalál, melynek folytán négy hónap alatt e városban életkor és nemkülönbség nélkül döghalálban 2999-nél többen haltak el. Az 1623. évben támadott nagy tüzvész Debreczenben várad-utczát hamvasztotta el; az 1624. évben pedig ismét megújult döghalál okozott nagy pusztítást e városban.

Debreczen városát egymásután sürüen ért csapásokból eredett szenvedések enyhítéséül bocsátotta ki Bethlen Gábor fejedelem 1625. évben Váradon kelt kegylevelét, melyben a város minden eddigi szabadalmait megerősíté. A fényes portánál pedig közben járt a fejedelem, hogy Debreczen város évi adójából 1000 frt leengedtessek.

Ugyanezen fejedelem Debreczenben gyakorta megfordulván, saját szemével láthatta, miként hevernek romban azon főtemplomnak kormos falai, mely még az 1564. évi nagy égés alkalmával leve a tűzvésznek teljes martalékává, és ezen idő óta a sokszorosán látogatott város népe által fel nem építheték. Tehát ismerve a város lakói vallásosságát, s tudva mi jótékonyan fog hatni a nép kedélyére ha megújulását szemlélheti azon szent hajléknak, hol hatvan és néhány év óta elnémult volt az ájtatos hivek éneklése és imádkozása: elhatározta a templomnak felépíttetését. Tudatta szándékát a város népével, s felhívta azt adakozásra, ő maga is igazi fejedelmi bőkezűséggel járulván e szent célhoz. Így lőn, hogy az 1626. év augusztus 1-jén építtetni kezdett régi góth stílusú szentegyház 1628. évben már felépült, s a Szent-András templom régi nevezet félre tételével a szent háromság egy Isten tiszteletére ugyancsak 1628. év nov. 26-án felszentelteték. A templom tornyára — mely mert előbb fehér zsindelel lévén fedve fehér toronynak. később pedig cseréptetejéről cserepesnek nevezteték — a Rákóczi György által ajándékozott arany gomb lett alkalmazva, s a toronyba oda volt illesztve a hold egy mestermű, mely az alatt míg a toronyóra 24 órai időközött lejárt, mindég egészen megfordult. A templom keleti ajtaját, faragott kövekből való oszlopokat, küszöböket, felül családi czimerével ékesítve, ugyancsak Rákóczi György csináltatta. A készen levő templom küloldalára vésett versekben a Bethlen Gábor fejedelem emléke és családi czimere a város czimerével lettek megörökítve.*)

Ugyancsak Bethlen Gábor fejedelem mindazon czéheket, melyek Debreczen városa kebelében léteztek kiváltság levelével megerősítette.

Bethlen Gábor fejedelemnek 1629. év végén történt elhunytával, azon kevés idő alatt míg az ő hátramaradott özvegye Brandenburgi Katalin vitte Bethlen István kormányzósága alatt a fejedelemséget, ezen urnó az 1630-dik év április 17-én okmányában Kornizs Zsigmond váradi főkapitánynak, ugyszinte Bihar megye alispánjának és szolgabírúnak megparancsolta, hogy ezek Debreczen városát Nyári István megtámadásai ellen megoltalmazzák.

II.

Az 1631. évi márczius hóban oly mérvű földrengés volt Debreczenben, hogy a torony is megrendült s abban a harangok — mindenek megrémülésére — magoktól megkondultak. Ugyanezen év július 10-én szokatlan villámlások s mennykő hullások retteggették a város lakóit. Az 1632. évi december havában a város és Mustafa bég között a mátai pusztai birtoka felett vitatott perben a szolnoki Kadi Debreczennek adott igazat, s e felőli ítélet-levelét ki is szolgáltatotta. Az 1633. évről az van a városi tanács jegyzőkönyvébe beírva: „Mivel hogy a nagyhatalmu Isten haragja nemcsak e város, hanem az egész ország ellen is felgerjedett és a dögvész mindenfelé dühöng: tetszett a tanácsnak, hogy a citara, mindenféle zene, istentelen dalolás és táncz megszüntetessék.“

*) Ezen templom bővebb leírását lásd Szücs István: Debreczen város történelme. Debreczen 1870. I. kötet 263—267. lap.

Rákóczi György fejedelem jól észben forgatván azon hő ragaszkodást, melyet ő irányában Debreczen város közönsége elébb magánzó állapotában. közelebről fejedelemsége egész idején tanusított, arra fordítá fő gondját. hogy a város irányában jóságos figyelmének minél több jelét tüntethesse ki. Már az 1635-ik évben nemcsak élte hosszágig vállalta el a debreczeni ref. főiskolában egy tanárnak évenként általa leendő fizetését s a debreczeni ref. egyházat a Graduál czimű nagy énekes könyv példányával megajándékozta; hanem azt az általa közelebbi évben folytatott hadjáratok alkalmával elfoglalt lövő szerszámokból Gyula-Fehérváron öntetett 50 mázsás harang adományozásával is megörvendeztette.*) Ezen harang a fejedelem költségén ide elhozatván, a városi nép szerfeletti nagy örvendezései közben előbb az ujból létrejött templom délfelöli czinteremébe helyeztetett volt el, majd 1642-ik évben az e czélra épült veres toronyba lett felfüggesztve, mely veres torony a templomtól külön álló épület veres téglából rakott s bemeszeletlenül álló faláról neveztetett így el. hogy a templomhoz ragasztott fehér s később mázos tetejével ragyogó cserepes toronytól megkülönböztethessék. Ezen toronyban függött a Rákóczi-harang 1802-ik évig, az ez idei nagy égésig, mely alkalommal a harang függő helyéről lezuhanván, megrepedt. Így is azonban a kegyeletes nép vallásos érzelmei buzdítására használtatott az, s elébb egy négyszögű deszkaépülethen tartatott, majd az ujból épült ref. nagy-templom nyugoti tornyába luszatott fel, és miután 1875-ik évben már repedése miatt teljesen használhatatlannak mutatkozott, Pozdech pesti harangművész által új alakba átídomittatott, úgy azonban, hogy minden az előbbi harangon lévő köriratok az ujonnan öntött harangon is olvashatók lettek.

Siralmas emlékü lett Debreczenre nézve az 1640. év ápril 24-ik napja, mert Péterfi Jakab utczában közel a templomhoz támadott, négy óráig gerjedező s mindinkább erőt vevő tűz, Csapó-, Czegléd-, Szentanna-, Varga- és Várad-utczákat elfolyván, nagy sok szép épületeket, a város tanácsházát, boltjaival s ahoz tartozó szárazmalmokkal együtt megemészté. Ugyanazon hónap 26-án támadott égés pedig Czegléd-, Burgundia s Csapó-utczáknak nagy részén átmenvén, Szappanos és Olajos-utczákat a jó kutig, a város kerítésével együtt porrá és hamuvá tette. E két rendű égés alkalmával 302 ház, 14 szárazmalom, számnélküli gyönyörűséges kertek lettek semmivé. Minthogy ez idő táján kevés nap mulhatott el, hogy a város kétszer-háromszor meg ne gyuladott volna, e miatt a rettegés és nyughatatlanság oly nagy lett, hogy még vasárnapokon is az emberek fel nem mertek a templomba isten-szolgálatra menni, hanem szélyel az utczákon scholabeli tudós deák ifjak predikáltak, miközben a házak tetején vigyázók örködése mellett is a ház fényes nappal meggyuladott. Némelyek oly gyanuban is voltak, hogy az irigy ellenség Debreczent titokban azért gyújtogatja, mert a scholából kikerült tudós ifiaknak

*) Ezen harang köriratának történetét lásd Szűcs István „Debreczen város történelme.“ Debreczen, 1870. I. köt. 294, 295. lap.

okos embereknek származását jó szemmel nem nézhette. A sokszoros csapatok miatt sajtolt város népének némi enyhítésére szolgált az, hogy Rákóczi György fejedelem 1640. augusztus 1-én keltezett kegylevelénél fogva, annak jutalmául, hogy Debreczen városa az ő magán állapotában is mindig nagy ragaszkodással volt ő iránta és fejedelemségének idejében is minden parancsainak kész szívvvel engedelmeskedett: a Szoboszlói Kéczy Miklós hivatlen-sége miatt, ennek Debreczen város kebelében lévő elkobozott nemesi telkét és házát a város közönségének adományozta.

A 30 éves vallásháboru, mely a protestáns vallás meggyengítése céljából folytatott, átsapott pusztító lángjával Magyarországra is. S az olykor győzedelmes császári seregek diadala, a magyarhoni protestánsok vallásszabadságát is nem kevésbé veszélyezteté. Minthogy ez időben már Rákóczi Györgynek ugy is mint nagy hatalmu fejedelemnek, ugy is mint vallása mellett buzgó protestánsnak hire és dicsősége egész Európára kiterjedt volt: a császári seregek által szorongatott evangelicus fejedelmek több izben erélyesen szorgalmazták Rákóczit a vallásháboruban részvételre. Engedett ő a felhívásnak, de világosan kikötötte, hogy a háboru végcélja a protestáns vallás biztosítása s a magyarhoni protestánsoktól elszedett templomok visszaadása legyen. Megindítá azért a hadjáratot 1644. évben, kívánván Debreczentől 100 zsoldos gyalogot, társzekereket, vonó marhákat s egyéb táborba való eszközöket, parancsolt azonfelül mindenféle élelmi szekeret is.

Az 1644-ik évben Rákóczi György által megkezdett s 1655-ik évre is kiterjedt hadjáratból Debreczen város népének keserves rész jutott, mert midőn részint a felvidéki hadjáratban távol levő debreczeni zsoldos vitézeknek s a táborhoz kívántatott debreczeni több embereknék és vonó marháknak gondviselése, részint pedig a fejedelem újabb parancsai teljesítése végett a táborba, meg vissza szüntelen való járás-kelest, jövés-menést kellett volna tenni: Csohalyi Mihály és Somogyi Mihály tanácsbeliek ellenség kezébe esvén, a murányi várba hurczoltattak, s ottan fogságban haltak el.

I. Rákóczi György halálától Debreczennek királyi városi rangra lett emeltetéséig, 1693-ik évig.

I.

Debreczen város okos és körültekintő előjárói — kiknek mint a néhai I. Rákóczi György fejedelem udvarában Gyulafehérváron több izben bejárónak elég módjok és alkalmok volt a II. Rákóczi György hajlamának atyjától egészen ellenkező voltárol meggyőződést szerezniök, birtak azon szükségesség előérzetével, miszerint nekik Debreczen városra nézve a magyar király kegyelmét biztosítaniok nem leend felesleges. Így történhetett az, hogy 1649-ben III. Ferdinánd király a debreczeniek kértére a város polgárainak minden az előbbi királyoktól adományozott kegylevelét megerősítette. Azonban

maga II. Rákóczi György fejedelem is 1656-ik évben a városnak minden az előbbi fejedelmek által adományozott szabadalmait jóváhagyta. Ezen 1656-ik év volt azon sok szerencsétlenség kezdője, mely huzamosb ideig szakadatlanul sanyargatta a szegény népet. A több ízben megújuló iszonyu tűzvész a várost csaknem egészen kerítésével és sok szép rakott kerteivel együtt porrá, hamuvá tette. Mindennek daczára ugyanezen 1656-ik év végén II-ik Rákóczi György parancsára a lengyelországi hadjáratra 100 zsoldos gyalogot, 15 szekeret, nyolcz igavonó marhával és két-két emberrel kellett a városnak kiállitania. Minthogy pedig ezen hadjárat a legszerencsétlenebbül ütött ki; a város részéről a táborba elküldetett emberek három vagy négy kivételével, kik — ezek közt Biczó András — idő jártával a krimi rabságból haza bolyongtak mind szekerstől, marhástól oda maradtanak, velök együtt veszett oda az ő élelmezésükre a város által elküldött tanácsbeli Csanálosi István is.

Egy idejüleg rá nehezedett a városra a törökök igája is, kik Szolnok erődítéséhez fogva, hetenkint száz-száz hetiszerezest és harmincz szekeret kívántak a szolnoki vár árkanak és palánkjának erődítéséhez.

II. Rákóczi György fejedelem — ki helyett az erdélyi országos rendek, a fényes porta által kényszerítve, Barcsai Ákost választották el fejedelemül — már 1657-ben is, ujabban pedig 1658-ik évben mezei hadainak e városon tartása és élőttese által szerfelett nyomorgatta e város népét. A városi előljárók nem szüntek meg — az inség enyhítése céljából rimánkodni a fejedelem s ennek főemberei előtt — eredmény nélkül. Ugyanezen évben a törököknek is kezdett a városon követelése megnekedni. Ők is igényüket a magyar hadak által e városon rótt terhekhez alkalmazván, ugy a szolnoki bég, mint az egri basa is rendkívüli követelésekkel állottak elő, melyek csakis nagy summa lefizetése által lettek leszeghetőkké. Ugyanezen évben a még keresztyn kezekben lévő váradi vár részére is élésnek szállítása parancsoltatott, s az teljesedésbe is vétetett.

E közben a budai vezér Kénán basa feles hadaival Szolnok alatt megszállván, hivatta a debreczeni birót, kinek képében négy tanácsbeli jelenvén meg a basa előtt, ez is saját erszényét tölteni kívánván, haragját tetteté, reá erősödvén a várostra, hogy neki is társzekerek adassanak. És ha mit a város ama két rendbelinek — mint ő szolgáinak — adott; amnyival több szekér és több élés volna neki — az ő méltóságához képest — kiszolgáltatandó. E kívánságát a basának csak nagy nehezen és sok fizetés terhe alatt lehetett lejjebb szállitani.

Míg a Szolnoknál állomásozó török táborhoz szakadatlanul tartott a városhól oda parancsolt tanácsbeliek jövése-menése: ez alatt a magyarság is Debreczenbe önkényes szabad szállásra mindenfelől mindennap gyülekezett. Azonban a török tábor ezuttal nem Debreczen, hanem Arad felé vonulván, ez ellen Rákóczi fejedelem hadával Debreczenből elindult és a lippai szoros uton a Maros partjánál 1658-ik évi junius 15-én ütközetre kerülván a dolog, a magyaroké lett a győzelem.

A Lippa alól visszatért magyar hadak egy része ismét Debreczenben szállásolván magát be; itten élődött mindaddig, míg a török nagy-vezérnek Jenő alá megérkezésének híre ide is el nem jutott. Nem is késett a városi tanács e nagyhatalmu urhoz hódolata s engedelmessége jeléül fényes küldöttséget meneszteni. Maga a főbíró nem mehetvén, másodbíró Ignát András vezetése alatt a városnak legtekintélyesebb oszlopemberei: Csóka Péter, Hegyesi Nagy Péter, Bajik András illő ajándékkal ellátva utnak indítottak, melléjük rendelt puskás emberekkel, adatván hozzájuk több közrendü polgár is. A küldöttségnek több darab kézbesített a város régibb időbeli azon török leveleiből, melyek e helynek szabadsága s óltalma tekintetéből leghasznosabbnak vélelmezettek, oly czélből, hogy ezek által a küldöttség a városnak a fényes porta irányában hű szolgálatait nyilvánvalóvá tenné, s kedvező alkalommal a város jövődjére nézve a megerősítendő okmányokhoz még újabbakat is eszközölne. E dolog azonban reménytelenségre változott, mert a levelek a töröknél benmaradtak s a várostól mind az utolsó darabig elveszének.

Ugyanis midőn a város követei Jenő alá megérkezvén, a nagy-vezér színe elé bocsátatának: ők maguk irányában rettenetes haragot találának, azon indokból, mert Rákóczinak a városon szállásoló s itten hizakodó hadai innen a törökre csatázni jártanak. Habár később, sok törekvés után, valamivel csendesedett is az a bösz oroslán: de halálbüntetéssel fenyegetés mellett kényszerültek a követek az Erdély felé utban levő tatár khánhoz czimzett levelek elvitelére. Ez azonban csak ürügy volt; mert midőn utközben a minden lépten-nyomon szembejövő török és tatár csordák által üldözöbe vétettek, a követek közül — ki mere szabadulhatott — elmenekült, de az ártatlan Ignát András megöletett, s a nála lévő török óltalom-levelektől megfosztatott, és az így elrablott levelek a török nagy-vezérnek szolgáltatották át.

II.

E közben II. Rákóczi György — ha néha-néha eltávozott is Debreczen alól, de többször visszatérve, huzamosb ideig táborozott e város alatt. Épen ennek tulajdonítható nagy részben az, hogy Barsai Ákosnak a Hajdusághoz és Debreczenhez intézett hódolati felhívása siker nélkül maradt. A város népe, mely a szinte Debreczenig elcsapkodó tatárok dulása miatt nagy rettegésben volt, reménykedve esengett Rákóczi fejedelemhez óltalomért. Igérte is a fejedelem, hogy meg fogja a törökök ellen védni a várost; s ki is rendelte állíttatni a város minden fegyverfogható népét, azonban a csapatok átvizsgálása után a bíróhoz ekép szólott: „E csapatok elég feles számmal vannak ugyan: de mivel próbálatlanok s még csatát és harcztot keveset láttak, igen féltő, nehogy próbálván, magok veszedelmén tanuljanak. Hanem jó hiveim, bírák uraim! eleitől fogva még az atyáitok is Debreczent nem fegyverrel, hanem főhajtással, adománynyal óltalmazták; ti is azt tegyétek. Annak a pogányságnak embereiteket küldjétek elébe; szép ajándékokkal, fizetésekkel

megengesztelhetitek magatok iránt. Mi elmegyünk, mert itt körül levő jószágaink odavannak s elpusztítottak, melyek még megmaradtak, azoknak óltalmára szükség vigyáznunk.“ A mint hogy a városi előljárók minden rimánkodása daczára is, dobot üttetvén a fejedelem, hadaival együtt eltávozott s a várost magára hagyta, melynek aztán szélesebb és mélyebb árokkal körükerítése munkába vétetett. E közben Jenő városa a török nagy-vezérnek feladatott; s az abban lakott magyar nép elbocsáttatván, némely része annak Debreczenbe telepedett, más része pedig az országba széleyel oszlott.

Az 1659-ik év elején a Barcsai Ákos által felbőszített Szejdi Achmet budai basától érkezik a parancs Debreczenbe, hogy ő hozzája a város birája minél előbb siessen Temesvárra, a szokott ajándékkal. A parancs folytán megjelent városi küldöttség a dühös vezért csak sok esdeklés után és két ezer tallér fizetése által, — melyet a környékbeli, makói s más helybeli magyar keresztyének segélyével szereztek össze — eszközölhetett a városnak kegyelmet a Rákóczi hadainak tartásáért mérgeledő basától. Ezen Szejdi Achmet budai basa, kinek a szultán által a Rákóczi kiverése és Barsainak fejedelem-ségbe állítása volt megparancsolva, hadjáratot kezdett az Erdélyben táborozó Rákóczi ellen, s ennek csapatait megszalasztván, utat nyitott Barsainak Erdélybe visszavonulásra. A tél közeledtével Szejdi Erdélyből visszatért, de mint ígérte, — tavasz nyitával ismét elindult a Barcsai megsegítésére. Ugy intézte azonban Erdély felé utját, hogy elébb a hajduságot — Rákóczi erejének főfőszkét — semmisítse meg. Elindulásakor előre megizente a hajduknak, hogy ha ők megmaradásukat szeretik, Rákóczit hagyják oda, térjenek vissza tüzhelyökhöz és ő hozzája küldendő követek által jelentsék be hódolásukat, mert ellenkezőkép cselekvők nem fogják kikerülni vég veszedelmöket. A hajduk azonban, Rákóczi emberei által elámittatva, a basa izenetére rá se hederítettek. Szejdi Achmet jövetelének hírére a város népe futófélben lévén, az ezt hírül vivő követeknek a basa aként válaszolt: „A birónak megmondjátok, hogy a kapukat szorgalmatosan őriztesse, a város népét megszaladni ne engedje. Ha én hitlevelet adok nektek, hogy e hadak miatt semmi kárt, még csak két tyukmoy érot sem fogtok vallani. Ha pedig nektek csak két pénz-érő károtok lenne is: uri török hitemre fogadom, tizet adok vagy adatok érte. De ha a város megfutamodik: a birákat a kapukban karóba vonatom.“ Az erről szóló hitlevelet megpecsételvén a basa, utra bocsátotta a város követeit, maga pedig temérdek hadával Szarvasnál a Körös folyón vert hidon átszállván, ugyan ő — miután a Hortobágy vizénél neki utját állani szándékozó váradi várkapitány Gyulay Ferencz elmenekülni inkább, mint csatát állani tanácsosbnak vélte volt, mindjárt jó reggel szerteszét eresztette kurtányaít, kik is a sok szép rakott épületű hajdu városokat szószerint elkezdették gyujtogatni. Ő maga elébb Kaba községét prédáltatá fel, majd Szoboszló alatt két napig hevervén, az ottani hajduk egy részét — kik a templom kerítésén belől védték magukat — lemészároltatta, másrészt pedig — kik menekülni akartak — a Vervölgyben ölette le. Szigetgyházát feldulatta, azután

ápril hó végén Debreczenben a Basa halmára megszállott. A temérdek hadak élelmezésével megnyomorított várost — a minden emberi érzésből kivetkőzött basa a hozzája ment városi küldötteknek ünnepélyesen tett ígérete daczára — miután elébb minden kigondolható kegyetlenségek s kínzások által az előjárókat megsanyargatta — 300,000 tallér sarcznak erőszakos kiprészésével lakoltatta azon hamisan költött oknál fogva, mert Debreczen a hajduságról menekülő szegényeket kebelébe fogadta. Majd május 8-án a város alól Erdély felé vevén utját, s 1660-ik évi május 22-én Gyalu és Fenes között Rákóczi seregét tönkretévén, kevés ideig tartó ütközet után, temérdek hadi népe által Rákóczit s ennek a Szejdiéhez mérten aránytalan kiseded csapatát bekerítette, s halomra ölette; maga az oroszlán bátorsággal küzdő Rákóczi is, fején kapott nagy sebbel csakis ónodi vitézekből álló testőreinek köszönhető szabadulását. A harc képtelenné vált fejedelem Váradra vitetvén, ottan június 7-én 40 éves korában elhalt; a hátrahagyott magyar tábor pedig felprédáltatott; az elhullott magyar hősöknek Szejdi fejöket szedette, s még az napról keltezve Debreczenbe következő tartalmu magyar levelét küldé: „Mi vezér Szejdi Achmet pasa Isteg keglmességhéből és az nagihatalmas Teörök császárunknak adományábúl mostanában minden Rendü való hadaknak gondviselője, Buda várának és ahoz tartozó végh váraiknak feő Generalisa lévén! Debreczeni feő Biró! azt Parancsolom tinéket, hogi jó Regkel száz eöregh kést hozzatok Táborunkban és Tiz szekért, az melyre az Fejeket köl Raknyi, ezt pedig el ne halasszatok, feietök vesztéstök alatt, Parancsoliok; az Rákóczit megvertök és minden ágiuit elniertök, azért kerüik az eöregh késseket, az feieket niuzni, az mi feő Tolmácsunkat élésből el ne felecsétök. — Tatum Táborunkban május 22. (1660.) P. S. Azt is Parancsollom tineket Biró, hogi egy hosszú lánczot is hozzatok, az mely láncznak az hosszúsága nettven öles legyen, az Rabokra kölletik az láncz.“

III.

Szejdi — maga mellé vevén Baresai Ákost — kiindult Erdélyből Debreczen felé, utját azonban Váradnak vette. E közben a fényes porta bizonytalanságban lévén a felöl, ha valyon Szejdi képes lesz-e Rákóczival elbánni; nagy haderővel indítja Magyarország felé Ali szerdárt, ennek Várad bevételeit is meghagyván. A debreczeni küldöttség Temesvárig megy Ali elé, ki által hidegen fogadtatik elannyira, hogy még csak a vitt ajándékok is vissza lettek utasítva. Hírül hozván ezeket az elegyes hadak által hazafelé utjokban mindenekből kifosztott követek, kétségbe esett a város népe s futni készült, azonban egyesek bátorítására helyben maradt.

Ali megérkezvén Várad alá, az onnan kicsapó török tatár hadak okozának Debreczen város népének nagy nyugtalanságot. Idő közben a váradi vár a török által bevétetvén, az ottani lakosok egy része, az iskolai tanulókkal Debreczenbe, más része pedig Erdély felé menekült el. És a váradi várnak a

török általi bevételétől fogva. Debreczen város a váradi basák önkényétől lett függővé.

A török által pártolt Baresai ellenében német hadak által gyámolítva Kemény János lépett fel s magát fejedelemül ösmertetvén el, a leköszönt Baresuit erőszakos halállal lakoltatta. Előbb Iznail pasa majd Ali szerdár is Erdélybe nyomulnak s ez utóbbi kihajtva Erdélyből Keményt, Apaffi Mihályt választatja fejedelemnek. Debreczen városa egyfelől a Kemény János ügyét pártoló német hadaktól szenvedett igen sokat: másfelől Szinán váradi pasa zsarnokoskodott a városon s az ártatlan bírót Vigkedvü Mihályt Váradra idéztetvén kivégeztette. Ily barbar eljárását menteni kívánván, következő levelét intézte Debreczen városához:

„Mi a hatalmas és győzhetetlen török császárnak Vég-Várad városa főgondviselője a tekintetes és nagyságos Szinán pasa! Debreczeni bírák és tanácsbeli embereknek! és ott lakó község kicsintől fogva nagyig! Köszönetem ajánlom. Adjon Isten minden jót. Mint esett a dolog a bírátokon, a mi hozzánk való nem igaz hír küldéséért, a melyet ha mi is elhittünk volna, egész Debreczen városnak és nagy darab földnek el kellett volna pusztulni miatta. Azért a ti várostok nagy város és válasszatok magatok közül a kit szerettek, jó okos, eszes embert, a ki mind a hatalmas győzhetlen császárnak igazán híven tudjon szolgálni, mind ti reátok gondot viselni. Micsodás híreket küldött hozzánk! ha én is Szerdár Ali pasának megírtam volna, vagy százezer hadát elküldötte volna és a német tartományt elpusztította volna; Debreczenieket, a várost felprédálták volna és a szegénységet megnyomorították volna és a fényes portának hire lett volna abból. Beh sok veszedelem következett volna! Hogy lehet az, hogy ti ilyen két hatalmas császár között tüzet akartok gyújtani. Hanem válasszatok magatok közt a kit szerettek, várostok javára, ki a hatalmas császárnak igazán szolgáljon. Ezek után Isten veletek. Datum in Várad.“

Ez időben a Kemény János hadai is több ideig garázdálkodtak a városon, miglen 4000 forint fizetés mellett tőlök megszabadult a város népe.

A Várad megvétele által elfoglaltaknak tekintett vármegyéket községeket és minden itteni helybeliek neveit és lakosok számát Piri basa (a török császár író deákja) írásba akarván venni, arra hogy itt is az összeírás megtörténjék, azon okon, mert a város nem most hódolt volna be először, nem ajándékozték e város, ugy híven, hogy a „minő törvénybe hagyta volna e várost - meghódoláskor — szultán Szulejmán, valamint addig is abban volt, ugy ezután is abban kívánna maradni a város.“ Erre azonban Piri basa így válaszolt: „A ti meghódolástok elmúlt. Váradot a császár fegyverrel vevén be, titeket ugyanakkor ujonnan hódított meg, következőkép minden Váradhoz tartozó helytől újabb hódolást kíván.“ A mint hogy a város összeíratván: találának összeszámolva a paplakot, malmos házakat, város csapszék-házakat is beleértve, összesen tizennyolecszáz és néhány házat. Az új hódolás, haíair előbb sokkal több követeltetett volt is, elvégre sok ajándékozgatás után éven-

ként 10,000 tallérnak fizetésében állapított meg, ez is azonban csak oly feltétel alatt, hogy Szolnoknál a Tiszán lévő hidat egyik partról a másikig folytonosan Debreczen város javitgattassa és tartsa jó karban, a hidnak csakis egész elomlása esetén fogván a törökök azt az ország népével csináltatni. Az erről szóló levelet Ali szerdár mint a török császár teljhatalmu vezére írta alá s adta ki Temesváron. Bár ezen hódoló-levél tartalma szerint a város egyéb adózással nem lett volna köteles, az istentelen Husszán váradi basa mégis kevés idő alatt többféle álnok fortélyoskodással 6395 tallérig károsította meg a szerencsétlen város népét, a mellett pedig azoktól is, kiktől inkább jót várhatott volna, többféle kegyetlenséggel és sanyargatással illetetett.

IV.

Kemény János hadait Kucsuk pasa Nagy-Szöllös mellett megvervén, maga Kemény János a harczterén eltapodtatott. Apaffi vetélytárs nélkül maradván, fejedelemségét 1663-ik évben megkezdé, és 1664-ik évben Erdélyből a török hadak segedelmére kijön; ugyanez időben moldva, oláh és tatár hadak is jönnek Magyarországra. A tatár hadak erősen megszarozlják Debreczent; de a moldvai és havas-alföldi vajdák kiváló figyelmet tanusítanak a város iránt. — A székelyhidi várban lévő német várparancsnok is erősen szarozta Debreczen városát, mind az ideig, míg a maga emberei ellen is kegyetlen várkapitányt saját katonái a várból ki nem rekeszték, s a várat Apaffinak át nem adták. Azonban Debreczent a most már erdélyi fejedelemséghez tartozó székelyhidi magyar várparancsnok is szarozta, de szarozta a szathmári vár német parancsnoka is; a váradi pasák pedig épen éktelen garázdálkodásokat követének el Debreczen népén. Hogy a magyar királlysági hadak Várad vidékét pusztították, ezért a debreczeni bíró tétetett a váradi basa által felelőssé, s megidéztték. Főbiróját erőszakos haláltól féltvén a város népe, nem akarta bocsátani, de az elutazott. Sok szitkot is állott ki Váradon, azonban tettelegesen bántódása nem lett.

E közben a vasvári béke nyomán a székelyhidi vár szélyel hanyaték, mely munkálatra Debreczen város is embereket adni köteleztetett.

A váradi basák éktelen zsarolásait tovább tűrni nem képes debreczeni előljárók a fényes portánál Pataky Albert, Barta Boldizsár, Dikó István követek által több ízben panaszt tettek, elégtételt azonban csak részben nyérnek. Bele unván a török zsarolásba a debreczeniek, I-ső Leopold császár és király kegyelme és óltalma után járnak, s attól több kiváltság levelet nyernek; nyernek ilyet I-ső Apaffi Mihály fejedelemtől is. Midőn a magyar haza egyéb részében a polgári és vallás szabadság korlátozása folytán, a felső magyarországi protestáns egyházak és iskolák üldözöbe vétettek, az alatt Debreczenben egyház és iskola békében maradának, mi több, az oszladozó pataki iskola ifjuságának — mely innen tavaszra kelve Maros-Vásárhelyre vonult, — egy télen szállást és menedéket adott Debreczen városa.

Az Erdélybe kibujdosott magyar élégedetlenek — kuruczok — betörvén Magyarországba, változó szerencsével folytatták a hadjáratot, a magyar király részén lévő labanczokkal. Ugy egyik mint másik féltől igen sokat szenvedett Debreczen város népe; különösen 1676-ik évben azon ürügy alatt mintha szándékosan nyitna e város menedéket a kuruczoknak, Strassald Károly német tábornok által erősen megsarczoltatott e város, holott pedig a kuruczok iránt — már csak vezérük Tököli Imre heves vérmérséklete miatt is — elannyira nem viseltetett a város népe rokonszenvvel, hogy azokat egy ízben téli szállásolásra sem bocsátotta be. A miért aztán Tököli Imre, a város birájának vereséggel fizetett, mely bánás módja által Tököli el is veszté a város népe előtt minden becsületét. — E közben német hadak, labanczok, kuruczok, s váradi basák egyre sanyargatták Debreczen népét. A váradi basák t. i. igen kedvező ürügyet találtak a zsarolásra azon körülményben, hogy a szabócsmegyei hajduság a vasvári béke folytán a magyar királyság hatalma alá került vissza és a Bösözrményben s Kálló várában elhelyezett labanczok, kényök kedvök szerint Debreczenbe be be csapkodtak. Valahányszor tehát a debreczeni bíró hódoltsági évi adóját beszolgáltatta, s ezen felül újévben a köszöntésre bemenni köteles új bíró Váradon megjelent, mindannyiszor a hódoltság-levél ellenére, a basáknak külön feles ajándékot volt köteles a város adni, már csak azért is, hogy a haragot színlő basát megengesztelhesse; ki azért láttatott mérgelődni, miért nem zabóltázták meg a Bösözrményből Debreczenbe beesapkodó labanczokat, és miért nem adtak hírt a basának a német tábor állásáról, az oda élést vinni kényszerült debreczeniek.

Az 1681-ik évi május havában folytonosan tartó aszály és szárazság mellett, e városban rettenetes szél zugása közben reggeli órákban vargáutezában tűz támadván, a szél mentében felkapott lángok és szikrázó tüzes üszkők, Varga, Várad, Boldogfalva, Liba és Miklós-utezákat elborítván, a külső Ispotálllyal együtt 1900 épület lett hamuvá. — E nagy szerencsétlenség annál érezhetőbbé vált e városra nézve, mert a váradi basa a romlandó félben lévő váradi vár kijavitása ezéjából épen ez időben 50 ácsot, 50 kovácsot, 14 kőművest és 1000 heti szerest parancsolt adatni, mit teljesíteni is kellett.

V.

Az 1681-ik évi szeptember havában Apaffi fejedelem tizezeret felül haladó táborával Debreczen alá a Kondoroshoz megszállott, s itt egyesült a török hadakkal. Bejött a városba is, s itt megebédelvén, a templomot kívül belől meg szemlélte, az iskolai összes osztályokat s újabb iskolai építkezést megnézte; Szilágyi Márton tanár előadását meghallgatta s őt 50 arannyal megajándékozta, és miután mind magát, mind táborát minden kigondolható élelmi szerrel s tábori szekerekkel elláttata volna: eltávozván Bösözrményt, Kállót beveszi, s Szathmáron keresztül visszatér Erdélybe. Majd a német

hadak közelgése miatt megrémülve, Debreczen város népe alig tartóztathatja magát meg a futástól.

E közben, Kara Mustafa nagyvezér alatt a török nagytábor Magyarország felé közeledvén, Debreczen város küldöttsége nagy ajándékokkal Nándorfejérvárig megy a szultánnak és nagyvezérnek elibe hódoló tisztelgése bemutatása végett, s a váradi basák szertelen zsarolásai ellen oltalom levelet kér és nyer, ugy azonban, hogy a nagyvezér tábora részére temérdek élelmiszert vólt a város köteles szállítani. Ez alatt a hon maradt előljárók, a temérdek hadakkal Debreczen alatt megjelent tatár-chántól s ennek vezérértől, nagy ajándékok által eszközölték ki a bántatlanságot. A tatár hadak távoztával Apaffi fejedelem is kiindul Magyarországra, neki és táborának Berettyó-Ujfaluhoz élés küldetik. Apaffi a hozzá élést hordó debreczeniekkel Győr alatt vesz állomást, míg Kara Mustafa Bécsset vívatja, honnan azonban csufosan vissza veretik. Apaffi is Győr alól, Szólnokon, Túron, Aradon keresztül haza vonul, s neki folytonosan kellett a város részéről élelmi szereket szolgáltatni. E közben Debreczen városúra, az uralkodása végét sejtő török igája nagyon rá nehezédék.

Az ecsedi, kállói, szathmári és tokaji német várparanesnokok követelése ellen, az Apaffi által hátrahagyott debreczeniekkel emberségesen bánó, gróf Eszterházy János győri várkapitány közben járására a debreczeni előljárók Budavár alatt táborozó fővezér Károly lotharingi hercegnél s több főuraknál kerestek oltalmat. E közben az egri basa 1685-dik évi február havában hadaival Debreczen felé nyomulván, készült a városra támadni — így akarván megsarczolni Debreczent. Ezen csapást azonban az e miatt a váradi basánál panaszt tevő előljárók elhárították, mert a váradi basa egyenesen megírta az egri basának, miként neki semmi járója itt nem lévén, hagyjon békét Debreczennek.

Az 1685-ik év vége és az 1686-ik év eleje emlékezetes a város népére a Caraffa-féle executióról. Ez időben t. i. német csapatokkal Debreczen alá szállott gróf Caraffa Antal táborával, czélul tüzvén ki, hogy e város lakosait — kik ő szerinte a reájok kivetett élelmi szállítást Tököli feltünté óta a német császári hadak részére teljesíteni elmulasztották, — megbüntesse. — És miután a nagy sommáju adót (négy száz nyolczvan ezer német forintot tevőt) az értékökben elébbi sarczoltatásuk miatt megfogyatkozott városi polgárok egyszerre le nem fizethették: Caraffa az ágyukat és öröket a város kapuihoz és utcákra kirendelvén, a tanácsbelieket és esküdteket a tanácsházba bezáratta s a város adó-lajstromát előkerittetvén, a tehetősbb lakosokra tetszése szerinti összegeket rovatott; s nem fizetés esetében, hallatlan gyötrelmek nemeivel kinoztatta, ugy a férfiakat, mint az asszonyokat. És miután így sem gyűlt be a sarcz: a kivetett összeg beszedésére utcánként egy-egy századával kirendelt katonák, a melléjük adott tanácsbeliek szeme láttára a megköztözött férfiakat és nőket elébb bekerített helyekre összehajtották, majd veréssel és különféle kigondolt kegyetlenséggel nyomorgatták, minek folytán

14-en elhaltak, sokan pedig dologtehetetlenekké váltak. Az összeg készpénzzel, arany és ezüst portékák által még így sem telvén ki, — gabona, árpa, barmok, posztók, borok és más efélék vétettek el. A seregzoltatók az eként kicsikart javakból annyit vittek a somma pótlására, a mennyit akartak, s nagyobb részét magoknak megtartották, úgy hogy az erőszakosan kicsikart javak értéke a fent említett összeg kétszeresére = 960,000 forintra is kiterjeszkedett. — Hogyha pedig az ily nyomorusággal eltöltött teletés közben és után hét hónapon keresztül teljesített pénzbeli és terménybeli adózások, az ezredek táplálására kiszolgáltatót mindennemű élelmiszerek, munkában véghez vitt szolgálatok, a menekült lakosok javainak felprédálása, épületek lerombolása, lopások, az időközben támadott tűz-gyuladások által vallott károsodások is beszámíttatnak: mindezen veszteség két millió forintra könnyen rábecsülhető.

Mily nagy volt Debreczen városának ekkori romlása, csak abból is látható, hogy Caraffa ideje előtt jó karban lévő épület volt Debreczenben 2247. Caraffa látogatása után pedig maradt Debreczenben 935 polgár-ház, 460 zsellérház.

VI.

Debreczennek e romlásból eredett keserűségét csakis amaz országos öröm enyhíté, hogy 1686-dik évben szeptember 2-kán, a 145 évig török járom alatt nyögő Buda vára s ezzel együtt a hon nagy része is a magyar király hatalma alá visszakerült. Erdély is I. Leopold császár és királynak meghódolván, sikerült gróf Bethlen Miklósnak Erdély részére 1691-dik évben kinyerni a Leopold-féle diplomát, melynek 3-dik pontja Debreczen város érdekeinek is kedvező. Ezen okmány volt az utolsó, mely Debreczen város életét Erdélyhez csatolta; mert az ezentuli időkből Debreczen Erdélytől elkülönítve az anyaország kiegészítő részét képezte. És hogy a még ozman kézben lévő váradi várbeli törökök féken tartassanak; több éven keresztül 6, 8, nem ritkán 16 lovas német ezred telepítették Debreczenbe, önként értetvén, hogy mind ezeknek mind pedig az 1687-dik évben Debreczenen keresztül Erdélybe siető Károly lotharingi herczeg hadainak élelemmel ellátása is a városnak lett kötelességévé.

Az 1688-dik év lefolyása Debreczenre nézve siralmas lett a miatt, hogy a tenger füvényeként megszaporodott sáskák sokasága a város határán minden fűvet, vetést, élőfák leveleit, gyümölcsöt elpusztított s tűz módjára megemésztett.

A német hadak már az 1691-dik évben a váradi várban lévő törököket ostrom alá vették, s a vár vivása egész idején az élelmiszerek s a vár ostromához szükséges munkálatok s eszközök Debreczen által voltak teljesítendőek. Azonban ez uttal az ostrom a közeledő nagyszámú ellenség jövetelének hírére félbeszakasztatván, a törökök által Váradra behívott debreczeni előjárók az ottani pasák által engedetlenséggel s a török császár iránti köteles-

ség mulasztásával vádoltattak s szidalmaztattak. Majd 8000 emberrel Várad alá megérkezett a tatár chán fia Galga szultán Debreczen alá is jövén, sarcz fejében 10,000 arany elő teremtéséért gyötörte az előljárókat, és mert azt készpénzben nem teljesíthették a polgárok, — 12 napig elődtette seregét e város népével, akkor is külön ezer tallér díjért egyezett bele abba, hogy a tízezer arany terményekkel, posztóval, s selyemkelmékkel egyenlítették ki. A váradi török pasa is az elmúlt négy évről hátralékban lévő 40,000 tallérnyi adót részint pénzben részint gabonában s abrakban csikarta ki a város népétől.

Várad 1692-dik évben urnapján vétetvén a törököktől vissza, még azért, hogy megtisztított e vidék a törököktől, nem estek túl minden bajon a debreczeniek. Mert az akkori zavargós időkben szerfelett megszapordott rablók a szanaszét kóborló kuruczok bujtogatása által vérszemet kapva, az itteni lakosok marháit elkapdosták, a vidékre járó iparosokat, kereskedőket kifosztogatták.

1693-ban a török nagyvezér a még török kézben maradt Temesvárt és Gyulát eleséggel kívánván ellátni, feles számmal küldé tatárait Debreczenre, kik elől — mint már próbált ellenség elől — a város népe megfutamodott; minek folytán az üresen hagyott város határában, épen aratásnak és nyomtatásnak lévén ideje — a szabad mezőben vagy szérükön hagyott gabona részint a folytonos esőzések és ragadozó madarak által fecséreltetett el, részint pedig a tatárok, s tolvajok által prédáltatott fel.

Az itthon maradt kevés nép rabszija fűzetvén, fogságra huzoltatott. — Tetézte e nyomoruságot, hogy a vissza szivárgott nép a városi előljárók ellen felzendült, és csak sok igyekezettel vólt lecsendesíthető.

E sokszoros megpróbáltatás és szenvedett számtalan sanyargattatás enyhítésül, közelebről pedig az uralkodóház és a magyar haza érdekében teljesített hasznos szolgálatok jutalmazásául nyerte Debreczen az 1693-dik évi ápril 11-dik napján kelt diplomát, melylyel I-ső Leopold király által a szabad királyi városok sorába felvételét s a város eddigi czimere zöldellő pálma-fával és fenragyogó nappal megtóldatott. Az idevonatkozó királyi oklevél magyar fordításban így hangzik :

„Mi Leopold Isten kegyelméből választott római császár, német, magyar, cseh stb. országok királya. Ausztria főhercege stb. Adjuk emlékezetül jelen iratunk rendében jelentvén mindazoknak, kiket illet : Hogy mi behatóbban megtekintve, miszerint a királyokra és fejedelmekre mennyi dicsőség hármlik a népek sokaságából ; s az országok és tartományok mennyi dísz és erőt nyernek a városok vagyonosságából és területi nagyságából ; s minő előnyös a fejedelmekre nézve, ha ők a népek megtartására, javadalmakkali ellátására, és a városok bővítésére s ápolására minden szorgalommal törekednek (mint a melyekből tudniillik a királyoknak és az országnak is előnye származik) és ezen városokat azoknak engedelmességökhöz képest bőkezűleg igyekeznek érdemlett tisztességekkel ékesíteni, hogy így az által mind az

uralkodók gondossága dicsérettessék, mind az ő országuk állapota bővebb hasznót és előmenetelt nyerjen; ezenfelül méltónak itélvén, hogy örökemlékezetbe hagyják a fejedelmek azokat, miket hű alattvalóiknak bőkezűleg adományoznak, hogy azok e királyi szabadalmak védelmét állandóul élvezhessék: mindezekből folyólag jóakaratu kedves emlékezetünkben tartván, Biharmegyébe bekebelezett szabadalmas Döbröczön városunk hű polgárainak és lakóinak azon sokféle hálás szolgálataikat és szolgálati érdemeiket, melyeket azok nem csak szerenesés és békés napokban, de sőt inkább mind a letűnt háborus zavargások idején, mind a közelebbi szerenesetlen évek lefolyása alatt is irántunk tanusítottak, midőn t. i. az ozmán hatalom a mi Magyarországunkba behatolván, ennek nagy részét tüzzel-vassal kegyetlenül pusztítva elfoglalta, igába hajtotta, következőleg Váradot is ostrommal bevette; majd továbbá a bel egyenetlenség a hon némely lakóinak elméjét megbódítván, a hazának belsejében átkos lázadás támadt volna; a törökök, tatárok s az azokhoz ragaszkodó s e szerenesetlen hazát borzasztóan pusztító pártütők háborgatásának, zsákmányolásának és mindenféle nyomásának folytonosan kitéve lévén. Egyéb kimondhatatlan szenvedések, nyomoruságok között, a közelebb lefolyt harmadik esztendőben, a nevezett várost irtózatossággal megrohanó ellenséges törökök s tatároktól (kik nemcsak százezer forintot könnyen felülhaladó pénzüsszeget, nagyszámu igavonó marhát, takarmányt, eleséget és más egyéb vagyon-neműeket irtózatossággal fenyegetés, ijesztgetés és halállali rettentés közben is kicsikartak, hanem még a butorokat, s minden a lakosok szükségére való dolgokat is házankint felkeresve, a polgárok szekereire és igavonó barmaikra rakván, elragadozták) minden jószágokbani veszteséget oly nagy mértékben szenvedni kényszerültek ők, hogy a szerenesetlen lakosoknak életökön kívül semmijök meg nem maradt. És mégis a számtalan szerenesetlenségek által megrendített hazának siralmas állapotában, oly sok hadi zavargás és ezeryi kiszzenvedett sanyaruságok között is, a kegyetlen vadorok (barbárok) járma alatt is, az ő törhetlen hűségöket, s hívségbeli állhatatosságukat Magyarországunk szent koronája és a mi felséges ausztriai házunk, következőleg felséges személyünk irányába is kitüntetve, magukat mind a haza hasznos polgárainak, mind a közjó lelkes előmozdítóinak tettelesen tanusították, jelesen azon vidéken szállásoló katonaságunk részére élelem-szerek szolgáltatása által, a pártütők elkergetése, leveleknek és híreknek — a haza különböző részeim létező ellenségek között is, a nevezett városnak, s lakóinak veszélyeztetésével is eszközölt — bejuttatása által. Nem különben a már több év óta divatozó portió behozatala óta, mind készpénzben, mind a katonaság részére természetben kiszolgáltattott és milliókra menő összeget tevő adózás által; ugyszinte a mi táborunkra és közelebbi véghelyekre, kivált a három évre terjedő váradi vár körül zárolása idején, ugyanazon erősségnek két izbeli ostromlásakor teljesített fuvarozások, napszámok, takarmány, élés és bor, szekér, igavonó jószág és más az ostromlásához szükségeseknek — emberi fogalmat felülhaladólag lett — kiszolgál-

tatása által és a keresztyén név közös ellensége ellen jogosan fogott, és eddig szerencsésen forgatott fegyvereknek az ő végerőfeszítésökkel gyámolítása által, minden értéköknek fecsérlése, a házak és lakosok tekintetéből a város nagyobb részének elpusztulásávali elősegítése által, hasonlóképp a jelenben is tartó török háboru szükségére, a mi udvari kamaránkkal kötött szerződés szerint 20,000 rhénes forintnak letétele által hűségüket nyilvánosan bebizonyítani nem mulasztották el; a minélfogva ők, minket, az ő reájok háromlandó császári királyi kegyelmünk és bőkezűségünk nyilvánítására indítottak.“

„Mely kegyelmünknek és bőkezűségünknek, hogy annál szemmel láthatóbb gyümölcsét tapasztalják, és az ő oly sok érdemeik, s sokféle hű szolgálataik méltóképp megjutalmaztassanak; egyszersmind a sok idő óta szenvedett szerencsétlenségek után (melyek miatt t. i. már oly szánandó állapotra jutottak, hogy ha mi kegyelmünk által nem gyámolittatnának; rövid időn csalhatlanul végromlásra és örökös pusztulásra jutnának) elvesztett és összeroskadott erejüket visszanyerhessék; s vagyonban és polgárok számában gyarapodhassanak és utójutva virágzóbb állásba visszahelyeztessenek, és így mind a mi szolgálatunkra, mind az ország számára alkalmasabbakká tétethessenek; ennélfogva mind ezért, mind pedig fentérintett városi polgárok és lakosok, valamint a nevezett Döbröczön egész közönségének érdekében, az ő polgártársaik, jelesen a mi okos és értelmes Dobozi István, Pósalaki János hites jegyző és Komáromi György hiveinknek Felsőségünk elé terjesztett alázatos esedezésekre kegyelmesen elrendeltük, hogy a mi szabadalmas Debreczen mezővárosunk, mely a nem régen lefolyt időkben Isten segedelméből, ugyanazon mezőváros hozzájárulásával is gyámolított győzedelmes fegyverek által a török torkából és járma alól kiragadtatott és régi szabadságába vissza helyezve lett, a mi szabad királyi városunkká emeltessék, és a mi Magyarországunk többi királyi városai (mi királyi tulajdon birtokunk) soraiba bevétessék és beirassék; és nem többé mezővárosnak, hanem a mi szabad királyi Döbröczön városunknak nevezessék és ezimeztessék, és hogy ezentul külön királyi levelekkel országgyűlésre meghívattassék. Kegyelmesen elrendelvén, és világosan elhatározván, hogy 1693-ik évi ápril 11-ikén Bécsben keltezve a mi udvari kamaránk útján a mi magyar királyi Cancelláriánkhoz ismételve intézett határozatunk folytán ezen mi szabad és királyi Döbröczön városunk, annak polgárai és lakosaival egyetemben, más királyi városaink közé számíttatván, a földes urasági, továbbá a majorsági szőlők és kertektől járó kilenczednek, hegyvámoknak, s a mi tárnok-mesterünk székéhez felebbezésnek, úgy nem különben pallosjognak, s a polgárok saját pecsété alatt keletkező ügyvéd-valló levélnek kiadhatási joga, szabadalma, előjoga, ugyan azon polgárokra s azoknak maradékira ruháztassék és átszármaztassék. Sőt azt is engedélyezzük, hogy a fent említett város polgárai mentesek legyenek bármely nemű harminczad és vámfizetéstől, az ő régi szokásuk és kiváltságuknál fogva, melyek II. Rudolf római császár, német, magyar, csehországok

uralkodók gondossága dicsérettessék, mind az ő országuk állapota bő hasznat és előmenetelt nyerjen; ezenfelül méltónak itélvén, hogy örökre kezetebe hagyják a fejedelmek azokat, miket hű alattvalóiknak bőkezű adományoznak, hogy azok a királyi szabadalmak védelmét állandóul élhessék: mindezekből folyólag jóakaratu kedves emlékezetünkben tart Bilharmegyébe bekebelezett szabadalmas Döbrüczön városunk hű polgárai és lakóinak azon sokféle hálás szolgálataikat és szolgálati érdemeiket, melyeket azok nem csak szerencsés és békés napokban, de sőt inkább mint letűnt háborus zavargások idején, mind a közelebbi szerencsétlen lefolyása alatt is irántunk tanusítottak, midőn t. i. az ozmán hatalom Magyarországra behatolván, ennek nagy részét tüzzel-vassal kegyetlen pusztítva elfoglalta, igába hajtotta, következőleg Váradot is ostromra bevette; majd továbbá a bel egyenetlenség a hon némely lakóinak elmegbódítván, a hazának belsejében átkos lázadás támadt volna; a török tatárok s az azokhoz ragaszkodó s szerencsétlen hazát borzasztóan pusztító háborgatásának, zsákmányolásának és mindenféle nyomás folytonosan kitéve lévén. Egyéb kimondhatatlan szenvedések, nyomorúságok között, a közelebb lefolyt harmadik esztendőben, a nevezett várost irtó dühösséggel megrohanó ellenséges törökök s tatároktól (kik nemcsak száz forintot könnyen felülhaladó pénzüsszeget, nagyszámu igavonó marhatakarományt, eleséget és más egyéb vagyon-neműket irtóztatós fenyegetés és halállali rettentés közben is kicsikartak, hanem még a buktatásukat, s minden a lakosok szükségére való dolgokat is házankint felkereső polgárok szekereire és igavonó barmaikra rakván, elragadozták) mind jószágokbani veszteséget oly nagy mértékben szenvedni kényszerültek, hogy a szerencsétlen lakosoknak életökön kívül semmijök meg nem maradt. És mégis a számtalan szerencsétlenségek által megrendített hazánk siralmas állapotában, oly sok hadi zavargás és ezernyi kiszenvedett sanyaságok között is, a kegyetlen vadatok (barbárok) járma alatt is, az ő török hűségöket, s hívségbeli állhatatosságukat Magyarországnak szent koronájára és a mi felséges ausztriai házunk, következőleg felséges személyünk iránt is kitüntetve, magukat mind a haza hasznos polgárainak, mind a közjó lefolyásának előmozdítóinak tettelesen tanusították, jelesen azon vidéken szállásoló lakosságunk részére élelem-szerek szolgáltatása által, a pártütők elkergetése leveleknek és híreknek — a haza különböző részein létező ellenségek kitévével is, a nevezett városnak, s lakóinak veszélyeztetésével is eszközölt — beavatása által. Nem különben a már több év óta divatozó portió behozatala mind készpénzben, mind a katonaság részére természetben kiszolgáltató milliókra menő összeget tevő adózás által; ugyszinte a mi táborunk közelebbi véghelyekre, kivált a három évre terjedő váradi vár körül zárva idején, ugyanazon erősségnek két ízbeli ostromlásakor teljesített fuvarozási napszámok, takarmány, élés és bor, szekér, igavonó jószág és más az ostromlásához szükségeseknek — emberi fogalmat felülhaladólag lett — kiszó-

kimetszett veres színű viaszra nyomandó pecsétet minden bármi ügy felől közöttük keletkezendő iratokra alkalmazhassák, és ezen fentjelzett színű peesétek, bármi iratokra függesztetvén, avagy nyomatván, azok ép oly érvényesek s hitelesek legyenek, miként érvényesek és hitelesek a többi királyi városaink hasonló színű peeséttel jelzett iratai. Ugyanazon döbröczöni polgároknak és lakosoknak azon szabadalmat is világosan adományozzuk és engedélyezzük, hogy ugyan ők Döbröczön várost, ha értékök és tehetségök engedendi, alkalmas kőfallal körülkerithessék, bástyákkal és kapukkal erősithessék és ékesithessék.“

„Egyébként pedig magokat mindenekben a mi királyi városainkhoz alkalmazni, és a bálátlanság, s hütlenség bélyegétől és szennyétől, mind ezen mind minden más egyéb kiváltságok és szabadságoknak elvesztése büntetés terhe alatt, magokat távortartani, és ezen nagy jótéteményt, és ezen ő reájok halmozott nem közönséges kegyelmünket és kedvezésünket a mi felséges személyünk örökösaitól és utódaitól mint Magyarország törvényes királyaitól, hittel, állhatatossággal és hűséggel folytonosan kiérdemelni igyekezzenek. Tehát bevesszük, besorozzuk, beiratjuk, megerősítjük s helyben hagyjuk a nevezett Döbröczön várost, jelen szabadalom levelünk erejénél fogva, épségben maradván a Döbröczön városban létező egyházaknak és nemességnek joga. Mely dolognak emlékezetére és örökös megerősítésére a mi titkos pecsétünknek — melylyel mint magyar király élünk — erejével megerősített Iratunkat a mi fent is nevezett Döbröczön városunk polgárainak és lakosainak, mint ő reájok nézve örökre érvényben maradandókat, kiadtuk és engedélyeztük. Kelt a mi valóban kedvelt hívünk tisztelendő Jacklin Balázs, nyitrai püspök s ugyan azon nevű megye örökös főispánja és Magyarországunk cancellárja kezei által, Bécs városunkban ápril 11-én 1693-ik évben. stb.“

Debreczen város belélete.

I.

Debreczen városának e korszakban vidékröli gyarapodása az által történt, hogy a beköltözöttek — ha vagyoni állásuknál fogva a közteher viselésre képesítve voltak, erkölcsi tekintetben pedig kifogás alá nem estek, nemcsak lakosokul, hanem polgárokul is felvétettek; különben a közterhek viselésére nem képesek csak zsellérekül fogadtattak be. Arra is volt azonban eset, p. az 1549-ik évben, hogy a magukat már előbb Szegeden kitüntetett Tóth Mihály és Kis Péter nemcsak polgároknak, hanem egyszerre választott hites községi tagokul is bevétettek. A polgárok közül a kül-tanácsbeli hites polgárok száma 66-ra egészítették ki; kik aztán a főbirót, másod-birót és 12 esküdt birót (senatorokat) választották meg. A főbiró s 12 esküdt biró a kisebb tanácsot (sedes minor) képezték, míg a nagyobb tanács-ülésben (sedes major) a most említettekén kívül a 66 tagból álló választott hites közönség is részt vett.

Valamint a bíró, bel- s kül-tanácsbeliek, ugy a kezelési ügyhöz tartozó hivatalnokok is egy évre választattak, A mult évi főbíró következő évre semmi esetre nem, de később újra megválasztathatott. — A városi tanácsjegyzők választás alá nem esvén, állandó hivatalnokok voltak, s szerződészerű évi fizetéssel s lakással láttattak el, s ha tetszős volt szolgálatuk, a tanácsi rendbe is beválasztattak. A nagy fontosságú ügyek mindig a nagy tanácsban intéztetvén el, ugy a közigazgatási, mint a törvénykezési ügyek is a városi tanács előtt folytak le. és — kivévén azon időt, mig Török János élt, — ki magának a felelő-vitel utjáni felügyeletet fentartotta — a városi tanács által eldöntött ügyek felelővétel utján minden esetben a fejedelem curiájához terjesztettek fel. Különbén ha az idők zavarosok voltak, minden hatalom a főbíró kezében központosult.

A dolgok rendes folyamában, a mit csak lehetett, békéltetés és kiegyeztetés utján intézett el a kis-tanács; s az egyezés-pontok azonnal városi jegyzőkönyvbe vétettek. A kis-tanács által letárgyalt minden jelentékenyebb ügyek felülvizsgálása, valamint a közrendészeti, közigazgatási ügyek elintézése és a bünvádi keresetek első folyamodás utjáni meghirálása is a nagy-tanács elé tartozott. A közrendészeti ügyekre is nagy gondja volt ugyan a nagy-tanácsnak; még különösebb figyelem tárgya volt azonban a bünvádi ügyek feletti bírászkodás. Az esetlegességgel határos vagy vétkes gondatlanságból eredt kihágások, vétségek enyhébb elbánás alá jöttek, de a bűnök iránt kérlelhetetlen szigor gyakoroltatott; s az akkori idők szellemében a példás büntetések soha ki nem maradtak. Az istenkáromlás, az erkölcsi szemérem elleni bűnök keményen megtoroltattak, a czéhbe lépők, s mindazok, kik családtartásra képeseknek mutatkoztak, tanácsi végzésnél fogva egy év alatt nősülni köteleztettek.

Debreczen városnak e korszakbeli buzgó előjárói közül elég legyen csak Duskás Ferencz, Dobozi István, Ignát András, Vigkedvü Mihály, Biczó István, Barta Boldizsár és Balyik András neveiket felemlíteni.

Debreczen város népe 1536-ik év utáni időkben a reformált vallásra áttérvén, ahhoz oly állhatatosan ragaszkodott, hogy más felekezetnek a város körében még csak lakhatási szabadságot sem kívánt engedélyezni; e részbeni féltékenységének példája az 1598-ik évi tanácsi határozat, melyszerint Tóth Jánosnak és Katalinnak Deák Benedek leányának — kik eddigi hitőket megtagadták és orosz pap által eskettettek a házasságra össze — mint hitehagyottaknak Debreczenben lakni, vagy máskép ide jönni, fejök vesztése alatt megtilalmaztatott. A lelkipásztorok a belvárosban az öreg és kis templomban, elébb három, majd négy számban, a külvárosbeli ispotály-templomban pedig egy teljesíté az egyházi szolgálatot. Az egyház ügyeinek kormányzata a városi előjárók által a városi tanácsülésekben kezeltetett.

Mi a hadbamenetelt illeti, régi szokása volt Debreczen város népének, hogy a czéhek mindenike zászlót, dobot tartva magának, ugy ünnepélyes alkalommal, mint bármilyen veszély idején, a czéhek zászló alá sorakozva indulá-

nak fegyveresen a kirendelt helyre. A debreczeni nép a régiebb időkben, nem gyávaságból, hanem a város helyzetének tekintetéből nagyon óvatosan vett részt a harcviselésben s ez óvatosság által pattantus sánczok és kerített falak nélkül is, több ízben menték meg a polgárok szeretett városukat a had furiáitól. De bár — a mennyire lehetett — kerülé is a debreczeni nép a harcban tetteges részvétet: ha mégis meg kellett lenni a felkelésnek, — de már akkor beesületbeli dolognak tartatott emberül megállani a gáton, s ki a tábor engedelem nélkül elhagyta, elrejtődött vagy haza távozott, az erősen lett büntetve. Így például az 1547-ik évi június 23-ról a városi jegyzőkönyvbe be van jegyezve, hogy „a város birája Igyártó Albertnek házáat és minden jószágát a város nevében lefoglaltatta, magát pedig a városból számüzte, azon okért, mivel az a táborból, törvényesen megszabott határidő előtt, haza távozott.“

II.

Az e korszakbeli népességi mozgalmat illetőleg, tekintve hogy az 1661. évi összeírásakor tizennyolcz-száz és néhány ház, 1685-ik évben pedig 2247 ház volt Debreczenben, és így közép számítással 2000 házat véve fel — ez időben 20,000 lélek számra tehető a város népessége. Az e korszakban megszerzetett pusztai birtokokkal, a város határ-területe megnevekedvén, a barom tenyésztés annyival nagyobb lendületet nyert, mert a török adóztatási rendszer a barom nyájakat sujtotta legkevésbé. A földmivelés és ez által előidézett termény kereskedés is igen élénk volt; a kertészet és szőlő mívelés sem volt elhanyagolva, különösen a szőlős kerteken sok bort termeltek, lévén a bornak s pálinkának koresmánkénti méretése a város saját jövedelmei közé számítva.

A kézműipar csaknem minden ága szerfelett virágzó volt, mi leginkább annak tulajdonítható, hogy darab földön nem volt Debreczenhez hasonló hely, hol az iparosok megvonulva, állandóul megmaradhassanak; de meg az iparcikkeknek vidékekre elárusítás végett vitele is nagyon előnyösnek mutatkozott. Posztó-készítők, fegyver-csiszárok, puskapor-török nagy számban találtattak e városban. Hogy pedig a piaci üzletből kifolyó nyereszkedés miatt a polgároknak hátrány ne hárujon, arra volt gondja a városi előljáróknak, hogy a kufárok az élelmi szereket egyesek elől össze ne vásárolják. Az országos vásárok 15 napig tartó ideje „szabadsúgnak“ azért neveztetett, mert akkor — de csak is akkor — mindenkinek nemzet és valláskülönbség nélkül portékát árulni szabad volt.

Ugy a behozatali mint kiviteli kereskedés Bécs, Boroszló, Brassó, Krakkó, Nándorfehérvár felé nyitva lévén, a vállalkozó polgároknak nagy mező tárult fel a megvagyonosodásra. És valamint a török kereskedők gyakran fordultak meg karmazsin, kordován, szattyán, selyem, patyolat, skófiom s más egyéb török készítményekkel, s árucikkkel Debreczenben: úgy a debreczeni polgár előtt is — ha a Karads nevű adót lefizette, — egész Per-

Valamint a bíró, bel- s kül-tanácsbeliek, úgy a kezelési ügyhöz tartozó hivatalnokok is egy évre választottak, A mult évi főbíró következő évre semmi esetre nem, de később újra megválasztathatott. — A városi tanácsjegyzők választás alá nem esvén, állandó hivatalnokok voltak, s szerződészerű évi fizetéssel s lakással láttattak el, s ha tetszős volt szolgálatuk, a tanácsi rendbe is beválasztottak. A nagy fontosságú ügyek mindig a nagy tanácsban intéztetvén el, úgy a közigazgatási, mint a törvénykezési ügyek is a városi tanács előtt folytak le, és — kivéven azon időt, míg Török János élt, — ki magának a felebb-vitel utjáni felügyeletet fentartotta — a városi tanács által eldöntött ügyek felebbezés utján minden esetben a fejedelem curiájához terjesztettek fel. Különben ha az idők zavarosok voltak, minden hatalom a főbíró kezében központosult.

A dolgok rendes folyamában, a mit csak lehetett, békéltetés és kiegyeztetés utján intézett el a kis-tanács; s az egyezség-pontok azonnal városi jegyzőkönyvbe vétettek. A kis-tanács által letárgyalt minden jelentékenyebb ügyek felülvizsgálása, valamint a közrendészeti, közigazgatási ügyek elintézése és a bünvádi keresetek első folyamodás utjáni megbirálása is a nagy-tanács elé tartozott. A közrendészeti ügyekre is nagy gondja volt ugyan a nagy-tanácsnak; még különösebb figyelem tárgya volt azonban a bünvádi ügyek feletti biráskodás. Az esetlegességgel határos vagy vétkes gondatlanságból eredt kihágások, vétségek enyhébb elbánás alá jöttek, de a bűnök iránt kérlelhetetlen szigor gyakoroltatott; s az akkori idők szellemében a példás büntetések soha ki nem maradtak. Az istenkáromlás, az erkölcsi szemérem elleni bűnök keményen megtoroltattak, a czéhbe lépők, s mindazok, kik családtartásra képeseknek mutatkoztak, tanácsi végzésnél fogva egy év alatt nősülni köteleztettek.

Debreczen városnak e korszakbeli buzgó elöljárói közül elég legyen csak Duskás Ferencz, Dobozi István, Ignát András, Vigkedvü Mihály, Biczó István, Barta Boldizsár és Balyik András neveiket felemlíteni.

Debreczen város népe 1536-ik év utáni időkben a reformált vallásra áttérvén, ahoz oly állhatatosan ragaszkodott, hogy más felekezetnek a város körében még csak lakhatási szabadságot sem kívánt engedélyezni; e részbeni féltékenységének példája az 1598-ik évi tanácsi határozat, melyszerint Tóth Jánosnak és Katalinnak Deák Benedek leányának — kik eddigi hitőket megtagadták és orosz pap által eskettettek a házasságra össze — mint hitelhagyottaknak Debreczenben lakni, vagy máskép ide jönni, fejük vesztése alatt megtilalmaztatott. A lelkipásztorok a belvárosban az öreg és kis templomban, elébb három, majd négy számban, a külvárosbeli ispotály-templomban pedig egy teljesítő az egyházi szolgálatot. Az egyház ügyeinek kormányzata a városi elöljárók által a városi tanácsülésekben kezeltetett.

Mi a hadbamenetelt illoti, régi szokása volt Debreczen város népének, hogy a czéhek mindenike zászlót, dobot tartva magának, úgy ünnepélyes alkalommal, mint bármi veszély idején, a czéhek zászló alá sorakozva indulá-

nak fegyveresen a kirendelt helyre. A debreczeni nép a régiebb időkben, nem gyávaságból, hanem a város helyzetének tekintetéből nagyon óvatosan vett részt a harcviselésben s ez óvatosság által pattantyus sánczok és kerített falak nélkül is, több ízben menték meg a polgárok szeretett városukat a had furiáitól. De bár — a mennyire lehetett — kerülé is a debreczeni nép a harcibani tetteges részvétet: ha mégis meg kellett lenni a felkelésnek, — de már akkor becsületbeli dolognak tartatott emberül megállani a gáton, s ki a tábornot engedelem nélkül elhagyta, elrejtődött vagy haza távozott, az erősen lett büntetve. Így például az 1547-ik évi június 23-ról a városi jegyzőkönyvbe van jegyezve, hogy „a város birája Igyártó Albertnek házáat és minden jószágát a város nevében lefoglaltatta, magát pedig a városból számüzte, azon okért, mivel az a táborból, törvényesen megszabott határidő előtt, haza távozott.“

II.

Az e korszakbeli népességi mozgalmat illetőleg, tekintve hogy az 1661. évi összeíráskor tizenhatszáz és néhány ház, 1685-ik évben pedig 2247 ház volt Debreczenben, és így közép számítással 2000 házat véve fel — ez időben 20,000 lélek számra tehető a város népessége. Az e korszakban megszerzetett pusztai birtokokkal, a város határ-területe megnevekedvén, a barom tenyésztés annyival nagyobb lendületet nyert, mert a török adóztatási rendszer a barom nyájakat sujtotta legkevésbé. A földmivelés és ez által előidézett termény kereskedés is igen élénk volt; a kertészet és szőlő mivelés sem volt elhanyagolva, különösen a szőlős kerteken sok bort termeltek, levén a bornak s pálinkának korcsmánkénti méretése a város saját jövedelmei közé számítva.

A kézműipar csaknem minden ága szerfelett virágzó volt, mi leginkább annak tulajdonítható, hogy darab földön nem volt Debreczenhez hasonló hely, hol az iparosok megvonulva, állandóul megmaradhassanak; de meg az iparcikkeknek vidékekre elárúsítás végett vitele is nagyon előnyösnek mutatkozott. Posztó-készítők, fegyver-csiszárok, puskapor-török nagy számban találtattak e városban. Hogy pedig a piaci üzletből kifolyó nyereszkesedés miatt a polgárokra hátrány ne háruljon, arra volt gondja a városi előljáróknak, hogy a kufárok az élelmi szereket egyesek elől össze ne vásárolják. Az országos vásárok 15 napig tartó ideje „szabadságnak“ azért neveztetett, mert akkor — de csak is akkor — mindenkinek nemzet és valláskülönbség nélkül portékát árulni szabad volt.

Ugy a behozatali mint kiviteli kereskedés Bécs, Boroszló, Brassó, Krakkó, Nándorfehérvár felé nyitva lévén, a vállalkozó polgároknak nagy mező tárult fel a megvagyosodásra. És valamint a török kereskedők gyakran fordultak meg karmazsin, kordován, szattyán, selyem, patyolat, skófiúm s más egyéb török készitményekkel, s árucikkkel Debreczenben: úgy a debreczeni polgár előtt is — ha a Karads nevű adót lefizette, — egész Per-

siáig nyitva állott a kereskedés, lévén Sztambulban a debreczenieknek, — mint erdélyi fejedelemség alatt valóknak — még II. Szulejman szultán által adományozott ház rendelkezésökre, hol ingyen szállásban és ellátásban részesültenek.

A kereskedési forgalom alá tartozó élelmi cikkek között nagy szerepet vitt a szalonna, fehér-kenyér, mézes-kalács, sovány-, zsíros-, tojásos- és vajas perecz stb. A tarhó is — juh tejből készült csemege — élénk árucikk volt. A paplanok oly csinnal készültek, hogy azok még a főbb emberek megajándékozására is használtattak. — A kiviteli kereskedés a szūr-darócz, guba munkákkal folytattatott. A lábbeliekkel az ezeket készítő mesterek, az egész vidéket elárasztották.

Az ötvösök által aranyból ezüstből készített munkák mily finomak lehetnek, abból lehet következtetni, hogy az 1600-ik évben keletkezett czéh-szabályokban zománccos mūröl, tűzés-mūröl, veritékes pohárról, öntés-mūröl s edények czifrábnál czifrább aranyozásáról tétetik említés.

A mily bővölködő volt Debreczen e korszakban anyagi mivekben: épen oly termékeny volt a szellemiekben is; mert a tehetős polgárok az irodalmi téren működő férfiakat bőkezű adakozásaikkal segítették; a város tulajdonát tevő nyomda pedig mindég kéznél volt a jelesebb művek világ elé bocsátására. Csak Sándor István „Könyves házá” vegye kezébe az olvasó: meggyőződhetik abból, mily számos, jó és hasznos könyv látott e korszakban napvilágot a debreczeni könyvnyomdában. A városi előljárók soha sem tekintették a nyomdát anyagi hasznot hajtó tőke gyanánt, hanem mindig a szellemi nyereség jött tekintetbe.

A város székháza 1560-ik év körüli időkben jött létre. — Azonban azon ódon és minden izlés, rendszer, szabatosság nélkül felállított kisebb nagyobb, ki s beszögellésekkel, szűk és meredek lépcsőkkel ellátott épület, nem egyszerre, hanem különböző korszakokban épülhetett; földszint, előernyővel ellátott árús boltok, az emeleten hivatal szobák, nagy és kis tanácsházak a föld alatti helyeken fogházak, a városháza előtt dél felőli végén a nagy vám kerék, azon innen valamivel a kaloda voltak. Ezen régi városháza helyén és ennek szomszédságában megvett néhány magán házhelyen épült az újabb időben a mostani város közháza, mely 1842-ben végeztetett be.

E korszakban bár Debreczen városának állapota némi republicai színezettel bírt is: mindazáltal e város főbirói czímmel nevezett első tisztviselője volt az, kiben minden tekintély és terhes felelősség központosult. Ha e vidéket duló ellenséges csapat főnöke sarczot rendelt, s a város megmaradásáért követelt váltságdíj felett egyezkedni kellett: a főbiró állott elő. Ha egyház és iskola fontosabb ügyei voltak elintézendők, a főbiró és tiszteletes tanácsa kalpagos praedicátor és scholae mester uraimékat, a város házához közre-tanácskozás végett felkérte, s azoknak meghallgatása után, a körülményekhez képest, belátása szerint intézkedett. Ha új praedicátor előállításra, vagy scholae mesterek szaporításának szüksége állott be, tüstént rendelkezett

a főbíró, hogy a városi pénztárból pár száz tallér adassék ki, s a scholákat végzett valamelyik kiszemelt jelesebb növendék már is utban volt külföldi akadémiák felé, hogy azokon magát a neki szánt állomásra elkészíthesse. Ha földbirtok pusztarész a város közelében előnyös feltételek alatt a közönség részére megszerezhetőnek kínálkozott, a kitüzött célra nézve, a főbírónál sem eszélyesség sem pedig okos körültekintés dolgában nem volt soha fogyatkozás. Ha valamely községi-, egyházi- vagy iskolai-épület volt emelendő, intézkedett a főbíró, s az épület menten fel lett állítva s az elkészült épület vagy talapzatára, vagy homlokzatára oda lett illesztve az évszám a melyben és neve a főbírónak, kinek kormányzata alatt a kérdéses épület előállott. Végre ha a város jólétéért áldozat kívántatott: a főbíró bátran szállott szembe a veszélylyel, csak hogy betölthesse szeretett városa iránti köteles szolgálatát. Ezeket így értve nem csuda, ha közelben és távolban barát és ellenség egyiránt elismerte a debreczeni bíró tekintélyét.

Harmadik korszak.

Debreczennek királyi városi rangra emeltetésétől 1693-ik évtől 1848-ik évig.

A város külélete.

Az 1693-ik évtől a szathmári béke-egyezményig.

I.

Debreczennek a magyar királysághoz csatolásával, illetve királyi városi rangra emeltetésével, e városra nézve a dolgoknak új rendje következett be. Azon laza egybeköttetés, mely e várost eddig Biharmegyéhez csatolta volt, szorosabbra fűződött. Mert bár e város saját polgárai és nem-nemes lakosai irányában a polgári, fenyítő- és rendőri igazság szolgáltatás más törvényhatóságoktól függetlenül gyakorolta is, — miután a város körében lakó nemesek személyökre nézve a városi törvényhatóságot nem voltak kötelesek elismerni, már csak ezen nemes személyek bírói illetőségének világlatba tarthatása végett is, Biharmegye hatóságának illetékessége elismerendő volt. De különben maga Debreczen városa, mint erkölcsi nemes személy, kiegészítője lévén a megyének: hatalmaskodás esetén Biharmegyének tartozott hatósága alá.

A mennyiben pedig a második korszakban terjedelmesebb pusztákat, illetve puszta részeket szerezgetett meg Debreczen: bár beolvadtak is azon birtokok a város határ-területébe, jogi szempontból a két szomszéd megye hatósága alá tartoztak. Az Ebes, Szepes, Pacz, Fancsika, Bánk és Haláp nevű puszták Biharmegyéhez; az Elepi puszta a kis- és nagy-Álomzuggal, Kösélyszeggel együtt, továbbá az Ohat, Zám, Mátá, Nagy- és Kis-Hegyész

Macs, Monostor, Pallag, Zelemér, Nagy- és Kis-Gut Szabolcsvármegye hatósága alá tartoztak.

Törvénykezési tekintetben Debreczen város polgárainak első folyamatosan saját törvényszéke előtt letárgyalt büntető és evangelicus házasság-válóperei a magyar királyi Itélő-táblához, s onnan a magyar királyi Hétmélyes táblához terjesztettek fel; a polgári perek pedig a városi törvényszéktől, a tárnok-székre felelbeztettek.

Mint hogy továbbá Debreczen mint királyi város, királyi tulajdont képezett, ily minőségben e város országos adóján felül, nemcsak királyi census-fizetett, hanem a városi tisztviselők ügykezelés tekintetében királyi szorosabban ellenőrködés alá vétettek s a királynak a városi előjárók mind közigazgatás mind törvénykezési eljárása feletti ellenőrködési jogából kifolyólag a koronkirály kiküldött királyi biztosok ügyeltek fel a tanácsi rendre. Ezen királyi biztosok által felterjesztett jelentések folytán keletkezett királyi és főkormányzói rendeletek, több változásnak lettek okozói. A tisztviselők szabad választási joga, — egyes esetek kivételével — meghagyatott, úgy azonban, hogy a tanács (kül és bel) tanács időszakonként újra választása beszünttetett és az előbb két — idővel három — sarkalatos főbb tisztviselő kivételével, a tanácsnokok hivataloskodása életfogytiglan terjesztett ki, s csak is a pénztárkezelő és számadás alatti tisztviselők tételük választástól függők. — A tanácsbeliek évi fizetés mennyisége — ha bár az továbbra is a városi pénztárból történt — felsőbb rendeletek által lett szabályozva. A beltanács tagjainak választása a kültanács hatásköréhez számított, ugyan ezen kültanácsnak engedélyeztetett a jog a kebelében időnként esett hézagoknak a kijelöltek közül választás utján kiegészítésére. Magok a kültanács tagjai (választott polgárok) is életfogytiglan választattak, és ha a tisztújítás vezetését a király nem akarta a beltanácsnak engedélyezni: kiküldötte királyi biztosát, s az illette a megürült és újból betöltendő hivatali állásokra a kijelölés joga, — az így kijelöltek közül választás a kültanács teendőihez tartozott. Ugyan ezen királyi biztos az időközben feljelentett visszaélések esetében, nyomozás végeztetvén, a kihágás gyanújával terhelt egyéneket addig is — míg az ügy törvény útján elítéltetnék — hivataluktól felfüggeszteni fel volt jogosítva.

Közigazgatási ügyekben Debreczen a magyar királyi udvari Cancellár és magyar királyi Helytartó tanácstól, gazdasági ügyekben pedig a magyar királyi udvari kamarától függött; és pedig ez utóbbit illetőleg előbb a Kassai székelő szepesi-, később a pozsonyi kamarának, utóbbi időben végre a Budai áthelyezett magyar királyi udvari Kamarának lett alá rendelve. És e me nevezett kormányzóségektől leérkezett rendeletek sikeresítését a városi tanácsbeliek, ha ugyan folyamatba lévő hivatali fizetésök beszüntetése veszélyének magokat kitenni nem kívánták — kötelesek voltak feltétlenül eszközölni. Ügykezelést illetőleg a beltanácsi foglalkozások a kültanácséitól gondosan elkülönítve lettek; a kormányzói, közigazgatási, rendészeti és igazságszolgáltatási ügyek a beltanácsnak, ellenben a nagyobb szerű gazdasági ügyek

választott hites közönségnek teendőihez utasítottak. A szabály alkotási jogot a városi tanács gyakorolta, de a hozott szabályok érvényessége királyi jóváhagyástól tétetett függővé. Adózási adókules tekintetében az ország portákra (kapu számra) osztván fel, s a portáknak egyes hatóságokra kivetése országgyűlés köréhez tartozván, Debreczen városára hol több, hol kevesebb porta lett kivetve.

II.

Az 1694-ik év elején felsőbb rendeletről az előbbi 1693. évben főbíró-ságot viselt Takács István 1694. évre újra megválasztott főbírónak; továbbá az eddigi esküdt bírák czimen nevezettek senátorok nevét, az előbbi időkben senátoroknak nevezett hites polgárok egyeteme pedig választott hites közönség nevét kapták, s a kültanács elnökéül — az eddigi másod bírói hivatal beszüntetésével — népszónok czimen, ily minőségben Nyéki István választották el. Az 1695-ik év elején beérkezett kormányrendelet folytán pedig a népszónoki állomás aként lett rendezve, hogy minden év elején előbb a népszónok és csak azután választatott meg a főbíró. Tehát népszónokul Komáromi István, főbíróul pedig Dobozi (II.) István lett elválasztva. Az 1694 és 1695-ik évek folytában három császári biztos jelent meg Debreczenben; ezen biztosság másfél évi itten működése alatt 1266 köből buzának 1066 köből abraknak kiszolgáltatását s évenként királyi census gyanánt 1000 magyar forintnak a kir. kincstárba befizetését rendelte el. Az 1696-ik év arról lett nevezetes a város évkönyvében, hogy akkor tartatott meg legelsőben Kapronczai Györgynek — mint a Kassán székelő szepesi kamara küldöttjének — vezetése alatt Debreczenben a városi tisztújítás, s népszónokul Pap Miklós, főbíróul pedig Dobozi (II.) István választatott el. Minthogy pedig ez idő folyásában adózási tekintetben az országra eső összes kapuszámból (porta) Debreczen város adózó népére aránytalanul sok porta vettetett volt ki: Pósalaki János városi főjegyzőnek több mellé rendelt küldöttel Bécsben, a döntő köröknéli esedezéseinek tudható be érdemül az, hogy az adókules száma e városra nézve valamivel lejjebb szállíttatott.

Az 1697-ik év első napján megtartott városi tisztújításra királyi biztossul gróf Opersdorf Venczel szepesi kamarai tanácsos lett leküldve, kinek is vezetése alatt népszónokul Komáromi István, főbíróul Dobozi István választatának. És minthogy még akkoriban is a régibb mozgalmas időknek maradványai észlelhetők voltak: tanácsi határozatba ment, hogy a városi esend biztosítása, de az utcák gátjainak is kevesebb munkával javítása végett, a városnak csak négy nyitott kapuja legyen, u. m. Hatvan-, Csapó-, Anna- és Miklós-utcákon; a többi kapuk nappal is zárva tartassanak, s kiki ugy végezze külső dolgát, hogy estig a városba bejöhessen, mert éjnek idején senki be nem bocsátatott, a kapukulesok — esordák haza hajtása után — a város közházához voltak beadandók.

Az 1698-ik évben királyi biztosul Rau Jakab szepesi kamarai első titkár működén, a városi tisztujítás aként tartatott meg, hogy népszónokul Dobozi István, főbíróul pedig Komáromi István választatott el; a beltanács tagjainak száma 12-ben, a kültanács tagjaié pedig 50-ben állapittassék meg. E királyi biztos a város belügyeinek behatóbb vizsgálatába, közelebbről a város, egyház és főiskola jövedelmei mennyiségének kipuhatólásába is bocsátkozván, az ő általa a tanácsi rendnek megfejtés végett kiadott kérdésekre adott feleletekből tudjuk meg 1-ször hogy akkori időkben a papok, tanárok és egyéb iskolai tanítók fizetésüket a városi közpénztárból vették; a deákok részint a főiskolai főzökházból, részint gyermekek tanítása díjából, részint pedig könyöradományokból éllemeztek magukat. 2-szor. Két kórház volt, bel- és külkórház, az 50 számot tevő elaggott, vagy munkatehetetlen szegény sorsu betegek számára; ezen nyomorgók éllemezése két száraz malom jövedelméből, házanként beszedett és templom perselyébe gyűlt könyöradományokból és végrendelkezők hagyományaiból láttatván el. 3-or. Az árva-vagyonok kezelésére lelkiismeretes gond fordítottatott. 4-or. Polgári család volt 935, zsellér család 460 számmal. 5-ör. Főbíró, népszónok és tanácsbeliek fizetése fejenként 40 frt, főjegyzőé 150 frt, aljegyzőé 100 frt s mindkettőnek néhány köböl buza, s néhány szekér fa, — főpénztárnoké 20, borbíróé 120, serbíróé 30, építettőé 20, városgazdáé 40, vámszedőé 20 frt. 6-or. A polgárok ellen sem előljárók iránti tisztelet megadása, sem egyháziasság tekintetéből legkisebb kifogás sem tétetheték.

Az 1699. évi városi tisztujítás vezetésére királyi biztosul Krompachi Holló Zsigmond szepesi kamarai tanácsos lévén kiküldve, népszónokul Dobozi István, főbíróul pedig Komáromi István választatott el. E királyi biztos is behatóbban vizsgálódott a város belügyei körül, s az általa feltett kérdésekre adott feleletekből tanuljuk meg például 1-ör hogy a tüzvészt megelőző szabályul kellő gond van a kémények koronkénti separtetésére; a tűz támadhatóságának pedig a dohányzás lévén egyik veszélyes okozója, azért a dohányynak mind behozása, mind árulása, annyival inkább szivása erősen tilalmaztatott és valaki dohányzáson kaptatott, megválthatatlanul nyakvasba féteték. Száraz időkben utcánként az utca-kapitányok minden ház utczai kapujánál dézsákban víz (kapitány-víz) kitételét szorgalmazták, hogy tűz esetén a tüzhöz sietők tűzoltó gépeiket azzal megtölthessék; tűzveszély támadásakor pedig intézkedés volt, hogy a harangok azonnal félreveressenek, a tűzveszély helye irányát nappal a toronyból kifüggesztett vörös lobogó, éjjel pedig égő lámpa jelölje, a mikor is a város lakosai s az ezeknek szivesen segédkező főiskolai ifjuság, tűzoltó szerekkel a helyszínére siettek, s ott a jelenlenni tartozó előljárók által tűzoltásra serkentettek. 2-or. A város tisztogatására nézve az a rend volt, hogy az utcákon végig vezetett árkokon az esővíz és egyéb tisztátalan folyadék levezetessék, s a ganéjból csinált garádgtyák — melyek eddig a városnak disztelenségére voltak — megtilalmaztatnak. 3-or. A rend fentartását illetőleg a tizházigazdák kötelességébe volt téve, hogy lakos-társaik

erkölcsi viseletére felügyeljenek, a polgári házaknál netaláni csavargókat, hivalkodókat, istenkáromlókat és más czéges vétkeseket, a bírónak vagy más előljárónak minden különbség nélkül bejelentsék: Nehogy az utczák sár miatt eláradjanak, rendeltetett, hogy minden ember saját háza előtt a gyalog-utat jó állapotban tartsa, a szekér-utaknak jó karban tartása a város közkölségén történvén. 4-er. Elhagyott telkek száma 164, nagyobb téglá-épületek 17, kisebb szerüek 66, részint fából, részint téglából 27, nagyobb félig földbe ásott kunyhók 104, kisebb földbe ásottak 324, romladozók 242, összesen 944. Némely telken három, négy kunyhó is épült, melyben a bejött szegénység vonult meg, ilyen telek volt 248, de már a beszorult vidékiek visszamentek. A kik itt maradtak, azok alamizsnából éltek. A többi földkunyhók semmivé lettek.

Habár a kiküldött királyi biztosok által feleletre kiadott pontok közül több tételre nézve az akkori kormánynak a királyi tulajdon gyanánt tekintett Debreczen város közönsége javát s a szegény nép sorsát és vagyon-biztonságát czélzó jó akaratu törekvéséről elismeréssel kell is nyilatkoznunk: még sem lehet eltitkolni, hogy sok ügyességgel oly felvilágosítást követelő tételek (egyházi és iskolai ügyre vonatkozók) is voltak ama pontok közé beszöve, melyeknek hordereje valamint már akkor aggodalmaknak, ugy a nem sokára bekövetkező időkben sok keserüségnek és igaztalan megrövidítésnek is lettek okozójává.

Egyébiránt az 1699. év arról is lett fájdalomosan emlékezetes e városra nézve, hogy ezen év ápril 18-án Péterfia- és Csapó-utczában több mint 30 ház leve tüz martalékává.

Az 1700. év folyásában a városi tisztujítás megtartására kiküldött báró Tavonáth Albert szepesi kamarai tanácsos maga helyett Debreczenbe Trencséni Ignác váradi és Csellesz Lőrincz debreczeni harminczadosokat küldvén, ezeknek közbejöttével népszónokul Komáromi György, főbíróul pedig Dobozi István választatának el. Az 1701. évben ugyanazon királyi biztosok vezetése alatt ugyanezen két sarkalatos tisztviselő választaték el; az 1702-ik évben pedig a főt nevezettek lévén királyi biztosok, népszónokul Pap Miklós, főbíróul pedig Komáromi György lettek elválasztva. Ezen időben a városra kivetett adóknak kiméretlen behajtását — melylyel már 1697-ik év óta gróf Bercsényi Miklós, akkoriban kassai adó-bizottsági elnök Debreczent sanyargatta volt — ugyan ő azzal tetézte, hogy a városnak 1698 és 1699. évekről állítólagosan fenmaradt adóhátralékát 3251 frtban követelte letörleszteni. És noha a városi előljáróság azon meggyőződésben volt is, hogy ő azon évekre eső egész adó-mennyiséget már nemcsak letisztázta, de azonfelül 1701 frt többletet adott volt be: az érvelés mibe sem vétetvén, kénytelenek voltak a követelt hátralékot az előljárók befizetni. Az 1702. év június 14-én az angol udvar követe lord Paget a fényes portáról hazájába visszaindulván, Erdélyen keresztül Magyarországon át Debreczent utjába ejtette; s itten a széles tudományával és latin nyelven is ókes társalgásával kitünő főúr rangjához illő

nagy becsülettel fogadtatott, s ugyan ő a tudományosan — mert külföldön képzett — birák, papok és tanárok — mint különben is kedves hitsorsosai-körében több napot töltött el. Távoztával a város részéről lord Paget egy bársonyos hüvelyű aranyos pallossal és 2 útalag tokaji asszuszöllőborral udvaroltatván meg, — ő azzal viszonzta a szivességet, hogy magával három deákot vitt el külföldi akadémiákra tanulás végett, követvén e részben példáját Debreczen városának, mely saját költségén folytonosan utaztatta a főiskolai tanpályát végzett ifjakat külföldi egyetemekre.

Az ez idő tájban folytonosan tartó zavaros körülmények miatt a városi előljáróság kértére, felsőbb helyen engedélyeztetett, hogy Debreczen város szélesebb árkokkal és palánkokkal kerítették körül.

Az 1703-ik évben népszónokul Komáromi György, főbiróul pedig Dobozi István lettek elválasztva. Ugy látszik, hogy ez uttal e ténykedésre királyi biztos nem volt kiküldve; mert a még ugyanazon év ápril hó 4-én Debreczenben királyi biztosul megjelent Kálmáncsai István szepesi kamarai tanácsos működése sokkal fontosabb teendőkre lett fentartva. Ő t. i. minden lehető elkéretett arra nézve, hogy a boldogságos szüz Mária tiszteletére épüendő római katholicum templom helyéül a város körében a városi előljáróság által alkalmas hely mutattassék ki. E szándékában azonban — bár rajta mi sem mult-czél nem ért.*) Hogy különben ezen nagy és bonyolódásnak indult ügy uttal minden baj nélkül lett elintézve, egyenesen savojai Eugén herceg állambölcseiségének köszönhető, ki sok eszélylyel mérlegelte ilyenmü intézkedésnek épen nem kedvező időjárását, a mennyiben t. i. ugy a külföldön folytatása, mint a belzavargások lecsillapítása nagyon is feszítve tartá a kormány minden figyelmét, s igénybe vette annak kizárólagos munkásságát. És épen ezen bajok rövid érintése lesz tárgya a következő elbeszélésünknek.

III.

Mielőtt a török háboru 1699. évben a karloviczi béke által befejeztetett volna, az végvonaglásában — mert török és tatár csapatok nem egy ízben közelíték meg Debreczen környékét — több rendbeli riadásnak, károsodásnak és elfutamodásnak volt Debreczen város népére nézve is szerző oka. A külföldön lezajlása után nem kevesebb volt a veszély, mely a belzavarok folytán e sokat zaklatott városra nehezedett. A török világ elmúltával s illetve a Tököli-féle mozgalom elnyomásával, a XVIII. század elején, az uralkodó ausztriai háznak meghódolt e magyar vidék. Az alkotmányához híven ragaszkodó magyar nemzet, bár érezte is szükségét a reformoknak: minden álladalmi javítást azonban csakis alkotmányos uton kívánt eszközölni. Ellenben a bécsi kormánytanács (melynek éltető szelleme Kollonics Leopold esztergomi érsek és bibornok volt) az általa létesíteni óhajtott újításokra nézve.

*) Lásd Szücs I. Debreczen város történelme. Debreczen, 1871. 3-ik kötet, 683—689. lap.

nehézkésnek, sőt épen akadékosnak is tartván a magyar országgyűlést, reformterveinek gyors keresztülvitele végett előbb 1692, majd 1696-ik években Pozsonyba bizalmi főemberekből, majd Bécsbe már megyei és városi férfiakból is összehívott országos értekezlet elé terjesztette azon kész munkálatot, melyet az osztrák tartományokban divatozó rendszer mintájára a jövőre nézve Magyarország közigazgatási, törvénykezési és pénzügyi kormányzása végett dolgoztatott volt ki. És bár tervének a magyar főurak belenyugvását nem nyerhette is ki: elhatározta azok beleegyezése nélkül is, rendszerének Magyarországoni érvényesítéséhez hozzáfogni. Elsőben az adó-kivetés és katonaság élelmezése ügyében érezte az ország a kényrendszert; majd a nevénel fogva is gyűlölt accisa (fogyasztási adó) következett. És mert az adózó nép nem bírta a nagy adót viselni, a rendes megadóztatás a kiváltságos osztályokra is kiterjesztetni czéloztatott. Életbe lépett az új keresményi bizottság (*neoaquistica commissio*) működése is. Ide járult az országban szállásoló idegen katonaságnak — mely zsoldját pontosan nem kapta — a föld népein rakoncátlankodása is. Mindezek megannyi tápanyagjául szolgáltak a közéletlenségnek, melyet nem kevésbé nevelt annak szemlélése, hogy alig zajlott le a török háboru, már is a spanyol örökösödési kérdésnek harczmezőn eldöntése végett, a nemzet ifjaiból szedett ujonczok csapatonként küldettek a rajna-melléki és olaszországi hadjáratra. A nagyobb szerű felkelésben jelentkező mozgalomnak előfutó póstája gyanánt mutatkozó zendülés, melynek a zemplénmegyei hegyalján Szalontai György és Tokaji Ferencz nevű közrendű kuruczok voltak indítói, részint a lázadók jelentéktelenségénél, részint pedig az e vidéken állomásozó német hadvezérek erélyességénél fogva csirájában elfojtatott ugyan, s így Debreczennek — ijjedelmén kívül — e miatt semmi nagyobb szerű anyagi károsodása nem következett be. Annál sulyosb megpróbáltatásokat szenvedett azonban e város, midőn a nemzet felsőbb osztályaitól kezdve, a nép legalsóbb rétegéig mindinkább terjedett közéletlenség, a II. Rákóczi Ferencz vezetése alatti felkelésben nyilatkozott.

Debreczen városa nem volt ugyan tettelesen beavatkozva e mozgalomba, mert a város előljárói — alig hogy idáig hatolt II. Rákóczi Ferencz fejedelem — ő tőle, az ő kezéhez 25,000 frtnak aranyban és ezüstben egyszerre lefizetése által megváltották a várost a felkelésbeni tetteleges részvételtől. Különben annak jeléül, hogy II. Rákóczi Ferencz fejedelem Debreczen városát fenhatósági hatalma alatt tartja, már az 1704. évi január 1-én népszónokul Komáromi György, főbíróul pedig Dobozi István — báró Perényi Miklós és Vay László, mint kiküldött fejedelmi biztosok, közbejöttével — választattak meg.

Habár tehát megváltotta is Debreczen magát a felkelésben tetteleges részvételtől: még sem kerülhette ki azon sulyos helyzetet, hogy — miként előbbi időkben — ugy ez uttal is, éléskamarájává, sőt zsákmány-tárgyává is ne váljék, az egymással több éven át harczban álló s e városon keresztülkasul száguldozó kurucz és német hadaknak. Minden egyes mozzanatai ezen felkelésnek, melyek Debreczen városát közvetlenül érdekelték — a város azon

időbeli évkönyvei után — részletesen le vannak írva Szücs István Debreczen város történelme III. kötetének 701—736. lapjain. Legérezhetőbb veszteségeket szenvedett e város népe azon több rendbeli futásból, melyekben fogva a szegény lakosok tüzhelyeiket parancsszóra elhagyni kényszerültek.

IV.

Az első futás Tokaj, Kis-Várda felé 1705. év október havában történt. gróf Eszterházi Antal és gróf Károlyi Sándor kurucz tábornokok rendeletéből, kik — hogy a Turtü felől közelgő német hadak itteni kényelmes megpihenésre ne találhassanak — kurucz hadak által kihajtással fenyegették meg a várost, ha szépszerivel el nem futamodnék. Iratott ugyan a közelgő német ármádiának egyik tábornoka gróf Schlich grationális leveleket, melyekben hitére esküvéssel fogadta, hogy semmi bántódása senkinek nem leend, csak a lakosok békével hon maradjanak. De mindennek daczára október 19-én futni kellett.

Október 21-én megérkezett a német hadsereg husz ezreddel. Megszállván a tábor a város nyugoti oldalán a Tóczó mellett, elsőben annak csak egy része jött be a városba, azok is először csak őrzés végett, hogy prédának boritalnak ne essék hirtelen a had. Harmad nap mulva azonban szabad zsákmány engedtetvén, a magán-házaknál elkövetett károkon kívül az öreg templomban, a kis templomban a praedikáló szék, az énekes és passiók könyv elpusztított. A főiskolában mind a pataki, mind az itt való könyvtár összevisszahánytatott, több 300 auctornál oda lett, sok könyv szélyeltépetett. A régtől fogva fenálló szép városi könyvnyomda s gyógyszerház megsemmisült. A város székháza feldulatott.

Október 28-án távozván el a német tábor, ugyanazon hó 30-án a város hírája nehányudmagával Keresztur felől, majd lassanként a város népe is haza szállingózott.

V.

Alig pihenheté ki azonban magát a város népe az 1705. évi első futásból, már is 1706. évben második s harmadik futása következett be. T. i. 1706. évi augusztus 2-án hasonló kényszerítő kénytelenségből — mert a németég Erdélyből kiindulván, utját erre vette — elkellett bujdosnia minden javai vezedelmével a város népének, ki a Tiszán által Tokaj felé, Bodrogekőzre a Ungoly szigetre, ki pedig a nyir ligetekre.

Mivelhogy azonban Debreczent ez uttal a németég elkerülve, más irányba ment Szolnok felé; tehát a város népe is jó reménység alatt haza szállt. Haza érkezvén azonban annak, hogy a Szolnok felől Egerváron keresztül Kassára szállott németég, a Kassa megvétele szándékában semmire sem hódolgván, már Tokajnál van, s onnan egyenesen e város felé irányozza útját. A mostani hódulásba esett a város népe és ki mennél előbb teheté, haza kelt reménnyel — szaladoza szét, legnagyobb része a Szathmár és

Szabolcsmegyékben maradt többi lakos társához menekült el. Rabutin német tábornok Kassa felől Tokajon át 1706. év október végén Debreczennek tartván s itten a lakosoktól üresen hagyott házakba elkényszeredett katonáit megpihentetvén, 1707. év január közepén Pest felé vette útját, miután az ő hadai, itteni időzés közben okozott több károk között a főiskolai könyvtárt is részint kifosztották, részint pedig megégették. Biró Diószegi Sámuel Gacsájban megértvén, hogy a német tábor mindenestől eltakarodott Debreczenből, ezt a környékégekben lévő szélyel futott lakosoknak tudokra adta, egyszersmind Károlyi Sándor kurucz-tábornoktól a haza jövetelre szabadságot nyert ki.

E közben II. Rákóczi Ferencz fejedelem, mert a döghalál miatt aradi várőrsége annyira elfogyatkozott, hogy a vigyázat sem mehetett rendében, kívánt a várostól mennél felesebb gyalogságot azon operációra. A városi előjárók azonban előterjesztették, hogy az ily felkeléstől való megmenekedésért, az egyszer lefizetett 25,000 frt összegben felül, a város minden tőle telhető megteljesített, fegyvereit néhány ízben kiadta, mesteremberei ingyen sok ezer mindent csináltak, mind a váradi vár élmezésére, mind pedig egyéb hadak szükségeire sok ezer kenyeret, abrakot, vágó marhát s egyebeket szolgáltatnak, mind ezüst, mind rézpénzt a lakosok megszorításával sok ezer forintot fizettek s azokat számban előadni sem tudnák, mindezekre nézve kegyelmeességét a fejedelem sokszor ígérte, azért most ugyan őt erre emlékeztetik: de különben ezen nép nem is arra termett, hogy ily próbára bocsáttassék. Ezeket így megértvén a fejedelem, s elismerve a város hü szolgálatait, elállott ugyan idevonatkozó parancsától, kívánt azonban az aradi és más környékbeli rácz ellenség ellen száz lovas szekeret készletben tartani.

Az 1709. év január 4-kén Károlyi Sándor kurucz-tábornok az idegen hadak fizetése céljából 54,000 frtnak minél gyorsabban beszerzését parancsolja, ígérvén, hogy ha ezután jelentékeny erővel jönne is az ellenség, helyeikből a város lakói nem fognak — miként eddig történt — kibontakoztatni, és sem téli szállásolással nem lesznek terhelve, harminczad fizetéssel sem sujtatnak, hanem a régi mód szerint — mint a német idejében történt — fog e részben is az eljárás történni. Ha így sem akarná a város az összeget szép szerével megadni: erőhatalommal is megveszik rajta. Azért habár kamatra felvett kölcsön pénzzel is, teljesítették a terhes kívánság.

Az 1709. év október havában a pestis szállván a városra, sok háztól a gazdák minden cselédestől kihaltak; 1710-ben hunytak el II. Dobozi István, Sárándi Dániel és Monoki István előjárók is. Az 1710. évben Károlyi Sándor kurucz-vezér által 400 köböl lisztnek, 1000 köböl buzának s 1000 köböl árpának a város általi kiszolgáltatása lett megparancsolva.

VI.

A felkelés végvonaglásai már 1709. évben megkezdődtek; Debreczen város népe parancsolat szerint minden tőle telhető áldozatokkal járult a felkelők szükségéi fedezéséhez, annyival is inkább, mert még 1703-dik évben

Nigrelli német tábornok által akként lett utasítva az előjáróság, hogy miután e várost a másfelé rendelt császári seregek a mozgalmától megóvni nem képesek: lássa a város, hogy mit eselekszik. Azonban már 1709. év március 22-én Löwenburg Friderik váradi várparancsnoktól oly felhívás érkezett Komáromi Györgyhez, hogy míg nem késő, térjen át mind ő mind a város a császár hűségére. Ezen felhívás épen azon időben történt, midőn Balikó és Váczi vezénylete alatt a kurucok szeretésszéllyel sok prédálást tettek az országban. Steinville, az Erdélyországban lévő hadak parancsnoka értesülve a felől, hogy azon garázdálkodó kurucok a hajdu városok és Debreczen tájékán csavarognak, feles hadakkal Debreczen tájékára küldi rácz Tököli híres alezredest, ki is a körül belől való tartományt szörnyűkép kezdé pusztítani s a kurucokat irgalmatlanul vágatni. A megfélemlert kurucok — mert Rákóczitól segílyt nem várhattak — közakarattal a debreczeni bírót néhányad magával elküldték az erdélyi tábornokhoz, s attól kegyelmet kérvén, meghódoltak Debreczennel együtt s a császár hűségére megesküdtek. A debreczeni bíró magával ezer aranyat és néhány hordó tokaji bort sok ajándékkal vitt volt. A tábornok azonban az aranyakat mind visszaadta, a borokat pedig elfogadta, mondván a bírónak: „Nekem pénzre szükségem nincsen, a mit hoztatok vigyétek vissza, jó lesz a jövő évben adóba fizetni: a bort pedig egészségtekre vitézeimmel megiszom. Ezentul nem lesz semmi bántódástok a császári hadaktól.“ Debreczennek behódolása által egész a Tiszaig nyitva lett a német hadak előtt az ut: a kurucok dolga pedig napról-napra mindinkább leányágra szállott.

A körülményeket méltányolni tudó II. Rákóczi fejedelem nem nehezelt azért, hogy a lenni és nem lenni kérdés között az elsőt választotta Debreczen városa. Sőt inkább midőn ő a felkelés ügyét mindinkább hanyatlani látta, visszaemlékezve a Debreczentől vett sok szolgálatokra s a városnak tántoríthatlan hazafiúi érzelmeiben és emberbaráti jó indulatában pillanatig sem kételkedve, a Duna mellékéről ő hozzá híven ragaszkodó szolgálatban harcban elesett vitézeknek ügyefogyott özvegyeit s árváit Debreczenbe szállíttatván, olyképen ajánlotta azokat a városi nép hűségébe, hogy míg Isten jobbra fordítaná az ő ügyét, s a szerencsétlenek közül ha kik óhajtanának visszatérni elhagyott lakta-földükre, addig azokról a város keresztyén szeretettel viselne és viseltetne gondot. Nem csalódott reményében a fejedelem. Mert a köz inségben gyámol nélkül maradott ezen szánandó sorsuak, Debreczen városának ápolása alatt kívánt menedékre találtak.

I. József király, ezen a magyar nemzet iránt igazán atyai indulattal viseltető, könyörületes szivű jó fejedelem, a még fegyverben lévő népet inkább békés önmegadás által óhajtván a hűségre vissza vezetni, mintsem hogy a keresztyén vér még tovább is ontassék: ily czélből gróf Pálffy Jánost az uralkodó-ház iránti mind polgári, mind hadi szolgálatai által kitünő magyar főurat nevezte ki az eddigi német hadparancsnokok helyett, a forradalom legyőzésére rendelt csapatok vezérévé. Ugyan őt teljhatalommal bizta meg a zavaroknak alkudozás utjánai lecsendesítésére. A békétől nem idegen Rákóczi

fejedelem nevében Károlyi Sándor bizatván meg, ugyancsak a fejedelem akaratjából lett Komáromi György biharmegyei alispán s debreczeni bíró — mint a semleges térről nyilvánított Debreczen városnak ügyességéről ismeretes előjárója — kiszemelve a végett, hogy ez, az alkudozó felek között váltott levelezéseknek s az írásba nem tehető s élőszóval előadandó utasításoknak közlését a Pestről Debreczen felé indulandó gróf Pálffy Jánossal — személyes odamenetele és vissza jövedele által — eszközölje. E közben az összes hadak, melyek a felkelés legyőzésére lettek kirendelve, ugy Erdélyből, mint Magyarországból Debreczenbe központosítottának, innnen lévén indulandók a szükséghez képest intézendő hadműveletekre. Mely csapatok vezetői azonban I. József császár és király által szigoruan lettek utasítva, hogy ők a főképen sanyargatott Debreczen város népét minden zsarolástól és tulságos beszállásolásoktól megkíméljék és csakis a szükséges beszállásolásokra s élelmezés megkívánására szoritkozzanak, mindenestre pedig a hadakat a kihágások elkövetésétől visszatartsák. Maga gróf Pálffy János 1711. évi febr., márczius és április hónapok legnagyobb részét a mellé rendelt udvari tanácsos Lindenheimi Locher Károly és Pulay János titkár társaságában Debreczenben a Komáromi György czegléd-utczai házában töltötte el, hova időnként Károlyi Sándor, mint az alkudozó felkelők feje bejövén, itt állapítottak meg azon kiegyezésnek előzetes pontjai, mely később Nagy-Károlyban folytatattván, 1711-dik év ápril 29-kén a Szathmáron egybegyült és kiegyezésre hajlandó szövetséges rendek által ünnepélyesen aláíratott s szathmári compositió név alatt lett a történelemben ösmeretes.

A szathmári békeegyezménytől II-dik Leopold király uralkodása kezdetéig.

I.

Az 1712. évben királyi biztos közbejötte nélkül Debreczenben népszónokul Komáromi György, főbíróul pedig Diószegi Sámuel választatának el. Az 1713. évben Meixner Antal szepesi kamarai tanácsos elnöklete alatt népszónokul Diószegi Sámuel, főbíróul pedig Komáromi György lettek elválasztva ; a bel és kültanács többi tagjai addigi állomásukon megerősítettvén. Az 1714. évben szepesi kamarai tanácsos gróf Brankovics István küldetvén ki királyi biztosul s Komáromi György népszónokul, Diószegi Sámuel pedig főbíróul elválasztattván, azon kérdésekre — melyek a városi előjáróknak megfejtésül tétettek fel — adott feleletekből tudjuk, hogy: a lakosok a harminczadoson kívül mind helvét hitvallásuak voltak s azoknak 12 oszlopon álló egy templomon kívül volt a városon belől egy másik — házalaku — imaházuk is, „kis-templom“ névvel. A lelkipásztorok és professorok évi fizetése 220 frt, kevés bor és buza mennyiség volt, továbbá a keresztelésből, esketésből, halott temetésből, illetve a tandíjból való járulék. Egy külkórház volt, mellette imaház, az ott ápoltak alamizsnából táplálkoztak. A város gazdaszata nagyrészben a

bor és termérből és a városnak engedélyezett kiváltságok által biztosított vám jövedelmekből állott; a városnak a szováti és sámsoni részbirtokon kívül más tulajdona nem volt, a puszták zálog czímen birtokoltatának. A lakóházak nem termésköböl, hanem részint téglából, részint fából alkottattak, és csupa fából valók jobbak voltak, a kisebb szerűek romladozóak, szalmával és zsindellel fedték, ház névre sem voltak érdemesek, s inkább kunyhóknak mondhatók. Ha a házak mind össze számláltattak a kunyhókkal együtt: 800. Az omladékban levőket szegénységök miatt a lakosok nem ujíthatták, az elpusztult telkeken levők pedig semmihasznúak voltak. A polgárok és lakosok számát meghatározni szabatosan nem lehetett, mivel eddig a beköltözés szabad volt: de a most folyamatba levő jobbágy visszakövetelés miatt soká feltökben az itt lakók közül békésebb tájakra költöztek el. Nemhogy javul volna, még hátra esett a város népének állapota, a folytonos katona-tartás és átköltöző hadak szállítása miatt a város népe a szántás-vetésben gátoltatván. Fegyveresek kiállítása a közelebbi forradalomban nem kívántatott: de a helyett csaknem elviselhetetlen adózásokat kellett teljesíteni. Tagadni nem lehet, hogy a város sok adóssággal van terhelve, mely adósságot törvényes kamatra a szepesi kamara engedelmével felkellett szedni, a zavaros időkben a városra rótt rendkívüli fizetések teljesítésére, átvonuló s szállásoló katona-ság tartására és a váradi várórség részére adandó fizetésre s egyéb más köz-szükségnek — melyek a nép rendes adójából nem voltak teljesíthetők — fedezésére. Ugy azokról mint a város actív követeléseinek behajtásáról rendszeres számadás vezetetik. Minthogy pedig a város lapályos és sáros, a hidak elromlottak, a fák elfogytak, igyekeznek a város a hidakat helyre állítani. Habár köfal kerítés díszes lenne is a városnak, azt a zavargós idők miatt elszegényedett népnek teljesezésbe vinni nem lehetett stb.

Ugyanezen 1714. november 13-án XII. Károly svéd király Benderből hazafelé sietése közben a várost is incognito útjába ejtette, semmi — az a fényes állásához illő — pompát el nem fogadván, hadi tiszti egyszerű öltözetben, Diószegi Sámuel akkori főbíró házában meg szállott s itteni rövid tartózkodásának legtöbb perceit a főbíró, tanácsbeliek, papok és tanárok társaságában töltötte el. Hátramaradt cancellárja báró Müller néhány nappal később ugyancsak a városon utazott keresztül. Az 1715. évi városi tisztújításon Gyöngyösi Gábor szepesi kamarai titkár küldetvén királyi biztosul, ennek elnöklete alatt népszónokul Diószegi Sámuel, főbíróul pedig Komáromi György választatának.

II.

Mit I. József király kora halála miatt nem érhetett meg, hogy a magyar haza bonyolódásnak indult ügyeit országgyűlésen rendezhesse, azt III. Károly király 1714. évi okt. 10-dik napjára Pozsonyba összehívott országgyűlésen vette teljesezésbe. Debreczen városa a hongyülésen Diószegi Sámuel és Léva István követei által képviselteté magát. Mellözve itt az országgyűlés egyét

törvényczikkét, itten egyedül az 1715. 108. törvényczikk hozatik fel. Habár még 1693. évben ápril 11-én nyert diploma által lett is Debreczen a királyi városok sorába emelve: arra azonban, hogy országgyűlésen is ülésel és szavazattal birhasson e város, a hazának alkotmányos sarktörvényénél fogva az országos rendek beleegyezése is megkívántatott. Az 1715. 108. t. czikk által lett az elérve. E törvény-czikk így hangzik: „Miután Debreczen városának érdemei és különböző háborus időkben és sok alkalommal teljesített szolgálatai oly nyilvánvalók, sőt ő királyi felsége előtt is annyira ismeretesek, hogy ugyanazon várost az ő kegyelmessége szerint, valamint már elébb, ugy közelebb is a Leopold-féle kegyelmes diploma erejénél fogva a többi szabad és királyi városok sorába bevenni méltóztatott volna: annál fogva ő Felsége kegyelmes jóváhagyásából az országos karok és rendek is beleegyeznek, hogy ugyanazon Debreczen város Magyarország és ahoz kapcsolt részek többi városai közé (oly feltétel alatt azonban, hogy catholicus paróchiális egyház felépítése végett és a Szent-Ferenczrendi atyák társházául helyet jelöljenek ki) ujjolag besoroztassék és királyi várost megillető és a fentebb hivatolt diplomában bővebben elsorolt minden szabadságban és előnyben megtartassék, és hogy ezeknek folytán az ország többi karai és rendei között ülésel és szavazattal birhasson.“*) Ez alkalmából Debreczen város előjárósága az összes nép nevében a felséges uralkodóház 1715. évi ápril 8-án felterjesztett hü alattvalói legalázatosb köszönetét nyilvánítván, az udvari konyha szükségletére 100 hizott vágó ökröt ajánlott fel, esedezván, hogy az uralkodó felség ezen ajánlatot, mint a város legmélyebb hálájának csekély jelét kegyelmesen elfogadni méltóztassék.

Az 1723. évi országgyűlésen, a 30-dik törvényczikk által rendszeresített négy kerületi tábla közül a tiszántuli részre eső kerületi tábla, mely előbb Váradon volt elhelyezve, az 1725. évben — gróf Csáki Imre hibornok közreműködése folytán — Debreczenbe tétetett át és ülését 1725. év mártius 2-án megnyitván, némi szüneteléssel 1869. évi júnis 1-ső napjáig, midőn végképen megszűnt létezni, itten működött.

Az 1716. évben királyi biztos nem küldetvén, népszónokul Diószegi Sámuel, főbiróul pedig Komáromi György lettek elválasztva. Az 1717. évben báró Viechter János szepesi kamarai tanácsos elnökle alatt népszónokul Pósalaki János, főbiróul Komáromi György választatott el. Ugyanezen királyi biztos által közöltetett a felsőbb parancs, hogy ezentul a beltanácsi rendből „polgármester“ czímmel a gazdászati ügyek vezetésére egy tanácsnok elválasztandó, s annak hivatali rangja mindjárt a főbiró után leendő; a népszónoki állomásra pedig csak communitásbeli (nem pedig beltanácsbeli) tagok közül történjék a kijelölés. A főbirónak fizetése 200, a népszónok és tanácsnokoké 100 frt stb. Tudakolódzására az is jelentetett a biztosnak, hogy az 1717. évben

*) Lásd bővebben: Szűcs István Debreczen város története III-dik kötet 745—752. lap.

Debreczenben 922 ház volt. Ugyanezen 1717. év folytán, a Máramarosmegre és Erdélyfelől benyomuló tatárságnak az ország keleti részén való pusztítása a város népére nézve is sok inségnek és rettegésnek lett okozója. Az 1718. év rendkívüli aszályról, az 1719. év pedig a pestis közelgéséről és különösen irtózatossá tüzvészről leve a város évkönyvében emlékeztetessé. Az első gyuladás július 17-én délután 1—2 óra közt Hatvan-utczában még csak két házat hamvasztott el, de már az ugyanezen nap d. u. 4 órakor a városnak csaknem közepén támadván tűz, miután a lángokat elébb Czegléd-utcza felé terelő szél folytán Czegléd-utczában 15 ház lett semmivé, majd a Piacz-utcza felé fordult tüzfolyam a város nagyobb és kisebb közházát, 32 boltot, a kistemplomot, könyvnyomdát, patikát, csapszékeket, magtárt, város istállóját, 2 vendéglőt, postaházat, hadbiztosi szállást, kenyeres-szint, vargák, csizmadiaik, szücsök áruló helyét, összesen többet 400 háznál emésztett fel. E csapás miatt 344 polgári család jutott egészen koldusbotra. Ugyan ez év július 19-én Csapó-utczában 12 ház, augusztus 10-én Hatvan-utczában szinte 12 ház emésztett meg tűz által.

Az 1720. valamint 1721. és 1722. évek folyásában királyi biztos közbejötték nélkül népszónokul Komáromi István, főbiróul pedig Komáromi György, az 1723-dik évben népszónokul Baranyi Mihály, főbiróul pedig Komáromi György választatának el. Az ugyanezen országgyűlésre Baranyi Mihály népszónok és Maróthi György tanácsnok küldettek fel. Az 1724. évben népszónokul Ajtai András, 1725. évben Szóke Mihály, főbiróul pedig mindkét ére Baranyi Mihály, királyi biztos közbejötték nélkül választatának el. Ezen 1725. év Debreczen város évkönyvében azért is emlékeztetes, mert eddigelé Pesten ügyvédkedett zalakapolesi Domokos Márton a város jegyzői hivatalára elválasztatván, ily minőségben hivatalába ugyazon év november 25-én állott be. Ha valaha ugy ezen Domokos család által lett beigazolva azon állítás, hogy Debreczen város kormányát tartó előljárók koronként a beköltözött idege-nekből is választatva, eként felfrissített életerőt voltak képesek küzdelmes hivatali pályájok közben kifejteni. Valóban a Domokos Márton és fia Domokos Lajos hivatali pályájok elannyira össze van Debreczen város történelmével növe, hogy a mi csak nagyobbbszerű és jövőre is kiható üdvös működés e kor-szakban a város körében mutatkozott, mindazt leginkább e két jeles egyén hazafias buzgóságának lehet köszönni. Ugyanezen 1725. évben készült el egészen a ref. kistemplom tornyával együtt, mely még 1720. évben kezdett építtetni. Az 1727. évben a gyakori tüzvész ismét főcsapás volt ezen a város-on. Különösen károsok levének a mártius 27-iki — gonosz kezek által gerjesztett — tűznek pusztításai. Az egész város színe és nagyobb része az ujon-nan épült kistemplommal toromnyal (a barangok is lehullottak), vásorházával egészen az árokig, az ispotályban is néhány ház ugy a Varga-kert kerítése is három óra alatt porrá lett. Ugyanezen évben a szepesi kamara a város elől-járóság által aziránt kívánt jelentést felterjeszteni, miként lehetne a Tisza medrétől Debreczen alá hajózható csatornát vezetetni?

III.

Az 1731-ik évben báró Sztáray Mihály kir. biztos közbejöttével népszónokul Szőke Mihály, főbiróul Maróthi György választatának. E királyi biztos minden tisztviselő nevét, vallását beadatni kívánta. Ugyan ő a városi tisztujítás körül több rendbeli szigorát érezteté; de mind az felsőbb helyen Domokos Márton fáradozásai által mellőztetni parancsoltatott. Az 1733-ik évben érkezett a m. kir. Helytartó Tanácstól parancs, mely erősen meghagyja, hogy idegenek azaz nem magyarországiak, — ha csak nem római katolikusok — városi polgárokul be ne vétessenek, egyszersmind a polgárok névsora, vallása és honnan származása minden évben felterjesztessék. — Az 1732. 1733. 1734-ik években királyi biztos közbejötté nélkül népszónokul Szőke Mihály, főbiróul Baranyi Mihály, 1735-ik évben pedig főbiróul Domokos Márton lévén elválasztva, ugyan ő kevés megszakítással 1765. évben történt haláláig folytonosan ékesíté e hivatalt.

Az 1735-ik évben a Szegedínecz Péter vagy közösen Péro név alatt ismeretes zendülők ellen működő csapatok tartására 52 szekér, élelmi szerekkel, 1738-ik évben pedig Temesvár, felé ugyancsak a hadsereg tartására 35 szekér élelem küldetett a város részéről. Az 1739 és 1740-ik évek folyása gyászos leve a városra nézve a guga-mirigy halál miatt, melynek 8697 ember esett áldozatául. Leggyászosabb hónap volt az 1739. évi október hava, melyben 3493 ember halt meg; október hónapnak legpusztítóbb napja 19-ke volt, melyen 164-en haltak el. Nevelte a nyomoruságos idők folyását az elemek rombolása is; t. i. 1739 évi június 26-án délután 3—4 óra között támadott szélvész, csak magán a nagyerdőn többet 1000 szál fánál tövéből kitépett, a veres tornyot, valamint a fehér toronyról a nagy gombot a kakassal és csilaggal együtt levetette.

Az 1741-ik évben Debreczen város 46 portája után hadi szolgálatba 184 gyalog és 4 lovas katonát teljes felszereléssel állított fel.

Az 1750-ik évben a folytonosan főbiróságot viselt Domokos Márton fia Lajos jegyzőül lett Szeremleci József és Kuthi István mellé elválasztva. Az 1751-ik év arról lett nevezetessé, hogy felső parancs folytán a népszónoki állás ez évben töltetett először be nem beltanácsi rendből, lévén az eddigi népszónok helyett Tikos István elválasztva. Az 1751-ik évben Debreczen város 50 porta után adózott. Az 1752-ik évben a m. kir. Helytartó Tanács parancsából a Molnár Gergely-féle deák grammatika, mert Rákóczi Ferencz viselt dolgait magasztalja — elkoboztatni, a készletben levő 3388 példány felküldetni rendeltetett. Ugyan azon évben a szepesi kamara erősen megparancsolta, hogy miután a debreczeni római katolikus parochus a városi pénztárból nem fizettetik: a nem katolikus egyházi szolgák is a városi jótéményezésből kizárassanak; a tanárokat és tanítókat is oly pénzből kell feltartani, mely a népnek legkisebb terheltségére nincsen, a könyvnyomdát pedig — miután az a könyvek eladásából hasznot nem hoz, eladóvá kell

elsőbbbségi jogon — törvény értelmében — az eladóknak rokonai vették meg. E részbeni árulkodásnak tehát annyival kevésbé lehet hitelt adni, mert házat az újabb időkben többen vettek meg római katolikusok, kiket a városi közönség még kölcsön adott pénzzel is segített elő céljokban. Domokos Lajosnak főjegyzővé lett elválasztatása, annak hű szolgálatai és kitünő elme tehetségei tekintetéből történt. Azon feladásnak is, mintha ref. tanácsbeliek — a római katolikus tanácsbeliek kizárásával — külön gyülekezve conventiculumokat tartanának nincsen semmi alapja; mert a ref. tanácsnokok egyházi gyűlésekre jöven össze — ezekben római katolikus tanácsnokoknak természetesen semmi részvételi joguk nem lehet. A ref. egyház és kórház pénz alapja egyedül könyöradományokból gyűlvén: az e feletti számvitel saját egyházi előljárók — nem pedig városi tisztviselők — köréhez tartozik, s a különben is kevés mennyiségről szóló számadások felterjesztésének szüksége fen nem forog. Az árva számadások fel fognak terjesztetni. stb. Ezen felterjesztett feliratnak alattvalói alázatos hangon ugyan: de férfiasan erős tollal írott tartalma a már eddig is szemmel tartott Domokos Lajosnak lévén fogalmazványa, okot adott arra, hogy az akkori hatalom haragjának terhe — egész sulyával — ő reá nehezédjék. Ugyanezen időben a főbíró és főjegyző fizetése 600 frt, tanácsbelieké 400 frt, aljegyzőé 300 frt, népszónoké 200 frt, pénztárnoké 300 frt, városgazdáié 160 frt, a többi hivatalnokoké fejenként 50—50 frtban állapított meg.

IV.

Az 1766-ik évben történt az, hogy Erdélyországból a balázsfalvai görög egyesültek kolostorából egy Endrődi Jonik nevű bazilita szerzetes elhagyva kolostorát és eddigi vallását, reformátussá leve és megnősülve, nejevel s gyermekeivel együtt Debreczenbe vette lakását s miután műveltségéhez képest hamarjában egyéb keresetmódot itt nem találhatott: a városi könyvnyomdában betűszedői állomásra lőn alkalmazva. Azonban Darabont Ignác kolostori főnök feljelentése után a m. kir. helytartó tanácstól 1767-ik év május 29-én erős parancs érkezett Debreczen város akkori főbírájához Pándi Jánoshoz, a hitelhagyott szökevény szerzetes elfogatása és Balázsfalvára rögtön kísértetése iránt. A mely nap a főbíró vette a parancsot, az nap be is lett fogva Endrődi Jonik. Azonban másnap megtartott bel- és kültanácsi gyűlésen a parancs felolvastatván: Domokos Lajos indítványára Endrődi szabadon eresztetett, úgy hívé a városi előljárók, hogy ők, helvét hitvallásuknak — mely a lelkiösmeret és vallásos meggyőződés szabadságán épül — nyilvános megsértése nélkül, nem lehetnek eszközök elfogatásában annak, ki nem vádoltathatik egyéb mint vallása szabad gyakorlatával; s feliratokban esedeztek, hogy eljárásuk ne vétessék tiszteletlenségnek. Lejött erre az 1767-ik év július 30-án kelt helytartósági parancs, mely az eddigi mulasztást szigoruan roszalja; az időközben Debreczenből eltűnt Endrődinek tüstént felkeresztetését rendelte el. Nagyon természetes vólt, hogy Endrődi schol nem

tartá és 1735-ik évben 20,952 frtot adott, s Arad felé temérdek előfogatot állított ki stb. Mind ezek tekintetéből a város régi jogának épségben tartását kérvényezte. — Az elfogott választási jog azonban 1755-ik évi június 11-én leérkezett legfelsőbb rendeletnél fogva csak oly feltét alatt adatott vissza: ha a fent nevezett egyének tanácsbcliekül elfogadtatnak. Rendeltetett egyszersmind, hogy ezen tul polgármester és főkapitány is választassék, a hivatali üresség elébb a communitásban töltsék be, azután népszónok választassék, ugy aztán a beltanács és végre a bíró választassék meg, s választás után az összes kül és beltanács Isten tiszteletére a római kathólikus templomba gyülekezvén, az elválasztottak által a hivatali eskü ugyan ottan tétossék le. Ezen 1755-ik évben sóraktár gyanánt, — mely eddig bent a városban volt — a szent-Anna-utczai kapu előtti helyiség lett kimutatva.

Az 1756—1760 években királyi biztosok közbejötté nélkül népszónokul Tikos István, főbíróul Domokos Márton lettek elválasztva. Az 1760-ik évben leérkezett a legfelsőbb parancs, hogy miután már Debreczenben nem kathólikusok vegyesen laknak kathólikusokkal: a tisztujítás alkalmával Isten segítségül hívása a római kathólikus templomban tartassék, és hogy ez, eddig nem ugy történt, sem a hivatali eskü nem a római kathólikus templomban tétetett le, rosztaltatott; az a szokás pedig, hogy beltanácsbeli csak kültanácsbeliből, kültanácsbeli pedig csak bevett polgárból választathatott, eltöröltetvén: a conciviseknek, valamint a polgári jog elnyerhetéséért folyamodóknak névsora is felterjesztetni parancsoltatott; Domokos Lajosnak főjegyzőül elválasztatása oka kérdésbe tétetett. És minthogy a ref. kül és beltanácsbeliek, a római kathólikus tanácsbcliek kirekesztésével titkos összejöveteleket tartanak: ezekről valamint a ref. egyház, árva- és ispotályi számadásokról is félevení időközbe — tisztí fizetésök elvesztése terhe alatt, a városi előljáróságtól jelentés kivántatott stb.

Mindezekre a városi előljárók hű alattvalói bizodalommal terjesztették fel, hogy ők a felsőbb parancsnak — a mennyiben azokat lelkiösmeretök szabadságával és a helvét hitvallás elveivel össze egyeztethették — nagy készséggel tettek eleget az által, hogy saját egyházukba menvén, ottan nagy alázatosságban hívták Isten szent lelkét a tisztujításra nézve segélyül; a római kathólikus vallás szertartásai alul magukat — több hazai törvények erejénél fogva — felmentve lenni vélték, és épségben maradásával a királyi felség iránti engedelmességnek (melyben magokat felül mulni senki által nem engedik,) elhagyhatónak vélték a római kathólikus templomba menetelt, nem akarva sem saját lelkiismeretök ellen vétkezni, sem Isten szent színe előtt inkább hypotritákul mint igaz és őszinte vallásos emberekül tűnni fel. A város főbírája és minden egyes tisztviselők, évszázadok óta, a felséges asszony áldott emlékü elődei idejében is, a hivatali esküt — mint tisztán polgári cselekményt — nem templomban, hanem a városház nagy tanácstermében tették le. Az sem igaz, mint ha némely itt házat venni akaró római kathólikus a házvétel jogában gátoltatott volna, mert a leiratban megnevezett telkeket

elsőbbségi joga — törvény értelmében — az eladóknak rokonai vették meg. E részbeni árulkodásnak tehát annyival kevésbé lehet hitelt adni, mert házat az újabb időkben többen vettek meg római katolikusok, kiket a városi közönség még kölcsön adott pénzzel is segített elő czéljokban. Domokos Lajosnak főjegyzővé lett elválasztatása, annak hű szolgálatai és kitűnő elme tehetségei tekintetéből történt. Azon feladásnak is, mintha ref. tanácsbeliek — a római katolikus tanácsbeliek kizárásával — külön gyülekezve conventiculumokat tartanának nincsen semmi alapja; mert a ref. tanácsnokok egyházi gyűlésekre jövén össze — ezekben római katolikus tanácsnokoknak természetesen semmi részvételi joguk nem lehet. A ref. egyház és kórház pénz alapja egyedül könyöradományokból gyűlvén: az e feletti számvitel saját egyházi előjáróik — nem pedig városi tisztviselők — köréhez tartozik, s a különben is kevés mennyiségről szóló számadások felterjesztésének szüksége fen nem forog. Az árva számadások fel fognak terjesztetni. stb. Ezen felterjesztett feliratnak alattvalói alázatos hangon ugyan: de férfiasan erős tollal írott tartalma a már eddig is szemmel tartott Domokos Lajosnak lévén fogalmazványa, okot adott arra, hogy az akkori hatalom haragjának terhe — egész súlyával — ő reá nehezédjék. Ugyanezen időben a főbíró és főjegyző fizetése 600 frt, tanácsbelieké 400 frt, aljegyzőé 300 frt, népszónoké 200 frt, pénztárnoké 300 frt, városgazdái 160 frt, a többi hivatalnokoké fejenként 50—50 frtban állapított meg.

IV.

Az 1766-ik évben történt az, hogy Erdélyországból a balázsfalvai görög egyesültek kolostorából egy Endrődi Jonik nevű bazilita szerzetes elhagyta kolostorát és eddigi vallását, reformátussá leve és megnősülve, nejével s gyermekeivel együtt Debreczenbe vette lakását s miután műveltségéhez képest hamarjában egyéb keresetmódot itt nem találhatott: a városi könyvnyomdában betűszedői állomásra lőn alkalmazva. Azonban Darabont Ignác kolostori főnök feljelentése után a m. kir. helytartó tanácstól 1767-ik év május 29-én erős parancs érkezett Debreczen város akkori főbírájához Pándi Jánoshoz, a hitelhagyott szökevény szerzetes elfogatása és Balázsfalvára rögtön kísértetése iránt. A mely nap a főbíró vette a parancsot, az nap be is lett fogva Endrődi Jonik. Azonban másnap megtartott bel- és kültanácsi gyűlésen a parancs felolvastatván: Domokos Lajos indítványára Endrődi szabadon eresztetett, úgy híven a városi előjárók, hogy ők, helyét hitvallásuknak — mely a lelkiösmeret és vallásos meggyőződés szabadságán épül — nyilvános megsértése nélkül, nem lehetnek eszközök elfogatásában annak, ki nem vádoltathatik egyébbel mint vallása szabad gyakorlatával; s feliratokban esedeztek, hogy eljárásuk ne vétessék tiszteletlenségnek. Lejött erre az 1767-ik év július 30-án kelt helytartósági parancs, mely az eddigi mulasztást szigoruan roszalja; az időközben Debreczenből eltűnt Endrődinek tüstént felkeresését rendelte el. Nagyon természetes volt, hogy Endrődi sehol nem

lett fellelhető. Debreczen e tettéért fájdalmasan lakolt meg. Mert az 1767-ik évi deczember 17-ik napján Pozsonyban kelt leiratnál fogva, minden nem római kathólikus tanácsbelitől — ide értve a főbirót és jegyzőket is, — engedetlenségekért egy évi tiszti fizetésök elvonatván, ez a tallósi római kathólikus árva intézet javára parancsoltatott fordíttatni. Hogy pedig a felsőbb rendelet teljesítése iránt a biztonság azontul annál nagyobb lehessen: további bővebb intézkedésig — a már eddig két római kathólikus tanácsnokon kívül — még két új római kathólikus tanácsnok és egy római kathólikus jegyző neveztetett ki felsőbb helyről. Ezen kívül midőn 1770-ik évben II. József császár, körutra Magyarországra jött: meghagyta neki szeretett anyja, hogy éreztesse királyi neheztelését a városi előljárókkal, s azokat merész tettökért keményen dorgálja meg. Teljesítette is azt II-ik József császár, midőn 1770. év május 18-án Debreczenben megjelent. Ezen fejedelmi látogatás körülményes leírását lásd Szücs István: „Debreczen város történelme“ III. kötet 789—792-ik lapjain.

Az 1770-ik évben báró Vécsei József lévén királyi biztosul e városba kiküldve, ő egyéb más intézkedések között az utcák tisztátalansága és esatorna-nélkülisége ellen is kifogást tevén: kérdésbe tette azt is, mi annak oka hogy e városban a kathólikusok nem szaporodnak? kérdésbe tette azt is, hogy a város népe komoly kedélyének felderítése végett nem volna-e módjában a városnak, színházat és színészeket előállítani? A város közönségét felhívta, hogy a kinek az előljáróság ellen panasza van, azt ő neki jelentse fel. A szederfák ültetését, selyem-hernyók tenyésztését, a város patikájának, könyvnyomdájának eladatását, s Timári György római kathólikusnak azonnal tanácsnokul elfogadását megrendelte. Az előljárók ellen a lakosság által benyújtandó panaszok megvizsgálására Fái János, Timári György tanácsnokokból és Fái Ferencz jegyzőből — tisztán római kathólikusokból álló — bizottságot nevezett ki; az árva ügyek kezelési, caducitási, polgársági, czéhbeli bevételek, legelőbeli-, tűzifa és cserép-jövedelemféle kimutatásokat, tűzoltói rendszabályokat maga elé terjeszteni parancsolta, s kijelentette, hogy ezentul küldöttségeknek a város nevében Bécsbe felmennie — kir. biztosi előleges engedelem nélkül — nem szabad. Majd 1772-ik évben a római kathólikus ünnepek szoros megtartása parancsoltatván: a helvét hitvallásu tanácsnokok jobbágyi alázattal esedeztek ő felségéhez, hogy e kötelesség alul a város helvét hitvallásu népe oldassék fel.

V.

Báró Vécsei József elhaltával 1773-ik évben Gróf Forgács Miklós küldetvén ki királyi biztosul: e biztos előzetesen elrendelte, hogy ezentul földalatti kunyhók helyett szabályos házak építtessenek, éji örök s az éjenként álmodtató s utcákon vonító kutyák irtására peczerek állittasanak; meghagyta azt is, hogy a mely római kathólikusok polgári bevétel végett jelentkeznek, azok minden tétova nélkül beveendők, — megparancsolta, hogy

Boda József tanácsnok elhaltával megürült tanácsnoki állomásra Bucsányi Antal római katólikus alkalmazandó; katólikus szegény ápoloda helyiségül a várad-utcai kapun kívül hely kijelölendő, s a külvárosi térségek benépesítés végett felmérve, a külvárosi ref. ápodától kezdve, a szent-Anna-utcai kapuig terjedő külvárosi tér a koronként jelentkező római katólikusok részére házhelyiségül feltartandó, — a német nyelvnek ugy a római katólikus, mint a ref. iskolákban tanításával foglalkozó tanár illő fizetéssel és lakással ellátandó; — a selyem-eresztő hernyók tenyésztése ápolandó. a 60 forintnyi keresetet túl nem haladó ügyekben írásbeli eljárás helyett szóbeli tárgyalás tartandó. A czélba vett építkezéseknél minden középület rajza felsőbb helyre felterjesztendő; a czéh levelek a biztosságnak bemutatandók.

Ezen Gróf Forgács-féle biztosság emlékeztetéssé vált a városi polgárok kültelki birtok-viszonyai szabályozásáról is. Az ondódi, geszterédi és Czuczában levő ugynevezett házutáni földek, melyeknek évenkénti kiosztása még az 1571-ik év óta volt szokásos, 1744-ik év óta pedig adómenyiség arányába lettek kiadva, Gróf Forgács által ugy osztattak ki, hogy a beltelkek nyolc négyszög öle után egy öl széles és 300 öl hosszúságu külsőföld esett, és pedig örök tulajdon gyanánt; de csakis belvárosi házzal bíró polgárok részesültek a jótékonytságban, szigoruan tiltva lévén az örökbe- vagy zálogbaadás s elcsérelés, s csakis az évenkénti haszonbérbe adás engedélyeztetvén.

Ugyanazon királyi biztosság a város által birt pusztákra az eddig ugy nevezett béresföldek és kaszálók birtoklását is állandósította, a mennyiben elrendelte, hogy ily földek tanyaföldek és cserekaszálók nevezete alatt hét évi időtartamra, de csak egyedül szántásvetéssel, baromtenyésztéssel foglalkozó és beltelkekkel bíró polgároknak osztassanak ki; zsellérek (külvárosi házzal bíró lakók) és belvárosi gazdák — de nem okleveles polgárok — tanyaföldet, csere-kaszálót nem nyerhettek, sőt külvárosiak még házutáni földet sem kaptak. A tanyaföldek s kaszálók kiosztásában hét év elteltével a mutatkozó szükséghez képest változások tétethettek ugyan, de a régiebb birtokostól, míg csak a város szolgálatára képes vala, addig birt tanyaföldje el nem vétethetett. A tanyaföldek kiosztásában az adón kívül az igavonó jószág, fejőstehén, gulyabeli marha és méneses ló is irányadók voltak. Azonban hogy minél több polgár legyen, kik e várost igavonó jószággal szolgálhassák, 16 nyilas földnél (egy nyilasha négy köblös vétetvén) senkinek több nem adatott. E kir. biztos által ezuttal 9348 nyilas osztatott volt ki béres földek gyanánt. Az erdőségek akként szabályoztattak, hogy 50 évi vágás forgásra (turnus) osztattak fel a vágandó erdők, az új vágásra 6 évig legelő marha nem boesáttatott. A favágás őszszel novemberben kezdődvén, failletőség csak házzal bíró polgárnak és pedig adója mennyiségéhez képest adatott: vágatási költség fejében egy öl szinfától 1 frt, egy öl galytól 10 garas volt fizetendő. A legeltetési gyakorlat az eddigi maradt. Az italmércési jogra nézve, mely szerint t. i. a város azt közösen gyakorolta, és a polgárok borterméseiket a közcsapszékre minden adó forint után egy cseber bort (de 50 cseberen felül

nem) elkóstitathattak, ezuttal nem történt intézkedés; egyedül csak azon módosítás történt, hogy a ref. egyház hivatalnokaitól 50 cseber bornak a város köz csapszékeire bevétele megszüntetésével, a papoknak s tanároknak évenként 60 frt, ének vezetőknek pedig 30 frt rendeltetett fizettetni.

A város árkan kívüli ugynevezett ujsoriak — a város közpénztárába 2 frt évenként fizetett census fejében, — oly feltétel alatt nyertek telket, hogy ezen, szabályszerű házat építsenek; ezeknek sem a városba vidékről eladás végett behozott portékákat elővásárolni, sem erdőket pusztítani szabad nem volt, s ez okból járó jószágot is tartaniok tiltatott. Adó a külvárosi telkektől nem fizettetett; hanem minden külvárosi háztól fél forint volt adandó; ezen kívül évenként 16 gyalog napszám volt teljesítendő.

Ugyanezen Forgács-féle biztosság megrendelte, hogy a szepesi dézsma fejében a helybeli ref. főtanoda részére a város évenként 150 öl tüzifát, minden héten 20 köböl buzát a város vízi malmán megőrölve, ezen felül minden nap nyolcz hordó ivóvizet a főtanoda főző és sütő házához beszállítani köteles. Ugyane biztosság kijelenté, hogy a felség különös kegyelméből a helvét hitv. elveit figyelembe vevén, azt nem kívánja ugyan, hogy a ref. tanácsnokok a kathólikus vallást elhagyók (apostata) elleni bünfenyítő perben, mint ítélő bírák résztvegyenek: minthogy azonban ilyenmü perben legalább is 6 tagnak kell jelen lennie, az eddigi tanácsnokok: ugymint Fái János, Timári György és Buesányi Antal mellé, még három római kathólikus tanácsnok, ugymint Reviczki Imre, Kölgyesi Ferencz és Meszena Sándor vétessenek fel; kijelenté azt is, hogy mint jelenben ugy ezentul is, a római kathólikus tanácsnokok kinevezését, ő felsége magának tartja fel. És hogy a hitehagyottak elleni perben nyomozó tisztü ügyvéd római kathólikus legyen; ily minőségben Petróczi Ignác állittatott elő; az is megrendeltetvén, hogy ezentul egyik jegyző és számvevő, római kathólikus legyen. A könyvnyomda meghagyatott ugyan a város birtokában, ugy azonban, hogy ezután semmi könyv a helytartó tanács tudta nélkül ki ne nyomassék, s ennek nagyobb biztosságára a könyvnyomdai egyik felügyelő ezentul római kathólikus legyen. Az 1774-ik évben megtörtént tisztujítás alkalmával a biztos kijelentvén, hogy a szentlélek segítségül hívása végett a ref. tisztviselőknek a római kathólikus templomba menetelét ő felsége nem kívánja ugyan, de a felett nem tetszését nyilvánítja, hogy a városi előljáróság a római kathólikus vallásnak a város körébeni terjesztésében nem eléggé serény, és komolyan meghagyja, hogy az ezentul ne ugy legyen. Ezuttal Domokos Lajos választatott el főbíróul, tisztujítás végződésével a királyi biztos kijelenté, hogy az eskü letétele végett az összes tisztikarnak a római kath. templomba kell megjelennie; a többire nézve hogy a vallásos dolgot tárgyazó ügyek gyorsabban folyjanak, azt rendelte, hogy ily esetben mindig római kathólikus tanácsnok elnököljön. Bálintfi János nevü római kathólikus pedig tanácskiadóvá neveztetett ki. Ugyanezen királyi biztos — a város eddigi alantás tisztviselőkön kívül — utezánként „erkölesbírói“ hivatalt is rendszeresített, azt az ide vonatkozó

utasítással ellátta. — Végre az ivóviz hiányában nagy szükségét látó városnak e részben segélyül lenni kínálkozó Beöm Ferencz Jánost ajánlotta.

Ugyancsak az 1774-ik év folyásában történt az, hogy a Tisza-Füred közelében a szerencsétlen sorsu helyvét hitvallásu egyekiek, Egyekről eddigi lakhelyökből — vallásukhoz ragaszkodások miatt — a szó teljes értelmében kiveretvén, inséges állapotukban, — Debreczen város közönségének engedelméből — ideiglenesen a város területén levő Arkos vize melletti térségeken telepedtek le; és sátorok alatt időzvé, onnan néztek kétségbeesve bizonytalan jövőjük elé. Az ő siralmas állapotuk tekintetéből Debreczen város előjárói, az 1774-ik év ősztől kezdve több éven át, nekik megengedték az, hogy a városnak zámi pusztáján a kócsi határ felé eső részén, egy dülő földet beveteményezlhessenek. A sokképen sanyargatott (140 családból álló) egyének egy része a Bácskaságba vándorolt uj lakot keresni; néhány család pedig Debreczenbe szivárgott, kik közül az Arkos melletti tartózkodásról lógeresinek elnevezett Nagy és Rózsás stb. polgár-családok ivadékaik maig is sokat tudnak őseik szomorú helyzetéről beszélni.

A Gróf Forgács-féle királyi biztosi felterjesztett munkálatra felsőbb helyről 1775-ik és 1776-ik években leérkeztek a megerősítő leiratok. Ezekben egyebek közt kimondva lett, hogy a római katolikus templomban a helyvét hitv. tisztviselők csupán csak hivatali eskü letétele végett kötelesek megjelenni; a polgármester épen úgy mint a főbíró, évenként 600 forint díjjal ellátandó, s azok egyike mulhatlanul római katolikusok körül lesz választandó; a városi előljárási utasítatott, hogy a római katolikus vallás gyarapodására különös gondja legyen. stb. Az 1776-ik év október 2-án a tisztújítási parancs leérkezvén: főbíróul eddigi főbíró Domokos Lajos, polgármesterségre pedig — mely hivatal eddig nem volt — Fái János lett elválasztva. A rendelet szerint a városi összes előljárási kisérétében a főbírónak a piaristák templomában kellett volna a hivatali esküt letenni: de most az egyszer Domokos Lajos azt nagy eszével elfordította; mert a hivatali eskü a városházánál tétetvén le: a helyvét hitvallásu tanácsbeliek, úgy a római katolikus tanácsbeliek is kiki saját egyházukba mentek hálaadó Isten-tiszteletre. Ezen 1776-ik évtől kezdve a tisztújítás november 1-én tartatott meg. Ugyan ezen 1776-ik év őszen történt az, hogy Bálintfi János — kit aljas árulkodó természetéért, hivatali hanyagságúért s ezégéres erkölcsi magaviseletéért tanácsbeli kiadói hivatalából Domokos Lajos elesapott volt — ezeled-utcai saját házáat Domokos Lajosnak feltörte, — és minden egyebek érintetlen hagyásával, — csak az ott feltalálható, várost érdeklő és több fontos magán ügyiratokat — aljas céljai felhasználása végett elorozta.

Az 1777-ik év július havában gróf Károlyi Antal az ungvári és nagyvárad kerületben minden iskolák legfőbb felügyelője, felsőbb parancsból Debreczenben dandár-tábornok gróf Erdődivel megjelenvén, az egész ref. főiskolát, könyvtárt, tantermeket meglátogatta, vizsgálódván, mit miként adnak elő a tanárok? hogy ő felségének ahhoz képest tehesse jelentését. Kevés

idő mulva kamarai elnök gr. Festetics jött Debreczenbe, egyéb teendői közt ez is a ref. főiskolát különösebben megtekintette. Ugyanazon 1777. év augusztus havában gr. Forgách Miklós itten megjelent királyi biztosi működése eredménye felől kívánván tudomást szerezni, s úgy találá, hogy többire minden rendelete teljesedésbe vétetett, p. o. Epreskert is lett felállítva, de a selyemhernyók elpusztultak; a főiskolai alapítványlevelek nem küldethettek fel azért, mert e tárgyban a reform. négy egyházkerület együttesen folyamodott ő felségéhez; vizvezeték nem sikerült, mert sem Beöm, sem más ily ezelből nem jelentkezett. Erkölesbirák működése kivihetetlen; de különben helyesebb utat is lehet a vétkek előzése végett találni sat.

Az 1778. évi márczius 17-én kelt udvari kamarai rendelet keményen dorgálván a városi tanácsot, hogy a közelebbi tisztujítás alkalmával, a hivatali eskü nem a róm. kathólikus templomban tétetett le, hivatalvesztés terhe alatt megparancsoltatott a közelgő tisztujítás alkalmával annak a rendelet szerinti cselekvése; az is rosztatott, hogy a hely. hitvallású tisztviselők a róm. kathólikus tisztviselőktől különválva saját egyházukba sereglettek szentlélek segélyül hívására és hálaadó istentiszteletre. E rendelet folytán az 1778. évi márczius 30-án a tisztujítási parancs tartalma szerint választatott a főbíróságra róm. kathólikus Fái János, polgármesterségre pedig Domokos Lajos. Az elválasztott kathólikus főbíró az egész tanácsnak és választott hites közönségnek a piaristák templomába kellett kísérniök, s mind a bírónak, mind a polgármesternek ott az óltárnál kellett a hivatali esküt letenniök, s ott maradván a róm. kathólikus tisztviselők, a reformátusok délután egy óraker jöttek a nagy-templomba istentiszteletre.

Az 1779. évi június 27-ről 2717. szám alatt kelt felsőbb rendeletnél fogva a ref. főiskolai tanárok azon kérvényére, hogy ők mentetnének fel azon tiszti ügyészi kereset alól, — mely alá azon okból vétettek, hogy tilalom ellenére a tanuló ifjuságot, nyílt levelek mellett ünnepi követségekre kibocsátani merészelték — tagadó válasz érkezett, s oda utasítottak a kérvényezők, hogy eljárásuk indokát majd a perben adják elő. Egyszersmind a tiszti ügyész sürgettetett a per befejezésére. Ugyanezen 1779. év június havában Ürményi József, kevéssel ezután gr. Pálffy Károly jöttek Debreczenbe, egyebek közt figyelmök tárgyává tévén a ref. főiskolát is.

VI.

Mária Teréziának az 1780. évi november 29-én bekövetkezett halálával II. József császár lépven trónra, leérkezett annak 1781. évben decz. 2-ről két rendelete. Az első tartalma az volt, hogy a lelkiismereten egyedül Isten uralkodhatik, annál fogva a protestánsoknak szabad vallásgyakorlat engedtetik. A másik rendelet pedig meghagyja, hogy tisztujításnál egyedül érdemre, nem pedig vallásra is legyen tekintet. Az 1783. évre főbíróul Domokos Lajos, polgármesterül Fái János választatván; minthogy ez utóbbi az év folyamában elhalt, helyette polgármesterül Reviczki Imre neveztetett. Timári György,

Meszéna Sándor, Petróczy Ignác róm. katolikus tanácsnokokhoz pedig Kuzmics József eddigi magyar testőr nevezetett ki felsőbb helyről tanácsnokul.

Ez időben jött létre Debreczenben a salétromtermelés is, mely szép tenyészésnek örvendvén, csakis az 1850-es években beállott viszonyok folytán szünet meg létezni. A dohánytermelést elősegítő ugynevezett kir. dohányabáldó ez időtájtban kezdi meg működését Debreczenben.

II. József császár, a magyar alkotmány mellőzésével, a többi királyi városok között, Debreczennek is eltörülve önállóságát, ezt mint Bihar megye alkatrészét, polgári tekintetben a nagyvárad kerületi főbiztos — előbb gróf Teleki Sámuel, majd gróf Haller József — és biharmegyei alispán alá rendelte; s eként közvetlen megszűnve a viszony a város — mint megyei járás — és helytartótanács között: a helytartósági rendeletek a város közönségével alispáni uton közöltettek. A városnak közigazgatási, gazdasági s polgári törvénykezési ügyeiben azontul is intézkedő maradott ugyan a városi tanács: de a bünygyi perek Bihar megye törvényszékéhez tétettek át s onnan azok, valamint a városi tanács által letárgyalt polgári perek is, felebbezés útján, a kir. ítélőtáblához terjesztettek fel. A város főbirójának és tanácsnokoknak hivataloskodása a kerületi főispántól (ker. biztos) függött, kik közül, valamint az eddig hivatalban lévőköt elmozdithatta, ugy az ürességben lévő állomásokra ujakat tetszése szerint nevezhetett ki a főispán.

Az ország 10 kerületre lévén felosztva, minden kerületben egy kamarai helytartósági osztály állittatott fel, melynek hatásköre a kir. városok gazdasági ügyeire is kiterjedett. Debreczen a nagyvárad kamarai helytartóság alá, melynek elnöke Klobusiczki József volt, — lévén elhelyezve: gazdasági ügyeiben a városi tanács közvetlen csak azzal levelezett, s ennek útján kapta a helytartósági tanács rendeleteit.

Az országul eként behozott lényeges általános ujitások után, több rendbeli részletes ujitás is következett. Igy p. o. 1786. év február 14-én 6267. sz. alatti rendelet meghagyta, hogy a felsőbb helyre teendő felterjesztések ezen túl nem latin, hanem német nyelven fogalmaztassanak. Az 1786. évi áprili 18-án a Bálintffy János feladása nyomán lejött a parancs, hogy a birói ítéleteknél a szavazás mindig az utolsó tanácsnokon kezdessék, a város főbirója kiküldetéseiben soha ne részesülhessen, a perek ítéleteli ellátása gyorsabb legyen; a külsőségi földek használat végett egyenlően osztassanak ki sat. Ugyanazon évi június 9-én kelt rendelettel a népszónoki állomás beszüntetett, az elhalt főjegyző Reviczki László helyére Bednári János, a leköszönt aljegyző Demokos Imre helyére pedig Komáromi György nevezetett ki. A Bálintffy János feladásai által gyanusított Domokos Lajos eddigi főbiró (kinek számittatott be a városi tanács azon felterjesztése is, hogy a felső helyre terjesztendő feliratok német nyelven már csak azért sem történhetnek, mert a német nyelvnek a városi előjárók által alaposan nem értése, s a nyelvnek nem tudása miatt maga az ügy fogna szenvedni) hivatali állásától elmozdittatott, nyomozás alá vétetett; a város közkoreshainak haszonbérbeadása elren-

deltetett, s a polgárok borterméseinek a város korcsmaín eddig szokásban volt elkóstoltatása betiltatott sat.

Az 1787. évben Reviczki Imre polgármester, helyettes-főbiróul felsőbb helyről kineveztetvén, tanácsnokul Timári György, Bucsányi Antal, Meszena Sándor, Hatvani Mihály, Vadászi Lázló, Petróczi Ignác, Kuzmics József kinevezettek, ez utóbbi városi főkapitányi teendőkkel is megbiztatván. Főjegyzőül Böszörményi Pál, törvényszéki jegyzőül pedig Simonffi Sámuel kinevezettek. Az 1788. évben Reviczki, Timári, Bussányi elhunytával, illetve hivatalukból kilépése alkalmából Meszena Sándor polgármester mint helyettes főbiró, tanácsnokul pedig Szombati István, Hatvani Mihály, Vadászi László, Petróczi Ignác, Kuzmics József, Simonffi Sámuel nevezettek ki. Ugyanezen évről Klobusiczki Antal kir. biztosként kiküldetvén, több aprólékos baj eligazításával volt itten foglalatos.

II. József császárnak 1790. év február végével történt elhaltával, ugyanezen évi márczius 2-án a m. kir. helytartótanács tudatta Debreczen város előljáróival, miszerint az 1780. évben országul érvényben volt rendszer visszaállítatott, s a királyi városok a megyék fenhatósága alól mentesítettvén, közvetlenül a helytartótanács alá visszahelyeztettek, s a kerületi kamarai igazgatóságok beszüntetésével a m. kir. udvari kamara hatósági köre helyreállítatott. Kerületi főbiztos gróf Haller József ily minőségű hivatalának megszűnését tudtul adva, városi közgyűlési határozatba ment, hogy a jelzett biztosság által kinevezett tisztviselők új választás alá jöjjenek, kik azonban szabályszerint voltak előbbi időkben választva, azok — ha csak nagy kifogás alá nem esnek — megmaradnak. És midőn Klobusiczki József volt kerületi kamarai helytartósági tanácsos azt tudatta volna, hogy ő lett felsőbb helyről a tisztujtással megbizva, közgyűlésileg elhatároztatott, hogy az 1715 : 36. ellenére működő kir. biztosságokat törvényeseknek el nem ismerhetvén e város, a bekövetkező tisztujtást biztos nélkül fogja megtartani, s hogy a kir. biztos által felállított polgármesteri és főkapitányi hivatalok beszüntetésével, a népszónoki hivatalt újból be fogja tölteni. Határozatba ment az is, hogy régi jó szokás szerint tanácsnok csak választott hites polgárokból, ez utóbbiak pedig csak okleveles polgárokból fognak választatni.

Az 1790. évi országgyűlésre Debreczen városa Domokos Lajost óhajtott volna maga részéről országgyűlési egyik követté megnyerni, de minthogy ez már Biharmegye részéről lett követül elválasztva: oly minőségben Debreczen városa részéről Szombati István és Domokos Imre lettek elválasztva. A városi tisztujtás alkalmából a város népe közakarattal Domokos Lajost kívánta főbirói hivatalába visszaállítani; de minthogy ő azt el nem vállalta*), a főbirósággal Szombati István lett megtisztelve.

*) Domokos Lajos bucsu-levelét lásd Szücs István Debreczen város történelme. III. kötet 824—828. lap.

Az 1791. évi augusztus és szeptember havában Kispéterfia és Mester-utczákban több ízben támadott tűz miatt igen sok kárt vallott a város népe; midőn azonban a szükségben szenvedő polgárok segedelmezés végett országos köröztetés és könyör-adomány végett felfolyamodott az előljáróság: kérelmének kedvező eredményét nem nyerte meg.

Egyébiránt ez időtől kezdve a városi tisztujítás nem többé minden évben, hanem több évet összefoglaló időközökben tartatott meg.

II. Leopold király uralkodásától 1848-ig.

I.

Az 1794. évben királyi biztos Geöcz Ferencz elnökleite alatt főbiróul Szombati István ujlag elválasztatott. Ez év arról is emlékezetes leve ezen városra nézve, hogy ez esztendő szeptember havában adtak legelőször a Bálintffi által felbujtott polgárok néhányan írásbeli kifejezést a kir. biztoshoz benyújtott folyamodványokban azon óhajnak, hogy a szabad bormérés behozassék; de az előljáróság erélyén és ellenszegülésén azon alkalommal a kívánat érvényesítése hajótörést szenvedett. Az 1795. évben a nagy aszály által okozott szükség miatt egész éven át a zene és tánczvigalom, valamint a keresztelői, lakadalmi és tor-vendégségek megtilalmaztattak. Az 1796. évben a m. kir. udvari kamara, előrebecsátva, hogy 1790. évi felső rendeletnél fogva a városban is a közügyek rende az 1780. évi állapotra volt visszahelyezve, már pedig Debreczenben 1775. évtől kezdve 1790. évig folytonosan fenállott a polgármesteri hivatal, ennél fogva a városi tiszt kar azon eljárása, hogy az 1792-ik évben kiadott felsőbb parancs ellenére is, a polgármesteri állomást beszüntette, roszaltatván: elrendeltetett nemcsak a volt polgármester Meszena Sándor ily minőségbeni visszahelyezése, hanem annak 1790. év óta polgármesteri elmaradott járandóságainak is megtérítése megparancsoltatott.

Az 1797. évben az országosan kivetett segedelemből Debreczenre 270 ujonez kiállítása és 45,559 frt 12 kr összegnek fizetése jutott, mely pénzbeli illetőségnek fele a pusztákra esett, fele pedig a polgárok és lakókra vetetett ki.

Az 1797. évi szeptember 16-án délután Hatvan-utczában tűz támadott, Hatvan-, Nagy és Kisuj-, Német-, Kádas- és Miklós-utczákban felette sok ház elégett, s a város úrkán kívül a külvásárban levő kalmár-sátrak is — kettő kivételével — mind elhamvadtak; a Postakertben is több pajta lett a lángok martaléka. Ez alkalommal ujított meg a régi szokás, hogy a gyuladások eltávoztatása tekintetéből az utczakapitányok naponként az utczabeli őrházaknál gyakran megforduljanak, egy tizházigazda pedig az örökre felügyelés végett az őrházaknál folytonosan jelen legyen. Az égettek számára fa, téglá és mész, a szükölködők felsegélésére pedig kenyérbeli alamizsna osztatott ki. Ez égés utáni időkben eszközölték ki a bécsi és pesti nagykereskedők külvásári sátraiknak köből építhetési szabadságát.

Az 1800-dik év január 1-én a tisztujítás királyi biztos közbejötté nélkül eszközöltetvén, népszónokul Komáromi Mihály, főbiróul Szombati István és polgármesterül Meszena Sándor újból megválasztatának, tanácsnokul Böszörményi Pál beválasztatván. Ugyanezen évben az ódon városház roskatag épülete helyett újnak előállítási terve kidolgozására polgármester Meszena Sándor és Böszörményi Pál tanácsnok küldetének ki, utasítást nyerve kiküldöttek, hogy a városház eddigi telkével egyberagadott Meleczki-féle háztelket pénzért megváltván, az új épület tervét úgy készítsék, hogy az minden oldalról utcára nézzen.

Az 1802. év június 11-én rettenetes tűz ment által Debreczen városán. A tűz Kiscsapó-utczán támadván, átment a lóvásártér végén Nagypéterfia-, Darabos-, Mester-utcza egy részén, Kis és Nagyhatvan-, Piacz-, Nagy- és Kisuj- s Német-utczákon (ez utóbbinak szegletén a kistemplom fogta meg a tüzet), Kádas- és Miklós-utczák szegletéig; majd a lángok ölbe vették a nagytemplomot, veres tornyot, collégiumot, úgy hogy ha Debreczennek nem égett is meg fele: de a legszebb része, diszesebb s nagyobb épületei elhamvadtak, még pedig olyanok is, melyek azelőtt öt évvel támadott tűz által is megemésztetének. Hiteles felszámítás szerint megégett 643 telek, s miután Debreczenben egy telken két-három házat is szokás építeni: megégett 1500 ház. A ref. egyháznak az öreg templomon kívül 14 költséges épülete, a collegiummal együtt gyászba, hamuba borula. E tüzvész okozta szerencsétlenség indította a városi előljáróságot, hogy a háztetők cseréppel fedetését a lakosok nagyobb mérvben kezdjék meg, hozatván Nagy-Szebenből az akkor ott állomásozó tűzér őrnagy Péchi Mihály ajánlatára szakértő mestereket, kik itten a cserépvetés mesterségét meghonosítsák s alapítói lettek a kakaslói és szikgáti cserépvető intézetnek.

Az 1803. évben Berzeviczi Pál kerületi táblai bíró küldetvén ki Debreczenbe királyi biztosul, legfőbb teendője volt ennek a közelebbi tüzvész által csaknem egészen omladékban heverő város utczáinak szabályozása, mely alkalommal több beltelek részint utczákul fordítottatott, részint pedig a szomszéd telekhez adatván, cassáltatott, s azok eddigi házutáni földjei az ugynevezett indemnisationalis telekhez kapcsolattak. Ezen 1803. év november 20-án kisérte sirjába Debreczen város közönsége, akkori időkben legnagyobb emberét Domokos Lajost. Az 1804-ik évben Erős Gábor, Pap József és Pethes Dávid ref. collegiumi deákoknak az általuk 12 földabroszból álló iskolai magyar átlásznak diszesen és költségesen lett elkészítéséért, a város polgáraitól begyűlt pénzből 300 frt adományoztatott. Az 1805. év január 28-án végezte be földi pályáját, itt Debreczenben Darabos-utczán szegényes lakában, a hazának halhatlan emlékü költője Csokonai Vitéz Mihály, ki Debreczenben 1774-ik évi november 17-én született, s méltó dicsekedése lett szülőföldének.

A Berzeviczi Pál-féle királyi biztosság munkálatából tudjuk, hogy ez időben (1805. február 5.) 175 római catholikus család lakott Debreczenben s ezek közül 50 birt házzal, 125 pedig zsellér volt, a városban összes telekszám

3459 volt. Ugyanez időtájban (1805. július 18.) főherczeg József nádor kiváratához képest, az ország törvénye által elrendelt nemesi felkelésre a város polgárai is felhivatván, az egy századra menő felkelőknek Vecsei Sámuel lett századosa, beosztatván e század kerületi tábornok báró Vay Miklós parancsnoksága alá. Az 1805. év július 18-dika nevezetessé lön e városra nézve, az ország nádora József főherczeg látogatásáról. Az 1806. évben királyi biztos közbejötté nélkül megtartott tisztujítás alkalmával, tanácsnoki hivataláról leköszönt Böszörményi Pál helyett eddigi népszónok Komáromi Mihály, ennek helyébe népszónokul Nánási Márton, a még ürességben lévő tanácsnoki állomásokra pedig Fái Ferencz, Rakovszki Dániel, Vecsei Sámuel, főjegyzőségre Kaszonyi János, aljegyzőségre Szilágyi Károly és Komlósi Dániel, polgármesterségre Meszena Sándor, főbiróságra Szombati István választatának el. Az 1807. év május 14-én Károly főherczeg tábornagy látogatta meg Debreczent. Egyébiránt az 1802. év utáni időkben történt a város közházával átellenben lévő Kardos-csapszék elenyésztetése s a mészáros mesterek áruló helyének a kisuj-utca elejére elhelyezése is.

Alig hogy a kiállított felkelő sereg — a szükség multával — szét bocsátott, már is azon czélből, hogy a rendes katonaságnak a folytonosra tartó francia háboru miatti távolléte közben a rend és csend felmaradhasson a városban: ugynevezett polgár-katonaság állítottatott fel Debreczenben és pedig gyalogság 1358, lovasság pedig 469 számmal, összesen 1854. A gyalogság 3. a lovasság egy osztályból állott; az összes polgári katonaság ezredese tanácsnok Simonffi Sámuel, a gyalogság őrnagya Vecsei Sámuel, a lovasság őrnagya pedig Kis Orbán István, főhadsegéd százados ranggal Komlósi Dániel hadbíró Szombati Dániel levén.

Az 1802. évi tüzvész pusztításait még ki sem pihente e város, már is 1811. évi ápril 3-án a czegléd-utcai sáncz alján délben tűz tűnadva, az egész Szentanna- és Varga-utca, a piaristák lakával s templomával és Ferenczrendiek kolostorával együtt, ezenkívül Várad-utca mind a két oldalon a fehérle vendédfogadóig, a Miklós-utcai sáncz-alja kívül belől, mind a két szegény ápodlával, Miklós-utca nagyrészével megégett. Ápril 5-én pedig délután egy óra tájban támadott gyuladás által Hatvan-, Mester-, Darabos-utczák, Péterfia-utczának nyugoti részével együtt a tűz martalékává lettek. Az épülőfélben álló collegium a körülötte lévő lángok között épen maradott meg. E két rendbeli tűz alkalmával több elégett felénél a városnak t. i. ápril 3-án 1400, ápril 5-én pedig 1900 ház s a kár összesen 4.772,406 frtra becsültetett.

E nagy romlás után királyi biztosul 1811. évi augusztus 7-éről Ibrányi Farkas kerületi táblai elnök küldetett ki, utasítatván a bankópénz becsértékének legfelsőbb helyről megrendelt leszállításából következtethető válságok megelőzésén kívül arra is, hogy a tüzvész miatt inségre jutott szükölködők ellátásáról gondoskodják, az utczák szabályozása és újbóli építkezések körül felügyeljen, a történt károkról s idevonatkozó minden körülményekről tegye meg koronként felsőbb helyre jelentését. Ezen Ibrányi-féle szabályozás alkal-

mával a polgárok beltelkéből elvett és utcának fordított minden □ ölért 10 frt adatott; az új fogási minden □ öl után pedig 5 frt volt fizetendő, s hogy az építkezések — a mennyire lehet — cserép tetővel eszközöltessenek, megrendeltetett. Mily nagy veszteségben lett legyen a gyakori tüzvész miatt a város? az 1811. év végén a kormányhoz tett jelentésből tűnik ki, melyszerint t. i. a köz bevétele 147,176 frtot, a köz kiadás pedig 172,247 frtot tett. Ibrányi Farkas kir. biztos által megtartott tisztujításkor az időközben megürelt tanácsnoki állomásokra Kaszonyi János, Reviczki Gábor, Somossi Ferencz, Iaki László, főjegyzőségre Szilágyi Károly, aljegyzőségre Komlósi Dániel és Poroszlai Frigyes, népszónokságra Kis Orbán István, polgármesterségre Mezsena Sándor, főbírószágra pedig Simouffi Sámuel választatának el.

Az 1813. évi január és február havában Európaszerte uralgó rendkívüli hideg e vidéken is nagy mérvben volt érezhető, s az — mert Debreczenből haza Náduvarra utazta közben Sisvai nevü postamester is akkor fagyott meg — Sisvai-tél név alatt maradott emlékezetben. Ez évben országos hadi szükségletek fedezésére állított a város 65 ujonczot, 19 remonda, 14 teherhordó, 17 vonó lovat; adott ezenfelül 6487 pozsoni mérő búzát, 3887 mérő rozsot, 5490 mérő zabot és 82 ökröt. A következő 1814. évben pedig állított 74 könnyü lovast (velites).

Az 1813. év december havában a tanács és communitás azon kamarai parancs ellen, mely a ser- és a bormérési jog haszonbérbe adását követelte erőlyesen irván fel, e miatt az 1814. évi mártius havában leérkezett felsőbb rendeletnél fogva — kemény dorgálás mellett — fizetés felfüggesztés terhe alatt utasított volt, az árverésnek jelzett módon foganatosítására. Felirt erre a városi előljároság, kijelentvén, hogy a felsőbb parancsnak igen is engedelmességek fog, azonban nem titkolhatja el abbéli fájdalmát, hogy az ő, e város polgárai jogainak védését — s így hivatali kötelességének teljesítését s a parancs érvényesítéséből eredendő hátrányok elhárítását czélzó gondoskodása, engedetlenségül s makacsságul vétetik. A reá mért dorgálást és piron-ságot — ha fájdalmasan esik is, mert magát ártatlannak érzi — béketüréssel szenvedni el az előljároság; vigaszul azon bizalmas remény szolgálván, hogy a késő maradék hálásan fogja elősmerni, miszerint ez időszakban is oly előljá-rói voltak Debreczennek, kik a gondviselésök alá bizott városi nép jogát — dorgálás és piron-ság szenvedése mellett is — lelkiösmeretes hűséggel oltalmazni és megtartani igyekeztek.

Az 1815. év február 12-ike, mely az akkor uralkodó I. Ferencz király születési évforduló napja volt, egyuttal Debreczen királyi várossá lételeinek évszázados emlékéért is ünnepeltetett meg.

II.

Az 1814. és 1815. évek folyásában a városi tanács — a miatt, hogy a sexta dombot és környékét felsőbb engedelem nélkül szöllös kerteknek kiosztotta — megdorgáltatván, oda utasított, hogy 20 frtjával kiosztott minden

holdtól még újabb 20 frtot hajtson be az illető gazdáktól. Az 1815-ik évben újra kitört francia háboru terhéből esett e városra 945 pozsoni mérő buza, 5129 mérő rozs, 550 mérő zab, 36 remonda ló, 32 szekérbeli ló, teherhordó ló 14.

Az 1816. évben királyi biztosul Melczér László hétszemélynök küldetvén ki, főjegyzőül Komlóssi Dániel, főbiroul pedig ujlag Simonffi Sámuel választaték el. Ez alkalommal történt az, hogy midőn a választott hités közönség több tagjának azon rimánkodására, miszerint a polgármesteri hivatalra Reviczki Gábor mellé régibb tanácsnokok közül is történnék kijelölés, nem hajolva a kir. biztos, egy ujlag felszólalót erősebben utasított volna rendre, ekként válaszolt a rendre utasított: „Minthogy a város czimere ugy is bárány, valamint a felülről reá mért minden terhet, ugy e keresztviselést is szívének nagy facsarodásával ugyan, de legnagyobb engedelmisséggel fogja ezen város elhordozni.”

Ez időtájban gyült meg a városi előljáróság baja a miatt, hogy az általa erdőmesterül óhajtott Gáti Károly nem adatván meg, a kormány által erdőmesterül Neuwirt Vincze tukmáltatott a városra, ki azonban több ízben tanusított daczos engedetlensége miatt elbocsáttatott s helyette Keresztszegi Szabó János lett állitva erdőmesterül. Ennek változásával Liszkai Sámuel viselte huzamosb ideig az erdőmesteri hivatalt.

Az 1816/7-dik év emlékezetes az országszerte szük termésről. E város népe az előljárók által eleve tett czélszerű intézkedések folytán kevésbé érezte az országos inség szigorát. Az 1817. évben Carolina Augusta királyné részére 1000 arannyal kedveskedett e város. Ugyanezen évben királyi biztosul bökönyi Beck Pál nevezetvén ki, ezen szakavatott férfinak ügyszeretete, ugy a város csatornázásában s utczáinak rendezésében, mint a terjedelmes erdőségek czélszerűbb kezelésének is behozatalában nyilatkozott. Az 1817-ik év október 31-én Debreczenben, valamint országszerte is minden ref. helyen a reformáció harmadik évszázados napja megünnepeletett.

Az 1818. év Debreczen város évkönyvében a gazdaszáti viszonyok tekintetében érdekes forduló pontot képez. Ez évben telt t. i. le azon 80 év, mely idő tartamáig az ohati, zámi, hegyesi, monostori, halápi, bánki és fancsikai pusztá birtokok, Mária Terézia uralkodása alatt, 1745. évben 30,000 forint lofizetése feltétele alatt adattak volt Debreczen városának. Ezen 1818-dik évben*) történt, hogy ezen zálogos puszták, melyeknek összes kiterjedése a 40,000 holdat meghaladja, s mely addig is a városi polgárság által részint mint béres föld és kaszáló, részint mint faizási haszonélvezetet nyujtó erdőség, részint végre mint közlegelő használtatott volt, a kincstár mint illető tulajdonos által csak oly feltét mellett igértetett további 32 évre a város bir-

*) Érdokes statisztikai adatul szolgál, hogy 1818. év táján a felső járási béres földek 2979 nyilasból állván, azokat 572 polgár, az alsójárási 2096 nyilast pedig 453 polgár birta, és így 5885 nyilas föld 1025 polgár kezén volt. Tehát az 1818. évben 2107 polgár közül sok nem birt tanya-földdel.

tokába meghagyni, ha a város 635,385 forintot $38\frac{3}{8}$ krt conventió értékben és rézpénzben a kincstárnak zálog summa gyanánt lefizetend. Nagyobb lévén ez összeg mintsem azt a városi köz pénztár kifizetni képes lehetett volna: a béres-földeknek és kaszálóknak birtokában lévő polgárok — alzálog szerződés útján — vállalkoztak a jelzett összegek előállítására, minden nyilas (9000 □ öl) tanya földért 100 frtot, minden boglyás kaszálóért pedig 12 frtot kötelezván a város pénztárába lefizetni, s ily feltét alatt a birtokaikban volt szántó földek, nekik 32 évre a városi közönség által zálogba adattak, és így az eddig csak évi fizetés mellett birt béres földek és kaszálók azon időtől fogva az egyes polgároknál állandó zálogos birtokokká lettek.

Az 1819. évi szeptember 22-ik napjától 1820. év június 19-ik napjáig tartott a tiszántuli kerületi előbb közbiró, majd elnök Szentiványi József mint kiküldött királyi biztos itteni működése. E biztos eljárást megértésére nézve szükséges megjegyezni, hogy a midőn 1719. évben a piarista atyák Debreczenbe bejövén, mindjárt polgári ház-telek vásárlásához kezdtek volna, e szándékot az akkori előjáróság ellenezte, azon elvből indulva ki, hogy az 1715. 108. törvénycikkben a kegyes tanító rendről nincsen emlékezet. Ekkor a szepesi kamara 1725. évben reá parancsolt a városi előjáróságra, hogy ez a piaristákat ház-telek összevásárlásában ne gátolja. Így történt aztán, hogy a piaristák nyolcz polgár ház-telekét vásárolták össze azon helyen, hol mostani házak léteznek. Az összevásárolt nyolcz telekből feleslegök is maradt, mely épen szomszédos volt a város birtokában lévő Rozgonyi-féle háztelekkel, mely addigelő katona tiszti beszállásolásra használtatott volt. Míg a piaristák voltak a debreczeni róm. catholika plébánia adminisztrátorai: ők ily czim alatt nyertek a várostól 12 köblös külső földet használati czimen. A kiküldött kir. biztos Szentiványi Józsefnek működéséhez tartozott, a Rozgonyi-féle Szentanna-utcza házteleknek a piaristáktól a város költségén pénzért megveendő szomszédos telekkel bővítése s az ekként meghövitett telken a róm. catholica paróchia felépíttetésének végrehajtása s ezen teleknek is 12 köblös házutáni földdel elláttatása, továbbá a róm. cath. leányiskolának szintén a város költségén felépíttetése. S mindezek az akkori városi előjáróság sok tusakodása és ellen-érvekkeli küzködése mellett teljességbe is vették.

Az 1821-dik év tavaszán a város eddigi hü és közösen tisztelt főbirája Simonffi Sámuel elhalván, a bekövetkező tisztújításig Rakovszki Dániel tanácsnok bizatott meg a főbirói teendőkkel.

Az 1821-ik év október havában tartatott meg Debreczenben a magyarországi helvét hitvallású összes felekezetnek egyetemes conventje Vay József elnöke alatt.

Az 1822. évben lett végrehajtása ama zálogváltó pernek, melynél fogva a macsi és hegyesi puszták fele része Debreczen város eddigi birtokából gróf Gyulai Ignácznak visszabocsáttatott.

Az 1822. évben tusnádi Pálffy József kerületi táblai közbiró neveztetvén királyi biztosul, a megtartott tisztújítás alkalmával az eddig jegyzői hivata-

lában sok dicsérettel forgolódott Komlóssi Dániel tanácsnokká s ő kivülötte még Markos György, Fodor Sámuel és Miklósi Ferencz, tanácsnokokul választván, népszónokul Kémeri Mihály, polgármesterül pedig Fái János választvának, főbíró leve Böszörményi Pál. Ez a város szépítése s tisztasága körül királyi biztos Beck Pállal karöltve tett intézkedései által, közelebbről a gyalog járdáknak (palló) s a nagyerdei fürdőháznak létrehozása által továbbá a város Piacz-utczai diszes közháza építési rajzának — miután kamarai építési mérnök Heine Ferencz a helyszínére leküldetett — felsőbb helyen kieszközölt megállapítása és a mocsáros paptavának főiskolai növénykertté kijelölése által, hálaadósává tevő saját neve iránt Debreczen város történelmét. Meghalt Böszörményi Pál 1825. év február 3-án.

Az 1823. év február 5-én József főherczeg nádor, a neki Ferenczi szobrász által Rómából ajándékba küldött Csokonai mellképét, akkoriban alnádor és tiszántuli egyházkerületi főgondnok Péchi Imre utján a debreczeni főiskolának ajándékba küldötte.

Az 1825. évben a városi magán levéltár rendezésével, akkoriban magán levéltárnok Laki László tanácsnokkal Rakovszki Dániel és Komlóssi Dániel tanácsnokok bizatának meg, országgyűlési követekül pedig Komlóssi Dániel és Tikos István tanácsnokok küldetének. Ez évi mártius és április hónapokban gyakori tüzvész miatt nem kevés pusztitást és rettegést szenvedett a város népe.

Az 1826. évben, e városra huzamosb idő óta nehezedett inséges idők miatt, az évi közjövedelem 84,772 frt 52 krt, a kiadás pedig 110,139 frt 27 krt (és így a bevételnél 22,367 frt 25 krral többet) mutatott.

Az 1827. évi július havában tüzetett ki a Czegléd-utczai őrház megetti térség, egy új ref. templom helyiségéül. Ugyanez évben adott a város a Ludovica nevet viselő katonai nevelő intézet részére 6666 frtot.

Az 1828-dik évben jött szokásba, hogy a telkek adás-vevése alkalmával minden forint vétel után egy krajczár laudemiális taxa gyanánt fizetessék a város pénztárába. Ugyancsak az 1828. évben vette kezdetét a halottaknak orvosok általi megvizsgálata.

Az 1829. évi július 1-én két ízben földrengés volt érezhető. Ugyanczen 1829. évben felsőbb helyről — Semsey Jób kir. biztos kívánatához képest — kiküldött diósgyőri uradalmi erdész Lakoszil Antal közreműködése folytán a városnak akkoriban 26,299 holdat és 980 □ ölet tevő erdeje akként szabályoztatott 40 turnusra, hogy egy évi vágásra 654 hold és 1384²²/₁₀ □ öl essék.

Az 1830. év elején történt, hogy az eddigelé harminczados lak gyanánt szolgált helyiség — mely a mostani Batthiányi-utca 2559-dik száma alatt fekszik — miután a harminczad-hivatal szükségleteinek többé meg nem felelt: a városi közönség birtokából, magán tulajdonos kezeibe ment által.

III.

Az 1831. évet Debreczenre nézve az epemirigy pusztítása tevé emlékezetessé. A július 15-től szeptember 4-ik napjáig dühöngő cholera áldozatainak megnyitlak a rendes temetőktől elkülönzött borzasztó sírok, melyeknek tágas üregeibe hordák a nyikorgásaikkal is rettegést hirdető halál-szekerek a 2152 ember áldozatot, kiknek Szent-Anna, Hatvan és Péterfia kapukon kívül lévő sirdombjaik maig is felismerhetők. Legtöbb haláleset — e gyászos korszakban — augusztus 5-én volt, mely napon 186-an hullottak el.

Az 1832-dik évi országgyűlésre Komlóssi Dániel és Poroszlai Frigyes tanácsnokok küldetének követekül e város részéről.

Az 1833. évi június 3-án kir. biztos Semsei Jób közbejöttével, népszónokul Vecsei József, tanácsnokokul Nagy Sándor, Derecskei József, Bayler István, Barcsai Károly, Nánási Gábor, főkapitányul Komlóssi Dániel, alkaptányul Blaskovics Kálmán, tolnokul Manó József, főjegyzőül Vámosi Károly, aljegyzőül Pfanschmid Károly, Csató István, polgármesterül Fái János, főbíróul Rakovszki Dániel választatának. Azonban még ez év végén meghalván Fái János, jövő tisztujításig polgármesterül tanácsnok Miklósi Ferencz helyettesített. A városi kapitányi hivatal czélszerűsége csakhamar mutatkozott, az ez által létrehozott cseléd rendszerben.

Az 1833. évben ily czim alatt: „Elmélkedés a polgárok házánál való szabad bormérés szükséges és hasznos voltáról“, bizonytalan szerzőtől (közönségesen Auer András esküdt polgárnak tulajdonított) jelenvén meg, ezen már eddig is több izben bolygatott szabad bormérés ügyét azon stádiumba juttatta, hogy 1834. évi július 22-én legfelsőbb helyről, a városi tanács és a communitás kértére eltöröltetvén az eddig fennállott bormérés módja, e helyett más, a helyi körülményekhez és ugy az egyes polgárok, mint a közpénztár hasznához inkább alkalmazott mód Semsei Jób kir. biztos közbejöttével behozatni rendeltetett, próba évül három év tüzetvén ki. Ugyanezen 1833. évben állittatott fel a casinó egyesület, az 1834. pedig a collegium és nagytemplom között ártézi kut furatása kísértetett meg, mely azonban akkor nem sikerülvén, 1837-dik évben Rádl Józsefnek tartatott fel az eredményhez vezető ártézi kut előállításának dicsősége. Az 1834. évben a teher hordó polgárok könnyítése tekintetéből a kaszárnya építésének eszméje is megpendített; az 1835. évben pedig a gilányi, ponyvás és szeles nevű (a város tőszomszédságában eddig curiális telkeket képezett) csapszékek telkei az illető tulajdonosoktól a város által örök áron megvétettek.

Az 1835. év őszén e város lelkes polgárainál — élökön népszónok Vecsei Józseffel — azon szép eszme ébredvén, hogy halhatlan költő Csokonainak Hatvan-utczai temetőben pusztuló félben lévő sirja romjain egy a költőhöz méltó siremlék állittassék: polgárok és lelkes hölgyek adakozásából 2323 forint 5 krajczárt tevő költségen létesült 1836-ik évben a temetőben maig is fennálló diszcs siremlék.

Az 1836. évi országgyűlés végével, Poroszlai Frigyes mint volt követ a városnak azon örvendetes hirt hozta haza Pozsonyból magával, hogy Debreczennek eddigi 45 portája 41-re van leszállítva.

Az 1837-ik év tavaszán mutatkozó nagy szükségben Kmeti Pál orvos-tudor 125 frtot, Rádl József pedig négy szegénynek saját konyhájáról élelemmel ellátását ajánlották fel.

A szabad bormérés rendszeresítésére kiküldött Semsei Jób királyi biztosi közbejöttével az 1838-ik évben levén szabályozva ez ügy, Semsei Jób közbejött halálával ugy e rendszabálynak, mint az erdőségek jólkezelésének feltartására is Kállay István kir. tanácsos lett biztosul kiküldve.

Az 1838. évben a magyar nemzeti muzeumnak Pesten felépíthetésére és a Jankovics-féle gyűjteménynek megvásárlására országosan megajánlott segedelem-pénzből 4101 frt $33\frac{1}{8}$ kr esett Debreczenre teherképen.

Az 1839. évben megnyílt országgyűlésre e város részéről követekül Nagy Sándor és Derecskei József tanácsnokok küldetének; elválasztásuk nem mint eddig volt szokásban, csak a beltanács, hanem a communitás szavazatainak többségével is törtévé. Ugyanez év őszén bontatván el a város piacter-utczai ódon közháza, az 1840. év tavaszán a már megállapított rajz szerint Rachbauer József helybeli polgár és építész kezdett az új épület munkájában s bevégzé azt 1842-ik évben, a tanács kebeléből az építésre felügyelést polgármester Miklósi Ferencz, tanácsnok Nánási Gábor és népszónok Vessz József s rajztanár Beregszászi Pál bizatván meg.

Az 1840. évi országgyűlés által a honi ipar és kereskedés felvirágzását célzó hiteltörvények létesítése alkalmából Debreczenben is váltótörvényesé állíttatván fel, ennek elnökéül legfelsőbb helyről Fái Ferencz törvénytudó bíráiul pedig Reviczki Dénes és Karap Sándor neveztetének ki; kereskedelmi elnökökül a törvény értelmében — a helybeli kereskedői társulat által — Rádl József és Vass Bénéiamin választatának. Ezen kir. váltótörvényesék megnyitotta üléseit Debreczenben 1841. évi február havának 4-ik napján. Utolsó ülését e kir. váltótörvényesék e korszakban tartotta 1850. esztendő július hónap 2-án, s akkor a helybeli es. kir. megyei törvényesékbe olvasztatott.

Egyébiránt az 1840. év arról is emlékezetes Debreczenre nézve, hogy Mózes vallásuak, kik eddigelé országos vásárokon kívül, egyébkor bent városban állandóul nem tartózkodhattak, — az 1840-ik évi törvények XXIX-czikke erejénél fogva — valamint országszerte mindenütt — ugy Debreczenben is, lakás végett megtelepedhettek. Ugyanesak az 1840. XLIII. törvény-czikk tanusítása szerint Temesvári Márton a tiszántuli kerületi tábla köztörvényes elnöke, vagy egy táblaház szerzésére vagy a Ludovicea nevű katonai intézmény felségelésére, az akkor uralkodó Felsőváros választása szerint, 8428 pengő for 11 és $\frac{7}{8}$ kr összegből álló alapítványt tévé, ezen összeget a Felsőváros a Ludovicea pénzalapjához oly feltétellel kegyeskedett csatolni, hogy a tiszántuli kerületi tábla, az ott szolgálatban lévők gyermekeik közül egy, vagy — ha

ajánlat szaporodnék — két növendéket ajánlhasson be az intézetbe. Ugyancsak a közelebb jelzett törvényczikk szerint Andaházi Szilágyi Mihály 13,333 pengő forint 20 krnyi alapítványt oly módon ajánlott, hogy ennek jövedelméből a Ludoviceában nevelendő két ifju taníttassék, s azok egyike biharmegyei levén, ezen megye közönsége által, a másika pedig debreczeni születésű levén, a debreczeni választó polgárság által jelöltessék ki.

Az 1841-ik évben készítettett a városnak mai időben is használtatni szokott pecsét-nyomója. Ugyanezen évben a Pesten lévő nemzeti színház költségeinek fedezésére országul megajánlott segedelempénzből teherképen Debreczre 2930 frt 30 kr. conv. pénzben vettetett ki.

Az 1842. évben osztattak ki gyümölcsös-kertek gyanánt a most már Sétakert név alatt ismert azon térségek, melyek a Péterfia-utczáról a Nagyerdőre vezető sétány bal és jobb oldalán azelőtt kopár legelő gyanánt szolgáltak. Az 1843-ik évi országgyűlésre a város részéről tanácsnok Nagy Sándor és városi ügyvéd Komlóssi László küldetének. Az 1844. évben a választott hites közönségnek újból beválasztott tagjai, mint nagyobb részint fiatal és a haladásnak indult kor színvonalán álló s a megyei közélettel közelebbről ismeretes értelmiségek, az összes testületnél az ujkor eszméire fogékonyt megghonosíták. A kisdedővő intézet létesülhetését két helyiség átadásával segítette elő a városi előjáróság. Ugyanez a nagy Széchényinek — ki a Tiszaszabályozás tárgyában szükséges előintézkedés és helyszíneni vizsgálódás végett e vidékre jött — kívánatához képest, rendelkezése alá átengedte egyik tanácsnokát Frank Antalt, mint választmányi igazgatói teendőkkal megbizottat. Utczakövezet előállíthatása végett Somogyi Gábort a külföldi járdakövezetek tanulmányozása végett kiküldötte. Egy állandó színház létezésének szükségességét kimondván, s az addigi színházul szolgáló ócska épületet 12,092 frtért eladván, egy újabb telek szerzését javaslatba tette. Addig is, míg nagyobb mérvű utca-kivilágítás létrejöhetne, a piac és főbb utczák lámpákkal ellátását megrendelte. Az 1846-ik évben, részvények útján Takarékpénztár létesülvén, az intézetnek helyiségeül, a város közházának czegléd-utczai oldalán, szállást engedélyezett. Ugyanezen évben Debreczenben megtartott tiszaszabályozási gyűlésnek*) végzéseit — mert azok által a tiszavidék szebb jövőjét látta felvirulni — nagy lelkesedéssel üdvözölte; valamint hazánk jeles nagy férfait Deák Ferenczet és Vörösmarti Mihály koszorus költönket, kik Wesselényi Miklós látogatása végett Zsibóra utaztak, Debreczenen átvonulások közben hazafiui örömmel fogadta. Az 1847-ik évben létesült „Tudakozó intézetnek“ s „Gözmalomnak“ ügyét is szívesen vette pártolásába. A kaszárnyák építésének tervét elfogadván, annak létesítésére nézve minden lehetőt elkövetett. Szóval alig volt a reformnak oly neme, melyre a helyi

*) Ezen tiszaszabályozási gyűlés azért is emlékezetes, mert azelőtt közhe-lyen és utczákon szigoruan tilalmazott dohányzás és szivarozás ez időtől kezdve lett általánosn elnézett dologgá e városban.

szükséghez képest a kor szellemétől áthatott előjáróság ki ne terjeszte volna figyelmes gondját.

E közben az 1847-ik év elején a félszázadon keresztül magának maradó érdemeket szerzett nádor József főherceg meghalt. Helyette, akkor uralkodó V. Ferdinánd király által, addig míg a közelgő országgyűlésen nádor választathatnék, az elhunytnak fia István főherceg nevezetett az ország királyi helytartójává. Nagy volt a lelkesedés, mely az ifjú főhercegnek mint a nemzet által is kijelölt nádornak — országos körutja alkalmán egybűtt is, Debreczenben is nyilatkozott. Az 1847-ik évi a pozsonyi utolsó országgyűlésre Debreczen város részéről tanácsnok Komlósi László és esküpolgár Sági Sámuel hites ügyvéd választatának el, kiket a város közönsége nem alap nélkül boesított utjokra oly hiedelemben, hogy a sok igényelébresztő országgyűlésen egyebek között a királyi városok életében is, kor szükségelte módosítások meg fognak történni. S e reménynek valószínűsége felül is megfelelt a következés.

Debreczen város belélete, közigazgatási, egyházi és közműveltségi tekintetben.

Azon pátriárchai viszony, mely elébbi időkben, előjáróság és a város népe között létezett e korszakban is folytonosan fentartotta magát. A város bel- és kultánács együttesen határozott, úgy a város közönségét illető közigazgatási dolgokban, mint az egyes polgárok érdekeire irányzott ügyekben is. A közgyűlés szabályozta a cselédek évi, és napszamosok napi díját, az elködött a felett hogy a divat majmolása miatt a nép között a piperéskedés túlságos költséges el ne terjedjen. A közegészségi ügy és a városi kultánács gondjai közé tartozott, az igazság szolgáltatás pedig a beltanács által kezeltetett.

A mi az erkölcsi és vallási ügyet illeti azon érdekközösség, mely Debreczen város közönsége és az itteni hely. hitv. egyház között a második korszakban is huzamos ideig tartotta volt magát, ugyannyira, hogy habár már 1703-ik évtől kezdve a hely. hitvallásu egyház jegyzőkönyvei kezdetek önállóan vezetett; azonban e korszak elején és derekán is a ref. egyház fontos ügyei még mindig a városi tanács, mint ilyen által tárgyalatának. Ugy látszik, hogy a ref. egyház kormányzata a várostól 1718-ik év táján teljesen különválasztva; mi abból következtethető, hogy a ref. egyház gondnok (curator) ez időtől fogva szerepelnek előjárói. Így is azóta még minden nagyobb fontosságú ügyek a városi évkönyvekbe let huzamos ideig bevezetve.

Igy olvassuk az 1729-ik év október 12-ik napjáról, hogy a ref. templom, mely 1727. év márczius 27-én tűz által semmivé lett volt, 1728 és 1729-ik években felépítettett, a torony vitorláján szemlélhető B. M. be szerint Baranyi Mihály főbíróóságában. Egyébiránt akkor is, midőn a vá

ügyektől a ref. egyház ügyei külsőkép is el lettek választva, a városi bel- és kultanács ref. vallásu tagjai képezték a praedikátorokkal együtt az egyháztanácsot, levén ennek világi elnöke főgondnoki czimen, redszerint a városnak református vallásu első tisztviselője. Ezen egyháztanács gondozása alatt a ref. vallásu polgárok s lakosok kegyes adakozásaiból építettett fel 1805—1815. évi időközben a homlokzatán jóniai oszlopokkal ékesített nagy-templom, az előbbeni öreg templom helyén, az ettől eltérő azon változtatással, hogy a nyugoti vége, melyen azelőtt egy torony állott, a templom másik végének formájára meg lett kerekítve; délfelől pedig hozzá töldatott azon rész, mely a piacra néz, és a két torony a mellé lett építve, ugy azonban, hogy a két torony közé tervezett nagyszerű kupola elmaradott. Ezen nagy-templom két tornyával egészen 1821. évben lett készen, főbiró Simonffy Sámuel főgondnoksága alatt, miként azt a nyugoti torony vitorláján látható S. S. betűk is igazolják.

A közműveltségnek egyik hathatós tényezője a sajtó lévén: helyén látjuk itt néhány szóban a városi könyvnyomdáról is megemlékezni. Első volt, ki 1561-ik évben a városi tanács meghívására sajtóval és betűkkel Debreczenben megjelent Hofhalter Rudolf (tulajdon lengyel nevén Szkrotrusky). Ennek 1564-ik évben Kolozsvárra történt átköltözésével, Török Mihály vette a debreczeni könyvnyomda kezelését által, ki is azt 1570-ik évig kezelte. Utána Komlóssi András (Andreas Lupinus) következett. Ezután Hofhalter Rafael (fia Hofhalter Rudolfnak), még nagyobb erélylyel működött 1575—1587-ig, tevékenysége s egybeköttetésénél fogva királyi nyomdász czimet is nyervén. Hofhalter után Lipcsei Pál Péter 1592—1604-ik évig, ez után pedig Rhéda Péter 1605—1630-ik évig működött. Ezt felváltotta Fodorik Menyhért 1630—1664-ik évig, ezental pedig P. Karancsi György 1664—1675-ik évig következett. Az 1677—1685. évi időközökben Rozsnyai János állott a nyomda élére, kit 1685—1692. időközben Töltési István váltott fel. Töltési után 1693. évben Vincze György vevén át a városi nyomda kormányát, 1697-ik évig működött; utódául Kassai Pál lett művezető. Ő érte meg a keserű sorsot, hogy a kurucz világban a városi könyvnyomda egészen összeromboltatott. A nagy költséggel ujlag felszerelt nyomda-intézetet Kassai Pál 1715-ik évig vezette; utóda lett Miskolczi Ferencz, ki e tekintetben külföldön is nyert kiképeztetést. Miskolczi után Viski Pál 1723—1735. évig, ezután pedig Margitai János 1736—1752. évi időközben; majd 1756—1759-ik évi időtartam alatt Kállai Gergely, az 1759—1789-ik évi időközben pedig Margitai István voltak nyomdai művezetők, lévén ők nem kevés zaklatásnak kitéve, a nyomdának zsibbadásban tartását czélzó kormányrendeletek által. A szigor enyhültével nagy szerencsétlenség érte a városi könyvnyomdát, mert a nyomda-épület 1790-ik évben, minden készleteivel porrá s hamuvá lett. Az ujlag felszerelt nyomda Huszti Riskó Sámuelnek 1790—1797, majd Szigeti Mihálynak 1798—1804. években vezetése alatt ismét felvirágzott. Az 1805—1814. évi időközben Csáthi Gergely, 1817—1832-ik év időfolyamában pedig Tóth Ferencz, majd

1832—1842-ik évi idő alatt Tóth Lajos voltak vezetői a városi nyomdának. Az 1845—1853. évi időközben Tóth Endre lett művezető; ennek hivatala 1853. évben megszűnván, 1859. évig Fodor Ruben kezelte a nyomda ügyét. Belátván azonban a városi előljáróság a könyvnyomdának az ódon állapotából kiemelése szükségét, de az időközben Okolicsányi és társa által felállított magán-nyomda által is versenyre ösztönöztetvén, elhatározta az intézetnek egy az új korral haladni képes szakértő művezetővel ellátását. Ily indokból állíttatott 1859. évben Frics József az ügy élére; kinek is minden tekintetben dicséretes vezetése alatt a városi könyvnyomda oda emelkedett, hogy az a versenyt bármelyik első rendű hazai könyvnyomdával is bizvást kiállja.

Megemlítendő itten, hogy a piac közepén, még e korszakban is szemlélhető volt az önképzete erőművész Fagygyas Gáspár ácsmester által készített „nagyhid.” T. i. az esős időkben süppedékkessé vált piacon a szekérral közlekedést azon fa-emelvény könnyíté meg, mely a nagy-templomtól a Fehérlő czimű vendégfogadóig vonult végig. Ezen nagyhidnak a nagytemplomtól Csapó-utca nyílásáig karfái voltak és csakis a szembetünőleg lapályos helyen látszottak ki a lábfaik 1, 1½, 2 lábnyira, ahhoz képest a mint a piac Csapó-utca felé valamivel emelkedik. A hid nyári időben egyszerű kapu volt elzárva. Csapó-utca szeglete irányától a Fehérlőig a hidnak karja nem volt, s néhol keresetlen czölöp — fabakter — tűnván fel, a hidnak felszínét két sor vastag hidlás-deszka képezte. A hid szélessége alig volt több 3½ ölnél. Egyébiránt az 1830-as években az egész nagyhid eltűnt, engedvén a civilisatio igényének.

Negyedik korszak.

Az 1848-dik évtől jelen időnkig.

I.

Az 1847/8. évi országgyűlési törvények azonkívül, hogy az ország eddigi államrendszerét a mai kor szelleméhez idomították, a kir. városok és így Debreczen életében is lényeges változásokat idéztek elő. T. i.

1) Addigelő a városi tanács és csakis utóbbi időkben a kültanács által választott s utasítással ellátott két követ küldetett a rendi országgyűlésre. Az 1848. V. törvényezikk értelmében az országgyűlésre népképviselési választás útján 3 országos képviselő küldetése rendeltetett, s maga a választóképeség lehető legszélesebb alapra fektettetett. A város három választókerületre osztatván fel, a Piac-, Hatvan-utczákból álló II-ik választókerület egyhangulag Deák Ferencz, akkori igazságügyminisztert kiáltotta ki képviselőjéül; ő azonban megválasztatásáról értesítettvén, következőleg nyilatkozott: „Igen tisztelt sz. kir. városi közönség! Mennyivel élénkebb örömet gerjesztek bennem a magyar alföld ősi, tősgyökeres fővárosának, a romlatlan magy-

nemzetiség tüzhelyének, Debreczennek azon kitüntető s megtisztelő figyelme, miszerint engemet országgyűlési képviselőjévé választván, a bizodalomnak azon legbecsesebb nemével ajándékozott meg, mely szabad alkotmányos országban minden alkotmányosan érző polgárra nézve a legszebb megbecsül-tetés; annyival inkább fájdalom, hogy a kitüntető bizodalom felhívását elfogadnom nem lehet. Kedves szülőföldem Zala, melyet már más alkalomnak is képviselni szerencsém volt, — azon vidék, melyben életem nagyobb részét töltöttem, mely látta bölcsőmnek ringatását, melyhez a legszorosabb legszen-
tebb lánczok kapcsolnak, parancsolt újra velem s követévé választott. A kegyelet ezen érzelmének a gyermekkor óta szakadatlanul edződött szoros baráti s rokon kapcsolat ezen szent kötelességének tulajdonítsa a tisztelt választó község, hogy nagybecsű felhívásának nem engedhetek s arra forró köszönetem kijelentésén kívül, csak azon ígérettel válaszolhatok, hogy legyen bár Zala, vagy Debreczen követe, minden esetre szeretett hazánk követe leszek, s ennek javára eröm s tehetségemhez képest munkálni míg élek és mozgok, soha meg nem szünöm. A mit a közös haza érdekében jót és üdvöst szóval és tettel eszközölnöm sikerül, az egyformán szolgál a Duna és Tisza, Mura és Hortobágy vidékének hasznára, mert egy hazában csak egy közérdek, egy végezel lehet. Hazafiai őszinte tisztelettel maradván a tisztelt választó közönségnek alázatos szolgája. Pest, 1848. június 19. Deák Ferencz mk.***) Ezek szerint Deák Ferencz e város részéről nem fogadván el az országgyűlési képviselőiséget, — (Piacz-Hatvan-utczából) Komlóssi Imre, (Péterfia-Csapó-utczából) Tar Károly, (Czegléd-Varga-utczából) Farkas Károly küldetének az 1848-dik évi országgyűlésre képviselőkül.

2) Debreczen város addigelő, mint fent érint volt, közigazgatási ügyekben a magyar királyi helytartótanácsból, gazdasági ügyekben pedig a magyar királyi udvari kamarától függő állásban volt, s hatósága csakis nem nemes személyekre és vagyonokra terjedett ki. Az 1847/8-dik XXIII. t. cz. értelmében egyéb királyi városok között Debreczen is mint önálló köztörvényhatóság, közdolgainak, törvényes felsőbb felügyelés alatt minden más hatóságtól függetlenül — a köztörvények szerinti igazgatására fel lett jogosítva; és mint törvényhatóságnak, rendőri-, büntető- és magánjogi tekintetben (a rendes katonaságot kivéven) minden, a város határában létező egyének és javak, különbség nélkül alá lettek vettelve. S miután a városok országgyűlé-sileg, nagy, közép és kis városokra osztályoztattak: Debreczen mint 30,000-nél felesebb lakost számláló, a nagy városok sorába számított. A közigazgatási teendők a törvénykezésitől elkülönítetvén, ez a törvényszéki, amaz a közigazgatási tanácsra bízott. Tisztujítás alkalmából a választói képesség széles alapra fektettetett. Az eddigi tisztikar és választott polgárság tagja, eddig viselt hivatalukról lemondván, választási elnök Karap Sándor s 10 tagból álló kijelölő választmány közbejöttével 1848-dik év május havában

*) Lásd városi közlevéltár 16. tanácsi jelentés 1848. sz. a. lévő iratok közt.

megtartott tisztujítás idején törvény által első tisztviselőül a polgármester jelöltetvén ki ily minőségre, addigi főbíró Poroszlai Frigyes. főbíróul pedig Nagy Sándor, főkapitányul Csapó János, törvényszéki főjegyzőül Szabó Bálint, közigazgatási főjegyzőül Kiss Lajos választatának.

A választott hites közönség (élén a népszónokkal) működése beszüntetvén a XXIII. t. cz. értelmében, kijelölés nélkül minden főutczáról 30 és így összesen 180 képviselő választatott, s azok együtt e városi tisztviselőkkel személyenkint tanácskozási joggal és határozó szavazattal bíró tagjai lettek a közgyűlésnek.

3) Az 1847^{7/8}. XXII. törvényczikknél fogva a személy- és vagyonsbátor-ság, a közcsend és belbéke biztosítása tekintetéből, Debreczenben is polgári nemzeti őrsereg alakittatván, minden főutczában két, és így összesen 12 gyalog század, ezenkívül az egész városban két lovas század nemzetőrség létesült, századosi állástól lefelé önválasztotta tisztjeikkel. Váltak pedig a gyalogszázadok kapitányai (Hatvan-utczában) 1-ső században Nagy Mihály, 2-dik században Fűvesi József, (Péterfia-utczában) 3-dik században Dobrai József, 4-dik században Szücs István, (Csapó-utczában) 5-dik században Sági Sámuel, 6-dik században Szántay József, (Czegléd-utczában) 7-dik században Pfanschmid Károly, 8-dik században Révész Bálint, (Varga-utczában) 9-dik században Szöllősi János, 10-dik században Szilágyi Lajos, (Piacz-utczában) 11-dik században Blaskovics Kálmán, a 12-dik században Nagy Lajos. A két lovas század kapitányai: Csapó János, Kaffka Károly és Kálmánchelyi Gábor valának.

Mint mindenütt a magyar hazában, úgy Debreczenben is általános volt az öröm s lelkesedés. Hogy is ne! Azon bilincsek, melyek a városok szellemi működését, és anyagi törekvését nehezíték feloldattak; a százados visszaélés, mely a községi igazgatói hatalmat kevesek kezében örököltvén az érdekelt polgárok üdvös befolyását kirekeszté, igazságos választási és nyilvánosság örökösége alá helyezett tanácskozási rendszerré változtatott. Nem csoda tehát, ha Debreczenben is lelkesedéssel ajánlá fel ki-ki tőle telhetőleg aranyát, ezüstjét, midőn annak a haza szükségére országosan összegyűjtése felülről elhatározott.

Csakhamar bekövetkeztek azonban a napok, melyek az általános örömet aggodalommal, a vérmes reményeket keserűséggé hangolták. Ott, hol a haza államélete jött kérdésbe; úgy pénz- mint vér-áldozat Debreczen város részéről sem hiányzott. Midőn a legelső X honvéd zászlóalj a magyar nemzeti kormány által kiállittatni rendeltetett: e város és vidékének ifjai a X-dik zászlóaljba sorakoztak Szemere László őrnagy alatt. Azon leverő hírek kivül, melyek részint hivatalos úton, részint pedig hirlapilag e város népével, a felbujtogatott nemzetiségnek a haza államélete ellen nyilatkozó merényletét tudaták, bőv alkalmá volt tapasztalásból is meggyőződnie Debreczen városának az országos szerencsétlenség sokaságáról. — Már az 1848-dik év szeptember havában Erdélyországból a felbőszült oláhság által békés otthon-

jaikból kizaklatott magyar atyánkfiai seregenként keresének menhelyet e város körében. Ugyan ez év szeptember havában a Horvátországból Roth és Philippovics vezetése alatt behozott, de Perczel Mór által hadifogolylyá tett csapatok Debreczen alatt lettek élelmezés végett ideiglenesen elszállásolva. Majd mind nagyobb mérvben kezdett kigyuladni az országnak csaknem minden széléről feléledett árulásnak és visszavonásnak emésztő lángja. A debreczeni gyalog és lovas verespántlikások élükön Zurics Ferencz és Kézi László őrnagyokkal, — Lippa és Arad táján harci vitézségökről országSZerte ismeretesekké lettek. A nemzetőrség is részben Ábrahám Ádám, részben pedig Sréter Eduárd őrnagyok vezetése alatt mozgósított Debreczenből. Az 1-ső és 11-dik gyalog nemzetőr-századok Arad, a 7-dik és 9-dik gyalog és 1-ső lovas nemzetőr-századok, majd a 4-dik és 8-dik gyalog nemzetőr-századok is Erdélyben, — a 3-dik és 5-dik gyalog és 2-dik lovas nemzetőr-századok Csege és Füred táján; a 2-dik és 12-dik gyalog-századok pedig a Hortobágnál teljesítének nemzetőri szolgálatokat. Ugy egyesek által, mint a város közpénztárából a haza érdekében tett kiadások a legtisztább honszeretetet szülte áldozat-készségnek szolgáltak tanuságául.

II.

A különböző pházisokon keresztül ment szabadságharcz folyamában ugy hozták magukkal az események, hogy a nemzeti ideiglenes kormány és vele az országgyűlés az 1848-dik évi január 1-ső napjától kezdve székhelyét Budapestről Debreczenbe tegye át, a minthogy működését mindkettő január 4-től fogva itt meg is kezdette. A magyar kormány a városba elhelyezkedvén, Kossuth Lajos a város közházánál szállott meg kormányzói irodájával együtt; az országgyűlés helyiségéül a főiskolai imaterem fordított; a főiskola egyéb épületei pedig nagyobbára bankjegyek nyomtatására használtattak. Azzal, hogy az ideiglenes kormány és országgyűlés e városba lett áthelyezve, a nemzeti élet központjává, s az ország sorsát intéző körök székhelyévé vált Debreczen. És valóban addigelő nem észlelt éfénkség, sürgésforgás, bel- és külföldiek általi látogatottság, változatosságban gazdag társasélet tükröződék e korszakban e város utczáiban; — s a mint a különböző harczterekről jó vagy balhírek érkezének: a hangulat is a szerint lőn emelkedettebbé, vagy nyomottabbá. Midőn pedig a hatvani, tápió-bicskei, isaszegi, gödöllői, váci, nagysarlói csaták a honvédekre nézve kedvezően ütöttek ki: már akkor meg vőlt annak alapja vetve, hogy az 1849-dik évi márczius 4-kén Olmüczben octroyált alkotmányra is válaszul a függetlenségi nyilatkozat jőjjön létre; a minthogy az 1849-dik évi ápril 14-kén a debreczeni reform. nagytemplomban megtartott hongyűlés alkalmával az ki is mondatott.

A függetlenségi nyilatkozat kihirdetése után még tovább is Debreczenben időzött a nemzeti kormány és országgyűlés, bevárandonak találván azon időt, melyben az osztrák tábornok Henczi által elfoglalva tartott Buda

várát a Görgei által vezérelt hadak hatalmukba kerítsék. Alighogy azonban 1849. évi május 21-kén Buda vára visszavétetvén, ugyanazon évi június 4-kén Debreczenből az ország kormánya Budapestre visszahelyezte magát, már is rohamosan tódult a szerencsétlenség e hazára. Junius 26. (1848) Tokaj felől jövők beszélék, miként a tokaji országosvásár a muszkák jövetelének váratlan hírére szétszaladott, e hírnél még feltünőbb s épen azért megfoghatlanabb volt Debreczenben annak hallása, mikép június 22-kén Eperjes körül június 23-kán pedig Lemesánál az országba betört muszkákkal megmérkőző magyar csapatok visszavonulni czélszerűbbnek látván, ez által Kassa keresztül Tokaj felé nyílt tér lett az ellenségnek hagyva. Junius 27-kén — felülről jött utasok beszéde szerint — a muszkák Szántónál (Abaujban) voltak, s e hir valódiságát június 28-dik napján a Nyiregyházán állomásozó Boeskey huszárok ujoncz-telepe, s az onnan erre felé hosszú tömött rendben Debreczen utczáin átvonuló málhás-szekerek s kézen vezetett lovak szemmel láthatólag bizonyíták. A Pesten létező magyar kormány felé függesztett elnök szivszorongva várták a napi posta megérkezését. De a mohó kapzsisággal hontogatott hirlapokból semmi idevonatkozó közelebbi tudósítás nem volt olvasható; kormányrendelet pedig e tárgyat illetőleg nem érkezett.

Ily kínos bizonytalanságban — miután a még itt maradott pénzgyári gépek is felszedetvén, tovaküldetésük iránt megtétettek a rendelkezések, a további teendő felől a városházánál köztanácskozmány tartatván, határozatképpen, hogy mivel ez életkérdés a városnak egy egyeseit, mint egyetemet egyiránt érdeklő: a dolgok állásáról felvilágosított nép utczánként kérdeztessék meg, minő eszközöket vél e szorongó helyzetben legalkalmasabbaknak arra nézve, hogy a hazafiui becsület s kötelesség hű teljesítése mellett a város érdekei megőriztessenek? És a nép a helybeli tanácsot bizta meg teljhatalmulag úgy intézkedni: hogy Isten, világ, s a késő maradék előtt az nyugodt kebellet állhasson meg eljárásával. A teljhatalommal ellátott tanács addig is, míg az ismételten szorgalmazott utasítást felülről megkaphatná, arrafelé, — honnan a veszély közelségét mondogatá a hir, — több irányban futárokat küldött, egyszersmind magát a szomszéd hatóságokkal közlekedésbe tévé. — A helybeli nemzetőrség is a felkelő néppel induló-készen tartatott. Történt ez június 28-kán. Junius 29-kén a Nyiregyháza felől csapatokban itt keresztül vonuló menekvőktől, felszerületlen ujonczoktól, legsűrűbben azt lehetett hallani, hogy a muszkák — miután azoknak a Tokajnál állomásozó 97-dik honvéd-zászlóalj, a Tiszán inneni sáncokban siker nélkül próbált ellenállani — már Rakamazon innen a vaskapunál mutatkoznak. E hir hallattára megkezdődött többek által Debreczenből biztosabb helyre való menekülés; a honmaradottak pedig aggodalmukat Istenbe vetett reményökkel enyhítgeték. Junius 30-kán Tokaj felől futár jelenté, hogy a muszkák egyik tábora, Miskolcznak irányozta menetét: másika pedig hidat vevén a Tiszán, Rakamaznál állapodott meg, czirkáló csapatjait Királytelek és Varjulaposig tolván elő. Ugyanaz napról hirdeté

Budapestről a hivatalos közlöny, az országba betört muszkák ellen fegyverre szólító kormányrendeletet, mely a városháza előtt felolvastatván, a felfokozott elkeseredés botrányos jelenetet idézett elő. T. i. épen az nap délután lettek volna az osztrák fogoly tisztek — kik eddig Debreczenben szabadlábbon tartattak — tova szállítandók, midőn a rendelet felolvasása után széledező nép egy része történetesen a térparancsnok szállása előtt a jelzett tisztekre váró előfogatok felé vette irányát. — És a magáról megfélemedezett tömeg egy része által a szerencsétlen tisztek üldözőbe vétettek, többen közülök tetemesen megverettek, egy-kettő le is mészároltatott. A helybeli tanács a helyszínén tüstént megjelenvén nem késett ugyan az összedoboltatott nemzetőrség által végét szakítani e szomorú scénának : azonban csak részben érthette célját, a mennyiben a menteni kívánók pártfogókul tekintetvén, némelyek közülök mint árulás vádjával gyanusítottak, vereséget is szenvedének. S a felingerültek bosszuja csakis az életben maradt szerencsétlenek biztos helyre menekülésével csilapult le. — Minden esetre a térparancsnok volt hibás, ki nem alkalmasabb időben, s nem nagyobb vigyázattal járt el a dologban. A megtörténtekért a város pénztára lakolt, mert később 8666 frt 48 kr összeg volt a bántalmazottak vérdíjába lefizetendő.

Érkezik e közben július 2-án előbb orosz tábornagy Paskiewichnek Varsóból ^{május 23.}/_{június 24.} ról kelt kiáltványa, majd a már Hadházig előnyomult orosz 4-ik hadtest vezér-parancsnoka Cseodajeffnek július 2-ról kelt hadi parancsa, melyben feltétlen hódolás, s a beérkezendő csapatok ellátása erős fenyegetések közben meghagyatik. Vala e miatt a város népe nagy szorongatásban, s küld még az nap éjjel előljárókat, köztük szláv nyelvet is értő tekintélyes küldöttséget Hadháza, kik a város megmaradását esedezve kérvényezték. Valának a küldöttek : superintendens Szoboszlai Pap István, kis prépost Molnár Péter, polgármester Poroszlai Frigyes, váltótörvényszéki bíró Karap Sándor, városi tanácsnok Szöllösi János, képviselők Uhrinyi Pál (tolmács) és id. Jenei József. Ugyanazon éjjel több rendbeli czirkáló muszka csapatok kémszemle végett Hadház felől Debreczenben megjelenének. A reggelre visszaérkezett küldöttség hírül hozá, hogy még az nap július 3-ikán Cseodajeff egész táborával Debreczenbe be fog vonulni, a mint hogy délután egy órától kettőre járva az idő, megzendült a városnak északi részében Péterfia-uteza végén az orosz császári hymnus, melyet mintegy 800 kozákból álló csapat énekkara zengett, maga a hetman délczeg ménen fényes kíséretében büszkén léptetve előre. A csapat gyors menetben haladott be a városba. Utána egy orosz tábornok gr. Simunich, mivel sántasága miatt nem lovagolhatott, kocsiban ülve vonult, fegyveres lovasság környezetében, a városháza tere felé, hol kissé megállapodva, küldött a városi előljárók után, kik akkor a déli időhöz képest saját szállásukra oszlottak vólt. Nehány percz mulva e csapat azon az uton melyen bejött, a Péterfia kapu felé visszatért, hova a városi tanácsnak hirtelen összegyűlt tagjai tüstént lelkendezve kimenének. El vólt már ekkor a jelzett kapun kívüli „Ferencz-tér“ boritva temérdek lovas és gyalog orosz

csapattal, élén a tábornokkal, ezredes Weszelowszkival, kitől a városi tanács azért, hogy ez küldöttségileg a bevonuló sereg elé tisztelkedni maga oktából ki nem ment, de azért is, hogy ausztriai császári színek a város köz- és magán házain nem lengenek, és hogy a kereskedő boltok bezárva vannak, igen kemény szemrehányást kapott. Majd a mulasztottak tüstinti helyre hozása megrendelése mellett, szigorúan parancsoltatott 43,000 részlet kenyérnek (minden részlet harmadfél fontos legyen) 67 darab vágó marhának, nagy mennyiségű széna- s abrak-készletnek rögtöni kiszolgáltatása, azután is minden napra az élelmi szereknek ugyan ily számban készen tartása. Magától értetik, hogy mind ezt teljesíteni kellett.

E közben az orosz csapatok megkezdék a városba bevonulásukat, mindenik serezed tábori zene- és ének-karával, elébb az orosz majd az ausztriai császári himnust harsogtatván. E csapatok után vonult maga az orosz hadtest parancsnoka Cseodajeff diszkocsijában, kísértetve tábornoki karától, környezve egy ezred doni kozák által, nyomában egy curlandi és egy ukrániai vadász-ezred, majd a Sándor császár nevét viselő orosz huszárok léptetének, kiket ismét több gyalog serezed és végül a szekereszet követett. A bevonult csapatok részint a városon, részint kívül helyezkedtek el, így p. o. a 26-ik serezed Hatvan-utczán, a 25-ik Péterfián (minden háznál 20—30), a 24-dik serezed a főiskola- és egyháztért borította el; a 3-ik serezedhez tartozó 18 ágyu égő kanócczal készen a nagy-templom előtti téren tátongott. A nagyszámu betegek a főiskola épületébe helyeztetek el. Az orosz hadak egy nagy része kívül a város alatt a kapu előtt mindenhol 18 ágyuval a város felé irányzottakkal, szálla táborba; a kijebb eső helyeken fúrge lovakon kozák csapatok koronkint több mértföldre czirkáló csapatokban száguldoztak.

Cseodajeff hadtest-parancsnok a Kis-Orbán-féle házban, tábornoki főnöke ezredes Weszelowszki a Derecskeiné-féle házban, az e hadosztályban szolgáló ifju herceg Paskievics a Rickl örökösök házában szállának meg. A város egészen el lett zárva, bejönni igen, de kimenni senkinek nem lehetett. Ez egész nap (jul. 3) elszállásolással s élés összehordással telvén el, másnap megeredtek az orosz hadvezértől rendeletok. Legelső volt a jun. 30-kán elvázett fogoly tisztok ügyében (már előbb a tanács által megkezdett, de most vegyes törvényszék által tárgyalt) nyomozó eljárás siettetése. Második a boltok nyitva tartásáról és a napi foglalkozások folytatásáról szóló rendelet, az adás-vevés könnyítése végett az orosz rubelek s apró pénzek (kopekek) értékének az itt forgalomban levő pénzekhez arányáróli hirdetmény. Harmadik szerint — a királyi és városi hivatalnokokon kívül — mindenki fegyverneműjét 24 óra alatti — haditörvényszék eléállítás büntetése alatt — a városi kapitányi hivatalhoz beadni köteleztetett. Negyedike által a város és határa hiteles térképének előadatása parancsoltatott. Már részint az ausztriai színek, részint fehér zászlók lengettek a házakon, tárva voltak minden boltok, mégis a zsákmányolás — bár főbelövés büntetés alatt tiltatott volt is — több helyen elkövettetett.

Az összehordott fegyverek közül az orosz tisztek a javát kiszedve, a selejteket megégették, s vigyázatlanságból töltött fegyverek is dobatván tűzbe, azok közül egy némelyiknek elsülése által, az inspectiós százados szíven, s egy tizedes pedig agyon találtatva, rögtön meghaltak.

Julius 5-én reggel 7 órakor Cseodajeffnél a városi küldöttség kérvényezve, hogy miután a napi rendes élésen kívül a város által adatni parancsolt 40,000 mérő lisztnek, s nagy mennyiségű széna- s abrak-készletnek kiszolgáltatása, és 1000 előfogatnak kiállítása magától a várostól ki nem telik, e részben a környékeliek segédelméhez is lehessen fordulni: ez megengedett. Alig hogy a rendelt sarcz összegyűlt: julius 6-án a Cseodajeff tábornok parancsnoksága alatti 4-ik hadtest az összeparancsolt élelmi szerekkel Tokaj felé Miskolczra, herczeg Paskiewich főhadiszállására vonult. Csakhamar julius 11-én a magyar sereg részéről Korponai ezredes nyomult be Karczag felől a városba felkelő népével, s kevés számú rendes honvédekkel. A népnek falragaszokban megparancsolt felkelése azonban, a megtörténtek utáni lehangoltság következtében annál kevesebb sikert eredményezett, mennyivel inkább kezdett elhatalmazni azon meggyőződés, hogy az aránylag sokkal kevesebb magyar sereg kénytelen leendő engedni az egyesült nagy erőnek. A vérmesebb reményűek azonban a tulnyomó erőt népfelkeléssel kísérelték meg ellensúlyozni. Lett is buzdításuknak annyi eredménye, hogy a környékből teljes számmal gyülekezék felkelő nép Korponai ezredes parancsnoksága alá a Tiszavonal védeése céljából Tisza-Füredhez. Paskiewich azonban miután az általa folytonosan háborgatott Görgeit a Zsolcánál és Gesztelynél vívott csaták után Tokaj felé szorította, Fürednél a Tiszán vert hidon táborával átkelve, Korponai nagybárára felkelő népéből álló csapatát szétrobbantotta. Majd a Tisza-Füredről Debreczen felé egyenesen vezető országutat — mint viznélküli s végetlen pusztaságon keresztül vívót — célszerűtlennek tapasztalván, Tisza-Füredről Egyeken keresztül a Tisza balpartján felfelé Csegének vette irányát, és Csegétől keletnek fordulva, julius 30-án és 31-ik napjain az egész táborával B.-Ujvárosra, Debreczentől három órai távolságra eső mezővárosba megérkezett. Így Görgeit, — ki julius 27-dik éjjelén kelt át Tokajnál a Tiszán, — utját Nyiregyháza felé irányzót — oldalba vette. Görgei Nyiregyházáról beizenve Debreczenbe, hogy serege számára 50,000 részlet kenyér s egyéb élelmi szerek legyenek készen, Leiningen és Pöltenberg tábornokok parancsnokságok alatti 3-ik és 7-ik hadtestből álló seregét Vámos-Péres, Nagy-Léta s Kis-Marja felé utaztatta, a Berettyó vonal fedezésére sietvén; az 1-ső hadtest vezérét Nagy Sándor tábornokot pedig oda utasítá, miként az tüstént Debreczen alá nyomuljon oly célból, hogy hadtestével Görgei főtáborát az orosz erő támadása ellen fedezné.

III.

Mig ezek a két ellen-táborban így történtek: Korponainak Tisza-Fürednél szétrobbantott fölkelő népe meghozá a városba hírét a roppant orosz erő

közelgésének. Váltak kik — hihetőleg a dolog valódi állásáról önmagukat is áltatni akarván — azt koholmányoknak hirdették, s az ellenkezőt bizonyítóknak árulás vádját is lobbantgatták szemökre. Váltak azonban nem kevesen, kik valószínűnek tartván a hírt, remegve aggódtak a város jövője miatt. Hiába biztatá Korponai ezredes a város népét, hiában szorgalmaskodék maroknyi hadából a város nyugoti részén Ujváros felé őrzérek kirendelésében: mind ez legkevésbé sem vólt képes a csüggedt kedélyeket felderíteni.

Augusztus 1-én délelőtt gyorsan elterjed a hir a városon, mikép gróf Batthiány Kázmér és Szemere miniszterek Szeged felől jövén, Debreczenbe érkeztek. E miniszterek megérkezését kedvezőbbnél kedvezőbb gyanításokkal hozta egybeköttetésbe a nép. De az ábránd hamar eloszlott; mert az említett két férfit még az nap délután a városi közönség lovaiból kiállított előfogaton a városhól eltávozáának, Görgeit nyír-adonyi főhadiszállásán felkeresendők, s vele a további teendők felől értekezendők.

Augusztus 1-én a nap leáldozott, magával vivén kedvező kilátásrai reményeinket; de nem egyszermind bokros aggodalmainkat is. Az éj keserű sejtelmek közt folyt le, s csak hajnal felé történt a kedélyeken változás, midőn hire jött, hogy Nagy Sándor tábornok Hadház felől a parancsnoksága alatti 1-ső hadtesttel augusztus 2-ika reggelén 3 óra tájban megérkezett. Seregével azonban a tábornok be nem jött a városba, hanem ezt balfelől hagyva, Debreczen nyugoti környékét szállotta meg. Még táborát sem üte a hadtest, már is nem egy két egyént vont ki a városhól az érkező csapatok láthatási vágya. Sokan ismerősüket, barátjokat, rokonukat vagy tán épen fiokat találák a hadtestben fel, sokan honfiai rokonszenvből, némelyek ujságvágyból tódultak ki, mert még magyar sereg ily nagy számban, nem vólt Debreczen körül eddig szemlélhető.

Nagy Sándor miután a reá váró Korponai ezredes parancsnoksága alatt körülbelől 2000-re menő, részint szuronyos fegyverrel, részint lándzsával ellátott hadát s 7 ágyuját hadtestével egyesítette, 7000-re szaporodott seregével s 41 ágyujával a Köntösgát körüli völgyterületben vett állomást, minden perczen csatakészen tartva seregét; s kiadta Debreczen város népének a parancsot, hogy tábora részére minden házi gazda főtt ételt készítettvén, azt délutáni két órára a táborhelyre ki is küldje. A parancs teljesítve lőn, s kinek a polgárság közül hus és főzelék készletben találtatott, az korábban is kiküldé az elkészített étket, a főbbiek is kik pénzen szereztek be a főzeléket, igyekeztek a rendelt órára készen lenni a főzéssel. A táborba nem egyszerre, hanem egymásután hosszú karavánokban szállingózó ételes fazekok — el lehet képzelni — minő kedves vendégül fogadtattak a hetek óta már főtt étellel nem táplálkozott honvéd által! A rend azonban — mely a netalán véletlenül közlgő ellenség elfogadására megkettőztetve vólt, — az étkezés közben sem lőn megzavarva. Maga a tábornok s azon főtisztek, kik szolgálatba kirendelve nem vóltak, ebédkezés végett a városba a Bika című vendéglőbe lovaglának elébb azonban Nagy Sándor mindent pontosan megvizsgálván, s a tüzérséget

maga rendezvén. — Két órára járt délután az idő, midőn im egy berohanó nyargoncz (ordonancz) jelenti az ellenség előnyomulását, mit egy az előőrségen eldördült ágyuszó is bizonyított. Lóra veté magát mindenki, s rohant az ütközet helyére. Nagy Sándor s tisztjei a csatatéren termének. Honvéd, tüzér, s huszár harcukészen állá.

Délután 5 óra tájig folyt elhatározatlanul az ütközet, a nélkül hogy az oroszok egy talpalatnyi tért is nyertek volna; míg végre a maroknyi magyar nép mely egy jó részben kellőleg fel nem szerelt s próbálatlan honvédekből állott, engedni vólt kénytelen a töméntelen muszka haderőnek. S először a jobb szárnya, majd a centrum, végre a balszárnya is a magyar hadaknak áttöretvén, azoknak — kik a győztes muszkák által el nem fogattak, vagy le nem aprítottak — egy kis része a város északi oldalán Nagy-Léta felé, nagyobb része pedig Mike-Péres felé menekült; a legnagyobb rész pedig a város délnyugoti oldalán Szováthnak vette irányát, meddig a nap a láthatáron vólt, a kozákok által üldözötve.

Másnap augusztus 3-án Mike-Péres és Szováth felől Berettyó-Szent-Mártonban összeérkezett maradványai e vert magyar hadnak találkozáván; ekkor tűnt ki a roppant veszteség. Alig voltak 4000-en. A többi részint elhullott, részint elfogatott, kik pedig menekülhettek, szerteszét bolyongtanak. Sok sebesült menekülés közben vagy alélva rogyott össze, vagy utóéletre a marczona kozákok által öletett le. Így például a Debreczenből Hosszu-Pályinak vezető országuton a város felől eső erdő szélén az uttól balfelől máig is fellelhető, kegyeletes kezek által folytonosan örökzölddel diszitett sirdombja egy menekülés közben leölt honvéd huszár tisztnek. Kik a csatatéren sebesülve maradtak, ezeket a muszkák a magokéval együtt a városba behozván, saját orvosai által gyógyították. Mennyi magyar honvéd maradt a csatatéren? bizonyossággal tudni nem lehet. Az orosz csapatok által őrzött és három napig megtekinteni nem engedett csatatéren, negyednapra már büszhödni kezdő hullák eltakarítása végett kiküldött, s a holt testeket a Csige- és Köntöskert végében el is takarító mezei rendőr-kapitányi hivatal jelentése szerint 112 honvéd temetteték el, kiknek sirjánál évenként a csata évforduló napján, a kegyelet adóját nagy ájtatossággal szokta leróni a hálás utókor. Foglyul a honvédek közül több mint 1000-en estek.

E debreczeni csata vólt az oroszoknak legutólsó, de egyszersmind legjelentékenyebb — a mennyiben leghatározottabb eredményü — csatájuk. Még a csata nap estvéjén az orosz összes haderő, — a B.-Ujvároson hátramaradott csapatok nagy része is bevonult e városba, s a vezérkar élén főhadvezér herczeg Paskiewich, s vele orosz nagyherczeg Konstantin, továbbá gr. Rüdiger s más tábornokok. Ezek közül Rüdiger a városháza előtt tisztelgő állásban lévő előljárókat e szavakkal köszönté: Ihre Feinde sind weg, und ihre Freunde sind da! Ugyan csak az nap jöve be az orosz hadak élelmezésével megbizott ausztriai császári teljhatalmu országos főbiztos gróf Zichy Ferencz is. A város megszállatván, mint egy nagyszerü táborhely úgy nézett

ki. Paskiewich a Széchenyi-utca szegletén gr. Dégenfeld házában, Konstantin nagyherceg a Kis-Orbán-féle házában, (most pénzügyigazgatósági épület), gr. Rüdiger a Rickl örökösök házában, gr. Zichy a Kardos-féle házában szállottak meg. Augusztus 6-ik napján a piacon (a mostani Tiszabank és Vecsei-féle házak előtti tágas téren) deszka emelvényeken, az orosz csapatok disz sorai között muszka pópák által tartatott meg a hálaadó ünnepély; majd a nagytemplomba megrendelt Istentiszteletre sereglettek az összes orosz főtisztek, élőkön gr. Paskiewich és nagyherceg Konstantinnal, a holott is szeptentendens Szoboszlai Pap István prédikált; leczkéje volt Példabeszédek XIX : 21. v. „Sok gondolatok fordulnak meg az emberek elméjében, de csak az urnak tanácsa áll meg.

Ugyanaz nap történt, hogy Paskiewich orosz tábornagy a Piacz- és Széchenyi-utca sarkán lévő gróf Dégenfeld-féle háználi szállására, a muszka főtiszteket estélyre magához rendelve; ez alkalomból Boka Károly nevű akkoriban itten hirneves zenész is, bandájával zenélés végett oda parancsoltatott. Boka a megsarczott város siralmas állapotának küljelekben is képét adandó, bandástól együtt rongyolott öltözetben, hajadon fővel, megjelent a fővezér szállása ablakai alatt s ihletett nyirettyűjével rázendíté keserédes dallamát ama szövegnek: „Megvirad még valaha, nem lesz mindig éjszaka!“ stb. Az orosz főtisztek fent az emeleten ájtatos képpel hallgatták a művészi zenét, alant pedig a zenészek körül csoportozott honfiak e jelenettől meghattottan keservesen sirdogáltak.

Az orosz seregek által a város hermetice el volt minden közlekedéstől zárva, mignem herceg Paskiewich augusztus 13-kán maga elé rendelve a városi előljáróságot, ezt a dolgok állásáról következőkben értesíté: Örülhetek s adjatok hálát Istennek, mert ime a háborunak vége, Görgei letenni ígérté fegyverét, mint épen imént lettem Nagyváradon lévő Rüdiger tábornok által értesítve, magam is indulandó vagyok Nagyváradra. A mint hogy még az nap vezérkarával egyetemben el is távozott.

IV.

Mik azontul történtek, közösen tudva vannak. A világosi fegyverletét után a muszka lassanként megkezdették hazavonulásukat. Debreczenben — kivéve egyéb helyek között a collegium épületében is elhelyezett és cholera által erősen tizedelt betegeket, kik év végéig ott ápoltatának — egészséges muszka egy sem volt már október hó végén található. Drevenyák Ferencz cs. kir. biztos 1849-dik évben, csakhamar a debreczeni csata után, meghagyta Debreczen város tanácsának, hogy az orosz seregek által okozott károkat részre hajlatlan férfiakból álló küldöttség által, szigoru becslés mellett mielőbb irassa össze. A tanács küldöttségkép központi bizottmányt nevezett ki, mely az összeírást teljesítette is. A kár felbecsültetvén, 1,041,407 pfrt $\frac{1}{2}$ kr pengő pénzben, vagyis mai számítás szerint egy millió kilenczvenháromezer négy-száz hetvenhét frt 36 krajczár osztrák értékben álló összegre ment. Ha ehez

hozzá adjuk, hogy a debreczeni polgároktól minden kártérítés nélkül beszédett és megégetett magyar bankjegyek összege a 800,000 forintot könnyű számítással meghaladta: nem nehéz lesz képzelni, mily pénztelen és ügyefogyott volt akkoriban Debreczen város népének anyagi helyzete is. A központi bizottmány ama nem hogy tulbecsült, sőt inkább tulszigoruan mérsékelt kárbecslési jelentése (eredeti hiteles okmányok egy-egy példányával együtt) hiteles másolatban 1849. október 20-án 1986. szám alatt cs. kir. biztos Drevenyák Ferenczhez beadatott. Majd 1851. évben (lásd 1776. városi levéltári sz. a.) Nagyvárad kerületi cs. kir. főispán a város több izbéli felterjesztéseire tudatta, hogy a bécsi cs. kir. miniszteriumnak 18118 sz. a. határozata alapján az orosz cs. seregek által okozott károk, az államkincstárból nem fognak megtérítettetni. S ezzel ezen ügy befejezettnek volt tekintendő.

Nem érintjük részletesen a bekövetkezett kivételes állapotot, s azon nehéz idöket, melyekben boldog volt kiröl ugy gondoskodott a sors, mikép lefektette öt a halálos álm vánkosára, hogy ne tudjon semmit az akkor történtek szomorúságáról; midön a haza legjelesebb fiai közül többen menekülni kényszerültek, sirva keresve uj hazát tul a tengeren, kik pedig hon maradának azok közül „sokra sir, sokra sötét börtön borult s kik éltek, jártak busan szótlanul.“ E nehéz idökben hurczoltatott el államfogolyként Debreczen város egyik ref. lelkipásztora Könyves Tóth Mihály is és hadi törvényszék elé állittatván, a reá kimondott halálos itélet, kegyelemből 20 évi várfogságra változtatott át, melyből hetedfél évet kitöltve, 1856-dik év tavaszán tétetett szabadlábra. De igen is kell, hogy emlékezzünk azokról kik e borus napokban Debreczen város sorsának közelebbről voltak intézői. Az 1849. évi september havában polgári felsőbb kormányzó gyanánt debreczeni kerületi cs. kir. főispánul Urai Bálint lett felsőbb helyről kinevezve. Észak-Bihar és Dél-Szabolcs-megye cs. kir. főnökéül Reviczki Menyhért neveztetett ki, ő is maradt ily minőségben 1860. évi ápril haváig, a midön öt a főnökségben ifj. Várad Szabó János váltotta fel. A debreczeni kerületi cs. kir. főispánság beszüntetésével, a tiszántuli vidék közigazgatási közegéül, a cs. kir. Nagyvárad kerületi kormányzó rendszeresítettén, 1850. május havában cs. kir. ministeri biztosul Cseh Eduárd neveztetett. Ezt 1851. év tavaszán jobbaházi Döri Gábor, kerületi főispáni minőségben váltotta fel. Az 1853. évben pedig Magyarország öt cs. kir. helytartóságra akként osztatván fel, hogy az összes öt helytartóság elnöke Albrecht cs. kir. főherczeg, mint ország kormányzója legyen, a nagyvárad cs. kir. helytartóság élére gróf Zichy Herman állittatott helytartósági alelnökül, kit ily minőségben 1859-dik év július havában Andreászki Sándor váltott fel.

Mi a törvénykezést illeti, az eddig létezett törvényszékek (tehát a debreczeni városi törvényszék is) beszüntettétvén, országfejedelmi kinevezéstől függő törvényszékek állittattak. A törvényszékek szervezésére nézve 1850-ik évben a cs. kir. nagyvárad kerületben ministeri biztosul Szerdahelyi Pál neveztetvén ki, ennek közbejöttével 1850. évben Urai Bálint elnöklété alatt

cs. kir. kerületi ideiglenes főtörvényszék szerveztetett Debreczenben; e folyamodásul pedig észak-bihari és dél-szabolcsi cs. kir. megyetörvényszék állított Sombori Imre elnöke alatt. S a mennyiben az addigi váltótörvényszékek beszüntetésével, a váltóügyek is a megye törvényszék illetőséghez utasítottának, ehhez kereskedelmi ülnökül a helybeli kereskedői testület által Nagy József és Kis Orbán János választatának. Az 1854-dik évben ideiglenes főtörvényszék Debreczenben beszüntetett, az mint véglegesen szervezett, Nagyváradra tétetett át, ott is maradt létezése utolsó percz 1861. év április végéig, elnöke lévén annak 1858. évi április haváig Urai Bali ennek nyugalomba léptével pedig Cserneczki József. A debreczei véglegesen szervezett cs. kir. megyetörvényszék elnökévé 1854. évben (Sombori Imre nyugalomba léptével) Karap Sándor neveztetett. Volt még ez időben Debreczenben urbéri első bírósági törvényszék is ludányi Bai Ferencz elnök alatt. Az állam-jövedelmek kezelése a csend és rend fenntartása végett Debreczenben, cs. kir. pénzügy-igazgatóság, csend- és rendőrségi állomások rendezettek.

A mi Debreczen város közvetlen kormányzatát illeti, csakis tisztánkormányzati ügyek elintézése maradván a városi tanács hatósága alatt, min az eddigi városi tanács tagjai közül többen kiléptek, némelyek pedig a helybeli cs. kir. megyetörvényszékhez s illetőleg járásbírósághoz lettek alkalmazva: polgármester Poroszlai Frigyes vezetése alatt újból alakult közigazgatási tanácshoz főkapitányul Szöllösi János, tanácsnokokul Csató István, Pfanschmid Károly, Kaffka Károly, Vass Bénéámin és Szőnyi Lajos, jegyzőkül Böszörményi Károly és Simonffy Imre nevezettek ki. Ez időben vétel meg az államkincstár által a Kis-Orbán-féle ház pénzügyi hivatal helyiség ez időben adatott át a város által a Piacz-utca közepén lévő 2141. számú ház csendőrségi laktanyául. Várad-utczán kívül pedig katonai kórház és epres kert közelében Pavillon kaszárnya szinte a város költségén ekkor építetett. Ez időben rendelte el a kormány, hogy az élelmi szerek és adás-vevő árak értékének felszökkenése tekintetéből, a városi tisztviselők mindegyikének évi fizetése megkétszereztesse.

Ily rendkívüli körülmények közt a városnak megsokasodott terhes rendes bevételekből éppen nem fedeztethetvén, rendkívüli pénzforrásokra kellett nézni. Ez okból lett elhatározva a város környékén addig közlegelen használt téreknek árverés útján eladatása egyes polgárok részére, kik ekként megvett telkeknek, részint gyümölcsös, részint pedig veteményes kertetekké alakítása által nem kevés lendületet adtak az iparnak és szorgalomnak. Ez okból lett a szomszéd Hajdu-Hadház községgel darab ideig közösen lakott, de 1835-ik évben hasonfelében megosztott Pallag nevű pusztáua vállalkozó városi polgárok között 32 évi időközre zálog czimzeni kiosztás az osztályozott földek becsértékének három egymásután következő évek lefizetése feltétele alatt olyképen elrendelve, hogy csak házzal bíró polgár, a 50 nyilasnál többet ne válthasson, s a zálogban birt földet a zálogos é

tartama alatt, részben és egészben is eladhatja ugyan a birtokos, de csak a rajta fekvő váltság-összeg erejéig, a javítások s épületek iránt szabad kiegyezkedhetés történhetvén. Ha a zálogtartó polgár időközben házát eladná: egy év alatt más házat köteles szerezni, ellenkező esetben váltságpénze visszanyerése mellett földje más polgárnak adatik, és a zálogtartó polgár országos — városi — közteher és szolgálatok viselésén s azok irányában a város bírósága elismerésén felül, egyszersmind a váltság-összeg nem fizethetése esetére minden 1-ső osztályu nyilasért 10, 2-ik osztályuért 8, 3-ik osztályuért 6 frt fizetésre kötelezte magát.

Az 1851-ik év október 21-én Debreczen várost s abban a ref. collegiumot Magyarország kormányzója Albrecht cs. kir. főherczeg szerencsésíté magas látogatásával. Még nagyobb szerecsében részesült e város s vele a főiskola 1852-ik évi június 17-ik napján, midőn Ő cs. kir. apostoli Felsege I. Ferencz József legkegyelmesebb urunk országos körutja alkalmával e várost s az ebben létező ref. főtanodát, könyvtárt, ezenkívül a főiskola első udvarán, az uralkodó üdvözlétére egybesereglett tanuló ifjúságot is meg szemlélni méltóztatott.

Az 1853-ik év végével eddigi polgármester Poroszlai Frigyesnek ily minőségbeni hivataloskodása véget ért, s 1854-ik évi január hó 1-től kezdve Csorba János kinevezett polgármester vette át a város közügyei vezetését.

Csorba Jánosnak mint polgármesternek első teendője volt a pénztárak megvizsgálata, s a város bérlőinél kint lévő régibb tartozások behajtása, s így a több féle fizetetlen követelések kiegyenlítése. Alatta a városi tanács újból szerveztetvén, az ügyek szak szerinti beosztása léptetett életbe. Az absolut rendszer életbe lépte óta megszűnt képviselő testület helyett községi tanács szerveztetett. A tűz esetek előzése végett képzett kéményseprők állítottak, új tűzoltó gépek szereztek. Az építkezések könnyítése czéljából a tégl- és cserépvető-gyárak megszorítottak, építkezési állandó bizottság szerveztetett. A város csatornái szabályoztattak. Mike-Pércs felé egy 3000 ölnyi vízvezető árok ásott. Utczai lámpák nagyobb mennyiségben készítették, az utczai világítás és éji rendőség újból szerveztetett. Az ártalmas ebek irtása végett gyepmester hozatott s annak rendes lakása a városon kívül építették. A város főbb utczaí faburkolattal láttattak el. Az utczákon gyűlt szemét rendszerinti kitakarításáról gondoskodva lön. A mészáros ipar czélirányosabb gyakorlása szempontjából a Tóczó mellett vágóhid építették. A város közepén álló vámház elenyésztetvén, kívül a városon 8 sorompó, melléje ugyanannyi vámház állított.

De nagyobb fontosságú volt a várostra nézve az, hogy a kincstártól zálogba birtokolt 40,000 katastrális hóldból álló azon pusztáknak — melyeknek 32 éves második zálog ideje 1854-ik évben telt le — tulajdonjoga 419,000 pfrt ráfizetés ajánlata mellett, Ő Felsege által a városnak örökidőkre engedélyeztetett. E pusztákon eső minden egy nyilas vagyis 900 □ ölnyi birtok után az egyesek 200 frtot tartoztak az általuk már régi időben fizetett 100 frt

cs. kir. kerületi ideiglenes főtörvényszék szerveztetett Debreczenben; első folyamodásul pedig észak-bihari és dél-szabolcsi cs. kir. megyetörvényszék állítottatott Sombori Imre elnöklete alatt. S a mennyiben az addigi váltótörvényszékek beszüntetésével, a váltóügyek is a megye törvényszék illetőségéhez utasítottának, ehez kereskedelmi ülnökül a helybeli kereskedői testület által Nagy József és Kis Orbán János választatának. Az 1854-dik évben az ideiglenes főtörvényszék Debreczenben beszüntettétvén, az mint véglegesen szervezett, Nagyváradra tétetett át, ott is maradott létezése utolsó perczéig 1861. év ápril végéig, elnöke lévén annak 1858. évi ápril haváig Urai Bálint, ennek nyugalomba léptével pedig Cserneczki József. A debrecznei véglegesen szervezett cs. kir. megyetörvényszék elnökévé 1854. évben (Sombori Imre nyugalomba léptével) Karap Sándor neveztetett. Volt még ez időben Debreczenben urbéri első bírósági törvényszék is ludányi Bai Ferenc elnöklete alatt. Az állam-jövedelmei kezelése a csend és rend fentartása végett Debreczenben, cs. kir. pénzügy-igazgatóság, csend- és rendőrségi állomások rendeztettek.

A mi Debreczen város közvetlen kormányzatát illeti, csakis tisztán közigazgatási ügyek elintézése maradván a városi tanács hatósága alatt, miután az eddigi városi tanács tagjai közül többen kiléptek, némelyek pedig a helybeli cs. kir. megyetörvényszékhez s illetőleg járásbirósághoz lettek alkalmazva: polgármester Poroszlai Frigyes vezetése alatt újból alakult közigazgatási tanácshoz főkapitányul Szöllösi János, tanácsnokokul Csató István, Pfanschmied Károly, Kaffka Károly, Vass Bénéámin és Szőnyi Lajos, jegyzőkül Böszörményi Károly és Simonffi Imre neveztetek ki. Ez időben vétetett meg az államkincstár által a Kis-Orbán-féle ház pénzügyi hivatal helyiségül; ez időben adatott át a város által a Piacz-utcza közepén lévő 2141. számú ház csendőrségi laktanyául. Várad-utzán kívül pedig katonai kórház és az epres kert közelében Pavillon kaszárnya szinte a város költségén ekkor építetett. Ez időben rendelte el a kormány, hogy az élelmi szerek és adás-vevési áruk értékének felszökkenése tekintetéből, a városi tisztviselők mindégykének évi fizetése megkétszereztessek.

Ily rendkívüli körülmények közt a városnak megsokasodott terhei, a rendes bevételekből épen nem fedeztethetvén, rendkívüli pénzforrások után kellett nézni. Ez okból lett elhatározva a város környékén addig közlegelőül használt téreknek árverés utjáni eladatása egyes polgárok részére, kik az eként megvett telkeknek, részint gyümölcsös, részint pedig veteményes kertekké alakítása által nem kevés lendületet adtak az iparnak és szorgalomnak. Ez okból lett a szomszéd Hajdu-Hadház községgel darab ideig közösen birtokolt, de 1835-ik évben hasonfelében megosztott Pallag nevű pusztának a vállalkozó városi polgárok között 32 évi időközre zálog czimeni kiosztása is az osztályozott földek becsértékének három egymásután következő években lefizetése feltétele alatt olykép elrendelve, hogy csak házzal bíró polgár, az is 50 nyilasnál többet ne válthasson, s a zálogban birt földet a zálogos évek

tartama alatt, részben és egészben is eladhatja ugyan a birtokos, de csak a rajta fekvő váltság-összeg erejéig, a javítások s épületek iránt szabad kiegyezkedhetés történhetvén. Ha a zálogtartó polgár időközben házát eladná: egy év alatt más házat köteles szerezni, ellenkező esetben váltságpénze visszanyerése mellett földje más polgárnak adatik, és a zálogtartó polgár országos — városi — közteher és szolgálatok viselésén s azok irányában a város bírósága elismerésén felül, egyszersmind a váltság-összeg nem fizethetése esetére minden 1-ső osztályu nyilasért 10, 2-ik osztályuért 8, 3-ik osztályuért 6 frt fizetésre kötelezte magát.

Az 1851-ik év október 21-én Debreczen várost s abban a ref. collegiumot Magyarország kormányzója Albrecht cs. kir. főherceg szerencsésíté magas látogatásával. Még nagyobb szerencsében részesült e város s vele a főiskola 1852-ik évi június 17-ik napján, midőn Ő cs. kir. apostoli Felsege I. Ferencz József legkegyelmesebb urunk országos körutja alkalmával e várost s az ebben létező ref. főtanodát, könyvtárt, ezenkívül a főiskola első udvarán, az uralkodó üdvözlétére egybesereglett tanuló ifjúságot is megsemlélni méltóztatott.

Az 1853-ik év végével eddigi polgármester Poroszlai Frigyesnek ily minőségbeni hivataloskodása véget ért, s 1854-ik évi január hó 1-től kezdve Csorba János kinevezett polgármester vette át a város közügyei vezetését.

Csorba Jánosnak mint polgármesternek első teendője volt a pénztárak megvizsgálatása, s a város bérlőinél kint lévő régibb tartozások behajtása, s így a többféle fizetetlen követelések kiegyenlítése. Alatta a városi tanács újból szerveztetvén, az ügyek szak szerinti beosztása léptetett életbe. Az absolut rendszer életbe lépte óta megszűnt képviselő testület helyett községi tanács szerveztetett. A tűz esetek előzése végett képzett kéményseprők állítottak, új tűzoltó gépek szereztek. Az építkezések könnyítése czéljából a téglá- és cserépvető-gyárak megszorítottak, építkezési állandó bizottság szerveztetett. A város csatornái szabályoztattak. Mike-Pércs felé egy 3000 ölnyi vízvezető árok ásattott. Utczai lámpák nagyobb mennyiségben készítették, az utczai világítás és éji rendőrség újból szerveztetett. Az ártalmas ebek irtása végett gyepmester hozatott s annak rendes lakása a városon kívül építették. A város főbb utczaí faburkolattal láttattak el. Az utczákon gyűlt szemét rendszerinti kitakarításáról gondoskodva lön. A mészáros ipar czélirányosabb gyakorlása szempontjából a Tóczó mellett vágóhid építették. A város közepén álló vámház elenyésztetvén, kívül a városon 8 sorompó, melléje ugyanannyi vámház állítottak.

De nagyobb fontosságu volt a várostra nézve az, hogy a kincstártól zálogba birtokolt 40,000 katastrális hóldból álló azon pusztáknak — melyeknek 32 éves második zálog ideje 1854-ik évben telt le — tulajdonjoga 419,000 pfrt ráfizetés ajánlata mellett, Ő Felsege által a városnak örökidőkre engedélyeztetett. E pusztákon eső minden egy nyilas vagyis 900 □ ölnyi birtok után az egyesek 200 frtot tartoztak az általuk már régi időben fizetett 100 frt

alzálogbérhez örökvétel árba befizetni a város pénztárába, s így az egyesekre csak e 200 frt befizetése után történt az átvallás.

Az 1854-dik évben felsőbb utasítás nyomán az államkölesönre egy millió forintot ajánlott fel Debreczen város közönsége.

Az 1855-dik évben a kereskedői s iparvállalkozók mondhatlan előnyére fiók-bank nyeretett. Ugyanez évben jött létre a bérkocsi intézmény is. — A kormány által Debreczenben czélzott gazdasági és erdőszeti iskola felállíthatására 400 holdnyi igen jó szántóföld ingyen, az épületekhez szükséges anyagnak pedig termelési áron a város részéről adása felajánlatott, világosan kikötetvén, hogy a tanítási nyelv magyar legyen.

Az 1857-dik év május 27-kén a felséges uralkodópár körútjában Debreczent legmagasb látogatásával szerencsétetvén, mit sem mulasztott el a város közönsége, örvendezésének küljelekbeni kitüntetésére. Az 1857-dik év november 19-kén a szolnok-debreczeni vasut — ő felségét az uralkodót képviselő Albrecht főherczeg által — megnyitattván, az ünnepély alkalmából a város az összes Magyarhonból 300-on felül megjelent fényes közönséget ünnepélyesen megvendégelte.

Az 1859-dik év folyamán az olasz háborúra felsőbb felhívás folytán 100 önkéntes huszárt teljesen felszerelve és lóval ellátva állított ki e város közönsége. Ugyanez időben 150 hold birtok a reform. egyháznak felsőbb jóváhagyás mellett adományoztatott e város által, a ref. collégium délszaki épületének megrongált teteje is a debreczeni jóltevők adakozásából megújított. Az 1860-dik év január 11-dike arról lett nevezetessé, mert e napon tartatott meg az ország minden részéből ide sereglett tömémentelen nép szeme láttára a ref. kistemplomban, a tiszántuli ref. egyházkerület azon gyűlése, mely az 1859-dik évi szeptember 1-ső napján kelt és mindkét hitvallásu evangélicusok egyházi szervezetét tárgyzó cs. kir. nyiltparancsnak legfelsőbb helyen leendő visszavonását kérvényezte.

Csorba János 1859-dik év július közepén polgármesteri hivatalából kilépvén, utódául felsőbb helyről kinevezett Szöllőssi János, csak kevés ideig működhetett ez uttal polgármesteri minőségében, — mert a magyar nemzetnek — az alkotmánya helyreállítása iránti kérelmét a fejedelem teljesítvén, már 1861-dik év január hó 21-kén s következő napjain Sombori Imre elnöklété alatt, az 1848 : XXIII. törvényczikk értelmében alkotmányos tisztikar állítottatott elő; polgármesterül Kiss Lajos, főbiróul Szabó Bálint, főkapitányul Böszörményi Károly stb. választatának el. Mellesleg említve ugyanez időben történt, hogy a város utcái közül Német-utca Széchenyi-utca névvel, Harminczados-utca Batthányi-utca, Szép-utca pedig Teleki-utca névvel cseréltettek fel.

Az 1861-dik év tavaszán megnyílt országgyűlésre képviselőkül Hatvan-Piacz-utcai kerületből Révész Imre, Péterfia-Csapó-utcai kerületből Tisza Kálmán, Czegléd-Varga-utcai kerületből Patai István választatának. Az

országgyűlés tartama alatt képviselői állásáról lemondott Révész Imre helyett Csányi Dániel lett elválasztva.

Egybefüggés kedvéért említjük meg, hogy miután a Magyarországon létezett öt helytartóság feloszlattatott, a magyar udvari cancellária Bécsben, a magyar királyi helytartótanács Budán visszaállították : a többi csász. kir. megye főnökségekkel együtt az észak-biharmegyei főnökség is 1861-dik év február havában feloszlattatott ; s a közigazgatás a megyei és városi törvényhatóságokra ruházott. A kerületi es. kir. főtörvényszék és megyei törvényszékek is 1861. ápril végével feloszlattatván, Pesten a hétszemélyes és királyi ítélő táblák visszaállítottak. Debreczenben pedig a tiszántuli kerületi tábla Szmrecsányi János elnöklete alatt , a váltótörvényszék pedig Karap Sándor elnöklete alatt helyreállítottak. Karap Sándornak 1862-dik évben bekövetkezett halálával Csorba Sándor lett a debreczeni királyi váltótörvényszék elnöke.

Az 1861-dik évi országgyűlés eredmény nélkül oszlott szélvel, s az alkotmányos tisztviselők mindenhol egyetemben köszönnél le állomásaikról, a törvényhatóságok élére országszerte királyi biztosok, illetőleg főispáni helyettesek állítottak. Biharmegye és Debreczen városa kir. biztosául Petrák János rendeltetvén, az 1862-dik év elején ő nevezte ki a városi tisztikart ; polgármesterül Szöllőssi János, főbíróul Csáthi Károly, főkapitányul Hanke Leó rendeltetvén. A képviselőtestület is leköszönnél, községtanács alakított Petráknak elhaltával 1862. év márczius havában Hajdu Lajos lett Biharmegye főispáni helyettese s Debreczen város kir. biztosa. A Debreczentől Miskolcz felé vonuló vaspályának 1859-dik évi május 24-én megnyitásával e vidéken a gyors közlekedésnek egygyel több közege keletkezett. Az 1862-dik év tavaszán fordult meg Debreczenben a híres francia vizkutató Abbé Richárd, s kutatásait úgy a városban, mint ennek határterületén több helyen oly siker koronázta, hogy az általa kijelölt helyeken megásott kutakból a legjobb ivóvíz volt merithető.

Ez időben már a város polgárainak gazdasági osztályainál, az okszerű gazdasági rendszer, mind inkább elterjedett. A birka-, juhtenyésztés, repeczevetés, dohány- és zöldségtermesztés, mind nagyobb tért foglalának el. A jóakaratu törekvésnek azonban több éven keresztül tartó száraz időjárás gátló akadályul szolgált. Kivált az 1863-dik évi országos aszály a földig sujtotta s boldogulhatóságában sok ideig visszavetette a gazdaközönséget és már-már a kétségbeesés szélire juttatta. Azonban a városi hatóság ismételt felterjesztésére 30,000 pozsoni mérő őszi- és 25,000 mérő tavaszi vetőmag — több évi törlesztés mellett kölcsön lett kiosztva, sőt a segélynyújtás kiterjedt a vetőmagban nem részesülhetett dologtehető, de munkát nem találó napszám osztályra is, ennek élelmezése ezéjából 80,000 napszám mellett 8000 öl hosszúságu ut készült a város keleti határán Debreczentől Nagy-Károly fele. De nem volt elfelejtve az inségben szenvedők azon osztálya sem, kik dolog tehetetlenek lévén, a munka adás jótékonyágát nem élvez-

hették. E tekintetből az inség segélyező-bizottság, emberszerető nemes lélekkel gondoskodott.

Ez időtájban több tüzeset is fordult elő a városban. Így például 1858-dik évi ápril havában 52 ház Varga-utczán, 1862-dik évben pedig 60 ház Kisuj-utczában lett a lángok martalékává. Ugyanez időtájban a Tiszából a Hortobágy pusztá mellékén keresztül vonuló csatornavonal vezetésének eszméje is a kormány által megpendített, a vonalnak helyszinelése is kedvező eredménnyel hajtatott végre és megérlelődött a felső-tiszai érvölgyi s tiszá-körözi hajózható, öntözésre is fordítható nagy csatorna terve, melynél Debreczen város egy, a főcsatornából kihozandó mellék — de szintén hajózható — csatornával szándékolaték kapcsolatba hozatni. — Nevezetes mozzanatul jegyezhető fel az 1863—1867-dik évekről több szélmalomnak a város körül lett felállítása is, mert a szélmalomok a gőzmalommal együtt az előbbi időben létesült 97 vólt szárazmalom helyett teljesíték a közönség szükségletét. Ez időszakban városi hatóság közbejöttével létesült az utczák légszesszeli világitása, gazdasági tanintézet létesítése és színház építtetése is.*)

*) Nem azon czélből, hogy Debreczen város története érdemdus írójának elbeszélését közbeszólás által megzavarjuk, hanem hogy az újabb idők tevékenységének leírásához, az itt előadottak mellett, annyival a mennyit terünk megenged, szolgáljunk, megemlítjük még a következőket:

A hatvanas években kezdett nagyobb tért foglalni városunkban a társulási szellem. Tudjuk, hogy ezt a szellemet gróf Széchenyi István az ő nagy szabásu alkotásai közben már erősen ébresztgette. Ha meggondoljuk, hogy a mai napig fenálló „debreczeni casino“ — mely jelenleg 346 tagot számlál — 1847-ben az akkor már 6 év óta működő „polgári casino“ és a még 1833-ban létrejött „uri casino“ egyesülése után állott elő: lehetetlen arra a gondolatra nem jönni, hogy a casino Debreczenben is a Széchenyi-korszak hatásának egyik bizonyysága. Nem is akarjuk hallgatással mellőzni a hatvanas évek előtt keletkezett egyesületeket e helyütt sem, sőt mielőtt az újabb kori társulatokat történeti sorrendben felsorolnók, a már épen felhozott casinóról elmondjuk azt is, hogy ennek az ötvenes években közgyűlést ugyan nem volt szabad tartani, hanem az akkori időkben élén állók tapintatos eljárása eredményeképen termeit nyitva tartani még is szabad volt. Mihelyt csak lehetett, arra is alkalmat tudtak a casino tagjai lenni, hogy hangversenyeket rendezzenek — mindenkor jótekonny czélra. 50—60,000 frtra megy az az összeg, mit a debreczeni casino az ötvenes évek végén s a hatvanas évek elején összeremtett. A Kazinczy-ünnepélyek korszakában Kazinczy-alapítványt kezdeményezett ez az egyesület, melyet mai nap is kezel. Az alapítvány kamataiból évenként két díjat tűznek ki költeményre, kettőt prózai pályaműre. Mindkét rendű díjra csak a debreczeni főiskola felsőbb tanulói pályázhatnak. A Csokonai-szobor alapjára is az első ezer frtot e casino tagjai irták alá.

V.

Az 1865-dik évi ismeretes husvétii czikkek közzététele után fordulat állott be a Magyarhaza államéletében. Az országgyűlés Pestre 1865-dik évi karácson-hó 10-dik napjára összehívott; Debreczen város részéről képviselőkül Tisza Kálmán, Kiss Lajos és Patai István választatának.

Az 1867-ik évben legfelsőbb helyen a magyar felelős minisztérium létesített, s a törvényhatóságoknál alkotmányos uton tisztujítás megtartása elhatározott. Debreczenben 1867 május havában Sombori Imre elnöklete alatt megtartott városi tisztujítás alkalmából polgármesterül Kovács Lajos, főbíróul Szabó Bálint, főkapitányul Simonffy Imre, főjegyzőül Kerekes József választatának el, s a 180 tagból álló képviselő testület is helyreállított. A megválasztott előljáróság a város összes egyetemének ugy anyagi, mint szellemi boldogítása körül hivatását a szó szoros értelmébe teljesítette. A város határterületét elborítással fenyegető szerbtövis kiirtására czélszerű intézkedéseket tett. — A város főbb utczáit s járdáit kőburkolattal, a Mike-Péres felé vonuló országutat pedig töltéssel látta el. A város a debreczeni zenedének

Régi keletü még városunkban a kereskedő-testület, melyről e könyv II-ik részének VIII-ik szakaszában már volt szó.

Régi a „debreczeni ref. népiskolai tanító testület“ is; 1708-ban már megvolt. Ez időtől fogva tagja minden debreczeni ref. elemi iskolai tanító, s minden ref. tanítónő is, kiket az elődök „asszony-ember“ megnevezéssel említenek testületi irataikban. Tisztviselője régebben csak kettő volt: a dékán (elnök) és a jegyző, ma már az elnökökön, jegyzőn kívül könyvtárnoka, pénztárnoka is van. Havonkint szaktudományi előadásokkal élénkített és hasznosított gyűléseit jelenleg már saját helyiségében tartja.

Megemlítve még, hogy az „István gőzhengermalom társulat“ 1843-ban, a debreczeni takarékpénztár 1846-ban keletkezett — áttérünk az újabb kori egyesületekre.

1860-ban alakult a „debreczeni lovaregylet“, mely mai napig fenáll s a debreczeni lóversenyeket évenként rendezi.

1861-ben keletkezett a „debreczeni honvéd-egylet“ és a „debreczeni kertészeti-egylet.

A honvéd-egylet 720 taggal alakult meg. Kebelében „XIII egyenruhás csapat“ névvel van egy intézmény, mely 184^{8/9}-ki gyalog honvéd-ruházattal, altiszti karddal, nemzeti bojttal felszerelt egyénekből áll. Ez egylet megünnepli az 1848-ki márczius 15-ének, 1849-ki augusztus 2-ának, 1849. október 6-ának emlékét; birja az 184^{8/9}-ki honvéd hadsereg 98-ik zászlóaljának zászlóját, van egy fekete zászlója, — az aradi vértanúk arczképével és alegórius ábrákkal — melyet augusztus 2-án és október 6-án használ. A XIII egyenruhás csapat 1874-ben Aradon — az országos honvédegylet gyűlése idején végbement ünnepélyességek alkalmával tisztelet-örséget teljesített, s ezenki-

500 frttal lett alapító tagja. Az észak-keleti vaspálya társulatnak 80 darab 200 frtos kifizetett részvényt nyellett tagja, az országos képzőművészeti társulatnak 200 frtot, a magyar akadémia palotájának építésére 5000 forintot ugyan annak alaptőkéjéhez 10,000 forintot adományozott. Az ingyen iskoláztatás nagyszerű eszméjének valóstításául jelentékeny földterületet adományozott.

Az 1868-ik év szeptember 20-án megtartott és 60 vidéki dalárda által látogatott országos dalárünnepély, valamint ugyan azon időben itt összegyűlt országos erdész egylet gyűlése, az 1871-ik év június 25-én a Debreczen-Szigeti vasut vonalnak Nagy-Károlyig, szeptember 25-én pedig Szathmárig terjedő része megnyittatván, ugyan azon 1871. évi szeptember 10-ikén a 46-ik számú honvéd zászlóalj zászló szentelési ünnepe, október 11-kén pedig a Csokonai szobor leleplezési ünnepélye, megannyi fénypont az ország rokonszenyével bíró Debreczen város közművelődési életének történelmében.

Egyébiránt az 1867-ik év február 24-ik napja azért lett nevezetes, mert a helvét hitvallás tételt tartók debreczeni zsinata harmadik évszázados napja a főiskola imatermében ekkor ünnepeltetett meg. Az 1868-ik évben a főisko-

vül jelen volt 1880. október 17-én Marosvásárhelyen a Bém-szobor leleplezése ünnepélyén.

A kertészeti egylet hatalmasan virágzik. Van 146 alapító, 147 rendes és 10 tiszteleti tagja. A Boldogfalvai s Tégláskert között lévő 16 katastralis holdat tevő telepe egyik tagban a gyümölcs, — másik tagban a diszkertészet érdekeit szolgálja. Ezen egyesület tagjainak ügyszeretetét talán azon körülmény is eléggé jellemzi, melyszerint ezen társaság kebelében tagsági díj-hátralékokkal egyáltalában nincs baj. A testületi vagyont értéke 1881-ben 15 ezer forintban volt kimutatva.

1862-ben a „zenede-egylet“ alakult meg városunkban, mely a II-ik rész V. szakaszában leirt zenedének adott életet.

1865-ben jött létre a „debreczeni gazdasági egyesület“, mely hasonlóképen kedvező anyagi viszonyok között él. Tagjainak száma 145, kik között 98 alapító tag. Ez egyesület úgy a város, mint a lakosság gazdálkodási érdekeinek előmozdítása céljából korszerű javaslatokkal áll elő, s azokat rendszerint érvényre emelteti, kiállításokat rendez, díjakat oszt ki, nemes vetőmagvakat szerez meg s azokat közrebocsátja, ujabban a gazdák között valamely termelési ágra különösebben szoritkozó szövetkezeteket hoz létre.

1866-ban megalakult a „debreczeni színügyegylet“ (I. a II. rész VI. szakaszt), a „debreczeni lövésztársulat, s a debreczeni polgári kör.“

A polgári kör a város középosztályu polgárainak nagy számával dicsekedhetik. A művelődés terén haladás, mint kitűzött cél elérése végett a kör hirdlapokra s hasznos könyvekre sokat költ. A tagok mostani száma 443.

1868-ban alakult meg a „kereskedő ifjak önképző egylete“, melyről már könyvünk II. részének VIII. szakaszában is volt említés. E 240 taggal, helyes

lai épület udvarán a tanuló ifjúság számára egy jó ivó vizü szivattyus-kut állíttatott Debreczen város közönsége által. Az 1869. év május végével a Debreczenben létezett tiszántuli kerületi tábla feloszlattatván, királyi vegyes bíróság állíttatott fel, melynek valamint az 1872-ik év január 1-én létesített kir. törvényszéknek elnöke Sárvári Ferencz leve, kinek 1879-ik évben bekövetkezett halálával Szögyény István lett elnökké. A távirda hivatal, mely Debreczenben még 1855 év szeptember 29-én nyílt meg, az 1869. év október 1-én főállomássá és az igazgatóság székhelyévé rendeltetett. Az 1870-ik évben megrendelt népszámláláskor Debreczen város népessége 46,563 lélekből állott. Az 1870-ik XLII. t. cz. értelmében Debreczen város főispánjául 1871-ik évben Patai András, ennek lemondása után pedig Silye Gábor hajdukerületi főkapitány neveztetett ki.

A ref. főtanodának keleti, északi és nyugoti szárnyvonala, régisége miatt teljesen elavulván, a déli újabb arczvonallal négyszögbe nagyobb terjedelemben alakult épületnek alapkövek 1870-ik évi május 5-én tétetett le, könyörgés, ima, beszéd és éneklés közben. Az 1870-ik év végén elhalt Balogh Péter tiszántuli ref. szuperintendens utódául, Révész Bálint debreczeni ref. lelkipásztor választatott el.

irányelvek szerint alapított s folytonosan gyarapított könyvtárral bíró önképző-egyesület a Kisfaludi és Petőfi-társaság alapító tagjai közé is belépett.

1869-ben alakult meg a „debreczeni orvos-gyógyszerészegylet“, melynek több irányban megindult munkásságát jellemzik a havi üléseken hallható szaktudományi értekezések, a rendi érdekek megóvása céljából véghezvitt tények, a társulási szellem terjesztése ügyében megtett kezdeményezések s közérdekű ügyekben is történt fellépések. E debreczeni orvosgyógyszerészegylet a szomszéd Bihar megyei orvos-gyógyszerész és természettudományi egylettel 1871 óta maig évenkénti összejöveteleket tart. S a két társegylet egyértelmű megállapodása következtében Debreczenben a Tisza vidékén létező rokon egyletek szövetségre lépni összehivattak, s a szövetség Borsod, Bihar, Zemplén megye és Debreczen orvos-gyógyszerész-egyletei közt meg is kötöttet. A kocsi-, ló-adó ellen a debreczeni orvos-gyógyszerész-egylet kérényt nyújtott be a képviselőházhoz s ez ügyben a miniszteriumhoz küldöttséget meneszteni a hazai orvosi rend érdekében sürgős kötelességének ösmerte. A közegészségi törvény megalkotása idején a törvényjavaslat némely pontjával szemben véleményét kimondani szükségesnek látván, a belügyminiszteriumhoz emlékiratot nyújtott be. Mikor pedig a közegészségi törvény életbe lépett, annak eszméi s tárgya népszerűsítése céljából röpiratot bocsátott ki s azt 1000 példányban a hazában elterjesztette. Még több kiadványa is van a debreczeni orvos-gyógyszerész-egyletnek, mint a Kátai Gábor felett tartott emlékbeszéd, orvosi naplónak való nyomtatvány stb. stb. Van könyvtára is ez egyletnek, melyet leginkább a hazai szakirodalom pártolása utján nevel.

Az 1871-ik évi országgyűlés által elsőfoku kir. törvényszék rendeztetvén, az 1872-ik év első napjától kezdve a megyei és kir. városi létezett törvényszékek beszüntetettek. A közigazgatást illetőleg az 1870-ik évi XLII. t. cikk rendeleténél fogva a megyei és városi tisztviselők tisztujtása itten 1872-ik évben hat évi időtartamra megtörténvén, Debreczen városában polgármesterül Kovács Lajos, árvaszéki elnökül Szabó Bálint, főkapitányul Simonffy Imre, főjegyzőül Kerekes József, majd ennek leköszöntével Oláh Károly választatának el. Az 1872-ik évben július havában országgyűlési képviselőkül Tisza Kálmán, Kis Lajos és Molnár György lettek a város részéről elválasztva; ugyan ezek választatának el az 1875-ik évben is képviselőkül három évi időtartamra. Kovács Lajos polgármester az 1875-ik évi szeptember 2-án a hosszú időn keresztül folytatott hivataloskodása, s az életkor terheitől is indítatva, polgármesteri hivataláról leköszönvén, utódául Simonffy Imre választatott el. A hat évi idő folyama letelvén, 1878. évben megtartott tisztujtás alkalmával polgármesterül Simonffy Imre, árvaszéki elnökül Szabó Bálint, főkapitányul Körner Adolf, főjegyzőül Papp Ferencz választatának el.

1869-ben jött létre a „debreczeni jótékony nőegylet“ is. Önként magára vállalt feladatát az által tölti be, hogy a szegények nyomorát — tekintet nélkül azok nemére, vallására, nemzetiségére — enyhíti, betegeket ápol, gyógyítat, csak arra vigyázva, hogy segélye becsületesnek jusson; jótékonyága legnagyobb mértékben azonban az árvák nevelésében áll. A nőegyleti árvaházról könyvünk II. részének X-ik szakaszában már volt említés. E vagyonos egylet nemcsak tagjai, hanem a közönség részéről is buzgó támogatásban részesül.

Az a lendület, mely a hatvanas években egymásután hozta létre az egyesületeket, mai napig sem ért véget. A hetvenes években is számos egysület született meg, így p.

1871-ben a „debreczeni dal és zeneegylet“, melynek dalárdája — mióta fenáll — minden országos dalárda-versenyen részt vett, s 1880-ban Kolozsváron az első díjat nyerte el.

A hetvenes években alakult meg a „debreczeni korcsolyázó egylet“, az „iparos ifjuság önképző és betegsegélyző egylete“, mely saját helyiséggel, könyvtárral, saját dalkörrel bir, hirlapokat bőven járat, s 1881-ben a debreczeni iparmű-kiállítást rendezte, betegeit segélyezi; — ez évtizedben keletkezett a debreczeni függetlenségi (1876-ban) és szabadelvű kör (1877-ben), a debreczeni önkéntes tűzoltó egylet 86 működő taggal, értékes felszereléssel; a tiszántuli ref. középtanodai tanáregyesület 165 taggal, mely évenként évkönyvet is ad ki, s nyug- és gyámintézettel bir. Legutóbbi keletű a „Fröbel-féle gyermekkert-egylet“ (1881.) és a debreczeni könyvnyomdászok és betűöntők egylete (1881.), beteg- és utas-segélyező, s önképző osztálylyal. Ez egylet több mint 300 kötet többnyire szépirodalmi műből álló könyvtárral bir.

1876-ban több törvényhatóságok újból szerveztetvén, a Hajdukerület megszüntetett, egy új megyei hatóság Hajdumegye czimén Debreczen székhelyvel létesített s ennek valamint Debreczen városának is főispánjául legfelsőbb helyről Miskolci Lajos neveztetett ki. *) Az 1878. évben Debreczen város részéről országgyűlési képviselőkül: Simonyi Ernő, Helfi Ignác, báró Baldácsi Antal, ez utóbbinak időközben történt elhunytával Molnár György, ennek is elhaltával Mudrony Soma választatott el. Az 1881-ik évben a következő három évi időtartamra országgyűlési képviselőkül Simonyi Ernő, Kiss Lajos és Tisza Kálmán választatának el. Tisza Kálmán e város képviselőtől — mert már elébb másutt lett elválasztva — lemondván, Kőrössi Sándor lett országgyűlési képviselő. Majd 1882 év. elején Simonyi Ernő elhaltával Thaly Kálmán lett e város I-ső kerületében képviselőül elválasztva. — Az 1879-ik év nyarán az országos tanáregylet vándor-gyűlésének, 1881-ik év augusztus havában a hazai iparos ifjúsági egyletek országos szövetkezetének IV-ik vándor gyűlése, kapcsolatban díszes iparmű-kiállítással, — ugyanazon évi október 30. napjától november hó 24. napjáig magyar- és erdélyországi összes helyét hitvallásu egyházak képviselőiből alkotott egyházi zsinatnak, 1882 évi május havában a Petőfi-társulat gyűlésének. 1882-ik évi augusztus havában elébb az országos dalár-egylet, majd a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének leve szives szállásadója s vendéglátója Debreczen város közönsége.

Legyen e város történetének befejezéséül ezuttal annyi érintve, hogy habár az előadottak szerint sokszor sirt is e város vérkönyveket, s habár

A kamarák, egyesületek, társulatok száma — az ipartársulatokat is beleértve — Debreczenben jelenleg 72. Szerk.

*) 1876-ban történt, hogy a hortobágyi legelőn, ivó víz keresése közben, olyan helyütt kezdtek kutatásni, hol ásványvíz-forrás jött napfényre. E vizet a város elemeztette, s az elemzés eredménye a magyar tudományos akadémiának be is mutattatván, e dolgozat az akadémia III. osztályának értekezései között 1877-ben a VIII-ik kötet II-ik száma alatt meg is jelent. E szerint

1000 gramm vízben találtatott:

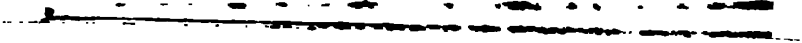
Natrium	1,4300 gr.	Kénsav	1,3790 gr.
Kalium	0,1780 "	Chlor	8,2290 "
Magnesium	1,2850 "	Kovásav	0,0040 "
Calcium	1,7956 "	Szénsav	0,1736 "
Vas	0,0090 "	Légenysav	0,0080 "
		Összesen	14,4912 "

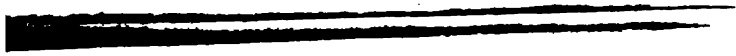
Ezen elemzés alapján a hortobágyi ásványvíz a sóskeserű vizek csoportjába soroztatott, melyben p. a budai keserű vizektől chlor vegyületekben való gazdagsága által különbözik. Ezen chlor vegyületek miatt — bár a keserű víz forgalomba hozása Debreczenben meg volt kísértve, jó keletű gyógyszer nem válhatott belőle. Szerk.

multja nem más is, mint szakadatlan láncolata a folytonos szenvedés és dicső képe nagyszerű áldozatoknak, még sem kívánt — tehetségéhez — e város a közművelődés és haladás pályáján visszamaradni. Legujabb között kiosztása, e város főbb utcáinak köburkolattal ellátása, piacjáródainak asphaltilozása, több utcáinak befásítása, a kis templom térnek csinos árudák általi szépítése, több rendű nagyobbszerű építkek között a városi nagy vendéglőnek és reál, kereskedelmi tanodának, keskeny vágányu vasutnak létesítése, szabályszerű rendőrségnek, ti egyletnek, hordár-intézménynek előállítása, vásár-piaczainak rendez Debreczen-Nánási és Debreczen-Érmelléki helyi érdekű vasutak létesítékilátásba helyezése sat. ékesen szóló bizonyosságai annak, hogy e város rósága és értelmisége teljes tudatával bír annak, miszerint a mi nemzetekkel érülködés sürgetőleg megköveteli, hogy e város — már régibb tekintélyének és fontosságának feltartása tekintetéből is — az jeleit megértve tőle telhetőleg kövessen el mindent, miáltal vezér-szere magyar alföldön tovább is folytathassa, és miként eddigelé volt, úgy ez is legyen e város polgárainak jelzője: emelkedett lélek, gondolkodni sz tiszta fő, minden fonákságon felülszárnyaló szellem, jóra, szépre, ner hevülő kebel, minden felebaráti, de kivált a szerenesetlenek sorsáért me dobogó szív, közügyekérti érdekeltség, tettekben — ha kívántatik — ál tokban is nyilatkozó kész hazafiság, s az összes emberiség jólétére irán szent törekvés.

Szücs István.

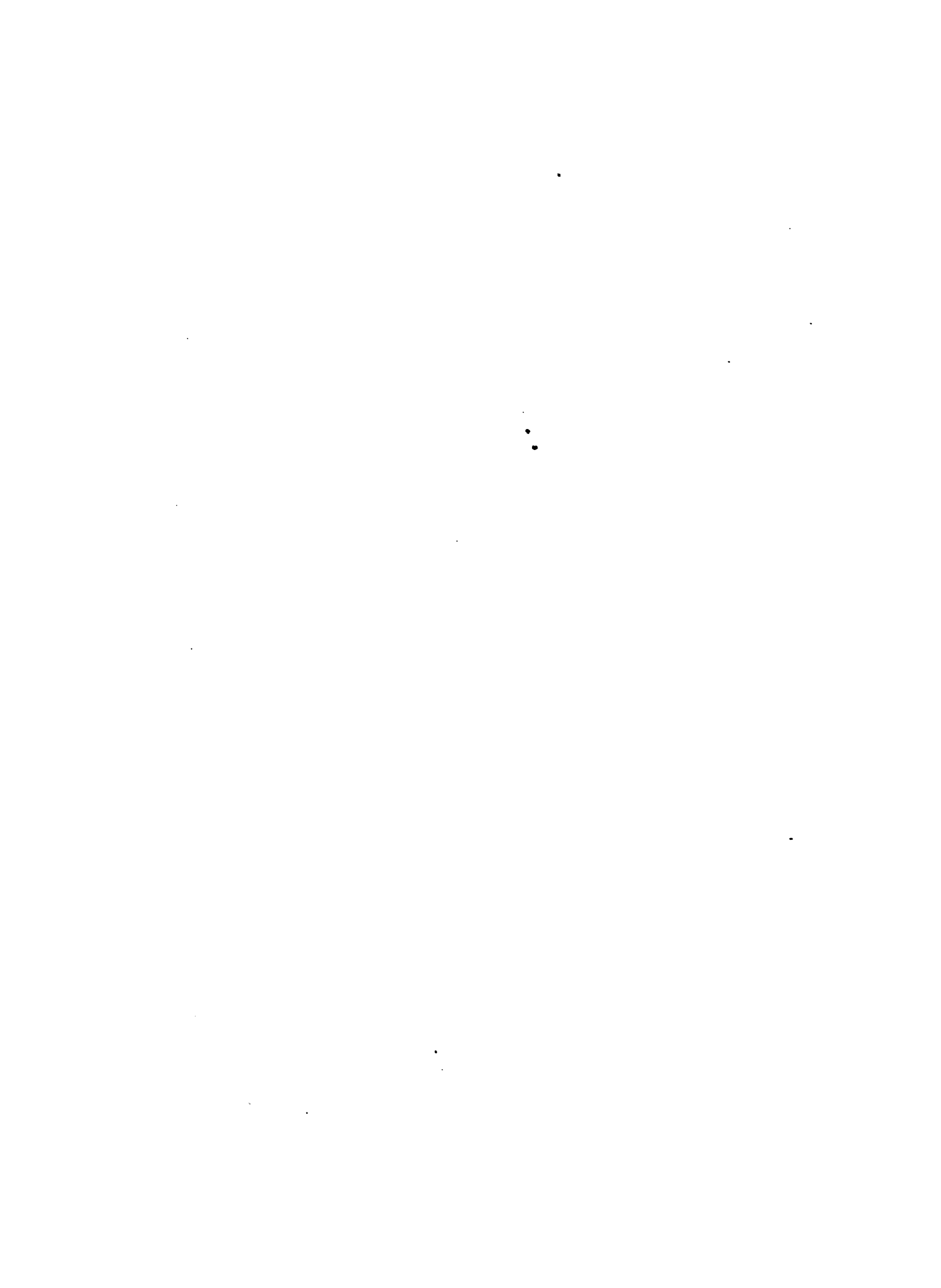


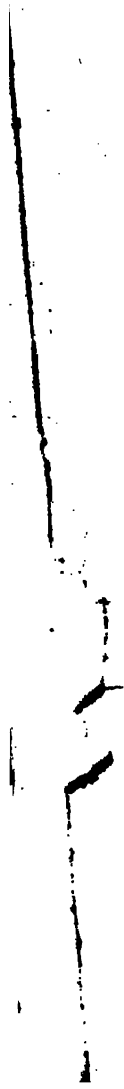


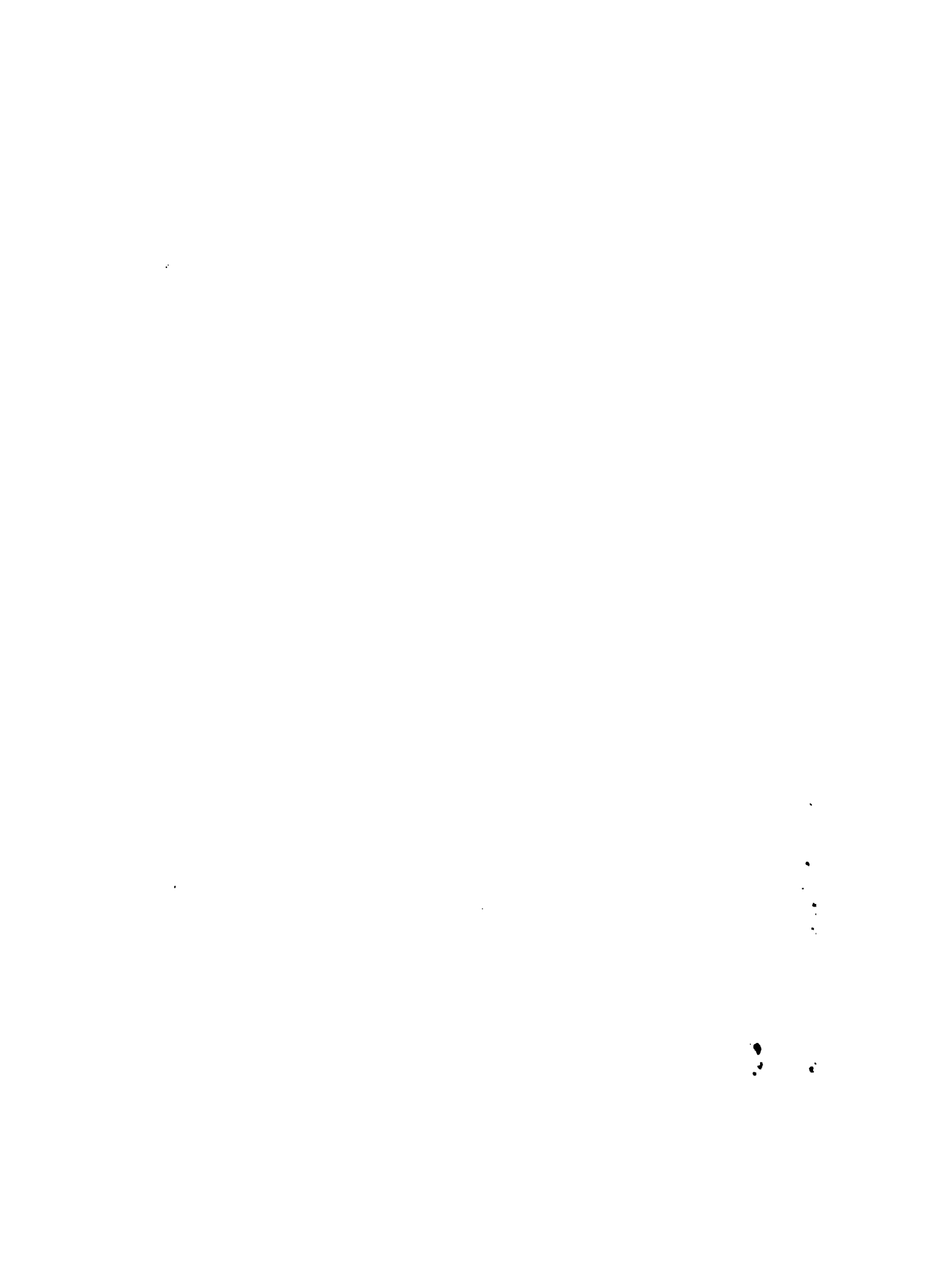


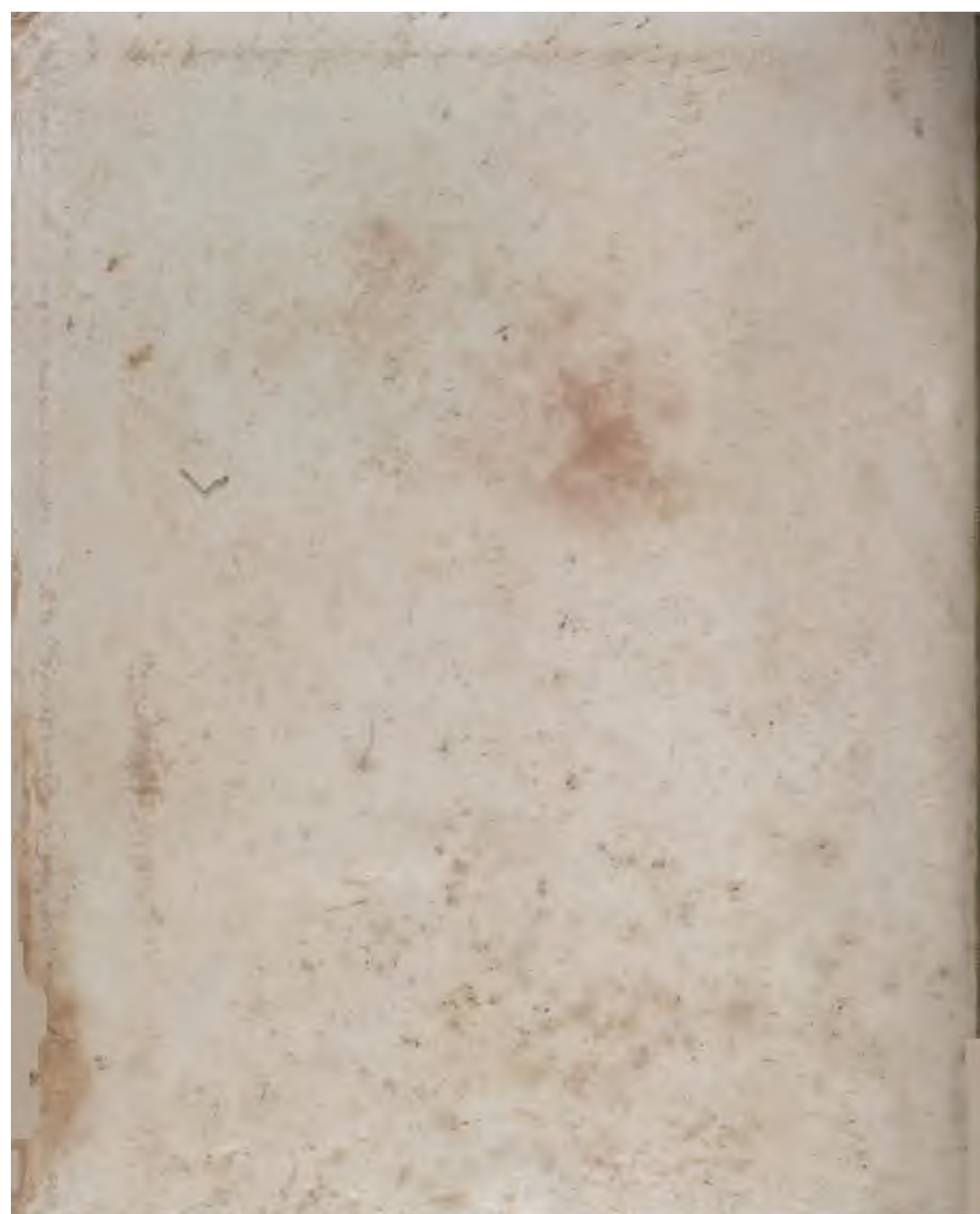
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11

12
13
14









DB 879 .D4 Z4 C.1
Debreczen sz. kiralyi varos eg
Stanford University Libraries



3 6105 037 496 465

DM 70 →

DB

879

D4Z4

460 506 17

Stanford University Libraries
Stanford, California

Return this book on or before date due.

--	--	--

